V. JURGUTIS

BANKAI

KAUNAS 1940

Autoriaus leidinys

„Šviesos“ spaustuvė, Kaune, 1940

PRATARTIS

Mūsų gyvenamas ūkinis laikotarpis gali būti vadinamas finansiniu kapitalizmu. Finansinio kapitalizmo pagrindas yra kreditas. Kredito centrai — bankai. Bankai, būdami kredito centrais, virsta mūsų ūkio širdimi, kuri traukia į save ir vėl išmeta mūsų ekonominio organizmo gyvybės syvus — pinigus. Bankams pilnai tinka prancūzų rašytojo Rabelais žodžiai: „Gamta tik tam sukūrė žmogų, kad skolintų ir imtų paskolas".

Bankai yra ne tik mūsų ūkio širdis, jie yra drauge ir to ūkio smegenys. Bankai nustato mūsų ūkio dinamikos gaires. Kas nori tinkamai suprasti ir teisingai vertinti mūsų dienų ūkio reiškinius, tas turi pažinti bankų statiką ir bankų dinamiką. Juk ne be reikalo yra pasakęs tas patyręs ekonomistas ir bankininkas, senasis Bagehot, kad, norint pažinti Anglijos ūkį, reikia pažinti Anglijos bankų mechanizmą.

Padėti ne tik akademiniam jaunimui, bet ir platesniajai visuomenei pažinti bankų praeitį ir bankų dabartį, bankų organizaciją ir bankų darbą — „Bankų" uždavinys.

„Bankų" rašymas ir „Bankų" spausdinimas užsitęsė kur kas ilgiau, negu iš karto buvo manyta. Kai „Bankai" buvo kuriami, bankų dinamika veikė, pralenkdama kai kur „Bankų" duodamus duomenis. „Bankai" vengia dienos naujienų ir pateikia tik tą, kas yra tvirtesnio ir pastovesnio bankų teorijoje ir bankų gyvenime. „Bankai" nori laikytis esamos ūkinės santvarkos, nes pačių bankų likimas yra susietas su kapitalistine ūkio sistema. Bankai, kaip ir visi kiti kapitalistinės santvarkos kūriniai, yra vien tik istorinė kategorija, lygiai taip pat kaip ir pati kapitalistinė santvarka.

Bankai yra kapitalizmo žiedai, todėl jie yra daugiau, negu bet kuri kita kapitalizmo įstaiga, persisunkę racionalistine pelno bei nuostolių skaičiavimo dvasia. Kas nuolat skaičiuoja pelnus bei nuostolius, tas lengvai kartais gali pamiršti ir kilnesnius žmoniškumo idealus. Jei mūsų bankų gyvenimas kada liautųsi vykdęs žmoniškumo idealus, tai „Bankai" norėtų jiems priminti tuos idealus. „Bankai" norėtų tarnauti ne pinigui, bet žmogui. Norėti žmogui tarnauti mokė „Bankų" autorių

jo mokytojai Walteris Lotzas ir Edgaras Jaffé, kurių bankų mokslo autorius turėjo garbės klausyti. Stambios mokytojų asmenybės davė „Bankų" autoriui daug, labai daug, tačiau nemažiau yra davę ir Tie Vyrai, kuriuos autoriui likimas leido, nors ir laikinai, lydėti vargingais bankų darbo takais ir painiais bankų įstatymo rengimo keliais. Tie Garbingi bankų ir įstatymų Vyrai ras „Bankuose" ne vieną savo mintį, ne vieną savo idėją, ne vieną savo žodį. Jie visi mokė „Bankų" autorių, ir jo nuoširdus dėkingumas turi visuomet Juos lydėti.

„Bankams" maloniai sutiko duoti savo trumpas biografijas Kauno bankai. Jos visos be esminių pakeitimų pateko į „Bankus". Kauno bankų vadovybėms priklauso „Bankų" autoriaus dėkingumas.

„Bankams" labai daug dirbo ir jais rūpinosi Vilniaus Universiteto docentas Dr. Dz. Budrys, kuris peržiūrėjo „Bankų" rankraštį ir sudarė dalykų bei pavardžių rodykles. „Bankų" išleidimo rūpesčius sutiko prisiimti Vilniaus Universiteto asistentas teisėjas Vyt. Valiukevičius, techninį spausdinimo darbą prižiūrėjo p. Antanas Strabulis. Tiems Vyrams bent šioje vietoje turi būti pareikštas ypatingas dėkingumas.

Kaunas,
1940 m. kovo 24 d.

V. JURGUTIS

TURINYS

Psl.

PRATARTIS V

ĮVADAS

1. Ekonominė, kultūrinė ir politinė kredito įmonių reikšmė 3
2. Kredito įmonių apibrėžimas ir klasifikacija . . . 6

I DALIS

BANKŲ ISTORIJA

I Skyrius

Kredito įmonės senovėje

1. Kredito įmonės kultūringose senosios Azijos ir Afrikos šalyse 11
2. Kredito įmonės kultūringose senovės Europos šalyse . 16

II Skyrius

Kredito įmonės viduramžiais

1. Ankstyvesniųjų viduramžių kredito operacijos . . . 22
2. Vėlyvesniųjų viduramžių kredito įmonės 24

III Skyrius

Bankai naujaisiais laikais

1. Privatiniai bankai 40
2. Visuomeniniai bankai 50

IV Skyrius

Notų bankų atsiradimas ir jų istorija

1. Anglijos Bankas 62
2. Prancūzijos Bankas 125
3. Reichsbankas 147
4. Rusų imperijos ir SSSR valstybiniai notų bankai . . 167
5. Jungtinių Amerikos Valstybių notų bankai . . . 180
6. Lenkijos Bankas 209
7. Latvijos Bankas 222
8. Estijos Bankas 226
9. Lietuvos Bankas 229
10. Tarptautinių Mokėjimų Bankas 239

V Skyrius

Depozitiniai bankai

1. Vokietijos depozitiniai bankai 250
2. Anglijos depozitiniai bankai 271
3. Prancūzijos depozitiniai bankai 287
4. Lietuvos depozitiniai bankai 294

II DALIS

BANKŲ TEORIJA

I Skyrius

Bankų organizacija

1. Idėjiniai ir ekonominiai bankų organizacijos pagrindai 303
2. Teisiniai bankų organizacijos pagrindai 307
3. Banko tarnautojai 314
4. Mechaninės bankų organizacijos priemonės . . . 320

II Skyrius

Bankinių operacijų technika

1. Mokėjimams tarpininkavimas 326
2. Kredito teikimas 354
   a. Kredito klasifikacija 359
   b. Bankų skolinimo šaltiniai 362
3. Svetimų kapitalų saugojimas ir tvarkymas 395

III Skyrius

Notų bankų politika

1. Notų bankas ir valstybė 417
2. Notų monopolis 432
3. Notų emisija 435
4. Komercinės notų bankų operacijos 454
5. Notų bankai ir ekonominės krizės 479

IV Skyrius

Depozitinių bankų politika

1. Pelno politika 485
2. Saugumo politika 489
3. Likvidingumo politika 498
4. Bankų tarpusavio santykiai 506
5. Bankai ir pramonė 511
6. Bankai ir prekyba 515
7. Bankai ir birža 520
8. Depozitiniai bankai ir valstybė 537

V Skyrius

Ipotekiniai bankai

1. Ipotekinio kredito istorija 546
2. Ipotekinių bankų organizacija 558
3. Ipotekinių bankų operacijos 562

LITERATŪRA 569
DALYKŲ RODYKLĖ 571
PAVARDŽIŲ RODYKLĖ 579

ĮVADAS

1. EKONOMINĖ, KULTŪRINĖ IR POLITINĖ KREDITO ĮMONIŲ REIKŠMĖ

Svarbiausias pastarųjų laikų kapitalistinio ūkio raidos padarinys yra ne kapitalų koncentracija nedaugelio žmonių rankose, kaip buvo pranašavęs K. Marxas, bet negirdėtai didelė mažo verslovių skaičiaus ūkinė galia, kuriai pagrindą sudaro ne savi kapitalai, bet svetimi pinigai, kuriuos suneša žmonės, pasitikėdami toms verslovėms teikiama valstybine globa bei priežiūra ir jų vedėjų dora, mokslu bei patyrimu. Tokios verslovės, kurioms visuomenė patiki savo pinigus, kurioms duoda kreditą[1], yra kredito verslovės.

Žmonės, patikėdami savo pinigus kredito įmonėms, daro santaupas. Kredito įmonės, globodamos, tvarkydamos, naudodamos tas santaupas, ugdo finansinius kapitalus. Dabartinė ūkio santvarka, paremta asmens laisve, privatine nuosavybe ir darbo pasidalinimu, būtų neįmanoma be finansinio kapitalo. Teisybė, to svarbaus gamybos veiksnio, kapitalo, gimimas bei augimas tebėra apgaubtas gilia paslaptimi, kurios uždanga bent kiek praskleidžia daugiau ar mažiau pagrįsti spėliojimai ir įvairių ūkinio gyvenimo simptomų aiškinimai. Tačiau visų kapitalų kilmės teorijų branduolį sudaro taupmenų teorija. Tokią nuomonę geriausiai gali patvirtinti pokarinė USA politika. Tauta, būdama galingiausia savo ūkio gamyba, turtingiausia savo žemių turtais, pradeda skelbti žodžiu ir darbu, kad taupumas esąs ekonominės depresijos priežastis. Taupumas pakertąs vartojimo pajėgumą, silpninąs gamybą ir stabdąs platesnius užsimojimus. Tautos gerovė reikalaujanti didinti žmonių išlaidumą, nes išlaidumas pakeliąs žemės ūkio ir pramonės gaminių paklausus. Todėl amerikiečiai ir kuria konsumpcijos kreditus, remia vis labiau įsibėgėjančius mainus.

---

[1] Kreditas iš lotynų credere — tikėti, pasitikėti.

Tokių doktrinų ir jomis pagrįstos politikos padarinių neteko ilgai laukti. Ateina žiauri, istorijoje dar nematyta, ūkinė Amerikos krizė, kurios savotiškas sunkumas yra, be abejo, žymia dalimi tiesioginis tos griaunančios finansinius kapitalus ūkinės politikos padarinys. Patsai prezidentas Rooseveltas, labai dažnai savo žodžiais ir žygiais skatinęs amerikiečių „išlaidumo politiką", pamatęs baisius tos politikos padarinius, stojo žodžiu ir darbu į kovą su taupumo priešais. 1935 m. gegužės 23 d. savo kalboje kongrese[2] prieš infliacionistinio pobūdžio tariamiems karo dalyviams pensijas Rooseveltas visu griežtumu pasmerkė tvirtinimą, kad „vien išlaidų padidinimas atgaivins krašto ūkį ir grąžins pražudytas prosperity iliuzijas", ir pavadino tokį tvirtinimą „nepamatuota ir kenksminga tautos ir valstybės ūkiui ekonomine klaida". Liūdni patyrimai išmokino Rooseveltą tos tiesos, kurią nuo amžių, tartum susitarusios, skelbė senojo Europos pasaulio literatūra, politika, moralė, dargi ir tikyba.

Santaupų reikšmė kapitalų kūrybai bei kapitalų svarba tautos ūkiui rodo kredito įmonių, kaip žmonių santaupų globėjų bei kapitalų ugdytojų, reikšmę tautos ūkio organizmui. Tačiau, kredito įmonės ne tik globoja, tvarko pinigines žmonių santaupas, bet ir tikslingai jas naudoja tautos ūkio reikalams. Kredito įmonės, tartum tautos ūkio organizmo širdis, iš vienų traukia pinigus tam, kad juos vėl vienu nustatytu planu pateiktų kitiems, kurie yra tų pinigų reikalingi produktingam gamybos darbui. Tokiu savo žygiu kredito įmonės atlieka didelį krašto ūkinės kūrybos darbą. Kredito įmonių svarba krašto ūkiui bus dar ryškesnė, jei prisiminsime, kad jų tarpe yra ir notų bankai. Visais laikais notų bankų reikšmė, kaip krašto pinigų apyvartos tvarkytojų, buvo labai didelė, tačiau ji ypatingai padidėjo mūsų laikais, kai nė vienas kraštas nebeturi aukso monetų apyvartos. Valstybei nebegaminant aukso monetų, jų vietą atstoja notų gamyba. Notų bankai virto dabar vieninteliais valstybinių pinigų[3] gamintojais, tuo būdu įgaudami ne tik notų, bet tiesiog pinigų monopolį. Šis dalykas labai iškėlė kiekvieno krašto notų banko reikšmę. Ne be reikalo paskutiniais laikais buvo pradėta kalbėti apie ekonominę notų bankų diktatūrą.

Kas yra vartęs ūkio istorijos lapus, kas yra susidomėjęs dabartinėmis pasaulio ūkio, kultūros ir politikos gyvenimo sąly-

[2] USA Federacijos atstovybė, kurią sudaro senatas ir atstovų rūmai.

[3] Valstybiniais, gyvaisiais, grynaisiais pinigais vadinama notos, popieriniai pinigai, monetos, tuo tarpu mokėjimams vartojami čekiai, vekseliai, žiro atsiskaitymai (nuo vieno asmens sąskaitos nurašymas į kito asmens sąskaitą), pinigų perlaidos yra bankiniai, rašytiniai, čekiniai, žiriniai, privatiniai pinigai.

gomis, tas lengvai galėjo pastebėti, kad turtai bei ekonominė gerovė yra tautos kultūros, civilizacijos bei politinės galios pagrindas. Kredito įmonės yra svarbus tautos turtų bei ekonominės gerovės kūrybos veiksnys, tad pilnai suprantama, kodėl ir ekonominis kredito įmonių pajėgumas pasireiškia kiekvieno krašto kultūroje bei politikoje. Jei šiandien, paprastai, ir neginčijama didelė ekonominė, kultūrinė bei politinė kredito įmonių reikšmė, tai vis dėlto, nustatinėdami tos reikšmės prasmę, ekonomistai dar vis negali galutinai susitarti vienu klausimu: ar kredito įmonės yra pačios ekonominio krašto gyvenimo kūrėjos, ar vien tik galingos priemonės kitų ūkio gyvenimo kūrėjų rankose.

Kas sekė prieškarinį Vakarų Europos, ypatingai Vokietijos, Anglijos ir Prancūzijos ūkio gyvenimą, tam, atrodo, lengvai galėjo susidaryti nuomonė, kad bankai, vadovaudami prekybai bei pramonei, patys kuria ekonominę krašto gerovę. Taip galvojo ir daugumas ekonomikos teoretikų. Tačiau pokariniai laikai, įstatę patį ūkio gyvenimą į naujas vėžes, pakeitė šiuo klausimu ekonomistų nuomones. Kredito įmonės pasidarė ne ūkio gyvenimo kūrėjais, bet tik tikrųjų to ūkio kūrėjų įrankiais, teisybė, galingais įrankiais, bet vis dėlto tik įrankiais. Kredito įmonės šiandieną prilyginamos galingiems vargonams, kuriais groti reikalingi gabūs menininkai. Tokiais menininkais, kurie gali išgauti iš bankų kūrybinius tonus, yra prekybininkai, pramoninkai ir, pagaliau, viešojo ūkio organai. Kur nėra tinkamų ekonominių veikimo sąlygų, kur nėra galingos pramonės, judrios, tvirtos prekybos, susirūpinusios krašto ūkio gerove sumanios valdžios, tenai ir geriausiai organizuotos kredito įmonės neturės jokios reikšmės krašto gyvenimui, tylės, kaip tyli didingi vargonai, kai prie jų nesėdi tinkamų privalumų menininkas.

Toksai kredito įmonių nesavarankumas bei jų priklausomybė nuo kitų krašto ūkio veiksnių ypač ryškiai pasirodė mūsų gyvenamos krizės laikais. Kai tos krizės laikais nebeliko tinkamų kredito įmonėms veikimo sąlygų, jų galingas aparatas ir stambūs medžiaginiai resursai taip pat nebeteko senosios reikšmės. Niekas ryškiau negali parodyti kredito įmonių bejėgiškumo, kaip faktas, kad Vakarų Europa gyvena labai pigių diskonto procentų ir tuo pačiu metu labai didelio nedarbo laikus[4]. Patys notų bankai pasirodė dažnai tik bejėgiai valdžios organų įrankiai, kurie vykdo visas, net ir krašto ūkiui kenksmingas, valdžios organų užgaidas.

[4] Pigūs diskonto procentai rodo, kad bankai turi daug pinigų, tačiau tais pinigais nepajėgia pajudinti krašto ūkio stagnacijos ir duoti darbo bedarbių minioms.

Su kredito įmonių reikšme krašto gyvenimui yra artimai susietas kredito įmonių vertinimo klausimas. Kredito įmonės yra labai nevienodai vertinamos, gal būt, ne tiek ekonomistų, kiek politikų. Toksai vertinimų nevienodumas dažniausiai pareina nuo nevienodo nusistatymo kapitalistinės santvarkos atžvilgiu. Vieni mato kredito įmonėse tas nekenčiamas, tariamai žmonių naudojimu gyvenančias, kapitalistinės santvarkos tvirtoves, apie kurias Didžiosios Prancūzų Revoliucijos veikėjas Maratas (1743 — 1793) yra pasakęs: „Vampires insatiables, qui ne vivent, que de rapine, d'extorsion et de brigandage" — nepasotinami vampirai, kurie gyvena iš plėšimų, šantažų ir plėšikavimų; kiti, kaip bankų mokslo teoretikas Tartu universiteto profesorius Filipovas, laiko kredito įmones ekonominio žmonijos genijaus išradimu, kuris tvarko krašto pinigų apyvartą ir tuo pačiu tarnauja tautos kultūrai bei civilizacijai.

Pagaliau, vis vien kaip etiniais sumetimais bus vertinamos kredito įmonės, kuo jos bus laikomos: ūkio gyvenimo kūrėjais ar tik to ūkio kūrybos įrankiais, kredito įmonės visuomet pasiliks centrinis viso pasaulio ūkio mechanizmas, kurį turi pažinti kiekvienas, kas nori nusivokti ekonominiuose klausimuose. „Jei mes norime tikslingai dirbti, — sako žinomas Ricardo mokinys Bagehotas (1826—1877), — mes turime pažinti mūsų kreditų sistemą".

2. KREDITO ĮMONIŲ APIBRĖŽIMAS IR KLASIFIKACIJA

Jei nelengva pasakyti, kas yra kredito įmonės: ūkio gyvenimo kūrėjai ar tik to gyvenimo kūrybos įrankiai, jei dorinis kredito įmonių įvertinimas sukelia nemaža ginčų, tai dar sunkiau yra duoti visais atžvilgiais tinkamą kredito įmonių apibrėžimą bei jų klasifikaciją. Dažnai kredito įmonės apibrėžiamos kaip įmonės, kurios tarpininkauja kreditams, kitais žodžiais, kredito įmonės yra tokios įmonės, kurios iš vienų ima pinigus ir kitiems tuos pačius pinigus skolina. Bet ar iš tikrųjų kredito įmonė tik tarpininkauja, tartum koks makleris, tarp indėlininko ir skolininko? Juk kredito įmonė nesuveda akis į akį indėlininko ir skolininko ir netarpininkauja bet kuriai jų operacijai. Kredito įmonė net ir neklausia indėlininko, kaip jis norėtų sunaudoti jo sudėtus banke pinigus.

Šiandien vargu beįmanoma ginčyti, kad kredito įmonės visai savarankiškai, atseit, nepriklausomai nuo sudėtų jose svetimų pinigų kuria naujus kreditus[5]. Tas faktas iškelia klau-

[5] Kredito įmonė gali kurti indėlių sumos nepriklausomus naujus kreditus, duodama savo akceptus (prisiimtus mokėti įsakytinius vekselius, iš

simą, ar kartais toji kreditų kūryba nėra esminis kredito įmonės veiksmas, pagal kurį turėtų būti apibrėžiama ir pati kredito įmonė. Tačiau naujų kreditų kūryba vargu ar gali būti laikoma esmine kredito įmonių funkcija. Jei jau taip būtų, tai niekuo nepadengtų notų leidimas būtų tikriausia naujų kreditų kūryba ir tuo pačiu esminė kredito įmonių operacija, tuo tarpu leidimas notų, apdraustų brangiaisiais metalais ar rimtais prekybiniais vekseliais[6], jau nebebūtų kredito įmonės esminė operacija, nes tokiu atveju nekuriama, tikra žodžio prasme, naujų kreditų.

Kiti vėl kredito įmonėmis laiko tokias įmones, kurios prekiauja piniginiu kapitalu. Tačiau vargu ar bus teisinga laikyti kredito operacijas pirkimo pardavimo sutartimis. Kredito operacija savo esme yra tik kapitalų naudojimo pavedimas kitam asmeniui.

Anglų ir prancūzų ekonomistai, matydami tuos sunkumus duoti tikslingą bankų apibrėžimą, pradeda vengti bet kurių kredito įmonių apibrėžimų. Nors ir tiesa, kaip sakydavo senieji teisininkai, kad „omnis definitio est periculosa", kiekvienas apibrėžimas yra pavojingas, tačiau ekonomika, kuri operuoja aiškiomis sąvokomis, vargu begali atsisakyti kredito įmonių apibrėžimo. Tad tenka rūpintis sukurti kiek galima tikslingesnį kredito įmonių apibrėžimą. Atrodo, kad, palyginti, teisingai nusako kredito įmones tie, kurie mano, kad kredito įmonės yra tokios įmonės, kurių pagrindinis verslas yra kredito operacijos. Jei kas būtų galima prikišti tokiam apibrėžimui, tai nebent tai, kad jis aiškiai nenurodo, kurios kredito operacijos, aktyvios ar pasyvios, atseit, kredito teikimas ar kreditavimas sudaro kredito įmonių esmę. Aktyvinės kredito įmonių operacijos yra labai įvairios, tuo tarpu iš kitos pusės visos kredito įmonės priima svetimus pinigus ir tais pinigais verčiasi, kitaip sakant, visoms kredito įmonėms yra bendros pasyvinės kredito operacijos, todėl tas operacijas ir tenka imti kredito įmonių apibrėžimo pagrindu. Ta prasme kredito įmonėmis tenka laikyti tokias įmones, kurių p a g r i n d i n i s v e r s l a s y r a p r i s i i m t i s k o l ų p a s i ž a d ė j i m u s. Vis vien, ar kredito įmonė priima indėlį, ar atidaro einamąją sąskaitą[7], ar išduoda savo vekselį, ak-

---

lotynų accipio — priimu) arba atidarydama kreditus, kai pasitiki, kad tie visi asmens, kuriems buvo kreditai atidaryti, nepareikalaus vienu kartu grynų pinigų.

[6] Prekybiniai vekseliai bus tokie trumpalaikio kredito dokumentai, kurie yra kilę iš pirkimo pardavimo sutarties.

[7] I n d ė l i s yra pinigai sudėti į banką taupyti; e i n a m o j i s ą s k a i t a yra skiriama mokėjimams tarpininkauti. Einamosios sąskaitos valdytojas priima mokėjimus į savo sąskaitą ir iš tos pačios sąskaitos moka kitiems.

ceptą, ar leidžia notas[8], ar verčiasi įkaito paskolos lakštais[9], — visais tais atvejais kredito įmonės prisiima skolos pasižadėjimus. Tuo būdu kredito įmonių esmę sudaro ne aktyvinės kredito teikimo, bet pasyvinės kredito ėmimo operacijos. Trumpai sakant, kredito įmonės yra tokios įmonės, kurių tikslas yra imti kreditus. Tačiau, man atrodo, kad tiesai nenusikalstų ir tas, kas pasakytų, kad kredito įmonės yra tokios įmonės, kurių pagrindinis verslas yra kredito operacijos. Toks apibrėžimas įtrauktų į kredito įmonių sąvoką tiek pasyvines kredito ėmimo, tiek aktyvines kredito teikimo operacijas. Žinomas anglų bankų teoretikas Macleodas (1821 — 1902)[10] yra visai teisingai pasakęs, kad tas, kas skolina savo pinigus, yra kapitalistas, o kas skolina svetimus pinigus, yra bankininkas.

Jei nėra visai lengvas dalykas tinkamai apibrėžti kredito įmones, tai, gal būt, dar sunkiau yra visai tikslingai jas klasifikuoti. Beveik kiekvienas autorius pateikia savotišką bankų klasifikaciją. Man atrodo, kad, palyginti, tinkama bus sekanti klasifikacija:

I. Kredito įmonės, sudarytos akcinės bendrovės pagrindais, yra bankai.

Bankai gali būti suskirstyti dar šiomis rūšimis:

1. Notų bankai — bus tokios kredito įmonės, kurios leidžia notas, atseit, parūpina sau lėšas notų emisija.

2. Depozitiniai arba kredito bankai — tai tokios kredito įmonės, kurios gauna apyvartos lėšas, imdamos depozitus, ir teikia trumpalaikius kreditus.

3. Akceptiniai bankai, kurie leidžia į apyvartą savo

Indėliai ir einamosios sąskaitos gali būti pavadintos bendru vardu depozitai.

[8] Notas leidžia notų (emisijos) bankai. Notos yra banko skolos pasižadėjimai, nes bankas turi keisti savo notas kiekvienu pareikalavimu kitomis įstatymais nurodytomis vertybėmis. Jei notų bankas nebekeičia savo notų įstatymais nurodytomis vertybėmis, notos automatiškai virsta bankiniais popieriniais pinigais.

[9] Įkaito paskolos lakštus leidžia ipotekos bankai. Tie lakštai yra apdrausti bankui įkeistais nekilnojamais turtais, todėl jie ir vadinami įkaito paskolos lakštais.

[10] Macleodas iš profesijos teisininkas. Vienos, jo paties vedamos, bylos proga jis turėjo arčiau susipažinti su kredito klausimais. Tų studijų rezultatas buvo veikalas „The theory and practice of banking", 2 vol. (1855—56). Macleodo visų teorijų branduolys yra posakis, kad kreditas yra savarankiškas kapitalas, savo visa esme panašus gyviems pinigams. Tuo būdu pasidaro, kad kreditas dvigubina kapitalus. Macleodas buvo palikęs direktoriumi „Royal British Bank", kurį greitai subankrutino.

akceptus ar akceptuoja svetimus skolos pasižadėjimus ir tuo būdu parūpina sau reikalingas lėšas.

4. Finansiniai bankai, kurie emituoja procentinius ir dividendinius popierius[11], verčiasi stambesnių pramonės bei prekybos įmonių pinigais ir tas įmones finansuoja[12].

5. Ipotekiniai arba ilgalaikiai kredito bankai leidžia įkaito paskolos lakštus[13] ir tais lakštais pasigamintais gyvais pinigais, arba net ir tais pačiais lakštais duoda paskolas.

6. Mišrieji bankai, kurie gali būti dviejų rūšių: a) bankai, kurie daro depozitinių ir finansinių bankų operacijas, b) bankai, kurie daro depozitinių ir ipotekinių bankų operacijas.

Be kredito įmonių, kurios veikia akciniais pagrindais, bankais dar vadinamos ir tos kredito įmonės, kurios priklauso valstybei.

II. Kredito įmonės, kurios priklauso fiziniam asmeniui arba yra įsteigtos pilnosios ar pasitikėjimo bendrovės pagrindais, yra privatiniai bankai, kurie pagal leistų ir daromų operacijų sritį skirstosi: a) bankiniai namai ir b) bankinės kontoros.

III. Kredito įmonės, kurios priklauso vietos savivaldybėms ir už kurių daromas operacijas atsako vietos savivaldybės, gali būti: a) savivaldybių kredito kasos ir b) savivaldybių taupomosios kasos.

IV. Savitarpio kredito draugijos yra tokios kredito įmonės, kurios daro visas banko operacijas su savo nariais, sudariusiais savo įnašais draugijos kapitalą ir atsakančiais už draugijos nuostolius jiems nustatyta kredito suma, o taip pat atlieka kitiems asmenims įstatymais leistus bankinius patarnavimus.

---

[11] Procentiniai popieriai (obligacijos), tai ilgo termino paskolos dokumentai, kurie duoda pastovius procentus (palūkanas). Dividendiniai popieriai yra dalyvavimo įmonėje dokumentai (akcijos, pajai etc.), kurie duoda dividendą, atseit, metinio įmonės pelno dalį. Dividendas nėra pastovus, bet pareina nuo metinio pelno didumo (dividendas iš lot. dividere — dalyti, skirstyti).

[12] Finansavimas vyksta kapitalų rinkoje, kuri yra ilgo termino kreditų rinka, kurioje eina procentiniai ir dividendiniai popieriai, kai kreditavimas atliekamas kreditų rinkoje, kur eina krašto ir užsienio trumpalaikio kredito dokumentai (vekseliai, čekiai, perlaidos) ir gyvi pinigai. Finansavimo operacijos rodo glaudesnius banko ir įmonės ryšius, negu esama ten, kur vykdoma vien kreditavimo operacijos. Finansuoti reiškia parūpinti kapitalų, kredituoti — parūpinti pinigų.

[13] Įkaito paskolos lakštai yra procentiniai popieriai, apdrausti įkeistais bankui nekilnojamaisiais turtais, t. y. skolas laiduojama ne paties banko vertybėmis, bet svetimais, bankui įkeistais, turtais.

V. Kredito įmonės, sudarytos kooperatinės bendrovės pagrindais, yra smulkaus kredito draugijos, arba kredito koperatyvai.

VI. Kredito įmonės, kurios verčiasi smulkių indėlių ėmimu ir valstybinių bei savivaldybinių procentinių popierių pirkimu, yra taupomosios kasos, kurios, paprastai, yra: a) valstybinės ir b) savivaldybinės.

Depozitiniai, akceptiniai, finansiniai, ipotekiniai ir mišrieji bankai yra komerciniai arba pelno bankai. Notų bankai, valstybiniai bankai, savivaldybinės kredito kasos ir valstybinės bei savivaldybinės taupomosios kasos yra valstybiškai visuomeninės kredito įmonės. Smulkaus kredito draugijos arba kredito kooperatyvai yra visuomeninės kredito įmonės. Savitarpio kredito draugijos, bankiniai namai ir banko kontoros yra privatinės kredito įmonės.

Bankai yra svarbiausia, stambiausia kredito įmonių rūšis. Bankų daromos operacijos yra didesniu ar mažesniu mastu varomos ir kitų kredito įmonių. Todėl kas žino bankų operacijas, tas gali lengvai nusivokti ir kitų kredito įmonių daromose operacijose.

I DALIS

BANKŲ ISTORIJA

I skyrius

KREDITO ĮMONĖS SENOVĖJE

1. KREDITO ĮMONĖS KULTŪRINGOSE SENOSIOS AZIJOS IR AFRIKOS ŠALYSE

Kur yra tikroji kredito įmonių gimtinė? Šiam klausimui atsakymą nori rasti ne tik ekonomistai, bet ir istorikai. Kredito įmonių gimtinės vis dar tebeieškoma tariamame žmonijos ir jos kultūros lopšelyje, didžiųjų Azijos upių Tigro ir Eufrato slėnyse. Daugumas ūkio istorikų tebemano, kad Babilonija davė pasauliui pirmąsias, mūsų dienų prasme, kredito įmones.

Dar neseni laikai, kada apie babiloniečius mes, palyginti, nedaug ką težinojome. Dideli babiloniečių priešai, žydai, savo šventose knygose buvo apie juos pirašę daug negerų dalykų. Šiandien, kai prabilo savo kylraščio kalba Babilonijos akmens, mes gavome nemaža ne tik politinio, bet ir ekonominio babiloniečių gyvenimo duomenų. Babiloniečiai, užėmę kultūringos sumerų tautos žemes, dar labai gilioje senovėje pasidarė turtinga tauta. Tikslingai, sumaniai sudaryta krašto kanalų sistema, aukštai pastatytas žemės ūkis, tvirta pramonė, išplėtota prekyba kūrė krašto turtus. Turima pagrindo spėti, kad babiloniečiai buvę ir drąsūs jūrininkai, kurie pasiekdavę net Pietų Afrikos kraštus ir tenai eksploatavę turtingas aukso kasyklas. Dideliais turtais pagrįsta kultūra ir civilizacija greitai ir plačiai išvystė pinigų ūkį ir sukūrė kapitalistinę ūkio santvarką. Piniginis ūkis tuojau gimdo ne tik paskiras kredito operacijas, bet ir pačias kredito įmones.

Kaip visų kraštų bei laikų kredito įmonės, taip ir Babilonijos bankai buvo tvarkomi suderintai su viso krašto ūkio organizacijomis. Babilonijos ūkis buvo griežtai centralizuotas valdovo

ir kunigų rankose. Visi krašto gaminiai plaukia į valdovo rūmus ir dievų šventyklas. Valdovo rūmams ir dievų šventykloms, kurias saugoja ne tik aukštos tvirtos sienos, bet ir gili gyva žmonių tikyba, gyventojai duoda laikyti savo turtus. Toksai svetimų gėrybių laikymas buvo pirmoji kredito operacija, kurią mes šiandien vadiname indėlių priėmimas. Valdovo rūmai ir dievų šventyklos buvo pas babiloniečius, kaip ir pas kitas tautas, pirmosios kredito įmonės. Tos primityvios kredito įmonės dar trečiajame tūkstantyje metų prieš mūsų erą jau turi tam tikras indėlių ėmimo taisykles: indėlininkas, įdėdamas indėlį, gauna indėlio lapą, atsiimdamas indėlį — kvituoja kredito įmonę. Indėliais buvo priimami metalai, grūdai, vaisiai, darbo įrankiai, žemės ūkio padargai, net ir galvijai.

Priimti indėliai lengvai iškelia mintį imtis ir pelningesnių aktyvinių kredito operacijų[14], būtent, pradėti laikomus indėlius skolinti kitiems. Tikrai stebėtinas dalykas, kad dar 2000 m. prieš mūsų erą Hammurabio kodeksas[15] jau žino visus esminius mūsų dabartinės vekselinės teisės nuostatus. Paskolos gavėjas išrašo vekselį. Vekselis indosavimu[16] arba perrašymu gali būti perleistas kitam asmeniui. Terminui suėjus, skola sumokama vekselio laikytojui. Tam tikrais atvejais turi vekselį pasirašyti ir skolininko žmona[17]. Skolininkas turi mokėti 20% palūkanų, tačiau, matyti, ir babiloniečiai palūkanų reikalais ne visuomet laikėsi įstatymų, nes kyliaraščių duomenimis grūdų paskolų palūkanos siekdavo kartais 33%, pinigai skolinta iš 25%. Atrodo, kad palūkanos nebūdavo nustatomos iš anksto. Jų dydį nulemdavo derliaus gerumas. Kyliaraščiai mini ir paties Saulės dievo palūkanas, tačiau jų dydis nėra žinomas. Hammurabio kodeksas žino ir skolų moratoriumą[18]. Blogais metais buvo

[14] Aktyvinės operacijos bus tokios operacijos, kuriomis bankas teikia kreditus, pasyvinės operacijos bus tos operacijos, kuriomis pats bankas ima kreditus, arba kitais žodžiais, aktyvinėmis operacijomis bankas pasidaro kreditoriu, pasyvinėmis operacijomis bankas virsta skolininku.

[15] Hammurabi (1955—1912)— genialus Babilonijos valdovas, jos kultūrinės ir politinės vienybės kūrėjas. Hammurabio įstatymai, surašyti akmens stulpe, buvo rasti 1902 m. Suzoje. Hammurabio kodekso stulpas dabar yra Paryžiaus Louvre'o muziejuje. Kodekso vertimas yra išėjęs ir lietuviškai (A. Tamošaitis ir Kairys, Hammurabi įstatymas, 1939).

[16] Indosavimas arba perrašas, iš lot. indorso, atseit, vekselio nugaroje atsirašymas. Perrašęs kitam vekselį, asmuo prisiima už tą vekselį atsakomybę.

[17] Matyti, jau ir tuomet mokėta praskolintus turtus perrašyti žmonos vardu.

[18] Moratoriumas, iš lot. mora, pavėlavimas, pasivėlinimas, reiškia skolos mokėjimo atidėjimą. Moratoriumas gali būti paskelbiamas įstatymais ir įgyvendinamas privatiniu kreditoriaus ir skolininko susitarimu. Įstatyminis moratoriumas gali būti visuotinis, kai atidedamas visų skolų mokėjimas, ir specialinis, kai atidedamas tik tam tikros skolų rūšies mokėjimas.

atidedamas skolų mokėjimas. Karaliaus rūmai ir šventyklos ne tik ėmė depozitus ir teikė paskolas, bet ir tarpininkavo mokėjimams. Bažnyčių ir rūmų tarnai daro indėlininko įsakymu išmokėjimus iš jo indėlio ir priima įmokėjimus į jo sąskaitą. Toks mokėjimams tarpininkavimas pastebimas dar antrame tūkstantyje metų prieš mūsų erą.

Babilonijos kredito įmonės gauna naują smarkų raidos akstiną, kai VII ir V a. atsiranda privatiniai bankininkai. Privati iniciatyva, asmeninio pelno ieškojimo skatinama, duoda ir čia teigiamų rezultatų.

Kokio masto ir kokio tobulumo buvo pasiekusios babiloniečių kredito operacijos, geriausia rodo pasiekę mūsų laikus kai kurių bankinių namų archyvai. Tų archyvų duomenimis, atrodo, žymiausi bankininkai buvę Igibi iš Siphar (VII—VI a.) ir Murašu iš Nippur (V). Ypatingai plačiu mastu varė savo operacijas Murašu. Jis apmoka piniginius savo klientų orderius, perka jų sąskaita įvairias prekes, dažnai avansuodamas tokių prekių pusę kainos, priima depozitus ir moka už juos palūkanas, duoda paskolas ir gauna procentus, ima saugoti savo klientų brangenybes, leidžia paskolos lakštus, arba obligacijas[19], duoda apdraustas nekilnojamais turtais paskolas, laiduoja už kitus asmenis, veikia kaip savo klientų įgaliotinis prekybos sutartyse bei teismuose ir, pagaliau, dalyvauja savo kapitalais svetimose įmonėse[20].

Be babiloniečių, palyginti, plačiai senoviniame Rytų pasaulyje buvo išvystę bankines operacijas kaldėjai ir finikiečiai. Senovės rašytojai mini, kad finikiečiai pirmieji pradėję davinėti paskolas imdami palūkanas. Neabejotina, kad Vidužemių jūros pakrantėse finikiečiai pirmieji pasirodo kaip tikri kapitalistai, kurie visur ir visuomet ieško didžiausių pelnų. Galima spėti, kad tų pelnų siekdami, finikiečiai ne labai tesivaržo tais ar kitais doros sumetimais, nes dar pats Homeras vadina juos vagimis, apgavikais, latrais, sukčiais, veidmainiais ir kitais panašiais „gražiais" vardais. Finikiečiai keičia graikų uostuose pinigus, duoda paskolas, imdami įkaitu ne tik laivais siunčiamas prekes, bet ir pačius laivus. Jie kuria ir finansuoja ištisas laivų bendroves.

Kredito įmonės pačia savo esme bei visomis savo operacijomis yra labai artimai susietos su kapitalistine ūkio santvarka,

---

[19] Obligacija, iš lot. obligatio, suvaržymas, saistymas, yra ilgalaikės skolos dalies dokumentas arba net ir pati, pastovių procentų lakštais paimta, ilgalaikė paskola. Toji paskola gali būti viešojo ir privatinio ūkio. Todėl kalbama apie valstybės, savivaldybių, pramonės obligacijas.

[20] Murašu yra stambus įvairių viešųjų Babilonijos namų dalininkas ir ima didelius prostitucijos pelnus.

kuri neįmanoma be asmens laisvės, privatinės nuosavybės ir darbo pasidalinimo. Todėl ten, kur varžoma asmens laisvė, privatinė nuosavybė ir darbo pasidalinimas, negali būti ir tinkamos kredito įmonėms dirvos. Mozės įstatymai smarkiai varžė asmens laisvę ir privatinės nuosavybės teises, todėl senovinė žydų žemė, kol tenai buvo laikomasi Mozės įstatymų, negalėjo bent didesniu mastu išplėtoti kredito operacijų. Mozės įstatymai norėjo užkirsti kelią dideliam turtų nelygumui ir todėl reikalavo kas septyneri metai grąžinti žemes buvusiems savininkams, dovanoti skolas ir atleisti įsigytus vergus. Be to, buvo uždrausta žydui imti iš žydo palūkanas.

Deja, ir šiuo atveju, kaip paprastai gyvenime, pamažu ūkio sąlygų reikalavimai pasirodė galingesni, negu kilnios įstatymų leidėjo idėjos. Kapitalistinė dvasia ir ta dvasia pagrįsta ūkio santvarka iš lėto ima sukti ir žydų žemėje vis tvirtesnius lizdus. Žydai, nežiūrėdami Mozės įstatymų, pradeda imti vieni iš kitų palūkanas. Ir pas žydus kreditoriai nerodo savo skolininkams didesnės artimo meilės. Neišsimokantieji skolininkai ne tik netekdavo savo turtų, bet dar būdavo tiesiog paverčiami vergais. Iš liaudies kilęs ir tai liaudžiai taip artimas pranašas Amos[21] juodomis spalvomis piešia prasiskolinusių žydų skurdą ir labai piktais žodžiais smerkia turtuolius, kurių turtai esą kilę iš nedorybių ir plėšimų. Didieji žydų pranašai, šiaip gindami silpnesniųjų teises, nuveikę didelius visuomeninius darbus, pasirodė bejėgiais kovoje su vis labiau beįsigalinčiu kapitalizmu.

Babilonas, besiveržiamas į Vidaržemių jūras, susiduria su galingu priešu Egiptu. Ekonominės, politinės ir militarinės tų dviejų galybių rungtynės eina Palestinos žemėse ir vis labiau traukia žydus į pasaulio kapitalistinio ūkio gyvenimą. Juo labiau žydai įsitraukia į to gyvenimo sūkurį, juo mažiau juos beveikia didžiųjų pranašų balsai. Pranašų grumojanti kalba virsta, iš tikrųjų, tyruose šaukiančiu balsu. Kapitalizmo dvasia ypatingai smarkiai pradeda įsigalėti Izraėliaus tėvynėje, kai žydai sugrįžo iš Babilonijos vergijos, kurios metu jie ne tik suskubo užsikrėsti kapitalistine dvasia, bet ir įsitraukti į patį pasaulinio kapitalistinio gyvenimo sūkurį. Po Babilonijos vergijos skolininkų padėtis pasidarė dar sunkesnė. Nehemijos knygose[22] žydai

[21] Tretysis dvylikos mažųjų pranašų, Theokos piemuo (Theoka rytų pietuose nuo Betliejaus), Jeroboamo II laikais (783—743) skelbė Izraėliaus žlugimą.

[22] Kurios kartais vadinamos antrosiomis Esdros knygomis, yra, tur būt, pagrįstos Nehemijos pranešimais. Nehemias, persų karaliaus Artakserkso I asmeninis sekretorius, 445 m. gavo karaliaus įgaliavimą vadovauti Jeruzalės atstatymo darbams.

skundžiasi, kad jie turį sūnus ir dukteris įkeisti, kad gautų duonos ir šiaip taip pragyventų.

Pagaliau, vis labiau įsigalįs krašte kapitalizmas pradeda pamažu keisti ir pačią žydų dvasinę nuotaiką. Kai pranašai matė žydo idealą ramiai sėdėti savo figos medžio paunksmėje ir nesibijoti priešų, atseit, kūrė tikrą ūkininko idealą, tai jau antrame mūsų eros amžiuje pradėtas rašyti talmudas atvirai stato žydų idealu prekybos ir pinigų galybę. Kuomet galinga Tito[23] kariuomenė sugriovė ir pelenais pavertė gimtuosius žydų namus, kuomet žydai nebeteko to figos medžio, kurio paunksmėje jie buvo tiek metų sėdėję, tuomet išmėtyti po visą platųjį pasaulį, paskleisti tarp svetimų, paprastai, jiems nedraugingų žmonių, žydai pradeda klausyti balso savo didžiųjų, jiems kaip tik tuomet Apvaizdos duotų, vadų ir jų nurodymais griebiasi prekybinių bei bankinių operacijų. Dabar tie didieji jų vadai skelbė žydams, kad piniguose yra pavergtos, netekusios savo tėvų žemės, visų niekinamos tautos galybė. Žydai suprato savo vadų kalbą ir virto didžiausiais ne tik praeities, bet ir dabarties finansų teoretikais ir praktikais, tikraisiais, pilna to žodžio prasme, bankininkais[24].

Su Babilono ir Izraėliaus istorija yra artimai susietas Egiptas, bet apie to krašto kredito operacijas neturime tokių gausių žinių, kaip apie Babilono bankus. Tačiau, žinodami Egipto ūkio santvarką, galime pamatuotai spėti, jog ir senoviniame Egipte ne tik buvo daromos paskiros bankinės operacijos, bet ir veikė kredito įmonės. Egiptiečiai labai anksti sukūrė ne tik išvystytą pramonę, bet ir tolimus kraštus siekiančią prekybą. Su užsienio prekyba, kaip kitur, taip ir Egipte, labai artimai yra susietas pinigų ūkis, kuris savo keliu neįmanomas be kredito įmonių. Egipto dvasininkai turėjo didelę ne tik moralinę, bet ekonominę bei politinę galią. Jie laikė savo rankose beveik visą krašto pramonę bei prekybą. Tad visai pamatuotai galima spėti, kad ir Egipte, kaip ir kitose šalyse, pirmaisiais bankininkais buvo dvasininkai.

---

[23] Flavius Vespasianus Titus, Romos imperatorius (79—81), Vespasiano sūnus. 70 m. sugriovė Jeruzalę ir jos šventyklą.

[24] Žydų reikšmę pokariniais laikais ne tik pinigų, kredito ir finansų teorijai, bet ir apskritai pasaulio ūkio gyvenimui ryškiai parodo pačių žydų pateikti duomens kapitaliniame pačių žydų bendromis jėgomis išlaistame veikale „Encyclopaedia Judaica" t. VI, „Finanz- und Bankwesen", psl. psl. 971—1006.

2. KREDITO ĮMONĖS KULTŪRINGOSE SENOVĖS EUROPOS ŠALYSE

Didžiosios Rytų kultūros šalys turėjo didelės kultūrinės bei ekonominės įtakos klasiniams Vakarų Europos kraštams. Pirmiausia toji Rytų įtaka pasireiškia Graikijoje, ypatingai Atėnų respublikoje, kur despotinė rytų kultūra bei ekonomika persunkiama graikų meno bei laisvės idealais. Teisinės atėniečių santvarkos kūrėjas Solonas, dar VI a. prieš mūsų erą, sutvarko ipotekos skolas, nustato imamų palūkanų dydį ir padaro sodiečius laisvais piliečiais[25]. Palikę laisvi ir įstatymams lygūs, Atėnų piliečiai, pasinaudodami savo gera geografine padėtimi, virsta garsiais pasaulinio masto pirkliais. Plati prekyba, veiklios pramonės padedama, sukuria stambius atėniečių turtus.

Kultūrinę bei politinę turtų reikšmę, kaip Babilone ir Egipte, taip ir Graikuose, pirmieji suprato dvasininkai. Ir graikų dvasininkai buvo turtingi. Be savo plačių žemių pajamų, jie gaudavo gausias dešimtines, baudas ir dovanas. Dvasininkų turtai ne tik didina šventyklinių iškilmių orumą, bet ir kelia politinę pačių dvasininkų galią. Dvasininkų kredito įmonės ir Graikijoje verčiasi ne tik pačių dvasininkų pinigais, bet naudoja bankinėms operacijoms ir žmonių depozitus. Graikų šventyklos buvo žinomos brangenybėms saugoti vietos. Ne tik privatūs asmens, bet ir pati valdžia laiko šventyklose savo turtus.

Kai atšalo tikybiniai jausmai ir puolė dvasininkų autoritetas, pradeda menkėti ir šventyklinių sienų saugumas. Plėšikai ir vagys laužo šventyklų duris. Tuo pačiu laiku gyvai besiplėtojanti jūrų prekyba nusikrato plėšikavimo pobūdžio ir duoda naują smarkų akstiną privatinėms kredito įmonėms steigti. Dabar rinkose atsisėda pinigų keitėjai, kurie perka ir pardavinėja svetimų šalių monetas. Keitėjai, pamažu beplėtodami savo operacijas, pradeda klientų įsakymais daryti pinigines perlaidas, imti depozitus ir davinėti paskolas. Tie stalai, graikų kalba „trappezza", ties kuriais sėdėjo bankininkai, duoda ir jiems patiems vardą, kuris amžiams prigijo: t r a p p e z z i t a i, t. y. stalininkai, arba mūsų laikais bankininkai (iš viduramžių italų banca, vokiečių die Bank — stalas, suolas). Graikų bankininkai, vis labiau plėsdami savo veikimo dirvą, pradeda Babilonijos bankininkų pavyzdžiu daryti savo operacijas ne tik pavieniui, bet ir susimetę į tam tikras bendroves. Jau nuo V a. graikų banki-

[25] Tai buvo taip vadinama „Seisachteia", atseit, naštos nuvertimas. Tikrasis Seisachteios turinys nėra šiandieną aiškiai žinomas. Turima pagrindo manyti, kad Seisachteia visai panaikino ipotekines skolas ir uždraudė neišsimokančiam skolininkui atimti asmens laisvę.

ninkai ne tik kredituoja prekybą, bet ir finansuoja pramonę. Tuo metu jau pasitaiko nemaža bankininkų, garsių savo stambiais kapitalais.

Bankininkų tarpe užima žymią vietą laisvę gavę vergai, nes laisvas Graikų pilietis vis dar niekino bet kurį verslą, nors tai būtų ir pelninga bankininkystė. Nežiūrint teikiamos bankams paniekos, juo labiau įsigali kapitalistinė dvasia, juo plačiau pradedama naudotis bankų patarnavimais. Pamažu, visi „ūkiniai sluoksniai"[26] pradeda laikyti savo pinigus kredito įmonėse ir per tas įmones daro visus mokėjimus. Juk ne be reikalo graikų žodis „diagraifein" reiškia drauge ir mokėti. Matyti, mokamos sumos buvo labai dažnai nuo vienos banko sąskaitos nurašomos ir įrašomos į kitą sąskaitą. Tokius per banko knygas vykdomus mokėjimus graikai vadindavo „mokėjimais per stalą" (dia tes trappezzas). Mokėti gyvais pinigais graikai vadindavo „mokėti iš rankos arba mokėti iš namų" (dia heiros, eks oiku).

Ne tik privatiniai, bet ir viešieji ūkiai kūrė tinkamą bankams klestėti dirvą. Valdžia atiduoda ne tik visus viešuosius darbus bei tiekimus, bet ir patį mokesčių rinkimą privatiems asmenims. Tokie žygiai reikalingi yra didelių apyvartos lėšų, kurias, paprastai, gali pateikti tiktai bankai. Bankai dideliais pelnais finansuoja mokesčių nuomotojus ir valdžios rangovus.

Kapitalas, susukęs krašte tvirtus lizdus, kelia žmonėse vis naujų, vis didesnių pelnų trokštančią kapitalistinę dvasią, kuri primityviose gyvenimo sąlygose visuomet pasireiškia didelių palūkanų lupikavimu. Aukšti paskolų procentai užgula sunkia našta graikų ūkininką, nualina graikų sodžių, kuris jau nebepajėgia maitinti naujais syvais aukštos graikų kultūros centrus, miestus. Taigi, ne tik graikų sodžiai, bet ir graikų miestai pradeda tuštėti. Graikų kultūra atrodė gyvenanti paskutiniąsias savo dienas. Teisybė, tas graikų kultūros sutemas nušvietė, tartum koks meteoras, Aleksandro Didžiojo genijus[27].

Aleksandras, skleisdamas plačiame rytų pasaulyje graikų kultūrą, augino drauge su ta kultūra ir plėšrios graikų kapitalistinės dvasios diegus, kurie gal geriausiai prigijo Ptolomėjų[28] valdomame Egipte. Ptolomėjai įgyvendina Egipte monetų apyvartą, įkuria graikų tipo bankus, trappezzas, kurios eidavo ir iždo kasininko pareigas. Ptolomėjų iždas reikalavo, kad žmonės mo-

[26] „Ūkiniai sluoksniai", „ūkinės sferos" — tai asmens, vadovaujantieji ekonominiam krašto gyvenimui.

[27] Aleksandras Didysis, Makedonijos karalius (336—323), sūnus Pilypo ir Olympijos. Didžiausio visų amžių filosofo Aristotelio mokinys.

[28] Ptolomėjų dinastija, kurios kūrėju buvo Aleksandro Didžiojo generolas Ptolomeus I Soter, valdė Egiptą 323—30 m.

kėtų mokesčius ne žemės ūkio gaminiais, bet monetomis. Natūraliomis ūkio sąlygomis iš pradžių tai buvo sunkiai įvykdomas dalykas. Žmonės ir toliau mokėjo mokesčius žemės ūkio gaminiais. Provincijų trappezzos greitai virto karalių klėtimis, kuriose, senu papročiu, laikydavo savo grūdų atsargas ir privatiniai asmens. Pinigais ir grūdais kredito įmonės vykdo tarp savo klientų žiro[29] atsiskaitymus.

Vėlesniais laikais šalia valstybinių bankų atsiranda ir privatiems asmenims priklausančios trappezzos, kurios mūsų eros pradžioje, jau Romos imperijos laikais, visai nustelbė valstybinius bankus. Romos imperijai Egiptas virto svarbiausiu maisto šaltiniu. Imperatoriaus administracijos verčiamas Egiptas įtempia visas gamybines žemės ūkio pajėgas. Atitinkamai tokią žemės ūkio intensifikaciją auga ir kredito įmonių skaičius. Senosios trappezzų klėtys virsta tikrais mūsų dienų elevatoriais, labai artimais saitais surištais su Romos bankais. Roma jau buvo tuomet virtusi pasaulio pinigų rinkos centru.

Romėnai pirmaisiais savo politinio gyvenimo laikais buvo neturtingi ūkininkai, kurie savo šeimos narių padedami dirbo savo žemės sklypus[30]. Pati Roma dar IV a. prieš mūsų erą buvo menkas, siauromis, vingiuotomis gatvėmis miestelis. Tuo metu nerandame Romoje jokių didesnių kultūros ir civilizacijos pėdsakų. Tokiose gyvenimo sąlygose pilnai suprantama, kodėl pirmieji Romos bankininkai buvo ne patys romėnai, bet svetimšaliai, paprastai, kultūringos Azijos gyventojai, kurių tarpe pasitaiko nemaža ir žydų. Be Azijos gyventojų verčiasi bankininkyste Romoje ir graikai.

Dar Romos karalių laikais, t. y. VI ir V a. prieš mūsų erą, pirmieji Romos bankininkai stovėjo forume[31] ties savo stalais[32]

---

[29] Žiro atsiskaitymai (iš graikų gyros — ratas) yra tokie atsiskaitymai, kai banko klientai sudaro tartum kokį ratą, kuriame visi mokėjimai vykdomi ne gyvais pinigais, bet nurašymais nuo mokėtojo sąskaitos ir įrašymais į pinigų gavėjo sąskaitą. Tokios kilnojamos iš vienos sąskaitos į kitą sąskaitą sumos, o taip pat ir sumos laikomos tokiems tikslams, yra žiro arba žiriniai pinigai. Paskutiniais laikais dažnai visi einamųjų sąskaitų pinigai vadinami žiriniais pinigais.

[30] Senieji istorikai giria kuklumą Cincinnato, kuris, 458 m. išrinktas diktatoriumi, tiesiog nuo arklo pasiėmė vadovauti kariuomenei, sumušė ekvus ir vėl grįžo prie savo arklo. Iš tikrųjų, tokiais „cincinnatais" buvo dar tuomet visi romėnai.

[31] Forumas (iš lot. fores, durys) — rinkos aikštė (forum venale); teismo vieta (forum civile); forum Romanum — Romos aikštė, — išsivystė iš senovinės rinkos vietos į gražiai išpuoštą iškilmių aikštę.

[32] Mensa, stalas, mensarius — pinigų keitėjas, bankininkas (stalininkas). Viri mensari, tresviri ar quinqueviri mensari, senato skiriami trys ar penki valdininkai, kurių žinioje buvo kredito reikalai, arba, pažodžiui iš-

ir keitė svetimų kraštų pinigus. Vėliau, tie primityvūs bankininkai pradeda prekiauti metalais, gauna depozitus ir duoda paskolas. Tiktai galutinai laimėję karą su finikiečiais ir 146 m. sulyginę su žeme jų svarbiausią prekybos centrą, Kartagos miestą, romėnai pradeda labai greitai turtėti. Žinoma, čia veikė ne tiek priplėšti Kartagoje turtai, kiek naujos, patogios, pašalinus pavojingus konkurentus, finikiečius, laisvos tarptautinės prekybos sąlygos. Romos patricijai, plėšdami užkariautas provincijas, greitai virsta turtingais žmonėmis ir, norėdami didinti priplėštus turtus, griebiasi prekybos verslo, ima viešuosius darbus bei tiekimus ir nuomoja mokesčių rinkimą. Teisybė, tą viską iš pradžių daro svetimu vardu, per pastatytus žmones. Tie visi verslai buvo pelningi, bet drauge reikalingi didelių apyvartos kapitalų, kuriuos galėjo parūpinti tik stambios kredito įmonės. Tos naujos gyvenimo sąlygos ir sukuria didžiuosius Romos bankus. Valstybė prižiūri tų bankų veikimą ir nurodo jiems forume vietas[33].

Tolimesnė teigiama Romos kapitalizmo raida verčia ir bankininkus pasidalyti darbą rūšimis. Todėl atsiranda dvi bankininkų kategorijos: n u m m u l a r i i ir a r g e n t a r i i. Nummularii (iš lot. nummus — moneta) vertėsi daugiausia pinigų keitimu. Argentarii (iš argentum — sidabras) buvo jau tikra mūsų prasme bankininkai ir darė visas bankines operacijas, nevengdami ir ilgalaikio pobūdžio ipotekinių kreditų. Be grynai bankinių operacijų argentarii versdavosi ir įvairių rūšių tarpininkavimu.

Kur atsiranda skaitlingi bankai, ten neišvengiamai turi įsikurti ir birža. Romos biržos įkūrimo laikas nėra mums žinomas, tačiau mes jau gerai žinome, kad II prieš mūsų erą a. birža jau turi nuosavus gražius rūmus, nuosavą baziliką[34]. Paskutiniaisiais prieš mūsų erą dešimtmečiais žymią biržos lankytojų dalį sudaro jau žydai. Birža kotiruoja[35] ne tik įvairių šalių mokėjimo priemones, bet ir prekybos bei pramonės bendrovių dalis.

---

vertus, stalo reikalai. Buvo manyta, kad tie tresviri ar quinqueviri mensari ėmė iždo vardu depozitus ir teikė paskolas, tačiau neturime tam aiškių įrodymų.

[33] Foro abire, foro cedere, nueiti nuo forumo, palikti forumą — reiškė bankrutuoti.

[34] Bazilika, iš graikų bazileus — karalius, karališki rūmai. Vėliau tam tikros formos bažnyčios, ir, pagaliau, tam tikrų dvasinių teisių bažnyčios.

[35] Kotiruoti, iš prancūzų coter (lotynų kamienas quot, viduramžių quota) — skelbti kainas, pirkti ir pardavinėti viešoje vietoje, ypatingai biržoje. Kartais vietoje kotiruoti sakoma notuoti, atseit, žymėti vertybių kainas biržoje.

Romėnai, geri teisininkai ir gabūs technikai, sugebėjo labai gerai sutvarkyti ir bankinę sąskaitybą[36]. Bankų knygos turi teisme teisinių dokumentų galios. Bankai turi ugnies nebijančius požeminius sandėlius, mūsų terminologija, seifus[37], kuriuos nuomoja ir savo klientams.

Argentarijai palaiko glaudžius ryšius ne tik su turtingais Romos įmonininkais, bet ir su galingais Romos politikais. Jie finansuoja vienų ir kitų darbus bei žygius. Toks bendras politikų, įmonininkų ir argentarijų veikimas sustiprina šių paskutiniųjų visuomeninę padėtį ir iškelia jų autoritetą. Dabar jau ir Romos patricijai nebesidrovi imtis bankininkystės verslo, nors iš pradžių tai daro tik per savo pastatytus žmones. Senųjų argentarijų nauji ryšiai, naujų argentarijų stambūs kapitalai duoda bankų apyvartai tokias dideles lėšas, jog ir milijoninės mūsų valiutos sumos nebelaikomos dideliais pinigais. Juo labiau didėja bankų turtai, juo smarkiau auga ir vystosi argentarijų sieloje vis naujų, vis didesnių turtų alkis. Pagaliau, tuo alkiu argentarijai užkrečia visus aukštesniuosius Romos sluoksnius. Dabar visus žmones apsėdo viena aistra „sacra auri fames", prakeiktas aukso alkis. Už pinigus Romoje galima viską įsigyti: žemę, namus, titulus, garbę, politinę galią, o net ir karinę paramą.

Tokios socialinio ir dvasinio gyvenimo sąlygos turėjo ypatingu sunkumu užgulti silpnesniuosius Romos gyventojų sluoksnius, pirmoje eilėje ūkininkus. Ūkininkas dalyvauja nuolatiniuose Romos karuose ir todėl ilgesniam laikui apleidžia savo ūkį. Likusi namie ūkininko šeima nepajėgia viena be šeimininko tinkamai įdirbti žemės ir, paprastai, greitu laiku praskolina ūkį galingiems bankininkams, kurie aukštomis palūkanomis eksploatuoja tėvynę ginantį ūkininką. Sodiečių ūkis pradeda silpnėti, pradeda skursti ir, pagaliau, dažnai žūva paglemžiamas už skolas apylinkės dvarų, plačių latifundijų[38]. Savarankiškas Romos ūkininkas, tas dar taip neseniai pačios valstybės globojamas pilietis, laisvos tėvynės ramstis ir jos sienų gynėjas,

---

[36] Kiekvienas bankininkas turėjo turėti bent tris pagrindines knygas: 1) adversarium, 2) ephemeris ir 3) codex rationum mensae. Adversarium, iš žodžio adversus — priešais, visuomet po ranka turima knyga, mūsų terminologija, memorialinė knyga; ephemeris, iš graikų efemera, kasdieną, dienynas, ir codex rationum mensae, banko sąskaitų knyga, atseit, didžioji knyga. Šioje knygoje kiekvienas klientas turi savo ratio accepti et expensi, pajamų ir išlaidų poziciją, mes šiandieną pasakytume, savo kreditą ir debetą.

[37] Seifai (iš anglų safe, saugus) bankų išnuomojamos klientams spintelės vertybėms saugoti.

[38] Latus fundus, plati dirva, stambus ūkis, didelis dvaras, latifundija.

grįžęs iš karo, dažnai neberanda ir vietos, kur stovėjo jo gimtoji lūšna. Todėl visai teisingai galėjo pasakyti žinomas Romos gamtininkas Plinius Senesnysis (23(4)—79): „Latifundia perdidere Italiam" — latifundijos pražudė Italiją.

Teisinius tokios kredito politikos pagrindus teisingai nurodo žinomas vokiečių istorikas Niebuhras (1776—1831), kuris rašo: „Kad suprastum plebėjiško skolininko likimą, įsivaizduoki, nusivokiąs komerciniais reikalais skaitytojau, kas būtų, jei dabar visas kurio nors krašto piliečių įsiskolinimas būtų paverstas trumpalaike, apmokama 20 ir daugiau procentų, vekselinė skola; jei, toliau, tik vieneriems metams praėjus, visa skola būtų drauge su palūkanomis iš karto pareikalauta, ir jei, pagaliau, kai skola nesumokama ir padaromas vien trumpas sumariškas teismas, skolininkas tupdomas į kalėjimą, o jo visas turtas, nors jis ir viršytų įsiskolinimo dydį, būtų be jokių varžytynių tiesiog atiduodamas kreditoriui"[39].

[39] *Niebuhr*, Römische Geschichte, I, 646 psl., [3]Berlin. Žr. Brentano, Das Wirtschaftsleben der Antiken Welt, 100—102 psl., Iena 1929.

II skyrius

KREDITO ĮMONĖS VIDURAMŽIAIS

1. ANKSTYVESNIŲJŲ VIDURAMŽIŲ KREDITO OPERACIJOS

Romos imperijos griuvėsiai palaidoja ir senovinio kapitalizmo tvirtoves kredito įmones. Drauge su kredito įmonėmis pranyko žmonių atmintyje ir bankinių operacijų technika, užsimiršo ir, palyginti, tobula klasinio pasaulio sąskaityba. Jei dar kurios grynai techninės senovinio klasinio pasaulio liekanos pasiekė viduramžius, tai jos išliko tų įstaigų globoje, kurios išsaugojo mums ir kitas romėnų bei graikų kultūros trupmenas, atseit, vienuolynų ir tų vienuolynų dvasios centro, Romos Kūrijos, paunksmėje.

Žlugus senoviniam kapitalizmui, grįžta natūralinis ūkis, kuris nežino nei savarankiškos pramonės, nei savistovios prekybos ir todėl nėra reikalingas jokių kredito įmonių. Vienintelė natūralinio ūkio gamybos sritis pasilieka žemės ūkis. Tačiau, pamažu ima keltis iš ilgo miego savarankiškas prekybos verslas. Iš pradžių prekyba verčiasi tik keliaujantieji Rytų pirkliai, dažniausia siriečiai ir žydai.

Vis dažniau ir skaitlingiau pasirodantieji Europoje žydai pirkliai buvo mielai sutinkami krikščionių gyventojų. Žydai iš pradžių nebuvo niekieno konkurentais; jie nekenkė niekieno interesams. Priešingai, žydai buvo Europos ponybei labai pageidaujami žmonės, nes jie nešė visiems reikalingas prekes, gabeno pasauliniams ir dvasiniams galiūnams brangius Rytų kraštų dirbinius: ginklus, metalus, akmenis, audinius. Be to, žydai imasi vesti finansinius ir prekybinius didžiūnų reikalus. Todėl, kiekvieno stambesnio pono rūmuose atsiranda žydas, tituluojamas „dominicus mercator", pono pirklys, kuris vėliau virsta rūmų faktoriu, rūmų žydu, iš kurio XVIII ir XIX a. a. išsirutulioja Karališkų Rūmų Statytojas. Didžiūnai kviečia žydus į naujai statomus ar iš griuvėsių keliamus miestus.

Siriečių ir ypatingai žydų pabudinta iš miego Europos prekyba sužadina ir bankines operacijas. Iš pradžių atsiranda tik primityviškiausia bankinė operacija, būtent, pinigų keitimas, nes keliaujantieji pirkliai tik tokios operacijos tebuvo reikalingi. Pinigų keitėjai turėjo plačią veikimo dirvą, nes ne tik kiekvienas kraštas, bet ir beveik kiekviena stambesnė pilis turėjo savus skirtingus pinigus. Senovinio pasaulio bankininkų pavyzdžiu ir viduramžių pinigų keitėjai stato mugėse ir rinkose savo stalus. Tuos pinigų keitėjus žmonės vadina banchieriais, stalininkais, bankininkais, iš „banco", stalas, suolas.

Pinigų keitimas greitu laiku virsta piniginėmis perlaidomis, kurios turi didelės svarbos ne tik pirkliams, bet ir šiaip jau keliaujantiems žmonėms. Kas nori savo pinigus perkelti į kitą kraštą ar miestą, tas sumoka atitinkamą sumą vietos pinigų keitėjui, gauna iš jo kvitą ir, pristatęs tokį kvitą svetimo miesto pinigų keitėjui, gauna priklausomą sumą jau vietos pinigais. Viduramžiais tokios perlaidos turėjo ypatingos svarbos, nes: 1) tuomet vežioti gyvus pinigus buvo labai pavojinga ir 2) nusivežtus pinigus nelengva buvo teisingai iškeisti dėl didelio monetų vertės įvairumo.

Banchieriai turi pinigams laikyti saugias vietas, kuriose už atlyginimą laiko ir svetimus turtus. Saugojamus svetimus turtus greitu laiku jie pradeda skolinti kreditų reikalaujantiems žmonėms. Todėl svetimų pinigų laikymas pasidaro labai pelningas dalykas. Pirmieji pradeda verstis paskolomis žydai, nes jų nevaržė draudžiantieji imti palūkanas Katalikų Bažnyčios moralės bei teisės nuostatai. Žydui Biblija draudė imti palūkanas tiktai iš žydų, kitataučių sąskaita jis nevaržomai galėjo pelnytis paskolomis.

Dažnai tenka girdėti, kad Katalikų Bažnyčia buvusi nusistačiusi prieš palūkanas ypač dėl to, kad viduramžiais kreditas būdavo imamas beveik vienos tik konsumpcijos, arba vartojimo, bet ne gamybos, ne produkcijos tikslams. Atrodo, kad tokia nuomonė neatitinka tikrenybę. Jau ir Viduramžiais, ypatingai antrajame jų periode, turėjo labai svarbų vaidmenį ir kreditas, imamas prekybos ir gamybos reikalams. Bažnyčia nedarė jokio skirtumo tarp vartojimo ir gamybos kreditų. Atrodo, kad ji tuo pačiu griežtumu buvo nusistačiusi prieš bet kurios rūšies kreditų palūkanas. Teologams ir kanonistams buvo aišku, kad pinigai negyvas, suvartojamas daiktas, jokiu būdu negali virsti gyvu daiktu, kuris galėtų gimdyti naujas vertybes. Kada pinigai vartojami, tai jie tuojau ir suvartojami ir todėl nebegali kurti jokių naujų vertybių. Pinigai nėra vaisingas daiktas. „Pecunia pecuniam non parit", pinigai negimdo pinigų, tai buvo niekieno ne-

ginčijamas dėsnis. Pinigai tai tik medžiaginis žmogaus darbo pagrindas. Juk skolinti, tai visai tas pats, ką ir mainyti. Mainant gi reikia keistis lygiais daiktais, nes kitaip bus laužomas organinis viso ūkio dėsnis — teisingumas. Kas ima palūkanas, tas reikalauja daugiau, negu pats yra davęs, tas nusikalsta teisingumui ir todėl turi atitaisyti padarytą žalą.

Negalima teisinti palūkanų ir tuo, kad paskola, paprastai, grąžinama vėlesniu laiku. Laikas nepriklauso žmogui, tad už tą laiką niekas neturi teisės imti pinigus. Niekam nevalia pardavinėti to, kas jam nepriklauso. Skolindamas žmogus atiduoda kitam savo pinigų nuosavybę ir todėl nebegali imti jokio pelno iš to daikto, kuris jam jau nebepriklauso. Pinigus paskolinti, tai visai kas kita, negu daiktus išnuomoti. Kada išnuomoti daiktai vartojami, tai jie tik naudojami, kada gi paskolinti pinigai vartojami — tai jie tuo pačiu ir suvartojami. Niekas negali traukti pelno iš suvartotų, nebesamų daiktų. Kas ima palūkanas, tas pardavinėja du kartu tą patį daiktą: parduoda savo pinigus — ir gauna grąžinamą skolos sumą; parduoda savo pinigų vartojimą — ir gauna palūkanas. Viduramžių teologams bei kanonistams buvo aišku, kad šiuo atveju nusikalstama aiškiems teisingumo reikalavimams.

2. VĖLYVESNIŲJŲ VIDURAMŽIŲ KREDITO ĮMONĖS

Kryžiaus karai pradeda naują ekonominio ir politinio Europos gyvenimo periodą. Kapitalistinė dvasia, kuri jau prieš Kryžiaus karus pradėjo skverbtis į prekybos bei amatų sritis, dabar ima vis labiau augti, vis daugiau įsigalėti ir, pagaliau, stipriai įsitvirtina atkutusių miestų gyvenime. Pirmieji Italijos miestai atgaivina savarankišką senovinės Romos miestų gyvenimą, nes Italijoje geriau, negu kitur, išsilaikė klasinio pasaulio tradicijos. Pirmasis Venecijos miestas sukuria savarankišką politinį organizmą, virsta svarbiu Vakarų ir Rytų prekybos bei kultūros tarpininku. Venecija auga negirdėtu greitumu ir, kaip tik bent kiek apsitvarko žemės ir vandens keliai, virsta svarbiausiu viso pasaulio prekybos centru. Po Venecijos Amalfi, Genuja, Piza, vėliau ir Florencija aršiai rungtyniauja tarp savęs pasaulio prekybos arenoje. Jų pirkliai bei jūrininkai pasklinda po visas Vidužemių jūrų pakrantes ir pasiekia Europos kontinento gilumas.

Tuo pačiu metu Kryžiaus karai atidaro Europai Rytų musulmonų uostus, kuria naujus tarptautinius santykius ir gyvus mainus. Ne tik galingos prekybos kreditavimas, bet ir pačių Kryžiaus karų finansavimas sukelia didelius pinigų bei kreditų

paklausus. Todėl vėl atsiranda Vakarų Europoje labai tinkama kredito įmonėms dirva. Kapitalizmo dvasios pagauti miestų gyventojai krikščionys griebiasi žydų varomos prekybos. Žydai visa savo gabios tautos energija metasi į bankines operacijas.

Žydai viduramžių visuomenėje sudaro savotišką žmonių klasę. Juridiškai žydai yra laisvi, tačiau ne taip ir ne ta prasme laisvi, kaip kiti laisvi žmonės, nes jie yra laikomi svetimšaliais, ir todėl gyvena tik tokiomis sąlygomis, kurias jiems nustato krašto valdovas. Žydai turi teisės turėti nekilnojamąjį turtą, tačiau, apleisdami savo gyvenamąsias vietas, jie turi palikti tą turtą krašto valdovui. Žydai gali būti bet kuriuo laiku apkraunami papildomaisiais mokesčiais. Žydai yra ponui ne tik kapitalistas, bet ir kapitalas. Tą savo gyvąjį kapitalą — žydus, valdovai pardavinėdavo, įkeisdavo, dovanodavo ir skirdavo savo dukterims į dalis. Žydas ir parduotas, įkeistas, dovanotas ar patekęs į nuotakos kraitį asmeniškai pasilieka laisvas. Tos visos operacijos nelietė žydų asmens, bet tik žydus naudoti teisę. Žinoma, tas visas pelno šaltinis užakdavo, kai žydas (nors, teisybė, tas labai retai tepasitaikydavo) imdavo ir sumanydavo apsikrikštyti. Krikštytas žydas virsdavo lygiu kitiems, galingos Bažnyčios globojamu piliečiu. Kad ir šiuo atveju, nors paskutinį kartą, ponas galėtų atsigriebti žydo kailiu, sumanūs viduramžių teisininkai sugalvojo, teisybė, labai suktais argumentais, kad visas krikštyto žydo turtas turi atitekti ponui[40]. Tokios teisinės praktikos rezultatai buvo tie, kad žydai, nors dažnai ir prievarta varomi klausyti kunigų pamokslų, visai nesiskubino krikštytis.

Jei žydai, kaip pelningas kapitalas, turėjo globos bei palankumo valdančiųjų sluoksnių, tai kitoniškos apie juos buvo nuomonės krašto gyventojai, kurie turėjo grąžinti su palūkanomis paskolintus iš žydų pinigus, kas, žinoma, niekam didelio malonumo nesudaro. Anų laikų paskolos buvo labai rizikingos, todėl ir tų paskolų palūkanos buvo labai aukštos. Žinoma, palūkanų dydžiui turėjo nemažos reikšmės ir tas faktas, kad duodami paskolas žydai neturėjo krikščionių konkurentų ir todėl tarpusavio susitarimu galėjo, kiek norėdami, kelti paskolų palūkanas. Tasai palūkanų lupikavimas nekartą sukeldavo krikščionis prieš žydus, nors labai galimas dalykas, kad toje žydų neapykantoje pasireikšdavo ir krikščionių pavydas

[40] Žydų turtai esą įsigyti iš palūkanų lupikavimo, todėl žydas tapęs krikščioniu, nebegalįs naudotis turtais, įsigytais krikščioniui neleistinu būdu. Šventas Raštas reikalaująs... kad krikštijamas žmogus numestų Senojo Adomo rūbus ir apsivilktų naujo Adomo — Kristaus rūbais. Senojo Adomo rūbai, tai esą turtai, naujo Adomo, Kristaus, rūbai esąs neturtas.

dėl sėkmingai žydų varomų prekybinių ir bankinių operacijų. Krašto valdovai, panaudodami tokius žmonių jausmus, tarpais išguidavo iš krašto visus žydus[41]. Išvarius žydus, ne tik pačiam ponui nebereikėjo mokėti skolų, bet ir visas nekilnojamasis išguitų žydų turtas automatiškai virsdavo pono nuosavybe. Tačiau, kadangi ponui žydai buvo ne tik kapitalistai, bet ir kapitalas, tat ponas širdyje džiaugėsi ir akis primerkęs žiūrėjo, kai tas kapitalas iš pradžių nedrąsiai, slaptai, vėliau vis drąsiau ir atviriau plaukdavo atgal į kraštą.

Žydai nebuvo priimami nariais į miestų cechus[42]. Žydų teisės ekonominiame gyvenime, ypač kredito srityje, būdavo paprastai labai aprėžiamos. Žydams buvo visur leidžiama duoti paskolas, apdraustas kilnojamo turto įkeitimu, arba kitais žodžiais, žydams buvo leidžiama daryti lombardo operacijas[43], tačiau krašto valdovams ir apskritai aukštesniajai ponijai žydai galėjo teikti paskolas ir bet kuriuo kitu pavidalu. Žinoma, ne vien valdovų įstatymai, bet ir pačios netikros viduramžių gyvenimo sąlygos skatino lombardo operacijų išplėtojimą, nes lombardo paskola teikė kreditoriaus interesams daugiausia saugumo. Žydai, plačiu mastu varydami lombardo operacijas, buvo ir pirmaisiais lombardo operacijų taisyklių bei normų kūrėjais. Tų visų normų bei taisyklių, kurios vėliau įėjo į Vakarų Europos lombardinio kredito teisę, šaltinių tenka ieškoti žydų talmude. Ne visus daiktus buvo leidžiama įkeisti. Taip, nebuvo galima imti įkaitu nebaigtų dirbinių ar audiniams skiriamų medžiagų, kraujais aptaškytų drabužių, kultui tarnaujančių dalykų ir brangiųjų metalų lydinių. Jei kreditorius nežinodamas, atseit, bona fide, priėmė įkaitu vogtą daiktą, tai tokį daiktą jis turėdavo grąžinti teisėtam savininkui tik tuo atveju, kai atgaudavo duotą paskolą. Kai kuriose vietose, kaip Florencijoje, žydai buvo

[41] Prancūzų karalius Pilypas Augustas 1180 m. suvarė visus Paryžiaus žydus į kalėjimus ir konfiskavo visus jų turtus. 1306 m. Pilypas Gražusis išvarė visus žydus iš visos Prancūzijos ir pasisavino jų turtus. Iš Anglijos Richardas I (1189—1199) ir Eduardas I (1272—1307) iškraustė visus žydus, pasilaikydami visus jų turtus. Vengrai išvarė žydus 1526 m., ispanai 1493 m., lietuviai 1495 m. Lietuvos Didysis Kunigaikštis, išvarydamas žydus, ne tik pasisavino jų turtus, bet ir pasiėmė išieškoti savo naudai visas žydų suteiktas paskolas. XV a. žydai buvo varinėjami ir iš įvairių Vokietijos valstybėlių. Palyginti, ramiausiai žydai gyveno popiežių globojamoje Italijoje.

[42] Cechais vadinosi viduramžių autonominės, profesinės verslininkų organizacijos.

[43] Lombardo pavadinimas pareina nuo Šiaurės Italijos gyventojų lombardų vardo, kurie antroje viduramžių pusėje buvo ypatingai išplėtoję tokias operacijas.

gavę monopolinę lombardo operacijų teisę. Reikia manyti, kad žydai tos teisės piktam nenaudojo, nes kiekvieną kartą, kai tik kildavo sumanymas išvaryti žydus iš Florencijos, tuojau tam sėkmingai pasipriešindavo žemesnieji gyventojų sluoksniai.

Pamažu, tie patys žydai, kurie išmokino Vakarų Europos krikščionis prekybos verslo, išmokina juos ir bankinių operacijų. Kaip seniau prekyboje, taip dabar bankiniame versle krikščionys atima žydams monopolį. Pirmiausia dvasinis riterių templiarijų ordinas ima į savo rankas Romos Kūrijos, krašto valdovų ir apskritai dvasininkų bei pasaulinių didžiūnų finansines operacijas[44]. Templiarijai jau XII a. pabaigoje pasidaro Kryžiaus karų kasininkais. Jie valdo tas visas sumas, kurios buvo skiriamos ne tik Kryžiaus karams finansuoti, bet ir apskritai Šventosios Žemės reikalams rūpinti. Pavestus sau uždavinius jie atlieka taip gerai, kad greitu laiku įgyja įvairių valdovų ir net pačios Romos Kūrijos didelį pasitikėjimą. Popiežiai ir valdovai paveda jiems ir tokias finansines operacijas, kurios neturi nieko bendro nei su Kryžiaus karais, nei su Šventąja Žeme. Popiežiai, rinkdami aukas ir duokles visame krikščioniškame pasaulyje, darydavo stambias finansines operacijas. Surinktos įvairiose pasaulio dalyse sumos turėjo būti iškeistos reikalingomis Romos Kūrijai monetomis ir pristatytos į Romą. Jau nuo XIII a. pradžios Romos Kūrijos rinkėjai Anglijoje, Prancūzijoje ir Vokietijoje pristato surinktas lėšas templiarijų komendantūroms, kurios daro Kūrijos įsakymais įvairius išmokėjimus krašte ir likučius Kūrijai reikalingais pinigais siunčia į Romą.

Tie patys templiarijai tuo pačiu metu pasidaro ir valdovų kasininkais. Jie laiko iždo pinigus savo pilyse[45], priima iždo

---

[44] Templiarijai buvo 1119 m. įsteigtas dvasinis riterių ordinas, kuris turėjo ginti krikščionis Šv. Žemėje. Pirmieji riterių namai buvo šalia tos vietos, kurioje buvo buvusi Saliamono šventykla (lotyniškai templum), todėl ir ordinas gavo templiarijų vardą. Ordinas greitu laiku pagarsėjo ne tik savo narsiais žygiais prieš musulmonus, bet ir savo dideliais turtais bei sėkmingomis finansinėmis operacijomis. 1307 m., smarkiai prasiskolinęs ordinui, Prancūzijos karalius Pilypas Gražusis apkaltino templiarijus erezija ir ištvirkimu. Kaltinamųjų prisipažinimai buvo gauti tortūromis. 1312 m. popiežius Klemensas V panaikino ordiną. 1314 m. didysis ordino magistras Jokūbas de Molay buvo sudegintas ant laužo. Ordino turtai Anglijoje ir Prancūzijoje teko karaliams, kituose kraštuose paėmė tuos turtus kiti giminingi templiarijams ordinai.

[45] Londono ir Paryžiaus „Temple" buvo tikros iždinės. Londono „Temple" gulėjo ne tik iždo pinigai, bet ir sosto brangenybės. Galutinai 1857 m. nugriautame Paryžiaus „Temple" buvo laikomi ne tik valdžios pinigai, bet ir tas „pavyzdingas" sidabro svaras, pagal kurį buvo kalamos monetos.

sąskaita mokėjimus ir daro iždo įsakymais išmokėjimus. Matydami tą pasitikėjimą, kurį teikia templiarijams valdžia, ne tik didžiūnai, bet ir pirkliai pradeda dėti savo pinigus į templiarijų kasas. Pamažu bankinės templiarijų operacijos vis labiau vystosi, vis daugiau plėtojasi. Jie plačiu mastu varo depozitines operacijas, vykdo gyvais pinigais ir žiro atsiskaitymais mokėjimus, teikia paskolas ir duoda garantijas. Jie valdo mažamečių atimtų teisių asmenų turtus, jie pasidaro karališkų šeimų reikalų vedėjais. Tos visos operacijos duoda templiarijams negirdėtai didelių pajamų. Jie pasidaro turtingiausia pasaulio organizacija, tačiau tie turtai buvo ir jų žlugimo priežastimi.

Be templiarijų vertėsi kredito operacijomis ir vienuolynai. Vienuolynai teikė paskolas žemės savininkams, kurie tuo ar kitu būdu įkeisdavo vienuolynams savo žemes. Pasitaikydavo, kad vienuolynai nereikalaudavo paskolintos sumos grąžinimo ir tenkindavosi mokama kasmetine renta [46]. Vienuolynų kredito operacijos ypatingai išbujojo Kryžiaus karų laikais. Vienuoliai duodavo kryžiuočiams apsiginklavimui reikalingas sumas, bet už tat įsigydavo teisių į jų žemes. Vienuolynai skolindavo ne tik savo nuosavus kapitalus, bet ir vienuolyne saugojamus tikinčiųjų pinigus. Senovinio pasaulio paprotys laikyti pinigus šventoje vietoje buvo dar gyvas ir viduramžiais.

Tačiau svarbiausiais žydų konkurentais bankiniame darbe stoja Šiaurinės Italijos, būtent, Lombardijos ir Piemonto gyventojai, kurie buvo vadinami vien bendru vardu — lombardai. Pirmieji lombardai pasirodo šiapus Alpių, — Prancūzijoje, Vokietijoje ir Anglijoje dar XII a., tačiau didžiausio jų įsigalėjimo laikas tai XIII a. Šiapus Alpių žmonės jau taip buvo įpratę laikyti žydus vieninteliais bankininkais, kad pirmųjų krikščionių bankininkų pasirodymas taip juos paveikė, jog jie pradėjo vadinti visus krikščionis bankininkus lombardais. Tokį anų laikų bankininkų pavadinimą primena mums dar ir šiandieną ne tik Londono bankininkų gatvės vardas Lombard street, bet ir pačios mūsų dienų lombardo įmonės bei jų daromos lombardo operacijos. Lombardas tai įmonė, kur skolinama pinigai, paėmus įkaitu kilnojamąjį turtą. Kaip tik imdami kilnojamojo turto įkaitus ir teikdavo paskolas viduramžių lombardai.

Lombardai, gavę daiktinį įkaitą, paprastai skolindavo pinigus 3 mėnesiams be palūkanų, bet praėjus 3 mėnesiams, jei skolininkas prašydavo prailginti paskolą, kas dažniausiai atsitik-

[46] Renta vadinamos tokios pajamos, kurios gaunamos ne iš asmeninio darbo, bet iš turto. Skiriama dvi svarbiausios rentų rūšys: žemės renta ir kapitalo renta.

davo, tai jie pareikalaudavo iki 50% išduotos paskolos palūkanų, pasiteisindami, kad tai nesančios kanonų draudžiamos palūkanos, bet tik, negrąžinus laiku pinigų, padarytų nuostolių atlyginimas. Jei po naujų 3 mėnesių tokia jau 50% padidėjusi paskola nebuvo grąžinama, tuomet lombardai pasilikdavo sau įkeistą daiktą, kuris, žinoma, buvo jų labai pigiai įkainuotas. Tuo būdu, ir juridiškai neimdami palūkanų, tie bankininkai turėdavo nemažus pelnus. Be bankinio verslo lombardai darė ir įvairių rūšių prekybines operacijas.

Lombardai keliauja po Europos miestus ne tik pavieniui, bet ir ištisais būriais. Svarbesniuose miestuose jie stengiasi gauti leidimą apsigyventi. Gavę tokį leidimą, jie kuria savo bankininkų korporaciją, kurios reikalams ginti jie stato savo konsulus.

Lombardai, besiversdami šiapus Alpių bankinėmis operacijomis, greitu laiku išmokina bankinio meno ir Pietų Prancūzijos gyventojus. Istorijos duomenimis ypatingų šiam menui gabumų turėję Cahora miesto gyventojai. Dėl to ir anų laikų prancūzai dažnai vadindavo visus bankininkus kahoriečiais.

Kur tik pasirodo italai bankininkai, ten tuojau iškyla smarkios italų ir žydų bankininkų rungtynės. Konkurencijos kovose su žydais italai visuomet sugebėdavo gauti galingos Romos Kūrijos paramą. Ką tokia parama anais laikais reiškė, lengva suprasti, prisiminus, kad Romos Kūrija turėjo savo rankose visų Europos žemių trečdalį, visų tos Europos pajamų pusę ir visų Europos kapitalų du trečdaliu. Popiežiai, remdami buržuazijos žiedą, bankininkus, parodė sugebėjimą pagauti laiko dvasią, numatyti tolimesnę ūkinės pasaulio raidos eigą, kuri galų gale turėjo sulaužyti feodalizmą ir sukurti naują gyvenimo santvarką. Bankininkai, atsiteisdami popiežiams, rinko visame pasaulyje Romos Kūrijai duokles ir aukas. Daugiau nusipelnę Kūrijai bankininkai gaudavo garbės titulą „usuarius papae“[47] ar „campsor domini papae“[48]. Popiežiaus bankininkai, be garbės titulų, turėjo dar ir visai realių pelnų, nes visuomet kurį laiką galėjo verstis ir pelnytis popiežiui surinktais pinigais. Tuo keliu nevienas tų bankininkų pasidarė ne tik labai turtingu, bet ir politiškai galingu žmogumi. Pagaliau popiežiaus bankininko titulas pakeldavo bankininko autoritetą žmonių akyse ir didindavo žmonių pasitikėjimą tokiu bankininku.

Lombardai, iš pradžių pradėję labai kukliu mastu varyti bankines operacijas, tenkinosi ir nelabai dideliais pelnais, tačiau juo labiau plėtojosi jų operacijos, juo smarkiau didėjo jų

---

[47] Usuarius, turįs teisę kuo nors naudotis. Šiuo atveju turįs teisę naudotis popiežiaus pinigais.

[48] Campsor, viduramžių lotynų kalba, pinigų keitėjas, bankininkas. Campsor domini papae — pono popiežiaus bankininkas.

pelnai, juo daugiau augo ir jų pasipelnymo norai. Lombardų plėšrumas kelia vis didesnį gyventojų pasipiktinimą. Žmonės vis dažniau pradeda gerai minėti savo senuosius bankininkus žydus, kurie ėmę daugiausia 43%, kai lombardai sugebėdavę išlupti net 60% palūkanų. Net tokioje Prancūzijoje, kur lombardai buvo geriausiai įsitvirtinę, valdžia griebiasi prieš juos griežtų priemonių. 1256 ir 1311 m. konfiskuoja lombardų turtus ir juos pačius guja iš krašto. Tačiau, lombardai, mokėdami pataikauti didžiūnams, sugebėdavo greitu laiku rasti kelią atgal į kraštą. Pasakojama, kad ir pats garsus Anglijos žydų priešas, nemaža pasidarbavęs žydų išvarymui iš Anglų žemės, vyskupas Grossetêste[49] mirties patale pasakęs: „Mūsų pono popiežiaus pirkliai ir bankininkai žiauresni yra, negu patys žydai".

Lombardai nebūtų galėję tokiu mastu varyti šiapus Alpių savo kredito operacijų, jei nebūtų turėję anapus Alpių galingos Romos Kūrijos paramos ir tvirtos Italijos bankininkų atramos. Jau XII a. pabagoje paprasti Italijos pinigų keitėjai „campsores" žymiai praplečia savo bankines operacijas: ima indėlius, duoda paskolas, daro pinigines perlaidas. Tos piniginės perlaidos dažniausiai eina į prancūzų ir flamandų didžiųjų mugių miestus. Italijos bankininkai nori turėti tose mugėse savo atstovus ir todėl steigia užsienyje savo skyrius. Per tuos skyrius italų bankininkai užmezga ryšių su svetimų kraštų valdovais, kurie tuojau rūpinasi gauti tuose bankuose paskolų. Bankininkai, gaudami stambias savo pralobusių piliečių indėlių sumas ir turėdami didelius, daugiausia prekyba uždirbtus, nuosavus kapitalus, noriai teikia valdovams prašomas paskolas. Paskolų proga bankininkai, paprastai, išgauna sau iš valdovų kokių nors monopolinio pobūdžio koncesijų. Tuo būdu bankininkai nušauna vienu kartu du kiškiu: labai pelningai, monopoliniais pagrindais, eksploatuoja savo skolininko kraštą ir drauge gali didžiuotis skoliną pinigus be bažnyčios draudžiamų palūkanų.

Tie nauji platūs pasaulinio masto ryšiai, tos išplėtotos stambios bankinės operacijos ne tik skatina bankininkus, bet ir duoda jiems teisės pakeisti seną vardą „campsores", pinigų keitėjai, nauju titulu „banchieri", bankininkai. Atrodo, kad pirmieji Siennos miesto bankininkai, nors vis dar tebeturėjo seną titulą „campsores domini papae" (pono popiežiaus pinigų keitėjai), užmezgė plačius tarptautinius ryšius ir pasidarė, tikra žodžio pras-

[49] Grossetêste (1175—1215), Oksfordo profesorius, Lincolno vyskupas, buvo gilaus proto, nepaprastos, plačios erudicijos ir didelės drąsos bei griežto savarankumo vyras. Jis mokėjo nekartą pasipriešinti ir neteisėtiems pačių popiežių reikalavimams.

me, „banchieri“. Siennos bankininkus iškėlė patogi geografinė Siennos miesto padėtis prie kelio iš Prancūzijos į Romą ir sienniečių valdomi Romos Kūrijos pinigai. Kai 1260 m. sienniečiai nebetenka popiežiaus pasitikėjimo, jų finansinė galybė tuojau pradėjo svyruoti. Jų didžiausi bankiniai namai Buonsignori, nebeturėdami Kūrijos pinigų ir Prancūzijos karalių puolami, žlunga ir savo griuvėsiuose laidoja Siennos didybę.

Siennos vietą užima Florencija, kurios bankininkai: Bardis, Peruzzis, Bonacorsis, Acciajuolis, Scalis, Frescobaldis, Cerchis, Macchis išplečia savo operacijas po visą pasaulį. Tuo pačiu metu Florencijos miestas pasidaro didžiausiu Vakarų Europos pramonės centru, kurio svarbiausią gamybos šaką sudaro liuksuso dirbiniai. Florencijos dirbiniai plačiai pasklinda ne tik po visą Vakarų Europą, bet ir po visus Viduržemių jūros pakraščius. Tą plačią prekybą finansuoja Florencijos bankai, kurie tos prekybos reikalams steigia visose šalyse skaitlingus skyrius.

Florentiečiai pasidaro karalių ir didžiūnų bankininkais. Geriausi jų klientai yra Anglijos karaliai, kurie yra reikalingi didelių sumų karui su prancūzais. Florencijos bankininkai duoda jiems reikalingas karui lėšas. Bet štai netikėtai 1339 m. karalius Edurdas III pasiskelbia nebepajėgiąs mokėti bankininkams skolų. Tai buvo baisus smūgis Florencijos bankams, juo labiau, kad Anglijos karaliaus pavyzdžiu pasekė Sicilijos ir Prancūzijos karaliai, kurie irgi buvo Florencijos bankų klientais. 1347 m. Bardžio ir Peruzzio bankai uždaro savo langelius, patraukdami į pražūtį ir visus kitus stambesnius Florencijos bankus. Florencija, kaip bankininkų centras, nustoja gyvavęs iki pat XIV a. pabaigos, kada Medicių bankiniai namai atstatė tarptautinę finansinę Florencijos reikšmę.

Jonas Medicis yra tikrasis kūrėjas tos bankininkų dinastijos. Jis stato beveik visai Europai garsius Florencijos šilkinius bei vilnonius audeklus. Ta prekyba duoda jam labai didelių pelnų, kuriais jis pradeda finansuoti Romos Kūrijos operacijas. 1414—1418 m. jis pasidaro bažnytinio Konstancijos susirinkimo kasininku. Konstancijoje Jonas Medicis užmezga ryšius su svetimų kraštų valdovais. Tais ryšiais ir prasideda tarptautinio masto Medicių šeimos bankinės operacijos. 1423 m. miršta Jonas, palikdamas du sūnus, Kozmą ir Lauryną. Kozmas varo toliau tėvo pradėtas komercines bei bankines operacijas. Jis dar glaudžiau bendradarbiauja su Romos Kūrija, finansuoja Prancūzijos karalių Karolį VII ir atidaro savo namų skyrių Lyone. Kozmas pasidaro pirmuoju asmeniu Florencijoje, kuri jam suteikia „tėvynės tėvo“ titulą. Kozmas miršta 1464 m., palikdamas savo įpėdiniu Petrą, kuris jau 1469 m. taip pat miršta.

Dabar didžiausius Medicių turtus paveldėja 21 metų Laurynas, kuris ne tik sėkmingai tęsia savo pirmtakūnų operacijas, bet ir žymiai jas praplečia. Savo turtais ir savo sumaniais patarimais jis tarnauja ne tik Romos popiežiams ir Prancūzų karaliams, bet ir savo gimtajai Florencijai. Jis pasidaro tikruoju Florencijos karalium, kuris nesigaili savo asmeninių turtų pakelti miesto orumui. Dėkingi piliečiai suteikia jam titulą Lorenzo il Magnifico.

Tačiau ir jam nepasiseka išvengti sunkių finansinių smūgių. Anglų karaliaus Eduardo IV 1470 m. bankrutavimas ir Burgundijos valdovo Karolio Lengvabūdžio, kuriam buvo duoti dideli Medicių pinigai, 1472 m. kariniai pralaimėjimai stipriai pakerta Medicių turtus. 20 metų kovoja Lorenzo il Magnifico su finansiniais sunkumais ir 1492 savo mirtimi užbaigia geruosius Medicių banko laikus, tačiau praeities finansinė Medicių galybė praskina jiems kelią į plačią politinę karjerą[50]. Be Medicių, XV a. Florencija turėjo nemaža ir kitų turtingų bankininkų, kurių tarpe tenka ypatingai paminėti Strozzis. Tuo pačiu metu, nors ir ne taip jau sėkmingai, kovoja su Florencijos bankininkais Lukos, Genujos ir Milano bankai.

Šio periodo bankai veikė, paprastai, bendrovės pagrindais. Bendrovės dalininkais galėjo būti tiktai vienos giminės nariai. Kiekvieno miesto bankininkai sudarydavo vieną korporaciją, kuri turėjo savo valdybą ir savo konsulus, kurie spręsdavo ir visus ginčus, kylančius tarp bankininkų. Tie patys konsulai būdavo dažnai teisėjai ir bankininkų bylose su jų klientais. Bankų verslas buvo laisvas Italijos miestuose, tačiau XIV a. bankų katastrofos paskatino valdžias imtis priemonių apsaugoti indėlininkų reikalus. Dabar vieni miestai pareikalavo iš bankininkų priesaikos, kad jie rūpestingai žiūrės savo klientų interesų, kiti uždraudė verstis bankiniu verslu be atitinkamo valdžios leidimo, tretieji įsakė bankininkams duoti įkaitus ar laidus, kuriais būtų galima atlyginti bankininkų padarytus nuostolius.

Italijos bankininkų veikimo išsišakojimas po visą pasaulį yra artimai susietas su viduramžių mugėmis, kuriose jie susidurdavo su įvairių kraštų pirkliais. Vakarų Europos pirkliai traukdavo į muges ištisais būriais, nes keliauti anais laikais pavieniui buvo labai pavojinga. Tarp XI ir XIV a. susikūrė Europoje skaitlingos mugės, kurių svarbiausios buvo Bruges ir Lil-

[50] Karolis V paskelbia Medicius Florencijos hercogais. Mediciai duoda Bažnyčiai 3 popiežius: Leoną X, Klemensą VII ir Leoną XI ir Prancūzijai 2 karalienes: Kotryną ir Mariją. Paskutinis hercogas Medicis Gian Gastonė mirė 1737 m.

le Flandrijoje, Lubeckas, Leipcigas ir Frankfurtas Vokietijoje, Nimes ir Blancaire Pietų Prancūzijoje. Tačiau garsiausios ir labiausia pirklių lankomos buvo Champangne'jos mugės[51]. Didelė tų mugių reikšmė pareidavo ne tik nuo tos paramos, kurią Champagne'jos grafai teikė prekybai, bet ir labai patogios geografinės pačios Champagne'jos padėties: Champagne'ją perkirsdavo keliai, einantieji iš Flandrijos į Italiją, iš Vokietijos į Paryžių, iš Hansos miestų į Londoną. Tose visose mugėse buvo labai svarbus bankininkų vaidmuo. Čia bankininkai ne tik keisdavo įvairių kraštų pinigus, bet ir tarpininkaudavo mokėjimams. Mugės buvo ne tik skolų mokėjimo vietos, bet ir išrašomų vekselių terminai. Pirkliai pasirinkdavo muges skolų reguliavimui, nes mugėse veikė suprastinti, bet užtat griežti, vekselių įstatymai[52]. Bankininkai priimdavo savo klientų įsakymus apmokėti mugėse jų skolas. Jei patsai bankininkas nedalyvauja toje mugėje, kurioje turėjo būti skola apmokėta, tai jis paveda tam tikru laišku kitam bankininkui įvykdyti reikalaujamą mokėjimą[53]. Laiškas, paprastai, buvo duodamas klientui į rankas, kuris pats ir įteikdavo jį bankininkui mokėtojui. Toksai pavedamasis laiškas buvo pirmoji įsakytinio vekselio užuomazga. Duoti įgaliavimą, arba pavesti kam nors išmokėti tam tikrą pinigų sumą, buvo vadinama „trahere" (viduramžių traere), traukti, nes išmokėjimas buvo traukiamas iki antrojo asmens. Patsai tokio traukimo dokumentas, t. y. mokėjimo pavedimo dokumentas, buvo vadinamas tratta[54]. Trata savo esme buvo piniginė perlaida. Mugėse bankininkai tarpininkaudavo mokėjimams ne tik tratomis, bet ir žiro atsiskaitymais ir tai ne vien tarp tos pačios vietos, bet ir tarp įvairių vietų klientų.

Jei viduramžių bankininkai smarkiai išvystė ir žymiai pa-

---

[51] Tos mugės būdavo Champagne'jos miestuose: Troyes, Bar-Sur-Aube, Provins ir Lagny sur Marne.

[52] Nesumokėtas mugėse skolas turėdavo išieškoti skolininko gyvenamosios vietos administracija. Jei ji to nepadarė, tai nė vienas tos vietos pirklys nebuvo įleidžiamas į mugę. Bankiniai ir apskritai prekybiniai mugių papročiai, davę pagrindus moderninei prekybos teisei, buvo vadinami „rigor nundinarum", mugių griežtumas.

[53] Tokia operacija buvo vadinama „cambium", keitimas, atseit, pinigų keitimas, nes vienais pinigais skolininko buvo bankininkui įmokama, kitais bankininko kreditoriui išmokama. Laiškas, kuriuo buvo įgaliojamas kitas bankininkas išmokėti, vadinta „lettera di pagamento", mokėjimo laiškas. Iš tokio mokėjimo laiško yra kilęs moderninis vekselis, kaip rodo patys vekselio vardai italų ir prancūzų kalba „lettera di cambio, lettre de change".

[54] Tratta, iš lotynų tracta, tractum (nuo trahere), ištiestas vilnos siūlas, lapas.

tobulino visas mokėjimams tarpininkavimo operacijas, tai savo kredito operacijose jie žymiai atsiliko nuo senobinės Romos argentarijų. Šiuo atveju tenka kaltinti ne tik ekonomines ir politines viduramžių gyvenimo sąlygas, kurioms labai jau trūko tikrumo bei pastovumo pažymių, bet ir Bažnyčios draudimą imti palūkanas. Teisybė, tasai draudimas juo toliau, juo vis skaitlingesnių ir stambesnių rodydavo plyšių, kuriuos sudarydavo ne tik pats gyvenimas, bet ir teoretiniai teisės ir etikos mokslai. Jau Tomas iš Akvino[55] leidžia dalyvauti bendrovės pelne tam asmeniui, kuris turi įdėjęs savo pinigus į tos bendrovės vedamą pramonės ar prekybos įmonę. Šiuo atveju žmogus, sudėjęs savo pinigus į bendrovę, dalyvauja tos bendrovės pelnuose ir nuostoliuose, prisiima visos bendrovės riziką. Tomo iš Akvino manymu, dalyvavimas bendrovėje su pelno ir nuostolių rizika ir rūpinimasis jos reikalais bus tam tikra prasme asmeninis darbas, kuris gali pateisinti ir dalyvavimą bendrovės pelne.

Vėlyvesnieji teologai tęsia toliau Tomo mintį ir stengiasi išaiškinti, kad kiekvienas dalyvavimas kapitalais bet kurioje prekybos ar pramonės bendrovėje duoda teisėtą pagrindą imti iš tos bendrovės pelną. Tuo būdu atsiranda sąvoka „periculum sortis", likimo pavojus, atseit, galimas kapitalo žuvimas, kuris pateisina gaunamus iš kapitalo pelnus. To „periculum sortis" skraistė plačiai įsigalėjo jūrų prekybos ir šiaip įvairių pramonės ir prekybos bendrovių, dažniausiai žinomų „commenda" vardu, finansavimu. Tas pats „periculum sortis" turėjo pateisinti ir įvairių rentų ėmimą. Šiuo atveju nedaryta skirtumo, ar renta buvo gaunama už perrašytus nekilnojamus turtus, ar už pirktus paskolos lakštus. Juk kiekvienu atveju buvo galima įsivaizduoti pavojų, kad kapitalas gali žūti. Tą pačią pavojaus galimybę pradėta taikyti ir bankų indėliams.

O kur jau visai nebuvo galima surasti jokio pagrindo pavojui, ieškota palūkanoms kitų pateisinimų. Tokiais atvejais tuojau iškildavo „damnum emergens, lucrum cessans, titulus morae, titulus poenae conventionalis"[56]. Jei kas manė galįs įrodyti, kad duodamoji paskola padarė jam žalos, tas ėmė palūkanas, pamatuodamas turimais nuostoliais. Kas, skolindamas kitam, netekdavo kitos kurio nors pelno galimybės, tas pateisindavo palūkanas atpuolusiais pelnais. Kas neatgaudavo paskolintų pinigų sutartu laiku, tas reikalaudavo palūkanų ar tai

[55] Didžiausias visos krikščionijos, o gal net ir visos žmonijos mintytojas, filosofas (1226—1274).

[56] Damnum emergens — iškilę nuostoliai, lucrum cessans — atpuolę pelnai, titulus morae — pasivėlinimo titulas, titulus poenae conventionalis — sutartos baudos titulas.

praleisto termino, ar tai sutartos baudos titulu. Bankininkas, išrašydamas savo klientui tratą, kuri buvo, paprastai, mokama kitoje vietoje ir dažniausiai kito krašto pinigais, ėmė savo darbo atlyginimą ir pinigų keitimo komisiją[57].

Tie stambūs ir skaitlingi, paties gyvenimo sukurti palūkanų draudimo plyšiai šaukte šaukė reviduoti palūkanų įstatymus. Pirmoji tuos šauksmus išgirsta pasaulinė valdžia, kuri jau seniai buvo pastebėjusi, jog žydai ir mažiau tesiskaitą su Bažnyčios įstatymais krikščionys, virtę paskolų teikimo monopolininkais, imdavo labai dideles palūkanas. Todėl valdžia, tiesa, iš pradžių labai nedrąsiai pradeda nustatinėti *minimalines* palūkanas. Tie minimaliniai palūkmens sudaro naują teisių pagrindą imti palūkanas „titulus legis civilis", civilinės teisės titulu.

Naujos gyvenimo sąlygos pradeda pamažu veikti ir pačius Katalikų Bažnyčios teologus. Pirmieji pasiduoda gyvenimo įtakai arčiausiai to gyvenimo stovį pranciškonai[58]. Giliausias jų ordino filosofas bei teologas Duns Scotus (1266—1308) jau griežtai nebesmerkia palūkanų. Duns Scoto mokinys de Maironis (Mayron † 1327) daro gyvenimui šiuo atveju dar didesnių nuolaidų. Kur kas griežčiau smerkia palūkanas, sekdami savo didžiausią teologą Tomą iš Akvino, domininkonų ordino[59] vienuoliai. Tačiau griežčiausiai nusistatę prieš bet kurias palūkanas buvo Augustionų eremitų ordino[60] teologai ir kanonistai[61]. Oficialieji Bažnyčios organai griežtai laikėsi palūkanas smerkiančios Tomo iš Akvino doktrinos. Jiems pasiseka gauti ir civilinės teisės žinovų, taip vadinamų legistų[62] pritarimą ir tuo būdu patraukti į savo pusę ir pačią civilinę teiseną. Kaip bebūtų tvirtos tos galybės, kurios susibūrė prieš paties gyvenimo keliamus reikalavimus imti palūkanas, tačiau ir tos galybės turėjo nusileisti tiems reikalavimams. Ūkio gyvenime „tas, kas yra", paprastai nugali tą, kas, žmonių manymu, „turėtų būti". Tačiau galutinis palūkanų laimėjimas nebepriklauso viduramžių periodui, bet naujiesiems laikams.

Ilga ir arši gyvenimo ir teorijos kova palūkanų klausimu nemaža prisidėjo ir prie visai naujo, tikrai savotiško, viduramžių

---

[57] Komisija — bankininko atlyginimas už patarnavimus.

[58] 1210 m. Pranciškaus iš Assyžiaus (Jonas Bernadone 1182—1226) įsteigtas elgetaujančių vienuolių ordinas.

[59] 1206 m. Domininko (Domingo 1175—1221) įsteigtas elgetaujančių vienuolių ordinas.

[60] Augustionų eremitų ordinas buvo įkurtas 1256 m. popiežiaus Aleksandro IV įsakymu sujungti įvairias smulkias vienuolijas į vieną ordiną. Eremitas, iš graikų eremos, vienišas, vienuolis.

[61] Corpus Iuris Canonici (C. I. Can.), bažnytinių teisių, kanonų žinovai.

[62] Legistai, Corpus Iuris Civilis (leges, įstatymai) komentatoriai.

kredito įmonių tipo sukūrimo. Tokių įmonių kilmė yra susieta su priverstinomis paskolomis, kurias jau nuo XIII a. imdavo Italijos miestai iš savo piliečių. Užkrautą jam paskolos dalį kiekvienas pilietis turėjo įnešti į tam tikrą įstaigą, vadinamą mons[63]. Valdžia, paimdama tokiu būdu surinktas sumas, suteikdavo tokioms mons kokias nors pelningas koncesijas ar pavesdavo rinkti kuriuos nors mokesčius. Gaunamus iš koncesijos pelnus ar mokesčiais surenkamus pinigus mons padalija savo nariams, prievartos indėlininkams. Pirmasis toksai mons buvo įkurtas XIII a. Florencijoje, kuri buvo labai reikalinga pinigų savo karams su Piza.

Montes dalijami savo nariams pelno pinigai nebuvo laikomi palūkanomis[64], todėl jie pradeda dygti kaip grybai po lietaus. Kiekviena pinigų reikalinga bendruomenė dabar steigia montes. Greitu laiku montes pradeda verstis ne vien prievartos paskolomis, bet ir laisvoje rinkoje pardavinėti valstybines bei savivaldybines rentas[65]. Kaip kiekviena gyva, atitinkanti krašto ūkio reikalus, organizacija, taip ir montes rodo palinkimo vis labiau vystytis, vis daugiau plėtoti savo operacijas. Laikydami savo rankose stambius kapitalus, turėdami visuomenės pasitikėjimą, montes pradeda imti laisvus privatinių asmenų depozitus ir mėgina tais depozitais verstis. Tuo būdu jau viduramžiais atsiranda užuomazgos tokių visuomeninių bankų, kurių visas ekonominis pajėgumas turėjo pasireikšti naujųjų amžių laikais. Be to, pirmieji tokio mons indėlininkai, kaip jo kūrėjai, dalyvauja visuose mons pelnuose, tačiau tėra atsakingi už jo nuostolius vien tik savo pirmykščiu indėliu. Tai jau buvo pirmosios moderniosios akcinės bendrovės[66]. Atro-

---

[63] Mons, lotynų kalba, kalnas. Kuriais sumetimais tos įstaigos buvo pramintos kalnais, montes, man neteko sužinoti. Aškinimas, kad tos įstaigos surinkdavusios pinigų kalnus, atseit, pinigų krūvas ir todėl pačios buvusios pramintos kalnais, atrodo, bent kiek naivus.

[64] Teisybė, ir šiuo reikalu ėjo smarkios diskusijos tarp augustionų su domininkonais iš vienos pusės ir pranciškonų iš kitos pusės. Kovą laimi pranciškonai štai labiausiai šiais dviem argumentais: 1) bendruomenės turi teisės mokėti montes palūkanas, nes kitaip negautų būtinų viešiems reikalams pinigų, 2) piliečiai turi teisės imti iš montes palūkanas, nes jie ne vien tik grynai pelno sumetimais buvo davę savo pinigus.

[65] Rentos, negrąžinamos valstybinės ar savivaldybinės paskolos, už kurias skolininkas moka tik procentus.

[66] Akcinė bendrovė bus tokia kapitalo bendrovė, kurios visi nariai dalyvauja bendrovėje ne savo darbu, bet savo kapitalo įnašais. Tie įnašai paskirstomi lygiomis, perleidžiamomis dalimis, kurios vadinamos akcijomis. Kiekvienas tokios bendrovės dalyvis atsako už bendrovės pasižadėjimus ne visu savo asmeniniu turtu, bet tik turimomis akcijomis.

do, kad pirmą kartą tie svarbūs montes nuostatų bei veikimo pakeitimai pasirodė XV a. pradžioje Genujoje.

Jau nuo XII a. vidurio Genujos respublika pradėjo naudotis priverstinomis paskolomis. Kiekvienos tokios paskolos dalyviai sudarydavo tam tikrą sindikatą[67], vadinamą compere[68]. Savo esme toks compere buvo tas pats, ką ir Florencijos montes. Kai XV a. pradžioje Genujos valdžia norėjo paimti naują pigesniomis palūkanomis paskolą, tai buvo nutartą padaryti visų senesniųjų paskolų konsolidaciją[69] bei konversiją[70] ir sujungti visas compere į vieną didelį sindikatą. Tai buvo padaryta 1407 m. Naujasis sindikatas buvo pramintas Casa di san Giorgio[71]. Dabar kiekvienas kreditorius gauna paskolos lakštą, kuris duoda jam teisės į tam tikrą Casa di San Giorgio pelno dalį. Be to, Casa di San Giorgio priima laisvus žmonių indėlius ir drauge vykdo tarp savo klientų žiro atsiskaitymus. Tačiau jau 1444 m. Casa atsisako nuo pašalinių bankinių operacijų, pasilikdama sau tik respublikos paskolų tvarkymą. Teisybė, pirmieji Casos di San Giorgio bankiniai žygiai nebuvo visai jau sėkmingi, tačiau ji nurodė kitiems tuos naujus kelius, kurie davė ne vien Italijai, bet ir kitiems kraštams geriausių rezultatų. Pagaliau ir pati Casa di San Giorgio po pusantro šimto metų grįžta prie savo senųjų bankinių operacijų ir jas varo nemenku pasisekimu.

Kai montes aprūpindavo kreditais valstybes ir savivaldybes, kai banchieriai skolindavo pinigus didžiūnams, tai mažas žmogus, vargo slegiamas, neturėjo kur ieškoti paskolos, jei nenorėjo patekti į tokių lupikų rankas, kokiais dažniausiai buvo lombardai ir žydai. Pirmieji susirūpino sunkia mažo žmogaus padėtimi arčiausia liaudies stovintieji ir labiausiai jos vargais besisielojà vienuoliai pranciškonai. Pranciškonai pradeda kurti tokias kredito įmones, kurios galėtų aprūpinti paskolomis smulkesnius verslininkus ir apskritai vidurinio luomo žmones. Tos

---

[67] Sindikatas yra pardavimo kartelis, atseit, bendra sukartelintų įmonių pardavimo įmonė. Kartelis yra vienodų prekių gamybos įmonių sąjunga, kuri nori bendru tų įmonių susitarimu nustatinėti savo prekių kainas ir, apskritai, tvarkyti tų prekių rinką.

[68] Compere, iš italų compera, pirkimas, comperare, comprare — pirkti.

[69] Konsolidacija (iš lotynų consolidatio — nustatymas, apsaugojimas, apdraudimas) reiškia kelių savarankiškų paskolų sujungimą į vieną naują paskolą.

[70] Konversija (iš lotynų converto — apsukti, apversti, pakeisti) paskolos palūkanų ar paskolos grąžinimo sąlygų pakeitimas. Konversija daroma skolininko naudai, atseit, mažinamos palūkanos ar lengvinamos skolos grąžinimo sąlygos.

[71] Itališkai šv. Jurgio namai.

įmonės, pranciškonų manymu, turėjo būti visuomeninio pobūdžio ir veikti panašiais pagrindais, kaip jau esantieji montes. Tais sumetimais ir savo kuriamas įmones pranciškonai pavadina montes pietatis — dievotumo kalnai. Pirmasis mons pietatis buvo įkurtas 1462 m. Perugijoje, antrasis — 1463 m. Orvieto mieste. Montes pietatis skaičius augo nepaprastai greitai. Tas jau rodo, koks didelis buvo tokių įstaigų reikalas. Vienas tik pranciškonas, palaimintasis Bernardinas iš Feltre (1439—1494), per paskutiniuosius 10 savo gyvenimo metų įkūrė ar sutvarkė virš 30 montes pietatis. Pranciškonų pavyzdžiu pradėjo kurti montes pietatis ir domininkonai. Jų brolio Savonarolos[72] 1495 m. įsteigtas Florencijoje mons pietatis buvo pagarsėjęs plačiai pasaulyje.

Gaunamoji paskola buvo laiduojama kilnojamo turto įkeitimu. Jei skola nebuvo laiku grąžinama, tai įkeistasis daiktas galėjo būti parduotas. Iš pradžių paskolos buvo duodamos be palūkanų, nes įstaigos išlaikymo išlaidos buvo apmokamos aukomis. Tačiau, kai montes pietatis operacijos išsiplėtojo, teko pradėti imti ir palūkanas, nes išlaidoms padengti jau toli gražu nebeužtekdavo aukų. Paskolų palūkanos svyruodavo tarp 10 ir 15%. Dabar vėl iškyla palūkanų teisėtumo klausimas, kuris šį kartą buvo greitai išspręstas montes pietatis naudai. 1515 m. V Laterano Vyskupų Susirinkime popiežius Leonas X ne tik pateisina montes pietatis imamas palūkanas, bet dar ir suteikia tos rūšies kredito įstaigoms savo ypatingą globą.

Savo apyvartos kapitalus, arba skolinamuosius pinigus, montes pietatis sudarydavo įvairiais būdais. Paprastai, dalis tokių kapitalų buvo surenkama iš turtingesniųjų žmonių aukų, dalis iš gaunamų miestų valdybų pašalpų, ir jei kas dar trūkdavo, tai buvo skolinama pas turtingesniuosius piliečius. Tokios paskolos turėjo būti apmokamos palūkanomis, kurios vėl sukėlė kitų ordinų vienuolių puolimą prieš pranciškonus. Ir šį kartą popiežiai nutraukia ginčus pranciškonų naudai. Julius III (1550—1555) leidžia montes pietatis mokėti savo kreditoriams 5%.

Montes pietatis pasisekimas buvo nepaprastai didelis, jų operacijos smarkiai išsiplečia, žmonės jais pasitiki ir neša jiems laikyti savo pinigus. Gaunamus depozitus montes pietatis

---

[72] Jeronimas Savonarola (1452—1498), garsus pamokslininkas, kovotojas prieš dorinį Bažnyčios viršūnių pakrikimą, mėginęs įgyvendinti Florencijoje teokratinį režimą, atseit, tokį režimą, kuriame tiesioginai Dievui priklausytų aukščiausioji valdžia, sukėlęs prieš save ne tik turtinguosius miesto sluoksnius, bet ir popiežių Aleksandrą VI, kurio pastangomis 1498 m. Savonarola buvo pakartas ir sudegintas.

apmoka tokiomis pat palūkanomis, kokias moka ir savo kreditoriams. Nevienas mons pietatis virto tikru banku, kuris išgyveno ištisus šimtmečius. XVI ir XVII a.a. montes pietatis plačiai pasklido po visą pasaulį, bet ypatingai įsigalėjo Belgijoje ir Vokietijoje. Montes pietatis vėlesniais laikais virto grynai pasaulinėmis įmonėmis, kurios žinomos mūsų laikais lombardo vardu, tačiau romaniški kraštai ir šiandieną lombardus tebevadina senuoju vardu: prancūzai — mont-de-piété, italai — monte di pietá.

III skyrius

BANKAI NAUJAISIAIS LAIKAIS

1. PRIVATINIAI BANKAI

XV a. pabaiga ir XVI a. pradžia yra Europos ūkio bei finansų istorijoje naujos epochos pradžia. Tuo metu įvykusios atmainos eina dviem linkmėm: a) tarptautinio ūkio santykių pakeitimo linkme; b) tautinio ūkio naujais pagrindais organizavimo linkme. Šiame periode tarptautinio susisiekimo centras persikelia iš Apeninų į Pirenėjų pusiasalį, iš Italijos į Ispaniją. Dabar Konstantinopolio, Venecijos, Florencijos, Genujos ir Romos vietą užima Lissabona, Sevilla, vėliau Antverpenas, Amsterdamas ir, pagaliau, Londonas. Juodoji ir Viduržemio jūros pradeda tuštėti. Atlanto pajūris virsta viso pasaulio ekonominio ir politinio gyvenimo centru. Tų didelių ekonominių ir politinių atmainų priežasties tenka ieškoti Amerikos ir naujų kelių į Rytų Indiją atradime ir galutiniame Kryžiaus karų pralaimėjime.

Beveik tokio pat didelio masto atmainas matome tuo metu ir tautinio ūkio organizacijoje. Tos atmainos, galima sakyti, ir sukūrė modernųjį, mūsų dienų prasme, tautinį ūkį. Viduramžiai nežino tautinės prekybos, tuomet matome paskirų miestų pirklius ir tų pirklių varomą prekybą. Viduramžiai neturi tautinės pramonės, o tik paskirų miestų bei sričių pramonę ir amatus. Tokiomis sąlygomis, jei valstybė ir turėjo kokią savarankišką ūkio politiką, tai nebent tą, kad aprūpintų gyventojus maistu. Naujaisiais laikais krašto valdovai, tęsdami dar viduramžiais pradėtas su feodalais kovas, stengiasi praplėsti savo ūkio politikos ribas ir sukurti vieningą krašto ūkio politiką, be kurios neįmanomas, tikra žodžio prasme, nei tautinis, nei valstybinis ūkis. Miestų padedami valdovai laimi kovas su feodalais, galutinai palaužia jų galybę ir tuo būdu sukuria modernųjį tautinį ūkį ir drauge su juo moderniąją tautinę valstybę.

Jaunas tautinis ūkis virsta valstybės finansų pagrindu, ir todėl valdovas jau vien finansiniais sumetimais deda visas pa-

stangas, kad vis labiau išvystytų ir sustiprintų to tautinio ūkio organizaciją. Tuo pačiu metu įvykusi didelė karo technikos ir kariuomenės organizacijos revoliucija pareikalauja iš iždo didelių lėšų. Dabar riterių būrius pakeičia pinigais apmokami, ugniniu ginklu apginkluoti pėstininkai ir artilerininkai. Feodalų patarnavimai valdovui nustojo senovinės reikšmės, nes jie nebepajėgia duoti valdovui nei kareivių, nei pinigų. Pinigus valdovui duoda miestai, kareivius — sodžiai. Miestai duoda valstybei pinigus ne tik mokesčiais, bet ir stambiomis paskolomis. Miestai ir sodžiai virsta valstybės atrama.

Drauge su pasikeitusiomis pasaulio ūkio sąlygomis, keičiasi ir paties kredito vaidmuo. Svarbiausias veiksnys, pakeitęs kredito vaidmenį, buvo smarkiai padidėjęs brangiųjų metalų kiekis. Dar viduramžių pabaigoje pradedamos eksploatuoti nuo romėnų laikų apleistos Bohemijos ir Tyrolio kasyklos. Vėliau nuo XVI a. pradžios auksas bei sidabras plaukia ištisais laivais iš Naujojo Pasaulio į Europą. Brangiųjų metalų gausumas sukelia monetinę revoliuciją: senasis, galima sakyti, nusistovėjęs aukso ir sidabro vertės santykis griūva, sidabro kaina smunka, senųjų monetų vertė keičiasi. Tos stambios monetinės atmainos veikia Europos ūkį. Smarkūs to ūkio sukrėtimai sukelia ekonomistų ir teisininkų diskusijas pinigų klausimais. Tų diskusijų metu iškyla ir pagaliau, palyginti, plačiai įsigali pažiūra, kad krašto ūkinė gerovė pareina nuo turimo brangiųjų metalų kiekio.

Teoretinius mokslo vyrų išvedžiojimus valdovai mėgina taikinti gyvenime. Jei brangieji metalai turi tokios reikšmės kraštui, tai reikia juos laikyti krašte ir neleisti jiems plaukti iš krašto. Tos naujos mokslininkų idėjos ir ta nauja valdovų politika duoda naują stiprų akstiną teigiamai kredito įmonių raidai. Monetų vertės kritimas griauna žmonių pasitikėjimą gyvais pinigais. Tad kredito įmonės tobulina jau seniau žinomus be gyvų pinigų mokėjimo būdus, atseit, vysto bei plėtoja žiro atsiskaitymus, sukurdamos pastovius idėjinius tokio atsiskaitymo vienetus[73]. Jei draudžiama tarptautiniams mokėjimams iš-

[73] Pastovaus idėjinio atsiskaitymo vieneto kilmės tenka ieškoti viduramžių mugėse. Iš pradžių mugėse atsiskaitinėta tam tikrais, vietos mugėje nuo seno įsigyvenusiais, pinigais. Taip, visose Champagne'jos mugėse iki pat XIV a. atsiskaitinėta Provins miesto svarais (libra pruviensis). Vėliau, kai mugių apyvartos žymiai padidėjo ir pačias muges pradėjo lankyti labai įvairių kraštų bei miestų pirkliai, kurie atsiveždavo savo krašto ar savo miesto pinigus, pasidarė nebeįmanoma pakeisti tuos visus įvairius pinigus vienos bet kurios rūšies monetomis. Tuo pačiu jau pasidaro tiesiog nebegalimas dalykas mokėti mugės pinigais, tačiau tais pačiais mugės pinigais ir toliau skaičiuojama. Mugės pinigų vienetas pasidaro visų pinigų mastu. Kaina

vežti iš krašto brangieji metalai, tai tenka išplėsti vekselių vartojimą ir įgyvendinti nepiniginius atsiskaitymus. Kaip tik tuo pačiu metu Naujojo Pasaulio atradimas negirdėtai pagyvina prekybą: pradedama energingai eksploatuoti naujas ispanų ir portugalų kolonijas, naujos iki tol nežinomos žaliavos rūšys pasirodo Europos rinkose. Padidėjusi prekybos apyvarta, kritus pinigų vertei, pakilusios prekių kainos smarkiai iškelia tarptautinių mokėjimų sumas. Todėl iš pradžių didžiosios Antverpeno ir Lyono mugės, vėliau Savojos ir Piemonto mugės pradeda plačiu mastu varyti Champagne'jos mugių sukurtus tarptautinius atsiskaitymus be gyvų pinigų pakėlimo.

XVI a. pradžioje svarbiausias pinigų centras buvo Antverpeno miestas. Dažnos jo mugės sutraukdavo skaitlingus Vokietijos, Anglijos ir Olandijos pirklius. Garsi jo birža palengvindavo stambias, svarbias pinigines operacijas. Ji emituoja[74] Imperatorių ir Ispanijos karalių paskolos lakštus, ji vėliau varo tais lakštais prekybą bei spekuliaciją[75]. Ne kur kitur kaip tik Antverpene ieško Anglijos iždui paskolos žinomas karalienės Elžbietos (1558—1603) finansų reikalų patarėjas Greshamas[76] (1519—1579).

Prancūzų karaliams atstodavo Antverpeną Lyonas, kuris nuo XVI a. vidurio pasidarė ne tik stambi šilko prekybos rinka,

---

nustatoma mugės pinigais, bet mokama bet kuriais pinigais, atitinkamai jų vertę mugės pinigams. Tokie idėjiniai mugės pinigai, kurie reiškė tam tikrą sidabro svorį, anksčiausiai pradedama vartoti Champagne'jos mugėse, tačiau, labiausia įsigali Lyono miesto mugėse. Toks atitrauktas, idėjinis, reiškiąs vien tam tikrą sidabro svorį, pinigų vienetas, mugėse vartojamas, buvo vadinamas „Scudo di marche" (Scudo, iš lotynų scutum — skydas. Senobinė italų moneta, kurioje buvo iškaltas skydas. Šiandien scudo vadinama 5 lirų moneta. Di marche, suitalintas prancūzų de marche — rinkos).

[74] Emituoti, iš lotynų emittere, išsiųsti, paleisti į rinką procentinius ir dividendinius vertybės popierius.

[75] Spekuliacija (iš lotynų speculatio — sužinojimas, šnipinėjimas, numatymas) yra numatymas ir naudojimas pasipelnymo tikslams galimų prekių kainų kitėjimų ir apskritai visų krašto ūkio ir prekių rinkos staigmenų.

[76] Sir Thomas Gresham, anglų pirklys ir finansų politikas (1519—1579). Jo vardu šiandieną vadinamas pinigų bei bankų politikos dėsnis, kuris skamba taip: „Blogieji pinigai išstumia geruosius, bet gerieji pinigai negali išstumti iš apyvartos blogųjų pinigų", kitaip sakant, jei kelių rūšių metalas gali būti vartojamas skolų mokėjimams, tai skolininkas visuomet mokės blogesniu metalu. Geresniojo metalo mokėjimo priemones jis panaudos tezaurizavimui, mokėjimams užsieniui ir pramonės reikalams.

Mūsų laikus pasiekė Greshamo laiškai, tačiau juose niekur nerandama „geros ir blogos monetos dėsnio" formulavimo. Atrodo, kad pirmasis bus priskyręs tą dėsnį Greshamui Macleodas, kuriam aklai patikėjo vėlyvesni ekonomistai. Tikruoju „geros ir blogos monetos dėsnio" kūrėju tenka laikyti Oresme (1320—1382), Lissieux vyskupą Prancūzijoje.

bet ir labai svarbus finansinis centras, kur buvo vykdomi tarptautiniai Vakarų Europos mokėjimai. 1420 m. Lyono bankininkai išgauna karališką privilegiją, kuri leidžia jiems imti palūkanas, tačiau ta sąlyga, kad jos neviršytų 15%. 1463 m. Lyono mugės gauna savarankišką organizaciją bei įvairias privilegijas. Tie visi aktai labai sustiprino Lyono bankininkų padėtį ir davė jiems labai didelių pelnų. Tais pelnais ir, apskritai, suplaukiančiais iš viso pasaulio į Lyoną pinigais gausiai naudojasi Prancūzijos karaliai. Lyonas teikia jiems lėšas, reikalingas kovai su imperatoriais. Nuo 1530 m. viena po kitos karališkos paskolos emituojamos Lyono rinkoje. Greitu laiku tų paskolų lakštai pasidaro mėgiamais spekuliacijos objektais. Judrūs Italijos bankininkai sutraukia į Lyoną tos spekuliacijos reikalams dideles pinigų sumas.

Habsburgai — Karolis V ir Pilypas II su dideliu pavydu žiūri į tą naudą, kurią turi jų priešai Prancūzijos karaliai iš Lyono mugės. Jie stengiasi įvairiais būdais skatinti bei remti genujiečių lankomas muges Franche-Comté ir Savojoje. Mugės Besançone, Poligny, Chambery, Asti, Plaisance, Novi, Saint-Marguerite apdovanojamos įvairių įvairiausiomis privilegijomis. Tos visos mugės buvo ne tiek prekių, kiek pinigų bei kapitalų rinkos. Tokį pobūdį davė toms mugėms svarbiausieji dalyviai, genujiečiai, kurie buvo Ispanijos karalių bankininkai. Ispanijos karaliai gauna iš Naujojo Pasaulio didžiausius brangiųjų metalų siuntinius, kuriais turi daryti įvairius mokėjimus tokiuose savo valdomuose kraštuose, kaip Olandijoje ir Italijoje. Aišku, kad tuose kraštuose nebuvo įmanoma mokėti nei ištisais brangiųjų metalų lydiniais, nei pačios Ispanijos pinigais. Kilo taip vadinamo transfero[77] klausimas, kurį tinkamai išspręsti padėjo ispanų karaliams (ne be to, kad ir patys tinkamai neuždirbtų) Genujos bankininkai.

Ispanijos karaliai emituodavo vienerių ir dviejų metų paskolos lakštus, kurie būdavo laiduojami turimu ateiti Amerikos sidabru ar auksu ir atiduodami Genujos bankininkams, kurie turėjo įvykdyti Italijoje ir Olandijoje mėnesinius Ispanijos iždo mokėjimus. Genujos bankininkai supirkinėdavo tose mugėse, kur jie dalyvaudavo, tuos visus vekselius, kurie buvo apmokami Olandijoje ir Italijoje. Tais pačiais vekseliais arba už tuos vekselius gautais pinigais jie apmokėdavo Olandijoje ir Italijoje Ispanijos iždo skolas. Perkamus mugėje vekselius genujiečiai apmoka savo vekseliais, išrašytais į tokias vietas, kur buvo lau-

[77] Transferas (iš lotynų transferre — perkelti, anglų transfer — perkėlimas), mokėjimai užsieniui užsienio pinigais.

kiama, kad mokėjimo metu bus atpigę pinigai. Toks arbitražas[78] duodavo Genujos bankininkams nemažus pelnus. Pagaliau, ateidavo iš Amerikos laukiami brangieji metalai, kuriais ir būdavo išperkami genujiečių paleisti į apyvartą vekseliai.

Ir naujųjų laikų pradžioje visur tebėra įsigalėjusi bankinė italų sistema bei bankinė italų technika, tačiau bankininkų tarpe vis dažniau pastebimi Vokietijos, Prancūzijos ir kitų civilizuotų Vakarų Europos kraštų gyventojai. Stebėtinas dalykas, kad bankininkų tarpe beveik nematoma tos tautos žmonių, kuri, plėšdama naujai atrastus kraštus, didžiausiais kiekiais gabeno brangiuosius metalus į Europą — stambesni bankininkai ispanai nėra mums visai žinomi. Ispanai, norėdami pasilikti riterių ir ponų, feodalų tauta, sugebėjo lengvai išleisti prisiplėštus turtus, bet nemokėjo patys sunaudoti tuos turtus kūrybiniam krašto ūkio darbui. Ispanų valdantieji sluoksniai vis dar negali suprasti, kad Corneille'o[79] apdainuotų, narsių, garbingų riterių Cidų[80] amžius jau negrąžinamai yra praėjęs, jau yra miręs amžinai. Ispanų aristokratija vis dar vaidina riterius ir nenori užleisti pirmųjų ūkio ir politikos gyvenimo vietų naujam miestelėnų luomui ir todėl kuria ne galingus Corneille'o Cidus, bet tragingai komiškus Cervanteso Don-Kichotus[81].

Tuo pačiu laiku, kada ispanai duoda pasauliui Don-Kichotus, kitos Vakarų Europos tautos didžiuojasi savo turtingais ir galingais kapitalistais, laisvų pralobusių miestų patricijais. Tie nauji kapitalistai jau nebesivadina banchieri, bankininkai. Tas titulas atrodo jiems per žemas. Dabar jie save vadina finansininkais, nes jie daro „finance"[82], atseit, teikia paskolas

---

[78] Arbitražas yra spekuliatyvinio pobūdžio operacija, kuri išnaudoja to paties objekto vietos kainų skirtumus. Arbitražininkas perka ten, kur yra pigiausia kaina ir tuo pačiu metu parduoda ten, kur yra brangiausia kaina. Arbitražininkas pelnosi tų pačių vertybių kainos skirtumais įvairiose vietovėse. Tokiu pat būdu išnaudojamas ir laiko skirtumas. Arbitražo objektais gali būti vekseliai, dividendiniai ir procentiniai popieriai, auksas ir devizos.

Devizomis seniau vadinta užsienyje mokami ir užsienio valiuta išrašyti vekseliai. Mūsų laikais devizų sąvoka virto kur kas platesnė: devizomis vadinama ne tik užsienio vekseliai, bet ir užsienio čekiai, įvairios piniginės perlaidos ir net užsienio notos.

[79] Corneille (1606—1684), prancūzų tragedijos tėvas, tikrasis dramatinio Prancūzijos meno kūrėjas. Viena gražiausių jo tragedijų yra „Cid" (1636).

[80] Rodrigues Diaz de Bivar, pramintas Cid Campeador, garsus ispanų riteris, pagarsėjęs kovose su maurais. Mirė 1099 m.

[81] Cervantes (1547—1616), vienas didžiausių Ispanijos rašytojų. Be skaitlingų komedijų, Cervantes parašė garsiausią savo veikalą „Don Quichotte de la Manche".

[82] Žodis finance, finansai veikiausiai bus kilęs iš lotynų žodžio finire, viduramžių tarme, finare, baigti. Iš finare buvo padarytas

valdovams. Ir finansininkai verčiasi svetimais pinigais, kuriuos indėlių pavidalu suneša jiems žmonės, pasitikėdami jų turtais bei jų autoritetu. Tačiau, ne vien žmonių indėliais, bet ir savo išrašomais vekseliais verčiasi finansininkai. Tie vekseliai eina per žmonių rankas kaip gyvi pinigai. Tokiu būdu sukurtomis lėšomis tie galingi bankininkai finansuoja[83], tikra to žodžio prasme, ne tik atkutusių miestų pramonę bei prekybą, bet ir įvairių kraštų valdovus.

Valdovai pasidaro svarbiausiais finansininkų klientais. Nuolatiniai karai tuština karalių ir imperatorių iždines, mokesčiai plaukia blogai, nes karinių gaujų teriojami kraštai nebepajėgia mokėti mokesčių, pinigais apmokama, techniškai išmiklinta, ugniniu ginklu aprūpinta kariuomenė ryte ryja labai stambias pinigų sumas. Tie visi veiksniai kelte kelia nuolatinių paskolų reikalingumą. Kaip tik tuo pačiu metu du galingiausieji valdovai, Prancūzijos karalius Pranciškus I (1515—1547) ir Ispanijos karalius Karolis V (1519—1556—1558), stojo į aršią kovą dėl Romos imperijos sosto. Toje kovoje labai svarbų vaidmenį suvaidino finansininkai. Pranciškus I kreipiasi į Lyono mugėse veikiančius bankininkus, Karolis V ieško paramos pas Augsburgo Fuggerius, kurių pinigai ir nulemia Karolio V laimėjimus.

Dar viduramžių pabaigoje galinga šiaurės Vokietijos miestų sąjunga Hansa[84] naujaisiais laikais nebetenka savo senosios reikšmės, ir kaip prekybos bei kreditų centrai iškyla didieji pietų Vokietijos miestai, kurių ūkinės gerovės pagrindus sukūrė Tirolio, Bohemijos ir Vengrijos kasyklos. Tos kasyklos išugdė ir finansinę Fuggerių šeimos galybę.

1370 m. Hansas Fuggeris buvo dar paprastas Augsburgo audėjas, kurio ainiai imasi audinių prekybos. 1510 m. Jokūbas Fuggeris meta prekybą, kuri praturtino jo šeimą, ir imasi eksploatuoti

---

daiktavardis finatio, financia — baigimas. Iš pradžių financia reiškė bylos pabaigą, teismo sprendimą, vėliau teismo nustatytą mokėjimą, baudą, dar vėliau ne tik teismo, bet ir šiaip kiekvieną valdovo, pono užkrautą mokėjimą. Vėliau žodžio financia, finance prasmė siaurėja. Tas žodis pradeda reikšti valstybės pajamas, valstybės imamas paskolas ir apskritai valstybės turtus. Pagaliau, finansais pradėta vadinti visus valstybei daromus ar iš valstybės gaunamus mokėjimus ir apskritai visus piniginius iždo kapitalus.

[83] Žr. pastabą 9 psl.

Gyvenime, ypatingai XVI ir XVII a. a., ne visuomet nustatomos aiškios ribos tarp kreditavimo ir finansavimo operacijų.

[84] Šiaurės Vokietijos miestų Sąjunga XIV—XVII a., kurios tikslas buvo apsaugoti tų miestų prekybinius interesus. Žodis Hansa gotų kalba reiškė draugiją, sąjungą.

kasyklas, drauge varydamas bankinį verslą. Jo turtai greitu laiku sukelia tokį žmonių pasitikėjimą, kad visi Pietų Vokietijos pirkliai laiko pas jį savo pinigus, kuriuos Fuggeriai skolina valdovams ir Šventajam Sostui. Fuggeris renka visoje Vokietijoje popiežiui priklausomus pinigus ir siunčia juos į Romą, kur nuo 1495—1530 m. jis laiko įsteigęs savo skyrių. Fuggeris stipriai finansuoja popiežių kovas su Martynu Lutheriu ir jo pasekėjais. Jis buvo draugas imperatoriaus Maksimiliono (1493—1519), jis dabar pasidaro bankininku Karolio V. Kai 1524 m. Fuggeris pareikalauja iš Karolio V grąžinti paskolintus pinigus, jis gali išdidžiai priminti tam valdovui, kurio valstybėje nenusileisdavo saulė, kad tik per jo pinigus jis laimėjo Romos imperatoriaus vainiką, 1525 m. Jokūbo vietą užima jo anūkas Antanas, ir su juo prasideda garbingiausi Fuggerių laikai. Fuggerių nuosavi kapitalai ir Vokietijos pirklių indėliai nebegali patenkinti Habsburgų kredito pareikalavimų. Todėl Antanas Fuggeris apsigyvena Antverpene, kur suplaukia flamų, olandų ir vokiečių kapitalai. Tuos kapitalus Fuggeris sugeba prisivilioti ir jais finansuoti imperatoriaus iždą. Ispanija siunčia Fuggeriui aukso ir sidabro lydinius, kuriais apmoka Ispanijos paskolų palūkanas ir išperka pačius paskolos lakštus.

1556 m. Pilypas II paverčia 10 ir 12% apmokamas savo skolas rentomis ir dar tuo pačiu metu konfiskuoja du brangiaisiais metalais prikrautus laivus, kurie turėjo plaukti į Antverpeną. Tai buvo be galo sunkus Fuggeriams smūgis, tačiau jis dar nepajėgė sugriauti jų kreditingumo — tokia didelė buvo tuomet Fuggerių galybė. 1590 m. miršta Antanas Fuggeris. Tarp jo įpėdinių sunku būtų rasti bent vieną žymesnį vyrą. Jo anūkas Hansas Jacobas Fuggeris ne tiek bankininkas, kiek artistas bei humanistas ir vaidina mecenato rolę, kuri per trejetą metų jam kainuoja apie 400 000[85] florinų. Tokią maždaug sumą jis palieka bankui skolingas, kai 1563 m. buvo priverstas palikti banką. Banko nelaimei prasidėjo Fuggerių šeimos narių tarpe nuolatiniai nesusipratimai, kurie, galima sakyti, ir pakerta jų visos galybės šaknis. Kai 1598 m. miršta Jokūbas Fuggeris, garsūs Augsburgo miesto bankiniai Fuggerio namai nebetenka kreditų. Jie nustoja buvę ir imperatorių bankininkai. Fuggerių bankas dar kurį laiką skursta ir galutinai žlunga trijų dešimtų metų karo audroje.

Tarp tų bankininkų, kurie XVI a. lenktyniavo su Fugge-

[85] Florinas, 1252 m. Florencijos miesto pradėta kalti aukso moneta, kurios vienoje pusėje buvo iškalta lelija, itališkai fiorino (gėlelė), nuo kurios ir pati moneta buvo praminta fiorinu arba florinu (lot. gėlė flos, floris). Florinas turėjo gryno aukso 3,5 gramus. 400 000 fl. sudarys arti 10 mil. litų.

riais, žymiausi buvo taip pat, kaip ir Fuggeriai, augsburgiečiai Hochstetteriai. Jie vertėsi ne tik bankinėmis operacijomis, bet ir prekyba. Tvirtai įsikūrę Antverpene, Hochstetteriai greitai pasidarė Anglijos karalių bankininkai. Varydami gyvą ir labai drąsią spekuliaciją ne vien metalais, bet ir grūdais, jie turėjo 1528 m. sunkių nuostolių, kurie 1530 m. palaidojo jų namus.

Kur kas gudresni, negu Hochstetteriai, pasirodė Nürnbergo ir Augsburgo bankininkai Welzeriai. Kai Fuggeriai tikybinėse bei politinėse XVI a. vokiečių kovose atsistojo griežtai katalikų pusėje, Welzeriai stengėsi visą laiką pasilikti neutralūs. Jie skolina savo pinigus Romos Imperatoriui, sukilusiems prieš jį evangelikams, vokiečių valdovams ir jų priešams, Prancūzijos ir Anglijos karaliams. Tas neutralumas, tai Welzerių pasisekimų paslaptis. Kai 1566 m. visi vokiečių bankininkai gyvena sunkias dienas, Welzeriai kaip tik tuo pačiu metu pasidaro Anglijos karalienės Elžbietos bankininkais. Tačiau ir Welzeriai neišvengė kitų anų laikų bankininkų likimo ir jie pasidavė pavojingų spekuliacijų pagundai, kuri 1614 m. palaidojo jų firmos didybę.

Stambesnieji vokiečių bankininkai steigė savo firmų skyrius ne tik Antverpene, bet ir Lyone. Teisybė, čia jie atsirado daug vėliau, negu italai. Kai kurie vokiečių bankiniai namai pasirenka Lyoną, kaip savo firmų būstinę, ir ten galutinai įsikuria. Jie nemaža yra pasidarbavę Lyono fininsinei galybei sukurti. Tokių bankininkų tarpe žymiausias buvo Hansas Klebergas, prancūzų pramintas „Cléberger — gerasis vokietis", kuris surinktais Vokietijoje indėliais labai pelningai finansuodavo Prancūzijos karalius.

Naujųjų laikų pradžioje italai, nors ir turėjo užleisti pirmąsias vietas vokiečių bankininkams, tačiau atsipeikėję nuo XV a. vidurio smūgių, būdavo nekartą labai pavojingi vokiečių konkurentai. Teisybė, Mediciai nebetenka savo senosios galybės, nors vis dar turi nemažos reikšmės ne tik politiniam, bet ir ekonominiam gyvenime, tačiau jų seni konkurentai florentiečiai Strozziai dar pirmoje XVI a. pusėje tebėra Prancūzijos karalių bankininkai. Genujiečiai Grimaldžiai, įsikūrę Lyone, prancūzų indėliais pradėjo finansuoti didžiausią Prancūzų karaliaus Pranciškaus I priešą Imperatorių Karolį V, už ką 1532 m. buvo išguiti iš Prancūzijos. Susispietę Genujoje Grimaldžiai ir jų bendrininkai sukūrė tenai garsias Genujos muges, kurios sudavė sunkų smūgį Lyono mugėms. Venecijiečiai Pisaniai buvo išplėtę savo operacijas toli už Italijos ribų, kol 1584 m. žlugdami sukrėtė visus senosios italų bankinės sistemos pagrindus.

Iki pat XV a. prancūzai neturėjo savo bankininkų. Jų bankinius reikalus sutvarkydavo atėjūnai italai. Pirmuoju prancūzų

bankininku tenka laikyti Jacques Coeur (1395—1456). XVI a. Lyono bankininkų tarpe atsiranda jau vienas kitas ir prancūzų tautybės bankininkas. XVII a. prancūzų protestantų tarpe jau iškyla ne vienas gabus bankininkas, kurių tarpe paminėjimo verti: Rambouillet ir Tallemant. Mokesčių rinkėjai ir mokesčių nuomotojai, gausiai pasipelnydami mokesčių mokėtojų sąskaita, dažnai pasidarydavo bankininkai, kurių patarnavimais naudodavosi ir patys Prancūzijos karaliai. Patsai Liudvikas XIV ne kartą buvo priverstas prašyti pinigų pas tokius savo finansų administratorius, kaip Samuel Bernard (1651—1739) ir Crozat (1655—1738), jei jau neminėti kitų mažesnio vardo vyrų. Tačiau savo krašte prancūzų valdovai neturėjo tokių vyrų, kuriuos būtų galima pavadinti karaliaus bankininkais ir kurie būtų pastoviai tvarkę karaliaus iždo kredito reikalus.

Naujųjų laikų ūkio, prekybos ir kredito sąlygų pakitėjimai turėjo žymiai paveikti ir palūkanų teorijas. Tačiau ne vien ūkio reiškiniai veikė palūkanų teorijas, veikė jas ir naujos XV ir XVI a. a. idėjos. Jau visai įsigalėjusi romėnų teisė nežino palūkanų ėmimo varžymų ir visai nesijaučia Bažnyčios nuostatų varžoma. Tuo pačiu metu reformatų tikybos kūrėjai, Kalvino (1509—1564) vadovaujami, pradeda skelbti palūkanų leistinumą. Modernusis kapitalizmas pasidaro juridiškai teisėta ūkio forma.

Teisybė, Katalikų Bažnyčia iki pat vidurinių amžių pabaigos, nors ir susidurdama su dideliais sunkumais, nors ir darydama tam tikras išimtis, tačiau visu griežtumu gina draudimą imti palūkanas. Dideli ūkiniai XVI a. sukrėtimai, dorinių idėjų atsipalaidavimas nuo Bažnyčios mokslo, verste verčia ir Bažnyčią peržiūrėti savo kanonų nuostatus. Bažnyčia, nors ir neatsisako savo draudimo imti palūkanas, tačiau aiškiau nustato draudžiamąsias palūkanų operacijas. Tas naujas Bažnyčios nuostatų aiškinimas jau gyvenime visai mažai bevaržo bankines operacijas.

Tuo pačiu laiku atsiranda ir tinkama dirva viešuosius bankus kurti, kuriems smarkų akstiną duoda tie dideli Vakarų Europos pinigų rinkos ir apskritai viso ūkio sukrėtimai, kuriuos sukėlė stambūs XVI a. vidurio Ispanijos ir Prancūzijos valdovų bankrotai. Naujųjų laikų pradžioje smarkiai pašoko brangiųjų metalų gamyba, kuri tuojau turėjo padidinti ir Vakarų Europos pinigų apyvartą. Padidėjusi pinigų apyvarta numuša palūkanas ir išpučia bankų indėlių sumas. Pigus kreditas raginte ragina valdovus imti paskolas, gausūs indėliai spiria bankininkus ieškoti norinčių skolintis. Valdovams labai reikia pinigų naujam kariuomenės apginklavimui ir nuolatiniams ka-

rams, bankininkams reikalingi patikimi skolininkai. Todėl bankininkai nesivaržydami skolina valdovams dideles pinigų sumas.

Bankininkų pavyzdžiu ir platesnieji gyventojų sluoksniai pradeda pasitikėti valdovais ir noriai perka bankininkų leidžiamus karališkų paskolų lakštus. Tuo būdu atsiranda tikra tais lakštais spekuliacija. Pelninga spekuliacija padrąsina bankininkus dar smarkiau plėtoti valdovų kreditavimą. Tokia lengva širdimi teikiami bei imami kreditai prašoksta tikrus, pačių ūkio sąlygų sudarytus, kredito paklausus. Prasideda tikra kreditų infliacija[86], kuri tiesiu keliu veda skolininkus į bankrotą ir visą kraštą į ūkinę depresiją[87]. Ir šiuo sykiu ta milžiniška, iki tol neregėta infliacija baigiasi karalių bankrotais ir visos Vakarų Europos didele bei labai sunkia ūkio krize.

Pirmasis pasiskelbia nebemokąs skolų ir ta proga dar užgrobia savo kreditorių turtus 1556 m. Ispanijos karalius Pilypas II. Jo bankrotas griauna finansinę Fuggerių hegemoniją ir ilgiems metams laidoja Antverpeno pinigų rinką. Vos metams praėjus, atseit, 1557, ne tik reikalo verčiamas, bet ir matydamas skolų nemokėjimo naudingumą, pasiskelbia bankrotuojąs ir didis Pilypo II priešas, Prancūzijos karalius Henrichas II. Jis paskelbia nebemokąs palūkanų ir atidedąs neribotam laikui pačios sumos mokėjimą. Tas karaliaus pareiškimas sukelia didžiausią triukšmą Lyono rinkoje. Bankininkai nebegauna laukiamų pinigų ir nebegali išpirkti savo paleistųjų tratų. Lyonas gauna tokį smūgį, nuo kurio jau niekuomet neatsipeikėjo. Teisybė, Lyonas vis dar pasiliko svarbus prekybos bei pramonės centras, bet jo tarptautinė reikšmė buvo palaidota amžinai.

Didžiųjų galiūnų pėdomis pradeda sekti mažesnieji valdovai ir šiaip jau įvairių kraštų didžiūnai: ir jie visi atsisako mokėti savo skolų pasižadėjimus. Tokie bankrotai griauna iš pamatų stambiųjų pirklių buitį. Tą smūgį pirmosios pajunta Italijos pirklių respublikos. Vienoje tik Venecijoje iš 103 veikusių bankų žlunga 96. Bankininkai, virtę patys beveik elgetomis, nebemoka ir smulkesniųjų depozitų. Nuskriaustųjų indėlininkų pasipiktinimo, pagiežos bei keršto audra eina per visą Vakarų Europą. Visur reikalaujama uždrausti privatiems asmenims verstis bankiniu verslu, visur pageidaujama kurti visuomeninius

[86] Infliacija (iš lotynų inflatio, pasipūtimas, pakilimas, putmenys), didelis, krašto ūkio sąlygomis nepateisinamas, kreditų įsigalėjimas. Kreditų infliacija įvyksta tuomet, kai krašte atsiranda daugiau kreditų, negu reikalinga produktingai krašto ūkio gamybai bei realiais krašto paklausais pagrįstai prekybai.

[87] Depresija (iš lotynų deprimo, nuspaudžiu), prislėgtas, apmiręs krašto ūkio stovis.

ar valstybinius bankus. Prasideda sunki 1559 metų Vakarų Europos ūkio krizė. Ekonominių bei politinių veiksnių sukurtą ūkio krizę dar žymiai sustiprina ir gamtiniai gaivalai: ateina baisūs marų metai. Nemaža žmonių meta bet kurį ūkiškai kūrybinį darbą ir ima rūpintis vien sielos reikalais. Jau ir taip sustingęs Europos ūkis tartum pradeda merdėti.

Tačiau, gyvenimas greitai parodė, kad 1559 m. krizė nepakirto kūrybinių Europos ūkio genijaus šaknų, kad ji buvo tik smarki audra, kuri laužė medžius, atseit, griovė savarankiškus ūkius, bet už tat pravalė orą ir atgaivino išdžiūvusius laukus, kitaip sakant, pašalino kenksmingus pasaulio ūkio navikus ir parengė tinkamą dirvą pasireikšti naujoms tikrai kūrybinėms ūkio jėgoms.

2. VISUOMENINIAI BANKAI

XVI a. pabaigoj ir XVII a. pradžioj prasideda bankų istorijoje nauja era. Privatinių bankų skaičius pradeda mažėti, jų vietas vis dažniau pradeda užimti visuomeniniai ar valstybiniai bankai. Naujieji bankai dažniausiai vadinami ž i r o b a n k a i s, nes pagrindinė tų bankų operacija buvo tarpininkauti mokėjimams žiro atsiskaitymais. Naujieji bankai rūpinasi išsiversti ko mažiausia gyvų pinigų[88] apyvarta. Visi mokėjimai daromi nuo vienos sąskaitos nurašymais ir į kitą sąskaitą įrašymais. Tie visi sąskaitinių sumų perrašinėjimai vykdomi vienu pastoviu vertės matu. Tokiu pastoviu vertės matu gali būti kuris nors konkretus piniginis vienetas arba net tiesiog brangiųjų metalų svorio vienetas. Visi klientų atnešami bankui depozitai apskaičiuojami pasirinktuoju vertės matu ir įrašomi į atitinkamą kliento sąskaitą. Lygiai taip pat ir visi kliento įsakymais daromi išmokėjimai, kuriais pinigais jie bebūtų vykdomi, visuomet apskaičiuojami banko pasirinktuoju vertės matu, ir gaunamoji suma nurašoma nuo kliento sąskaitos.

Be tos naudos, kurią žiro atsiskaitymai turi ir mūsų laikais, jie turėjo reikšmės aniems laikams dar ypatingai trejopu atžvilgiu: 1) bankų knygų įrašai nustatydavo juridiškai neginčijamą mokėjimo faktą, kas buvo labai svarbu tais laikais, kai bylinėtis teismuos buvo ne tik sunkus, bet ir labai netikras dalykas; 2) žiro atsiskaitymas pašalindavo pirklių tarpe monetų vartojimą, kas labai palengvindavo ekonominį žmonių santykiavimą, nes tais laikais ėjo įvairių įvairiausios monetos, kurių vertę, kokybę, tikrumą reikėdavo kiekvieną kartą atskirai tik-

[88] Gyvi pinigai anais laikais buvo tik monetos. Dabar gyvais pinigais laikomos ne tik monetos, bet ir notos bei popieriniai pinigai.

rinti; 3) atsiskaitydami žiro perrašymais, pirkliai turėjo pastovų vertės matą, kurio vertė visai nepareidavo nuo esamos krašte piniginės anarchijos.

Pirmasis valstybinis žiro bankas buvo įkurtas 1587 m. Venecijoje, nes Venecijos interesai, tur būt, daugiausia nukentėjo nuo privatinių bankų katastrofos. Juk nebe reikalo, kai 1584 m. žlugo stambiausia Venecijos kredito įmonė, Pisanio šeimos bankas, Venecijos senatas uždraudžia kurti bet kuriuos privatinius bankus. Pirmasis Venecijos žiro bankas buvo žinomas vardu Banco di Rialto — Rialto bankas. Tokį vardą bankas gavo nuo tilto, ties kuriuo buvo banko rūmai. Banco di Rialto buvo grynai valstybinis bankas. Senatas skiria trims metams banko valdytoją (governatore del banko)[89]. Vėliau, atsiradus daug kandidatų į pelningą valdytojo vietą, valdytojavimo terminas buvo sutrumpintas iki vienerių metų.

Kad naujasis bankas nenueitų kartais senųjų privatinių bankų pėdomis, buvo sukurti klientų interesų saugumui griežti bankinio darbo nuostatai: bankas visuomet turi laikyti kasoje depozitų apmokėjimui nustatytų gyvų pinigų atsargą; bankui skiriamas griežtas kontrolierius, kuris žiūri daromų operacijų teisėtumo; visi vekseliai apmokami žiro atsiskaitymu, atseit, skolingos sumos perrašymu; vekselis, kuris per tris dienas terminui suėjus nebuvo apmokėtas, protestuojamas[90]; bankui draudžiama verstis bet kuriomis prekybos operacijomis.

Greitu laiku Banco di Rialto ne tik pilnai pateisino visuomenės jame dedamas viltis, bet ir smarkiai išplėtojo savo bankines operacijas. Tuo pačiu metu, jau atsipeikėjęs nuo XVI a. antrosios pusės sukrėtimų, patsai ekonominis gyvenimas pradeda rodyti šviesesnes ateities perspektyvas. Venecijos senatas pradeda tikėtis ekonominės bei politinės XV ir XVI a. a. galios grįžimo. Kad pagreitintų lėtą ūkio gyvenimo raidą, 1619 m. kuriamas antrasis žiro bankas, vardu Banco del Giro. Deja, senato viltis nepasitvirtino. Prasideda ekonominio ir politinio Venecijos gyvenimo sutemos. Dviem valstybiniams bankams pradeda trūkti darbo. 1637 m. jaunesnysis, gal ir dėl šios priežasties veiklesnis, Banco del Giro paglemžia senesnįjį Banco di Rialto. Tolimesnis Banco del Giro likimas yra labai artimai susietas su pačios Venecijos gyvenimu. Bankas drauge su Venecijos respublika turėjo šviesesnių ir tamsesnių dienų, kol,

[89] Tas titulas labai gerai prigijo, ir šiandien valdžios skiriami banko vedėjai tebevadinami: valdytojas, governatorė, gouverneur. Anglijoje net renkamas Anglijos Banko šefas vadinamas governer.

[90] Tos trys nuolaidos dienos nepunktualiam mokėtojui labai plačiai prigijo pasaulyje ir žinomos yra vardu „dies gratiae", malonės dienos.

pagaliau, susilaukęs Venecijos nepriklausomybės žlugimo, 1806 m. amžinai uždaro savo langelius.

Banco del Giro išrėžė nemenką vagą bankų istorijoje, plačiai išvystydamas operacijas su „contadi di banco", kuriuos galima laikyti mūsų dienų čekių bei banko notų pirmtakūnais. Jau XII a. Venecijos bankai pradėjo duoti asmenims, padėjusiems banke savo pinigus, indėlio lapus, kurie buvo vadinami „contadi di banco". Tie indėlio lapai buvo dviejų rūšių: vieni tik liudijo, kad bankas pasižada išmokėti tam tikrą sumą, kiti buvo ištisos bankinių knygų ištraukos, kurios rodė, kiek pinigų priklauso iš banko indėlio lapo savininkui. Indėlio lapai buvo vardiniai, tačiau niekas nekliudė juos perleisti ir trečiajam asmeniui. Indėlininkai dažnai mokėdavo tais „contadi di banco". XIV a. mokėjimai „contadi di banco" buvo labai paprastas dalykas, tačiau jų vartojimą tikrai plačiu mastu įgyvendino tik Banco del Giro.

Tais pačiais sumetimais, tų pačių vargų slėgiami, kaip ir Venecija, pradeda kurti žiro bankus ir kiti Italijos miestai. Beveik po 150 m. pertraukos Genujos Casa di San Giorgio imasi vėl bankinių operacijų, kurias vykdo grynai žirinių bankų pagrindais. Bankas, labai atsargiai bei sumaniai vedamas, greitu laiku pasidaro labai tvirta ekonominė įstaiga, kuri buvo laikoma pirmos rūšies Italijos finansine galybe. Tačiau, ir tai galybei, kaip bet kuriam žmogaus rankų kūriniui, turėjo ateiti galas. 1766 m. bankas, gelbėdamas Genujos respubliką, sumoka Austrijai 14 820 000 livrų[91]. Toks didelis kraujo nuleidimas iščiulpė visus gyvybinius banko syvus. Tolimesnis Casadi San Giorgio banko veikimas buvo jau ne gyvenimas, bet tik sunkus merdėjimas, kuriam 1816 m. padaro galą Sardinijos valdžia.

Savo prekyba ir ypatingai savo pramone pradeda įgyti vis didesnės reikšmės Milano miestas. Monetinės anarchijos laikais ir Milano pramonininkai bei prekybininkai jaučia reikalo turėti savo operacijoms pastovų vertės matą, kurį tuometinėmis sąlygomis galėjo duoti tik žiro bankai. Pastebi tą reikalą ir vienas apsukrus milanietis, vardu Zerbis, ir 1593 m. kuria Banco di Sant Ambrogio — Šv. Ambraziejaus banką[92]. Naujojo banko tikslas buvo imti depozitus ir daryti žiro operacijas, tačiau jau patsai banko statutas turėjo ir tokių nuostatų, kurie

[91] Livre, lira, iš lotynų libra, litra, svaras, lotynų tautų piniginis vienetas, susietas su sidabro ar aukso svaru. Livre'os dydis įvairiose vietose įvairiais laikais buvo nevienodas. XVIII a. pabaigoje viena livre'a atitiko 0,98765 vėlyvesnio franko (fr. = 0,2934 g. aukso). Tačiau tuometinė brangiųjų metalų pirkimo galia buvo bent tris kartus didesnė.

[92] Šv. Ambraziejus buvo Milano miesto globėjas.

jokiu būdu negalėjo būti suderinami su sveikos bankinės politikos reikalavimais ir kurie vykdomi nuosekliai turėjo vesti banką į tikrą pražūtį. Taip, bankui buvo leidžiama pirkti valgomieji produktai, ar šiaip jau gyvenimui reikalingi dalykai, mokėti miesto skolas, pirkti miesto rentas. Atitinkamai kitų žiro bankų nuostatus ir Milano bankui buvo uždrausta varyti jūrų prekybą, skolinti pinigus verslininkams, pirkti prekes. Veikdamas tokiu savo statutu, Milano bankas greitu laiku suėjo į glaudžius kredito santykius su savo vyriausybe, kuri virto stambiausiu banko skolininku. Kai 1630 m. tas skolininkas atsisakė mokėti savo skolas, bankas nebeturėjo kuo grąžinti paimtų indėlių. Vyriausybė, norėdama gelbėti taip naudingą sau įstaigą, atiduoda bankui kai kuriuos akcizus ir muitus. Tačiau ir tos naujos pajamos nebeįstengia pastatyti banką ant kojų. 1655 m. Banco di Sant Ambrogio sustabdo mokėjimus. Pagaliau, 1662 m. bankas pasidaro paprastu valstybės kreditorių sindikatu, kaip buvo XIII a. montes. Taip pertvarkytas Banco di Sant Ambrogio susilaukia XIX a. ir tiktai 1805 m. buvo galutinai likviduotas[93].

Visai moderniojo tipo visuomeninį banką, vardu Monte dei Paschi, 1622 m. įkuria Sienna. Bankas gauna iš Toskanijos kunigaikščio teisę rinkti tam tikrus mokesčius. Tų mokesčių pajamomis pasiremdamas, bankas leidžia akcijas. Kiekvienas akcijos savininkas turi teisę į tam tikrą mokesčiais gaunamų pajamų dalį. Gautais už akcijas pinigais bankas teikia kreditus ūkininkams ir verslininkams. Bankui labai gerai sekėsi. Greitu laiku jis išaugo į didelę rimtą finansų įstaigą, kuri davė nemaža naudos Toskanijos gyventojams. Bankas išgyveno 200 su viršum metų ir likvidavosi tik XIX a. pabaigoje.

Dažnai pastebima ūkio istorijoje, kad panašios ūkio sąlygos kuria ir panašias ūkio institucijas. Kaip tik tą tenka pasakyti ir apie žiro bankus. Kur tik susidarydavo panašios pinigų rinkos sąlygos, kaip naujaisiais laikais Italijoje, tenai tuojau atsirasdavo ir žiro bankai. Tą posakį ryškiai patvirtina Olandijos pavyzdys. XVI a. Olandija turėjo gausias sidabro ir aukso monetas, nes Ispanijos brangieji metalai stambiomis partijomis nuolatos plaukė į Olandiją. Olandijos monetos buvo ne tik skaitlingos, bet ir labai įvairios. Kiekviena Olandijos provincija turėjo savo pinigus. 14 kalyklų gamino Olandijai monetas. Tos monetos, nors ir turėjo vienodus vardus, buvo dažnai

[93] Su Banco di Sant Ambrogio siejamas prekybinės paslapties įgyvendinimas bankų gyvenime, nes tokios paslapties laikymo reikalavimą bankas buvo įdėjęs į savo statutą. Šiaip, komercinės paslapties reikšmė buvo gerai žinoma ir viduramžiams.

nevienodos vertės. Monetų įvairumas bei jų vertės nevienodumas sudarydavo nemažų sunkumų judriems Olandijos pirkliams.

Jau ir taip nemažą monetinę anarchiją dar padidino sukta pirklių kasininkų politika. Tie pirklių kasininkai ne tik vesdavo pirklių kasas, bet ir priiminėjo pašalinių asmenų indėlius. Valdydami svetimus pinigus, kasininkai pradeda ne tik tarpininkauti savo klientų mokėjimams, bet ir teikti verslininkams paskolas. Kasininkai, nors varė ir plačias operacijas, tačiau pasirodė neturį reikiamos profesinės etikos. Gavę geresnes monetas, jie vengia jas leisti į apyvartą, duodami žmonėms pablogintas arba net tiesiog padirbtas monetas. Dažnai pasitaikydavo, kad toks kasininkas, neturėdamas kasoje gyvų pinigų ar tiesiog nenorėdamas skirtis su geresnėmis monetomis, moka indėlius kitų kasininkų vardu išrašytais orderiais. Būdavo atsitikimų, kad tokie orderiai nebuvo apmokėti, ir indėlininkas, gavęs naują orderį, turėdavo eiti pas tretįjį kasininką. Amsterdamo miesto valdyba, matydama tokius kasininkų darbus, uždraudė jiems verstis bankiniu verslu. Kasininkai, nenorėdami atsisakyti pelningo verslo, meta savo tarnybas ir pasidaro savarankiškais privatiniais bankininkais. Negalima sakyti, kad kasininkai, ir pakeitę savo visuomeninę padėtį, būtų pakeitę savo doros principus: jie varė ir toliau savo sukčiavimo darbus. Todėl jau patsai gyvenimas verčia Amsterdamo miestą kurti visuomeninio pobūdžio kredito įmonę, kuri 1609 m. ir buvo įsteigta vardu Amsterdamshe Wisselbank, arba Amsterdamo Vekselių Bankas.

Ne kuris kitas miestas, bet tik Amsterdamas steigia pirmąjį Olandijos visuomeninį banką, nes Amsterdamas jau buvo užėmęs pirmąsias Olandijos prekyboje vietas. Antverpeno ekonominę hegemoniją laidoja XVI a. vidurio Augsburgo bankininkų žlugimas. Pagaliau, patsai Antverpenas 1585 m. Parmos kunigaikščio paimamas ir nuteriojamas. Todėl Antverpeno konkurentas Amsterdamas, savo naujai įsteigto banko padedamas, greitai virsta viso pasaulio pinigų centru.

Amsterdamsche Wisselbank savo visa konstrukcija buvo tikras žiro bankas. Jis ėmė depozitus ir tarpininkavo mokėjimams. Depozitai galėjo būti įmokami bet kurios rūšies monetomis ir brangiųjų metalų lydiniais. Gaunamus depozitus bankas apskaičiuoja olandų guldenais[94] ir tokiais guldenais įrašo į savo knygas. Kai XVII a. pabaigoje olandų guldenas pradėta

[94] Germanų tautos aukso florinus vadindavo guldenais, nuo žodžio Gold, viduramžių Guld, auksas, auksinis, auksinas. Vėliau ir tokias sidabro monetas, kurių vertė atitiko aukso floriną, pradėta vadinti guldenais.

bloginti, bankas atsisako nuo tokio guldeno ir pradeda vesti visą savo sąskaitybą, panašiai kaip seniau Lyono mugė, idėjiniais pinigais, kurie buvo vadinami „banko guldenais, arba banko florinais".

Visos per banką einančios sumos buvo apskaičiuojamos tais „banco guldenais" ir tais pačiais banko guldenais buvo daromos visos banko operacijos. Tas idėjinis banko guldenas turėjo 31,8375 g sidabro. Tokiu būdu banko piniginis vienetas vėl atgauna savo pastovumą.

Bankas tarpininkauja savo klientų mokėjimams tiktai žiro operacijose. Be to, bankas gauna pinigų keitimo monopolį. Visos tratos, kurių suma viršija 300 guldenų, turi būti išperkamos banke, kitaip sakant, visi Amsterdamo pirklių gaunami vekseliai turėjo būti skolininkų išperkami Amsterdamo banke. Tokiu būdu Amsterdamo bankas gaudavo labai stambias užsienio pinigų sumas ir didelius brangiųjų metalų kiekius, nes didelė išperkamųjų vekselių dauguma buvo užsienio kilmės. Turėdamas tokį valiutinių operacijų monopolį, Amsterdamo bankas greitai pasidaro visos Europos brangiųjų metalų prekybos centru. Bankas atiduoda olandų pinigų kalyklai gaunamus brangiųjų metalų lydinius ir varo plačią prekybą gautomis užsienio monetomis.

Banko statutas draudė bankui verstis paskolomis, tačiau, paties gyvenimo verčiamas bankas turėjo nusileisti to gyvenimo reikalavimams ir duoti kreditus Rytų Indijos bendrovei[95] ir Amsterdamo miestui. Vieni ir antri kreditai pridarė bankui stambių nuostolių, kurie stipriai pakirto banko kreditingumą žmonių akyse.

1863 m. Amsterdamo bankas įgyvendina visai naują iki šiol jokio banko nevartojamą operaciją. Bankas pradeda davinėti paskolas ir privatiems asmenims, imdamas įkaitu monetas ar brangiųjų metalų lydinius. Skolininkas gauna raštelį, kuriame nurodoma jo skolos suma ir įkeistųjų už tą skolą brangenybių vertė. Jei paskolintųjų pinigų vertė krinta ir tuo pačiu, žinoma, bankui įkeistųjų brangenybių kaina kyla, tai tuojau pašoka ir banko raštelio arba kvito kaina, nes įkeistųjų brangenybių iš-

[95] 1602 m. Olandijos valdžios įsteigta bendrovė, kuriai buvo suteiktos suverenumo teisės. Ji galėjo savarankiškai daryti su kitomis valstybėmis sutartis ir vesti karus. Be to, bendrovė gavo monopolines prekybos teises Indijoje ir Ramiajame vandenyne. XVII a. bendrovė, naudodama savo monopolines teises ir priverstiną kolonijų gyventojų darbą, įsigyja didelius turtus, kurie teikia jai didelės politinės bei militarinės galios. XVIII a. pradeda smukti bendrovės ūkinė gerovė ir drauge su ja politinė bendrovės reikšmė. Bene svarbiausia to smukimo priežastis bus blogas bendrovės administracijos šeimininkavimas.

pirkimui bereikia įnešti mažesnės vertės pinigų sumą. Kadangi sunku iš anksto numatyti, kiek kurie pinigai gali smukti, tai tokie banko kvitai pasidarė labai patogus biržos spekuliacijos objektas. Todėl iš visos Europos pradeda plaukti į Amsterdamą gerosios monetos ir čia jos virsta banko kvitais, kuriais galima buvo pelningai spekuliuoti Olandijos biržose. Už teikiamas lombardo paskolas bankas ėmė, palyginti, nedideles palūkanas. Kiekvienos sąskaitos banke atidarymas buvo taip pat apmokamas, kaip lygiai ir kiekvienas naujas tokios sąskaitos knygų lapas.

Per visą XVII a. kariniai bei politiniai Europos sukrėtimai nepakirto Amsterdamo banko gyvybinių šaknų. Bankas be didelės baimės klausosi ir prancūzų karaliaus Liudviko XIV (1643—1715) grasinimų ir be didesnių sunkumų pakelia prancūzų karo smūgius. Ir beveik visos XVIII a. suirutės nepajėgia išmušti banko iš taisyklingų, normalių operacijų vėžių. Tačiau 1780 m. prasidėjęs karas su anglais buvo Amsterdamo banko jau gyvenimo galo pradžia. Valdžia ne tik pareikalauja iš banko labai didelių kreditų, bet ir pasisavina nemažą dalį tų brangiųjų metalų, kuriais buvo laiduoti banko išduoti kvitai. Tų pakeltų nuostolių bankas jau niekuomet nebepajėgė atsigriebti. Ta Anglijos karo pasėka, Prancūzų revoliucijos įvykiai ir Napoleono žygiai galutinai ištuština Amsterdamo Wisselbanko kasas. Pagaliau, 1819 m. Olandijos banko įkūrimas ištraukia paskutiniuosius Amsterdamo banko syvus. 1820 m. Amsterdamsche Wisselbank miršta lengva nebetekusio savo kraujo organizmo mirtimi.

Visai panašiais pagrindais, kaip Amsterdamsche Wisselbank, buvo įsikūrę bankai Nürnberge (1620), Rotterdame (1635) ir Stockholme (1657)[96], tačiau nė vienas tų bankų savo žiro operacijomis neįgijo didesnės reikšmės. Vienintelis, Amsterdamo banko pavyzdžiu sukurtas bankas, įgauna didelio finansinio ir apskritai ekonominio svarumo, tai 1619 m. įsteigtas H a m b u r g o b a n k a s. Jei tas bankas atsirado ne kuriame kitame Vokietijos mieste, bet Hamburge, tai tas tenka aiškinti ekonominėmis bei politinėmis Hamburgo miesto gyvenimo sąlygomis. Hamburgas mažai tenukentėjo nuo trijų dešimtų metų karo, jis prisivilioja iš nusmukusio Antverpeno anglų audinių sandėlius, sukoncentruoja pas save prancūzų kolonijų gaminių prekybą, suteikia judriems pirkliams, žydams, didesnių politinių laisvių. Hamburgas virsta Vokietijai tuo pačiu, kuo buvo Amsterdamas olandams.

[96] Tas bankas tebegyvena ir šiandieną vardu Riksbank, kaip Švedijos notų bankas. XVIII a. jis buvo virtęs ipotekos banku.

Hamburgo bankas visa savo konstitucija buvo tas pats, ką ir Amsterdamsche Wisselbank, nes ir jo tikrieji sumanytojai bei įkūrimo skatintojai buvo Olandijos pirkliai. Banko įkūrėju buvo Hamburgo miesto taryba. Banko priešakyje stovėjo banko valdyba, kurią sudarydavo vienas miesto tarybos narys ir du miestiečių renkami direktoriai. Miestas prisiėmė visą atsakomybę už banko operacijas. Visi virš 400 markių vekseliai turėjo būti apmokami banke, visos piniginės perlaidos galėjo būti daromos tik per Hamburgo banką. Bankas atidarydavo tik tuo atveju sąskaitas, kai banke buvo sudedama monetos ar brangiųjų metalų lydiniai. Visos sudedamos banke vertybės buvo apskaičiuojamos ir įrašomos į sąskaitą paties banko pinigais, kurių vienetas buvo vadinamas m a r k b a n k o. Mark banko nebuvo jokia konkreti moneta, bet vien idėjinis skaičiavimo vienetas, turįs $8^1/_3$ g gryno sidabro. Kas turėjo banke sąskaitą, tas galėjo gauti pinigus ir einančiomis krašte monetomis, kurių vertė buvo apskaičiuojama pagal mark banko kainą. Šiaip, paprastai, visi tarp banko klientų vykdomi mokėjimai buvo daromi žiriniais atsiskaitymais.

Hamburgo bankas dirbo labai atsargiai bei sąžiningai ir todėl greitu laiku įgijo visame pasaulyje didelį pasitikėjimą. Ne be to, žinoma, kad bankas nebūtų turėjęs ir sunkesnių valandų, kurios, paprastai, tuomet ateidavo, kai bankas, nepaisydamas savo statuto, įsileisdavo į pavojingesnes kredito operacijas. Tačiau bankui sunkiausią smūgį sudavė 1813 m. maršalas Davout[97], išplėšęs visus banko turtus. Teisybė, Davout buvo raštu pasižadėjęs grąžinti paimtus turtus, tačiau tas pažadas niekuomet nebuvo įvykdytas. Hamburgo bankas, turėdamas ne tik krašto, bet ir užsienio pirklių pasitikėjimą, ir po šio smūgio pamažu atkuto ir, pagaliau, susilaukė antrojo vokiečių Reicho. Kai Reichas įgyvendino vieną visam Reichui pastovią valiutą[98], ir Hamburgo bankas nebeteko savo tikslo. Jis 1873 m. su visais savo aktyvais ir pasyvais įeina į Reichsbanką[99] ir pasidaro jo skyriumi Hamburge.

Žiro bankus buvo sukūrusi didelė naujųjų laikų monetinė suirutė, ta įvairių įvairios vertės gerų ir blogų, tikrų ir padirbtų monetų daugybė, kuri padarė nebeįmanomą bet kurią sklandesnę pinigų apyvartą. Kraštai, gyvenantieji smarkesniu, greitesniu

[97] Vienas gabiausių Napoleono generolų (1770—1823).

[98] Valiutos pinigai yra konkretūs, gyvi, krašto įstatymų sankcionuoti pinigai, kurie yra neribota suma visiems privalomos mokėjimo priemonės ir kurie nebekeičiami privalomai jokiais kitais krašto pinigais. Taip apibrėžtų pinigų visuma sudaro valiutą.

[99] Reichsbankas, Reicho notų bankas.

ūkio gyvenimu, pirmieji pajuto reikalą vieningų, pastovių pinigų. Valstybė iš pradžių nenori ar negali sukurti tokius pinigus, todėl steigia bankus, kurie įgyvendina jei jau ne konkrečius pastovius pinigus, tai bent pastovius atsiskaitymo vienetus. Kai buvo pašalinta pinigų anarchija, kai valstybė sukūrė tvirtus, pastovios vertės, pinigus, žiro bankai nebetenka savo buvimo prasmės, jų gyvenimo amžius pradėjo baigtis, jie pradeda merdėti ir, pagaliau, visai žūva.

Kai svarstoma XVI ir XVII a. a. bankinė sistema, atrodo, vargu ar galima tylomis praeiti pro įdomų, gal vienintelį tokio tipo banką, koks buvo 1606 m. įkurtas popiežių Romoje. Bankas buvo pavadintas tikrai nepaprastu vardu „Šventosios Dvasios Bankas". Bankui buvo uždėta prievolė išlaikyti Šv. Dvasios ligoninė, iš kur ir atsirado tas stebėtinas banko pavadinimas. Artimo meilė ir pelno troškimas gyveno draugingai tame banke po vienu stogu. Atrodė, kad Jehova ir Mammona, pagaliau, padarė taiką ir pradėjo sutartinai dalintis savo garbe. Banko steigėju buvo Ottavio Tossonis. Bankas nemokėjo už depozitus palūkanų, nes ir be palūkanų visi nešė savo pinigus į banką, džiaugdamies radę neramioje Romoje savo turtams saugesnę vietą. Bankas buvo visuomenės mėgiamas ir greitai įgijo didelį žmonių pasitikėjimą. Tas bankas daug matė savo amžiuje gerų ir blogų dienų, kaip ir pati popiežių Roma. 1870 m. Šv. Dvasios bankas buvo paverstas žemės banku. 1917 m. jis atskiriamas nuo Šv. Dvasios ligoninės ir, pagaliau, 1924 m. pertvarkomas visai naujais, moderniojo banko, pagrindais.

XVIII a. aklai tiki paslaptingomis, magiškomis pasaulio jėgomis. Tas magiškas jėgas norima dabar matyti ir bankuose, kurie, tariamai, be jokio darbo kuria tautos turtus. Tokiems prietarams pasiduoda ne tik valdovai bei politikai, bet ir kai kurie ekonomistai. Tokia stebėtina pažiūra į bankus tenka aiškinti ir tą faktą, kad XVIII a. dažnai be jokio tikro reikalo kurta bankai, visai nežiūrėta, kad kiekvienas bankas savo veikimui turi turėti tinkamą dirvą. Nestebėtina tat, kad tokiomis sąlygomis sukurtų bankų nemaža dalis greitu laiku žlugdavo.

XVIII a. bankinei politikai labai būdinga yra Berlyno Königliche Giro- und Lehnbank[100] istorija. Tas bankas ne tiek mums yra svarbus savo nuveiktais darbais, kiek pačia savo istorija, kurioje pasireiškia vedamosios anų laikų Europos kontinento bankinės politikos mintys. Jei prūsai, kitų kraštų pavyzdžiu, nesukūrė stambesnių bankų, tai ne dėl tokių bankų sumanymų stokos, bet dėl tinkamų ekonominių sąlygų ir reika-

[100] Karališkas žiro ir skolinimo bankas.

lingų lėšų trūkumo. Tačiau Friedrichas II (1740—1786) jau rimtai susirūpina didelio banko steigimu. Friedrichą skatina kurti didelį banką finansiniai sumetimai: jis mato, kokius didelius pelnus gauna kiti kraštai iš savo visuomeninių bankų. Tačiau, prieš didelio, stambaus banko kūrimą pasisako Berlyno pirkliai, nurodydami, kad Berlyne bankas negalįs duoti didesnių pelnų, nes čia nesą stambių prekybos bei pramonės įmonių. Tie sumetimai ir nulemia, kad banko įkūrimas atidedamas tolimesniam laikui.

1763 m. baigiamas septynerių metų karas. Friedrichas II buvo labai reikalingas pinigų. Jis buvo įsitikinęs, kad geriausias kelias parūpinti iždui lėšas, tai kurti prekybos, pramonės ir kredito įmones. Kaip tik tuo metu atsikrausto į Berlyną vienas tų skaitlingų, besibastančių anais laikais po visą pasaulį italų, kažkoks Calzabigis ir pagamina tokio banko projektą, kuris turėjo praturtinti iždą. Toks bankas turėjo verstis ne tik grynai bankinėmis operacijomis, bet ir įvairiais draudimais bei plačia prekyba. Projektas nenumatė žiro operacijų, nes tos operacijos mažina monetų paklausus ir tuo būdu kenkia valdovo interesams, kuris gamindamas monetas gali turėti nemažų pelnų. Žiro operacijų uždarbį naujame banke turėjo atstoti notų leidimo pelnas. Banko veikimo sritis buvo labai plati: jis turėjo steigti lombardus bei įvairias, specialiniams tikslams skiriamas, kredito įmones, prekiauti miškais, gauti visos rytų kraštų prekybos monopolį, žvejoti silkes ir gaudyt banginius.

Karalius buvo sužavėtas dideliu Calzabigio projekto mastu, tačiau, dėl viso ko, jis dar atsiklausia savo atstovų užsieniuose, kaip tenai veikia visuomeniniai bankai, ir iš visur gauna atsakymą: gerai. Tuomet 1764 m. karalius įsako visiems, kas tik pajėgia, skubėti pirkti naujai kuriamojo banko akcijas. Karalius tikėjosi, kad akcijų bus išpirkta už kokius 25 milijonus talerių[101], tačiau užsirašyta imti akcijų tik už $^1/_2$ mil. talerių. Vieni, ypatingai privatiniai bankininkai, bijojo naujojo banko konkurencijos, kiti smerkė jo perplačius užsimojimus. Kai neatsirado pinigų, tai teko atsisakyti Calzabigio projekto.

1765 m. kuriamas mažesnio masto bankas, kuris, be žiro operacijų, diskontuoja[102] vekselius ir skolina pinigus, imdamas įkaitu kilnojamus turtus. Valdžia buvo žadėjusi duoti bankui 8 mil. talerių pagrindinio kapitalo, tačiau pajėgė sumokėti tik 400 000

[101] Maždaug 3 markių vertės moneta. Taleriai ėjo Vokietijoje iki 1907 m.

[102] Diskontavimas yra dar nesuėjusio termino vekselio savotiškos rūšies pirkimas. Juo aukštesnės yra palūkanos ir juo ilgesnis yra vekselio terminas, juo didesnė suma atskaitoma diskontuojant nuo mokamosios vekselio sumos.

talerių. 1766 m. bankas pradeda leisti ir notas. Notų kursui palaikyti kažkoks olandas Clementas steigia Berlyne specialinę kontorą. Tas pats Clementas pasiima platinti Berlyno notas užsienyje, ypatingai Lietuvoje ir Lenkijoje, ir už tas notas gaunamas monetas atiduoti karaliui.

Jau pirmaisiais savo gyvenimo metais bankas turi didelių nuostolių. Tas priverčia banką naujai persitvarkyti ir nutraukti ryšius su spekuliantu Clementu. Tuo pačiu metu banko sustiprinimui įsakoma visoms valstybinėms, bažnytinėms ir visuomeninėms įstaigoms laikyti pinigus Berlyno banke. Tačiau, ir tais naujais syvais sustiprintas bankas neduoda iždui laukiamų pajamų. Norėdamas pakelt savo pelningumą, bankas metasi į ilgaterminines ipotekines operacijas. Banko gaunami depozitai buvo visi trumpalaikiai, banko duodamos paskolos žymia dalimi pasidarė ilgalaikės. Tuo būdu bankas teikė kitos rūšies kreditus, negu pats buvo gavęs, ir todėl sugriovė kokybinę savo aktyvų bei pasyvų pusiausvyrą. Tokia politika turėjo atvesti banką į katastrofą, kuri ir įvyko 1806 m., kai Napoleono daužoma subyrėjo prūsų galybė. Dabar žmonės puola banką, prašydami grąžinti indėlius, tačiau bankas to padaryti negali, nes gautus depozitais pinigus buvo išdalinęs ilgo termino paskolomis. Tuomet buvo palaidota, jei ne pati banko buitis, tai jau tikrai jo garbė. Nuo to laiko bankas nustoja leidęs notas ir tenkinasi vien žiro bei diskonto operacijomis. Tarp 1820—1836 m. bankas leido savo kasos ženklus[103], kurie eidavo krašte kaip popieriniai pinigai. Tačiau nuo 1806 m. gautų smūgių bankas ilgai negali atsipeikėti.

Dar liūdnesnį vaizdą, negu Prūsai, teikia mums savo visuomeninių bankų sistema ūkiškai atsilikusi Austrija. 1703 m. kuriamas Vienoje bankas, vardu Wiener Stadtbank — Vienos miesto bankas. Tai buvo ne kas kita, kaip tik XV a. Italijos mons tipo iždo kreditorių sindikatas, kuris valdydavo iždo duodamus paskolų įkaitus bei laidus ir paskirstydavo tarp paskirų kreditorių iždo mokamas palūkanas. Vėliau, jau apie XVIII a. vidurį, Wiener Stadtbank, nedrąsiai sekdamas Genujos Casa di San Giorgio pavyzdžiu, pradeda imti depozitus ir tuo būdu sudarytus pinigus skolinti iždui.

Visos XVIII a. ūkio gyvenimo sąlygos jau šaukte šaukė, kad senojo tipo bankai, įsikūrę XVII a. Vakarų Europoje, jau

[103] Banko notos keičiamos vertybėmis, kuriomis įstatymo nuostatais jos yra laiduojamos. Tokios vertybės, paprastai, yra valiutos monetos arba brangiųjų metalų lydiniai. Kasos ženklai nėra laiduojami jokiomis vertybėmis. Jie keičiami bet kuriais krašte einančiais, nors ir popieriniais, pinigais.

atgyveno savo amžių. Žiro operacijos nebegali sklandžiai vykdyti vis skaitlingesnių mokėjimų; vis didėjantieji prekių mainai reikalauja ne tik stambių, pastovių, bet ir patogių vartojimui pinigų. Kraštas labiausiai pažengęs ūkio kultūroje, Anglija, jau XVIII a. išvakarėse duoda pasauliui visai naują banko tipą, kuris kaip tik turėjo sukurti tokias ekonominio santykiavimo priemones, kuriomis būtų galima vykdyti skaitlingus bei stambius mokėjimus pastoviais, patogiais vartoti pinigais. Tas naujas bankų tipas tai notų bankai. Notų bankai yra XVIII a. bankinės politikos centre.

IV skyrius

NOTŲ BANKŲ ATSIRADIMAS IR JŲ ISTORIJA

1. ANGLIJOS BANKAS

Apie Anglijos notų bankų kilmę mes nedaug teturime tikrų, pilnai patikimų, žinių. Vieni mano, kad Anglijos notų bankai bus išsivystę iš Londono auksakalių daromų depozitinių operacijų. Sakoma, kad pilietinių karų laikais (1642—1648) anglai nešdavę saugoti savo pinigus auksakaliams ir gaudavę iš jų sudėto depozito pakvitavimą. Kvito laikytojas, pristatęs auksakaliui kvitą, tuojau gaudavo kvite nurodytą sumą. Toks indėlio kvitas laisvai eidavo per žmonių rankas, nes bet kuris tokio kvito turėtojas galėdavo gauti indėlio pinigus. Tie kvitai, sakoma, ir buvę vėlyvesnių notų pirmtakūnai.

Kiti aiškina notų bankų atsiradimą kitaip. Jie mano, kad susitarę Londono pirkliai bus įkūrę tokį banką, kur jie galėtų saugiai laikyti savo brangenybes, nesibijodami Stuartų dinastijos karalių (1603—1688) pasikėsinimų prieš slepiamus turtus. Toksai pirklių įkurtas bankas ir davęs pradžią Anglijos notų bankams[104].

Tretieji aiškina, kad anglų pirklių kasininkai, olandų pirklių pavyzdžiu, laikydavę ir svetimus pinigus, kuriais pilietinių

[104] Pirkliai iki pat 1640 m., paprastai, laikydavo savo pinigus Towerio rūmų požemiuose. (Tower — Londono pilis, kurios pastatymas siekia XI a. Protarpiais karalių buveinė, XVI ir XVII a. kalėjimas, dabar kareivinės ir arsenalas). XVII a. Londonas buvo jau svarbus monetų prekybos centras, kur suplaukdavo parduodamos monetos iš viso Europos kontinento. Vieną kartą 1640 m. atėjo iš Ispanijos monetų siuntinys, kurio vertė siekė 130 000 £ (£ — sutrumpintas libra, svaras). Pirkliai, kurie buvo pasiėmę tas monetas parduoti, sukrovė jas saugioje, kaip jiems atrodė, vietoje, Towerio požemiuose. Karalius Karolis I (1625—1649), sužinojęs, kad tokie turtai sudėti jo pilyje, nutaria konfiskuoti atsiųstas pardavimui monetas. Londono pirkliai pareiškia griežtą protestą karaliaus ministeriui Staffordui. Karaliaus žygis ne tik daro pirkliams nuostolių, bet ir suduoda Londonui, kaip metalų prekybos centrui, sunkiai bei negreitai atitaisomą smūgį. Po ilgų derybų karalius vis dėlto sutinka grąžinti konfiskuotas monetas, tačiau ta sąlyga, kad pirkliai paskolins jam 40 000 £. Pirkliai turėjo sutikti, tačiau nė vienas jų niekuomet vėliau nebenešė savo turtų į Towerį. Visas pirklių auksas bei sidabras plaukė į auksakalių sandėlius.

karų metu rėmė abi kovojančias šalis. Kasininkai už teikiamas paskolas imdavę aukštas palūkanas ir todėl turėję didelių pelnų. Kasininkų principalai, pastebėję tuos pelnus, nutarę patys betarpiškai skolinti savo pinigus ir tuo tikslu įkūrė savo banką. Tas bankas ir buvęs pirmasis notų bankas.

Tos visos trys notų bankų kilmės hipotezės turi vieną bendrą klaidą: jos ieško notų bankų užuomazgų pilietinių karų laikais, tačiau pirmoji, taip vadinama auksakalių teorija, savo esme, atrodo, esanti visai teisinga. Notų bankų kilmę tenka greičiausia sieti su Londono auksakalių veikimu, vienok pati notų bankų pradžia siekia ankstyvesnių, negu pilietiniai karai, laikų. Anglų notų bankus sukūrė monetinė anarchija, ūkio gyvenimo sąlygos ir finansiniai karalių iždo sunkumai. Anglų monetinė sistema Jokūbo I laikais (1603—1625) vėl smarkiai pairo: priviso krašte pablogintų ir falsifikuotų monetų, kurias žmonės vengė imti. Kontinento pavyzdžiu ir anglai pradeda mokėti žiro operacijomis bei piniginėmis perlaidomis. Jei šiaip jau žmonės vengė monetų, tai auksakaliai, gerai nusivokdami brangiųjų metalų reikaluose, mielu noru supirkinėjo įvairių kraštų monetas. Geras monetas jie suvartoja dirbiniams, blogąsias, pigiai pirktas, leidžia į žmones, žinoma, aukšta, nominaline tų monetų kaina. Todėl auksakaliai rūpinasi kuo daugiausia monetų sutraukti į savo rankas. Žmonių noras surasti saugias savo turtams vietas palengvina auksakaliams surinkti stambias monetų sumas. Pinigai iš visų pusių plaukia į auksakalių sandėlius. Aristokratai, dvasininkai, kariai, jūrininkai, dvarininkai, stambūs ir smulkūs pirkliai, — visi neša savo santaupas į auksakalių sandėlius. Gaunamus depozitus auksakaliai apmoka, nors ir mažomis, palūkanomis. Tie auksakaliai ne tik atneštus depozitų pinigus kvituoja tam tikrais raštais, bet, ir savo nuosavais pinigais pasiremdami, leidžia nevardinius skolos pasižadėjimus. Depozitų kvitai ir nevardiniai skolos pasižadėjimai tai jau ir bus pirmykščios anglų notos. Laikomus svetimus pinigus auksakaliai leidžia į darbą, diskontuodami vekselius ir teikdami aukštomis palūkanomis paskolas. Be to, auksakaliai nepaleidžia iš rankų monetų keitimo bei brangiųjų metalų prekybos. Tos visos operacijos sukuria didelius auksakalių turtus ir padaro juos labai turtingais žmonėmis. Kurie XVI a. vertėsi tik brangiųjų metalų dirbinių prekyba, XVII a. pradžioje jau pasidaro monetų keitėjais ir pinigų skolintojais ir, pagaliau, XVII a. viduryje jie jau yra stambūs bankininkai, finansininkai, kurie stambiomis sumomis teikia kreditus ir patiems anglų karaliams[105].

[105] Svarbesnieji auksakaliai bankininkai buvo: Jeremias Snow, Henry Pinkney, Edward Backwell, Robert Vyner.

Greitu laiku sukrauti dideli turtai, kaip dažnai pasitaiko, palaužė ir auksakalių dorinius principus: vieni pasinėrė drąsiose spekuliacijose, kuriose pražudė patikėtus jiems pinigus; kiti, trokšdami dar didesnių pelnų, pradėjo imti tiesiog lupikiškas palūkanas. Tiek pražudyti indėlių pinigai, tiek aukštos palūkanos kėlė didelį žmonių nepasitenkinimą auksakaliais.

Be monetinės suirutės ir vis augą kapitalų paklausai skatino notų bankų steigimą. Tuo metu Anglija vis smarkiau pradeda siekti pasaulinės ūkio hegemonijos, Londonas vis labiau pradeda virsti ne tik prekių, bet ir pinigų prekybos centru. Pasaulinės rinkos aptarnavimui reikalingos yra kolosalinės pinigų sumos, kurias tinkamu būdu pateikti geriausiai gali notų bankai. Pasaulinio masto rinka ne visais laikais reikalinga yra vienodos, tos pačios, pinigų sumos. Pinigų paklausų dydis pareina nuo konjunktūrinės ūkio raidos. Nepastovūs pinigų paklausai reikalauja elastingų pinigų pasiūlų. Elastingus, atseit, nuolatos taikomus paklausams, pinigų pasiūlus geriausia gali sukurti notų bankai, kurie lengvai gali didinti ir mažinti pinigų apyvartą.

Pagaliau, ir svarbiausias notų bankų atsiradimo akstinas buvo finansiniai karalių reikalai. Drauge su Stuartų dinastija atsiranda ir Anglijos iždo sunkumai. Jokūbui I vargais negalais, tiesa, nevisuomet padoriomis priemonėmis pasiseka nugalėti tuos sunkumus. Dar sunkesnėje padėtyje atsiduria Karolis I. Jo nešvarios finansinės priemonės, kaip pasikėsinimas pasisavinti privatinius pinigus, priverstinos paskolos, sukėlė visuomenės pasipiktinimą, žymiai padidino auksakalių indėlius bei pelnus ir tais indėliais bei pelnais pagrįstų skolos pasižadėjimų apyvartą ir, pagaliau, metė mintį steigti nuo karaliaus nepriklausomą banką. Padėtis pasidarė visai traginga, kai Anglijos soste atsisėdo Karolis II, kuris savo ištaigingo ir palaido gyvenimo reikalams švaistė iždo lėšas. Auksakaliams prasideda tikrai aukso laikai. Karalius moka jiems 15 ir 20% palūkanų. Be to, jie supirkinėja karaliaus vekselius su 20 ir daugiau %% disagio[106]. Jie avansuoja karaliui parlamento leidžiamus kreditus[107] ir tuo būdu įgauna galimybės kontroliuoti valstybės pajamų daugumą.

Tačiau, greitu laiku auksakaliams teko skaudžiai pasigailėti tokiu plačiu užsimojimu pradėtų karaliaus finansavimo opera-

[106] Agio (itališkai patogumas), priedas prie įstatymais nustatytos kainos. Aukso agio — priemoka prie įstatyminės monetų kainos. Priešinga sąvoka yra disagio, atseit, nuolaida nuo įstatyminės kainos.

[107] Valstybės sąmatą tvirtinančios instancijos leidžiamos valstybės reikalų rūpinimui lėšos.

cijų. 1667 m. Prancūzija ir Olandija paskelbia Anglijai karą. Anglai neturi nei karo laivų, nei jūrininkų, nei patrankų. Olandų laivynui kelias buvo atviras į Londoną. Greitu laiku pasirodo olandų laivai Temzėje, paima Sheernesso įtvirtinimus ir sudegina Chatamo uoste stovinčius anglų laivus. Degančių laivų gaisro pašvaistė parodė londoniečiams ir laukiamą Londono likimą. Kaip paprastai, visuomenės susijaudinimo metu kyla įvairių įvairiausių gandų. Pradėta skelbti, kad ties Gravesendu jau išlipusi priešų kariuomenė, kad Londono jau visai nebeketinama ginti. Kilo baisi panika: vieni bėgo iš miesto, kiti puolė auksakalius, reikalaudami savo depozitų. Niekas nebetiki, kad auksakaliai galėtų ištesėti savo pažadus, nes žmonės gerai žinojo, kad visi jų laikomi indėliai yra karaliaus rankose. Auksakaliai vieniems moka, kitų prašo atidėti mokėjimą vėlesniam laikui, kai tuo tarpu patys šaukiasi karališkos vyriausybės pagalbos. Karalius paskelbia į tautą atsišaukimą, kuriame pareiškia, kad iždas ir toliau darys visus mokėjimus, ir duoda garbės žodį, kad nebus imtasi jokių priemonių, kurios galėtų sudaryti bet kurios žalos ištikimiems valdiniams. Pirmasis Anglijos bankų istorijoje runas[108] lygiai taip pat staiga praėjo, kaip staiga buvo atėjęs. Tais pačiais 1667 m. pasirašyta Bredos taika duoda anglams penkerių metų taiką.

1672 m. Karolis II turi drauge su prancūzų karaliumi Liudviku XIV, kaip reikalavo 1670 m. slapta jųdviejų sutartis Doveryje, pradėti karą su olandais. Anglai pasirodė vėl nepasirengę karui. Karolis II parlamento duotus laivyno reikalams 800 000 £, drauge su tam pačiam reikalui gautais iš Liudviko XIV 2 milijonais livrų, išleido savo asmeniniams reikalams. Atsidūręs tokioje padėtyje, Karolis II sustabdo iždo mokėjimus. Tuo metu iždas buvo kaltas auksakaliams 1 300 000 £, kas sudarydavo $^2/_3$ visų metinių iždo pajamų. Toks karaliaus žygis sugriovė ekonominę tūkstančių žmonių buitį. Skaitlingi auksakaliai sustabdo savo mokėjimus. Nebetekę savo pinigų, virš 10 000 pirklių pasiskelbia neišsimokančiais skolininkais. Anglija gyvena ūkinės katastrofos laikus[109].

---

[108] Runas (iš anglų run, bėgti, skubėti, lėkti), kurių nors nepaprastų įvykių atveju nusigandusių depozitininkų bėgimas į bankus ir reikalavimas grąžinti depozitus.

[109] Teisybė, išsigandęs tokių savo žygio padarinių, karalius sušaukia auksakalius, ramina juos ir guodžia, sakydamas, kad čia nieko tokio neatsitikę, jis tik paskelbęs laisvą paskolą priverstina paskola, už kurią pasižadąs mokėti 6 metinius procentus. Palūkanos iš tikrųjų buvo mokamos iki 1683 m. 1705 m. parlamentas pripažino tik pusę skolos, būtent, 664 263 £, kuri turėjo būti grąžinta mokant kasmet 3% visos sumos. Tuo

Tokio smūgio išjudinta visuomenė pradeda griežtai reikalauti, kad būtų steigiami visuomeniniai bankai ir būtų uždrausta privatiniams asmenims verstis bankinėmis operacijomis. Ta proga nurodinėta, kad aukštos privatinių bankų palūkanos labai pasunkina pinigų apyvartą ir apskritai stabdo teigiamą ekonominę krašto raidą. Dešimtmečiais prisirinkusi žmonių pagieža prieš privatinius bankus dabar pasireiškia viešumoje. Iš naujų bankų laukiama ne tik pigių kreditų, bet ir padėtų pinigų saugumo. Gimsta ištisa bankiniais klausimais literatūra. Tų skaitlingų raštų autoriai neturi vieningos nuomonės, koks turėtų būti tas būsimas Anglijos bankas: kai vieni siūlo valstybinį banką, kiti norėtų matyti paprastą akcinę bendrovę; kai vieni perša valstybinį ipotekos banką, tai kiti, pamėgdžiodami Amsterdamo banką, norėtų turėti grynai žirinį banką. Tačiau, vienu klausimu visi yra vienodos nuomonės: esamomis politinėmis sąlygomis būtų labai pavojinga kurti tautinis bankas, nes ir į tokio banko pinigus gali visuomet kėsintis Karolis II. Tie saugumo sumetimai ir palaidoja daugiau kaip 20 metų visus tautinio banko sumanymus.

Ateina 1688 m. taip vadinama „garbingoji revoliucija". Jokūbas II naktį, tamsumoje, kaip koks vagis, palieka Angliją. Jokūbo svainis, Olandijos valdovas Wilhelmas, išlipa su savo kariais į Britų salas ir užima Jokūbo paliktą sostą. Revoliucija, nušlavusi Stuartų politinę sistemą, atidarė buržuazijai duris į politinę areną ir tuo būdu sudarė tinkamas politines sąlygas visuomeniniam bankui. Susidarę dideli iždo sunkumai duoda ne tik gerą progą, bet ir stiprų akstiną tokiam bankui kurtis. Naujasis karalius, Wilhelmas III, buvo labai reikalingas pinigų ne tik karui su Liudviku XIV, bet ir Škotijos bei Airijos sukilimams malšinti. Padedamas talentingo iždo kanclerio[110] Montague įvairiomis nepaprastomis priemonėmis surenka apie 2 mil. £, tačiau vis dar trūko būtinai reikalingo vieno milijono £.

Montague prisimena vieną škotą, Williamą Patersoną, kurį, dar būdamas paprastu iždo valdininku, jis pažino vienoje parlamento komisijoje, kurioje Patersonas buvo pakviestas dalyvauti kaip žinovas. Tasai Patersonas jau buvo įteikęs vyriausybei du visuomeninio banko projektus, kurie be kitko buvo numatę ir stambią iždo paskolą. Montague pasikviečia Patersoną, prašo jį pateikti naują banko projektą, duoda jam nurodymų, pažada savo paramą. Naujasis projektas numato paskolinti iždui 1 200 000 £. Tą sumą sudeda būsimo banko dalininkai. Iždas

būdu 1672 m. Karolio II žygis iš viso padarė auksakaliams nuostolių apie 3 mil. £.

[110] Iždo kancleris — finansų ministeris.

pasižada mokėti kasmet 100 000 £ palūkanų ir leisti įkurti bendrovę, kuri iki sudėto pagrindinio kapitalo sumos galėtų leisti notas. Toji bendrovė turėjo gauti vardą „The Governor and the Company of the Bank of England" — Valdytojas ir Anglijos Banko Bendrovė. Naujojo banko sumanymas buvo įterptas į mokesčių įstatymo projektą, kuris buvo pavadintas Tonnage Bill, atseit, laivų talpos įstatymas numatė apkrauti mokesčiais laivų talpumą. Montague spėjo, kad taip paslėpęs banko sumanymą, lengviau galėsiąs jį įgyvendinti. Banko projektas buvo labai šaltai sutiktas parlamente, tačiau didelis pinigų reikalas privertė jį priimti be jokių pataisų. Lordų rūmai tik po karštų diskusijų dvylikos balsų dauguma priima banko įstatymą, vardu Tonnage Bill.

Žmonės tik tiek tuo įstatymu tesidomėjo, kiek jis užkrovė jiems naujos mokesčių naštos. Niekas nenuvokė, kad tas įstatymas pradeda naują pasaulio prekybos amžių, kad tas įstatymas kuria galingiausią prekybos įmonę, kurią kada nors pasaulis buvo matęs.

Įstatymas įgalioja Williamą Patersoną pasirašymo keliu surinkti 1 200 000 £. Visi pasirašiusieji sudaro bendrovę, vardu „Governor and the Bank of England". Visas surinktas kapitalas pavedamas vyriausybei, kuri moka metinius 8% palūkanų ir, be to, dar prideda bendrovei 4 000 £ einamosioms išlaidoms. Bendrovės veikimo laikas 12 metų, tačiau vyriausybė gali ir anksčiau likviduoti bendrovę, bet tik pranešusi vienerius metus iš anksto. Bet kuri prekių prekyba buvo bendrovei uždrausta, tačiau bendrovė galėjo prekiauti prekybiniais vekseliais, aukso ir sidabro monetomis bei, apskritai, brangiųjų metalų lydiniais, o taip pat pardavinėti visas tas prekes, kurios buvo paimtos įkaitu už duodamas paskolas, jei tokios prekės, suėjus mokėjimo terminui, per tris mėnesius nebuvo išpirktos. Banko skola negalėjo būti didesnė, negu jo nuosavūs kapitalai. Nė vienas banko dalininkas negalėjo turėti didesnės dalies, kaip 20 000 £. Bankui buvo draudžiama be parlamento sutikimo skolinti vyriausybei pinigus. Tas nuostatas turėjo pašalinti liberalų baimę, kad bankas, teikdamas vyriausybei kreditus, padarys vyriausybę mažiau bepriklausomą nuo tautos atstovybės.

1694 m. birželio 21 d. buvo pateikti dalių pasirašymų lapai. Patyrę žmonės kalbėjo, kad 1 200 000 £ neįmanoma esą surinkti laisvo pasirašymo keliu. Tačiau jau pirmą pasirašymo dieną buvo surinkta 300 000 £. Per sekančias tris dienas buvo pasirašyta dar 600 000 £. Trumpu laiku susidarė visas pagrindinis kapitalas. Toks greitas kapitalo pasirašymas buvo nuopelnas ne vien Williamo Patersono, bet ir iždo kanclerio Mon-

tague, drauge su turtingu bei įtakingu Londono pirkliu Michaeliu Godfreyu. Šių dviejų paskutinių vyrų parama turėjo, be abejo, lemiamos reikšmės tokiam skubiam reikalingo kapitalo sudarymui. 1694 m. liepos 26 d. vyriausybė įteikia banko kūrėjams oficialų leidimą atidaryti banką. Tame rašte nurodoma, kad banko vadovybė pavedama valdytojui ir pavaduotojui ir 24 reikalų vedėjams. Tie visi asmens „turi būti arba Anglijoje gimę, arba gavę Anglijos pilietybę". Be to, jie turi turėti tokias bendrovės dalis: valdytojas bent 4 000 £, jo pavaduotojas 3 000 £, kiekvienas reikalų vedėjas bent 2 000 £.

1695 m. sausio 1 d. bankas pirmą kartą atidaro savo duris. Jo visa būstinė buvo vienas kambarys kolonialinių prekių pirklių draugijos namuose (Crocer's Company). Bankas turėjo tik 54 tarnautojus, kurių metinė alga siekė 4 350 £. Visus stebino ne tik didelis banko kuklumas, bet ir tas nepaprastas rūpestingumas, kuriuo buvo atliekami ir mažų mažiausi reikalai. Taip gimė pirmasis pasaulyje[111] notų bankas, vadinamas trumpai Anglijos Banku[112].

Anglijos Banko įkūrimas yra labai artimais ryšiais susietas su Willliamo Patersono vardu. Mes labai mažai težinome apie tą nepaprastą žmogų, tačiau, visa, ką mes žinome, rodo, kad tai būta, jei jau ne genijaus, kaip nori šiandieną kai kurie anglų istorikai, tai jau, be abejo, didelių talentų vyro, kuris turėjo ne tik kilnią dorą, bet ir labai didelę iniciatyvą bei nepalaužiamą energiją. Be abejo, maža žmonių, kuriuos šiandieną garbina istorija, tiek yra patarnavę savo tėvynei, kiek Williamas Patersonas. Tai buvo žmogus, kuris mokėjo įkvėpti visiems pasitikėjimą savo asmenimi. Jo patarimų klausėsi ne tik parlamento komisijos, bet ir patsai karalius Wilhelmas III. Jis buvo įteikęs karaliui raštų finansų reformos sumanymus, kuriais vėliau ne kartą yra pasinaudojusi anglų iždo administracija. Tą didelį patyrimą finansų klausimais jis įgijo begyvendamas Amsterdame, kuris buvo tuomet centrinė pasaulio pinigų rinka. Bekeliaudamas po platųjį pasaulį, ypatingai po Vakarų Indiją, Patersonas buvo sukrovęs didelius turtus. Vieneriems metams praėjus nuo banko įsteigimo, Patersonas palieka valdybos nario vietą. Sakoma tai

---

[111] Teisybė, Švedijos Riksbankas buvo įkurtas 1657 m., tačiau tas bankas iš pradžių buvo žiro bankas, vėliau ipotekos bankas ir pagaliau tik pradėjo leisti notas.

[112] Notų bankai paprastai vadinami krašto bankais, kaip Anglijos Bankas, Prancūzijos Bankas, Lietuvos Bankas ir t.t., nes tokie bankai yra viso krašto bankai, kurie turi tarnauti visos tautos reikalams, bet ne tos tautos paskiroms klasėms, partijoms ar srovėms. Tais pačiais sumetimais notų bankai dažnai vadinami ir tautiniais bankais.

padaręs, negalėdamas sutikti su kitų banko valdybos narių nusistatymais. Jei ir būta tarp jo ir kitų valdybos narių kokių nesusipratimų, tai apie juos nieko nėra pranešęs visuomenei patsai Patersonas. 1709 m. savo pareiškime pirmajam iždo lordui Godolphinui Patersonas trumpai primena savo nuopelnus tėvynei ir nusiskundžia, kad jam iki šiol negrąžintos net tos išlaidos, kurias jis padarė valstybės reikalams. Nenusisekusios prekybinės operacijos pražudė jo turtus. Paskutiniaisiais savo gyvenimo laikais jis patenka į skurdą, tačiau jo ištikimi draugai neapleidžia. 1715 m. parlamentas, paties karaliaus Jurgio I prašomas, nutaria išmokėti Patersonui 18 241 £, kaip atlyginimą turėtų nuostolių krašto tarnyboje. Pagaliau, tik 1718 m., jau prieš pat mirtį, Patersonas gauna priklausomą pinigų sumą.

Naujas Bankas, kurio pirmuoju valdytoju buvo išrinktas Sir Johnas Houblonas, jau nuo pirmųjų savo gyvenimo dienų susidūrė su dviejų rūšių galingais bei aršiais priešais: politiniais ir ekonominiais priešais. Svarbiausieji politiniai priešai buvo konservatorių partija, arba taip vadinami tories[113], kuri rėmėsi stambiais žemės savininkais, agrarais, ir dvasininkais. Svarbiausiais ekonominiais Banko priešais pasidarė auksakaliai, kurie dažnai išvien su tories eidavo prieš Banką. Kai tik Bankas įsikūrė, tories tuojau paskelbė, kad Banko įstatymas atidavė visą krašto valdžią į whigsų rankas. Todėl visa krašto vyriausybė būsianti priklausoma piniginių whigsų operacijų.

Žinoma, netenka abejoti, kad Bankas gerai patarnavo karaliaus Wilhelmo III ir jo šalininkų whigsų reikalams, tačiau negalima ginčyti, kad Banko įstatymas aprėžė karaliaus valdžią, nustatydamas, kad be Žemųjų Rūmų sutikimo Bankas negali skolinti vyriausybei pinigų. Tiesą pasakius, tories bijojo, kad Banko kapitalų padedamas Wilhelmas gali taip įsitvirtinti soste, jog Stuartų dinastijos grįžimas gali pasidaryti visai nebeįmanomas. Ne be to, kad ir liberalų arba whigsų dalis nebūtų skersavusi į Banką. Whigsai manė, kad karalius vis dėlto gali kokiu nors būdu, aplenkdamas parlamentą, gauti Banke lėšų ir tuo būdu bent iš dalies atsipalaiduoti nuo tos atstovų kontrolės.

Ekonominių banko priešų centre atsistoja auksakaliai, kurių nešvarius pelnus sumažino bankas. Auksakaliai, kol Banko ne-

[113] Tories ir whigs, XVII—XX a. konservatoriai ir liberalai. Iš pradžių tories buvo vadinami Stuartų dinastijos šalininkai, kai tos dinastijos priešai buvo praminti whigs. Tories pasisakė už valstybinę bažnyčią ir už absoliutinę monarchiją, kai whigs buvo šalininkas presbiterionų bažnyčios ir konstitucinės monarchijos. Pamažu tos dvi politinės partijos įgavo ir luominių skirtumų: tories atstovavo stambiųjų žemės savininkų, agrarų interesus, kai whigs gynė miestiečių reikalus.

buvo, ne tik galėjo plėšti aukštas palūkanas, kurios kartais viršydavo net 33%, bet ir, turėdami stambius depozitus, galėjo gerai pelnytis, tiek leisdami į apyvartą vien bloguosius pinigus, tiek tirpydami arba net apipiaustydami geràsias monetas. Monetų piaustymas buvo labai pelningas darbas, kuris duodavo, ir atsargiai varomas, iki 20% pelno. Buvo skaičiuojama, kad paskutiniaisiais penkiais metais prieš Anglijos Banko įkūrimą auksakaliai, bepiaustydami monetas, bus padarę anglų tautai žalos nuo $1^1/_2$ iki 2 mil. £.

Ne tik aršūs priešai, bet ir pačios politinio bei ekonominio gyvenimo sąlygos labai jau sunkina pirmąsias Anglijos Banko dienas. Anglų kariuomenės ir anglų laivyno nepasisekimai prancūzų kare atidaro priešui kelius į britų salas. Kasdieną laukiama Anglijos pakrančių puolimo. Anglijos užsienio prekyba pradeda apmirti. Vidaus prekybą trukdo monetinė anarchija. Nebėra pastovaus vertės mato. Krašte eina apipiaustytos, sugadintos senosios Elžbietos monetos, nauji, žymiai pabloginti Jokūbo II pinigai ir, be to, dar labai skaitlingos padirbtos monetos. Merdėjanti prekyba, suirusi pinigų sistema stabdo normalinį banko darbą. Kaip tik tuo pačiu metu žūva Flandrijoje nuo tautos priešo šūvio svarbiausias Banko ramstis, valdytojo pavaduotojas Sir Godfreyus[114]. Anglijos Banko dalių kaina tuojau smunka 2%. Taip anglų visuomenė vertino Godfreyaus asmenį. Godfreyus priklauso nedideliam skaičiui tų vyrų, kurie tikėjo didele Banko ateitimi. Bankas, tų vyrų nuomone, ne tik turėjo virsti tvirtu Britų valstybės ramsčiu, bet ir galingu finansiniu visos pasaulinės anglų prekybos centru.

Pirmieji Banko leidžiami skolos pasižadėjimai nebuvo dar pilna šių dienų prasme notos. Tai buvo vardiniai ir nevardiniai, palūkanomis apmokami kredito dokumentai. Vienus tokius kredito dokumentus buvo galima perleisti kitam asmeniui be jokių perrašymų, atseit, be jokių indosavimų (runnig cash note), kitų perleidimui buvo reikalingas Banko perrašas (sealed bank bills). Be to, Bankas išduodavo sudėtų depozitų kvitus, kuriais ne tik buvo galima mokėti, bet ir kuriais pasiremiant buvo galima į Banką išrašinėti vekselius. Su visais tais kredito dokumentais Bankas nuo pirmosios savo gyvenimo dienos darė stambias ir tai vis didėjančias operacijas. Tačiau, svarbiausios banko operacijos buvo: ipotekos kreditų teikimas, krašto ir užsienio vekselių diskontavimas, lombardo operacijos, imant įkaitu brangiuosius metalus ir procentinius popierius. Tai vis dar buvo Banko operacijų

[114] Godfreyus buvo nuvykęs į frontą pas karalių tartis iždo paskolos reikalais. Ten pat, apkasuose ties karaliaus kojomis, jis ir krito, pervertas priešo kulipkos.

dalis ir tai, gal būt, ne pati svarbiausioji. Daugiausia bankui sudarydavo rūpesčių kreditinės ir šiaip jau piniginės iždo operacijos. Du Banko direktoriai kurį laiką nuolatos gyveno Flandrijoje, kad tvarkytų tenai veikiančios anglų kariuomenės pinigais aprūpinimą. Pačiame Londone banko vedėjai buvo kasdieniniais iždo patarėjais.

Iždas gyveno tuomet nepaprastai sunkias dienas: karas su prancūzais ryte rijo didžiausias pinigų sumas, iždo vekseliai ėjo su 25% disagio, krašte viešpatavo pilna monetinė anarchija. 1695 m. parlamentas nutaria išimti iš apyvartos visas senąsias monetas ir jas pakeisti naujais gerais pinigais. Tuo būdu norėta vieną kartą padaryti galą įsivyravusiai monetų anarchijai. Naujų monetų gamyba ėjo labai pamažu. Bankas ėmė nominaline kaina senąsias monetas ir grąžindavo jas iždui, tačiau iždas nepajėgdavo pakankamai pristatyti Bankui naujų monetų. Žmonės, atnešę Bankui senąsias monetas, negaudavo naujų monetų. Banko priešai norėjo tokią padėtį išnaudoti prieš patį banką. Jiems pasiseka Banko akcijų kursą[115] numušti nuo 108 iki 83 £.

1696 m. gegužės 6 d. auksakaliai nutaria visu frontu pulti Banką. Tą dieną jie pateikia Bankui didesnę paties Banko paleistų kredito dokumentų sumą ir pareikalauja juos apmokėti monetomis. Žinoma, Bankas neturėjo reikalaujamai sumai monetų. Valdytojas Houblonas susitaria su kreditoriais, kad tuojau jiems bus išmokėta 10% priklausomos sumos, likusi gi skola bus grąžinta, kaip tik bus gautos iš iždo naujos, Bankui priklausančios monetos. Jei kas nenorėtų laukti, tam buvo pasiūlyta imti monetų vietoje valstybės procentinius popierius, kurie buvo Banke sudėti iždo skolos laidavimui. Tuo pačiu metu, kad palengvintų Banko padėtį, jo dalininkai laikinai atsisako nuo priklausomo jiems dividendo. Iždas, taip pat norėdamas parodyti savo gerus norus, pasižada kas savaitę pristatyti Bankui po 60 000 £ naujų monetų. Tačiau tų pažadų nepajėgė įvykdyti. Nukalami nauji pinigai buvo suvartojami kitiems valstybės reikalams. Negaudamas monetų, Bankas nebepajėgia mokėti ir 10% monetomis, todėl Bankas bemoka tik 3% pateiktų dokumentų sumos gyvais pinigais. Banko patariamas iždo kancleris Montague paleidžia smulkius 5 ir 10 £ iždo vekselius (exchequer bills). Žmonės tokius vekselius noriai ima, todėl ir Bankas gali jais lengvai atsiteisti su savo kreditoriais. Taip buvo laimėtas pirmasis organizuotas puolimas prieš Banką.

Tačiau, toli gražu tai nebuvo dar Banko vargų galas. Pralaimėjusių auksakalių frontą užima agrarai ir dvasininkai. Jiems

[115] Kursas yra vertybinių popierių kaina, išreikšta krašto pinigais.

atrodė Bankas grynai whigsų įstaiga, kuri galėjo agrarų bei dvasininkų galybę jei jau nesugriauti, tai bent pakirsti. Tokia įstaiga, toriesų manymu, turėjo būti, žūt būt, sunaikinta. Tuo tikslu jie nutaria steigti žemės banką, kurio projektą sudaro ginekologas dr. Chamberlainas. Naujasis bankas paskolos lakštais turėjo surinkti $2^1/_2$ milijonus £, kurie turėjo būti paskolinti iždui. Kiekvienas žemės savininkas turėjo gauti tiek svarų naujais popieriniais pinigais, kiek verta buvo bankui įkeičiama jo žemė. Žemės vertei nustatyti buvo šimtą kartų padauginama metinė žemės nuoma. Nors visa tokio plano nesąmonė yra aiški kiekvienam protaujančiam žmogui, nors tas žmogus šiaip ir mažai tenusivoktų pinigų teorijos reikaluose, tačiau projektas randa Žemųjų Rūmų agrarų tarpe didelio pritarimo. Agrarams atrodė, kad derlinga dirva gali būti lygiai geras notų padengimas, kaip ir aukso bei sidabro lydiniai. Jiems, be abejo, visos priemonės buvo geros, kad tik gautų gyvų pinigų ir sutriuškintų nepakenčiamų whigsų Banką.

Visas sunkumas buvo, kaip surinkti reikalingą bankui kapitalą. Banko projektas buvo įtrauktas į biudžetą ir priimtas drauge su kitomis biudžeto pajamų pozicijomis[116]. Naujam bankui, kuris buvo pavadintas „The National Land Bank", tautinis žemės bankas, reikėjo pasirašymo keliu surinkti 2 564 000 £. Nė vienas asmuo, kuris tuo ar kitu būdu buvo surištas su Anglijos Banku, neturėjo teisės dalyvauti žemės banko vadovybėje. Patsai Žemųjų Rūmų pirmininkas Foleyus, vėlyvesnis Oksfordo lordas, Harleyus ir pats projekto kūrėjas dr. Chamberlainas pasiima vadovauti naujojo banko akcijų pasirašymui. Tuo būdu viskas buvo parengta Anglijos Banko laidotuvių iškilmėms, kurios turėjo atstatyti agrarų ir dvasininkų galybę.

Prasideda smarki agitacija už naująjį banką. Patsai karalius, užmiršęs tą paramą, kurią jis ne kartą buvo gavęs iš Anglijos Banko ir norėdamas įsipiršti dvarininkų bei dvasininkų malonei, skuba pasirašyti 5 000 £. Tačiau, tie patys dvarininkai, kurie tokiu džiaugsmu savo balsais palaikė parlamente banko sumanymą, dabar palieka kitiems parūpinti tam bankui kapitalą. Dvarininkai norėjo iš to banko pinigus gauti, bet ne tam bankui pinigus duoti. Londono finansiniai sluoksniai, kuriems dvarininkai parodė tiek daug pagiežos bei paniekos, ir manyti nemanė savo pinigais remti agrarų reikalams kuriamą banką. Pastebėję, kad niekas nesiskubina pirkti banko akcijų, steigėjai paskelbia, kad jie priima nominaline kaina visas senas, apipiaustytas monetas. Net ir toks teikiamas pelnas negali privilioti akcininkų.

[116] Su t. v. Ways and Means Bill.

Ateina 1696 m. rugpiūčio 1 d., kada baigiasi terminas pirmosios akcinio kapitalo pusės pasirašymui, tačiau, be paties karaliaus pasirašytų 5 000 £, buvo pasirašyta iš viso tik 2 100 £. Tokie pasirašymo rezultatai ne tik pastato į sunkią padėtį karalių, bet ir smarkiai pakenkia pačios Anglijos autoritetui. Pagaliau, patsai ginekologas dr. Chamberlainas, pagavęs banko reikalams skirtus pinigus, pabėga į Olandiją. Taip liūdnai pasibaigė antras pasikėsinimas prieš Anglijos Banko gyvybę.

Tačiau, negalima sakyti, kad tas laimėjimas būtų labai jau sustiprinęs Anglijos Banko padėtį. Visuomet pasirengusių kenkti Banko reikalams priešų veikimas, didelis naujų monetų trūkumas mažino žmonių pasitikėjimą Banku ir protarpiais vis vertė indėlininkus imti savo depozitus iš Banko. Juk žmonės negalėjo patys patikrinti, dėl ko Bankas neapmoka visos indėlių sumos gyvais pinigais, ar dėl to, kad pats nebeturi lėšų, ar vien dėl to, kad nebegauna iš iždo naujų monetų.

Sunku būtų pasakyti, kuo šiandieną tenka daugiau stebėtis: nedraugingais Anglijos Bankui Wilhelmo III ir jo vyriausybės žygiais ar ta nepaprasta Anglijos Banko vedėjų bei dalininkų tėvynės meile. Kai vyriausybė įklimpo su žemės banko sumanymu, ji nebemato kitos išeities, kaip vėl prašyti Anglijos Banko pagalbos. Iždo kancleris Montague piešia Banko valdytojui Houblonui tragingą valstybės padėtį. Be naujų pinigų, įtikinėja kancleris, būsiąs praloštas prancūzų karas. Houblonas sukviečia Banko dalininkus ir išdėsto jiems padėtį. Dalininkai vienu balsu nutaria duoti Bankui 240 000 £, kad jis galėtų paskolinti iždui. Be to, patsai Bankas pasiskolina 100 000 £ Amsterdamo Banke ir drauge su suneštais savo dalininkų pinigais atiduoda iždui. Vos dviem mėnesiam praėjus, asmeninis karaliaus draugas Portlando herzogas maldaute maldauja valdytoją vėl duoti vyriausybei bent 200 000 £. Dalininkai vėl suneša pinigus, ir iždas vėl tuos pinigus paima.

Greitu laiku pasirodo, kad kiaurų iždo maišų niekaip negalima pripildyti pinigais. Iždas, pasitikėdamas galėsiąs ir toliau naudoti Banko dalininkų tėvynės meilės jausmus, kreipiasi vėl į Banką, dabar jau prašydamas nebe šimtų tūkstančių, bet $2^{1}/_{2}$ milijonų £. To jau buvo perdaug ir kantriems bei nuolaidiems patriotams, kokiais buvo Anglijos Banko dalininkai. Vyriausybei tenka išgirsti nemalonių žodžių: pasitikėjimas kiekviena vyriausybe pareina nuo to, kaip ir kokiu būdu ji vykdo savo pasižadėjimus, anglų vyriausybė savo poelgiais neužsipelnė visuomenės pasitikėjimo, pagaliau ir vyriausybės elgesys su Banku negali būti pavadintas teisingu, tačiau Bankas būtų pasirengęs ir tolimesnėms aukoms, bet tik tuo atveju, kai vyriausybė duos

tam tikrus laidus, kurie patikrintų tolimesnį sėkmingą Banko darbą. Bankas galės sėkmingai dirbti ir būti naudingas iždui, jei jis bus apdraustas nuo bet kurios pašalinės konkurencijos. Bankui vis dar tebestovėjo akyse vyriausybės remiamo žemės banko steigimas. Jei bus pašalintas bet kurios konkurencijos pavojus, Bankas galės pakelti ne tik savo dalis, bet ir savo notas iki nominalinės kainos.

Po ilgų derybų 1697 m. Bankas gauna vyriausybės įgaliojimą pakelti savo pagrindinį kapitalą 110 171 £ ir 10 sh.[117]. Tuo būdu naujas pagrindinis Anglijos Banko kapitalas turėjo siekti 2 301 171 £ ir 10 sh. Keturi penktadaliai ($^4/_5$) papildomojo kapitalo galėjo būti įnešti valstybės skolos dokumentais, likusioji gi suma Banko notomis. Visa naujojo kapitalo suma tuojau turėjo būti, paskolos pavidalu, atiduota iždui. Atsiteisdama vyriausybė prailgina Banko koncesiją iki 1710 m. rugpiūčio mėn. arba, jei Bankas nori, ir ilgiau, kol bus grąžinta Bankui valstybės skola. Tuo pačiu metu bet kuri Banko nuosavybė atleidžiama nuo mokesčių ir Banko notų padirbimas pripažįstamas sunkiu nusikaltimu. Pagaliau, ta pačia su valstybe sutartimi, Bankas gauna monopolines teises, kurios 1708 m. buvo įstatymo keliu patvirtintos.

Banko kapitalo papildymas labai gerai pasiseka. Iždas gaune pinigus, Bankas pakelia savo dalių kainą iki nominalinės kainos[118]. Visuomenės pasitikėjimas Banku buvo atstatytas. Anglija gauna kelis metus taikos, gero derliaus, sėkmingos užsienio prekybos ir teigiamos pramonės raidos. Atsiranda krašte daug pinigų, ir todėl palūkanos smunka. Tas geras ūkio sąlygas nenuilstantieji Anglijos Banko priešai nori panaudoti kovai prieš patį Anglijos Banką. Dabar tų priešų priešakyje atsistoja auksakalys ir bankininkas Karolis Duncombe'as, žmogus be jokių dorovinių principų, labai jau nešvariais keliais sukroves didelius turtus ir stambiais kyšiais patekęs į Londono merus. Duncombe'ui nekartą buvo pasisekę nešvariomis priemonėmis numušti Anglijos Banko dalių kursą. 1709 m. Duncombe'as siūlosi vyriausybei sukurti bendrovę, kuri paskolintų iždui 4 mil. £ iš 5%. Tais pinigais vyriausybė galėtų atsipalaiduoti nuo Anglijos Banko ir tuo būdu padaryti kasmet didesnių santaupų.

Kaip tik tuo metu, kada pradėta domėtis Duncombe'o sumanymu, miršta Karolis II, Ispanijos karalius. Prasideda t. v. Ispanijos įpėdinystės karas. Anglijos Banko dalys krinta 12 £.

---

[117] Sh — shilling, šilingas, $^1/_{20}$ anglų svaro (£), turi 12 pennies, pensų (d).

[118] 1698 m. pabaigoje dalių kaina pašoka iki $117^1/_2$ £; 1700 m. net iki 148 £.

Liudvikas XIV pripažįsta Jokūbo II teises į Anglijos sostą. Wilhelmas III, prisidėdamas prie Austrijos, Olandijos, Brandenburgo ir Hanoverio, paskelbia Prancūzijai karą. Visi užmiršta Duncombe'ą ir jo bendrovės sumanymą. 1702 m. miršta Wilhelmas III. Aprimsta ir partinės rietenos, kurios dažnai būdavo kurstomos asmenine paties karaliaus politika. Patys Jokūbo šalininkai pradeda aukščiau statyti visuomenės gerovę, negu Stuartų pretenzijas. Pasikeitusi visuomenės nuotaika stiprina Anglijos Banko padėtį, nors jis vis dar tebelaikomas finansine whigsų tvirtove.

Pirmieji anglų karo žygiai nebuvo sėkmingi. Blogos iš frontų žinios skatino kratytis vertybės popierių. Jų kursas smunka. Kyla metalinių pinigų paklausai, Anglijos Bankas leidžia palūkanomis apmokamus kasos ženklus, kurie turėtų sumažinti monetų tezaurizavimą[119]. 1704 m. vasarą ateina linksmos žinios: Gibraltaras paimtas, mūšis ties Höchstädtu laimėtas. Anglijos autoritetas užsienyje kyla, krašto viduje grįžta pasitikėjimas valstybės paskolos lakštais ir Anglijos Banko notomis.

Tačiau 1707 m. ateina labai neramios žinios iš Prancūzijos. Liudviko XIV ir popiežiaus Klemenso XI remiamas sosto pretendentas Jokūbas II rengiasi stiprią kariuomenę vedinas išlipti Britų salose. Tokios naujienos sukelia tikrą paniką. Prekyba sustoja. Žmonės nebeima jokių popierinių pinigų. Procentinių popierių kursas smunka. Pasklinda žinia, kad plačiai žinomas auksakalys ir bankininkas Francis Childas, kurio bankas buvo įsteigtas 1559 m., jau nebepriima jokių Anglijos Banko notų. Paprastai gandai esti perdėti, tačiau šiuo atveju tikrovė buvo dar blogesnė, negu leidžiamieji gandai. Childas ne tik neėmė Anglijos Banko notų, bet dargi, susidėjęs su Jokūbo šalininkais, suorganizavo tikrą Banko puolimą. Sąmokslininkai tikėjosi, kad, sugriovę Anglijos Banką, jie parengs Jokūbui kelią į Anglijos sostą. Sąmokslininkai surenka 100 000 £ Anglijos Banko notų ir pateikia jas iškeisti monetomis.

Banko valdytojas tuojau suprato visą padėties rimtumą: notų dalį tuojau pakeičia monetomis, likusią gi dalį pasižada iškeisti sutartą dieną. Dabar sąmokslininkai atsidėję leidžia gandus, kad Bankas jau nebepajėgia iškeisti savo notų brangiaisiais metalais. Nusigandę notų turėtojai ir visi indėlininkai puola Banką ir laiko jį apgulę ištisas dienas, triukšmingai reikalaudami savo pinigų. Toje negirdėtai sunkioje banko padėtyje pirmieji puola gelbėti Banką patys Banko dalininkai. Jie tuojau duoda Bankui

[119] Tezaurizavimas (iš graikų thesauros, turtas, atsarga), neproduktingas taupymas, pinigų slėpimas, bergždžias brangiųjų metalų laikymas.

20% savo turimos Banko dalies. Tačiau, šį kartą jau nebevieni Banko dalininkai suprato visą visuomeninę reikšmę Bankui gresiančio pavojaus. Bankas randa draugų ir tenai, kur jis mažiausia tikėjosi rasti. Malborough'o, Somerseto ir Newcastle'io hercogai skuba Bankui į pagalbą stambiomis pinigų sumomis. Turtingieji miesto pirkliai neatsilieka nuo tų aristokratų ir siūlo Bankui savo paramą. Tuo pačiu metu, kai vieni šaukdami reikalauja savo pinigų, kiti triukšmingai neša Bankui naujus indėlius. Vienas pilietis neša sudėti į Banką visą savo turtą, 500 £. Nustebinta to paprasto piliečio patriotizmu bei to patriotizmo prievolių supratimu, karalienė Ona (1702—1714) dovanoja jam 100 £ ir duoda orderį 500 £ į iždą, kuris išmoka jam tą sumą. Tokia, iš visų pusių plaukianti, pagalba pastato Banką vėl ant kojų.

Sunki Banko krizė pasibaigia, bet nesibaigia iždo vargai. 1708 m. iždo kancleris Godolphinas prašo vėl stambios paskolos iš Banko ir siūlo kaip atlyginimą pratęsti banko koncesiją dar 21 metams. Tą pasiūlymą panaudodami, subruzda Banko priešininkai agrarai ir kunigai. Jie kaltina Godolphiną krašto išdavimu, reikalauja atpalaiduoti iždą nuo Banko, įkeisti muitų pajamas ir tuo būdu parūpinti iždui pinigų. Tačiau sukurti tokią naują bendrovę, kuri, paėmusi įkaitu muitus, būtų davusi iždui pinigų, reikėjo laiko, tuo tarpu iždo reikalai jau nebeleido ir dienos laukti.

Iždas skubiai daro sutartį su Banku, gauna 400 000 £ iš 6%, Bankas numuša iždo paskolų procentus nuo 8 iki 6, iždas leidžia Bankui padvigubinti pagrindinį kapitalą, prailgina koncesiją iki 1732 m. rugpiūčio 1 d. ir suteikia Bankui pilnas monopolines teises Anglijos žemėse. Dabar jokia bendrovė ar šiaip kuri organizacija, turinti daugiau kaip 6 narius, negali leisti jokių skolos pasižadėjimų lakštų, kurie būtų mokami pristačius ar bent trumpesniu kaip 6 mėn. po išleidimo laiku. Tas monopolinis nuostatas pradėjo veikti 1709 m. ir veikė daugiau kaip 100 metų. Naujoji sutartis be galo sustiprino Banko padėtį. Žmonės grobstyte grobstė naujai leidžiamas Banko dalis, nors jų emisijos kursas[120] buvo 115. Dalių pasirašymas buvo atidarytas 1709 m. vasario 22 d. 9 val. ryto ir jau 12 val. buvo pasirašyta pilna suma, būtent, 2 201 171 £. Jau prieš pat karalienės Onos mirtį 1714 m. Bankas dar kartą skolina iždui pinigus ir gauna savo koncesijos prailginimą iki 1743 m.

Jurgio I viešpatavimo metai (1714—1727) duoda Anglijai

[120] Kaina, kuria buvo emituojamos, atseit, pirmą kartą paleidžiamos į rinką Banko dalys. Nominalinė kaina buvo 100.

ilgesniam laikui seniai lauktą taiką bei ramybę. Tie ramūs metai buvo didelės ūkinės krašto pažangos laikai: užjūrio prekyba augo, naujos įmonės kūrėsi, tautos turtai didėjo. Pakilusi tautos gerovė didina pinigų apyvartą, mažina palūkanas. 1715 m. Bankas jau gali numušti valstybės paskolos lakštų palūkanas nuo 6 iki 5%. 1718 m. atneša dar vieną naujovę: valstybės paskoloms pasirašyti lapai pradedama dėti nebe iždo rūmuose, bet Anglijos Banke. Tas tebedaroma ir šiandieną.

XVII ir XVIII a. a. buvo tai didžiųjų prekybos bendrovių aukso laikai. Pasaulio rytuose ir vakaruose energingi, valstybės privilegijomis apdovanoti jūrininkai bei pirkliai rasdavo gausius pelnų šaltinius. Tie pelnai leisdavo ne tik sukurti didelius turtus, bet ir duoti, kam reikia, riebius kyšius. Tokiomis gyvenimo sąlygomis pilnai suprantama, kad 1711 m. lordo Oksfordo iškeltas sumanymas sukurti Pietų Jūrų Bendrovę[121], kuri Ramiojo Vandenyno žemėse varytų monopoliniais pagrindais prekybą, rado pilno visuomenės pritarimo. Valdžia suteikia bendrovei nepaprastas privilegijas. Visas bendrovės kapitalas turėjo būti paskolintas iždui, bendrovės akcininkai turėjo būti valstybės skolininkai. Kaip tik tuo metu iždas buvo labai reikalingas pinigų. Ispanijos įpėdinystės karas kainavo 50 mil. £, iždo paskolos lakštai nukrito iki 60% savo nominalinės vertės. Naujoji bendrovė per 14 dienų surenka 4 mil. £. 1715 m. bendrovės kapitalas padidinamas iki 10 mil. £.

Bendrovės užjūrių prekybinės operacijos greitai baigėsi su 1 mil. £ nuostolių. Bendrovė metasi į grynai spekuliatyvines operacijas, panaudodama joms valstybės paskolos lakštus. Bendrovės valdytoju išrenkamas Wales'o princas[122], kurį 1718 m. pakeičia pats karalius Jurgis I. Stambiais kyšiais bendrovė gauna „aukštųjų sferų" paramos. Vienas pats iždo kancleris Aislabie, žmogus be sąžinės ir didelio gobšumo, buvo gavęs, kaip parodė vėlyvesnis tardymas, 794 451 £. Bendrovė siūlo iždui $7^1/_2$ mil. £ atlyginimo, jei bus perleista jai visa valstybės rentinė paskola, kuri siekė virš 30 mil. £. Tuo sumanymu valstybės kreditoriai turėjo pasidaryti bendrovės akcininkais, atseit, kas turėjo iždo paskolos lakštą, tas turėjo gauti tai pačiai sumai bendrovės akcijų. Bendrovė turėjo gauti iš iždo priklausomas palūkanas ir gautąją sumą padalinti tarp savo akcininkų. Labai neatsargus Anglijos Banko draugų uolumas buvo pastūmėjęs ir Anglijos Banką stoti su Pietų Jūrų Bendrove į varžytynes dėl valstybės rentų pirkimo. Banko laimei, jo pasiūlymas nebuvo priimtas.

[121] Pietų jūra tai seniausias Ramiojo vandenyno vardas, kurį davė jam jo atradėjas Ispanijos admirolas Nuner de Balboa (1475—1517).

[122] Wales'o princas, tai sosto įpėdinio titulas.

Labai suktomis biržos operacijomis, melagingais gandais, aukštų sferų ir vyriausybės narių parama, bendrovė varo labai sėkmingą savo akcijomis spekuliaciją. Akcijų vertė nuolat kyla, vis didinamas akcinis kapitalas, naujosios akcijos vis aukštesniu kursu leidžiamos į apyvartą, akcininkai ima vis didesnius pelnus. Tas negirdėtas Jūrų Bendrovės pasisekimas skatina ir kitus didelių pelnų trokštančius žmones kurti naujas bendroves. Lengvo pasipelnymo aistra pagauna ir smulkesnius žmones, kuriems Pietų Jūrų Prekybos Bendrovės akcijos buvo neįperkamos. Įvairaus plauko sukčiai bei spekuliantai pradeda kurti įvairių įvairiausias smulkių akcijų bendroves, kurios visos iš pradžių turi labai gerą pasisekimą. Vieni kuria bendrovę tam, kad sūrų vandenį paverstų saldžiu gėrimu, kiti nori surinkti milijoną, kad naudotų amžinai besisukančio rato jėgą (perpetuum mobile), tretieji prašo sudėti 4 mil. £, kad pagerintų whisky rūšį[123], ketvirtieji nori prekiauti žmogaus plaukais, penktieji pardavinėja akcijas tokios bendrovės, kuri ketina laidotuves organizuoti, šeštieji, matyti, labai susirūpinę anglių dora, nori steigti visą koncerną mergaičių nekaltybei drausti, pagaliau, vienas, reikia spėti tikrai drąsus žmogus, pasiskelbia steigiąs bendrovę, kuri toliau turėsianti varyti labai pelningas operacijas, tačiau niekas negalėsiąs sužinoti, kokios tos operacijos. Akcija kainuoja 2 £, bet kasmetinio pelno duoda 100 £. Per 5 valandas tas žmogus surinko 2000 £ akcinio kapitalo. Tokiomis gyvenimo sąlygomis visai teisingai galėjo rašyti vienas anų laikų anglas: „Niekas taip neatsiduoda pamišėlių namais, kaip ta nuotaika, kuri dabar pagavo visas partijas, kokios jos bebūtų: whigsai, toriai, jakobitai, papistai ir visos kitos sektos. Niekas nebesitenkina jau turimais ir taip perdideliais pelnais. Kiekvienas alkte alksta vis didesnių pelnų. Pagaliau tas viskas remiasi kaž kokia popierinio pasitikėjimo mašina, kurią varo ne kas kitas, kaip tik žmonių vaizduotė".

Išbujojusi spekuliacija išpučia pinigų paklausus, kuriuos dideliais pelnais tenkina Anglijos Bankas ir tuo būdu, nors ir netiesioginai, palaiko tą įsigalėjusią nesveiką spekuliaciją. Šiuo atveju Anglijos Banko vadovybė, pirmą kartą susidūrusi su tokia šėlstančia spekuliacija, tiesiog nesusigriebė, kas reikia daryti. Priešingai, Pietų Jūrų Bendrovė labai susirūpina įsigalėjusia spekuliacija ir įvairių apgavikų kuriamomis akcinėmis bendrovėmis, žinoma, tai darydama ne visuomenės gerovės sumetimais, bet savo pelnų išskaičiavimais. Bendrovė mato, kad tos dirbtinės

[123] Anglijoje ir Amerikoje iš miežių, rugių ar maiso gaminama $^{43}/_{44}$% degtinė, kuri, laikoma ąžuolo statinėse, įgauna tamsiai geltoną spalvą, grūdų kvapą ir bent kiek sūrų, rugiais atsiduodantį skonį.

smulkios akcinės bendrovės pasidarė jai pavojingais konkurentais, kurie atitraukia nuo jos labai dideles pinigų sumas. Todėl bendrovė kreipiasi į parlamentą, prašydama įgalioti ją kelti baudžiamąsias bylas visoms dirbtinėms, sukčių organizuojamoms, akcinėms bendrovėms. Matyti, bendrovė tikėjosi tuo keliu gauti akcijų prekybos monopolį. Vyriausybė, turėdama bendrovės gerai apmokamus ministerius, uoliai rėmė tokį bendrovės prašymą. 1720 m. birželio 2 d. pasirodo bendrovės laukiamas įstatymas, kuris turėjo palaidoti visas sukčių bendroves. Tačiau, laidodamas sukčių bendroves, tas įstatymas turėjo palaidoti ir pačią Pietų Jūrų Bendrovę, nes ir ji buvo tokių pat sukčių bendrovė, nebent tuo skirtumu, kad ji buvo labai stambių sukčių bendrovė.

Įstatymo paskelbimas buvo visoms spekuliatyvinio pobūdžio bendrovėms tikra audra. Pirmiausia, toji audra šluoja mažesnes bendroves. Jų akcijos, dar prieš kelias savaites kainavusios 20—75 £, dabar pardavinėjamos seno popieriaus kaina. Tūkstančiai smulkių žmonių tampa elgetomis, daugelis turtingų lordų nebetenka milžiniškų sumų. Visi puola ieškoti tų bendrovių steigėjų, tačiau, jie visi, pasigavę nešvariu būdu pelnytus pinigus, tartum į žemę prasmegę, pasidaro neberegimi. Ilgai Pietų Jūrų Bendrovės migdomas, staiga atbunda nepasitikėjimas spekuliantais. Tas nepasitikėjimas padeda atidengti ir tikrąjį Pietų Jūrų Bendrovės veidą. Teisybė, bendrovės vadovybei iš pradžių dar pasiseka suktomis priemonėmis dirbtinai pakelti senųjų akcijų kursą ir, palyginti, aukštu kursu išleisti naujas akcijas.

Tačiau, nei papirktų ministerių parama, nei bendrovės vadovybės sukčiavimai, nei triukšminga reklama bei didelių pelnų pažadai nebegali atstatyti Pietų Jūrų Bendrove pasitikėjimą. Bendrovės akcijos nebesulaikomai slenka į bedugnę. 1720 m. rugsėjo 16 d. vyriausybės iniciatyva šaukiamas Pietų Jūrų Bendrovės ir Anglijos Banko atstovų pasitarimas, kuriame aktingai dalyvauja ir valdžios atstovai. Bendrovės vadovai, kaip paprastai, labai išdidūs, reikalauja, kad Anglijos Bankas pareikštų sutinkąs remti Bendrovę. Bendrovės pusę palaiko ir vyriausybės nariai. Ištisų 6 valandų derybos nedavė jokių rezultatų, tačiau Bankas sutiko dar pagalvoti apie visą reikalą. Bendrovės valdyba, panaudodama patį derybų faktą, paskelbė susitarimą su Banku jau įvykusiu. Tas vėl pakelia bendrovės akcijų kursą. Dabar Anglijos Bankas jaučiasi verčiamas paskelbti, kad susidarę sunkumai neleidžia jam pritarti Pietų Jūsų Bendrovės pasiūlymams be tautos atstovybės pritarimo. Paskutinioji Pietų Jūrų Bendrovės akcininkų viltis skęsta. Akcijų kursai lekia galvotrūkčiais žemyn, bendrovės obligacijos siūlyte siūlomos su

25% disagio, 37 milijonai £ akcijų guli dalininkų spintose. Auksakaliai ir bankininkai, kurie laikė savo atsargos kapitalus Pietų Jūros Bendrovės akcijose ir obligacijose, nebegalėdami tų vertybės popierių realizuoti, sustabdo mokėjimus.

Pasitikėjimo žlugimas yra labai užkrečiamas dalykas. Jis, smukdamas tartum snieguotų kalnų lava, vis auga, didėja, vis užgriebia naujus, platesnius sluoksnius. Taip atsitiko ir dabar. Runas iš privatinių bankų greitai persimeta į Anglijos Banką. Tačiau, dabar jau gyvenimo pamokytas, Anglijos Bankas laukė tokio savo klientų puolimo ir buvo pasirengęs jį atlaikyti. Žmonės, pamatę, kad Anglijos Bankas nieko nesivaržydamas keičia savo notas monetomis, greitai liovėsi jį puolę. Priešingai, žmonių pasipiktinimas Pietų Jūros Bendrovės veikimu nežinojo jokių ribų. Dar taip neseniai išdidūs ir galingi bendrovės vadai vienas po kito lekia iš savo vietų. Patsai iždo kancleris Aislabie turi apleisti ministerio kėdę. 1721 m. sausio mėn. susirinkęs parlamentas skiria Pietų Jūros Bendrovės reikalams ištirti tam tikrą komisiją ir uždraudžia tos bendrovės valdybos nariams palikti kraštą, tačiau tos bendrovės vyriausias kasininkas dar tame pačiame sausio mėnesyje išnyksta iš Anglijos. Niekas neabejojo, kad jam pabėgti padėjo Karališkų Rūmų žmonės, kuriems rūpėjo paslėpti bendrovės veikimo siūlų galus.

Jei žmonių pasipiktinimas galingų ponų darbais buvo didelis, tai nemažesnis buvo ir anglų valdžios organų griežtumas. Bendrovės vadovų turtams, kurių vertė siekė 2 014 123 £, buvo uždėtas draudimas. 1 569 523 £ buvo konfiskuoti ir atiduoti nelaimingoms tų sukčių aukoms. Anglijos teismai duoda kilnų pavyzdį, kaip turi būti elgiamasi su tais žmonėmis, kurie asmeninio pasipelnymo tikslams naudoja platesnių minių pasitikėjimą[124].

Kai buvo likviduojamas Pietų Jūrų Bendrovės palikimas, ir Anglijos Bankas pirko valstybinių rentų tokiai sumai, kuri duodavo metinių palūkanų 200 000 £. Toms rentoms pirkti buvo leista Anglijos Bankui padidinti 3 400 000 £ savo pagrindinį kapitalą, kuris dabar jau siekė 8 959 955 £ sumos. Žmonių pasitikėjimas Anglijos Banku tiek padidėjo, kad pardavinėdamas savo naujas dalis jis gaudavo už 100 £ nominalinės vertės dalį 118 £.

Jei Pietų Jūrų Bendrovės žlugimas galutinai sukompromitavo vienus valstybės vyrus, tai užtat iškėlė kitų, švarių rankų

[124] Anglijos valdžios organų griežtumo pavyzdžiais gali būti tokie faktai: dviem svarbiausiems Pietų Jūrų Bendrovės šulams — Sir Johnui Bluntui ir Franciui Havesui paliekama iš visų jų didelių turtų pirmajam 1000 £, antrajam tik 31 £.

ir grynos sąžinės vyrų vardus. Tokių vyrų tarpe pirma vieta teko Sirui Robertui Walpole'iui[125], kuris 1721 m. kviečiamas ministeriu pirmininku ir iždo kancleriu. Walpole'is duoda Anglijai 20 metų taikos. Taika ugdo ekonominę anglų gerovę, kurios vaisiais naudojasi įmonininkai, stambūs žemės savininkai ir smulkūs ūkininkai. Žmonės, besirūpindami pralobti, užmiršta politikuoti. Atrodė, kad visos partijos bei srovės sudarė amžiną taiką. Net pačiame parlamente retai tepasirodo nuomonių skirtumai. Pasikeitusias gyvenimo sąlygas jaučia ir Anglijos Bankas. Iždo atstovai nebesibeldžia į jo duris prašydami kreditų. Jo ramų darbą nebedrumsčia visuomenės panikos ir ūkio krizės. Jo priešų skaičius mažėja, jo draugų eilės didėja. Tautos akyse Bankas nebebuvo vien whigsų įstaiga, bet visos tautos finansinė tvirtovė.

Walpole'io periodas pažymėtinas Anglijos Banko gyvenime dviem įvykiais. Pirmiausia, nuo savo įsikūrimo iki pat 1722 m. Bankas nedarė jokio atsargos kapitalo, kurį būtų galėjęs panaudoti pavojaus valandomis. Sunkiais gyvenimo laikais Bankas turėdavo kreiptis į savo dalininkus, prašydamas papildomų įmokėjimų. Tokia padėtis sudarydavo dalininkams ne tik kai kurių nepatogumų, bet kartais ir tikrų sunkumų. 1722 m. nutariama neskirstyti viso gautojo pelno dalininkams, bet tam tikrą pelno dalį likučių (rest) vardu palikti Banke. Tie likučiai turi sudaryti Banko atsargos kapitalą. Antras to periodo svarbus įvykis — nuosavų namų pasistatymas. Bankas 40 m. dirbo kolonialinių prekių pirklių namuose, viename kambaryje. Kai Banko operacijos išsiplėtojo ir darbas žymiai padidėjo, teko susirūpinti didesne ir patogesne patalpa. Buvo nupirktas sklypas Threadneedle gatvėje ir pastatyti Banko reikalams pritaikyti namai. 1734 m. birželio 2 d. Bankas persikraustė į nuosavus namus.

Drauge su Walpole'io išėjimu iš vyriausybės baigiasi ir ramūs Anglijai laikai. 1744 m. galingas prancūzų laivynas, vedamas Stuarto Jokūbo II anūko, princo Karolio Eduardo, plaukia į šiaurę, ketindamas Škotijoje išlaipinti kariuomenę. Anglijos laimei, smarki audra sudaužė laivyną ir paskandino Stuartų šalininkų viltis. Sekančiais metais jaunas kunigaikštis tik septynių žmonių lydimas išlipa į Šotlandijos krantą. Pamažu susirenka apie jį tiek ginkluotų žmonių, kad jis ne tik užvaldo visą Škotiją, bet ir persikelia į pačią Angliją. Glasgowe, Manches-

[125] Robert Walpole (1676—1745), nuo 1703 m. wigsų partijos vadas. Pavojingas toriesų priešas, neteisingai jų apkaltintas kyšių ėmimu, išmetamas iš parlamento, uždaromas į kalėjimą, 1714 m. grįžta į valdžią, 1721—1742 m. ministeris pirmininkas ir iždo kancleris.

teryje ir Derby Karolis Eduardas, nors ir labai iškilmingai sutinkamas, tačiau negauna nei žymesnės militarinės paramos, nei didesnės piniginės pagalbos. Atsidūręs tokioje padėtyje, jis pradeda krauti gyventojams karo kontribucijas. Be to, savo viename atsišaukime Karolis Eduardas paskelbia, kad dabartinės valstybės skolos esančios paimtos neteisėtos valdžios, ir todėl jo tėvas, paėmęs krašto valdžią, turėsiąs, atsiklausęs parlamento, padaryti tų skolų reikalu savo nutarimą. Dedamos kontribucijos ir skolų panaikinimo pavojus sujudina visus Londono kapitalistus, ypatingai visus valstybės paskolų lakštų laikytojus. Panikos pagauti gyventojai, lakštais nešini, bėga į biržą ir čia stengiasi bet kuria kaina jų nusikratyti. Valstybės paskolos lakštų kursas krinta iki 49% savo nominalinės vertės.

Anglijos Bankas buvo svarbiausias bei stambiausias iždo kreditorius, todėl jam turėjo grėsti didžiausias pavojus, jei kada Stuartai paimtų į savo rankas Anglijos valdžią. Tą gerai suprato ir visi Anglijos Banko kreditoriai bei jo notų laikytojai. Todėl visi puola Banką, reikalaudami savo indėlių ir prašydami pakeisti notas monetomis. Tą baimingų piliečių Banko runą atsidėję palaiko Stuartų šalininkai, norėdami sugriauti finansinę dabartinės valdžios tvirtovę. Dabar ir seni Anglijos Banko priešai, auksakaliai, mano, — atėjęs patogus laikas suvesti visas senas sąskaitas su Banku. Jie renka Anglijos Banko notų krūvas ir siunčia jas keisti brangiaisiais metalais. Tokiam trigubam puolimui: nusigandusių piliečių, Stuartų šalininkų ir Londono auksakalių Bankas buvo visai nepasirengęs. Puolimas buvo perdaug jau netikėtas. Bankui reikėjo laiko, kad susisiektų su savo draugais ir gautų iš jų reikalingos paramos. Tuo tarpu bankas moka nesustodamas, tačiau stengiasi įvairiais būdais, ypatingai pakartotinais pinigų skaitymais bei tikrinimais, užvilkinti darbą. Žinia apie Banko puolimą pasiekia jo draugus anksčiau, negu bankas buvo išbaigęs savo metalinę atsargą. Skubiai renkasi rimčiausi Londono pirkliai ir svarsto, kas dabar daryti.

Viena mintis eina raudonu siūlu per visas susirinkusiųjų kalbas: Anglijos Bankas yra svarbiausia anglų ūkinės galybės tvirtovė, be jo nebūtų įmanoma ta plati ir dar vis auganti Anglijos vidaus ir užsienio prekyba. Tokių kalbų rezultate padaromas toks nutarimas: „Mes, žemiau pasirašiusieji pirkliai ir kiti, jaučiame šiais laikais reikalą atlaikyti Anglijos Banko pasitikėjimą ir šiuo pareiškiame, kad mes neatsisakome imti mokėjimams banko notas bet kuria suma. Mes kaip bejmanydami stengsimės ir patys tokiu pat būdu mokėti". Per 24 valandas tas pareiškimas buvo pasirašytas 1140 pirklių ir šiaip ekono-

minių sluoksnių atstovų. Toks pareiškimas padarė laukiamo įspūdžio. Banko puolimas, kaip staiga prasidėjo, taip staiga ir baigėsi. Tuo tarpu sukilę škotai pradeda trauktis iš Anglijos, nusigandę piliečiai pradeda ramiau kvėpuoti, ūkio gyvenimas įeina į savo senąsias vagas. Taip baigėsi 1747 m. Anglijos Banko puolimas.

1743 m. buvo pasibaigusi 1714 m. prailginta Anglijos Banko notų koncesija. Kilo klausimas: panaikinti Banko notų leidimo monopolį ar jį palikti. Seni Banko priešai, auksakaliai, organizuotai puola tą „negirdėtą monopolį", tačiau neranda platesnių gyventojų sluoksnių pritarimo. Anglijos Bankas jau buvo įleidęs gilias šaknis visuomenės gyvenime. Be to, ir pati vyriausybė stojo Banko pusėje, nes jai buvo reikalingi pinigai. Bankas siūlo vyriausybei be jokių palūkanų 1 600 000 £ paskolos. Tą sumą sudeda Banko dalininkai. Monopolinė notų koncesija buvo prailginta iki 1764 m., tačiau vyriausybė pasilieka sau teisę bet kuriuo laiku atimti koncesiją, įspėjusi Banką bent 12 mėnesių iš anksto. Pagaliau, vyriausybė pasižada, atimdama koncesiją, grąžinti Bankui visą skolą.

1746 m. kyla vėl nauji iždo sunkumai. Stuartų šalininkų sukilimo likvidavimas pareikalavo didelių iždo išlaidų. Banko akcininkai prideda dar 10% savo dalių. Surinkti pinigai atiduodami iždui. Banko kapitalas padidėja iki 10 780 000 £.

1750 m. pasiliko atmintini Anglijos pinigų bei kreditų istorijoje, nes tais metais Anglijos iždo paskolų palūkanos buvo numuštos iki 3. Tos palūkanos pasiliko nekeičiamos per ištisus 137 m., atseit, iki 1888 m., kuomet iždo kancleris Goschenas (1831—1907) numušė jas iki $2^3/_4$ ir jau bent kiek vėliau iki $2^1/_2$.

1764 m. Banko koncesijos prailginimo proga Bankas perka už 1 mil. £ trumpalaikių, dviejų metų termino, iždo bonų. Tuo pačiu metu parlamentas nutaria bausti mirtimi, net ir dvasininkų neišskiriant, kurie padirbtais dokumentais mėgintų Banko dalis perleisti, dividendą paimti arba šiaip jau nuduoti Banko dalininką. 1773 m. tas pats parlamentas įsako bausti mirtimi ir visus tuos, kurie pamėgdžiotų vandeninius Banko notų ženklus.

Šiaurės Amerikos kolonijų karas (1774—1783) ryja dideles pinigų sumas. Valstybės skolos nepaprastai išaugo. Paskolos lakštų kursai krito iki 58% vertės, iždo kasos buvo tuščios. Vyriausybė 1783 m. kreipiasi į Banką, prašydama naujos paskolos. Banko vadovybė panaudoja tokią gerą progą tam, kad gautų naują notų monopolio prailginimą, nors iki senosios koncesijos galo dar buvo ištisi penkeri metai. Vyriausybė po trumpų derybų gauna 2 mil. £, o Bankas monopolinę koncesiją iki 1812 m.

Sekančiais metais Banko dalininkai suneša Bankui dar 8% savo turimų dalių sumos, ir visa gauta suma pavedama iždui. Dabar pagrindinis banko kapitalas išaugo iki 11 642 400 £.

1763 m. Paryžiaus taika atidaro anglų užsienio prekybai plačiausias sritis, 1783 m. Versailles'io taika pašalina visus tokios prekybos pavojus. Tuo pačiu metu dideli techniniai išradimai duoda smarkų atkstiną teigiamai pramonės raidai. Pramonės pažanga veikia prekybą ir žemės ūkį. Anglijos ekonominė gerovė nesulaikomai, greitais žingsniais kildama, pasiekia dar negirdėto lygio. Pati Anglijos Banko aukso atsarga pasiekia virš 20 mil. £. Pakilusi krašto gerovė reikalavo didesnės pinigų apyvartos, smarkiai auganti pramonė ir pastoviai besiplėtojanti prekyba reikalavo vis naujų, vis didesnių kreditų.

Tačiau, 1709 m. Anglijos Banko įstatymas, kuris draudė bet kurios rūšies bendrovei, turinčiai daugiau kaip 6 narius, leisti notas, labai trukdė patenkinti naujų pinigų bei naujų kreditų paklausus. Bankas labai uoliai sekė, kad niekas nenusikalstų šiam įstatymui. Paties Anglijos Banko notos ėjo daugiausia tik pačiame Londone. Provincija jautė didelį trūkumą popierinių pinigų, bet Bankas nieko nepadaro, kad provinciją aprūpintų savo notomis. Jis nesteigia savo skyrių net ir svarbesniuose krašto centruose. Bankas ramiai sau sėdi ant savo aukso skyrių. Paskiri privatiniai asmens ar smulkios tokių asmenų bendrovės imasi tenkinti notų bei kreditų paklausus. Londone tą atlieka auksakaliai, provincijoje įvairių įvairiausių profesijų žmonės griebiasi bankinio verslo. Tų naujų bankininkų tarpe randame: duonkepių, mėsininkų, siuvėjų, vaistininkų, manufaktūros bei kolonialinių prekių pirklių. Kai dar 1750 m. provincijoje buvo tik 12 bankų, 1790 m. jau randame tokių bankų 400. Kai kurie tų bankų buvo įsteigti tikrai rimtų žmonių, kurie gerai suprato pagrindinius notų emisijos dėsnius, tačiau kiti gamino popierinius pinigus, žiūrėdami vien asmeninės naudos, ir visai nesirūpino, kokiu būdu jie galės bet kurio ekonominio ar politinio sukrėtimo metu iškeisti savo paleistąsias notas monetomis ar brangiųjų metalų lydiniais. Kaip tik tokio sukrėtimo neteko ir ilgai laukti.

Revoliucinė Prancūzijos vyriausybė 1793 m. vasario 1 d. paskelbia anglams karą. Tuojau galvotrūkčiais lekia žemyn procentinių ir dividendinių popierių kursai. Didelė minia puola Anglijos Banką, norėdama atsiimti savo depozitus ir iškeisti savo notas. Pagavusi Londono gyventojus panika greitai persimeta į provinciją. 26 bankai tuojau sustabdo mokėjimus. Dabar, bet jau per vėlai suprato Anglijos Bankas, kokią jis klaidą padarė, nesirūpindamas provincijos kreditais. Juo vis nauji

provincijos bankai sustabdo savo mokėjimus, juo vis didesnis pirklių skaičius turi pasiskelbti neišsimokančiais skolininkais[126]. Pagaliau, ta didelė bankrotų banga pradeda užpilti ir Anglijos Banko pinigų skrynias. Anglijos Banko valdytojas šaukiasi vyriausybės pagalbos.

Deja, kaip tik tuo pačiu metu ir vyriausybė stovi ties tuščiomis iždo skryniomis, kai pradėto karo išlaidos[127] ir valstybinės skolos palūkanų mokėjimas[128] reikalauja nepaprastai didelių išlaidų. Padėtis buvo tikrai kritinga. Tačiau, ministeris pirmininkas ir iždo kancleris Williamas Pittas (1759—1806)[129] pasiryžta bet kuria kaina gelbėti Anglijos Banką. Pittas nė kiek neabejojo, kad Anglijos Banko žlugimas palaidotų visą Anglijos kreditą. Negalėdamas padėti Bankui gyvais pinigais, Pittas, parlamento sutikimu, išleidžia 5 mil. £ iždo bonų[130] ir tais bonais atidaro Bankui kreditą. Kaip tik pasklido žinia, kad iždas parėmė Banką, tuojau ne tik atslūgo Banko runas, bet dar pradėjo grįžti ir senieji depozitai. Leistojo 5 mil. kredito Bankas tepasinaudojo tik 2 200 000 £. Taip, palyginti, laimingai pasibaigė pirmoji krizė, kurią sukėlė didysis karas su prancūzais.

Tačiau, jau ta krizė gyvai parodė anglų vadovaujamiems sluoksniams, kad pradėtas karas turės sudaryti jiems ir nemažų finansinių sunkumų. Juo toliau tas karas tęsėsi, juo aiškiau matė anglų visuomenė, kaip ji klydo, laukdama greitos karo pabaigos. Teisybė, šiame kare stojo visos galingos monarchinės kontinento valstybės, drauge su turtingiausia pasaulio šalimi, Anglija, prieš kruvinų revoliucinių konvulsijų draskomą Prancūziją. Deja, nei patys anglai, nei jų sąjungininkai neįvertino dvasinių tos tautos pajėgų, kuri kovojo, nesigailėdama savo geriausių vaikų gyvybės už savo ir kitų pasaulio tautų laisvę.

---

[126] 1793 m. lapkričio mėn. bankrotuoja 105 firmos, kai dar spalio mėn. tokių bankrotų buvo du kartu mažiau. 1793 m. buvo konkursų, atseit, visų skolininko turtų prievartos keliu pardavimų su nepilnu kreditorių patenkinimu, 1956; kai dar 1791 m. tokių konkursų buvo tik 769.

[127] Tas karas kainavo Anglijai vidutiniškai kasmet virš 84 mil. £, 1814 m. net 106 mil. £.

[128] Valstybinė skola 1793 m. siekė 244 mil. £, 1816 m. pakilo iki 885 mil. £.

[129] Williamas Pittas Jaunesnysis (jo tėvas taip pat Williamas vadinamas Senesniuoju 1708—1778) stambaus masto Anglijos valstybės vyras. Pittas ne tik sukūrė naują anglų finansų politiką, bet ir visos tautos bei valstybės ūkį, remdamasis Ad. Smitho mokslu, įstatė į naujas vėžes. Dviem atvejais buvo ministeriu pirmininku (1784—1803 ir 1804—1806).

[130] Iždo bonai, tai iždo trumpalaikio kredito dokumentai, kurie yra iždo vekselio pobūdžio ir todėl neturi mokamų palūkanų kuponų, atseit, atkarpų, kurias pristačius iždo kasoms, išmokama priklausomos palūkanos, bet yra diskontuojami, kaip ir visi kiti vekseliai.

Anglai meta į tą žūtbūtinę dviejų Europos kontinento pasaulių, destis, užtekančios laisvės ir merdėjančio absoliutizmo, kovą ne tiek savo žmones, kiek savo kapitalus. Šiuo atveju Pittas sekė savo tėvo pėdomis, kuris Septynerių metų kare gausiai finansavo Friedrichą Didįjį. Tačiau, kai Anglijos pinigai Friedricho rankose virsdavo karo laimėjimais, kurie sukūrė tvirtus Prūsus ir padarė juos galingais anglų sąjungininkais, tai Pitto auksu lopomi sutrešę Europos monarchų sostai, Napoleono armijų daužomi, tuojau virsdavo šipulių krūvomis. Gal būt, kad turėjo tam tikro pagrindo Pitto priešininkai, kurie nurodinėdavo, kad jo teikiamos sąjungininkams pašalpos yra pačiai Anglijai bereikalingai išmesti pinigai. Anglų teikiamos piniginės pašalpos buvo dviejų rūšių: paskolų laidavimai ir paprastos dovanos. Žinoma, kad laiduotas paskolas teko sumokėti patiems anglams[131]. Tačiau, didžiausias išlaidas sudarydavo pačių anglų kariuomenės bei laivyno išlaikymas. Tų išlaidų neįmanoma buvo padengti mokesčiais, arba net ir normaliomis Anglijos iždo paskolomis. Tat Pittui teko ieškoti karo finansavimui vis naujų šaltinių. Tarp tų šaltinių būta ir tokių, kurių naudojimą sunku būtų pateisinti sveikos ekonomikos dėsniais. Tos rūšies šaltiniu tenka laikyti ir nuolatines paskolas Anglijos Banke.

1694 m. Banko įstatymas uždraudė Bankui skolinti iždui pinigus be parlamento sutikimo. Tuo būdu norėta apsaugoti banko interesus nuo nesąžiningų iždo kanclerių pasikėsinimų. Tas nuostatas dažnai būdavo apeinamas. Sunkiomis iždui valandomis Bankas paskolindavo iždui 20—30 000 £, imdamas įkaitu iždo bonus. Vieną kartą, Amerikos karo laikais, tokiu būdu buvo paskolinta net 150 000 £. Tokių paskolų teisėtumas sukeldavo Banko vadovybėje įvairių abejonių. Pagaliau, buvo nutarta kreiptis į vyriausybę ir prašyti, kad ji įstatymo keliu parūpintų Bankui įgaliavimą teikti iždui trumpalaikes paskolas, kurių bendra suma galėtų svyruoti tarp 50 000 ir 100 000 £.

Pittas, gavęs tokį Banko laišką, labai sumaniai panaudoja jį tam, kad praplėstų Banke iždo teises. Parlamentas, Pitto prašomas, pripažįsta Banko davinėtas, įstatymais nenumatytas iždo paskolas, teisėtomis ir įgalioja Banką toliau teikti iždui tokias pat paskolas be parlamento sutikimo. Deja, parlamento priimtas įstatymas neturi Banko siūlytos tokio kredito ribos. Dabar vyriausybė be parlamento sutikimo galėjo reikalauti iš Banko bet kurios pinigų sumos. Bankas pasidarė bejėgis priešintis

[131] Per dešimtį pirmųjų karo metų buvo dovanota 9 024 817 £ ir laiduota paskolų 6 220 000 £.

tokiems vyriausybės reikalavimams. Suktą Pitto pasielgimą su Banku vargu bet kas gali pateisinti, tačiau, be abejo, dar mažiau tegali būti pateisinamas to, taip suktu būdu išgauto, įstatymo naudojimas. Pittas, visai nesirūpindamas, ar Bankas turi laisvų pinigų, reikalauja vis naujų, vis didesnių kreditų. Ne Banko turtai, bet iždo reikalai pasidarė iš Banko reikalaujamų kreditų mastu. Jau nuo 1794 m. pabaigos Banko valdyba retkarčiais veltui protestuoja prieš tokį ministerio pirmininko elgesį. Pittas visuomet sutinka su visais Banko reikalavimais, pasižada vykdyti visas jo teikiamų kreditų sąlygas, tačiau nieko jis nemano daryti. Pittas nuolatos žada sumažinti bent iki 500 000 £ trumpalaikę Banko skolą, tačiau ta skola vis auga ir auga ir 1797 m. vasario 25 d. pasiekė 9 964 413 £ sumos. Jei pridėti prie tos sumos nuolatinę iždo skolą, tai 1797 m. vasario 25 d. iždas buvo kaltas Bankui $21^1/_2$ mil. £. Kaip tik tą dieną Anglijos Bankas pirmą kartą savo istorijoje sustabdo mokėjimus.

Teisybė, gal būt, kad ir paties Banko politika bent kiek pagreitino mokėjimų sustabdymo dienos atėjimą. Kai nuo 1795 m. ėmė svyruoti ir pagaliau smukti anglų devizų kursai, Anglijos Bankas visai teisingai, norėdamas pabranginti anglų pinigus, griebiasi mažinti notų emisiją. Kai sumažėjo krašte Anglijos Banko notų apyvarta, tai provincijos bankai, kurie keitė savo notas Anglijos Banko notomis, nebeturi kuo keisti savo pristatomų notų. Atsidūrę tokioje padėtyje tie bankai pradėjo uždarinėti savo langelius. Labai sumažėjusi notų apyvarta pasunkino mokėjimų vykdymą kaip tik tuo laiku, kada labai neaiškios ateities perspektyvos visus skatinte skatino reikalauti mokėjimų gyvais pinigais.

Didelis pinigų trūkumas smarkiai didino ir taip jau nemažą konkursų skaičių. Tas nuolatos augąs bankrotų ratas pakerta žmonių pasitikėjimą bet kuriais kredito dokumentais, tuo pačiu, žinoma, ir Anglijos Banko notomis. Ir taip jau neskaitlingos notos krūvomis grįžta į Anglijos Banką, tuštindamos jo aukso bei sidabro sandėlius. Banko brangiųjų metalų atsarga nebe dienomis, bet valandomis tirpsta. Leidžiami gandai, kad prancūzų kariuomenė jau išlipo į britų salas ir rengiasi pulti Londoną, sukelia tikrą žmonių paniką. Kai dar 1797 m. vasario 20 d. žlunga keli tvirti provincijos bankai, Londono gyventojai, jau visai nebetekę galvų, tiesiog galvotrūkčiais puola Anglijos Banką. Bankas vis dar mėgina tenkinti žmonių reikalavimus, tačiau vasario 25 d., pastebėjęs, kad tų reikalavimų ir galo nesimato, kai metalinė banko atsarga berodo tik 1 200 000 £, uždaro savo duris. Iždo paskolų lakštai smunka iki 51% savo nominalinės vertės.

Dabar, pagaliau, Pittas ir jo draugai aiškiai pamato, kur jie nuvedė kraštą, neprotingai naudodami Banko turtus. Dar tą pačią vasario 25 d. susirenka ministerių taryba, kurioje dalyvauja ir patsai karalius. Čia nutariama atleisti Banką nuo prievolės daryti bet kuriuos mokėjimus gyvais metalo pinigais ir imtis priemonių atstatyti pinigų apyvartą bei visuomenės kreditą. Sekančią dieną pasirodo prie Anglijos Banko durų jo valdybos skelbimas, kuriame pareiškiama, kad Banko padėtis esanti nepaprastai gera ir todėl neįmanomas bet kuris abejojimas dėl jo leidžiamų notų saugumo. Tas skelbimas tiesiog nustebino pirklių bei bankininkų pasaulį. Tą pačią dieną susirenka valstybės paskolos lakštų laikytojai, pirkliai ir bankininkai ir panašiai, kaip 1745 m., paskelbia, kad jie ne tik patys ima bet kuria suma notas, bet ir kitiems pataria tą patį daryti. Tas paskelbimas, kurį pasirašo 4 000 žymesnių City gyventojų[132], atstato žmonių pasitikėjimą notomis.

Lygiai tą pačią dieną, kai buvo paskelbtas City veikėjų pareiškimas, karalius prašo parlamento parūpinti kraštui metalinių pinigų. Ta proga Pittas siūlo sudaryti komisiją, kuri ištirtų Banko padėtį. Jau kovo 3 d. komisija padaro parlamentui pranešimą, kad Banko aktyvai viršija pasyvus 3 826 890 £. Į tą sumą neįskaitoma nuolatinė iždo skola Bankui, kuri siekė 11 686 800 £. Vėliau, per kilusias diskusijas komisijos pranešimo klausimu, paaiškėjo, kad komisija neįtraukė į Banko aktyvus ir trumpalaikės 9 964 413 £ iždo skolos. Tuo būdu pasirodo, kad Banko aktyvai viršijo pasyvus 25 478 103 £. Ta suma iš tikrųjų sakyte sako, kad „Banko padėtis yra nepaprastai gera".

Dabar visiems aiškėja, kad ne Banko vadovybė buvo kalta dėl vasario 25 d. įvykio, bet nesąžininga Pitto politika. Banko vadovybė galėjo teisingai didžiuotis gera Banko padėtimi. Dabar ir pats Pittas, pamatęs blogus savo politikos padarinius, siūlo nustatyti tą sumą, iki kuriai iždas gali įsiskolinti Bankui trumpalaikiais kredito dokumentais. Pasiūlymas buvo parlamento priimtas. 1797 m. gegužės 3 d. pradeda veikti įstatymas, kuris draudžia Bankui skolinti be parlamento sutikimo vyriausybei daugiau kaip 600 000 £ ir mokėti bet kam metalo pinigais. Šiuo atveju padaryta išimtis tik kariuomenei ir laivynui. Banko notos paskelbtos teisėtomis mokėjimo priemonėmis[133]: notomis

[132] City, (iš lot. civitas, anglų city, miestas), didmiesčio centro prekybinis kvartalas. Iš pradžių tokiu vardu buvo vadinamas tik prekybinis Londono centras, vėliau imtas terminas taikyti ir kitų miestų prekybos rajonams.

[133] Teisėtos arba įstatyminės mokėjimo priemonės yra tokios mokėjimo priemonės, kuriomis sumokėta skola laikoma įstatymų galutinai

buvo galima mokėti iždo kasoms visus mokesčius, tačiau privatinius skolos pasižadėjimus buvo galima atsiteisti notomis tik kreditorių sutikimu. Jau kelias dienas anksčiau, atseit, gegužės 1 d. pradėjo veikti įstatymas, kuris leido Bankui emituoti vieno ir dviejų svarų notas, nes metalo pinigai, kaip geresnieji pinigai, t. y. Greshamo dėsniu, buvo žuvę iš apyvartos[134].

Tie įstatymai padaro pradžią naujai, sveikai Pitto ūkio politikai, kurios centre atsistoja bendrų pajamų mokestis. Laimingus tos politikos padarinius sustiprina nepaprastai besiplėtojanti anglų prekyba. Nors karo išlaidos nepaprastai padidėjo, tačiau iždo skola Anglijos Bankui mažėjo kasmet maždaug 5 mil. £. Tuomet pasikeičia ir Pitto santykiai su Anglijos Banku. Pittas įsitikina Anglijos Banko patriotiškumu ir tų savo žygių klaidingumu, kurie vos nesugriovė Anglijos Banko, tos visos tautos kredito tvirtovės. Tokį savo naują nusistatymą parodė Pittas, kai dar tais pačiais 1797 m. pats prašė parlamento atmesti Siro Williamo Bulteneyo pasiūlymą kurti naują tautinį banką.

Bankas iš savo pusės stengiasi duoti vis naujų savo valstybinio nusistatymo įrodymų: 1798 m. jis aukoja karo fondui 200 000 £, 1800 m. duoda iždui 3 mil. £ paskolą be jokių palūkanų. Žinoma, be grynai patriotinių motyvų paskolos davimui turėjo įtakos ir noras gauti pelningų monopolinių banko teisių prailginimą. Ir iš tikrųjų, parlamentas, atsiteisdamas Bankui, prailgina jo monopolinę koncesiją iki 1833 m. rugpiūčio 1 d.

Nors Banko aukso atsarga kasdien didėjo, nors apskritai jo padėtis nuolat gerėjo, tačiau parlamentas dar 1797 m. gale nutaria, kad Bankas vėl pradės keisti savo notas auksu tik į vieną mėnesį po karo pabaigos. Kai 1802 m. buvo pasirašyta Amiens'o taika, tai turėjo pradėti veikti ir notų keitimo prievolė. Bankas pareiškia esąs pasirengęs savo notas keisti auksu, tačiau naujojo iždo kanclerio Addingtono pasiūlymu tos prievolės vykdymas buvo dar atidėtas iki 1803 m. kovo 1 d. Tuo tarpu prasideda naujas karas su prancūzais ir drauge su juo pradeda vėl veikti notų keitimo suvaržymai.

Dar 1800 m. pabaigoje notų vertė, palyginti su aukso kaina, pradėjo smukti. Žinoma, tuo pačiu metu pradėjo kristi ir anglų

---

likviduota (atsiteista). Ta prasme teisėtos mokėjimo priemonės bus Lietuvos Banko notos ir mūsų monetos, tačiau nebus teisėtos mokėjimo priemonės čekiai, nes čekiu apmokėta skola bus tik tuomet galutinai likviduota, kai patsai čekis bus realizuotas. Nuo teisėtos mokėjimo priemonės reikia skirti privalomą arba valiutinę mokėjimo priemonę, t. y. kurią priimti neribotu kiekiu niekas neturi teisės atsisakyti. Privaloma mokėjimo priemonė pas mus bus tik Lietuvos Banko notos.

[134] Iki tol Anglijos Bankas negalėjo leisti notų mažesnės kaip 5 £ vertės.

devizų kursai. Kai pradėta ieškoti tokio reiškinio priežasčių, pastebėta, kad 1800 m. buvo paleista, palyginti, labai daug notų. Todėl griebtasi mažinti notų apyvartą ir notų vertė bei devizų kursai vėl grįžo į savo senąsias pozicijas. Atrodo, kad jau anksčiau patsai Anglijos Bankas turėjo susiprasti sumažinti savo notų apyvartą, nes tuomet jau buvo žymiai pablogėjusi ūkinė Anglijos padėtis: blogas derlius ir stambūs užsienio prekybos nuostoliai ištraukė iš Anglijos didelius aukso kiekius.

Banko notos ir Anglijos devizos laikosi pariteto[135] iki 1807 m. Kaip tik tuomet pradedama kariauti didesniu įtempimu, karas pradeda ryti vis stambesnes sumas, karo naštos slegiamas pradeda irti privatinis kreditas, tarptautinė prekyba palūžta, nes Anglija paskelbia Prancūzijos bei jos sąjungininkų jūrų pakrančių blokadą, į kurią Napoleonas atsako uždrausdamas visoms Europos kontinento valstybėms palaikyti bet kuriuos prekybinius santykius su Anglija. Tie visi prekybos suvaržymai skatino kariaujančias šalis varyti kontrabandą, kuri dar labiau padidėjo, kai prancūzų kariuomenė užėmė Ispaniją ir Portugaliją. Dabar jokios sutartys nebevaržo Anglijos pirklių prekybos su tų valstybių kolonijomis. Tas kolonijas eksploatuoti pradedama steigti įvairių įvairiausių bendrovių, kurių akcijomis prasideda panaši spekuliacija, kaip ir Pietų Jūros Bendrovės laikais.

Tenka tikrai stebėtis, kad Anglijos Bankas ne tik nesirūpina tą vis didėjančią spekuliaciją varžyti, bet dar įvairiomis savo priemonėmis ją palaiko. Anglijos Bankas tiesiog kredituoja grynai spekuliacijos, jei jau nepasakyti apgavystės, tikslais sukurtas bendroves. Notas leisti spekuliacijos tikslams buvo, be abejo, labai pelningas dalykas. Tą pastebi ir įvairūs spekuliantai ir todėl patys pradeda provincijoje steigti vis naujus notas leidžiančius bankus. Provincijos notų bankų skaičius nepaprastai didėja: kai dar 1797 m. jų buvo tik 270, tai 1808 m. jų atsiranda jau 600, o 1810 m. priskaitoma net 721. Jų paleistųjų notų suma tuomet siekė maždaug 30 milijonų £, kai tuo pačiu metu Anglijos Bankas buvo paleidęs tiktai 21 mil. £. Tokiomis sąlygomis pilnai suprantama, kad notų vertė pradėjo smukti.

---

[135] Paritetas, iš lotynų par — lygus, reiškia, pirmiausia, piniginio vieneto vertę santyky su tam tikru metalo kiekiu. Lito paritetas yra 0,150462 g aukso, nes lito vertė lygi vertei 0,150462 g aukso. Be to, paritetas gali būti ir santykyje vieno piniginio vieneto su kitu piniginiu vienetu. Taip, markės paritetas su litu bus 2,38, atseit, už vieną markę reikia duoti 2,38 lt, arba viena markė yra lygi 2,38 lt. Pagaliau, kalbama ir apie ūkio paritetą, kai piniginio vieneto dydis atitinka krašto ūkio sąlygas. Kiekvienas kraštas turi turėti tinkamo didumo piniginį vienetą. Taip, Anglija turi maždaug 29 kartus didesnį piniginį vienetą (£), negu Lietuva, nes Anglija yra kur kas turtingesnis kraštas kaip Lietuva.

1810 m. už vieną gvineją[136], kuri kainavo 21 sh., jau pradėta mokėti 26—27 sh.

1810 m. vasario 1 d. susirūpina susidariusia pinigų rinkos padėtimi Žemieji Rūmai. Buvo išrinkta šitam dalykui ištirti tam tikra komisija, kuri pinigų bei bankų istorijoje žinoma vardu Bullion Committee[137]. Tasai komitetas pasiima ištirti, kokie veiksniai numušė notų vertę. Tam reikalui komitetas kviečia skaitlingus žinovus, kurių tarpe buvo ir Anglijos Banko valdybos nariai. Jie įrodinėjo, kad ne Anglijos notų vertė krito, bet kilo aukso kaina, ir todėl už unciją[138] aukso tenka mokėti notomis nebe 3 £ 17 sh ir 6 d., bet 4 £ 10 sh[139]. Didesnė ar mažesnė notų apyvarta negalinti veikti devizų kursus. Jokia notų infliacija nesanti įmanoma, kol notos duodamos tik už prekybinius, nustatytais terminais mokamus vekselius. Buvo nemaža ir šiaip jau City pirklių, kurie buvo tokios pat nuomonės, kaip ir Anglijos Banko atstovai. Priešingai, kiti skelbė, kad notų vertės kritimo priežasties tenka ieškoti perdaug didelėje pinigų emisijoje, kuri žymiai prašoko realinius, prekių pasiūlais pagrįstus, pinigų paklausus. Ne aukso kaina pakilo, kaip mano Anglijos Banko atstovai, bet notų vertė krito.

1810 m. birželio mėnesyje pasirodo Bullion Committee pranešimas, kuris nepatenkino Žemųjų Rūmų atstovų ir nerado pritarimo City žmonių tarpe. Jis buvo smerkiamas, kaip grynų, atitrauktų nuo gyvenimo, teoretikų kūrinys. Tas raportas buvo ilgus metus visų užmirštas ir tik pokarinių laikų piniginė anarchija privertė teoretikus ir praktikus susidomėti tuo nepaprastu dokumentu.

Pagrindines Bullion Committee raporto mintis, trumpai suglaudus, galima sekančiu būdu atpasakoti. Auksas yra Anglijos pinigų vertės matas ir todėl bet kuri gėrybė laikoma pigi arba brangi pagal tą aukso kiekį, kurį už tą gėrybę reikia duoti. Nuo to laiko, kai buvo sustabdyti mokėjimai auksu, Anglijos

---

[136] Gvineja, nuo Vakarinės Afrikos kolonijos Gvinejos vardo, buvo gaminama iš Gvinejos aukso. Gvinejos tipo monetos kalta 1662—1816 m. Dabartiniu metu gvinėjos vardu yra vadinama 21 šilingo pinigų suma.

[137] Bullion reiškia aukso ar sidabro lydinį, netiesiogine prasme metalo valiutą, bulionist — metalo valiutos šalininkas. Committee — komitetas, komisija.

[138] Uncija, iš lotynų unus, vienas, viena dvyliktoji dalis svorio ir pinigų vieneto as (iš graikų eis — vienas). Dabar $^1/_{12}$ anglų svaro, atseit, anglų svaras — troy-pound turi 373,242 g. Jis dalinamas į 12 ounces (oz), kiekviena ounce 20 pennyweights (dwt=pennies svoriai), kiekvienas pennyweight 24 grains (gr. = grenas). Tuo būdu viena anglų uncija (oz) turi 31,1035 g.

[139] Sutrumpintai £ 3.17.6; £ 4.10.0.

Banko ir provincijos bankų notos faktiškai pasidarė vieninteliais vertės matais. Todėl tų notų vertė turi atitikti vertę aukso, kuris yra tikrasis, įstatyminis vertės matas. Anglų pinigai neteko 13% savo vertės vien dėl to, kad krito vertė esamų apyvartoje notų. Jei būtų sumažinta popierinių pinigų apyvarta, tai jų vertė santykyje su kitomis gėrybėmis, o tuo pačiu, žinoma, ir auksu, turėtų pakilti. Anglijos Banko vadovybė, skelbdama, kad notų infliacija neįmanoma, kol diskontuojami vien prekybiniai vekseliai, neskiria dviejų dalykų: pinigų davimą pirkliui ir notų apyvartos didinimą. Kol pinigai, patekę į pirklio rankas, vartojami vien produktingiems reikalams, tol jie neveikia prekių kainų, tačiau ir tokie pinigai, eidami iš rankų į rankas, patenka į bendrą pinigų apyvartos srovę, kuri, nevisuomet eidama gamybos vaga, didina pinigų pasiūlus kaip tik tuo metu, kada nedidėja prekių pasiūlai. Kai pinigų pasiūlai didėja kaip tik tuo metu, kai prekių pasiūlai nedidėja, arba, kas dar blogiau, kai prekių pasiūlai mažėja, tai pinigų vertė turi smukti.

Raportas atsidėjęs griauna Anglijos Banko vadovybės pažiūrą, kad pristatomų Bankui diskontuoti prekybinių vekselių suma nustato tikrąsias notų emisijos ribas. Jis primena, kad juo bus žemesni diskonto procentai, juo didesnė vekselių suma bus pateikiama bankui. Pirklys visuomet skolins banke pinigus, jei tik galės skolintais pinigais pelnyti. Raportas nurodo, kad reikia griežtai skirti, kai devizų kursai pradeda kristi arba, kitais žodžiais, kai pinigų vertė pradeda smukti, pinigų paklausus vidaus apyvartai ir pinigų paklausus išvežimui į užsienius. Pirmu atveju, kai pinigai reikalingi vidaus apyvartai, bankas, nieko nelaukdamas, tuojau turi duoti naujų pinigų, paleisdamas į kraštą didesnę notų sumą, priešingai, kai žmonės reikalauja pinigų tam, kad juos išvežtų į užsienį arba pakeistų aukso gabalais (tuo pačiu, žinoma, ir bet kuriomis kitomis vertybėmis), bankas tuojau turi varžyti, siaurinti notų emisiją.

Tuo būdu Bullion Committee raportas nustato du labai svarbiu notų banko politikos dėsniu: 1) reikia skirti dvi pinigų paklausų rūšis: vieną paklausų rūšį turėsime, kai pinigai eina į kraštą, antrą — kai jie bėga į užsienį; 2) notų emisiją reikia tvarkyti ne vien pagal pristatomą diskontui prekybinių vekselių sumą, bet ir pagal devizų kursus, atseit, pagal pinigų vertę. Jei pinigų vertė krinta, ką aiškiai parodo smunkantieji devizų kursai, tai reikia mažinti notų apyvartą, priešingai, kai pinigų vertė kyla — tenka didinti notų apyvartą.

Taikydamas tokius savo dėsnius anglų gyvenimui, raportas tvirtina, kad Anglija turinti per didelę pinigų apyvartą, ir todėl pabrangę aukso lydiniai ir nusmukę devizų kursai. Notų apy-

varta galėjusi tik todėl taip padidėti, kad notos nebekeičiamos auksu. Jei notos būtų keičiamos auksu, tuomet jų apyvarta turėtų rikiuotis pagal turimą aukso kiekį, ir todėl patsai jų vertės kritimas nebūtų įmanomas. Pagaliau, be notų keitimo sustabdymo, turėjęs reikšmės notų vertės kritimui ir tinkamos notų emisijos kontrolės Anglijos Banke trūkumas. Raporto autoriams atrodo, kad pinigų vertės atstatymui reikia vėl pradėti keisti notas auksu. Tačiau ir raporto autoriai gerai supranta visus, esamomis karo sąlygomis, tokios operacijos sunkumus. Pradėjus notas keisti auksu, tuojau turėtų sumažėti pinigų apyvarta, tuo tarpu kai šėlstąs sunkus karas reikalavo vis naujų ir naujų milijonų. Pagaliau, pakelta iki aukso lygmens pinigų vertė pabrangintų gyvenimą, nes ir pabrangę pinigai nepajėgtų numušti nei darbo algų, nei prekių kainų. Tie sumetimai ir verčia raporto autorius palikti Anglijos Banko vadovybės nuožiūrai nustatyti laiką, kada bus galima pradėti keisti notas auksu.

Raportas sukėlė gyvas diskusijas parlamente, kurios vis dėlto galų gale jį palaidojo. Anglijos Bankas gauna laisvas notų emisijai rankas. Netenka abejoti, kad raporto mintys buvo visai teisingos, tačiau kas žino, ar buvo galima jas ištisai pritaikyti jau nusilpusiam Anglijos ūkio organizmui. Juk kas sveikam naudinga, ligoniui gali būti labai kenksminga. Tuo pačiu metu, kai parlamente ėjo gyvos diskusijos raporto klausimais, prancūzai laiko okupavę prūsus, Napoleonas valdo Olandiją, Italija pasidaro prancūzų imperijos dalimi, Austrija, sumušta ties Wagramu, prašo taikos, šiaurinė ir vidurinė Ispanija patenka į prancūzų rankas, Napoleonas negirdėtai sustiprina kontinento blokadą, Anglijos prekės labai sunkiai begali pasiekti užsienio rinkas, tačiau, užsispyrusi Anglija pasiryžta viena pati kovoti su visa Napoleono galybe, nenorėdama jokiu būdu atiduoti į jo rankas viso pasaulio hegemonijos.

Karas ir toliau ryja milžiniškas sumas, Anglijos Bankas nuolatos didina notų apyvartą, auksas vis plaukia karo reikalams į pasaulį, notų vertė vis slenka žemyn. Napoleoną džiugina Anglijos pinigų vertės kritimas ir jos aukso atsargos mažėjimas. Kad pagreitintų aukso bėgimą iš Anglijos. Napoleonas leidžia laisvai įvežti į Angliją grūdus, kurie turėjo būti apmokami auksu. Napoleonas nori pakirsti Anglijos kreditą ir užmušti jos prekybą. Tokių sumanymų įgyvendinimas, be abejo, daugiau Napoleonui svėrė, negu didžiausio mūšio laimėjimas.

Tuo tarpu Anglijos Banko notų vertė vis smunka ir toliau. 1812 m. jos nebetenka jau 20% savo vertės, sekančiais 1813 m. jos nustoja 24% savo tikrosios kainos; 1814 m. net 26%.

Kad pašalintų aukso monetų agio vidaus rinkoje, Lordų Rūmuose dar 1810 m. buvo priimtas įstatymas, kuris naikina pinigų rinkoje notų ir aukso monetų skirtumą. Visiems mokėjimams aukso ir popieriniai svarai buvo lygūs. Tuo būdu notos savaime virto privalomomis mokėjimo priemonėmis. Tas įstatymas turėjo veikti tik iki 1812 m. kovo 25 d., tačiau jis veikė visą laiką, kol veikė notų keitimo suvaržymas.

1814 m. Napoleono pralaimėjimas ir pasaulio taika padeda pakilti ir Anglijos notoms. Jų vertė kyla 5%. Tačiau, netikėtas Napoleono grįžimas iš Elbos vėl numuša notas 25%. Pagaliau, nugabenus Napoleoną į Šv. Elenos salą, pasaulio gyvenimas vėl grįžta į savo normalias vėžes. Atpuolusi kontinentinė blokada smarkiai pagyvina Anglijos prekybą. Geri derliai didina krašto gerovę. Iždas nebeprašo Banko naujų paskolų.

1815 m. dėl staiga atpigusių žemės ūkio gaminių bankrutuoja 89 provincijos bankai, kurie leido savo notas. Jų notos nueina niekais, ir tuo būdu savaime žymiai sumažėja notų apyvarta. Anglijos Banko vadovybė rengia dirvą pradėti keisti notas auksu ir todėl atsidėjusi didina savo aukso atsargą. 1816 m. lapkričio m. Anglijos Bankas paskelbia, kad jis keičia paritetu visas savo notas, kurios buvo paleistos prieš 1812 m., 1817 m. pradeda keisti visas notas, paleistas iki 1816 m. Notų vertė dar labiau pakyla. Iki pariteto joms betrūksta apie 2%.

Šitieji Anglijos Banko žygiai žymiai sustiprino žmonių pasitikėjimą ne tik senesnėmis, bet ir naujomis notomis. Žmonės visai nebesiskubina keisti ir jau auksu keičiamas notas. Tačiau, jau 1819 m. vėl pasunkėja ekonominė Anglijos padėtis ir drauge su ja pradeda vėl smukti Anglijos Banko notos, kurios nebetenka nuo 3 iki 4% savo vertės. Kaip tik tuo metu Europos kontinento valstybės, norėdamos pakeisti savo popierinius pinigus metalo monetomis, ėmė aukštais nuošimčiais paskolas Anglijoje. Tos paskolos ir ištraukė iš Anglijos auksą. Be to, pati Anglijos vyriausybė buvo reikalinga didelių pinigų savo karo skoloms mokėti ir prašė Anglijos Banke paskolų, kuris skolino notomis. Pagaliau, padidėję pinigų paklausai, pakilusios palūkanos skatino ir provincijos bankus leisti vis naujas notas. Tuo būdu tuo pačiu metu mažėja aukso atsarga ir didėja notų apyvarta.

Susidariusia padėtimi susirūpina Aukštieji ir Žemieji Rūmai ir todėl dar 1819 m. vasario mėn. skiria komisiją, kuri turėjo ištirti pinigų rinkos padėtį. Komisija apklausinėjo, be kitų žinovų, ir Anglijos Banko valdytoją, jo pavaduotoją ir kai kuriuos direktorius. Šiuo atveju jie buvo kaip tik tos pačios nuomonės, kaip ir 1810 m. Bullion Committee. Perdidelė notų emisija nu-

mušė pinigų vertę ir pakėlė aukso kainą. Tačiau, kitoniškos nuomonės buvo kiti Anglijos Banko valdybos nariai. 1819 m. kovo 25 d. jie nutaria, kad notų emisija neturi nieko bendro su aukso kainos kilimu. Abiejų Rūmų komisija, apsvarsčiusi žinovų nuomones, padaro savo pasiūlymus Rūmams, kurie juos priima ir paskelbia atitinkamus įstatymus. 1819 m. įstatymas nustato, kad Anglijos Bankas turi pradėti keisti savo notas auksu ne vėliau, kaip 1823 m. gegužės 1 d. Prekyba aukso lydiniais buvo paskelbta laisva, tačiau buvo nustatyta periodiškai vis mažėjanti aukso kaina, kurią Anglijos Bankas turėjo duoti auksu už savo notas[140]. Tuo pačiu metu tam tikrais įstatymais buvo pakartotas draudimas Anglijos Bankui skolinti vyriausybei pinigus be parlamento sutikimo ir nebeleista daugiau provincijos notų bankams keisti savo notas Anglijos Banko notomis, bet auksu.

Nors įstatymas ir leido Anglijos Bankui pradėti keisti savo notas auksu 1823 m. gegužės 1 d., tačiau Bankas, visai nelaukdamas galutinio termino, jau 1821 m. gegužės 1 d. pradeda laisvai duoti auksą kiekvienam atnešusiam atitinkamą notų sumą.

Po 1821 m. tris metus iš eilės Anglijoje buvo labai geras derlius, kuris teigiamai paveikė viso krašto prekybą. Gera ūkio padėtis kelia pinigų paklausus, kurie tenkinami naujų notų emisija. Pasitikėjimas Anglijos Banko notomis smarkiai pašoka, nes žmonės sužino, kad notoms apdrausti Anglijos Banko sandėliuose yra 14 200 000 £ aukso lydinių. Krašto ūkio gerovė sustiprina ir provincijos notų bankus, kurie prašo dabar vyriausybės leisti ir jiems emituoti didesnes notų sumas. Vyriausybė mielu noru sutinka. Padidėjusi pinigų apyvarta numušė palūkanas. Vyriausybė nutaria išnaudoti susidariusią pinigų rinkos padėtį ir paskelbti valstybės skolų konversiją. 5% paskolos lakštai turėjo būti pakeisti naujais 4% lakštais, 4% lakštai $3^1/_2$% lakštais. Kas nenorėjo imti naujų, pigesniais nuošimčiais apmokamų lakštų, tas galėjo atsiimti savo paskolą gyvais pinigais. Palyginti didelis valstybės kreditorių skaičius pareikalavo gyvų pinigų. Reikalingus kreditoriams apmokėti pinigus parūpina iždui paskolos pavidalu Anglijos Bankas. Tuo būdu konversijos operacija dar labiau padidino pinigų apyvartą.

Laikydami rankose stambias gyvų pinigų sumas, žmonės susirūpina, kokiu būdu pelningai paleisti tuos pinigus į darbą. Anglijoje vargu bebuvo galima daugiau pelnyti, negu savo naujais paskolos lakštais buvo siūlęs iždas. Todėl gobšūs anglai pradėjo žvalgytis po užsienius. Pirmiausia, jiems krinta į akis

[140] Tai reiškia, kad notų vertė turėjo būti keliama vis periodiškai.

neseniai susikūrusios Pietų Amerikos respublikos: Columbia, Peru, Brazilija, Guatemala ir, pagaliau, Meksika. Tie kraštai jau ir anksčiau buvo gerai žinomi anglams. Jie buvo ne tik užmezgę su tais kraštais prekybinius santykius, bet ir palaikė juos nepriklausomybės kovose. Dabar kaip tik ateina anglams gera proga įsitvirtinti ūkiškai, vėliau, žinoma, ir politiškai tose naujose, dar labai silpnose, valstybėse. Tų kraštų vyriausybės labai uoliai remia įvairiomis privilegijomis tokius anglų užsimojimus, nes jie duoda kraštui vis naujų pinigų. Pradėta steigti naujųjų kraštų eksploatavimui įvairių įvairiausios akcinės bendrovės, kurių akcijos plačiai pasklinda po visą Angliją. Visi stengiasi tokias akcijas įsigyti, nes tikisi tiesiog pasakiškų pelnų iš tų Amerikos bendrovių. Prasideda liguista naujomis akcijomis spekuliacija, kuri taip primena nelemtus Pietų Jūros Bendrovės laikus.

Sukti vertelgos stebi tas liepsnojančias gobšumo aistras ir pradeda sumaniai pelnytis iš anglų kvailumo. Pradėta kurti tokios bendrovės, kurių tikslai normaliais laikais nebūtų apsukę ir kvailiausių žmonių galvų. Taip, kurta bendrovė, kuri norėjo traukti iš Raudonosios jūros dugno paskendusių egiptiečių turtus, kurie vijosi bėgančius žydus; pasirašinėta akcijos bendrovės, kuri ketino Anglijoje auginti didesnius asilus, tartum Anglijos asilai ir taip jau nebuvo pakankamai dideli. Ir tokios bendrovės turėjo gerą pasisekimą. Tokiu būdu 1824—1825 m. buvo sukurta 624 bendrovės, kurių pagrindinis kapitalas siekė 372 173 000 £. Spekuliacijos sūkuryje tų visų akcijų kursai neišpasakytai kilo.

Ne tik bendrovių steigimas, bet ir tų bendrovių akcijomis spekuliacija reikalavo labai didelių sumų. Tad ir pinigų apyvarta negirdėtai pakilo. Tuo tarpu pradeda aiškėti, kad Amerikos bendrovės neturi jokio realaus pagrindo, kad joms suteiktos vietos valdžios privilegijos yra vien tušti žodžiai, kad jų pasakiški pelnai priklauso tikrai pasakų sričiai. 1825 m. lapkričio mėnesyje ateina audra, kuri nušluoja tas visas bendroves drauge su visomis jų akcijomis. Sukrėstas tokia katastrofa žmonių pasitikėjimas akcijomis skatina žmones kratytis bet kurių vertybinių popierių. Sujaudinti žmonės puola bankus, reikalauja indėlių, grąžina notas ir ima auksą. Bankų nelaimei, jų pačių neapsižiūrėjimu bei neatsargumu buvo paleistos į apyvartą labai didelės notų sumos. Vienas pats Anglijos Bankas dar vis buvo paleidęs 20 mil. £, kai savo sandėliuose beturėjo vos $1^1/_2$ mil. £ aukso. Per šešias savaites 70 provincijos bankų uždaro savo langelius.

Kai vienų bankų notos nueina niekais, kai kiti bankai iškeičia savo notas aukso lydiniais, kraštas pajunta didelį pinigų trūkumą. Stambios, šiaip tvirtos firmos pradeda viena po kitai bankrutuoti. Prasideda sunki ūkio krizė. Visų vertybinių popierių kursai smunka. Niekas nebeperka nei iždo procentinių popierių, nei Anglijos Banko dalių. Paimtas iš bankų auksas arba guli paslėptas namuose, arba plaukia į kontinentą, kur pakeičiamas kontinento valstybių procentiniais popieriais. Atrodė, kad anglas nustojo tikėti savo valstybės kreditingumu. Tuo tarpu žlunga Londono Bankas, kuris savo griuvėsiuose laidoja 60 kitų firmų. Provincijoje vėl uždaro duris 36 bankai. Tik tas gali tikėtis išlikti gyvas, ką palaiko savo pinigais Anglijos Bankas.

1826 m. vasario m. susirūpina sunkia krašto padėtimi parlamentas. Po karštų diskusijų pinigų bei kredito reikalais pasirodo įstatymas, kurio svarbesnieji nustatai buvo sekantieji: Anglijos Bankas neturi teisės leisti notas mažesnės kaip 5 £ vertės. Manyta, kad smulkios notos, pasklisdamos plačiuose gyventojų sluoksniuose, sudaro pinigų infliacijos pavojų, kelia prekių kainas ir didina spekuliaciją. Toks uždraudimas emituoti smulkesnes notas sudarė Anglijos Bankui nuostolių, kuriuos norėta išlyginti leidimu teikti paskolas, laiduojamas „depozitais ir įkaitais". Dabar ir bankai, turintieji daugiau kaip 6 dalininkus, gali leisti notas, tačiau jie negali nei turėti savo būstinių, nei kurti savo skyrių 65 mylių spinduly nuo Londono. Dabar ir pats Anglijos Bankas suprato, kad ne tik kraštui, bet ir jam pačiam naudingiau yra turėti nedidelį tvirtų bankų skaičių, negu smulkių silpnų bankelių daugybę. Provincijos notų bankai neturėjo teisės 65 mylių spindulyje nuo Londono leisti savo notų, atseit, negalėjo tokio spindulio gyventojams teikti savo notomis paskolų arba pirkti iš jų už savo notas bet kurių vertybių. Be to, tokie bankai negalėjo išrašinėti smulkesnių kaip 50 £ vekselių, mokamų Londone. Pagaliau, provincijų notų bankų dalininkai atsakydavo visais savo turtais už banko pasižadėjimus.

1833 m. turėjo baigtis Anglijos Banko koncesija, todėl dar 1832 m. pavasarį sudaroma komisija, kuri turėjo išnagrinėti ne tik tolimesnės Anglijos Banko koncesijos klausimą, bet ir įvairius kitus krašto pinigų bei kredito reikalus. Komisija atsidėjusi klausinėja žinovų nuomones, kaip geriausia sutvarkyti notų emisiją, ar reikėtų šalia aukso monetų paskelbti ir notas privalomomis mokėjimo priemonėmis, kokių priemonių reiktų imtis prieš palūkanų lupikavimą ir ar nevertėtų viešai skelbti Anglijos Banko balansus.

Be kitų žinovų buvo klausinėjami ir Anglijos Banko direktoriai, kurie dabar vieningai pasisakė, kad notų emisijos politika turi būti pagrįsta Bullion Committee raporto dėsniais, kurie reikalauja, jog notų emisijos didumas būtų nustatomas pagal aukso lydinių kainą ir devizų kursus. Dėl notų padengimo auksu direktoriai neturėjo vieningos nuomonės: maždaug visi manė, kad notų trečdalis turi būti padengtas auksu, tačiau, kai vieni tokį trečdalio padengimą laikė absoliutiniu principu, kiti matė jame apytikrį, daugiausia patyrimo keliu sukurtą nuostatą, kuris nevisuomet gali laiduoti notų iškeitimą auksu. Ar notos turi būti laikomos privalomomis mokėjimo priemonėmis, žinovų nuomonės labai skyrėsi. Kur kas vieningesnės buvo pažiūros į maksimalinės leistinų palūkanų normos nustatymą, tačiau ta norma neturėjo saistyti Anglijos Banko, kuris turėjo turėti laisvas rankas, keldamas ir nuleisdamas diskonto procentą, tvarkyti aukso judėjimą.

Komisijos darbų rezultatai pasirodė 1833 m. įstatyme, kurio svarbiausi nuostatai buvo šie: 1) Anglijos Banko notos laikomos teisėtomis mokėjimo priemonėmis; 2) Anglijos Bankui leista vekseliams, kurių terminas yra trumpesnis, kaip 3 mėnesiai, pakelti diskonto procentus virš 5 (šiuo atveju Anglijos Banko nesaistė įstatymas prieš lupikiškas palūkanas); 3) Londone leidžiama steigti bankus, kurie gali išrašinėti čekius, imti depozitus ir varyti bendras bankų operacijas, tačiau neturi teisės leisti notas. Tuo būdu naujasis įstatymas išrašinėti čekius nebelaiko tuo pačiu, ką ir leisti notas; 4) vyriausybė grąžina bankui jo pagrindinio kapitalo ketvirtadalį (3 630 000 £), ir tuo būdu sumažina Banko kapitalą nuo 14 520 000 iki 10 890 000 £; atitinkamai turėjo sumažėti ir iždo mokamas Bankui atlyginimas už valstybės skolų administravimą, būtent: jis buvo numuštas nuo 251 000 £ iki 131 000 £; 5) Bankas turi teikti iždo kancleriui tikrų žinių apie aukso atsargos būvį, depozitų sumą ir notų apyvartos didumą. Be to, bankas turi kas mėnuo už tris praėjusius mėnesius skelbti „London Gazette" savo balansus; 6) Anglijos Banko notų koncesija prailginta iki 1855 m., tačiau vyriausybė pasilieka sau teisę, tam tikromis sąlygomis, jau po 12 metų tą koncesiją panaikinti.

Kaip tik nuo 1833 m. pradeda smarkiai kilti Anglijos ūkio konjunktūra. Geras derlius, geležinkelių statyba, garo mašinų įgyvendinimas pramonėje, prekybos išsiplėtojimas kėlė visų gyventojų ūkinę gerovę. 1826 m. įstatymo pagrindais kuriasi nauji akciniai bankai. Tokių bankų iki 1836 m. pabaigos buvo sukurta 72. Tie nauji akciniai bankai ne tiek krašto ūkio reikalų verčiami, kiek ieškodami savo pelnų, didina notų apyvartą, kelia kredito pasiūlus, mažina diskonto procentus. Nuo tų bankų

stengiasi neatsilikti ir Anglijos Bankas. Atpigę pinigai sužadina vėl spekuliacijos aistras. Žmonės greitai užmiršta liūdnus 1825 m. patyrimus. Tartum iš žemės vėl iškyla sukti vertelgos, kurie vilioja žmonių pinigus įvairių, dažnai fiktyvių, bendrovių akcijomis. Tuo metu įsisteigusių bendrovių kapitalas bendra suma siekė 135 milijonų £. Prancūzai vėl visai teisingai galėjo sakyti: „Johnas Bullis daug gali pakelti, bet jis jokiu būdu nepakelia 4% diskonto“[141].

Anglų nelaimei, kaip tik tuo pačiu metu USA prezidentas Andrew Jacksonas (1829—1837) pradeda pinigų reformą, kuri pareikalavo žymiai padidinti krašto aukso atsargas. USA valdžia perka Londone auksą, mokėdama vekseliais. Anglijos Banko auksas plaukia į Ameriką kaip tik tuo laiku, kai krašto pinigų rinką užplukdo notos, čekiai ir vekseliai. Tokiomis sąlygomis nebeįmanoma laisvoje rinkoje laikyti devizų paritetus.

Anglų devizų kursai pradeda svyruoti, kurių svyravimas sukrečia ir notų vertę vidaus rinkoje. Žmonės, svyruojančias notas nešini, bėga į bankus ir reikalauja pastovaus aukso. Provincijos bankai greitai pritrūksta aukso. Jie bėga vekseliais nešini į Anglijos Banką, prašo tuos vekselius rediskontuoti[142] ir priklausomą sumą išmokėti auksu. Anglijos Bankas, matydamas besibaigiančią savo aukso atsargą, greitai sustabdo tokį rediskontą. Provincijos bankai, nebegaudami aukso, nustoja keitę savo notas. Toks bankų žygis palaužia pasitikėjimą bet kuriais vertybės popieriais. Todėl visi pradeda kratytis naujų bendrovių akcijų, kurios dar nesuskubo įsigyti tvirtesnio žmonių pasitikėjimo. Žymiai didesnė tų bendrovių dalis žlunga, sudarydama didelių žmonėms nuostolių ir dar didesnės žalos krašto ūkiui.

Kai Anglijos Bankas sustabdė provincijos bankų vekselių rediskontą, ir kai provincijos bankai, nebeturėdami aukso, nebeleido daugiau notų, visame krašte iškyla sunki pinigų krizė. Pirmasis išgyvena smarkų tos krizės smūgį audimo pramonės centras Lancashire'as, kur staiga sustoja beveik visas ūkio gyvenimas. Anglijos Bankas greitai susigriebia padaręs klaidą, visiškai sustabdydamas vekselių rediskontą, ir deda didelių pastangų lokalizuoti krizę. Anglijos Bankas rediskontuoja Lancashire'ui vekselių 1 170 000 £ sumai, tačiau tas žygis jau buvo pavėluotas. Nepasitikėjimo panika jau buvo persimetusi ir į kitus miestus ir pagaliau pasiekusi patį Londoną. Anglijos Bankui tenka iš-

[141] John Bull, Jonas Bulius, anglams teikiamas pravardžiavimas, kuris turi parodyti anglų būdo sunkumą bei užsispyrimą.

[142] Rediskontuoti — antrą kartą perdiskontuoti vekselius, t. y. diskontuoti jau kartą diskontuotus vekselius.

mesti virš 6 mil. £ vien tam, kad apramintų sujaudintus gyventojus. Pamažu gyvenimas pradeda grįžti į normalias vagas. Anglijos Banko išmesti pinigai plaukia atgal į Banko kasas, jo aukso atsarga pradeda vėl didėti, pasiekdama 10 mil. £. Krizė, atrodė, jei jau ne galutinai nugalėta, tai bent žymiai apraminta.

1838 m. pabaigoje, kaip griaustinis iš giedro dangaus, pasklinda žinia, kad žlugo Belgijos Bankas. Toji žinia sukrėtė visų kraštų pasitikėjimą savo krašto bankais bei tų bankų leidžiamomis notomis. Ne tik krašto piliečiai, bet ir užsienis, kaip Prancūzija, Amerika, tiesia savo rankas į Anglijos Banko auksą. Visą nelaimę dar padidino blogi 1838 ir 1839 m. derliai. Anglija perka užsienyje duoną ir moka auksu. Žmonės, matydami tirpstantį Anglijos Banko auksą, nebepasitiki savo valiuta ir perka, žinoma, mokėdami auksu, užsienio vertybės popierius.

Negalima pasakyti, kad Anglijos Bankas būtų tuojau supratęs visą padėties rimtumą. Kaip tik tuo metu, kada būtinai reikėjo pakelti diskonto procentus ir tokiu būdu pabranginti pinigus, kada aukštomis palūkanomis reikėjo pritraukti užsienio kapitalus, sulaikyti depozitus bankuose, susiaurinti kreditų paklausus ir tokiomis priemonėmis sumažinti notų apyvartą ir užkirsti joms kelią bent didesniais kiekiais grįžti į Banką, Anglijos Banko diskonto procentai buvo $3^1/_2$, atseit, buvo žemesni už bendrus krašto pinigų rinkos procentus. Anglijos Bankas tuo būdu nepabrangino savo notų tuo metu, kada kiti jų kratėsi, bet dar pigino, tartum, norėdamas palaikyti visuomenės palinkimą niekinti Anglijos Banko notas ir rūpintis jas pakeisti auksu. Sunkios krašto ūkio sąlygos, nesumanios Anglijos Banko politikos padedamos, greitai ištuštino Banko aukso skrynias. Bankroto šmėkla vis smarkiau beldėsi į dar taip neseniai tvirtas Anglijos Banko duris. Anglijos Banko vadovybė ieško kur beįmanydama pagalbos. Prancūzijos Bankas paskolina $2^1/_2$ mil. £, stambią sumą duoda Hamburgo Bankas, neatsilieka nuo užsienio ir Londono bankai, kurių tarpe ypatingai tenka paminėti Baringo bankinius namus.

Sunkiai išgyventa krizė parodė politikams ir ekonomistams, kad žymi tos krizės kaltės dalis tenka Anglijos bankinei sistemai. Visiems paaiškėja tos sistemos trūkumai, kurie neišvengiamai turėjo būti pašalinti. Suprato bankinės reformos reikalingumą ir ministeris pirmininkas Sir Robertas Peelis[143], kuris atsi-

[143] Sir Robert Peel (1788—1850), garsus Anglijos valstybės vyras, konservatorių partijos kūrėjas, grąžino bendrųjų pajamų mokestį, patiesė pagrindus laisvai prekybai, panaikino grūdų muitus.

dėjęs studijavo bankų reformos sumanymus. Peelis nemėgo nieko daryti paskubomis. Jis ypatingai vengė kurti nuodugniai neapgalvotus įstatymus, nes tokie įstatymai, paprastai, yra kraštui ne tik nenaudingi, bet dažnai dar žalingi.

Peelis, pasinaudodamas 1833 m. įstatymu, kuris leido po 12 metų atimti Anglijos Bankui notų koncesiją, nutaria koncesijos nenaikinti, bet pertvarkyti notų emisiją ir nustatyti tvirtus sveikus santykius tarp paleistųjų notų sumos ir Banko turimos aukso atsargos. Notų emisija turėjo būti tvarkoma ne Anglijos Banko vadovybės nuožiūra, bet visai automatiškai veikiančiais dėsniais. Tokiais pagrindais sudarytą įstatymo sumanymą 1844 m. Peelis pateikia Žemiesiems Rūmams. Dar tais pačiais 1844 m. tas sumanymas virsta įstatymu, kuris dažniausiai vadinamas „Peelio aktu" arba „Bankinių 1844 m. įstatymu". Peelio aktas veikė ištisus 84 metus, jei neskaityti keturių trumpų jo veikimo pertraukų: 1847, 1857, 1866 ir 1914 metais.

Peelio akto branduolį sudaro taip vadinama currency pinigų teorija[144], kuri vienintelių tikru notų padengimu laiko brangiuosius metalus, ypatingai auksą[145]. Currency teorijai galutinė notų emisijos riba yra turima brangiųjų metalų atsarga. Tenai, kur veikia currency teorija, nėra jokio skirtumo mokėti pilnavertėmis monetomis[146] ar krašto notomis, nes už kiekvienos notos nugaros stovi atitinkąs jos vertę notų banko sandėliuose gulįs brangiųjų metalų gabalas. Tačiau, Peelio akto currency teorija turi vieną spragą, būtent, ji numato, kad krašte gali būti tiek auksu nepadengtų notų, kiek neišvengiamai yra reikalinga krašto apyvartai. Tokia, būtinai kraštui reikalinga notų suma, manė Peelio akto autoriai, niekuomet negalės būti pristatyta bankui iškeisti auksu, todėl ji nėra reikalinga ir aukso padengimo.

1. Griežtesniam currency teorijos įgyvendinimui Peelio aktas suskaldo Anglijos Banką dviem skyriais, kurie pavadinti departamentais. Vienas skyrius pavadintas emisijos departamentas (Issue-Departament), antras — banko departamentas (Banking-Departament). Emisijos departamentas kuria pinigus,

---

144 Currency, anglų kalba, pinigai, valiuta, mokėjimo priemonės, ypatingai teisėtos mokėjimo priemonės.

145 Priešinga currency teorijai laikoma bankinė teorija, kuri šalia brangiųjų metalų, laiko tinkamu notų padengimu prekybinius vekselius, devizas ir apskritai įvairius komercinės kilmės skolos pasižadėjimus.

146 Pilnavertės monetos, arba valiutos monetos, bus tokios monetos, kurių medžiagos vertė pilnai atitinka jų nominalinę vertę. Pilnavertėmis monetomis galima mokėti bet kurią neribotą sumą, jos privalomai nekeičiamos jokiais kitais pinigais, tuo būdu yra galutini, definityviniai pinigai.

atseit, leidžia notas, banko departamentas verčiasi emisijos departamento pateiktais pinigais: diskontuoja vekselius, skolina už tam tikrus laidus pinigus, ima depozitus. Emisijos departamentas duoda banko departamentui tik tiek notų, kiek pats iš jo gauna aukso. Banko departamentas tik tiek teduoda žmonėms kreditų, kiek pats yra gavęs iš emisijos departamento notų ir iš žmonių depozitų. Nei iždas, nei privatiniai asmens negali jokiais bankiniais reikalais kreiptis į emisijos departamentą, nes jis nedaro jokių komercinių operacijų. Emisijos departamentas saugojamas nuo visų pašalinių įtakų. Jis veikia tartum koks automatas: kas įmeta jam auksą, tam jis išmeta notas. Taip suskirstydamas Anglijos Banko darbą, Peelis manė apsaugoti kraštą nuo notų infliacijos ir bet kuriuo atveju išlaikyti notų vertės pastovumą. Tas Banko padalinimas dviem departamentais ryškiai pasirodo ir jo skelbiamuose balansuose.

2. Anglijos Bankas gali paleisti 11 mil. £ notų padengtų valstybės paskolos lakštais ir 3 mil. padengtų iždo bonais ir bet kuriomis kitomis vertybėmis. Tuo metu iždas buvo skolingas bankui 14 mil. £, tat tokiai sumai ir buvo leista Bankui emituoti notų be aukso padengimo. Tai notų sumai, kurį prašoka 14 mil. £, Bankas turi turėti 100% aukso padengimą.

3. Naujų notų bankų steigti neleidžiama. Senieji notų bankai gali ir toliau leisti savo notas, tačiau jų leidžiamų notų suma negali prašokti jų paleistųjų notų vidurkio tarp 1844 m. sausio 27 d. ir tų pačių metų balandžio 27 d. Jei bet kurios rūšies notų bankas susiliejo su kitu akciniu banku, arba jei daugiau negu 6 neakciniai bankai susijungė į vieną banką, tai jie nebetenka teisės leisti notas. Tokiais atvejais $^2/_3$ tiems bankams leisto notų kontingento atitenka Anglijos Bankui. Tokio paveldėjimo teise leidžiamas notas Anglijos Bankas gali apdrausti ne auksu, bet valstybiniais paskolos lakštais.

4. Kiekvienas, kas turi notas, gali keisti jas Anglijos Banke kaina viena uncija standartinio aukso 3£ 17 sh. 9 d.[147].

5. Anglijos Bankas skelbia kas savaitė nustatyta forma savo balansus.

6. Anglijos Banko notos paliekamos teisėtomis mokėjimo priemonėmis tikroje Anglijoje ir Welse, nes Škotija ir Airija turėjo savo notų bankus.

Kai Peelio aktas buvo skelbiamas, Anglijos vyriausybė ir visuomenė buvo įsitikinusios, kad padengus 100% auksu beveik visas paleistąsias notas, 1) Anglijos Bankas pajėgs visuomet

---

[147] Standartinis auksas tai toks aukso mišinys, iš kurio gaminamos anglų aukso monetos. Jis turi $^{11}/_{12}$ gryno aukso ir $^1/_{12}$ priemaišų.

iškeisti savo notas auksu; 2) pati Anglija nebežinos ūkio krizių, nes krizės priežastimi laikyta per didelė auksu nepadengtų notų emisija. Šiuo atveju, atrodo, visi buvo pamiršę, kad ūkio krizės sukelia ne vien monetiniai reiškiniai, bet dar ir įvairūs ekonominiai, gamtiniai, politiniai ir ypatingai psichologiniai veiksniai. Tos nuomonės teisingumu turėjo įsitikinti ir patys anglai vos keleriems metams praėjus nuo Peelio akto paskelbimo.

1845 m. buvo labai blogas Airijoje bulvių derlius. Airijos sodžius patenka į negirdėtą skurdą bei vargą. 1846 m. bulvių derlius buvo dar blogesnis. Badas skinte skynė Airijos gyventojus. Kas dar pajėgė, skubiai kraustėsi į Ameriką. Airijos gyventojų skaičius sumažėjo 2 milijonais. Visas pasaulis pradeda reikšti gilios užuojautos žūstantiems airiams ir griežtai smerkia anglų politiką, kuri visai nesirūpina pavergtos tautos likimu. Dabar subruzda Anglijos vyriausybė didelėmis partijomis gabenti iš užsienio grūdus, juo labiau, kad ir pačią Angliją ištiko sunkus nederlius. Tą ir be to jau sunkią, nederliaus sukeltą krizę dar labiau pasunkina aukštos įvežamos medvilnės kainos, plačiu mastu varoma geležinkelių akcijomis ir miestų sklypais spekuliacija. Sunku būtų ginčyti, kad patogią tokiai spekuliacijai aplinką sudarė pats Peelio aktas. Peelio reforma, reikalaudama beveik visas notas apdrausti auksu, sutraukė didelius aukso kiekius į Anglijos Banko sandėlius. Didėjanti aukso atsarga vis didino ir notų apyvartą. Gausi pinigų apyvarta kėlė pinigų pasiūlus, mažino kredito palūkanas. Pigus kreditas skatinte skatino žmones leisti pinigus į pelningas spekuliacines operacijas. Patsai Anglijos Bankas buvo numušęs savo diskonto procentus iki $1^3/_4$.

Anglijos Banko valdyba, jau ir pasirodžius pirmiesiems krizės padariniams, vis dar nesiima jokių priemonių, matyt, būdama tikra, kad Peelio akto nuostatai neleis įsigalėti jokiai krizei. Pirmieji krizės požymiai pasirodo jau 1846 m. pradžioje, ir todėl Anglijos Bankas jau tuomet turėjo pakelti diskonto procentus ir tuo būdu susiaurinti paskolų paklausus bei sumažinti notų emisiją. Anglijos Bankas tik 1847 m. sausio mėn. pastebi, kad jo aukso atsarga nukrito iki 13 940 000 £ ir pakelia staiga diskonto procentus nuo $1^3/_4$ iki $3^1/_2$. Tačiau, ir ta priemonė nieko negelbsti: žmonės vis reikalauja naujų kreditų, nauji kreditai vis didina notų sumą, vis didėjanti notų suma dar labiau mažina Banko aukso atsargą. Bankas tais pačiais 1847 m. balandžio 10 d. dar kartą didina diskonto procentus iki 5. Ir tas naujas, palyginti, didelis diskonto procentas nebesulaiko Anglijos Banko aukso atsargos mažėjimo.

Žmonės, žiūrėdami Anglijos Banko balanso duomenis, lengvai pastebi, kad pagal turimą Banko atsargą, Bankas jau nebedaug gali paleisti naujų notų, nes Peelio aktas reikalauja, kad ta visa notų suma, kuri prašoka iždo skolą, būtų padengta 100% auksu. Kai bankas nebegali leisti naujų notų, tai jis nebegali duoti ir naujų kreditų, nes kreditų teikimas yra tas svarbiausias kelias, kuriuo plaukia notos į kraštą. Todėl visi puola banką, prašydami, kol dar galima, naujų kreditų. Visi nori apsirūpinti ateičiai pinigais, nors šiaip tie pinigai tuo tarpu ir nebūtų reikalingi. Visi gerai žino, kad veikiančiais Peelio akto nuostatais jau greitai niekas nebegaus pinigų, nes Bankas, nebeturėdamas reikalingo aukso kiekio, nebegalės leisti naujų notų. Niekas nebežiūri pakeltų diskonto procentų, dabar visiems svarbu bet kuria kaina gauti pinigų.

Anglijos Bankas, matydamas, kad ir diskonto pakėlimas ne ką tegelbsti, pradeda diskontuoti tik visai trumpalaikius vekselius, palikdamas visą kredito rinkos rūpinimą privatiniams bankams, kurie, nebijodami Anglijos Banko konkurencijos, skolina pinigus tik iš 10, o net ir 12%.

Laikinai aprimsta pinigų rinka. Anglijos Banko aukso atsarga didėja, prašokdama 10 mil. £. Tačiau, kaip tik tuo metu, kada visi tikėjosi ateinančios giedros, kilo didžiausia audra. 1847 m. vasarą paaiškėja labai gero derliaus perspektyvos. Pirkliai ir malūnininkai turėjo užverstus sandėlius brangia kaina pirktais grūdais. Todėl grūdų kainos staiga krito 120—150%. Bulvių, apskritai, niekas nebeperka. Pirkliai, turėdami pilnus sandėlius, maldauja bankininkų pagalbos. Bankininkai neturi reikalingų pinigų, nes Anglijos Bankas, suvaržytas Peelio akto nuostatais, nebegali paleisti didesnės notų sumos. 1847 m. rugpiūčio mėn. prasideda bankrotų banga. Vienas po kito žlunga stambūs ir šiaip labai rimti prekybos namai. Per tris mėnesius bankrotų suma pasiekė 15 mil. £.

Anglijos Bankas deda visų pastangų, kad sulaikytų vis labiau įsigalinčią bankrotų bangą, tačiau ir jo paties kasos vis labiau tuštėja, ir jo paties aukso atsargos vis labiau mažėja. Spalio mėn. pradžioje Bankas pakelia diskonto procentus iki $5^1/_2$ ir drauge pareiškia, kad jis toliau nebeduos paskolų, imdamas įkaitu iždo bonus ir bet kuriuos privatinius vertybinius popierius. Tas meta kibirkštį į be to jau labai sujaudintų procentinių popierių laikytojų tarpą. Todėl visi kratosi procentinių bei dividendinių popierių, visi nori turėti rankose tik gyvus pinigus. Prasideda dar negirdėtas notų tezaurizavimas. Paslėptų notų suma siekia 4—5 mil. £. Valstybės paskolos lakštai spalio 5 d. krinta nuo $84^1/_2$ iki $87^3/_4$ £. Iždo paskolos bonai

nebetenka 35% savo vertės. Valstybės procentinių popierių kritimas laidoja skaitlingus, šiaip jau visai rimtus bankus, nes bankai kaip tik ir buvo svarbiausieji tokių popierių laikytojai. Anglijos Bankas, savo vis mažėjančiais resursais, dar vis stengiasi gelbėti bent tuos, kuriuos dar galima išgelbėti. Greitu laiku jis pasidaro vieninteliu kredito teikėju.

Pagaliau, pradeda baigtis ir Banko ištekliai. Bankas jau niekam nebegali padėti ir turi pats rūpintis savo likimu. Spalio 25 d. Banko valdytojas kreipiasi laišku į iždo kanclerį, prašydamas laikinai sustabdyti Peelio akto veikimą. Bankas, gavęs teigiamą kanclerio atsakymą, rašo valdytojas, galėtų didesnei sumai išleisti notų, negu kad numato Peelio aktas. Tokiu atveju Banko diskonto procentai bus ne mažesni, kaip 8. Visas papildomos emisijos pelnas turės tekti iždui. Teigiamas iždo kanclerio atsakymas tuojau sustabdo šėlstančias krizės bangas: niekas nebepuola bankų, nes žino, kad galės gauti notų, kas buvo paslėpęs notas, tas dabar jas leidžia į apyvartą, nes gerai žino, kad nebus jokio notų trūkumo. Vėl atgyja pinigų apyvarta, vėl prisipildo bankų kasos. Krizė jau buvo palaužta.

1847 m. krizė buvo nugalėta kaip tik sustabdymu veikimo to įstatymo, kuris turėjo pašalinti visas krizes. To nepaprasto reiškinio ištyrimui dar 1847 m. rudenį vyriausybė siūlo sudaryti komisiją. Kai tas pasiūlymas buvo svarstomas Žemuosiuose Rūmuose, diskusijose dalyvavo ir patsai 1844 m. įstatymo autorius — Sir Robertas Peelis. Peelis sutiko, kad įstatymas nepasiekė savo svarbiausiojo tikslo, nepašalino pinigų rinkoje sumišimo bei panikos, tačiau šiuo atveju kaltas esąs ne įstatymas, bet kalta esanti pati Banko vadovybė. Banko valdyba turėjo pastebėti visus besiartinančios krizės reiškinius ir nieko nelaukdama tuojau sumažinti notų emisiją. Tas nei 1845, nei 1846 m. nebuvę padaryta. Be to, 1844 m. įstatymas turįs dar du kitu, taip pat labai svarbiu tikslu: laiduoti notų keitimą auksu ir pašalinti tuos ūkio sunkumus, kuriuos sukelia perdėta spekuliacija. Tokia spekuliacija virstanti labai pavojingu ūkio gyvenimo veiksniu, kai, laisvai teikiamais kreditais, žymiai padidinama pinigų apyvarta. Toliau, tas pats Peelis visai teisingai pastebi, kad šie abu paskutinieji tikslai buvę pilnai pasiekti. Pagaliau, Peelis pritaria 1844 m. įstatymo laikinam sustabdymui, tačiau griežtai reikalavo, kad ir toliau Anglijos Bankas pasiliktų tinkamoje priežiūroje, kuri nustatytų Banko vadovybės veikimo ribas. Jis nežinąs nieko kito, kas galėtų geriau tas ribas nustatyti, kaip 1844 m. įstatymas. Lygiai taip pat ir Anglijos Banko valdytojas bei jo pavaduotojas, išgirdami 1844 m. įstatymą, pareiškė, kad tas įstatymas atsiekė savo svarbiausiąjį tikslą, lai-

duoti notų keitimą auksu, ir, be to, dar jis žymiai sumažinęs praėjusios krizės aštrumus. Jie reikalavo palikti be jokių pakeitimų 1844 m. įstatymą. 1846/1847 m. krizė, kalbėjo Anglijos Banko valdytojas, buvo neišvengiama, nes ją sukėlė tokie veiksniai, kurių nebūtų pajėgę pašalinti jokie įstatymai.

Teisybė, Peelio aktui galima padaryti vieną ir tai visai pamatuotą priekaištą: jis nėra pakankamai lankstus, pakankamai elastingas. Kai pinigų rinkoje dėl tos ar kitos priežasties pasidaro sumišimas, kyla panika, Anglijos Bankas negali, kiek reikia, skubiai padidinti notų apyvartos, jei neturi reikalingos aukso atsargos. Tuo tarpu panikos metu kaip tik ir yra reikalingas skubus veikimas. Jei, pagaliau, Peelio aktas ir nepašalino ūkio krizių, tai vis dėlto jis turėjo labai svarbių ir tai visai teigiamų Anglijos ūkiui padarinių. Pirmiausia, Peelio aktas padėjo sukurti Anglijos Banko notų emisijos monopolį. 1844 m. buvo pačioje Anglijoje 279 notų bankai, dabar beliko vienas pats Anglijos Bankas. Skaitlingi provincijos notų bankai sudarydavo nuolatinį pavojų ne tik Anglijos Bankui, bet ir viso krašto kreditui. Blogai vedami tie bankai dažnai žlugdavo, sukeldami pinigų rinkoje paniką, kurios sąskaitą paprastai turėdavo apmokėti Anglijos Bankas, o drauge su juo ir pati Anglijos visuomenė.

Peelio aktas įpratino anglų verslininkus, ypatingai bankininkus, visuomet turėti didesnes pinigų atsargas, nes jie nuolatos turėjo būti pasirengę, jog gali ateiti laikas, kuomet Anglijos Bankas, nebegaudamas naujo aukso, turės sustabdyti naujų notų emisiją. Sunku būtų ginčyti, kad Peelio aktas yra daug padėjęs Anglijai virsti tarptautinės pinigų rinkos centru ir Anglijos Bankui įsigyti didelio autoriteto finansiniuose krašto ir užsienio sluoksniuose.

Antru atveju Peelio akto veikimas buvo sustabdytas 1857 m. krizės laiku. Tos krizės šaltinių tenka ieškoti Amerikoje. Kaip apskritai istorinė žmonijos raida, taip ir pasaulio ūkio eiga nemėgsta šuolių. Antrosios XIX a. pusės pradžioje nekantrūs amerikiečiai norėjo smarkiais šuoliais varyti savo ūkį pažangos keliais. Per 8 metus buvo pastatyta 21 000 mylių geležinkelių linijų[148], per 10 metų jie padvigubino bankų skaičių, nauji aukso radiniai paskubino ir taip jau labai greitą miestų statybą. Tą dirbtinį ūkio gyvenimo „tempą" teko brangiai apmokėti amerikiečiams. 1857 m. rugpiūčio 24 d. žlunga Ohio [149] gyvybės

[148] Viena mylia (Statute mile arba british mile) 1609,3296 m.

[149] Ohio, viena USA valstybių, kuri gavo savo pavadinimą nuo to paties vardo upės.

draudimo draugija, palikdama 7 mil. $[150] skolų. Rugsėjo 26 d. sustabdo mokėjimus Philadelphijos bankai. Vos kelioms dienoms praėjus, bankrotuoja trys didžiausios geležinkelių bendrovės, kurios griūdamos patraukia su savim į pražūtį 150 bankų. Dabar Wall streetas visai nebetenka galvos[151]. Smarki audra nušluoja 62 New Yorko bankus. Tik vienas vienintelis bankas vargais negalais išlieka gyvas.

Tie visi USA įvykiai turėjo smarkiai paveikti Anglijos pinigų rinką, nes nemaža Anglijos firmų turėjo artimų prekybinių ryšių su žlugusiomis USA įmonėmis. Todėl žlunga viena po kitos stambios Anglijos įmonės, nutraukdamos su savim į bedugnę ir, šiaip jau, rimtus Londono bankus: Western Bank ir City of Glasgow Bank uždaro savo duris. Visi ieško pagalbos Anglijos Banke, kuris nesivaržydamas teikia kreditus tiems visiems, kurie sušelpti, atrodė, galėsią dar gyventi. Tačiau, paties Anglijos Banko aukso atsarga tirpte tirpo jau ne dienomis, bet valandomis. Banko vadovybė mato, kad reikės sustabdyti kreditų teikimą, jei Bankas nebus atleistas nuo Peelio akto varžtų.

Iždo kancleris vėl įgalioja Anglijos Banką peržengti 1844 m. įstatymo nustatytas notų emisijos ribas. Banko valdyba nutaria dviem milijonais £ prašokti Peelio akto sieną, tačiau paleido į apyvartą tiktai 928 000 £. Tai buvo vienintelis kartas, kada faktiškai Anglijos Bankas peržengė Peelio akto nustatytas emisijos ribas. Visais kitais atvejais, kai būdavo stabdomas Peelio akto veikimas, užtekdavo vien pareiškimo, kad Anglijos Bankas gali leisti notas virš įstatyminės normos, ir aprimęs gyvenimas vėl įeidavo į savo paprastąsias vagas.

USA pilietinis karas, to karo suardyta medvilnės rinka, ūkio gyvenimo sąlygomis nepateisinamas, aiškiai perdidelis bei pergreitas akcinių bendrovių steigimas, Amerikos aukso siuntinių ardoma pinigų rinka, prūsų ir austrų karas bei naujų karų pavojai, — tai buvo svarbiausios 1866 m. krizės priežastys. Krizė prasideda dviejų stambių bankų žlugimu. Indėlininkai turi didelių nuostolių. Nepasitikėjimo panika pagauna platesnius gy-

---

[150] USA (United States of America) doleris rašomas sutrumpintai $. Ką reiškia tas ženklas, nėra vieningos nuomonės. Vieni sako, kad $ tai yra skaitmuo 8, nes doleris pamėgdžioja senovinę ispanų 8 realų monetą. (Realas, ispaniškai karališkas, ispanų moneta nuo 1497—1870 m.). Kiti mato $ dviejų raidžių US (United States) monogramą.

[151] Wall street (Sienos, mūro, pylimo gatvė), New Yorko miesto Manhattano kvartalo gatvės pavadinimas. Wall streeto gatvėje yra svarbiausios USA biržos, todėl Wall streetas reiškia USA pinigų rinkos centrą.

ventojų sluoksnius. Žmonės ima iš bankų savo depozitus. Anglijos Bankas, norėdamas pabranginti pinigus ir paskatinti laikyti juos bankuose, kelia balandžio mėn. diskonto procentus iki 6. Jau gegužės mėn. procentai pasiekia 10. Tas nieko negelbsti. Žmonės ne tiek beieško pelnų, kiek rūpinasi savo pinigų saugumu. Jie bevelija ramiau miegoti, negu gerai valgyti.

Gegužės 10 d. pasklinda gandai, kad vienas žymiausių bankinių namų — Overend, Gurney et Co sustabdė mokėjimus. To banko skolos pasižadėjimai siekė 18 727 917 £. Tai buvo stambiausias konkursas, kokį iki to laiko buvo išgyvenusi Anglija. Bankas turėjo 8 mil. £ depozitų, tat tūkstančius žmonių ištiko sunkus smūgis. Po Overend Gurney banko žlugimo, sekančią dieną, atseit, gegužės 11 d., kuri bankų istorijoje žinoma „Juodojo penktadienio" vardu, vienas pats Anglijos Bankas turėjo išmokėti 4 milijonus £. Jo atsargos nusmuko iki 3 mil. £. Iždo kancleris suspenduoja Peelio aktą, tačiau šį kartą Bankui neteko paleisti nepadengtų notų, nes ir stambesni Anglijos Banko kreditai nebūtų beišgelbėję tų, kurie turėjo žūti. Krizės audra ir toliau siaučia, gramzdydama ir senas rimtas prekybines firmas. Tame audros sūkuryje žuvo ne vienas dar neseniai visai tvirtas bankas.

Anglijos Bankas turi gelbėti ne tik privatines firmas, bet ir patį iždą. Nuo gegužės 11—16 d. iždas paima iš Banko 3 550 000 £, kai tomis pačiomis 5 dienomis privatinės įmonės gauna iš to paties banko 9 350 000 £. Tos stambios Anglijos Banko išmestos sumos apramina paniką. Krizė pamažu pradeda slūgti. Rugpiūčio 6 d. Anglijos Bankas pradeda mažinti diskontą. Jo aukso atsarga pradeda augti, pasiekdama gruodžio mėn. 19 200 000 £. Prekybos namai neteko didelių sumų. Kai kurie iš jų tik ilgų metų sunkiu darbu atgavo savo senąsias pozicijas. Žuvusių firmų padaryti nuostoliai siekė 50 mil. £. Geriausieji procentiniai popieriai, iždo „Consols", nusmuko iki 85 [152]. Niekas užsienyje nebeskolina Anglijai pinigų, nors Anglijos Banko diskonto procentas buvo pašokęs iki negirdėto aukštumo — 10%, kai seniau jau 7% diskontas sutraukdavo į Angliją kapitalus iš visų pasaulio dalių. Juk ne be reikalo sakydavo anglai: „7% diskontas ir iš mėnulio partrauks auksą". Užsienio nepasitikėjimas anglais labai smarkiai paveikė jų savimeilę. Anglai ima tvarkyti naujais pagrindais savo prekybinį gyvenimą, suteikdami tam gyvenimui sveikesnes, tikresnes lytis.

[152] „Consols", konsoliduotų paskolų lakštai. Svarbiausi $2^1/_2$% apmokami Anglijos paskolos lakštai. Nusmuko iki 85, vadinasi už „consolius" mokėta vieton nominalinės kainos 100 £, tik 85 £.

1866 m. audra atgaivina anglų prekybą. Ji atsistoja tvirtesnėmis kojomis. Bankai pagerina savo operacijų techniką ir tuo suteikia savo depozitams didesnį saugumą. Silpnesnės firmos, kurios sudarydavo nuolatinių pavojų židinį, galutinai žlugo, kai išlikusios įmonės išplėtojo savo veikimo ribas, sukūrė naujus prekybinius ryšius. Pamažu pradeda atgyti ir pasaulio pasitikėjimas anglų kreditingumu, kol, pagaliau, tas kreditingumas pasiekia tokio lygio, kurio dar niekuomet nebuvo matęs. Beveik 50 metų Anglija nebežino smarkesnių ūkio sukrėtimų. Ji ramiai naudojasi savo ekonominės pasaulio hegemonijos bei savo politinio pasaulinio imperializmo vaisiais.

Teisybė, 24 metams praėjus nuo 1866 metų krizės, atseit, 1890 m. Anglijos bankams teko išgyventi smarkų sukrėtimą, kuris, tačiau, nevirto viso krašto ūkio krize. Jau 1890 m. atidus stebėtojas galėjo pamatyti besiartinančios krizės reiškinius. Tie reiškiniai pamažu darėsi vis aiškesniais jau prasidėjusios krizės požymiais. Pagaliau, atėjo ir pati krizė, teisybė, ne taip jau triukšminga, kaip praėjusių laikų krizės, tačiau, nemažiau, negu anos, pavojinga. 1890 m. krizė skyrėsi nuo senesniųjų krizių ne tik savo išorine forma, bet ir savo padariniais, tačiau, jos artimesnioji priežastis buvo tokia pat, kaip ir kitų jau buvusių krizių, — neprotinga spekuliacija.

Drąsūs spekuliantai ieškojo tokių užsienio įmonių, kurios galėjo duoti didelių ir greitų pelnų. Sumanūs įvairių bendrovių kūrėjai pasistengė patenkinti tokį spekuliantų pageidavimą. 1888 ir 1889 m. buvo įkurtos skaitlingos bendrovės, kurių griuvėsiuose greitu laiku teko palaidoti nemažo žmonių skaičiaus turtus. Palyginti, daug bendrovių buvo įsteigta eksploatuoti gamtinius Argentinos turtus. Tos bendrovės prarijo apie 65 mil. £, tačiau nepajėgė pastatyti tvirtesnėmis kojomis finansinį Argentinos ūkį. Rimtesni žmonės nebe juokais susirūpino Argentinos padėtimi. Patys spekuliantai pradeda vengti dėti savo pinigus į argentiniškas bendroves. Nepasitikėjimas, kaip jau nekartą buvo pastebėta, yra labai užkrečiamas dalykas. Kai pradėta nepasitikėti Argentinos vertybiniais popieriais, tuojau pradėta kratytis ir pačios Anglijos procentiniais dokumentais ir drauge reikalauti savo indėlių iš bankų. Anglijos valstybės paskolos lakštų kursai smunka, bankų indėliai mažėja. Anglijos Bankas pakelia savo diskonto procentą iki 6%. Ta protinga Anglijos Banko atsargos priemonė sukelia žmonių pasipiktinimą. Depozitiniai bankai atsisako eiti Anglijos Banko pėdomis. 1890 m. vasario mėn. Anglijos Bankas priverčiamas sumažinti diskonto procentą. Praeina vos keli mėnesiai, ir jau kyla smarki finansinė audra.

Kaip tik tuo pačiu metu, kai įvairūs spekuliantai bei sukti vertelgos vėl išmetė į rinką stambias dividendinių popierių partijas, ateina visai nelaukta žinia, kad Argentinoje įvyko sukilimas. Visi Argentinos vertybiniai popieriai lekia galvotrūkčiais žemyn. Anglijos Banko diskonto procentas nuo 4 pašoka iki 6. Lapkričio 8 d. sustabdo mokėjimus viena tvirčiausių, toliausiai žinomų Londono firmų Baring Brothers[153]. Bankiniai namai Baring Brothers, vadinami „šeštoji Europos didžioji valstybė", buvo visose šalyse laikomi ne tik finansinės galybės, bet ir bankinio sąžiningumo simboliu. Baring Brothers firma buvo įdėjusi didelius pinigus į įvairias Argentinos įmones, kurios, jei ir nebuvo visai žlugusios, tai negalėjo duoti greitu laiku didelių pelnų.

Baringų firmos katastrofa įnešė didelį netikrumą į visas bankų bei biržos operacijas. Žmonės kratėsi bet kurių vertybinių popierių. Susidariusi netikra padėtis priverčia Londono bankininkus susirinkt Anglijos Banko patalpose ir pasitarti Baringo banko reikalais. Anglijos Banko pačioje Baringo Brothers firmoje patikrintais duomenimis to banko aktyvai viršijo pasyvus 3 mil. £, atseit, bankas buvo visai gajus, tik negalėjo greitu laiku realizuoti savo aktyvų ir apmokėti savo kreditorius. Bankininkų pasitarime Anglijos Banko atstovai pareiškė, kad Anglijos Bankas pasiryžęs yra padėti Baringų firmai, jei ta firma teikiamų kreditų laidavimui sudės Banke atitinkamą vertybinių popierių sumą. Baring Brothers įneša 10 mil. £ fondą į Anglijos Banką, kurio vadovybė gauna stambių kreditų Prancūzijos Banke ir tais gautais pinigais imasi sanuoti Baringų banką. Žinia apie tokius Anglijos Banko žygius greitai pasklido po visą Londoną ir apsaugojo City žmones jau nuo ore kylančios panikos. Baring Brothers jau 1894 m. grąžina paskolintas sumas Anglijos Bankui, kuris iš savo pusės atiduoda Baringams pas jį sudėtus vertybinius popierius. Baring Brothers pasidaro akcinė bendrovė vardu Baring Brothers et Co ir greitu laiku atstato savo senąją galybę ir vėl įsigyja nė kiek nemažesnės reikšmės pasaulio bankiniame gyvenime. 1890 m. krizė buvo nugalėta be jokio Peelio akto veikimo sustabdymo, vien tik Anglijos Banko pastangomis, kurių sumanumas apsaugojo ne vien Angliją, bet ir visą kitą pasaulį nuo didelių finansinių nuostolių. Ne be reikalo Anglijos Banko vadovybei pasipylė iš visų pusių nuoširdžios padėkos žodžiai.

---

[153] Bankiniai Baring Brothers Namai įsteigti 1770 m. Namų įkūrėju buvo Francis Baringas (1740—1810), sūnus iš Bremeno atvykusio vokiečio pirklio.

Nemažesnio žmonijos dėkingumo pasirodė vertas Anglijos Bankas ir sunkiais Didžiojo karo laikais. Jau pirmieji laukiamo karo šešėliai pradeda smarkiai veikti pasaulio pinigų nervų centrus — notų bankus. Svarbiausias tų visų nervų centras buvo Anglijos Bankas. Tat jam pirmajam ir teko pakelti kylančios pasaulio audros smūgius. Ne tik krašto piliečiai ėmė iš bankų depozitus, kratėsi vertybinių popierių, keitė auksu notas, bet ir viso pasaulio verslovininkai bei šiaip jau kapitalistai, kurie ne tiek taupymo, kiek mokėjimų reikalams laikė savo pinigus Londone, dabar skubėjo atsiimti savo kapitalus. Keičiamos notos ir bėgantieji kapitalai, virsdami aukso lydiniais, mažina Anglijos Banko aukso atsargas. Anglijos Bankas imasi visų galimų priemonių, kad tik pabrangintų pinigus ir tuo būdu sustabdytų ne tik jų bėgimą iš Anglijos, bet ir keitimą aukso lydiniais. Kai liepos 30 d. rusai paskelbia dalinę mobilizaciją, Anglijos Bankas tuojau pakelia diskonto procentus iki 4, kai tik ateina žinia, kad liepos 31 d. rusai įsakė visuotinę mobilizaciją, tuojau diskontas pašoka iki 8% ir jau sekančią dieną pakyla iki 10. Tačiau ir toks, anglų sąlygoms nepaprastai aukštas, diskonto procentas nebepajėgia veikti pinigų rinkos. Niekas nebežiūri kapitalų pelningumo, visi yra susirūpinę savo pinigų saugumu.

Pinigai yra bet kurio karo siela. Tat karo metu ir pinigų rinką ima tvarkyti jau ne bankininkai, bet politikai. Jau rugpiūčio 1 d. sustabdomas Peelio akto veikimas. Anglijos Bankas gali leisti notas ir prašokdamas 1844 m. įstatymo auksinę sieną. Rugpiūčio 4 d. buvo Anglijos bankų šventė. Vyriausybė tą šventę prailgina dar dviem dienom. Tuo tarpu vyriausybė ir Anglijos Banko vadovybė atsidėjusios svarsto, kokių reikia imtis priemonių, kad ištesėtų tos nepaprastos padėties reikalavimus. Rugpiūčio 6 d. parlamentas priima įstatymą, kuris įgalioja iždą leisti aukso monetų vietoje vieno ir pusės £ vertės popierinius pinigus, pavadintus „currency notes“[154]. Be to, ir pašto čekiai laikinai buvo paskelbti teisėtomis mokėjimo priemonėmis. Visiems bankams buvo atidaryti Anglijos Banke kreditai iki 20% jų priimtų depozitų. Ta priemonė turėjo bankams duoti galimybės patenkinti savo klientų depozitų grąžinimo reikalavimus. Tą pačią rugpiūčio 6 dieną buvo paskelbtas bendras skolų moratoriumas, kuris buvo panaikintas tik 1914 m. lapkričio 14 d.

Tuo pačiu metu uždraudžiama auksas išvežti į užsienį ir,

[154] Currency notes, apyvartos, valiutos notos, atseit, notos, atstojančios valiutos pinigus.

apskritai, mokėti auksu svetimšaliams. Anglijos Banko laisvai nuožiūrai buvo palikta keisti ar nekeisti auksu pristatomas notas. Patriotinė anglų nuotaika, gilesnis ekonominis gyventojų susipratimas, tur būt, geriau apsaugojo Anglijos Banko aukso sandėlius, negu tai būtų padaręs ir notas keisti draudžiąs įstatymas. Be to, ir patsai Bankas, jei nenorėjo keisti notų auksu, visuomet galėjo atsisakyti tai padaryti, įtardamas, kad norimas gauti auksas gali būti gabenamas į užsienį. Tokiu atveju viso reikalo ištyrimas patekdavo į saugumo organų rankas.

Karas, tartum kokios magiškos lazdelės mostelėjimas, sustabdo visus tarptautinius mokėjimus. Aukso upės nuolatos plaukiančios po visą pasaulį staiga užšalo. Bankai nebediskontuoja naujų vekselių, nes niekas neišperka jau seniau diskontuotų skolos pasižadėjimų, neduoda naujų kreditų, nes niekas nebeneša depozitų. Šalta moratoriumo ranka apmarino ūkio gyvenimą. Anglijos Bankas imasi energingų priemonių atgaivinti merdėjantį gyvenimą. Rugpiūčio 13 d. Bankas paskelbia, kad jis diskontuoja visus prieš rugpiūčio 4 d. akceptuotus vekselius, pasižadėdamas pratęsti tokių vekselių mokėjimo terminus ir nekreipti jokiu atveju ieškinio į tą asmenį, kuris buvo diskontavęs tokį vekselį. Prailginamas vekselis turės būti apmokėtas 2% aukštesniomis palūkanomis, negu bus tuo metu oficialus Anglijos diskonto procentas. Tokiomis sąlygomis Bankas diskontavo 120 mil. £, kurių 115 mil. £ buvo pamažu išpirkta per tris metus nuo karo pabaigos. Tokios operacijos turėtus nuostolius buvo pasižadėjęs prisiimti iždas.

Nemažiau kaip vekseliais rūpinosi Anglijos Bankas ir aukso reikalais. Prieš Didįjį karą stambiausia tarptautinių atsiskaitymų dalis buvo vykdoma anglų svarais. Kai prasidėjo karas, tai tiems atsiskaitymams likviduoti staiga kilo dideli svarų paklausai, kurie iškėlė anglų devizų kursus aukščiau pariteto, atseit, pasidarė pelningiau mokėti grynu auksu, negu anglų pinigais. Tą pastebėjęs Anglijos Bankas atidaro įvairiose pasaulio vietose pardavinėjimą svaro devizų už auksą. Tuo būdu buvo sutraukta į Anglijos Banką nemažos aukso sumos. Auksas buvo uždraustas išvežti ne tik iš metropolijos, bet ir iš dominijų bei kolonijų, ir todėl Anglijos Bankas be jokios konkurencijos supirkinėjo visą Pietų Afrikos ir Australijos auksą. Be to, karo laiko sumetimais Bankas gauna Egipto ir Indijos aukso atsargas ir sutraukia duotų paskolų laidavimui žymius Rusijos ir Prancūzijos Bankų aukso kiekius. Tokiomis priemonėmis Anglijos Bankas jau 1914 m. pabaigoje padidina nuosavą aukso fondą 28 mil. £, kai tuo pačiu metu visa Anglijos Banko žinioje esanti aukso atsarga padidėja net tris kartus.

Didindamas savo aukso atsargas, Anglijos Bankas rūpinasi išlaikyti krašto valiutos pastovumą. Tam tikslui ne tik didinama aukso atsarga, bet ir vedama atitinkama aukso politika. Tačiau, kai karas užsitęsė ilgiau, negu buvo manyta, ir Bankui teko nukrypti nuo savo iš anksto nustatytų gairių. Bankui teko ne tik dideliais kreditais aprūpinti krašto ūkį, bet ir labai stambiais kapitalais remti ne tik silpnesniuosius Anglijos sąjungininkus, bet ir patį Anglijos iždą. Anglijos politikai nesirūpino tiek, kiek reikėjo bei galėjo, išnaudoti karo reikalams mokestinį gyventojų pajėgumą, bet dėjo visų pastangų, kad paskolomis bei popierinių pinigų gamyba padengtų didžiausią karo išlaidų dalį. Paskolų sumos pasiekė lig tol negirdėto aukštumo.

Tokiu nepaprastu mastu kuriami kreditai turėjo padidinti pinigų apyvartą. Padidėjusi pinigų apyvarta iškėlė bankų einamųjų sąskaitų bei indėlių sumas. Smarkiai išaugusios einamųjų sąskaitų sumos veikė krašto ūkį lygiai taip pat, kaip ir pinigų infliacija, atseit, kėlė prekių kainas ir mušė pinigų vertę. Šiuo atveju turėjo didelės svarbos faktas, kad anglai yra įpratę mokėti ne tiek grynais pinigais, kiek į einamąją sąskaitą išrašomais čekiais. Tos depozitų infliacijos veikimą bei padarinius dar labiau sustiprino niekuo nevaržomai leidžiami, lygiomis su Anglijos Banko einantieji, iždo popieriniai pinigai. Pagaliau, anglų pinigų vertę veikė ir dideli iždo mokėjimai Amerikai už teikiamą karo amuniciją. Beveik 50 mil. £ nuplaukė iš Anglijos į Jungtines Šiaurės Amerikos Valstybes. Sąjungininkams teikiami kreditai ir Amerikai mokėjimai smarkiai nualino Anglijos pinigų rinką.

Tie visi nurodyti veiksniai ir sudarė tokias sąlygas, kuriomis jau 1915 m. svaras pradėjo svyruoti ir, pagaliau, nusileido nuo savo pariteto. 1918 m. anglų vyriausybė susirūpina svaro likimu. Sudaroma finansų bei valiutos reikalams ištirti komisija, kurios pirmininku skiriamas Anglijos Banko valdytojas lordas Cunliffe'as. Tos komisijos nurodymais vyriausybė nustato normas, kuriomis kasmet, nuo 1920 m., turi būti siaurinama notų emisija. Tuo tarpu, 1919 m. žymiai pagerėja ūkio konjunktūra, kainos smarkiai kyla. Visi turi didelių pelnų. Pasirodo vėl įvairių bendrovių kūrėjai, kurie ir dabar turi didelį pasisekimą. Tačiau, jau 1920 m. pradžioje visai netikėtai ateina katastrofa, kuri smarkiai palietė visas ūkio šakas. Kai tų pačių metų balandžio 15 d. Anglijos Bankas, gelbėdamas krašto valiutą, pakėlė diskonto procentus iki 7 ir tuo smarkiai pabrangino pinigus, tūkstančiai pirklių dideliais nuostoliais bepajėgė likviduoti savo prekių sandėlius.

Anglijos Banką tiesioginai labai mažai tepalietė įvykusi ūkio katastrofa. Jo notų vertė be didesnių svyravimų pamažu iš lėto vis kyla. Europos pinigų suirutė padeda kilti anglų svarui.

Kontinento pinigai, bėgdami į Angliją ir čia virsdami svarais, didina svaro paklausus ir tuo pačiu jau kelia svaro vertę[155]. Anglijos Bankas siekia atstatyti senąją prieškarinę svaro vertę. 1924 m. jau buvo sudarytos tinkamos svarui atstatyti sąlygos. Tuo pačiu metu, atseit, 1924 m. sudaroma komisija, vadinama „Bullion committee" — valiutos komisija, kurios pirmininku buvo tas pats lordas Cunliffe'as, ir todėl pati komisija dažnai vadinama Cunliffe'o komisija. Komisija turėjo ne tik rūpintis valiutos klausimais, bet ir peržiūrėti visus senus Anglijos Banko politikos bei technikos metodus.

Anglijos visuomenė jau senai buvo pastebėjusi, kad tuo metu, kai visi depozitiniai bankai plėtoja savo veikimą ir vis labiau pagauna į savo rankas ekonominio gyvenimo eigą, Anglijos Bankas, neberodydamas didesnio aktingumo, vis labiau yra išmetamas iš pirmųjų gyvenimo pozicijų. Anglijos Bankas istoriškai susidariusiomis sąlygomis, savo visa organizacija, savo politika ir savo darbo technika pasidarė labai konservatinga, gal net tiesiog sukempėjusi įstaiga.

Lordas Cunliffe'as, patsai buvo buvęs 5 m. Anglijos Banko valdytoju, ir, gal būt, dėl to ne tiek stengėsi patikrinti ar pakeisti, kiek apginti ir pateisinti praeitųjų laikų Anglijos Banko darbo metodus. Finansinės anglų sferos nebuvo patenkintos tokiais komisijos darbais, ir todėl nenutilsta diskusijos Banko reformos klausimais. Pagaliau, tų diskusijų metu keliami reikalavimai paskatina ir pačią komisiją kritiškiau vertinti Peelio aktą ir susirūpinti karo metu pradėtų leisti valdžios popierinių pinigų, currency notes, likvidavimu. Komisija po ilgų diskusijų nurodo sąlygas, kuriomis būtų galima likviduoti tuos popierinius pinigus: 1) Anglijos Bankas turi turėti bent 150 mil. £ aukso atsargą; 2) nuimti auksui embargą[156], atseit, paskelbti aukso prekybos laisvę; 3) nustatyti apytikriai, kurių notų suma, nemažindama Anglijos Banko aukso atsargos, gali eiti krašte.

Tuo tarpu Anglijoje smarkiai pasikeičia politinė padėtis. Valdžios vairą paima į savo rankas konservatoriai. Jie buvo

---

[155] Europos kontinente žmonės nenori laikyti savo santaupų nuolatos smunkančiais pinigais. Jie perka už savo pinigus kylančios vertės svarus ir laiko juos Anglijos bankuose.

[156] Embargo, ispaniškai sulaikyti. Uoste ar teritorialiniuose vandenyse prekybinių laivų bei jų krovinių sulaikymas ar net konfiskavimas. Šiuo atveju draudimas išvežti auksą.

ne tik Britų Imperijos, bet ir anglų svaro prestižo garbintojai, ir todėl atvirai pasisakė norį atstatyti senąją, prieškarinę, svaro vertę. Konservatorių vyriausybė 1925 m. balandžio 28 d. panaikina auksui embargą ir leidžia Anglijos Bankui duoti išvežimui aukso lydinius kiekvienam, kas pristatys atitinkamą teisėtų mokėjimo priemonių sumą[157]. 1925 m. gegužės 13 d. paskelbiamas aukso valiutos įstatymas (Gold Standart Act), kuris nustato: 1) Anglijos Bankas nekeičia savo notų aukso monetomis; 2) notos pasilieka privalomos mokėjimo priemonės; 3) Anglijos Bankas nekeičia monetomis ir valdžios popierinių pinigų (currency notes); 4) tik vienas Anglijos Bankas, duodamas valstybinei pinigų kalyklai auksą, gali reikalauti pagaminti iš to aukso monetas; 5) Anglijos Bankas savo centrinėje būstinėje darbo valandomis turi kiekvienam, kas tik pareikalaus ir atneš teisėtas mokėjimo priemones, parduoti aukso lydinius kaina 3 £ 17 sh. $10^1/_2$ d. už vieną unciją (oz). Lydiniai turi būti maždaug 400 oz[158]. Tuo būdu Anglijoje buvo įgyvendinta aukso valiuta[159] be aukso monetų apyvartos, tačiau su aukso padengtomis notomis, kurios kiekvienu pareikalavimu keičiamos aukso lydiniais. Tokia valiuta vadinasi aukso gabalų arba aukso lydinių valiuta[160].

Kai buvo atstatomas senasis svaro paritetas, darbininkų bei pramonininkų atstovai visai teisingai buvo įspėję vyriausybę, kad pakėlus svaro vertę, turės pabrangti gyvenimas; pabrangus gyvenimui, pakils gamybos išlaidos; pakilusios gamybos išlaidos pabrangins Anglijos prekes; pabrangusios prekės sumažins Anglijos eksportą; sumažėjęs eksportas susiaurins Anglijos produkciją; susiaurėjusi produkcija padidins bedarbių skaičių ir išmes į gatvę darbininkų minias; išmesti į gatvę darbininkai dar labiau sumažins vartotojų skaičių. Tačiau kitaip manė bankininkai, draudimo ir laivininkystės įmonių savininkai, kuriems rūpėjo grąžinti svarui jo senąją tvirtą vertę. Toks pilnas tvirtas svaras turėjo pašalinti jau beįsigalintį pasaulio rinkoje USA dolerį ir patsai pasidaryti, kaip kad buvo prieškariniais laikais, tarptautinių atsiskaitymų vienetu. Tokiu atveju Londonas ga-

---

[157] Teisėtos mokėjimo priemonės šiuo atveju buvo Anglijos Banko notos ir valdžios currency notes.

[158] 400 oz = 15,5412 kg.

[159] Aukso valiuta bus tokia pinigų sistema, kurios piniginio vieneto vertė yra įstatymais susieta su tam tikru brangiųjų metalų kiekiu. Kai sakoma litas turi 0,150 462 g aukso, tai reiškia, kad litas yra vertas tiek, kiek verti yra 0,150 462 g.

[160] Tokią valiutą anglai vadina „gold bullion standard", prancūzai — „l'etalon de change d'or lingots", vokiečiai — „Goldkernwährung".

lėtų lengvai atgauti pasaulio piniginės rinkos centro pozicijas. Ta proga, visai teisingai, buvo nurodinėjama, kad Anglija vien tik tarpininkaudama pasaulio mokėjimams pelno į metus apie 100 mil. £.

Darbininkų ir pramonininkų numatyti svaro vertės pakilimo rezultatai greitai pradėjo reikštis Anglijos gyvenime. Kritusi krašto gamyba, negirdėtai išaugęs nedarbas pradėjo labai neigiamai veikti svaro kursą. Sunkiomis Anglijos Banko pastangomis, drauginga Prancūzijos Banko parama, stambiomis USA paskolomis svaras, nors ir dažnai svyruodamas, vis dėlto nenutraukia savo saitų su aukso paritetu[161]. Anglų visuomenėje vis labiau įsigali mintis, kad svarą reikėjo faktinoje 1925 m. vertės aukštumoje stabilizuoti[162] ir vėliau devaliuoti[163], tačiau jokiu būdu ne revaliuoti[164]. Senasis svaras jau nebetiko naujam, kur kas silpnesniam, Anglijos ūkio paritetui.

Ne ką galėjo padėti svarui ir pagrindinė Anglijos Banko įstatymo reforma. Cunliffe'o komisijos darbams patikrinti ir pagilinti buvo sudaryta antra komisija, vadinama Bradbury-Pigou komisija[165]. Ši komisija nustato, kad Cunliffe'o komisijos numatytos valdžios popieriniams pinigams likviduoti sąlygos bus įvykdytos 1928 m. sausio 1 d. Valdžios popierinių pinigų buvo apie 300 mil. £. Jei tie pinigai būtų išimami iš apyvartos, tai juos reikėjo pakeisti aukso monetomis arba Anglijos Banko notomis. Aukso monetų iždas neturėjo, notų gi paleisti Anglijos Bankas negalėjo, nes neturėjo 100% aukso naujoms notoms padengti, kaip to reikalavo Peelio aktas.

---

[161] Svaro svyravimai, reiktų pasakyti, buvo paprastai išlaikomi aukso punktų ribose. Kas tie aukso punktai, žr. mano „Pinigai", psl. psl. 309—311.

[162] Stabilizacija, iš lotynų stabilis — pastovus. Skiriasi faktinė (de facto) stabilizacija ir juridinė (de jure) stabilizacija. Faktinė stabilizacija įvairiomis ekonominėmis, politinėmis ar net ir administracinėmis priemonėmis sustabdo pinigų vertės svyravimus. Juridinė stabilizacija paskelbia įstatymo keliu pinigų vertę pastovią ir, pagal nustatytą vertę, pradeda keisti notas brangiaisiais metalais arba užsienio pinigais. Šiuo atveju kalbama apie faktinę stabilizaciją.

[163] Devaliuojama tada, kai įstatymo keliu piniginio vieneto nominalinis paritetas numušamas, atseit, juridiškai pinigai atpiginami.

[164] Revaliuojama, kai atstatomas senasis piniginio vieneto paritetas, atseit, grąžinama pinigams jų senoji vertė. Revaliuoti, iš lotynų revaleo, revalesco, pasitaisau, atgaunu savo senąsias jėgas.

[165] Bradbury ir Pigou buvo tos komisijos pirmininkai. Bradbury of Winsford gimė 1872 m., žymus anglų ekonomistas praktikas, buvęs nuolatinis iždo sekretorius, britų bankininkų sąjungos pirmininkas; Pigou, Arthur Cecil, g. 1877 m., Cambridge'o universiteto politinės ekonomijos profesorius, žymus anglų ekonomistas teoretikas, didelis finansų klausimais specialistas, pajamų mokesčio iždo komisijos narys.

1928 m. liepos 4 d. pasirodo įstatymas, kuris naikina Peelio aktą, likviduoja valdžios popierinius pinigus (currency notes) ir patiesia naujus pagrindus Anglijos Banko veikimui.

1928 m. liepos 4 d. įstatymo pagrindiniai dėsniai bus šie: 1) valdžios popieriniai pinigai išimami iš apyvartos ir pakeičiami vieno ir pusės svaro Anglijos Banko notomis; 2) visas iždo turimas popierinių pinigų padengimas atiduodamas Anglijos Bankui; 3) Anglijos Bankui suteikiama teisė paleisti valstybės paskolos lakštais ir prekybiniais vekseliais padengtų notų ne kaip lig šiol $19^3/_4$ mil., bet 260 mil. £; 4) tam tikrais atvejais vyriausybė gali leisti Bankui emituoti ir didesnę auksu nepadengtų notų sumą, tačiau toks leidimas duodamas tik pusmečiui ir gali būti pratęsiamas ne ilgesniam laikui, kaip dveji metai. Po 1928 m. įstatymo paskelbimo, currency notų vietą pamažu pradeda užimti Anglijos Banko notos. Vienos rūšies notos buvo pakeistos kitos rūšies notomis, tat ir pinigų rinkoje faktiškai beveik niekas nepasikeitė. Svaras, kovodamas su įvairiais sunkumais, susilaukia audringos 1931 m. vasaros.

1931 m. gegužės 14 d. uždaro savo duris vienas didžiausių pasaulinio masto bankų — Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe. Žmonės, pamatę to milžino griuvimą, puola kitas kredito įmones ir reikalauja savo indėlių. Panika greitu laiku persimeta iš Austrijos į Vokietiją. Vokiečių bankai uždaro savo kasos langelius, vokiečių vyriausybė sulaiko visus užsieniams mokėjimus. Tas Reicho vyriausybės žygis pastato Anglijos Banką į labai sunkią padėtį. 70 mil. £ anglai laikė trumpalaikiais depozitais vokiečių bankuose. Dabar tie visi pinigai pasidarė sutartu laiku nebegrąžinami, arba, kaip sako bankininkai, pasidarė „įšalusiais pinigais". Kaip tik tuo pačiu metu nemaža Anglijos pinigų įšąla ir Pietų Amerikoje. Tuo tarpu, įbauginti Austrijos ir Vokietijos bankų katastrofos, Prancūzijos, Šveicarijos ir USA bankai pradeda reikalauti iš Anglijos kredito įmonių grąžinti depozitus. Nuo užsienio bankų neatsilieka ir pačios Anglijos kapitalistai. Grąžinti depozitai traukia auksą iš Anglijos Banko sandėlių[166]. Per keletą savaičių Anglijos Bankas nebetenka daugiau kaip 30 mil. £ aukso. Nuo liepos 8 d. iki 29 d. Anglijos Banko aukso atsarga krinta nuo 165 iki

[166] Už gautus svarus kapitalistai perka USA dolerius, Prancūzijos ir Šveicarijos frankus, olandų guldenus. Nei USA, nei Prancūzija, nei Šveicarija, nei Olandija, nei, pagaliau, kiti pastovios valiutos kraštai tokio valiutinio sukrėtimo metu nebelaiko svarų, bet tuojau pareikalauja iš Anglijos Banko pakeisti juos auksu. Anglijos Bankas, nenorėdamas numušti svaro vertės, turi keisti svarus paritetu, atseit, duoti už kiekvieną svarą 7,322 382 g aukso.

132 mil. £. Padėtis kas valandą darosi sunkesnė. Anglijos Bankas ir Anglijos iždas ieško paramos pas kaimynus: USA ir Prancūzija atidaro kreditus iki 200 mil. £. Auksu nepadengiamų notų kontingentas pakeliamas nuo 260 mil. iki 275 mil. £. Bet niekas negelbsti.

Nuo liepos 15 d. dar didesniu smarkumu puolamas svaras. Per vieną mėnesį apleidžia Angliją beveik 200 mil. £. Anglijos Bankas veltui mėgina gauti užsienyje naujų stambių kreditų. Tiesą pasakius, vargu bet ką būtų padėję ir nauji kreditai. Veikiausiai, jie būtų taip sutirpę, kaip sutirpo ir ankstyvesniųjų paskolų sumos. Nauji kreditai galėjo prailginti svaro merdėjimą, bet jokiu būdu negalėjo jo išgelbėti. Nedaug ką galėjo padėti svarui ir Anglijos kapitalistų trumpalaikiai 500 mil. £ depozitai užsienyje. Žymi tų pinigų dalis buvo jau „įšalusi". Be to, ir užsienis beveik tokią pat sumą turėjo padėjęs pačioje Anglijoje.

Vyriausybė, matydama sunkią svaro agoniją, nori jam padėti ne tik skolindama užsienyje pinigus, bet ir siaurindama biudžeto išlaidas. 1925 m. buvo atstatytas senasis, prieškarinis svaras, tačiau darbo, algos, tarnautojų bei valdininkų atlyginimai pasiliko tokie, kokie buvo nusmukusio svaro laikais. Tas turėjo pabranginti gyvenimą, pakelti gamybos išlaidas ir pasunkinti eksportą. Dabar vyriausybė numuša darbo algas ir sumažina valdininkų ir karių atlyginimą. Darbininkų streikai ir laivyno sukilimas buvo atsakymas į tuos vyriausybės žygius. Dabar, jau tikros panikos pagauti pasaulio kapitalistai, kaip beimanydami, kratosi svaro. Svaro aukso pozicijos buvo pralaimėtos.

Rugsėjo 19 d. Anglijos Bankas kreipiasi į vyriausybę, prašydamas atleisti jį nuo prievolės keisti notas aukso lydiniais. Tiesa, Anglijos Bankas dar turėjo gražią, daugiau kaip 130 mil.£, aukso atsargą, kuria, be abejo, dar kurį laiką galėjo remti svaro paritetą. Ne kartą buvo klausiama, dėl ko Anglijos Banko vadovybė nepanaudojo tos atsargos. Sunku visai tikrai atsakyti. Gali būti, kad Banko vadovybė buvo įsitikinusi, jog turimoji atsarga vis vien nebepajėgs atlaikyti prieš svarą nukreiptas atakas, gali būt, kad ši paskutinioji aukso atsarga jau nebebuvo laisvoje Anglijos Banko dispozicijoje: ji galėjo būti jau kam nors įkeista.

Rugsėjo 20 d. vyriausybė sustabdo Banko prievolę keisti notas nustatyta kaina aukso gabalais. 1931 m. rugsėjo 21 d. įstatymas patvirtina vakarykštį vyriausybės nutarimą. Tą dieną buvo sustabdytas 1925 m. gegužės 13 d. aukso valiutos aktas

ir svaras atpalaiduotas nuo aukso standarto[167]. Nutraukęs savo saitus su auksu, svaras pasidaro palaida arba, gal teisingiau, blokuojamoji valiuta[168]. Svaro vertę dabar nustato ne 7,322382 g aukso kaina, bet laisvos pinigų rinkos pasiūlos bei paklausos, kurias nuolatos tvarko Anglijos Banko organai, naudodami tam tikslui Išlyginamojo Fondo lėšas[169]. Tasai pastovus svaro pasiūlų bei paklausų tvarkymas ir nulemia, kad svarą dabar tenka laikyti blokuojamąja — tvarkomąja valiuta[170].

Kai svaro paklausos didėja ir jis pradeda rodyti noro kilti, Išlyginamasis Fondas tuojau meta į rinką svarus, padidina jo pasiūlas ir tuo nuslopina jo užgaidas šokti į viršų. Ir atvirkščiai, kai susidarydavo didelės svarų pasiūlos, fondas turima aukso atsarga supirkinėdavo svarų perteklių rinkoje. Tačiau, fondas turėdavo išeiti į rinką dažniausiai tais atvejais, kai svaras rodydavo kilimo tendencijos. Anglai, 1925 metų patyrimo pamokyti, jau gerai žinojo, kad leisti svarui pakilti, bet drauge neatpiginti gyvenimo, būtų lygu pabranginti gamybą ir pasunkinti eksportą, tai būtų lygu užleisti pasaulio rinkas USA, kuri gamybai papiginti nuvertino dolerį, tai būtų lygu leisti doleriui vėl įsigalėti pinigų rinkoje ir palikti jam vadovauti kitoms, nuo aukso atsipalaidavusioms valiutoms. Visai panašiai galvojo ir

---

[167] Standart — anglų kalba turi bent 10 reikšmių. Monetiniuose klausimuose standart gali reikšti normalinį svorį, normalinį matą, probavimo svorį, grynąjį monetų metalą, monetų pėdą (skaitmenį, kuris parodo, kiek iš vieno svorio vieneto galima pagaminti pinigų vienetų, pvz., 1 kg: 0,150 462 g duoda 6 646,196 — tai bus mūsų valiutos monetų pėda), valiutą.

Šiuo atveju anglai atpalaidavo savo svarą nuo aukso standarto, vadinasi anglai pašalino aukso paritetą, nutraukė tuos saitus, kurie sieja svarą su 7,322 382 g aukso.

[168] Palaida valiuta yra tokia valiuta, kurios piniginis vienetas krašto įstatymais nėra siejamas su bet kuriuo brangiųjų metalų kiekiu.

Blokuojamąsias arba varžomąsias valiutas sudaro kelios valiutų rūšys, kurioms yra bendra tai, kad jų piniginiai ženklai laisvai nekeičiami pagal monetos pėdą metalo gabalais ar monetomis. Taip, pvz., mūsų valiuta bus blokuojamoji valiuta, nes už 1 kg aukso laisvai, be jokių leidimų, nebegalima gauti, kaip to reikalauja mūsų valiutos monetų pėda, 6 646,196 lt.

[169] Išlyginamasis fondas įkurtas 1932 m. balandžio m. Fondas priklauso iždui, bet jį valdo Anglijos Bankas. Valiutos tvarkymo fondas pavadintas „išlyginamuoju" fondu, nes tuo norėta pasakyti, kad anglų svaras laikosi ne fondo parama, bet pasaulio rinkos paklausomis. Svaras stovi savo kojomis, tik paprasti, ūkio konjunktūros sudaromi, jo kurso svyravimai išlyginami fondo lėšomis.

[170] Tvarkomoji valiuta nėra juridiškai susieta su brangiaisiais metalais, ir todėl tos valiutos piniginiai ženklai negali būti keičiami brangiaisiais metalais pagal monetos pėdą. Tvarkomoji valiuta savo vardą gavo nuo vyriausybės ar notų banko valiutos tvarkymo žygių, kuriais nustatoma tokios valiutos vieneto vertė.

USA vadovai ir todėl tais pačiais sumetimais nedavė pakilti doleriui. Tos Anglijos ir USA pastangos neduoti pakilti savo valiutai dažnai virsdavo tarpusavio rungtynėmis priešingos pusės valiutai pakelti.

Išlyginamojo fondo pastangomis, svaras, nežiūrint dolerio užgaidų varyti jį į viršų, beveik iki 1935 m. vidurio vis krinta. Matyt, anglai įsitikino, kad senasis pilnas svaras nebeatitinka ekonominį Britų Imperijos paritetą. Nuo to laiko svaras ir doleris, nedarydami vienas kitam konkurencijos, laikėsi maždaug 59—60% senosios vertės ribose. Tuo būdu buvo beveik susidaręs senasis svaro ir dolerio vertės santykis: 1 £ — 4,86 $. Toks paritetas, tartum netiesiog, buvo susietas su 1936 m. rugsėjo 25 d. USA, Anglijos ir Prancūzijos valiutine sutartimi (t. v. trijų susitarimu), kur buvo pasižadėta „viską daryti, kad būtų išvengtas tarptautinės pusiausvyros griovimas bet kuriais valiutiniais žygiais".

Anglijos Bankas nuo 1931 m. rugsėjo 21 d., galima sakyti, neturėjo jokių smarkesnių sukrėtimų, kaip tą geriausiai rodo jau nuo 1932 m. birželio 30 d. pastovus 2% diskontas. Tiek krašto valiutos, tiek paties Anglijos Banko sustiprėjimą rodo ir 1938 m. gegužės 7 d. duotas visiems Anglijos bankams leidimas kredituoti terminines aukso prekybos operacijas[171]. Tos rūšies kreditai prieš tris metus buvo uždrausti. Be to, nuo 1931 m. keletą kartų buvo didinamas ar mažinamas 1928 m., įstatymo nustatytas valstybės procentiniais popieriais bei prekybiniais vekseliais dengiamų notų kontingentas.

1938 m. rugsėjo mėn. Čekoslovakijos krizės sukelti pasauliniai neramumai smarkiai paveikė ir Anglijos Banką[172]. Svaras pradėjo pamažu smukti, nebetekdamas 42—43% % savo senosios vertės. Jo santykis su doleriu pasidarė: 1 £ = 4,71 $. Atrodo, kad anglai nebuvo priešingi, jei svaras būtų nusileidęs iki lygio 1 £ = 4,50 $. Tačiau čia įsikišo USA iždo sekretorius, primindamas 1936 m. „trijų susitarimą" ir duodamas suprasti, kad svaras neturi kristi žemiau santykio 1 £ = 4,75 $, nes kitaip turės eiti svaro pėdomis ir doleris.

Anglijos Bankas savo juridine konstrukcija yra visai privatinė akcinė bendrovė, kuri anglų įstatymais yra atsakinga tik savo akcininkams ir savo klientams. Tačiau, jei paliksime nuošaliai akcinę banko organizaciją, tai Anglijos Bankas bus tikra

[171] Terminines operacijos yra tokios biržos sutartys, kurių vykdymas atidedamas tam tikram sutartam terminui.

[172] Rugsėjo 29 d. balansas rodo, kad notų padidėjo 21 696 886 £, auksas sumažėjo 56 926 £, atsarga krito 21 753 872 £.

valstybinė įstaiga, kurios vadovai nemažesnę neša atsakomybę, kaip ir svarbiausių valstybinių įstaigų viršininkai. Bankas turi kraštui neapsakomai svarbią monopolinę notų koncesiją, nustato diskonto procentus, saugo krašto valiutą ir tvarko visą jo pinigų apyvartą, laiko savo kasose iždo pinigus ir rūpina visus valstybės skolų reikalus. Be viso to Anglijos Bankas yra bankų bankas, kuris ne tik laiko kitų pačios Anglijos, jos dominijų bei kolonijų kredito įmonių santaupas, bet ir saugo gausių užsienio bankų atsargas. Anglijos Bankas yra visuomet pasirengęs padėti nelaimėje tiems visiems bankams savo stambiais resursais. Anglijos Bankas varo galingą visos britų prekybos mašiną, kurios ratai sukasi visame plačiame pasaulyje. Nuo Anglijos Banko politikos priklauso tūkstančių įmonių likimas ir milijonų darbininkų duonos kąsnis.

Pagrindinis Anglijos Banko kapitalas dabar siekia 14 553 000 £. Tai bene bus didžiausias visų notų bankų akcinis kapitalas. Pagrindinį Anglijos Banko kapitalą nesudaro akcijos, kaip kitų akcinių bendrovių, bet tam tikri banko knygose įrašai, kurie rodo, kiek kuriam savo dalininkui Bankas yra skolingas. Banko dalininkai perleidžia savo dalis kitiems asmenims paprastu Banko knygose perrašymu. Perleidžiamoji dalis gali būti bet kurio dydžio, tik ne mažesnė kaip 100 £.

Anglijos Banko vidaus gyvenimas netvarkomas jokiu statutu, bet eina, kaip ir visas Anglijos gyvenimas, amžiais įsigyvenusiais papročiais bei senomis tradicijomis. Du kartus per metus daromi visuotiniai dalininkų susirinkimai. Nemažesnė kaip 500 £ dalis duoda balsą, tačiau niekas negali turėti daugiau kaip vieną balsą. Tas dalininkas teturi balsą, kas jau bent 6 mėn. yra savo dalies savininkas, nebent būtų savo dalį paveldėjęs arba gavęs kaip žmonos kraitį. Tuo būdu norėta apsidrausti nuo laikinio dalių perleidinėjimo vien balsavimo reikalams, nes kas turi stambią Banko kapitalo sumą, tas, suskaldęs ją nemažesnėmis kaip 500 £ dalimis ir laikinai pavedęs kiekvieną dalį kitam asmeniui, gali turėti visuotiniame dalininkų susirinkime didesnį balsų skaičių. Nei metinių balansų, nei metinių apyskaitų Bankas neskelbia. Visuotiniuose susirinkimuose nekeliami jokie bankinės politikos klausimai. Jau amžiais įsigalėjusiomis tradicijomis visos Anglijos Banko vadovybės tyli apie savo daromus žygius. Matyt, Anglijos Banko valdytojai bei direktoriai nori, kad jų nuveiktus darbus skelbtų ne tušti žodžiai, bet patys gyvenimo faktai. Ta paslaptis, kuri gaubia visą Anglijos Banko gyvenimą, labai pasunkina rašyti jo istoriją. Tiesa, Anglijos Banko reikalai ne kartą buvo svarstomi įvairiose parlamento komisijose bei pačiuose parlamento posėdžiuose, tačiau iki pat

XVIII a. pabaigos komisijos ir parlamentas ne tik nerašė jokių protokolų, bet ir neleisdavo skelbti savo diskusijų. Tiktai nuo XIX a. pradžios parlamento darbai pradeda duoti daugiau medžiagos ir Anglijos Banko istorijai, tačiau pati Anglijos Banko vadovybė griežtai vengė bet kuriuo būdu papildinėti tą medžiagą. Ta pati vadovybė smarkiai priešinosi ir bet kokių Banko balansų skelbimui.

Direktorių kolegiją sudaro 24 žmonės, iš kurių renkami valdytojas ir jo padėjėjas. Kasmet išeina trys direktoriai, bet jie gali būti ir perrenkami. Žymiausi anglų prekybos, pramonės bei privatinių bankų atstovai įeina į Anglijos Banko valdybą. Senomis anglų tradicijomis nerenkami Anglijos Banko direktoriais kitų akcinių bankų valdomųjų organų nariai. Anglijos Banko valdybos nariu gali būti asmuo, turįs bent 2 000 £ dalį; valdytojo pavaduotoju bent 3 000 £, patsai valdytojas turi turėti bent 4 000 £ dalį. Manoma, kad valdybos nariai, turėdami tokias stambias banko dalis, labiau rūpinsis banko reikalais. Iš direktorių kasmet renkamas vienas „deputy governor", atseit, valdytojo pavaduotojas, kuris po metų renkamas vieneriems metams valdytoju. Tas senas tradicijas galutinai sugriovė dabartinis valdytojas Montagu Normanas, kuris jau nuo 1920 m. kasmet vis perrenkamas valdytoju[173].

Kas vieną kartą buvo Banko valdytoju, tas, paprastai, visam amžiui paliekamas Banke. Jis vis perrenkamas valdybos nariu. Visi buvę valdytojai drauge su esamuoju valdytoju ir jo pavaduotoju sudaro t. v. „iždo komitetą", kuris svarsto visus svarbesniuosius Banko reikalus. Anglijos Banko direktorių darbas labiau atitinka mūsų bankų tarybos, negu valdybos narių pareigas. Paprastus dienos reikalus veda valdytojas su savo pavaduotoju. Vienas jų nuolatos turi būti Banke. Kas ketvirtadienį daromi Banko valdybos posėdžiai. Pirmuoju dienotvarkės punktu svarstomas trečiadienį vakare sustatytas savaitinis Banko balansas.

Anglijos Banko organizacija jau nuo seno sudaro gyvų diskusijų objektą: vieni ją giria, kiti peikia. Atrodo, kad toje organizacijoje yra tas gero, kad valdybos nariai, ateidami iš prekybinių sferų, jau atsineša platų patyrimą įvairiais ekonominiais klausimais ir kad eidami savo pareigas nenutraukia darbo ir savo asmeninėse įmonėse ir tuo būdu nuolatos palaiko artimus

[173] Montagu Collet Norman gimė 1871 m. Atsargos karininkas. Pasižymėjo 1900—01 m. Pietų Afrikos kare. Apdovanotas karo ordinu. Iki Montagu Normanui tik du direktoriai buvo perrenkami: vienas 5 kartus, kitas 3 kartus. Tas įvykdavo tik kuriais nepaprastais laikais.

ryšius su gyvu ekonominiu krašto gyvenimu. Pagaliau, asmeniniai direktorių turtai, jų visuomeninė padėtis, jų dalyvavimas stambiomis sumomis pačiame Anglijos Banko kapitale užtektinai laiduoja, kad jie sąžiningai ir rūpestingai atstovaus Anglijos Banko reikalams ir nepanaudos savo aukštos padėties asmeninio pasipelnymo tikslams. Jau bent kiek sunkiau būtų girti didelį Anglijos Banko valdybos narių skaičių. Kur daug narių, ten daug įvairių nuomonių, kurios ne kartą trukdo darnų visos kolegijos darbą. Be to, nemažas direktorių skaičius, atėjęs iš pramonininkų bei prekybininkų sluoksnių, neturi bankinių operacijų, ypatingai bankinės technikos gilesnio supratimo.

Anglijos Bankas yra, tiesa, labai autoritetinga, bet drauge labai konservatinga ir todėl nelabai judri, nelabai paslanki įstaiga. Anglijos depozitiniai bankai, norėdami išjudinti Anglijos Banką, nuolatos siūlo rinkti į valdybą aktingesnius kitų akcinių bankų direktorius ir duoti platesniu mastu kreditus. Akcinių bankų reikalavimus remia pramonininkai, tikėdamies, padidinus kreditus, gausesnių pelnų, ir darbininkai, laukdami didesnių darbo galimybių. Gali būti, kad tie ir jiems panašūs reikalavimai yra pagrįsti be kitko ir infliacinio pobūdžio sumetimais, ir todėl Anglijos Bankas jiems griežtai priešinasi, nes, ir atpalaidavęs savo svarą nuo aukso, jis nerodo palinkimo eiti infliacijos keliais.

Tačiau, ne vien ekonominiai sluoksniai norėtų reformuoti Anglijos Banką, daro tą patį ir politinės sferos, ypač darbo partijos atstovai. Kai radikalesnieji tos partijos žmonės norėtų suvalstybinti Anglijos Banką, nuosaikesnieji tenkinasi sustiprintos iždo organų priežiūros reikalavimais. Be to, visi darbo partijos politikai norėtų matyti Anglijos Banko vadovybėje darbininkų ir kooperatininkų atstovus.

Anglijos Banko skyrių tinklas yra labai menkas. Be dviejų skyrių Londone, Anglijos Bankas turi tik 8 skyrius provincijoje. Todėl jam sunku tikrai plačiu mastu išvystyti darbą visame krašte. Svarbiausia Anglijos Banko, kaip ir kiekvieno kito notų banko, veikimo dirva, yra notų emisija. Anglijos Bankas yra tiek turtinga įstaiga, kad jis kiekvieną notą tik vieną kartą leidžia į apyvartą. Jei paleistoji nota grįžta atgal į banką, tai ji daugiau į apyvartą nebeleidžiama, bet, pagulėjusi 5 metus banko sandėliuose, naikinama. Notų apyvartos suma nėra Anglijoje labai jau didelė, nes čekiai ir iš dalies žiro atsiskaitymas anglams atstoja notas. Tos notos, kurios 1928 m. liepos 4 d. įstatymu nepadengiamos auksu, laiduojamos valstybinės paskolos lakštais, iždo skolos pasižadėjimais (iždo bonais), prekybiniais vekseliais, įkeistomis vertybėmis ir užsienio valiuta. Tokių notų sumą

vyriausybė, žiūrėdama pinigų rinkos stovio, tai pakelia aukščiau įstatyminės 260 mil. £ normos, tai nuleidžia žemiau tos normos. Apskritai, auksu nepadengtų notų sumos svyravimai laikosi 275—400 mil. £ ribose. Notų koncesija jau nuo 1870 m. periodiškai nebepratęsinėjama. Valdžia, grąžinusi Bankui iždo skolą, gali bet kuriuo laiku panaikinti notų privilegiją. Grynasis iš notų emisijos gaunamas pelnas tenka valstybei.

Anglijos Bankas diskontuoja tik komercinius vekselius, kurių terminas neilgesnis kaip 3 mėnesiai. Išimtinais atsitikimais gali būti priimami ir 95 dienų vekseliai. Neaiškios konjunktūros laikais, kai susidaro krizės pavojus, Bankas, norėdamas greičiau sumažinti notų apyvartą, pradeda priiminėti tik 6 savaičių, arba net ir vieno mėnesio vekselius. Šiaip jokie įstatymai nenumato nei diskontuojamų vekselių terminų, nei reikalingų tokiems vekseliams parašų skaičiaus. Anglijos Banko diskonto operacijos nėra jau taip labai išplėtotos ir tai daugiausia dėl šių trijų priežasčių: 1) kitos kredito įmonės dažnai pigesniais procentais, negu Anglijos Bankas, diskontuoja vekselius; 2) kartais ir pati pinigų rinka neturi tinkamų Anglijos Bankui vekselių; 3) paprastai, Anglijos Banko teikiamų kreditų kitos rūšys žymiai susiaurina jo diskontą. Europos kontinente dažniausiai depozitiniai bankai pateikia notų bankams rediskontuoti savo jau diskontuotus verslovininkų vekselius. Anglijoje ir šiuo atveju yra įsigyvenusi kitoniška tvarka. Anglijos Bankui diskontuoti vekselius duoda: 1) patys verslovininkai ir 2) billbrokeriai[174]. Be vekselių diskontavimo, Anglijos Bankas plačiu mastu varo lombardo operacijas, imdamas įkaitu procentinius popierius, brangiuosius metalus ir negreit gendančias, lengvai parduodamas, arba kitais žodžiais, turinčias biržos rinką — prekes.

Anglijos Bankas ne tiek turi indėlių, atseit, pinigų, sudėtų taupymo tikslu, kiek einamųjų sąskaitų arba pinigų, skiriamų mokėjimams vykdyti. Anglijos Bankas labai išplėtojo mokėjimų tarpininkavimą čekiais, bet užtat kur kas mažesniu mastu vykdo žiro atsiskaitymus. Menkas žiro įsigalėjimas aiškinamas mažu Anglijos Banko skyrių tinklu. Už depozitus Anglijos Bankas nemoka jokių palūkanų, bet užtat nemokamai atlieka savo klientams visas mokėjimų tarpininkavimo operacijas.

Anglijos Bankas yra iždo kasininkas. Jis veda valstybės išlaidų ir pajamų kasas ir rūpina valstybės skolų reikalus. Iždo kasininko pareigas atlieka Bankas nemokamai. Tai yra atsitei-

[174] Billbrokeriai, vekselių pirkliai, vekselių prekybos tarpininkai. Billbrokeriai perka pirklių, pramonininkų, bankų ir iždo vekselius tam, kad juos vėliau brangesne kaina parduotų.

simas iždui už notų koncesiją. Atvirkščiai, paskolų tvarkymo darbus iždas apmoka.

Kaip prieš Didįjį karą, taip ir dabar Londonas tebėra stambiausia viso pasaulio brangiųjų metalų rinka. Ta centrinė Londono padėtis brangiųjų metalų prekyboje savaime bus suprantama, jei prisiminsime: 1) kad Anglija su savo dominijomis ir kolonijomis yra didžiausias viso pasaulio aukso gamintojas, 2) kad Londonas yra visų laivininkystės linijų centre ir todėl patogiausia aukso transportams vieta ir 3) kad Londonas turi nuo seno pasauliniu mastu veikiančią aukso prekybos organizaciją. Visos Londono aukso prekybos centre stovi Anglijos Bankas.

2. PRANCŪZIJOS BANKAS

1715 m. rugsėjo 1 d. užmerkia amžinai akis didis prancūzų valdovas, „karalius — saulė", Liudvikas XIV. Palikdamas savo įpėdiniui sostą, Liudvikas palieka ir tą sostą slegiančias, aniems laikams negirdėtas, skolas: 2 milijardu 412 mil. livrų. Vienų palūkanų reikėjo mokėti apie 90 mil. livrų, kai visi valstybės mokesčiai vidutiniškai duodavo apie 160 mil., kurių žymi dalis jau būdavo avansu iš anksto paimama. Paskutiniaisiais Liudviko XIV valdymo laikais valstybė kai kuriais metais visu trečdaliu daugiau išleisdavo, negu pati turėdavo pajamų.

Nepilnamečio karaliaus Liudviko XV (1715—1774) globėjas, regentas, Orleano kunigaikštis Pilypas (1674—1723) mėgina įvairiomis — negalima sakyti, kad labai jau protingomis — priemonėmis gydyti visai iširusius valstybės finansus. Kai visos tos pastangos nedavė laukiamų rezultatų, beliko tik vienas kelias — bankrotas. Jei vis dėlto tuo keliu nenueita, tai čia nuopelnas vieno škoto, Johno Law[175].

Johnas Law, atvykęs į Paryžių, sužino, kad valstybė yra bankroto išvakarėse. Todėl Law pasisiūlo vyriausybei gaminti

[175] John Law (1671—1729) gimė Edinbourge, Škotijoje, sūnus bankininko auksakalio, audringai pragyvenęs savo jaunąsias dienas, nužudęs dvikovoje savo meilės konkurentą, turi palikti Britų salas. Daug keliauja po Europos kontinentą, daug studijuoja, daug kortuoja ir kortomis pelno labai dideles sumas. Law dideliu atsidėjimu rūpinasi pažinti ekonominio gyvenimo paslaptis ir visą veikiančių bankų mechanizmą. Ypačiai rūpi jam Amsterdamo Banko veikimas. Savo kelionėse vieną kartą užkliūva į Paryžių. Čia susipažįsta su Orleano Kunigaikščiu Pilypu, vėlesniuoju Prancūzijos regentu. 1700 m. paskelbia veikalą „Considérations sur le commerce et le nummeraire", kuriame, be merkantilistinių idėjų, siūlo pakeisti monetas popieriniais pinigais ir kurti valstybinius bankus.

pinigus. Vyriausybė priima Law pasiūlymą ir 1716 m. gegužės 2 d. leidžia jam kurti banką, vardu Banque Générale. Naujo banko kapitalas turėjo būti 6 mil. livrų, kuriuos sudarė 1200 akcijų po 5000 livrų[176]. Akcininkai mokėjo tik 1/4 akcijų kainos gyvais pinigais, 3/4 galėjo įnešti valstybės paskolų lakštais, jų nominaline kaina. Tas labai palengvino akcijų išpardavimą, nes valstybės procentiniai popieriai tekainojo vos 25% savo nominalinės vertės. Naujasis bankas turėjo veikti tokiais pat pagrindais, kaip ir Anglijos Bankas, ir daryti tas pačias operacijas, kurias darė Anglijos Bankas, būtent, diskontuoti 5% procentinius popierius, priiminėti indėlius, atidarinėti einamąsias sąskaitas, daryti žiro atskaitymus ir, pagaliau, leisti notas. Notos turėjo būti visuomet, kiekvienu pareikalavimu, keičiamos brangiaisiais metalais notų emisijos dienos kursu.

Jau nuo tų pačių 1716 m. birželio 1 d. pradeda veikti Banque Générale. Jis, nieko nelaukdamas, tuojau pradeda leisti notas po 50, 100 ir 500 livrų. Johnas Law mažai tesirūpina leidžiamų notų padengimu. Jis gamina vis naujas notas, patenkintas, kad žmonės jas vis dar ima. Vyriausybė irgi patenkinta nauju, visai netikėtu pinigų šaltiniu ir 1717 m. įsako imti Law notas iždo kasose. Toks valdžios įsakymas dar labiau pakelia Law notų autoritetą. Taip gausiai leidžiamos notos negirdėtai padidina pinigų apyvartą. Padidėjus pinigų kiekiui krašte, turi kristi palūkanos. Jos puola nuo 12 iki 4 už šimtą. Dabar visi negali atsigėrėti tokiais sėkmingais Law banko žygiais.

Kūrybinis Law genijus nerimsta. Jis verčia Law kurti vis naujas ir naujas bendroves. 1717 m. rugpiūčio mėn. jis kuria „Compagnie d'Occident ou Compagnie du Mississipi" (Vakarų arba Mississipi Bendrovė), kurios kapitalas siekė 100 mil. livrų. Akcijas buvo galima pirkti valstybės paskolos lakštais. Nors ir ne be sunkumų, tas milžiniškas kapitalas vis dėlto buvo surinktas. Bendrovė pradeda veikti. Jos akcijų kursas kyla. Laukiama didelių pelnų. Valstybė, norėdama gausiau dalyvauti tuose ateities pelnuose, nutaria išpirkti Banque Générale akcijas iš privatinių rankų. 1718 m. gruodžio 4 d. dekretas paskelbia tokį valdžios nusistatymą ir suteikia bankui naują vardą Banque Royale. Tie pasisekimai skatina Law naujiems žygiams. 1719 m. gegužės mėnesį Vakarų Bendrovė prisijungia

[176] Banko kapitalas buvo skaičiuojamas ne livromis, bet écus. Vienas écu buvo kainojamas 5 livras. Tuo būdu akcinis kapitalas turėjo 1 200 000 écus, kiekviena akcija kainavo 1000 écus. Écu reiškia — skydas, vėliau moneta, nes monetoje buvo kalamas skydo atvaizdas. Vėlesniais laikais écu vardas buvo duodamas tik tam tikroms monetoms. Paskutiniais laikais 5 frs moneta buvo vadinama écu.

dvi kitas kolonijų bendroves ir pasivadina „Compagnie des Indes", Indijos Bendrovė. Tokios fuzijos[177] reikalams leidžiamos naujos akcijos, kurių realizavimas eina nepaprastu pasisekimu. Tais pačiais 1719 m. spalio mėnesį Indijos Bendrovė perka už 50 mil. livrų teisę gaminti monetas ir tam reikalui leidžia naujas akcijas. Bent kiek vėliau Bendrovė vėl leidžia naujų akcijų sumai 1 500 000 000 livrų, ketindama tais pinigais supirkti visas rentas ir paimti į savo rankas mokesčių rinkimą. Tuo pačiu metu ir paties Banque Royale akcinis kapitalas pakyla nuo 6 mil. iki 300 mil. livrų.

Bankas duoda didelius dividendus, visi puola pirkti jo akcijas. Nuo banko neatsilieka ir kitos jo sukurtos bendrovės, kurios irgi, kaip beįmanydamos, vilioja akcininkus ne tiek gal esamais, kiek būsimais, laukiamais pelnais. Tomis visomis akcijomis prasideda Prancūzijoje negirdėta spekuliacija. Akcijų kainos nepaprastai kyla. Patsai Banque Royale tiesiog toje spekuliacijoje nedalyvauja, tačiau stengiasi įvairiais būdais tokią spekuliaciją paremti. Taip, Bankas duoda paskolas naujoms akcijoms pirkti, imdamas įkaitu senąsias akcijas, arba, palaikydamas savo bendrovių akcijų kursus, supirkinėja smunkančias akcijas biržoje aukštu kursu. Tokios operacijos reikalauja didelių lėšų. Banque Royale pasigamina tas lėšas vis naujų ir naujų notų emisija. 1719 m. gruodžio 31 d. notų emisija pasiekė 1 128 950 000 livrų. Prancūzija, tartum kokioje pasakoje, galingo burtininko lazdelės mostelėjimu virto turtingiausia pasaulio šalis. Patsai regentas, Law laimėjimų sužavėtas, 1720 m. skiria jį generaliniu finansų kontrolieriumi, arba mūsų dienų prasme — finansų ministeriu. Tai buvo Law garbės viršūnė.

Law gamina vis naujas notas, visai nesirūpindamas, ar tų notų kiekis atitinka realius krašto ūkio paklausus ir ar tos notos turi reikalingą padengimą. Nuo 1820 m. pradžios pradeda traškėti visas Law pastatas: Indijos Bendrovės pelnai nusmuko, ima sklisti gandai apie sunkią tos bendrovės padėtį, labai padidėjusi notų apyvarta pabrangino gyvenimą ir atpigino pačias notas, veikiant vad. Greshamo dėsniui, metalo pinigai pradeda žūti iš apyvartos, pagaliau apsukresni spekuliantai pradeda suprasti Banque Royale ir jo sukurtų bendrovių tikrąją padėtį ir pradeda kratytis ne tik Law verslovių akcijų, bet ir Banque Royale notų.

Greitu laiku visuomenė pastebi tokius spekuliantų žygius ir ima vengti Banque Royale notų. 1720 m. sausio 28 d. Law

[177] Fuzija (iš lotynų fusio — liejimas, liedinys), kelių įmonių susijungimas, kai tos paskiros įmonės nebetenka savo teisinio savarankumo ir sudaro vieną naują įmonę.

nustato savo notoms priverstinį kursą. Tas žygis buvo viso Law sumanymo galo pradžia. Laisvoje rinkoje notų kursas vis labiau smunka. Law gerai supranta, kad dabar reikia būtinai sumažinti notų apyvartą. Jis mėgina sutraukti paleistąsias notas į savo kasas, paskelbdamas naujų rentų emisiją ir tvirtų pastovios vertės einamųjų sąskaitų atidarymą[178]. Žmonės, ar pirkdami rentas, ar atidarydami einamąsias sąskaitas, turėjo nešti notas į banką. Deja, žmonės nesiskubina nei pirkti notas, nei atidarinėti sąskaitas. Vyriausybė nori padėti Law gelbėti notas, bet imasi labai jau netikusių priemonių: draudžia laikyti virš 500 livrų monetomis, įsako mokėti stambesnes sumas tik notomis, neleidžia gaminti sidabro servizų, nešioti brangiųjų metalų pažibų ir be ypatingo valdžios organų leidimo vežioti iš vietos į vietą brangiųjų metalų. Tie visi ir jiems panašūs valdžios dekretai, kurie, tartum iš dangaus, vienas po kito krinta nuo birželio 5 iki 20 d., kaip tik atidaro žmonėms akis ir parodo, ko iš tikrųjų yra vertos Banque Royale notos. Todėl visi puola keisti savo notas brangiaisiais metalais. Bankas, neturėdamas ko duoti, uždaro savo duris. Susigrūdę gatvėse prie banko žmonės pakelia tikrą maištą.

1720 m. spalio 10 d. paskelbiamas Banque Royale bankrotas. Pasirodo, kad paleistų notų tą dieną buvo 2746 mil. livrų. Nuo lapkričio 15 d. panaikinamas privalomas notų kursas. 1721 m. sausio 26 d. dekretas nustato visų Law organizacijų likvidavimo tvarką. Minios žmonių, paverstų elgetomis, nuolat tykojo užmušti Johną Law, kuris, gelbėdamas savo gyvybę, pagavęs 800 luidorų[179], pasprunka į užsienius.

Kas buvo iš tikrųjų tasai John Law, koks buvo tikras moralinis to žmogaus veidas, kokie buvo tikrieji jo tikslai, sunku dar ir šiandien ką nors tikro pasakyti. Neatrodo, kad jis būtų veikęs bet kuriais asmeninio pasipelnymo tikslais. Law atsinešė į Prancūziją 1 600 000 livrų, išbėgdamas tepasiėmė tiktai 800 luidorų, atseit, apie 16 000 livrų. Jis vartė milijonus, mėtė tūkstančius savo draugams, bet visai pamiršo apsirūpinti save, nes

[178] Tokioje sąskaitoje sudėti pinigai visuomet turėtų, palyginus su brangiaisiais metalais, vienodą pastovią vertę. Jei esamų apyvartoje notų vertė kristų, tai sudėtoji tokioje sąskaitoje suma atitinkamai kiltų. Jei kas sudėtų banke į tvirtą sąskaitą 10 000 livrų ir tuo tarpu notų vertė du kartus kristų, tai atsiimdamas savo pinigus, tokios sąskaitos savininkas gautų einančiomis notomis ne 10 000, bet 20 000 livrų.

[179] Luidoras, pranc. Louis d'or — aukso Liudvikas, nuo 1640—1795 m. kalamos prancūzų aukso monetos. Pirmosios tokios monetos buvo nukaltos Liudviko XIII laikais ir turėjo jo atvaizdą, todėl ir buvo pramintos auksiniais Liudvikais. Luidoras turėjo 20 livrų. Luidoro vertė įvairiais laikais svyravo maždaug tarp 40 ir 74 lt.

1729 m. visai jau nuskuręs mirė Venecijoje. Neabejotina, kad Law buvo nepaprastai gabus, tikrai talentingas vyras, kuris gerai nusivokė bankiniuose ir apskritai ekonominiuose reikaluose, tačiau jis pasiliko drauge ir tikras savo amžiaus vaikas, kuris taip naiviai tikėjo visokios magijos galybėms, visokiomis nepaprastomis fiziškai cheminėmis kombinacijomis, visokiomis stebuklingomis ekonominėmis, finansinėmis ir bankinėmis konstrukcijomis. Patsai Law greičiausia tikėjo savo nuostabių sumanymų bei plačių užsimojimų pasisekimu ir tam savo tikėjimui atidavė visas savo pajėgas, paaukojo visus savo asmeninius turtus.

Po Law katastrofos niekas Prancūzijoje nieko nebenori girdėti ne tik apie banko notas, bet ir apskritai apie pačius bankus. Pati valdžia iš pradžių nebeduoda jokių leidimų steigti naujiems bankams. Kai pamažu visuomenė pamiršo visas Law katastrofos nelaimes, žinomo fiziokrato[180] ekonomisto Turgot (1727—1781) parama pasiseka šveicarui Penchaud ir škotui Clanard 1777 m. gauti leidimas įsteigti bankui, vardu „Caisse d'Escompte", Diskonto kasa. Jau 1777 m. bankas gauna teisę leisti nevardines, pristačius keičiamas notas, kurių apyvarta 1783 m. pasiekė 40 mil. livrų. 1783 m. bankui suteikiama 30 metų notų koncesija ir pakeliamas jo kapitalas nuo 15 mil. livrų iki 100 mil., kurių 70 mil. tuojau paskolina valdžia. Taip, pamažu, valstybė įpranta gyventi banko pinigais, kurie ypatingai gausiai buvo imami revoliucijos metu. Tokia politika turėjo galų gale sugriauti banknotų vertę. 1793 m. rugpiūčio 14 d. konvento[181] dekretas panaikina patį banką.

Jau bent kiek anksčiau, būtent, 1789 m. pati revoliucinė valdžia buvo pradėjusi leisti popierinius pinigus, taip vadinamas

---

[180] Fiziokratas, fiziokratizmo šalininkas. Fiziokratizmas — gamtos valdymas (iš graikų fizis — gamta ir kratein — valdyti). Fiziokratizmas remiasi dviem dėsniais: 1. Žmogus turi gamtos dėsnius pažinti ir jais sekti. Net tik visai bergždžias, bet ir tiesiog kenksmingas tautos ūkiui darbas kurti įstatymus, leisti taisykles, varyti savarankišką, gamtos dėsnių nepriklausomą politiką. Reikia tik leisti veikti patiems gamtos dėsniams, ir visas pasaulio ūkis bus gražiausiai sutvarkytas. Iš čia ir kilo fiziokratų mėgiamas šūkis: laisser faire, laisser aller et le monde vat alors de lui même. 2. Antras fiziokratų dėsnis, tai žemės ūkio primatas tautos ekonomikoje. Fiziokratai sako, kad tik viena žemė, tik pati gamta tegali būti turtų šaltinis, nes viena žemė tekuria naujas ūkines gėrybes. Kitos visos ūkio gamybos šakos pakeičia žemės sukurtų gėrybių lytis, suteikia joms naujas formas, bet pačios nekuria naujų gėrybių.

[181] Konventas (convention), nuo 1792 m. rugsėjo 20 d. iki 1795 m. spalio 20 d. veikusi — politinė Didžiosios Prancūzų Revoliucijos organizacija, kuri laikė savo rankose ne tik įstatymų leidimą, bet ir krašto administravimą.

asignacijas, nes tie pinigai buvo apdrausti, arba, kaip sakydavo prancūzai, „assignée" tautos turtais. Asignacijos ėjo į apyvartą milijonais, neturėjo jokio realaus padengimo, ir todėl jų vertė nuolatos smuko, kol pagaliau 1797 m. ir pačios asignacijos buvo panaikintos.

Kai įsisiūbavęs revoliucinis gyvenimas pradėjo aprimti, kai kraštas pradėjo vėl gyventi normalesniu gyvenimu, pradeda gimti ir nauji bankai. Tie nauji bankai naudojasi bendra, naujojo režimo paskelbta ekonomine laisve: jų niekas neprižiūri, jie leidžia savo nuožiūra notas, kurios nelaikomos teisėtomis mokėjimo priemonėmis. Naujieji bankai neturi didesnių lėšų ir todėl neįsigyja ir didesnės svarbos. Šiaip tų bankų veikimu žmonės per daug jau nesiskundė[182].

Liūdni Banque Royale, Caisse d'Escompte ir valdžios asignacijų patyrimai parodė prancūzams tuos dėsnius, kuriais turėjo remtis naujieji notų emisijos bankai. Tų visų dėsnių pats svarbiausias atrodė banko nepriklausomybė nuo valstybės iždo; tą dėsnį paneigęs, bankas vargu begalėtų ištesėti savo pasižadėjimus.

Praeities patyrimu sukurtais dėsniais pasinaudodami, du prancūzai — Lecouteulex ir Perregaux kuria naujo notų banko projektą, kuris ypatingu pirmojo konsulo Bonaparto pritarimu buvo realizuotas 1800 m.

Septyni banko steigėjai kreipėsi į vyriausybę, prašydami ją prisidėti prie numatyto 30 mil. frs pagrindinio kapitalo sudarymo. Iždas perka akcijų už 5 mil. frs. Patsai Bonapartas ima 30 pirmųjų akcijų. Visuomenė iš pradžių nelabai pasitiki naujuoju banku, ir todėl akcijų pasirašymas ėjo, palyginti, lėtai. Visi prisibijojo per daug jau artimų naujojo banko ryšių su valstybės iždu. Naujojo banko kūrėjai mėgina išsklaidyti tą nepamatuotą piliečių baimę, 1800 m. sausio 27 d. paskelbdami spaudoje, kad jų bankas niekuo iš anksto nesąs surištas su vyriausybe. Banko skolininkais būsią tik solidūs, privatiniai asmens. Tie sunkūs pirmieji žygiai ir verčia naująjį banką, kuris pirmojo konsulo Bonaparto sutikimu buvo pasivadinęs Banque de France, Prancūzijos Bankas, jungtis su menku, 1796 m. įsteigtu notų banku, „Caisse des Comptes Courants", kuris jau buvo įsigijęs didesnį žmonių pasitikėjimą. 1800 m. vasario 13 d. susirinkę akcininkai patvirtina steigėjų sudarytą banko statutą.

---

[182] Tų naujų bankų svarbesnieji buvo: Caisse des Comptes courants (1796 m.), Caisse d'Escompte de Commerce (1797), Comptoir commercial (1800).

Banque de France yra viešojo pobūdžio bankas, patsai vienas atsakąs už visus savo pasižadėjimus, kai akcininkai tėra atsakingi tik savo akcijomis. Atskira akcija yra 1000 frs nominalinės vertės. Akcininkams Banko akcininkų susirinkime, atstovauja 200 stambiausiųjų akcininkų. Penkios akcijos duoda vieną balsą, tačiau niekas negali turėti daugiau kaip 4 balsus. Tie 200 akcininkų renka 5 metams 15 regentų, atseit, tarybos narių ir 3 cenzorius, kurie sudaro revizijos komisiją. Cenzoriai neturi posėdžiuose sprendžiamojo balso. Regentai iš savo tarpo renka trijų narių valdybą, kurios pirmininkas yra drauge regentų ir akcininkų susirinkimų pirmininkas. Notų emisija taip derinama su Banko gyvų pinigų atsargomis ir vekselių terminais, kad visuomet būtų garantuotas notų iškeitimas gyvais pinigais.

1800 m. vasario 20 d. senose „Caisse de Comptes Courants" patalpose Banque de France pirmą kartą atidaro savo langelius. Napoleonas, pastebėjęs naudingus Banque de France iždui patarnavimus, nori jį sustiprinti ir tuo tikslu parengia Banque de France įstatymo projektą, kuris 1803 m. balandžio 14 d. virsta įstatymu. Dabar Banque de France gauna Paryžiaus mieste 15 metų notų leidimo monopolį. Banko kapitalas pakeliamas iki 45 mil. frs. Dividendas nustatomas 6%, likusis pelnas eina į atsargos kapitalą. 200 stambiausių akcininkų beturi kiekvienas po vieną balsą, vis vien kokį akcijų kiekį jie beturėtų. Septyni regentai ir visi trys cenzoriai renkami iš pramonės bei prekybos sluoksnių. Žinoma, renkamieji drauge turi būti ir Banque de France akcininkai. Sudaroma diskonto taryba iš 12 Paryžiaus prekybininkų, Banque de France akcininkų, kuriuos skiria Banko cenzoriai. Diskonto taryba turi patariamąjį balsą diskonto operacijose.

Taip reformuoto Banko veikimas vis dėlto nepatenkina nei Napoleono finansų reikalu patarėjo Mollieno[183], nei paties Napoleono. Jie pasigenda valstybinės bankinių operacijų kontrolės ir viešojo kredito reikalų rūpinimo. 1806 m. parengiamas naujas banko įstatymo projektas ir pateikiamas Valstybės Tarybai, kurios 1806 m. kovo 27 d. posėdyje Napoleonas pasako savo garsiąją kalbą: „Bankas priklauso ne tik akcininkams, bet ir valstybei, nes valstybė duoda Bankui teisę gaminti pinigus. Nieko nėra pavojingesnio, kaip akcininkuose matyti vienintelius Banko šeimininkus. Akcininkų interesai labai dažnai yra priešingi

[183] Mollien, François — Nicolas (1758—1850), aukštas prancūzų monarchijos ir revoliucijos finansų valdininkas, 1806 m. iždo ministeris, Napoleono finansų reikalų patarėjas.

Banko interesams. Aš noriu, kad Bankas priklausytų nuo vyriausybės, tačiau jis neturi priklausyti nuo vienos tik vyriausybės".

Napoleonas nepageidauja trijų notų bankų krašte ir smerkia jų tarpusavio konkurenciją. „Vieną notų banką vyriausybė ir visuomenė lengviau gali prižiūrėti, — sako Napoleonas. — Kaip ten ekonomistai vertintų laisvos konkurencijos naudingumą, notų emisijos srityje konkurencija nieko gero negali duoti. Aš noriu, kad Bankas būtų pakankamai vyriausybės rankose, bet drauge, kad jis nebūtų ir perdaug jos rankose. Aš nereikalauju, kad Bankas duotų vyriausybei pinigų, tačiau Bankas turi sudaryti vyriausybei galimybės realizuoti savo pajamas tinkamu laiku bei tinkamoje vietoje. Aš sutinku, kad Banko šefas būtų pavadintas valdytoju, jei tas jam darytų malonumo, nes man titulai nieko nekainoja. Aš sutinku, kad valdytojo alga būtų taip didelė, kaip norima, nes tą algą ne vyriausybė, bet Bankas moka".

Napoleonas, užsiminęs reikalavimus, kad valdytojas asmeninio pasipelnymo tikslais nedarytų jokių bankinių operacijų, sako: „Galima to reikalauti, tačiau valdytojas, kurs žino valstybės sumanymus ir veda valiutos kursų politiką, norėdamas visuomet galės asmeniškai pelnytis. Geriau bus, negu kelti tokius reikalavimus, statyti Banko priešakyje vyrus, kurie neturi pelno ryšių su bankiniu pasauliu. Svarbu Banko valdytoją aprūpinti pinigais, todėl gali pasitaikyti, kad ir 60 000 frs bus jam per maža alga, nes reikia pinigais aprūpinti žmones, kurie stovi prie pinigų".

Tiesa, šalia tokių sveikų minčių pasitaiko ir viena kita mažiau nusisekusi pastaba, kaip reikalavimas, kad Banque de France visuomet teiktų kreditus 4%. Bankas nevykdė to reikalavimo ir, neabejotinai, gerai darė, nes diskonto procentai visuomet turi pareiti nuo krašto pinigų rinkos padėties.

Banko reformos projektas 1806 m. balandžio 22 d. virsta įstatymu. Banko kapitalas pakeliamas iki 90 mil. frs, notų emisijos koncesija pratęsiama iki 1843 m. Dabar tik 5 regentai ir 3 cenzoriai berenkami iš pramonės bei prekybos sluoksnių, trys regentai turi būti renkami iš iždo tarnautojų. Regentai sudaro Banko tarybą. Dabar, vieton buvusios, regentų renkamos trijų narių valdybos, taip vadinamojo centrinio komiteto, statomas paties imperatoriaus skiriamas valdytojas ir du jo pavaduotojai. Valdytojas turi turėti bent 100 banko akcijų, pavaduotojai bent po 50. Valdytojas skiria ir atleidžia Banko tarnautojus, pasirašo Banko vardu visas sutartis. Be jo parašo nevykdomas joks bet kurių Banko organų nutarimas. Vekseliai

diskontuojami tarybos pasiūlymu ir valdytojo sutikimu. Banko įstatymas nenumato jokios brangiaisiais metalais notų padengimo normos, bet uždeda Bankui prievolę kiekvienu pareikalavimu keisti savo notas pilnavertėmis monetomis ar brangiųjų metalų lydiniais.

Tais juridiniais nuostatais Banque de France gyveno 122 metus. Žinoma, laikas ir gyvenimas veikė ir Banque de France organizaciją bei žygius. 1813 ir 1814 m. buvo labai sunkūs Bankui. Iždas beveik prievarta ėmė iš Banko nepaprastai dideles sumas. Nuo 1814 m. sausio 18 d. Bankas bekeičia brangiais metalais tik 500 000 frs notų per dieną, tačiau jau balandžio 18 d. Bankas pajėgia pašalinti ir tą suvaržymą. 1846 m. prasideda ūkio krizė, kuri nuvedė kraštą į 1848 m. revoliuciją. Žmonės puola keisti notas. Bankas pakelia diskonto procentus nuo 4 iki 5. Tai buvo didelis įvykis, nes nuo pat 1820 m. visą laiką buvo 4% diskontas. Diskonto pakėlimas padeda Bankui: jo brangiųjų metalų atsarga auga, ir Bankas antroje 1847 m. pusėje vėl gali grįžti prie senojo 4% diskonto.

Ateina 1848 metų revoliucija. Visi puola Banką. Kovo 15 d. sustabdomas notų keitimas. Notos paskelbiamos privaloma mokėjimo priemone. Tuo pačiu dekretu nustatoma maksimalinė leidžiamųjų notų suma (350 mil.), atseit, buvo įgyvendinta tiesioginio notų kontingentavimo sistema. Brangiai kainojo Bankui 1848 m. revoliucija. Ji paglemžė nemažas Banko pinigų sumas, tačiau ta pati revoliucija padarė Bankui ir nepaprastai daug gero. 1848 m. pasirodo du dekretai, kurie naikina departamentų notų bankus[184] ir suteikia Banque de France monopolinę notų koncesiją visoje Prancūzijoje. Kai aprimsta revoliucijos sukeltos bangos, Bankas pradeda grįžti prie savo senųjų darbo tradicijų. 1850 m. rugpiūčio 6 d. panaikinamas priverstinis notų kursas ir jų kontingentavimas.

1855 m. krizė sunkiai prislėgia Prancūzijos ūkį. Prekyba ir pramonė ima stambius kreditus iš Prancūzijos Banko, notų apyvarta didėja, nusigandę žmonės keičia notas brangiaisiais metalais, tų metalų atsarga Prancūzijos Banke nepaprastai mažėja, Bankas, vienintelį kartą per visą XIX a., pakelia savo diskontą iki 10%. Vyriausybė, matydama tuščias iždo kasas, kreipiasi į Banką pagalbos ir atsilygindama siūlo pratęsti ilgesniam laikui notų koncesiją, nors ir senoji koncesija dar toli

[184] Departamentų bankai — tai provincijos bankai. 1790 m. visa Prancūzija buvo suskaldyta tam tikromis administracijos sritimis, kurios buvo pavadintos departamentais. Toks padalinimas turėjo panaikinti senųjų autonominių Prancūzijos provincijų tradicijas. Departamento priešakyje stovi prefektas.

gražu nebuvo pasibaigusi. Vyriausybės ir notų banko susitarimo rezultatas ir buvo 1857 m. birželio 9 d. įstatymas.

1857 m. įstatymas sutvarko tris dalykus: 1) prailgina notų koncesiją iki 1897 m.; 2) leidžia padidinti Banko kapitalą iki 182 500 000 frs; 3) nustato pastovius Banko iždui teikiamus kreditus. 1857 m. nustatytas pagrindinis Banko kapitalas be jokių pakeitimų išliko iki mūsų dienų. Nuo 1857 m. Prancūzijos Banko istorija yra labai artima susijusi su politine bei ekonomine visos Prancūzijos istorija. 1870 m. karas ir jį pasekusi revoliucija įneša stambių atmainų ir į Prancūzijos Banko gyvenimą. 1870 m. rugpiūčio 12 d. sustabdomas notų keitimas ir notos paskelbiamos privaloma mokėjimo priemone, nustatomas notų kontingentas (1 800 mil. frs). Kai 1878 m. sausio 1 d. buvo atstatytas notų keitimas brangiaisiais metalais ir pačios notos buvo paskelbtos tik teisėtomis mokėjimo priemonėmis, tai notų kontingentas, tiesa, nuolatos didinamas, išliko iki pat 1928 m. reformos. 1897 m. notų koncesija buvo pratęsta iki 1920 m. gruodžio 31 d.

1911 m. įvyksta labai svarbus, platesnei visuomenei neskelbiamas Prancūzijos Banko ir vyriausybės susitarimas, kuris nustato Prancūzijos Banko veikimo gaires ir jo teikiamos iždui pagalbos kelius visuotinės mobilizacijos atveju. Vargu tą svarbų susitarimą pasirašiusieji asmens rimtai galvojo, kad vos trims metams praėjus teks jau pilnu mastu vykdyti pasirašytą sutartį. 1914 m. rugpiūčio 1 d. pavakarėje Prancūzija paskelbia visuotinę mobilizaciją.

Kaip patys prancūzai, taip lygiai ir visi svetimšaliai garbina didelius Prancūzijos Banko nuopelnus kraštui ir valstybei. Žinomas prancūzų tautos turtingumas, seniau, palyginti, geri valstybės finansai, nors ta pati valstybė turėjo praeityje didelių socialinių, politinių ir militarinių sukrėtimų — tai nemažas sumanios, sąžiningos ir atsargios Prancūzijos Banko politikos nuopelnas. Sunkūs Napoleono karai, audringos 1831 ir 1848 m. revoliucijos, žiaurus 1870/71 m. karas ir jį pasekusi kruvinoji komuna nepalaužė Prancūzijos Banko pajėgumo. Nemažesnių nuopelnų įgijo Prancūzijos Bankas tiek savo kraštui, tiek tai visai valstybių koalicijai, kuri Didžiojo karo metu kovojo prieš pasaulinę vokiečių hegemoniją.

Kai pačioje pasaulio karo pradžioje, 1914 m. rugpiūčio 5 d., paskelbiamas skolų moratoriumas, Prancūzijos Bankas paima trijų milijardų frankų sumai vekselių ir duoda tų vekselių laikytojams grynus pinigus. Tuo pačiu metu Bankas atleidžiamas nuo prievolės keisti savo notas monetomis ar brangiųjų metalų lydiniais. Aukso atsargai padidinti Bankas stengiasi sutraukti

iš krašto į savo sandėlius kuo didžiausius aukso kiekius. Tos Banko pastangos padidina jo aukso fondą 2 milijardais frankų. Bankas laisvai, ir tai dar palengvintomis sąlygomis, viso karo metu diskontuoja prekybinius vekselius, teikia lombardines paskolas, nereikalaudamas ir terminui suėjus tokių paskolų grąžinimo, jei tik įkeistos vertybės buvo papildomos valstybės paskolos lakštais. Tokiomis priemonėmis Bankas sumaniai didino valstybės paskolos lakštų paklausus.

Bankas deda visų pastangų, kad tik parūpintų valdžiai reikalingas karui lėšas. Tam reikalui Bankas diskontuoja iždo vekselius, ima įkaitu ir patsai perka valstybės paskolos lakštus bei iždo skolos pasižadėjimus ir, pagaliau, įkeičia Anglijos Bankui ir Britų iždui savo auksą, kad tik vyriausybė galėtų gauti būtinai reikalingas devizas. Prancūzijos Bankui ne kartą tekdavo gelbėti ir silpnesniųjų sąjungininkų vyriausybes. Taip, tik karui prasidėjus, Bankas išperka už pusę milijardo frankų esančių užsieniuose rusų vekselių.

Prancūzijos iždas reikalavo iš Banko vis naujų ir naujų paskolų. Bankas leido milijardines notų sumas, padengtas vien tik valstybės paskolos dokumentais. Žinoma, tokia politika ilgainiui turėjo pakirsti franko vertę. Deja, ir karui pasibaigus, valstybė nesiliauja naudoti Banko kasas. Pastovūs, vis augantieji biudžeto deficitai nuolatos didina notų apyvartą. Tokia vis didėjanti notų apyvarta sudaro labai patogias sąlygas spekuliuoti franko kritimu[185]. Biudžeto deficitai ir spekuliantų žygiai pradeda žudyti Prancūzijos franką. Nepaprastai sunkūs buvo Prancūzijos Bankui 1926 m., kai Herriot[186] socialistų remiama vyriausybė pradėjo gyventi ne tiek mokesčiais, kiek Prancūzijos Banko pinigais. Tuo pačiu metu prancūzai, bijodami socialistų reikalaujamų didelių už kapitalus mokesčių, skubiai gabena savo kapitalus į užsienius. Frankas galvotrūkčiais lekia žemyn, nebetekdamas 1926 m. liepos 20 d. 89% savo vertės. Tos tautinės nelaimės sukrėsta patriotinė prancūzų visuomenė smarkiomis

---

[185] Spekuliacija valiutos kritimu, paprastai, vadinama spekuliacija à la baisse. Paprasčiausia tokios spekuliacijos forma bus pardavinėjimas norimų numušti pinigų kita valiuta sutartam terminui, sutarta kaina, ir rūpinimasis, kad sutartą dieną, kada reiks parduotus pinigus įteikti, jie būtų pigesni, negu sutarta kaina. Spekuliantas pigesne kaina nuperka pinigus ir įteikta tam, kam buvo iš anksto brangesne kaina juos pardavęs.

[186] Herriot, Eduardas, gimė Troyes mieste 1872 m. Gimnazijos mokytojas. Nuo 1905 Lyono miesto burmistras, nuo 1919 m. parlamento narys. Vienas liberalinės buržuazinės radikal-socialistų partijos vadų. Tris kartus ministras pirmininkas, dabar parlamento pirmininkas. Daugiau nuveikė savo mokslo darbais, negu savo politikos žygiais.

demonstracijomis pareikalauja, kad radikalsocialistų ir socialdemokratų Herriot ir Blumo vadovaujamas politinis blokas, taip vadinamas kartelis, atiduotų valdžią energingam, turinčiam krašto pasitikėjimą, buvusiam prezidentui Poincaré[187].

Jau patsai Poincaré vardas teigiamai veikė Prancūzijos Banko padėtį. Visuomenė, pasitikėdama Poincaré, pradėjo pasitikėti Prancūzijos Banku ir jo leidžiamomis notomis. Jau 1926 m. liepos 22 d. Poincaré paveda Prancūzijos Bankui 31 mil. dolerių, įgaliodamas naudotis tais doleriais franko kursui palaikyti. 1926 m. rugpiūčio 7 d. įstatymas leidžia Prancūzijos Bankui pirkti rinkoje auksą, sidabrą ir devizas ir įsako imtis priemonių notų vertei stabilizuoti. Tuo pačiu metu Poincaré sušaukia, be partijų ir srovių skirtumo, ekonomistų pasitarimą, kuris virsta pastovia komisija naujos bankinės politikos gairėms nustatyti. Komisija paskelbia šias galutines savo darbų išvadas: 1) vyriausybė turi bet kuria kaina subalansuoti biudžetą ir liautis dengusi biudžeto deficitus skolintomis Banko notomis; 2) negrąžinti frankui senosios, prieškarinės vertės, bet atitinkamu momentu stabilizuoti tą franką maždaug esamu rinkos kainos lygmeniu ir vėliau jau stabilizuotu kursu devalvuoti; 3) supirkinėti kritusios vertės frankais krašte ir užsienyje auksą, sidabrą ir devizas ir tokiu būdu sudaryti tvirtus Prancūzijos Banko metalo ir devizų fondus.

Ekonomistų nustatytomis gairėmis pradeda sekti Prancūzijos Banko politika. Grąžinama iždo skola siaurina notų apyvartą. Grįžtantieji, pabėgę į užsienį, prancūzų kapitalai didina frankų paklausus ir kelia jų kursą. Dabar ir spekuliantai pradeda spekuliuoti jau ne franko kritimu, bet jo kilimu[188]. Kad sustabdytų tokią spekuliaciją, 1926 m. gruodžio 23 d. Prancūzijos Bankas stabilizuoja de facto franką lygmeniu 1 £ = 122,25 frs. Nuo to laiko Prancūzijos Banko frankas rodo tiktai labai nedidelius svyravimus. Svaras paprastai kainojo 122—124 frs. Tokiu kursu frankas laikosi 18 mėnesių.

Tuo tarpu vis plaukia iš visų kraštų į Prancūziją devizos ir, virtusios čia frankais, vis laukia franko pabrangimo. Prancū-

---

[187] Poincaré, Raimondas, advokatas ir politikas (1860—1936). 1881 m. advokatas. 1887 m. parlamento atstovas. 1903 m. senatorius. Daug kartų ministras. Tris kartus ministras pirmininkas (1912—1913, 1922—1924, 1926—1929). Respublikos Prezidentas nuo 1913—1920 m. Vienas didžiausių paskutiniųjų laikų Prancūzijos politikos vyrų. Visai teisingai numatęs tolimesnius pasaulio politikos raidos kelius.

[188] Spekuliacija pinigų vertės kilimu vadinama spekuliacija à la hausse. Čia perkami norimi pakelti pinigai užsienio valiuta sutartam terminui, sutarta kaina ir rūpinamasi, kad sutartą dieną, kada pirkti pinigai turi būti gaunami, jie būtų brangesni, negu sutarta kaina.

zijos Bankas nerodo ir savo skelbiamuose balansuose tikros supirktų devizų sumos. Žymi dalis tų devizų patenka į bendrą „kiti aktyvai" balanso poziciją. Bankas bijo rodyti visą savo finansinį pajėgumą, kad tas pajėgumas nepradėtų dar smarkiau vilioti užsienio kapitalus į kraštą. Spekuliantai, matydami dideles Prancūzijos Banko valiutos atsargas, galėjo pradėti tvirtai tikėti senojo Prancūzijos franko atstatymu. Jau ir be to tiek buvo į Prancūziją suplaukę pinigų, kad bankai nebepajėgė tikslingai sunaudoti į juos sudėtus depozitų pinigus. Vyriausybė ir Prancūzijos Bankas tyli ir niekur nepasisako, kokia gali būti naujojo, įstatymais nustatomo, franko vertė, tačiau visi tiki senojo franko atstatymu ir keičia savo kapitalus prancūzų frankais[189]. Prancūzijos bankai moka už termininius indėlius daugiausia 2%, kai vokiečiai tuo pačiu metu siūlyte siūlo 10—12%, bet kapitalai eina į Prancūziją.

Prancūzijos Bankas yra verčiamas ne siaurint, bet vis dar didinti savo notų apyvartą. Bankas noromis nenoromis turi pirkti siūlomas rinkoje devizas, nes, jei jis to nedarytų, tuojau devizų kursas, palyginti su frankų, būtų pigęs, arba, kitais žodžiais, frankas būtų ėmęs brangti, ko kaip tik norėjo išvengti Prancūzijos Bankas. Tas Bankas gerai žinojo liūdnus svetimų kraštų patyrimus, kai dirbtiniu būdu pakilusi pinigų vertė pabrangino gyvenimą, padidino gamybos išlaidas ir sumažino šalies eksportą. Prancūzijos Bankas, supirkinėdamas frankais užsienio pinigus, didina savo notų apyvartą ir tuo būdu neduoda kilti savo notų vertei.

Padidėjusią krašto pinigų apyvartą vyriausybė naudoja tam, kad keltų mokesčius ir leistų iždo skolos pasižadėjimus. Mokesčiais ir skolos pasižadėjimais surinktais pinigais iždas moka savo skolas Prancūzijos Bankui. Prancūzijos Bankas pirktais rinkoje užsienio pinigais, atseit, devizomis perka užsienyje auksą. Pirkdamas užsienio pinigais, dažniausiai anglų svarais, savo auksą, Prancūzijos Bankas turi mesti užsienio pinigus, ir tai didesniais kiekiais, į pasaulio pinigų rinką. Tie dideli, staigūs užsienio pinigų pasiūlai veikdavo pasaulinę pinigų rinką ir versdavo nekartą susvyruoti ir šiaip jau pastovias, juridiškai stabilizuotas, valiutas. Daugiausia turėjo nukentėti nuo tokių Prancūzijos Banko žygių Anglijos svaras. Tos didelės Prancūzijos Banko devizų atsargos, kurios galėjo būti kiekvienu momentu aukso

[189] Spekuliantai pirko prancūzų frankus ir dėjo juos depozitais į prancūzų bankus, tikėdami, kad padidėję prancūzų frankų paklausai turės pakelti frankų vertę. Kai tokiu būdu frankų vertė pakils, spekuliantai atsiims iš bankų gerus, pabrangusius frankus, tuo tarpu kai patys bus sudėję į tuos bankus pigius, blogus frankus.

pirkimui mestos į rinką ir tuo būdu staiga ir smarkiai padidinti to ar kito krašto pinigų pasiūlus, laikė Damoklo kardą ne tik ant anglų valiutos, bet ant kiekvieno krašto pinigų galvos.

Jau nuo 1928 m. pradžios Prancūzijos Banko valdytojas Moreau spirte spiria vyriausybę juridiškai nustatyti jau 1926 m. stabilizuoto franko vertę ir tuo atleisti pasaulio valiutą nuo kybančio ant jų galvos Damoklo kardo ir pačios Prancūzijos pinigų rinką nuo neramaus nuolatinės spekuliacijos vaiduoklio. Tačiau Poincaré vis delsė juridiškai stabilizuoti franką. Vieną kartą išgelbėjęs franką, Poincaré nori grąžinti frankui ir senąją jo vertę. Be to, Poincaré jautėsi atstovaująs smulkesniems rentininkams, kurie sunkią tėvynės valandą pirko senais gerais frankais valstybės paskolos lakštus ir todėl, Poincaré įsitikinimu, valstybė turėtų mokėti tiems žmonėms palūkanas ir skolą tais pačiais gerais, senaisiais frankais. Deja, šiuo atveju Poincaré teko paaukoti asmeninę ambiciją ir rentininkų interesus svarbesniems krašto ūkio reikalams.

Griežtas Prancūzijos Banko raginimas, sunkūs kitų valstybių valiutos revaliuacijos eksperimentai ir visi tie argumentai, kurie iškeliami prieš nupuolusios valiutos atvertinimą, pagaliau paveikė Poincaré. 1928 m. birželio 28 d. pasirodo įstatymas, kuris: 1) bimetalinę[190], jau šlubuojančią[191] Prancūzijos valiutą pakeitė aukso valiuta; 2) nustato naujo franko paritetą 0,05895 g aukso. Tuo būdu frankas nebetenka 79,69% savo senosios vertės; 3) uždeda Prancūzijos Bankui prievolę keisti savo notas aukso lydiniais ir pirkti jam pristatomą auksą monetų pėdos kaina, būtent, 16 963 frs vienas aukso kilogramas[192]; 4) palieka Banko nuožiūrai nustatyti, kada turi būti pradėtos kaldinti aukso monetos, tačiau tokia pat teisė duodama ir ministrų tarybai; 5) lei-

---

[190] Bimetalinė valiuta, valiuta lygiomis teisėmis pagrįsta dviem metalais, būtent, auksu ir sidabru. Bimetalinė valiuta nustato piniginio vieneto vertę tam tikru aukso ir sidabro kiekiu, proporcingai tų metalų juridiškai nustatomai vertei. Piniginis bimetalinės valiutos vienetas turi tiek ir tiek aukso, arba tiek ir tiek sidabro. Bimetalinė valiuta turi pilnavertes aukso ir sidaro monetas, kurios eina krašte lygiomis teisėmis.

[191] Šlubuojanti valiuta yra tam tikra bimetalinės valiutos rūšis. Bimetalinėje valiutoje kiekvienam, kas atnešė aukso arba sidabro gabalą, pinigų kalykla duoda atitinkamą atneštojo metalo monetų sumą. Tos rūšies pinigų gamyba vadinama laisvas arba privatine sąskaita pinigų kalimas. Šlubuojančioje valiutoje laisvai, pačių piliečių noru, kalama tik brangesniojo metalo, paprastai aukso monetas. Atpigusiojo metalo, atseit, sidabro, monetomis savo nuožiūra aprūpina kraštą valdžia. Ir šlubuojančioje valiutoje abiejų valiutos metalų, būtent, aukso ir sidabro, pinigai laikomi pilnaverčiais pinigais, kuriuos kiekvienas turi imti neribotu kiekiu ir kuriais kiekvienas savo pasirinkimu gali apmokėti bet kurią skolą.

[192] Tokia monetos pėda gaunama 1 kg: 0,05895 g.

džia imti monetų kalimo išlaidoms nuo kiekvieno kilogramo atneštojo aukso daugiausia 40 frs; 6) įsako Bankui keisti savo notas aukso gabalais, nemažesniais kaip 215 000 frs[193] vertės; 7) uždeda prievolę keisti notas auksu tik centrinėje Prancūzijos Banko įstaigoje; 8) reikalauja, kad Bankas padengtų auksu 35% ne tik savo notų, bet ir visų neterminininių skolos pasižadėjimų; 9) liepia Banko aukso atsargą, kuri senaisiais frankais siekė 5 886 mil. frs, perkainoti naujais frankais. Tokiu būdu atsirado 28 935 mil. aukso fondas. Ta visa suma, kuri prašoka senąjį aukso fondą, tuos 5 886 mil. frs, atitenka valstybei. Tokia matematinė operacija duoda valstybei 23 849 mil. frs, kurie visi pasilieka Banke iždo skolai padengti; 10) nustato, kad tuo atveju, kai Bankas pelnytų daugiau kaip 650 mil. frs per metus, tai to pelno, kuris viršija 650 mil. sumą, pusė atitenka iždui.

Tas pats įstatymas leidžia Prancūzijos Bankui pardavinėti atviroje rinkoje[194] iždo skolos pasižadėjimus ir pirkti užsienio notų bankų sąskaita akceptus[195]; tačiau Bankas neturėjo teisės laisvoje rinkoje pirkti iždo skolos pasižadėjimus. 1935 m. sausio 1 d. šis draudimas buvo panaikintas. Kai 1928 m. birželio 28 d. įstatymo nuostatais iždas grąžino Bankui tam pačiam Bankui priklausomu auksu žymią savo skolos dalį, tai vis dėlto iždas dar liko Bankui skolingas 5 930 mil. frs už, iždo laidavimu, karo metu diskontuotus Rusijos vekselius. Dabar iždas sumoka tą visą sumą Bankui beprocentiniais trijų mėnesių iždo skolos pasižadėjimais, kuriuos ketina išpirkti savo pinigais ar gaunamomis iš Amortizacijos Kasos sumomis. Tai pačiai Amortizacijos Kasai[196] pavedamas ir visas tos 5 930 mil. frs skolos rūpinimas.

---

[193] Notų keitimas mažesniais gabalais būtų tik aukso tezaurizavimo palengvinimas.

[194] Atviroje rinkoje, t. y. laisvai, savo įstaigose ir biržose savo sąskaita. Atviros rinkos politika (angliškai „open market policy") yra viena notų bankų priemonių veikti pinigų rinką. Kai atsiranda rinkoje daugiau pinigų, negu kad, atrodo, kraštui yra naudinga, notų bankas parduoda rinkoje procentinius popierius ir tuo būdu ištraukia iš rinkos laisvus pinigus. Atvirkščiai, kai jaučiamas rinkoje laisvų pinigų trūkumas, notų bankas perka esamus rinkoje procentinius popierius ir tuo būdu paleidžia gyvų pinigų į rinką.

[195] Akceptas, iš lotynų accipio, priimu, acceptus — priimtas, yra įsakytinis, jau priimtas (akceptuotas) vekselis.

[196] Amortizacijos kasa, Caisse autonome de gestion des bons de la Défense nationale, d'exploitation industrielle des tabacs et d'amortissement de la dette publique. 1926 m. rugpiūčio 10 d. L'Assemblée nationale (Senatas ir parlamentas) pagrindinius tos kasos nuostatus įtraukę į Prancūzų Respublikos konstituciją. Kasa amortizuoja krašto gynimo paskolas ir savo leidžiamus paskolos lakštus. Svarbiausias kasos pajamas sudaro tabako monopolio pelnas ir palikimo mokesčių pajamos.

Kai Prancūzijos Bankas buvo pertvarkytas ir patsai frankas stabilizuotas, pradeda labai smarkiai grįžti, infliacijos metu pabėgę iš Prancūzijos, kapitalai. Tie kapitalai tuojau paverčiami auksu. Taip pat auksu paverčiama ir Prancūzijos Banko devizų atsargos žymi dalis, nes naujojo įstatymo nuostatais Bankas turi padengti auksu 35% savo notų bei kitų neterminių skolos pasižadėjimų. Garsioji 1929 m. spalių mėn. New-Yorko biržos katastrofa (t. y. Wall-Street krizė) paskatino Prancūzijos Banką eiti ir toliau pradėtu keliu, būtent, keisti devizas auksu. Prancūzijos aukso atsarga ėmė negirdėtai didėti, pasiekdama 1932 m. pabaigoje rekordinio skaičiaus — 83 359 mil. frs.

Kiti kraštai, ypačiai vokiečiai, pradėjo kaltinti prancūzus, kad jie, sutraukdami auksą į Prancūzijos Banko sandėlius, tą auksą sterilizuoja[197], padaro jį nevaisingą, išimdami jį iš ūkio gyvenimo apyvartos. Toks kaltinimas vargu begali būti rimtai pagrįstas. Prasidėjusi 1929 m. USA ūkio krizė, be jokios Prancūzijos Banko iniciatyvos, veja pasaulio kapitalus į ramią Prancūzijos pinigų bei kapitalų rinką. Kapitalai visuomet bet kurių ekonominių ar politinių sukrėtimų metu yra linkę ieškoti saugesnių vietų[198].

Dideli 1931 m. valiutiniai pasaulio sukrėtimai, kad ir nesukėlę Prancūzijos pinigų bei kapitalų rinkoje žymesnės suirutės, negalėjo nepaveikti Prancūzijos Banko stovio. Prancūzijos Bankas turėjo nemaža Anglijos devizų, todėl svaras krisdamas padaro Bankui didelių nuostolų. Dalį tų nuostolių prisiima pati valstybė. Svaro katastrofos pamokytas, Prancūzijos Bankas pradeda nebepasitikėti ir doleriu. USA devizas Bankas pradeda keisti auksu. 1933 m. įvykusi USA bankų katastrofa ir dolerio vertės smukimas pilnai pateisino tokią Prancūzijos Banko politiką.

1935 m. sausio 1 d. įvyksta svarbi Prancūzijos Banko administracijos atmaina: Banko valdytojas Moret, klasinės aukso valiutos teorijos ir Banko nuo iždo nepriklausomybės šalininkas, turi užleisti savo vietą finansų ministerijos valdininkui Tannery, kuris neatrodė būsiąs uolus Banko pinigų dėžių saugotojas. Vyriausybės ir Prancūzijos Banko valdytojo konfliktą sukėlė ne valiutiniai, bet kapitalų rinkos klausimai. Turtinga kapitalais Prancūzija nebeperka savo valstybės procentinių popierių. Iždas yra verčiamas didinti savo paskolų palūkanas. Tačiau net ir 6% apmokamų iždo skolos pasižadėjimų žmonės nesiskubina pirkti. Todėl valdžia verčia Prancūzijos Banką priiminėti palengvinto-

[197] Sterilizuoti, iš lot. sterilis, nevaisingas, tuščias, neduodąs pelno.
[198] Žr. mano „Pinigai", 161—169 psl. psl.

mis sąlygomis duodamoms paskoloms laiduoti procentinius valstybės popierius ir supirkinėti atviroje rinkoje iždo skolos pasižadėjimus. Valdytojas Moret buvo įsitikinęs, kad tuo būdu bus teikiamas iždui neribotas kreditas ir plačiai atidaromos pinigų infliacijai durys. Jis skiriasi verčiau palikti Prancūzijos Banko valdytojo kėdę, negu padėti griauti prancūzų liaudies turtą, franką. Dėkingas Prancūzijos Bankas suteikia jam garbės valdytojo titulą. Netenka abejoti, kad šiuo atveju vyriausybei ne tiek rūpėjo pagyvinti kapitalų rinką, kiek sukurti sau naujų kreditų galimybes.

Vyriausybių pasikeitimai pirmoje 1935 m. pusėje sudrumsčia vėl pinigų rinką. Tų metų gegužės ir birželio mėnesiais Prancūzijos Bankui teko išgyventi nepaprastai sunkias dienas. Pasaulio spekuliantų gaujos, skatinamos Prancūzijos vyriausybių nesugebėjimo sutvarkyti jau nuo 1929 m. einančius biudžeto deficitus, paragintos siaura egoistine parlamento partijų politika ir, pagaliau, smarkiai remiamos pačioje prancūzų visuomenėje vis labiau įsigalinčio įsitikinimo, kad prancūzų franko žlugimas yra neišvengiamas, gegužės 15 d. pradeda visose pasaulio biržose smarkią ataką prieš prancūzų franką. Tą pasaulio spekuliantų žygį energingai palaiko visi užsienio Prancūzijos priešai, manydami, kad sugriuvus frankui, bus suardytas prancūzų ūkio pajėgumas, kuriam žlugus, turės palūžti prancūzų karinė galia, kuri stovi Europos taikos ir mažųjų valstybių teisių sargyboje. Jautri prancūzų visuomenė, matydama milijardines frankų sumas metamas į rinką, pati pasiduoda panikai ir puola keisti frankus užsienio valiutomis ir aukso gabalais.

Nuo gegužės 17 — 24 dienos Prancūzijos Bankas atiduoda daugiau kaip 3 milijardų frankų vertės aukso gabalų; vieną tik gegužės 27 d. Bankas atiduoda aukso 1,2 milijardus frankų, gegužės 28 d. — 1,1 milijardą ir pagaliau 29 d. Bankas išmeta rekordinę sumą — 1,5 milijardus frankų aukso lydinių. Tenka pripažinti, kad Prancūzijos Bankas labai sumaniai ir energingai visomis jo rankose esamomis priemonėmis gina tautos valia jam pavestą turtą, franko paritetą. Bankas kelia ne tik vekselių diskonto procentus, bet ir procentinių popierių bei aukso lydinių lombardo procentus. Juo daugiau žmonės kratosi frankų, juo labiau brangina tuos frankus patsai Prancūzijos Bankas.

Sujungtas visų Prancūzijos priešų frontas prieš Prancūzijos Banko pozicijas išjudina ir patriotiškai nusistačiusią visuomenę, kuri, kaip ir 1926 m., pradeda jau rimtai grasyti masonų ložių ir socialistų įsakymais veikiančiam parlamentui ir jo pastatyti vyriausybei. Trys ministrų kabinetai pasikeičia per kelias dienas. Pagaliau, birželio 7 d. ateina nepartinis Lavalio kabi-

netas, kurį jau birželio 8 d. parlamentas įgalioja leisti dekretus, reikalingus frankui palaikyti ir kovai su spekuliacija.

Bendromis naujosios vyriausybės ir Prancūzijos Banko pastangomis apie birželio vidurį pasiseka palaužti smarkiausią, kokį kada matė Prancūzijos Bankas, puolimą prieš prancūzų tautos valiutą bei jos aukso atsargą. Nuo birželio 20 d. Prancūzijos Bankas pradeda mažinti diskonto procentus, pamažu grąžindamas jį į senąjį stovį, atseit, į 3%. Tuo pačiu metu bankas pradeda lombarduoti ir aukso gabalus, ką jau nuo birželio 11 d. nebebuvo daręs[199]. Banko valdytojas, Jean Tannery, laimėjęs tą vieną sunkiausių valiutinių kovų, galėjo drąsiai paskelbti spaudai tuos kilnius Prancūzijos Banko steigėjų žodžius: „Prancūzų tauta, didžiausiomis pastangomis kovodama dėl savo laisvės, neleis savęs pavergti tiems veiksniams, kuriuos suvaldyti ji dar pajėgia".

Antroji 1935 m. dalis praeina Prancūzijos Bankui, palyginti, ramiai. Jo notų padengimas auksu prašoka 70%. Pati gerėjanti pasaulio ūkio padėtis teigiamai veikia Prancūzijos Banko padėtį. 1936 m. pradžioje prasidėjusi rinkimų kampanija sukelia politinių neramumų, kurie tiesiogiai turėjo paliest Prancūzijos Banką. Trečiojo internacionalo iniciatyva įsikūręs komunistų, socialistų ir radikalsocialistų blokas, pasivadinęs „Liaudies frontu", eina į 1936 m. rinkimų kampaniją vienu šūkiu: prieš 200 šeimų valdomą Prancūzijos Banką, atseit, prieš tokį Banką, kurio reikalus atstovauja tik 200 stambiausių akcininkų. Tie 200 akcininkų, nustatydami Prancūzijos Banko politikos gaires, — šaukė „Liaudies fronto" agitatoriai, — valdo visą Prancūzijos ūkį ir per tą ūkį visą krašto politiką.

Gegužės 3 d. laimi rinkimus „Liaudies frontas". Prancūzijos Bankas, įveltas į politinį rinkimų kovos sūkurį, jau neišvengiamai turėjo būti reformuotas. Ir iš tikrųjų, naujoji vyriausybė skubiai paruošia Prancūzijos Banko įstatymo projektą. Paaiškinamasis įstatymo projekto raštas skelbia, kad naujas įstatymas nori „laiduoti Banko administracijoje tautos ekonominius interesus, kurių žiūrės Banko Taryboje valstybę atstovaujantieji valdininkai". Toliau tas pats raštas sako, kad naujas

[199] Bankas nebeskolino pinigų, imdamas įkaitu aukso gabalus, nes nenorėjo lengvinti spekuliaciją notų vertės kritimu. Žmonės pirko notomis auksą, tą auksą įkeisdavo Prancūzijos Bankui ir gautomis už įkeistą auksą notomis vėl pirkdavo auksą. Kai notų vertė vis krito, tai aukso kaina atitinkamai kilo. Auksas ir būdamas įkeistas Bankui davė savininkui smunkančiais frankais didelių pelnų. Tokia aukso pirkimo ir įkeitimo operacija galėjo būti nuolatos kartojama. Juo greičiau smuko notų vertė, juo didesnių pelnų turėjo spekuliantas.

įstatymas nenorįs nusavinti akcininkų kapitalo bei jų dividendų, bet tik atimti iš akcininkų išimties teisę tvarkyti Banko reikalus. Trumpai suglaudus visus naujojo įstatymo siekimus, tenka pasakyti, kad tas įstatymas nori: 1) pakeisti Prancūzijos Banko administracijos santvarką; 2) sudemokratinti kreditą, kuris ir be to jau buvo labai demokratiškas; 3) atviros rinkos politiką padaryti Prancūzijos Banką viešojo kredito šaltiniu.

Besisielodama Prancūzijos Banko reforma, naujoji vyriausybė, pati neprisistačiusi dar naujam parlamentui, birželio 6 d. atleidžia Banko valdytoją Tannery, kuris sunkiose 1935 m. kovose vis dėlto sugebėjo atlaikyti prancūzų valiutos pastovumą, ir skiria valdytoju „tikrą valdininką" Labeyrie. Naujasis valdytojas turėjo būti labiau klusnus iždo reikalavimams, negu buvo Jean Tannery.

Patsai Banko reformos projektas 1936 m. liepos 24 d. virsta įstatymu. Dabar dviejų šimtų stambesniųjų akcininkų metinį susirinkimą pakeičia visuotinis visų akcininkų susirinkimas, kuriame kiekvienas akcininkas turi po vieną balsą. Visuotinis susirinkimas išklauso pateiktą metinę Banko apyskaitą, išrenka tik du patarėjus ir tris cenzorius. Panaikinama prievolė Banko valdytojui ir jo pavaduotojams turėti tam tikrą akcijų kiekį. Regentai, atseit, senosios tarybos nariai, pakeičiami 20 patarėjų. Valdytojas, 2 pavaduotojai, 20 patarėjų ir 3 cenzoriai sudaro Generalinę Banko Tarybą, kurioje cenzoriai turi tik patariamąjį balsą. Du patarėjai renkami iš akcininkų tarpo, devyni atstovauja ekonominiams bei socialiniams interesams, o kiti devyni — tautos kolektyviniams reikalams. Du patarėjai, kuriuos renka akcininkai, turi būti iš pramonės ir prekybos sluoksnių, tačiau jokiu būdu ne iš bankinių namų[200]. Šešis patarėjus skiria finansų ministras iš šešių didžiųjų Prancūzijos ekonominių organizacijų pateiktų kandidatų, vieną renka banko tarnautojui, vieną taupomosios kasos, vieną skiria tautinė ekonominė taryba. Po vieną siunčia finansų, tautos ūkio ir kolonijų ministerijos. Likusieji šeši yra šešių valstybinių ekonominių organizacijų atstovai, kurie ex officio[201] įeina į Prancūzijos Banko patarėjų skaičių. Be paskutiniųjų šešių, visi renkami ar skiriami tik 3 metams. Perrinkimas negalimas. Banko Generalinė Taryba gali pavesti visas

[200] Didžiųjų Paryžiaus bankinių namų savininkai, kaip Rotschild, Hottinquer, Mallet, Vernes, Mirabaud, de Neuflize, Heine, buvo stambiausieji Prancūzijos Banko akcininkai, kurie sudarydavo „200 šeimų branduolį". Privatūs bankininkai ir vadovaudavo senajai Prancūzijos Banko regentų tarybai. Užtat dabar norėta apsidrausti nuo jų įtakos.

[201] Ex officio (officium — pareiga, tarnyba, prievolė) — dėl savo tarnybos.

ar dalį savo teisių Nuolatiniam Komitetui, kurį sudaro valdytojas, pavaduotojai ir keturi patarėjai.

Tiek iždui, tiek pačiam Bankui didžiausios svarbos turi įstatymo 13 str.: „Visi valstybės iždo trumpalaikės skolos vekseliai, kurių terminas neprašoka trijų mėnesių, notų banko rediskontuojami be jokių apribojimų, išskyrus tuos vekselius, kurie bus pateikti paties iždo". Tuo būdu patsai iždas neturi teisės betarpiškai diskontuoti Banke savo trumpalaikės skolos vekselius, tačiau kitų asmenų tarpininkavimu gali diskontuoti tokius vekselius neribotomis sumomis. Tas nelemtas 13 straipsnis plačiai atidarė iždui duris į Prancūzijos Banko kasas, pratiesė patogų kelią į infliacijos klampynes, kuriose turėjo būti palaidotas tokiais vargais Poincarės sukurtas naujasis frankas.

1936 m. liepos 24 d. įstatymas be to dar įgalioja vyriausybę per vienerius metus dekreto keliu pakeisti ir Banko vidaus statutą. Vyriausybė skubiai pasinaudoja tokiu įgaliojimu ir naikina penkis komitetus, kurie sekdavo įvairias Banko veikimo sritis. Dabar penkių komitetų vietoje atsiranda du komitetai: diskonto ir kontrolės. Diskonto komitetą sudaro diskonto tarybos nariai ir Banko patarėjai, pasikeisdami per 8 dienas. Kontrolės komitetą sudaro Banko Generalinės Tarybos renkami patarėjai. Tas komitetas — tai paties Banko pastatytas revizijos organas, kai cenzoriai, revizuodami Banką, atstovauja akcininkų interesams.

Naujasis Prancūzijos Banko įstatymas, kuris turėjo pakeisti ir patį Prancūzijos Banko pavadinimą, paversdamas „Banque de France" į „Banque de la France"[202], pradėjo veikti 1936 m. rugpiūčio 17 d. Negalima pasakyti, kad naujasis Prancūzijos Banko įstatymas būtų sustiprinęs ir taip jau pašlijusį prancūzų kapitalistų pasitikėjimą „Liaudies fronto" vyriausybe, Prancūzijos Bankui ir to Banko leidžiamais frankais. Dabar jau vis rečiau bekalbama apie tvirtą franką, kuriuo dar taip neseniai didžiavosi Prancūzija, bet vis dažniau minimas pakrikęs, silpnas frankas[203]. Prancūzijos Banko reforma buvo frankui sunkus smūgis, kuris žymiai sustiprino platesnės visuomenės pastangas kratytis pakrikusių frankų. Tos pastangos neišvengiamai turėjo nuvesti franką į 1936 m. rugsėjo 26 d. katastrofą.

Tą dieną „Liaudies fronto" finansų ministras Vincent Auriol pareiškė, kad frankas nuvertinamas. Tas franko nuvertinimas buvo pavadintas „alignement"[204], atseit, pritaikymas prie kitų

[202] Prancūzijos Banką padarė dabartinės, konkrečios, visos Prancūzijos Banku.

[203] Frankas, žmonių įsitikinimu, pasidarė nebe „stabil", bet „labil".

[204] Alignement, matavimas pagal pratiestą virvę, arba virvės pagalba.

valiutų. Ką faktiškai reiškė tas „alignement", visi gerai suprato. Spalio 1 d. įstatymas patvirtino finansų ministro žodžius. Dabar pastovaus pariteto frankas pakeičiamas judančiu tarp dviejų paritetų piniginiu vienetu. Tie du paritetai, tarp kurių gali svyruoti frankas, nustatomi 43 ir 49 miligramai aukso. Prancūzijos Banko auksas perkainojamas naujaisiais frankais pagal jų aukštesnįjį paritetą, būtent, 49 miligramus. Ta grynai buhalterinė operacija duoda 17 milijardų frankų, kurių 10 milijardų pavedami naujai sukurtam franko „reguliavimo fondui". To fondo uždaviniai yra tie patys, kaip ir anglų išlyginamojo fondo. Deja, reguliavimo fondo pastangos neduoda laukiamų rezultatų, nes dar niekas nesurado priemonių, kurios leistų atlaikyti valiutos pastovumą, kai kraštas turi pasyvų mokėjimų balansą[205] ir kai kapitalai, kaip beįmanydami, bėga iš krašto. Prancūzų tauta nebepasitiki savo vyriausybe ir nebetiki savo franku. Kapitalas bėga iš ūkiškai pakrikusios, socialinių kovų draskomos Prancūzijos. „Reguliavimo fondo" lėšos išsenka. Pakviesti tvarkyti „reguliavimo fondą" ekonomistai atsistatydina. Frankas smunka Londono rinkoje. Termininės dolerių ir svarų biržos sutartys eina šuoliais į viršų[206]. Iždas beturi savo kasose apie 20 mil. frs.

Birželio 21 d. atsistatydina socialistų vadovaujamas ministrų kabinetas. Naujas radikalsocialistų[207] kabinetas, kurio priešakyje atsistoja Camille Chautemps[208], tuojau turi šauktis pagalbos Prancūzijos Banko, kuris suteikia iždui 15 milijardų frs avanso. Tačiau kraštas nerodo pasitikėjimo ir naujai vyriausybei, kurios sąstate mato žymų skaičių senosios vyriausybės narių. Žmonės ir dabar vis dar kratosi franku. Vyriausybė, norėdama sustabdyti frankų keitimą devizomis, uždaro biržas. Kai liepos 1 d.

---

[205] Mokėjimų balansas arba mokamasis balansas vadinasi vienos šalies mokėjimai kitoms šalims ir kitų jai. Tų mokėjimų skirtumas vadinasi mokamojo balanso saldas, kuris gali būti aktyvus (krašto gaunamos iš kitų šalių sumos didesnės, negu jo paties mokėjimai kitoms šalims) ir pasyvus (krašto mokėjimai didesni, negu gaunamos sumos). Aktyvus mokamasis balansas padengiamas aukso arba kapitalų įvežimu, pasyvus — išvežimu.

[206] Doleriai ir svarai perkami tam tikrai dienai (terminui) daug aukštesne kaina frankais, negu sutarties sudarymo dieną mokama.

[207] Radikalsocialistai (Parti républicain radical et radical — socialiste) atsirado 1901 m., kai vėl susijungė, 1893 m. suskilę, radikalai. Radikalsocialistai nėra socialistinė, bet tik demokratinė partija. Ji reikalauja socialinių įstatymų ir betikybinės mokyklos. Jos šalininkai — tai smulkesnioji buržuazija, laisvosios profesijos ir valdininkija. Radikalsocialistų partija labiau yra įsigalėjusi Vidurio ir Pietų Prancūzijoje. Jos svarbesnieji vadai Caillaux, Herriot, Daladier, Chautemps, Sarraut.

[208] Prancūzų politikas, gimė 1860 m., prokuroras, nuo 1902 m. parlamento narys, daug kartų ministras.

atidaromos biržos, frankas Londono biržoje tuojau padaro didelį šuolį žemyn[209]. Tą pačią dieną Prancūzijos Banko balansas berodo 54 859 mil. frs aukso. Per vieną paskutinę savaitę Bankas neteko aukso už 2,5 milijardus frankų. Dabar, per ištisus metus laužyti sveikos ekonominės politikos pagrindai be jokio pasigailėjimo keršija visam kraštui.

Vyriausybė 1937 m. liepos 1 d. nutaria nutraukti bet kuriuos franko ryšius su auksu, kas reiškė leisti frankui smukti žemiau 1936 m. spalio 1 d. nustatytos žemutinės pariteto ribos, būtent, žemiau 43 miligramų aukso vertės. Dabar dar kartą apskaičiuojamas Prancūzijos Banko auksas jau žemutiniu (43 miligramai) 1936 m. spalio 1 d. paritetu, ir tuo apskaičiavimu gauta 7 milijardų suma pavedama naujai įsteigtam „rentų palaikymo fondui". Tas fondas, finansų ministro prižiūrimas, buvo pavestas tvarkyti Prancūzijos Banko valdytojui. Naujojo fondo uždaviniai buvo jau visai kitoniški, negu 1936 m. „reguliavimo fondo". Naujam fondui jau nebetenka laikyti franko svyravimų tam tikrose paties įstatymo nustatytose ribose, bet tik sekti franko kursų siūbavimus ir tramdyti sėkmingą tuo franku spekuliavimą. Fondas nebėra franko stabilizavimo priemonė, jis pasidaro vien franko reguliavimo, franko tvarkymo įrankis, nes ir pats frankas dabar nesistengia būti pastoviu pinigu. Jis dabar virto visai palaida, iš dalies tik „rentų palaikymo fondo" tvarkoma valiuta.

Nepastovus, svyruojąs frankas (franc flottant) labai neigiamai veikė vidaus rinkos darbo ir prekių kainas. Jis tiesiog griovė prekių kainų kalkuliaciją, be kurios neįmanomas buvo sėkmingas krašto ūkio veikimas. Rimto kūrybinio ūkinio darbo vietą vis labiau užima neproduktingos, grynai spekuliatyvinės operacijos. To negali nematyti ir realiai protaujanti, jau atsipalaidavusi nuo abstrakčių socialistinių ideologijų Daladier[210] vyriausybė, kuri 1938 m. gegužės 4 d. nutaria grąžinti frankui bent reliatyvinį pastovumą. Tuo tikslu vyriausybė nuleidžia franką iki kurso 1 £ = 179 frs ir drauge pareiškia, kad tai yra riba, žemiau kurios nebus leidžiama frankui smukti. Todėl devizų laikytojai, pirkę devizas brangesniais frankais, skuba jas kuo greičiausiai parduoti, kad gautų didesnę, negu patys buvo mokėję, frankų sumą. Tuo būdu per kelias dienas sugrįžo į Prancūziją apie 20 milijardų frankų. Visi skubėjo par-

---

[209] £ — 123½ frs ir po kelių valandų dar smuktelėjęs laikinai sustoja kursu £ — 130 frs.

[210] Eduardas Daladier, g. 1884 m., vienas radikalsocialistų vadų, istorijos mokytojas, 1919 m. parlamento narys, daug kartų ministeris, nuo 1938 m. balandžio 10 d. ministras pirmininkas.

duoti savo devizas, nes bijojo, kad stabilizuojamas frankas gali pakilti ir tuomet jau mažiau frankų bebus galima gauti už parduodamas devizas.

Pirktos devizos sustiprino „rentų reguliavimo fondą" ir įgalino vyriausybę stabilizuoti franką, tiesa, ne santykyje su auksu, bet tik su anglų svaru. Tačiau ir su svaru franko santykiai nėra jau visai tvirti. Franko kursas gali svyruoti: 1 £ = 170—179 frs. 1938 m. lapkričio 13 d. dekretu perkainojamas visas Prancūzijos Banko aukso ir devizų fondas naujais frankais, kurie turi aukso tik 27,5 miligramus, bet paliekama galimybė frankui nebetekti dar 0,3 miligramų aukso. Tuo būdu ir naujasis frankas galės svyruoti tarp 27,5 ir 27,2 miligramų aukso, arba dabartinis anglų svaras galės turėti nuo 170 iki 179 frs.

Aukso ir devizų fondo perkainojimas davė iždui 31 milijardą frankų. Ta visa suma buvo grąžinta Prancūzijos Bankui, kuris tokią pat sumą turėjo nurašyti nuo iždui duotų avansų pozicijos. Tai bus jau ketvirtasis vis naujais, pigesniais frankais Prancūzijos aukso fondo perkainojimas[211].

3. REICHSBANKAS

Pirmieji notų bankai atsiranda vokiečių žemėse dar XVIII a. Jie negalėjo pasididžiuoti sėkmingu veikimu, nes jų darbą trukdė ne tik valdovų norai pelnytis iš notų emisijos, bet ir nuo seno vokiečių žemėse veikę žiro bankai. Didesnės gyvenimui reikšmės turėjo Friedricho Didžiojo 1765 m. Berlyne įsteigtas Karališkasis Bankas, kuris 1846 m. virto Prūsų Banku, „Preussische Bank", iš kurio 1875 m. išsivystė dabartinis Reichsbankas. Tuo metu, be Reichsbanko, notas dar leido 32 bankai, išmėtyti įvairiose vokiečių valstybėse. Tie bankai buvo vadinami privatiniais notų bankais. Privatiniai notų bankai pamažu arba išnyko, arba atsisakė notų leidimo teisių. Didžiojo karo išvakarėje buvo užsilikę dar keturi privatiniai notų bankai: Badische Bank, Sächsische Bank, Bayrische Notenbank ir Württembergische Notenbank[212]. 1924 m. rugpiūčio 30 d. įstatymas kontingentuoja tiems visiems bankams bendrą notų sumą, kuri neturi prašokti 194 mil. reichsmarkių[213], ir drauge nustato, kad Reichas turi teisės kas dešimt metų panaikinti privatinių bankų notų privilegiją. 1933 m. sausio

[211] I—1928 m. VI. 28 d., II—1936 m. X. 1 d., III—1937 m. VII. 1 d., IV—1938 m. XI. 13 d.

[212] Atseit, 4 didesnės Reicho valstybės: Badenas, Saksonija, Bavarija ir Vürtembergas turėjo savo notų bankus. Kiekvienos valstybės banko notos buvo teisėtomis mokėjimo priemonėmis tik tos valstybės ribose.

[213] 1924 m. rugpiūčio 30 d. įstatymu nustatytas naujas Reicho piniginis vienetas, kuris turi senosios markės paritetą, atseit, 0,35842 g aukso.

18 d. įstatymas tai ir padaro. Nuo 1935 m. sausio 1 d. tik vienas Reichsbankas begali leisti notas visoms Vokietijos žemėms. 1875 m. kovo 14 d. sukurtas Reichsbankas nebuvo tikra prasme valstybinė įmonė, nes visas jo pagrindinis kapitalas priklausė privatiniams akcininkams. Akcinis kapitalas, kurį sudarė vardinės akcijos, siekė 180 mil. markių. Reichsbankas buvo ne tik prižiūrimas, bet ir valdomas Reicho vyriausybės. Reichskancleris[214] buvo ne tik banko priežiūros organo, taip vadinamo Bankkuratoriumo", pirmininkas, bet ir tiesioginis Reichsbanko direktoriumo viršininkas. Reichsbanko direktoriumas buvo nuo reichskanclerio priklausoma įstaiga, kurios vedėją Reichsbankprezidentą skirdavo patsai Kaizeris. Reichsbankas ėjo nemokamai taip paties Reicho, taip atskirų jo valstybių kasininko pareigas. Be to, Reichas galėjo imti Reichsbanke paskolas, kurioms nebuvo nustatyta jokių ribų. Pagrindinio kapitalo savininkai, Banko akcininkai, neturėjo lemiamos reikšmės Reichsbanko gyvenimui bei veikimui. Vieną kartą per metus visuotinis akcininkų susirinkimas išklausydavo Reichsbanko prezidento pranešimą apie Banko veikimą ir išrinkdavo 15 asmenų centrinį komitetą, kuris turėjo tik patariamąjį balsą. Centrinis komitetas rinkdavo tris delegatus (Deputierten), kurie sudarydavo Banko revizijos komisiją.

Vienas trečdalis esamų apyvartoje notų turėjo būti padengtas aukso ir sidabro lydiniais, aukso, sidabro, vario ir nikelio monetomis ir Reicho kasos ženklais[215]. Du trečdaliai paleistųjų notų galėjo būti padengta prekybiniais vekseliais, kurie turėjo bent tris parašus ir kurių terminas nebuvo ilgesnis, kaip 3 mėnesiai. Tokiu būdu notos negalėjo būti dengiamos procentiniais valstybės ar valstybės laiduotais popieriais. Tačiau, tikslu suteikti notų apyvartai didesnio elastingumo, įstatymas numatė tam tikrą notų kontingentą, kuris galėjo būti paleistas į apyvartą

---

[214] Reichskancleris, 1871—1918 m. vienintelis Reicho ministras, kurį skyrė ir atleido Kaizeris. Reichskancleris buvo aukščiausias Reicho valdininkas ir visų vyriausių Reicho įstaigų galva. Su jo parašu bei atsakomybe ėjo visi Kaizerio įsakymai bei patvarkymai. 1919 metų, taip vadinamos Weimaro konstitucijos nuostatais, Reichskancleris buvo parlamentinės vyriausybės šefas, prezidento skiriamas ir atleidžiamas, bet priklausąs nuo Reichstago (Seimo) pasitikėjimo ir Reichstagui atsakingas. Nuo 1934 m. rugsėjo 1 d. Vadas ir Reichskancleris (Führer und Reichskanzler) yra Reicho galva. Kaip Reicho vyriausybės šefas, Vadas ir Reichskancleris turi valdymo, įstatymų leidimo ir, ypatingais atsitikimais, teismo galią.

[215] Reicho kasos ženklai (Reichskassenscheine), Reicho skolų valdybos leidžiami 5 ir 10 markių piniginiai ženklai. Visos Reicho ir Valstybių kasos turėjo juos imti visuose mokėjimuose. Privatinėje apyvartoje tie ženklai buvo tiktai teisėtos mokėjimo priemonės.

be metalinio ir be vekselinio padengimo[216]. Jei Bankas prašokdavo tą įstatymais nustatytą nepadengtų notų kontingentą, tai mokėdavo iždui 5% nuo visos kontingentą prašokančiosios sumos.

Reichsbankas turi keisti kiekvienu pareikalavimu savo notas Vokietijos monetomis arba aukso lydiniais, duodamas 1 kg aukso už 2 784 markes. Reichsbankas daro šias bankines operacijas: diskontuoja vekselius, skolina pinigus, jei garantuojama procentiniais popieriais, geležinkelių važtaraščių dublikatais, konosamentais[217], transportinių kontorų kvitais, brangiaisiais metalais, lengvai realizuojamomis ir negreitai gendančiomis, paskolintos sumos didumu apdraustomis prekėmis; perka ir parduoda savo sąskaita brangiuosius metalus ir užsienio valiutą; prisiima pagal vekselius ir kitus dokumentus inkasuoti[218] pinigus ir apmokėti trečiųjų asmenų sąskaitas; duoda ir išmoka čekius, perlaidas, akredityvus[219] ir kredito laiškus[220]; priima, nemokėdamas palūkanų, terminius ir neterminius indėlius ir atidaro einamąsias sąskaitas; daro žiro operacijas, ima saugoti ir valdyti vertybinius popierius ir kitas brangenybes. Žymi banko pelno dalis atitenka Reicho iždui. 1889 m. gruodžio 18 d. įstatymas dar labiau padidino iždo pelno dalį, žinoma, akcininkų sąskaita.

1907 m. ūkio krizė palietė stipriai ir Vokietiją. Reicho vyriausybė susirūpino savo bankų veikimu ir sušaukė pinigų ir kapitalų rinkos reikalams ištirti „bankų anketos komisiją". Tos komisijos darbų rezultate pasirodo 1909 m. birželio 1 d. Reicho banko įstatymo pakeitimas, kuris: 1) paskelbia Reichsbanko notas teisėtomis mokėjimo priemonėmis; 2) nustato, kad $^1/_3$ esamų apyvartoje notų turi būti padengta vien tik auksu; 3) įsako keisti notas Vokietijos aukso monetomis arba aukso lydiniais.

---

[216] Nepadengtų notų kontingentas nebuvo kokio pastovaus dydžio. Jis buvo kartkartėmis įstatymo keliu didinamas, kai kilo krašto ūkio gerovė ir augo pinigų paklausai. Nuo 472,8 mil. markių jis pašoko 1911 m. iki 750 mil.

[217] Konosamentas (iš italų conoscimento — pažinimas, liudijimas) — jūros laivų važtaraštis, kuriame nurodomos vežimui paimtos prekės ir tų prekių iškrovimo vieta.

[218] Inkasuoti (iš italų incassare, sukrauti į dėžes) — priimti pinigus į kasą kliento sąskaita pagal vekselius, čekius ir kitus dokumentus.

[219] Akredityvas — įsakymas bankui išmokėti trečiajam asmeniui tam tikrą pinigų sumą, kai tasai tretysis pristatys bankui dokumentus, kurie parodys, kad prekės yra atiduotos pervežti arba sukrautos sandėlyje.

[220] Kreditiniai laiškai, arba kelionės kredito laiškai, yra užsienio kelionėse vartojama bankinė pinigų perlaida. Keliautojas, nupirkęs savo krašte tokį kredito laišką, neima su savim grynų pinigų, bet, kai jam prireikia lėšų, eina į kredito laiške nurodytą banką ir, pateikdamas tą kredito laišką, prašo išmokėti jam reikalingą sumą. Bendra išmokėtų pinigų suma negali prašokti kredito laiške nurodytos sumos.

Reichsbankas, sąžiningų, seno prūsiško tipo valdininkų, kaip Dechendo[221], Kocho[222], Havensteino[223], vedamas iki pat Didžiojo karo gyveno paprastu, normaliai besivystančio notų banko gyvenimu. Reichsbankas negalėjo tuomet didžiuotis nepaprastais laimėjimais, bet ir neturėjo pagrindo skųstis didesniais sukrėtimais. Tiesa, bent kiek sunkesnius laikus teko išgyventi Reichsbankui 1901 m. vasarą, kai gyventojai, išgąsdinti dviejų stambesnių bankų žlugimo[224], puolė bankus, reikalaudami grąžinti indėlius.

Pirmas tikras mėginimas Reichsbanko pajėgumo ir jo vadovybės sugebėjimo buvo Didysis karas. 1914 m. rugpiūčio 4 d. Reichsbankas atleidžiamas nuo prievolės keisti auksu savo notas, kontingentą peršokančių notų mokestis pašalinamas, leidžiama dengti notas ir iždo vekseliais bei trumpalaikiais to paties iždo skolos pasižadėjimais, žymiai padidinamas keturių privatinių notų bankų leidžiamų notų kontingentas. Tie nuostatai plačiai atidarė duris pinigų infliacijai, nors sumaniomis vokiečių karo finansavimo priemonėmis toji infliacija ir buvo nukelta į pačią karo pabaigą bei pokarinius laikus. Reichas imdavo pagal iždo vekselius ir iždo skolos pasižadėjimus iš Reichsbanko ir kitų emisijos įstaigų[225] pinigus ir tuos pinigus vėl sutraukdavo į iždą kas pusmetį leidžiamomis paskolomis. Vokiečiai buvo išleidę iš viso 9 karo paskolas 89 milijardų sumai ir paskleidę krašte (atseit, nediskontavę emisijos įstaigose) iždo skolos pasižadėjimų 31 milijardą markių. Jau nuo 1916 m. kovo mėn. leidžiamų karo paskolų pajamomis nebeišperkama visų diskontuotų emisijos įstaigose iždo skolos pasižadėjimų bei vekselių, tad ima smarkiai didėti popierinių pinigų apyvarta, kuri 1918 m. gale pasiekia 30 milijardų markių. Vokiečių markės vertė pradeda smukti.

---

[221] Dechend (1814—1890)—pirmasis Reichsbanko prezidentas, sumanus organizatorius ir, be abejo, gabiausias visų senojo Reichsbanko valdytojų.

[222] Koch, Richard (1834—1908)—prūsų teisininkas, tipingas senų laikų Prūsijos valdininkas. Dėjo daug pastangų sveikesnei diskonto politikai įgyvendinti ir žiro atsiskaitymams išplėtoti.

[223] Havenstein (1857—1923)—gabus, klusnus, disciplinuotas valdininkas, parodęs Didžiojo karo metu nemažus finansinius gabumus, tačiau, savo klusnumu valdžiai, padėjęs, teikiamais iždui kreditais, sugriauti vokiečių valiutą.

[224] Kreditanstalt für Industrie und Handel ir Leipziger Bank. Vieną ir antrą banką palaidojo neatsargiai duodami kreditai.

[225] Be keturių privatinių notų bankų, leido karo metu popierinius pinigus „Darlehnskasse", atseit, „Skolinimo Kasa", kuri ėmė įkaitu karo paskolos lakštus ir leido smulkias notas iki 50 markių. Vokiečių Vakarų Europos okupuotoms sritims gamino, vokiečių įsakymu, popierinius pinigus Briuselio bankas, „Société Générale", okupuotos Lietuvos žemėms „Darlehnskasse Ost" ir Lenkijai „Polnische Landesdarlehnskasse".

Doleris, kuris paritetu kainojo 4,197 mrk, dabar kainoja 8 mrk. Atitinkamai vis didėjančiai popierinių pinigų apyvartai kyla ir dolerio kursas, kol, pagaliau, 1923 m. pinigų apyvarta pasiekė 496 507 424 772 milijardus ir dolerio kursas 4,2 bilijonus markių.

1923 m. — tai didžiausios infliacijos ir didžiausio markės vertės kritimo metai. Infliacija, kuri buvo markės kritimo priežastis, pasidarė drauge ir markės kritimo padariniu. Pasyvus mokamasis balansas iš pradžių numuša markės vertę, pakelia prekių kainas, ir padidina popierinių pinigų emisiją. Padidėjusi pinigų apyvarta ir smunkanti markės vertė kelia visuomenės nerimą, varo kapitalus iš krašto, lengvina markės kritimu spekuliaciją. Tie visi veiksniai dar labiau atpigina markę, dar daugiau pakelia prekių kainas. Pingą pinigai ir kylančios prekių kainos reikalauja vis naujos, vis didėjančios popierinių pinigų emisijos. Tačiau, kur buvo tikrosios pasyvaus mokėjimų balanso šaknys, iš kurių išaugo pati infliacija, šiandien dar sunku būtų tarti galutinį žodį, nors ir netenka abejoti, kad astronominė 1923 m. infliacija yra artimai susiejusi su nuolatiniais biudžeto deficitais ir ypačiai su Ruhro okupacija[226]. Vokiečiai organizuoja pasingą okupantams pasipriešinimą, kuris kainojo jiems milžiniškas sumas[227]. Pasingas pasipriešinimas ne tik galutinai sugriovė markę, bet ir ištuštino Reichsbanko aukso fondą[228].

Markė buvo palaidota, nes pinigas, kuris nebėra nei vertės matu, nei mainų įrankiu, negali būti laikomas pinigu. Neįmanoma nustatinėti prekių kainų tokiais pinigais, kurių vertė kasdien arba net kas valandą smunka, negalima laukti, kad žmonės imtų tokias notas, kurios jau antrą dieną nebetenka savo vakarykščios vertės. Tokiomis sąlygomis pati vyriausybė, visuomenės spiriama, susirūpina naujos valiutos kūrimu, nes senąją markę jau pradėta laikyti lavonu. Kol bus sukurti nauji pinigai, vyriausybė imasi priemonių sustabdyti tolimesnį to valiutinio lavono gedimą, būtent, deda pastangų stabilizuoti markę. Tuo tikslu nuo spalio 1 d. labai griežtomis priemonėmis mažinamos Reicho ir valstybių išlaidos, lapkričio 15 d. sustabdomas iždo skolos pasižadėjimų diskontavimas Reichsbanke ir, pagaliau, lapkričio 20 d. de facto stabilizuojama popierinė markė kursu vienas doleris = 4,2 bili-

---

[226] Kai vokiečiai nevykdė 1921 m. gegužės 5 d. Londono susitarimu nustatytų reparacijų, 1923 m. sausio 11 d. prancūzų ir belgų kariuomenė, kaip represijos priemonė, okupavo turtingą ir labai supramonintą Ruhro sritį.

[227] Pasingas pasipriešinimas buvo visų atlyginamų darbų sustabdymas. Reichas kiekvienam mokėjo už nedirbimą tą pačią darbo algą, kuri anksčiau buvo gaunama už darbą.

[228] 1918 m. pabaigoje Reichsbankas turėjo aukso 2 262,2 mil. mrk, 1923 m. gale beliko 467 mil. mrk.

jonai markių, atseit, viena aukso markė lygi maždaug vienam bilijonui popierinių markių[229].

Kur kas sunkiau, negu su popierinės markės stabilizavimu, ėjo su naujos piniginės sistemos kūrimu. Labai sunkiai buvo išsprendžiamas klausimas, su kokiomis vertybėmis reikia susieti nauja valiuta, kokiomis vertybėmis reikia pagrįsti naujuosius pinigus. Reicho valdžia neturėjo nei aukso, nei devizų, už kuriuos būtų galima nupirkti aukso. Turtingesnioji visuomenė nerodė jokio noro aukoti savo devizas naujos valiutos reikalams. Tad teko ieškoti kitų vertybių naujajai valiutai pagrįsti. Žinomas ekonomistas Helferichas[230] sudarė „rugių markės" projektą ir siūlė pagrįsti naujuosius pinigus rugiais. Deja, tokie pinigai nebūtų pastovūs, nes rugių kainos įvairiose pasaulio biržose nuolatos svyruoja. Tinkamesnis buvo tuometinio maitinimo ministro Lutherio[231] projektas, kuris numatė „žemės markę", nes toji markė turėjo būti padengta visos Vokietijos žemėmis. Pagaliau, 1923 m. rugsėjo 12 d. Reicho ministrų kabinetas priima finansų ministro Hilferdingo[232] kompromisinį pasiūlymą sukurti „naująją markę" (Neumark), kurią turėjo paleisti naujai įkurtas „aukso notų bankas". Tačiau Hilferdingui nebeteko įgyvendinti savo sumanymą. Apšauktas „infliacijos ministru", kuris pavertė elgetomis vidutinio luomo žmones ir praturtino įvairaus plauko spekuliantus, Hilferdingas užleidžia finansų ministro kėdę Lutheriui.

Spalio 15 d. pasirodo „Rentenmark-verordnung" — rentenmarkės dekretas. Tuo dekretu buvo steigiamas naujas notų bankas, vardu „Deutsche Rentenbank". Pagrindinį ir atsarginį naujojo banko kapitalą sudarė, arba gal geriau — jam atstovavo ipoteka, uždėta Vokietijos ūkiui, 3 200 mil. aukso markių suma. Ta ipoteka — tai buvo faktiškai Vokietijos ūkiui užkrauta kon-

---

[229] Aukso markė buvo lygi maždaug vienam bilijonui popierinių markių, nes vieną dolerį sudarė ne 4,2, bet 4,197 aukso markės. Prancūzai sako, markė buvusi stabilizuota kursu vienas doleris 4,2 trilijonai popierinių markių, nes tą, ką vokiečiai vadina bilijonu, prancūzai vadina trilijonu. Vokiečių milijardą prancūzai vadina bilijonu.

[230] Karl Helferich (1872—1924) — žymus ūkio politikas ir valstybės vyras. 1901 m. Berlyno Universiteto profesorius, 1918 m. direktorius Deutsche Bank, 1915/1916 Reicho iždo sekretorius (finansų ministras); 1916/1917 vidaus reikalų valstybės sekretorius. Po Didžiojo karo tautinės opozicijos vadas. Svarbiausias veikalas — „Das Geld" (1923 m. VI laida).

[231] Hans Luther (g. 1879)—komunalinis politikas, 1922—1925 Reicho ministras, 1925/26 kancleris, 1930—1933 Reichsbanko prezidentas; 1933 m. buvo paskirtas ambasadorium Washingtone.

[232] Rudolf Hilferding (g. 1877) — rimčiausias socialdemokratų finansų teoretikas ir politikas, publicistas ir redaktorius. Autorius veikalo „Das Finanzkapital" (1920 m. II laida).

tribucija, kurios pusę, atseit, 1 600 mil. aukso markių, turėjo pakelti žemės ūkis, antrą pusę — prekyba ir pramonė. Kadangi sumokėti iš karto tokios kontribucijos vokiečių ūkis negalėjo, tat pasitenkinta 5% tariamų palūkanų mokėjimu. Be 5 metų Rentenbankas neturėjo teisės pradėti reikalauti pačios ipotekinės skolos mokėjimo. Tokia kontribucine ipoteka pasiremdamas, Rentenbankas leido 5% obligacijas, kuriomis ir buvo padengiamos Rentenbanko notos, arba teisingiau, Rentenbanko piniginiai ženklai (Rentenbankscheine). Rentenbankas galėjo paleisti savo popierinių pinigų tokiai pat sumai, kokiai buvo uždėta vokiečių ūkiui kontribucinė ipoteka, būtent, iki 3 200 mil. markių, tačiau faktiškai tepaleido tiktai 2 400 mil. markių, kurių pusę gavo Reicho iždas, pusę vokiečių privatinis ūkis[233]. Rentenbankas, sušelpęs Reichą tokiu stambiu kreditu, davė jam galimybės suvesti biudžeto galus su galais ir atpalaidavo Reichsbanką nuo reikalo teikti iždui vis naujas paskolas. Reichsbankas teikė ir toliau prekybai ir pramonei kreditus, tačiau davė juos ne savo markėmis, kurių tuo tarpu daugiau nebeleido, bet rentenmarkėmis. 1923 m. gruodžio 14 d. rentenmarkės kursas buvo nustatytas 1 $ = 4,2 rentenmarkės, viena rentenmarkė bilijonas Reichsbanko markių[234].

Rentenmarkės nebuvo teisėtos mokėjimo priemonės, tačiau jas ėmė visos iždo kasos. Rentenmarkės faktiškai nebuvo keičiamos jokiomis kitomis vertybėmis ir todėl galėjo eiti tiktai krašte. Jų padengimas buvo labai problematiškas, nes realizuoti ipotekinį padengimą buvo tiesiog neįmanomas dalykas. Rentenmarkė laikėsi ne savo padengimu, bet žmonių pasitikėjimu ir protinga Rentenbanko valdybos politika. Valdyba atsargiai davė kreditus, šykščiai leido notas, griežtai ribojo iždui duodamus avansus. Ji galėjo vesti visai savarankišką politiką, nes Rentenbankas buvo visai privatinė įstaiga.

---

[233] Kai iš pagrindų buvo pertvarkytas Reichsbankas ir sukurta Reichsmarkė, 1924 m. rugpiūčio 30 d. Rentenbankui buvo atimta popierinių pinigų emisijos teisė. Jo kapitalas buvo sumažintas iki 2 milijardų markių. Nuo prekybos ir pramonės buvo nuimta kontribucinė ipoteka, bet palikta žemės ūkiui. Žemės savininkai turėjo mokėti 5% uždėtos kontribucijos Reichsbankui, kuris gaunamais tokiu būdu pinigais išpirkinėjo Rentenbanko paleistąsias rentenmarkes. Tų rentenmarkių likvidacija turėjo būti baigta iki 1934 m., tačiau 1930 m. gruodžio 1 d. dekretas prailgino tą terminą iki 1942 m. Patsai Rentenbankas turėjo pamažu, neskubėdamas ir nedarydamas savo skolininkams žalos, likviduoti savo išduotas paskolas ir pagaliau patsai susilikviduoti. Tačiau, kai 1931 m. kovo 31 d. ir 1933 m. birželio 1 d. dekretai paskelbė trumpalaikių žemės ūkio skolų pakeitimą ilgalaikėmis paskolomis, Rentenbankui buvo pavesta leisti paskolos įkaito lakštus, kuriais buvo apmokami trumpalaikių skolų kreditoriai.

[234] Todėl Reichsbanko markės buvo pradėtos vadinti trumpai „bilmarkės", atseit, bilijoninės markės.

Rentenbankui jau pradėjus savo sėkmingą darbą, 1923 m. gruodžio 20 d. miršta Reichsbanko prezidentas Havensteinas. Sunkus gyvenamas laikas verčia skubiai į jo vietą paskirti kitą. Jau gruodžio 22 d. skiriamas naujas prezidentas Hjalmaras Schachtas[235], kuris energingomis priemonėmis varo toliau vokiečių valiutos sanavimo darbą. Reichsbankui suteikiamas devizų prekybos monopolis, ir tuo būdu sustabdomas kapitalų bėgimas iš krašto[236]. Pasilikę krašte kapitalai mokamąjį balansą padaro aktyvų, ir jis aprūpina Reichsbanką reikalingomis devizomis. Devizų fondas įgalina Reichsbanką laikyti savo markę kursu vienas doleris 4,2 bilijonai markių. Tas pats Reichsbankas pradeda varyti griežtą kreditų restrikciją[237] ir tuo būdu priverčia pirklius ir pramonininkus parduoti laikomas atsargoje devizas. Tas dar labiau padidina Reichsbanko devizų atsargas.

Rentenbankas laikinai aprūpina kraštą pastoviais pinigais, tačiau patsai gyvenimas vertė vokiečius palaikyti prekybinius bei finansinius santykius ir su užsieniais. Tiems santykiams netiko nei Rentenbanko, nei Reichsbanko pinigai. Rentenmarkės nebuvo keičiamos jokiomis piniginėmis vertybėmis ir todėl galėjo būti tik krašto vidaus valiuta (Binnenwährung), Reichsbanko markė, skaičiuojama astronominėmis sumomis, nebebuvo prekybos objektu. Užsienių biržos popierinės markės jau nebekotiravo[238]. Parūpinti vokiečių ūkiui užsienio kreditų ir finansuoti vokiečių eksportui 1924 m. kovo 19 d. kuriamas naujas bankas, pavadintas Deutsche Golddiskontbank. Pagrindinis to banko kapitalas buvo 10 mil. £. Beveik visą kapitalą sudėjo vienas pats Reichsbankas. Golddiskontbankas gavo teisę notas leisti anglų svarais, tačiau tąja savo teise niekuomet nepasinaudojo, nors

---

[235] Hjalmar Schacht (g. 1877 m.), 1900 m. Kielio universiteto ekonomijos daktaras, ėjo atsakingas pareigas tokiose didelėse kredito įmonėse, kaip Dresdener Bank ir Danat Bank, jei neminėti Nationalbank für Deutschland. 1923.XI.12 valiutos komisaras; tais pačiais metais XII.22 Reichsbanko prezidentas; 1930.III.7 atsistatydina; 1933.III.17 grįžta į senąją vietą, drauge eina iki 1938.I.15 ūkio ministro pareigas. 1939 m. sausio 20 d. atleidžiamas iš Reichsbanko prezidento pareigų. Didelių gabumų ir nemažesnės ambicijos žmogus, kurio etiniai principai yra sukėlę nemaža ginčų.

[236] Kapitalai turi sustoti bėgę iš krašto, nes be Reichsbanko sutikimo negalima teisėtai pakeisti markes užsienio pinigais.

[237] Restrikcija, iš lotynų restrictio — susiaurinimas. Notų bankai siaurina teikiamų kreditų sumą dviem būdais: a) pakeldami paskolų (diskonto) procentus, atseit, pabrangindami kreditą, ir b) tiesiog sumažindami teikiamų kreditų sumą. Šis pastarasis kreditų mažinimo būdas vadinasi restrikcija.

[238] Kotiruoti, iš prancūzų coter (lotynų kamienas quot, viduramžių quota) — skelbti kainas, pirkti ir pardavinėti viešoje vietoje, ypačiai biržoje. Kartais vietoje kotiruoti sakoma „notuoti", atseit, žymėti biržoje vertybinių popierių kainas.

kaip tik tam ypatingai ir buvo steigiamas. Jis veda visą savo sąskaitybą pastovios vertės anglų svarais ir tokiais pat svarais apskaičiuoja savo duodamas ir atgaunamas paskolas. Šiaip Golddiskontbankas verčiasi Reichsbanko bei Rentenbanko markėmis. Patsai gyvenimas noromis nenoromis paverčia Golddiskontbanką tam tikros rūšies, nesavarankiškos valiutos žiro banku. 1930 m. gruodžio 1 d. dekretas pakeičia Golddiskontbanko kapitalą markėmis ir įsako vesti visą sąskaitybą vokiečių valiuta. Golddiskontbankas pasidaro savotiškos rūšies Reichsbanko skyrius, per kurį Reichsbankas atlieka tas visas operacijas, kurias jam daryti draudžia jo statutas[239].

Rentenbankas savo konstrukcija ir savo leidžiamų notų padengimu buvo tik laikinė popierinių pinigų emisijos įstaiga, Golddiskontbankas, kuriam dėta nemaža vilčių, savaime virto tam tikros rūšies žiro banku, kuris negalėjo nei pinigais aprūpinti platesniuosius gyventojų sluoksnius, nei tinkamai tarpininkauti ekonominiam susisiekimui su užsieniais. Visi jautė didelį ir skubų reikalą tokios įstaigos, kuri aprūpintų kraštą auksu padengtomis ir auksu keičiamomis notomis. Tačiau čia teko vėl susidurti su tuo pačiu sunkumu, kaip ir 1923 m., būtent, su aukso trūkumu. Visos vokiečių pastangos prisivilioti auksą nedavė jokių rezultatų. Auksas mėgsta saugumą. Visa pokarinė Reicho valdžios politika negalėjo duoti auksui jokių saugumo laidų. Reichsbanko auksas nuolatos buvo naudojamas politiniams tikslams. Žinojo tą aukso baimę ir Reicho valdžia, ir todėl dar 1922 m. gegužės 26 d. buvo suteikusi Reichsbankui autonomijos šešėlį, kuris turėjo stovėti Reichsbanko kapitalų sargyboje, gindamas juos nuo Reicho vyriausybės pasikėsinimų. Tačiau, tokiai šešėlių sargybai auksas nepasitiki ir neplaukia į Reicho dėžes. Pagaliau ir pati Reicho vyriausybė suprato, kad valiutos sanacijai reikia ieškoti kitų kelių. Tuos kelius kaip tik nurodė ta vokiečių smerkiamoji Versalio[240] sutartis, kurios 234 str. leido vokiečiams reikalauti, kad būtų patikrintas jų mokėjimo pajėgumas.

Vokiečiai, darydami infliaciją, parodė visam pasauliui savo skurdą, sustabdydami pasyvų Ruhro pasipriešinimą (1923 m. rugsėjo 26 d.), kurdami Rentenbanką ir Golddiskontbanką davė

---

[239] Dabartinį Golddiskontbanko kapitalą sudaro 400 mil. reichsmarkių. Beveik visas kapitalas priklauso Reichsbankui. Golddiskontbankas turi teisės leisti 2 milijardams markių obligacijų, tačiau jų dar neleido. Dabar Golddiskontbankas laiko iždo pinigus, finansuoja eksportą, viešuosius darbus ir ginklų gamybą, likviduoja senas vokiečių užsienių skolas.

[240] 1919 m. birželio 28 d. pasirašyta vokiečių ir juos nugalėjusių valstybių taikos sutartis.

savo gerų norų įrodymą vykdyti savo visus pasižadėjimus ir sanuoti savo valiutą, tat ramia sąžine galėjo prašyti savo nugalėtojus suteikti jiems reikalingą pagalbą. Nugalėtojai sutinka patenkinti vokiečių prašymą. Reparacijų komisijos[241] iniciatyva 1923 m. lapkr. 30 d. sudaromos dvi žymių pasaulio ekonomistų komisijos, kurios turi ištirti vokiečių ūkio padėtį ir nurodyti priemones, kaip atstatyti tokį vokiečių ekonominį pajėgumą, kad jie galėtų mokėti reparacijas. Viena komisija nagrinėjo valiutinius klausimus. Jai pirmininkavo USA[242] ekonomistas ir politikas Karolis Dawes[243], kurio vardu ir pati komisija liko praminta — Daweso komisija. Tos komisijos sukurtas vokiečių ūkio sanacijos planas vadinamas Daweso planu[244]. 1924 m. balandžio 16 d. vokiečiams priėmus Daweso planą, sudaroma, to paties plano pagrindais, speciali bankinė komisija, kuriai pasiima vadovauti Sir Robertas Kindersleyus[245] ir Reichsbanko prezidentas H. Schachtas,

Bankinėje komisijoje iš pradžių buvo kilęs sumanymas likviduoti senąjį Reichsbanką ir duoti Vokietijai visai naują notų banką. Pagaliau, po ilgesnių diskusijų Schachtui pasiseka įtikinti komisijos narius nekurti naujo banko, bet tik pertvarkyti senąjį Reichsbanką. Komisija padaro didelių pakeitimų senajame 1875 m. Reichsbanko statute ir todėl visai teisingai tenka kalbėti apie naują Reichsbanko statutą. Tas statutas 1924 m. rugpiūčio 30 d. virto įstatymu, kuris tų pačių metų spalio 11 d. pradėjo veikti. Naujasis įstatymas padaro Reichsbanką savarankiška, nuo Reicho vyriausybės nepriklausoma, nors tos vyriausybės ir kontroliuojama, įstaiga. Reichsbanko viešiesiems

---

[241] Reparacijų komisija (Repko) — Versalio taikos sutartimi numatyta komisija, kuri tvarkė visas tos sutarties reikalaujamas, vokiečių mokamas reparacijas, atseit, atlyginimus už visus tiesioginius ir netiesioginius karo nuostolius.

[242] USA = United States of America, Jungtinės Amerikos Valstybės.

[243] Charles Gates Dawes — brigados generolas, pasižymėjęs D. karo metu, gimė 1865 m., advokatas 1886 m., valiutos kontrolierius 1897—1902; Biudžeto Biuro direktorius 1921/1922; Federacijos viceprezidentas 1925 — 1929. USA ambasadorius Anglijoje 1929—1932.

[244] Daweso planas, kuris veikė iki 1929 m. rugsėjo 1 d., panaikina militarinę Vokietijos kontrolę, nurodo kelius, kaip ekonominiu atžvilgiu Reichą atstatyti, teikia Vokietijai 800 mil. markių paskolą Reichsbanko notoms padengti ir uždeda Vokietijai prievolę mokėti kasmet reparacijų po 2,5 milijardus aukso mk. Keturiems pirmiesiems anuitetams (metiniams mokėjimams) duodama lengvatų. Visa reparacijų suma nebuvo nustatyta. Per 5 Daweso plano gyvavimo metus vokiečiai sumokėjo 7 970 mil. RM.

[245] Kindersley, Sir Robert (Molesworth), gimė 1872 m. Banko „Lazard Brothers et Co" valdytojas, Anglijos Banko direktorius, daugelio Anglijos prekybos bei pramonės įmonių valdybų pirmininkas ar narys, daugelio ekonominių organizacijų dalyvis.

ūkiams[246] teikiamiems kreditams nustatomos griežtos ribos. Reichas duoda Reichsbankui 50 metų notų koncesiją. Atsiteisdamas Reichsbankas prisima 252 mil. $ Reicho skolos ir išdėsto ilgiems metams jau seniau Reichui paskolintus 235 mil. markių. Reichas dalyvauja Reichsbanko pelnuose, ir Reicho prezidentas tvirtina Reichsbanko prezidentą.

Reichsbanką valdo direktorija, kurios priešakyje stovi Reichsbanko prezidentas. Reichsbanko veikimą prižiūri Generalinė Taryba, kurią sudaro 14 narių: 7 vokiečiai ir po vieną anglą, prancūzą, italą, belgą, olandą, šveicarą ir amerikietį. Generalinė Taryba renka Reichsbanko prezidentą. Pirmuosius tarybos narius išrinko organizacinis komitetas. Vėliau, vokiečius tarybos narius turėjo rinkti visa taryba ir tvirtinti visuotinis akcininkų susirinkimas; svetimšalius tarybos narius turėjo rinkti tik vieni svetimšaliai nariai. Vieną savo narį, svetimšalį, taryba skiria notų komisaru, kuris turi žiūrėti, kad notų leidimas būtų tvarkomas pagal Reichsbanko įstatymo nuostatus. Kiekviena Reichsbanko nota turėjo turėti notų komisaro antspaudą. Generalinės Tarybos sutikimu, Reichsbanko prezidentas skiria dvylikai metų direkcijos narius. Akcininkų visuotinis susirinkimas renka centrinį komitetą, kurį sudaro 21 žmogus. Centrinio komiteto kandidatus siūlo direkcija iš ūkininkų, darbininkų ir įvairių profesijų verslininkų. Tiek pats centrinis komitetas, tiek jo renkami 3 deputatai, atseit, revizoriai, turi tik patariamosios reikšmės.

Reichsbanko notos yra privalomos mokėjimo priemonės. Jos negali būti mažesnės vertės, kaip 10 markių, nebent būtų kitaip susitarta su Reicho vyriausybe. 40% paleistųjų notų turi būti padengtos auksu ir devizomis, tačiau devizų negali būti daugiau, kaip 10% viso padengimo. Likusieji 60% notų padengiami prekybiniais trijų parašų vekseliais, tačiau 33% vekselių gali būti ir dviejų asmenų pasirašyti. Krašte mokamieji čekiai notų padengimo reikalui prilyginami vekseliams. Generalinės Tarybos nutarimu aukso ir devizų padengimas gali būti ir žemesnis, negu 40% paleistųjų notų, tačiau tokiu atveju paleistosios be įstatyminio padengimo notos apkraunamos mokesčiu, kuris nustatomas pagal aukso ir devizų padengimo trūkumą, atseit, juo mažesnis yra aukso ir devizų padengimas, juo vis didėja mokamas mokestis. Kai tenka mokėti notų mokestis, tai ir banko diskonto nuošimtis negali būti mažesnis, kaip 5 plus $^1/_3$ notų mokesčio tarifo[247]. Tokiais

[246] Viešieji ūkiai — viešosios teisės organizacijų ūkiai. Šiuo atveju Reichas, Reicho kraštai (iki 1919 m. liepos 31 d. t. v. Weimaro konstitucijos — Vokietijos valstybės), vietos savivaldybės.

[247] Pavyzdžiui, jei mokesčio tarifas siekia 3% paleistųjų notų, tai diskonto nuošimtis negalės būti mažesnis, kaip 6 ($5+^1/_3$ nuo 3).

nuostatais norėta priversti ne tik Reichsbanką, bet ir pačią visuomenę rūpintis tinkamu notų padengimu: Reichsbankui sunki buvo mokesčio našta, visuomenei nepatogus buvo brangus kreditas. Pagaliau, kai pakildavo diskonto procentai, visuomenė mažiau beimdavo kreditų, sumažėjus kreditams, siaurėdavo notų emisija, ir tuo pačiu jau automatiškai gerėdavo paleistųjų notų ir Reichsbanko turimos aukso bei devizų atsargos pusiausvyra. Toks mokesčio ir diskonto priemonėmis notų emisijos varžymas yra netiesioginis notų kontingentavimas[248].

Be notų Reichsbankas turėjo padengti ir 40% einamųjų sąskaitų, nes ir tos sąskaitos, lygiai taip pat kaip ir notos, sudaro kiekvienu pareikalavimu realizuojamus skolos pasižadėjimus. Tačiau einamųjų sąskaitų padengimą sudaro kitos, blogesnės rūšies vertybės, negu reikalaujamos notų padengimui. Taip einamosios sąskaitos turėjo būti padengtos paties Reichsbanko einamomis sąskaitomis kituose bankuose, kitų kredito įmonių mokamais čekiais, neilgesniais kaip 30 dienų termino vekseliais ir, pagaliau, kiekvienu pareikalavimu likviduojamomis lombardo paskolomis. Reichsbankas pats galėjo pasirinkti, kuriomis įstatymo nurodytomis vertybėmis jis nori keisti savo notas. Tokiomis vertybėmis buvo: 1) aukso monetos, 2) aukso lydiniai, 3) aukso devizos[249].

Reichsbankui buvo uždrausta akceptuoti vekselius[250] ir duoti paskolas, laiduotas nekilnojamais turtais[251] ir dividendiniais popieriais, nebent tokie popieriai būtų priimti kaip papildoma duodamos paskolos garantija. Taip pat buvo uždrausta pirkti sklypus ir bet kurias prekes, nebent tie dalykai būtų įsigyjami saviems reikalams. Reichsbankas pasilieka Reicho finansinis agentas, kuris nemokamai valdo padėtus Reicho pinigus, priima Reicho sąskaita įmokėjimus ir daro jo įsakymais krašte ir už-

---

[248] Atvirkščiai, tiesioginį kontingentavimą turėsime, kai įstatymo keliu nustatoma apskritai visa leistinųjų notų suma. Tokį tiesioginį kontigentą iki pat 1928 m. turėjo Prancūzijos Bankas.

Artima netiesioginiam kontigentavimui notų emisijos varžymo sistema yra reikalavimas padengti tam tikrą paleistųjų notų dalį auksu ar devizomis. Ir Lietuvos Bankas turi ne mažiau, kaip 1/3 esamos apyvartoje notų sumos padengti auksu.

Tų visų trijų notų emisijos varžymo sistemų labiausiai lanksti yra netiesioginio kontingentavimo sistema, nes ji geriausiai leidžia pritaikinti notų emisiją pinigų rinkos paklausoms.

[249] Atseit, tokiomis devizomis, kurių kilmės krašte buvo galima paritetu gauti aukso lydinių.

[250] Prisiimti mokėti kito išrašytus įsakytinius vekselius.

[251] Tarp nekilnojamų turtų ypatingai paminėtos žibalo versmės ir kasyklos. Matyti, bijota, kad Vokietija, Reichsbanko tarpininkavimu, tuo ar kitu būdu nepasidarytų svarbių karo pramonės žaliavos šaltinių savininkė.

sienyje išmokėjimus. Greižtai nustatomos Reichui teikiamų kreditų ribos. Reichsbankas gali teikti Reichui trijų mėnesių apyvartos kreditus iki 100 mil. rmk[252], tačiau kiekvienų metų gale tokia skola turėjo būti pilnai padengta. Pagrindinis Reichsbanko kapitalas buvo nustatytas 300 mil. rmk, tačiau faktiškai tepasiekė tik 122,8 mil. rmk [253].

Naujasis, Dawes'o planu sukurtas, Reichsbanko įstatymas, atpalaidavęs Reichsbanką nuo Reicho vyriausybės valdymo, grąžina visuomenės pasitikėjimą Reichsbanku, tuo pačiu planu suteikti Vokietijai užsienio kreditai duoda Reichsbankui naujų veikimo syvų[254]. Dawes'o plano veikimo periodas (1924—1929) — tai geriausi Reichsbanko gyvenimo laikai: jo aukso atsarga auga, notų apyvarta didėja, reichsmarkės vertė stiprėja[255]. Tiesa, tuo metu Reichsbankas oficialiai nekeitė savo notų aukso lydiniais, bet tam nebuvo ir reikalo. Vokietija tuo metu turi pakankamai aukso ir užsienio valiutos, kurie plaukia į Vokietiją įvairių paskolų pavidalu.

1928 m. vokiečiai pareikalauja ne tik evakuoti Versalio taikos nuostatais okupuotą Reino sritį, bet ir „pilnai bei galutinai sutvarkyti reparacijas". 1929 m. vasario 11 d. prasideda tais klausimais vokiečių ir reparacijas gaunančių valstybių, derybos, kurios baigėsi 1930 m. sausio 20 d. Youngo plano[256]

---

[252] Rmk — reichsmarkė, naujasis Reicho piniginis vienetas, kuris buvo sukurtas 1924 m. rugpiūčio 30 d. įstatymu. Reichsmarkė yra senosios markės pariteto, atseit, turi 0,35842 g aukso. Duodami savo markei naują vardą, vokiečiai norėjo parodyti, kad čia neatstatomi senieji pinigai, bet kuriamas visai naujas piniginis vienetas, kuris neturi nieko bendro su senąja marke.

[253] Dabar tas kapitalas siekia 150 mil. rmk.

[254] Dawes'o planu buvo suteikta Vokietijai 800 mil. užsienio paskola.

[255] Tą Reichsbanko klestėjimą geriausiai rodo ši lentelė:

Metų pabaiga	Aukso atsarga	Notų apyvarta	Aukso padengimas %%
	milijonais reichsmarkių		
1924	760	1.941	39,2
1926	1 831	3.735	49
1928	2 729	4.930	55,4

[256] Youngo planas, pramintas nuo pirmininkaujančio USA bankininko Oweno Youngo (g. 1874). Youngas — komercinių mokslų daktaras, svarbiausių USA elektros ir radijo bendrovių direktorius, Federal Reserve New Yorko banko direktorius, Bostono universiteto dėstytojas, daugelio ūkio konferencijų, komitetų bei komisijų pirmininkas. Youngo planas, vadinamas taip pat naujuoju planu, turėjo pakeisti Dawes'o planą. Planas panaikina bet kurią vokiečių ūkio ir vokiečių finansų kontrolę, duoda Reichui 300 mil. $ paskolą, sumažina ir galutinai nustato reparacijų sumą 34,9 milijardų markių, kurių mokėjimas turėjo būti baigtas 1988 m.

priėmimu, kuris jau tų pačių metų gegužės 17 d. turėjo pradėti veikti. To naujojo plano nuostatais buvo išleistas 1930 m. kovo 13 d. įstatymas, kuris įnešė žymių pakeitimų į Reichsbanko sutvarkymą bei gyvenimą. Youngo planas pašalina vokiečius nugalėjusių valstybių visus kontrolės organus Vokietijoje, tad turėjo pasitraukti ir visi svetimšaliai iš Generalinės Reichsbanko Tarybos, kurią sudaro dabar 10 Vokietijos piliečių. Nauji tarybos nariai renkami pačios tarybos pagal Reicho vyriausybės nurodymus. Ta pati taryba renka ir Reichsbanko prezidentą, atsiklaususi direkcijos nuomonės. Prezidentas renkamas 4 metams ir tvirtinamas Reicho prezidento, tačiau dėl svarbių priežasčių gali būti tos pačios tarybos, Reicho prezidento sutikimu, ir be laiko atleistas. Reichsbanko prezidento parenkama direkcija turi būti taip pat Reicho prezidento tvirtinama. Notų komisaro prievolės pavedamos „Rechnungshofo für das Deutsche Reich"[257] prezidentui, kuris turi patikrinti paleistųjų notų sumą ir banko turimas tų notų padengimo vertybes, bet šiaip neturi jokios teisės kištis į Reichsbanko kredito bei valiutos politiką. Reichsbankas nuo šio įstatymo įsigaliojimo dienos turi pradėti keisti savo notas aukso lydiniais[258]. Žymiai padidinama akcininkų sąskaita Reicho gaunamoji Reichsbanko pelno dalis[259]. Dar 1926 m. suteikta Reichsbankui teisė diskontuoti ir lombarduoti Reicho iždo vekselius, kurių terminas nėra ilgesnis kaip trys mėnesiai iki bendros 400 mil. rmk sumos, palikta ir dabar galioti. Pagaliau, tas pats įstatymas numato, kad tie visi Reichsbanko įstatymo nuostatai, kurie turi gyvybinės reikšmės pačiam bankui ar vokiečių valiutai, gali būti keičiami atitinkamų Reicho organų, tik susitarus su Tarptautinių Mokėjimų Banko valdyba[260]. Atsipalaidavęs nuo užsienių kapitalo atstovų priežiūros, žymiai susilpninęs savo nepriklausomybę nuo Reicho organų, Reichsbankas pamažu virsta vienu dideliu Reicho valdžios mechanizmo ratu. Ir Reichsbanko politikoje ėmė reikštis tie visi sumanūs Reicho vyriausybės žygiai, kurie turėjo įrodyti pasauliui, kad vokiečiai iš tikrųjų

---

[257] Reicho „valstybės kontrolės įstaiga".

[258] Faktiškai ir tam įstatymui įsigaliojus Reichsbankas keitė savo notas tik devizomis. Jei kada mesdavo į rinką auksą, tai tik valiutos kursui palaikyti. Pagaliau jau 1931 m. liepos 13 d. buvo įvesti valiutiniai suvaržymai ir sustabdytas laisvas notų keitimas bet kuriomis piniginėmis vertybėmis.

[259] Akcininkai buvo atlyginti tuo būdu, kad už keturias senas akcijas buvo jiems duota viena nauja akcija ir viena 10 £ Golddiskontbanko akcija.

[260] Tarptautinių Mokėjimų Bankas, įkurtas 1930 m. Vokietijos, Prancūzijos, Didžiosios Britanijos, Italijos ir Belgijos notų bankų drauge su tam tikrais USA ir Japonijos bankais, akcinis bankas, kurio būstinė yra Bazelyje. To banko svarbiausias uždavinys buvo tarpininkauti vokiečių reparacijų mokėjimams.

nepajėgia mokėti ne tik prisiimtų karo reparacijų, bet ir visų paimtų pokariniais laikais visai privatinių paskolų. Ne be to, kad Reichsbanko padėties nebūtų sunkinusi ir ypatinga, šiaip sunkiai pateisinama, vokiečių depozitinių bankų politika, vis labiau įsigalinti pasaulio ūkio krizė ir vokiečių tautos pastangos numesti Versalio taikos sutarties užkrautas prievoles, sukurti galingą, geriausiomis techninėmis priemonėmis aprūpintą armiją ir jėga atsiimti tą, kas iš jos jėga buvo atimta.

Vokiečių depozitiniai bankai aukštomis palūkanomis vilioja viso pasaulio kapitalus, priimdami juos einamomis sąskaitomis ar trumpalaikiais indėliais[261]. Tos rūšies kreditais gautus pinigus vokiečių bankai deda į ilgo termino investicijas[262], finansuoja savo stambiąją pramonę, kuri duoda išsimokėjimui SSSR[263] valdžiai mašinų bei šiaip įvairių dirbinių, reikalingų penkmečio planui[264] vykdyti.

1929 m. spalio mėnesio pabaigos New Yorko biržos katastrofa smarkiai sukrečia pasaulio kapitalų rinką[265], kaskart labiau įsigalinti pasaulio ūkio krizė žymiai sumažina vokiečių eksportą, 1930 m. nepalankus tarptautiniam kapitalui nacionalsocialistų didelis Reichstago rinkimų laimėjimas[266] pakerta pasaulio finansininkų pasitikėjimą Vokietija, ir tarptautiniai kapitalai sustoja plaukę į vokiečių bankus. Bankai atsiduria sunkioje padėtyje. USA susirūpina savo pinigų likimu vokiečių bankuose. 1931 m. gegužės 9 d. USA prezidentas Hooveris[267] paskelbia vieneriems metams mokamų Amerikai karo skolų moratoriumą, reikalaudamas, kad ir vokiečius nugalėjusios valstybės suteiktų tokį pat moratoriumą Vokietijai. Hooverio moratoriumas atkreipė viso pasaulio dėmesį į sunkią vokiečių ūkio

---

[261] Tos rūšies skolos 1931 m. birželio 1 d. prašoko 13 milijardų rmk, kai ilgalaikės skolos, neįskaitant politinių Reicho skolų, siekė beveik 11 milijardų rmk.

[262] Investacija (iš lotynų investio — įvelku) — kapitalų įdėjimas į ilgo termino operacijas.

[263] SSSR = Sojuz Sovietskich Socialističeskich Respublik, Tarybinių Socialistinių Respublikų Sąjunga.

[264] Bendras ekonominės ir visuomeninės SSSR raidos penkių metų planas (1928/29—1932/33), kuris turėjo ko labiausiai išvystyti valstybinę pramonę ir paversti smulkius individualistinius žemės ūkius stambiais kolektyviniais, mašinomis apdirbamais ūkiais.

[265] Ta, pirmoji tokio masto katastrofa padarė milijardinius pasaulio ūkiui nuostolius.

[266] 1928 m. nacionalsocialistai turėjo 2,8% visų atstovų, 1930 m. gavo 18,3%.

[267] Hoover, Herbert, g. 1874 — inžinierius, pagarsėjęs kaip Belgijos gyventojams šelpti komisijos pirmininkas (1914—18), 1921—1928 USA prekybos sekretorius (ministras), 1929—1933 USA prezidentas.

padėtį ir privertė vokiečių kreditorius dar labiau susirūpinti savo pinigų reikalais. Kaip tik, beveik tuo pačiu laiku, būtent, gegužės 11 d. įvyksta stambiausio Vienos banko „Credit Anstalt für Handel und Gewerbe" katastrofa. Austrijos gyventojus pagauna panika, kuri greitu laiku persimeta į Vokietiją. Visi puola bankus, reikalaudami savo pinigų, ir gautus pinigus gabena į saugias užsienių šalis[268]. Nuo Vokietijos piliečių neatsilieka ir užsienių kapitalistai, patikėję savo pinigus vokiečių bankams. Reichsbanko aukso ir devizų atsargos tirpte tirpsta jau ne dienomis, bet valandomis[269]. Reichsbankas ieško užsienių notų bankuose paramos. Anglijos, Prancūzijos ir USA notų bankai suteikia 630 mil. rmk devizinės paskolos, kurios Reichsbanko balansuose greitu laiku ir pėdsakų nebelieka.

Reichsbanko prezidentas Lutheris, net orlaiviais lakstydamas po Europą, ieško naujų kreditų, tačiau niekas nebepasitiki vokiečių bankinės organizacijos patvarumu, vokiečių norais bei išgalėmis grąžinti sutartu laiku paimtas paskolas. Tokioje padėtyje Reichsbankui nieko kito nebelieka, kaip gelbėti savo aukso bei devizų atsargas ir atsisakyti toliau remti kreditorių bei indėlininkų puolamus depozitinius bankus. Dabar, nuo birželio 13 d., didieji Vokietijos bankai, jos finansinės galybės tvirtovės, jos ekonominio pajėgumo šulai, vienas po kito uždarinėja savo kasos langelius. Reicho vyriausybė, norėdama gauti laiko tolimesnio veikimo planui sudaryti, uždaro dviem dienom visas kredito įmones, uždraudžia išvežti iš Vokietijos kapitalus ir tuo tikslu įgyvendina griežtus devizų suvaržymus, tačiau juridiškai nenuleidžia markės nuo jos senojo pariteto. Tuo būdu ir Reichsbankas visai automatiškai atsipalaidavo nuo 1930 m. kovo 13 d. įstatymo jam uždėtos prievolės keisti savo notas aukso lydiniais.

Vyriausybė, Reichsbanko padedama, imasi sanuoti dar galinčius veikti bankus. Sanavimas pareikalauja didelių lėšų. Ne mažiau kainoja Reichsbankui ir gelbėti įvairias pašlijusias

[268] Apskaičiuojama, kad Vokiečių piliečiai, nepasitikėdami ekonomine savo krašto padėtimi, laikė užsienio bankuose apie 8 milijardus rmk.

[269] Reichsbanko aukso ir devizų atsargos mažėjimą rodo ši lentelė:

1931 m. mėnuo	Auksas	Devizos
	milijonais reichsmarkių	
Gegužė	2 441,1	205,4
Birželis	1 790,3	177,2
Liepa	1 440,5	244,4
Rugpiūtis	1 426,1	333,0

stambias pramonės bei prekybos įmones. Kai tos įmonės pritrūksta tinkamų prekybinių vekselių, Reichsbankas, nebežiūrėdamas savo įstatymo nuostatų, pradeda duoti paskolas, imdamas kitų bankų akceptuotus finansinius tokių įmonių vekselius[270]. Tuo pačiu metu, kai Reichas, nors ir smarkiai varžydamas, vis dar moka kai kurias svarbesniąsias užsienio skolas[271], užsienis nebeduoda jam jokių naujų kapitalų, nes niekas nenori dėti savo pinigų tenai, iš kur žino nebegalėsiąs jų atgauti. Dabar sustoja veikęs tas laisvo kapitalų judėjimo mechanizmas, kuris naujomis paskolomis sumoka senąsias skolas. Tokiomis sąlygomis turėjo nuolatos mažėti Reichsbanko aukso ir devizų atsargos[272]. Visi tie griežti devizų suvaržymai vis dėlto nepajėgė apsaugoti vokiečių pinigų vertės nuo faktiško smukimo. Tiesa, reichsmarkė ne tik nebuvo įstatymo keliu nuvertinta, bet ir oficialiosiose pasaulio biržose ji atlaikė savo pilną paritetą, tačiau faktiškai tokia paritetinė reichsmarkė pasidarė tik skaičiavimo vienetu tarptautiniuose clearingo prekybos atsiskaitymuose[273]. Krašto viduje popierinės markės pirkimo galia žymiai krito, kaip tai rodo, palyginti, labai didelės prekių kainos[274], užsienyje ta pati markė, juridiškai nekeisdama aukso standarto, šalia vieno paritetinio kurso faktiškai turi dar kelias dešimtis oficialiai pripažintų kitų, žymiai žemesnių kursų. Kiekvienas toks šalutinis kursas atitinka skirtingą blokuotojų markių rūšį. Tos visos markių blokavimo rūšys kuriamos ar tai skoloms teikiamais moratoriumais, ar tai specialiniais valdžios patvarkymais.

[270] Finansinius vekselius kuria ne prekybiniai sandėriai, bet pinigų reikalas. Tokie vekseliai atsiranda, kai įmonė viena antrai „žiruoja" vekselius.

[271] Iki 1934 m. birželio 1 d. buvo pilnai apmokamos Dawes'o ir Youngo planais pagrįstos skolos. Iki 1933 m. liepos 1 d. buvo mokama 50% kitų skolų, vėliau bemokėta 30% ir pagaliau 1934 m. birželio 1 d. visai nustojo mokėti.

[272]

Metai	Auksas	Devizos
	milijonais reichsmarkių	
1931	1 711,1	203,3
1932	838,7	135,9

[273] Clearingas tarptautinėje prekyboje yra tarpvalstybinių mokėjimų išlyginimas be devizų tarpininkavimo. Clearinge užsieninių prekių importininkas sumoka prekių kainą ne tiesiog tų prekių teikėjui, bet savo krašto clearingo įstaigai, kuri tokiu būdu surinktais pinigais apmoka savo krašto eksportininkus, kurie išvežė prekes į tą kraštą, iš kurio buvo gautos tos prekės, už kurias buvo įnešti į clearingo sąskaitą pinigai.

[274] Kai paskutiniosios ūkio krizės metu beveik visų kraštų urmo prekių kainos negirdėtai smuko, vokiečių tokių prekių kainų indeksas rodė 1931 m. — 110,3; 1932 — 96,5; 1934 — 98,4; 1936 — 104,1 (1913 — 100).

1933 m. sausio 30 d. Adolfas Hitleris skiriamas Reicho kancleriu. Nacionalsocialistai ima Reicho likimo vairą į savo rankas. Kovo 17 d. Schachtas grįžta į savo senąją Reichsbanko prezidento vietą, kurią buvo palikęs 1930 m. kovo 7 d., protestuodamas prieš Youngo planu Vokietijos prisiimtas prievoles. Schachtas beatostogaudamas pasidarė jei jau ne artimiausias, tai, be abejo, rimčiausias Hitlerio ekonominių reikalų patarėjas. Todėl ir Reichsbanko politika tuojau pradėjo eiti nacionalsocialistų nustatytomis gairėmis. Reichsbankas faktiškai pasidaro paprasta Reicho įstaiga. Pagaliau tą naują faktiškai susidariusią padėtį patvirtina 1933 m. spalio 27 d. įstatymas. Dabar Reicho prezidentas skiria ir kada nori atleidžia ne tik patį Reichsbanko prezidentą, bet ir visus direktorijos narius. Generalinė Taryba panaikinama. Pašalinamas notų mokestis tuo atveju, kai 40% paleistųjų notų nebepadengiama auksu ir devizomis. Tie visi Reichsbanko įstatymo pakeitimai buvo padaryti Reicho valdžios visai savarankiškai, nors 1930 m. kovo 13 d. įstatymas ir reikalavo tokiais atvejais susitarti su Tarptautinių Mokėjimų Banko organais.

Tokiomis sąlygomis Reichsbankas pasidaro aklu nacionalsocialistų ūkio bei ginklavimosi politikos įrankiu. 1933 m. birželio 1 d. steigiama darbo parūpinimo komisija, kurios viešuosius darbus tenka dažniausiai finansuoti Reichsbankui. Reichsbankas, labai jau plačia prasme aiškindamas savo įstatymo nuostatus, diskontuoja darbo parūpinimo vekselius (Arbeitsbeschaffungswechsel), kurie nėra nei prekybiniai vekseliai, nes jie nėra pagrįsti jokiu prekybos sandėriu, nei trumpalaikiai kredito dokumentai, nes jie terminui suėjus neišperkami, bet automatiškai prailginami[275]. Tiems patiems nacionalsocialistų tikslams tais pačiais 1933 m. spalio 27 d. buvo įgyvendinta ir Reichsbanko „atviros rinkos politika“[276]. Dabar Reichsbankas gali savo sąskaita neribota suma supirkinėti: 1) Reicho, kraštų ir savivaldybių paskolos lakštus, kurių terminas nėra ilgesnis kaip vieneri metai; 2) visuome-

[275] Įmonininkas, gavęs viešojo ūkio (Reicho kraštų ar vietos savivaldybių) užsakymus, išrašo vekselį, kurį žiruoja davęs užsakymą viešasis ūkis ir akceptuoja tam tikros finansavimo įstaigos (Deutsche Gesellschaft für öffentliche Arbeiten, Deutsche Rentenbank Kreditanstalt ir kitos panašios įstaigos). Vekselį akceptavusi finansavimo įstaiga po trijų mėnesių išmoka pinigus užsakymą gavusiam ir vekselį išrašiusiam įmonininkui. Tokia finansavimo įstaiga apsirūpina reikalingais pinigais, parduodama tokius vekselius kitoms kredito įmonėms, dažniausiai Reichsbankui. Reicho vyriausybė pasižada imamų paskolų ar gaunamų mokesčių pajamomis nuo 1933/34 iki 1938/39 m. išpirkti tuos vekselius.

[276] Atviros rinkos politika (anglų open market policy, vok. offene Markt-Politik) — notų bankų savo sąskaita procentinių popierių, dažnai net ir vekselių laisvoje rinkoje supirkinėjimas ir pardavinėjimas.

ninių, savivaldybinių ir valstybės prižiūrimų ipotekos kredito įmonių paskolos įkaito lakštus. Atviros rinkos politika supirkti procentiniai popieriai laikomi tinkamu notų padengimu.

Reichsbankas, varydamas atviros rinkos politiką, ne tik parūpina Reichui reikalingų lėšų, bet ir palengvina savo krašto pinigų apyvartos tvarkymą ir pagaliau įgyja lemiamos reikšmės kapitalų rinkoje. Dabar nuo Reichsbanko politikos priklauso ne tik procentinių popierių kursai, bet ir pačios tokių popierių emisijos perspektyvos.

Tokiu dideliu mastu varomas viešųjų darbų bei ginklavimosi finansavimas, taip labai išplėtota atvirosios rinkos politika, galima buvo laukti, kad turės labai išpūsti notų apyvartą, sukurti notų infliaciją, tačiau Reichsbanko balansai tokios infliacijos visai nerodo[277]. Tas faktas tenka aiškinti tuo, kad Reichsbankas, pasinaudodamas įsigyvenusiu vokiečių įpratimu vartoti čekius bei žiro atsiskaitymus, stengėsi tiek viešųjų darbų bei ginklavimosi finansavimo žygius, tiek atviros rinkos politikos operacijas varyti, nevartodamas gyvų pinigų. Todėl visose kredito įmonėse nepaprastai augo einamųjų sąskaitų bei indėlių pozicija ir atitinkamai didėjo daromų žiro operacijų suma. Taip buvo sukurta ne pinigų, bet kreditų infliacija, kuri pamažu turėjo pradėti veikti visai tokiu pat būdu prekių kainas ir apskritai ekonominį krašto gyvenimą, kaip ir pinigų infliacija: mokėjimo priemonės pinga, gyvenimas brangsta. Jei sumanios Reichsbanko priemonės apsaugojo kraštą nuo nacionalsocialistų viešųjų darbų bei ginklavimosi politikos kuriamos pinigų infliacijos, tai vis dėlto teko tai politikai paaukoti Reichsbanko aukso atsargas. Ginklų gamyba reikalinga yra tokios medžiagos, kuri prekybinio clearingo keliu ne visuomet gaunama: ji dažnai turi būti apmokama gyvais pinigais, kurie tarptautiniuose santykiuose yra tik aukso lydiniai. Nacionalsocialistų ūkio politika, galima sakyti, visai sutirpdė Reichsbanko aukso fondą[278].

[277] Notų apyvarta siekė (mil. rmk): 1932 — 3 843,8; 1933 — 3 372,7; 1934 — 3 561,5; 1935 — 3 780,8; 1936 — 4 231,8; 1937 — 4 777,6; 1938 m. pabaigoj — 8 222,6.

[278]

Metai	Auksas	Devizos
	milijonais reichsmarkių	
1932	838,7	135,9
1933	457,1	72,6
1934	158,7	6,1
1935	86,1	4,9
1936	69,9	5,4
1937	68,8	5,8
1938	70,8	5,5

1937 m. sausio 30 d. Hitleris Reichstage pareiškia atpalaiduojąs Reichsbanką ir vokiečių geležinkelių bendrovę nuo tų visų saitų su užsieniais, kurie buvo kilę iš Versalio taikos sutarčių. Tas pareiškimas įgyvendinamas tų pačių metų vasario 10 d. Reichsbanko įstatymo pakeitimu, kurio svarbiausias straipsnis skelbia: „Banką valdo Reichsbanko direktorija, kuri tiesiog priklauso vadui ir reichskancleriui...". Dabar Reichsbanko savarankumo šešėliui atstovauja vien tik tvirta paties prezidento Schachto asmenybė.

1938 m. kovo 14 d. įvykęs Austrijos prijungimas prie Reicho ir tų pačių metų rugsėjo 29 d. Vokietijos, Prancūzijos, Anglijos ir Italijos susitarimas Münchėno mieste, atidavęs Reichui Čekoslovakijos vokiečių (sudetų) žemes, pastatė naujus uždavinius ir Reichsbankui. Kovo 17 d. Austrijos notų bankas paverčiamas Reichsbanko skyriumi, reichsmarkė padaroma teisėta mokėjimo priemone ir buvusios Austrijos žemėse. Austrų šilingas pakeičiamas reichsmarke, kursu viena reichsmarkė pusantro šilingo.

Austrijos Banko aukso fondas laikinai sustiprina Reichsbanko aukso atsargas. Tų pačių metų spalio 11 d. dekretas įveda reichsmarkę į sudetų sritis. Čekoslovakų krona pakeičiama reichsmarke kursu viena krona 12 pf.

Žymiai padidėjusi Reicho teritorija padidina iždo išlaidas, nepaprastu smarkumu varomas ginklavimosi darbas ryja milžiniškas sumas. Tų visų lėšų parūpinimas galų gale visuomet atsiduria į Reichsbanko kasas, kuriose susisuko sau tvirtus lizdus „darbo parūpinimo" finansavimas. Tokio finansavimo sistema kuria kaskart didesnę kreditų infliaciją, kuri, pagaliau, turi pradėti veikti nepageidaujama linkme ir pačių notų apyvartą. Notų suma pradeda smarkiai augti[279]. Vargais negalais Reichsbankas bepajėgia atlaikyti prekių kainų ir darbo algų pusiausvyrą. Jau prieš penkerius metus pradėta, vis smarkiau Reicho ūkio syvus ėdanti, tačiau nepaprastai sumaniu Reichsbanko politikos mechanizmu nuo žmonių akių paslėpta infliacija gresia pasidaryti vieša ūkio katastrofa. Reichui lieka du keliu: sustabdyti „darbo parūpinimo" politiką, kuri labai glaudžiai yra susijusi su visais vokiečių ginklavimosi darbais, arba imti vis labiau varžyti privatinės nuosavybės teises, siaurinti privatinės iniciatyvos ribas ir pradėti eiti valstybinio kapitalizmo keliais. Toje vokiečių ūkio kryžkelėje 1939 m. sausio 20 d. atleidžiamas iš savo pareigų Reichsbanko prezidentas Hjalmaras Schachtas.

---

[279] 1938 m. rugpiūčio pabaigoje buvo apyvartoje notų 6 868,5 mil. rmk; lapkričio pabaigoje — 7 743,8 mil. rmk; gruodžio pabaigoje — 8 222,6 mil. rmk.

4. RUSŲ IMPERIJOS IR SSSR VALSTYBINIAI NOTŲ BANKAI

1854/55 metų Krymo karas viešai parodė visas ne tik politinės, bet ir ekonominės senosios Rusijos žaizdas. Dabar visiems paaiškėja, kad Rusija neturi jokių techninių susisiekimo priemonių, jokios stambesnės pramonės, jokios rimtos prekybos ir, pagaliau, jokios bent kiek įmanomos bankinės sistemos. Rusija turėjo tik kelias grynai valstybines kredito įmones, kurios gautais indėlių pinigais duodavo ipotekines paskolas dvarininkams ir pripildinėdavo nuolatos tuščias iždo kasas. Jei nuo tų dviejų operacijų dar likdavo kokios lėšos bankų kasose, tai jos buvo skolinamos prekybai ir pramonei. Steigti privatines kredito įmones ilgus metus buvo draudžiama. Tuo pačiu metu, kada XIX a. antrosios pusės pradžioje vis labiau įsigalįs prekyboje ir pramonėje kapitalizmas reikalaute reikalavo kreditų, iždo bankai atsiduria sunkioje finansinėje padėtyje. Pagaliau valdžia rimtai susirūpina prekybinio kredito sutvarkymu.

1855 m. užima carų sostą žmogus platesnių užsimojimų, tai Aleksandras II (1855—1881), kuris deda rimtų pastangų ne tik baigti Krymo karą ir likviduoti visus sunkius jo palikimus, bet ir įgyvendinti savo valstybėje plačias ne vien politines, bet ir ekonomines reformas. Tos reformos 1860 m. gegužės 31 d. atneša Rusijai ir valstybinį banką. Naujas bankas neturėjo notų emisijos teisės. Jis buvo valstybinis depozitinis bankas, kuris turėjo teikti trumpalaikius kreditus prekybai, pramonei ir žemės ūkiui. Visi seniau veikusieji valstybiniai bankai likviduojami. Jų aktyvai ir pasyvai atiduodami valstybiniam bankui. Už visas valstybinio banko operacijas atsako pati valstybė. Caras skiria banko valdytoją ir jo pavaduotoją, finansų ministras 6 direktorius. Vieną kartą per metus buvo daromas susirinkimas, kuriame valdytojas pranešdavo susirinkusiems aukštiesiems valdininkams banko padėtį ir jo nuveiktus darbus. Tame pačiame susirinkime buvo pranešamas ir finansų ministro nustatytas banko grynojo pelno paskirstymas.

Pirmosios naujojo banko gyvenimo dienos nebuvo lengvos. Krašte trūko tinkamų diskontuoti prekybinių vekselių, nes ir pati stambioji prekyba vis dar vertėsi ne kredito dokumentais, bet gyvais pinigais. Žmonės mažai tenusivokdavo paprasčiausiais kredito klausimais. Pati pinigų rinka buvo tik užuomazgoje. Jos tinkamą veikimą trukdė popierinė, nuolatos svyruojanti valiuta. Bankas, neturėdamas notų emisijos teisės, turėjo gyventi iš indėlių. Norėdamas sutraukti daugiau indėlių, bankas turėjo mokėti aukštas palūkanas ir tuo pačiu pabranginti krašto kreditą.

Bankas ne tik sėkmingai kovoja su tais visais gyvenimo sunkumais, bet greitu laiku, atitinkamų valdžios organų padedamas, sudaro krašte tokias kredito sąlygas, kuriomis gali kurtis ir tarpti įvairios kredito įmonės. Todėl vienas po kito pradeda Rusijoje steigtis akciniai bankai, savitarpio kredito draugijos ir miestų bankai. Tiesa, 1873 m. krizė nušlavė nemaža savitarpio kredito draugijų bei miestų bankų ir smarkiai susiaurino akcinių bankų veikimą, tačiau rūpestinga valstybinio banko parama greitai atstatė pašlijusią rusų kredito sistemą.

Nuo 1890 m. prasideda Rusijos gyvenime kylanti ūkio konjunktūra. Krašte vis labiau įsigali finansinis kapitalas[280], kuriasi stambioji pramonė, tiesiami vis nauji ir nauji geležinkeliai, auga bankų indėliai, užsienio kapitalai plaukia į kraštą. Peterburgo birža pasidaro ne tik procentinių, bet ir dividendinių popierių rinkos centru. Smarkiai atkutę bankai imasi finansuoti pramonę.

Naujos ūkio gyvenimo sąlygos verčia ir valstybinį banką keisti savo politiką. Naujas 1894 m. to banko statutas leidžia jam diskontuoti ne tik šešių, bet tam tikrais atvejais ir dvylikos mėnesių vekselius, varyti plačiu mastu prekių lombardavimą, duoti pramonei ir žemės ūkiui vienų arba net ir dviejų metų paskolas, apdraustas nekilnojamais turtais ar pramonės bei žemės ūkio inventoriumi. Tokios paskolos buvo dažnai duodamos ir gavus bet kuriuos kitus tikrus laidus bei įkaitus. Tolimesnę teigiamą krašto ūkio raidą labai pasunkino nepastovi, nors nuo 1890 m. ir mažiau besvyruojanti, popierinė valiuta[281]. Tą labai gerai suprato ir pati Rusijos valdžia. Jau nuo 1880 m. buvo pradėta rengtis rimtai valiutinei reformai, kuriai įgyvendinti imta kurti Valstybės Banke stambus aukso fondas[282]. Tas fondas ir įgalina rusų vyriausybę pakeisti popierinius pinigus aukso valiuta[283]. Tokia valiuta tik tuo atveju tegali tinkamai veikti,

---

[280] Finansinis kapitalas — tai bankų rankose esamas piniginis kapitalas. Be piniginio kapitalo skiriami dar pramonės ir prekybos kapitalai. Pramonės kapitalas — tai medžiaginės vertybės, tarnaujančios gamybai, prekybos kapitalas — tai pirklių naudojamas kapitalas. Pagal tų trijų kapitalų rūšių įsigalėjimą tarptautiniame ūkyje skiriami ir trys kapitalizmo raidos periodai: prekybinis kapitalizmas, pramonės kapitalizmas ir finansinis kapitalizmas.

[281] Popierinė valiuta yra tokia pinigų sistema, kurioje pilnaverčiais pinigais laikomi popieriniai pinigai, kuriais galima atsiteisti bet kuri suma ir kurių piniginis vienetas nėra susietas su jokiu metalu. Popieriniai pinigai gali būti bankiniai ir valstybiniai. Bankinius leidžia notų bankas, valstybinius — valstybės įstaiga.

[282] 1896.I.1 fondas siekė 964 mil. rublių arba 4 955 mil. litų.

[283] Valiutinė reforma buvo įgyvendinta įvairiais caro „ukazais" (dekretais), kurie ėjo nuo 1895 m. gegužės 8 d. iki 1899 m. birželio 7 d. Tie visi „ukazai" buvo kodifikuoti ir vardu „Manetnyj ustav" įtraukti į VII t. Įsta-

jei krašte dirba gerai organizuotas notų bankas. Rusija kol kas tokio banko neturėjo. 1897 m. rugpiūčio 29 d. depozitinis Valstybės Bankas paverčiamas notų banku.

Bankas, kaip ir buvęs, pasilieka grynai valstybinė įstaiga, kuriai buvo suteiktos tam tikros autonominės teisės. Valiutinės ir bankinės reformos autorius, finansų ministras Vittė[284], norėdamas turėti savo rankose tokį svarbų ūkio politikos įrankį, kaip notų banką, dar labiau sustiprino banko priklausomybę nuo finansų ministro. Vakarų Europos notų bankų pavyzdžiu buvo įkurta banko taryba, kurią sudarydavo valdytojo pavaduotojai, Peterburgo kontoros[285] direktorius, caro skiriami bajorų ir pirklių atstovai ir pagaliau finansų ministro skiriami finansų ministerijos valdininkai. Banko apyskaitas tikrino Valstybės Kontrolės ir Banko Tarybos narių komisija. Notos iki 600 mil. rub. buvo 50% padengtos auksu, visa, kas viršijo 600 mil., turėjo būti pilnai 100% laiduota aukso lydiniais ar aukso monetomis. Notos buvo paskelbtos teisėtomis mokėjimo priemonėmis. Jos buvo keičiamos banko centre ir visuose skyriuose kiekvienu pareikalavimu aukso monetomis ar aukso lydiniais. Komercinės banko operacijos ir naujuoju statutu nebuvo pakeistos.

Valstybinis Bankas, pasidaręs notų emisijos įstaiga, pradeda vesti dar atsargesnę kredito politiką, — dar uoliau rūpinasi didinti savo aukso atsargas ir dar platesniu mastu išvysto visas savo komercines operacijas. Visas Valstybinio Banko politikos sumanumas ryškiai pasirodo 1900 m. kilusios ūkio krizės laikais. Tos ūkio krizės sunkumus žymiai padidino nelaimingo 1904—05 m. japonų karo smūgiai ir to karo sukelti revoliuciniai sukrėtimai. Užsienio kapitalai sustoja plaukę į kraštą, bankų indėliai mažėja, pramonės įmonės žlunga, darydamos didelių nuostolių bankams, kurie, panikos pagauti, skuba realizuoti išduotus kreditus, vertybinių popierių kursai užsienio ir krašto biržose pradeda nesulaikomai smukti. Rusijos ūkio organizmas pradeda stingti. Dabar prasideda plati veikimo dirva Valstybės Bankui: jis remia savo kreditais svarbias pramonės šakas, pakeldamas pats žymius tokio kreditavimo nuostolius[286], jis gelbsti sunkioje padėtyje atsidūrusius bankus, tris kartus padidindamas

---

tymų rinkinį (Svod Zakonov). Plačiau apie Rusijos pinigų reformą žr. mano „Pinigai", 234—236 psl.

[284] Vitte, Sergėjus (1849—1915) — stambiausias šalia Kankrino (1774—1845) Rusijos finansų ministras (1892—1903). 1905—1906 m. ministras pirmininkas.

[285] Kontoromis vadinosi didesnieji valstybinio banko skyriai. Tokių kontorų bankas turėjo 10. Apskritai bankas skyrių turėjo 1900 m. 113, 1914 m. — 130.

[286] Tokie nuostoliai siekė 50 mil. rub.

jiems teikiamų kreditų sumą[287]; jis organizuoja ir finansuoja bankų konsorciumą[288], kuriam pats ir vadovauja, gelbėti smunkantiems vertybiniams popieriams ir, pagaliau, kas svarbiausia — visos tos sunkios krizės metu nesustabdo notų keitimo auksu.

Nuo 1909 m. visi krašto ūkio reiškiniai pradeda rodyti smarkų tautos ūkio ekonominį atkutimą su visais jo įprastais padariniais. Rusijos pinigų rinka įgauna jau savotiškus pastovius bruožus. Svarbus vaidmuo pinigų rinkoje tenka iždo lėšoms, kurių suma nepaprastai didėja. Dar didesnės svarbos, negu iždo lėšos, pinigų rinkai turi užsienio kapitalai, kurie ne tik per bankus, bet ir tiesiog finansuoja rusų ūkį. Tiesa, pačių rusų santaupos kredito įmonėse siekė beveik 4 milijardų, tačiau, kylančios konjunktūros varomi pinigų bei kapitalų paklausai toli gražu pralenkė krašto pasiūlus. Tiek krašto depozitai, tiek užsienio paskolos, tiek dar krizės metu pradėta bankų koncentracijos[289] politika nepaprastai sustiprino depozitinius bankus. Tie bankai savo pasyvinėmis operacijomis pradeda smelkti Valstybės Banką, kurs nebepajėgia pilnai išnaudoti ir savo notų emisijos teisių[290]. Valstybės Bankas vis mažiau tiesiog bekredituoja krašto ūkį, jis vis daugiau naudojasi kitų bankų tarpininkavimu. Valstybės Bankas pradeda darytis bankų banku. Tokia padėtis turėjo sustiprinti pinigų rinkoje Valstybės Banko svarumą.

Depozitiniai bankai perdiskontuodavo savo klientų diskontuotus vekselius Valstybės Banke žemesniais procentais, negu kad patys buvo paėmę, ir tuo būdu lengvai gaudavo stambių pajamų. Valstybės Banko diskonto procentai nebuvo žemi. Jie stovėjo $^1/_2$—1% aukščiau Reichsbanko diskonto procento. Valstybės Bankas manė aukštesnėmis palūkanomis lengviau privilioti užsienio kapitalus į Rusiją. Jo diskonto procentai buvo, palyginti, labai pastovūs, nes diskonto procentų keitimu vargu bebuvo įmanoma veikti Rusijos pinigų rinką, kurią savarankiškais, Valstybės Banko nepriklausomais, procentais būtų ir toliau rūpinę depozitiniai bankai. Kur kas smarkiau, negu diskonto procentų keitimas, veikdavo Rusijos ūkį Valstybės Banko

[287] 1899 m. — 23 mil., 1902 m. — 66 mil. rub.

[288] Konsorciumas (iš lot. consorcium — dalyvavimas, bendravimas) — laikinė asmenų, firmų, ypačiai bankų bendrovė, kuri, paskirstydama tarp savo narių nuostolių riziką, pasiima atlikti tam tikras finansines operacijas. Dažniausiai konsorciumas sudaromas vertybinių popierių emisijai.

[289] Koncentracija ekonomikoje reiškia: 1) įmonių susijungimą, 2) kapitalų ir apskritai turtų susiburimą vienose rankose.

[290] Atseit, bankas galėtų paleisti ir daugiau notų, nes turi savo sandėliuose toms notoms padengti auksą, bet nebegali tų notų produktingai, atitinkamai savo statuto nuostatus, sunaudoti.

kreditų restrikcijos[291] ir devizų prekybos politika. Devizų politikos reikalams Valstybės Bankas ir patsai iždas nuolatos laikydavo užsienio kredito įmonėse stambias valiutos sumas[292].

Kai depozitiniai bankai žymiai pralenkė Valstybės Banką savo teikiamais kreditais prekybai bei pramonei, tai trumpalaikis žemės ūkio kreditavimas pasilieka beveik vien tik Valstybės Banko rankose. Šioje srityje jo nuopelnai yra labai dideli. Jis išplėtojo ir sutvarkė Rusijos grūdų prekybą, kuriai įkūrė visame krašte ištisą elevatorių tinklą.

1912 m. sustoja kylanti konjunktūra. Rusija išgyvena sunkią biržos krizę, kuri smarkiai sukrečia visus depozitinius bankus. Depozitiniai bankai buvo jau tuomet labai glaudžiai suaugę ne tik su Valstybės Banku, bet ir su pačios valstybės organizmu. Tat pilnai suprantama, kad Valstybės Bankas ir iždas imasi energingų priemonių gelbėti bankus. Valstybės Bankas net 6 kartus padidina bankų kreditus, iždas beveik tris kartus pakelia savo geležinkelių pinigų sumas, laikomas depozitiniuose bankuose, ir beveik tiek pat kartų padidina valiutinius indėlius, sudėtus Rusijos bankų užsienių skyriuose[293]. Toji parama leido Rusijos ūkiui, palyginti, lengvai, be didesnių katastrofų, išgyventi šiaip labai pavojingą ūkio krizę.

Didysis karas pastato Valstybės Bankui naujus, nepaprastai sunkius uždavinius. 1914 m. rugpiūčio 5 d. ministrų kabineto nutarimu sustabdomas notų keitimas auksu[294]. Nepadengtų auksu notų suma pakeliama iki 1 500 mil. rub.[295]. Leidžiama iždui neribota suma diskontuoti Valstybės Banke savo trumpalaikius skolos pasižadėjimus. Valstybės Bankas pasidaro ne tiek prekybos bei pramonės kreditavimo, kiek iždo finansavimo

[291] Restrikcija (iš lotynų restrictio — susiaurinimas) — tiesioginis teikiamų kreditų sumos mažinimas. Netiesiog mažinami kreditai, kai pakeliami diskonto (paskolų) procentai, atseit, kai pabranginamas kreditas.

[292] Tokia užsienio valiuta buvo rodoma Valstybės Banko balansuose pozicijoje „auksas užsienyje".

[293]

Metai	Valstybės Banko kreditai	Geležinkelių pinigai	Iždo depozitai Rusijos užsienių bankų skyriuose
	milijonais rublių		
1910	62	53	76
1912	378	131	226

[294] Rugpiūčio 9 d. (s. st. liepos 27) patvirtintas Dūmos priimtu įstatymu.

[295] Ta suma vis buvo didinama, kol 1917 m. lapkričio 7 d. pasiekė 18.916 mil. rub. (Paskutinis Valstybės Banko balansas).

įstaiga. To finansavimo reikalams vis leidžiamos naujos ir naujos, jokiomis realiomis vertybėmis nepadengtos notos, gabenami į užsienį karo reikmenims apmokėti aukso lydiniai. Notų apyvarta didėja, aukso fondas mažėja, pinigų vertė smunka[296]. Valstybės Bankas deda visas pastangas ištraukti auksą iš apyvartos ir tuo būdu padidinti jo fondą, tačiau tos pastangos neduoda didesnių rezultatų. Niekas nenori aukoti tėvynės reikalams, visi laiko savo auksą „juodajai dienai", kuri iš tikrųjų netikėtai greitai atėjo.

1917 m. spalio 17 d. bolševikai paėmė į savo rankas Rusijos likimo vairą. Tų pačių metų gruodžio 14 d. jie nacionalizuoja, atseit, paverčia tautos nuosavybe visus depozitinius bankus ir 1918 m. sausio 21 d. panaikina visus vertybinius popierius. Jei pirmame nacionalizavimo karštyje komunistai nelikviduoja ir paties Valstybės Banko, tai vien dėl to, kad bijo suerzinti minias smulkių indėlininkų, kurių indėliai iš visų kredito įmonių buvo dabar sukoncentruoti Valstybės Banke. Patsai senas Valstybės Banko vardas ir visa jo administracija buvo pakeisti pagal naujas politinio gyvenimo sąlygas. Dabar Bankas vadinasi ne Valstybės Bankas, bet Liaudies Bankas[297], Banko priešakyje stovi ne valdytojas, bet partijos agentas, komisaras, naujai įkurtos ūkio tarybos narys. Visi depozitiniai bankai pasidarė Liaudies Banko skyriai. Tie skyriai smulkiomis savaitinėmis ratomis išmoka smulkiems indėlininkams jų santaupas[298], daro perlaidas ir dar tam tikrais atvejais duoda kreditus, imdami įkaitu prekes. Kai buvo nacionalizuotos visos įmonės, turėjo savaime sustoti ir tie lombardiniai kreditai. 1919 m. gruodžio

296

	1914 m. rugpiūčio 1 d	1916 m. sausio 1 d.	1917 m. sausio 1 d.	1917 m. spalio 17 d.
	milijonais rublių			
Notų apyvarta . . .	1 633	5 622	9 097	18 362
Aukso atsarga . . .	1 603	1 613	1 474	1 295

Čia paduodamoji aukso suma buvo Banko sandėliuose. 1917 m. spal. 17 d. balanso pozicijoje „auksas užsienyje" buvo 2 milijardai rublių—Anglijos iždo suteiktos Rusijai paskolos ir pinigai, skirti užsienių paskolų palūkanoms apmokėti. 1917 m. spalio 17 d. duomenys rodo Valstybės Banko stovį bolševikų perversmo išvakarėse.

Atitinkamai pagal didėjančią notų apyvartą ir mažėjantį aukso fondą smuko ir pinigų vertė. 1916 m. rublis nebetenka 43% savo vertės, 1917 m. sausio mėn. — 68%; 1917 m. spalio mėn. — 73%.

297 Narodnyj Bank.

298 Stambūs indėliai ir einamosios sąskaitos buvo tiesiog nusavinti.

mėn. buvo baigti mokėti smulkieji indėliai, pateiktos likvidacinės apyskaitos ir visi laikinieji Liaudies Banko skyriai uždaryti. Dabar turėjo būti panaikintas ir patsai Liaudies Bankas, kaip to reikalavo nuoseklus marksizmo doktrinų vykdymas. Ir iš tikrųjų, 1920 m. sausio 19 d. pasirodo komisarų tarybos dekretas, kuriame, be kitko, sakoma: „Įtraukus visas turtų gamybos ir turtų paskirstymo išlaidas į valstybės biudžetą, nebėra reikalo valstybės kredito įstaigos".

Dabar popierinius pinigus gamina patsai finansų komisariatas[299], kuris nesivaržo jokiais bankinės politikos nuostatais ir leidžia tiek notų, kiek atrodo reikalinga naujiesiems Rusijos valdovams. Tokia be saiko ir mato pinigų gamyba turėjo greitu laiku paversti niekais ir pačius pinigus. Pinigų vertė jau nebeatstoja ir pinigų gamybos išlaidų. Turima pagrindo manyti, kad tokia savo valiutine politika komunistai norėjo galutinai panaikinti pinigus, kaip mainų įrankius, kad vėliau, laukiamo tikrojo komunizmo periode, visai automatiškai panaikintų ir pačius mainus. Jei vis dėlto komunistai pinigų ne tik nepanaikino, bet, atvirkščiai, greitu laiku visa energija ėmėsi juos statyti, tai čia, be abejo, nulėmė psichologiniais žmogaus veiksniais pagrįsto paties ekonominio gyvenimo reikalavimai. Nuosekli komunizmo linkme vedama ūkio politika buvo jau nuvariusi gyventojus į tokį skurdą, kad nusigandęs pats bolševizmo kūrėjas Leninas-Uljanovas[300] sustabdo komunistinį įsibėgėjimą ir pasuka Rusijos politikos vairą smulkios buržuazijos ūkio keliais. 1921 m. kovo 12 d. prasideda naujos ekonominės politikos, taip vadinamo nepo, periodas[301].

Smulki buržuazinė politika, pagrįsta prekių mainais, neįmanoma be pinigų. Kame veikia pinigų ūkis, tenai turi būti ir to ūkio nugarkauliai — bankai. Tą gerai suprato ir patsai Le-

---

[299] Finansų komisariatas — tai finansų ministerija. Liaudies finansų komisariato (Narodnyj Kamisariat Finansov — NKF) priešakyje stovi komisaras (iš lotynų committere — pavesti), atseit, asmuo, veikiąs partijos pavedimu, partijos agentas.

[300] Lenin — tikra pavardė Uljanov, Vladimir (1870—1924) — advokatas, 1897 m. ištremtas į Sibirą ir įkurdintas Lenos upės pakrantėse (iš čia slapyvardė Lenin) pabėga į užsienius. 1903 m. II rusų socialdemokratų kongrese Londono mieste Leninas vadovauja kairiajai socialdemokratų srovei, kuri gauna kongreso atstovų daugumos pritarimą (iš čia vardas bolševikai, rus. bolše — daugiau). 1917 m. spalio mėn. revoliucija atidavė Rusijos politikos vairą į bolševikų rankas. Leninas atsistoja bolševistinės valstybės priešakyje, kaip komisarų tarybos pirmininkas (ministras pirmininkas). Leninas buvo ne tik gilus bei radikalus K. Marxo mokslo (marksizmo) teoretikas, bet ir didelio masto valstybės vyras.

[301] Tą dieną II komunistų kongresas pritarė Lenino išdėstytiems nepo principams (nep — novaja ekonomičeskaja politika).

ninas, ir todėl 1921 m. spalio 12 d. atstato valstybinį banką. Dabar tas bankas jau nesivadina Liaudies Bankas, bet taip, kaip carų laikais, Valstybės Bankas, arba trumpai — Gosbankas[302]. Naujojo banko kapitalas nustatomas 2 000 milijardų popierinių rublių. Bankas negauna teisės leisti notas. Jo uždavinys yra „kreditais ir kitomis banko operacijomis remti pramonę, žemės ūkį ir prekių išskirstymą, tvarkyti pinigų apyvartą ir imtis kitų priemonių atstatyti sveikai krašto valiutai". Gosbanko vadovybė yra atsakinga tiktai finansų komisarui. Vidaus banko organizacija niekuo nesiskiria nuo senosios Rusijos bankų sutvarkymo. Pamažu bankas pradeda daryti visas depozitinių bankų operacijas.

Gosbankas, veikdamas kapitalistinių kredito įmonių nuostatais, turi verstis nuolatos puolančios vertės iždo pinigais ir todėl negali atlaikyti savo pasyvų ir aktyvų pusiausvyros, nes savo išduotas paskolas gauna grąžinamas vis mažesnės vertės pinigais. Bankas mėgina išlyginti pinigų vertės kritimo nuostolius, imdamas nepaprastai aukštas paskolų palūkanas[303], tačiau tas nieko negelbsti: pinigų vertė taip smarkiai krinta, kad ir aukštos palūkanos nebepajėgia išlyginti pinigų vertės puolimu sudaromų nuostolių[304]. Todėl bankas, duodamas kreditus, ima dalyvauti savo klientų prekybinėse operacijose ir reikalauja sau tų operacijų pelno dalies arba net tiesiog duoda paskolas tik ta sąlyga, kad paskolintoji suma būtų grąžinama ne pinigais, bet prekėmis. Pagaliau, nebepajėgdamas iš tų visų vargų išsikapanoti, bankas prisimena XVII ir XVIII a. a. žiro bankų praktiką ir stengiasi įgyvendinti visiems atsiskaitymams idėjinį aukso rublį. Dabar skolininkas turi grąžinti ne paimtų popierinių rublių skaičių, bet gautos paskolos vertę, kuri nustatoma pagal popierinių pinigų kainą aukso rubliais. Tokia žiro bankų politika buvo, be abejo, naudinga Gosbankui, bet, bolševistinio ūkio sąlygomis, dažniausiai nepakeliama banko klientams, skolininkams. Tat ir ši žiro bankų priemonė nebuvo tinkama gyvenimui. Teko rimtai susirūpinti tvirtos, pastovios valiutos įkūrimu.

1922 m. liepos 25 d. suteikiama Gosbankui notų emisijos teisė. Piniginis Gosbanko vienetas nustatomas ne galutinai nu-

---

[302] Gosudarstvenyj bank — Gosbank — valstybės bankas.

[303] Gosbanko diskonto procentas buvo 96—144%.

[304] 1923 m. sausio 1 d. apskaičiavus visą Gosbanko balansą aukso rubliais, pasirodė, kad jis siekė vos-ne-vos 70 mil. rub., visos gi išduotos paskolos sudarė tiktai 22 mil. rub., kai senasis Valstybės Bankas 1914 m. sausio 1 d. buvo išdavęs paskolų 1 072 mil. rub. Tie skaitmens kalba visai aiškia kalba.

valkiotas rublis, bet dešimties rublių pinigas, vardu červonec[305], kurio vertė turėjo atitikti caro laikų 10 rublių aukso monetos vertę, arba, kitais žodžiais, červonec tiek turėjo būti vertas, kiek verti buvo 7,742 343 6 g aukso[306]. 25% paleistųjų notų turi būti padengti auksu, likusi gi dalis lengvai realizuojamomis prekėmis, trumpalaikiais vekseliais ir kitais skolos pasižadėjimais. Notos turėjo būti keičiamos aukso monetomis ir aukso lydiniais, tačiau to keitimo pradžią turėjo nustatyti komisarų taryba. Ta pradžia dar iki šiol taip ir nebuvo nustatyta. Červoncą norėta apsaugoti nuo finansų komisaro leidžiamų rublių likimo ir todėl nusistatyta leisti červoncus ne biudžeto deficitams dengti, bet ekonominiams krašto reikalams aprūpinti.

Finansų komisaras leidžia ir toliau savo smulkių kupiūrų rublius ir tuo būdu palaiko ir toliau nesveiką pinigų infliaciją. Valdžia imasi įvairių priemonių prieš tą krašto ūkiui kenksmingą pinigų apyvartos didėjimą, tačiau greitu laiku įsitikina, kad kova yra visai bergždžia, kol veikia niekuo nevaržomas popierinių pinigų emisijos dualizmas. 1924 m. vasario 6 d. dekretas sukuria iždo popierinius pinigus 5, 3 ir 1 aukso rublio vertės. Iždo popierinių pinigų negalėjo būti daugiau, kaip 50% esamų apyvartoje červoncų sumos. Vasario 14 d. dekretas sustabdo senųjų rublių emisiją ir kovo 7 d. dekretas įsakė keisti senuosius rublius červoncais, kursu vienas červoncas 500 milijardų senųjų popierinių rublių[307]. Tuo metu iš viso buvo iškeista rublių už 1,6 mil. červoncų. Naujieji rubliai neturėjo turėti jokių ryšių su senaisiais rubliais. Jie buvo $^1/_{10}$ červonco dalis ir drauge su červoncais ir biloniniais pinigais turėjo sudaryti vieną naują SSSR pinigų sistemą. Iš pradžių ir naujuosius rublius leidžia finansų komisariatas, vėliau techniniais sumetimais ir rublių emisija buvo pavesta Gosbankui, kuriame tam tikras, Anglijos Banko pavyzdžiu įkurtas, emisijos skyrius tvarkė červoncų ir rublių leidimą į apyvartą.

Gosbankas turėjo leisti notas, žiūrėdamas ne valstybės iždo reikalų, bet krašto ūkio interesų. Ir iš tikrųjų pradžioj jis veda, palyginti, atsargią emisijos ir kredito politiką, kurios svarbiausias tikslas buvo išlaikyti pastovią červoncų pirkimo galią ir nenutraukti tvirtų červonco vertės santykių su užsienių valiuta ir su senąja dešimties rublių aukso moneta. Gosbankas stengiasi veikti Vakarų Europos notų bankų pavyzdžiu: jis atsi-

[305] Červonec — buvo senovinė rusų aukso moneta, žinoma vardu imperiolas.

[306] Červoncai buvo leidžiami kupiūromis po 1, 2, 3, 5, 10 ir 25 červoncus.

[307] Plačiau žr. mano „Pinigai", 146, 147; 188, 189 psl.

sako davinėti paskolas toms valstybės įmonėms, kurios dirba su nuostoliais, jisai teikia kreditus ir dar tuomet užsilikusioms privatinėms įmonėms, tiesa, reikalaudamas, kad jos įkeistų jam savo kilnojamąjį ar nekilnojamąjį turtą; jis skolina iždui pinigus tik ta sąlyga, kad iždas duos tinkamas paskolų garantijas, kurių 50% vertės turi sudaryti auksas. Nuo 1925 m. Gosbankas pasidaro ir valstybės kasininkas. Dabar per jo rankas eina visas kasinis biudžeto vykdymas. Tie glaudūs Gosbanko ir iždo ryšiai ilgainiui neišėjo banko naudai: jis buvo verčiamas vis didesnėmis sumomis finansuoti patį biudžetą ir teikti kreditus valstybinėms įmonėms, kurias turėjo maitinti patsai biudžetas. Tuo būdu buvo sukurtas platus kelias į infliaciją, kuri turėjo pražudyti ir pačių červoncų paritetą.

Kai 1921 m. buvo steigiamas Gosbankas, tai manyta, kad jis bus vienintelė viso krašto kredito įmonė, tačiau jau nuo 1922 m. pradeda kurtis specialiniai bankai, kurie turėjo rūpinti atskiras krašto ūkio šakas. Taip atsiranda kooperacijos, pramonės, užsienio prekybos, žemės ūkio ir savivaldybių bankai. Tos visos kredito įmonės minta ne tik indėliais, bet ir Gosbanko kreditais. Nuo 1923 m. valdžia pradeda varyti vis griežtesnę privatinių įmonių naikinimo politiką, kuri turėjo žymiai sumažinti ir bankinių depozitų sumą. Tuo pačiu metu įvairios valstybinės įmonės pradeda vis platesniu mastu vartoti tiesioginius žiro atsiskaitymus, kurie paverčia bankų depozitus grynai buhalteriniais, sąskaitybiniais dydžiais. Specialiniai bankai, nebetekę gyvų piniginių depozitų, ima gyventi Gosbanko resursais. Gosbankas kaskart labiau pasidaro „bankų banku", kuris tik kitiems bankams tarpininkaujant tepasiekia krašto ūkį.

Tokia padėtis ne tik skatino įvairių specialinių bankų tarpusavio konkurenciją, bet ir žymiai pasunkino vieningo SSSR ūkio planavimą. 1927 m. gegužės 15 d. įstatymas paverčia Gosbanką vieninteliu viso krašto trumpalaikio kredito banku ir jam paveda visų kredito įmonių priežiūrą. Specialiniai bankai turi laikyti visus savo laisvus pinigus Gosbanke, kuris vienas tegali duoti jiems ir reikalingų kreditų. Visi specialiniai bankai, išskyrus kooperacijos bankus, buvo paversti ilgaterminio kredito bankais, kurių veikimo sritis buvo aiškiai nustatyta. Pagaliau 1930 m. sausio 30 d. įstatymas likviduoja ir kooperatyvinių bankų trumpalaikes operacijas.

Pirmaisiais keleriais savo gyvenimo metais Gosbankas mėgina nustatyti savo diskonto bei kredito politiką grynai ekonominiais pagrindais ir nori suteikti diskonto procentui tokį pat gyvenime vaidmenį, kokį jis turi Vakarų Europos kraštuose. Deja, Gosbankui teko greitai įsitikinti, kad ekonominiais veiks-

niais pagrįsta diskonto politika nėra įmanoma valstybinio kapitalizmo santvarkoje. Kur nėra individualinio privatinio ūkio, tenai diskonto procentų politika nebetenka savo ekonominių privalumų ir pasidaro vien tik paprasta priemone gauti tam tikrai valstybinio kapitalo pelno daliai. Tą bus supratusi ir Gosbanko vadovybė, ir todėl jau nuo 1927 m. laiko su mažais svyravimais 8 diskonto procentus. Bet ne vien diskonto procentas, valstybinio kapitalizmo sąlygomis, nebetenka savo ūkinės reikšmės: pasikeičia ir ekonominis bei teisinis pačių vekselių vaidmuo. Jei valstybinės įmonės leidžia protestuoti savo vekselius ir visai nesirūpina juos išpirkti, bankas yra bejėgis išieškoti iš tokių įmonių sau priklausomą sumą. Dažnai atsidurdamas panašioje padėtyje, Gosbankas pradeda vengti vekselių ir stengiasi duoti kreditus, imdamas įkaitu lengvai realizuojamas prekes.

Gosbankas, iš pradžių eidamas kitų pasaulio notų bankų pramintais takais, taip pamažu buvo sustiprėjęs, kad 1925 m. galėjo leisti savo červoncus kotiruoti ir užsienio biržose. Červoncų pasiūlai užsieniuose buvo kur kas didesni, negu jų paklausai, tad ir jų kursas greitu laiku nusileido žemiau pariteto. Tačiau Gosbankas vis dar laikė savo červoncą lygiu 7,742 343 6 g aukso ir tokiu vertės santykiu keitė červoncus auksu ar devizomis. Tokia padėtis davė geros progos plačiai spekuliacijai červoncais, kurie buvo pigiai perkami Vakarų Europoje ir brangiai parduodami Gosbanke Maskvoje. Tą greitai pastebi ir pati SSSR valdžia. 1926 m. liepos 6 d. uždraudžiama išvežti iš krašto červoncai. Tuo būdu buvo manoma sumažinti jų pasiūlus užsienių rinkose. Kaip tik tuo pačiu metu iškyla Vokietijoje ir Prancūzijoje červoncų padirbimo bylos. Tai buvo labai gera proga uždrausti červoncus įvežti į SSSR ir atsisakyti juos keisti devizomis ar auksu, nes lengva buvo pasakyti, kad padirbtuosius červoncus nesą galima atskirti nuo tikrųjų červoncų.

Dvasinei žmogaus prigimčiai svetimomis idėjomis tvarkomas visuomeninis gyvenimas, kenksmingi sveikai krašto ūkio politikai ekonominiai marksizmo principai, nuolatinis pasyvus prekybos balansas, kuris valstybinio kapitalizmo sąlygomis sudaro ir pasyvų mokėjimų balansą, dideli biudžetiniai deficitai, nuostolingas valstybinių įmonių ūkis turėjo galutinai pakirsti červoncų valiutą. Červoncas jau 1927—28 m. nebetenka bent 60% savo vertės.

Tiesa, susirūpinusi červonco likimu valdžia nekartą puola jį gelbėti, mėgina išlyginti prekybos balansą ir tuo tikslu labai griežtomis priemonėmis kelia gamybą, didina eksportą, varžo biudžetines išlaidas, rūpinasi valstybės įmonių rentingumu (pelningumu), tačiau tos visos priemonės nieko negelbsti: červonco

pirkimo galia nuolatos smunka, jis nustoja buvęs ir nešvarios užsienių spekuliacijos objektu. Červoncu spekuliuoti nebeapsimoka. Dėdami didelių pastangų červoncą gelbėti, SSSR politikai bei ekonomistai nenorėjo pastebėti, kad visas blogumas glūdi ne atskirose ūkio šakose, bet pačiose to ūkio šaknyse, pagrindiniuose jo santvarkos dėsniuose.

Nesitenkindama vidaus priemonėmis savo valiutai gelbėti, valdžia ieško užsienio paskolų. Deja, jei kur ir pasiseka kokie kreditai gauti, tai jie nėra deviziniai, bet tik prekybiniai. Manydami įsigerinti pasaulio kapitalistams, nuo 1927 m. bolševikai skelbia labai taikingą užsienio politiką ir daro įvairius svetimoms valstybėms nusileidimus. Tačiau laukiama užsienio pagalba vis neateina, kai tuo tarpu aukso atsarga vis mažėja, ir červoncų apyvarta vis auga. Dar smarkiau, negu červoncų suma, kyla rublių apyvarta. 1924 m. buvo nusistatyta, kad iždo leidžiamieji rubliai sudarys tik 50% červoncų; 1928 m. tas procentas pakeliamas iki 75% ir pagaliau 1930 m. padidinamas iki 100%.

Atsidūrę tokioje padėtyje, 1929 m. birželio mėn. bolševikai imasi keisti paties Gosbanko statutą. Naujasis statutas turi suteikti Gosbankui tam tikrą, nors ir labai siaurą, autonomiją. Manyta, kad autonomiškais pagrindais sutvarkytas bankas ras didesnio pasitikėjimo užsieniuose ir galės lengviau atsispirti infliacijos bangoms. Dabar visais administracijos reikalais bankas nepriklauso nuo finansų komisaro. Be banko valdybos, numatoma ir banko taryba, kurią sudaro komisarų tarybos skiriami 40 asmenų. Banko tarybos pirmininkas yra patsai finansų komisaras. Šiaip banko administracijos sutvarkymas nedaug kuo tesiskiria nuo senosios organizacijos ir pasilieka artimas Vakarų Europos notų bankams. Bankas neatsako už atskirų SSSR respublikų skolos pasižadėjimus, nebent patsai būtų aiškiai prisiėmęs tokią atsakomybę. Už visus banko nuostolius atsako SSSR. Pagrindinis banko kapitalas pakeliamas iki 40 mil. červoncų. Naujojo statuto priešakyje stovi posakis: „Valstybės Bankas yra centrinis SSS Respublikų bankas, sudaro juridinį asmenį ir veikia pelningumo pagrindais", atseit, ir Gosbankas, kaip ir dažnai SSSR smerkiami Vakarų Europos buržuaziniai bankai, ieško pelno. 1929 m. Gosbanko statutas ne tik savo turiniu, bet ir savo žodžių dinamika labai jau nutolo nuo garsiojo, anksčiau minėto 1920 m. sausio 19 d. dekreto, kuris skelbė: „Įtraukus visas turtų gamybos ir turtų paskirstymo išlaidas į valstybės biudžetą, nebėra reikalo valstybės kredito įstaigos".

Ir naujas Gosbanko statutas neduoda lauktų rezultatų: deviziniai kreditai neplaukia į kraštą, notų infliacija ne tik nemažėja, bet vis dar auga. Banko padėtis ne tik negerėja, bet

dar, galima drąsiai pasakyti, žymiai pablogėjo. Žinoma, čia netenka kaltinti 1929 m. banko statutą, bet visas ekonomines ir politines SSSR gyvenimo sąlygas. 1930 m. spalio 1 d. komisarų taryba nutaria imtis griežtų priemonių kovai su infliacija ir tuo pačiu su gyvenimo brangumu. Deja, tie visi pasiryžimai pasilieka vien tik gerais norais. 1931 m. sausio 14 d., kovo 20 d. ir liepos 23 d. dekretais pašalinami, kaip sako oficiali SSSR spaudos organų kalba, buvusių Gosbanko vedėjų klaidingų bei kenksmingų žygių padariniai. Tačiau ir „tuos nelemtus padarinius" pašalinus, dalykai nė kiek negerėja. 1932 m. gegužės 25 d. dar kartą pertvarkoma Banko organizacija. Tais pačiais 1932 m. notų padengimas krinta žemiau nustatytų 25%. Kai tų pačių metų rugsėjo 1 d. notų padengimas besiekė 22,3%, Gosbankas nustoja skelbęs savo dvisavaitinius balansus. 1933 m. SSSR aukso gamyba žymiai pašoko, padidėjo Gosbanko aukso fondas, notų padengimas pasiekė įstatyminės normos, ir Gosbankas vėl pradeda po vieną ar du kartus per metus skelbti savo balansus.

1935 m. Gosbankas pradeda betarpiškai kredituoti sodžiaus kooperatyvus. Tais pačiais metais sustiprinama, Gosbanko vykdoma, valstybinių įmonių priežiūra. Tuo būdu manoma pakelti tų įmonių rentingumas. 1936 m. kovo 1 d. apskaičiuojami Banko aukso ir devizų fondai naujais, t. v. „turistiniais rubliais", kurie buvo sukurti 1935 m. lapkričio 14 d. Naujieji rubliai buvo 77,15% pigesni už senuosius aukso pariteto rublius. Visas, tokiu apskaičiavimu gautas, aukso perteklius turėjo būti atiduotas finansų komisariatui. Tokia operacija faktiškai sumažino Gosbanko aukso fondą 2,2 kartų. Tų pačių metų liepos 1 d. numušamas jau nuo 1927 m. bent nominališkai pastovus 8% diskontas. Dabar trumpalaikių kreditų procentas siekia tik 4. Diskonto procentų sumažinimu manyta sutaupyti valstybės pramonės bei prekybos įmonėms apie 300 mil. rub., tačiau faktiškai tepelnyta tik 40 mil., nes tuo pačiu metu Gosbankas sumažino ir procentus, mokamus už depozitus. Pagaliau tais pačiais metais gegužės mėn. beveik visai panaikinama 1929 m. įstatymo suteikta Gosbankui autonomija. Vieningos finansų ir valiutos politikos sumetimais Gosbankas pavedamas griežtai finansų komisaro kontrolei ir patsai Gosbanko valdytojas padaromas finansų komisaro pavaduotoju. Paskutiniuoju dešimtmečiu dažnai keitėsi Gosbanko valdytojai bei jų pavaduotojai. Tų pasikeitimų priežasčių ir padarinių tenka ieškoti ne ekonominėje, bet politinėje plotmėje, kurioje siaurais partiniais sumetimais iškeliami čia vieni, čia kiti žmonės. Tie visi žmonės neparodo didesnio kūrybinio pajėgumo, neturi tvirtesnės, galingesnės asmenybės, nes jie

visi turi griežtai vykdyti savo partijos politinę liniją, turi būti akli valdomų partijos organų įrankiai, tikra prasme partijos agentai.

5. JUNGTINIŲ AMERIKOS VALSTYBIŲ NOTŲ BANKAI

Kuomet 1781 m. ties Yorktownu Amerikoje kapituliavo paskutinioji markizo Cornwallio[308] vadovaujama anglų kariuomenė, pasirodo Hamburgo laikraštyje „Politischer Journal" anonimis straipsnis, kuriame, be kitų visai teisingų minčių, sakoma: „Dabar iš lėto ir pamažu pradės kilti Amerika. Kai Amerika kils, pradės smukti Europa. Žinoma, Europa smuks tik tiek, kiek bus smukti verta, atseit, jei ji nesiims save gelbėdama tokių priemonių, kurios atitiktų laiko dvasią". Atrodo, kad praėjęs pusantro šimto metų laikotarpis patvirtino to nežinomo autoriaus pranašavimą.

Prancūzija, Ispanija, Olandija ir pagaliau kitos Europos tautos ne tik pinigais, bet ir žmonėmis remia sunkiai dėl savo nepriklausomybės kovojančius amerikiečius. Prancūzija, ta visais laikais nuoširdi visų tautų laisvės rėmėja, duoda amerikiečiams 18 mil. livrų paskolą ir atsisako už tą paskolą imti palūkanas. Ta Europos padedama įsikūrusioji naujoji valstybė auga ir bręsta nepaprastu greitumu.

Iš pradžių Europos žmonių ir kapitalo pagalba USA pradeda eksploatuoti gausius savo krašto gamtos turtus, bent kiek vėliau savo žemių gaminius bei savo pramonės dirbinius mėgina eksportuoti į Europą ir pagaliau savo krašto prekėmis ima siekti pirmųjų vietų pasaulio rinkose. Tokią greitą USA ūkio raidą žymiai palengvino 4 veiksniai: 1) patogi USA gyvenimui Napoleono karų sudaryta pasaulio ūkio konjunktūra, 2) vergijos USA panaikinimas, davęs stiprų akstiną techninei žemės ūkio ir pramonės raidai, 3) laimingas 1898 m. karas su ispanais, suteikęs USA ne tik turtingas Kubos ir Filipinų salas, bet ir viešpatavimą Didžiajame okeane, 4) Didysis karas, davęs USA, palyginti, labai mažomis žmonių bei turtų aukomis laikinę ekonominę, tuo pačiu, žinoma, ir politinę pasaulio hegemoniją. Tai, Didžiojo karo sąlygų sukurtai, ekonominei ir politinei USA hegemonijai mėgina duoti tvirtus pastovius pagrindus Herbertas Hooveris. Hooveris, būdamas 1921—1928 m. USA prekybos sekretorium (ministru), duoda neturinčiam senų prekybinių tradicijų kraštui jaunas, veiklias pajėgas, sugebančias va-

[308] Charles Mann Cornwallis (1738—1805) — anglų generolas, kurio paėmimas į nelaisvę ties Yorktownu užbaigė USA nepriklausomybės karą.

dovauti pasaulinio masto prekybai. Hooveris kuria naują USA valdininko, prekybininko ir diplomato komersanto tipą. USA dar 1913 m. pati buvusi Europai kalta 7 milijardus $, dabar turi išskolinusi kitiems kraštams apie 25 milijardus dolerių.

Ta visa istorinė USA ūkio raida pasireiškia ir jos notų bankų istorijoje, kuri turi visai savotiškų, Europos notų bankų gyvenime visai nepastebimų, bruožų. Pirmieji Šiaurinės Amerikos notų bankai pradėjo kurtis dar XVII a. pabaigoje, maždaug apie 1690 m. Tie bankai savo notoms padengti neturi brangiųjų metalų, ir todėl laiduoja savo notas žemėmis ir tų žemių gaminiais. Toks notų padengimas buvo tuomet pilnai suprantamas, nes ir kasdieniniame gyvenime žmonės dar vis dažnai vartojo vietoj pinigų tabaką, ryžius ir kitus panašius dalykus.

Bankai, pradėję leisti notas, tuojau pastebi, kad tokia operacija yra labai pelningas dalykas. Tais pelno sumetimais beveik kiekviena kolonija pradeda kurti savo notų banką. 1720 m. metropolijos[309] vyriausybė uždraudžia leisti notas kitiems reikalams, kaip tik viešojo ūkio išlaidoms apmokėti[310]. Tokia notų emisijos politika turėjo greitu laiku pakirsti jų pirkimo galią. Leidžiamos didelėmis sumomis iždo reikalams tos notos pagaliau nebetenka jokios vertės. 1773 m. įstatymas, naikindamas tuos beverčius popierinius pinigus, tik patvirtino jau seniai įvykusį faktą.

Nepriklausomybės karų laikais (1774—1783) buvo paleisti popieriniai revoliucijos pinigai, žinomi kontinentalinių notų vardu. Nors kontinentalinių notų vertės pastovumą laidavo visa sukilusių kolonijų unija, tačiau jų pilna vertė vos-ne-vos išsilaikė 18 mėnesių. Kai kontinentalinių notų vertė pradėjo smukti, vyvyriausybė paskelbė tas notas privaloma mokėjimo priemone. Tos vyriausybės pastangos nieko negelbsti: notų vertė vis labiau smunka. Pagaliau, 1781 m. visa unija pasiskelbia bankrutavusia ir atsisako keisti savo notas bet kuriomis vertybėmis.

Kai tuščias iždas niekur nebegauna paskolų, kyla mintis steigti vieną naują, naujais pagrindais veikiantį, notų banką Philadelphijos mieste. Banko pagrindinis kapitalas turėjo būti

---

[309] Metropolija (graikiškai kolonijos motina — miestas) — kraštas, iš kurio kolonistai yra emigravę ir kuris turi suverenumo teises savo kolonistų žemėse. Šiuo atveju metropolija bus Anglija.

[310] Draudimas gana stebėtinas, nes pačios Anglijos Bankas leisdavo savo notas pirmiausia privatinių ūkių reikalams. Mūsų laikais tik tokia notų emisija laikoma sveika ir kraštui naudinga, kuri daroma yra tautos ūkio reikalams, bet ne vien tik fisko išlaidoms padengti.

10 mil. $[311]. Bendromis valdžios ir visuomenės pastangomis vos-ne-vos surinkta tik $^1/_2$ mil. $. Tokį kapitalą teturėdamas, bankas, žinoma, negalėjo ir manyti leisti notas. Todėl 1785 m. unija atsiima steigiamam bankui duotą notų leidimo koncesiją.

Kuomet 1783 m. Versalio taikos sutartimi Jungtinės Amerikos Valstybės juridiškai gavo suverenines teises, kuomet pats Jungtinių Valstybių gyvenimas pradeda eiti paprasta vaga, vėl galvojama steigti Europos pavyzdžiu notų banką. Vienas bankas visai valstybių federacijai turėjo turėti ne tik ekonominių, bet ir politinių tikslų: jis turėjo ne tik padidinti krašto pinigų apyvartą, bet ir glaudžiau sujungti paskiras federacijos valstybes ir tuo būdu, žinoma, sustiprinti centrinės federacijos valdžios autoritetą. Jei naujojo banko ekonominio veikimo klausimais visi buvo vieningos nuomonės, tai politiniai tokio banko siekimai tuojau sukėlė didelių ginčų. Būsimieji demokratai[312], norėdami sustiprinti atskirų valstybių teises, pasisako prieš vieno centrinio banko sumanymą. Atvirkščiai, federalistai, būdami centrinės valdžios šalininkai, dideliu uolumu remia vieno visam kraštui notų banko reikalą. Šiuo atveju laimi federalistai: 1791 m. įsteigiamas Philadelphijos mieste vienas centrinis visai federacijai notų bankas.

Philadelphijos banko veikimu niekas negalėjo skųstis. Bankas rūpestingai leido notas, sąžiningai teikė kreditus. Tačiau, kai 1801 m. centrinė federacijos valdžia pateko į didelių vieno notų banko priešininkų, demokratų, rankas, 1811 m. pasibaigusi notų koncesija nebebuvo prailginta. Demokratų kovas prieš vieną centrinį notų banką smarkiai parėmė valstybiniai bankai (state banks). Tie valstybiniai bankai buvo visai privatinės akcinės kredito bendrovės, kurios pramintos valstybiniais bankais vien dėl to, kad buvo ne centrinės federacijos valdžios, bet atskirų valstybių (states) vyriausybių žinioje bei priežiūroje. Valstybiniai bankai vertėsi taip pat ir notų emitavimu.

---

[311] USA doleris rašomas sutrumpintai $. Ką reiškia tas ženklas, nėra vieningos nuomonės. Vieni sako, kad $ tai yra skaitmuo 8, nes doleris pamėgdžioja senovinę ispanų 8 realų monetą. (Realas — ispaniškai karališkas, ispanų moneta nuo 1497—1870. Realo vertė svyravo nuo 1 lito 30 ct iki 48 ct). Kiti mato $ dviejų raidžių US monogramą.

[312] Jeffersono 1792 m. įsteigta demokratų partija kovoja prieš federalistų valdžios centralizavimo siekimus, gina atskirų federacijos valstybių teises prieš centrinės valdžios pasikėsinimus, atstovauja daugiau žemės ūkio interesams ir nereikalauja aukštų protekcinių muitų. Nuo 1801—1861 m. federacijos valdžia buvo demokratų rankose. Nuo pilietinio karo laikų tik ypatingais atsitikimais demokratams pasisekdavo pagauti valdžios vairą į savo rankas. (1885—89; 1893—97 prezidentas Clevelandas; 1913—1921 Wilsonas; nuo 1933 — Rooseveltas).

Valstybės iždo sekretorius[313] nustatydavo, kurių valstybinių bankų notos turėjo būti imamos iždo kasose ir kuriuose valstybiniuose bankuose iždas gali laikyti savo pinigus.

Kai 1811 m. Philadelphijos bankui buvo atimta notų koncesija, pradėjo labai smarkiai augti valstybinių bankų skaičius. Tie bankai, jokių įstatyminių nuostatų nevaržomi, vien tik savo pelno žiūrėdami, leidžia begales notų. Nepaprastai padidėjusi notų apyvarta numuša jų vertę. Lygiomis su notomis ėję metalo pinigai, t. v. Greshamo dėsniu[314], dingsta iš apyvartos. USA jau trečią kartą ima eiti infliacijos keliais. Neišvengiamą valstybių bankų ir jų leidžiamų notų katastrofą paskubina 1812—14 m. karas su Anglija. Dabar visi bankai sustabdo notų keitimą metalais ir vienas po kito pradeda žlugti. Bankų katastrofa pražudo milijoninius žmonių turtus ir stambias iždo sumas.

Tokio sunkaus smūgio ištikta visuomenė gyvai prisimena gerus centrinio Philadelphijos banko laikus ir pradeda reikalauti įkurti naują notų banką visai tokiais pat pagrindais, kaip senasis Philadelphijos bankas. Kongresas[315], visuomenės spiriamas, 1816 m. steigia vėl Philadelphijos mieste naują centrinį notų banką, kuris gauna 20 metų notų koncesiją. Notų bankui uždedama prievolė skolinti federacijos valdžiai iki $^1/_2$ mil. $, atskiroms unijos valstybėms iki 100 000 $. Be to, bankui užkrautos iždo kasininko pareigos, už kurias atsiteisdamas iždas pasižada laikyti savo pinigus banko kasose. Jei kartais iždas norėtų laikyti savo pinigus dar ir kitame kuriame banke, jis gali tai padaryti, tik gavęs kongreso sutikimą. Bankas turi keisti savo notas monetomis ar brangiųjų metalų lydiniais. Jei kada

---

[313] USA visa sykdomoji valdžia yra rankose prezidento, kuris niekam nėra atsakingas ir kuris nuo niekieno nepriklauso. Ministrų kabineto Vakarų Europos prasme USA nežino. Atskiros valdymo šakos pavedamos valstybės sekretoriams, kurie yra tik prezidento patarėjai ir kiekvienu laiku gali būti jo atleidžiami.

[314] Sir Thomas Gresham — anglų pirklys ir finansų politikas, karalienės Elžbietos ūkio reikalų patarėjas (1519—1579). Jo vardu vadinamas dėsnis skamba taip: „Blogieji pinigai išstumia geruosius, bet gerieji pinigai negali išstumti iš apyvartos blogųjų pinigų", kitaip sakant, jei kelių rūšių metalas gali būti vartojamas skoloms mokėti, tai skolininkas visuomet mokės blogesniu metalu. Brangesniojo metalo mokėjimo priemones jis panaudos tezaurizavimui, mokėti užsieniams ir pramonės reikalams. Mūsų laikus pasiekė Greshamo laiškai, tačiau juose niekur nerandama „geros ir blogos monetos dėsnio formulavimo". Atrodo, kad pirmasis bus priskyręs tą dėsnį Greshamui anglų ekonomistas Macleodas (1824—1902), kuriam aklai patikėjo vėlyvesni ekonomistai. Aiškios „blogos ir geros monetos" dėsnio užuomazgos randama Oresme'o (1320—1382) ir Buridano (1300—1388) raštuose. Visai griežtai bei moksliškai pirmasis tą dėsnį bus nustatęs Mikalojus Kopernikas (1473—1543). Plačiau žr. mano „Pinigai", psl. psl. 48—51; 190—193.

[315] USA atstovų rūmai ir senatas drauge sudaro kongresą.

bankas nepajėgtų iškeisti pateiktų notų, tai už tokias keitimui pristatytas, bet neiškeistas notas turėtų mokėti 12 metinių procentų.

Philadelphijos bankas ne tik pats veda rimtą notų emisijos bei kredito politiką, bet ir kitus bankus verčia laikytis sveikos bankinės politikos nuotastų: jis nepriminėja savo kasose netvarkingai vedamų valstybinių bankų notų. Taip darydamas, centrinis bankas nustatė prieš save valstybinius bankus, bet už tat gerai pasitarnavo kraštui ir valstybei.

Kai 1828 m. atėjo prezidento rinkimai, demokratai stoja į rinkimų kampaniją šūkiu „šalin centrinis notų bankas". Jie atsidėję įrodinėja, kad centrinis notų bankas, būdamas federacijos valdžios žinioje, visu savo ekonominiu svarumu, visais savo dideliais piniginiais resursais yra labai pavojingas atskirų valstybių savarankumui. Rinkimus laimi centrinio banko priešai, demokratai, kurių prezidentas Jacksonas (1829—1837) tuojau imasi griauti Philadelphijos banką. Pirmiausia, jis atima iš centrinio banko ir perkelia į kitus bankus iždo lėšas. Žmonės, matydami tokį valdžios žygį, mano banko padėtis esanti kritiška ir skuba atsiimti iš banko savo depozitus. Bankas buvo jau tiek pajėgus, kad galėjo pakelti tokius sunkius gyvenimo smūgius: jis moka visiems reikalaujamus pinigus.

Ir sekantieji, 1832 m. prezidento rinkimai eina tais pačiais centrinio banko reikalingumo šūkiais. Ir šį kartą rinkimus laimi demokratai. Valdžia tuojau paskelbia, kad iždas savo kasose neima Philadephijos banko notų. Manyta tuo būdu iš karto suduoti bankui mirtiną smūgį, tačiau žmonės, matydami tokiame valdžios žygyje vien partinį kerštą, pilnai pasitiki banku ir noriai ima jo leidžiamas notas. 1836 m. sueina notų koncesijos terminas. Valdžia atsisako prailginti koncesiją. 1837 m. sausio 1 d. bankas sustoja leidęs naujas notas ir ima likviduoti seniau paleistąsias.

Demokratams dar tik pradėjus skelbti, kad notų koncesija Philadelphijos bankui nebūsianti prailginta, tuojau gausiai pradedama kurti nauji valstybiniai bankai[316]. Tie visi bankai turi visai aiškius tikslus: leisti ko daugiausia notų, duoti tomis notomis ko daugiausia kreditų ir pelnyti tais kreditais ko daugiausia pinigų. Tokios politikos rezultatų nereikėjo ilgai laukti: jau 1837 m. daugelis tokių bankų nebepajėgia keisti savo notų brangiaisiais metalais. Žmonės vėl pradeda reikalauti vieno centrinio notų banko, bet demokratinė kongreso dauguma nenori nieko girdėti apie tokį banką. Tačiau ir pati valdžia supranta,

[316] Taip tik vienais 1834 m. įsikuria 200 tokių naujų bankų.

kad pairę valstybiniai bankai nėra saugi iždo pinigams vieta, ir todėl steigia ištisą iždinių tinklą.

Valstybiniai bankai, jokių įstatymų nevaržomi, jokio organo neprižiūrimi, vadovaudamiesi vien savo pelno ieškojimu, pradeda griauti visą USA pinigų sistemą ir sudaro rimtą pavojų visuomenės santaupų saugumui. Centrinė valdžia, rinkimų metu gavusi iš valstybinių bankų tvirtos paramos, dabar neturi drąsos pradėti varžyti laisvos bankų politikos. Tai matydamos, atskirų federacijos valstybių vyriausybės ima bankų reikalus į savo rankas. Pirmoji New Yorko valstybė paskelbia, kad bankai gali kurtis laisvai, tačiau, jei jie imasi leisti notas, tad leidžiamųjų notų sumai turi sudėti iždе laidus valstybės ar savivaldybės paskolos lakštais. Laidų vertė jokiu atveju neturi būti mažesnė, kaip 100 000 $. Jei kuris bankas nebepajėgtų keisti savo notų brangiaisiais metalais, tai iždas tuojau parduotų to banko laidus ir gautais pinigais iškeistų to banko notas.

Patsai principas dengti notas procentiniais popieriais, grynai teoretiškai svarstomas, neatrodo jau taip blogas, bet to principo įgyvendinimas, ypačiai ekonominių ar politinių krizių laikais, sudaro didesnių sunkumų. Kai užeina ūkiškai ar politiškai sunkesni laikai, paskolų lakštai labai sunkiai parduodami: maža kas benori jų pirkti ir daugelis jų kratosi. Kaip tik tokiais pat laikais žmonės mažai bepasitiki bankų notomis ir keičia jas pastoviomis vertybėmis, brangiaisiais metalais. Tokios konkretaus gyvenimo sąlygos ir padaro, kad procentiniai popieriai dažnai virsta gyvenime abejotinos vertės notų padengimu. Liūdnų turėjo patyrimų su procentinių popierių laidais ir New Yorko valstybė, kuri ne kartą buvo verčiama nustatinėti, kurie ir kurių valstybių bei savivaldybių paskolos lakštai tinka notoms padengti.

New Yorko valstybės pavyzdžiu pradeda ir kitos USA valstybės tvarkyti savo bankų priežiūrą, kuri įvairiose valstybėse buvo labai įvairi. Pagaliau buvo ir tokių valstybių, kurios paliko savo bankams pilną, niekuo nevaržomą, veikimo laisvę. Nevienodi bankų įstatymai, nevienoda jų priežiūra lengvai sudarė įvairaus gerumo bankus, kurių notos labai nevienodai buvo žmonių vertinamos. Be to, kai daugybė bankų leidžia notas, žmonėms nelengva susivokti, kokia kurių notų yra vertė. Pagaliau ta didelė įvairių notų daugybė labai palengvino notų padirbėjų darbą ir davė geros progos blogos valios žmonėms leisti į apyvartą senas seniai nusibankrutijusių bankų notas. Tokia pinigų apyvartos suirutė skatinte skatino padoresnius politikus ir sumanesnius ekonomistus reikalauti skubiai reformuoti visą USA bankinę sistemą. Deja, tie visi reikalavimai pasilieka, tikra pras-

me, balsu šaukiančiu tyruose. Tiktai pilietinio karo audra, nušlavusi visas senąsias notas, priverčia valdžią reformuoti visą notų emisijos sistemą.

Pilietinio karo laikais (1861—1865) visi bankai sustoja keitę savo notas brangiaisiais metalais. Dabar pati valdžia imasi leisti popierinius pinigus. Sunkiais laikais, kada nuolatos keičiasi karo laimėjimai ir pralaimėjimai, sunku norėti, kad žmonės pilnai pasitikėtų valdžios popieriniais pinigais. Tenka įvesti priverstinį popierinių pinigų kursą. Ne daugiau, kaip popieriniais pinigais, tokiais atvejais žmonės pasitiki ir valstybės paskolos lakštais. Bankai nebegali parduoti savo procentinių popierių, kuriais buvo padengtos notos, ir todėl nebegauna metalinių pinigų, kuriais galėtų iškeisti savo notas.

Tokioje pinigų ir bankų sistemos suirutėje 1863 m. pasirodo federacijos bankų įstatymas (vad. National Banking Act). Tas naujasis įstatymas yra respublikonų[317] vieno centrinio notų banko reikalavimo ir demokratų bankinės laisvės nusistatymo kompromisas. Bankų kūrimas paliekamas laisvas, tačiau tam tikrai notų bankų kategorijai uždedama federacijos centrinės valdžios priežiūra. 1863 m. bankų įstatymo, kuris buvo vėliau kelis kartus keičiamas, pagrindiniai dėsniai yra tokie: 1) kuriama notoms leisti nauja bankų rūšis, tos rūšies bankai bus vadinami tautiniais bankais (national banks); 2) tautiniai bankai yra federacinės valdžios žinioje; 3) pagrindinis tautinio banko kapitalas nustatomas pagal jo įsikūrimo vietos gyventojų skaičių, tačiau jokiu atveju tas kapitalas negali būti mažesnis kaip 50 000 $[318]; 4) pusė pagrindinio kapitalo turi būti sumokėta gyvais pinigais, kita pusė gali būti įnešta ir valstybės, ar valstybės tik laiduotais, procentiniais popieriais; 5) kiekvienas tautinis bankas gali leisti notas tokiai sumai, kuriai sudėjo iždė valstybės ar valstybės laiduotų procentinių popierių; 6) tautiniai bankai keičia kiekvienas savo notas krašto pilnavertėmis monetomis[319] arba valstybės popie-

[317] 1854 m. atsiradusi partija. 1860 m. paima USA valdžios vairą į savo rankas ir laiko jį su keliomis pertraukomis (1885—89; 1893—97; 1913—1921) iki 1933 m., iki Franklino Roosevelto išrinkimo prezidentu. Respublikonai, atstovaują tvirtai centrinei federacijos valdžiai, yra imperialistiškai nusiteikę ir nuo šio amžiaus pradžios reikalauja aukštų protekcinių muitų.

[318] Tokiu dideliu kapitalu niekas nenorėjo kurti bankų ūkininkų gyvenamose srityse, kur negalima buvo laukti didesnės apyvartos. Tat ūkininkų reikalavimu tokiose srityse buvo leista kurti tautiniai bankai ir su 25 000 $ kapitalu.

[319] Pilnavertės arba valiutos monetos yra tokios monetos, kurių nominalinė vertė atitinka jų medžiagos kainą.

riniais pinigais[320]; 7) be paties banko keičia jo notas ir iždas; to keitimo reikalams bankas turi nuolatos laikyti išde krašto monetomis ar valstybės popieriniais pinigais 5% savo paleistųjų notų sumos; 8) kiekvienas tautinis bankas turėjo laikyti gyvais pinigais savo kasoje ar einamojoje sąskaitoje kitame banke tam tikrą savo depozitų dalį; tos dalies didumas priklauso nuo ekonominės svarbos to miesto, kuriame veikia tautinis bankas; tuo būdu norima sudaryti turimų depozitų padengimą; 9) tautinio banko akcininkai yra atsakingi už banko pasižadėjimus dviguba savo akcijų suma.

Kai buvo kuriamas naujas bankų tipas, būtent, tautiniai bankai, tikėta, kad visi valstybiniai bankai greitu laiku pasidarys tautiniais bankais. Deja, teko stipriai nusivilti. Labai mažas skaičius valstybinių bankų tepareiškė noro virsti tautiniais bankais. Jie bevelijo pasilikti švelnesnėje atskirų valstybių priežiūroje ir, jokiais padengimo nuostatais nevaržomi, laisvai leisti savo notas. Centrinė federacijos valdžia kaip tik nori suvaržyti tokių niekuo nepadengtų notų emisiją ir todėl užkrauna valstybiniams bankams specialų mokestį, kuris siekė 10% visų paleistųjų notų sumos. Valstybiniai bankai perdaug nenusigąsta. Jie siaurina savo emisijos operacijas, bet užtat labiau plėtoja komercinių operacijų sritį.

Tautiniai bankai, kurie buvo centrinės valdžios griežtai prižiūrimi ir kurių notos buvo padengtos įstatymu nustatytomis vertybėmis ir, be to, dar paties iždo keičiamos, greitu laiku įsigyja kur kas didesnį žmonių pasitikėjimą, negu valstybiniai bankai. Negali to nepastebėti ir patys valstybiniai bankai. Norėdami sustiprinti savo padėtį, ir jie siunčia savo balansus centro valdžios žiniai ir skelbia juos tos valdžios spaudos organuose. Taip pat ir atskirų valstybių vyriausybės, matydamos didėjantį žmonių pasitikėjimą tautiniais bankais, susirūpina tinkamesniu valstybinių bankų veikimo sutvarkymu. Pirmiausia nustatomas pagrindinio ir atsarginio kapitalo didumas, įgyvendinama dviguba akcininkų atsakomybė ir pagaliau sudaromi griežti tų bankų

---

[320] USA žino keturių rūšių valstybinius popierinius pinigus:

a) Aukso certifikatai (gold certificates) 100% padengti aukso monetomis ar aukso lydiniais. Tai buvo iš tikrųjų ne tiek popieriniai pinigai, kiek iždo duoti gauto aukso pakvitavimai.

b) Sidabro certifikatai (silver certificates) buvo pilnai padengti sidabru. Jų emisija dėl nuolatinio sidabro kainos smukimo buvo įstatymais ribota.

c) Popieriniai pinigai (green backs, žalnugariai, nes jų atvirkščioji pusė buvo žalia), paleisti buvo pilietinio karo metu. Nuo 1879 m. maksimalinė jų suma negali viršyti 346 mil. $. Tos visos trys rūšys popierinių pinigų eina dar ir šiandien.

d) Iždo notos, arba teisingiau — iždo kasos ženklai (treasury notes), padengiami iždo supirkinėjamu sidabru.

veikimo priežiūros organai. Tos visos priemonės sustiprina valstybinių bankų padėtį ir pakelia jų autoritetą žmonių akyse. Dabar dažnai ir privatiniai bankininkai pradeda rūpintis paversti savo įmones valstybiniais bankais. Nedaro to tiktai tie bankiniai namai, kurie buvo jau įsigiję pasaulinį vardą[321].

Tokiu būdu sustiprinę savo padėtį, valstybiniai bankai ima savo lankstesnėmis komercinėmis operacijomis konkuruoti pačius tautinius bankus, kurių laisvesnis veikimas buvo varžomas griežtomis įstatymų normomis. Tautiniai bankai ima pavydėti valstybiniams bankams pelningos laisvės. Pasitaikydavo, kad tautiniai bankai keisdavo savo statutus ir virsdavo valstybiniais bankais. Tuo pačiu metu pradeda konkuruoti tautinius bankus ir trusto bendrovės (trust companies)[322]. Ne viena trusto bendrovė ima pamažu, kaskart platesniu mastu varyti ir bankines operacijas ir pagaliau išsivysto į labai stambias kredito įmones, kurių veikimo dirva buvo labai plati. Trust companies iš pradžių nesaistė jokie kredito įmonių įstatymai: jos ima depozitus neribota suma ir nežino prievolės laikyti tų depozitų dalį gyvais pinigais, jos teikia ilgaterminius kreditus ir ima įkaitu nekilnojamuosius turtus[323].

Palyginus su senesniąja Amerikos bankine santvarka, tautinių bankų sukūrimas buvo didelė pažanga, tačiau dar ir tautinių bankų sistema turėjo stambių trūkumų. Pirmiausia pačių tautinių bankų skaičius buvo labai didelis[324], ir todėl krašte ėjo įvairių įvairiausių rūšių notos. Tautiniai bankai turi laikyti tam tikrą savo depozitų dalį gyvais pinigais savo kasoje ar einamojoje sąskaitoje kituose bankuose, kurių būstinė buvo dideliuose miestuose[325]. Tuose miestuose susirinkdavo didelės laisvų pinigų sumos, nes ir tų miestų bankai telaikydavo gyvais pinigais tik tam tikrą depozitų dalį. Laisvi pinigai eidavo į trumpaterminines, paprastai spekuliatyvinio pobūdžio, biržos operacijas, kurios nekelia ekonominio krašto pajėgumo, bet tik ugdo žmonėse nesveiką norą pralobti lengvomis priemonėmis. Be to, kai ir tie bankai, kurie laiko kitų bankų depozitų atsargas, leidžia beveik visas tas atsargas į apyvartą, pačios tos atsargos, kaip

[321] Morgan, Dillon Read, Kuhn Loeb, Blair.

[322] Trust — angliškai pasitikėjimas, ištikimybė, kreditas. Trust companies savo esme bei kilme buvo pasitikėjimo bendrovės komisinėms operacijoms vykdyti.

[323] Vėliau, kitų kredito įmonių rūpesčiu, pradėta kaskart labiau varžyti ir trust companiesų operacijas, ir pagaliau 1915 m. buvo leista ir tautiniams bankams daryti tas visas operacijas, kurias darė trust companies.

[324] 1913 m. buvo 7 500.

[325] New York, Chicago, Saint Louis. Tie miestai buvo vadinami rezervų miestais.

depozitų apdraudimas, nebetenka visos savo reikšmės. Juk gyvenime nelieka jokio tikro skirtumo, ar reikalaujamą depozitų padengimą paleis į apyvartą tas bankas, kuris gavo iš žmonių depozitus, ar tai padarys kitas bankas, kuriame tas atsarginis depozitų padengimas buvo laikomas. Ir vienu, ir antru atveju depozitų padengimo atsarga nebėra gyvi pinigai. Žinoma, visai kita padėtis susidarytų, jei tie bankai, kurie laikė svetimas depozitų atsargas, būtų notų bankai, Europos prasme. Centriniai notų bankai tuojau pagamina gyvų pinigų, jei tik jiems pateikiami tinkami kredito dokumentai.

Tas pats nebuvimas centrinio notų banko, kuriam pateikus reikiamų kredito dokumentų, būtų galima gauti gyvų pinigų, vertė tautinius bankus, ypačiai neramesniais laikais, laikyti savo kasose kur kas didesnes pinigų atsargas, negu to reikalavo depozitų padengimo įstatymai. Toks bergždžias pinigų laikymas kasose veikė krašto ūkį visai taip pat, kaip ir pinigų tezaurizavimas. Tautiniai bankai gali paleisti notų tai sumai, kuriai yra sudėję iždе procentinių popierių. Ramiais laikais bankai rūpindavosi tos savo teisės pilnai neišnaudoti, tačiau bet kurių, net ir menkesnių, sukrėtimų laikais notų emisija tuojau pašokdavo iki sudėtų procentinių popierių ribos. Tokiais atvejais bankai nebegali savo notomis grąžinti ir sudėtų depozitų, nes išmokėdami depozitus, jie didino notų apyvartą. Negeriau buvo tokiu krizės metu ir su notų keitimu valdžios pinigais, kuriuos bankas paprastai sau pasirūpindavo, parduodamas procentinius popierius. Krizės laikais visi bankai reikalingi yra gyvų pinigų, visi parduoda savo procentinius popierius ir tuo pačiu siaurina notų emisijos ribas kaip tik tokiu laiku, kada reiktų ne mažinti, bet didinti krašto pinigų apyvartą, kad atpigę pinigai leistų bent toms įmonėms, kurios dar gali laikytis, lengviau išgyventi sunkius krizės laikus.

Tautinių bankų sistema ne tik pasirodė labai jau neatspari krizės smūgiams, bet ir pati dar didesniu ar mažesniu mastu sukeldavo krašte ūkio sukrėtimus. Kai tik kildavo net ir ramiais laikais gandai, kad kurio nors banko padėtis esanti pašlijusi, ir žmonės pradėdavo pulti tą banką, skubėdami atsiimti savo depozitus, tuojau visi apylinkės bankai, bijodami, kad panika nepersimestų ir į jų klientus, mobilizuoja gyvus pinigus. Kai krašte nėra centrinio notų banko, kur, pateikus diskontuotų vekselių portfelį, galima visuomet gauti reikalingų lėšų, tai gyviems pinigams mobilizuoti bankai neturi kitų priemonių, kaip tik sustabdyti arba bent žymiai susiaurinti naujų kreditų teikimą. Kai didesnis skaičius kurios nors srities bankų imasi tokių priemonių, tai staiga, ir dar visai dirbtiniu būdu sumažėja

tos srities pinigų apyvarta. Toks nelauktas, krašto ūkio gyvenimo sąlygomis nepateisinamas pinigų sumažėjimas arba patsai jau sukrečia dar šiaip visai ramų ūkio gyvenimą, arba smarkiai paaštrina jau anksčiau dėl kitų priežasčių kilusią ūkio krizę.

Tie visi neigiami tautinių bankų privalumai visi vienu kartu, ir tai ypatingu ryškumu, pasirodė 1893 ir 1907 m. sunkių ūkio krizių laikais, kurie susprogdino nemaža tautinių bankų, padarydami tūkstančiams žmonių milijoninių nuostolių ir visam kraštui neapsakomai didelės žalos. Bankinės politikos požiūriu ypatingos svarbos turi 1907 m. krizė, kuri ne tik iškėlė naujas bankinės politikos priemones, bet ir davė smarkų akstiną tolimesnei USA kredito įstatymdavystei. Ta krizė atėjo visai nelauktai. Ūkio konjunktūra smarkiai kilo. Prekyba ir pramonė veikė iki tol negirdėtu mastu. Tie platūs užsimojimai reikalavo didelių lėšų, kurias teikė bankai. Dideli kreditai ištuštino bankų kasas, kurių atsargos nusmuko iki minimalinių, įstatymais nustatytų ribų. Staiga 1907 m. rugpiūčio mėnesį pradeda kristi vario kaina, spalio mėn. New Yorko biržoje katastrofiškai puola visi vertybiniai popieriai, kurie tuo ar kitu būdu buvo susieti su vario gamyba. Bankai, kurie buvo įsileidę į neatsargias tokiais popieriais spekuliacijas, turėjo didelių nuostolių, kurių nebegalima buvo nuslėpti nuo platesnių visuomenės sluoksnių. Žmonės puola „varinių popierių" katastrofos paliestus bankus, reikalaudami grąžinti depozitus ir iškeisti notas valdžios pinigais. Nebeištesėdami savo pasižadėjimų, bankai uždaro savo kasas. Visame New Yorke kyla panika, kuri greitai persimeta į provinciją. Provincijos bankai, savo indėlininkų spaudžiami, reikalauja iš tų bankų, kuriuose jie laikė savo depozitų padengimą, grąžinti jų atsargas. Deja, tie bankai buvo paleidę tas atsargas į apyvartą. Visiems reikalaujant gyvų pinigų, nebėra jokių priemonių greitu laiku atgauti išskolintas sumas.

Didesniųjų miestų tautiniai bankai, spaudžiami ne tik savo indėlininkų, bet ir tų provincijos bankų, kurie laikė juose savo kasos atsargas, nebegali atsilaikyti ir sustabdo mokėjimus. Toje kritingoje padėtyje valdžia ir patys bankai griebiasi nepaprastų gelbėjimosi priemonių. Valdžia perka auksą su 4% agio, kurio viliojamas auksas plaukia iš Europos į Ameriką. Padidėjusi iždo aukso atsarga duoda valdžiai galimybės paleisti popierinius pinigus, t. v. gold certificates[326], kurie greitai padidina krašto pinigų apyvartą. Nuo valdžios neatsilieka bankai. Ir jie randa naujus kelius visų dabar reikalaujamų gyvų pinigų sumą padidinti. Bankai, kurie buvo atsiskaitymo rūmų, t. v.

[326] Žr. psl. 187.

clearing house'ų[327], nariai, pradeda leisti savotiškus atsiskaitymo pinigus, kurie gavo vardą „clearing house loan certificates", būtent, atsiskaitymo rūmų paskolos certifikatai. Bankas, reikalingas pinigų, neša į atsiskaitymo rūmus procentinius ar dividendinius popierius ar net ir gerus vekselius ir gauna 75% atneštųjų vertybių sumos clearing house'o certifikatais. Tie certifikatai buvo apdrausti ne tik sudėtomis atsiskaitymo rūmuose vertybėmis, bet ir visų atsiskaitymo rūmų narių-bankų atsakomybe. Certifikatai galėjo būti vartojami tik paleidusių juos atsiskaitymo rūmų veikimo srityje, ir tai tik pačių bankų tarpusavio atsiskaitymui, tačiau, negaudami notų, juos mielu noru ėmė ir privatūs asmens. Jei tie certifikatai ir būtų ėję tik bankų tarpusavio santykiuose, tai ir tokiu atveju jie būtų nemaža patarnavę kraštui, nes pakeisdami bankų atsiskaitymuose gyvus pinigus, būtų atpalaidavę nemažas sumas, reikalingas depozitams grąžinti. Dabar, kai tie certifikatai pateko į platesnes žmonių minias, jie pamažu atstatė pinigų apyvartą ir pagaliau grąžino patį gyvenimą į paprastas vagas. Tiesa, kai certifikatų atsirado, palyginti, daug kur ir tezaurizuojamos notos ėmė nykti iš apyvartos, tai yra notos, kurias ėmė ne tik bankai, bet ir iždo kasos bei privatūs žmonės, pradėta brangiau kainoti, negu certifikatai, arba, kitais žodžiais, notos buvo pradėjusios eiti su agio.

1907 m. krizė smarkiai sukrėtė visą USA visuomenę, kurios sunkūs išgyvenimai rado stiprų atbalsį visoje spaudoje. Dabar jau noroms nenoroms turi rimtai susirūpinti pinigų ir bankų klausimais ir patsai kongresas, kuris nutaria iš pagrindų pakeisti USA kredito sistemą. Tuo tikslu buvo sudaryta komisija, kuri buvo pavadinta National Monetary Commision[328]. Pirmiausia, komisija skubotai parengia pinigų apyvartai tvarkyti laikinį įstatymą, kuris 1908 m. gegužės 5 d. buvo priimtas kongreso, vardu Vreeland-Aldrich Currency Bill[329]. Naujasis įstatymas numatė national currency associations[330], kurias jau galėjo steigti susidėję bent 10 tautinių bankų. Tokia association galėjo leisti krizės metu „emergency currency", atseit, bėdos pinigus. Bėdos pinigai turėjo būti padengti association valdyboje sudėtais komerciniais vekseliais. Tai buvo pirmas atsitikimas, kad USA pinigai būtų draudžiami vekseliais. Bėdos

[327] Clearing house — įstaiga, kurioje bankai, nepanaudodami gyvų pinigų, tarp savęs atsiskaito. Tas atsiskaitymas vykdomas savotiška žiro operacija, kuri išlygina „kreditus ir debetus".

[328] Tautinė monetinė komisija.

[329] Vreeland ir Aldrich buvo to įstatymo projekto autoriai, todėl ir pats „valiutos įstatymas" pavadinamas jų vardu.

[330] Tautinės valiutos draugijos.

pinigai turėjo būti leidžiami tik tikroje bėdoje, todėl jie galėjo būti leidžiami tik iždo valdybos sutikimu ir, bėdai praėjus, turėjo būti tuojau išimami iš apyvartos. Kad bėdos pinigai nesilaikytų apyvartoje ilgiau, negu reikia, jie buvo apkrauti tokiu mokesčiu, kuris atitinkamai vis didėdavo tiek, kiek tie pinigai ilgiau pasilikdavo apyvartoje. Vreeland — Aldrich Currency Bill turėjo galioti tik iki 1914 m. liepos 30 d., tačiau jo veikimo laikas buvo pratęstas, ir „emergency currency" pasirodė pirmą kartą Didžiojo karo metu. Netenka abejoti, kad visa „emergency currency" konstrukcija buvo paimta iš clearings certificates organizacijos.

Po ilgo kruopštaus darbo 1912 m. komisija sukuria galutinį USA pinigų sistemos reformos projektą, kuris buvo pramintas komisijos pirmininko Aldricho vardu — Aldricho projektas. Projektas numatė vieną centrinį banką, kuris leistų notas, padengtas brangiaisiais metalais ir komerciniais vekseliais. Tautiniai bankai galėjo ir toliau leisti savo notas, bet vieną trečdalį paleistųjų notų turėjo padengti auksu. 1912 m. prezidento rinkimus laimi seni centrinio banko priešai, demokratai, kurie tuojau pasiskubina palaidoti Aldricho projektą. Naujas prezidentas Wilsonas[331] paveda senatoriams Glassui ir Owenui sudaryti kitą notų bankų projektą. 1913 m. gruodžio 23 d. Glasso ir Oweno projektas virsta įstatymu, pavadintu Federal Reserve Act[332]. Pagrindiniai to akto nuostatai tebeveikia ir šiandien, nors 1929—1933 m. krizė ir jos iškelti įstatymai ir įnešė į tą aktą gana žymių pakeitimų.

Vedamoji Federal reserve sistemos mintis buvo suspiesti apie centrinį kiekvienos srities banką ko didžiausią skaičių kredito įmonių. Visi tautiniai bankai buvo įtraukti į Federal reserve sistemą: jie turėjo pasidaryti savo srities Federal reserve banko nariai[333]. Valstybiniai bankai ir trusto bendrovės, jei nori, gali įeiti į Federal reserve sistemą, tačiau tokiu atveju turi laikytis tos sistemos įstatymų. Visiems Federal sistemos nariams - bankams nustatomas minimalinis pagrindinis kapitalas, kurio didumas priklauso nuo gyventojų skaičiaus tos vietovės, kurioje yra banko būstinė. Kiekvienas narys-bankas turi turėti savo srities

---

[331] Woodrow Wilson (1856—1924) — 1890 m. teisių ir ekonomikos prof. Princentono univ., 1911 New Jersey gubernatorius, 1913—1921 m. demokratinis USA prezidentas. Garsių 14 pasaulio taikos punktų autorius, Tautų Sąjungos sumanytojas. Vyras gilaus proto, plataus mokslo, kilnių etinių idėjų, tačiau mažai pažįstąs konkretų pasaulio gyvenimą ir neturįs pakankamai tvirtos, reikalingu lankstumu pagrįstos, valios ir todėl nepajėgęs iškovoti savo idealams tinkamos vietos nei Versalio taikos sutartyje, nei USA vidaus bei užsienių politikoje.

[332] Federacijos atsargų įstatymas.

[333] Turėjo pasidaryti „member banks", nariais — bankais.

Federal reserve banko akcijų, ir tai nemažesnei sumai, kaip 6% jo paties pagrindinio ir atsarginio kapitalo. Visi nariai — bankai turi laikyti savo Federal reserve banke tam tikrą pinigų atsargą, kurios didumas priklauso ne tik nuo bankų pasižadėjimų sumos, bet ir nuo tų pasižadėjimų rūšies, o taip pat ir nuo gyventojų skaičiaus tos vietovės, kur yra banko būstinė[334]. Toji atsarga turėjo būti visų banko skolos pasižadėjimų, ypačiai jo turimų indėlių bei einamųjų sąskaitų, padengimas.

1935 m. rugpiūčio 23 d. įstatymas (Banking Act) suteikia Federal reserve sistemos vadovybei galios kelti tos atsargos normas, tačiau tas pakėlimas negali būti didesnis, kaip dvigubos paprastosios normos. Tuo būdu tosios atsargos pasidaro ne tik banko skolos pasižadėjimų padengimu, bet ir svarbiu kredito politikos įrankiu Federal reserve sistemos vadovybės rankose. Ūkinės depresijos[335] metu, kai reikia duoti smarkesnį akstiną ekonominei krašto raidai, atsargos normos numažinamos ir tuo praplatinamos kredito galimybės ir didinama krašto pinigų apyvarta. Atvirkščiai, kai rinkoje atsiranda perdaug laisvų pinigų, kai labai lengva širdimi teikiami kreditai, kai susidaro pavojų, kad pinigai gali mestis į spekuliatyvines operacijas, kai prekių kainos ima nesveikai kilti, tuojau keliamos atsargos normos, ir dalis laisvų pinigų tuojau plaukia į atsargos kasas ir tuo sumažina pinigų apyvartą bei kreditų galimybes.

Tautinių bankų sistemos laikais tų bankų atsargos buvo išmėtytos po įvairias viso krašto kredito įmones; dabar jos sukoncentruojamos viename visos srities Federal reserve banke. Vienose rankose laikomos atsargos visuomet gali būti tikslingiau bei sėkmingiau panaudotos, negu išblaškytos daugelyje bankų, kurie dažnai dar neturi ir vieningos kredito politikos. Pagaliau ta pati atsarga Federal reserve bankuose įgauna visai kitos svarbos, negu ji seniau turėjo tuose bankuose, kuriuose laikė savo atsargas tautiniai bankai. Federal reserve bankai, turėdami teisės leisti notas, padengtas komerciniais vekseliais, kiekvienu laiku gali grąžinti laikomas atsargas. Tuo tarpu senieji tautiniai bankai, paleidę svetimas atsargas į apyvartą, didesnių

[334] Atsargos suma apskaičiuojama pasižadėjimų nuošimčiais. Einamosioms sąskaitoms taikomi didesni nuošimčiai, negu termininiams indėliams. Didmiesčių, ypačiai New Yorko ir Chicagos, bankai nuo savo einamųjų sąskaitų turi nešti į atsargą didesnius nuošimčius, negu mažesniųjų miestų ir žemės ūkio sričių kredito įmonės.

[335] Depresija (iš lot. depressio — nuspaudimas, nuslūgimas) — ūkio konjunktūros periodas, kuris pakeičia ūkio krizę. Depresijos požymiai: prekybos apyvarta mažėja, pinigai vengia kapitalų rinkos, gamyba smunka, kapitalų pelnai ir paskolų palūkanos krinta, prekių kainos puola, nedarbas auga.

sukrėtimų metu nepajėgdavo grąžinti tų atsarginių pinigų. Ta pati notų emisijos teisė įgalindavo Federal reserve bankus ir nustatinėti savo narių-bankų kredito politikos gaires. Kai pritrūkę pinigų nariai-bankai pateikdavo Federal reserve bankui diskontuoti vekselius, arba šiaip prašydavo paskolos, apdrausdami ją vekseliais, tai Federal reserve bankas, pagal pinigų rinkos sąlygas, galėjo nustatinėti didesnį ar mažesnį diskonto procentą. Jei Federal reserve bankas pakeldavo diskonto procentą, tai tuojau visoje jo veikimo srityje pabrangdavo pinigai, nes nariai-bankai, patys mokėdami aukštesnes palūkanas, turėjo padidinti ir savo diskonto procentą, ir atvirkščiai, kai Federal reserve bankas numušdavo savo diskonto procentą, ir nariai-bankai mažindavo savo procentus ir tuo būdu tuojau atpigindavo pinigus.

Toli gražu ne visi bankai panorėjo įeiti į Federal reserve sistemą. Dabar USA turi apie 15 340 savarankiškų bankų, kurių pusė nepriklauso Federal reserve sistemai. Labai didelis daugumas valstybinių bankų neprisidėjo prie Federal reserve sistemos[336] ar dėl to, kad norėjo turėti didesnę veikimo laisvę, negu duoda toji sistema, ar, pagaliau, dėl to, kad jų būstinės valstybė nereikalavo laikyti tokių didelių atsargų, kaip Federacijos įstatymai. Jei nepriklausomi bankai savo skaičiumi žymiai prašoka narius-bankus, tai savo depozitų sumomis šie pastarieji yra kur kas galingesni[337]. Turėdami savo rankose didesnę depozitų dalį, Federal sistemos bankai gali lengvai valdyti USA pinigų rinką. Federacijos valdžios pastangos sujungti visus bankus į Federal sistemą sutinka smarkų atskirų valstybių pasipriešinimą. Valstybės nenori atsisakyti teisės tvarkyti savo bankų reikalus, nes ta teisė duoda joms galimybės veikti savo krašto kredito politiką ir drauge bijo, kad, suėjus visiems Federacijos bankams į vieną organizaciją, gali susidaryti labai galingas pinigų bei kredito trustas, kurio rankose atsiras visa visos Federacijos ūkio politika.

Patys Federal reserve bankai yra ne tik notų bankai, bet ir bankų bankai, kaip tai aiškiai rodo jų visa organizacija bei jų daromos operacijos. Federal reserve bankai yra šiandien daugiau negu visuomeninės kredito įmonės, jie yra jau, tam tikra prasme, valstybinės įstaigos, tačiau jie nėra valstybiniai bankai, bet akcinės bendrovės, kurių akcijos gali būti tik narių-bankų

[336] Maždaug apie 12% valstybinių bankų priklauso Federal Reserve sistemai. 1938 m. kovo 7 d. buvo narių-bankų 6 335, iš kurių 5 250 tautiniai bankai ir tik 1 085 valstybiniai bankai.

[337] 1938 m. kovo 7 d. visų USA bankų depozitų 66% teko Federal reserve sistemos bankams.

rankose. Kiekvieno tų dvylikos Federal reserve bankų[338] priešakyje stovi 9 žmonių valdyba. Valdybos pirmininką ir du kitus narius skiria „Board of Governeurs of the Federal reserve system", atseit, federalinės atsargos sistemos valdytojų taryba, kitus šešis renka visuotinis akcininkų susirinkimas, kurį sudaro narių-bankų atstovai. Bent trys renkamieji direktoriai turi būti paimti iš žemės ūkio, pramonės ar prekybos vadovaujamųjų sluoksnių. Nė vienas skiriamųjų valdybos narių negali būti bankininkas. Akcininkai gauna 6% dividendo. Visas likusis pelnas eina į atsargos fondą, kuris gali būti naudojamas tik Federacijos vyriausybės sutikimu.

Federal reserve bankai tvarko pinigų apyvartą, diskontuodami vekselius, teikdami nariams-bankams paskolas, pirkdami ir parduodami rinkoje procentinius popierius ir akceptus, atseit, varydami atviros rinkos politiką, jie gali diskontuoti tik tokius komercinius vekselius, kuriuos pateikia ir žiruoja nariai—bankai. Vekseliai negali būti ilgesnio termino kaip 3 mėnesių, tačiau žemės ūkio kilmės vekseliai gali būti ir 9 mėnesių. Diskontuojami vekseliai turi turėti bent du parašus: indosamentą (perrašą) to banko, kuris pateikia vekselį diskontuoti, ir pasižadėjimą to asmens, kuris vekselį yra davęs arba akceptavęs. Reikalavimai, statomi paskolų dokumentams, yra, palyginti, lengvesni, negu vekselių bei akceptų diskonto sąlygos. Paskolos teikiamos nariams-bankams gali būti laiduojamos įvairiomis vertybėmis, jei tik tos vertybės bus pripažintos Federal reserve banko tinkamomis, tačiau paskolų procentas (palūkmuo) turi būti bent $^1/_2$% didesnis už diskonto procentą. Paskolų terminas neturi prašokti 4 mėnesių. Nuo 1934 m. birželio 19 d. Federal reserve bankai turi teisės duoti paskolas ir tiesiogiai be bankų tarpininkavimo pramoninkams ir prekybininkams. Tos rūšies paskolų buvo išduota, palyginti, maža, nes skolininkai nepajėgė pateikti tinkamų laidų.

Atviroje rinkoje Federal reserve bankai gali pirkti ir pardavinėti bankų akceptus, paskolos lakštus, iždo ir iždo laiduotus pasižadėjimus ir net kitų valstybių paskolos lakštus, jei jie yra išleisti USA doleriais. Atviros rinkos politikos priemonėmis Federal reserve bankai kur kas sėkmingiau gali tvarkyti krašto pinigų rinką, negu diskonto procento keitimais. Kai rinkoje atsiranda daugiau pinigų, negu reikia, Federal reserve bankai parduoda vertybinius popierius, kai rinkoje trūksta pinigų, —

[338] 12 Federal reserve bankų būstinės yra Bostone, New Yorke, Philadelphijoje, Chicagoje, Saint-Louise, Clevelande, Richmonde, Atlantoje, Minneapolyje, Dallase, Kansas-City ir San-Francisce.

bankai perka tuos popierius. Pirkdami vertybinius popierius, Federal reserve bankai duoda tų popierių pardavėjams čekius. Pardavėjai atiduoda tuos čekius realizuoti savo bankams. Jei tie bankai priklauso Federal reserve sistemai, tai jie nusiunčia čekius savo federal reserve bankui, kuris įrašo čekių sumą į jų sąskaitą. Turėdami savo sąskaitoje stambesnių sumų, nariai-bankai ne tik neprašo naujų kreditų, bet dar ir patys gali laisviau ir mažesniais procentais teikti paskolas savo klientams. Jei, pagaliau, vertybinių popierių pardavėjo bankas ir nebūtų Federal reserve sistemos narys, tai ir tokiu atveju nedaug kas pasikeistų: čekį gavęs bankas paves jį realizuoti nariui-bankui, kurio sąskaita Federal reserve banke padidės realizuoto čekio suma.

Visai atvirkščius padarinius turi vertybinių popierių pardavimas. Federal reserve bankai gauna už parduotas vertybes čekius, kuriuos realizuoja, nurašydami atitinkamas sumas nuo savo narių-bankų einamųjų sąskaitų. Tų bankų sąskaitos mažėja. Todėl nariai-bankai, kad atstatytų savo sąskaitas, diskontuoja savo vekselius arba tiesiog prašo kreditų Federal reserve bankuose. Nenorėdami įsiskolinti didesnėmis sumomis Federal reserve bankui, nariai-bankai mažina savo duodamus kreditus ir kelia savo diskonto procentus. Federal reserve bankai negali savo nuožiūra, visai savarankiškai veikti laisvoje rinkoje. Vertybinių popierių pirkimus bei pardavimus tvarko federalinis laisvosios rinkos komitetas, kuris yra valdytojų tarybos žinioje. Tuo būdu atlaikoma vieninga viso krašto kredito politika.

Federal reserve bankai leidžia į apyvartą notas, vadinamas „Federal reserve notes", kurias jiems parūpina centrinis visos sistemos organas, valdytojų taryba. 1913 m. įstatymas reikalavo, kad paleistųjų notų 40% būtų padengti auksu; likusieji 60% galėjo būti laiduoti prekybiniais vekseliais ar aukso certifikatais. Jei kada paleistosios notos prašoktų 40% padengimą, bankas turėtų mokėti pagal nepadengtų notų sumą vis progresyviai didėjantį mokestį. Visi neterminiai banko pasižadėjimai turėjo būti taip pat padengti 35% auksu ar valstybiniais pinigais[339], likusi dalis kitomis aktyvo vertybėmis[340]. Vėlybesnieji įstatymai, naujų gyvenimo sąlygų reikalaujami, žymiai pakeitė notų padengimo normas. Dar 1929 m. pradžioje pradėjusi smarkiai siausti ūkio krizė išaldė daugelio bankų aktyvus: bankai nebegali atgauti savo išskolintų pinigų. Tą pastebi ir platesnioji visuomenė, kuri, susirūpinusi savo depozitų likimu, reikalauja grąžinti sudė-

[339] Būtent, aukso ar sidabro certifikatais, valstybės popieriniais pinigais (green backs) ar iždo ženklais.

[340] Kaip vekseliai ir kiti įvairios rūšies vertybiniai popieriai.

tus pinigus. Nariai-bankai, norėdami patenkinti savo klientų reikalavimus, kreipiasi į Federal reserve bankus, prašydami notų. Todėl notų apyvarta pradėjo nepaprastai didėti. Kaip tik tuo pačiu metu ta pati krizė, apmarinusi krašto ūkio gyvenimą, labai jau sumažino skaičių prekybinių, tinkamų notoms padengti vekselių. Federal reserve bankai, norėdami gauti iš valdytojų tarybos notų, nebeturi tarybai priimtinų vekselių ir turi duoti aukso[341]. Bet ir auksas pradeda bėgti iš Amerikos. Europa, matydama USA ūkio sunkumus, reikalauja grąžinti savo kapitalus.

Taigi, pilnai notoms padengti trūko ne tik vekselių, bet ir aukso. Tokiomis sąlygomis 1932 m. vasario mėn. priimamas įstatymas[342], kuris laikinai leidžia padengti notas ne tik prekybiniais vekseliais, bet ir USA federacijos procentiniais popieriais, tačiau ta sąlyga, kad 40% aukso padengimo norma kiekvienu atveju pasiliktų neliečiama. Tą laikinį padengimo pakeitimą 1935 m. rugpiūčio 23 d. įstatymas[343] pavertė nuolatiniu padengimo nuostatu. Pagaliau neišliko gyvenimo nepaliestas ir patsai aukso padengimas. 1934 m. sausio 30 d. įstatymas[344] nusavina visus krašte esamus aukso lydinius. Federal reserve bankai už savo auksą gauna tam tikrus aukso certifikatus, kurie turi atstoti konfiskuotą auksą ir negali būti paleisti į apyvartą. Tokiu būdu Federal reserve notų 40% dabar padengiami nebe auksu, bet aukso certifikatais. Certifikatai gali būti pakeisti aukso lydiniais tik tais atvejais, kai auksas vežamas į užsienį dolerio pastovumui atlaikyti, ir tai tik iždo sekretoriaus sutikimu.

Visus Federal reserve bankus valdo viena centrinė įstaiga, federalinės atsargos sistemos valdytojų taryba[345], kuri turi labai plačias teises. Valdytojų tarybą sudaro 7 žmonės, kuriuos 14 metų skiria USA prezidentas. Valdytojų taryba: 1) tvirtina Federal reserve bankų siūlomus diskonto procentus; 2) keičia normas tų atsargų, kurias nariai-bankai laiko Federal reserve bankuose, ir tuo būdu didina ar mažina bendrą krašto kreditų sumą; 3) per federalinį atviros rinkos komitetą veikia pinigų rinką, tvarkydama vertybinių popierių pirkimą bei pardavimą. Valdytojų taryba yra valstybės organas, kuris sutartinai su USA vyriausybe nustato visas krašto kredito politikos gaires. Ta pati valdytojų taryba jungia visus 12 Federal reserve bankus į vieną organizmą, kuris atlaiko viso krašto pinigų rinkos vienin-

[341] Auksas, užėmęs vekselių vietą, padidino auksinį notų padengimą iki 80—90%.

[342] Steagal-Glass Bill.

[343] Banking act.

[344] Gold reserve act.

[345] Board of governors of the Federal Reserve System.

gumą. Tam vieningumui įgyvendinti valdytojų taryba veda visų Federal reserve bankų žiro atsiskaitymus. Federal reserve bankai laiko savo laisvas lėšas valdytojų taryboje, kuri tokiu būdu susidariusį fondą[346] atiduoda saugoti iždui. To fondo knygose kiekvienas bankas turi savo sąskaitą, į kurią įrašomi visi įmokėjimai ir iš kurios nurašomi visi išmokėjimai. Visi iš vienos srities į kitą sritį kapitalų kilnojimai eina be jokio gyvų pinigų tarpininkavimo. Jei kurio nors Federal reserve banko srityje pastebimas pinigų trūkumas, tenai tuojau pakeliamas diskonto procentas, kuris, pabranginęs pinigus, vilioja iš pigesnių pinigų sričių naujus kapitalus. Tomis visomis priemonėmis valdytojų taryba ir padaro, kad ir 12 notų bankų jokiu būdu negali suardyti pinigų bei kapitalų rinkos vieningumo.

Atviros rinkos komitetą sudaro 7 valdytojų tarybos nariai ir 5 Federal reserve bankų atstovai. Jau patsai narių sąstatas suteikia valdytojų tarybai tame komitete lemiamos reikšmės. Ne be reikalo tasai komitetas dažnai laikomas paprastu valdytojų tarybos organu. Komitetas ne tik nustato visų Federal reserve bankų atviros politikos gaires, bet ir dažnai sprendžia konkrečius tos politikos reikalus.

Federal reserve sistema, jei jau visai nepanaikino, tai tikrai žymiai sumažino tautinių bankų vaidmenį notų emisijos srityje. Tautiniai bankai ir po 1913 m. bankinės sistemos pertvarkymo leidžia savo notas, padengtas vertybiniais popieriais. Toji tautinių bankų notų emisija buvo, palyginti, svetimas kūnas Federal reserve sistemoje. Matė tai ir USA vyriausybės ir todėl dėjo visas pastangas emisiniam tautinių bankų veikimui slopinti. 1935 m. pradžioje tebeveikė USA 400 tautinių bankų, kurie buvo paleidę notų 800 mil. $. Tautiniams bankams tik tais atvejais teapsimokėjo leisti notas, kai jie gaudavo pigiu kursu nusipirkti padengimui reikalingus vertybinius popierius, kurie notų emisijoje eidavo savo nominaline kaina, atseit, bankas galėdavo paleisti notų tokiai sumai, kokią išnešdavo nominalinė supirktųjų vertybinių popierių kaina. Pigia kaina buvo galima pirkti tik tokius vertybinius popierius, kurie duodavo, palyginti, mažus pelnus. Tautinių bankų mėgiamas ir tikrai jiems dar pelningas notų padengimas buvo 2% USA federacijos paskolos lakštai ir taip pat 2% apmokamos Panamos kanalo akcijos. Nuo 1936 m. Federacijos vyriausybė pradeda energingai supirkinėti tuos visus 2% vertybinius popierius ir tuo būdu ima likviduoti vienintelį dar pelningą tautinių bankų padengimą. Atrodo, kad vien tokiomis

[346] Gold settlement fund, aukso atsiskaitymo fondas.

administracinėmis priemonėmis pamažu bus likviduotos visos tautinių bankų notos.

Ekonominė USA gerovė nuo 1922 m. be jokios pertraukos kyla. Tiktai apie vidurį 1927 m. pastebimas aiškus to kilimo stabtelėjimas : urmo prekių, ypačiai žemės ūkio gaminių, kainos pradeda smukti. Pradedama bijoti, kad tas ūkio raidos nuslūgimas neišsivystytų į ūkio krizę, tikra to žodžio prasme. Federal rezerve bankai, centrinės vyriausybės įsakymu, rūpinasi palengvinti kreditų teikimą ir padidinti pinigų apyvartą : diskonto procentas mažinamas, atviroje rinkoje supirkinėjami procentiniai popieriai ir bankiniai akceptai[347]. Respublikonų valdžia nori bet kuria kaina palaikyti gerą ūkio konjunktūrą, nes 1928 m. turi būti prezidento rinkimai. Tokia politika pasirodė labai klaidinga. Kainos buvo pradėjusios kristi visai ne dėl to, kad trūktų pinigų rinkoje, bet dėl to, kad nuo 1922 m. vis didinama prekių gamyba žymiai prašoko prekių paklausus. Tokiomis sąlygomis dirbtiniu būdu kelti žmonių pirkimo pajėgumą, kaip darė Federal reserve bankai, reiškė ne šalinti krizę, bet ją tik nustumti bent kiek tolimesniam laikui. Be to, realiomis ūkio sąlygomis nepateisinamai lengvinami kreditai ir didinama pinigų apyvarta turėjo dar labiau pakelti ir be to jau išbujojusią prekių gamybą, kuri turėjo žymiai pasunkinti jau ore kybančią krizę. USA pradeda gyventi ne tiek gal pinigų, kiek kreditų infliaciją.

Žmonės nebepajėgia produktingai sunaudoti gausius, plačiai po kraštą pasklidusius, kapitalus. Dabar ta visa galinga kapitalų banga metasi į spekuliaciją. New Yorko biržoje vertybinių popierių kainos ima negirdėtai kilti[348]. Federal reserve bankai, nujausdami liūdną to spekuliatyvinio žaismo pabaigą, mėgina sustabdyti spekuliacijos įsibėgėjimą: kelia diskonto procentus, parduoda atviroje rinkoje valstybės vertybinius popierius ir banko akceptus[349], reikalauja, kad nariai-bankai sumažintų teikiamas spekuliantams paskolas ir imtųsi kredituoti prekybą bei pramonę. Tačiau tos visos, šiaip teisingos, priemonės nebeduoda laukiamų rezultatų.

Pakeltas diskontas nesumažina paskolų paklausų, nes dideli spekuliacijos pelnai nesibijo ir aukštų palūkanų. Federal

---

[347] 1927 m. rugpiūčio m. diskontas numušamas nuo 4 iki $3^1/_2\%$; nuo birželio iki lapkričio superkama atviroje rinkoje vertybinių popierių už 230 mil. $.

[348] Akcijų kursų indeksas, kuris 1925 m. balandžio mėn. buvo 80, 1926 m. liepos mėn. — 100, 1927 m. birželio mėn. — 114, 1928 m. balandžio mėn. — 150, 1929 m. rugsėjo mėn. — 216.

[349] Diskontas pakeliamas iki 5%; vertybinių popierių ir akceptų nuo 1929 m. sausio iki liepos m. parduodama už 480 mil. $.

reserve bankų parduodami rinkoje vertybiniai popieriai skatinte skatina narius-bankus pasigaminti tiems popieriams pirkti reikalingų pinigų paskolomis ir vekselių diskontavimais kaip tik tuose pačiuose Federal reserve bankuose; spekuliantai, nebegaudami pas narius-bankus reikalingų pinigų, gauna juos, mokėdami brangias palūkanas kitose kredito ir ne kredito įmonėse; prekybininkai ir pramonininkai, gaudami paskolas Federal reserve sistemos bankuose pigiais procentais, skolina tuos pačius pinigus, gerai uždirbdami, spekuliantams. Tuo pačiu metu, kai Federal reserve bankuose auga narių-bankų paskolos ir diskontas, didėja ir narių bankų depozitų sumos, kurios plaukia ne į Federal reserve bankų kasas skoloms mokėti, bet į biržos parketą[350] spekuliacijai varyti. Nariai-bankai pakeltais procentais vilioja depozitus, ypačiai termininius indėlius, kurių atsarga, laikoma Federal reserve bankuose, buvo, palyginti, maža[351]. 1924—1929 m. termininių indėlių suma visuose bankuose, kurie buvo Federal reserve sistemos nariais, nepaprastai padidėjo[352].

Pagaliau, jei pati USA vyriausybė ir visi Federal reserve sistemos bankai būtų panaudoję ir kur kas griežtesnes priemones įsibėgėjusiai spekuliacijai sustabdyti, tai vis dėlto vargu ar daug būtų ką laimėję. Visas priemones kovai su spekuliacija paversdavo tuščiomis pastangomis labai gausiai tais laikais plaukiąs į USA pasaulio auksas, kurį viliote viliojo ne tik Amerikos saugumas, bet ir stambūs spekuliacijos pelnai. Sustabdyti geltonojo metalo judėjimą bet kuriomis administracijos priemonėmis laisvoje aukso valiutos sistemoje, kuri kaip tik ir yra pagrįsta aukso prekybos laisve, yra neįmanomas dalykas, sterilizuoti atplaukusį auksą vertybinių popierių pardavimu tuometinėmis teisinėmis ir ekonominėmis USA sąlygomis buvo visai negalimas dalykas. Federal reserve bankai neturėjo savo rankose tokios milžiniškos vertybinių popierių atsargos, kuria būtų galėję supirkti užgriuvusį USA rinkas milijardų vertės pasaulio auksą ir, padėję jį į savo sandėlius, sterilizuoti. Užsienio auksas, pasklidęs po krašto pinigų rinką, čia virsdavo notomis ar čekiais, kurie, eidami per ištisos eilės bankų depozitų sąskaitas, nepaprastu greitumu vis didino gyvų ir čekinių pinigų apyvartą[353].

---

[350] Tikrosios biržos operacijų salė.

[351] Nuo neterminininių indėlių reikėjo laikyti tuo metu 7—13%; tuo tarpu termininiai indėliai buvo reikalingi tik 3% atsargos.

[352] Tuo metu New-Yorko ir Chicagos narių-bankų termininiai indėliai pašoko 47%, kai neterminininiai padidėjo tik 1%.

[353] Skaičiuojama, kad vienas įvežtas aukso doleris galėjo bent 25 kartus padidinti krašto pinigų apyvartą.

Ta vis didėjanti, tartum nuo kokio kalno besiritanti sniego griūtis, pinigų apyvarta ne tik vis labiau kėlė vertybinių popierių kainas, bet ir, neleisdama smukti prekių kainoms, vis dar didino ir taip jau didelę prekių gamybą. Tiek vertybinių popierių kursų kilimas, tiek prekių gamybos didėjimas turėjo vieną kartą prieiti liepto galą. Deja, tas liepto galas ilgą laiką įvairiomis dirbtinėmis, norėtomis ir nenorėtomis, priemonėmis vis buvo stumiamas į tolimesnę ateitį, tat dabar ir nuo to liepto kritimas turėjo būti staigus ir baisus. 1929 m. spalio mėn. iš karto nepaprastai smarkiai krinta dividendiniai popieriai, greitai jų keliais nueina ir urmo prekės, kurios užkemša rinkas ir užmarina prekybą ir pramonę. Atsidaro didelės pasaulio ūkio krizės anga. Federal reserve bankai, norėdami atgaivinti ūkio gyvenimą, meta pinigus į rinką, pirkdami nepaprastai didelėmis sumomis vertybinius popierius; lengvina kreditus, smarkiai numušdami diskonto procentus[354]. Deja, tos visos priemonės, palyginti, sėkmingai panaudotos 1924 ir 1927 m., dabar labai mažai beveikia prislėgto ūkio gyvenimo eigą. 1929 m. smūgis buvo labai sunkus ūkio organizmo sužalojimas.

Tuo metu, kai parblokštas ūkis gulėjo sustingęs, susirūpinę jo gaivinimu bankai iš pradžių dar negali skųstis savo padėtimi. Žinoma, jų apyvartos menkėja, skaičius įmonių, kurioms dar galima duoti kreditus, mažėja, tačiau jie tebeturi savo kasose vis dar pakankamai laisvų pinigų. Pamažu padėtis pradeda keistis: krizė ne tik nemano baigtis, bet rodo dar didelių palinkimų didėti. Bankai mato, kad jų priimtieji įkaitu už teikiamas paskolas dividendiniai popieriai vis labiau nebetenka savo vertės, ir pradeda reikalauti savo debitorius grąžinti paskolas. Debitoriai, paprastai verslininkai, nebegalėdami parduoti savo prekių, neturi kuo grąžinti paskolų. Bankų aktyvai vis labiau darosi nebelikvidūs, vis daugiau pradeda įšalti. Staiga 1931 m. vasarą Austrijoje ir Vokietijoje kyla monetinė krizė, kuri greitai persimeta ir į kitus pasaulio kraštus. Austrai ir vokiečiai sustabdo visus mokėjimus užsieniams. Amerikos bankai, kurie, aukštų palūkanų gundomi, laikė Vokietijoje didelius depozitus, dabar jų nebegali atgauti.

Padėtis pasidaro visai katastrofiška, kai tų pačių metų rugsėjo 21 d. anglų svaras atsipalaiduoja nuo aukso standarto. Jei

---

[354] Federal reserve bankai 1929 m. rugsėjo mėn. turi supirkę vertybinių popierių 394 mil., 1930 m. sausio mėn. — 799 mil., gruodžio mėn. — 901 mil.; 1931 m. gruodžio mėn. — 1 117 mil.; 1932 m. gruodžio mėn. — 1 888 mil. New Yorko Federal reserve bankas (pats svarbiausias bankas, kurio diskonto procentas turi lemiamos reikšmės) nuleidžia savo diskonto procentą nuo 5 (1929 m. spalio mėn.) iki 1½ (1931 m. geg. mėn.).

toks tvirtas pinigas, kaip anglų svaras, krito, tai dėl ko negali vieną gerą dieną smukti Amerikos doleris, juo labiau, kad USA dabar siaučia sunki ekonominė krizė? Taip galvojo ne tik paprasti piliečiai, bet ir didžiųjų pasaulio bankų direktoriai. Dabar, visi ir iš visų pusių, ne tik užsienio žmonės, bet ir USA gyventojai ima skubiai reikalauti grąžinti depozitus. Amerikietis nebepasitiki savo bankais, europietis — Amerikos doleriu. Auksas, dar taip neseniai ieškojęs Amerikoje saugumo, dabar didelėmis partijomis keliauja atgal į Europą, doleris, daugiau kaip dvidešimtis metų ramiai ir pelningai dirbęs kraštui naudingą darbą USA bankų rūmuose, dabar skuba palikti tuos rūmus ir eiti tūnoti į savo tikrųjų savininkų kasas. Aukso ir dolerio puolami USA bankai, kurie, be to, dar sunkiai atgauna krašte savo paskolas ir dar sunkiau grąžina iš užsienio savo depozitus, nebepajėgia apsiginti ir ima uždarinėti savo kasos langelius[355].

Matydama visą susidariusios padėties sunkumą, federacinė USA vyriausybė imasi energingų bei sumanių priemonių gelbėti bankus, kurie iš tikrųjų buvo atsidūrę nepaprastai keblioje padėtyje. Pirmiausia, dar 1932 m. pradžioje, kuriama puolamiems bankams finansuoti tam tikra įstaiga, pavadinta Reconstruction Finance Corporation[356]. Visas naujosios įstaigos kapitalas, kuris siekė 500 mil. $, buvo duotas paties iždo. Reconstruction Finance Corporation turėjo teisės leisti obligacijas[357]. Visas obligacijas supirko patsai iždas, kuris tam reikalui pasirūpino lėšų, parduodamas savo iždo bonus. Finance Corporation buvo savo rūšies valstybinis bankas, kuris turėjo padėti tiems bankams, kurių aktyvai buvo laikinai įšalę. Ji teikė trijų metų kreditus, tačiau tie kreditai galėjo būti prailginami. Jie turėjo būti laiduojami bet kuriomis realiomis vertybėmis, kurias tikrino tam reikalui sudarytas komitetas. Reconstruction Finance Corporation daug padėjo sustabdyti kylančią bankų žlugimų bangą, kuri grėsė suardyti visą ekonominę krašto struktūrą.

Beveik tuo pačiu metu buvo praplėsti notų emisijos pagrindai. 1932 m. vasario mėn. pasirodo įstatymas, kuris leidžia Federal reserve sistemos bankams dengti savo notas ne tik komerciniais vekseliais, bet ir federacijos procentiniais popieriais. Paprastomis gyvenimo sąlygomis toks padengimas galėjo sukurti pinigų

---

[355] Vien tik 1931 m. spalio mėn. užsidarė 522 bankai.

[356] Reconstruction Finance Corporation (Refico), atseit, finansinė atstatymo korporacija. Nuo 1938 m. vasaros Refico finansuoja ne tik bankus, bet ir pramonės įmones, o taip pat skolina pinigus valstybėms ir savivaldybėms viešosioms įmonėms steigti.

[357] Obligacijų suma iš pradžių buvo nustatyta 1 500 mil. $, vėliau, 1934 m., buvo pakelta iki 4 500 mil. $.

infliaciją, tuo tarpu sunkios krizės metu jis žymiai palengvino gelbėti bankus. Tos visos priemonės apramina laikinai indėlininkų paniką: mažėja notų tezaurizavimas, retėja bankų žlugimai. Tačiau bendra ekonominė krašto padėtis vis eina blogyn: urmo prekių kainos vis leidžiasi žemyn, krašto gamyba vis eina mažyn. Pralaimėjęs 1932 m. rinkimus, prezidentas Hooveris nebesiima jokių naujų priemonių krašto padėčiai gelbėti.

Kaip tik tuo pačiu metu kongresas, daugiausia partiniais sumetimais, pareikalauja paskelbti sąrašą tų bankų, kurie buvo sušelpti Reconstruction Finance Corporation. Žmonės sužino pašlijusių bankų vardus. Indėlininkai, nebepasitikėdami ir dabartine, dažnai jau pagerėjusia, tų bankų padėtimi, skubiai atsiima savo pinigus. Kilusi panika greitu laiku pagauna visus žmones. Bankų puolimas pasidaro visuotinis; 1933 m. kovo 4 d., kai naujas prezidentas Rooseveltas[358] paima USA valdžią į savo rankas, jau tūkstančiai bankų buvo sustabdę mokėjimus. Roosevelt as tuojau paskelbia depozitų moratoriumą, atpalaiduoja Federal reserve bankus nuo prievolės keisti savo notas auksu ir uždraudžia be valdžios leidimo išvežti auksą. Tos priemonės turi apsaugoti Federal reserve bankų notų padengimą. Depozitų moratoriumas staiga užmarino 40 milijardų $. Krašto ūkis nebeteko savo syvų, visas gyvenimas atsistoja mirties angoje. Supranta tai gerai ir pats Rooseveltas. Kovo 9 d. priimamas įstatymas, kuris visų bankų priežiūrą paveda vykdomajai valdžiai. Nariai-bankai gali pradėti savo operacijas, gavę iždo sekretoriaus sutikimą, kiti bankai gali atidaryti savo kasos langelius, jei turės atitinkamų savo valstybės organų leidimą. Beveik tuo pačiu laiku įsakoma Federal reserve bankams duoti savo nariams kreditus, jei tik tie kreditai bus apdrausti bet kuriomis tinkamomis vertybėmis. Tos paskolos apmokamos palūkanomis 1% didesnėmis, negu veikiąs diskonto procentas. Bent kiek daugiau kaip $^2/_3$ USA bankų atidaro savo kasas[359].

Tų pačių metų bal. 20 d. iždas nustoja davęs leidimus išvežti auksą. Doleris, nei krašte, nei užsienyje paritetu nebekei-

---

[358] Franklin Delano Roosevelt g. 1882 m., nuo 1933 m. demokratinis USA prezidentas. Savo profesija advokatas. 1928 m. New Yorko valstybės gubernatorius. Veiklus, optimizmo kupinas valstybės vyras, tikra demokratinio vado asmenybė.

[359] Kovo 29 d. iš bendro 18 000 bankų skaičiaus 12 800 pradėjo savo operacijas, iš likusių uždarytų 5 200 bankų 3 000 Reconstruction Finance Corporation pagalba buvo sanuoti. Tuo būdu iš viso 1933 m. galutinai žuvo 2 000 bankų. Reconstruction Finance Corporation gelbėjo bankus dviem būdais: teikdama vidutinio termino paskolas (iki 3 metų) ir pirkdama naujas pakrikusių bankų akcijas. Gautais už akcijas pinigais bankai padengė savo nuostolius.

čiamas auksu, visai automatiškai pradeda smukti, nors tuo pačiu laiku Federal reserve bankai 55% turi padengę auksu ne tik notas, bet ir visus kitus neterminininius savo pasižadėjimus. Nuvertindamas dolerį, Rooseveltas norėjo pakelti prekių kainas ir palengvinti senų skolų naštas. Tačiau doleris neilgai pasilieka nepastovus pinigas: nuo 1934 m. vasario 1 d. iždas perka ir parduoda gryno aukso unciją kaina 35 $[360].

Kaip 1907 m. ūkio krizė, taip ir sunkūs 1931 ir 1933 m. pinigų rinkos sukrėtimai parodė USA bankinės sistemos silpnumus. 1933 m. birželio 16 d. ir 1935 m. rugpiūčio 23 d. įstatymai (banking acts) nori pašalinti tuos silpnumus ir sustiprinti visos bankinės sistemos pagrindus. Norima turėti tvirtesnius, galingesnius depozitinius bankus ir todėl leidžiama tautiniams bankams steigti skyrius toje valstybėje, kur yra jų būstinė, tačiau ta sąlyga, kad toji valstybė suteiks tokias pat teises ir savo žinioje esantiems valstybiniams bankams. Tie bankai, kurie turi savo skyrius, turi turėti ir atitinkamai didesnį pagrindinį kapitalą[361]. Laukta, kad dabar silpnesnieji bankai bus paglemžti stipresniųjų bankų ir automatiškai pasidarys šių pastarųjų skyriais. Deja, teko skaudžiai apsivilti. Atskirų valstybių vyriausybės rūpinosi gelbėti savo bankelių nepriklausomybę ir todėl darė įvairių sunkumų bankų koncentracijai.

Visi USA depozitiniai bankai varė drauge kreditavimo ir finansavimo operacijas ir todėl dažnai panaudodavo trumpo termino arba net ir neterminininius depozitus ilgalaikiams kreditams ar šiaip sunkiai realizuojamoms operacijoms. USA bankai buvo mišraus tipo bankai. Jei kada depozitai būdavo pareikalaujami staiga didesnėmis sumomis, bankai tuojau atsidurdavo sunkioje padėtyje, nes negalėdavo greitu laiku atgauti savo išskolintų pinigų. Dvi priežastys paskatino USA depozitinių bankų raidą mišriųjų bankų linkme: 1) bankų buvo daug, ir todėl jų veikimo rajonai maži; kiekvienas bankas rūpinosi patenkinti visus savo rajono klientų reikalus; 2) ekonominė USA raida reikalavo nuolatinio pramonės ir bankų bendradarbiavimo. Depozitiniai bankai pradeda laikyti savo pareiga teikti nuolatinės paramos savo rajono pramonei, juo labiau, kad gryno finansavimo bankų USA buvo labai nedaug. Tiesa,

---

[360] 35 $ — viena uncija; atitinka paritetą 0,888 670 6 g (senojo dolerio paritetas 1,504 6 g). Tuo būdu naujas doleris neteko 40,94% senosios vertės. Auksas parduodamas tik Federal reserve bankams ir tiktai tais atvejais, kai auksas išvežamas dolerio kursui palaikyti.

[361] Tokio banko minimalinis kapitalas turi būti 500 000 $, tačiau tas kapitalas jokiu atveju negali būti mažesnis, negu tas, kuris susidarytų, jeigu jo visi skyriai būtų savarankiški bankai.

patys depozitiniai bankai tiesiog nepirkdavo įmonių akcijų, bet tam reikalui kurdavo tam tikras savo agentūras, kurias maitindavo savo depozitų pinigais. 1933 m. įstatymas uždraudžia bankams susidėti su tokiomis įstaigomis, kurių tikslas yra pirkti ir pardavinėti dividendinius ir procentinius popierius. Be to, patys depozitiniai bankai neturi teisės pirkti savo sąskaita jokių dividendinių popierių. Tie bankai gali įsigyti privatinių procentinių popierių[362], tačiau bendra tokių popierių suma negali prašokti 15% paties banko nuosavų kapitalų. Pagaliau suvaržomos ir paskolos, kurios laiduojamos dividendiniais ir privatiniais procentiniais popieriais arba obligacijomis. Tokių paskolų sumą pagal kiekvieno banko turimą kapitalą nustato valdytojų taryba. Tas pats 1933 m. įstatymas paliečia ir tuos bankus, kurie neįeina į Federal reserve sistemą. Dabar uždraudžiama toms kredito įmonėms, kurios verčiasi dividendiniais ir procentiniais popieriais, imti depozitus. Jei kuris bankas vertėsi kreditavimo ir finansavimo operacijomis, turi dabar pasirinkti vieną katrą operacijų rūšį.

USA bankiniai namai, kurių nemaža pasidarė pasaulinio masto kredito įmonėmis[363], neturėjo jokios valstybinės priežiūros. 1933 m. įstatymas užpildo tą spragą. Bankiniai namai turi pasirinkti federalinės valdžios ar atskirų valstybių priežiūrą. Manyta, kad daugelis bankinių namų pasirinks federalinės valdžios priežiūrą ir tuo būdu įeis į pačią federalinių bankų sistemą. Deja, skaudžiai apsirikta. Dalis bankinių namų atsisakė teisės imti depozitus ir tuo būdu nebebuvo reikalingi jokios priežiūros, kita dalis pasirinko valstybių priežiūrą, kaip ne taip jau griežtą, ir tik labai nedaug privatinių bankų įėjo į Federal reserve sistemos tinklą.

Tos visos priemonės apsaugoti bankų depozitus dar neatrodė įstatymų leidėjui pilnai pakankamos. Jis norėjo sukurti tokią organizaciją, kuri laiduotų depozitus jų savininkams ir tuo atveju, kai bankas žlunga. Tuo tikslu ir buvo įkurta bankų savitarpio draudimo organizacija, vardu Federal Deposits Insurance Corporation[364]. Draudimo organizacijai gali priklausyti visi bankai, vis vien, ar jie įeina ar ne į Federal reserve sistemą, tačiau nuo 1941 m. tie valstybiniai bankai, kurių depozitai prašoka vieną milijoną, jei jie norės dalyvauti draudime, turės priklausyti Fe-

[362] USA federacijos, atskirų tos federacijos valstybių, savivaldybių ir šiaip visų viešosios teisės organizacijų procentiniai popieriai gali būti nevaržomai įsigyjami.

[363] Kaip Morgan, Kuhn, Loeb ir C-ie, Dillon, Read ir C-ie, Harriman ir C-ie.

[364] Federalinė depozitų draudimo korporacija.

deral reserve sistemai. Tuo būdu tikimasi įtraukti į Federal reserve sistemą visas svarbesniąsias kredito įmones. Pagrindiniam draudimo korporacijos kapitalui sudaryti iždas davė 150 mil. $, Federal reserve bankai pusę savo atsarginio kapitalo, kas sudarė 139 mil. $, ir apdraustieji bankai $^1/_2$% visos turimos depozitų sumos. Draudimo korporacijos nariai įmoka kasmet $^1/_{12}$% visos savo depozitų sumos. Kiekvienam depozitų savininkui laiduojama ne daugiau, kaip 5000 $. Draudimo korporacija ne tam yra įsteigta, kad gelbėtų pakrikusius bankus, bet tam, kad apsaugotų tokių bankų indėlininkų reikalus. Kai draudimo korporacijos narys-bankas uždaro savo kasos langelius, korporacija turi pasiimti tokį banką likviduoti. Tam reikalui korporacija kuria naują banką, kuriam ir pavedama išmokėti apdraustas sumas. Reikalingas tam lėšas duoda draudimo korporacija. Naujai įkurtas bankas turi būtinai būti Federal reserve sistemos narys.

Draudimo korporacija žymiai sustiprino žmonių pasitikėjimą bankais, padidino pinigų plaukimą į bankus, sąžiningai mokėjo žlugusių, tiesa, kol kas, palyginti, nedaugelio bankų[365] apdraustus depozitus, — tai yra jau žymūs tos korporacijos nuopelnai, tačiau vis dėlto negalima tikėtis, kad bet kurių, visus kraštus palietusių sukrėtimų metu, kai visus gyventojus pagauna runo panika, draudimo korporacija galėtų ištesėti savo pasižadėjimus. Jos šiaip stambios, milijardinės atsargos tokiais atvejais, be abejo, pasirodytų, palyginti, labai jau mažos[366]. Jei draudimo korporacija dėtų pastangų sudaryti tokias milžiniškas atsargas, kurios ir visuotinio runo laikais įgalintų ją išmokėti apdraustus depozitus, tai ji turėtų sterilizavusi laikyti labai didelius kapitalus. Bergždžias tokių kapitalų laikymas sudarytų kraštui tokių nuostolių, kuriuos vargiai galėtų atsverti ta nauda, kurią turėtų žmonės iš sudėtų bankuose pinigų bet kuriais atvejais grąžinimo.

Depozitų draudimas padidino bankų išlaidas. Federalinė valdžia nenorėjo, kad tos išlaidos pabrangintų kreditą, ir todėl pasirūpino sumažinti kitas bankų išlaidas. Bankai, draudimo korporacijos nariai, negali mokėti jokių palūkanų už einamąsias sąskaitas ir neterminuinius indėlius. Visi trumpo termino indėliai laikomi neterminiais. Terminiams indėliams valdytojų taryba nustato mokamų palūkanų dydį.

[365] Per $4^1/_2$ korporacijos veikimo metus, atseit, iki 1938 m. liepos 1 d. žlugo 221 apdraustas bankas. Tų visų bankų depozitai siekė 122,34 mil. $, kurie priklausė 430 201 indėlininkui. Pridėjus prie žlugusių bankų aktyvų draudimo korporacijos įnašus, buvo sudarytas kapitalas 118,43 mil. arba 96,8% visų depozitų sumos. Tiktai 724 indėlininkai nebuvo pilnai patenkinti.

[366] 1938 m. sausio 1 d. depozitiniai USA bankai laikė svetimų pinigų 40 957 mil. $. Be to, Federal reserve bankai turėjo depozitų 18 785,6 mil. $.

Naujieji 1933 ir 1935 m. įstatymai tikslingai sutvarkė bankų depozitų reikalus, nurodė aiškias gaires Federal reserve bankų atviros rinkos politikai, tačiau dar tuo būdu nepašalino visus Federal reserve sistemos bankų vargus. Tie vargai atėjo kaip tik iš tos šalies, iš kurios, bent normaliomis gyvenimo sąlygomis, tokių vargų paprastai nelaukiama: gausiai iš viso pasaulio plaukiąs auksas ėmė ardyti USA pinigų rinką[367]. Auksas bėgo į USA ne vien dėl to, kad jų mokėjimų balansas buvo aktyvus, bet ir dėl to, kad jis pasijuto nebesąs saugus karo pavojaus slegiamoje Europoje[368]. Subėgęs į USA, auksas nebesveikai išpučia bankų depozitus, kuria pinigų ir kreditų infliaciją ir pagaliau sudaro labai patogias sąlygas dirbtinei dividendinių popierių spekuliacijai. Pagaliau lengvai gali ateiti diena, kad tie neramūs, baimingi kapitalai kaip staiga atbėgo, taip netikėtai paliks USA žemes. Tokiu atveju staigus pinigų ir kreditų sumos kritimas tuojau sukeltų baisią viso krašto pinigų rinkos katastrofą.

Federalinė vyriausybė, stebėdama jau pasireiškusius pinigų bei kreditų infliacijos požymius ir numatydama galimas liūdnas tokios infliacinės raidos perspektyvas, nutaria „sterilizuoti" auksą, atseit, pastatyti auksą į tokią padėtį, kurioje jis nebegalėtų veikti ūkio gyvenimo eigos. Nuo 1936 m. gruodžio mėn. 1 d. USA vyriausybė nebemoka bankams už pristatytą auksą nei aukso certifikatais, nei žiriniais pinigais, atseit, įrašymais į banko sąskaitą, bet duoda tokiais atvejais bankams iždo bonus, kurie negali padidinti banko apyvartos lėšų. Tačiau visi bankai jau buvo suskubę anksčiau įvežtu auksu žymiai padidinti atsargas savo lėšų, kurios paleistos į apyvartą galėjo nesveikai didinti pinigų apyvartą ir kurti kreditų infliaciją. Nujausdama tai, vyriausybė 1937 m. geg. 1 d. pakelia 100% tas atsargas, kurias nariai-bankai turi privalomai laikyti Federal reserve bankuose[369].

---

[367] Nuo 1934—1939 į USA atplaukė aukso 7 688 mil. $ vertės, tuo tarpu išplaukė tik 134 mil. $, tuo būdu tame laikotarpyje pasiliko USA daugiau 7,5 milijardų vertės aukso.

[368] Politinis Europos barometras ir aukso judėjimai — tai du labai artimai susiję dalykai. Geriausiai tą parodo pastarųjų kelių metų aukso įvežimo į USA statistika metų ketvirčiais. Dėl aiškumo užteks nurodyti 1938 m. duomenis: per pirmąjį metų ketvirtį įvežta į USA aukso už 68,3 mil. $, per antrąjį — 179,7 mil. $, per trečiąjį — 750,8 mil. $ ir per ketvirtąjį — 980,7 mil. $.

[369] Buvo nustatyta tokios atsargų sumos:

1) nuo neterminiinių depozitų:
   a) New Yorke ir Čikagoje 26%,
   b) kituose miestuose, kur yra Federal reserve bankai, 20%,
   c) visuose kituose miestuose 14%;
2) nuo terminuotų depozitų visose vietose 6%.

Tuo būdu buvo sterilizuotas ne tik naujai ateinąs auksas, bet ir nemaža bankinių lėšų suma. Tos visos priemonės turėjo sumažinti pinigų apyvartą, neduoti pakilti žaliavos kainoms ir dividendinių popierių kursams ir užbėgti už akių tokiai spekuliacijai, kuri galėjo baigtis panašia katastrofa, kaip 1929 metais.

Tačiau gyvenimas nėjo tais keliais, kuriuos buvo numačiusi vyriausybė. Jau nuo 1937 m. balandžio mėn. žaliavos kainos pradeda kristi, svarbiausių krašto pramonės šakų gamyba pradeda silpnėti. Valdžia turi keisti savo monetinės politikos gaires. Kai 1937 m. vyriausybė mažino pinigų apyvartą, siaurino kreditų galimybes, tai 1938 m. ta pati vyriausybė kovoja su pasireiškusiais naujos krizės požymiais, didindama pinigų apyvartą, varydama infliacinę kreditų politiką. Dabar Federal reserve bankai supirkinėja rinkoje procentinius popierius, pakeldami krašto pinigų apyvartą. Pajudinamas ir sterilizuotasis auksas. Iždas atidaro Federal reserve bankuose 1 400 mil. $ savo sąskaitą, kuri padengiama dalimi sterilizuotojo aukso. Vyriausybė per Federal reserve bankus moka savo išlaidas tos sąskaitos pinigais ir tuo būdu didina narių-bankų atsargas ir apskritai krašto pinigų apyvartą. Pagaliau, $^1/_8$ sumažinama privalomoji narių-bankų atsarga. Tos visos priemonės padidina, be abejo, kreditų galimybes, tačiau jos vienos negali duoti naujo akstino teigiamai ūkio konjunktūros raidai. Neužtenka turėti bankų kasose pinigų, reikia dar sudaryti tokias sąlygas, kuriomis pinigai galėtų dirbti ūkiškai produktingą darbą.

Jei dabar peržvelgi visą pokarinio periodo Federal reserve bankų veikimą, turi pripažinti, kad visos jų pastangos tvarkyti krašto ūkį nedavė laukiamų rezultatų. Jie nenorėjo ar nesugebėjo iki pat 1929 m. užkirsti kelio pavojingai pinigų ir kredito infliacijai, kuri palaikė dideles prekių kainas, kurios visai nebeatitiko krašto gamybos sąlygas. Nuo 1929 m. savo ir labai dosnia kreditų politika Federal reserve bankai nepajėgė atgaivinti platesnių visuomenės ekonominių užsimojimų. Pinigų netrūksta, tačiau krašto ūkio mechanizmas vis dar nepradeda veikti bent kiek pilnesne jėga. 1934 ir 1937 m. laikotarpyje dolerio nuvertinimas, paskolomis maitinami viešieji darbai laikinai išjudina visuomenės ūkį, tačiau jau 1937 m. nevisai sumanūs socialinės politikos žygiai, kitų pašalinių veiksnių padedami, pradeda kelti prekių kainas, siaurinti tų prekių vartojimą, kuris jau toli gražu nebepajėgė žengti drauge su pramonės gamyba. Prasideda nauja ūkio depresija, kuri ryškiai parodo, kad 1934—1937 m. USA ūkio atkutimas buvo daugiau dirbtinis, kad jis neturėjo sveikų ūkinių pagrindų, nes jis buvo palaikomas ir mai-

tinamas ne tiek sveikais paties ūkio syvais, kiek biudžetiniais valstybės deficitais.

Viena pati kredito politika pasirodė bejėgė geros konjunktūros metu tvarkyti gamybos bei mainų eigą, sustabdyti išbujojusios produkcijos užsimojimus ir užkirsti kelią įsibėgėjusiai spekuliacijai, o taip pat ir atgaivinti darnų visų produkcijos veiksnių darbą ūkinės depresijos laikais. Šiuo atveju jokiu būdu netenka kaltinti vienus Federal reserve sistemos bankus. Vieni monetiniai veiksniai negali nei sukurti, nei pašalinti ekonominės krizės. Tačiau kitos buvo nuomonės šiuo klausimu vadovaujantieji USA ūkio sluoksniai, kurie, prisisunkę naujų Irwingo Fisherio[370] mokyklos pinigų teorijų, teikia monetiniams veiksniams pernelyg didelės reikšmės krašto ekonominiame gyvenime. Tie sluoksniai yra ir dabar linkę ieškoti visų USA ekonominių sunkumų šaknų Federal reserve sistemos bankų organizacijoje bei kredito politikoje. Toms ekonominių krašto vargų šaknims surasti ir išaiškinti 1937 m. pabaigoje sudaroma speciali komisija, kurios priešakyje atsistoja Chase National banko prezidentas W. Aldrichas. Komisijos darbų tvarka labai plati: bankų aprūpinimas reikalingais kapitalais, prekybinių kreditų ateitis, pardavinėjimų išsimokėjimui finansavimas, ipotekinių kreditų padėtis dabartinėje bankų struktūroje. Tos komisijos darbų rezultatų laukia ne tik USA, bet ir visi kiti pasaulio kraštai, kurių ekonominis likimas yra taip artimai susietas su monetine bei bankine USA politika.

6. LENKIJOS BANKAS

1916 m. lapkričio 5 d. Vokietijos ir Austro-Vengrijos valdovai paskelbia nepriklausomą Lenkų karalystę. Tų pačių metų gruodžio 13 d. vokiečių okupacinė valdžia steigia tos „naujos karalystės" vokiečių okupuotai daliai, kuri vis dar tebevadinama Varšuvos generalgubernatoryste, notų emisijos įstaigą, pavadintą Polnische Landesdarlehenskasse, atseit, lenkų krašto paskolų kasa. Paskolų kasa leidžia popierinius pinigus, paprastai, vadinamus Krieso notomis[371], kurių piniginis vienetas buvo markė. Lenkų notos galėjo būti padengtos auksu, vekseliais ir Reicho pinigais. Lenkų markės kursas turėjo atitikti reichsmarkės vertę. Okupantai laiduoja, kad lenkų markė galės būti iš-

[370] Vienas žymiausių U S A ekonomistų. Pinigų ir konjunktūros klausimų žinovas. Daugelio veikalų autorius. Yale universiteto (New Haven mieste) profesorius, gimęs 1867 m.

[371] Kries buvo tos kasos valdytojas, kurio parašas buvo atspausdintas notose.

keista Vokietijos pinigais. Lenkų markės nebuvo savarankiški pinigai, bet vien tik vokiečių piniginės sistemos šalutinė valiuta. 1917 m. balandžio 17 d. lenkų markė paskelbiama vietoje rusų rublio privaloma mokėjimo priemone. Austrai savo okupuotose lenkų žemių srityse neįveda jokios naujos valiutos: palieka senąjį rusų rublį ir platina savo kronas.

1918 m. lapkričio 14 d. lenkai sukyla, nuginkluoja okupantus, išvaro juos iš krašto ir paskelbia savo respubliką. Tą pačią dieną lenkai paima į savo rankas ir lenkų krašto paskolų kasą. Pasirodo, kasa buvo paleidusi 880 mil. markių, kurios buvo padengtos einamąja sąskaita 800 mil. markių vokiečių bankuose. Nepajėgdami sukurti notų banko, lenkai palieka „Polniche Landesdarlehenskasse" popierinių pinigų emisijos teisę, tik 1918 m. gruodžio 7 d. įstatymu duoda jai naują statutą ir naują pavadinimą. Dabar toji kasa vadinasi „Polska paristwowa kasa pożyczkowa", valstybinė Lenkijos paskolų kasa. Kasa leidžia pinigus visai lenkų respublikos teritorijai ir per 1919 m. pamažu beveik visai išspaudžia karo metu atskirose tos teritorijos srityse ėjusias pinigų rūšis: rusų rublį, austrų kroną, vokiečių markę ir ostrublį bei ostmarkę[372]. Pagaliau, 1920 m. sausio 15 d. markė paskelbiama vienintėlė teisėta mokėjimo priemonė visoje Lenkijos teritorijoje. Vyriausybė pasižada neleisti markių daugiau kaip 500 mil. ir be seimo sutikimo neimti iš kasos jokių paskolų. Deja, tie visi pažadai labai greitu laiku virto tuščiais žodžiais. Vyriausybė, jau nuo 1920 m. visai nesiklausdama seimo, dengia kasos notomis vis didėjančius savo biudžetų deficitus. Prasideda sunkus pirmosios lenkų infliacijos periodas. Valdantieji sluoksniai rūpinasi pateisinti žmonių akyse infliacijos daromą tautos ūkiui žalą. Valstybė neturi, sako valdantieji, tinkamo mokesčių rinkimo aparato, tad infliacijos pagalba ima iš žmonių tą, kas jai priklauso. Kai valstybė gamina vis naujus pinigus, tai senųjų pinigų vertė vis tirpsta, vis vien, kur tie pinigai bebūtų — piliečio piniginėje ar bankų kasoje. Tuo būdu pilietis, kurio pinigų vertė nematomai mažėja, moka, pats to nejausdamas, sumažėjusios pinigų vertės suma ir valstybei mokesčius. Tokie nematomai mokami mokesčiai buvo sumaniai pavadinti infliaciniais mokesčiais.

Infliacinio mokesčio šalininkai nenorėjo pastebėti vieno labai

---

[372] Ostrubliai ir ostmarkės buvo popieriniai pinigai, leidžiami 1916 m. bal. 17 d. vokiečių įsteigtos Darlehenskasse Ost — Rytų paskolos kasos. Tie pinigai buvo paskelbti vienintele teisėta mokėjimo priemone Rytų Europos okupuotuose kraštuose. Vienas ostrublis buvo prilygintas 2 vokiečių markėms ir 1 rusų rubliui. Ostmarkės buvo pradėtos leisti bent kiek vėliau. Jų vertė buvo lygi vokiečių markės kursui. Plačiau žr. mano „Pinigai", 236 psl.

svarbaus dalyko: visa to mokesčio našta užgriūva ūkiškai silpnesniuosius pečius, kai turtingieji sluoksniai labai lengvai sugebėjo nuo jo išsisukti. Infliacijos mokestį moka valdininkai, tarnautojai ir darbininkai, kurių darbo algos prieauglis niekuomet negali pavyti nuolatos krintančios pinigų vertės. Nukenčia nuo to mokesčio ir smulkūs vidurinių luomų taupytojai, kurių vargingai uždirbtos pensijos ir rentos ar sunkiai sukrautos taupmenos nueina niekais. Priešingai, pasiturintieji kapitalistai greitai suprato infliacinės aritmetikos gudrybes: keitė gaunamas notas užsienio pastovia valiuta arba pirko bet kuriuos daiktinius turtus. Tuo tarpu sunkus su bolševikais karas rijo milijardus markių, kurių apyvarta 1923 m. pasiekia astronominių sumų[373]. Pagal padidėjusią apyvartą turėjo nusmukti ir markės vertė. 1 $ kainojo 6 mil. markių. Finansų ministrai keičiasi kas keli mėnesiai ir rūpinasi vien tuo, kad krašte būtų pakankamai notų. Nuo pinigų spaustuvės darbo našumo dabar priklauso ne tik viso valstybinio aparato veikimas, bet ir pačios valstybės likimas.

Niekas nebetvarko piniginio bei finansinio krašto ūkio. Jei kartais ir pasirodo kurie finansiniai ar monetiniai įstatymai ar įsakymai, tai nepaprastu greitumu besivystąs gyvenimas tuojau pralenkia tuos visus patvarkymus. Be to, ir patys fisko organai nebepagauna ligūsto tautinio ūkio pulso ir todėl dažnai duoda vienas kitam prieštaraujančius įsakymus. Mokslo žmonės gamina atitrauktas studijas apie pastovios valiutos įvedimą, bet niekas negali pasakyti, kas reikia daryti dabartinėmis krašto gyvenimo sąlygomis. Susidariusi padėtis sukelia didelį platesniųjų gyventojų nerimą. 1923 m. pabaigoje kviečiamas jau trečiąjį kartą finansų ministru, dabar drauge ir ministru pirmininku, vienas geriausių Lenkijos ekonomistų — Vladislovas Grabskis[374]. Grabskis, jau anksčiau gerai patyręs nepastovios vertės pinigų blogumus, tuojau kuria idėjinį piniginį vienetą, kuriuo buvo vedama iždo sąskaityba ir daromi visi atsiskaitymai. Idėjinis pinigas buvo pavadintas senosios Lenkijos piniginio vieneto vardu „zloty" ir buvo lygus vienam aukso frankui[375]. Dabar skaičiuota idėjiniais zlotais ir mokėta esamomis markėmis, todėl nelengva buvo pelnytis markės kritimu, nes idėjinis žiro pinigas buvo pastovus.

Visuomenės spiriama vyriausybė energingai imasi tvarkyti

---

[373] 1923 m. buvo apyvartoje 125 372 milijardai markių; iždo skola siekė 111 332 milijardus markių.

[374] V. Grabski (1874—1938), gilus ekonomistas, stambus valstybės vyras, 1923—1925 ministras pirmininkas, aukštosios žemės ūkio mokyklos Varšuvoje profesorius, žymių veikalų autorius.

[375] Tokiu būdu idėjinis „zloty" turėjo 0,290322 g aukso, arba iš vieno kg aukso galima buvo nukalti 3444,44 zlotus.

visuomeninį ir valstybinį ūkį: remia prekių išvežimą, mažina biudžeto išlaidas, kelia mokesčius ir renka juos pagal idėjinio aukso zloto paritetą[376]. Tos visos priemonės stabilizuoja markę kursu 1 idėjinis zlotas — 1 800 000 markių. Pasisekęs markės stabilizavimas skatina vyriausybę įgyvendinti įstatyminę aukso valiutą ir steigti notų banką. Laikinai pagerėjusi ūkio padėtis davė vyriausybei pagrindo manyti, kad Lenkija įeina į ilgą pastoviai kylančios konjunktūros periodą. Netolimos ateities įvykiai turėjo parodyti, kad toks vyriausybės manymas buvo klaidingas ir kad visi tokiu manymu pagrįsti žygiai buvo ne tik perdaug skubūs, bet ir kraštui žalingi. Susižavėjusi šviesiomis ateities perspektyvomis, vyriausybė tartum pamiršo, kad naujai, tvirtai, auksu pagrįstai valiutai sukurti reikalingos bent šios sąlygos: 1) valstybės biudžeto išlaidų bei pajamų pusiausvyra; 2) aktyvus mokėjimų balansas, kas lenkų sąlygomis reiškia aktyvų prekybos balansą[377]; 3) didesnė, negu tuomet lenkų turėta, aukso ar bent užsienio valiutos atsarga[378]; 4) piniginio vieneto dydis, atitinkąs ekonominį krašto pajėgumą, arba, kitais žodžiais, tinkamas ūkinis pinigų paritetas. Tos visos sąlygos buvo paleistos iš akių, ir todėl naujai įgyvendinta Lenkijos valiuta ir tos valiutos likimą paėmęs į savo rankas naujai sukurtas notų bankas tuojau turėjo susidurti su vargiai nugalimais sunkumais.

1924 m. bal. 15 d. įvyksta steigiamasis naujojo banko akcininkų susirinkimas. Tų pačių metų bal. 23 d. idėjinis „zloty" virsta įstatyminiu gyvu Lenkijos pinigu. Bal. 28 d. naujas notų bankas, vardu Bank Polski, Lenkijos Bankas, pirmą kartą atidarė savo kasos langelius[379]. Bankas buvo sukurtas paties krašto

---

[376] Mokesčiai dedami pastoviais zlotais, mokami nepastoviomis markėmis. Juo labiau markė smunka, juo vis didesnę tų markių sumą tenka duoti, kad sumokėtų nustatytą mokestį.

[377] Beveik visi užsienio mokėjimai Lenkijai buvo mokėjimai už išvežtas prekes, tad lenkų sąlygomis mokėjimų ir prekybos balansai buvo du beveik identiški dalykai.

[378] Lenkijos Bankas, pradėdamas darbą, turėjo aukso apie 70 mil. zl, devizų apie 178 mil. zl.

[379] Pirmas Lenkijos Bankas buvo įsteigtas Vienos kongreso (1815 m.) įkurtoje Lenkų Karalystėje 1828 m. Pagrindinis banko kapitalas siekė 18,1 mil. zlotų. Notų emisija negalėjo prašokti pagrindinio kapitalo sumos. Notos buvo keičiamos sidabro monetomis. Banko steigėjais laikomi finansų ministras Druckis-Lubeckis ir Liudvikas Jelskis. Bankas ne tik teikė trumpalaikius kreditus, bet ir finansavo stambiąją krašto pramonę. Bankas ėjo ir iždo kasininko pareigas. Jis buvo gerai ir sumaniai vedamas: žymiai padidino savo notų apyvartą, visais laikais, net ir sunkių sukrėtimų metu (1831, 1848 ir 1863 m.) keitė savo notas metaliniais pinigais. 1870 m. grynai politiniais sumetimais buvo atimta bankui notų emisijos teisė ir pagaliau 1886 m. bankas buvo likviduotas. Jo aktyvus ir pasyvus paėmė Rusijos Valstybinis Bankas.

pastangomis ir paties krašto lėšomis, be jokios moralinės ir finansinės užsienio paramos. Tas turėjo pakelti visuomenės ūpą ir padidinti jos pasitikėjimą savo notų banku. Palyginti, gera krašto ūkio padėtis palaiko gerą visuomenės nuotaiką. Aukso[380] ir devizų fondai auga. Tačiau, dar 1924 m. kovo mėn. pasireiškęs, pasyvus prekybos balansas pradeda savo nelemtą darbą. Visuomenė, gavusi į rankas tvirtus, brangius pinigus, metasi į senais blogais pinigais neįperkamus užsienio gaminius. Prekių importas auga. Vyriausybė, nenorėdama drumsti geros visuomenės nuotaikos, ne tik nevaržo užsienio prekių importo, bet, dar numušusi muitų tarifus, jį žymiai paskatina. Pasyvus prekybos balansas auga. Tuo tarpu ir pats dangus tartum atsistoja prieš Lenkiją: 1924 m. duoda labai blogą derlių, kuris smarkiai sumažina ir lenkų eksportą.

Pasyvus prekybos balansas, kuris verčia užsieniui daugiau mokėti, negu iš to užsienio gaunama, graužia Lenkijos Banko aukso ir devizų atsargas[381]. Pastebi tą ir vyriausybė, tačiau nesiima iš pradžių jokių energingesnių priemonių. Ir jei čia kas buvo daroma, tai buvo tikrai netinkamai daroma. Kaltas čia buvo niekuo nepagrįstas vyriausybės optimizmas, kuriuo užsikrėtusi buvo ir pati visuomenė. Tiktai 1925 m. gegužės mėn. vyriausybė staiga griebiasi labai griežtų priemonių sustabdyti importą. Tie staigūs importo stabdžiai smarkiai palietė nemaža tų valstybių, su kuriomis Lenkija palaikė prekybinius santykius. Dabar tos valstybės griebiasi prieš Lenkiją retorsinių muitų[382], kurie dar labiau susiaurina ir taip jau nedidelį Lenkijos eksportą.

Kaip prekybos politika, taip lygiai nenuosekli buvo ir lenkų biudžeto politika. Kai 1924 m. buvo baigti stambiu 189 mil. deficitu, vyriausybė siūlo 1925 m. pakelti išlaidas dar 354,5 mil. zl. Biudžetas duoda 225 mil. deficito. Valstybės išlaidos didinamos kaip tik tuo metu, kada kraštas turi savo pečiais pakelti 1924 m. nederlių, kada pradėjo jau reikštis sunki pramonės krizė, kada krašte siautė didelis pinigų badas ir kada jau pasirodė pirmieji besiartinančio baisaus nedarbo pranašai. Kai buvo pradėtas sunkios ūkio depresijos laikais vykdyti išpūstas biudžetas, greitai teko įsitikinti, kad pakeltų išlaidų apmokėjimui nėra lėšų. Tačiau vyriausybė nenusimena ir ima

---

[380] 1924 m. — 212 mil. zl; 1925 m. — 331 mil. zl.

[381] Aukso ir devizų 1924 m. — 340 mil., 1925 m. — 125 mil. zl.

[382] Retorsiniai muitai (iš lotynų retoreo — apsukti, atgręžti) — muitų karo priemonės, kurios vartojamos prieš tuos kraštus, kurie labai pakėlė muitų tarifus.

gaminti dideliais kiekiais bilonines monetas[383] ir leidžia jas į apyvartą be Lenkijos Banko tarpininkavimo. Kai monetų kalykla nebepajėgia tiek pagaminti pinigų, kiek buvo reikalinga iždui, vyriausybė spausdina smulkius popierinius pinigus. Krašte pasidaro dvi savarankiškos emisijos įstaigos, kurių pinigai turi laikytis to paties vienodo pariteto, nes ir valdžios leidžiamieji pinigai turėjo eiti lygiomis su Lenkijos Banko notomis.

Didelėmis sumomis leidžiami valstybiniai pinigai[384] labai pasunkina Lenkijos Bankui jo pareigą tvarkyti krašto pinigų apyvartą. Tuo pačiu metu, kai iždo deficitams padengti vyriausybė leidžia šimtais milijonų savo pinigų, dosni Lenkijos Banko kreditų politika didina notų apyvartą[385]. Padidėjusi pinigų apyvarta greitai prašoka krašto realius pinigų paklausus: zloto pirkimo galia pradeda smukti. Judresnioji visuomenės dalis negali to nepastebėti ir pradeda keisti zlotą užsienio tvirtomis valiutomis. Todėl pinigų infliacija padeda pasyviam prekybos balansui tirpdyti Lenkijos Banko aukso bei devizų atsargas. Matydamas savo nykstančius aukso ir devizų fondus, Bankas pradeda varžyti zlotų keitimą užsienio valiuta. Žmonės, nebegalėdami Lenkijos Banke paritetu iškeisti savo pinigų, perka užsienio pinigus laisvoje rinkoje, mokėdami kur kas aukštesnes kainas, negu rodė oficialus kursas. Nepasitikėjimas savo pinigais pagauna vis platesnius gyventojų sluoksnius. Tą šiaip dar visai nepagrįstą visuomenės nepasitikėjimą savo krašto pinigais smarkiai padidina vienas sunkiai suprantamas Lenkijos Banko žygis. Banko valdyba uždraudžia savo kasoms imti valdžios biloninius pinigus, nebent tie pinigai būtų mokami vyriausybės sąskaiton. Dabar visuomenė aiškiai pamato, kad ir pats Lenkijos Bankas nebepasitiki tais pinigais, kurie juridiškai turėjo eiti ir faktiškai ėjo lygiomis su jo leidžiamomis notomis. Žmonės nebegali supaisyti, kas čia pasidarė: vieni pinigai Banko imami, kiti atmetami, tuo tarpu visi pinigai buvo tos pačios Lenkijos pinigai[386]. Jau

---

[383] Bilonas, pranciškai billon, iš bille — lydinys. Seniau brangiųjų ir paprastųjų metalų junginys, vėliau vario monetos su nedidele sidabro priemaiša arba net ir grynai varinės monetos. Šių dienų prasme bilonai yra, apskritai, monetos, kurių nominalinė, atseit, įstatymais teikiama vertė neatitinka realinės jų vertės, atseit, rinkos teikiamos jų medžiagai kainos. Mūsų sidabro, vario-aliuminijaus ir bronzos monetos yra bilonai. Biloniniai pinigai vadinami nepilnaverčiais pinigais.

[384] 1924 m. — 89 mil. zl; 1925 m. — 282 mil. zl.

[385] Paskolos privatiems asmenims: 1924 m. — 166,8 mil. zl; 1925 m. — 336,4 mil. zl. Notų apyvarta 1924 m. — 111 mil., 1925 m. — 500 mil. zl.

[386] Tenka manyti, kad tokiu savo poelgiu Bankas norėjo paveikti vyriausybės monetinę politiką, mėgino priversti vyriausybę sustabdyti biudžeto deficitams dengti gaminamų biloninių pinigų dirbimą ir tuo pačiu apsaugoti savo notų vertę.

anksčiau smarkiai sukrėstas žmonių pasitikėjimas savais pinigais, dabar galutinai palūžta. Visi kratosi zloto. Krašto pavyzdžiu seka užsienis.

Jaunas, dar tik metus gyvenęs, „zloty" nepakelia to smūgio, jo kursas pasaulio biržose pradeda svyruoti ir, pagaliau, jo paritetas lūžta. „Zloty zalamał się", zlotas palūžo, — sušuko nemaloniai nustebę lenkai. Zloto tėvas ir globėjas, Lenkijos Bankas, nedaro jokios smarkesnės intervencijos [387] pasaulio pinigų rinkoje gelbėti savo kūdikio, zloto. Bankas nebeturi tam reikalingos aukso bei devizų atsargos. Todėl iš pradžių pamažu, juo toliau, juo vis smarkiau slenka žemyn zloto vertė, pagaliau, 1926 m. pirmaisiais mėnesiais nebetenka 53% savo senosios vertės.

1925 m. zloto katastrofos priežasčių tenka ieškoti ne tik ekonominėse ir politinėse Lenkijos gyvenimo sąlygose, bet ir psichologiniuose pačios lenkų tautos privalumuose, atseit, tame nepastoviame slavų būde, kuris entuziazmo valandoje lengvai aukoja savo idealams ir savo gyvybę, kuris dvasinio pakilimo momentais moka drąsiai žiūrėti į akis pačiai mirčiai, tačiau pastebėjęs, kad kiti nuo tos mirties bėga, patsai, vien tik kitų pavyzdžiu, lengvai pasiduoda panikai ir veikia pagal šūkį: gelbėk, kas dar galima gelbėti! Taip atsitiko ir šioje sunkioje zloto katastrofoje: visi puola gelbėti ne savo tautos ūkio pagrindą zlotą, bet savo asmeninės gerovės laidą, savo santaupas. Visi bėga nuo zloto, visi ieško užsienio valiutos ir tuo suduoda sunkius smūgius savo tautos ūkiui, su kurio likimu yra taip artimai susieta kiekvieno paskiro piliečio ūkinė gerovė.

Kur būtų 1925-26 m. zlotas riedėjęs, sunku šiandien ir pasakyti, jei visai netikėtai nebūtų atėjusi pagalba iš ten, iš kur jos mažiausia laukta, būtent, iš anglų proletariato. Prasideda didysis Didžiosios Britanijos angliakasių streikas, kuris atidaro lenkų anglims nesvajotas rinkas. Jau nuo 1925 m. rugsėjo mėn. aktyvėja lenkų prekybos balansas. Aktyvus prekybos balansas ugdo Lenkijos Banko aukso atsargą, didina jo valiutų fondą[388]. Anglių eksporto palaimą didina netikėtai geras derlius. Ir patsai dangus ėmė šypsotis zlotui. Dabar ir patys lenkai meta savo nusiminimą ir gerų vilčių kupini stoja į kovą su visais savo ūkio negalavimais. Pirmiausia jie sutvarko savo importą, vėliau

---

[387] Intervencija, iš lotynų interventio — įsikišimas, tarpininkavimas. Pinigų ar kapitalų rinkoje intervencija reiškia vertybių pirkimą ne tikslu įdėti į tas vertybes turimus pinigus, bet palaikyti tų vertybių kainą. Panašiai, intervencija gali būti daroma tam, kad numuštų vertybių kursą. Jei nėra kitų pirklių, tuomet perka tas, kuris intervuoja, kuris yra suinteresuotas palaikyti perkamosios vertybės kainą.

[388] Auksas: 1926 m. — 135,2 mil., 1927 m. — 318 mil. zl. Devizos: 1926 m. — 125 mil., 1927 m. rugsėjo mėn. — 220 mil. zl.

atstato ir savo biudžeto pajamų bei išlaidų pusiausvyrą. Palankus prekybos balansas ir tvirtas biudžetas ne tik sulaiko tolimesnį zloto kritimą, bet ir žymiai pakelia jo kursą[389]. Zlotas nustoja svyravęs. Jis užsispyręs laikosi kurso 1 $ — 8,9 zl.

Netenka abejoti, kad nemažos reikšmės zloto atkutimui turėjo ir 1926 m. gegužės mėn. Pilsudskio vadovaujamas perversmas, kurs įstato visą Lenkijos gyvenimą į naujas vėžes. Dabar atsistoja prie krašto ūkio vairų šaltesnio „lietuviško" būdo žmonės[390], kurie pakeičia romantiškus jautrios slaviškos širdies finansų politikos užsimojimus šalto proto, kapitalistinio apskaičiavimo ir kieto darbo žygiais. Tie vyrai tvirtai laiko jau faktiškai stabilizuotą zloto kursą labai sunkiomis 1927 m. gyvenimo sąlygomis, kai, pasibaigus anglų angliakasių streikui, prekybos balansas vėl pasidaro pasyvus, kai katastrofiškai krinta lenkų procentinių ir dividendinių popierių kursas, kai paskolų palūkanos siekia 36, 48 ir 60%; kai mažėja bankų depozitai, žmonės nebemoka skolų ir vekseliai tūkstančiais eina į protestą. Ta sunki ekonominė depresija veikia ir valstybės biudžetą: pradedama žiūrėti, kada galutinai truks tas taip sunkiai sumegztas valstybės pajamų bei išlaidų mazgas. Jei prie pasyvaus balanso būtų prisidėjęs biudžeto deficitas, tai zloto likimas būtų jau nulemtas. Žmonės jau buvo bepradedą kalbėti apie naują zloto katastrofą, apie trečiąją lenkų infliaciją.

Supranta kritingą zloto padėtį ir Lenkiją valdą vyrai. Jie žino, kad be užsienio kapitalistų paramos vargu ar bus galima atlaikyti faktinį zloto pastovumą, ir todėl susirūpina užsienio paskola. Tai paskolai turi praskinti kelius jau anksčiau pakviestas ekonominis vyriausybės patarėjas amerikietis prof. Kemmereris[391]. Lenkų vyriausybei gal jau ne tiek rūpi labai brangiai apmokami, šiaip labai vertingi Kemererio patarimai, kiek jo didelis USA kapitalistų sluoksniuose asmeninis svarumas. Be to, tas pats Kemereris turėjo padėti grąžinti ir lenkų visuomenei pasitikėjimą savo jėgomis.

---

[389] 1926 m. geg. 1 $=11 zl (paritetas 5,2), rugsėjo 1 $=8,9 zl.

[390] Be paties Pilsudskio, Stanewicz, Niezabitowski, Meysztowicz, Czechowicz (finansų ministras).

[391] Dr. Edwin Walter Kemmerer, Princetono universiteto ekonominių mokslų profesorius, American Economic Association pirmininkas, pagarsėjęs pakrikusių Pietų Amerikos notų bankų gydytojas. 1925 m. lenkų vyriausybės kviečiamas buvo kelioms savaitėms apsilankęs Lenkijoje. 1926 m. liepos 3 d. atvyko su ištisu ekspertų štabu ir pasiliko 10 savaičių. Tos komisijos darbų rezultatai buvo paskelbti finansų ministerijos išleistoje ir lenkų kalba knygoje „Sprawozdania oraz zalecenia komisji doradców finansowych pod przewodnictwem prof. Kemmerer'a. 3 tomai. Kraków 1926". (Originalas anglų kalba).

Po ilgų vargų bei derybų 1927 m. rugp. mėn. lenkams pasiseka gauti paskolą 72 mil. $ nominaline suma[392]. Paskola buvo gauta 20 metų iš 7% ir laiduota tam tikromis Lenkijos iždo pajamomis. Apskritai, finansinės paskolos sąlygos nebuvo lengvos, tačiau ne geresnės buvo ir politinės sąlygos. Kreditoriai pastatė 3 metams Lenkijos Banke savo komisarą, kuris kukliai buvo pavadintas patarėju. Komisaras ne tik turėjo prižiūrėti visų paskolos sąlygų vykdymą, bet ir šiaip turėjo labai plačių teisių ne vien Lenkijos Banke, bet ir pačioje finansų ministerijoje. Paskola buvo silpnam lenkų ūkio organizmui sveikas kraujas, kuris pastatė tvirtomis kojomis Lenkijos Banką ir to Banko kūdikį, zlotą. Beveik tuo pačiu metu, kai buvo gauta didžioji, t. v. stabilizacinė[393] 72 mil. $ paskola, 14 svarbesniųjų pasaulio notų bankų suteikia Lenkijos Bankui 20 mil. dolerių rediskonto teisę[394]. Dabar tas jau faktiškai nusistovėjęs zlotas galėjo būti ir juridiškai devalvuotas, kas ir padaryta 1927 m. spalio 13 d. Naujasis zlotas turi tik 58,12% senojo pariteto, atseit, 0,16879 g aukso[395]. Naujaisiais, pigesniais zlotais perkainojamas ir visas Lenkijos banko devizų ir aukso fondas, kuris tokiu būdu gauna labai žymų prieauglį[396].

Lenkijos Banko vadovybė, ryškiai patyrusi 1925 m., kaip lengvai gali griūti ir tariamai tvirta valiuta, deda didelių pastangų laikyti zlotą pastoviu ir vengia kartoti praeities klaidas. Tos visos pastangos duoda tikrai gerų rezultatų: Bankas plačiu mastu kredituoja žemės ūkį, pramonę ir prekybą, ypač daug dėmesio kreipdamas didesniam žemės ūkio gaminių bei pramonės dirbinių eksporto išplėtojimui. Nepakerta Banko pajėgumo ir daugiau kaip 2 metus einąs pasyvus prekybos balansas[397], kurio trūkumus išlygina vis plaukią užsienio kreditai. Lenkijos Banko

---

[392] 62 mil. $ ir 2 mil. £. Lakštai buvo pardavinėjami ne nominaline kaina po 100, bet po 92, tad faktiškai gauta iš tos paskolos tik 67 mil. $. Tuo tarpu grąžinimo kursas buvo ne nominalinis 100, bet 103.

[393] Paskola vadinama stabilizacine, nes ji buvo gauta galutiniam zloto stabilizavimui.

[394] Lenkų bankas gali diskontuoti tuose bankuose 20 mil. dolerių savo diskontuotų vekselių. Rediskontuoti reiškia antrą kartą diskontuoti arba perdiskontuoti jau diskontuotus vekselius.

[395] Iš vieno kg gryno aukso gaminama 5924,44 zl. Vienas senasis doleris = 8,9141 zl; vienas senasis aukso frankas = 1,72 zl.

[396] 1927 m. pabaigoje aukso ir aukso devizų fondai siekė bendros sumos 1 207 mil. zl. Be to, Bankas turėjo 207 mil. ne aukso devizų, atseit, tokių devizų, kurių kilmės krašte nebuvo galima paritetu laisvai pirkti aukso. Aukso ir devizų fondą padidino ne tik jo apskaičiavimas naujais frankais, bet ir gautos paskolos 550 mil. zl suma.

[397] Nuo 1927.IV iki 1929.VII.

aukso ir devizų atsargos laikosi tinkamoje aukštumoje[398]. Kraštas ir užsienis pasitiki Lenkijos Banku ir jo valiutos patvarumu.

Reikalai pradeda blogėti nuo 1930 m. Prasidėjusi USA ir Vakarų Europoje ūkio krizė verčia užsienio kreditorius reikalauti grąžinti pinigus. Lenkijos Banko aukso ir devizų fondai mažėja. Nieko čia negali bepadėti ir aktyvus nuo 1929 m. vidurio prekybos balansas. Padėtis pasidarė tikrai kritinga 1931 m. vasarą, kai įvyko stambūs monetiniai ir bankiniai Vakarų Europos sukrėtimai; užsienis reikalauja mokėti skolas, kraštas tezaurizuoja auksą ir devizas. Niekas nenori pasitikėti nei lenkų bankais, nei lenkų pinigais. Banko aukso ir devizų atsargos smarkiai mažėja[399], tačiau Bankas nesustoja laisvai keitęs devizomis savo notų. Nuo 1932 m. pabaigos padėtis gerėja: nebeliko užsienio trumpalaikių skolų, krašte aprimo aukso tezaurizavimas. Lenkijos Banko aukso atsarga laikosi beveik vienodame lygyje. Dalykai pasikeičia 1935 m. Blogėjanti kai kurių užsienio valstybių monetinė padėtis sukelia ir Lenkijoje savais pinigais nepasitikėjimo bangą. Kaip tik tuo pačiu metu ir prekybos balansas ima blogėti. Auksas vėl pradeda bėgti iš Lenkijos Banko[400]. Tuo pačiu metu didėja notų apyvarta, kuri pirmą kartą prašoka milijardą[401]. Kas kart plačiau pradedama visuomenėje ir Banke kalbėti apie neišvengiamą devizų varžymą.

Kilę tuo klausimu nuomonių skirtumai du kartu per 4 mėnesius pakeičia Lenkijos Banko vadovybę[402]. Kai mėginimai gauti paskolą Londone ir Paryžiuje neduoda lauktų rezultatų, nebeturima kitos išeities, kaip 1936 m. bal. 27 d. įgyvendinti kontroliuojamąją valiutą. Devizų suvaržymas nesustabdo aukso fondo mažėjimo[403]. Visuomenė dar mažiau bepasitiki savais pinigais. Birželio 26 d. įvedami nauji labai griežti valiutiniai suvaržymai, kurie, be kitko, sustabdo ir valstybinių užsienio paskolų mokėjimus tiems kraštams, su kuriais Lenkija turi pasyvų prekybos balansą. Nuo antrosios 1936 m. pusės pradeda vėl didėti Lenkijos Banko aukso atsarga[404]. 1937 m. pamažu švelninami griežti devizų suvaržymai ir mėginama sutvarkyti užsieninių paskolų palūkanų mokėjimus. Jau vasario mėn. vyriausybė

---

[398] 1929 m. pabaigoje LB turi aukso ir devizų 1 227 mil. zl, tame skaičiuje 108 mil. devizų netinkamų notų padengimui.

[399] Nuo 1930 iki 1932 m. rudenio išplaukė iš Lenkijos Banko apie 600 mil. zl aukso ir devizų.

[400] 1935 m. aukso sumažėjo 59 mil. zl., taip kad 1936 m. liko 444 mil. zl.

[401] 1007,2 mil. zl.

[402] 1936 m. vasario mėn. prezidentą Wróblewskį pakeičia pulkininkas Kocas, gegužės mėn. Kocą pakeičia Dr. Byrka.

[403] 1936 m. liepos 1 d. lieka tik 370,5 mil. zl.

[404] 1938 m. — 446,2 mil. zl.

siūlo mokėti užsienio kreditoriams 35% jiems priklausomų palūkanų, bet užtat jie turi dovanoti likusius 65%. Kas su tokiu pasiūlymu nesutinka, tas palūkanų apmokėjimui gauna 20 metų termino 3% apmokamus dolerinius bonus. Bent kiek vėliau padaroma išimtis 1927 m. „stabilizacinės paskolos" lakštų savininkams: jiems numušamos palūkanos nuo 7 iki $4^1/_2$%, tačiau mokama visa sumažintų palūkanų suma.

Lenkijos Bankas nuo pat savo įsikūrimo buvo svarbiausias trumpaterminių paskolų šaltinis. Jo teikiami kreditai sudarydavo vidutiniškai 40% visų krašto trumpalaikių paskolų sumos. Bankas teikė kreditus, žiūrėdamas ne tik krašto ūkio reikalų, bet ir savo aukso bei devizų fondų stovio. Plačiai teikiami kreditai didina notų apyvartą, padidėjusi notų apyvarta lengvina notų keitimą devizomis ir tuo mažina aukso devizų fondą. 1930 m. pabaigoje, kai stipriai sumažėjo aukso ir devizų fondai, Bankas ne tik pakelia diskonto procentą iki $7^1/_2$, bet ir įgyvendina eilę kitų kredito suvaržymų[405]. Nuo 1933 m. Bankas švelnina savo restrikcinę kredito politiką, ir paskolų suma vėl ima sparčiai augti[406]. Smarkiai pašokę kreditai turėjo žymiai padidinti ir notų apyvartą[407]. Kai tuo pačiu metu ėmė mažėti ir aukso atsarga[408], tai nuo 1938 m. rugsėjo mėn. pradėjo trūkti ir įstatyminio 30% aukso padengimo. Didžiausia kreditų dalis teikiama krašto ūkiui kitų kredito įmonių tarpininkavimu[409]. Žymią ir tai vis didėjančią poziciją užima Banko vekselių portfelyje žemės ūkio kilmės vekseliai. Tie vekseliai yra daugiausia 6 mėn. ir dažnai reikalingi yra prailginimų. Diskonto procentas rodė beveik nuolatinę kritimo tendenciją[410]. Banko pradžioje diskonto procentas siekė 12%, lombardo procentas 16, tačiau pamažu nusileido pirmasis iki $4^1/_2$, antrasis iki $5^1/_2$[411]. Atviros rinkos politikoje Lenkijos Bankas neparodė didesnio veiklumo, nes pati krašto pinigų bei kapitalų rinka neturėjo tokiai politikai tinkamų sąlygų.

Lenkijos Bankas yra akcinė bendrovė, kuriai valstybė suteikė 20 metų notų emisijos teisę. Notos yra privaloma mokė-

---

[405] Priima tik visai tikrus vekselius, ir tai dar tik tokius, kurių terminas nėra ilgesnis kaip 75 dienos.

[406] 1938 m. X.31 paskolos siekė 1161,6 mil. zl, kai 1937.X.31 buvo tik 771 mil. zl.

[407] 1938.X.31 — 1475,7 mil. zl, 1937.X.31 — 1093,8 mil. zl.

[408] 1938.VIII.31 — 448 mil. zl, IX.30 — 437,2 mil. zl.

[409] Apie 80% kreditų eina per kitus bankus.

[410] Jis buvo tik tris kartus pakeliamas: 1925 m. rugpiūčio mėn. nuo 10 iki 12, 1929 m. bal. mėn. nuo 8 iki 9 ir 1930 m. spalio mėn. nuo $6^1/_2$ iki $7^1/_2$

[411] Nuo 1937.XII.18.

jimo priemonė. Pirmykštis Banko statutas buvo jau ne vieną kartą keičiamas. Pagrindinis Banko kapitalas iš pradžių buvo 100 mil. zl, kurių tik 1% priklausė iždui. 1927 m. kapitalas buvo padidintas 50 mil. zl. Visos naujosios akcijos teko iždui. 1936 m. Bankas nuperka iš iždo visas tas akcijas, ir pagrindinis kapitalas nusileidžia iki senojo dydžio. Didelis pagrindinis kapitalas reikalauja didelių pelnų, nes kiekvienai 100 zlotų akcijai reikia uždirbti 8% dividendo. Bankas, besivaikydamas didelių pelnų, dažnai turi paleisti iš akių visuomeninės gerovės reikalus. Tokie samprotavimai ir paskatino Banką sumažinti savo akcinį kapitalą. Iš pradžių visos Banko akcijos buvo vardinės. Tokios akcijos nelabai tinka įvairiems prekybiniams sandėriams, nes jų perleidimams reikalingas yra Banko valdybos sutikimas. 1926 m. leidžiama vardinės akcijos pakeisti nevardinėmis, tačiau bendra šių paskutiniųjų suma neturėjo prašokti 15% Banko pagrindinio kapitalo. 1933 m. tas suvaržymas panaikinamas ir drauge nustatoma, kad vardinės akcijos bus išduodamos lakštais, kurie turės nemažiau 25 akcijų. Visuotiniame akcininkų susirinkime gali dalyvauti tik vardinių akcijų savininkai, kurie bent 4 mėnesius prieš visuotinį susirinkimą buvo jau įtraukti į akcijų savininkų knygas. Tuo būdu negali turėti Banko gyvenimui didesnės reikšmės nepageidaujami asmens. 25 akcijos duoda vieną balsą, tačiau niekas negali turėti daugiau kaip 500 balsų. Toks nuostatas, perdaug neapsunkindamas balsavimo eigos, vis dėlto neatiduoda Banko likimo į vieno ar kelių stambesniųjų akcininkų rankas.

Valdomuosius Banko organus sudaro: visuotinis susirinkimas, taryba, pirmininkas, vicepirmininkas, valdyba ir revizijos komisija. Visuotinis susirinkimas: 1) tvirtina metinę banko apyskaitą, balansą, pelno bei nuostolių sąskaitą ir paskirsto pelną, 2) renka tarybos ir revizijos komisijos narius, 3) sprendžia pagrindinio kapitalo padidinimo ar sumažinimo reikalus, Banko statuto pakeitimus ir pagaliau paties Banko likvidavimą. Banko tarybą sudaro: pirmininkas, vicepirmininkas, 12 visuotinio susirinkimo išrinktų narių ir finansų ministro skiriamas komisaras. Banko taryba nustato Banko veikimo gaires, prižiūri Banko vykdomųjų organų darbą, nustato diskonto procentą ir sprendžia tuos visus reikalus, kurie nėra pavesti visuotiniam susirinkimui. Banko pirmininką ir vicepirmininką skiria 5 metams, ministrų tarybos pasiūlymu, respublikos prezidentas. Pirmininkas veda tarybos posėdžius, prižiūri tarybos nutarimų vykdymą ir seka visą Banko darbų eigą. Vicepirmininkas neturi savo atskiros veikimo srities. Jis padeda pirmininkui ir reikalui esant jį pavaduoja. Valdyba sudaro vykdomąjį bei administracinį Banko

organą. Valdybos narius renka taryba ir tvirtina finansų ministras. Revizijos komisiją sudaro 5 nariai.

Bankas turi keisti savo notas aukso monetomis, tačiau to keitimo pradžią nustato ministrų taryba. Tuo tarpu Bankas gali keisti notas savo pasirinkimu aukso monetomis, aukso lydiniais ar aukso devizomis. Faktiškai notos keičiamos tik devizomis. Notų padengimo nuostatai nebuvo pastovūs. 1924 m. statutas reikalavo padengti bent 30% paleistųjų notų auksu ar devizomis. 1926 m. buvo leistas ir mažesnis padengimas, tačiau tokiu atveju Bankas turėjo mokėti iždui progresinį mokestį ir pakelti diskonto procentą virš 6%. 1927 m. padengimas pakeltas iki 40%, kurio $^3/_4$ turi sudaryti auksas. Tokiu pat padengimu turėjo būti laiduojami ir visi nemenininiai depozitai. 1933 m. dar kartą keičiami padengimo nuostatai. Dabar tinkamu padengimu laikomas tiktai auksas, tačiau padengimo dydis sumažinamas iki 30% normos. Tokiu pat nuošimčiu turi būti padengta ir ta depozitų suma, kuri prašoka 100 mil. zl. Pagaliau, 1939 m. vasario 13 d. visuotinis susirinkimas dar kartą keičia padengimo normas: notų ir nemenininių depozitų padengimas auksu pakeliamas vėl iki 40%, tačiau nustatoma, kad iki 800 mil. zl notos ir nemenininiai depozitai nėra reikalingi auksinio padengimo. Laisva nuo padengimo 800 mil. zl suma Banko tarybos nutarimu gali būti pakelta iki 1200 mil. zl. Notos, nepadengtos auksu, turi būti laiduojamos: 1) devizomis, 2) prekybiniais vekseliais, 3) varantais[412], 4) procentiniais popieriais ar jų kuponais, 5) krašto biloniniais pinigais, tačiau tokių pinigų suma neturi prašokti 5% paleistųjų notų sumos, 6) paskolos įkaito lakštais, 7) iždo skolos pasižadėjimais (bonais), kurių bendra suma negali pra-

---

[412] Varantas (anglų warrant — įgaliojimas, teisė, leidimas) — prekių sandėlio liudijimas. Varantas yra vertybinis popieris, kuriuo prekių sandėlis liudija, kad popieryje nurodytos prekės yra pakrautos sandėlyje ir gali būti atsiimtos pristačius tą popierių. Prekių sandėlių liudijimai yra dviejų rūšių: anglo-saksų kraštuose prekių sandėlio liudijimą sudaro du dokumentai, Europos kontinente dažniausiai vienas dokumentas. Kai yra du dokumentai, tai vienas dokumentas yra pakrautų prekių nuosavybės įrodymas, antras — tas prekes įkeisti įgaliojimas. Pirmuoju dokumentu prekės perleidžiamos, antruoju — įkeičiamos. Varantu, tikra to žodžio prasme, yra tik įkeitimo dokumentas, kai nuosavybės raštas yra vien tik pakrautų prekių sandėlio liudijimas. Kur sandėlio liudijimą sudaro tik vienas dokumentas, tenai tame pačiame dokumente yra jau ir varantas, atseit, tuo pačiu vienu dokumentu prekės perleidžiamos ir įkeičiamos. Dviejų dokumentų sistemoje yra tas patogumas, kad pakrautų prekių savininkas, ir įkeitęs savo prekes, atseit, atidavęs varantą, turi rankose kitą dokumentą, kuriuo gali savo prekes perleisti kitam. Prekių įkeitimai atžymimi ir nuosavybės dokumente.

šokti 150 mil. zl[413], 8) diskontuotais iždo vekseliais iki 400 mil. zl[414].

Be notų emisijos Bankas dar daro šias komercines operacijas: 1) diskontuoja prekybinius vekselius, varantus, procentinius popierius bei jų kuponus, 2) duoda paskolas, laiduojamas brangiaisiais metalais, vekseliais, devizomis ir procentiniais popieriais, kurie kotiruojami Lenkijos biržose, tačiau bendra tokių popierių suma neturi prašokti 30% Banko vekselinio portfelio sumos, 3) perka ir parduoda savo sąskaita brangiuosius metalus, devizas, valstybės, savivaldybių ir ipotekos įstaigų procentinius popierius, jei tie popieriai kotiruojami Lenkijos biržose, tačiau bendra tokių popierių suma negali prašokti 150 mil. zl, 4) ima depozitus ir veda žiro atsiskaitymus, 5) daro perlaidas, 6) inkasuoja vekselius ir kitus skolos dokumentus, 7) ima saugoti įvairias vertybes ir 8) atlieka įvairias bankines komiso operacijas.

Banko pelne, kiek tas pelnas prašoka 8% pagrindinio kapitalo, dalyvauja ir iždas, gaudamas pusę tos sumos, kuri lieka išmokėjus 8% dividendo. Jei pelnas prašoka 12% pagrindinio kapitalo, tai iždui tenka didesnė dalis tos sumos, kuri prašoka 8% pagrindinio kapitalo. Lenkijos Bankas turi 49 skyrius ir 247 agentūras.

7. LATVIJOS BANKAS

1918 m. lapkričio 18 d. latvių tauta pasiskelbė nepriklausoma valstybe ir pripažino teisėtomis savo krašto mokėjimo priemonėmis rusų ir vokiečių valiutų pinigus. 1919 m. pradžioje, užėmę beveik visą Latviją, bolševikai ne tik atnešė naujų Rusijos pinigų, bet ir paleido savuosius, taip vadinamus latvių darbininkų rublius, kurių nenorėjo imti ir patys bolševikai. Tautinė demokratinė latvių vyriausybė turėjo du keliu finansuoti krašto atvadavimą: gauti užsienio paskolą ar leisti savo popierinius pinigus. Kadangi latviams niekas užsienyje pinigų neskolino, jei neminėti mažutės 5 mil. ostmarkių paskolos, kurią, palyginti, sunkiomis sąlygomis buvo jiems davę lietuviai, tai turėjo griebtis popierinių pinigų leidimo.

1919 m. kovo 23 d. įstatymas įgalioja vyriausybę tai padaryti. Leidžiamųjų pinigų suma paliekama vyriausybės nuožiūrai. Naujos valiutos piniginiam vienetui paliktas senas rusų pavadinimas — rublis. Latvių rublio kursas turėjo būti lygus 2 markėm, arba 1½ tuometiniam popieriniam rusų rubliui. Valdžia

[413] 1939 m. vasario 13 d. visuotiniojo susirinkimo nutarimas. Buvo 100 mil. zl.

[414] Iki 1939 m. vas. 13 d. buvo 10% vekselinio portfelio.

iš pradžių ketino paleisti tik 25 mil. rublių, tačiau pačios gyvenimo sąlygos verste vertė latvius vis didinti rublių apyvartą.

Rublio likimu buvo pavesta rūpintis 1919 m. rugp. mėn. įkurtam finansų ministerijos valiutos skyriui. Valiutos skyrius nepajėgė saugoti rublio vertės, nes vyriausybė leido rublius milijardinėmis sumomis. Rublio vertė kasdien mažėjo. Dargi net visai pakrikęs carinis rublis darė latvių rubliui konkurenciją. 1920 m. kovo 18 d. vyriausybė paskelbia, kad vienas tik latvių rublis tėra teisėta mokėjimo priemonė. To įstatymo reikalavimu visi senesnieji skolų pasižadėjimai paverčiami latvių rubliais. Rublis, virtęs vienintele teisėta mokėjimo priemone, praplėtė savo rinką ir tuo pačiu jau pakėlė savo kursą. Tačiau tas kurso pakilimas buvo tik laikinis reiškinys, nes biudžeto deficitai ir pasyvūs prekybos balansai, smarkiai didindami pinigų apyvartą[415], visą laiką neigiamai veikė rublio kursą.

Tokiomis sąlygomis energingas, finansų klausimais patyręs Ringolds Kalnings paima finansų ministeriją ir pasiryžta įgyvendinti monetinę reformą. 1921 m. bal. 22 d. pasirodo biudžeto įstatymas, kuris priverčia subalansuoti valstybės pajamas ir išlaidas. Toliau, tas pats Kalnings sumaniomis priemonėmis stengiasi pakelti rublio vertę: griežtai mažina valstybės išlaidas, naikina nereikalingas ministerijas ir įstaigas, uždaro nuostolingus valstybinius monopolius, remia savąją pramonę, sunkina importą ir teikia įvairių lengvatų eksportui.

Tačiau ir tos visos priemonės negalėjo sustabdyti rublio kurso svyravimų. 1921 m. liepos 21 d., senų žiro bankų pavyzdžiu, Kalnings duoda kraštui idėjinį piniginį vienetą latą. Lato vertė turėjo būti lygi vienam aukso frankui, arba, kitais žodžiais, latas turėjo turėti 0,290322 g aukso. Dabar visi, tiek viešojo, tiek privataus ūkio atsiskaitymai vedami tuo idėjiniu latu, nors faktiškai visi mokėjimai daromi latviškais rubliais. Rublių kursas nustatomas Rygos biržoje pagal aukso franko vertę. Tuo tarpu notų banko nekurta, bet tik valstybės taupomąsias kasas pavertė valstybiniu taupymo ir skolinimo banku. Toks laikinio pobūdžio bankas turėjo sudaryti būsimam notų bankui aukso ir valiutų atsargą. Sustiprėjus ekonominei ir valiutinei Latvijos padėčiai, pasirodo 1922 m. rugpiūčio 3 d. įstatymas, kuris paskelbia latą vienintele krašto valiuta. Latvių rubliai palikti apyvartoje ir turėjo eiti kursu 1 latas = 50 rub.

1922 m. rugsėjo 19 d. steigiamas Latvijos Bankas, kuris lapkričio 1 d. atidaro savo kasos langus. Taupymo ir skolinimo bankas nustoja gyvavęs ir atiduoda savo aktyvus ir pasyvus

[415] 1921 m. pradžioje jau buvo paleista 2465 mil. rub.

naujam Latvijos Bankui. Latvijos Bankas nėra akcinė bendrovė, bet tik valstybinė įstaiga su tam tikra labai aprėžta autonomija. Pagrindinis Banko kapitalas iš pradžių buvo 10 mil. Tam kapitalui padidinti buvo skiriama kasmet 25% metinio pelno, kol jis pasieks 25 mil. latų. Greitu laiku tas pagrindiniam kapitalui skiriamas nuošimtis buvo sumažintas iki 20 ir pagaliau 1937 m. nutariama, kad tolimesnis pagrindinio kapitalo didinimas esąs niekuo nepateisinamas ir ūkiškai neproduktingas ir todėl turįs būti tuojau sustabdytas. Tuo būdu pagrindinis kapitalas pasiliko 21,6 mil. latų. Tuo pačiu metu įsteigiamas ypatingas fondas, kuriam skiriama 30% metinio pelno. To fondo lėšos, finansų ministro sutikimu, gali būti naudojamos visuomeniškai naudingiems krašto ūkio reikalams. Be to, iš pelno buvo imama ir 10% atsargos kapitalui. Visą likusį pelną gauna valstybė.

Banko valdomuosius organus sudaro taryba ir valdyba. Taryba turi 11 narių, pirmininką ir jo pavaduotoją. Vienuolikos narių tarpe yra ir Banko valdytojas su finansų ministro atstovu. Banko valdybą sudaro 5 žmonės. Visus Banko organus skiria 3 metams, finansų ministrui pristačius, ministrų taryba. Banko valdytojas ir finansų ministro atstovas gali būti vyriausybės kiekvienu laiku atšaukiami. Finansų ministras trijų dienų laike gali suprotestuoti visus Banko organų nutarimus. Suprotestuoti nutarimai galutinai sprendžiami ministrų tarybos.

Banko darbą kontroliuoja komisija, kurią sudaro du valstybės kontrolės atstovai ir vienas finansų ministerijos valdininkas. Latvijos bankas, Anglijos banko pavyzdžiu, padalytas emisijos ir komercijos skyriais. Notos padengiamos angliškai-rusiška sistema: iki 100 mil. latų notos turi būti padengtos 50% auksu ir devizomis, o visa esamų apyvartoje notų suma, kuri prašoka 100 mil. latų, padengiama šiuo būdu: iki 150 mil. turi būti padengta 75%, virš 150 mil. turi būti padengta 100% auksu ir devizomis. 1936 m. gegužės mėn. notų apyvartos elastingumo sumetimais pakeičiami padengimo nuostatai ta prasme, kad iki 100 mil. latų notos turi būti padengtos 30% auksu ir devizomis, o kas prašoka 100 mil. — padengiama 50%[416]. Savo skolas ieškodamas prievartos keliu, Latvijos bankas turi pirmenybės prieš visus kitus kreditorius.

1924 m. buvo išimti iš apyvartos senieji rubliai, kurių vietoje valdžia paleido naujus popierinius pinigus 1, 2, 5, 10 ir

[416] Notų apyvarta buvo, palyginti, iki pat 1937 m. labai nedidelė: ji svyravo tarp 30 ir 40 mil. latų. Čia kalti buvo gausiai leidžiami valdžios pinigai. Kai 1933 m. rugs. 28 d. latas buvo juridiškai nuvertintas, notų apyvarta ėmė didėti, pašokdama iki 65 mil. latų.

20 latų. Iždo pinigai turėjo būti padengiami 25% auksu, kuris turėjo būti laikomas Latvijos Banke. Kai susidurta su aukso parūpinimo sunkumais, auksu padengimo sistema pakeista kontingentu. Buvo nusistatyta neleisti popierinių pinigų daugiau kaip 49 mil. latų[417]. Be to, buvo paleistas, palyginti, didelis smulkių biloninių monetų kiekis. Valdžios popieriniai pinigai drauge su gausiu bilonu labai pasunkino Latvijos Banko uždavinį — laikyti latą paritete. Be valdžios pinigų buvo dar ir antras nuolatinis lato kenkėjas, tai dažnai pasyvus prekybos balansas, kuris buvo mėginta išlyginti trumpalaikėmis paskolomis, prekių tranzito pajamomis ir svetimšalių krašte išleidžiamais pinigais.

1931 m. vokiečių bankų katastrofa sunkiai paveikė Latvijos pinigų rinką ir smarkiai sukrėtė patį Latvijos Banką. Kai tų pačių metų rugsėjo 21 d. anglai atpalaidavo savo svarą nuo aukso standarto, Latvijos Bankas, kuris laikė svarais labai žymią savo atsargų dalį, gavo tokį stiprų smūgį, kad jau spalio 8 d. turėjo atsisakyti laisvos, vien ekonominiais sumetimais vedamos devizų politikos ir įgyvendinti kontroliuojamąją valiutą. Kaip kituose kraštuose, taip ir Latvijoje kontroliuojamoji valiuta sukūrė krašte du pinigų kursus: vienas kursas oficialus, paritetinis, antras — privatinis, daugiau ar mažiau nusmukęs nuo krašto valiutos pariteto. Oficialiu kursu keitė pinigus Latvijos Bankas, nusmukusiu kursu pirko ir pardavinėjo Latvijos pinigus užsienio bankai ir krašto „juodoji birža". Pamažu tasai neoficialus, privatinis, pigesnis lato kursas taip įsigalėjo užsienyje ir, pagaliau, pačiame krašte, kad ir pats Latvijos Bankas turėjo faktiškai prisitaikyti tam kursui ir pradėjo mokėti už jam pristatomas devizas 15—30% brangiau, negu juridiškai leido lato paritetas. Pagaliau, tą jau faktiškai įvykusį lato nuvertinimą juridiškai patvirtina ir įstatymo leidėjas. 1936 m. rugsėjo 28 d. latas atpalaiduojamas nuo savo saitų su auksu ir susiejamas su kritusios vertės anglų svaru santykiu 1 £ = 25,22 latai. Tuo būdu latas, nebetekęs maždaug 40% savo vertės, pasidaro šalutine anglų piniginės sistemos valiuta, kurios piniginio vieneto vertė pareina nuo visų anglų svaro kurso svyravimų. Dabar naujaisiais latais apskaičiuojamas aukso ir devizų fondas ir tokiu būdu gautas sąskaitybinis pelnas paskiriamas devizų stabilizavimo fondui.

---

[417] Kontingentas pilnai nebūdavo išnaudojamas, tačiau iždo pinigų apyvarta iki pat 1937 m., paprastai, prašokdavo Latvijos Banko notų sumą. Tokia padėtis turėjo žymiai pasunkinti Latvijos Bankui tvarkyti krašto pinigų apyvartą.

8. ESTIJOS BANKAS

Estija, palyginus su Lietuva ir Latvija, buvo kur kas geresnėje padėtyje: ji nebuvo Didžiojo karo kautynių laukas, jai neteko išgyventi žiaurios vokiečių okupacijos laikų. Tiesa, ir Estija buvo 10 mėnesių laikinai vokiečių užimta, kai bolševikai buvo nutraukę derybas su vokiečiais ir austrais Lietuvos Brastoje[418], tačiau tokį užėmimą jau išvakarėse vokiečių galybės žlugimo negalima laikyti tikra prasme karo okupacija. Vokiečiai, bevaldydami Estiją, paleidžia tenai nemažas ne tik savo markių, bet ir osto pinigų sumas. Estija dar 1918 m. vasario 24 d. buvo pasiskelbusi nepriklausoma valstybe, tačiau visai savarankiškai galėjo pradėti tvarkytis tik pasitraukus vokiečių kariuomenei. Pasklidę krašte rusų rubliai greitu laiku nebetenka beveik jokios vertės, pasilikusieji vokiečių sistemos pinigai pradeda kaskart smarkiau smukti. Krašte pasijunta didelis pinigų trūkumas, kuriam pašalinti iždas leidžia popierinius pinigus, kurių vienetas buvo pramintas „marke". Markės vertė turėjo būti lygi vienai vokiečių markei. Markės neturėjo jokio padengimo. Jų buvo leidžiama tiek, kiek reikalavo vedamas su bolševikais karas ir kuriamas valstybinis aparatas. Taip tvarkoma pinigų gamyba turėjo labai padidinti markių apyvartą ir atitinkamai numušti jų vertę.

1919 m. vas. 14 d. steigiamas Estijos Bankas. Naujas Bankas savo teisiniu pobūdžiu yra akcinė bendrovė, tačiau visas akcijas nuperka valstybė. Bankas neturi notų emisijos teisės. Jis verčiasi gaunamais depozitais. 1920 m. vas. 2 d. Tartu mieste pasirašoma taikos sutartis su bolševikais, pagal kurią estai gauna 15 mil. aukso rub. karo nuostolių atlyginimo. Dalis to aukso buvo pavesta Estijos Bankui būsimų notų apdraudimui. 1921 m. pasirodo pirmosios Estijos Banko notos. Stambi iš bolševikų gauta aukso suma sugundo estų vyriausybę imtis vykdyti plačius, realiomis krašto ūkio sąlygomis visai nepateisinamus politinius bei ekonominius sumanymus. Tuos visus sumanymus drąsiai imasi finansuoti, pasitikėdamas savo aukso atsarga, Estijos Bankas. Tokia Banko politika turėjo sukurti kreditų infliaciją, kuri, Estijos gyvenimo sąlygomis, kur visai nebuvo išplėtotos čekių bei žiro atsiskaitymo operacijos, greitu laiku virto tikra notų infliacija. Estijos Bankas deda visų pastangų atlaikyti mar-

[418] Lietuvos Brastoje (dabar Brześć nad Bugiem) nuo 1917.XII.17 d. iki 1918.III.3 ėjo vokiečių bei austrų taikos derybos su bolševikais. Kai bolševikų delegacijos pirmininkas Joffė atsisakė priimti vokiečių sąlygas, tai vokiečiai pradėjo karo veiksmus ir užėmė Estiją. Nusigandę bolševikai siunčia Trockį, kuris pasirašo vokiečių padiktuotas taikos sąlygas.

kių vertę ir todėl laisvai keičia savo notas aukso devizomis ar net ir pačiu auksu, tačiau tuo pačiu metu vis dar nesiaurina kreditų, nemažina pinigų apyvartos. Tokia politika, kuri, viena ranka keisdama notas auksu ar devizomis, mažina pinigų apyvartą, kita ranka, laisvai duodama kreditus, didina tų pačių pinigų apyvartą, turėjo greitu laiku ištuštinti aukso atsargas. Stambūs kreditai, dažnai teikiami įvairiems, ūkiškai sunkiai pateisinamiems reikalams galų gale jei jau ne visai žuvo, tai tikrai „įšalo" ilgiems metams.

1924 m. pradžioje pati Banko vadovybė, pagaliau, pamato, kokioje padėtyje atsidūrė Bankas. Nebematydamas kitos išeities, Banko valdytojas paskelbia visuomenei katastrofingos Banko padėties duomenis. Kyla didelė audra seime, kuri nuverčia pačią vyriausybę. Naujoji vyriausybė pasižada kraštui vesti visai kitą, tikrai sveiką krašto politiką, kovoti su pinigų infliacija ir laikyti pinigų vertę. Tų pastangų rezultatas buvo įgyvendinimas idėjinės skandinavų kronos[419], kuri turėjo būti vartojama kaip skaičiavimo vienetas. Naująjį pinigų vienetą, kroną, turėjo atitikti 100 estų markių. Tačiau ir pati vyriausybė turėjo greitai įsitikinti, kad vien pastovaus skaičiavimo vieneto įgyvendinimu neįmanoma atstatyti palaužtos pinigų sistemos. Nebepajėgdama nieko kito padaryti, estų vyriausybė kreipiasi į Anglijos vyriausybę, prašydama atsiųsti finansų reikalais patarėją. Atvyksta sir Williamsonas[420], vyras didelių gabumų ir didelio takto, kuris paima į savo rankas estų piniginės sistemos atstatymo reikalus. Greitu laiku Williamsonas įsitikina, kad naminėmis priemonėmis jau nebeįmanoma gydyti Estijos Banką, ir todėl pataria estų vyriausybei kreiptis į Tautų Sąjungą ir prašyti pagalbos.

1924 m. rugsėjo 14 d. estų valdžios delegacija prašo Tautų Sąjungos Tarybą susirūpinti Estijos finansine bei monetine padėtimi. Tautų Sąjungos Taryba siunčia komisiją ištirti Estijos ūkio padėtį. Vadovaudamasis tos komisijos parengtu raportu, Tautų Sąjungos finansinis komitetas sudaro tokį estų valiutos sanacijos planą, kuris reikalauja: 1) išleisti naują piniginio vieneto įstatymą, 2) pagaminti naują Estijos Banko statutą, 3) pavesti Estijos Bankui valdžios popierinių pinigų emisiją drauge su visų tų pinigų apdraudimu, 4) įsteigti ipotekos banką ir jam atiduoti visus Estijos Banko įšalusius kreditus, 5) uždrausti Estijos Bankui mokėti palūkanas už bet kokios rūšies depozitus, 6)

---

[419] 1 krona = 0,4032258 g aukso.

[420] Williamson, Sir Walter James Franklin (g. 1867), Indijos finansų administracijos aukštas pareigūnas; 1904—1925 Siamo vyriausybės finansinis patarėjas, 1926—1930 Estijos vyriausybės ir Estijos Banko finansinis patarėjas.

pastatyti Estijos Banke Tautų Sąjungos komisarą, 7) rūpintis gauti užsienio paskolą.

Estų vyriausybė priima tuos visus reikalavimus. 1926 m. Tautų Sąjungos tarpininkavimu estai gauna 7½%[421] 1 350 000 £ nominalinės vertės paskolą. Paskola buvo laiduota Estijos akcizų pajamomis. Gautų pinigų 1 mil. £ tenka Estijos Bankui, likusi suma eina kuriamam ipotekos bankui.

1927 m. pasirodo nauji piniginio vieneto ir Estijos Banko įstatymai. Idėjinė estų krona paverčiama faktiniu piniginiu vienetu, kuris turi 0,403 2258 g aukso. 250 mil. estų markių Estijos Banko pagrindinis kapitalas paverčiamas 5 mil. kronų. Vyriausybei paliekama teisė gaminti tik bilonines monetas, kurių negali būti daugiau kaip 9 kronos kiekvienam gyventojui. Estijos Banko notos ir visi neterminiai jo pasižadėjimai turi būti 40% padengti auksu ir aukso devizomis. Bankas diskontuoja prekybinius 3 mėnesių vekselius, tačiau žemės ūkio kilmės vekseliai gali būti 6 mėn. ir miškų prekybos vekseliai 9 mėn. Valstybės galva skiria 5 metams Banko tarybos pirmininką ir du jo padėjėjus. Taryba skiria Banko valdybos narius.

1928 m. sausio 1 d. pradeda veikti naujasis Estijos Banko statutas. Tautų Sąjungos komisaru pasilieka buvęs vyriausybės finansinis patarėjas Williamsonas. Jam duodama teisė sustabdyti Banko valdomųjų organų nutarimų vykdymą. Sustiprintas tokiais galingais syvais, kaip 1 mil. £, ir prižiūrimas gerai patyrusio ekonomisto Williamsono Estijos Bankas be didesnių sunkumų laiko iki 1931 m. rudens savo kronos pastovumą. Anglų svaro kritimas sudaro tokį sunkų Estijos Bankui smūgį[422], kad grynai bankinėmis priemonėmis pasidaro nebeįmanoma atlaikyti kronos paritetas. Todėl kronos kursui apsaugoti estai imasi administracinių priemonių ir 1931 m. spalio mėn. 18 d. įgyvendina kontroliuojamąją valiutą. Dideliais vargais estai, kaip ir latviai, laiko oficialų paritetinį kronos kursą, kamuoja savo ūkį įvairiais administraciniais varžtais, tačiau nepajėgia laisvoje krašto bei užsienio rinkoje sulaikyti kronos kritimo.

Estų krona pamažu nebetenka 30% savo vertės. Pagaliau, tą liūdną faktą turi pripažinti ir patsai Estijos Bankas. Nuo 1933

---

[421] Faktiškai teko mokėti 8½%, nes paskolos lakštai buvo parduoti žemiau pari, atseit, pigiau, negu buvo nominalinė tų lakštų kaina, tačiau palūkanas, kaip paprastai, reikėjo mokėti nuo nominalinės sumos.

[422] Estijos bankas žymiausią savo devizinių atsargų dalį laikė anglų svarais, todėl ir svaro kritimas sudarė jam labai didelių nuostolių. Estų Bankas baigė 1931 m. su 3,82 mil. kr nuostolių, kurie buvo nurašyti nuo atsargos kapitalo, be to, 2,23 mil. kr nuostolių, kurių padengimą laidavo vyriausybė, pasiliko balanse.

m. sausio 1 d. Estijos Bankas perka devizas, primokėdamas 15% devizų kainos, ir parduodamas devizas reikalauja iš devizų pirkėjo tokios pat priemokos. Šiuo paskutiniuoju atveju tokia priemoka kukliai vadinama „mokesčiu". Tokio „mokesčio" nemoka tik tie, kurie perka devizas užsienio paskolų palūkanų mokėjimui ar pačios sumos amortizavimui. Neteko ilgai laukti, kai ir pats įstatymas patvirtino kronos pakrikimo faktą. 1933 m. birželio 28 d. krona atpalaiduojama nuo aukso standarto ir Estijos Bankas įgaliojamas numušti kronos vertę iki švedų kronos kurso lygmens, atseit, estų krona turėjo nebetekti 35% savo vertės. Tuo būdu Estija gauna tvarkomąją kontroliuojamąją valiutą. Norėdami suteikti savo kronai bent reliatyvų pastovumą, estai mėgina ją surišti tai su švedų krona, tai su anglų svaru, tai vėl grįžta prie švedų kronos[423]. Tokiomis priemonėmis estai mėgina surasti tinkamą ekonominį savo kronos paritetą. Atrodo, kad tai padaryti jiems bus tikrai pasisekę: aukso ir devizų atsarga beveik du kartu padidėjo; notų apyvarta, atsižvelgiant į atitinkamai nuvertintos kronos kursą, visai normaliai didėja; pati krona be jokių didesnių svyravimu laikėsi nustatytų svaro saitų[424].

9. LIETUVOS BANKAS

1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Taryba paskelbė atstatanti nepriklausomą, demokratiniais pagrindais sutvarkytą Lietuvos valstybę. Tuo metu atstatomos valstybės žemėse vienintelė teisėta bei privaloma mokėjimo priemonė buvo Darlehenskasse Ost, Rytų paskolų kasos, leidžiami popieriniai pinigai, kurie turėjo pakeisti mūsų krašte rusų rublius ir vokiečių markes. Vokiečiai, okupavę Lietuvos sritis, ėmė traukti iš žmonių rusų rublius, keisdami juos savo markėmis. Supirkti rubliai pardavinėjami neutralių valstybių biržose. Metami didelėmis sumomis į pasaulio rinkas rusų rubliai ne tik duoda vokiečiams reikalingos

[423] 1933 m. rugp. 1 d. ekr (estų krona) atpalaiduojama nuo švedų kronos ir susiejama su anglų svaru, bet tik ta sąlyga, kad ekr drauge su svaru nekils, jei šis paskutinysis užsimanytų pabrangti, tačiau mielai sutiktų drauge su juo smukti. Tų pačių metų lapkr. 15 d. ekr jau visai tvirtais saitais laimei ir nelaimei surišama su svaru, kursu 1 £ = 18,15 ekr. Gruodžio 15 d. seimas vėl sieja ekr su švedų krona, kursu 1 ekr = 1 šv. kronai, arba 1 £ = 19,2 ekr.

[424] 1933 m. gale Estijos Bankas turėjo aukso ir devizų 24,5 mil. ekr, 1937 m. tuo pačiu laiku 51,12 mil., 1933 m. pabaigoje notų apyvarta siekė 32,2 mil. ekr; 1937 m. gale 49,1 mil. (krona buvo nuvertinta 40%, tat visai normalu, kad ir notų apyvarta padidėtų tokiu pat nuošimčiu); vidutiniškas ekr kursas 1934 m. siekė senojo pariteto 61,42% (vidut. £ kursas 61,77%); 1937 m. — 60,06% (vid. £ kursas 60,36%).

užsienio valiutos, bet ir didina rusų pinigų pasiūlus, mažina jų vertę, o tuo būdu kenkia rusų interesams. Nenorėdami ilgainiui keisti rusų rublius savo markėmis ir tuo būdu didinti ir taip jau pašokusią markių apyvartą, vokiečiai steigia 1916 m. bal. 17 d. prie Poznanės Ostbanko für Handel und Gewerbe taip vadinamą Darlehenskasse Ost, kuri ėmė leisti iš pradžių ostrublius, vėliau ostmarkes. Vienas ostrublis buvo prilygintas dviem vokiečių markėms ir vienam rusų rubliui, viena ostmarkė buvo lygi vienai vokiečių markei[425].

1917 m. kovo 30 d. Darlehenskasse Ost buvo atskirta nuo Ostbank für Handel und Gewerbe, padaryta savarankišku juridiniu asmeniu, perkelta iš Poznanės į Kauną ir pavesta vyriausiojo rytų vado žiniai bei priežiūrai. Vyriausias vadas skiria kasos reikalams trijų asmenų kuratoriumą, kuris sudaro kasos valdybą. Kasa turi teisę visose vyriausio rytų vado žinioje esamose srityse steigti skyrius. Kasa teikė paskolas ne ilgesniam kaip 3 mėnesių laikui. Paskolos galėjo būti laiduojamos: 1) rusų notomis, 2) vokiečių notomis, paskolos lakštais, Reicho bei paskirų to Reicho valstybių iždo vekseliais, kurių terminas neilgesnis kaip vieneri metai, 3) kitais vertybiniais popieriais, kuriuos kuratoriumas pripažins patikimais, 4) brangiaisiais metalais, 5) negreit gendančiomis prekėmis ir nuo 1918 m. vidurio prekybiniais vekseliais. Tomis pačiomis vertybėmis, kuriomis buvo laiduojamos paskolos, buvo padengiami ir popieriniai pinigai, t. v. obostai. Kokia buvo teisinė tų obostų padėtis ir kas galutinai už juos buvo atsakingas, pasilieka ir šiandieną ne visai aiškus dalykas. Lietuvoje dažnai kildavo nerimas tikrosios obostų vertės klausimais. Žmonės jais nepasitikėjo, ieškojo vokiškų markių ir slėpė rusų rublius.

Mūsų žmonių nuraminimui 1918 m. viena pasitaikiusia proga Reicho kancleris grafas v. Hertlingas[426] padarė pareiškimą Reichstage (Reicho seime), kad Vokietija laikys ostmarkę lygią vienai markei. Tačiau tas pareiškimas nedavė lauktų rezultatų. Lietuviai vis labiau pasitikėjo tikrosiomis vokiečių markėmis, negu juridiškai niekuo nelaiduotais ir materiališkai labai menkai

---

[425] Ostrubliai ir ostmarkės dažnai vadinami ostpinigiais, atseit, rytų pinigais (Ost, vok. rytai), nes buvo leidžiami vokiečių okupuotuose rytų kraštuose. Kartais vartojamas ir pavadinimas obostai, nes tie pinigai ėjo žemėse, kurias valdė Oberbefehlshaber Ost — Vyriausias rytų vadas, trumpai pramintas Obost.

[426] Hertling, Georg (1843—1919), katalikų filosofas ir politikas, konservatingas valstybės vyras ir visuomenės veikėjas. Müncheno universiteto profesorius, centro (katalikų) partijos vadas, nuo 1917.X.1 iki 1918.X.3 reichskancleris. Lietuvių tautiniams bei politiniams siekimams nerodė palankumo.

apdraustais ostpinigiais. Tokį žmonių nusistatymą palaikė ir pačių vokiečių politika. Vokiečiai stengėsi ko mažiausiai paleisti savo markių okupuotuose kraštuose. Jie nenorėjo didele emisija sunkinti savo notų banko padėties, bijojo, kad okupuotuose kraštuose paleistosios markės nepatektų kuriuo nors būdu į neutralių valstybių biržas, kur jos būtų galėjusios didinti markių pasiūlus ir mažinti jų kursą.

Tą pačią dieną, kai vokiečiai, pralaimėję karą, turėjo pasirašyti preliminarines kapituliacijos sąlygas, 1918 m. lapkričio mėn. 11 d. pradeda veikti pirmoji atstatytosios nepriklausomos Lietuvos vyriausybė. Naujoji vyriausybė randa mūsų žemėse be ostpinigių, vokiškųjų markių dar ir rusų rublius, kuriuos didelėmis sumomis vežė į kraštą grįžtantieji iš Rusijos mūsų tremtiniai. Be tremtinių plačiai paskleidė mūsų žemėse rusų rublius ne tik Lietuvą užplūdusi bolševikų kariuomenė, bet ir tų pačių bolševikų propagandos reikalams gausiai į Lietuvą siunčiami komunistų agentai. Tokiu būdu rusų pinigai ne rašytų įstatymų nuostatais, bet paties gyvenimo sudarytomis sąlygomis virsta antru atveju šalia markių ir obostų faktinomis mokėjimo priemonėmis. Dabar ir vokiečių okupacijos metu žmonių nuslėpti rusų pinigai iškyla į gyvenimo paviršių ir žymiai padidina rusų rublių apyvartą. Rusų rublių buvo net keturios rūšys. Žmonės ne visas tų rublių rūšis vienodai vertino, tačiau iš esmės jie visi buvo lygiai blogi. Labiausiai buvo vertinami caro rubliai, nes lengvai tikėta, paprastai spekuliacijos sumetimais leidžiamiems gandams, kad bolševikai būsią nugalėti, caro sostas atstatytas ir grąžinta, jei jau ne visa, tai bent dalinė senojo caristinio rublio vertė.

Kitos nuomonės rusų rublio vertės klausimu buvo mūsų laikinoji vyriausybė, kuri jau 1919 m. vasario 4 d. išleidžia įsakymą, beveik visai sustabdantį rusų rublio ėjimą Lietuvos žemėse. Toks griežtas įsakymas turėjo padaryti didelės žalos ne tik mūsų tremtiniams, kurie parsivežė iš Rusijos savo uždirbtus pinigus, bet ir tiems mūsų krašto gyventojams, kuriems laikini okupantai, bolševikai, buvo mokėję rusų rubliais už rekvizuotas gėrybes. Nuskriaustųjų nusiskundimai privertė jau kovo 17 d. sušvelninti pirmykštį patvarkymą. Pagaliau, balandžio 4 d. įstatymas sutvarko tą visą reikalą. Naujasis įstatymas uždraudžia įvežti į Lietuvą ir vartoti valstybės įstaigose, bankuose ir prekybos įmonėse rusų popierinius rublius, vadinamus „kerenkomis“[427]. Be finansų ministerijos leidimo buvo uždrausta įvežti ir

[427] Taip pramintas nuo Kerenskio, kuris 1917 m. po caro nuvertimo nuo kovo mėn. iki gegužės buvo teisingumo ministru, nuo geg. mėn. dar

išvežti rusų caro ir dūmos[428] popierinius pinigus virš 1000 rub. vienam žmogui. Tačiau tas pats įstatymas sako, kad valstybės įstaigos, finansų ministerijai leidus, gali imti rusų „caro ir dūmos" popierinius pinigus finansų ministerijos nustatytu kursu.

Greitu laiku patsai gyvenimas turėjo parodyti, kad mūsų vyriausybės pasirinktasis kelias buvo visai teisingas. Visas gražias viltis atstatyti Rusijoje senąją santvarką pavertė niekais bolševikų ginklų laimėjimai, kurie palaidojo ir popierinius tos senosios santvarkos rublius. Ko nepajėgė sugriauti bolševikų ginklai, tą turėjo pabaigti pinigų infliacija, kurią be jokio pasigailėjimo varė tų pačių bolševikų ekonominė politika ir komunistinė doktrina. Gyvenimas ir idėjos sutartinai griovė ne tik carų Rusijos, bet ir bolševikų tarybų pinigus. Kai vieninteliais piniginių ženklų gamybos stabdžiais buvo dažų ir popieriaus trūkumas, tai greitu laiku ir patys pinigai turėjo pasidaryti ir to nebeverti, kiek kainojo tiems pinigams pagaminti reikalingi popierius ir dažai. Tokie pinigai jau nebebuvo pinigai. Todėl gerai padarė Lietuva laiku nusikračiusi tokių pinigų.

Be vokiečių markių ir rusų rublių mūsų laikinoji vyriausybė rado Lietuvoje vokiečių okupacinės valdžios paleistus obostus, kurie tos pačios vyriausybės sutikimu pasidarė valstybiniais mūsų pinigais. Tasai obostų suvalstybinimas yra artimai susietas su vokiečių duotomis Lietuvai paskolomis. Kai buvo sudaryta pirma Lietuvos ministrų taryba, žmonės laukė savo valiutos ir nebenorėjo imti obosto pinigų. Okupacinė valdžia prašė mūsų vyriausybės išleisti atsišaukimą į tautą, kad obostai laikinai pasilieka teisėta mokėjimo priemonė. Ta proga mūsų vyriausybė prašo vokiečius suteikti paskolą. Vokiečiai sutiko ir 1918 m. gruodžio pradžioj buvo pasirašyta 10 mil. markių paskolos sutartis. Darlehenskasse Ost pasižadėjo nedidinti notų emisijos be Lietuvos vyriausybės žinios, tačiau šiuo reikalu

---

karo ir laivyno ministru, nuo liepos mėn. dar ministru pirmininku, nuo rugs. mėn. vyriausiu vadu ir diktatorium. Kerenskio laikais paleisti „iždo ženklai" buvo mažo formato, menko popieriaus ir blogų dažų. Stambesnės sumos buvo mokamos ištisomis tų iždo ženklų juostomis arba vieno ar kelių svarų pokeliais, nes žinota, kiek tokių rublių eina į vieną aršiną (rusų ilgio matas 71,119 cm) arba į vieną svarą. Liaudis Kerenskio laikais paleistus iždo ženklus vadino su panieka „kerenkomis". Kerenskis, Aleksandras (gim. 1881), advokatas, 1912 m. atstovas, bolševikų 1917 m. nugalėtas, pabėgo į užsienį. Žmogus turėjęs visas valstybės vyro silpnybes, bet neturėjęs jokių tokio vyro teigiamų privalumų. Iškilo revoliucijos sūkuryje savo demagoginės iškalbos gabumais.

[428] Po caro nuvertimo išleisti po 1000 rub. popieriniai pinigai su Rusijos dūmos (seimo) atvaizdu.

mūsų vyriausybė ir toliau negaudavo jokių žinių[429]. Tokiu būdu jau pirmoji 10 mil. paskola davė geros progos Darlehenskasse Ost imtis pavaduoti mūsų būsimą notų emisijos įstaigą. Antrosios 100 mil. markių paskolos sutartis, kuri buvo pasirašyta 1918 m. gruodžio 30 d. Berlyne, jau visai aiškiai paveda Darlehenskasse Ost leisti mūsų valstybei popierinius pinigus. Tos sutarties 6 § sako, kad Lietuvos vyriausybės prašymu Darlehenskasse Ost leidžia ir toliau savo pinigus, kurie turi Lietuvoje teisėtų mokėjimo priemonių privalumus. Kai bus įsteigtas Lietuvos emisijos bankas, tai, Lietuvos vyriausybės laidavimu, tas bankas ar kuri kita tam reikalui skirta įstaiga išperka iš žmonių obostus ir atiduoda juos Darlehenskasse Ost. Darlehenskasse Ost duoda pristačiusiai ostpinigius įstaigai atitinkamai sumai arba Reicho ar Prūsijos iždo vekselių, arba Vokietijos didžiųjų bankų vertybių, už kurias atsakomybę prisiima Darlehenskasse Ost. Kai bus grąžinti pirmieji 100 mil. markių obosto pinigų, tai Darlehenskasse Ost duoda ne minėtas Vokietijos vertybes, bet tuos Lietuvos iždo vekselius, kurie buvo jai įteikti 100 mil. mark. paskolos laidavimui. Tuo būdu bus laikoma likviduota 100 mil. markių paskola.

Visas šios sutarties sunkumas glūdi jos 6 §, kuris suteikia Darlehenskasse Ost nemokamą emisijos teisę Lietuvoje. Popierinių pinigų emisija visuomet yra labai pelningas dalykas, todėl valstybė, suteikdama tokios emisijos koncesiją, paprastai laiduoja sau tos emisijos žymią metinio pelno dalį. Šiuo atveju mūsų vyriausybė atsisakė to pelno Vokietijos naudai. Be to, nors šio paragrafo pavadinimas kalba apie paskolos grąžinimo būdą, tačiau faktiškai tas paragrafas nustato obosto pinigų išpirkimo kelius, kai bus įsteigtas savas notų bankas. Notų bankas, išpirkęs iš žmonių savo naujais pinigais ostus, turėjo gauti iš Darlehenskasse Ost už tuos išpirktus ir jai pristatytus ostus smunkančios vertės vokiškas vertybes, kuriomis neįmanoma buvo padengti tvirtos valiutos notas. Pagaliau, dar ir tas gautas vertybes nebūtų galima be Reichsbanko sutikimo parduoti už Lietuvos sienų. Toks notų apdraudimas, kuris negali būti laisvai realizuojamas, tai joks apdraudimas.

Darlehenskasse Ost, pasidariusi Lietuvos emisijos įstaiga, palyginti, sąžiningai bei rūpestingai ėjo savo pareigas. Jos lei-

[429] Iš vėliau paaiškėjusių duomenų matyti, kad 1918.XII.30 buvo paleista 415 mil., 1921.I.1 — 727,7 mil. arba tuometiniu dolerio kursu litais 110 mil.; 1922.I.1 — 1419,9 mil. arba dolerio kursu litais 68,7 mil.; 1922.X.1 — 3 500 mil. arba dolerio kursu litais 17 mil. Ostmarkių apyvarta didėjo, bet mažėjo tos visos apyvartos vertė (1921.I.1 — 110 mil. litų; 1922.X.1 tiktai 17 mil. litų).

džiamosios markės, 1919 m. vas. 26 d. Lietuvos vyriausybės įsakymu, buvo vadinamos pas mus auksinais, tų markių padala, pfenigas, gavo vardą skatikas[430].

1919 m. vasarą visos okupacijos metu veikusios Lietuvoje vokiečių įstaigos turi palikti mūsų žemes. Turi išsikelti ir Darlehenskasse. Darlehenskasse, sukūrusi savo būstinę Vokietijoje, nenutraukia savo pinigų emisijos darbų: teikia mūsų ūkiui gausius ir, palyginti, nebrangius kreditus[431], pamaino mūsų iždinių pristatytus sudėvėtus bei suplyšusius savo pinigus naujais piniginiais ženklais, keičia be didesnių formalumų obostus vokiečių markėmis, už kurias vokiečių bankuose nesunku įsigyti bet kurios kitos užsienio valiutos. Mes galėjome nesivaržyti savo pirkimais užsienyje, nes ne mūsų dalykas būvo rūpintis vokiečių markės kursu. Tas labai palengvino mums ir mūsų vyriausybei įsigyti kraštui reikalingų dalykų. Mūsų vyriausybė, neturėdama savo pinigų spaustuvės, įprato taupiai šeimininkauti, kas buvo labai svarbu anais nuolatinių karinių operacijų laikais. Tiesa, žlunganti markė padarė taupiems mūsų žmonėms didelių nuostolių, tačiau tas pats markės žlugimas davė tiems patiems mūsų žmonėms ir negirdėtai geros progos pasipelnyti be jokios mūsų kraštui žalos. Jei ne visi mokėjo ar norėjo tokia proga pasinaudoti, tai jau jų dalykas. Pagaliau, ir pats iždas, neskriausdamas savo žmonių, nemaža pasinaudojo markės kritimu. Iždas galėjo be jokių sunkumų nusmukusiomis markėmis grąžinti savo skolas ne tik Darlehenskasse, bet ir savo krašto bankams, kurie tomis pačiomis markėmis atsiteisė tai pačiai Darlehenskasse. Vargu ar pagrįstai galima ginčyti, kad pirmaisiais trejais mūsų nepriklausomybės metais dar galima pateisinti savo valiutos neturėjimą nepaprastai sunkiomis ekonominėmis bei politinėmis krašto gyvenimo sąlygomis, tačiau, reikia manyti, kad 1921 m.

---

[430] Auksinas (vokiečių gulden, lenkų zloty — auksinis) buvo sidabrinė vokiečių kilmės moneta, kurios vertė turėjo atitikti aukso dukato ar floreno vertę (3,53 g aukso). Auksinas (gulden) ir taleris buvo iš pradžių viena ir ta pati moneta. Auksinai pradėta pas mus kalti 1564 m. Jie turėjo gryno sidabro 20,46 g ir privalomu kursu buvo laikomi lygūs 30 grašių (šiaip 30 grašių turėjo 26,04 g sidabro) ir todėl buvo vadinami ir puskapėmis. Skatikas mūsų senolių kalba smulkiausias pinigėlis. Skatikas veikiausiai bus kilęs iš to paties kamieno, kaip slavų skot, skotik, gotų skats — galvijai (plg. lotynų pecus — galvijai, pecunia — pinigai, indų rupa — galvijas, rupia — piniginis vienetas).

[431] Kreditai buvo duodami dažniausiai per mūsų depozitinius bankus, kurie, teikdami kreditus prekybai, pramonei ir žemės ūkiui, žymiai pakeldavo Darlehenskasse procentus. Mūsų bankai tuo metu darė labai pelningas operacijas, tačiau ir krašto ūkis neperdaug tejautė aukštų palūkanų naštos sunkumą, nes smunkanti valiuta išlygindavo procentų aukštumą.

pabaigoje reikėjo susirūpinti savo piniginės sistemos kūrimu. Mūsų politinė padėtis pagerėjo: 1920 m. liepos 12 d. buvo pasirašyta sutartis su Maskva, tų pačių metų pabaigoje buvo galutinai likviduoti bermontininkai ir pagaliau 1921 m. vasarą aprimo lenkų frontas. Žymiai pasikeitė ir mūsų ekonominio gyvenimo sąlygos: vokiečių markė, nors dar ir nedideliais šuoliais, bet nuolat vis krisdama, ėmė ardyti jau pradėjusius stiprėti mūsų ūkio pagrindus, pirmosioms notoms padengti mes jau turėjome 3 mil. rub. aukso fondą, kurį gavome iš Maskvos karo nuostoliams atlyginti, siunčiamais Amerikos lietuvių doleriais ir gaunamais už mūsų prekes užsienio pinigais mes galėjome sudaryti tvirtą valiutos atsargą, kuri būtų mums leidusi atlaikyti savo valiutos pastovumą. Pagaliau, tuo metu mūsų biudžetas pradėjo teigiama linkme tvarkytis, mūsų prekybos balansas ėmė rodyti palinkimo aktyvėti.

Jei ir tokiomis sąlygomis mūsų politikos vyrai vis dar delsė įgyvendinti savo valiutą, tai čia nebuvo blogos valios, bet per didelis pasitikėjimas vokiečių ūkiniu pajėgumu bei tuo pajėgumu pagrįsta marke ir stoka pasitikėjimo savo tautos ir savo pačių jėgomis bei sugebėjimais. Pagaliau, šiuo atveju nemažos turėjo reikšmės ir tas, vargu ar pagrįstas, mūsų politikų įsitikinimas, kad, įgyvendindami savo pinigus, pirmiau turime susitarti su vokiečiais įvairiais su obostų likvidavimu susietais klausimais. Lietuvos vyriausybė, pasinaudodama 100 mil. mark. paskolos mokėjimo terminu, siūlo tokias derybas Vokietijai. Pradėtos derybos nedavė jokių rezultatų. Dabar Lietuva pati viena be jokios sutarties imasi savarankiškai likviduoti notų pinigus[432].

1922 m. rugpiūčio 3 d. Steigiamasis Seimas priima įstatymą, kuris turi įgyvendinti naująjį mūsų krašto piniginį vienetą — litą. Litas turi 0,150462 g aukso, tai reiškia, kad litų valiuta yra aukso valiuta. Tas pats įstatymas nustato, kad esamieji apyvartoje Lietuvos mokamieji ženklai — ostmarkės, ostrubliai, taip pat kursuojančios Lietuvoje vokiečių valstybės markės keičiami į litus per 3 mėnesius nuo piniginio vieneto įvedimo dienos finansų, prekybos ir pramonės ministro kiekvieną savaitę ar dažniau nustatomu kursu[433]. Įvedus litą, visi aktai, dokumentai, skolų ir pasižadėjimų raštai, depozitai, įvairios sutartys, apmokėjimai ir atsiskaitymai daromi litais. Anksčiau sudaryti ostmar-

---

[432] Obostų bei jų likvidavimo klausimais žr. plačiau mano „Pinigai", 236, 238—245 psl.

[433] Faktiškai ėjusieji pas mus pinigai buvo keičiami pagal markės santykį su doleriu Berlyno biržoje. Tas santykis keitėsi ne tik kasdien, bet dažnai ir kas valandą. Ministro nustatinėjimas pinigų kurso buvo tiesiog neįmanomas dalykas.

kėmis, ostrubliais arba kitais piniginiais vienetais dokumentai ir aktai, vienai pusei reikalaujant, pildomi litais įmokėjimo termino dienos kursu, kitų pinigų dienos kursui nustatyti finansų prekybos ir pramonės ministras leidžia instrukcijas.

Naujojo piniginio vieneto, lito, įgyvendinimas pavedamas Lietuvos Bankui, kurio įstatymą Seimas priima 1922 m. rugp. 11 d. Tų pačių metų rugsėjo 27 d. įvyko steigiamasis Lietuvos Banko akcininkų susirinkimas. Visas visuomenės neišpirktas akcijas pasiima iždas. Tokiu būdu iždo rankose atsidūrė beveik $^4/_5$ visų akcijų. Tokia padėtis davė vyriausybei lemiamo vaidmens ir visuotiniuose akcininkų susirinkimuose. Spalio 2 d.[434] pirmasis Nepriklausomos Lietuvos notų bankas pirmą kartą atidarė savo kasos langus.

Bankui buvo duotas uždavinys — tvarkyti pinigų apyvartą Lietuvoje, lengvinti pinigų išmokėjimą krašte ir užsienyje, įgyvendinti pastovią bei patvarią pinigų sistemą Lietuvos Respublikoje ir skatinti žemės ūkio, pramonės ir prekybos augimą. Banko būstinė yra Lietuvos sostinė. Miestuose ir, jei yra reikalas, kitose vietose Bankas steigia savo skyrius ir agentūras[435]. Pagrindinis Banko kapitalas yra 12 mil. litų. Jį sudaro 120 000 vardinių akcijų po 100 litų kiekviena. Be pagrindinio kapitalo sudaromas atsargos kapitalas, kuris skiriamas Banko nuostoliams padengti[436]. Atsargos kapitalas sudaromas iš 10% metinio gryno pelno ir papildomas tol, kol jis bus lygus pusei pagrindinio kapitalo. Banko akcininkai gali būti valstybė, savivaldybės, bendrovės, draugijos ir atskiri asmens. Svetimšaliai tegali turėti ne daugiau kaip $^1/_3$ pagrindinio kapitalo.

Bankas daro šias operacijas: 1) perka ir parduoda auksą, sidabrą bei platiną ir duoda paskolas, imdamas įkaitu tuos metalus; 2) skolina pinigus, imdamas įkaitu negreit gendančias prekes (tos rūšies paskolos turi būti laiduotos dviejų patikimų asmenų; 3) diskontuoja, perka ir parduoda vekselius, čekius, tratas, varantus ir kitokius komercinių operacijų pasižadėjimus; 4) prisiima pagal vekselius ir kitus dokumentus inkasuoti pinigus ir apmokėti trečiųjų asmenų sąskaitas; 5) ima termininius ir neterminius indėlius ir atidaro einamąsias sąskaitas; 6) ima saugoti procentinius ir dividendinius popierius ir kitas brangenybes; 7) duoda einamąja sąskaita ar trumpalaikėmis paskolomis avan-

---

[434] Spalio 1 d. buvo šventė.

[435] Agentūros yra savo rūšies banko atstovybės, mažesnieji skyriai, kuriems leidžiama daryti tik tam tikros bankinės operacijos.

[436] 1933 m. gruodžio 30 d. Lietuvos Banko įstatymo pakeitimas. 1922 m. įstatymas skyrė atsarginio kapitalo lėšas ne tik nuostoliams padengti, bet ir akcininkų dividendui ligi 8% papildyti.

sus, imdamas įkaitu valstybės ar valstybės laiduotus procentinius popierius; 8) remia valstybės ir savivaldybių paskolas, platindamas, pirkdamas ir pardavinėdamas tokių paskolų lakštus.

Bankas diskontuoja tik tokius vekselius, tratas, varantus ir apskritai komercinių operacijų pasižadėjimus, kurių mokėjimo terminas nėra ilgesnis kaip 3 mėnesiai. Išimtinais atsitikimais, valdybos nutarimu ir tarybos sutikimu, Bankas gali diskontuoti tos rūšies komercinių operacijų pasižadėjimus ir ilgesniam kaip 3 mėnesiai laikui, tačiau mokėjimo terminas jokiu atveju neturi prašokti 6 mėnesių laiko. Vekseliai, čekiai, tratos ir kiti komercinių operacijų pasižadėjimai turi turėti nemažiau kaip 3 patikimų asmenų parašus, tačiau atskirais atsitikimais valdybos nutarimu ir tarybos sutikimu galima diskontuoti ir dviparašinius vekselius ir kitus komercinių operacijų pasižadėjimus. Bankui gali būti pavesta atlikti visas valstybės iždinės ir valstybės taupomųjų kasų operacijas. Valstybės iždinės operacijas Bankas atlieka nemokamai.

Lietuvos Bankas gavo 20 metų koncesiją notas leisti. Bent $^1/_3$ paleistųjų notų turi būti padengta auksu, likusioji suma lengvai realizuojamomis vertybėmis. Banko notos yra teisėtos bei privalomos mokėjimo priemonės, lygiai taip pat kaip ir aukso pinigai. Bankas savo notas pareikalavus keičia: a) Lietuvos aukso monetomis, b) aukso lydiniais, skaitydamas 0,150 462 g gryno aukso lygu 1 litui, c) aukso devizomis dienos kursu, kuris tik tiek tegali prašokti paritetą, kiek kainotų persiųsti auksą į tą vietą, kur auksą pakeitusios devizos gali būti pačios iškeistos auksu. Kiekvieną kartą Bankas pats pasirenka vieną kurį nurodytą notų keitimo būdą. Keisti mažesnę kaip 20 000 litų notų sumą Bankas neprivalo. Notos keičiamos centrinėje Lietuvos Banko būstinėje[437]. Bankas gali įsigyti valstybės ir valstybės laiduotų procentinių popierių ir Tarptautinių Mokėjimų Banko Bazelyje akcijų, bet tų vertybių jis negali įgyti daugiau, kaip pagrindinio kapitalo suma[438]. Bankas gali įsigyti nekilnojamąjį turtą tik savo reikalams ir tik tam tikru finansų ministro leidimu. Šis nuostatas ir žemės reformos įstatymas nevaržo Banko, kai jis įgyja skolininko turtą varžytynėse arba pasilieka jį už skolą[439]. Bankui draudžiama: imti paskolas, duoti paskolas, laiduojamas nekilnojamojo turto ar dividendinių popierių įkaitu[440], pirkti ir imti įkaitu savo akcijas, tiesiogiai ar

[437] Lietuvos Banko įstatymo pakeitimas 1931 m. vas. 24 d.

[438] Lietuvos Banko įstatymo pakeitimai: 1931 m. vasario 24; 1939 m. liepos 22 d.

[439] 1935 m. kovo 15 d.

[440] Bankui nedraudžiama vekselinės skolos saugumo papildymui imti įkaitu nekilnojamus turtus ar dividendinius popierius.

netiesiogiai dalyvauti pramonės įmonėse ir apskritai daryti tas operacijas, kurios nenurodytos Banko įstatyme.

Banko reikalus veda valdyba, kurią sudaro valdytojas ir direktoriai. Valdybos darbą prižiūri taryba. Valdyba ir taryba sudaro generalinę tarybą. Bankas turi dar ir diskonto komitetą. Valdytoją ministrų tarybos pristatymu skiria ir atleidžia Respublikos prezidentas. Valdytojo pavaduotoją skiria Respublikos prezidentas iš Banko direktorių tarpo. Valdytojas pirmininkauja valdybos ir generalinės tarybos posėdžiuose. Valdybos, generalinės tarybos ir visuotinio susirinkimo nutarimai vykdomi valdytojo įsakymu. Valdytojas prižiūri Banko įstatymo, statuto ir taisyklių vykdymą, skiria ir atleidžia tarnautojus. Valdytojas pasirašo valdybos priimtas sutartis, transakcijas ir kitus aktus. Jis turi teisę sustabdyti valdybos ir tarybos nutarimų vykdymą. Sustabdytų nutarimų vykdymo klausimą sprendžia generalinė taryba, kurios nutarimą tvirtina finansų ministras. Banko direktorius renka visuotinis akcininkų susirinkimas iš akcininkų tarpo trejiems metams. Valdyba nustato diskonto ir visų paskolų sąlygas bei procentus, tarnautojų atlyginimą ir paruošia visuotiniam akcininkų susirinkimui pranešimą apie Banko operacijas. Tarybos narius renka visuotinis akcininkų susirinkimas iš akcininkų tarpo trejiems metams. Taryba tvirtina valdybos pristatytą išlaidų sąmatą bei balansą, jos nustatytas diskonto bei paskolų sąlygas bei procentus, svarsto valdybos siūlomus Banko statuto pakeitimus, nekilnojamųjų turtų įgijimus ir bevilčių paskolų nurašymus. Diskonto komiteto narius renka generalinė taryba iš prekybos, pramonės ir ūkio reikalų žinovų. Diskonto komitetas tikrina pristatomus Bankui komercinių operacijų pasižadėjimus ir jų reikalu taria savo nuomonę. Generalinė taryba tvirtina Banko vidaus tvarkos, jo skyrių bei agentūrų vidaus tvarkos instrukcijas. Revizijos komisiją sudaro trys akcininkai, kuriuos renka visuotinis akcininkų susirinkimas vieneriems metams. Revizijos komisija kiekvienu metu turi teisę daryti Banko turtų ir knygų reviziją. Kiekvienų metų pabaigoje revizijos komisija patikrina Banko apyskaitą bei balansą ir jų reikalu pateikia savo nuomonę visuotiniam susirinkimui.

Visuotinis susirinkimas tvirtina metinę Banko apyskaitą, skirsto grynąjį pelną, renka direktorius, tarybos ir revizijos komisijos narius ir nustato jiems atlyginimą, nutaria įsigyti nekilnojamąjį turtą, svarsto pasiūlymus papildyti ar pakeisti Banko statutą. Metinis grynas pelnas skirstomas šia tvarka: 1) 10% gryno pelno skiriama atsargos kapitalui; 2) iš likusios gryno pelno sumos išduodamas akcininkams dividendas; 3) iš likusios

gryno pelno sumos skiriama ligi 2% valdybos nariams, bet ne daugiau kaip 2 mėnesių valdybos narių pagrindinė alga ir 0,5% tarybos nariams tantjema, bet ne daugiau kaip ketvirtis valdybos narių tantjemos; tantjema skirstoma proporcingai gaunamam atlyginimui; 4) iš likusios sumos $^1/_3$ skiriama valstybei; 5) iš likusios sumos papildomas akcininkų dividendas; 6) likusios pelno dalies 50% skiriama valstybei, o antri 50% skirstomi visuotinio akcininko susirinkimo nuožiūra[441]. Banko nekilnojamasis turtas, kapitalai, apyvarta ir pelnas atleidžiami nuo valstybės ir vietos savivaldybių mokesčių. Banko akcijos ir kuponų lakštai dividendui gauti atleidžiami nuo žyminio mokesčio. Banko išmokamas akcininkams pagal akcijų kuponus dividendas mokesčiais neapdedamas.

10. TARPTAUTINIŲ MOKĖJIMŲ BANKAS

Kosmopolitinis XIX a. kapitalizmas vadinamas finansiniu kapitalizmu, kuris, laikydamasis asmens laisvės, privatinės nuosavybės ir darbo pasidalinimo, galutinai pakerta paskirų tautinių ūkių autarkijos arba pilno savarankumo pagrindus ir tuo būdu sujungia visų daugiau ar mažiau civilizuotų kraštų ūkius į vieną pasaulinį arba tarptautinį ūkį. Paskirų tautų ūkiai virsta naujo didelio ekonominio mechanizmo, pasaulinio ūkio, ratais, kurių darnus veikimas pareina ne tik nuo paskiros tautos, bet ir nuo viso pasaulinio ūkio padėties. Paskirų, ypač stambesniųjų ūkių negalavimai pradeda veikti kitus tautinius ūkius ir dažnai virsta tarptautiniais ekonominiais negalavimais. Todėl ir gilesnieji ekonomistai supranta, kad tuos tarptautinio ūkio negalavimus reiktų ir gydyti tarptautinio pobūdžio priemonėmis. Tačiau tuojau teko pastebėti, kad neturima tinkamo organo, kuris pajėgtų nustatyti teisingą tarptautinio ūkio diagnozę, kuris sugebėtų surasti tikrų priemonių tuos negalavimus pašalinti ir, kas svarbiausia, kuris turėtų galios pasauliniu mastu įgyvendinti tokias jau surastas priemones.

Kiekvieno krašto ekonominio gyvenimo sąlygos yra to krašto kultūros, civilizacijos ir politikos pagrindas, ir todėl visi nepašalinti pasaulio ūkio negalavimai veikė paskirų kraštų kultūrinius ir politinius santykius. Kapitalistinio ūkio pagrindas yra pinigai, tad pirmiausia ir pradėta mėginti tvarkyti pasaulinį ūkį monetinėmis priemonėmis. Kyla tarptautinių pinigų klausimas, kuris savo ruožtu tuojau iškelia tarptautinio banko reikalą. Dar

[441] Pakeitimas 1933 m. gruodžio 30 d.

1892 m. vokiečių ekonomistas Julius Wolfas[442] kuria, bene pirmasis, tarptautinio notų banko projektą. Bent kiek vėliau USA iždo sekreorius Cartelyonas siūlo steigti tarptautinį clearingshouse[443], tarptautinius atsiskaitymo rūmus, kurie drauge leistų ir tarptautinius aukso certifikatus[444]. Certelyono mintį išplėtoja, pagrindžia ir pritaiko konkretaus gyvenimo reikalams Luigis Luzzattis[445], kurio projektas sukėlė didelį susidomėjimą pasaulio ekonomistų tarpe. Amerikos iždo sekretorius iškelia mintį sušaukti žymesniuosius Europos bankininkus apsvarstyti Luzzačio sumanymus. Tuo pačiu metu ir Julius Wolfas labiau konkretizuoja savo tarptautinio notų banko sumanymą, taip pat už savo sumanymą varo plačią propagandą. 1912 m. Tarptautinė Ekonominė Sąjunga[446], pritardama pagrindinėms Wolfo mintims, siūlo sukviesti tarptautinę notų bankų konferenciją. Tais pačiais 1912 m. USA atstovų rūmams M. Levis įteikia tarptautinio notų banko projektą. Jau Didžiojo karo išvakarėse Tarptautinis Prekybos Rūmų kongresas Paryžiuje įstato į savo dienotvarkę punktą „Aukso fondai finansinei panikai pašalinti". Tokių aukso fondų klausimas turėjo tuojau iškelti Luzzačio aukso certifikatų sumanymą. Kongrese buvo siūloma sukurti atsarginius aukso fondus 3 mil. £ sumai Prancūzijoje, Anglijoje, Vokietijoje, Austrijoje ir USA. Tais aukso fondais būtų laiduojami akceptai tų notų bankų, kurie pateko į sunkumus. Deja, tie visi tarptautinių atsiskaitymo rūmų, tarptautinių notų bankų, tarptautinių fondų sumanymai taip ir pasiliko sumanymais.

Didžiajam karui pasibaigus, atgyja karo metu palaidoti tarptautinio banko bei tarptautinių pinigų sumanymai. Pirmieji tokius projektus iškelia amerikiečiai, kurie karo nualintoje Europoje negalėjo tinkamai sunaudoti savo iš viso pasaulio sutraukto aukso. Amerikiečiams parūpo atkutinti Europą, kad būtų su kuo varyti prekybą. Savo esme visi amerikiečių projektai nedaug kuo vienas nuo kito skiriasi[447]; jie visi yra pagrįsti egoistiniais USA išskaičiavimais ir todėl neranda Europos

[442] Züricho ir Breslau universitetų, Berlyno aukštosios technikos mokyklos profesorius, etinio individualizmo atstovas (1862—1936).

[443] Clearingshouse, anglų bankinėje sistemoje įstaiga, kuri žiro atsiskaitymo priemonėmis išlygina kredito įmonių tarpusavio mokėjimus.

[444] Certifikatas, iš lot. certumfacio — padarau tikru, paaiškinu, patikrinu; anglų certificate — liudijimas, bankų srityje laikini vertybinių popierių žyminiai, valstybiniai popieriniai ženklai, laiduoti brangiaisiais metalais.

[445] Luigi Luzzatti (1841—1927), italų ekonomistas, teisininkas ir politikas. Nuo 1891 m. daug kartų buvo italų finansų ministru.

[446] L'Union Economique Internationale.

[447] Svarbesnieji amerikiečių projektai buvo 1919 m. Normano Dawiso ir Lamonto; H. P. Davidsono; 1922 m. — Emilio Frerso; senatoriaus Oweno ir, pagaliau, Vanderlipo.

politikų bei ekonomistų pritarimo. Jei galima šiuo atveju rasti kokią išimtį, tai tenka nurodyti USA bankininko M. Vanderlipo projektą, kuris kaip tik dėl savo plačių tarptautinių užsimojimų nebuvo priimtinas finansiniams amerikiečių sluoksniams. Vanderlipas siūlė sukurti visai Europai vieną notų banką su kapitalu 1 milijardo dolerių. Bankas paleistų 5 milijardus notų. Notos būtų padengtos 20% auksu ir 80% skolos pasižadėjimais, kuriuos paskirų kraštų bankai diskontuotų tame visos Europos banke. Bankas leistų savo notas doleriais, kurie būtų vadinami Europos doleriais. Tuo būdu USA ir Europa turėtų vienodo didumo piniginį vienetą. Naujam bankui pagrindinio kapitalo negalėjo duoti Europa, jį galėjo parūpinti tiktai Amerika. Amerikos kapitalistai, bijodami, kad Europos doleris nenusmelktų Amerikos dolerio, atsisakė paremti Vanderlipo sumanymą, kuris tuo būdu savaime turėjo žlugti.

Amerikos pavyzdžiu ir Europos finansų teoretikai bei praktikai kuria tarptautinių bankų projektus[448], kurių svarbesnieji buvo Visseringo, Heymanno ir II socialistų internacionalo[449].

Visseringas[450] siūlė įkurti Europos banką be jokio pagrindinio kapitalo. Naujas bankas turėjo verstis paskirų kraštų notų bankų deviziniais depozitais, kurie būtų skaičiuojami tam tikrais idėjiniais piniginiais vienetais, kurie būtų pastovios vertės, susieti su tam tikru aukso kiekiu. Tais pačiais idėjiniais vienetais būtų skaičiuojamos ne tik visos tarptautinio banko teikiamos paskolos, bet ir visa tarptautinė prekyba. Visų kraštų atsiskaitymai būtų vykdomi žiro sistema per tarptautinį banką. Tuo būdu aukso lydiniai, kaip tarptautinio mokėjimo priemonė, pasidarytų visai nebereikalingi. Kad išlaikytų visų kraštų mokėjimų balansų pusiausvyrą, be kurios nebūtų įmanoma daryti visus tarptautinius atsiskaitymus vien žiro sistema, be aukso lydinių pagalbos, tarptautinis bankas turėtų vesti ir prekių clearingą[451], kuris žiūrėtų, kad kiekvienas kraštas tik tokiai sumai

[448] Tokius projektus sukūrė Delacroix, ter Meulen, Briančaninov.

[449] Internacionalais vadinamos tarptautinės socialistų organizacijos, kurios siekia įgyvendinti K. Marxo „Komunistinio manifesto" idėjas. Pirmasis internacionalas buvo įkurtas 1864 m. Po sunkių vidujinių kovų jis miršta 1876 m. 1889 m. kuriamas antras internacionalas, kuris, 1907 m. suskilęs, žuvo Didžiojo karo audroje, bet karui pasibaigus nuosaikesniųjų vėl atgaivinamas (t. v. Amsterdamo internacionalas), 1919 m. Leninas kuria trečiąjį internacionalą Maskvoje, kuriam vadovauja komunistai. 1930 m. Stalino išguitas Trockis įkūrė IV internacionalą.

[450] Vissering, žinomas olandų finansininkas, ilgametis Olandijos notų banko valdytojas.

[451] Jei kuris kraštas daugiau įvežtų, negu išvežtų, nebegalėtų atsiteisti prekėmis ir susidariusią skolą turėtų padengti aukso lydiniais. Auksas vėl pasidarytų reikalingas.

įvežtų prekių, kuriai pats būtų išvežęs. Visseringo projektas turėjo taip ir pasilikti projektu ne vien dėl to, kad jis kėsinosi suduoti auksui mirtiną smūgį, kuris turėjo smarkiai paliesti gyvybinius aukso lydiniais turtingų Jungtinių Amerikos Valstybių interesus, bet svarbiausia dėl to, kad neįmanoma laikyti tarptautinių mokėjimų balansų pusiausvyros vien tik prekių išvežimų bei įvežimų reguliavimu. Juk mokėjimų balansas toli gražu nėra tas pats, kas ir prekybos balansas. Iš viso Visseringo projekto prigijo tik viena mintis, būtent, notų bankų depozitų sukoncentravimas vienoje tarptautinėje įstaigoje, kuri vestų žiro sistema visus tarpvalstybinius atsiskaitymus, gali būti tikrai naudingas visų kraštų ūkiams.

1922 m. tarptautinei ūkio konferencijai buvo pateikti du tarptautinio banko projektai: vieną pagamino Dr. Hansas Heymannas[452], kitą II internacionalas. Heymanno projektas buvo laikomas vokiečių delegacijos projektu. Tuo projektu buvo siūloma įkurti banką, vardu Tautų Bankas[453], kuris leistų nekilnojamais turtais ir pramonės įmonėmis apdraustas obligacijas ir tuo būdu pasigamintų sau reikalingų pinigų[454]. Be to, tas bankas turėjo tarpininkauti reparacijų mokėjimams, teikti kreditus ir vesti tarptautinius atsiskaitymus[455]. Antrojo internacionalo projektas siūlė sukomercinti vokiečių politinę skolą, kurią sudarė Versalio taikos sutartimi priimtos mokėti reparacijos. Sukomercintos politinės skolos turėjo pasidaryti visai privatinėmis viešojo ūkio skolomis. Tai turėjo būti padaryta šiuo būdu: reparacijas gaunančios valstybės išleidžia reparacijų sumai obligacijas ir tuo būdu gauna joms priklausomą sumą. Vokiečiai moka obligacijų laikytojams, kurie yra visai privatiniai asmens ir nebeturi nieko bendro su reparacijomis, nustatytas palūkanas ir amortizuoja pačias obligacijas. Sukomercintos vokiečių skolos reikalus tvarko suinteresuotų valstybių sukurtas, Tautų Sąjungos prižiūrimas bankas. Banko funkcijos labai plačios: jis remia ne tik gamybą, bet ir konsumpciją, leidžia ne tik obligacijas, bet ir visame pasaulyje einančias notas[456].

Clearingas tarptautinėje prekyboje yra tarpvalstybinių mokėjimų išlyginimas be devizų tarpininkavimo.

[452] Savo projektą jis buvo išdėstęs 1921 m. knygoje „Weltkredit und Finanzreform".

[453] Völkerbank, kurio projektas atspausdintas Berlyne 1922 m.

[454] Ta mintimi pasinaudojo 1924 m. Daweso plano autoriai, kurdami Bank für deutsche Industrieobligationen ir Deutsche Verkehrskredit Bank.

[455] Tas idėjas pilnai pasisavino 1930 m. Tarptautinių Mokėjimų Banko kūrėjai.

[456] Kai kurios tų minčių rado sau vietos Tarptautinių Mokėjimų Banko statute.

Nei vienu, nei antru projektu nebuvo tinkamai susidomėta Genujos konferencijoje. Po to iki pat 1929 m. nutilsta visos kalbos apie tarptautinius notų bankus. Tokių bankų klausimas pasidaro vėl aktualus, kai 1928 m. pabaigoje nusistatyta sumažinti metinius reparacijų mokėjimus ir galutinai aiškiai nustatyti visą mokėtiną reparacijų sumą. Tuo pačiu metu valstybės, vokiečių reparacijų kreditorės, sutvarko savo tarpusavio karo skolas ir todėl nori gauti iš vokiečių neabejotinų garantijų, kad jie yra tikrai pasiryžę mokėti savo skolos pasižadėjimus. Be to, vokiečių kreditoriai norėjo bent dalį vokiečių skolos sukomercinę mobilizuoti[457], atseit, perleisti kitiems ir gauti gyvų pinigų. Mobilizuoti vokiečių skolas ir priversti vokiečius mokėti tas sukomercintas skolas tegalima buvo tik suinteresavus naujais kreditais reparacijų mokėjime pačius vokiečius.

Reikėjo taip sutvarkyti reparacijas, kad kiekvienas vokiečių apsileidimas tuojau kenktų jų kreditingumui ir tuo būdu skaudžiai paliestų visą jų tautos ūkį. Jei kada vokiečiai atsisakytų mokėti sukomercintas reparacijų skolas, tuojau turėjo tai pajusti visos jų krašto ūkio šakos: pramonė nebegauna kreditų, darbininkai nebeturi darbo, pirkliai nebetenka klientų. Kai tik kilo mintis sujungti reparacijas su kreditais, tuojau automatiškai turėjo atgyti atitinkamos kredito įmonės, tarptautinio banko, klausimas. Didžiosios valstybės norėtų sukurti tokį tarptautinį banką, kuris be reparacijų tvarkymo turėtų dar ir kitų finansinių uždavinių.

Prancūzijos Banko statistikos skyriaus vedėjas Quesnay[458] pagamina tokio naujo tarptautinio banko projektą[459]. Naujasis bankas turėjo tvarkyti ne tik karo reparacijų mokėjimus, bet ir šiaip visų tarpvalstybinių mokėjimų transferus[460], vesti tarptautinius aukso ir devizų žiro atsiskaitymus, imti depozitus ir teikti kreditus. 1929 m. spalio 5 d. susirenka tarptautinio banko rei-

---

[457] Mobilizuoti, iš lotynų mobilis, judąs, finansininkų kalba: 1) išjudinti, paleisti į rinką; 2) parengti pinigus, kapitalus ar paskolos lakštus karo reikalams.

[458] Žymus prancūzų ekonomistas praktikas, vėlyvesnis Tarptautinių Mokėjimų Banko generalinis direktorius, mirė 1937 m.

[459] Projektas buvo paskelbtas 1929 m. kovo 12 d.

[460] Transferas (iš lotynų transferre — perkelti, anglų transfer — perkėlimas), mokėjimai užsieniui užsienio pinigais. Normaliais laikais transferą sudaro tik prekybos balanso likučių (saldo) išlyginimas, kurį vykdo notų bankas iš savo aukso ir devizų atsargų. Transfero sunkumai kyla tada, kai vykdomi vienašališki, atseit, prekyba nepagrįsti, mokėjimai. Tokiais atvejais mokąs kraštas turi visą mokamąją sumą įnešti pinigais ir tuo tikslu mesti stambias savo pinigų sumas į rinką. Tokie stambūs pinigų pasiūlai lengvai pakerta krašto pinigų sistemos pagrindus.

kalais ekonomistų ekspertų konferencija Vokietijoje Baden-Badeno kurorte. Konferencija be Quesnay projekto gauna dar kitus du projektus: vieną belgų, antrą anglų. Quesnay projektas buvo paimtas svarstymo pagrindan, tačiau ir anglų bei belgų projektai buvo panaudoti kai kuriems pakeitimams padaryti pagrindiniame Quesnay projekte. 1930 m. sausio 20 d. didžiųjų valstybių atstovų konferencija Haagoje priima Baden-Badene sukurtą tarptautinio banko projektą. Jei patsai banko pavadinimas[461] nesukėlė didesnių ginčų, tai ilgai negalėjo susitarti banko būstinės klausimu. Anglų atstovai reikalavo įkurti naująjį banką Londone, nes ten, būdamas pasaulio pinigų rinkos centre, bankas galėsiąs, sakė anglai, visai tinkamai atlikti uždėtas jam prievoles. Tam griežtai pasipriešino kitų kraštų atstovai, kurie nurodinėjo, kad Londone įkurtas bankas bus laikomas anglų finansinio imperializmo įrankiu[462] ir todėl neturės tokio visų kraštų pasitikėjimo, kuris jam yra būtinai reikalingas pastatytiems tikslams siekti. Matyti, kiti kraštai bijojo, kad anglų vyriausybė, turėdama savo pašonėje tokios didelės svarbos finansinę įstaigą, nepagautų jos į savo rankas ir nepanaudotų savo politiniams sumanymams vykdyti. Anglai turi nusileisti vieningam visų kraštų frontui. Tarptautinių Mokėjimų Banko būstinei parenkamas neutralios Šveicarijos miestas Bazelis. Bankas pradeda veikti tą dieną, kada įsigalioja Youngo reparacijų planas, kurios esminę dalį jisai sudaro, būtent, 1930 m. gegužės 17 d.

Pateikti aiškų TMB organizacijos vaizdą nėra lengvas dalykas, nes banką sukūrė ne kuri nors viena aiški idėja, ne nuosekli kurios nors idėjos raida, bet vien painūs margo gyvenimo reikalai. Pagaliau, tas bankas nėra sukurtas vieno žmogaus ar bent vieningai nusistačiusios žmonių grupės. TMB yra įvairių, dažnai sau griežtai priešingų ekonominių ir politinių srovių kompromiso padarinys. Tasai steigėjų kompromisas ir davė tam bankui tą neaiškų veidą, kurio ryškesnių bruožų nepajėgė nustatyti ir beveik 10 metų to banko veikimas. TMB veido neaiškumas neduoda galimybės priskirti jį tai ar kitai žinomų bankų rūšiai. Tame banke šalia kapitalistinių pradmenų pinasi

---

[461] Angliškai bankas buvo pavadintas „Bank for International Settlements" (settlement, užbaigimas, išlyginimas, saldo išvedimas), prancūziškai „La Banque des règlements internationaux", vokiškai „Bank für internationalen Zahlungsausgleich", lietuviškai Tarptautinių Mokėjimų Bankas (Vyr. Žin., 348 nr.), nors gal teisingiau būtų vadinti — Tarptautinių Atsiskaitymų Bankas.

[462] Finansinis imperializmas — teikiamų paskolų pagalba svetimame krašte savo ekonominės, tuo pačiu, žinoma, ir politinės galios įgyvendinimas, trumpai, teikiamomis paskolomis ekonominis ir politinis svetimo krašto pavergimas.

ir kooperatinės idėjos. Bankas sukurtas visuomeniniais sumetimais, tačiau valdo tą banką vien stambaus kapitalo atstovai.

Pagrindinis TMB kapitalas 500 mil. šveicarų frankų[463], kurį sudaro 200 000 akcijų. Akcijos yra vardinės. TMB akcijų tiesiogiai gali įsigyti tik atskirų kraštų notų bankai. Šiuo atveju išimtis padaryta tik USA ir Japonijai, kurias TM Banke atstovauja depozitiniai tų kraštų bankai. TMB statutas reikalauja, kad jo nariais būtų tik notų bankai tų kraštų, kurie turi aukso ar bent aukso devizų valiutas. Tas reikalavimas neliečia tų kraštų, kurie turi mokėti reparacijas. Kai nuo 1931 m. viena po kitos beveik visos pasaulio valstybės atpalaidavo savo valiutą nuo aukso standarto, ir tas TM Banko „aukso ir aukso devizų nuostatas" nebevykdomas. Kiekvieno krašto notų bankas gali turimas TM Banko akcijas perleisti bet kam kitam, tačiau niekas kitas, kaip tik notų banko atstovas, negali dalyvauti visuotiniuose TM Banko susirinkimuose. Kiekvienas akcininkas turi balsų proporcingai turimam akcijų skaičiui. Tuo būdu tik notų bankai renka TM Banko administraciją ir nustato visas jo politikos gaires.

Akcininkai valdo TM Banką per visuotinius susirinkimus ir per tų visuotinių susirinkimų renkamą tarybą. Tarybą sudaro: 1) Anglijos, Belgijos, Italijos, Prancūzijos ir Vokietijos notų bankų valdytojai; Japonijos ir USA stambiųjų bankų direktoriai, savo krašto notų banko valdytojo sutikimu; 2) septyni prekybos ir pramonės atstovai, kuriuos skiria po vieną iš savo krašto įmonininkų tarpo septynių, 1 p. minėtų krašto notų bankų valdytojai; 3) gali būti išrinkti dar 9 tarybos nariai, kuriuos pasiūlo tų notų bankų valdytojai, kurie ex officio nedalyvauja TM Banko taryboje.

Taryba renka 3 metams savo pirmininką ir skiria generalinį banko direktorių. Taryba duoda veikimo apyskaitą visuotiniam akcininkų susirinkimui. Visuotinį susirinkimą sudaro notų bankų ir jiems prilygintų USA ir Japonijos bankų astovai. Nė vieno krašto atstovai neturi tiesioginės įtakos į TM Banko veikimą. Banko metų pradžia 1 bal. Bankas skelbia mėnesinius balansus ir metinę apyskaitą. TMB nedaro jokių operacijų bet kuriame krašte, negavęs to krašto notų banko sutikimo. Tuo būdu norėta suvaržyti diktatūra tarptautinių kapitalistų, kurie susispietė TM Banke. TM Bankui leidžiama daryti šias operacijas: 1) pirkti ir parduoti savo ir savo akcininkų bankų sąskaita auksą ir devizas; 2) laikyti savo auksą notų bankuose; 3) teikti notų bankams paskolas, apdraustas vekseliais ir procentiniais popie-

[463] 1930 m. frankais, kurių paritetas buvo 0,290 322 580 65 g aukso.

riais; 4) diskontuoti, rediskontuoti, pirkti ir parduoti su savo indosamentu (perrašu) ar be jo vekselius, čekius ir kitus trumpalaikius skolos pasižadėjimus, o taip pat ir lengvai realizuojamus valstybinius procentinius popierius; 5) atidaryti notų bankuose einamąsias sąskaitas ir laikyti juose indėlius; 6) atidaryti pas save kitiems notų bankams einamąsias sąskaitas ir laikyti pas save jų indėlius; 7) eiti notų bankų korespondento ar agento pareigas ir pavesti kitiems bankams tokias pat pareigas[464]; 8) eiti tarptautiniuose atsiskaitymuose įgaliotinio ar agento pareigas, kiek tos pareigos nepažeidžia paties banko pasižadėjimų tretiesiems asmenims[465]; 9) leisti obligacijas[466]; 10) visos minėtos operacijos gali būti daromos ir su bet kurio krašto depozitiniais bankais, bet tik to krašto notų banko sutikimu. Tos skaitlingos, plačiai užsibrėžtos operacijos padarė TM Banką visų pasaulio kredito įmonių banku, tam tikra prasme viršbankiu.

Pagal tuos plačius tikslus bei užsimojimus buvo duoti TM Bankui ir, palyginti, labai tvirti teisiniai pagrindai: 1) pats TM Bankas buvo įsteigtas ir jo statutas buvo sudarytas tarptautine sutartimi; 2) tos sutarties nuostatais Šveicarija paskelbia TM Banko statutą savo krašto įstatymu, tačiau pasižada to įstatymo nekeisti be atitinkamų TM Banko organų pritarimo ir be sutartį pasirašiusių valstybių sutikimo; 3) Šveicarija tam tikru įstatymu suteikia TM Bankui beveik eksteritorialumo teises[467]: bankas nemoka Šveicarijos iždui jokių mokesčių, banko nesaisto Šveicarijos akcinių bendrovių įstatymai, Šveicarijos vyriausybė pasižada nevaržyti banko laisvės, būtent, neapraši-nėti, nekonfiskuoti, nerekvizuoti jokių banko turtų ir jokiu atveju nedrausti išvežti iš krašto bankui priklausomą auksą; 4) Šveicarijos įstatymai tik tiek teliečia banką, kiek tai nurodyta pačiame banko įstatyme, būtent, banko kapitalas nustatomas šveicarų frankais, tačiau tų frankų paritetas nurodomas banko įstatyme; kas nenustatyta banko statutu, tas tvarkoma Šveicarijos įstatymų nuostatais.

Tokiais plačiais teisiniais pagrindais sukurtas TMB buvo tuojau padarytas įgaliotiniu tų valstybių, kurios turėjo gauti iš

---

[464] Korespondentas — bankas, kuris veda kito banko einamąją sąskaitą, priima į tą sąskaitą įmokėjimus ir daro iš jos išmokėjimus. Agentas — kuris kito banko įgaliojimu bei vardu atlieka pavestas operacijas.

[465] Šis nuostatas liečia reparacijų mokėjimų tarpininkavimą.

[466] Obligacija (iš lotynų obligatio — saistymas, prievolė) — privatinių ūkių paskolos lakštai.

[467] Eksteritorialumas (iš lot. ex territorio — iš krašto ribų [išimtas], neįeinąs į krašto žemes) — tų teisių visuma, kuri padaro, kad valstybės atstovai, ir gyvendami užsienyje, gyvena tartum ne svetimoje teritorijoje, bet savo valstybės žemėje.

vokiečių reparacinius mokėjimus. Vokietija Youngo planu nustatytas metinių mokėjimų sumas turėjo įnešti į TM Banką, kuris jas paskirstydavo tarp valstybių, vokiečių kreditorių. Tas pats bankas turėjo rūpintis visomis paskolomis, kurios buvo ar bus išleistos mobilizuoti vokiečių reparacinius mokėjimus.

Iki 1931 m. birželio m. 1 d. Vokietija rūpestingai mokėjo pasižadėtas sumas. Nuo tos dienos pradeda veikti metinis USA prezidento Hooverio gegužės 9 d. iniciatyva paskelbtas moratoriumas. Vokietija nuo 1932 m. liepos 1 d. turi vėl pradėti mokėti reparacijas, tačiau pasikeitusi politinė Vokietijos nuotaika ir pasunkėjusi ekonominė ir politinė jos padėtis neleido tikėtis tolimesnio reparacijų mokėjimo. 1931 m. gruodžio mėn. ypatingas TM Banko komitetas, Reicho vyriausybės prašomas, nustato Vokietijos nepajėgumą mokėti reparacijas. Dabar liko tik juridiškai patvirtinti komiteto darbų išvadas. Tuo tikslu susirenka tarptautinė Lozannos konferencija (1932.VI.16—VII.8), kuri galutinai palaidoja reparacijų mokėjimus[468]. Mobilizuotų reparacijų sumas, atseit, Daweso ir Youngo paskolas vokiečiai pasižada ir toliau mokėti. Drauge su reparacijomis griuvo ir visų karo skolų mokėjimai. TMB, kaip politinių skolų mokėjimo tarpininkas, baigia savo pareigas.

Dabar daug kam, ne vien Vokietijoje[469], bet ir šiaip plačiame pasaulyje, atrodė, kad TMB nebeteko savo buvimo prasmės. Tačiau ne tik buvo nemaža ir tai dar labai galingų asmenų, suinteresuotų to banko buvimu, bet ir patsai Bankas, kaip kiekvienas gyvas organizmas, ėmėsi visų pastangų pateisinti savo gyvavimą. Tie veiksniai ir nulėmė tolimesnį TM Banko likimą. Dabar bankas turi padėti paskiriems kraštams atlaikyti valiutos pastovumą ir tvarkyti tinkamą tarptautinių kreditų pasiskirstymą. Netrūko teoretikų ir praktikų, kurie atsidėję įrodinėjo, kad tie nauji uždaviniai esą kur kas svarbesni, negu reparacijų mokėjimų tarpininkavimas, kad tiems uždaviniams

---

[468] Lozannos konferencija buvo dar palikusi 3 milijardų markių reparacijas, kas sudarė tik 10% visų Youngo planu nustatytų reparacijų. Tie 3 milijardai turėjo būti mobilizuoti šiuo būdu: TMB pradedant 1935 m. leidžia tokiai sumai bonų, gautus už tuos bonus pinigus atiduoda valstybėms, vokiečių kreditorėms, vokiečiai moka bonų palūkanas ir išperka pačius bonus, tačiau bonai gali būti tik tais atvejais leidžiami, kai kapitalų rinkos procentai nusileis žemiau 5%. Pasaulio rinka tokių patogių sąlygų dar nesusilaukė, ir pati Lozannos sutartis nebuvo ratifikuota. Tokiu būdu reparacijos savaime subyrėjo.

[469] Vokiečiams reparacijų metu TMB buvo tik neišvengiama blogybė. Pasibaigus reparacijoms, jie norėjo pašalinti visa, kas tuo ar kitu būdu buvo susieta su reparacijų reikalais.

atlikti kaip tik ir buvęs įkurtas TMB ir kad, pagaliau, tie uždaviniai neesą visai nauji, nes jie randami pačiame banko statute.

Deja, negeriau, kaip su reparacijų tarpininkavimu, sekėsi TM Bankui ir su naujais uždaviniais: banko akyse vienos valiutos visai subyrėjo, kitos daugiau ar mažiau palūžo, trečiosios dar šiaip taip stovi, suvaržytos tvirtų policijos pančių, ir pagaliau, galima sakyti, visai žlugo tarptautinis kreditas. Tiesa, netenka ginčyti, kad TMB stengėsi padėti paskirų kraštų notų bankams laikyti savo valiutos pastovumą, kad jis rūpinosi neduoti galutinai nutrūkti tarptautinio bendradarbiavimo ryšiams pasaulio kreditų rinkoje. Tarptautiniams atsiskaitymams palengvinti TMB daro žiro operacijas tarp tų visų notų bankų, kurie laiko pas jį savo depozitus ir tuo būdu pašalina žymią transfero[470] sunkumų dalį. Pinigų perkėlimai iš vieno krašto į kitą kraštą gali būti atliekami ne aukso vežiojimu iš vietos į vietą ir ne devizų pardavinėjimu pasaulio rinkoje, bet paprastu nuo vienos sąskaitos nurašinėjimu, į kitą sąskaitą įrašinėjimu TM Banko knygose. Tokia grynai sąskaitybinė operacija beveik visai pašalina tuos pinigų rinkos sukrėtimus, kurie, paprastai, lydi visus stambesniuosius tarptautinius mokėjimus. Tačiau, žiro atsiskaitymo galimybės yra, palyginti, apibrėžtos: jos tėra galimos tik tarp tų bankų, kurie laiko stambesnius aukso ir devizų depozitus, ir tai tik laikomų depozitų ribose. Didesnių ekonominių ar politinių sukrėtimų metu, kai panikos pagauti kapitalai bėga iš krašto, kai nusigandę aukso lydiniai plaukte plaukia iš notų bankų sandėlių, bet kuri TM Banko pagalba pasidaro nebeįmanoma. Jei tokiais atvejais TMB būtų ir tiek pajėgus, kad galėtų duoti ir stambesnių kreditų į monetinius sunkumus patekusiam kraštui, tai ir tokie kreditai vargu ar ką galėtų padėti. Pagavusi visus gyventojus panika greitu laiku prarytų ir skolintus kapitalus, kaip prarijo savuosius. Kai galutinai palūžta tvirčiausias kiekvienos valiutos ramstis, būtent, žmonių pasitikėjimas krašto pinigais, tuomet arba turi trūkti valiutos ir aukso saitai, arba tų saitų apsaugai turi būti pastatytos policijos jėgos. Pirmuoju atveju atsiranda palaida valiuta, antruoju atveju — kontroliuojamoji valiuta. Pagaliau, ir pačius TM Banko kreditus varžo jo turimų devizų rūšys: bankas gali skolinti dolerius arba svarus tik tuo atveju, jei pats yra gavęs dolerinius ar svarinius depozitus, nes priešingu atveju, kritus dolerio ar svaro kursui, patsai bankas turėtų pakelti kurso kritimo nuostolius[471].

[470] Žr. pastabą 243 psl.

[471] Jei kristų dolerių ar svarų kursas, bankas gautų savo skolą mažesnės vertės pinigais, bet užtat tokiais pat pinigais bankas galėtų grąžinti ir savo depozitus.

TMB sunkiai išgyveno nuo 1931 m. pradėjusią siausti monetinę pasaulio anarchiją, tačiau pats tiesioginiu būdu mažai tenukentėjo nuo tos anarchijos smūgių: banko kapitalai neišalo Vokietijoje, bankas neturėjo nuostolių nei nuo anglų svaro smukimo, nei nuo Amerikos dolerio kritimo. Tai vis įrodymai sąžiningo, rimto TM Banko vadovybės darbo. Toji vadovybė, iš tikrųjų, mokėjo valdyti banką, nes sugebėjo numatyti jį liečiančius ateities įvykius. Bendroje pasaulio valiutų anarchijoje TMB stengėsi pagal išgales remti kreditais smūgio ištiktas šalis[472], nors ir jo paties laisvosios lėšos smarkiai sumažėjo nuo tos anarchijos sukeltų audrų: notų bankai, reikalingi savo valiutai ginti devizų, ėmė savo depozitus iš TM Banko. Vien tik 1933 m. kovo ir balandžio mėnesiais, kai senasis aukso doleris gyveno savo sutemas, TMB neteko 65% visų savo trumpalaikių depozitų.

Kai 1935 ir 1936 m. sprogo aukso blokas, kai 1937 ir 1938 m. buvo visai pakrikęs prancūzų frankas, kai trys didžiosios valstybės — Anglija, Prancūzija ir USA — vis dar nesirengia galutinai stabilizuoti savo valiutas, nė vienas kraštas nebelaiko TM Banke didesnių devizų atsargų. Kai nebeliko pasaulyje beveik nė vienos atviros tvirtos valiutos[473], patsai TM Bankas nebegalėjo laikytis to savo statuto nuostato, kuris reikalauja nedaryti jokių operacijų tomis valiutomis, kurios nėra tvirtais saitais susietos su auksu. TMB nebetenka visų savo veikimo sričių: nebėra reparacijų, nebėra tvirtos, atviros valiutos, nebėra tarptautinių kreditų. TMB pasidarė daugiau ar mažiau tuščia vieta, kurioje suvažiavę susitinka pasaulio notų bankų valdytojai[474]. TMB, kaip ir visos kitos tarptautinio bendradarbiavimo idėjomis pagrįstos įstaigos, gyvena savo sunkias sutemų dienas.

---

[472] TM Banke gavo kreditus Vokietija, Vengrija, Jugoslavija ir Rumunija.

[473] Visai tvirtais saitais susieta su auksu ir jokiomis policijos priemonėmis nekontroliuojama tėra šiandieną viena belga (Belgijos piniginis vienetas).

[474] Kiekvieną mėnesį Bazelyje posėdžiauja TM Banko taryba ir vieną kartą į metus daromas visuotinis jo akcininkų susirinkimas.

V skyrius

DEPOZITINIAI BANKAI

1. VOKIETIJOS DEPOZITINIAI BANKAI

Vokietijos depozitinių bankų istoriją galima suskirstyti dviem periodais: privatinių depozitinių bankų, arba bankinių namų periodas, ir depozitinių akcinių bankų periodas. Pirmasis periodas eina maždaug iki XIX a. vidurio, antrasis nuo to laiko tęsiasi iki mūsų dienų.

Svarbiausi visų privatinių bankininkų tiek savo turtais, tiek savo ekonominiu bei politiniu svoriu buvo Rothschildai. Jų bankinių namų įkūrėjas buvo Mayeris Amschelis Rothschildas (1743—1812), Frankfurto ties Mainu žydas, kuris buvo įsteigęs tame mieste nedidelę pinigų keitimo įmonę. 1800 m. Mayeris Amschelis pasidaro Hesseno landgrafo[475] Wilhelmo bankininku ir pamažu „savo darbštumu, sąžiningumu ir taikingumu"[476] išplėtė savo veikimą po visą pasaulį. Ne be reikalo jau anų laikų žmonės vadina Mayerį Amschelį visų pasaulio žydų karaliumi ir visų pasaulio karalių žydu. Mayeris Amschelis paskirsto savo penkiems sūnums svarbiausias tais laikais finansinio pasaulio pozicijas: Amschelis Mayeris pasilieka tėvo namuose Frankfurte, Nathanas apsigyvena Londone, Salomonas — Vienoje, James — Paryžiuje ir Karolis — Neapolyje.

Taip pasidalinę pasaulį, visi 5 broliai, visuomet sutartinai veikdami, visuomet žiūrėdami savo šeimos ir žydų tautos interesų, rūpinasi užmegzti glaudesnius finansinius ryšius su visų kraštų vyriausybėmis, su karaliais ir imperatoriais. Tos rūšies finansinėms operacijoms palengvinti kiekvienas Rothschildų virsta karštu savo gyvenamojo krašto patriotu, nors šiaip visas operacijas varydavo bendru susitarimu. Turtinga karais XIX a. pradžia davė Rothschildams daug geros progos pelnytis kredi-

[475] Suvereninis nedidelio krašto valdovas, lotyniškai, comes provincialis, provincijos grafas. Titulas žinomas jau XII a.

[476] Taip skelbė anų laikų valdiniai raštai.

tuojamų valstybių sąskaita. Paėmę vieną kartą karų laikais į savo rankas valstybės vyrus, Rothschildai nebepaleisdavo savo aukų ir taikos metu. Ypatingu pasisekimu jie sugebėjo panaudoti savo reikalams Habsburgų politiką. Netenka abejoti, kad Rothschildai pirmieji bus plačiu mastu parodę žydams, kaip jie turi veikti, jei nori pinigais valdyti pasaulį[477].

Rothschildų pramintais takais ėjo Mendelsohnai[478], Bleichröderiai[479], Warburgai[480], Speyeriai[481], Hirschlandai[482], Drey-

---

[477] Didžiausios Rothschildų galybės laikai — tai XIX a. Jų įtaka Europos politikai buvo ypatingai didelė XIX a. pirmoje pusėje. Jie buvo padaryti ne tik bajorais, bet gavo ir baronų titulus, pasilikdami ištikimi savo tautybei ir taip ankštai su ta tautybe susietai savo tikybai. XX a. žymiai sumažėja Rothschildų šeimos reikšmė. Nebesimato tenai nei vienos stambesnės asmenybės. Neapolio Rothschildų namai buvo likviduoti dar XIX a. Vienos namai XX a. pateko į didelius sunkumus, nacionalsocialistų politika duoda mirtiną smūgį Vokietijos Rothschildams, Londono ir Paryžiaus Rothschildai, sunkiai kovodami už senąsias pozicijas, gyvena tik senųjų laikų garbe.

[478] Juozapas Mendelsohnas dar 1795 m. įkūrė pirmuosius žydiškus bankinius namus Vokietijoje. 1804 m. prisidėjo ir steigėjo brolis Abraomas Mendelsohnas Bartoldis. Svarbiausia Mendelsohnų veikimo sritis — procentinių popierių emisija. Mendelsohnai iki pat Didžiojo karo buvo Rusijos bankininkai Vokietijoje. Mendelsohnai, nenutraukdami savo ryšių su žydais, pakeitė savo tikybą.

[479] Samuelis Bleichröderis, Rothschildų namų atstovas Berlyne, 1803 m. steigia savo bankinius namus. Jo sūnus Gersonas Bleichröderis pasidaro Bismarko finansų reikalų patarėju, finansuoja 1866 m. Prūsų karą su Austrais, 1871 m. padeda savo sumaniais patarimais užkrauti sunkias kontribucijas nugalėtiems prancūzams. Bleichröderiai sukrovė savo turtus, emituodami Vokietijos ir užsienio valstybių paskolų lakštus.

[480] 1798 m. broliai Mosė, Markus ir Gersonas Warburgai kuria Hamburge bankinius namus, kuriems XX a. pradžioje savo dideliais gabumais suteikia tarptautinės reikšmės Maksas Warburgas. Firma ilgus metus finansavo stambiąją Hamburgo prekybą, vėliau, užmezgusi platesnius ryšius su Anglijos ir Amerikos pinigų rinkomis, ima plačiu mastu varyti devizų prekybą. Makso brolis Povilas įsteigia banko namus New Yorke.

[481] Speyeriai nuo 1770—1800 m. Frankfurte ties Mainu verčiasi tiekimais kariuomenei ir pinigų keitimu. Nuo 1809 m. metasi į bankines operacijas, drauge varydami stambią prekybą manufaktūros prekėmis. Plati prekyba su Amerika paskatina steigti New Yorke bankinius namus „Philipp Sepyer et &" (dabar Speyer et &), finansuoja Washingtono valdžią USA pilietinio karo metu, tiesia Amerikos geležinkelius, daro stambias finansines operacijas Meksikoje, Kuboje ir kituose Naujojo Pasaulio kraštuose. Jungdamies su ištisa eile žydiškų Vokietijos kredito įmonių, sudaro dabar firmą „Lazard, Speyer, Ellisen" Berlyne ir Frankfurte.

[482] Simonas Hirschlandas steigia Essene 1841 m. banko namus, kuriuos išgarsina jo sūnus Izaokas. Firma palaikė artimus finansinius ryšius su stambiąja vokiečių pramone, ypač su Kruppo ir Stinneso įmonėmis.

fusai[483], Arnholdai[484], Oppenheimai[485], Wassermannai[486] ir daugybė kitų Rothschildų tautiečių, ne tik pagarsėjusių savo stambiomis operacijomis krašte ir užsienyje, bet ir įgijusių neginčijamų nuopelnų Vokietijos ekonominės bei politinės galios išugdyme. Tie visi privatiniai bankininkai, dėdami savo asmenines lėšas ir surinkdami stambius ne tiek privatinių asmenų, kiek prekybos ir pramonės įmonių depozitus, varė plačiu mastu devizų prekybos ir privataus bei viešojo ūkio kreditavimo bei finansavimo operacijas. Finansavimo reikalams privatiniai bankininkai buvo sukūrę labai plačią dividendinių ir procentinių popierių emisijos organizaciją. Palaikydami glaudžius ryšius su konservatingu, biurokratiniu valstybės aparatu, pamažu tie bankininkai ir patys užsikrėtė atsargaus konservatizmo ir negyvos rutinos dvasia. Kai susikūrė stambioji pramonė ir įsigalėjo plataus pasaulinio masto prekyba, kurios pareikalavo savo dažnai rizikingoms operacijoms stambių kreditų, konservatingi, įpratę bendradarbiauti su panašios nuotaikos viešojo ūkio aparatu, privatiniai bankininkai nebesugebėjo prisitaikyti naujoms gyvenimo sąlygoms. Tos naujos, kas kart labiau įsigalinčios kapitalistinio gyvenimo sąlygos turėjo sukurti naujo tipo bankus, kurių pagrindinis kapitalas nebebuvo vieno asmens ar vienos šeimos turtas, bet didesnio žmonių skaičiaus nuosavybė, kurie verčiasi ne tiek savo nuosavais, kiek svetimų žmonių sudėtais kapitalais; kurie neturėjo senų konservatingų tradicijų ir todėl, būdami judresni, gyvesni, lengviau pagauna ir tinkamiau išnaudoja nepastovią, nuolatos besimainančią pasaulio ūkio konjunktūrą. Tokie bankai atsiranda XIX a. viduryje — tai buvo modernieji akciniai bankai.

Naujieji bankai, negalima sakyti, kad būtų buvę sutikti didesniu visuomenės ir vyriausybių palankumu. Bijota, kad tie bankai nesudarytų konkurencijos notų bankams, abejota, ar

---

[483] Dreyfusas, Jeidelis, 1868 m. kuria savo vardo firmą, iš kurios išsivysto dabar plačiai pagarsėję Berlyno ir Frankfurto bankiniai namai „I. Dreyfus et &", kuri išugdė tvirtas atžalas Vienoje, Bazelyje, New Yorke.

[484] 1864 m. Maksas Arnholdas duoda pradžią žinomiems Dresdeno Berlyno banko namams, kurie laikė savo rankose stambius vokiečių bravorus ir didesniuosius viešbučius.

[485] 1789 m. Salomonas Oppenheimas drauge su Wolfu steigia Bonnos mieste bankinius namus, kurie vėliau buvo perkelti į Kölną. Oppenheimai turi labai didelių nuopelnų Vokietijos geležinkelių, draudimo draugijų, depozitinių bei ipotekinių bankų, mašinų pramonės sukūrime bei ugdyme.

[486] Elkanas Wassermannas kuria 1783 m. Wollersteine (Pietų Vokietijoje) bankinius namus, kurie Napoleono karų laikais smarkiai praturtėja. 1889 m. persikelia į Berlyną. Namų dalininku buvo pagarsėjęs Deutsche Bank direktorius Oscaras Wassermannas.

tokie bankai, kurių savininkai už visus įmonės pasižadėjimus atsako tik savo akcijomis, mokės tikrai apsaugoti ir tinkamai panaudoti žmonių depozitus. Naujieji bankai atrodė platesniajai visuomenei tikraisiais spekuliacijos lizdais, kur susispietę abejotinos doros žmonės, nestatydami savo asmeninių turtų į jokius pavojus, bet rizikuodami vien tik savo akcijomis, drąsiai versis, pelnysis svetimais, jiems patikėtais kapitalais.

Toks žmonių nusistatymas paveikia ir didesniųjų Vokietijos valstybių politiką. Tokių valstybių vyriausybės trukdo arba net ir tiesiog draudžia kurti akcinius bankus. Bet judrūs naujų bankų sumanytojai bei kūrėjai pradeda spiestis pinigų reikalingose mažesnėse vokiečių valstybėse. Jei kada pasiseka akciniam bankui įsikurti ir kurioje didesnėje valstybėje, tai nebent tik tais atvejais, kai veikiančiuose įstatymuose surandama tinkama spraga.

Tuo pačiu metu varoma smarki propaganda, kuri turi įrodyti, kad bankai visai neketina spekuliuoti jokiomis vertybėmis, kad jie tik nori surinktais depozitais teikti kreditus, kuriais bus ugdomos ir kuriamos taip kraštui pelningos pramonės ir prekybos įmonės. Pagaliau, bankai, turėdami didelius kapitalus, visai neatsisaką tuo ar kitu pavidalu finansuoti ir įvairių kraštų vyriausybes. Gyva propaganda ir atsargus pirmųjų bankų darbas pradėjo pamažu veikti visuomenės nusistatymą. Pažiūros į naujus bankus dar labiau pasikeitė, kai pastebėta, kad vis labiau įsigalį naujieji bankai pradeda pamažu griauti senųjų privatinių bankininkų monopolį. To monopolio laužymas buvo sutinkamas su nemažu džiaugsmu, nes buvo manoma, kad tuo būdu griaunama, kaip tuomet sakyta, „patriarcho Abraomo vaikų finansinė galybė". Deja, iš tikrųjų tas džiaugsmas buvo visai nepagrįstas. Pagrindinis naujųjų kredito įmonių kapitalas buvo daugiausia tų pačių „patriarcho Abraomo vaikų" rankose, to „patriarcho vaikai" buvo žymia dalimi ir akcinių bankų savininkai.

Jei buvo šiuo atveju koks skirtumas tarp naujųjų ir senųjų bankininkų, tai nebent tas, kad naujieji bankininkai ne tiek besivertė savo nuosavais kapitalais, kiek naudojo savo bankinėms operacijoms svetimus, dažniausiai ne „patriarcho Abraomo" vaikų uždirbtus pinigus. Privatiniai bankininkai dalyvauja savo kapitalais akcinių bankų kūrime, manydami ir naująsias kredito įmones paversti savo darbo įrankiais. Skaitlingi naujųjų bankų akcininkai neduoda privatiniams bankininkams įvykdyti savo sumanymų, ir todėl maždaug apie 1870 m. nutrūksta bendras senųjų ir naujųjų bankininkų darbas. Tuo pačiu metu susikūręs vokiečių Reichas sudaro plačią dirvą bankų

veikimui. Tiesa, liūdni 1871—1873 m. išbujojusios spekuliacijos padariniai[487] sutrukdė ir teigiamą naujųjų kredito įmonių raidą. Žmonės, pražudę savo kapitalus tos spekuliacijos audrose, kurios pavertė niekais visas įvairių fiktyvių bendrovių akcijas, nukreipė savo kerštо ir pagiežos jausmus prieš visas akcines bendroves, tuo pačiu, žinoma, ir prieš akcinius bankus. Vis dažniau ir smarkiau keliami reikalavimai uždrausti bet kurias akcines bendroves. 1884 m. liepos 18 d. pasirodo Reicho akcinių bendrovių įstatymas, kuris ne tik geriau apsaugoja visuomenės interesus nuo nešvarių spekuliantų pasikėsinimų, bet ir stipriau sujungia pačių steigėjų reikalus su kuriamos bendrovės likimu. Tas įstatymas, suvaržydamas nešvarių spekuliantų užsimojimus, duoda smarkų akstiną rimtų akcinių bendrovių steigimui.

Depozitiniai bankai iš pradžių užmezga glaudesnius ryšius su stambiais įmonininkais ir mėgina verstis jų laikomais banke kapitalais. Tačiau jau nuo XIX a. pabaigos depozitiniai bankai pradeda suprasti, kad ir smulkūs depozitai bendroje sumoje sudaro didelius kapitalus, kad tie smulkių depozitų kapitalai yra pastovesni, tikresni, negu judrios, dažnai tik laikinai banke gulinčios stambių indėlininkų sumos. Tie nauji sumetimai ir verčia vokiečių depozitinius bankus plėsti savo skyrių tinklą krašte ir užsienyje. Skaitlingi didžiųjų bankų skyriai traukė milijardines santaupų sumas, kuriomis buvo kredituojama ir finansuojama sunkioji pramonė ir stambioji prekyba. Žemės ūkį, ypač vidutinį ir smulkųjį, įvairius amatininkus ir smulkiuosius prekybininkus kreditavo kooperatinio pobūdžio kredito įmonės: ūkininkus — Raifferseino kasos[489], verslininkus — Schulzės-Delitzscho[489] kasos. Tokia bankų politika padėjo energingiems,

---

[487] Laimėjusi prancūzų karą, vokiečių visuomenė per ištisus du metus gyveno pramonės kūrimo karštlige, kuri sudarė labai patogią dirvą spekuliacijai. 1871—1873 m. vadinami Gründerjahre — kūrėjų metai. „Kūrėjams" labai palengvino darbą 1870 m. birželio 11 d. panaikinta akcinių bendrovių koncesinė sistema.

[488] Taupomosios skolinamosios kasos, kurių sumanytoju ir pirmuoju steigėju buvo vokietis Raiffeiseinas (1818—1888). Pirmosios Raiffeiseno kasos buvo ūkininkų šelpimo draugijos, kurių uždavinys buvo įgyvendinti krikščioniškosios artimo meilės įsakymą. Visas kasų veikimas buvo persunktas krikščionybės dorinių reikalavimų dvasia. Raiffeiseno kasos skolina tik savo nariams, bet depozitus priima ir iš pašalinių žmonių. Paskolos, kurių terminas yra pritaikytas ūkininko sąlygoms ir tęsiasi nuo 1 iki 5 metų, duodamos nustatytomis sumomis ir gali būti grąžinamos ratomis. Paskolos jokių turtų įkaitu nelaiduojamos, nes kiekvieno skolininko padėtis yra gerai žinoma visiems kasos nariams, kurie visi yra, paprastai, tos pačios parapijos gyventojai. Gautas metinis pelnas nariams neskirstomas, bet eina kasos sustiprinimui.

[489] Schulzės-Delitzscho (1808—1883), atseit, Schulzės, gimusio Delitzscho miestelyje, sumanytos ir pradėtos steigti verslininkų kooperatinės

veikliems ir sumaniems žmonėms ir mažesniu nuosavu kapitalu sukurti tas galingas įmones, kuriomis dar ir šiandien tebesididžiuoja Vokietija.

Patys bankai, versdamies milijardinėmis sumomis, greitu laiku pasidaro didžiausiomis ūkio galybėmis, kurių svarumas pradeda reikštis ne tik ekonominiame, bet ir visuomeniniame bei politiniame gyvenime: bankai diktuoja savo valią biržoms, bankai veikia savo pinigais spaudą, politines partijas ir pagaliau paskirų valstybių ir paties Reicho politikos gaires.

Vokietijos depozitinių bankų organizacija, darbo technika ir veikimo politika buvo gyvai paimta iš 1852 m. tarptautinio kapitalo Paryžiuje sukurto banko, vardu Crédit Mobilier — kilnojamojo turto kreditas. Todėl tenka nors ir trumpai susipažinti su Crédit Mobilier likimu[490]. Crédit Mobilier steigėjai buvo Pereire'as, Oppenheimas ir Fouldas[491]. Trumpas Crédit Mobilier gyvenimas išrėžė tokią gilią vagą bankų istorijoje, kad vėlesniais laikais visi trumpalaikio kredito bankai buvo vadinami crédit mobilier. Naująjį banką rėmė Napoleonas III, kuris ne tik tikėjosi susilaukti iš jo gausių paskolų, bet ir palaužti finansinę Rothschildų hegemoniją[492]. Bet ne tik vienas imperatorius palaikė naująjį banką, rėmė jį ir platesnioji visuomenė, kuriai patiko platūs, visuomeniniai, tariamai Saint-Simono idėjomis[493] pagrįsti, banko tikslai: bankas ketino kurti ir finansuoti pra-

---

skolinimo taupymo kasos. Schulzės-Delitzscho kasos savo organizacija ir savo operacijomis turi nemaža panašumo su depozitiniais bankais: jų nariai turi nemažus pajus, jų valdybos darbas atlyginamas, jų nariai gauna pelną, kreditai teikiami diskonto ar specialios einamosios sąskaitos pavidalu, daromos įvairios bankinės operacijos, kaip inkasas, žiro atsiskaitymas, perlaidos.

[490] Crédit mobilier tipas neprigijo Prancūzijoje, bet labai įsigalėjo Vokietijoje, Belgijoje ir dalinai senojoje Rusijoje, todėl ir pats Crédit Mobilier geriau tinka minėti vokiečių, negu prancūzų bankų istorijoje. Pagaliau, Crédit Mobilier nieko prancūziško neturėjo, nebent tik savo būstinės vietą. Jo steigėjai buvo ispanų, vokiečių ir prancūzų žydai.

[491] Pereire'as, Jokūbas-Emilis (1800—1875), ispanų kilmės žydas, turįs nemažų nuopelnų Prancūzijos geležinkelių statybai ir laivininkystės linijų kūrimui.

Oppenheimas, Simonas, žydų tautybės Kölno bankininkas, perkėlęs crédit mobilier sistemą į Vokietiją.

Fouldas, Achilles (1800—1867), žydų tautybės Paryžiaus bankininkas. Du atvejus buvo Napoleono III finansų ministru ir vieną kartą imperatoriaus rūmų ministru.

[492] Rothschildai buvo artimai susigyvenę su Orleanų gimine, ypatingai su karaliumi Louis Philippe'u (1830—1848), todėl Napoleonas III ir nekentė Rothschildų.

[493] Saint-Simonas, Claude Henry grafas (1760—1825), visuomenės reformatorius, tikras utopistas — svajotojas. Neigdamas krikščionybės dogmas, norėjo įgyvendinti krikščionybės doros reikalavimus.

monę, atpiginti visame krašte kreditą ir sutvarkyti naujais visuomeniniais pagrindais visą krašto gamybą. Steigėjams pasisekė įtraukti į banką ir smulkesnius privatinius bankininkus, kurie laukė, kad naujas bankas sulaužys ir jiems jau nebepakeliamą finansinę Rothschildų diktatūrą.

Deja, jau 1867 m. visos Crédit Mobilier dedamos viltys nuėjo vėjais: bankas žlugo, sudarydamas didelių moralinių ir materialinių nuostolių. Dažnai tvirtinama, kad banką pražudė ar tai visuomeninės Saint-Simono idėjos, kurių bankas buvo žadėjęs laikytis, ar tai anuomet galingų Rothschildų konkurencija. Tokia nuomonė yra, be abejo, klaidinga: Crédit Mobilier niekuomet gyvenime nevykdė Saint-Simono idėjų ir Rothschildų vedama prieš Crédit Mobilier kova nė karto nesudavė jam mirtinio smūgio. Crédit Mobilier žuvo dėl savo paties padarytų klaidų: įsileido depozitų pinigais į labai rizikingas spekuliatyvinio pobūdžio operacijas, skolino ilgam laikui trumpam terminui gautus pinigus, leido savo vardu globojamų įmonių reikalams obligacijas, klaidingai skaičiavo savo steigiamų įmonių laukiamas pajamas, rodė savo balansuose didelius pelnus, kurių visai neturėjo, ir todėl davė akcininkams dividendus ne savo uždirbtais, bet svetimų žmonių suneštais pinigais.

Crédit Mobilier, tiesa, žuvo, bet jis praskynė naujus kelius depozitiniams bankams, kurie mėgino jungti kreditavimo ir finansavimo operacijas, ir tokiu būdu sukūrė mišrių bankų tipą. Mišrieji bankai trumpalaikiais žmonių depozitais ne tik teikė trumpo termino kreditus jau veikiančioms įmonėms, bet ir tokiais pat depozitais ėmėsi kurti, ugdyti naujas įmones ir tokiu būdu sukurtas įmones toliau aprūpinti reikalingomis lėšomis. Pirmieji vokiečių bankininkai pasinaudoja Crédit Mobilier patyrimais, kuriuos Kölno bankininkas Oppenheimas, vienas Crédit Mobilier steigėjų, tuojau mėgina įgyvendinti Vokietijoje. Oppenheimas, kitų bankininkų padedamas, kuria dar 1853 m. Darmstadto mieste Hesseno valstybėje akcinį banką, vardu Bank für Handel und Industrie — Prekybos ir Pramonės Bankas[494]. Naujasis bankas turėjo plačiu mastu varyti finansavimo ir kreditavimo operacijas, tačiau griežtai vengti rizikingų spekuliacijos žygių, nors šiaip visi jo įstatai buvo gyvai nurašyti nuo Crédit Mobilier statuto. Bankas visuomet laikė vieną svarbiųjų savo pareigų kurti naujas pramonės įmones ir finansuoti jau sukurtas ir todėl didelėmis sumomis leido į rinką dividendinius ir procentinius popierius, tačiau, labai protingai, tai darė ne savo vardu ir ne

[494] Bankas buvo įkurtas Hesseno valstybėje, nes nei laisvasis Frankfurto t/M. miestas, nei Prūsai nedavė leidimo kurti akcinį banką.

savo sąskaita, bet savo kuriamų ar savo finansuojamų įmonių vardu ir sąskaita. Bank für Handel und Industrie, kuris nuo savo būstinės vietovės greitu laiku buvo trumpai pramintas Darmstadter Bank, pramynė ir būsimiems vokiečių depozitiniams bankams pramonės finansavimo kelius. Bankas pasilaiko sau primestą Darmstadter Bank vardą ir tuomet, kai perkelia savo centrinę būstinę į Berlyną. Tiktai kai 1922 m. bankas susijungia su National banku, jis pradeda vadintis Darmstadter und Nationalbank, arba trumpai Danatbanku, kuris žlugo didžioje 1931 m. vokiečių bankų katastrofoje. Bankas nepajėgė greitu laiku mobilizuoti sudėtus į finansavimo operacijas depozitus ir, niekur nebegaudamas pagalbos, uždarė savo kasų langelius. Valdžia laiduoja depozitų išmokėjimą, bet 1932 m. kovo 14 d. įstatymu sulieja Danatbanką su Dresdeno banku. Danatbankas išnyksta iš Vokietijos gyvenimo[495].

Du sujungti bankai vadinasi dabar vienu vardu — Dresdener Bank.

Dresdener Bank 1872 m. išsirito iš Michael Kaskel bankinių namų Dresdene. Bankas turėjo verstis ne tik banko ir komiso operacijomis, bet ir kurti pramonės įmones. Bankas, dideliais vargais išgyvenęs sunkią 1871—73 m. vokiečių ūkio krizę, steigia 1882 m. skyrių Berlyne, kur pamažu persikrausto ir visa banko valdyba. Nuo 1904 m. Dresdener Bank pradėjo imti į savo globą ir kooperatines organizacijas, virsdamas, tam tikra prasme, kooperacijai remti banku. Platūs visuomeniniai kooperatyvinio pobūdžio idealai ir egoistiškai siauri kapitalistiniai pelno siekimai gyveno tame banke po vienu stogu. Kooperacijos reikalams Dresdener Bank leido net tam tikrus biuletenius. Tas sugebėjimas sujungti siaurai egoistinius kapitalizmo tikslus su plačiomis visuomeninėmis kooperacijos idėjomis — tai ypatingas Drezdener Bank savumas. 1931 m. ir Dresdener Bank didžioje vokiečių bankų katastrofoje buvo uždaręs savo langelius. 300 mil. rmk Reicho parama jis vėl šiaip taip atsistoja savo kojomis, nors dabar dar negali išeiti be Reicho kapitalų. Gal būti, kad tie platesni visuomeniniai Dresdener banko užsimojimai ir apsaugojo jį 1931 m. nuo to likimo, kuris ištiko Danatbanką.

---

[495] Danatbankas buvo vienas veikliausių Vokietijos didžiųjų bankų. Jo veikimas siekė toli už Vokietijos ribų. Jis buvo tvirtą koją pastatęs ir Baltijos valstybėse. Jam priguléjo 1/3 akcijų vieno Kauno banko, ir jis laikė savo rankose du Latvijos bankus. Didelių nuopelnų ne tik Danatbankui, bet ir visam vokiečių ūkiui turi Jokūbas Goldschmidtas (g. 1882), svarbiausias banko dalininkas, garbės daktaras, sumanus pakrikusių įmonių sanatorius, užsienio kapitalų į Vokietiją viliotojas, žydų kultūrinių įstaigų mecenatas.

Priešingai, ne kooperacijos gairėmis papuoštais takais, bet plačiais, Crédit Mobilier nurodytais kapitalizmo keliais ėjo, nors iš pradžių ir kooperacijos pagrindais 1854 m. sukurtas, vėliau 1856 m. paverstas akcine bendrove, bankas, pagarsėjęs vardu Direction der Diskonto-Gesellschaft — Diskonto Draugijos Valdyba[496]. Tasai bankas šalia paprastų kreditavimo operacijų ne tik finansuoja prekybos bei pramonės įmones, bet ir pats pasidaro tokių įmonių savininku. Išplėtojęs dividendinių ir procentinių popierių emisiją, bankas pasidaro stambiosios pramonės banku. Atstovaudamas stambiąją pramonę, bankas deda visų pastangų vis labiau stiprinti tą pramonę ir todėl atsidėjęs remia pramonės kartelių bei sindikatų steigimą. Bankas nori parūpinti pramonei pigią žaliavą ir todėl smarkiai finansuoja vokiečių kolonijų eksploataciją. Stebindamas visus savo kapitalų laimėjimais, Direction der Diskonto-Gesellschaft visiems netikėtai 1929 m. susijungia su kitu dideliu Vokietijos banku—Deutsche Bank. Susijungimo būdu atsiradęs naujas bankas vadinas Deutsche Bank — Diskonto-Gesellschaft, arba trumpai DeDi Bank. Galima pamanyti, kad tų dviejų bankų vedėjai nujautė besiartinančią 1931 m. katastrofą ir sujungtomis jėgomis nutarė pakelti jos smūgius. Be abejo, savo fuzija bankai nemaža laimėjo: sumažino administracijos bei eksploatacijos išlaidas ir žymiai sustiprino savo piniginius resursus. Tačiau ir DeDi bankas neišvengė bendro visų vokiečių bankų likimo: 1931 m. vasarą ir jam teko sustabdyti mokėjimus ir prašyti Reicho vyriausybės pagalbos. Bet vis dėlto nuo didžiosios katastrofos smūgių DeDi bankas greičiau pasitaisė, negu visi kiti vokiečių bankai. Jis grąžino iždui gautą 1931 m. paskolą ir pilnai atsistojo savo kojomis.

Davęs DeDi banko vardui pirmąjį skiemenį, Deutsche Bank buvo įkurtas 1870 m. Banko kūrėjais buvo didžiųjų Vokietijos miestų privatiniai bankininkai. Bankas turėjo „daryti įvairių rūšių bankines operacijas, remti ir lengvinti Vokietijos prekybinius santykius su kitais Europos kraštais bei užjūrio rinkomis". Tai jau buvo visai nauji bankui pastatyti uždaviniai, kuriuos, reikia pripažinti, bankas visai tinkamai įgyvendino. Jau patsai

---

[496] Bankas pavadintas Diskonto Draugija, nes kiekvienas narys galėjo diskontuoti vekselių tokiai sumai, kuriai turėjo įsigyjęs banko dalių, žodis „Direction", stovįs prieš banko pavadinimą, turėjo parodyti, kad banko savininkai yra tiktai Direkcijos — Valdybos nariai. Direction der Disconto-Gesellschaft buvo įsteigta 1851 m. buvusio Prūsų finansų ministro, Prūsijos banko valdytojo Dovydo Hansemanno. Bankas nekartą keitė savo teisinius nuostatus, nors visą laiką pasiliko Hansemanno giminės rankose. Bankas turi didelių nuopelnų vokiečių kolonijų eksploatavime.

banko vardas Deutsche Bank, Vokiečių Bankas, rodo, kad bankas nori būti vokiečių banku užsienyje. Vykdydamas sau pasistatytus tikslus, bankas steigia užsienyje skaitlingus skyrius, įpratina užsienį imti vokiečių akceptus ir daryti sutartis vokiečių valiuta. Krašto viduje bankas, bene pirmasis, suprato didelę reikšmę ir smulkesnių depozitų, kurie savo bendra suma sudaro galingą ūkinę pajėgą. Bankas koncentruoja savo kasose plačiausių minių depozitus ir tais depozitais planingai remia krašte ir užsienyje ekonominį, finansinį ir politinį vokiečių imperializmą[497].

Keturi didieji vokiečių bankai turėjo raide D prasidedančius vardus: Darmstädter Bank, Dresdener Bank, Direction der Diskonto — Gesellschaft ir Deutsche Bank, todėl vokiečiai savo didžiuosius bankus trumpai vadindavo D bankai. Vėlesniais laikais garbingas D banko vardas buvo duodamas ir dar dviem bankams: Berliner Handelsgesellschaft ir Commerz und Privatbank. Berliner Handelsgesellschaft 1856 m. įsteigė susidėję stambiausieji vokiečių privatiniai bankininkai. Bankas turėjo ypatingu būdu rūpintis pramonės ir žemės ūkio įmonėmis. Tokie pastatyti bankui uždaviniai greitu laiku pavertė patį banką svarbiausia visoje Vokietijoje procentinių ir dividendinių popierių emisijos įstaiga. Bankas turėjo pakelti sunkius 1873 m. vokiečių ūkio krizės smūgius, smarkiai nukentėjo bespekuliuodamas rusų rubliais ir savo akcijomis. Tie visi smūgiai bei nuostoliai nepakerta banko kūrybinės energijos: ne tik pramonės įmonės, bet ir akciniai bankai dygsta vienas po kito krašte ir užsienyje ne tik Handelsgesellschaft iniciatyva, bet ir jo kapitalais. Handelsgesellschaft buvo nusistačiusi nesteigti jokių skyrių, ir todėl visa įmonė buvo po vienu stogu; ji neteikė daug svarbos smulkiųjų depozitų rinkimui, bet visą dėmesį buvo nukreipusi į finansavimo operacijas vertybinių popierių emisijos priemonėmis. Banko akcijų daugumas buvo rankose Fürstenbergų šeimos, kuri savo giminingais ryšiais su Amerikos žydais bankininkais buvo sutraukusi į banką tokius kapitalus, kad Handelsgesellschaft galėjo laimingai išgyventi ir 1931 m. vokiečių bankų krizę. Handelsgesellschaft buvo vienintelis vokiečių stambus bankas, kuris tuo metu išėjo be iždo pagalbos.

Commerz und Privatbank kilo iš 1870 m. Hamburge įkurto Commerz und Diskontbank. 1904 m. bankas susijungia su Berliner Bank ir perkelia savo būstinę į Berlyną. 1920 m. bankas

[497] Geriausiai tai rodo Deutsche Bank pastangomis ir Deutsche Bank pinigais nutiesti Anatolijos ir Bagdado geležinkeliai Turkijoje, ir to paties Deutsche Bank sukurta ir finansuojama Deutsche-Ueberseeische Elektricitätsgesellschaft Naujajame Pasaulyje.

susilieja su Mitteldeutsche Privatbank ir pakeičia savo vardą, pasivadindamas Commerz und Privatbank. Apskritai, tas bankas augo ir plėtojo savo operacijas, ar tai susijungdamas su kitais bankais, ar tai tiesiog juos paglemždamas. Tokiais savo žygiais bankas greitu laiku įsigijo labai platų skyrių tinklą visoje Vokietijoje ir drąsiai galėjo atsistoti šalia didžiųjų Vokietijos D bankų.

Stambiesiems privatiniams akciniams bankams tiek savo operacijomis, tiek savo apyvartos sumomis prilygsta valstybinis bankas, Reichskreditgesellschaft. Reichskreditgesellschaft buvo įkurtas Didžiojo karo metu, vardu Reichskredit und Kontrolstelle. Jis turėjo finansuoti tas visas įmones, kurios dirbo karo reikalams. Karui pasibaigus, Reichskredit und Kontrollstelle buvo pavesta mokėti atlyginimus tiems vokiečiams, kuriems Versalio taikos nuostatai buvo padarę tiesioginės žalos. 1924 m. Reichskredit und Kontrollstelle paverčiamas akciniu banku, vardu Reichskreditgesellschaft, tačiau visos akcijos paliekamos Reicho nuosavybėje. Reichskreditgesellschaft tikslas finansuoti Reichui priklausančių įmonių koncerną ir apskritai atlikti tam koncernui visas reikalingas bankines operacijas[498]. Be to, Reichskreditgesellschaft laiko Reicho pinigus, finansuoja eksportą, diskontuoja darbo parūpinimo vekselius ir pagaliau, kiek tai leidžia lėšos, kredituoja bei finansuoja ir privatines įmones[499].

Savotiškos rūšies viešieji bankai yra Girozentralen — centrinės žiro įstaigos. Tokių žiro įstaigų Vokietija turi 19. Girozentralen atidaro einamąsias sąskaitas savo srities taupomosioms kasoms ir veda visus tų taupomųjų kasų žiro atsiskaitymus. Pačios Girozentralen turi savo einamąsias sąskaitas savo centrinėje įstaigoje Berlyne — Deutsche Girozentrale und Kommunalbank, kuri veda visus jų atsiskaitymus. Tačiau Girozentralen nėra vien tik žiro atsiskaitymo įstaigos, jos yra tikra prasme bankai, kurie verčiasi stambiais taupomųjų kasų depozitais. Žmonės, pamokyti liūdnų 1931 m. katastrofos įvykių, dažnai noriau neša savo santaupas į viešąsias kredito įmones, negu į privatinius depozitinius bankus. Tokia žmonių nuotaika palengvino girocentralėms sukoncentruoti per taupomąsias kasas labai stambias depozitų sumas, kuriomis girocentralės teikia paskolas savivaldybėms, perka Reicho procentinius popierius ir

[498] Reicho įmonių koncernas vadinamas trumpai Viag — Vereinigte Industrie Aktien Gesellschaft. Viagui priklauso buvusios karo ir laivyno ministerijų įmonės, kurios pasiliko Reicho nuosavybėje. Viagas turi ir 40 mil. rmk Reichskreditgesellschaft akcijų, likusi 20 mil. rmk akcijų pasiliko tiesioginėse Reicho valdžios rankose.

[499] Kitos svarbesniosios vokiečių viešosios kredito įmonės buvo paliestos IV sk. 3 §.

aprūpina kreditais smulkesniuosius pramonininkus bei pirklius. Nuo 1933 m. girocentralės ima milžiniškomis sumomis „darbo parūpinimo vekselius". Tačiau žymi tokiais vekseliais išduodamų sumų dalis greitu laiku vėl grįžta į girocentrales, nes vyriausybė ir savivaldybės verčia įmonininkus „darbo parūpinimo vekseliais" gautus pinigus laikyti einamojoje sąskaitoje taupomose kasose.

Vokietijos depozitiniai bankai, įsikūrę ir išaugę ypatingomis ekonominėmis bei politinėmis krašto sąlygomis, lengvai įgavo savotiškų, dažnai tik jiems vieniems būdingų privalumų. Pirmiausia, vokiečių depozitiniai bankai sugebėjo per savo skaitlingas depozitų agentūras sutraukti nepaprastai dideles smulkesniųjų depozitų sumas. Paprastai 50—55% tų depozitų sudaro terminiai indėliai. Toks depozitų pobūdis labai palengvina banke sudėtų pinigų naudojimą. Vokietijos depozitiniai bankai dėjo didelių pastangų įgyvendinti tą vieną svarbiausių, Ad. Wagnerio nuomone, kredito įmonių uždavinių rinkti žmonių santaupas. Tą savo uždavinį įvykdyti padeda bankams vokiečių vyriausybės vokiečių mokyklos, vokiečių spauda ir, pagaliau, visa susipratusi vokiečių visuomenė — vokietis įpranta nešti į banko kasas kiekvieną atliekamą skatiką. Tiesa, 1917—1923 m. infliacijos politika suduoda vokiečių taupumo instinktui sunkų smūgį. Valdžia, iš pradžių leisdama tik numušti, vėliau ir visai sugriauti savo pinigų vertę, manė drauge panaikinti ir iždo skolas. Iždo skolos tikrai buvo panaikintos, bet drauge buvo sugriauta nemaža ir piniginio krašto kapitalo ir, kas svarbiausia, sunkiai buvo pažeistas gyvas, ilgų metų darbų išugdytas tautos taupymo instinktas.

Vokiečių depozitiniai bankai buvo drauge kreditavimo ir finansavimo įmonės. Trumpalaikiais depozitais surinktas lėšas jie skolindavo pramonės įmonėms, nors ir gerai žinodavo, kad tos įmonės negali kiekvienu pareikalavimu grąžinti gautų pinigų. Paprastai, kai kuri įmonė įsiskolindavo bankui stambesnėmis sumomis, bankas emituodavo tos įmonės vardu obligacijas, kurias be didesnio vargo paskleisdavo tarp savo skaitlingų depozitininkų. Gautais už obligacijas pinigais bankas padengdavo įmonės skolą, pati gi įmonė amortizuodavo paleistas obligacijas ir mokėdavo jų laikytojams palūkanas. Toji operacija galėjo sėkmingai vystytis, kol buvo rinkoje laisvų pinigų ir kol tų pinigų savininkai rodė noro eiti į ilgaterminines paskolos operacijas. Vienos ir antros sąlygos nebeliko po Didžiojo karo: infliacija sugriovė vokiečių pinigų rinką, politinis nerimas ir ekonominis netikrumas suardė kapitalų rinką. Tuomet iš obligacijų emisijos gaunamos sumos turėjo atstoti užsienio paskolas. Vis-

kas atrodė gerai, kol tos paskolos plaukė. Viskas turėjo pasikeisti 1931 m.

Pagaliau, trečiasis būdingas vokiečių depozitinių bankų pažymys tai stiprios koncentracijos tendencijos. Bankų koncentracija ėjo trimis keliais: affiliacijos, arba įdukterinimo, fuzijos, arba susijungimo, ir amalgamacijos, arba paglemžimo keliais[500]. Jei prieš Didįjį karą labiau mėgiamas affiliacijos kelias, tai jau nuo Didžiojo karo pradžios kur kas labiau pradėta eiti fuzijos arba net tiesiog amalgamacijos keliais. Jau karo metu visai išnykusių kredito įmonių skaičius buvo nepaprastai didelis[501], tačiau nepaprastai gera amalgamacijai dirva susidarė tuo metu, kai infliacija visai sugriovė tų bankų aktyvus, kurie nesuskubo įsigyti tvirtų valiutų devizų arba bet kurių daiktinių kapitalų. Todėl tie bankai, kurie sugebėjo išsaugoti bent dalį savo kapitalų, galėjo visai lengvu būdu įsigyti su visais įrengimais tokias kredito įmones, kurių kapitalai, drauge su smunkančia pinigų verte, buvo visai išgaravę.

1931 m. bankų katastrofa žymiai pakeičia ir būdingus vokiečių depozitinių bankų privalumus. Tą didelę bankų katastrofą sukūrė, svarbiausia, trys veiksniai: vokiečių pramonė, užsienio paskolos ir bankų politika. Jau nuo 1920 m. pramonės įmonės gerino didžiausiu smarkumu savo inventorių bei savo įrengimus. Iš pradžių tai buvo daroma tam, kad paverstų smunkančios vertės piniginius kapitalus pastoviomis vertybėmis, vėliau ateina įmonių racionalizacijos karštligė. Tos racionalizacijos išdavoje atsiradę įmonių koncernai ne tik nesirūpina siaurinti ir taip jau labai išbujojusią gamybą, bet dar numušdami užsienyje savo gaminių kainas, stoja į kovą už naujas savo gaminiams rinkas. Tuo pačiu metu, kai „dumpingo" sistema pardavinėjamos užsienyje prekės, teko kelti tų pačių prekių kainas vidaus rinkoje, nes kitaip įmonės nebūtų turėjusios jokių pelnų. Brangios krašte prekės pabrangino gyvenimą ir neleido numušti gamybos kainų kaip tik tuo metu, kada nuo 1929 m. pasaulio

---

[500] Affiliacija (iš lotynų filia — duktė) — tai savarankiškos įmonės faktinis pavergimas. Affiliuota įmonė juridiškai pasilieka, kaip ir buvus, savarankiška, savo vardu veikianti įmonė, kai faktiškai ją valdo įsigijusi jos akcijas ar dalis arba bent tų akcijų ar dalių daugumą kita tvirtesnė įmonė.

Fuzija (iš lot. fusio — susiliejimas) — dviejų, dažniausiai lygiai pajėgių įmonių lygiomis teisėmis susijungimas. Dvi įmonės pasidaro viena ir veikia nauju arba net ir vienos katros įmonės senu vardu.

Amalgamacija (iš arabų al malgham, graikų malagma — suminkštinąs) — kai viena įmonė praryja kitą silpnesnę įmonę. Prarytos įmonės nebelieka nei juridinių, nei faktinių pėdsakų.

[501] 1914—1920 m. 13 stambesniųjų Berlyno bankų paglemžė 210 kredito įmonių.

rinkose viskas ėmė pigti. Galingos vokiečių įmonės nebepajėgia uždirbti reikalingų pelnų ir nebegali ištesėti savo skolų pasižadėjimų. Milžiniški įmonėse investuoti kapitalai pasidaro nebevertingi. Tokia padėtis pasidaro tuo sunkesnė, kad ir privatinės įmonės valstybių ir savivaldybių pavyzdžiu buvo gavusios užsienyje stambias paskolas.

Apskritai, užsienio paskolos suvaidino labai svarbų vaidmenį 1931 m. bankų katastrofoje. Infliacijos metu nebetekusi savo piniginių kapitalų Vokietija turėjo du keliu: ilgų metų darbu kurti naujus piniginius kapitalus ar prisivilioti iš užsienio svetimus pinigus. Vokiečiai visai sąmoningai pasirenka antrąjį labai patogų kelią — gyventi ir kurtis svetimais pinigais. Vokiečių didieji bankai, beveik išimtinai esantieji žydų rankose, palaiko glaudžius ryšius su tarptautiniu kosmopolitiniu, žymia dalimi žydų valdomu kapitalu. Vokiečių bankai panaudoja savo tautinius ir komercinius ryšius tam, kad pritrauktų ko daugiausia kapitalų į Vokietiją. Netenka ginčyti, kad patys užsienio bankai, kuriuos viliojo aukštos vokiečių mokamos palūkanos, žymiai palengvino vokiečių bankams įgyvendinti savo siekimus.

Dabar bankai, patys lengvai gaudami užsienio pinigus, niekuo nesivaržydami ima teikti vokiečių pramonei labai gausius kreditus. Tais kreditais maitinamos pradeda pilna jėga dirbti moderniosios, dar infliacijos laikais geriausiomis mašinomis aprūpintos įmonės, kurių gamyba greitu laiku prašoksta pasaulio rinkų pajėgumą. Tų pačių bankų tarpininkavimu ima paskolas ir Vokietijos viešieji ūkiai, dažniausiai sunaudodami skolintus pinigus visai neproduktingiems reikalams [502]. Dabar svetimas kapitalas nebėra vien vokiečių ūkio parama, jis pasidaro viso ūkio pagrindas. Vokiečiai kuria savo ekonominę ir politinę ateities galybę svetimu darbu sukurtais kapitalais. Stovėdami ties neišsemiamais užsienio kapitalų šaltiniais, vokiečių bankai pradeda diktatorių teisėmis tvarkyti ir valdyti pramonę bei prekybą ir net pagaliau visą krašto ūkį. Visa didžiųjų bankų veikimo sritis labai mažai tevaržoma krašto įstatymais ir dar mažiau tesaistoma protingos bankinės politikos sumetimais. Bankai verčiasi visomis galimomis operacijomis, jei tik tos operacijos gali duoti Vokietijai ekonominės ar politinės naudos ir patiems bankams kas kart didesnių pelnų.

Patys vokiečiai kantriai velka paauksuotą bankininkų diktatūros jungą ir didžiuojasi savo bankų galybe ir savo bankininkų išmintimi. Kaip kaiserio laikų aristokratai gėrėjosi prūsų

[502] Statomi brangūs valstybiniai ir savivaldybiniai įstaigų pastatai, sporto rūmai bei aikštės, nepelningi keliai, neišnaudojami uostai.

leitenantais, taip Weimaro respublikos[503] demokratai džiaugėsi savo bankais. Niekas nedrįsta pakelti balso prieš blogą ar gerą vokiečių bankų vedamą kredito bei devizų politiką. Patys vokiečių bankų direktoriai buvo tiesiog apsvaiginti savo bankų galybe ir jų nuolatiniais pasisekimais[504]. Tos nuolatinių pasisekimų nuotaikos pagauti bankų valdovai, patys, turėdami tik trumpalaikius užsienio kreditus ir kiekvienu pareikalavimu arba bent trumpu laiku pakeliamus depozitus, ne tik drąsiai investuoja tos rūšies svetimus pinigus krašto įmonėse, bet ir, nieko nežiūrėdami, imasi finansuoti bolševikų penkmečio planus. Ką manė Vokietijos finansų viešpačiai, suvartodami trumpalaikius depozitus ilgamečiams kreditams ir dar kaip tik tuo metu, kada pradėjo išsekti vokiečių emisijos rinka, atseit, kada pasunkėjo, jei dar ir nevisai pranyko leisti naujas obligacijas galimybė? Ar jie tikėjosi, kad Amerikos ir Europos gyventojai siųs vis naujus ir naujus kapitalus į vokiečių imperializmo nasrus, iš kurių dar išlupdavo sau tam tikrą dalį ir tuometiniai vokiečių sąjungininkai — sovietai? Ar jie nieko nemanė, ir tik įsibėgėjusi bankų galybės raida tiesiog pralenkė savo vadų gabumus? Atrodo, kad šis antrasis spėliojimas ar nebus tik tiesai artimesnis — bankai praaugo savo vedėjų galvas.

1931 m. gegužės 11 d. uždaro savo kasos langelius pasaulinio masto bankas, Vienos Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe. Austrijos gyventojus pagauna panika, kuri beregint persimeta į Vokietiją, nes ir Vokietijos bankų stovis buvo ne ką geresnis už Credit-Anstalt padėtį. Krašto gyventojai reikalauja savo depozitų, užsienio kapitalistai savo kapitalų[505]. Didieji vokiečių bankai deda visų pastangų, kad patenkintų vienų ir antrų reikalavimus[506]. Bėgantieji iš Vokietijos kapitalai, pavirsdami aukso lydiniais, tuštino Reichsbanko sandėlius. Be to, tas pats Reichsbankas turėjo aprūpinti pinigais ir depozitinius bankus, kurie nepajėgė trumpu laiku realizuoti investuotus pramonėje svetimus pinigus. Kaip tik tuo pačiu metu, kada mažėja

---

[503] Weimaro mieste posėdžiavusio tautinio susirinkimo (Nationalversammlung) 1919 m. rugp. 8 d. konstitucija sukurtoji Vokiečių respublika.

[504] Wassermannas iš Deutsche Bank, Goldschmidtas iš Darmstädter und Nationalbank, Gutmannas iš Dresdener Bank, Fürstenbergas iš Handelsgesellschaft, Katzenelenbogenas iš Commerz und Privatbank, Salomonsohnas iš Direktion der Diskonto-gesellschaft, Ritscheris iš Reichskreditgesellschaft kalba per metinius vokiečių bankų suvažiavimus ne tik modernių diktatorių tonu, bet ir senovės Talmudo išminčių žodžiais.

[505] Žr. plačiau IV skyr. 3 § „Vokiečių Reichsbankas" ir mano „Pinigai", 185—188 psl.

[506] Apskaičiuojama, kad iki 1931.VII.1 buvo ištraukta iš Vokietijos kapitalų sumai 3,5 milijardus rmk.

aukso atsarga, smarkiai didėja notų apyvarta. Vokietija atsistoja naujos infliacijos angoje. Reichsbankas, gelbėdamas markę, nusistato liepos 12 d. griežtai susiaurinti kreditus. Tai buvo depozitiniams bankams mirtinas smūgis. Liepos 13 d. sustabdo mokėjimus Danatbank. Jau kitą dieną jo pėdomis nueina kiti didieji vokiečių bankai. Kyla negirdėta, bendra visų gyventojų panika, kuri vienu akimirksniu galėjo griuvėsiais paversti visą vokiečių kredito mechanizmą.

Liepos 15 d. Reichas paskelbia visų depozitų moratoriumą ir griežtą visų devizų kontrolę[507], Reichsbankas pakelia diskonto procentus iki 15. Tuo pačiu metu buvo uždraustos ir visos terminės biržos operacijos. Kai iždas pasiėmė laiduoti visų bankinių depozitų išmokėjimą vokiečių valiuta, panikos pagauti gyventojai pamažu pradeda aprimti. Jau nuo rugpiūčio 5 d. krašto vidaus gyvenimas įeina į paprastas vagas, tačiau visi užsienio depozitai bei paskolos pasilieka blokuoti. Tų įšalusių kapitalų išmokėjimo reikalais vokiečiai daro su jų savininkais pusmetines sutartis, vadinamas „Stillhalteabkommen", kurios pamažu vokiečių prekių išvežimu, užsienio turistų kelionėmis Vokietijoje ir kitais panašiais būdais turi likviduoti senąsias vokiečių skolas.

Jau pradėjus gyvenimui eiti normalesnėmis vėžėmis, sujudusi visuomenė nesiliauja reikalavusi reformuoti bankinę sistemą ir įgyvendinti griežtesnę valstybinę bankų priežiūrą. Ekonomikos teoretikai ir praktikai teisingai nurodinėja, kad mūsų laikais ir depozitiniai bankai, kurie verčiasi ne tiek savais, kiek svetimais pinigais, nebėra privatinės įmonės, bet virto viešojo pobūdžio visuomeninėmis įstaigomis. Ta proga buvo prisiminta, kad jei vyriausybė visuomenės gerovės sumetimais laiko griežtoje priežiūroje notų ir ipotekos bankus, tai dar labiau tais pačiais sumetimais turi susirūpinti depozitiniais bankais. Tokios ekonomistų pažiūros veikia vyriausybę, kuri gerai suprato, kad reikia imtis greitų ir griežtų priemonių, nes kitaip gali galutinai sugriūti visa krašto kredito struktūra.

Pirmiausia 1931 m. rugsėjo 19 d. vyriausybė skiria bankams Reicho komisarą, kuris turi prižiūrėti bankų vedamos kredito politikos liniją, kreipdamas ypatingo dėmesio į tikslingą bei saugų depozitų naudojimą. Vykdydama pažadėtą depozitų laidavimą, vyriausybė duoda reikalingas tiems depozitams išmokėti lėšas. Tos rūšies iždo avansai 1931 m. pabaigoje siekė 700 mil. rmk. Duodama tokią stambią pinigų sumą, vyriausybė pareikalauja atitinkamos sušelptų bankų kapitalo dalies. Bankai

[507] Visa užsienio valiuta bet kuriuo pavidalu turėjo būti perleista Reichsbankui, kuris, griežtai patikrinęs reikalą, turėjo teisės duoti leidimus mokėti devizomis ar išvežti iš krašto reichsmarkes.

turėtų nuostolių padengimui sumažina savo senuosius pagrindinius kapitalus, tačiau tuos kapitalus vėl padidina tokia suma, kurią buvo gavę iš iždo, ir visas pakėlimo sumos akcijas atiduoda arba tiesiog iždui, arba tiems viešiems bankams, kurių tarpininkavimu iždas buvo davęs savo lėšas[508]. Tokiu būdu tiesioginai ir netiesioginai iždas pasidarė šešių didžiųjų bankų beveik $^2/_3$ pagrindinio kapitalo savininku[509]. 1933 m. sausio 30 d. Reicho likimo vairą ima į savo rankas Ad. Hitleris. Naujoji valdžia tuojau pastebi, kad 1931 m. pastatytas bankų komisaras neturi bankų politikai beveik jokios reikšmės. Komisaras ne tiek įsakinėja, kiek įrodinėja, nes savo reikalavimams pagrįsti jis neturi teisinių nuostatų. Nutariama sukurti bankų priežiūros įstatymas. Tokio įstatymo parengimui sudaromas komitetas[510]. Komitetas turėjo skaitlingus posėdžius, kuriuose svarstė šiuos tris klausimus: 1) vokiečių bankų 1931 m. krizė ir jos priežastys, 2) vokiečių bankų sanacija, 3) Reichsbanko santykiai su depozitiniais bankais. Komitetas nustato, kad vokiečių bankų krizės šaknų tenka ieškoti ne vokiečių bankų struktūroje, bet vokiečių bankų kredito politikoje bei jų perdėtame įsiskolinime užsieniui. Todėl ir svarstydamas bankų sanacijos priemones, komitetas pasisako prieš depozitinių bankų suvalstybinimą, nes suvalstybinimas suvaržytų privatinius kreditus ir tuo pačiu pakirstų asmeninę vokiečių iniciatyvą. Komitetas mano, kad bankai turi veikti kapitalistinio pelningumo pagrindais, nors ir mėgina pelno siekimą suderinti su visuomeninės gerovės reikalavimais. Komiteto narių daugumas pasisakė už savarankiškus provincijos bankus, taip vadinamus regioninius bankus, bet ne už tolimesnį didžiųjų bankų skyrių tinklo plėtojimą. Komitetui atrodė, kad tokie regioniniai bankai būtų labiau susiję su vietos gyventojų interesais, geriau galėtų remti nacionalsocialistų ideologijai artimą vidurinį luomą, kai didieji bankai labiau yra linkę dirbti su stambiąja pramone bei prekyba, kurios labai dažnai dar tuomet buvo žydų rankose. Užgirdamas regioninius bankus, komitetas

---

[508] Viešieji bankai, kurie dalyvavo depozitinių bankų sanavime, buvo: Golddiskontbank, įsteigtas 1924 m., Akzept- und Garantiebank, įsteigtas 1931 m., kurio uždavinys buvo žiruoti pakrikusių bankų akceptus, kad tokius akceptus galėtų diskontuoti Reichsbankas; Deutsche Finanzierungsinstitut, įsteigtas 1932 m., kuris supirkinėdavo pakrikusių bankų vertybinius popierius, nes tokių popierių paklausai biržoje buvo visai nupuolę.

[509] Tie šeši bankai buvo: 1) Deutsche Bank und Diskonto-gesellschaft (DeDi), 2) Dresdener Bank, 3) Commerz- und Privatbank, 4) Allgemeine Deutsche Kreditanstalt (Adca), 5) Berliner Handelsgesellschaft, 6) Reichskreditgesellschaft.

[510] Bank-Enquête Ausschuss.

vis dėlto pasisako, kad tokie bankai turi būti steigiami ne griežtos revoliucijos, bet atsargios, lėtos evoliucijos keliais.

Komitetas nustato pagrindinius naujojo bankų įstatymo dėsnius[511]. Pagaliau, 1934 m. gruodžio 5 d. pasirodo patsai bankų įstatymas, pavadintas „Reichsgesetz über das Kreditwesen"[512]. Įstatymas yra, palyginti, bendro pobūdžio. Jis yra daugiau rėmų įstatymas, kuriam konkretų turinį galės duoti vėlyvesnieji, tuo įstatymu pagrįsti bankų priežiūros organų įsakymai bei vykdymo taisyklės. Dabar sukuriama bankų priežiūros įstaiga, kurios pirmininku yra Reichsbanko prezidentas. Priežiūros įstaiga nustato bankų kredito politikos gaires ir įvairių aktyvo ir pasyvo pozicijų santykius. Pati bankų veikimo priežiūra pavedama Reicho komisarui. Komisaro teisės yra labai plačios. Be jo leidimo negali būti įsteigta jokia kredito įmonė. Visi banko organų ir kapitalų pakeitimai, naujų skyrių steigimai turi būti daromi komisaro sutikimu. Jis gali sustabdyti veikimą tų bankų, kurie nepajėgia laiduoti indėlių saugumo ar savo veikimu kenkia visuomenės gerovei. Apskritai per visą įstatymą eina raudonu siūlu dvi mintys: apsaugoti žmonių santaupas ir pavesti finansinius bankų išteklius Reicho naudojimui. Tos dvi idėjos yra labai artimai susietos: Reichas yra reikalingas milžiniškų sumų viešiesiems darbams organizuoti ir moderniesiems ginklams gaminti. Tų sumų Reichas niekur kitur negali gauti, kaip tik savo krašto bankuose. Bankai gali turėti tokias sumas tik tuo atveju, jei visi krašto gyventojai laikys savo santaupas bankuose. Kad visi žmonės laikytų savo santaupas bankuose, reikia tinkamai apsaugoti bankų depozitus.

Bankinių depozitų saugumui nustatoma: 1) nuosavų banko kapitalų ir jo skolos pasižadėjimų santykis, 2) banko aktyvų dydis, kuris turi būti visuomet likvidus, ir 3) kreditų teikimo tvarka. Nuosavais banko kapitalais laikomi pagrindinis ir atsarginis kapitalai. Bankų priežiūros įstaiga nustatė, kad visų banko pasižadėjimų suma negali prašokti penkeriopą nuosavą kapitalą. 1934 m. įstatymas reikalauja, kad tam tikras banko pasižadėjimų nuošimtis būtų laikomas gyvais pinigais banko kasoje ar einamojoje sąskaitoje Reichsbanke ar, pagaliau, pašto čekių kasoje. Tokį nuošimtį nustato bankų priežiūros organas, tačiau nustatomasis nuošimtis jokiu atveju negali prašokti 10. Be tos pirmosios gyvos atsargos bankai turi turėti ir antrąją atsargą,

[511] Komisijos darbai pasirodė trijuose tomuose, vardu „Untersuchung des Bankwesens 1933", Berlin, C. Heymann, 1933—1934.

[512] Trumpą, tačiau pilną ir aiškų to įstatymo komentorių davė bankų vadas Otto Chr. Fischeris (Guttentagsche Sammlung deutscher Reichsgesetze Nr. 192, Berlin-Leipzig 1935).

kurią sudaro neilgesni kaip 90 dienų termino vekseliai ir kitos vertybės, kurios gali būti lombarduojamos Reichsbanke. Ir šios atsargos didumą nustato priežiūros organai, tačiau ta atsarga neturi prašokti 30% visų banko pasižadėjimų. Įstatymas, tvarkydamas kreditų teikimą, nustato, kad banko teikiami vienam asmeniui kreditai negali prašokti tam tikro nuosavų kapitalų nuošimčio. Bankas, suteikęs vienam asmeniui didesnį negu 1 mil. rmk kreditą, praneša tai bankų komisarui.

1936 m. įstatymas papildo 1934 m. įstatymo nuostatus. Naujas įstatymas reikalauja, kad teikiamas kreditas neprašoktų 10% nuosavų paties skolininko kapitalų, tačiau, tam tikrais atvejais, kai skolininkas, ir turėdamas mažus nuosavus kapitalus, daro stambias apyvartas, tas nuošimtis gali pašokti iki 15. Pagaliau, kiekvienas, kuris prašo banke didesnio kredito kaip 5 000 rmk, turi pateikti bankui savo balansą ir, jei bankas randa reikalinga, leisti patikrinti visus pateiktojo balanso duomenis.

Naujieji Vokietijos bankų įstatymai sukūrė tokias sąlygas, kuriomis bankai gali gyventi ir veikti tik valdžios organų sutikimu. Tie organai turi žiūrėti, kad bankai, kiek galėdami, remtų vidurinį luomą, kuris daugiausia nukentėjo nuo karo, nuo infliacijos ir pagaliau nuo ūkio krizės, ir didžiausią visų turimų depozitų dalį pavestų valstybei, kuri yra svarbiausias ekonominio gyvenimo kūrėjas bei gaivintojas.

Su kiekvieno krašto depozitiniais bankais artimai yra susieta kredito rinka, atseit, toji reali sąvoka, kurioje susiduria įvairių piniginių lyčių pasireiškimų pasiūlai ir paklausai. Kredito rinką sudaro pinigų rinka, arba trumpalaikių kreditų rinka, ir kapitalų rinka, arba ilgalaikių kreditų rinka. Vokiečių kredito rinkos centras yra Berlynas. Berlyno kredito rinka yra visuomeniniais, galima pasakyti, valstybiniais pagrindais organizuota rinka. Prieš Didįjį karą svarbiausi Berlyno pinigų rinkos akceptų teikėjai buvo depozitiniai bankai. Tais akceptais buvo krediuojama ne tiek tarptautinė prekyba, kiek pačių vokiečių pramonė. Vokiečių pinigų rinka buvo tautinė rinka. Bankai, duodami savo akceptus, atseit, gamindami vekselius, teikdavo pramonei platesnius, didesnius kreditus, negu leisdavo tų bankų turimi depozitai ar jų klientų žiro atsiskaitymų galimumai. Tuo būdu bankai ne tik savo žiro operacijomis, bet ir savo akceptų gamyba pasidarė kreditų kūrėjais.

Vokiečių pinigų rinka nebuvo platesniu mastu išplėtojusi rembursinio kredito[513], kuris buvo smarkiai varomas anglų bei

[513] Rembursinis kreditas (iš prancūzų remboursement — skolos grąžinimas), importo paskola, kurią teikia prekių importininkui bankas, pasi-

olandų rinkose. Rembursinis vekselis buvo, palyginti, reta prekė vokiečių pinigų rinkoje. Vokiečių rembursinio kredito centras buvo ne Berlynas, bet Londonas, Amsterdamas ir tik protarpiais Hamburgas. Vokiečių bankai, palyginti, nedidelę savo depozitų dalį paleisdavo į atvirą pinigų rinką, atseit, į laisvą biržos apyvartą. Prieš Didįjį karą vokiečių pinigų rinka daugiausia vertėsi prancūzų kreditais, vertybinių popierių reporto paskolomis[514], akceptų pensionavimo[515] pinigais ir Rusijos iždo depozitais Berlyno bankuose. Po Didžiojo karo iki nacionalsocialistinio režimo įgyvendinimo Berlyno biržoje daugiausia eina pačių biržos dalyvių pinigai ir vokiečių depozitinių bankų akceptai. Tuo metu Berlyno birža ne tik savo lėšų pasiskirstymu, bet ir tų lėšų kilme buvo grynai vokiečių birža. Paleistus biržoje akceptus daugiausia pirko tie patys depozitiniai bankai ir draudimo draugijos. Nacionalsocialistinė ūkio santvarka pašalino didžiųjų Vokietijos depozitinių bankų hegemoniją pinigų rinkoje ir tuo būdu sudavė labai sunkų smūgį pačiai pinigų rinkai, kuri ištisais dešimtmečiais tarp artimai buvo susieta su didžiaisiais Vokietijos bankais.

Dar daug liūdnesnį vaizdą, negu pinigų rinka, rodo mums dabartinė vokiečių kapitalų rinka. Pirmą kartą smarkiai sukrėtė vokiečių kapitalų rinką 1927 m. geg. 13 d. Berlyno biržos katastrofa[516]. Dar sunkesnis smūgis tą rinką ištiko, kai 1931 m.

---

imdamas sumokėti užsienio eksportininkui priklausomą už įvežamas prekes sumą. Tokio kredito dokumentas yra rembursinis vekselis, kurį išrašo užsienio prekių eksportininkas ir akceptuoja, importininko prašomas, rembursinį kreditą teikiąs bankas. Patsai bankas apsidraudžia, imdamas įkaitu įvežamų prekių geležinkelių važtaraščio dublikatus, konosamentus, kurie vėliau pakeičiami jau pakrautų prekių sandėlio liudijimais. Žinoma, banko sutikimu importininkas gali pakeisti tuos visus prekių dokumentus ir kitais atitinkamos vertės laidais ar įkaitais.

[514] Reportas biržos terminijoje turi kelias prasmes. Šiuo atveju reportas bus paskola spekuliantui, kuris įkeičia bankui pirktas termininiu sandėriu vertybes, kai tų vertybių kursas tiek nepakilo, kiek tikėjosi spekuliantas, sudarydamas terminiį pirkimo sandėrį. Skolindamas pinigus, spekuliantas laukia, kad jo vertybių kursai pakils, ir tuomet, pardavęs įkeistas vertybes, galės grąžinti bankui skolą.

[515] Pensionavimas, šiuo atveju, tas pats, kas ir lombardavimas. Pensionuojami vekseliai ne diskontuojami, bet imami įkaitu už duotąją paskolą (imami į pensiją). Kreditorius tik tuo atveju ieško skolos pensionuotais vekseliais, jei sutartu laiku skola nebuvo grąžinta.

[516] Vokietija, atkutusi užsienio pinigais, metasi tais pačiais užsienio pinigais į labai rizikingas spekuliacinio pobūdžio operacijas, kurios visai nepagrįstai iškelia dividendinių popierių kursus. Reichsbanko valdytojas Schachtas, gerai suprasdamas, kad tokia spekuliacija, juo ji ilgiau tęsis, juo sunkesne katastrofa vokiečių ūkiui turės baigtis, staiga uždraudžia bankams teikti spekuliantams reporto kreditus. Spekuliantai, prisipirkę dividendinių

birželio 13 d. didieji vokiečių bankai uždarė savo duris, kurios užsidarydamos pritrenkė ir taip svarbias kapitalų rinkai terminines operacijas. Tą jau įvykusį faktą juridiškai patvirtina 1931 m. liepos 13 d. įstatymas, uždrausdamas visus sutartam laikui daromus biržos sandėrius. Jau nuo 1931 m. vasaros katastrofos apmirusią kapitalų rinką ne tik neatgaivina, bet dar labiau užšaldo ir nacionalsocializmo idėjomis pagrįsti 1934 m. biržos įstatymai, kurie siekia suvalstybinti visą biržos gyvenimą[517] Birža, tas laisvas, laisvos pasiūlų bei paklausų rinkos kūrinys, gali būti tinkamai valstybės organų prižiūrimas, bet jokiu būdu ne tų organų vadovaujamas. Birža valstybės organų rankose nebetenka savo prasmės — ji gali tiktai merdėti. Pagaliau, negalėjo pakelti kapitalų rinkos aktingumo ir fakultatyviškai laisvos 1934 m. valstybinių procentinių popierių konversijos[518].

Kapitalų rinkos, tarptautine, plačia prasme, Vokietijoje, galima sakyti, visai nebeliko. Vokiečių kapitalų rinka, jei dar ji yra to vardo verta, pasidarė lokalinė, vietinė rinka. Prieš Didįjį karą vokiečiai ne tik pilnai patenkindavo savo krašto kapitalų paklausus, bet dar pajėgdavo investuoti savo kapitalus Rusijoje, Austro-Vengrijoje, Skandinavijoje, Turkijoje, Pietų Amerikoje, USA ir net tolimuose Kinuose. Tiesa, vokiečių rinka kur kas mažiau, negu Prancūzija, išveždavo į užsienius krašto kapitalų, tačiau vokiečių kapitalų rinkos apyvartos buvo kur kas didesnės, negu prancūzų biržoje einančios sumos. Olandai ir šveicarai savo kapitalais paprastai labai pakeldavo vokiečių rinkos apyvartą. Vokiečiai anais laikais tiek buvo turtingi kapitalais,

---

popierių, nebegali jų įkeisti bankams ir gauti pinigų užsimokėti popierių pardavėjams. Nelieka kitos išeities, kaip pirktus popierius pardavinėti. Kai visi spekuliantai vienu kartu ėmė kratytis savo popierių, kilo smarki biržos panika, popierių kursai smarkiai krito, sudarydami milžiniškus nuostolius ne tik patiems spekuliantams, bet ir visam vokiečių ūkiui. Tai buvo taip vadinamas Vokietijos „juodasis penktadienis — Schwarzer Freitag".

[517] 1934 metų III.5, IX.28 ir XII.4 įstatymai atima biržos reikalus iš paskirų Vokietijos kraštu kompetencijos ir paveda Reicho ūkio ministrui, numato biržoms valstybinius komisarus, pakeičia renkamus biržos valdybų narius skiriamais, sukuria maklerių (biržos notarų) rūmus, pašalina iš biržos rūmų visus nearijų kilmės piliečius.

[518] Konversija plačia prasme yra vienų paskolų lakštų pakeitimas kitais lakštais; siauresne prasme, yra operacija, kuria valstybė išperka nominaline kaina senuosius paskolos lakštus ir siūlo paimti naujus, naujomis sąlygomis lakštus. Konversijoje kreditorius gali pasirinkti savo pinigus arba naujus, naujomis sąlygomis, paskolos lakštus. Fakultatyviškai laisva konversija bus tuomet, kai kreditoriui duodama pasirinkti: nauji paskolos lakštai arba seni, bet tų senųjų lakštų visos privilegijos bei teisės ar tai visai ar bent iš dalies panaikinamos (neleidžiama įkeisti, pardavinėti biržoje, duoti laidams etc.).

kad ne tik galėdavo labai žemomis palūkanomis patenkinti visus savo pramonės ir savo žemės ūkio kapitalų paklausus, bet dar ir užsienyje steigti įvairias stambias pramonės įmones, kurios turėdavo duoti darbo vokiečių krašto pramonei. Versalio taikos sutartis atėmė beveik visas užsienio įmones iš Vokietijos rankų.

Po Didžiojo karo visai pasikeičia Vokietijos kapitalų rinkos padėtis: kapitalų rinka pasidaro iš kreditorių rinkos skolininkų rinka. Vokiečiai dabar ne tik niekam nebeteikia kapitalų, bet dar patys deda didžiausių pastangų prisivilioti svetimus kapitalus. Prieš Didįjį karą vokiečių bankai turėjo užsienyje ištisą skyrių tinklą, kur pardavinėjo vokiečių vertybinius popierius. Karas panaikino ir tuos skyrius. Šiandieną, kai vokiečiai niekam nebemoka savo skolų, kai nebeišleidžia iš krašto pinigų, net ir atskira tarptautine sutartimi laiduotų Daweso ir Youngo paskolų kuponų apmokėjimui, pasaulis neberodo didesnio palinkimo įsileisti su vokiečiais į bet kurias stambesnes kapitalų transakcijas. Paskutiniųjų laikų milžiniškas vokiečių ginklavimasis galutinai palaidojo bet kuriuos užsienio norus siųsti savo kapitalus į Vokietiją.

2. ANGLIJOS DEPOZITINIAI BANKAI

Kai anglai savo karo laivu Northumberlandu nugabeno Napoleoną į tolimą, kalkėtą, sausą, be floros ir faunos, mažutę šv. Elenos salą ir pastatė 500 pabūklų artileriją saugoti likimo parblokštą genijų, tuo momentu jie virto pasaulio jūrų valdovais, pasaulio prekybos šeimininkais ir pasaulio kolonijų viešpačiais. XIX a. spalvotos anglų vėliavos plevėsuoja beveik trečioje žmonių apgyventoje pasaulio dalyje, britų įsakymų klauso beveik ketvirtoji visos žmonijos dalis. Anglai mokėjo visą XIX a. apsaugoti savo teritoriją nuo karinių invazijų ir sugebėjo traukti didelius pelnus iš svetimų karų. Anglai parodė didelį sumanumą, naikindami ne tik savo, bet ir svetimomis rankomis pavojingus savo konkurentų karo laivynus. Taip žuvo ispanų, olandų, danų, prancūzų, egiptiečių, turkų, rusų ir pagaliau vokiečių laivynai. Anglai, laimėję karus, ne tiek rūpinosi nugalėtųjų kraštų ateities mokėjimais, kontribucijomis ar reparacijomis, kiek stengėsi tuojau pagrobti, kas dar buvo galima grobti: turtus, laivus ir ypatingai kolonijas.

XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje anglai padaro didelius techninius išradimus ir, kas svarbiausia, sugeba tuos išradimus pritaikyti gyvenimo reikalams. Anglai moka nuosekliai įgyvendinti tautos ūkyje savo ekonomistų nustatytą ūkiškumo principą: tenkink ko mažiausiomis aukomis ko daugiausia

savo reikalų. Tie visi veiksniai greitu laiku padaro anglus turtingiausia pasaulio tauta. XIX a. viduryje sustiprėję ekonomiškai, turėdami galingiausią pasaulio pramonę, anglai jau nesibijo savo žemėse užsienio konkurencijos ir paskelbia „prekybos laisvę". Anglai ne tik žino, kad kas nori parduoti, tas turi ir pirkti, bet drauge jie ir gerai supranta, kad kas nori virsti pasaulio pinigų centru, tas turi pirmiau pasidaryti pasaulio prekybos ašimi.

Panaudodami savo geografinę padėtį, turėdami plačiausias pasaulio kolonijas ir didžiausią prekybos laivyną, anglai greitu laiku pasidaro stambūs įvairių prekių eksportininkai ir importininkai. Londonas pamažu pasidaro kolonijų žaliavos prekių prekybos centru. Savaime suprantama, kad visi tų prekių pardavimo bei pirkimo sandėriai sudaromi anglų svarais. Pirkdami ir parduodami visuose pasaulio kraštuose, Anglijos pirkliai pasidaro įvairiose pasaulio šalyse kreditoriais ir debitoriais. Mokėdami visur ir visuomet tik savo pinigais, jie žymiai praplečia svaro rinkas. Svetimų kraštų bankai pradeda laikyti Londone stambias pinigų sumas, kad galėtų patenkinti savo klientų mokėjimo reikalavimus. Priešingai, anglų kredito įmonės, akceptuodamos vekselius, duoda kreditus užsienio pirkliams, kurie perka anglų prekes. Tokiais Anglijos bankų akceptuotais vekseliais pirkliai lengvai gali apmokėti savo Anglijoje pirktas prekes, nes tokius vekselius visi noriai ima. Bankų akceptuoti vekseliai tuojau gali būti paverčiami gyvais pinigais. Vekseliai, kurie yra išrašyti į Londoną, atseit, vekseliai, kurių mokėjimo vieta yra Londonas, vis vien, kur jie bebūtų surašyti, paprastai suplaukia į Londoną ir tenai dažniausiai yra diskontuojami. Tuo būdu Londonas pamažu virsta tarptautine viso pasaulio vekselių rinka. Savaime suprantama, kur yra vekselių rinka, tenai turi būti ir pinigų rinka. Taip buvo ir Londone.

Pasaulio pinigų bei vekselių centro smegenis sudaro Londono kredito įmonės, kurių tarpe svarbiausia vieta tenka akciniams depozitiniams bankams, arba, kaip jie vadinami Anglijoje, idint stock banks[519]. Pirmosios akcinių depozitinių bankų dienos Anglijoje, kaip ir kituose kraštuose, buvo tikrai nelengvos. Konservatyvi visuomenė nemėgo naujos formos akcinių bendrovių bankų, ir todėl vyriausybė pradėjo taikyti visiems akciniams bankams tą įstatymą, kuris draudė steigti naujus akcinius notų bankus. Tuo pačiu metu pradėta reikalauti, kad jau įsisteigusių bankų akcininkai atsakytų visu savo turtu už banko nuostolius. Toks reikalavimas atstumdavo turtingesniuosius asmenis nuo

[519] Sujungtų kapitalų akciniai bankai.

bankinių akcijų pirkimo. Patsai Anglijos Banko reformatorius ir pajamų mokesčio atstatytojas sir Robertas Peelis buvo griežtai nusistatęs prieš akcinius depozitinius bankus. Jis įvairiais būdais trukdė steigti naujus akcinius bankus, tačiau tokia savo politika tik sustiprino jau esamus bankus, kurie galėjo ramiai plėtoti savo darbą, nesibijodami naujų konkurentų.

Net patsai 1844 m. Peelio Anglijos Banko reformos aktas pakreipė akcinius depozitinius bankus (žinoma, prieš paties Peelio norą) labai tinkama ekonominės raidos linkme. Kai currency teorijos idėjomis pagrįstas Peelio aktas leido Anglijos Bankui emituoti beveik išimtinai tik auksu padengtas notas, tai jis tuo pačiu jau smarkiai paskatino depozitinius bankus imtis patiems rūpintis savo likimu: sudaryti bet kurio pavojaus metui reikalingas pinigų atsargas, plačiu mastu rinkti depozitus ir energingai vystyti čekių operacijas. Tos visos priemonės turėjo kaip tik atstoti Anglijos Banko notas tais atvejais, kai Anglijos Bankas, nebegaudamas naujo aukso, turėjo sustoti leidęs notas ir tuo pačiu, žinoma, liautis davęs kreditus.

Pagaliau, pažangesnės visuomenės ir pačių bankų pastangomis nuimami depozitiniams akciniams bankams pančiai: panaikinama asmeninė akcininkų atsakomybė už banko nuostolius. Dabar tik atsiranda laisva ir tinkama dirva depozitiniams bankams kurtis ir klestėti. Seniau garsūs Londono bankiniai namai, lygiai kaip ir visi akciniai bankai su neaprėžta savo narių atsakomybe, pamažu beveik visai išnyksta Britų salose[520]. Žmonės nebenori visais savo asmeniniais turtais prisiimti atsakomybės už vis didėjančius bankų pasižadėjimus. Visuomenė vis labiau pasitiki akciniais bankais, kurie viešai skelbia savo stambius nuosavus akcinius kapitalus. Visi nori laikyti savo pinigus stambiuose bankuose, visi nori didžiuotis turį ryšių su dideliais bankais. Iš tikrųjų, tinkamai vadovauti dideliam bankui nėra žmonių paveldimas privalumas. Privatiniai bankai ir akciniai bankai su neaprėžta atsakomybe buvo, paprastai, vienos ar kelių šeimų nuosavybė. Todėl nebelikus šeimoje tinkamo bankui vadovauti asmens, tekdavo patį banką arba paversti akcine bendrove, arba tuo ar kitu būdu jį likviduoti. Tai buvo svarbiausios priežastys, kurios naikino Britų žemėse seniau taip galingus ir populiarius šeiminius bankus.

Svarbiausia Anglijos kredito įmonių rūšis pasidaro akciniai depozitiniai bankai. Tie bankai renka milžiniškas depozitų su-

[520] Anglijoje liko tik 4 privatiniai bankai, kurių depozitų suma siekia tik 10,2 mil. £ (1936 m.), kai dar 1900 m. buvo 19 privatinių bankų, su 40 mil. £ depozitų.

mas ir rūpinasi jas taip naudoti, kad kiekvienu pareikalavimu būtų galima be didesnių sunkenybių realizuoti išduotus kreditus. Anglijos depozitiniai bankai nedaro investacijų, nekuria ir nefinansuoja, kaip vokiečių depozitiniai bankai, stambiosios krašto pramonės įmonių. Anglai didžiuojasi savo depozitiniais bankais, nurodinėdami, kad tie bankai yra galingi ne įstatyminėmis privilegijomis, bet viešosios krašto nuomonės parama. Kiekviena tų bankų operacija esanti aiški, paprasta, ir jei kuomet ji yra sunki, paini, tai jau tuo pačiu ji laikoma bloga. Kiekvienas bankas, kuris verčiasi trumpo termino depozitais, teikdamas kreditus tepriima tiktai tokius apdraudimus, kurių tikrąją vertę lengva nustatyti ir kuriuos galima lengvai realizuoti. Bankas neima tokių kredito laidų, kurių vertė yra abejotina arba kuriuos sunku realizuoti. Tie sveiki bankinės politikos principai, kurių laikosi ne įstatymų, bet kilnių krašto tradicijų verčiami Anglijos depozitiniai bankai, ir sukūrė tą didelę, galingą bankų sistemą, kurios pajėgumo nepakirto ir sunki 1931 m. Europos bankų katastrofa.

Kaip Vokietijoje depozitinių bankų tarpe iškilo D-bankai, taip Anglijoje savo stambiais pagrindiniais kapitalais, savo operacijų plačiu mastu, savo skyrių dideliu skaičiumi pasidarė garsūs „big five'ai" — penki didieji bankai, būtent: Barclays Bank, Lloyds Bank, Midland Bank, National Provincial Bank ir Westminster Bank. 1) Barclays Bank, Ltd.[521] veikimo pradžia siekia 1729 m., į akcinį banką paverstas tiktai 1896 m. Atsižvelgiant įmokėto pagrindinio kapitalo, tai bus didžiausias iš „big five'ų" bankų[522]. Jis palaiko artimus ryšius su vokiečių bankais ir atstovauja jų interesus Anglijoje. 2) Lloyds Bank, kuris, kaip ir Barclays Bank, išsivystė iš privatinių bankinių namų, įsteigtų 1765 m. Lloyds Bank pirmasis iš visų Anglijos bankų susirūpino platesnio masto operacijomis su užsieniu. Gyvas, veiklus, ekspansyvus bankas, pasižymėjęs dideliais koncentracijos gabumais. Dar prieš Didįjį karą tas bankas jau buvo paglemžęs 48 savarankiškus bankus. 3) Midland Bank, įsteigtas 1836 m., nors savo pagrindinio kapitalo suma užima tik trečiąją tarp „big five'ų" vietą[523], tačiau savo atsargos kapitalu, savo depozitais, savo kreditais, savo balanso didumu ir ypatingai savo skyrių skaičiumi gali būti laikomas didžiausiu pasaulio banku. 4) National Provincial Bank atsirado 1833 m.

---

[521] Ltd = limited — ribotas, aprėžtas. Akcinė bendrovė, kurios dalininkai atsako tik savo akcijomis. Prie firmos pavadinimo priedėlis Ltd reiškia, kad ta bendrovė yra suorganizuota akciniais pagrindais.

[522] 15,9 mil. £. „Big five'ai" čia nurodomi savo kapitalų didumo eilė.

[523] 14,3 mil. £ įmokėto kapitalo.

Tas bankas skiriasi nuo kitų „big five'ų" tuo, kad jis plėtojo savo veikimą, ne tiek koncentruodamas kitus savarankiškus bankus, kiek kurdamas savo skyrius. Tiktai po Didžiojo karo bankas yra įvykdęs žymesnes fuzijas. National Bank pasilieka ir šiandieną žymioje vokiečių emigrantų Schusterių šeimos įtakoje. 5) Westminster Bank, įsteigtas 1834 m., bus seniausias Anglijos akcinis depozitinis bankas, nors aprėžtą savo narių atsakomybę įgyvendino tiktai 1880 m. Pirmaisiais savo gyvenimo metais bankui teko nugalėti didelių sunkumų: visuomenė juo nepasitikėjo, Anglijos Bankas buvo aiškiai jam nepalankus, privatiniai bankininkai prieš jį smarkiai kovojo. Sumani, rami ir tikslinga politika, sugebėjimas pagauti savo klientų reikalus bei norus, pastangos visuomet vadovautis tikraisiais viso krašto reikalais, — tai svarbiausios Westminster Bank laimėjimų priemonės. Bankas įgijo didelį visuomenės pasitikėjimą, daro, palyginti, pagal savo pagrindinį kapitalą, labai dideles apyvartas ir todėl paprastai gali duoti didesnius dividendus, negu kiti „big five'ai"[524].

„Big five'ai" turi apie 85% visų Anglijos ir Valijos depozitinių bankų depozitų ir apie 70% šiaip visų įvairių bankų depozitų. Visi Anglijos depozitiniai akciniai bankai turi apie 9 400 skyrių, iš to skaičiaus 8 000 priklauso „big five'ams". Depozitinių akcinių bankų skaičius Britų salose yra labai mažas: Anglijoje ir Valijoje 16, Škotijoje 8 ir Airijoje 9.

Pačios Anglijos bankai suskirstomi trimis rūšimis: a) vienuolika clearings banks (tame skaičiuje 5 „big five'ai", kurie yra Londono Clearings House'o nariai[525]; b) du non-clearings banks, bankai, kurie nėra Clearings House'o nariai, ir c) trys provincial banks, provincijos bankai. Nepaprastai mažą Anglijos bankų skaičių tenka aiškinti labai didele Anglijos bankų koncentracija, kurios šaknų reikia ieškoti Anglijos pramonės bei kredito politikoje.

Anglų stambioji pramonė susikūrė anglių kasyklų ir uostų srityse. Čia įsisteigę bankai buvo reikalingi naujos pramonės kreditavimui didelių lėšų, kurių surinkti nebuvo galima iš vietos depozitų. Bankai užmezga artimesnius ryšius su žemės ūkio sričių bankais, kurie turi didesnius pinigų pasiūlus, negu paklausus. Tie darbo ryšiai pamažu išsivyto į tikrąją bankų fuziją. Patys Anglijos Banko notų emisijos nuostatai skatino depozitinių bankų koncentraciją. Anglijos Banko leidžiamų notų suma buvo aprėžta jo turimo aukso kiekiu. Bet kurio ekonominio ar politinio sukrėtimo metu Anglijos Bankas negalėjo, be įstatymų leidėjo sutikimo, paleisti daugiau notų, negu patsai turėjo aukso,

[524] Dažniausiai 18%; kai kiti duoda nuo 14—16%.
[525] Clearings House, atsiskaitymo rūmai, žr. toliau.

ir todėl tokiais atvejais negalėjo padėti, kaip tai daro kontinento bankai, reikalaujantiems paramos depozitiniams bankams. Tokiomis sąlygomis silpnesnieji depozitiniai bankai turėjo sumetimų glaustis prie stipresniųjų, kurie pamažu juos įtraukdavo į savo skyrių tinklą. Anglijos bankų koncentracija nebuvo, kaip kituose kraštuose, konkurencinės didžiųjų bankų kovos rezultatas. Paprastai, didieji akciniai bankai geruoju už sutartą atlyginimą paimdavo bankinių namų aktyvus bei pasyvus.

Koncentracijos politikos židinys iš pradžių buvo ne Londonas, bet provincija. Visi „big five'ai", išskyrus vieną Westminster Bank, savo kilme buvo regioniniai bankai, kurie, paglemždami kitus provincijos bankus, tiek buvo sustiprėję, kad jautė reikalą perkelti savo būstinę į Londoną, kuris jau tuomet buvo virtęs tarptautinės pinigų rinkos centru. Apskritai, provincijos bankai buvo judresni, negu persisunkę politikos tradicijomis ir technikos rutina Londono bankai. Provincijos bankai vertėsi daugiau nuosavais kapitalais, buvo dažniau reikalingi pinigų ir todėl ieškojo vis naujų kelių savo lėšoms padidinti, tuo tarpu Londono bankai dirbo ne tiek savo, kiek indėlininkų kapitalais ir turėjo dažnai didesnius kapitalų pasiūlus, negu paklausus. Provincijos bankai palaikė gyvus ryšius su vietos įmonininkais, Londono bankai nesirūpino sudaryti artimesnio ryšio su savo klientais. Londono bankai labiau laikėsi senųjų bankininkų veikimo nuostatų, provincijos bankai daugiau žiūrėjo gyvų konkretaus gyvenimo reikalų. Tie visi ekonomikos, psichologijos ir darbo metodų skirtumai turėjo sukelti smarkias Londono ir provincijos bankų rungtynes, kurias laimėjo provincijos bankų principai. Ne kas kita, kaip tik tų principų laimėjimas ir nulemia pačių svarbesniųjų provincijos bankų įsikūrimą Londone.

Didžiojo Karo metu atėjo nauja koncentracijos banga. Kredito įmonės vėl pradeda dažniau jungtis, norėdamos ar tai geriau paskirstyti išduotų paskolų riziką, ar tai sumažinti savo administracijos išlaidas, ar tai, pagaliau, praplėsti savo operacijas. Penkios didžiosios kredito įmonės, taip vadinami „big five'ai", paima į savo rankas visos kredito rinkos hegemoniją. Anglų visuomenė, bijodama kredito sumonopolinimo, rimtai susirūpina susidariusia padėtimi. Pradedama kalbėti apie bankų trustą, kuris diktuos kredito sąlygas pramonei ir prekybai. Iždo kancleris 1918 m. sudaro bankų koncentracijos klausimui ištirti komisiją, kuriai pavedama išaiškinti, ar bankų koncentracija neturės neigiamų padarinių krašto ūkiui ir ar nėra reikalo imtis priemonių prieš tolimesnę bankų koncentraciją.

Komisija, atlikusi pavestus jai darbus, nustatė, kad regioninių bankų nykimas duoda krašto ūkiui daugiau naudos, negu žalos, nes stambios, galingos kredito įmonės geriau gali patenkinti krašto pinigų bei kapitalų reikalus, negu silpnesni regioniniai bankai. Didžiųjų bankų skyriai turi didesnį visuomenės pasitikėjimą, pritraukia daugiau depozitų, negu silpnesni, nors ir savarankiški provincijos bankai, kurie nevisuomet pajėgia tinkamai paskirstyti savo riziką ir kurių vadovybė nevisuomet stovi tinkamoje aukštumoje. Komisija, nurodžiusi teigiamus koncentracijos padarinius, vis dėlto pareiškė, kad tolimesnė koncentracija nesanti pageidautina, nes dviejų galingų kredito įmonių susijungimas visai nepadidina kredito galimybių, bet tik sumažina konkurenciją, kuri yra būtina tinkamo pinigų bei kapitalų rinkos veikimo sąlyga. Komisija siūlė leisti akciniams bankams jungtis tik vyriausybės sutikimu. Tiesa, toks įstatymas nebuvo išleistas, bet nuo 1919 m. dar keli įvykę stambesniųjų bankų susijungimai visuomet buvo daromi Iždo Tarybai pritariant.

Vyriausias akcinių bankų organas, kaip ir kituose kraštuose, yra visuotinis akcininkų susirinkimas. Anglijos akciniai bankai turi tiktai direktorių kolegiją arba valdybą, bet nežino, mūsų prasme, tarybos. Kolegijos dalis eina tas pačias pareigas, kaip ir mūsų bankų direktoriai, bet tų direktorių daugumas prižiūri banko veikimą, kaip pas mus tarybos nariai. Direkcijos priešakyje stovi pirmininkas (chairman) ir vicepirmininkas (deputy chairman). Svarbią, ne tiek gal faktiškai, kiek juridiškai, vietą bankų gyvenime užima sąskaitybos revizoriai (auditors), kurie eina mūsų revizijos komisijos pareigas.

Akcinių bankų minimalinis pagrindinis kapitalas nėra nustatytas. Bankų balansuose pagrindinis kapitalas suskaldomas keliomis pozicijomis: 1) registruotas kapitalas, tai yra ta suma, kurią bankas įtraukė į prekybos registrą, kaip savo pagrindinį kapitalą; 2) pasirašytas kapitalas, tai yra ta suma, kuriai pasirašyta akcijų; 3) sumokėtas kapitalas, tai yra ta suma, kuri jau faktiškai įmokėta į banką už akcijas. Pastarasis kapitalas, palyginus su bendra bankų balansų suma, yra paprastai labai mažas: jis neprašoka 3—4% banko apyvartos lėšų. Pasirašytas, bet dar neįmokėtas kapitalas sudaro tam tikrą banko atsarginį fondą. Jei kada būtų reikalas, tai bankas gali pareikalauti papildomai sumokėti visą pasirašytą kapitalą. Be pagrindinių kapitalų ir Anglijos bankai turi savo atsarginius kapitalus, kurie savo suma beveik prilygsta pagrindinius kapitalus. Bankai kasmet skiria žymią savo pelnų dalį atsarginiam kapitalui, norėdami ne tik sudaryti atsargas krizės metu nuostoliams padengti, bet ir sustiprinti savo finansinį pajėgumą.

Bendra Anglijos bankų depozitų suma, palyginus su kitais kraštais, yra labai didelė. Tas faktas tenka aiškinti labai įsigalėjusiu čekių vartojimu. Depozitai skirstomi dviem rūšimis: einamosios sąskaitos (current accounts) ir indėliai (deposit accounts). Indėliai gali būti perkeliami į einamąją sąskaitą bent prieš 7 dienas iš kalno įspėjus banką. Anglijos įstatymai neverčia bankų laikyti gyvų pinigų atsargas banko kasoje ar einamojoj sąskaitoj Anglijos Banke, tačiau savaitiniuose bankų balansuose rodoma tokia atsarga paprastai siekia 10% visų banko turimų depozitų sumos. Tokią depozitinių bankų tradiciją Anglijos Bankas sumaniai panaudoja trumpalaikių kreditų palūkanų nustatymui. Kai Anglijos Bankas nori pakelti tokių kreditų palūkanas, jis meta į rinką valstybės paskolos lakštus ar iždo bonus. Tų vertybinių popierių pirkėjai moka čekiais, išrašytais į savo depozitinius bankus, kurie, apmokėdami išrašytus čekius, mažina savo gyvų pinigų atsargas. Todėl bankai, norėdami papildyti savo atsargas iki tradicinės 10% normos, siaurina savo trumpalaikius kreditus ir tuo pačiu jau pabrangina pinigus ir pakelia procentus. Priešingai, kai Anglijos Bankas nori numušti palūkanas, jis pats pardavinėja procentinius valstybės popierius. Žinoma, vargu be galima abejoti, kad ta „tradicinė 10% atsarga", paprastai, sudaroma tik balanso dienai. Dar didesnes atsargas visi bankai stengiasi turėti, sudarydami pusmetinius balansus. Tokios bankų pastangos, vadinamos „window dressing" (langų puošimas), pusmečių pabaigoje labai susiaurina kreditų rinką, kuri tokiais atvejais, paprastai, turi šauktis Anglijos Banko pagalbos.

Laisvų pinigų dalį bankai skolina bill brokeriams ir stock brokeriams. Didesnės svarbos turi paskolos bill brokeriams, nes jomis maitinama diskontuojamųjų vekselių rinka. Tokių paskolų terminas siekia nuo 1 dienos iki, daugiausia, 7 dienų[526]. Jos yra maždaug 2% pigesnės, negu Anglijos Banko paskolos. Bill brokerių paskolos laiduojamos bankų akceptuotais vekseliais (bank bills) arba iždo bonais. Toks apdraudimas padaro tas paskolas tikras ir bet kuriuo atveju lengvai realizuojamas. Jei depozitinis bankas nori sustiprinti savo kasos atsargas, jam nėra reikalo kreiptis į Anglijos Banką, jam užtenka sumažinti bill

[526] Vienos dienos paskolos vadinamos „day to day" arba „day money", septynių dienų paskolos — „seven days". Savotiškos rūšies vienos dienos paskola yra paskola „overnight", atseit, per „naktį", kuri visuomet turi būti grąžinta kitą dieną prieš 12 val. „Day to day" paskola galioja iki atšaukimo, kuris turi būti padarytas ne vėliau 13 val. Atšaukta paskola turi būti grąžinta kitą dieną nevėliau 12 val. „Seven days" grąžinamos lygiai septintąją dieną, ne vėliau kaip 12 val.

brokerių paskolas. Tos paskolos yra patogios ne tik bankams, bet ir bill brokeriams: jos yra, palyginti, pigios ir duoda galimybės laikinai pelningai panaudoti pirktus vertybinius popierius. Paskolos, teikiamos stock brokeriams, kurie verčiasi procentinių ir dividendinių popierių prekyba, yra ilgesnio termino ir siekia, paprastai, 14 dienų. Pasitaiko kartais ir paskolų, duodamų medio ar ultimo terminu[527]. Ilgesnis šių paskolų terminas nulemia ir didesnes jų palūkanas.

Žymesnę depozitinių bankų balansų poziciją sudaro diskontuoti vekseliai, nors jie toli gražu neturi Anglijoje tos svarbos, kaip kituose kraštuose[528]. Anglai, palyginti, retai krašto viduje moka vekseliais. Jie atsiskaito čekiais, kurie išrašomi ne tik į banke laikomus depozitus, bet ir bankų atidarytus kreditus. Depozitiniai bankai diskontuoja komercinius vekselius ir iždo bonus. Diskontuojami vekseliai esti trijų rūšių: 1) trade bills (prekybos vekseliai), krašto vekseliai, akceptuoti prekybininkų ar pramonininkų, 2) bank bills (banko vekseliai), vekseliai, akceptuoti bankų ar pirmos rūšies bankinių namų, 3) foreign bills (užsienio vekseliai), vekseliai, akceptuoti kolonijų bankų ir užsieninių bankų skyrių Anglijoje. Bank bills gali būti kiekvienu laiku rediskontuoti Anglijos Banke, todėl ir jų diskonto procentas yra žemiausias. Jų rinka yra labai plati, nes jie yra pageidaujami ne tik anglų kapitalistų, bet ir užsienio finansininkų, kurie laiko savo pinigus Londono rinkoje.

Bank bills sudaro didesnę depozitinių bankų portfelio dalį, bet jie nėra tiesiogiai pačių bankų diskontuoti. Juos pristato diskontuoti bill brokeriai, kurie savo indosamentais laiduoja taisyklingą tokių vekselių išpirkimą. Tokiu būdu depozitiniai bankai pasidaro ne diskonto, bet rediskonto įmonės. Priešingai, trade bills ir foreign bills diskontuojami tiesiog pačių depozitinių bankų. Tų vekselių neperka bill brokeriai, nes ir prireikus jie negalėtų jų diskontuoti Anglijos Banke. Todėl ir trade bei foreign bills apyvarta Londono rinkoje nėra didelė ir pats jų diskonto procentas yra aukštesnis, negu bank billių. Depozitiniai bankai nepardavinėja savo diskontuotų vekselių, nes jie nenori savo parašais[529] leisti į apyvartą skolų dokumentų.

Nepalyginti svarbesnę, negu diskontas, poziciją sudaro paskolos. Jos dažnai siekia 40—50% visos depozitų sumos. Pa-

[527] Iš lotynų medius — vidurinis, mėnesio vidurys, ultimus — paskutinis, paskutinioji mėnesio diena.

[528] Diskontuoti vekseliai Anglijoje paprastai neprašoka 12—15% visų depozitų sumos, kai tas santykis Europos kontinento kraštuose dažnai siekia 30—50%.

[529] Su savo indosamentais, su savo perrašais.

skolų dydis nėra pastovus, jis nuolat svyruoja. Tuos svyravimus sudaro ne tiek pačios pinigų rinkos stovis, kiek pramonės įmonių reikalai. Bankai, kiek galėdami, vengia mažinti pramonei teikiamus kreditus ir todėl, kai prireikia pinigų, pirmiausia siaurina „day to day" paskolas, vėliau pardavinėja savo iždo bonus ar valstybės paskolos lakštus ir tik paskutinėje vietoje imasi siaurinti pramonės kreditus. Todėl ir tų kreditų svyravimai dažniausiai priklauso nuo pačių pramonės įmonių iniciatyvos. Depozitiniai bankai pramonę kredituoja, bet jokiu atveju nefinansuoja, todėl ir jų teikiami kreditai, yra, palyginti, trumpo termino: trijų, šešių ir labai išimtinais atsitikimais dvylikos mėnesių. Pramonės kreditai neįšaldo depozitinių bankų lėšų, nes jie teikiami ne finansinėms investacijoms, bet tik prekybinei apyvartai[530].

Pagaliau, svarbią vietą Anglijos depozitinių bankų aktyvuose sudaro ir Britų viešojo ūkio paskolos, kurios teikiamos procentinių valstybės bei valstybės laiduotų popierių pirkimo keliu. Depozitiniai bankai neperka dividendinių popierių, nes jie nedaro jokių finansavimo operacijų. Bankų perkami procentiniai popieriai turi, paprastai, anglų kredito rinkoje gerus paklausus ir todėl lengva juos bet kuriuo laiku paversti gyvais pinigais. Jei kurių didesnių sukrėtimų metu ir tokie popieriai sunkiau parduodami, tai tokiais atvejais nelengvai realizuojamos ir bet kurios kitos piniginės vertybės. Šiaip normaliais laikais tokie anglų procentiniai popieriai yra tikra, bet kuriuo metu lengvai realizuojama depozitinių bankų atsarga.

Negalima turėti pilno Anglijos depozitinių bankų operacijų vaizdo, nepažinus specialinių Anglijos kredito įmonių, kurių veikimas yra artimai susietas su depozitinių bankų gyvenimu. Pirmiausia tenka paminėti labiau su depozitinių bankų operacijomis susietas įmones, būtent, bill brokerius (vekselių maklerius) ir discount house'us (diskonto namus). Bill brokeriai, kaip jų pats vardas rodo, buvo iš pradžių paprasti vekselių prekybos tarpininkai. Jiems tarpininkaujant, provincijos bankai, turėdami laisvų lėšų, pirkdavo Londone mokamus vekselius. Būdami paprastais tarpininkais, bill brokeriai neindosuodavo pirktų vekselių ir todėl neprisiimdavo laidavimo dėl jų išmokėjimo. XIX a. pasikeičia bill brokerių darbas. Jie pradeda pirkti vekselius savo sąskaita ir pardavinėti juos kitoms kredito įmonėms. Pirkdami vekselius savo sąskaita, bill brokeriai tuose vekseliuose pasirašo

[530] Ne mašinų pirkimui ar nekilnojamų turtų įsigijimui, bet žaliavos ar šiaip reikalingų prekių apmokėjimui, darbininkų bei tarnautojų atlyginimams.

ir tuo būdu prisiima vekselių apmokėjimo atsakomybę. Tas turėjo žymiai praplėsti bill brokerių operacijas. Padidėjusios operacijos paskatina bill brokerius paversti savo įmones bendrovėmis, kurių trys veikia akciniais pagrindais. Tokios akcinės bendrovės vadinamos discount house'ais — diskonto namais. Kiti bill brokeriai, kurių skaičius siekia 20, veikia paprastų bendrovių forma[531]. Bill brokeriai ir discount house'ai iš esmės daro tas pačias vienodas operacijas. Jie perka iždo bonus ir diskontuoja bankinius vekselius (bank bills), imdami kartais ir vekselius, žiruotus užsieninių bankų Londono skyrių.

Bill brokeriai ir discount house'ai verčiasi ne tiek savo kapitalais, kiek svetimais pinigais, kurie tam tikrais atvejais prašoka 20 ir daugiau kartų jų nuosavus kapitalus. Apyvartos pinigus jie gauna bankuose, skolindamies „day to day" ir imdami depozitus tokių įmonių, kurios nori dalyvauti vekselių bei iždo bonų prekybos pelnuose. Pirktus vekselius jie parduoda depozitiniams bankams, užsieninių bankų skyriams ir akceptų bankams, merchant bankeriams, atseit, pirkliams bankininkams.

Merchant bankeriai yra kilę iš paprastų pirklių, kurie apmokėdavo gautas iš užsienio prekes savo akceptais. Vėliau, įgiję iš užsienio prekybos bei vekselių operacijų didesnio patyrimo ir stambių turtų, tie pirkliai pradeda akceptuoti ir svetimus vekselius. Tokie pasiturinčių pirklių akceptuoti vekseliai turėdavo gerą rinką, nes jų išpirkimas buvo užtikrintas. Pastebėję, kad vekselius akceptuoti yra pelningas verslas, tie pirkliai, palikdami prekybines operacijas, pradeda verstis vekselių akceptavimu. Merchant bankeriai pasidaro accepting house'ais, akceptavimo namais, arba akceptų bankais.

Pirkliai, kurių kreditingumas buvo mažesnis, negu merchant bankerių, sumokėdami sutartą komisiją, rašo vekselius į merchant bankerius, kurie tuos vekselius akceptuoja. Merchant bankerių atsiradimas padeda vekseliams, išrašytiems į Londoną, įsigyventi ir pasaulio rinkoje. Įvairių kraštų pirkliai, parduodami savo prekes į užsienį, neberašo vekselių į tų prekių pirkėjus, bet į Londono merchant bankerius. Prekių pirkėjai jau patys turi susitarti su merchant bankeriais dėl jų akceptuotų vekselių išpirkimo. Tokiu būdu atsiranda plačiu mastu varomas tarptautinis Londono rembursinis kreditas. Tokie rembursiniai, merchant bankerių akceptuoti, vekseliai turėjo Londono rinkoje labai plačius paklausus.

---

[531] Discount house'ai, akcinės bendrovės, yra: Alexanders discount company Ltd., National discount company Ltd., Union discount company Ltd.

Užsiliko dar Londono rinkoje ir keli senovinio tipo bill brokeriai, kurie yra paprasti vekselių prekybos tarpininkai. Jie vadinami running brokers, bėgiojantieji brokeriai.

Londonas turi apie 20 stambių merchant bankerių, kurie savo operacijomis siekia viso pasaulio dalis. Jų darbas yra labai sunkus, nes jie turi žinoti visų prekių ir visų kraštų prekybos techniką bei papročius. Jie turi žinoti kiekvienu laiku tikrąją finansinę padėtį tų viso pasaulio įmonių, su kuriomis jie daro savo vekselines operacijas. Merchant bankeriai verčiasi ne tik vekselių akceptavimu, bet dar varo jie plačiu mastu vertybinių popierių emisiją bei prekybą, tačiau jie neima depozitų ir nediskontuoja vekselių. Paskutiniais laikais ir didieji depozitiniai bankai pradeda verstis vekselių akceptavimu. Tokių bankų akceptuotų vekselių suma kartais pradeda siekti pusės visų Londone akceptuotų vekselių sumos. Vekselių akceptavimui depozitiniai bankai steigia specialius, taip vadinamus, užsienio skyrius.

Specialiniais bankais tenka laikyti ir foreign and colonial banks — užsienio ir kolonijų bankus. Tie bankai atlieka įvairias bankines operacijas su užsieniais ir anglų kolonijomis. Didesnė tų bankų dalis buvo įsteigta iždo pagalba ir gavo monopolines teises. Kai kurie tų bankų turi ir notas leisti teises anglų kolonijose. Anglijos didieji depozitiniai bankai vengė iki Didžiojo karo steigti užsienyje savo skyrius[532], užtat foreign and colonial bankai turėjo labai plačią veikimo dirvą. Tie bankai atsidėję plėtoja rembursinį kreditą ir stengiasi įvairiais būdais skatinti kapitalų ir prekių mainus tarp Londono, Anglijos kolonijų ir užsienio kraštų. Jie finansuoja kolonijų įmones ir emituoja dominijų vyriausybių bei kolonijų administracijų procentinius popierius. Foreign and colonial bankų skaičius prašoka šimtą.

Pagaliau reikia paminėti bullion dealerius ir underwriterius arba underwriting house'us. Bullion dealeriai — tai brangiųjų metalų, ypatingai aukso ir platinos pirkliai. Tų pirklių tarpe didžiausios reikšmės įgavo keturios firmos, kurios faktiškai valdo Londono „Bullion Market", brangiųjų metalų rinką, kuri, tam tikra prasme, teikia visai anglų kredito rinkai auksinį padengimą, nes ta rinka bet kurį svarais išrašytą skolos dokumentą tuojau gali paversti aukso metalu. Brangiųjų metalų rinka sudaro esminę Londono tarptautinės kredito rinkos dalį. Underwriteriai arba underwriting house'ai[533] tai bankiniai namai, kurie verčiasi procentinių ir dividendinių popierių emisija. Tos firmos

[532] Tik du bankai: Lloyds Bank ir Westminster Bank turėjo savo skyrius Paryžiuje.

[533] Underwriter — pasirašąs, laiduojąs asekuratorius. Obligacijų ar valstybės paskolų emituotojai laiduodavo, kad leidžiamieji paskolos lakštai ar obligacijos bus parduotos tam tikru kursu.

turėjo seniau labai didelės reikšmės ne vien Anglijos, bet ir viso pasaulio kapitalų rinkai. Sunki mūsų laikų ekonominė krizė ir uždėtas užsienio paskoloms embargas labai susiaurino tų firmų veikimą. Naujos gyvenimo sąlygos ir paskatino žymiausius underwriting house'us virsti merchant house'ais.[534]

Kaip anglų bankų, taip ir anglų kredito rinkos organizaciją bei darbo sąlygas tenka aiškinti istorine gyvenimo raida, kuri pavertė Londoną pasaulinės prekybos centru. Pasidaręs pasaulio prekybos centru, Londonas virsta ir tarptautine kredito rinka, nors svarbiausieji tos rinkos pinigų telkėjai, depozitiniai bankai, visa savo struktūra, visu savo veikimu pasilieka griežtai tautinės įmonės. Tie bankai beveik iki pat paskutiniųjų laikų stovėjo nuošaliai nuo tarptautinių pinigų bei kapitalų operacijų. Dideli krašto turtai, tvirta depozitams koncentruoti organizacija, platūs prekybiniai Anglijos ryšiai sutraukdavo prieš Didįjį karą tiek pinigų į Londono depozitinius bankus, kad tuos pinigus sunaudoti krašto prekybos bei pramonės kreditavimo reikalams buvo neįmanomas dalykas. Tokiomis sąlygomis, norint dėti depozitų pinigus į lengvai realizuojamas operacijas, kaip to reikalavo sveika bankinė politika, reikėjo juos leisti į Londono pinigų rinką. Tarptautinė, smarkiai išvystyta Londono pinigų rinka kaip tik ir buvo geriausia vieta labai likvidingoms, visai trumpo termino kredito operacijoms. Laisvos depozitinių bankų lėšos plaukia į pinigų rinką dažniausiai per bill brokerių rankas, kurie pristato bankams einančius rinkoje akceptus. Paskutiniais laikais bill brokerių, kaip atsakingų vekselių prekybos tarpininkų, vaidmuo pradėjo mažėti. Ne tik foreign and colonial bankai, užsieninių bankų Londono skyriai, bet ir patys depozitiniai bankai pradeda tiesiogiai supirkinėti tinkamus vekselius.

Vekseliai supirkinėjami Londono rinkoje įvairiais, nevienodais palūkanų procentais, todėl ir anglų privatinis diskonto procentas nėra paprastai aiškus, nėra vienodas[535]. Diskonto procento dydis kiekvienu atskiru atveju priklauso nuo paskirų perkamo vekselio privalumų, ypatingai finansinio mokėtojo ir indosuotojo (perrašininko) pajėgumo, vekselio sumos ir vekselio termino.

Anglų kapitalų rinka turi panašią organizaciją, kaip ir jų pinigų rinka. Ir čia didžiausi tos rinkos pinigų teikėjai — depozitiniai bankai stovi nuošaliai kapitalų rinkos. Londono bir-

[534] Taip pasielgė N. M. Rothschild and Sons, I. Henry Schroeder and Co, Lazard Brother and Co.

[535] Privatinis diskonto procentas — tai toks procentas, kuriuo perkami vekseliai biržoje, kai oficialinis diskonto procentas yra tas procentas, kuriuo diskontuoja vekselius krašto notų bankas.

žos[536] kapitalų rinką valdo stock brokeriai ir stock jobberiai[537]. Stock brokeriai parūpina iš bankų biržai pinigų, stock jobberiai arba stock dealeriai tais pinigais verčiasi. Patys depozitiniai bankai nedalyvauja įmonių kapitaluose, neturi glaudesnių finansinių ryšių su įmonėmis ir todėl, kai konjunktūra pablogėja, neturi kur dėti pinigų. Tokiais atvejais bankai ir didesnes sumas noriai meta į biržą. Kai konjunktūra pagerėja ir atsiranda kiti kredito galimumai, bankai dažnai visai staiga pareikalauja biržai duotus pinigus, nė kiek nesirūpindami, kaip gali tokie žygiai paveikti vertybinių popierių kursus. Apskritai, Anglijoje nėra tų artimų ryšių, kuriuos mes matome Europos kontinente tarp pinigų teikėjų ir pinigų ėmėjų. Tokia bankų politika nemaža prisideda prie to, kad vertybinių, ypač gi dividendinių popierių rinkoje dažnai susidaro boomai ir corneriai[538], staigūs, paprastai didesne ar mažesne katastrofa pasibaigią, kursų pakilimai. Kai staiga smarkiai nusmunka vertybinių popierių kursai, sumažėja tokių popierių paklausai, rinkoje vėl atsiranda laisvų pinigų, pradeda smukti ir privatinis diskonto procentas. Tačiau, Anglijoje diskonto procento svyravimai ne taip smarkiai, kaip kontinente, veikia krašto ūkį, nes anglų pramonė dirba daugiausia savais kapitalais, anglų pirkliai tik tuo atveju tesusigundo, pasinaudodami pigiu diskontu, daryti stambius užpirkimus, jei laukia greitu laiku didesnio prekių kainų kilimo.

---

[536] Londono vertybinių popierių birža turi vardą „Stock Exchange" (stock — kapitalas, gryni pinigai, procentiniai ir dividendiniai popieriai; exchange — mainai, mainų prekyba, keitimas, vekselių apyvarta). „Stock Exchange" yra stambiausia Europos vertybinių popierių birža. Ji yra privatinė įmonė, tam tikros rūšies akcinė bendrovė, kurios veikimo neprižiūri jokie valstybės organai. Biržos narių skaičius yra ribotas. Jis dabar siekia maždaug 3 000. Bankininkai, pirkliai ir šiaip pašaliniai asmens negali įeiti į biržos patalpas.

[537] Stock brokeriais vadinami anglosaksų biržose asmens, kurie tarpininkauja biržos operacijoms. Jie nėra, Europos kontinento prasme, biržos makleriai, atseit, biržos notarai, bet komisininkai, kurie savo vardu, bet svetima sąskaita, perka ir parduoda įvairius procentinius ir dividendinius popierius.

Stock jobberiai (jobber — akordinis, padienis darbininkas, arklių ar vežimų nuomotojas, akcijų pirklys, biržos spekuliantas), arba stock dealeriai, yra profesiniai spekuliantai, kurie savo vardu ir savo sąskaita daro biržos sandėrius. Stock brokeriai ir stock jobberiai yra Londono biržos nariai.

[538] Boomas — spekuliatyvinio pobūdžio, realiomis krašto ūkio sąlygomis nepagrįstas, dirbtinis vertybinių popierių kursų pakilimas.

Corneris (angliškai kampas, kertė) — biržos terminas, kuriuo vadinamas spekuliatyvinio pobūdžio vertybinių popierių ar prekių supirkinėjimas tikslu sumažinti tokių vertybių pasiūlus, pakelti jų kainas ir tokiu būdu galutinai palaužti tuos spekuliantus, kurie pelnėsi tų vertybių kainų kritimu. Corneriai vokiečių kalba vadinami Schwänze.

Europos kontinento biržos vengia oficialiai kotiruoti aiškiai spekuliacinio pobūdžio vertybinių popierių, kai Londone, ypačiai ekonominės depresijos metu, tos rūšies popieriams pirkti teikiami, palyginti, pigūs kreditai. Londono pinigų rinka dirba milžiniškomis pinigų sumomis, kurias tik protarpiais prašoka New Yorko biržose beeiną piniginiai resursai. Tų milžiniškų pinigų sumų apyvartoje ir glūdi pasaulinė Londono City reikšmė.

Londono kapitalo rinka ir mūsų laikais tebeveikia senojo liberalistinio individualizmo pagrindais. Ji ir dabar daro stambias ir gyvas operacijas, kurias vykdo faktiškai tarp savęs konkuruojantieji biržos dalyviai.

Trys veiksniai buvo sukūrę tą nepaprastą anglų kapitalų rinkos galybę prieš Didįjį karą: 1) didelis išsiplatinimas po visą pasaulį Anglijos valstybinių procentinių popierių, kuriuos buvo galima rasti pas įvairių kraštų turtingesniuosius žmones, 2) didelis anglų rinkos vertybinių popierių įvairumas, nes Londono biržoje galima buvo rasti beveik visų pasaulio kraštų vertybinius popierius, ir 3) lengvumas realizuoti Londone ir didelius vertybinių popierių kiekius. Prieškarinis pasaulis giliai buvo įsitikinęs, kad Anglijos teritorija jokiu atveju nevirs karo lauku ir todėl labai noriai laikė savo pinigus ir savo vertybinius popierius Londone. Kas laikė Londone savo vertybinius popierius, tas, žinoma, ne kur kitur, kaip tik Londone ir pirko tuos popierius.

Didysis karas ir šiuo atžvilgiu daug ką pakeitė. Užsienio turtuoliai mažiau beperka anglų procentinių popierių, USA paskolų lakštai karo metu grįžo į Ameriką, patys anglai, kad išvengtų labai aukštų savo krašto mokesčių, nekartą perka ir laiko vertybinius popierius ne Londone, bet užsienio miestuose. Pati Anglijos rinka nebeturi tiek laisvų kapitalų, kad investuotų tokias sumas, kaip prieš karą, savo dominijose ir, apskritai, svetimose šalyse. Pasaulis mažiau beieško Londone ilgaterminių paskolų, todėl, palyginti, maža beemituojama Londone procentinių popierių. Jei Anglijos kapitalistai perka USA vertybinius popierius, tai daro tą Amerikoje, aplenkdami Londono biržos tarpininkavimą.

Taip pasikeitusios bendros gyvenimo sąlygos ir visi pakelti Londono rinkos smūgiai vis dėlto dar nepajėgė ir šiandieną galutinai sugriauti Londono kredito rinkos galybės. Kai sumažėjo svetimų kraštų procentinių popierių rinkos apyvarta, tai smarkiai padidėjo, palyginus su prieškariniais laikais, pačios Anglijos vertybinių popierių prekyba. Juk ne be pagrindo spėjama, kad 60% viso anglų tautos turto yra įdėta į vertybinius

popierius. Todėl ir patsai Lombard Street pasidarė šiandieną tautiškesnis, negu jis buvo prieš Didįjį karą. Prieš Didįjį karą tiesioginė bankų įtaka Londono kapitalų rinkai buvo labai nežymi. Depozitiniai bankai laikėsi atstu nuo biržos, privatiniai bankai, kiek jie vertėsi emisijos operacijomis, leisdavo į rinką daugiausia užsienio procentinius popierius, įmonininkai dirbo savo asmeniniais ar savo giminių kapitalais.

Atrodo, kad didžioji pokarinė ekonominė krizė ir noras, jei jau nevisai sujungti konkuruojančias įmones, tai bent sutvarkyti jų konkurenciją, tartum pradeda keisti ir anglų kapitalų rinkos veidą. Tartum pradeda griūti ta siena, kuri skyrė bankus ir biržą, bankines operacijas ir įmonių finansavimą. Anglų depozitiniai bankai seniau mėgo pinigų rinką, bet vengė kapitalų rinkos, jie teikdavo kreditus, bet ne finansuodavo; jie parūpindavo kredito rinkai pinigų, bet palikdavo juos tvarkyti brokeriams ir jobberiams. Depozitiniai bankai griežtai laikėsi likvidingumo principo ir todėl labiausiai išvystė tas kredito operacijas, kurios laidavo skubų ir sutartu laiku išduotos paskolos grąžinimą. Tokiomis sąlygomis tos ūkio šakos, kurios nepajėgė pateikti lengvai realizuojamų kredito dokumentų, buvo dažniausiai depozitinių bankų aplenkiamos teikiamų kreditų paskirstyme. Tas nedaug tekenkė krašto ūkiui, kol įmonės pajėgdavo pačios save finansuoti. Dabar ir šiuo atveju jau pastebimos žymios atmainos.

Patsai Anglijos Bankas savo nauja kredito politika duoda pavyzdį depozitiniams bankams: jis dažnai palieka savo tradicinį trumpalaikio kredito kelią ir imasi finansuoti stambias eksporto organizacijas. Atrodo, kad ir Anglijos ekonominio gyvenimo raida rengia dirvą finansiniams bankams, kurie, mažiau besirūpindami tiesioginėmis depozitinių bankų operacijomis, ims aktingai tiesiogiai dalyvauti biržos operacijose ir pradės finansuoti savo krašto prekybos bei pramonės įmones.

Kai kalbama apie Londono pinigų rinką, tai vargu begalima visai tylomis praeiti pro Bankers Clearing House[539], bankininkų atsiskaitymo rūmus, kurių veikimas yra pasiekęs ypatingo tobulumo. Iki pat 1775 m. Londone galima buvo atsiskaityti žiro operacijomis vien tik tais atvejais, kai skolininkas ir kreditorius turėjo einamąsias sąskaitas tame pačiame banke. Dalykai iš pagrindų pakito, kai atsirado Clearing House'as, kur atsiskaito tarp savęs negyvais pinigais visos Clearingo sąjungai priklausančios kredito įmonės. Tų įmonių atstovai jau rytmetį susirenka Clearing House'e, susėda savo firmų pavadinimo alfabeto

[539] Clearing — angliškai miško iškarta, aikštė, išpardavimas, atsiskaitymas.

tvarka ir pasidalina mokėjimo dokumentais, būtent, kiekvienas priima tuos dokumentus, kuriuos turi apmokėti jo atstovaujamoji firma. Dokumentai priimami iki 11 valandos. Jie be jokių pakvitavimų įtraukiami į Clearing House'o knygas. 12 val. visi atstovai skuba į savo bankus ir duoda patikrinti pateiktus apmokėti dokumentus. Jei mokėtinas dokumentas turi kokių nors trūkumų, tai popietiniame Clearing House'o posėdyje, kurs prasideda $15^1/_2$ val., jis grąžinamas įteikėjui. Tuo laiku visi bankų atstovai yra jau savo vietose ir nuolatos keičiasi vis naujais, gaunamais iš savo bankų, mokėjimo dokumentais. 16 val. uždaromas Clearing House'o durys[540].

16 val. 12 min. vėl atsidaro durys. Dabar vėl visi skubiai bėga į savo bankus ir duoda tarnautojams patikrinti gautus apmokėti dokumentus, kurie iki 17 val. jau turi būti grąžinti Clearing House'ui. Dabar imamasi nustatyti visų atsiskaitymų saldą. Mokamos sumos įrašomos tam tikrame atsiskaitymo lape. Ką lapo savininkas turi gauti, rašoma kairėje lapo pusėje, ką turi mokėti — rašoma dešinėje pusėje. Tų dviejų pozicijų skirtumas sudaro saldą, kuris Clearing House'o valdininko įtraukiamas į tam tikras knygas ir išlyginamas čekiu, išrašytu į Anglijos Banką. Tokiu būdu be jokio gyvų pinigų perkėlimo išlyginami milijardiniai mokėjimai.

3. PRANCŪZIJOS DEPOZITINIAI BANKAI

Plačiai žinomas, įgimtas prancūzų tautos taupumo instinktas ir kūrybinis lotynų rasės genijus davė Prancūzijai savotišką, nuo kitų kraštų skirtingą depozitinių bankų sistemą. Prancūzijos bankai nežino tokio smulkaus darbo pasiskirstymo, kaip anglų bankai, tačiau ir nedaro, bent tokiu plačiu mastu, kaip Vokietijos bankai, mišrių kreditavimo ir finansavimo operacijų. Jei yra kas bendro tarp Prancūzijos, Vokietijos ir Anglijos depozitinių bankų, tai svarbiausia jų visų varoma smarki koncentracijos politika.

Prancūzijos, kaip ir kitų kraštų, depozitinių bankų atsiradimas yra artimai susietas su antrosios XIX a. pusės ekonominio liberalizmo įsigalėjimu ir stambiosios pramonės išsivystymu. Visi pirmieji Prancūzijos depozitiniai bankai, taip vadinami banques de dépots et de crédit, iš pradžių mėgino eiti Crédit

[540] Teisingiau bus pasakius, kad Clearing House'o durys uždaromos 5 min. po 16 val., nes Clearing House'o laikrodis visuomet vėlinasi 5 minutes. Tuo būdu norima išvengti atsitikimų, kad kam norint dar prieš 16 val. nebūtų atimta teisė įteikti gautus dokumentus.

Mobilier keliais ir sieti kreditavimo bei finansavimo operacijas, tačiau, pakėlę nemažus nuostolius, paties gyvenimo pamokyti, susiaurino savo veikimo sritį, pasidarydami gryno tipo trumpalaikio kredito bankais. Priešakyje banques de dépots tiek savo kapitalų, tiek savo aktyvų suma stovi Crédit Lyonnais, 1863 m. Lyono ir Genevos miestų pramoninkų ir prekybininkų įsteigtas. Iš pradžių Crédit Lyonnais buvo, palyginti, nedidelis mišraus tipo provincijos bankas, kuris tik pasibaigus 1870-71 m. karui išplečia savo veikimą po visą kraštą. Sunki 1882 m. krizė priverčia banką pakeisti savo veikimo gaires: jis meta visas finansavimo operacijas ir pradeda teikti tik trumpalaikius kreditus. Dabar prasideda didžiausio Crédit Lyonnais klestėjimo laikai: jo kapitalai padidėja bent 6 kartus, jo skyrių tinklas prašoka 1400, jis pasidaro vienu iš didžiausių Europos kontinento bankų, jo organizacija ir darbas virsta pavyzdžiu ne tik Prancūzijos, bet ir kitų kraštų bankams. Ir šiandieną bankas nėra nukrypęs nuo savo steigėjo ir ilgamečio pirmininko Henri Germain (†1905) nustatytų gairių: bankas nedaro jokių investacijų ir neturi jokių įšalusių kreditų, nors, žinoma, teikdamas prekybai ir pramonei kreditus, turi kartais pakelti ir stambesnių konjunktūrinių nuostolių.

Šalia Crédit Lyonnais tenka pastatyti 1864 m. įkurta Societé générale pour le développement du commerce et de l'industrie[541], trumpai vadinamą Societé Générale. To banko kūrėjais buvo Prancūzijos Bankas, prancūzų geležinkelių bendrovės ir stambieji pramonininkai. Jau patsai bankų steigėjų sąstatas rodo, kad bankas turėjo būti investacinio pobūdžio kredito įmonė. Negalima pasakyti, kad bankas būtų atsargiai varęs savo investavimo politiką. 1882 m. krizė, jei ne skubi Prancūzijos Banko pagalba, būtų visai jį palaidojusi. Iki pat 1895 m. bankas neberodo jokio didesnio aktingumo ir ieško naujų savo veikimui kelių. Nuo tų metų Societé Générale pasidaro mišrusis bankas: ne tik verčiasi investacijomis, bet stengiasi sutraukti ko didžiausias depozitų sumas ir teikti trumpalaikius kreditus. Nauji uždaviniai verčia banką smarkiai vystyti savo skyrių tinklą.

Jau Didžiojo karo išvakarėse banko vedamoji politika pasidaro smarkių spaudos puolimų objektas. Ta proga nurodoma didelės banko įšalusių kreditų pozicijos. Prasideda indėlininkų runas. Banką išgelbsti tik vyriausybės paskelbtas depozitų moratoriumas. Liūdnų praeities patyrimų pamokytas bankas pradeda eiti Crédit Lyonnais keliais: diskontuoja vekselius, duoda

[541] Bendroji draugija prekybai ir pramonei remti.

trumpalaikes paskolas, ima depozitus ir komiso pagrindais varo prekybą vertybiniais popieriais. Tokiais keliais eidamas bankas pasiekė savo dabartinės finansinės galybės. Jam, be abejo, priklauso antroji po Crédit Lyonnais vieta prancūzų depozitinių bankų sistemoje.

Trečiasis savo didumu Prancūzijos depozitinis bankas yra Comptoir national d'escompte[542], kuris susikūrė, paveldėdamas 1889 m. žlugusio Comptoir d'escompte de Paris aktyvus ir pasyvus. Tai buvo seniausias Prancūzijos depozitinis bankas, kurio pradžia siekė dar pirmosios XIX a. pusės[543]. Bankas ilgus metus labai atsargiai vedė trumpalaikių kreditų politiką ir tiktai 1882—1889 m. ūkio krizės laikais, kai ėmė trūkti tinkamų diskontui vekselių, neatsargiai pradėjo varyti finansavimo operacijas ir pagaliau 1887 m. metėsi į labai pavojingas variu spekuliacijas, kuriose, nors ir atsiteisęs visiems savo depozitininkams, vis dėlto turėjo žlugti. Jo įpėdinis atsidėjęs vengia visų tų operacijų, kurios pražudė jo pirmtakūną, išplečia savo skyrių tinklą, savo kapitalais, bet ne savo apyvartos sumomis pralenkia net Societé Générale.

Pagaliau, patsai mažiausias depozitinis bankas bus Societé générale de crédit industriel et commercial, arba paprastai, kad nepainiotų su galingąja Societé Générale, trumpai vadinamas Crédit industriel et commercial[544]. Jis buvo įsteigtas 1859 m. ir visą savo gyvenimo laiką pasiliko ištikimas gryno depozitinio banko idealams. Bankas visuomet buvo atsargiai vedamas, nė karto nėra įsileidęs į bet kokias finansavimo operacijas, ir todėl jam neteko išgyventi tokių sukrėtimų, kuriuos matė trys didieji depozitiniai Prancūzijos bankai.

Visi depozitiniai bankai gerai pasipelnė ir plačiai išvystė savo operacijas tais gerais pokariniais laikais, kai buvo varomi nuteriotų sričių atstatymo darbai ir kai įvairių kraštų valiutos pasidarė pelningi spekuliacijos objektai. Tačiau 1930—1935 m. krizė smarkiai susiaurino tų bankų operacijas, sudavė jiems ne vieną sunkų smūgį, kurie pasireiškė ir jų piniginių atsargų sumažėjime. Pagaliau, nepastovi, nerami Prancūzijos vidaus politika, drauge su viso pasaulio dabar gyvenamais neramumais smarkiai paskatino prancūzų kapitalų bėgimą iš krašto ir tuo pačiu, žinoma, stipriai sumažino didžiųjų bankų apyvartos kapitalus.

---

[542] Tautinė diskonto kontora.
[543] 1854 m. jis buvo paverstas akciniu banku.
[544] Pramonės ir prekybos kreditas (kredito įstaiga).

Didieji bankai, turėdami skaitlingus skyrius visose krašto dalyse lengvai sutraukia iš žmonių milžiniškus depozitus, kuriuos lengvai išskirsto po visą kraštą, teikdami kreditus įvairiose vietose, atitinkamai jų ūkinį pobūdį bei kredito reikalingumą. Didelis tų bankų klientų skaičius, išmėtytas po visą kraštą, labai palengvina tiems bankams išplatinti įvairius valstybinius ir privatinius vertybinius popierius, kas, be abejo, turi labai didelės svarbos ne tik valstybei, bet ir visam tautos ūkiui.

Su depozitiniais bankais yra artimai susieta ta bankų rūšis, kurią prancūzai vadina banques d'affaires[545], atseit, finansavimo bei investavimo bankai. Tie bankai verčiasi savais stambiais kapitalais ir pastovaus pobūdžio, dažniausiai stambių pramonės sindikatų, depozitais. Jų operacijų objektą sudaro ne trumpalaikio kredito dokumentai, bet procentiniai, o ypač dividendiniai popieriai. Banques d'affaires pasiima savo sąskaita emituoti įvairių įmonių dividendinius ir procentinius popierius, kuriuos vėliau keturių didžiųjų depozitinių bankų tarpininkavimu stengiasi išparduoti plačiajai visuomenei, o kas nepasiseka parduoti, lieka banques d'affaires nuosavybė. Žinoma, darbo pasiskirstymas dažnai nėra taip griežtas: pasitaiko, kad ir depozitiniai bankai savo sąskaita dalyvauja privatinių įmonių emisijoj, tačiau tokiais atvejais jie visuomet stengiasi kiek galima greičiau nusikratyti tokių savo sąskaita emituotų vertybių, tuo tarpu kai banques d'affaires visai nesikrato tos rūšies vertybinių popierių. Investacinių bankų, lygiai kaip ir mišriųjų bankų, prototipu laikomas 1852 m. Paryžiuje įsteigtas ir 1867 m. griuvęs Crédit Mobilier[546].

1870-71 m. karo nuteriota, sunkios 5 milijardų frs kontribucijos prislėgta Prancūzija pradeda finansiškai atkusti apie 1878 m. Atsiranda rinkoje laisvų pinigų, kurie ieško pelningų investacijų. Tokiomis sąlygomis turėjo atsirasti ir bankai, kurie būtų susirūpinę laisvų pinigų pavertimu kapitalais. Ir iš tikrųjų, finansavimo arba investacijų bankai dygsta kaip grybai po lietaus. Svarbiausias tų bankų buvo Societé de l'union generale[547]. Pirmuosius tris metus bankas davė riebius dividendus, tačiau finansinis jo stovis tokių dividendų negalėjo pateisinti. Jis jau buvo įšaldęs savo trumpalaikius indėlius, kurių nemaža buvo paėmęs. 1882 m. bankas žlunga, ne tik sudarydamas savo

---

[545] Operacijų, biznio bankai.

[546] Žr. apie Crédit Mobilier „Vokietijos depozitinius bankus", I d., V sk., 1 §.

[547] Visuotinė vienybės bendrovė.

akcininkams ir depozitininkams stambių nuostolių, bet ir smarkiai sukrėsdamas visą Prancūzijos kredito rinką, kuri keletą metų buvo visai apmirusi.

Tik vienas vienintelis investacijos bankas laimingai išgyveno visus to meto kredito rinkos sunkumus, būtent, Banque de Paris et des Pays-Bas[548]. Tas bankas gimė 1872 m. iš dviejų bankų fuzijos: Paryžiaus banko (Banque de Paris) ir Amsterdamo banko (Banque de crédit et de dépôts des Pays-Bas). — Tokiu būdu atsirado tas gana stebėtinas banko pavadinimas. Negalima pasakyti, kad iki pat 1896 m. bankas būtų veikęs platesniu mastu bei didesne sparta. Tik nuo tų metų pradeda reikštis didelis to banko vaidmuo Prancūzijos stambiosios pramonės gyvenime. Didžiajam karui pasibaigus, bankas labai aktingai dalyvauja Prancūzijos pramonės atstatyme, Prancūzijos kolonijų turtų eksploatavime ir Prancūzijos finansinio imperializmo palaikyme užsienyje. Bankas be didesnių sunkumų išgyveno ir 1930—35 m. krizę, nes jo paties savi kapitalai visą laiką prašokdavo jo padarytų investacijų sumą. Tai yra, be abejo, stipriausias Prancūzijos investacijų bankas.

Antra vieta priklauso bankui Banque de l'union parisienne[549], kuris buvo įsteigtas 1904 m. Tai bus ne tiek grynas investacijų bankas, kiek mišriojo tipo kredito įmonė, kurioje vis dėlto svarbesnę vietą užima investacinės operacijos. Mišriojo tipo nepatogumai ryškiai pasirodė didžiosios paskutiniųjų laikų krizės metu, juo labiau, kad bankas buvo investavęs Vokietijoje ir Austrijoje žymius kapitalus, kurie, žinoma, tenai įšalo. Tik kitų bankų ir iždo pagalba bankas išliko gyvas, tačiau turėjo žymiai sumažinti savo pagrindinį kapitalą. Dabartiniu metu bankas atrodo visai jau atkutęs ir gali drąsiai teikti labai rimtos paramos Prancūzijos pramonei. Tarp 1900—1914 m. buvo įkurta nemaža ir kitų investancinių bankų, tačiau didžiausia jų dalis ar tai subankrutavo, ar tai susiliejo su kitais kitoniško tipo bankais.

Su investacijos bankais daug turi bendro (žinoma, ne savo organizacija, bet savo veikimu bei operacijomis) didieji Paryžiaus bankiniai namai, dažnai vadinami trumpai Haute Banque[550]. Pirmieji prancūzų bankinių namų savininkai buvo svetimšaliai: italai, olandai, šveicarai. Juk ne be reikalo 1806 m. Napoleonas sakė: „Prancūzija neturi žmonių, kurie žinotų, kas tai yra bankas; tų žmonių rasę reikia mums dar išugdyti". Tat pilnai suprantama, kad ne vienos Haute Banque firmos vardas

[548] Paryžiaus ir Olandijos bankas.
[549] Paryžiaus susivienijimo bankas.
[550] Aukštasis bankas.

primena jos svetimtautišką kilmę[551]. Haute Banque nesistengia užmegzti ryšių su platesniąja visuomene, vengia daryti paprastas, eilines bankines operacijas: kaip smulkesnių vekselių diskontavimas, paprastiems žmonėms einamųjų sąskaitų atidarymas bei jų mokėjimams tarpininkavimas. Haute Banque neturi skyrių krašte, užsienyje gi laiko savo korespondentais[552] sau panašias, garbingas, senas bankines firmas. Haute Banque dirba: 1) savo nuosavais, stambiais kapitalais, 2) stambių kapitalistų, palyginti, pastoviais depozitais, 3) lėšomis tų bendrovių, kurių akcijas ar obligacijas jie yra emitavę ar įsigiję ir, pagaliau, 4) einamosiomis sąskaitomis tų didžiųjų įmonių, kurias jie finansuoja. Haute Banque dalyvauja kaip Prancūzijos, taip ir užsienio valstybių procentinių popierių emisijoje ir leidžia įvairių stambių bendrovių akcijas ir obligacijas. Paprastai, Haute Banque prisiima už tam tikrą atlyginimą savo išleistųjų vertybinių popierių palūkanų apmokėjimą. Be to, tie bankai teikia nemažus akceptinius kreditus stambiajai, ypač importo prekybai.

Tokiai prancūzų bankų organizacijai atitinka ir prancūzų kredito rinkos konstrukcija. Pirmiausia, prancūzų pinigų rinka normaliomis gyvenimo sąlygomis visuomet turi laisvų pinigų, nors tos sumos toli gražu nepasiekia to dydžio, kurį mes matome Londono ar New Yorko rinkose. Tiesa, Prancūzija yra turtingas kraštas, jos didieji depozitų bankai turi, palyginti, dideles depozitų sumas, jos notų apyvarta yra reliatyviškai didesnė, negu kitų kraštų, tačiau menkas čekių apyvartos įsigalėjimas ir gerų, pirmos rūšies tarptautinių vekselių trūkumas žymiai pasunkina tos rinkos judrumą. Negalima pasakyti, kad ir prancūziškos kilmės akceptų būtų rinkoje labai daug: stambiosios prancūzų prekybos bei pramonės įmonės labai retai teneša savo vekselius į rinką. Jos, paprastai, dirba su Banque d'affaires arba su Haute Banque. Pagaliau, ir „dienos pinigai", kurie, kaip matėme, turi tokią didelę reikšmę Londono rinkoje, labai menkai tepasireiškia Paryžiuje, kur stambesnieji finansininkai laiko negarbingu dalyku ieškoti tokių trumpalaikių paskolų. Jei kam reikalinga dienai ar dviem pinigų, tas arba bėga į Prancūzijos Banką, arba parduoda atviroje rinkoje savo dividendines, procentines ir devizines vertybes. Be to,

[551] Šiandieną Haute Banque titulas teikiamas šiems septyniems bankiniams namams: Hottinguer, Mallet, Vernes, Mirabaud, de Neuflize, Heine, Rotschild.

[552] Korespondentais bankų tarpusavio santykiuose paprastai vadinama tokie bankai, su kuriais palaikoma pastovūs prekybiniai ryšiai ir kuriuose prekybinių operacijų palengvinimui dažniausiai laikomi depozitai.

„dienos pinigų“ operacijas labai pasunkina ne tik prancūzų įstatymų reikalaujami šiuo atveju formalumai, bet ir, palyginti, aukšti biržos mokesčiai.

Paryžiaus atviroje rinkoje gali pasirodyti tik pirmos rūšies vekseliai, kurių suma nėra mažesnė kaip 10 000 frs, kurių terminas nėra trumpesnis kaip 45 dienos ir neilgesnis kaip 90 dienų ir kurie turi bent du rimtus parašus. Rimtais parašais laikomi, paprastai, tik stambiųjų kredito įmonių parašai. Juo rimtesni yra parašai, juo žemesnis yra tokių vekselių procentas. Šiaip tas procentas yra visuomet žemesnis už Prancūzijos Banko diskonto procentą.

Didelis pinigų gausumas 1928—1931 m. Paryžiaus rinkoje skatinte skatino prancūzų bankininkus eiti Londono pėdomis ir mėginti padaryti Paryžių tarptautinių komercinių kreditų centru. Tokiu būdu manyta pelningai naudoti suplaukusius į Prancūziją kapitalus. Tas buvo galima padaryti tik plačiu mastu užsieniui teikiamais akceptiniais kreditais. 1929 m. tokiems kreditams didieji Paryžiaus bankai ir steigia Banque française d'acceptations[553]. Deja, bankas nepateisino dedamų vilčių. Tarptautiniai akceptiniai kreditai Prancūzijoje neprigijo. Tam buvo nemaža priežasčių: bankas negalėjo greitu laiku surinkti reikalingų apie užsienio firmų stovį žinių, be kurių tokių firmų vekselių akceptavimas pasidaro labai rizikinga operacija, jis neturėjo tinkamo tokiam pasaulinio masto veikimui aparato, jam trūko senų prekybinių tradicijų ir glaudesnių su užsienio firmomis ryšių, tuo tarpu tas visas patogias sąlygas turi Londono bankai. Tačiau čia netenka kaltinti vien tik akceptų banko ar apskritai Prancūzijos bankų. Pirmiausia, tarptautinis pinigų centras galima lengvai sukurti, jei ta pati vieta yra ir tarptautinės prekybos centras. Visų kraštų pirkliai rašo tratas į Londono bankus dėl to, kad Londonas yra svarbiausių pasaulio žaliavų prekybos centras, kas jokiu būdu negalima pasakyti apie Paryžių. Toliau, gerąsias 1928—1929 metų viltis greitai sugriovė užėjusi pasaulinė ūkio krizė. Jei jos nebūtų buvę, gal būt, kad ir Paryžiaus akceptų bankas būtų turėjęs bent kiek platesnę veikimo dirvą. Pagaliau, nuolatos pairę prancūzų valstybės finansai ne tik ardė pačią pinigų rinką, bet ir vertė prancūzų kapitalus bėgti į užsienius ir galų gale palaidojo paties franko vertės pastovumą. Tokiomis sąlygomis padaryti Paryžių tarptautinių pinigų centru pasidarė tiesiog nebeįmanomas dalykas.

---

[553] Prancūzijos akceptų bankas. Užsienio pirkliai turėjo išrašinėti į akceptų banką tratas, kurias tas bankas akceptuotų ir kuriomis būtų apmokamos užsienio importininkų skolos.

Prieš Didįjį karą Paryžiaus kapitalų rinka buvo tvirta, gal net geriausiai konsoliduota viso pasaulio kapitalų rinka. Toji rinka ne tik be didesnių sunkumų pajėgdavo finansuoti visus Prancūzijos ir jos kolonijų viešųjų ir privatinių ūkių reikalus, bet siųsdavo dar stambius kapitalus į Rusiją, Turkiją, Balkanus, o net ir Amerikos valstybes. Karas ir pokarinė infliacija labai suardė tą tvirtą kapitalų rinką. Tie smūgiai tiek buvo sunkūs,kad nuo jų nepajėgė iki šiol atsipeikėti prancūzų kapitalų rinka. Tokiam kapitalų rinkos apmirimui, be abejo, turėjo didelės reikšmės ir tos visos ekonominės bei politinės sąlygos, kuriomis teko gyventi ne tik Prancūzijai, bet ir visam kultūriniam pasauliui. Kapitalų rinkoje pasireiškia didesnis aktingumas Banques d'affaires ir Haute Banque, kai tuo pačiu metu depozitiniai bankai rūpinosi stovėti toliau nuo kapitalų rinkos. Jei kada depozitiniai bankai ir įsigyja didesnius procentinių ar dividendinių popierių kiekius, tai tuojau rūpinasi juos įpiršti savo klientams per skaitlingus savo skyrius, bet vengia pardavinėti juos tiesiogiai atviroje kapitalų rinkoje. Depozitinių bankų vaidmuo kapitalų rinkoje dažniausiai pasibaigia ryšių palaikymu tarp pinigų ir kapitalų rinkų reporto operacijomis. Biržų nariai, spekuliantai ir oficialieji makleriai[554] lombarduoja savo pirktas vertybes depozitiniuose bankuose ir gautais tenai pinigais atsiteisia savo kontrahentams.

4. LIETUVOS DEPOZITINIAI BANKAI

Lietuvos depozitinių bankų atsiradimas bei išsivystymas yra artimai susietas su Nepriklausomos Lietuvos prisikėlimu. Jei jau neminėti to, kad buvusių mūsų okupantų, rusų, valdžia ilgus metus, apskritai, nepakentė ekonominio gyvenimo demokratizacijos akcinių bendrovių pavidalu, tai jau savaime aišku, kad rusų valdžiai negalėjo būti malonus ekonominis mūsų krašto stiprėjimas, ypatingai jei tas ekonominis mūsų krašto pajėgumas būtų kuriamas savarankiškų, paties krašto žmonių vadovaujamų depozitinių bankų. Rusai dėjo visų pastangų, kad mūsų krašto turtai ir mūsų žmonių santaupos būtų naudojamos pačios Rusijos ūkinei gerovei kurti. Tais sumetimais buvo sunkinamas smulkiojo kredito įstaigų kūrimas, įvairiais būdais trukdomas jų veikimas ir, pagaliau, jų sąjunga visai neleidžiama. Valdžia norėjo, kad ir mūsų sodiečių bei miestiečių santaupos

[554] Oficialieji makleriai yra organizuoti maklerių rūmuose (La chambre syindicale des agents de change). Rūmai atsako už savo narių pasižadėjimus. Todėl tokie makleriai gauna labai pigiais procentais reporto kreditus (0,25—0,50%), nes jiems skolinti nebėra jokio pavojaus.

plauktų per valstybės taupomąsias kasas į Rusijos iždą, kurio ypatinga globa naudojosi ne Lietuvos žemės ir jų tikrieji gyventojai, bet pati tikroji Rusija ir po Lietuvos žemes pasklidę jos tikrieji vaikai.

Ne kitais, kaip tik krašto ūkinių syvų čiulpimo sumetimais buvo kuriami Lietuvoje ir Rusijos didžiųjų depozitinių bankų skyriai. Peterburgo tarptautinis bankas ir Rusų Azijos bankas turėjo skyrius Vilniuje, Suvienyto banko skyriai buvo Vilniuje ir Kaune, Azovo-Dono bankas buvo įsikūręs Vilniuje ir Kybartuose. Nerūpėjo mūsų krašto reikalai ir vokiškam Rygos komercijos bankui, kuris turėjo savo skyrius Šiauliuose ir Suvalkuose. Tam tikra prasme mūsų krašto banku buvo galima laikyti tik Vilniaus privatinį Komercijos banką su Kauno skyriumi ir Ukmergės agentūra, nors jis ir nebuvo pačių lietuvių rankose. Tas bankas buvo įkurtas Lietuvos lenkų 1873 m. Jo pagrindinis kapitalas siekė 2 mil. rub.

Be to, 1914 m. veikė Lietuvoje 32 savitarpio kredito draugijos. Jos pradėjo plėstis Lietuvoje ypatingai nuo 1911 m. Narių daugumą sudarydavo žydai. Kelios iš jų buvo lenkų rankose. Dvi draugijas turėjo ir lietuviai: vieną Kaune ir vieną Vilniuje. Bankinių namų ir bankinių kontorų buvo Lietuvoje 25. Šiaip negalima pasakyti, kad Lietuva tuomet būtų buvus labai jau neturtinga kredito įmonėmis[555], tačiau visa nelaimė ta, kad tos įmonės buvo nelietuvių rankose.

Prisikėlus Nepriklausomai Lietuvai ir šiuo atveju dalykai turėjo pasikeisti. Jau 1918 m. Martynas Yčas, Adomas Prūsas ir Saliamonas Banaitis kuria akcinį mišraus tipo banką, vardu Prekybos ir Pramonės Bankas. Tas bankas nemaža yra pasidarbavęs, nors ir nevisuomet sėkmingai, Lietuvos pramonės bei prekybos ugdymui. Be kitų priežasčių, per platūs banko užsimojimai privertė jį 1926 m. uždaryti savo langelius.

Antrasis Lietuvos depozitinis taip pat mišraus tipo bankas buvo Ūkio Bankas. Pirmieji Ūkio Banko įstatai buvo patvirtinti Finansų Ministerijos Valdytojo V. Čarneckio 1919 m. vasario mėn. 16 d. Įstatai 1927 m. pakeisti. Pakeitimas patvirtintas Ministerių Kabineto 1927 m. gegužės mėn. 31 d. nutarimu. Banko steigėjai, pasirašę pirmuosius banko įstatus, yra Jonas Vailokaitis, Andrius Dubinskas, Aleksandras Stulginskas, Kazimieras Bizauskas ir Pijus Grajauskas.

Pirmuosiuose įstatuose numatyta 2 mil. auksinų akcinio kapitalo. 1921 m. kapitalas pakeltas ligi 30 mil. auksinų. Nuo

[555] Lietuvoje veikė dar skaitlingos ipotekinio kredito įmonės: valstybinis bajorų bankas, valstiečių bankas, Vilniaus žemės bankas, Vilniaus miesto kredito bankas, Suvalkų žemės kredito draugija.

1922 m. pabaigos 15 mil. litų, kurį sudaro 15 000 akcijų po 1 000 litų kiekviena. Akcijos yra dviejų rūšių: A (vardinės) — 7500 akcijų ir B (nevardinės) — 7500 akcijų. Senųjų akcijų turėtojai turi pirmenybės teisę naujoms akcijoms pirkti. Stambiausieji šiuo metu akcininkai yra broliai Dr. Juozas Vailokaitis ir Jonas Vailokaitis, kurie vadovauja ne tik bankui, bet ir toliau minimoms įmonėms.

Bankas veikia pagal akcinių bankų, akcinių bendrovių įstatymus ir savo įstatus. Įstatai savo esminiais dalykais privalo čia paminėtų įstatymų nuostatų. Banko administracija: visuotinis akcininkų susirinkimas, valdyba, taryba ir revizijos komisija. Valdybos būstinė: tik banką įsteigus — Vilnius, vėliau — Lietuvos sostinė. Dabar yra 27 provincijos skyriai ir vienas skyrius Kaune prie valdybos. Centre ir skyriuose tarnauja apie 150 žmonių.

Bankas atlieka visas bankines operacijas, prisilaikydamas minėtų įstatymų ir savo įstatų. Įstatuos numatytos operacijų rūšys savo esme atitinka numatytas rūšis bendrajame akcinių bankų įstatyme, būtent: priėmimas indėlių, išdavimas paskolų, taip pat pirkimas bei pardavimas vertybės popierių, svetimų valiutų, inkaso ir kt. operacijos.

Banko pastangomis, ypatingai per pirmąjį dešimtmetį po Didž. karo, buvo daroma bandymų ir konkrečių žygių sukurti krašte naujoms pramonės įmonėms, išvystyti prekybai ir t. t. Tų pastangų pasėka atsirado įmonės, kaip antai:

1) metalo apdirbimo pramonėj — akc. b-vė Metalas (buv. Br. Šmidtų),
2) molio apdirbimo pramonėj — akc. b-vė Palemonas,
3) mėsos eksportui organizuoti — akc. b-vė Maistas,
4) medžio pramonėj ir prekyboj—akc. b-vė Medis ir Venta,
5) žuvininkystės srity — akc. b-vė Spėka,
6) b-vė Eximportas,
7) cukraus pramonėj — Cukraus Komisija,
8) akc. b-vė Linas.

Čia suminėtos dvi akcinės b-vės — Metalas ir Palemonas išaugo į didžiules krašto įmones ir dabar dirba kontakte su Ūkio Banku (dirba banko kapitalais). Akc. b-vę Maistą perėmė vyriausybės sukurta organizacija, kuri ir dabar veikia tuo pat pavadinimu. Taip pat ir Cukraus Komisijos pradėtas darbas sėkmingai toliau varomas akc. b-vės Lietuvos Cukraus. Kitos čia minimos bendrovės likvidavosi.

Be to, bankas ne maža prisidėjo prie lito valiutos krašte įvedimo ir jo kurso palaikymo.

Taip pat jis yra davęs stipendijų bei pašalpų mokslams eiti, ypatingai aukštiesiems.

Komercijos Bankas įsteigtas 1920 metais rugpiūčio 3 d. su 1 000 000 auksinų kapitalu.

Steigėjai buvo: Richardas Tilmansas, Dr. Leontijus Soloveičikas, Ozeras Finkelšteinas, Povilas Olšauskas, Mykolas Soloveičikas ir Povilas Medemas. Pagrindiniai banko įstatų nuostatai: a) bankas akcinis, b) akcinį kapitalą sudaro 400 nevardinių akcijų po 5 000 litų kiekviena, c) valdomieji organai yra: valdyba, taryba ir revizijos komisija. Valdyba veda banko reikalus ir operacijas ir tvarko jo kapitalus. Taryba prižiūri banko valdybos veikimą, o revizijos komisija tikrina banko apyskaitas ir balansus.

Lietuvos Komercijos Bankas daugiausia verčiasi vekselių diskonto ir paskolų teikimo už vekselius operacijomis. Daugiausia jis kredituoja prekybą ir pramonę. Komercijos Bankas turi tris skyrius: Kybartuose, Šiauliuose ir Panevėžyje.

Lietuvos kooperatyvai 1920 m. rugpiūčio 16 d. įsteigė kooperatiniais pagrindais Kooperacijos Banką. Ypatingai didelį vaidmenį atliko Kooperacijos Bankas organizuojant trumpalaikį kreditą žemės ūkiui. Banko instruktoriai važinėjo po kraštą ir organizavo kredito kooperatyvų steigimą, juos instruktavo ir revizavo jų veikimą, gi bankas įsteigtus kooperatyvus rėmė kapitalais. Dabar veikia 212 kaimo kredito kooperatyvų. Taip krašte buvo sukurtas tankus kaimo kredito kooperatyvų tinklas ir tokiu būdu suorganizuotas trumpalaikis kreditas žemės ūkiui per kaimo kredito kooperatyvus. Tenka pastebėti, kad dar pradžioje veikimo bankas buvo suorganizavęs provincijos centruose keletą savo skyrių, bet, padidėjus kaimo kredito kooperatyvų tinklui, reikalas laikyti savo skyrius atpuolė, ir dar 1926 metais buvo likviduotas paskutinis skyrius.

Iki 1933 metų bankas buvo kartu ir kredito kooperatyvų sąjunga, todėl jam teko be ekonominių uždavinių ugdyti ir koordinuoti idėjinę kredito kooperatyvų veiklą.

1933 metais bankas buvo reorganizuotas akciniais pagrindais su akciniu kapitalu Lt 3 000 000. Anksčiau buvę banko nariai po reorganizacijos toliau paliko banko akcininkai, be to, dar nupirko banko akcijų už Lt 2 500 000 finansų ministerija.

Reorganizacijos pagrindinės priežastys buvo šios: 1) banko narių atsakomybės forma už eventualius nuostolius buvo pasidariusi labai nepopuliari ryšium su Centralinio Ūkininkų Banko bankrotu, buvo pavojus sumažėti narių skaičiui; 2) galimybė tapti visų kooperatyvų finansiniu centru, nes 1932 metais iš virš 250 kredito kooperatyvų banko nariai buvo tik 165; narių skai-

čius rodė mažėjimo tendenciją; 3) tikslas sustiprėti kapitalais ir lengvinti kreditų sąlygas kooperatyvams.

Per reorganizaciją to visko buvo pasiekta. Iki reorganizacijos kredito kooperatyvus kreditavo: Kooperacijos Bankas, Žemės Bankas, Taupom. Valstybės Kasos, Lietuvos Bankas ir Finansų Ministerija — taigi bent 5 įstaigos. Tokia padėtis buvo nenormali. Kooperatyvai turėjo taikytis prie visų įstaigų reikalavimų, kreditų sąlygos buvo nevienodos. Prie tokių aplinkybių kooperatyvų planingas tvarkymas ir priežiūra buvo labai sunki. Šis nenormalumas po reorganizacijos buvo sutvarkytas sukoncentruojant kredito kooperatyvų kreditavimą Kooperacijos Banke (išskiriant Lietuvos Banką). Bankas pasidarė finansinis centras, gi jo balansas iš karto žymiai padidėjo.

Banko sustiprėjimas savais kapitalais taipgi didelės reikšmės turėjo, nes krizė jau gan stipriai buvo palietusi ir kooperatyvus, o juos reikėjo paremti ne tik naujais kreditais, bet taipgi reikėjo lengvinti kreditų sąlygas — mažinti %%.

Bankas pradžioje savo veikimo kreditus teikė tik kooperatyvams. Vėliau, didėjant apyvartos kapitalams, pradėta siekti ir privati klientūra dėl šių priežasčių: 1) kooperatyvuose mažėjo naujų kreditų pareikalavimas; 2) privačios klientūros trumpalaikiai vekseliai buvo šaltinis skubiam rezervų papildymui; 3) iš privačios klientūros bankas turi didesnes pajamas, ir tai sudaro palankias sąlygas vis labiau piginti kreditus kooperatyvams; 4) eventualių pavojų atvejais bankui naudingiau paskirstyti riziką tarp įvairios klientūros.

Bankas ir dabar aktyviai dalyvauja įvairiose kooperatyvinėse organizacijose nariu bei Lietuvos Kooperatyvų Taryboje. Be to, tikslu padėti kooperatyvams tvarkytis ir palaikyti su jais artimesnį kontaktą, bankas turi 3 instruktorius. Dalyvavimas Liet. Kooperatyvų Taryboje ir instruktorių išlaikymas sudaro nuolatines dideles nekomercines išlaidas.

Kad šiandien Lietuvoje žemės ūkis yra aprūpintas trumpalaikiu kreditu ir kad kreditas yra organizuotas per kaimo kredito kooperatyvus, o taip pat, kad įvairių rūšių kooperacija yra galinga, prie to daug yra prisidėjęs Kooperacijos Bankas.

Centralinis Žydų Bankas yra įsteigtas 1920 metais. Banko steigėjai: Dr. M. Rabinas, Dr. S. Goldbergas, dr. N. Rachmilevičius, T. Šapiro ir adv. O. Finkelšteinas.

Pagal 1920 metų įstatus pagrindinis kapitalas turėjo būti 3 010 000 auksinų. Faktinai apmokėto pagrindinio kapitalo iki 1922 metų pabaigos buvo 1 392 000 auksinų. Įvedus savą piniginį vienetą, banko pagrindinis kapitalas 1923 m. sausio 1 d. buvo nustatytas Lt 155 500 sumai. 1926 metais pagrindinis ka-

pitalas buvo padidintas iki 3 000 000 litų ir iki šiam laikui pilnai apmokėtas.

Bankas veikia pagal 1926 metų įstatus. Bankas įsteigtas Lietuvos žydų kooperaciją, taip pat smulkiojo kredito bendroves finansuoti, būtent, vartojimo, mašinų teikimo, gaminimo, smulkiojo kredito, žaliosios medžiagos ir visokias bankines operacijas daryti. Banko būstinė yra Kaune. Bankas dabar turi skyrius Šiauliuose, Panevėžy ir Kybartuose. Banko reikalus veda valdyba ir taryba.

Labiausiai išplėtotos operacijų rūšys yra: trumpalaikiai kreditai žydų liaudies bankams, prekybininkams ir pramonininkams. Žydų liaudies bankams kreditas suteikiamas korespondentų sąskaitų forma, gi prekybininkams bei pramonininkams — pagal diskonto ir on call sąskaitas. Daugiau kredituojamos ūkio šakos yra: kredito kooperacija (žydų liaudies bankai), prekyba ir pramonė.

Centralinis Žydų Bankas yra taip pat žydų liaudies bankų finansavimo ir atsiskaitymo centras. Žydų liaudies bankų Lietuvoje yra 85 ir jie visi, būdami tampriai surišti su Centraliniu Žydų Banku, yra jo korespondentai Lietuvos miestuose ir miesteliuose.

1926 metais Bankas buvo reorganizuotas. Buvo išleistos naujos akcijos ir kiekvienos akcijos vertė buvo padidinta iki 100 litų. Naujos emisijos žymią dalį įgijo užsienio bankai.

Dabar bankas turi daug privačių pinigų indėlių ir einam. s-tų pavidalu, taip kad užsienio banko kreditais visiškai netenka naudotis ir tik laikas nuo laiko bankas naudojasi Lietuvos Banko kreditu.

Tarptautinis Bankas įsteigtas 1921 m. gegužės mėn. 15 d. steigėjų: Amerikos Lietuvių Prekybos Bendrovės Bostone per jos įgaliotinį Joną Romaną, chemijos daktaro Jono Šimkaus ir Juozo Cunio. Pagrindinis banko kapitalas Lt 2 000 000, kurį sudaro 20 000 nevardinių akcijų po Lt 100 kiekviena. Bankas daro visas depozitinių bankų operacijas.

Banko reikalus veda visuotiniai akcininkų susirinkimai ir valdyba. Valdybą sudaro ne mažiau kaip 3 nariai ir vienas pavaduotojas, kuriuos renka visuotinis akcininkų susirinkimas. Jie renkami 3 metams. Ne mažiau kaip $^2/_3$ valdybos narių turi būti Lietuvos piliečiai. Svetimšaliai gali būti renkami valdybos nariais tik gavę finansų ministro sutikimą. Valdybos narys, jo pavaduotojas ir revizijos komisijos narys neturi teisės eiti atlyginamą tarnybą kitame privatiniame banke.

Grynas metinis pelnas skirstomas taip: 1) 10% atsargos kapitalui, kol atsargos kapitalas sudarys $^1/_2$ pagrindinio kapitalo;

2) visas likusis grynas pelnas skirstomas akcininkų nutarimu. Jei metinio dividendo būtų daugiau kaip 12%, tai iš to, kas yra daugiau, pusė skiriama atsargos kapitalui, jei jis dar nėra pasiekęs pusės pagrindinio kapitalo, o antroji pusė skirstoma akcininkų nuožiūra.

Bankas turi savo skyrių Skuode.

Kredito Bankas įsteigtas 1921 metais. Faktinis Banko veikimas prasidėjo 1921 m. balandžio mėn. 15 d. Akcinis kapitalas įsteigimo metu buvo sudarytas 3 000 000 auksinų. Vėliau, auksino perkamajai galiai krintant, kapitalas buvo padidintas iki 10 000 000 auksinų. Įvedus Lietuvoje savąją valiutą, akcinis kapitalas palaipsniui buvo sudarytas 2 000 000 litų, kuris ir šiuo metu yra tokio pat dydžio.

Iniciatyva steigti Kredito Banką kilo iš Lietuvos ir Amerikos lietuvių tarpo. Amerikiečių dalį atstovavo Lietuvos Atstatymo Bendrovė, kuri anuomet turėjo nemaža užsimojimų paremti beatsikuriantį Lietuvos krašto ūkį. Iš Lietuvos pusės prie Lietuvos Kredito Banko steigimo dėjosi žmonės, kurie grupavosi apie A. Vosylių ir J. Smilgevičių.

Tikslas steigti Kredito Banką steigėjų buvo numatytas sukoncentruotais banke kapitalais prisidėti prie Lietuvos ūkio atstatymo, ypač paremti lietuvių besikuriančią pramonę. Banko kūrimo žygis, kaip ir daugelis tuometinės lietuvių ekonominės kūrybos, buvo nuspalvintas nemaža doza romantikos, tačiau Kredito Banko steigėjai turėjo ir nemažą realų pagrindą savo steigiamam bankui veikti. Turėjo patyrusių žmonių, užmezgė platų ir pastovų kontaktą su Amerika, anksčiau tos pačios iniciatyvinės grupės įkurtos įmonės, kaip akc. b-vė Nemunas ir akc. b-vė Ringuva, jau buvo parodžiusios stiprų gyvybingą veikimo pagrindą. Tai buvo stiprus steigėjų aktyvas. Siekdamas užsibrėžto tikslo, Kredito Bankas daugiausia dėjosi prie lietuvių pramonės kėlimo, atsargiai ir darniai derinant ta linkme savo veikimo politiką.

Kredito Bankas, operuodamas, palyginti, nedideliais resursais, gan plačiai pasireiškia Lietuvos ūkyje, ypač pramonėje. Jo veikla turi ryšių bemaž visose mūsų krašto pramonės šakose. Tie ryšiai susidaro ar tai per patį banką, ar tai asmeniškai per bankui artimus žmones. Jo veikla siekia metalo ir mašinų pramonės, tekstilės pramonės, medžio pramonės, draudimo, spirito pramonės, augalinių riebalų pramonės ir visos eilės kitų pramonės šakų.

M. Brauno bankiniai namai įsteigti Kaune 1920 metais. Pagrindinis kapitalas nuo 1926 m. Lt 500 000. Pirmais Lietuvos nepriklausomybės metais, kuomet buvo jaučiama kapi-

talų stoka Lietuvoje, M. Brauno banko namai pritraukė iš užsienio bankų kreditų, kuriuos teikdavo prekybai ir pramonei.

Banko namai nuo pat įsteigimo pradžios yra didelės Amerikos Banko organizacijos, American Express Company, korespondentas Lietuvoje. Per banko namus buvo daug metų siunčiamos stambesnės sumos iš Amerikos, kuriomis išeiviai, kilę iš Lietuvos, šelpdavo savo gimines Lietuvoje. Banko namai daug dėmesio kreipia į Lietuvos vertybinių popierių apyvartos išvystymą ir atlieka visas banko operacijas.

II DALIS

BANKŲ TEORIJA

I skyrius

BANKŲ ORGANIZACIJA

1. IDĖJINIAI IR EKONOMINIAI BANKŲ ORGANIZACIJOS PAGRINDAI

Bankai nėra vien privatinės kapitalistinės, pelno siekiančios įmonės, jie yra drauge ir visuomeninės tautos ūkiui ir tautos gerovei tarnaujančios įstaigos. Todėl ir visa bankų organizacija turi būti pagrįsta ne vien banko individualinio savininkų pelno sumetimais, bet ir tam tikrais visuomeniniais administraciniais ir tautiniais ūkiniais pradmenimis. Banko darbui suprasti ne be reikšmės yra pažinti tuos pagrindinius bankų organizacijos pradmenis. Svarbiausi visuomeniniai administraciniai bankų organizacijos pradmens bus: 1) griežta darbo disciplina ir 2) nuosekli, sėkminga viso bankinio aparato veikimo kontrolė. Pagrindiniai tautiniai ūkiniai bankų organizacijos pradmens bus: 1) tikslingas darbo pasidalinimas ir 2) nuoseklus ūkiškumo dėsnio įgyvendinimas.

Visi bankinės teorijos žinovai ir visi bankinio darbo vadovai reikalauja ko griežčiausios disciplinos bankinio darbo sutvarkyme. Visas banko aparatas turi dirbti kaip geriausio laikrodžio mechanizmas. Bet kuris banko darbininkų susiklausymo pairimas lengvai gali padaryti ne tik pačiam bankui bei jo klientams didelių nuostolių, bet ir visam kraštui didelės žalos. Niekas taip nežudo banko, kaip pakrikusi, demoralizuota banko valdomųjų organų ir jo tarnautojų darbo disciplina, nes niekas kitas taip negriauna žmonių banku pasitikėjimo, kaip paties banko vadovybės ir jo tarnautojų darbo tvarkos ir susiklausymo pairimas. Bankas stovi ir griūva drauge su visuomenės juo pasitikėjimu. Vienas bankas žlugdamas paliečia savo griuvė-

siais kur kas platesnius gyventojų sluoksnius, negu siekė jo paties klientų ratas, nes nepasitikėjimas kredito įmonėmis, kaip rodo istorija, yra labai užkrečiąs dalykas. Žmonės, nebepasitikėdami vienu banku, lengvai ima nebepasitikėti ir kitomis krašto kredito įmonėmis. Nebepasitikėdami bankais, žmonės mažiau benori taupyti, ir jei kas dar taupo, tas nesiskubina nešti savo santaupų į banką. Tuo būdu pasunkinamas finansinio kapitalo kūrimas, be kurio neįmanomas produktingas ekonominis krašto darbas.

Griežta bankinio darbo disciplina tik tuomet tėra įmanoma, jei visos banko operacijos yra vykdomos pagal iš anksto nustatytas, banko priežiūros organų patvirtintas taisykles. Bankinių operacijų taisyklės ne tik turi apsaugoti paties banko ir jo klientų reikalus, bet ir palengvinti tarnautojams skubų bankinių operacijų vykdymą, nes kam kam, o bankui laikas iš tikrųjų yra pinigai. Juo ilgiau kuri operacija vilkinama, juo ilgiau paliekami bergždžiai, be darbo gulėti pinigai. Tos taisyklės turi liesti ne tik svarbesniąsias bankines operacijas, bet ir kasdieninius bankinio darbo mažmožius, nes dažnai ir smulkmenose apsileidimai gali būti piktos valios žmonių panaudojami tam, kad asmeniškai pasipelnytų ir, žinoma, tuo pačiu padarytų bankui nemažos moralinės ir materialinės žalos.

Antras visuomeniškai administracinis banko organizacijos pagrindas yra nuosekli, sėkminga viso bankinio aparato veikimo kontrolė. Ta kontrolė turi būti vykdoma ne tiktai tam tikrų paties banko organų, bet ir atitinkamų valstybės įstaigų. Toji kontrolė turi būti ne vien formalinė dokumentų kontrolė, bet ir tokia materialinė kontrolė, kuri iš esmės, grynai ekonominių duomenų šviesoje, tikrina ir vertina visus ne tik valdomųjų banko organų, bet ir jo tarnautojų bankinius žygius. Kontrolė ne tik tikrina formalinius balanso duomenis, bet ir rūpinasi teisingai įvertinti patį medžiaginį balanso duomenų turinį. Mūsų painaus, labai suraizgyto ekonominio gyvenimo laikais dažnai ne tiek kiekybiniai, kiek kokybiniai veiksniai turi lemiamos reikšmės ir bankų gyvenimui. Dažnai ne banko balansų skaitmenų didumas, bet tais skaitmenimis pridengtų faktų tikrumas rodo teisingąjį banko pajėgumą[1].

Pagrindiniai tautiniai ūkiniai bankų organizacijos pradmens yra: 1) tikslingas darbo pasidalinimas ir 2) nuoseklus ūkiškumo dėsnio įgyvendinimas. Mūsų kapitalistinė santvarka remiasi ne tik asmens laisve ir privatine nuosavybe, bet ir darbo pasidalinimu. Bankai yra, kaip jau nekartą buvo minėta, tos kapitalis-

[1] Plačiau apie kontrolę žr. IV sk., 2. Saugumo arba tikrumo politika.

tinės santvarkos vainikai. Todėl ir tikslingas darbo pasidalinimas bankuose turi didžiausios reikšmės ne tik pačiam bankui, bet ir visai krašto visuomenei. Tinkamas darbo pasidalinimas didina bankinių operacijų pelningumą, laiduoja didesnį tų operacijų saugumą ir žymiai pagreitina jų vykdymą. Juo didesnė yra bankinė įmonė, juo smulkesnis turi būti ir pats darbo pasidalinimas. Tas turi, žinoma, ir savo blogų pusių: susmulkėjus darbo pasidalinimui, labai sumažėja ir paskiro tarnautojo darbo ratas, ir tuo būdu patsai darbas pasidaro nuobodus, monotoniškas. Dirbdamas ir savo siaurą darbą, kiekvienas banko tarnautojas turi nusivokti ir visose kitose bankinio darbo srityse. Banko organizacija tai tartum koks gyvas organizmas, kurio ratų dantys turi sugebėti, sąmoningai glaudžiai susidurdami, varyti bendrą visos įmonės darbą.

Dar prieš Didįjį karą keli vokiečių bankai buvo mėginę tarnautojų darbo pasidalinimą pakeisti tinkamu klientų paskirstymu tarp įvairių tarnautojų. Kiekvienas nuolatinis banko klientas turėjo žinoti savo bankinį langelį, prie kurio galėjo atlikti visus savo bankinius reikalus. Tas, be abejo, sudarė tam tikrų patogumų banko klientams: jiems nebereikėjo vaikštant su įvairiais reikalais prie įvairių langelių gaišinti laiką savo eilės laukiant. Tačiau greitu laiku bankams teko atsisakyti klientų paskirstymo principo ir grįžti prie senojo darbo pasidalinimo dėsnio. Klientų suskirstymas ne tik žymiai sutrukdė bendrą skubų visų klientų aptarnavimą, bet dar labai žymiai padidino ir banko eksploatacijos išlaidas: prireikė didesnio tarnautojų skaičiaus, skaitlingesnių buhalterijos knygų ir tuo pačiu, žinoma, pasunkino bankų balanso sudarymą.

Antras tautinis ūkinis bankų organizacijos pagrindas yra nuoseklus ūkiškumo principo išvystymas. Tas principas, įgyvendintas bankų organizacijoje, reikalauja ko mažiausiomis žmonių pastangomis ir pinigų išlaidomis uždirbti banko savininkams atitinkamo pelno ir atsiekti kiek galima didesnių tautinių ūkinių rezultatų. Ūkiškumo principą įgyvendinti labai palengvina tinkamas techninio darbo sutvarkymas. Tos rūšies techniniu darbo sutvarkymu yra susirūpinusios įvairios darbo sistemos, kaip taylorizmas[2], fordizmas[3] ir šiandieną labai plačiai garbinama SSSR Stachanovo sistema[4].

---

[2] Taylorizmas (iš jo įkūrėjo), Amerikos inžinieriaus Tayloro (1856—1915), nori visus dirbančio darbininko judesius ir visų darbo įrankių bei mašinų veikimą taip nustatyti ir sutvarkyti, kad įmonė duotų ko didžiausių pelnų. Taylorizmas visą žmogaus darbą imasi tvarkyti vien tik grynai techniniais dėsniais, kas vargu beįmanoma suderinti su visa žmogaus psichine prigimtimi. Ta prasme suprantamas taylorizmas gali laikinai pakelti žmogaus

Tas ir visas kitas techninio darbo tvarkymo sistemas paprastai trumpai vadina darbo racionalizavimu. Kurios rūšies bebūtų tas darbo racionalizavimas, jis jokiu atveju neturi paversti dirbančio žmogaus asmenybės negyvu mechanizmu, iš kurio pamažu išsunkiama visi dvasinio gyvenimo syvai. Aukščiau bet kurių racionalizavimo principų, kaip jie beatrodytų įmonei pelningi, tautos ūkiui grynai medžiagiškai naudingi, turi stovėti gyva fizinį darbą dirbančio žmogaus asmenybė. Deja, labai dažnai tie įvairūs racionalizavimo metodai, ypač taylorizmas ir stachanovizmas, atsimena apie viską, tik ne apie tą gyvą žmogų.

Darbo racionalizavimas banko organizacijoje gali pasireikšti trijose srityse. 1) Banko vidaus darbo sutvarkyme. Toks racionalizuotas vidaus banko darbo sutvarkymas, paprastai, siejamas su įvairių mechaninių rašymo, skaičiavimo ir susisiekimo priemonių įgyvendinimu. Pokariniais laikais tų mechaninių priemonių įgyvendinimas dažnai sumažindavo tarnautojų skaičių, sutaupydavo bankų išlaidas, bet už tat padidindavo visuomenės sąskaita gyvenančių bedarbių armiją. Ir šiuo atveju darbo sumechaninimo bei sumašininimo ribos turi būti nustatomos, atsižvelgiant visuomeninių žmonių interesų. Mašinos, be abejo, yra geras dalykas, tačiau mašinos visuomet turi tarnauti žmonėms, bet ne žmonės mašinoms. 2) Antroji bankinio darbo racionalizavimo sritis tai bankų tarpusavio santykiai. Šioje srityje racionalizavimas pasireiškia įvairių rūšių be gyvų pinigų atsi-

---

darbo našumą, tačiau ilgainiui turi nuslopinti žmogaus dvasines galias ir tuo pačiu pakirsti žmogaus darbo pajėgumą.

[3] Fordizmas, darbo sistema, kurią tariamai stengiasi įgyvendinti savo įmonėse Amerikos automobilių karalius Henry Fordas (g. 1863). Fordizmas stengiasi ko mažiausiai eikvoti žalių medžiagų bei žmogaus jėgų ir drauge tenkinasi ko mažiausiais pelnais. Fordizmas reikalauja iš darbininko labai intensyvaus darbo, bet užtat duoda jam aukštą darbo algą ir trumpą darbo laiką. Fordizmas nori pakelti gyventojų pirkimo galią ir drauge duoti jiems pigius gaminius. Fordizmas kur kas daugiau, negu taylorizmas, žiūri žmogaus dvasinės prigimties.

[4] Stachanov, Aleksej, SSSR kasyklų darbininkas, 1935 m. naktį iš rugpiūčio 30 į 31 mechanišku pleištu per 7 darbo val. iškirto 102 t anglies. Prasidėjęs darbininkų lenktyniavimas sumušė nekartą tą Stachanovo rekordą (Baranov iškirto 1060 t). Vėliau toks darbininkų lenktyniavimas, partijos agentų ir įmonių administracijos kurstomas, persimeta iš kasyklų į visas kitas pramonės šakas. Lenktyniuoją darbininkai buvo vadinami stachanovcais ir laikomi darbo didvyriais. Stachanovo sistema nebuvo gilesnių studijų objektas. Šiaip, atrodo, kad toji sistema yra daugiau šūkis, agitacija bei propaganda, negu naujas fizinio darbo metodas. Veikiausiai tai bus žemos rūšies taylorizmas, kuris paverčia gyvą žmogų tikru mechaniniu aparatu. Tokia sistema nėra ilgaamžė. Atrodo, kad ir SSSR pamažu liaunamasi ją reklamuoti. Plačiau žr. A. Tarulį, Stachanoviečių judėjimo Sovietų Rusijoje istorija, „Ekonomika", 1937 m., 3 nr.

skaitymais ir įvairių pavidalų bankų fuzijomis. 3) Pagaliau, darbo racionalizavimas gali pasireikšti ir banko santykiuose su savo klientais. Čia patys banko klientai įtraukiami į bankinio darbo mechanizmą ir verčiami padėti bankui skubiai ir tikslingai atlikti jiems patiems reikalingas bankines operacijas. Tuo tikslu bankų klientai dažnai turi patys užpildyti jų reikalaujamų operacijų formuliarus ar blankus, o stambesniosios firmos ne kartą turi atlikti ir didesnius žygius, susietus su bankų joms teikiamais patarnavimais.

Tas pats racionalizavimo principas turi atsižvelgti ne tik tautinių ūkinių bankinio darbo rezultatų, bet ir susirūpinti asmeniniu banko savininkų pelnu. Jokiu atveju netenka praleisti iš akių, kad bankas yra ne kokia labdarybės įstaiga, bet kapitalistinė pelno įmonė. Gaunamas banko pelnas pateisina paties banko buvimą bei veikimą ne tik individualaus privatinio ūkio, bet ir viso tautinio ekonominio organizmo akyse. Bankas, ilgesnį laiką dirbąs be jokio pelno, parodo arba netikusią savo organizaciją bei veikimą, arba savo nereikalingumą visuomeninei krašto gerovei. Pagaliau, pagal banko gaunamą pelną matuojamas ir visuomenės pačiu banku pasitikėjimas. Jei bankas nebetenka visuomenės pasitikėjimo, tai banko dienos jau suskaitytos, nebent kuriais nors sumetimais rastų reikalinga tokį banką palaikyti iždas arba kuris nors kitas tvirtas finansinis organizmas.

2. TEISINIAI BANKŲ ORGANIZACIJOS PAGRINDAI

Vieningus, aiškius ir smulkius teisinius bankų organizacijos pagrindus visoms bankų rūšims nustatyti vargu ar būtų įmanomas dalykas. Kiekviena bankų rūšis: notų bankai, depozitų bankai, investacijų bankai, ipotekos bankai, o net, pagaliau, ir kiekvienas atskiras bankas bendrų krašto kredito įmonių įstatymų ribose tvarko savo teisinę organizaciją ne tik atitinkamai pagal specifinius savo veikimo uždavinius, bet ir atitinkamai pagal to veikimo vietą ir laiko reikalus. Tat ir čia tepajėgsime duoti tik pačius bendriausius teisinės bankų organizacijos bruožus.

Teisinės banko organizacijos pagrindai pasireiškia banko organų sutvarkyme. Banko organais laikomi: valdyba, taryba, visuotinis akcininkų susirinkimas ir kai kuriuose kraštuose dar ir revizijos komisijos.

Valdyba yra vykdomasis, arba gal teisingiau, valdomasis banko organas. Valdybą sudaro, mūsų įstatymais, nemažiau

kaip 3 asmens, nors šiaip kai kuriuose kituose kraštuose valdybą gali sudaryti ir du žmonės. Moderniųjų bankų kūrėjai nebesekė senu Homero principu „eis basileus esto" — teesti vienas valdovas ir todėl paveda banką valdyti ne kuriam vienam asmeniui, bet kolektyviniams organams. Kolektyvas dažnai suvaržo, sustabdo per plačius, mažiau apgalvotus ir todėl neatsargius vieno energingesnio, greitesnio būdo žmogaus užsimojimus, bet drauge ir pašalina baimingesnių mažiau savimi pasitikinčių asmenų nedrąsumą imtis tinkamu laiku reikiamų žygių. Valdybos narių skaičius, paprastai, priklauso nuo banko didumo bei svarbos krašto ūkiui, įvairumo bei daromų operacijų sunkumo. Paprastai ir didžiuose bankuose direktorių skaičius neprašoka dešimties.

Valdyba laiko savo rankose viso banko veikimo, visų bankinių operacijų vadžias. Valdyba yra visos bankinės įmonės galva, kuri vykdo tarybos nustatytą ar bent patvirtintą banko politiką ir atitinkamai pagal tą politiką rikiuoja visą banko vidaus darbo tvarką, visas pinigų, kredito ir dividendų operacijas. Valdyba laiko savo rankose banko lėšas, kai kuriuose kraštuose nustato ir banko imamas bei mokamas palūkanas, tvarko ir prižiūri kreditų teikimą, priima ir atleidžia tarnautojus ir apskritai stovi sargyboje teisėtos bei taisyklingos banko veikimo eigos. Darydama bet kurias svarbesnes operacijas, valdyba paprastai atsiklausia tarybos nuomonės. Valdybos nariai dažniausiai pasiskirsto darbu: kiekvienas vadovauja kuriai nors vienai bankinio darbo šakai, tačiau visi banko reikalai ir žygiai aptariami ir apsvarstomi bendrame visos valdybos posėdyje. Valdyba yra vieningas organas. Todėl kiekvieno paskiro direktoriaus tarnybiniai žygiai laikomi pareinančiais nuo visos valdybos nusistatymo. Valdybos sprendimai daromi balsų dauguma. Paskutiniaisiais laikais kai kur mėginama uždrausti valdybos nariams susilaikyti nuo balsavimo. Kokiu būdu buvo padarytas nutarimas, koks skaičius valdybos narių dalyvavo posėdyje, tie klausimai visai neliečia banko klientų, su kuriais bankas daro valdybos nutarimais pagrįstas operacijas. Tokių operacijų teisėtumas visai nepriklauso nuo valdybos sprendimų teisėtumo. Kolektyvus banko valdymas paverčia valdybos narių atsakomybę solidaria atsakomybe.

Nuo valdybos narių sąstato ir veikimo priklauso ir krašto visuomenės pasitikėjimas banku. Banko priešakyje turi stovėti žmonės, kuriais visuomenė pasitiki. Visuomenė pasitikės banko vadovais, jei jie turės reikiamų tokiai vietai protinių ir dorinių privalumų. Visuomenė vargu begalės pasitikėti banku, kai jam vadovaus žmonės be reikiamo ekonominio mokslo, be tinkamo

profesinio išlavinimo[5]. Tokie žmonės, patekę į banką, arba nieko nenusimanydami imasi darbo, arba, bijodami nuostolingų savo veikimo padarinių, apskritai nieko neveikia. Pirmu atveju, jų mokslą, paprastai, brangiai apmoka visuomenė, antru atveju — jie virsta kenksmingais visuomenės parazitais. Bankinis darbas, kaip ir kiekvienas kitas specialinės srities darbas, turi būti pagrįstas rimtu teoriniu pasirengimu, juo labiau, kad tai yra viena sunkiausių ekonominio darbo sričių. Teoretinis ekonominis pasirengimas sudaro bankinės politikos pagrindą. Bankinė politika turi panašumo į kitas meno ir technikos sritis. Kiekvienas menas, kiekvienas techninis sugebėjimas remiasi tam tikromis teoretinėmis žiniomis. Tačiau, kadangi bankinė politika yra menas ir, tam tikra prasme, technika, tai bankinės politikos vedėjui neužtenka turėti vien teoretinių ekonomikos ar bankinio mokslo žinių, jis turi turėti dar ir įgimtų bankiniam darbui gabumų. Tie įgimti bankininko gabumai tam tikrais, tiesa, gana retai pasitaikančiais atsitikimais gali atstoti ir visą teoretinį pasirengimą.

Nemažesnės svarbos, negu protinės kvalifikacijos, yra ir doriniai banko valdomųjų organų privalumai. Pirmiausia, rankos, kurios priima gausias darbščių piliečių santaupas, turi būti švarios. Toliau, pati visuomenė turi būti įsitikinusi bankinių organų rankų švarumu, nes kitaip sunku būtų laukti iš visuomenės, kad jinai teiks pilną savo pasitikėjimą bankui. Banko valdomieji organai turi stovėti aukščiau bet kurių asmeninio pasipelnymo įtarimų. Ne kitais, kaip tik visuomeniniais sumetimais piniginiai banko administracijos organo interesai siejami su paties banko likimu. Banko valdybos nariai neturi būti vien už atlyginimą dirbą samdininkai, bet laimėje ir nelaimėje su banko likimu artimai surišti didesnės ar mažesnės banko kapitalo dalies savininkai. Tais pačiais visuomeniniais sumetimais paskutiniais laikais įvairių kraštų įstatymai užkrauna banko valdybos nariams medžiaginę atsakomybę ne tik už bankui ar tretiesiems asmenims padarytus nuostolius dėl jų kaltės ar apsileidimo, bet ir už dalį tų nuostolių, kurie įvyko be jokios valdomųjų organų kaltės, bet vien tik jų pareigų ėjimo metu.

Prekybinės teisės sukurta ir išvystyta sąžiningo pirklio rūpestingumo sąvoka kur kas plačiau taikoma bankų darbe, negu visų kitų įmonių veikime, nes norima paskatinti banko valdybos narius ne tik labiau rūpintis banko reikalais, bet ir tie-

[5] Žinoma, reikiamas ekonominis mokslas ir tinkamas profesinis išsilavinimas nebūtinai jau turi būti įgytas universitetuose ar kitose kuriose aukštosiose mokyklose.

siog juos priversti vien tik banku ir bankui gyventi. Tokios naujesniųjų kai kurių kraštų[6] įstatymų pastangos pateisinamos ne vien grynai idėjiniais sumetimais, bet ir paties gyvenimo patyrimo iškeltais faktais. Seniai jau pastebėta, kad normaliomis gyvenimo sąlygomis bankai niekuomet nežlunga be savo valdybos narių kaltės, nors ta kaltė ir būtų juridiškai neįrodoma, o vien dorinis savo prisiimtoms pareigoms nusižengimas.

Toks atsakingas ir dažnai tikrai sunkus rūpestingų direktorių darbas visuose kraštuose gerai atlyginamas. Valdybos narių atlyginimą, paprastai, sudaro: 1) mėnesinė alga, 2) tam tikra metinio banko pelno dalis arba tantjema[7] ir 3) ypatingais atsitikimais visuotinio susirinkimo skiriamos dovanos. Po Didžiojo karo stambiųjų bankų direktorių atlyginimai labai žymiai pašoko į viršų ir todėl dažnai sukeldavo platesnių visuomenės sluoksnių pasipiktinimą. Nuo 1931 m. beveik visame pasaulyje gyvenami smarkūs finansiniai bankinių įmonių sukrėtimai parodė ne kartą menkus ir jau pagarsėjusių direktorių gabumus. To negalėjo nepastebėti platesnioji visuomenė ir patys akcininkai, kurių akyse sumažėjo banko direktorių orumas. Sumažėjęs direktorių orumas turėjo sumažinti ir jų atlyginimą.

Taryba yra pirmiausia banko veikimo priežiūros organas. Todėl ir pati taryba dažnai vadinama priežiūros taryba. Taryba, vykdydama valdybos veikimo priežiūrą, turi teisės kiekvienu metu daryti banko turto, sandėlių, knygų, raštų, kasos, vekselių ir kitų piniginių vertybių reviziją. Taryba 1) tikrina metinį banko balansą, pelno bei nuostolių sąskaitą, numatomųjų pajamų bei išlaidų sąmatą ir dėl jų pareiškia savo nuomonę visuotiniam akcininkų susirinkimui. Tas tikrinimas nėra vien formalinis, atseit, nėra vien lyginimas balansų skaitmenų su knygų duomenimis, bet materialinis arba esminis ištyrimas rodomų aktyvų gerumo ir balanso pasyvų pilnumo. 2) Svarsto nekilnojamojo turto įgijimą, pardavimą ir bevilčių skolų nurašymą ir šiais klausimais pareiškia savo nuomonę visuotiniam akcininkų susirinkimui. 3) Pareikalauja šaukti nepaprastuosius visuotinius akcininkų susirinkimus ir, valdybai atsisakius, pati šaukia. 4) Pasirašo drauge su valdyba banko metinius balansus.

Taryba, pastebėjusi, kad valdybos nariai ar tarnautojai prasilenkia su banko statutu arba kad atskirų valdybos narių ar tarnautojų daromi darbai gresia bankui materialiniais nuostoliais ar pažeidžia banko garbę, praneša banko valdybai ir nustato laiką pastebėtiems trūkumams pašalinti. Paprastai tarybos na-

[6] Kaip Vokietijos, Lenkijos, Šveicarijos ir buvusios Čekoslovakijos.
[7] Tantjema, iš prancūzų tantième, tokia ir tokia dalis, pelno dalis.

riai pasiskirsto banko veikimo priežiūros darbus pagal įvairias bankinių operacijų šakas.

Tarybos banko veikimo priežiūros sritis žymiai susiaurėja tenai, kur šalia tarybos dar veikia ir revizijos komisija. Taip mūsų 1925 m. sausio 17 d. akcinių bendrovių įstatymas ir tų pačių metų bal. 23 d. akcinių bankų įstatymas neuždeda tarybai nei balanso tikrinimo, nei apskritai banko veikimo kontrolės, nes tą darbą turi atlikti tam tikra revizijos komisija.

Taryba yra ne tik banko priežiūros organas, bet ir sunkesniais klausimais banko valdybos patarėjas ir, pagaliau, dažnai dar tarpininkas tarp banko valdybos ir krašto pramonės bei prekybos įmonių. Tarybos nariais, paprastai, renkami įvairių krašto ūkio šakų atstovai, įvairių krašto įmonių savininkai ar direktoriai. Tarybos narių skaičius, jų visuomeninis svoris, jų protinis ir ypatingai finansinis pajėgumas, jų prekybos bei pramonės sluoksniuose ryšiai — tai, palyginti, tikras kiekvieno banko ekonominės bei finansinės galios matas. Kiekvienas bankas stengiasi ko daugiausia ekonominio pasaulio įžymybių įtraukti į savo tarybą ne tik tam, kad pasinaudotų jų žiniomis bei patyrimu, bet ir tam, kad išnaudotų jų ryšius su krašto ūkio bei administracijos įstaigomis. Tarybos nariai, paprastai, negauna algų; jie dalyvauja metiniame banko pelne, imdami tantjemas.

Vyriausias bankų organas yra visuotinis akcininkų susirinkimas, kurio nutarimus turi vykdyti visi banko organai, nes tikraisiais banko savininkais yra akcininkai, kurie per savo visuotinius susirinkimus reiškia akcinės bendrovės, banko, aukščiausią valią. Visuotini akcininkų susirinkimai: 1) renka ir atleidžia valdybos ir tarybos narius, 2) tvirtina metinį banko balansą, pelno bei nuostolių sąskaitą, einamųjų metų sąmatą ir atleidžia valdybą nuo civilinės atsakomybės už praėjusių metų operacijas, 3) skirsto pelną ir nustato nuostolių padengimo būdus, 4) sprendžia akcinio kapitalo padidinimą arba sumažinimą. 5) nutaria susijungti su kitu banku, 6) sprendžia banko likvidavimą, 7) nustato tarybos ir valdybos narių atlyginimą, 8) nutaria banko reikalams nekilnojamąjį turtą įgyti, įkeisti ir parduoti, 9) iššiūri visus kitus valdybos ir tarybos iškeliamus klausimus. Paprastai, viena akcija suteikia vieno balso teisę.

Visų mūsų bankų įstatai žino dar ir ketvirtąjį banko organą — revizijos komisiją, nors mūsų 1925 m. bal. 23 d. „Akcinių bankų įstatymas" tokios komisijos ir neturi. Tenka spėti, kad mūsų bankai šiuo atžvilgiu yra pasekę Rusijos akcinių bendrovių santvarką, o rusai, tur būt, bus pasekę Anglijos įstatymus, kurie irgi žino revizijos komisijų instituciją. Rusų akcinių bendrovių įstatymai nežinojo priežiūros tarybų, tat, 1901 m. gruodžio

21 d. įstatymu, valdybos žygiams kontroliuoti buvo sukurta revizijos komisijos institucija. Rusų administracija pastebėjo, kad gausingi, mažai nusivokią ekonominiais reikalais akcininkai nepajėgia per savo visuotinius susirinkimus tinkamai patikrinti ir įvertinti savo pastatyto vykdomojo bendrovės organo, valdybos, veikimo. Rusų įstatymais revizijos komisija nebuvo nuolatinis valdybos veikimo priežiūros organas, kuris žiūrėtų valdybos žygių teisėtumo bei tikslingumo. Ji turėjo tik patikrinti metinius akcinės bendrovės balansus, pelno ir nuostolių sąskaitas ir apskritai visas bendrovės apyskaitas. Mūsų bankų įstatai paverčia revizijos komisiją nuolatinės banko veikimo priežiūros organu, taigi, revizijos komisijos nariai dalinai atlieka tą patį darbą, ką kitur priežiūros taryba, ir todėl žymiai susiaurina tarybos kompetenciją bei jos veikimo sritį.

Revizijos komisijos institucija nei pas anglus, nei pas rusus, nei, pagaliau, pas mus nepateisino jai dedamų vilčių. Padaryti tinkamą viso banko darbo reviziją, patikrinti visus banko valdybos ir banko tarnautojų bankinius žygius gali tik tas, kas pasilieka nuolatiniame su banku kontakte, turi revizijos reikalams ne tik pakankamai laisvo laiko, bet ir reikiamų bankinės technikos žinių. Revizijos komisijos nariai, paprastai, pasirodo banke tik keletą kartų į metus, jie turi pakankamai savo asmeninių profesinių darbų ir dažniausiai jiems trūksta reikiamų revizijos darbui žinių. Priešingai, tarybos nariai, nuolat valdybos informuojami apie banko darbus, nuolat sekdami banko veikimą, ne tik palaiko glaudesnius su banku ryšius, bet ir įgyja nemaža techninių bankinio darbo žinių.

Ne visi kraštai turi vienodą teisinį banko organų sutvarkymą. Net tame pačiame krašte ne visi bankai turi tuos pačius vienodus organus. Taip, pas mus, Lietuvoje, Tarptautinis Bankas ir Kredito Bankas visai neturi tarybų, nors visi kiti bankai turi tarybas ir patsai „Akcinių bankų įstatymas“ jų reikalauja. Kokia bebūtų bet kuriame krašte teisinė bankų santvarka, bankai visuomet turi visuotinius susirinkimus ir valdybas. Visuotinieji susirinkimai daugely kraštų patys nerenka valdybos, bet tenkinasi išrinkę tarybą, kuriai ir paliekama teisė pasamdyti tinkamus valdybos narius. Tarybos pirmininkas turi dažnai sprendžiamąjį balsą ir valdybos posėdžiuose. Paprastai, bent depozitiniuose bankuose, nei tarybos pirmininkas tarybos posėdžiuose, nei valdybos pirmininkas valdybos posėdžiuose neturi jokių ypatingų teisių — jie yra tik „primi inter pares“, — pirmieji tarp lygiųjų.

Teisiniais nuostatais yra pagrįsta ir pati vidujinė bankinio darbo organizacija. Bankinis darbas, paprastai, organizuojamas

pagal bankinių operacijų rūšis. Šiaip visos bankinių operacijų rūšys gali būti sutrauktos į tris stambias kategorijas: 1) aktyvines operacijas, 2) pasyvines operacijas ir 3) indiferentines operacijas, kurios kartais vadinamos ir komisinėmis operacijomis, nors šiaip komisinės operacijos nepilnai apima visas indiferentines operacijas. Aktyvine operacija laikomas toks bankų sandėris, kuris duoda bankui teisę į tam tikrą pinigų sumą, kitaip sakant, kuriame bankas veikia kaip aktingas subjektas, kaip savo klientų kreditorius. Pasyvinė operacija bus toks banko sandėris, kuris sudaro banko prievolę mokėti tam tikrą pinigų sumą, kuriame bankas pasirodo pasyvus subjektas, savo klientų skolininkas. Indiferentinės operacijos bus tokios banko operacijos, kuriose bankas nepasireiškia nei kaip savo klientų kreditorius, nei kaip jų skolininkas. Indiferentinėmis operacijomis bankas atlieka įvairius jam pavedamus darbus ir tvarko savo vidaus administracijos reikalus.

Aktyvinės banko operacijos bus: 1) diskontas[8], atseit, pirkimas vekselių ar bet kurių kitų skolos pasižadėjimų, kurių mokėjimo terminas dar nėra suėjęs, atskaitant iš kalno sutartus procentus nuo vekselio ar bet kurių kitų skolos pasižadėjimų pirkimo ligi jų sumokėjimo termino dienos; 2) lombardo operacijos, kuriomis bankas duoda paskolas, imdamas įkaitu kilnojamąjį turtą; 3) įvairių teisinių bei techninių bankinių formų paskolos bei laidavimai, kuriuos teks smulkiau nagrinėti vėliau, svarstant bankinių operacijų technikos klausimus; 4) ipotekinės[9] operacijos, kuriomis bankas, duodamas paskolas, ima įkaitu nekilnojamus turtus. Pasyvinės banko operacijos bus šios: 1) einamosios sąskaitos ir indėliai[10]; 2) notų emisija notų bankuose; 3) paskolos įkaito lakštų leidimas ipotekos bankuose; 4) pačių bankų imamos paskolos[11]. Indiferentinėmis operacijomis laikoma: 1) inkasas, kai bankas prisiima pagal vekselius ir kitus dokumentus gauti pinigus (inkasuoti) svetima sąskaita[12]; 2) komisinės operacijos, kuriomis bankas savo klientų

[8] Diskontas, iš italų sconto — išsimokėjimas, nuolaida, pranc. escompte, anglų discount.

[9] Ipoteka, iš graikų hypotheke — įkaitas, laidas.

[10] Šios operacijos gali būti ir aktyvinės, kai patsai bankas laiko savo pinigus kitose kredito įmonėse, kas dažniausiai atsitinka korespondentų sąskaitose. Iš čia ir korespondentas nostro (mūsų, atseit, pinigai pas korespondentus) yra aktyvinė, kai korespondentas loro (jų, atseit, pinigai pas mus) bus pasyvinė operacija.

[11] Tokios paskolos dažniausiai imamos, kai perdiskontuojami ar įkeičiami vekseliai kitose kredito įmonėse.

[12] Inkasas yra savo rūšies komisinė operacija.

sąskaita perka ir parduoda procentinius ir dividendinius popierius, užsienio valiutą ir daro pinigines perlaidas; 3) saugojimas ir tvarkymas įvairių vertybinių popierių ir šiaip visokių brangenybių. Šiai operacijų rūšiai priklauso ir seifų nuomojimas.

3. BANKO TARNAUTOJAI

Sudaryti visais atvejais tinkamą banko tarnautojų sąstatą, kuris turėtų visus reikiamus sėkmingam bankiniam darbui protinius, techninius ir dorinius privalumus — tai vienas sunkiausių bankinės organizacijos uždavinių. Reikalas tinkamai paruošti būsimus banko bendradarbius sunkiam ir atsakingam jų darbui visur buvo jaučiamas ir pripažįstamas, tačiau labai nedaug kur išspręstas. Geriausiai, tur būt, banko tarnautojų paruošimas ir auklėjimas yra sutvarkytas Anglijoje, nuo kurios, ypatingai paskutiniais laikais, stengiasi neatsilikti Vokietija. Kas nežino Anglijos bankų tarnautojų auklėjimo sistemos, tas negalės pilnai suprasti Anglijos bankų mechanizmo, o gal net ir pačios Londono reikšmės pasaulio pinigų ir kapitalų rinkoje. Anglai, ne tiek domėdamiesi atitrauktomis teorijomis, kiek kasdieninio gyvenimo reikalais, seniau nereikalavo iš bankinės tarnybos kandidato net ir aukštesniojo mokslo. Pasitaikydavo, kad ir gabesnis pradinės mokyklos mokinys rasdavo banke darbą. Žinoma, jis turėdavo atlikti pačiame banke ilgesnį mėginimo ir pratybų stažą, kurio metu turėjo pasireikšti kandidato ne tik protiniai sugebėjimai, bet ir reikiami banko tarnybai doriniai privalumai.

Mūsų laikais, kai racionalizavimas sumechanino bankinį darbą ir tam mechaniniam darbui pasirodė dažnai tinkamesnės moterys, Anglijoje, kaip ir beveik visuose kituose pasaulio kraštuose, susidarė didelė atsarginė banko tarnautojų bedarbių armija. Ta atsarginė armija turėjo, žinoma, smarkiai pakelti naujiems banko kandidatams statomus reikalavimus. Be to, ta atsarginė armija dar labiau sustiprino jau nuo seno Anglijoje veikusią protekcijų sistemą. Be tinkamos protekcijos, be geresnių pažinčių su žymesniais ekonominio gyvenimo veikėjais ar bankų direktoriais labai sunku net ir gabesniam tinkamo išlavinimo jaunam žmogui patekti į banko tarnybą. Tiesą, protekcija Anglijoje paprastai neturi tų neigiamų ypatybių, kurias mes sutinkame Lietuvoje. Anglijoje protektorius prisiima už savo kandidatą jei jau ne visuomet medžiaginę, tai jau tikrai moralinę atsakomybę. Pačiam bankui svarbu turėti tarnautoją, už kurį laiduoja žymesnis ekonominio pasaulio žmogus.

Kad patektum į big five'us, atseit, į penkis didžiuosius Londono bankus, reikia dabar išlaikyti 1930 m. bankų susitarimu sudarytos programos ribose, palyginti, ne labai jau sunkius egzaminus. Aukštesniosios mokyklos baigimas beveik visuose bankuose atleidžia nuo egzaminų prievolės. Kai visi stojimo reikalavimai išpildyti, kandidatas įrašomas į pakvietimo laukiančiųjų sąrašą. Dabar jis turi kantriai laukti, nebarškindamas į jokias duris, kuomet, atsiradus reikalui, banko vadovybė pakvies jį atvykti į banką. Tasai laukimo periodas, ypatingai dabartiniais laikais, paprastai, tęsiasi daugiau negu vienerius metus. Kuomet kandidatas pakviečiamas į banką, tai tas dar nereiškia, kad tuojau bus leista jam pradėti darbą. Atėjusį į banką kandidatą pirmiausia paima į savo rankas asmeninio banko sąstato viršininkas (štabo vedėjas), kuris ilgame su juo pasikalbėjime, statydamas jau iš kalno gerai apgalvotus klausimus, tyrinėja jo proto ir būdo privalumus. Patenkinęs to viršininko reikalavimus, kandidatas eina atlikti savo mėginamąjį stažą, kuris, paprastai, tęsiasi nuo 3 iki 6 mėn.

Vokietijoje tam, kad patektų į banko tarnautojus, netenka pakelti tiek sunkumų, kaip Anglijoje, bet už tat, jau pakliuvus į banką, reikia beveik be jokio atlyginimo dirbti tenai mokinio teisėmis dažnai daugiau negu 4 metus. Tiktai pabaigęs mokinio stažą, kandidatas pasidaro tikras banko tarnautojas, kuriam pirmą kartą paduoda ranką kiti tarnautojai ir pradeda jį vadinti „ponu"[13]. Anglijos bankų tarnybos kandidatas, atlikęs savo trumpą stažą, pasidaro tikras tarnautojas, kuriam visos tolimesnės bankinės karjeros durys yra atidarytos. Kaip apie Didžiosios Prancūzų revoliucijos kareivius buvo sakoma, kad jie nešioja savo kuprinėje maršalo lazdą, taip apie jauniausią bet kurio Anglijos banko tarnautoją galima pasakyti, kad jis nešioja savo švarko kišenėje auksinę banko direktoriaus plunksną. Žinoma, auksinės direktoriaus plunksnos pasiekia tik labai nedaug jaunuolių, ir tai dažniausiai kilusių iš senų bankininkų šeimų. Tarnautojas, pradėjęs savo karjerą viename kuriame banke, dažniausiai nebepalieka to banko iki pat savo išėjimo į pensiją. Beveik visi Anglijos bankų direktoriai yra pradėję savo bankinį darbą tame pačiame banke, kuriame dabar direktoriauja.

Asmeninis banko sąstato viršininkas, pažinęs jaunojo tarnautojo gabumus ir palinkimus, jau iš kalno nustato jo tarnybos eigą ir atitinkamai tvarko visą tolimesnį jaunojo žmogaus darbą. Tarnautojas, asmeninio sąstato viršininko pasiūlymu, kilnojamas

[13] Anksčiau jis buvo vadinamas tiesiog „tu". Nacionalsocializmas tas senas bankines tradicijas žymiai sudemokratino.

iš vieno skyriaus į kitą, kad galėtų pažinti visą bankinio mechanizmo darbą. Tas duoda galimybės išvystyti tarnautojo gabumus ir skatina jo susidomėjimą pačiu tarnybos darbu. Apskritai, asmeninio tarnautojo lavinimo bei auklėjimo sistemą Anglijoje yra labai nuosekliai ir plačiai išvystyta. Asmeninio sąstato viršininkas turi ištisą eilę padėjėjų (štabo kontrolierių), kurie palaiko glaudžius asmeninius ryšius ne tik su centro, bet ir su skyrių tarnautojais. Kontrolieriai ilguose pasikalbėjimuose su paskirais tarnautojais rūpinasi patikrinti jų žinias, nustatyti jų siekimus, sužinoti jų norus bei darbo įspūdžius. Tie patys kontrolieriai duoda tarnautojams nurodymus ir patarimus ne tik grynai tarnybiniais, bet ir asmeniniais reikalais. Kiekvieno tokio pasikalbėjimo turinį, papildęs jį savo išvadomis bei įspūdžiais, kontrolierius surašo atskirame protokole, kuris dedamas į asmeninę tarnautojo bylą. Tasai artimas asmeninis viršininkų sąryšis su visais tarnautojais ne tik duoda galimybės visuomet pastatyti, kaip anglai sako, „the right man in the right place" — tinkamą žmogų tinkamoje vietoje, bet ir labai palengvina pačiam tarnautojui sistematiškai plėtoti ir vystyti savo gabumus.

Vokietijoje banko tarnautojų tinkamu paruošimu rūpinasi asmeninio sąstato viršininkas (Personalschef). Jis turi būti ta banko širdis, kuri tvarko banko tarnautojų gyvenimo ir karjeros eigą. Jis turi nustatyti tarnautojo gabumus, surasti tarnautojų tarpe talentus, kuriuos būtų galima išmokslinti bei išauklėti atsakingoms aukštesnėms banko tarnyboms. Pokariniais laikais, kada vokiečių bankų vadovybes buvo pagavusi bankinio darbo sumašininimo aistra, kada visu smarkumu buvo varomas t. v. bankų racionalizavimo darbas, kiekvienas banko tarnautojas turėjo virsti vienu menku didelio bedvasio mechanizmo ratu, personalšefo uždavinys ieškoti talentų ir juos auklėti pasidarė ypatingai sunkus.

Tasai banko tarnautojų padėties degradavimas turėjo pasireikšti ir naujojo tarnautojų prieauglio pasirinkime. Pirmiausia pradėta nebereikalauti iš „Lehrlingo" — mokinio tokių kvalifikacijų, be kurių dar visai neseniai nebuvo galima patekti į banką: pradėta tenkintis ne tik vidurinės, bet dažnai ir pradinės mokyklos (Volkschule) liudijimu. Be to, bankinio darbo sumechaninimas bei sumašininimas, kuris kliudo tarnautojui prasimušti į aukštesnes, geriau apmokamas banko vietas, tiesiog atbaido gabesnius, didesnio mokslinio cenzo žmones nuo bankinės tarnybos.

Nacionalsocialistų valdžia, ypatingai nuo 1935 m., pradėjo rodyti didelį susirūpinimą banko tarnautojų intelektualinio lygio

kritimu. Nusistatyta imtis griežtų priemonių ir tuojau iškelta „Bankchulung" — bankinio auklėjimo reikalavimas, kuris turi duoti tarnautojams ne tik gilesnį savo profesinio darbo pažinimą, bet ir platesnių ekonomikos, politikos ir istorijos žinių. Teikdamas gilesnį profesinio darbo pažinimą, „Bankschulung" turi iškelti bankinio verslo reikšmę visam tautos ūkiui, parodyti ūkinius tautinio gyvenimo pagrindus, išaiškinti visų bankinių įmonių bendradarbiavimo reikalą, išlavinti specialius techninius tarnautojo gabumus ir parodyti jo dirbamojo darbo ryšius su viso didelio bankinio organizmo veikimu. Vienu žodžiu, „Bankschulung" nori išugdyti inteligentingą banko tarnautoją ir įtraukti jį į banko gyvenimą. „Bankschulung" organizuoja bankų vedėjai, padedami universitetų ir aukštųjų prekybos mokyklų dėstytojų.

Dresdener Bank dar 1934 m. buvo įsteigęs specialius vienų metų banko vedėjų kursus, į kuriuos buvo pasiųsti 25 banko tarnautojai. Kursų programa apėmė ne tik praktinius, bet ir teoretinius klausimus. Atitinkamai tokią programą buvo parinktas ir mokomasis kursų personalas, kuris nuolatos turėjo pasilikti glaudžiame kontakte su savo klausytojais. Dresdeno banko pavyzdžiu, visi bankai stengiasi dabar įvairiomis paskaitomis ir sistemingais kursais pakelti darbo racionalizacijos numuštą intelektualinį banko tarnautojų lygį.

Tokio intelektualinio išlavinimo reikalu buvo jau nuo seno susirūpinę patys Anglijos bankų tarnautojai. Dar 1879 m. susibūrę, jie įkuria bankininkų institutą[14], kuris turi ne tik pagilinti profesines banko tarnautojų žinias, bet ir varyti grynai teoretines bankines studijas. Tam bankininkų institutui priklauso šiandieną beveik visų Anglijos bankų tarnautojai. Banko tarnautojų auklėjimui bei lavinimui tas institutas yra nuveikęs labai didelių darbų. Institutas suorganizavo ne tik pačioje Anglijoje, bet ir jos dominijose specialius banko tarnautojams egzaminus, kurių neišlaikęs tarnautojas nelaikomas dar pilnai kvalifikuotu banko bendradarbiu. Instituto centras yra Londone, skyriai steigiami visose tose vietose, kur yra bent 100 instituto narių. Institutas be pirmininko turi 16 vicepirmininkų, kurių tarpe Anglijos Banko valdytojas ir jo pavaduotojas. Šalia instituto vadovybės veikia dar ir instituto taryba, kuri savo mėnesiniuose posėdžiuose sprendžia visus bankinio gyvenimo klausimus. Institutas rengia kiekvieną žiemą ir pavasarį banko tarnautojams kursus su labai plačia, ne tik specialiai bankine, bet ir apskritai ekonomine, teisine ir politine programa. Tuose kursuose

[14] Institute of bankers.

skaito paskaitas žymiausios Anglijos praktinio ir teoretinio ūkio gyvenimo galvos.

Kiekvienas instituto narys turi teisės kreiptis į institutą įvairiais bankiniais klausimais ir prašyti jo pareikšti tais klausimais savo nuomonę. Dažniausiai keliami klausimai yra painūs, paties gyvenimo kuriami, kaip pačių bankų taip ir jų tarnautojų reikalai. Svarbesniosios instituto nuomonės spausdinamos instituto leidžiamame žurnale. Jei tos nuomonės turi ne vien laikinės reikšmės, tai jos išleidžiamos ir atskiru spaudiniu.

Institutas turi labai didelę biblioteką ir gerai pastatytą skaityklą, kuriomis labai plačiai naudojasi senesnieji ir jaunesnieji banko tarnautojai, ypatingai tie, kurie rengiasi instituto egzaminams. Institutas organizuoja kasmet dvejus egzaminus: parengiamuosius ir baigiamuosius. Tarnautojai, išlaikę instituto egzaminus, dažnai tęsia savo studijas universitetuose, kurių ekonominiai skyriai plačiai nagrinėja ir bankinius klausimus. Kad palengvintų tarnautojams pasiekti ir aukštąjį mokslą, universitetai turi be rytmetinių dar ir specialinius popietinius kursus. Šiaip universitetų diplomams Anglijos bankai teikia ne per daugiausia reikšmės. Todėl dažnai ir diplomuoti ekonomistai, bankų tarnautojai, stoja į bankininkų institutus. Bankai reikalauja universiteto diplomo tik iš tų savo tarnautojų, kurie dirba ekonominiame ir juridiniame banko skyriuje.

Medžiaginis Anglijos bankų tarnautojų aprūpinimas negalima sakyti, kad būtų jau ypatingai geras. Tarnautojai pradeda savo tarnybą su metine 80—130 £ alga, kuri normaliomis sąlygomis didėja kasmet po 10—20 £, kol pasiekia vidutiniško tarnautojo normos 150—210 £. Aukštesnieji tarnautojai gauna metams 300—500 £. Tarnautojas, susilaukęs 65 metų amžiaus, išeina į pensiją, kuri yra $^2/_3$ paskutiniosios algos. Be to, Anglijos bankai duoda savo tarnautojams dažniausiai visai nemokamai arba už labai mažą atlyginimą lunchą — antruosius pusryčius[15].

Vokiečių bankuose iki pat nacionalsocialistų valdžios įsigalėjimo veikė tarifinė sutartis, sudaryta bankų ir bankų tarnautojų organizacijų 1920 m. spalio 22 d. Ta tarifinė sutartis nacionalsocialistų buvo pakeista tarifine santvarka, kuri ne sutarties keliu buvo sudaroma, bet atitinkamų organų autoritetiškai, iš viršaus nustatoma. Tarifinė santvarka savo turiniu nedaug kuo tesiskiria nuo tarifinės sutarties. Tarifinė sutartis buvo gana komplikuota, ją sudarydavo dvi dalys, kurių viena nustatydavo bendras darbo sąlygas, antroji — atlyginimo tarifus. Atlyginimą

[15] Tas lunchas visai gerai gali atstoti mūsų pietus.

sudaro mėnesinė alga, vaikų priedai, butpinigiai ir dvi gratifikacijos[16] pusės mėnesio dydžio. Apskritai, vokiečių bankų tarnautojų atlyginimas neatrodo, kad būtų daug kuo blogesnis už anglų bankų tarnautojų algas.

Apskritai, visų kraštų bankai rūpinasi surišti tarnautojus su bankine įmone, teikdami jiems kai kurių medžiaginių ir dvasinių patogumų, kurių neduoda savo tarnautojams kitų ūkio šakų įmonės. Bankinis darbas labiau, negu bet kuris kitas verslas, yra reikalingas patikimų, gerų, sąžiningų ir, kas svarbiausia, mylinčių savo darbą bei savo įmonę tarnautojų. Didesni bankai dažnai duoda savo tarnautojams ne tik butus, bet ir poilsiui patogius vasarnamius. Bankuose, paprastai, steigiami tarnautojams prieinami knygynai ir skaityklos. Tarnautojams rengiami profesinio ir bendrojo lavinimosi kursai. Bankai reikalauja iš savo tarnautojų korektingo, mandagaus elgesio su visais klientais, todėl ir tarnautojai turi teisės reikalauti, kad ir jų viršininkai elgtųsi su jais mandagiai.

Po Didžiojo karo beveik visuose kraštuose bankų tarnautojai ėmė skųstis savo blogėjančia ekonomine padėtimi. To blogėjimo priežasčių ieškoma ne tik didelėje atsarginėje banko tarnautojų bedarbių armijoje ir apskritai sunkesnėse visų kraštų ūkio gyvenimo sąlygose, bet ir vis labiau stiprėjančioje moterų konkurencijoje. Profesinės banko tarnautojų organizacijos beveik visuose kraštuose, bet ypatingai Vokietijoje, vedė smarkią kovą prieš moterų priėmimą į bankų tarnybą. Moterys nebuvo priimamos į bankų tarnautojų profesines sąjungas, joms buvo daromi įvairūs nemalonumai tarnyboje. Tačiau, kaip ir visos istorijoje žinomos vyrų su moterimis kovos baigdavosi silpnesniosios pusės laimėjimu, taip lygiai buvo ir šiuo atveju. Vokiečių tarifinėje sutartyje vyrų atlyginimas labai nedaug kuo tesiskiria nuo moterų atlyginimo, o aukščiausioje tarnautojų kategorijoje vyrų ir moterų algos yra jau visai vienodos. Nė kiek netenka abejoti, kad moterys bankiniame darbe ne tik gali prilygti vyrams, bet ir faktiškai prilygsta, o kai kuriose to darbo srityse net pralenkia vyrus. Taip yra stenografijoje, mašinraštyje ir pinigų skaičiavime.

Dideliuose bankuose nutrūksta visi tiesioginiai ryšiai tarp valdybos narių ir eilinių banko tarnautojų. Tarp jų atsistoja vyresnieji banko tarnautojai, kurie užima atsakingas pozicijas. Vyresniaisiais banko tarnautojais, paprastai, laikomi skyrių vedėjai ir jų pavaduotojai, vyresnysis kasininkas, vyresnysis buhalteris ir biržoje atstovaująs banką tarnautojas. Tie visi asmens

[16] Iš lotynų gratis facio — dovanomis darau, dovanos, šventpinigiai.

yra, paprastai, drauge ir banko prokuristai[17]. Siena tarp vyresniųjų ir žemesniųjų tarnautojų įvairių kraštų bankuose įvairiai yra nustatoma. Pagaliau, didesniuose bankuose ir tų vyresniųjų tarnautojų skaičius yra labai didelis, nes patsai darbas suskaldomas vis naujomis sritimis, dalinamas vis naujais skyriais. Tenai atsiranda organizacijos viršininkas, revizijos viršininkas, korespondencijos biuro viršininkas, asmeninio tarnautojų sąstato viršininkas.

Vietinių skyrių vedėjai, paprastai, vadinami skyrių direktoriais. Tie direktoriai pasirašo kaip atsakingi asmens visus skyriaus operacijų raštus, tačiau jų vienų parašo neužtenka. Drauge su jais turi pasirašyti ir dar vienas tam reikalui įgaliotas asmuo. Skyrių direktoriai, kurie yra prokuristai, gali atstovauti banką ir už banko sienų, kiti skyrių įgaliotiniai gali veikti banko sienose ir tik jiems pavesto darbo srityse.

Vyresnysis kasininkas, kuris dažnai vadinamas kasų direktorium, turi labai didelę atsakomybę, nes per jo rankas pereina kasdien didžiausios pinigų sumos. Jis turi rūpintis, kad banko sandėliuose[18] visuomet būtų gyvų pinigų atsarga, bet drauge žiūrėti, kad ta atsarga nebūtų per didelė, nes ir už be darbo gulinčius pinigus tenka mokėti palūkanas. Vyresnysis buhalteris atsako už visą banko sąskaitybą ir visų balansų sudarymą.

Iš banko tarnautojų, nors per jų rankas dažnai eina milijardinės sumos, paprastai, nereikalaujama jokio laido, jokio užstato. Šiuo atveju iš vienos pusės pasitikima banko revizijos ir kontrolės organais, iš kitos pusės gerai suprantama, kad ir didžiausias vieno žmogaus užstatas nieko nereikštų, palyginti, su tomis sumomis, kurios tuo ar kitu būdu pereina per to žmogaus rankas.

4. MECHANINĖS BANKŲ ORGANIZACIJOS PRIEMONĖS

Kaip viduramžių kalvė sunkiu, sistemingu ilgų metų žmogaus darbu kaskart labiau tobulino savo įnagius, kol virto ga-

[17] Prokuristas — asmuo, kuris turi prokurą. (Prokura, iš lotynų pro — už ir cura — rūpestis, valdymas, vadovavimas). Prokura yra įgaliojimas daryti prekybos įmonės laikytojo vardu visokius su tos įmonės vedimu susijusius teisminius ir neteisminius teisinius aktus. Nekilnojamąjį turtą apsunkinti, suvaržyti ar perleisti prokuristas yra įgaliotas, jei tatai prokuroje yra įsakmiai nurodyta. Prokurą duoti tegali įsirašydinęs prekybos registre prekybos įmonės laikytojas arba jo įstatyminis atstovas. Prokura duodama raštu. Prokura galima apriėžti įmonės skyriaus reikalais. Prokurą galima duoti ir kolektyvinę, keliems asmenims drauge. Tokiu atveju įmonės laikytoją įpareigoja tik tie aktai, kurie yra pasirašyti visų tų asmenų drauge. Bankinė prokura yra dažniausiai kolektyvinio pobūdžio.

[18] Pinigų sandėliai dažnai vadinami tresorais.

lingu moderniu fabriku, taip ir viduramžių bankininkas keitė savo senuosius darbo metodus, įsigijo naujus, kaskart tobulesnius mechaninius įrankius, kol, pagaliau, pavertė savo menką įmonę galingu mūsų dienų banku.

Jei perdėtas bankinio darbo sumechaninimas neabejotinai neigiamai veikia tiek tarnautojų protines galias bei visą jų dvasinę nuotaiką, tiek krašto darbo rinką, o per ją ir visą tautos ūkį, tai tinkamas mechaninių priemonių pavartojimas yra tikras ekonominės bei kultūrinės pažangos veiksnys. Jau nuo XIX a. pabaigos vis labiau tobulinamos mechaninio bankinio darbo priemonės yra ne tik labai gausios, labai įvairios, bet ir dažnai labai painios konstrukcijos. Tų mechaninių priemonių sudėties bei veikimo raštu išdėstymas, net ir tuo atveju, jei tas išdėstymas pavaizduojamas fotografinėmis tų priemonių nuotraukomis, vargu begali duoti skaitytojui pilną tų priemonių struktūros bei veikimo vaizdą. Kad pilnai suprastum mechaninių priemonių bankiniam darbui patarnavimus, tenka ilgesnį laiką asmeniškai pačiam prisižiūrėti tų visų priemonių veikimo[19]. Tat nėra prasmės įsileisti į bankinio darbo sumašininimo smulkmenas ir reikia tenkintis svarbesniųjų, paprastesniųjų bankinio darbo mechaninių priemonių nurodymu.

Seniausia mūsų dienų bankų mechaninė žodžiu susisiekimo priemonė bus telefonas, atsiradęs bankuose apie praėjusio amžiaus aštuoniasdešimtuosius metus. Dabartinis bankų telefonas yra, paprastai, automatinis ir, be to, dar duodąs galimybę iš karto kalbėtis su keliais asmenimis. Banko valdybos nariai, ir pasilikdami savo kambariuose, tik paėmę telefono triūbelę į rankas, gali daryti visos valdybos posėdį. Turėdami ir automatinius telefonus, bankai dar turi ir žmogaus aptarnaujamą telefono centrinę, per kurią eina pasikalbėjimai su miestu bei užmiesčiais. Telefono centrinės tarnautojas turi padėti banko klientams susisiekti su tais vyresniaisiais banko pareigūnais, kurie darbo metu yra savo pareigų verčiami lankytis įvairiuose banko skyriuose. Jei telefonistas neranda tokio pareigūno jo kambaryje, tai jis duoda per visas banko patalpas sutartą šviesos signalą, ir kur tas ieškomasis pareigūnas bebūtų, jis, pastebėjęs duodamą jam signalą, ima pirmąjį po ranka telefono ragelį ir prašo telefoninininko sujungti su ieškančiu jo klientu. Savaime suprantama,

[19] Literatūra šiuo klausimu yra labai plati ir tai, beveik išimtinai, vokiečių kalba. Literatūroje nurodomos ne tik įvairios bankinės mašinos, bet ir tos firmos, kurios tas ar kitas mašinas gamina. Bankinio darbo sumechaninimo bei racionalizavimo klausimais vienas prieinamesniųjų veikalų yra Diedricho: Die Mechanisierung und Rationalisierung des Bankbetriebes. Leipzig. 1938.

kad kiekvienas toks pareigūnas turi savo nuo kitų skirtingą signalą. Apskritai, įvairių signalų vartojimas yra labai plačiai išvystytas bankiniame darbe.

Radijo aparatai labai palengvina bankams gauti greitu laiku iš USA biržos žinias, kurios dažnai turi lemiamos reikšmės ir Europos vertybinių popierių kursams. Patys USA bankai susisiekia su birža tam tikru aparatu, kuris vadinamas tikeriu. Tikeris, Hughes telegrafo sistema, perduoda visą pasikalbėjimą, atmušdamas jį spausdintomis raidėmis juostelėje. Tikerio pagalba padarytų sutarčių nei viena nei kita šalis negali nuginčyti, nes visas pasikalbėjimas pasilieka atspausdintas juostelėje. Panašų patarnavimą teikia ir tekstofonas, kuris garsais gali pakartoti visą telefoninį pasikalbėjimą. Telautografas įgalina vienoje vietoje metalinėje lentelėje tam tikra metaline lazdele rašyti ir tuojau tą visą, kas buvo parašyta, ir dar tą pačią rašyseną kitoje tų pačių banko rūmų vietoje skaityti. Telautografą vartoja dažniausiai kasininkai, susisiekdami su kitų banko skyrių tarnautojais, kai kyla kurių nors abejojimų dėl tam ar kitam asmeniui pinigų išmokėjimo. Klientas, kurio reikalu telautografu susisiekiama, stovėdamas ties kasos langeliu, visai nepastebi, kad jo asmuo pasirodė kasininkui įtartinas, nes jis visai nemato, ką ten braižo kasininkas lentelėje ir kokie toje lentelėje pasirodo atsakymo ženklai.

Raštai iš vieno to paties banko skyriaus į kitą skyrių siuntinėjami per tam tikras triūbas oro spaudimu. Siunčiami raštai tiesiog pabyra ant stalo tam tarnautojui, kuriam buvo skiriami. Toks automatas įgalina skubiai, be jokio triukšmo, be jokio pasiuntinių bėginėjimo per banko patalpas, tikslingai ir greitai iš vieno skyriaus į kitą skyrių permesti raštus. Automatas veikia 10—12 metrų greitumu į sekundę.

Be minėtų mechaninių susisiekimo priemonių, bankai dar turi įvairius mechaninius korespondencijos bei skaičiavimo aparatus. Pirmoje vietoje čia tenka paminėti, jau nuo praėjusio amžiaus pabaigos pasidariusia neatskiriama kiekvieno banko įrengimo dalimi rašomąją mašinėlę. Rašomoji mašinėlė ne tik dirba 3—5 greičiau, negu rašo ir labai įgudusi žmogaus ranka, bet drauge ir pagamina, jei reikia, net iki 10 kopijų. Paskutiniais laikais rašomoji mašinėlė sujungiama su skaičiavimo aparatais. Tokios mašinos dažnai varomos elektros jėga. Rašomosios ir skaičiuojamosios mašinų sujungimas viename aparate turėjo labai pagreitinti visą banko sąskaitybą, bet drauge ir žymiai pakeisti bankų knygvedybos sistemą: įrištų knygų vietą vis labiau pradeda užimti kartotekos su laisvai išimamais lapais. Tokia

atmaina pradeda kelti visai pagrįstų abejonių. Įdedamas lapas lengviau gali žūti, negu du įrištos knygos puslapiai. Su rašomąja mašinėle turi ryšių ir jau minėtas, kaip susisiekimo priemonė, tekstofonas[20], kuris gali būti vartojamas ir kaip diktuojamoji mašinėlė. Diktuojamoji mašinėlė veikia gramafono sistema, pagaudama diktuojančio žmogaus garsus ir įrėždama juos į vašku aptrauktą ar plienine viela apipintą volą. Diktuojamoji mašinėlė gali būti varoma spiralinės plunksnos spaudimu arba, kaip dažniausiai dabar daroma, elektros jėga. Diktuojamoji mašinėlė duoda didelių patogumų aukštesniesiems banko pareigūnams, kurie bet kuriuo laisvu laiku gali diktuoti laiškus ar pranešimus, kuriuos, vėliau klausydamas mašinos garsų, surašo korespondentas, išlygindamas visus kalbos ar stiliaus nelygumus.

Įvairių sistemų kopijavimo bei padauginimo aparatai, elektros varomi, nepaprastu greitumu gali pagaminti 2 000—3 000 visai tobulų nuorašų, kuriuos dažnai nelengva atskirti nuo mašinėle parašytų originalų. Adresus laiškuose deda tam tikra adresavimo mašina, kurioje įstatoma metalinė adreso plokštelė. Kiekvienas svarbesnis banko korespondentas ar klientas turi savo adreso plokštelę, kuri, kai esti reikalas, gali būti perdirbta ir kito adresato vardu. Ne tik adresai užrašomi mašina, bet ir vokai uždaromi mašina, kuri per vieną valandą užlipdo apie 4 000 vokų. Seniau ir pašto ženklai buvo lipdomi mašinos pagalba. Šiandien vartojamos mašinos deda pašto ženklo vietoje antspaudą, kuriame pažymima pašto ženklo kaina. Mašina automatiškai registruoja paštui priklausomą už korespondenciją sumą, kurią bankas sutartu laiku išmoka pašto įstaigai. Amerikos bankų aukštesnieji pareigūnai vartoja t. v. Fountaino plunksną, kuri įgalina vienu kartu pasirašyti nuo 8 iki 10 dokumentų, nes ką rašo viena rankoje laikoma plunksna, tą patį ir ta pačia rašysena rašo ir visos kitos plunksnos. Tas plunksnas valdo tam tikras aparatas, kuris yra sujungtas su rašančiojo asmens plunksna.

Buhalterija ir kasa turi taip pat labai skaitlingas įvairias mechanines darbo priemones. Visi skaičiavimai, o net ir įrašymai į knygas, kaip jau buvo minėta, daromi, kiek tai galima, mechaninėmis priemonėmis. Knygų išrašai daromi dažnai fotografijos aparato pagalba. Tuo būdu ne tik paskubinama pats darbas, bet ir išvengiama visų galimų išrašinėjimo klaidų. Fotografijos aparatas vartojamas ypatingai tais atvejais, kai tenka

[20] Tekstofonas dažnai vadinamas telegrafonu. Diktuojamoji mašinėlė turi labai įvairius pavadinimus: diktafonas, parliafonas, parliografas ir dar kitų panašių vardų.

siųsti gausingiems klientams jų padarytų banke operacijų knygų ištraukas. Kasa vartoja automatinius, elektra varomus monetų skaičiavimo aparatus. Tie aparatai, išmesdami sugadintas monetas, sukrauna nustatytais kiekiais į pokelius geràsias monetas. Amerikos ir Anglijos bankai vartoja aparatus, kurie yra žinomi „automatiško kasininko" vardu. Ta mašina pati išmeta reikalaujamą sumą, kai kasininkas paspaudžia kaip rašomoje mašinėlėje atitinkamų skaitmenų sagutes.

Banko kontrolės ir banko saugumo organai turi taip pat savo mechanines priemones. Patikrinimui, kiek laiko trunka ta ar kita bankinė operacija, vartojami kontroliniai laikrodžiai, kurie, išmušdami dokumente antspaudą, parodo dieną, valandą ir minutes, kada dokumentas praėjo per tą skyrių, kuriame stovi toks laikrodis. Kai palyginama visi dokumento antspaudai, lengva nustatyti, kokiu greitumu kuris banko skyrius dirba. Čekiams, kreditiniams laiškams ir kitiems panašiems piniginiams laiškams apsaugoti nuo padirbimo vartojama aparatas, kuris per tam tikrą juostelę kiaurai pramuša mokėtinos sumos skaitmenis. Be to, esama ir tokių aparatų, kurie mokėtiną sumą atspausdina raudonomis raidėmis, kurias pradėjus skusti pasirodo žodis „dėmesio". Ultravioletiniai spinduliai palengvina susekti notų ir kitų vertybinių popierių skaitmenų ar žodžių pakeitimus, nes jie iššaukia pirmykščius įrašus. Daktiloskopija[21] naudojama kartais tam, kad nustatytų kreditinių laiškų arba net ir čekių savininkų asmens tapatumą.

Banko patalpos darbo metu turi ypatingų apsaugos įrengimų, kuriuos kiekvienas bankas paprastai laiko paslaptyje. Banko darbui pasibaigus tresorai saugojami sargybinių, kurie visą laiką vaikštinėja tam tikru koridoriu aplink tresorus. Sargybiniai turi kontrolinius laikrodžius, kurie, išmušdami juostelėje tam tikros sagutės paspaudimo laiką, rodo, ar sargybiniai ėjo sąžiningai savo pareigas. Dažniausiai sagutė turi būti spaudžiama kas 15 minučių. Tresorų durys turi taip pat ypatingų įrengimų, kurie padaro tresorų atidarymą neįmanomą be tam tikro iš kalno nustatyto laiko, būtent, tresorų durys turi laikrodžius[22], kurių mechanizmas leidžia atidaryti duris tik iš kalno nustatytu laiku. Be to, patsai durų atidarymas yra sujungtas su tam tikru šifru, kurio paslaptį žino banke tik keli žmonės. Me-

[21] Daktiloskopija (gr. daktylos — pirštas, skopeo — žiūriu), mokslas apie žmogaus pirštų galutinių falangų linijas. Daktiloskopijos pagalba nustatoma asmens tapatybė.

[22] Tikrumo sumetimais, paprastai, du laikrodžiu, taip, kad jei vienas sugestų, tai antras vis dar eitų ir leistų atidaryti duris.

chaniniai ir elektriniai saugumo įrengimai duoda žinią sargybos viršininkui, jei tik kas atsitiktų ties tresorais. Duodami tresorams grėsiančio pavojaus signalai gali būti ne tik regimi, bet ir girdimi: ima rėkti sirena ar skambinti skambučiai. Jei kas mėgintų sugadinti saugumo įrengimus, jie tuojau automatiškai duoda pavojaus signalus. Saugumo įrengimai gali būti taip sutvarkyti, kad patsai prisiartinimas prie saugojamos vietos gali sukelti tų įrengimų veikimą.

II skyrius

BANKINIŲ OPERACIJŲ TECHNIKA

1. MOKĖJIMAMS TARPININKAVIMAS

Mūsų laikais mokėjimai atliekami įvairiais būdais, tačiau juos galima sutraukti į dvi pagrindines grupes: 1) mokėjimai gyvais pinigais[23]: monetomis, notomis ir popieriniais pinigais ir 2) mokėjimai bankiniais arba čekiniais pinigais[24]: čekiais, žiro atsiskaitymais, piniginėmis perlaidomis ir vekseliais. Mokėjimas yra ūkinis veiksmas, todėl jis turi būti pagrįstas ūkiškumo pradmeniu, būtent, mažiausiomis pastangomis bei mažiausiomis išlaidomis tenkinti kiek galima daugiausia reikalų. Todėl ir nurodytas dvi mokėjimų rūšis tenka vertinti ūkiškumo pradmens atžvilgiu. Tiesa, netenka abejoti, kad mokėjimas gyvais pinigais yra paprasčiausias, visai primityvus mokėjimo būdas, tačiau tiek privatinio, tiek tautinio ūkio požiūriu jis yra drauge ir brangiausias mokėjimo būdas. Kas moka gyvais pinigais, tas turi tuos pinigus pas save laikyti, neturėdamas iš jų ne tik jokio pelno, bet dar pakeldamas visus tokio laikymo galimus pavojus bei nuostolius. Be to, pačius pinigus reikia skaičiuoti, tikrinti ir gaišinti laiką visai neproduktingam darbui. Tą patį tenka pasakyti ir apie tą asmenį, kuris gauna mokėjimus gyvais pinigais. Negeriau tenka vertinti mokėjimą gyvais pinigais ir tautinio ūkio atžvilgiu: jis nereikalingai išpučia krašto pinigų apyvartą,

[23] Gyvi pinigai dažnai dar vadinami grynais pinigais, solutariniais pinigais (iš lot. solvo — moku, nes jais galutinai apmokama skola), valstybiniais pinigais, nes tie pinigai gaminami tiesiogiai pačios valstybės autoritetu. (Žr. plačiau mano „Pinigus", 250—251 psl.).

[24] Tos mokėjimų priemonės vadinamos įvairiais vardais: bankiniais pinigais, nes jie vartojami bankų tarpusavio atsiskaitymuose, čekiniais pinigais, nes tų visų mokėjimo priemonių ašis yra čekis. Be to, tie pinigai vadinami privatiniais pinigais, nes jie kuriami privatinių asmenų autoritetu, rašytiniais pinigais, nes jie nespausdinami, bet tik rašomi; žiriniais pinigais, nes jais daromi žiro atsiskaitymai; knyginiais pinigais, nes jie pasirodo banko knygose, kai mokamoji suma nuo mokėtojo sąskaitos nurašoma ir įrašoma į gavėjo sąskaitą.

kuri didina ūkiškai nevisuomet pagrįstus prekių paklausus ir tuo pačiu mažina pinigų pirkimo galią; dildo monetas ir greitai nuvalkioja notas bei popierinius pinigus; apsunkina papildomais darbais notų banką, kuris turi trumpu laiku keisti sudėvėtas notas naujais pinigais.

Priešingai, mokėjimas bankiniais arba čekiniais pinigais teikia nemaža asmeninių bei visuomeninių patogumų: pašalina reikalą laikyti privatiniuose namuose ar įmonių kasose gyvus pinigus; duoda galimybės bet kuriuo laiku įrodyti įvykdytą mokėjimą, nes banko knygos pasilieka tokio fakto nepaperkami liudininkai, ir todėl nebėra reikalo saugoti įvairius mokėjimų pakvitavimus; apsaugo gyvus pinigus nuo greito susidėvėjimo; sutaupo kraštui nemaža darbo laiko, kuris praleidžiamas mokant gyvais pinigais. Tačiau svarbiausi bankinių pinigų vartojimo padariniai pasireiškia taupymo skatinime, kapitalų kūrime ir planingame tų kapitalų naudojime ūkio reikalams. Kas vartoja bankinius pinigus, tas turi turėti banke sutaupytų pinigų, kurie, bankinio organizmo virškinami, virsta kapitalais. Kapitalai, planingai bankų metami į kraštą, virsta didele kūrybine krašto ūkio ir krašto kultūros jėga.

Pinigai, išsisklaidę smulkiomis sumomis po žmonių rankas, neturi dinaminės kūrybinės valios, tuomet jie yra tik tarpasmeninio ekonominio susisiekimo tarpininkai. Tie patys pinigai, paleisti į ūkinį kūrybinį darbą, gausiai laistomi žmogaus prakaitu, pradeda kurti naujas vertybes ir tuo pačiu jau pasidaro kapitalais. Bankai yra tie svarbiausi krašto ūkio centrai, kurie leidžia pinigus į ekonominį gamybos darbą, jie yra tie krašto ūkio smegenys, kurie, leisdami į kraštą pinigus, žiūri, kad tie pinigai dirbtų planingą, krašto ūkiui naudingą kūrybinį darbą. Tad kas vartoja bankinius pinigus, tas jau tuo pačiu prisideda prie krašto ūkio kūrybinio darbo. Juk ne be reikalo tas gilus kapitalizmo širdžių, bankų, žinovas Bagehot sako, kad finansinės anglų galybės priežasčių reikia ieškoti Anglijos bankų skryniose, kuriose guli jos žmonių santaupos.

Pirmoje vietoje tarp bankinių pinigų tenka statyti č e k į, nors gyvenime ne visuose kraštuose jis yra užėmęs tokią garbingą vietą. Pasakyti, kas yra čekis, nėra lengvas dalykas, todėl, tur būt, ir čekių įstatymai vengia čekio apibrėžimo[26]. Gal per daug nuo tiesos nenuklystume, jei pasakytumėm, kad čekis yra raštiškas tam tikra teisine forma sudarytas pavedimas nesąly-

[25] Žr. plačiau mano „Pinigus", 256—257; 264—278 psl.

[26] Čia liesime tiktai ekonominį čekių vaidmenį, palikdami visus teisinius čekių klausimus prekybinei teisei.

giškai išmokėti pavedime įrašytą pinigų sumą. Teisinė čekio forma reikalauja, kad čekyje būtų: 1) čekio pavadinimas, įrašytas pačiame rašto tekste to rašto kalba; 2) nesąlyginis pavedimas išmokėti nustatytą sumą; 3) vardas to, kuris turi mokėti (mokėtojas); 4) nurodymas vietos, kur mokėtina; 5) nurodymas datos ir vietos, kur čekis sudarytas; 6) parašas to, kuris išduoda čekį. Čekis gali būti išrašomas tiktai į bankininką. kuris turi kiekvienu metu čekio davėjo pinigų. Tarp bankininko ir čekio davėjo turi būti įsakmus ar tylus susitarimas, kuris leidžia davėjui išimti savo pinigus čekiu.

Žodžio čekis kilmė nėra visai aiški, nors ir neabejotinai angliška. Vieni norėtų išvesti čekio vardą iš žodžio to check — tikrinti, kontroliuoti, nes čekiniai išmokėjimai turėję būti tikrinami, kontroliuojami. kiti, atrodo, teisingiau čekio kilmę sieja su exchequer, kas reiškia iždinę[27]. Sakoma, karaliai duodavę valstybės iždinei raštinius įsakymus mokėti nurodytą sumą. Tie įsakymai buvę vadinami exchequer bill, iš kurių sutrumpinimo ir esąs kilęs cheque — čekis.

Istorinėje „Bankų" dalyje buvo minėta, kad pirmosios čekio užuomazgos siekia Babilonijos laikų. Jo pėdsakus galima pastebėti ir romėnų bei graikų bankinėje sistemoje. Viduramžiais, ypatingai jau naujųjų laikų išvakarėse, XV a., pasirodo Italijoje savotiška čekių rūšis, kuri išsivystė iš depozitinių operacijų[28]. Senovės flamų metraščiai rodo, kad čekiai buvę jau labai seniai vartojami Amsterdamo mieste ir buvę žinomi vardu bewijs. Vėliau, jau naujaisiais laikais, čekiai randa sau tinkamą dirvą t. v. kasininkų operacijose[29]. Reikia spėti, kad dar XVI a. viduryje čekiai iš Olandijos persikelia į Angliją, kur pagarsėję auksakaliai panaudoja juos savo operacijoms praplėsti. Tačiau pilno išsivystymo čekiai galėjo pasiekti tik tuomet, kai atsirado depozitiniai bankai ir atsiskaitymo rūmai, atseit, XVIII a. pabaigoje. Kai 1742 m. Anglijos Banko privilegija draudė depozitiniams bankams leisti laikytojui pristačius mokamas asignacijas, tai depozitiniai bankai, apeidami tą draudimą, įrašo klientui priklausomą sumą į savo knygas ir duoda jam tam tikrus formuliarus, kuriuos jis galėjo perleisti bet kuriam kitam asmeniui ir kurie buvo iš kliento sąskaitos apmokami pristačius bet kuriam laikytojui[30].

[27] Be to, exchequer gali reikšti iždo teismą, finansų ministeriją, kasą, piniginę. Atrodo, kad ir pati anglų žodžio cheque rašyba yra artimesnė žodžiui chequer, negu check.

[28] Žr., Bankai, I d., II sk., 2 §.

[29] Žr., Bankai, I d., III sk., 1 §.

[30] Todėl ir Anglija iki pat 1854 m. nežinojo vardinių čekių. Visi čekiai buvo laikytiniai, atseit, mokami laikytojui.

Pamažu mokėjimas čekiais taip įsigalėjo Britų salose, kad beveik kiekvienas anglas turėjo savo sąskaitą banke ir mokėjo čekiais savo skolas. Anglas visuomet nešasi smulkių monetų piniginę ir čekių knygutę. Kas Anglijoje moka čekiu, tas yra tikras gentleman[31]; kas moka gyvais pinigais, tas tėra tiktai man[32]. Anglijoje čekiams įsigalėti nemaža yra padėję patys bankai, kurie, ilgus metus nesaistomi beveik jokių įstatymų, apmokėdavo bet kuria forma išrašytus čekius, jei tik nekildavo abejonių dėl čekio davėjo parašo tikrumo[33]. Anglijos pėdomis nuėjo USA, kur nesigailima pastangų praplėsti čekio veikimo ribas. Tenai ir pradinėse mokyklose dėstoma bankinių pinigų naudingumas ir čekių vartojimo technika. Prancūzijoje čekiai neįgavo tokios reikšmės kaip anglosaksų kraštuose, nes prancūzai mėgsta savo notas ir, gal būt, jas perdaug dažnai vartoja mokėjimams. Tačiau Prancūzijos iždo organai gerai supranta bankinių pinigų naudingumą tautiniam ūkiui ir todėl savo iždinėse suteikė čekiui pilietybės teises: Prancūzijoje jau nemaža mokesčių sumokama čekiais. Vokiečių žemėse čekis neturėjo tokio pasisekimo, kaip kituose kultūringų tautų kraštuose. Vokietijoje čekį nusmelkė žiro atsiskaitymai, kurie visai teisingai vadinami vokiečių bankiniais pinigais.

Mūsų krašte čekis dar nesuskubo gerai prigyti, gal būt, svarbiausia dėl šių priežasčių: 1) mes neturėjome jokio čekių reikalus tvarkančio įstatymo; 2) mūsų žmonės nėra dar įpratę ne tik savo santaupas, bet ir laikinai laisvus pinigus laikyti bankuose; 3) mes visi dar nesame gerai persisunkę ta kapitalistine skaičiavimo dvasia, kuri, neniekindama ir mažmožių, visur ir visuomet siekia didžiausių pelnų; 4) pirmaisiais mūsų nepriklausomybės metais žmonių pasitikėjimas čekiais buvo kai kurių kredito įmonių piktam panaudotas, būtent, buvo išrašinėjami čekiai, kurie nebuvo apmokami, nes čekio davėjas neturėjo banke reikalingų čekiui apmokėti pinigų.

Paskutiniais laikais ir Lietuvoje pradeda rastis tinkamesnė čekių apyvartai įsigalėti dirva. Neminint kapitalistinės pelno ir nuostolių skaičiavimo dvasios, kuri užgriebia vis platesnius mūsų gyventojų sluoksnius, neaplenkdama ir mūsų sodiečių, tai didėjanti pinigų apyvarta, augą kredito įmonių depozitai, žymiai pakilusi mūsų kredito įmonių etika ir ypač 1938 m. rugsėjo 9 d. čekių įstatymas kuria ir mūsuose šviesesnes čekių

---

[31] Ponas, aukštesniojo luomo, geros šeimos, gero išauklėjimo ar aukštesnės visuomeninės padėties vyras.

[32] Žmogus, tarnas, darbininkas, kareivis, jūrininkas.

[33] Pasakojama, kad buvę apmokėti čekiai, išrašyti marškinių rankogalyje ar kiaušinio kiaute.

ateities perspektyvas. Mūsų čekių įstatymas yra priedas prie Lietuvos, Estijos ir Latvijos čekių įstatymui suvienodinti konvencijos, sudarytos 1938 m. bal. 9 d. Patsai to priedo tekstas yra surašytas pagal 1931 m. kovo 19 d. Ženevoje sudarytas tarptautines konvencijas čekių reikalu.

Čekiai gali būti įvairių rūšių. Pirmiausia, čekiai gali būti k r a š t o i r u ž s i e n i o. Tas priklauso ne nuo čekio mokėjimo, bet nuo čekio išrašymo vietos. Toliau, čekiai gali būti v a r d i n i a i. Jei čekis nustatomas mokėti įvardintam asmeniui su pastaba „ne įsakymu" arba su tolygia pastaba, tai jis yra vardinis čekis. Toks čekis gali būti perduodamas kitam asmeniui tik paprastojo perleidimo forma ir padariniais, atseit, toks čekis negali būti perleidžiamas indosamentu, arba perrašu. Jei čekis nustatomas mokėti įvardintam asmeniui su įsakmia pastaba, „įsakymu" arba be šitos pastabos, tai yra įsakytinis čekis. Toks čekis perduodamas perrašu ir todėl jis dar vadinamas perrašomuoju čekiu. Jei čekis nustatomas mokėti laikytojui arba įvardintam asmeniui su pažymėjimu „arba laikytojui" arba su kitu tolygu posakiu, yra laikytinis čekis.

Pagaliau, čekiai skirstomi į p i n i g i n i u s, s k e r s u o t i n i u s ir a t s i s k a i t o m u o s i u s. Piniginis čekis apmokamas kiekvienam teisėtam pristatytojui gyvais pinigais. Skersuotiniai čekiai turi dvi lygiagrečias skersines linijas (skersinius) priešakinėje čekio pusėje. Skersuoti čekį gali jo davėjas arba laikytojas. Skersavimas gali būti bendrinis arba specialinis. Skersavimas yra bendrinis, jei tarp dviejų skersinių nėra pažymėjimo arba yra pažymėta „bankininkas", arba kuris kitas tolygus posakis[34]. Skersavimas yra specialinis, jei tarp dviejų skersinių yra įrašytas bankininko vardas. Bendrinis skersavimas gali būti perdirbtas į specialinį, bet specialinis skersavimas negali būti perdirbtas į bendrinį. Skersinių arba pažymėto bankininko vardo išbraukimas laikomas nepadarytu. Čekį su bendriniu skersavimu mokėtojas tegali išmokėti tik bankininkui arba mokėtojo klientui, atseit, asmeniui, su kuriuo palaiko pastovius prekybinius santykius. Čekį su specialiniu skersavimu mokėtojas tegali išmokėti tik pažymėtajam bankininkui, o jei šis pats yra mokėtojas, tai tik savo klientui. Tačiau pažymėtasis bankininkas gali čekį inkasuoti pas kitą bankininką. Bankininkas tegali įsigyti skersuotinį čekį tik iš kurio savo klientų arba iš kito bankininko. Jis tegali jį inkasuoti tik šių, o ne kitų asmenų sąskaita. Atsiskaitomasis čekis yra toks čekis, kurio davėjas arba laikytojas

[34] Tokiu tolygiu posakiu paprastai laikomi žodžiai: „and company", „et compagnie" arba ir Co.

uždraudė jį išmokėti gyvais pinigais, įrašydamas priešakinėje čekio pusėje skersinį pažymėjimą „atsiskaitytinai" arba tolygų posakį. Šiuo atsitikimu čekis tinka tik įrašais atsiskaityti, būtent, kliento sąskaitą kredituoti, iš vienos sąskaitos į kitą perrašyti arba šiaip kurias sąskaitas išlyginti. Atsiskaitymas įrašais tolygus mokėjimui. Išbrauktas pažymėjimas „atsiskaitytinai" laikomas neišbrauktu. Vardiniai, skersuotiniai ir atsiskaitomieji čekiai lengviau apsaugojami nuo pavogimo ar pametimo, nes neteisėtas tokio čekio laikytojas ne taip jau lengvai tokiais čekiais gauna pinigus.

Bankinėmis mūsų įstatymas laiko tokias kredito įmones, kurios turi teisės „priimti pinigus sąskaiton ir trečiojo sąskaita atlieka mokėjimus", arba kitais žodžiais, kurios turi teisės ne tik imti indėlius, bet ir atidarinėti einamąsias sąskaitas ir tų sąskaitų savininkų įsakymais daro išmokėjimus. Bankininkas, į kurį išrašomas čekis, turi turėti laisvai pakeliamų čekio davėjo pinigų[35], tačiau tie pinigai nebūtinai jau turi būti davėjo į banką įnešti, jie gali būti tuo ar kitu būdu ir paties bankininko davėjui paskolinti. Čekis negali būti, kaip vekselis, akceptuojamas[36], nes tai prieštarautų pačiai čekių esmei. Čekis yra nesąlyginis pavedimas pristačius išmokėti nustatytą sumą, ir todėl čekio laikytojas, pristatydamas čekį, prašo išmokėti pinigus, bet ne akceptuoti čekį. Padarytas čekyje akceptinis (priimamasis) pažymėjimas laikomas neįrašytu. Tačiau, Pabaltijo valstybių, kaip ir vokiečių, įstatymai bent kiek sušvelnino tą griežtą nuostatą. Jeigu bankininkas, į kurį išrašytas čekis, davėjo pareikalavimu, įrašo čekyje patvirtinamąjį pažymėjimą, tai šiuo pareiškimu jis pasižada laikytojui išmokėti čekį; už išmokėjimą jis atsako taip pat davėjui ir perrašininkams. Bankininkas turi teisę daryti čekyje patvirtinamąjį pažymėjimą, jei pas jį yra laisvai pakeliamų davėjo lėšų.

Čekis, kaip jau buvo minėta, gali būti perduodamas kitam asmeniui perrašu. Perrašas turi būti nesąlyginis. Kiekviena sąlyga, nuo kurios jis priklauso, laikoma neįrašyta. Perrašas turi būti įrašytas čekyje arba prijungtame prie čekio lape, kuris vadinamas pratąsa. Perrašas turi būti perrašininko pasirašytas. Perraše naudininkas[37] gali būti nepažymėtas arba gali būti tik perrašininko parašas. Toks perrašas yra blanko[38] arba tuštinis

[35] Mūsų įstatymo 3 str. sako: „Čekis gali būti išrašomas tiktai į bankininką, turintį davėjo tvarkojamų lėšų...".

[36] Mūsų įstatymas vartoja žodį „priimams".

[37] Naudininkas, tas asmuo, kurio naudai čekis perrašomas.

[38] Blanko, iš italų bianco — baltas, bankinėse operacijose plačiai vartojamas žodis, kurio prasmė atitinka sąvokas: tuščias, nepadengtas, neribotas.

perrašas. Jis gali būti įrašytas tik atvirkščioje čekio pusėje arba pratąsoje. Perrašininkas atsako už išmokėjimą, jeigu nėra priešingos pastabos. Jis gali uždrausti toliau perrašyti, šiuo atsitikimu jis neatsako tiems asmenims, kuriems čekis yra vėliau perrašytas. Šiaip visi čekiu pasižadėjusieji asmenys laikytojui atsako solidariai. Laikytojas turi teisę ieškoti iš visų tų asmenų, kaip iš kiekvieno atskirai, taip ir iš kelių drauge, ir neverčiamas laikytis tvarkos, kuria jie yra pasižadėję.

Čekio mokėjimas gali būti apsaugotas laidu visai čekio sumai arba jo sumos daliai. Laidas duodamas čekyje arba pratąsoje. Jis išreiškiamas žodžiu „laiduota" arba kita tolygia formule ir laido davėjo pasirašomas. Čekis mokamas pristačius. Kiekvienas tam priešingas pažymėjimas laikomas nejrašytu. Čekis, išduotas ir mokėtinas tame pat krašte, turi būti pristatytas apmokėti per aštuonias dienas. Čekis, išduotas kitame krašte, o ne kur mokėtinas, turi būti pristatytas per dvidešimt arba septyniasdešimt dienų, destis, ar išduotoji ir mokamoji vieta yra toje pačioje ar kitoje pasaulio dalyje. Kiekvieno čekio, išskyrus laikytinį, išduoto viename, o mokėtino kitame krašte, gali būti išrašomi keli vienodi egzemplioriai, kurie turi būti sunumeruoti[39] pačiame čekio tekste; to trūkstant, kiekvienas egzempliorius laikomas atskiru čekiu. Vieno egzemplioriaus išmokėjimas atpalaiduoja nuo kitų mokėjimų, net ir tada, kai nebuvo nustatyta, kad šis mokėjimas panaikina kitų egzempliorių galiojimą.

Bankai, išrašę čekį, mokėtiną kitame krašte, paprastai praneša mokėtojui apie jo vardu išrašytą čekį. Toks pranešimas yra a v i z a[40]. Mūsų įstatymai, o taip pat ir kitų tarptautinės čekių konvencijos dalyvių — kraštų įstatymai nieko nesako apie avizą. Apyvartoje pasitaiko čekių, kurių išrašymo diena nurodoma vėlybesnė, negu faktiškai buvo. Tokiu būdu čekis pasidaro mokamas po tam tikro laiko ir virsta savo rūšies kredito dokumentu. Tokie čekiai sukelia nemaža sunkumų, nes nelengva išspręsti, kas reikia daryti, jei davėjas miršta prieš čekyje nurodytą dieną arba jei jis paskelbiamas neišsimokančiu skolininku, arba jei čekis žūva. Prieš tokius čekius imtasi kovoti. Ženevos „vienodo čekių įstatymo" konvencija, o jo pėdomis ir mūsų čekių įstatymas laiko ir tokius čekius mokėtinais pristačius, būtent, čekis, pristatytas mokėti prieš tą dieną, kuri nurodyta jo išduotąja data, mokamas pristatytąją dieną.

Čekio davėjas išrašo čekį gautame iš to banko, į kurį jis

---

[39] Turi būti įrašyta: pirmas, antras, trečias ...

[40] Iš pranc. aviser — pranešti, duoti žinią.

išrašo čekį, formuliare. Bankai duoda tiems klientams, kurie turi pas juos einamąją sąskaitą, visą tokių formuliarų knygutę. Formuliarai yra numeruoti, ir bankas pas save pažymi, kurie formuliarų numeriai kuriam klientui buvo duoti. Tas palengvina apmokamų čekių kontrolę. Jei kartais tokia čekių knygutė žūtų ar būtų pavogta, tai, skubiai pranešus bankui, tuojau sustabdomas žuvusiais numeriais čekių išmokėjimas. Pati knygutė turi būti laikoma saugioje vietoje, nes kitaip, jei knygutė būtų pavogta, sumažėtų banko atsakomybė už išmokėtus pavogtais čekiais pinigus. Kiekvienas čekio formuliaras turi savo šaknelę, kurioje čekio davėjas pažymi kam, kada ir kokiai sumai duoda čekį. Iš šaknelių duomenų vėliau klientas tikrina banko prisiųstą einamosios sąskaitos apyskaitą.

Banko tarnautojai, gavę pristatytą mokėti čekį, tikrina ne tik jo numerį, bet, svarbiausia, jo davėjo parašą. Jei čekio parašas pilnai atitinka čekio davėjo duotą bankui parašo pavyzdį, tai bankas nėra atsakingas ir tuo atveju, jei čekio parašas būtų padirbtas. Atsargumo sumetimais čekio davėjo parašų pavyzdžius laiko du tarnautojai ir kiekvienas jų skyrium tikrina pristatytą čekį. Jei kyla abejonių, tai parašų tapatumas tikrinamas per padidinamuosius stiklus, kurie, paprastai, parodo atsargiai, netikra ranka padirbėjo išvestą svetimą parašą. Kai čekiai išrašomi stambesnei sumai, tai kartais čekyje pažymimi kurie nors davėjo ir banko sutarti ženklai, kuriuos sužinoti parašo padirbėjui nėra jau taip lengvas dalykas. Banko tarnautojams per didelį apsileidimą nepastebėjus ir žymesnių skirtumų tarp duoto parašo pavyzdžio ir pristatyto mokėti čekio parašo, bankas atsako už aiškiai padirbtų parašu klientui padarytus nuostolius. Tokiu atveju bus banko tarnautojų nusikaltimas sąžiningo pirklio rūpestingumui.

Daug didesnio visuomenės pasitikėjimo negu čekiai, išrašyti privatinių asmenų, turi čekiai, duoti pačių bankų. Bankiniai čekiai USA pasirašomi kasininko, todėl ir patys bankiniai čekiai dažnai vadinami kasininko čekiais. Tokie čekiai bankų tarpe ir bankams artimuose prekybininkų sluoksniuose eina lygiomis su gyvais pinigais. Kaip gyvi pinigai, taip lygiai ir geri bankiniai čekiai kartais susilaukia mėgėjų juos padirbinėti, tat kiekvienas tokio čekio įgijėjas turi gerai apsižiūrėti, ypatingai, jei perrašininkas yra nepažįstamas asmuo, ar tas čekis yra ištikrųjų pasirašytas tų asmenų, kurie yra banko įgalioti pasirašinėti čekius.

Čekis negali parodyti viso savo ekonominio pajėgumo, negali išvystyti savo pilno ūkinio veikimo, jei jau pirmas jo laikytojas pristato jį bankui apmokėti ir pasiima iš banko gyvais pinigais visą čekiu priklausomą sumą. Šiuo atveju čekis bus

patarnavęs čekio davėjui ir čekio laikytojui, bet labai maža ką tenuveikęs tautiniam ūkiui. Čekis pradeda dirbti tikrai visuomeninį darbą, kai jis, perrašais eidamas per žmonių rankas, tarpininkauja ekonominiam žmonių susisiekimui. Atstodamas gyvus pinigus ir tuo pačiu mažindamas jų paklausus, čekis pasidaro tikru bankiniu pinigu. Tiesa, jo gyvenimas neilgas: 8, 20 ar daugiausia 70 dienų, ir pristatytas banko kasai mokėti jis virsta gyvais pinigais. Todėl čekis, be abejo, patarnavo krašto ūkiui, bet ta jo tarnyba buvo labai jau trumpa. Pagaliau, čekis pilnai atlieka savo tarnybą kraštui, jei juo gaunamoji suma visai neišimama iš banko gyvais pinigais, bet paliekama gulėti banke įrašyta į čekio laikytojo einamąją sąskaitą.

Jei čekio laikytojas neturi savo sąskaitos tame banke, į kurį buvo išrašytas jo laikomasis čekis, tai tas bankas, arba patsai tiesiogiai atsiskaitydamas su čekio laikytojo banku, arba pasinaudodamas notų banko žiro sąskaita, visai neliesdamas gyvų pinigų, perkelia čekiu priklausomą sumą į čekio laikytojo banką, kuris įrašo tą sumą į jo sąskaitą[41]. Bent kiek painesnis yra reikalas, kai čekio laikytojas atneša savo čekį ne į tą banką, kurio vardu buvo čekis išrašytas. Tokiu atveju bankas negali nei išmokėti, nei įrašyti į sąskaitą čekiu nurodomą sumą, nes jis nežino, ar čekis bus apmokėtas to banko, į kurį čekis yra išrašytas. Gali pasitaikyti, kad tame banke visai nėra čekio padengimo, atseit, čekio davėjas neturi tenai tvarojamų pinigų. Apsisaugodamas nuo galimų painiavų, bankas tokio čekio neįsigyja, bet tik inkasuoja, nebent čekį pristatęs laikytojas būtų bankui gerai žinomas asmuo arba pastovus banko klientas. Šiaip inkasuotas čekis pristatomas bankui — mokėtojui atsiskaitytinai apmokėti, ir tik tuo atveju krediuojama laikytojo sąskaita, kai pačiame banke ji čekio mokamąja suma jau buvo krediuota. Šiuo atveju bankai gali arba tiesiogiai atsiskaityti arba

[41] Abu bankai, atseit, bankas, į kurį buvo čekis išrašytas, ir bankas, kuriame čekio laikytojas turi savo sąskaitą, gali būti korespondentiniai bankai. Tuomet bankas, į kurį buvo čekis išrašytas, įrašo čekio sumą į čekio laikytojo banko sąskaitą arba, bankiniu terminu, krediuoja to banko sąskaitą ir prašo jo tokia pat suma krediuoti laikytojo sąskaitą. Jei tie du bankai nėra korespondentiniai bankai, tai jie gali pasinaudoti notų banko tarpininkavimu, nes visi bankai, paprastai, turi sąskaitas notų banke. Bankas, gavęs čekį iš tokio laikytojo, kuris neturi pas jį savo sąskaitos ir prašomas perkelti čekiu mokėtinus pinigus į tą banką, kur yra pristačiusio čekį laikytojo sąskaita, prašo notų banko jį nurašyti nuo jo sąskaitos čekiu mokamąją sumą arba, kitais žodžiais, prašo debetuoti jo sąskaitą ir tokia pat suma krediuoti čekio laikytojo banko sąskaitą, drauge pranešdamas čekio laikytojo bankui įvykusį jo sąskaitos notų banke kreditavimą ir prašydamas tokia pat suma krediuoti čekio laikytojo sąskaitą.

pasinaudoti notų banko žirine sąskaita bei atsiskaitymo rūmų tarpininkavimu. Be abejo, paprasčiausias kelias bus atsiskaitymo rūmai, kur bankai greitai išlygina visus tarpusavio piniginius reikalavimus[42].

Ne visa tai, ką kasdieninė žmonių kalba vadina čekiais, yra iš tikrųjų čekiai, griežta teisine ir ekonomine prasme. Čia, pirmiausia, tenka paminėti taip vadinamus k e l e i v i n i u s č e k i u s[43]. Asmuo, rengdamasis į kelionę ir nenorėdamas vežtis su savimi didesnę gyvų pinigų sumą, perka banke keleivinių čekių knygutę. Kiekviename čekyje, be davėjo vardo, čekio serijos bei numerio, yra atspausdinta ir čekiu mokėtina suma. Čekių knygutės pirkėjas banko tarnautojo akyse pasirašo čekio viršuje. Kai keleivis tokį čekį keičia gyvais pinigais, tai jis keitimo įstaigos tarnautojo akyse pasirašo čekio apačioje. Tarnautojas lygina viršutinį ir apatinį parašą, ir jei parašų tapatumas nesukelia jokių abejonių, iškeičia čekį gyvais pinigais. Dažnai dar papildomai patikrina ir keleivio pasą. Keleivių čekiai gali būti tautiniai ir tarptautiniai. USA kredito įmonių išduodami keleiviniai čekiai virto tarptautinių piniginiu dokumentu.

Keleiviniai čekiai yra patogūs keleiviui, nes jie apsaugoja jį nuo pavogimo ar pametimo nuostolių. Jei čekių knygutė dingsta, tuojau pranešama bankui, kuris įspėja visus savo korespondentus nebekeisti dingusių numerių čekių. Be to, kad gautų pasisavintais čekiais pinigus, reikia ne tik išmokti rašyti savininko pavardę, bet dar turėti ir jo pasą. Keleiviniai čekiai yra pelningi bankams, kurie verčiasi keleivinių čekių pardavinėjimu. Keleivis ne iš karto, bet pamažu, keliaudamas pardavinėja savo čekius. Kol tokių čekių pirkėjai įvairiose pasaulio dalyse pristato juos davėjui, išeina vėl nemaža laiko, kai tuo tarpu davėjas bankas verčiasi, nemokėdamas jokių palūkanų, keleivio įmokėtais pinigais. Dažnai pasitaiko, kad keleivis nesunaudoja visų pirktų čekių, tad sugrįžęs gali nesunaudotus čekius grąžinti ir gauti atitinkamą savo pinigų dalį.

Ar keleiviniai čekiai yra tikra teisine prasme čekiai, tuo klausimu buvo susirūpinusios vekselių ir čekių įstatymų suvienodinimo 1912 m. Haagos ir 1931 m. Ženevos konferencijos.

---

[42] Apie atsiskaitymo rūmų darbo techniką žr. I d. V sk. 2 §. Savo esme tas darbas visuose kraštuose, kur yra atsiskaitymo rūmai, yra vienodas.

[43] Keleiviniai čekiai pirmiausia atsirado USA, kur gavo ir vardą travellers check — keleivių čekis. Plačiausiai pasklidę yra American Express Company mėlynieji čekiai po 10, 20, 50 ir 100 $. Jie keičiami gyvais pinigais visame pasaulyje. Sakoma, kad keitimo vietų esama net 30 000. Panašius čekius duoda ir USA bankų sąjungos. Vokiečių žemėse keleivinius čekius duoda taupomosios kasos ir pašto įstaigos. Jie galioja tik krašto ribose.

Keleiviniai čekiai nukreipiami ne į vieną kurį mokėtoją, bet į gausius įvairių vietų mokėtojus, kurie yra dažniausiai duodančio tokius čekius banko korespondentais. Tos rūšies čekis bus ne tiek gal čekis, kiek vekselis, išrašytas į banko korespondentus. Be to, čekis yra pavedimas nurodytam bankininkui išmokėti čekyje įrašytą sumą, tuo tarpu keleivinis čekis yra ne kas kita kaip davėjo pasižadėjimas išmokėti čekyje įrašytą sumą tam, kas bus teisėtai tokį čekį įsigijęs. Keleivinis čekis gali būti laikomas jei jau ne savo rūšies vekseliu, tai ypatingos rūšies kredito laišku.

Be keleivinių čekių dažnai minimi p a š t o č e k i a i, kurie išrašomi į pašto įstaigas. Tokius čekius gali išrašyti asmuo, turįs pašto įstaigoje savo sąskaitą, pavesdamas paštui išmokėti iš tos sąskaitos čekyje nurodytam asmeniui ar įstaigai nustatytą sumą. Pašto čekis esti, paprastai, vardinis, todėl negali būti perleidžiamas paprastu perrašu, nors kai kurių kraštų įstatymai (Vokietijos) leidžia ir nenurodyti to asmens, kieno naudai išrašytas čekis (naudininko). Tokiu atveju pinigus gali gauti čekio laikytojas.

Pašto čekiai vartojami beveik visame kultūringame pasaulyje, bet labiausiai įsigalėjo vokiečių žemėse[44]. Savo sąskaitas pašte gali turėti fiziniai ir juridiniai asmens, taip pat ir visos valstybinės bei savivaldybinės įstaigos bei įmonės. Drauge su prašymu atidaryti sąskaitą reikia įnešti į tą sąskaitą bent minimalinę nustatytą sumą. Mokėjimai į sąskaitą gali būti daromi gyvais pinigais ir perkėlimais iš kitų sąskaitų. Kiekvienas asmuo ar įstaiga turi savo sąskaitos numerį. Palūkanos nemokamos. Pinigus galima paimti čekiais, perlaidomis ir žiro atsiskaitymais. Žiro atsiskaitymas daromas nemokamai, už perlaidas iš sąskaitos imamas kur kas mažesnis atlyginimas, negu už šiaip jau paprastas paštines perlaidas.

Pašto čekių institutas duoda iždo dispozicijai labai stambias svetimų pinigų sumas, už kurias nereikia mokėti jokių palūkanų. Čia glūdi didelė pašto čekių kraštui nauda, jei jau neminėti tų visų patogumų, kuriuos teikia jie tautiniam ūkiui lygiai su visais bankiniais čekiais. Ekonomisto požiūriu tektų pašto čekius laikyti, tikra to žodžio prasme, čekiais, tačiau įstatymai tų visų kraštų, kurie prisidėjo prie 1931 m. Ženevos konferencijos su-

[44] Pašte laiko savo sąskaitas virš vieno milijono žmonių, kurie 1936 m. padarė 141 milijardą RM čekinės apyvartos, kurios 84,8% ėjo be gyvų pinigų pakėlimo. Paskutiniais laikais ta apyvarta ne tik nesumažėjo, bet, žymiai pakilus pinigų kiekiui ir depozitų sumai, dar smarkiai padidėjo. Prancūzai tiktai nuo 1914 m. turi pašto čekius, kurių sąskaitoje dabar nuolatos guli virš 4 milijardų frankų.

kurto čekių įstatymų suvienodinimo konvencijos, pašto čekį nelaiko čekiu, nes jis nėra išrašytas į bankininką.

Antroji po čekių mokėjimams tarpininkaujanti bankinių pinigų rūšis bus *žiro atsiskaitymas*. Pati žiro operacija visais amžiais nuo pat gilios senovės buvo žinoma žmonijai, tačiau labiau įsigalėti jai teko tik naujaisiais, o ypatingai naujausiais laikais. Tiesa, ne visi kraštai vienodai pamėgo žiro atsiskaitymus. Anglosaksai bevelija verstis čekiais, kai vokiečiai plačiausiu mastu išvystė žiro operacijas, o lotynų padermės tautos beveik vienodai vartoja čekių ir žiro operacijas.

Žiro operacija savo paprasčiausia forma yra nuo mokančio asmens sąskaitos mokamosios sumos nurašymas, arba, kitais žodžiais, mokėtojo sąskaitos debetavimas, ir tos pačios sumos įrašymas į gavėjo sąskaitą, arba gavėjo sąskaitos kreditavimas. Bent kiek painesnis yra dalykas, kai mokėtojas ir gavėjas turi savo sąskaitas ne viename ir tame pačiame banke. Tokiu atveju bankai panaudoja visai tą pačią techniką, kurią jie vartoja, atsiskaitydami tarp savęs už pristatytus mokėti čekius, būtent, jei bankai palaiko korespondentinius ryšius, tai jie tiesiogiai atsiskaito, jei tokių ryšių nėra — tenka pasinaudoti notų banko ar atsiskaitymo rūmų tarpininkavimu[45].

Patys atsiskaitymo rūmai dažnai vadinami klyringo rūmais (angliškai — clearing house), todėl ir jų daroma operacija kartais vadinama klyringu. Nuo tokio piniginio, arba gal teisingiau, devizinio klyringo reikia skirti paskutiniais laikais finansiškai ir ūkiškai pakrikusių totalinių valstybių iniciatyva įsigalėjusį tarptautinį prekinį klyringą[46]. Klyringo operacija dažnai vadinama skontracija[47]. Klyringas arba skontracija pačia paprasčiausia forma bus toks bankų ar kitokių prekybos įmonių tarpusavio skolų išlyginimas, kai lieka sumokėti tik neišlyginamas skolų viršūnes, atseit, liekanas arba, kaip jas itališkai dažnai vadina, saldus. Pagaliau ir tie užsilikę saldai išlyginami notų bankų sąskaitose žiro atsiskaitymais. Skontracijos operacijoje galima

[45] Kokiu būdu tokios operacijos vykdomos, buvo kalbama aiškinant čekių operacijas. Žr. 334 psl.

[46] Prekinis klyringas bus tuomet, kai užsienio prekių importininkas sumoka prekių kainą ne tiesiogiai tų prekių užsienio teikėjui, bet savo krašto nurodytai tam reikalui įstaigai, paprastai, notų bankui, kuris surinktais tokiu būdu pinigais apmoka savo krašto eksportininkus, išvežusius prekes į tą kraštą, iš kurio buvo įveztos tos prekės, už kurias buvo įnešti pinigai į klyringo sąskaitą. Plačiau apie prekinį klyringą žr. mano „Piniguose", 317—318 psl.

[47] Skontracija — terminas, jau vartojamas viduramžių mugėse, kilęs iš italų scontro, reiškia tą patį, ką anglų clearing, pranc. riscontre arba virement des parties, lietuviškai — išlyginimas, kompensavimas, atsiskaitymas.

sau įsivaizduoti atsiskaitymo rūmus kaip tartum kokį asmenį, kuriam tam tikras žmonių ratas suvertė visas savo tarpusavio skolas. Dabar tas asmuo, atseit, atsiskaitymo rūmai, vienas skolas moka kitomis skolomis ir tik tas skolas liepia sumokėti, kurių nebuvo įmanoma išlyginti tarpusavio atsiskaitymu.

Bankinė perlaida gali būti vien tik tam tikra žiro operacijos rūšis ir gali būti visai savarankiška bankinė mokėjimams tarpininkavimo operacija. Bankinė perlaida bus žiro operacijos rūšis tik tada, kai siunčiamieji pinigai nei siuntėjo, nei gavėjo neišimami, bet tik nurašomi nuo vienoje krašto vietoje esamos sąskaitos ir paštiniu telegrafiniu ar telefoniniu banko tarpininkavimu įrašomi į kitoje vietoje esančią sąskaitą. Šiuo atveju tos visos operacijos esmė nė kiek nepasikeičia nuo to, ar tų dviejų vietovių sąskaitos yra vieno ir to paties banko, ar dviejų savarankiškų bankų žinioje. Nors vienu ir antru atveju operacijos esmė pasilieka tą patį, bet operacijos vykdymo technika kiekvienu atveju bus jau kitoniška. Jei perlaidos įmokamoji ir išmokamoji įstaiga yra to paties banko žinioje, tuomet įmokamoji įstaiga debetuoja siuntėjo sąskaitą, išmokamoji — gavėjo sąskaitą. Jei išmokamoji įstaiga yra kito banko žinioje, tuomet pasikartoja visos tos pačios atsiskaitymo galimybės, kurios buvo nurodytos čekinių ir žirinių operacijų atvejais.

Bankinė perlaida bus savarankiška mokėjimams tarpininkavimo operacija, jei darant perlaidą įmokami ir išmokami gyvi pinigai, atseit, jei siuntėjas ir gavėjas arba neturi banke savo sąskaitos, arba siunčiamų pinigų neima iš sąskaitos ir gaunamų nepalieka sąskaitoje. Tokios pat rūšies perlaida bus, kai viena kuri šalis, siuntėjas ar gavėjas, panaudoja gyvus pinigus. Šiuo atveju banko patarnavimas savo esme niekuo nesiskiria nuo pašto patarnavimo, tiktai stambesnėmis perlaidinėms sumoms yra žymiai pigesnis ir kai kuriuose kraštuose greitesnis, negu pašto patarnavimas. Kai daromos gyvų pinigų perlaidos, tai pats atsiskaitymas vyksta tiktai tarp bankinių įstaigų, kurios atsiskaito tuo pačiu būdu, kaip ir žirinėse perlaidose. Paprastai bankai daro nemokamai visas peraidas tiems savo klientams, kurie nuolat laiko bent nustatytą minimalinę sumą einamojoje sąskaitoje, jei perlaida siunčiama į to paties banko įstaigą.

Pagaliau bankai, tarpininkaudami mokėjimams, gali vartoti vekselius. Vekselis yra vertybinis popierius, kuriuo išrašąs asmuo nesąlygiškai pasižada tiesiogiai ar netiesiogiai įvardytam asmeniui arba pats išmokėti nustatytą pinigų sumą, arba paveda tai padaryti kitam. Jei vekselio davėjas pats pasižada mokėti, tuomet yra paprastasis arba solo vekselis, jei paveda kitam mokėti, tuomet yra įsakytinis vekselis[48]. Vekselis, kaip pats jo api-

brėžimas rodo, turi kai kurių bendrų privalumų su čekiais, tačiau savo visa esme bus tai du visai skirtinų rūšių vertybiniai popieriai. Čekis savo pirmykščia paskirtimi yra mokėjimo priemonė, kai vekselis, pirmiausia, yra kredito dokumentas. Čekio davėjas jau turi tuos pinigus, kuriuos paveda išmokėti, vekselio davėjas tų pinigų neturi, bet tikisi turėti vekselio mokėjimo dieną. Čekis visuomet mokamas pristačius, vekselis ne tik pristačius, bet ir per tam tikrą laiką po pristatymo arba dažniausiai griežtai nustatytu terminu. Čekis gali būti nustatomas mokėti laikytojui, kai vekselis paprastai mokamas tiesiogiai ar netiesiogiai įvardytam asmeniui[49].

Vekselis, kaip ir čekis, gali būti perleidžiamas perrašu, ir visi perrašininkai atsako už vekselio išpirkimą, todėl ir vekselis gali būti mokėjimo priemonė. Ir iš tikrųjų, dar viduramžiais, bet ypatingai naujaisiais laikais vekselis plačiai įsigali prekybininkų tarpe, kaip piniginių perlaidų ir mokėjimo priemonė. Vekseliai buvo vadinami tiesiog pirklių pinigais. Pirklys, turėdamas vekselį ir žinodamas ūkinį jo davėjo ir perrašininkų pajėgumą, pilnai pasitikėjo tuo vekseliu ir drąsiai juo mokėjo skolą savo kreditoriui[50]. Taip ėjo vekselis iš rankų į rankas, likviduodamas ištisos eilės žmonių skolos pasižadėjimus. Dar XIX a. buvo sakoma, kad vekseliai turi tokios pat reikšmės pinigų apyvartoje, kaip geležinkeliai prekių transporte ar telegrafas žinių persiuntime. Tiesa, vekseliu, kaip ir čekiu, teisine prasme, ne tiek mokama, kiek duodama mokėjimo sąskaita, būtent, vekseliu ir čekiu, kaip pasakytų Romos teisininkai, vykdoma ne „solutio", ne mokėjimas, bet „datio in solutionem" ar „solutionis causa", davimas mokėjimo sąskaita arba iš mokėjimo priežasties. Skola, apmokėta vekseliu ar čekiu, tik tuomet bus likviduota, kai vekselis ar čekis bus realizuotas. Tačiau toksai vekselio, kaip mokamosios priemonės privalumas, ilgus amžius netrukdė jam eiti „pirklinių pinigų" pareigas, jei tik vekselyje pasirašiusių asmenų vardai nekėlė abejonių dėl vekselio išpirkimo.

Nuo XIX a. pabaigos vekseliams, kaip krašto viduje mokėjimo tarpininkams, iškyla pavojingi konkurentai čekiai ir žiro atsiskaitymai. Čekiu ar žiro atsiskaitymu galima mokėti bet kurią sumą, tuo tarpu mokėtinos sumos vekselį reikia įsigyti. Gauti visuomet vekselį kaip tik tokiai sumai, kurią reikia mokėti, nėra jau taip lengvas dalykas. Be to, čekiu ar žiriniu atsiskaity-

[48] Plačiau apie vekselius žr. 2 §, Kredito teikimas.

[49] Vekselis gali būti nustatomas mokėti laikytojui Anglijoje, Japonijoje, Argentinoje ir USA.

[50] Jei būtų mokama savo paties vekseliu, tai būtų jau nebemokėjimas, bet kreditas.

mu skola tuojau likviduojama, nes čekis apmokamas pristačius, žirinis atsiskaitymas įvykdomas paprastu į knygas įrašymu, kai norint vekselį paleisti tolimesniems mokėjimams, reikia laukti tinkamos progos. Jei vekselio, kaip krašto mokėjimo priemonės, padėtis ir yra pašlijusi, tai jo reikšmė apskritai ekonominiam gyvenimui ne tik nesumažėjo, bet gal dar ir padidėjo: vekselis patikrina ir kuria kreditus, vekselis diskonto operacijose tarnauja trumpalaikėms investacijoms, vekselis atstoja įvairius kilnojamųjų ir nekilnojamųjų turtų įkaitus bei laidus. Juo labiau stiprėja, juo smarkiau plėtojasi, juo vis naujesnius gyvenimo ratus užgriebia kapitalistinė dvasia, vis didesnė, vis platesnė darosi ir vekselio veikimo dirva[51].

Bankai tarpininkauja ne tik savo krašto piliečių tarpusavio mokėjimams, bet ir prekybiniams savo krašto su užsieniais atsiskaitymams. Ekonomika moko, kaip susidaro vieno krašto mokėjimai kitiems kraštams ir atvirkščiai. Bankų mokslas turi susirūpinti, kaip tie mokėjimai vykdomi, arba kitais žodžiais, kaip sudaromas mokamasis balansas ir kaip padengiami to balanso likučiai, saldai[52]. Tie keliai, kuriais eina tarptautiniai mokėjimai, yra įvairūs ir gausūs, tačiau juos galima būtų suskirstyti dviem rūšimis: 1) neorganizuoti arba, kaip juos kartais vadinama, izoliuoti mokėjimai ir 2) organizuoti arba bankiniai mokėjimai. Neorganizuotus mokėjimus daro paskiri piliečiai, arba, nuvykę į užsienius, mokėdami savo krašto gyvais pinigais[53], arba savo krašte pasinaudodami pašto patarnavimais. Izoliuoti mokėjimai iki XIX a. pabaigos beveik išimtinai eidavo gyvais pinigais: keleivis mokėdavo monetomis ar notomis, paštas siųsdavo įvertintais siuntiniais krašto popierinius pinigus arba krašto notas.

1878 m. tarptautinė pašto konferencija Paryžiuje įgyvendino tarptautines pinigines perlaidas, kurios labai iš lėto ir ne vienu kartu visuose kraštuose prigijo. Atsiskaitymas už tokias perlaidas eina per tarptautinės pašto sąjungos centrą Berno mieste

[51] Tenka pastebėti, kad ir valstybinio kapitalizmo pagrindais tvarkomose SSS Respublikose vekselis veikia ne tik kaip kredito patikrinimas ir diskonto objektas, bet ir kaip atsiskaitymo priemonė. Vekselis yra, be abejo, labai tampriai susietas su bet kuria kapitalistinės santvarkos forma. Kol gyvens kapitalizmas, gyvens ir vekselis.

[52] Skirtumas visų vieno krašto mokėjimų ir įplaukų yra mokamojo balanso saldas, kuris gali būti aktyvus (įplaukos didesnės už mokėjimus) ir pasyvus (mokėjimai didesni už įplaukas). Aktyvus mokamasis balansas padengiamas aukso arba kapitalų įvežimu, pasyvus — išvežimu.

[53] Tas faktas, kad savo krašto pinigai pakeičiami banke ar bet kurioje keičiamoje kasoje, dalyko esmės nepakeičia. Mokėjimai vis vien daromi savo krašto pinigais.

ir daromas kiekvieną mėnesį žiro operacijos pagrindais. Jei kuris kraštas išsiuntė į kitą kraštą didesnei sumai perlaidų, negu kad pats buvo iš to krašto gavęs, tai mėnesio gale turi grąžinti tam kraštui visą tarpusavio atsiskaitymo saldą. Toks saldas apmokamas arba čekiu arba tiesiog įnešamas kuriame nors užsienio banke į krašto notų banko sąskaitą. Tokiu būdu Paryžiaus konferencija įnešė ir į neorganizuotą mokėjimų sistemą bankinių pinigų vartojimą. Paštinės perlaidos[54] vartojamos paprastai smulkesniems mokėjimams, nes stambių sumų siuntimas paštu brangiai kaštuoja, net ir tuo atveju, jei kur maksimalinė vienos perlaidos suma nėra nustatyta.

Organizuoti mokėjimai eina per bankus ir paprastai vykdomi bankiniais pinigais: 1) perlaidomis, 2) čekiais, 3) vekseliais ir 4) kontroliuojamos valiutos kraštuose dažnai prekiniu klyringu. Tenai, kur tos bankinės mokėjimo priemonės nebegali ištesėti arba kur jų vartojimas pasirodo per brangus, turi ateiti joms į pagalbą aukso lydiniai.

Užsienio perlaidos savo esme ir visa savo technika niekuo nesiskiria nuo krašto vidaus perlaidų. Siuntėjas, jei neturi krašto banke savo sąskaitos, atneša gyvus pinigus ir prašo juos pervesti į užsienio nurodytą vietą nurodytam asmeniui. Bankas siunčia laišku ar telegrafu, atitikdamas siuntėjo norą, savo korespondentui pavedimą išmokėti nurodytam asmeniui tokią tai sumą ir prašo išmokėta suma debetuoti jo sąskaitą. Panašiai, kai reikia siųsti perlaidą, elgiasi ir banko korespondentas. Jei vienoje ar kitoje pusėje susidaro saldas, tai jis dažniausiai išlyginamas pasiųstu čekiu arba pinigų perkėlimu iš kito korespondento sąskaitos. Jei bankas neturi savo korespondento toje vietoje, kur siunčiami pinigai, tai jis kreipiasi į tai vietai artimiausią korespondentą, kuris per savo skyrių arba per savo korespondentą, arba net per pašto įstaigą pristato pinigus adresatui. Jei adresatas turi pas korespondentą sąskaitą, tai gautos perlaidos pinigai įrašomi jam į sąskaitą.

Ypatinga užsienio perlaidų rūšis yra k r e d i t i n i a i l a i š k a i arba kreditiniai kelionės laiškai. Kredito laiškai yra greičiausiai kilę iš tų rekomendacijų, kurias bankai duodavo savo klientams, keliaujantiems į svetimus kraštus. Dar ir šiandieną kai kurių kraštų kreditiniai laiškai savo tekste tebeturi tokias rekomendacijas. Keliautojas, nusipirkęs savo krašte tokį kredito laišką, neima su savim grynų pinigų, bet kai jam prireikia lėšų, eina į kredito laiške nurodytą banką ir, pateikdamas kredito

[54] Paštas gali siųsti ir telegrafu, tas paštinės perlaidos esmės nepakeičia.

laišką, prašo išmokėti jam reikalingą sumą. Bendra išmokėtų pinigų suma negali prašokti kreditiniame laiške nurodytos sumos.

Kredito laiškai yra dviejų rūšių: specialiniai ir cirkuliariniai arba universaliniai kreditiniai laiškai. Specialiniuose kreditiniuose laiškuose nurodomi tie bankai, į kuriuos gali kreiptis keliautojas. Duodamas specialinį kredito laišką, bankas paima iš keliautojo tiek parašų, kiek jis nurodo vietų, kuriose jis ketina imti pinigus. Gautus parašus drauge su atitinkamais pranešimais bankas siunčia tiems bankams, kuriuose klientas turi gauti pinigus. Bankai lygina atsiųstus parašų pavyzdžius su atėjusio pasiimti pinigų keliautojo parašu ir, nustatę parašų tapatumą, išmoka prašomą sumą. Bankas, išmokėdamas pinigus, atžymi kredito laiške, kiek išmokėjo, ir išmokėtą sumą praneša kreditinį laišką išrašiusiam bankui. Universaliniuose kredito laiškuose nenurodomos vietos, kur keliautojas gali atsiimti savo pinigus. Jis gauna sąrašą tų bankų, su kuriais bendradarbiauja bankas, išrašęs kredito laišką. Šiuo atveju tiems bankams nesiunčiami jokie pranešimai, jokie parašų pavyzdžiai. Bankai lygina keliautojo parašą su jo parašu kredito laiške, reikalauja asmens dokumentų ir kartais dar daro daktiloskopinius patikrinimus, jei, žinoma, pačiame kredito laiške yra piršto antspaudas. Universaliniai laiškai duodami labai retai ir labai atsargiai, ir tai dažniausiai tik didžiųjų bankų. Kredito laiškai, paprastai, į skolą neduodami. Jie yra terminuoti. Terminui praėjus, jie nustoja galios. Nesunaudota kelionėje kreditinio laiško suma gali būti banke atsiimta.

Tam tikra kreditinių laiškų rūšis yra asmeninis akredityvas, kuris yra skirtingas nuo prekybinių akredityvų. Asmeniniai akredityvai yra vieno banko raštu duoti kitam bankui įgaliojimai atidaryti kreditą tam tikram asmeniui, iki tam tikros sumos įgaliojimą duodančio banko sąskaita ir atsakomybe. Kai kreditinis laiškas išrašomas į kelis arba net ir keliolika bankų, tai akredityvas nukreipiamas į vieną banką. Akredityvas, kad ir asmeninis, dažniausiai duodamas prekybos reikalams, tuo tarpu kreditinis laiškas paprastai tarnauja turizmo tikslams.

Nedaug kuo tesiskiria nuo perlaidos savo techniniu mokėjimo vykdymu ir čekis. Bankas, mokėtojo prašomas, išrašo čekį į savo užsienio korespondentą, kuris gautą čekį pasiunčia kreditoriui. Kreditorius, gavęs tokį čekį, gali perrašu perleisti jį kitam asmeniui ir gali jį pristatyti korespondentui apmokėti ar pateikti savo kuriam kitam bankui, kad šis išreikalautų iš korespondento čekiu priklausomą sumą ir įrašytų į jo sąskaitą.

Trumpai, čia gali pasikartoti tos visos operacijos, kurios buvo nurodytos vidaus čekių apyvartoje.

Seniausia, o gal ir paprasčiausia bankinė tarptautinių mokėjimų priemonė yra v e k s e l i s. Jei krašto pirklys yra skolingas užsienio pirkliui tam tikrą pinigų sumą ir jis gali krašte nusipirkti lygiai tokiai pat sumai užsienio vekselį, kuriuo koks nors užsienio pirklys turi mokėti kokiam nors krašto pirkliui, tai jis perka tą vekselį ir siunčia savo kreditoriui užsienyje. Užsienio kreditorius, pristatęs mokėtojui vekselį terminui suėjus, gauna iš savo tautiečio jam priklausančią iš krašto pirklio pinigų sumą. Šiuo atveju vekselis atliko didelį patarnavimą, nes, jei ne tas pirktas ir pasiųstas vekselis, būtų reikėję net du kartu siuntinėti pinigus: krašto pirklys būtų turėjęs siųsti pinigus savo užsienio kreditoriui ir užsienio skolininkas, kurio vekselį buvo pirkęs mūsų pirklys, būtų turėjęs siųsti į kraštą pinigus savo kreditoriui. Tuo būdu vieno vekselio pasiuntimu buvo vienu kartu likviduotos dvi skolos: viena krašte, kita užsienyje.

Jei krašto pirklys neranda laisvoje rinkoje tokiai sumai vekselio, kaip jam reikalinga, tai jis kreipiasi į bankus, prašydamas parduoti pageidaujamą vekselį. Jei bankas tokį vekselį turi, tai, atskaitęs už laiką iki mokėjimo termino palūkanas, parduoda jį krašto pirkliui. Jei ir bankas tokio vekselio neturi, tai krašto pirkliui nieko kito nelieka, kaip pirkti banke čekį ar daryti į užsienį bankinę perlaidą.

P r e k i n į k l y r i n g ą, kaip vieną naujausių tarptautinių atsiskaitymų priemonių, teko jau paliesti ir drauge nurodyti, kokia yra tos operacijos esmė bei vykdymo technika. Prekinis klyringas yra neišvengiamas mūsų dienų valiutinių suvaržymų padarinys. Kai vienas kraštas suvaržo valiutos laisvę, tai tas, be abejo, skatina ir kitus kraštus imtis prieš jį tokių pat priemonių. Vargu bet kuris kraštas lengva širdimi sutiks, kad jo kapitalai taip įstrigtų užsienyje, kad ne tik nebeduotų procentų, bet ir patys nebegalėtų grįžti. Tokiam kapitalų užsienyje „įšalimui" pašalinti daromos klyringo sutartys. Tokio klyringo mintis pirmą kartą kilo 1931 m. lapkrityje Pragos tarptautinėje devizų konferencijoje, kur austrai pasiūlė visų valstybių klyringą, kurio saldai būtų išlyginami Tarptautinių Mokėjimų Banko Bazelyje. Toksai bendras tarptautinis klyringas pasirodė neįmanomas, todėl reikėjo pasitenkinti dvišalinėmis klyringo sutartimis.

Organizuotas bankų mokėjimas eina paprastai perlaidomis, čekiais ir vekseliais, arba, trumpai vienu žodžiu, d e v i z o m i s[55].

[55] Iki pat XIX a. pabaigos deviza reiškė užsienio valiuta išrašytą ir užsienyje mokamą vekselį; nes tuomet beveik visos prekės tarptautinėje

Mokėjimas devizomis palengvina ir atpigina pinigų transportą, skubiai įvykdo patį mokėjimą ir žymiai sumažina įvairių nuostolių pavojus. Bet norint naudotis tomis patogiomis mokėjimo priemonėmis, reikia visuomet turėti devizų. Norint padaryti į užsienį perlaidą arba išrašyti čekį, reikia turėti užsienio banko sąskaitoje sudėtus užsienio pinigus tam, kad nupirktum krašte užsienio vekselį, reikia, kad užsienis būtų tokį vekselį išrašęs, atseit, būtų skolingas kraštui. Krašto devizų fondas nėra koks neišsemiamas šulinys. Tą devizų fondą, paprastai, kuria 1) prekių išvežimas, 2) užsieniui teikiamas darbas ar patarnavimai (transportas, pašto bei telegrafo patarnavimai, turistų išlaidos, draudimo premijos, prekybos komisiniai patarnavimai ir kitos panašios rūšies tarptautinės pajamos), 3) kapitalų kilmės pajamos (palūkanos už užsieniui suteiktas paskolas, duotų užsieniui paskolų grąžinimas, iš užsienio gaunamos paskolos ir t.t.). Tie visi devizų šaltiniai turi savo dugnus, kurie ekonomiškai silpnesniųjų kraštų visai jau nėra taip gilūs. Kai devizų šaltiniai pradeda sekti, tai devizų pasiūlai pradeda kristi, o devizų kursai — kilti[56], tuo pačiu, žinoma, krašto pinigų vertė smunka, nes jais tenka brangiau mokėti už užsienio pinigus, negu leidžia tų pinigų paritetas, arba jei tie pinigai nebeturi pariteto[57], tai brangiau, negu užsieninis jų kursas. Tokiomis sąlygomis, jei kraštas ir užsienis turi laisvą aukso valiutą, tai automatiškai pradeda veikti aukso punktai.

Aukso valiutos piniginis vienetas[58] yra tartum kokiu inkaru įkabintas į aukso dugną, ir todėl devizų pasiūlų ir paklausų banga gali jį svaidyti tik tam tikrose aukso punktų nurodomose ribose. Jei devizų kursų svyravimai pradeda eiti toliau už aukso punktų sienų, tuomet arba devizų vietoje atsi-

---

prekyboje buvo apmokamos vekseliais. Tuomet, apskritai, ir visas tarptautinis atsiskaitymas daugiausia ėjo tokiais vekseliais. XX a. pradėjo vekselį konkuruoti perlaidos ir čekiai. Po Didžiojo karo dėl pairusio tarptautinio pasitikėjimo vekselis nebeteko tarptautiniuose atsiskaitymuose senosios reikšmės, ir todėl pati devizų sąvoka įgavo daug platesnės prasmės. Dabar devizomis laikoma ne vien veksceliai, bet ir čekiai, pašto bei telegrafo perlaidos, o net ir užsienio notos. Telegrafinės perlaidos į USA dažnai vadinamos tiesiog kabeliais, nes jos eina povandeniniais kabeliais.

[56] Kursas yra toji išreikšta krašto pinigais kaina, kuria devizos perkamos ar parduodamos.

[57] Atseit, jei užsienyje yra popierinė, palaida ar tvarkomoji valiuta.

[58] Pinigai yra vertės matas. Matas gali būti tik kiekybiškai išreikštas. Kiekybė išreiškiama vienetais, tat vienetais išreiškiami ir pinigai. Pinigų kiekio vienetas vadinamas bendru vardu — pinigų vienetas. Pinigų vienetas gali turėti įvairius pavadinimus ir įvairų, nevienodą dydį. Taip, mūsų krašto pinigų vienetas yra litas, latvių — latas, vokiečių — markė, USA — doleris ir t.t. Žr. plačiau mano „Piniguose" 279—280 psl.

stoja auksas, arba trūksta inkaro grandinė, atseit, piniginio vieneto ir aukso saitai, krašto pinigai atsipalaiduoja nuo aukso ir pasidaro laisva valiuta. Aukso punktų veikimas geriausiai suprantamas iš pavyzdžio. Turiu mokėti skolą Vokietijoje. Galiu atsiteisti pirktomis Kaune devizomis arba pirktu Kaune aukso lydiniu, kurį, nugabenęs į Vokietiją, parduodu markėmis ir sumoku skolą. Svarstau, kas bus man pigiau: auksas ar devizos. Pasirodo pigiau devizomis. Perku Kauno banke čekį ir siunčiu į Vokietiją. Pasirodo, vokiečių markė yra pigesnė litais Kaune, negu auksu Berlyne. Mūsų litas stovi aukščiau aukso punktų, kitaip sakant, prašoko aukštutinį aukso punktą. Antra galimybė: apskaičiavus devizų ir aukso kainą, įskaičius į aukso kainą jo pervežimo iš Kauno į Berlyną išlaidas, pridėjus dar įpakavimo bei draudimo pinigus ir dar priskaičius procentų netekimo nuostolius už aukso kelionės laiką, pasirodo, kad man nesusidaro jokio skirtumo, — ar pirkti ir siųsti į Berlyną čekį, ar pirkti ir siųsti aukso gabalą. Tokiu atveju sakoma, kad litas stovi aukso punkte, atseit, yra lygu, ar pirkti ir siųsti devizas, ar auksą. Trečioji galimybė: pasirodo mokėti auksu man pigiau. Nešu litus į Lietuvos Banką, gaunu aukso gabalą, mokėdamas po vieną litą už kiekvienus 0,150 462 g (arba 6646,196 lt už kg aukso)[59], pirktą auksą gabenu į Berlyną, parduodu tenai, gaudamas už kiekvienus 0,358 422 g[60] vieną markę ir atsiteisiu skolą. Dabar sakoma, kad litas nusileido žemiau aukso punkto, litas stovi žemiau žemutinio aukso punkto, nes geriau yra pirkti markes auksu, negu litais. Priešingai, markė stovi Kaune aukščiau aukso punktų, nes litais ji yra Kaune brangesnė, negu auksu. Ketvirtoji galimybė: turiu dar šiokį tokį, tiesa, labai menką išskaičiavimą pirkti Kaune litais vokiečių devizas. Tokiu atveju sakoma, kad litas artinasi prie žemutinio aukso punkto.

Galima tą patį atvaizduoti ir priešinga operacija. Turiu gauti pinigų iš Vokietijos. Galiu paimti markėmis čekį ir parduoti jį Kaune arba gautas markes pakeisti Berlyne auksu, kursu 1 mk = 0,358 422 g, ir atgabentą auksą Kaune pakeisti litais, kursu 0,150 462 g = 1 lt. Jei vokiečių devizos pigios Kaune, tai man apsimoka gabent į Kauną auksą, nes litas stovi aukščiau aukso punkto, markė Kaune žemiau aukso punkto. Priešingai, jei markių devizos Kaune yra brangios, atseit, jei

[59] Piniginio vieneto įstatymu (1922 m. rugp. 18 d. „Vyr. Žin." 103 Nr.) vienas litas turi 0,150 462 g aukso. Vieną kg padalinę iš 0,150 462, gausime 6646,196. Tai yra t. v. mūsų valiutos monetų pėda.

[60] Viena markė įstatymais turi būti tiek verta, kiek yra verti 0,358 422 g aukso.

už devizas gausiu Kaune daugiau litų, negu už atgabentą atitinkamos vertės auksą, tuomet litas stovi žemiau aukso punkto, markė Kaune aukščiau aukso punkto. Trumpai suglaudus visus išvadžiojimus, reikia pasakyti: žemutinis aukso punktas yra tuomet, kai man patogiau savo krašto pinigais pirkti auksą ir juo atsiteisti užsieniui, gi aukštutinis aukso punktas yra tuomet, kai man pelningiau pirkti devizas ir mokėti užsieniui devizomis[61].

Kai skaičiuojama, kas pelningiau pirkti — auksas ar devizos ir mokėti auksu ar devizomis, tai žiūrima ne tik devizų rinkos kainų, bet ir aukso įpakavimo, pervežimo bei apdraudimo išlaidų ir procentų netekimo nuostolių. Pirkdamas auksą, sumoku notų bankui gyvus pinigus, tuo tarpu pirktas auksas, kol nueis į paskirtą vietą, neduoda man jokio pelno, — tad turiu procentų nuostolius. Veiksniai, kurie pabrangina auksu mokėjimą, nėra visiems kraštams ir visiems laikams vienodi, todėl ir aukso punktai nėra pastovus dydis. Aukso gabenimo išlaidos iš Lietuvos į USA bus daug didesnės, negu į Vokietiją, todėl ir lito aukso punktai su doleriu bus platesni, negu su vokiečių marke. Karo pavojaus laikais transporto draudimas žymiai pabrangsta, todėl tokiais laikais prasiplečia ir aukso punktai, nes tuomet mielu noru mokama už devizas brangiau, kad tik išvengtų aukso siuntimo. Pagaliau, aukso punktų ribos gali priklausyti ir nuo individualinių mokėjimo vykdytojų sąlygų. Vienas bankas gali turėti gulintį užsienyje jau seniau pirktą auksą, tuo tarpu kitas turi siųsti auksą iš krašto. Be abejo, kad pirmajam bankui bus kartais patogiau mokėti auksu, negu devizomis, tuo tarpu antrasis bankas gali dar turėti išskaičiavimo mokėti devizomis.

Savaime suprantamas dalykas, kad aukso punktų vaidmuo teturi reikšmės tiktai labai stambiems mokėjimams, kuriuos daro labai stambios prekybos bei pramonės firmos, didieji bankai arba patsai iždas. Smulkiems mokėtojams visuomet yra išskaičiavimo naudotis devizomis. Aukso punktų veikimas, kaip jau tų punktų pats pavadinimas rodo, tėra įmanomas tik aukso valiutoje, vis vien ar tai bus grynai aukso valiuta su aukso monetų apyvarta, ar tai bus aukso gabalų valiuta, ar tai bus, pagaliau, aukso devizų valiuta. Be to, tikras ir aiškus aukso punktų veikimas tėra galimas tik atviroje, laisvoje valiutoje, nes kontroliuojamos, nors ir aukso, valiutos punktai

[61] Aukso devizų valiutoje aukso punktai veiks netiesiogiai, atseit, per devizas, kurios gali būti pakeistos auksu.

priklauso nuo kontroliuojamosios instancijos[62] nuožiūros, būtent, priklauso nuo to, kuriomis sąlygomis ir kokia kaina ji duoda devizas ir auksą.

Palaidų, atseit, nesusietų su brangiaisiais metalais valiutų kursai gali turėti labai plačias svyravimo ribas. Tiesa, tokių devizų kursų kilimas yra, paprastai, varžomas pačios ekonominės bei politinės krašto padėties, nes jokios devizos negali turėti pasaulio rinkoje didesnių paklausų, negu leidžia krašto ekonominė ir politinė padėtis. Žmonės perka kurio nors krašto devizas arba dėl to, kad turi tam kraštui mokėti, arba dėl to, kad pasitiki to krašto padėtimi ir nori savo piniginius kapitalus paversti to krašto devizomis. Tie abu sumetimai turi savo ribas. Mokėjimai negali būti begaliniai. Jei laikinis pasitikėjimas traukia į kraštą svetimus pinigus, kurie neturi krašte ekonominių šaknų, tai pats kraštas pradeda jais kratytis. Tokie klajokliai kapitalai, tiek staiga ateidami, tiek staiga, pastebėję kurį nors pavojų, išbėgdami, yra kraštui pavojingi. Atėję jie sudaro infliacijos pavojų, išbėgdami — jie ištraukia staiga iš krašto apyvartos stambias sumas ir kuria defliacijos reiškinius[63]. Jei nesusietų su brangiaisiais metalais devizų kursų kilimą stabdo ekonominė bei politinė krašto padėtis, tai tokių valiutų smukimas gali nuvaryti jų vertę beveik iki nulio[64].

Kad apsaugotų savo krašto valiutą nuo tokios katastrofos tais atvejais, kada devizų paklausai yra dideli, bet pasiūlai maži, tai vyriausybės ir notų bankai papildo mažus devizų pasiūlus aukso lydiniais. Tokiais atvejais bankai pradeda vykdyti tarptautinius mokėjimus ne devizomis, bet vyriausybės ar notų bankų teikiamu auksu. Tokiai paramai krašto valiutai teikti sudaromi tam tikri fondai, kurie vadinami intervencijos[65] arba

---

[62] Pas mus Valiutų Komisija.

[63] Infliacijos likvidavimas, paprastai, yra defliacija. Defliacijos sąvoka nėra nusistovėjusi ir aiški. Dažnai defliacija vadinama pinigų apyvartos mažinimas kaip tik tuo metu, kada ne tik nesumažėjo, bet gal dar padidėjo prekių gamyba. Defliacija, mažindama pinigų pasiūlus, didina pinigų vertę ir numuša prekių kainas. Defliacija kartais siejama ir su biudžeto išlaidų mažinimu.

[64] Pokarinės vokiečių markės ir caristinio bei sovietinio rublio likimas — geriausias tam įrodymas.

[65] Intervencija, iš lotynų interventio, įsikišimas, tarpininkavimas. Pinigų ar kapitalų rinkoje intervencija reiškia vertybių pirkimą ne įdėti į tas vertybes turimus pinigus, bet palaikyti tų vertybių kainą. Panašiai, intervencija gali būti daroma tam, kad numuštų vertybių kursą. Jei nėra kitų pirklių, tuomet perka tas, kuris įsikiša, kuris yra suinteresuotas palaikyti perkamosios vertybės kainą.

išlyginamaisiais fondais[66]. Intervencijos fondai yra dažniausiai vyriausybės žinioje. Paprastai, sutartinai su intervencijos fondu veikia ir notų bankas.

Kai nepasitikima intervencijos fondo pajėgumu arba neturima devizų ar aukso tokiam fondui sukurti ir todėl bijoma, kad krašto valiuta gali susmukti, tai įvedama valiutos kontrolė. Jei išlyginamojo fondo veikimas žymiai pasunkina bankams vykdyti tarptautinius mokėjimus, nes sunku iš anksto pasakyti, kurią dieną koks bus krašto pinigų kursas, ir todėl bankai nežino, kokios vertės pinigus jie gaus ir kokios vertės pinigais jie turės mokėti, tai valiutos kontrolė atima iš bankų visą tarptautinių mokėjimų vykdymo politiką. Banko vadovybė vykdo tik techninį tarptautinių atsiskaitymų darbą, kai visų tų atsiskaitymų mechanizmo vairą paima į savo rankas valiutos komisija.

Bankinėmis mokėjimo priemonėmis: perlaidomis, čekiais ir vekseliais, o taip pat lygiai ir aukso lydiniais bankai tiesiogiai tarpininkauja mokėjimams, bet yra dar ir tokių bankinių operacijų, kuriomis bankai netiesiogiai tarpininkauja mokėjimams. Tokios operacijos bus: inkasas, prekyba devizomis, brangiaisiais metalais ir dividendiniais bei procentiniais popieriais.

Bankai, turėdami vekselių, čekių perlaidų, procentinių ir dvidendinių popierių, važtaraščių ir įvairių kitų skolos pasižadėjimo bei piniginių dokumentų stambius portfelius, turi ir atitinkamą aparatą, kad tų įvairių dokumentų mokėjimo terminams suėjus gautų priklausomą pinigų sumą. Panaudodami tą patį, jau esantį, aparatą, bankai už tam tikrą atlyginimą inkasuoja, atseit, priima į kasą savo klientų ir vietinių bei užsieninių korespondentų įvairius skolos bei pinigų mokėjimo dokumentus ir pristato juos apmokėti. Paskirų dokumentų inkasas bankui neatsieina brangiai, nes tą operaciją bankas atlieka drauge su savo nuosavais ir kitų inkasavusių pristatomais mokėti dokumentais. Pasinaudoti banko tarpininkavimu dažnai yra pigiau, negu tai darytų patsai dokumento savininkas. Be to, skolininkai dažnai geriau moka skolą per banką, negu pačiam kreditoriui. Skolos nemokėjimas bankui reikalaujant pasidaro tartum viešas dalykas, nes bankai tokiam apsileidusiam skolininkui neduoda naujų ir uždaro jau seniau leistus kreditus. Pati inkaso operacija nesudaro bankui jokių pavojų, nes bankas

[66] Išlyginamieji fondai, nes išlygina valiutos kursų svyravimus. Tuo vardu, bene, pirmieji pavadino savo intervencijos fondą anglai, norėdami iškelti, kad jų svaras nereikalingas palaikyti intervencijos priemonėmis, nes svarą palaiko patys svaro paklausai. Kadangi tie paklausai nėra vienodi (vienu laiku jie yra didesni, kitu — mažesni), tai ir svaro kursas turi svyruoti. Kaip tik tokius svyravimus ir išlygina intervencijos fondas.

atsako tik už sąžiningą komisininko pareigų atlikimą. Bankas turi patikrinti inkasuojamus dokumentus, pristatyti terminui suėjus už mokėjimą gautus pinigus, atskaičius savo išlaidas bei komisiją[67], dokumento savininkui. Jei pristatytas mokėti dokumentas neišperkamas, tai jis protestuojamas[68], žinoma, jei teisinis dokumento pobūdis leidžia jį protestuoti.

Kartais bankai inkasuojamų dokumentų sąskaita duoda savo stambesniems nuolatiniams klientams avansus, kuriuos su palūkanomis atsiima, kai dokumentai būna išpirkti. Iš pačios inkaso operacijos tiesioginio pelno bankas daug negauna, tačiau turi nemaža netiesioginės naudos. Inkaso komisijos dydis priklauso ne tik nuo inkasuojamuoju dokumentu reikalaujamos sumos didumo, bet ir nuo dokumento mokėjimo vietos. Jei dokumentas mokamas toje pačioje vietoje, kur yra jį inkasavęs bankas, tai komisija bus mažesnė. Bankai su savo stambesniais klientais atsiskaito vieną kartą į mėnesį, tad per tą visą laiką bankai, nemokėdami jokių palūkanų, gali verstis svetimais pinigais. Tie pinigai pasiekia žymių sumų, jei bankas turi pastovų stambų inkasuojamųjų dokumentų portfelį. Be to, inkasuojami dokumentai teikia bankui naudingų žinių apie įvairių firmų ir asmenų įsiskolinimą ir tų firmų bei asmenų prekybinius tarpusavio ryšius. Kartais pasitaiko bankui užmegzti ir kitų prekybinių ryšių su inkasuotų dokumentų mokėtojais ir tokiu būdu įsigyti sau naujų klientų.

Jei vieną kartą inkasuotas dokumentas tam, kad galėtų pasiekti mokėtoją, turi būti dar ir antru atveju inkasuojamas, tai turime netiesioginį inkasą[69]. Jei dokumentas yra mokamas tokioje vietoje, kur nėra notaro, kuris galėtų reikalui esant protestuoti, tuomet inkasuojąs bankas nusiima atsakomybę už protesto sudarymą, ir jei vis dėlto inkasuotojas reikalauja tokį dokumentą inkasuoti, tuomet jis pats ir atsako už protesto praleidimą. Su dokumentų inkasu artimai yra susietas vekselio d o m i c i l i a v i m a s[70], atseit, nurodymas vekselyje mokėjimo vietos, kuri yra skirtinga nuo mokėtojo gyvenamosios vietos. Nurodomoji mokėjimo vieta yra, paprastai, bankas. Domicilia-

[67] Komisija — atlyginimas bankui už komisinius patarnavimus. Šiaip visi banko atlyginimai už patarnavimus yra provizijos.

[68] Protestas yra įstatymais nustatyto valdininko (paprastai notaro) sudarytas raštu aktas, kad vekselio ar čekio įstatymais pagrįstas reikalavimas nebuvo įvykdytas.

[69] Pavyzdžiui, Deutsche Bank inkasuoja Lietuvos Banke vekselį, mokamą Darbėnuose, kur nėra Lietuvos Banko skyriaus. Lietuvos Bankas inkasuoja tą vekselį Darbėnų Smulkaus Kredito Draugijoje, kuri pristato jį mokėti.

[70] Domiciliavimas, iš lotynų domicilium — gyvenamoji vieta.

vimas gali būti daromas tik banko sutikimu ir už tam tikrą bankui atlyginimą. Mokėtojas turi žiūrėti, kad vekselio išpirkimui reikalinga suma, t. y. vekselio padengimas, mokėjimo dieną būtų banke. Vekselis domiciliuojamas dažnai tais atvejais, kai mokėtojas gyvena tokioje vietoje, kur nėra notaro, kuris, vekselio neišpirkus, galėtų jį protestuoti, arba kai gyvenamoje mokėtojo vietoje nėra ir banko, kuriame būtų galima vekselį inkasuoti. Vekselių domiciliavimas įneša ne kartą painiavų į komercinius žmonių santykius. Tokių painiavų išvengimui tarptautinės 1931 m. Ženevos konferencijos sukurtas „Vienodas įsakytinių ir paprastųjų vekselių įstatymas" nebeturi teisinio domiciliavimo instituto.

Bankai savo ir savo klientų sąskaita varo devizų, atseit, užsienio vekselių, čekių, laiškinių ir telegrafinių perlaidų bei akredityvų prekybą. Ta prekyba yra gyva ir pelninga bankų veikimo sritis, bet drauge reikalaujanti ir didesnio rūpestingumo, didesnio uolumo, negu bet kuri kita bankinio darbo sritis. Todėl ir pati devizų prekyba pavedama daugiau išsilavinusiems, labiau apsukriems tarnautojams. Bankas, pirkdamas iš klientų devizas, turi pakelti dvigubą riziką: kurso ir kredito, nes devizų kursas gali nusmukti, ir pati pirktoji deviza gali pasilikti nerealizuota[71]. Kredito rizikai sumažinti bankai, pirkdami devizas, tiktai tuomet tesumoka klientams pinigus arba tik tuomet teįrašo priklausomą sumą į jų sąskaitą, kai gauna iš savo korespondentų pranešimą, kad pinigai už pasiųstąjį dokumentą jau įplaukė. Jei devizų pardavėjai yra bankui gerai žinomi ir gali savo turtu atsakyti už parduodamą devizą, tai bankas gali jiems išmokėti pinigus, ir nelaukdamas korespondento pranešimo, tačiau tai daro su įsakmiu arba tyliu rezervu — „jei dokumentas bus apmokėtas". Jei pasirodytų, kad pasiųstas dokumentas nėra apmokėtas, tai pardavėjas turi grąžinti bankui ne tik gautus pinigus, bet ir visas banko išlaidas.

Šiandieną beveik visame pasaulyje devizų prekyba eina telegrafinėmis perlaidomis. Didžiųjų biržų paduodami devizų kursai yra faktiškai telegrafinių perlaidų kursai. Šiuo atveju išimtį sudaro, be Lietuvos, Lenkija, Latvija ir Estija, kur devizų prekyba eina daugiausia čekiais ir devizų kursai yra čekių kursai. Devizų prekyba, paprastai, eina krašto valiuta, atseit, devizos perkamos ir parduodamos savo krašto pinigais. Didžiosios pasaulio pinigų rinkos daro kartais ir t. y. „uzancinius sandėrius"[72],

[71] Neišpirktas vekselis, neišmokėtas čekis, perlaida ar akredityvas.

[72] Uzancais, iš lotynų, usus — paprotys, vadinami prekybiniai biržos papročiai, turintieji įstatymų galias. Uzancinė devizų prekyba yra

kurie, aplenkdami krašto valiutą, vieno svetimo krašto devizas keičia kito svetimo krašto devizomis. Devizomis mūsų laikais laikomos ir notos bei popieriniai pinigai. Seniau prekyba notomis ir popieriniais pinigais buvo svarbi bankinio verslo šaka. Mūsų čekių, telegrafinių perlaidų, kreditinių laiškų ir akredityvų amžiuje notų ir popierinių pinigų prekyba nebeteko savo senosios reikšmės. Jei kada bankuose perkami dar gyvi pinigai, tai tik pirmiesiems smulkiems į svetimą kraštą įvažiavus reikalams. Šiaip gyvų pinigų prekyba verčiasi pasienio ar didesnių miestų stočių keičiamosios kasos. Nei tų kasų apyvarta, nei jų pelnas nėra dideli, nes, paprastai, keičiamos smulkios sumos.

Bankai dar netiesiogiai tarpininkauja mokėjimams, prekiaudami aukso ir sidabro lydiniais. Tie lydiniai turi būti tam tikro tarptautinėje prekyboje nusistovėjusio svorio ir grynumo. Aukso lydiniai gali būti dvejopo svorio: 6,345 kg ir 12,440 kg. Sidabro gabalų svoris yra 31,255 kg. Aukso ir sidabro lydinių grynumas $^{900}/_{1000}$. Šiuo atžvilgiu išimtį sudaro standartiniai[73] Anglijos aukso ir sidabro lydiniai. Anglijos aukso grynumas yra $\frac{916^{2}/_{3}}{1000}$; sidabro grynumas — $^{925}/_{1000}$.

Brangiųjų metalų prekyba jau nuo XX a. pradžios vis labiau koncentravosi notų bankuose, kurie turėjo prievolės keisti savo notas aukso monetomis ar aukso lydiniais. Depozitiniai bankai aukso ir sidabro prekyboje pasidarė tik tarpininkai tarp notų bankų ir krašto gyventojų. Anglijoje, be Anglijos Banko, aukso ir sidabro prekyba pateko į rankas kai kurių stambių privatinių bankų ir šiaip prekybos namų. Kai nuo 1931 m. prasidėjo didžioji pasaulio monetinė suirutė, pagyvėjo ir aukso prekyba. Žmonės bankams tarpininkaujant pradėjo pirkti auksą tezaurizavimui. Bankai pirkdavo rinkos svorio aukso lydinius ir, supiaustę smulkesniais gabalais, pardavinėdavo savo klientams, kurie nepajėgdavo įpirkti viso lydinio. Pagaliau, paskutiniaisiais laikais auksas buvo perkamas ne tik tezaurizavimo, bet ir spekuliacijos reikalams. Vienas ir antras reikalas, atseit, tezaurizavimas ir spekuliacija, yra lygiai kenksmingi tautiniam ūkiui. Tezaurizuotas auksas nebedirba jokio ūkiškai kūrybinio darbo, jis yra laikinai miręs tautos ūkiui, nes jis neduoda jokio pelno nei pačiam taupytojui, nei tautos ūkiui. Auksas, virtęs spekuliacijos objektu, pasidaro kovos įrankiu prieš krašto pinigus, nes

---

vienų devizų keitimas kitomis devizomis (svarų čekio keitimas dolerių čekiu).

[73] Standartinis auksas ar sidabras tai bus tokio grynumo auksas, iš kurio gaminta anglų sovereignai (suverenai — svaro moneta) ir iki 1816 m. pilnavertės anglų sidabro monetos.

žmonės, spekuliacijos tikslams pirkę aukso, deda visų pastangų, kad krašto pinigų vertė smuktų. Kai krašto pinigai smunka, spekuliantų pirkto aukso kaina krašto pinigais vis kyla. Todėl visų kraštų valdžios griebėsi daugiau ar mažiau griežtų priemonių prieš aukso tezaurizavimą ir auksu spekuliaciją. Šiandien visur aukso prekybą ar tai įstatymais, ar tai tam tikrais vyriausybių ar notų bankų patvarkymais yra suvaržyta ir todėl nebesudaro svarbaus depozitinių bankų prekybos objekto.

Pagaliau, bankai netiesiogiai tarpininkauja mokėjimams, pirkdami ir parduodami procentinius bei dividendinius popierius ir įvairias kitas pinigines vertybes. Kas nori procentinius ar dividendinius popierius pirkti ar parduoti, tas kreipiasi į banką. Bankas šiuo atveju gali dviem būdais patenkinti savo klientų norus: 1) veikdamas kaip savarankiškas pirklys ir 2) veikdamas kaip komisininkas. Kai bankas veikia savarankiško pirklio teisėmis, tai jis parduoda sutarta tvirta kaina procentinius ar dividendinius popierius ir tokia pat kaina tuos popierius perka. Kiekvienas bankas, paprastai, turi t. v. „langelio operacijoms“[74] tam tikrą procentinių ir dividendinių popierių portfelį. Tačiau tokių popierių portfelis neturi būti labai jau didelis, nes tas galėtų pakenkti banko likvidumui[75]. Didesnį vertybinių popierių portfelį[76] parduoti, ypač sunkios ūkio depresijos laikais, nėra lengvas dalykas. Savarankiško pirklio teisėmis bankai perka ir parduoda tokius vertybinius popierius, kurių kursai, palyginti, maža tesvyruoja, būtent, valstybės bei savivaldybių paskolų lakštus ir ipotekinių bankų įkaitinius paskolų lakštus. Šiuo atveju nelaukiama dienos biržos kurso pranešimo, bet tuojau sumokami pinigai ir gaunami pirkti vertybiniai popieriai. Tokiu pat būdu perkami ir parduodami tie vertybiniai popieriai, kurie biržoje nėra oficialiai parduodami, arba, kaip sakoma techniniu biržos terminu, nėra biržoje kotiruojami bei notuojami. Tos rūšies popieriai yra nenotuojamos arba nukotiruojamos vertybės.

---

[74] Atseit, operacijoms, kurios atliekamos ne biržoje, bet pačiame banke, ties jo operacijų langeliais.

[75] Likvidumas — pajėgumas laiku ištesėti visus savo pasižadėjimus.

[76] Vertybiniai popieriai yra tokie dokumentai, kurių teikiamos teisės negali būti vykdomos be pačių dokumentų pristatymo arba bent turėjimo. Teisių įrodymui reikia tiktai turėti patį dokumentą. Kas kelia ieškinį, pagrįstą vertybiniu popieriu, tas turi tik pristatyti popierių ir neturi reikalo aiškinti bylos esmę. Plačiausiąja prasme, vertybiniais popieriais bus vekseliai, čekiai, konosamentai, geležinkelių važtaraščiai, sandėlių liudijimai, dividendiniai ir procentiniai popieriai. Siaurąja prasme, vertybiniai popieriai bus dividendiniai ir procentiniai popieriai. Pastarąja prasme čia jie ir vartojami.

Bankas gali veikti vertybinių popierių prekyboje ne kaip savarankiškas pirklys, bet kaip tarpininkas — komisininkas. Kliento ir banko sandėris nustato, ar bankininkas veikia kaip savarankiškas pirklys, ar kaip komisininkas. Kaip komisininkas bankas turi rūpintis atlikti prisiimtas operacijas ko geriausiomis sąlygomis. Klientas laiko bankininką patikimu žmogumi, kuris yra pasiryžęs saugoti jo interesus. Kai bankininkas veikia ir kaip kliento komisininkas, tai ir tuomet klientui vis vien, iš ko bankininkas perka ar kam parduoda kliento užsakytas nupirkti ar įteiktas parduoti vertybes. Paprastai patsai klientas negali turėti vertybinių popierių pirkimo ar pardavimo reikalų su tais asmenimis, iš kurių jo įgaliotas bankininkas jam perka ar kuriam parduoda jo vertybinius popierius, nes klientas, nebūdamas biržos narys, negali įeiti į vertybinių popierių rinką. Pagaliau, dažnai klientas ir nenori turėti jokių pirkimo pardavimo reikalų su biržos žmonėmis. Tie sumetimai ir nusveria, kad ir komisinėse vertybinių popierių prekybos operacijose bankininkas veikia ne kaip kieno kito įgaliotinis, bet kaip savarankiškas pirklys, daręs pirkimo bei pardavimo operacijas, arba, kitais žodžiais, bankininkas ir komisinėse operacijose veikia savo vardu. Komisines vertybinių popierių prekybos operacijas savo vardu bankininkas daro tik su tais popieriais, kuriems birža nustato kursus, nebent patsai klientas būtų kitaip nustatęs.

Tačiau ir tais atvejais, kai bankininkas veikia savo vardu, jis vis dėlto pasilieka kliento komisininkas, nes kliento pavedimu daromose pirkimo pardavimo operacijose jis veikia kaip kliento įgaliotas patikimas asmuo. Bankininkas, ir veikdamas savo vardu, turi žiūrėti kliento interesų ir paisyti jo nurodymų, ypačiai kliento nustatytų vertybinių popierių kurso ribų arba, bankiniu terminu, laikytis l i m i t o[77]. Veikdamas ir savo vardu, bankininkas negali pasirinkti prekybos operacijos vykdymui tokio laiko, kuris jo paties, kaip savo verslo specialisto, nuomone yra jo įgaliotojui nepatogus. Kultūringų kraštų įstatymai rūpinasi apsaugoti klientų interesus įvairių įstatymų bei patvarkymų nuostatais, kurie pasunkina bankininkui išnaudoti biržos kursų svyravimus kliento nenaudai[78].

[77] Limitas, iš lot. limes, limitis — riba. Bankininkas pirkdamas negali brangiau mokėti, negu komitento buvo nustatyta, parduodamas negali pigiau atiduoti, negu komitento buvo leista.

[78] Biržoje per vieną dieną praeina bent penki kursai: pradedamasis kursas, trijų tendencijų kursai (tendencija, tendo — įtempti, siekti — siūlymas pirkti ar parduoti kotiruojamas vertybes) ir baigiamasis kursas. Bankininkas, pirkdamas ar parduodamas, gali pasirinkti sau patogesnį kursą, tačiau tas kursas jokiu atveju negali būti klientui blogesnis, negu oficialiai skelbiamas baigiamasis kursas.

2. KREDITO TEIKIMAS

Kreditas, iš lotynų žodžio credere — tikėti, reiškia pasitikėjimą. Paskolą teikiąs asmuo pasitiki, kad skolininkas sutartu laiku sumokės palūkanas ir grąžins paskolintą sumą. Pasitikėjimas yra būtina kredito sąlyga, tačiau nesudaro pačios kredito esmės. Juk toks pasitikėjimas yra beveik kiekvieno ūkinio veiksmo pagrindas: imu pinigus, nes pasitikiu jais galėsiąs įsigyti reikalingų dalykų ar gauti norimų patarnavimų, gaminu prekes, pasitikėdamas jas pelningai parduoti. Pasitikėjimo sąvoka yra daug platesnė, negu kredito sąvoka. Be to, pati viena pasitikėjimo sąvoka dar nepagauna visų esminių kredito teikimo veiksnių. Nemaža ekonomistų kredito esmę nori matyti tame, kad sutartyje numatytas atsiteisimas atidedamas tolimesniam laikui. Tačiau be kredito yra dar įvairių kitų sutarčių, kur atsiteisimas atidedamas tolimesniam laikui. Juk samdydamas tam tikram darbui žmogų, galiu jam sumokėti už darbą iš anksto ir galiu jam atsiteisti, kai bus visas darbas baigtas. Vienu ir antru atveju atsiteisimas atidedamas: pirmu atveju darbininko atsiteisimas, antru atveju — mano atsiteisimas, vienok tos rūšies sutartis nelaikoma kreditu. Buvo mėginama gelbėti ką tik minėtą kredito apibrėžimą, papildant jį keliais žodžiais, būtent, „už tam tikrą atlyginimą", kitaip sakant, kredito esmė būtų tame, kad sutartyje numatytas atsiteisimas už tam tikrą atlyginimą atidedamas tolimesniam laikui. Toks kredito apibrėžimas, be abejo, artimesnis bus tikrovei, tačiau jis mums nieko nepasako, kas sudaro tos sutarties turinį.

Dažnai sakoma, kad kreditas esąs mainymas esamų vertybių būsimomis vertybėmis. Be abejo, tinkama kredito organizacija reikalauja, kad paskolintais pinigais būtų kuriamos naujos vertybės, kurios ateityje įgalintų grąžinti paimtąją paskolą. Jei skolininkai nustotų mokėję skolas, kreditan niekas daugiau neskolintų. Kreditas turėtų išnykti. Skolininkas lengvai grąžins paskolą, jei skolintais pinigais gamins tokias vertybes, kurias pardavęs, galės grąžinti skolą ir sumokėti palūkanas. Tokios ateities vertybės, kuriomis būtų galima atsiteisti kreditoriui, gali būti kuriamos arba net turėtų būti kuriamos, bet ar iš tikrųjų jos visuomet kuriamos. Ar visuomet ir visur skolininkai atsiteisia savo kreditoriams? Kredito operacija yra tam tikra sutartis, kuria pasižadama ateityje pateikti tam tikrų vertybių. Ateities vertybių nėra, bet yra didesniu ar mažesniu tikrumu ateityje numatomų vertybių. Ateities vertybės negali būti mainų objektu, nes ateities vertybių nėra. Kai sakoma, kreditas

yra esamų vertybių būsimomis vertybėmis mainai, tai daugiau kuriama vaizdas, negu rodoma gyvenimo tikrovė.

Kur gi, pagaliau, yra kredito esmė? Kreditas yra piniginis kapitalo naudojimo perleidimas už sutartą atlyginimą, kuris vadinamas palūkanomis. Tiesa, pati kapitalo sąvoka dar nėra galutinai nusistovėjusi. Seniau iki pat XIX a. kapitalas buvo piniginiai turtai, įdėti į paskolas. Vėliau kapitalo sąvoka buvo praplėsta. Kapitalas ėmė reikšti ir gamybos priemones, nes ir jos, kaip ir paskolos, didino piniginius turtus. K. Marxas[79] nusakė kapitalą, kaip „Mehrwert heckender Wert", atseit, kaip vertybė gimdanti viršuvertę. Bent kiek pakeista Marxo terminologija ir jo tai terminologijai teikiama prasme galima pasakyti, kad kapitalas yra vertybė gimdanti naujas vertybes. Patsai kapitalas tame naujų vertybių gimdymo procese tartum iš pradžių žūsta arba, gal teisingiau, pakeičia savo pirmykščią išvaizdą tam, kad atgimęs turėtų didesnę vertę[80]. Ta kapitalų atgimimo arba reprodukcijos galia turi būti įtraukiama į kapitalo apibrėžimą. Ta prasme kapitalas bus reproduktyvinio naudojimo ūkinės vertybės. Jei tokios reproduktyvinio naudojimo ūkinės vertybės pasireiškia pinigų pavidalu, tuomet turėsime piniginį kapitalą.

Reproduktyvinio naudojimo piniginių vertybių savininkas gali perleisti tų vertybių naudojimą kitam asmeniui, pasitikėdamas, kad jisai, naudodamas tos vertybes, jas reprodukuos, gaus didesnę vertę, ir grąžins su kaupu jam perleistas vertybes jų savininkui. Pasitikėjimas, kad perleistos naudojimui reproduktyvinės vertybės bus sutartu laiku grąžintos, davė ir vardą tokiam vertybių perleidimui, būtent, kreditą. Jei šiandieną pati kredito sąvoka yra, palyginti, aiški, tai jo apibrėžimas, net pačių ekonomistų tarpe, nėra dar galutinai nusistovėjęs, kaip rodo visi minėti mėginimai teisingai apibrėžti kredito sąvoką. Kredito apibrėžimo painiava dar labiau padidėja, jei palygini teisininkų ir ekonomistų duodamus kredito apibrėžimus. Kai ekonomistas, apibrėždamas kreditą, kalba apie naudojimo perleidimą, tai teisininkas tuojau nurodo, kad skolinamoji piniginė vertybė perleidžiama skolininkui nuosavybės teisėmis. Tačiau, reikia pasakyti, kad tuose dviejuose kredito apibrėžimuose nėra esminio skirtumo, nes ekonomistui naudojimo perleidimas bus ne kas kita, kaip tik laikinis pačios ver-

[79] Karolis Marxas (1815—1883), mokslinio socializmo teorijos, žinomos marksizmo vardu, kūrėjas. Marksizmas remiasi dviem dėsniais: istoriniu materializmu, arba, teisingiau, ekonominiu determinizmu, ir klasių kova.

[80] Piniginis kapitalas virsta įmone, trobesiais, mašinomis ir kitais įvairiais gamybos įrankiais.

tybės atidavimas. Teisininkai mato kredito esmę tame vėlyvesniame gautų sumų grąžinime. Kaip pirklys, parduodamas į kreditą prekes, tuojau atiduoda pačias prekes, bet atlyginimą už prekes gauna tik vėlesniu laiku, taip ir kreditorius atiduoda pinigus, pasitikėdamas juos atgauti ateityje. Tokiame juridiniame kredito apibrėžime teisingai nurodoma pačios kredito operacijos eiga, bet ne paties kredito esmė. Juridinį kredito apibrėžimą suekonomino Boehm-Bawerkas[81], kuris turi būti laikomas autoriumi jau minėtos kredito teorijos, kad kreditas yra mainai dabarties vertybių ateities vertybėmis. Kadangi ateities vertybės, atseit, laukiamos vertybės, paprastai, mažiau vertinamos, negu dabarties, t. y. jau rankoje turimos, tai tuo vertės skirtumu Boehm-Bawerkas ir pagrindžia savo palūkanų teoriją. Boehm-Bawerko teorija nepasako, kas tai yra kreditas, bet tik duoda jo eigos aprašymą.

Primityviose natūralinio ūkio sąlygose paskolos buvo duodamos daiktais ar gaminiais. Skolininkas turėjo grąžinti paskolą tos pačios rūšies, to paties gerumo ir to paties kiekio daiktais ar gaminiais. Modernus kapitalistinis ūkis žino paskolų ėmimą ir grąžinimą trimis pavidalais: gyvais pinigais, bankiniais pinigais ir vien pasižadėjimais sumokėti trečiojo asmens paimtą paskolą, jei tas asmuo sutartu laiku negrąžintų skolos. Jei ir mūsų ūkio santvarkoje kalbama apie prekių kreditą, tai tas prekių kreditas neturi nieko bendro su natūralinio ūkio daiktų ar gaminių kreditu. Prekių kredite parduodamos prekės, bet pinigais atsiteisiama už tas prekes vėliau.

Be kredito būtų neįmanomas mūsų modernusis, dabartinis ūkis, nes centrinė viso mūsų ūkio mechanizmo ašis yra ne gyvi pinigai, bet kreditas, todėl ir dabartinis kapitalistinis mūsų ūkis vadinamas ne pinigų, bet kredito ūkiu. Kreditas turi nepaprastai didelės ekonominės reikšmės ne tik privatiniam, bet ir visuomeniniam ūkiui. Privatiniam ūkiui kreditas teikia būtiną ekonominės gamybos veiksnį — kapitalą. Be skolinto kapitalo nebūtų įmanomas sėkmingas privatinių ūkių veikimas. Visuomeniniam ūkiui kreditas patarnauja, nukreipdamas krašto kapitalų srovę į tokias vietas bei įmones, kur visas kūrybinis kapitalo pajėgumas galės būti ko geriausiai išnaudotas. Taupytojai, kurie negali tikslingai bei produktingai sunaudoti savo sukurtų kapitalų, perleidžia tuos kapitalus kredito keliais, paprastai bankų tarpininkavimu, tiems ūkiams, kuriems savo sumany-

[81] Eugen Boehm von Bawerk (1851—1914), tris atvejus Austrijos finansų ministras, Insbruko ir Vienos universitetų profesorius, vienas iš steigėjų austrų ekonominės mokyklos, autorius pagarsėjusio veikalo „Kapital und Kapitalizm", 2 t. (1884—1889).

mų bei darbų įvykdymui trūksta kapitalų. Tuo būdu kreditas, paversdamas miegančius, be darbo tūnojančius kapitalus dinamine, naujus turtus kuriančia jėga, sudaro tinkamas ekonomines bei visuomenines sąlygas, kuriomis gali sėkmingai veikti ir pilnai vystytis visos gamybinės krašto pajėgos, vis vien, ar tai bus žmonių ar mašinų darbas, žemės gelmių ar jos paviršiaus turtai. Krašto gamybinių pajėgų veikimas aprūpina gyventojus medžiaginiais turtais ir tuo pačiu jau kuria krašto kultūrą bei civilizaciją.

Jau senas, nuo kelių šimtų metų yra keliamas klausimas, ar kreditas gali sukurti naujus kapitalus. John Law, žinomas Paryžiaus Banque Royale kūrėjas, buvo įsitikinęs, kad, leisdamas niekuo nepadengtas notas, jis kuria Prancūzijai naujus kapitalus; XIX a. viduryje anglų kredito teoretikas Macleodas[82] ėmė skelbti, kad kreditas yra visai savarankiškas kapitalas ir savo esme niekuo nesiskiria nuo gyvų pinigų. Tiesioginė tokio protavimo išvada turi būti, kad paskolomis galima padvigubinti, patrigubinti arba, pagaliau, kiek norima kartų padidinti krašto kapitalus. Prieš Macleodo teorijas pasisakė tokie kredito teoretikai kaip Boehm-Bawerkas ir Kniesas[83]. Atrodė, kad Macleodo išradimas bus amžinai palaidotas. Tačiau dalykai kitaip virto. Macleodo teorijos, tiesa, bent kiek kitoniška forma vėl prisikelia iš numirusių ir randa sau labai patogias gyvenimo sąlygas Vokietijoje, kur jos turi pateisinti ne tik Reicho vyriausybės, bet ir paties Reichsbanko vedamą infliacionistinę politiką.

Dabartiniai Macleodo teorijų pasekėjai tvirtina, kad kreditas ne tik paleidžia į darbą jau esamas pinigines vertybės, bet ir kuria naujus kapitalus. Tai naujų kapitalų kūrybai sudariusi tinkamą dirvą vis labiau tobulėjanti kredito organizacija: įvairių rūšių kredito įmonių skaičius ir pajėgumas nuolatos auga, kredito teikimo technika gerėja, kredito įrankių, kaip vekselių, notų, įkaitinių paskolos lakštų apyvartą tvarkantieji nuostatai vis labiau sugeba prisitaikyti įvairiems gyvenimo reikalams. Tokiomis sąlygomis kredito teikimas tartum iš nie-

[82] Macleod, Henry Dunning (1821—1902), advokatas, vesdamas vieną bylą turėjo nuodugniai susipažinti su kredito klausimais. Vėliau pasidarė Royal British Bank direktoriumi. 1858 m. bankas bankrutavo. Be kitų gausių ekonominių darbų, yra parašęs dar ir dabar Anglijoje plačiai vartojamą knygą „The theory and practice of banking", 2 t., London 1855—56.

[83] Knies, Karl (1821—1898), Heidebergo universiteto profesorius, drauge su Roscheriu ir Hildebrandu istorinės ekonomikos mokyklos kūrėjas, vienas žymesniųjų Vokietijos pinigų ir bankų teoretikų. Vienas svarbiausių jo veikalų „Geld und Kredit", 2 t. (1873—1879).

ko kuriąs naują pirkimo galią. Kreditas, turįs tokį kūrybinį pirkimo galios pajėgumą, vadinamas paprastai p a p i l d o m u o j u k r e d i t u[84]. Papildomuosius kreditus geriausiai gali kurti notų bankai, platesniu mastu duodami paskolas ir mažiau besivaržydami notų padengimu. Šalia notų bankų gali kurti naujus kapitalus ir depozitiniai bankai, kai jie duoda paskolas didesnei sumai, negu išneša jų pačių nuosavi ir svetimi pas juos sudėti kapitalai. Bankai tai gali padaryti, leisdami į apyvartą savo priimtus (akceptuotus) vekselius ir atidarydami specialines einamąsias sąskaitas klientams, kurie tarp savęs atsiskaitinėja bankiniais pinigais. Papildomųjų kreditų gynėjai nė kiek neabejoja, kad tokie kreditai esą pavojingas dalykas, nes jie lengvai gali sukurti jei ne gyvų pinigų, tai kreditų infliaciją, tačiau jie yra įsitikinę, kad papildomieji kreditai, jei jie neprašoka tam tikrų ribų jei jie su saiku kuriami, gali teigiamai veikti krašto ūkį, gali skatinti naujų kapitalų kūrybą ir gali padėti išvesti kraštą iš ekonominės depresijos į kylančios konjunktūros raidą.

Neliečiant pačios naujų kapitalų kūrybos esmės, vis dėlto tuojau kyla klausimas, kokios yra aiškios tos kūrybos ribos, kada tie papildomieji kreditai yra kuriami su saiku ir kada to saiko nebelieka. Visų kraštų ir visų laikų patyrimas rodo, kad tie papildomi kreditai yra ne kas kitas, kaip tik daugiau ar mažiau paslėpta pinigų ar kredito infliacija, kurios keliai yra labai slidūs. Kas vieną kartą pradėjo eiti tuo slidžiu keliu, tam sunku besustoti. Papildomųjų kreditų sukurta pirkimo galia bus tikrai dirbtinė, nes drauge su tos pirkimo galios atsiradimu nepadidėjo realinės tautos ūkio pajamos. Ta galia yra dirbtinė, nes ji niekieno darbu nesukurta. Pinigai tik tuo atveju kuria naują pirkimo galią, kai jie yra uždirbti. Galima be atitinkamo darbo gaminti piniginius ženklus, bet tie ženklai tautinio ūkio požiūriu nebus, tikra prasme, pinigai. Pinigai, paleisti į kūrybinį darbą, vadinami kapitalu. Jei tikri pinigai turi būti uždirbti, tai tikras kapitalas bus kondensuotas žmogaus darbas. Tokio kondensuoto žmogaus darbo negali sukurti jokie papildomieji kreditai[85].

Mūsų kapitalistinės santvarkos mechanizmas, kurio organines dalis sudaro ne vien privatinė nuosavybė ir asmens laisvė, bet ir darbo padalinimas, veikia įvairių patarnavimų tarpininkavimo sistema. Juo labiau tautos ūkis persisunkia kapitalistine dvasia, juo rečiau asmeniškai besusiduria gamintojas ir varto-

[84] Vokiečiai vadina zusätzlicher Kredit.
[85] Žr. plačiau mano „Piniguose" 320—336 psl.

tojas, juo vis gausingesni tarpininkai tvarko gamintojų ir vartotojų santykius. Ne kitaip yra ir kredito teikimo srityje. Čia tokiais tarpininkais tarp kapitalų kūrėjų-taupytojų ir kapitalų naudotojų-skolininkų atsistoja bankai. Imdami depozitus, leisdami notas ar įkaitinius paskolos lakštus, bankai sutraukia svetimus kapitalus ir perleidžia juos už tam tikrą atlyginimą tų kapitalų reikalingiems asmenims. Teikiamojo kredito rūšis ir didumas priklauso nuo dorinio paties skolininko asmenybės vertingumo, nuo skolininko verslo, užsiėmimo ar profesijos rūšies, nuo ūkinio tikslo, kuriam kreditas prašomas, kraštui naudingumo ir pačiam skolininkui pelningumo, nuo skolininko bankui duodamų skolai aptikrinti laidų tikrumo ir pagaliau nuo paties banko likvidumo. Bankas, svarstydamas prašomų kreditų pareiškimus, daro savo sprendimus, žiūrėdamas visų čia nurodytų aplinkybių.

a. Kredito klasifikacija

Bankų teikiami kreditai gali būti suskirstomi įvairiomis, palyginti, labai gausingomis rūšimis. Tos rūšys gali būti nustatomos atsižvelgiant įvairių pažymių, kurie, pirmiausia, gali būti ekonominio ir teisinio pobūdžio. Šiuo kartu teisinio pobūdžio pažymius tenka palikti nuošaliai ir pasitenkinti kredito klasifikacija ekonominiais pagrindais.

1) Skolininko asmens atžvilgiu kreditas skirstomas į viešąjį ir privatinį. Viešasis kreditas teikiamas valstybei, vietinėms ir veikmeninėms savivaldybėms ir kitoms viešosios teisės organizacijoms, jei tokios organizacijos krašto įstatymais yra pripažįstamos. Viešąjį kreditą, paprastai, nagrinėja ne bankų, bet finansų mokslas. Privatinis kreditas duodamas privatiniams ūkiams, vis vien ar tie ūkiai valdomi teisinių ar fizinių asmenų. Tais kreditais yra susirūpinęs bankų mokslas.

2) Laiko atžvilgiu galime skirti terminį ir neterminį kreditą. Termininiai kreditai turi mokėjimo terminą. Tas terminas gali būti įsakmiai nustatytas, būtent, tokių metų, tokio mėnesio, tokią tai dieną, arba paliktas vėlybesniam nustatymui, kaip po tiek tai dienų po vekselio pristatymo. Neterminis kreditas turi būti grąžinamas kiekvienu kreditoriaus pareikalavimu[86]. Termininiai kreditai savo ruožtu skirstomi į trumpalaikius ir ilgalaikius kreditus. Nustatyti aiškią

[86] Tos rūšies kreditai dažnai vadinami à vista, iš italų vista — matymas, veidas, à vista — reiškia pamačius, būtent, tenka mokėti pamačius savo skolos dokumentą.

ribą tarp tų dviejų kredito rūšių vargu ar įmanoma. Taip, net 5 metų viešasis kreditas laikomas trumpalaikiu kreditu, kai privatinis kreditas net 2 metų termino dažnai jau laikomas ilgalaikiu. Tas ribų nepastovumas tarp vieno ir antro kredito paskatino įterpti tarp jų dar vieną kredito rūšį, būtent, vidutinį (intermediarinį) kreditą. Kiek kuriai kredito rūšiai skirti laiko, banko teoretikai nėra vienodos nuomonės. Apskritai, trumpalaikis kreditas negali būti ilgesnis kaip vieneri metai. Vidutinio laiko kreditas gali tęstis nuo 3 iki 5 metų. Kreditas, ilgesnis kaip 5 metai, laikomas ilgalaikiu. Tačiau gyvenime trumpalaikis kreditas dažnai automatiškai virsta vidutinio arba net ir ilgo laiko kreditu. Juk dažnai bankams tenka ir trumpalaikius kreditus net po keletą kartų prailginti, atseit, vienus vekselius keisti kitais vekseliais. Ne be reikalo jau Bagehot įspėja bankininkus, kad jie turi mokėti atskirti vekselį nuo ipotekos dokumento, atseit, pažinti vekselį, kuris bus laiku apmokėtas ir kuris mokėjimo terminui suėjus nebus išpirktas, bet tik pakeistas nauju vekseliu.

3) Atsižvelgiant į kreditų apdraudimo ar patikrinimo būdus, kreditai skirstomi į a s m e n i n i u s, arba nepadengtus, ir r e a l i n i u s, arba padengtus. Asmeninio kredito patikrinimas yra ne kurie nors medžiaginiai turtai, bet paties skolininko asmenybė. Realinis kreditas yra patikrinamas ne tiek skolininko asmenybe, kiek realiniais, atseit, daiktiniais turtais. Tačiau būtų klaidinga manyti, kad realiniam kreditui neturi reikšmės skolininko asmenybė. Asmeninis kreditas savo keliu gali būti suskirstytas į p a p r a s t ą a s m e n i n į arba blankinį kreditą[87], k o l e k t y v i n į a s m e n i n į ir v e k s e l i n į a s m e n i n į. Paprastas asmeninis kreditas padengtas vien tik paties skolininko žodžiu[88]. Kolektyvinį asmeninį kreditą laiduoja, be skolininko, dar vienas ar keli asmens. Vekselinis asmeninis kreditas patikrinamas asmeniniu skolininko vekseliu. Realinis kreditas skirstomas į l o m b a r d i n į arba kilnojamojo turto kreditą ir i p o t e k i n į arba nekilnojamojo turto kreditą. Lombardinis kreditas[89] patikrinamas kilnojamo turto įkaitu. Įkeistasis turtas atiduodamas laikyti kreditoriui. Kai skola sutartu laiku negrąžinama, kreditorius pats gali parduoti įkeistą turtą. Ipotekinis kreditas patikrinamas nekilnojamojo turto įkeitimu, tačiau įkeistasis turtas pasilieka skolininko valdomas. Jei skolininkas sutartu laiku nemo-

[87] Blankinis, blanko, iš italų bianco — baltas.

[88] Bankas apmoka savo patikimo kliento čekį ir tuo atveju, kai jo einamojoje sąskaitoje nebėra lėšų.

[89] To pavadinimo kilmę žr. 1 d. II sk. 2 §.

ka skolos, tai kreditorius tik per teismą gali pareikšti į tą turtą savo ieškinį.

4) Atsižvelgiant į tikslą, kuriam kreditas suvartojamas, kreditas gali būti skirstomas į vartojamąjį ir gaminamąjį kreditą. Vartojamasis kreditas sunaudojamas prekėms pirkti ar patarnavimams, iš kurių nelaukiama naujų pajamų, kurios tarnautų skolai atlyginti, nes skola grąžinama iš kitų debitoriaus šaltinių. Vartojamasis kreditas. paprastai, imamas pragyvenimo reikalams. Sumetimai, kuriais teikiamas kreditas ne tolimesnei gamybai, bet tiesioginiam vartojimui, yra ne ekonominio pobūdžio, vis vien kas bebūtų tokio kredito ėmėjas. Vartojimo kreditą teikdamas, kreditorius gali vadovautis geraširdingumu, palankumu, visuomenės gerove, patriotizmu arba net ir asmeninio pelno troškimu. Tie visi sumetimai nedaug turi bendro su ūkiškumo dėsniais. Bet kai neigiamas vartojamojo kredito ūkiškumo pagrindas, tai dar tuo pačiu neginčyjama tokio kredito, bent tam tikrais atvejais, naudingumas ar reikalingumas[90]. Tad ne kiekvienas vartojamasis kreditas yra jau būtinai blogas, smerktinas dalykas.

Gaminamasis kreditas bus tada, kai kapitalas perleidžiamas kitam asmeniui gamybos reikalams, kai tas asmuo sunaudoja gautą kreditą tam, kad gautų naujų pajamų, kuriomis būtų galima grąžinti kreditu paimtą kapitalą. Gaminamasis kreditas yra pilna ekonomine prasme kreditas, nusakomas kaip reproduktyvinių, atseit, gamybai skiriamų vertybių vartojimo perleidimas. Gaminamieji kreditai savo keliu gali būti skirstomi į apyvartinius kreditus ir investacinius kreditus. Apyvartinis kreditas kuria apyvartos kapitalą, kuriuo įsigyjama gamybai reikalingos medžiagos[91]. Apyvartos kapitalas, paprastai, greitai verčiasi, todėl ir jo reikalams paimta paskola gali būti greitu laiku grąžinama. Apyvartinė paskola teikiama kreditavimo priemonėmis ir todėl laikoma trumpalaike. Investacinis kreditas imamas pramonės įmonių ar žemės ūkio įrengimams[92]. Jau pats investacinio kredito tikslas rodo, kad jis negali būti greitu laiku ir vienu kartu grąžinamas, nes ir jo pagalba kuriamos pajamos plaukia pamažu per eilę metų. Investacinis kreditas

---

[90] Kreditas, suteiktas jaunam, gabiam, daug ateityje žadančiam žmogui gydytis gali būti ir kraštui naudingas dalykas, arba kreditas darbininkų butų statybai dažnai gali būti ne tik naudingas, bet kraštui tiesiog reikalingas žygis.

[91] Prekybos ar pramonės įmonėse prekes ar žaliavą, darbo jėgą, žemės ūkyje — trąšas, sėklas.

[92] Fabrikų pastatai, mašinos, įvairios žemės ūkio melioracijos, žuvų veisimo tvenkinių įrengimai ir t.t.

teikiamas finansavimo priemonėmis ir todėl yra ilgalaikis arba bent vidutinio laiko kreditas. Dažnai gaminamiesiems kreditams priskiriami ir spekuliacijos[93] tikslams teikiami kreditai. Žinoma, tais atvejais, kai spekuliacija yra pateisinama krašto ūkio sumetimais, būtent, kai spekuliacija išlygina urmo prekių kainas ar pirkliams laiduoja tvirtus užsienio valiutos kursus, spekuliacijai teikiami kreditai gal būti priskiriami gaminamųjų kreditų rūšiai.

5) Kreditai taip pat gali būti klasifikuojami atsižvelgiant į kredituojamų ūkių šakas. Šiuo atveju turėsime: p r a m o n ė s, p r e k y b o s, ž e m ė s ū k i o kreditus.

b. Bankų skolinimo šaltiniai

Šaltiniai, iš kurių bankai gauna reikalingų kreditams lėšų, gali būti skirstomi trimis stambiomis rūšimis: a) nuosavi banko kapitalai, būtent, banko pagrindinis[94] ir atsarginis kapitalai; b) trumpalaikės pasyvinės kredito operacijos, būtent, einamosios sąskaitos ir indėliai, rediskontavimas diskontuotų vekselių, paskolos kituose bankuose, vekselių akceptavimas arba priėmimas ir notų emisija[95]; c) ilgalaikės pasyvinės kredito operacijos, būtent, ilgalaikiai indėliai, ilgalaikės paskolos kituose bankuose ir obligacijų[96] bei įkaitinių paskolos lakštų emisija.

Iš tų visų šaltinių gaunamas lėšas bankai skolina įvairiomis formomis savo klientams. Tas visas teikiamo kredito formas, pirmiausia, tenka suskirstyti pagal du svarbiausius banko lėšų šaltinius, būtent, trumpalaikius ir ilgalaikius kreditus. Trumpalaikius kreditus bankai duoda šiais pavidalais: 1) diskonto, 2) specialine einamąja arba on call sąskaita, 3) lombardo operacijomis, 4) akceptiniais kreditais, 5) prekinėmis paskolomis, 6) konsorciniais kreditais ir 7) laidavimais. Ilgalaikes paskolas bankas duoda: 1) atidarydamas ilgalaikius kreditus, 2) įsigydamas įmonių akcijas ir obligacijas ir 3) teikdamas ipo-

---

[93] Spekuliacija (iš lot. speculatis — sužinojimas, šnipinėjimas, numatymas) yra pasipelnymo tikslams naudojimas spėjamų rinkos kainų kitėjimų arba šiaip įvairių kitų rinkos staigmenų.

[94] Pagrindinis kapitalas bus platesnė sąvoka, negu akcinis kapitalas. Valstybiniai bankai neturi akcinio kapitalo, bet turi pagrindinį kapitalą.

[95] Notų emisijoje parūpina sau lėšas tik notų bankai, kurie, paprastai, nedaro rediskonto, vekselių akceptavimo operacijų ir nesiskolina kituose bankuose. Šiuo atveju sudaro išimtį tik Tarptautinių Mokėjimų Bankas, kuriame ir notų bankai gali skolintis pinigų.

[96] Obligacijos nėra apdraustas jokiais bankui įkeistais turtais. Jos yra patikrintos apskritai visais banko aktyvais, kai įkaitiniai paskolos lakštai patikrinami ne tik banko aktyvais, bet dar specialiai tam reikalui įkeistais nekilnojamaisiais turtais.

tekines paskolas, imdamas įkaitu nekilnojamuosius turtus. Pirmąsias dviejų rūšių operacijas daro paprastai investacijos arba finansavimo bankai, antrosios rūšies operacijas daro ipotekiniai bankai[97]. Dabar tenka sustoti ties kiekviena tų kreditų teikimo rūšimi.

D i s k o n t a s[98] yra savotiškos rūšies pirkimas tokių skolos pasižadėjimų, kuriems nėra dar suėjęs mokėjimo terminas. Pirkėjas atskaito nuo skolos pasižadėjimu mokamos sumos palūkanas iki perkamojo skolos pasižadėjimo termino. Pardavėjas gauna skolos pasižadėjimu jam priklausomą sumą, bet ne pilną, nes buvo sulaikytos palūkanos. Pirkėjo naudai pasilieka skirtumas tarp jo išmokėtos sumos ir tos sumos, kurią jis gaus skolos pasižadėjimo mokamuoju terminu. Tas skirtumas nustatomas metinio procento pavidalu ir vadinamas diskonto procentu (palūkmeniu) arba tiesiog diskontu. Diskontas bus svarbiausia aktyvinė bankų operacija. Diskontuoti galima įvairius skolos pasižadėjimus, kaip išėjusius tiražan[99] procentinius popierius, kuponus arba atkarpas[100], trumpalaikius iždo skolos pasižadėjimus ir, pagaliau, vekselius, kurie sudaro svarbiausią diskontavimo medžiagą.

Vekselis, kaip jau buvo minėta[101], yra vertybinis popierius, kuriuo jį išrašąs asmuo nesąlygiškai pasižada tiesiogiai ar netiesiogiai įvardytam asmeniui arba pats išmokėti nustatytą pinigų sumą, arba paveda tai padaryti kitam. Jei vekselio davėjas pats pasižada mokėti, tada bus paprastasis arba solo vekselis[102], o jei paveda mokėti kitam — bus įsakytinis vekselis. Lietuvoje, išskyrus Užnemunę, veikė iki pat 1938 m. spalio 1 d. Rusijos 1902 m. geg. 27 d. vekselinė teisė, kuri buvo pritaikyta visoje Rusijoje įsigalėjusiems paprastiesiems vekseliams. Dabar, prisidėjus Pabaltijo valstybėms prie 1931 m. Ženevos „Vienodų įsakytinių ir paprastųjų vekselių įstatymo“ konven-

---

[97] Ipotekinių bankų operacijos bus nagrinėjamos VI sk. 2 §.

[98] Diskontas, iš italų sconto, pranc. escompte — atmokėjimas, diskontas, diskontavimas.

[99] Tiražas (iš pranc. tirage — traukimas, loterija), išperkamųjų procentinių popierių lakštų traukimas. Ištraukti lakštai išperkami jų nominaline kaina. Išpirkimo terminas nustatomas po kelių mėnesių nuo tiražo.

[100] Kuponas (iš pranc. couper — kirpti), atkarpa, vertybinių popierių atkarpa, kurią įteikus gaunami procentai ar dividendai; procentų ar dividendų lapo, kuris eina priedu prie vertybinio popierio, atkarpa.

[101] Žr. II d. II sk. 1 §.

[102] Solo vekselis (iš lotynų solus — vienas, vienintelis). Paprastasis vekselis visuomet bus solo vekselis, nors jame būtų ir didesnio asmenų skaičiaus parašai.

cijos, ir Lietuvoje veikia tos konvencijos nuostatais pagrįstas vekselių įstatymas[103].

Kiekvienas vekselis, vis vien ar tai bus įsakytinis ar paprastasis, turi turėti tam tikrą įstatymais nustatytą formą. Pirma nurodysime tuos pagrindinius reikalavimus, kuriuos įstatymai stato įsakytiniams vekseliams. Vekselyje turi būti: 1) vekselio pavadinimas, įrašytas pačiame rašto tekste to rašto kalba; 2) nesąlyginis pavedimas išmokėti nustatytą sumą; 3) vardas to, kuris turi mokėti (mokėtojas); 4) nurodymas mokamojo termino; 5) nurodymas vietos, kur mokėtina; 6) vardas to, kuriam arba kurio įsakymu mokėtina; 7) nurodymas datos ir vietos, kur vekselis sudarytas; 8) parašas to, kuris išduoda vekselį. Jeigu davėjas dėl kurios nors priežasties pats vekselio pasirašyti negali, tai jo prašymu gali pasirašyti kitas asmuo. Šiuo atveju vekselyje turi būti notaro paliudyta, kad jis pasirašytas davėjo prašymu.

Raštas, kuriame nėra kurio vieno aukščiau nurodytų dalykų, neturi vekselio galios, išskyrus šiuos atsitikimus: 1) vekselis, kuriame mokamasis terminas nenurodytas, laikomas mokamu pristatytinai; 2) nesant atskiro nurodymo, vieta, pažymėta greta mokėtojo vardo, laikoma mokamąja vieta ir tuo pat laiku mokėtojo nuolatine gyvenamąja vieta; 3) vekselis, kuriame nenurodyta jo sudarymo vieta, laikomas pasirašytu toje vietoje, kuri pažymėta greta davėjo vardo. Davėjas atsako už priėmimą (akceptavimą) ir išmokėjimą. Jis gali atsipalaiduoti nuo atsakomybės už priėmimą; kiekviena pastaba, kuria jis atsipalaiduoja nuo atsakomybės už išmokėjimą, laikoma neįrašyta. Kiekvienas vekselis, net ir toks, kuris nėra įsakmiai išrašytas mokėti įsakymu, gali būti perduodamas perrašu. Kai davėjas yra įrašęs vekselyje žodžius „ne įsakymu" arba tolygų posakį, tai vekselis tegali būti perduodamas tik paprastojo perleidimo forma ir padariniais. Perrašas turi būti nesąlyginis. Kiekviena sąlyga, nuo kurios priklauso, laikoma neįrašyta. Dalinis perrašas yra niekinis. Perrašas laikytojui, atseit, be nurodymo asmens, yra tolygus tuštiniam perrašui (blankiniam indosamentui). Perrašas turi būti įrašytas vekselyje arba prijungtame prie vekselio lape (pratąsoje). Jis turi būti perrašininko pasirašytas. Perraše naudininkas, atseit, asmuo, kurio naudai vekselis perrašomas, gali būti nepažymėtas arba gali būti tik perrašininko parašas. Tokiu atveju perrašas bus tuštinis. Šituo atveju perrašas, kad galiotų, turi būti įrašytas atvirkščioje vekselio pusėje arba pratąsoje. Perrašu perduodamos

[103] Vyr. Žin. 1938 m. rugs. 9 d. Nr. 618.

visos vekselinės teisės. Perrašininkas atsako už priėmimą ir išmokėjimą, jeigu nėra priešingos pastabos. Jis gali uždrausti toliau perrašyti; šiuo atsitikimu jis neatsako prieš tuos asmenis, kuriems vekselis yra vėliau perrašytas. Vekselio turėtojas laikomas teisėtu vekselio laikytoju, jei jis įrodo savo teisę nenutrūkstama perrašų eile, net jeigu paskutinis perrašas būtų ir tuštinis.

Vekselį, kol nesuėjęs mokamasis terminas, laikytojas arba net paprastas turėtojas gali pristatyti mokėtojui priimti jo nuolatinėje gyvenamoje vietoje. Vekseliai, mokami per tam tikrą laiką nuo pristatymo, turi būti pristatyti priimti per vienerius metus laiko nuo jų datos. Davėjas gali šį pastarąjį laiką sutrumpinti arba prailginti. Priimtis (akceptavimas) įrašoma vekselyje. Ji išreiškiama žodžiu „priimta" arba kitu tolygiu žodžiu; ji mokėtojo pasirašoma. Pats vienas mokėtojo parašas priešakinėje vekselio pusėje laikomas priimtimi. Priimtis yra nesąlyginė, bet mokėtojas gali ją aprėžti sumos dalimi.

Vekselio išmokėjimas gali būti apsaugotas laidu visai vekselio sumai arba jo sumos daliai. Šita apsauga duodama trečiojo asmens arba net asmens, kuris yra pasirašęs vekselį. Laidas duodamas vekselyje arba pratąsoje. Jis išreiškiamas žodžiu, „laiduota" arba kita tolygia formule ir laido davėjo pasirašomas. Laidas kyla jau iš laido davėjo vieno parašo, padėto priešakinėje vekselio pusėje, išskyrus mokėtojo arba davėjo parašą. Laide turi būti nurodyta, kieno sąskaita jis duodamas. Nesant tokio nurodymo, laidas laikomas duotu už davėją.

Vekselis gali būti išrašytas mokėti: pristatytinai, per tam tikrą laiką nuo pristatymo, per tam tikrą laiką nuo sudarytosios datos ir nustatytą dieną. Vekselio laikytojas negali būti verčiamas priimti išmoką prieš mokamąjį terminą. Laikytojas gali kelti savo reikalavimus perrašininkams, davėjui ir kitiems pasižadėjusiems, mokamajam terminui suėjus, jei nebuvo sumokėta; net ir nesuėjus mokamajam terminui: 1) jeigu buvo atsisakyta pilnai ar dalinai priimti; 2) jeigu dėl mokėtojo turto, vis vien ar jis yra tą vekselį priėmęs ar ne, yra pradėta konkursinė teisena, teisminė taikomoji teisena arba įsteigtas turto administravimas, tai yra mokėtojui nutraukus mokėjimą, nors tai ir nenustatyta teismo sprendimu, arba jeigu priverstinis ieškojimas iš jo turto buvo bergždžias; 3) jeigu nepriimtinio vekselio, atseit, vekselio, kuriam priėmimas nėra reikalingas, davėjo turtui yra pradėta konkursinė teisena, teisminė taikinamoji teisena arba įsteigtas turto administravimas. Atsisakymas priimti arba mokėti turi būti nustatytas oficialiu aktu, būtent, protestu dėl nepriėmimo ar dėl nemokėjimo. Davėjas, perrašininkas arba

laiduotojas pastaba „grąžinti be išlaidų“, „be protesto“ arba kita tolygia pastaba, rašyta vekselyje ir pasirašyta, gali laikytoją, jo reikalavimams kelti, atleisti nuo protesto sudarydinimo dėl nepriėmimo ar nemokėjimo. Pastaba „grąžinti be išlaidų“, „be protesto“ neatleidžia laikytojo nei nuo vekselio pristatymo nustatytu laiku, nei nuo žinios davimo.

Visi tie, kurie išrašė, priėmė, perrašė arba laidavo vekselį, laikytojui atsako solidariai. Kiekvienas pasižadėjusis, kuriam iškeltas arba gali būti iškeltas reikalavimas, gali atmokėtinai, atseit, sumokėjęs vekseliu reikalaujamą sumą, reikalauti atiduoti jam vekselį su protestu ir pakvituota sąskaita. Kiekvienas perrašininkas, apmokėjęs vekselį, gali išbraukti save ir po jo einančių perrašininkų perrašus. Kiekvienas turįs teisę kelti reikalavimą, jei nėra susitarta kitaip, gali atsiteisdinti naują vekseliu (atgręžtinis vekselis), išrašytu mokėti pristatytinai į vieną jam atsakančių asmenų ir mokėtinu šio asmens nuolatinėje gyvenamoje vietoje[104]. Suėjus laikotarpiams, nustatytiems: pristatyti vekseliui pristatytiniam arba per tam tikrą laiką nuo pristatymo; sudaryti protestui dėl nepriėmimo arba dėl nemokėjimo; pristatyti mokėti, kai yra pastaba grąžinti be išlaidų; laikytojas netenka savo teisių į perrašininkus, į davėją ir kitus pasižadėjusius, išskyrus priėmėją. Davėjas, perrašininkas arba laiduotojas gali nurodyti asmenį, kuris prireikus vekselį priimtų arba apmokėtų. Toks nurodytas asmuo, kuris prireikus vekselį priima arba apmoka, vadinamas užstojėju. Užstojėjas gali būti trečiasis asmuo, net mokėtojas, arba asmuo, jau pasižadėjęs vekseliu, išskyrus priėmėją. Užstojamoji priimtis pažymima vekselyje; ją pasirašo užstojėjas. Priimtyje nurodoma, už ką vekselis yra priimtas; nesant šito nurodymo, priimtis laikoma duota už davėją. Užstojantysis priėmėjas atsako laikytojui ir perrašininkams, einantiems po to, kurį jis yra užstojęs. Užstotinai gali būti mokama visais atsitikimais, kai mokamuoju terminu ar prieš terminą laikytojas turi reikalavimo teisę. Išmoka turi apimti visą sumą, kurią turėtų sumokėti tas, už kurį ji mokama. Laikytojas, kuris nepriima užstojamosios išmokos, netenka reikalavimo teisės į tuos, kurie būtų buvę atpalaiduoti nuo pasižadėjimo. Užstojantysis mokėtojas iš vekselio įgyja teises į tą, už kurį jis yra sumokėjęs, ir į tuos, kurie pagal vekselį atsako šiam pastarajam. Tačiau jis negali vekselio toliau perrašyti.

Vekselio gali būti išrašyti keli vienodi egzemplioriai. Šitie egzemplioriai turi būti sunumeruoti pačiame vekselio tekste;

[104] Pats sau atsiteisti vekseliu, išrašytu į vieną jam senuoju vekseliu atsakančių asmenų. Toks naujas vekselis yra atgręžtins.

to trūkstant, kiekvienas iš jų laikomas atskiru vekseliu. Kiekvienas vekselio laikytojas turi teisę pasidaryti jo nuorašą. Nuoraše turi būti pažymėtas originalo turėtojas. Jei originale po paskutinio perrašo, padaryto prieš padarant nuorašą, yra pastaba „nuo čia tegalioja tik nuorašo perrašas", arba bet kuri kita tolygi formulė, tai vėliau originale pasirašytas perrašas yra niekinis. Vekselio tekstą pakeitus, vėliau po to pakeitimo pasirašiusieji atsako pagal pakeistojo teksto turinį; prieš tą pakeitimą pasirašiusieji atsako pagal pirmykščio teksto turinį.

Visi vekseliniai ieškai įsiseni per trejus metus nuo mokamojo termino suėjimo datos. Laikytojo ieškai perrašininkams ir davėjui įsiseni per vienerius metus nuo laiku sudaryto protesto datos arba, kai buvo pastaba „grąžinti be išlaidų", nuo mokamojo termino datos. Perrašininkų ieškai vienų kitiems ir davėjui įsiseni per šešis mėnesius nuo tos dienos, kurią perrašininkas apmokėjo vekselį arba nuo tos dienos, kurią jam pačiam buvo iškeltas ieškas.

Žymus daugumas įsakytinio vekselio nuostatų tinka ir paprastiesiems arba solo vekseliams[105]. Solo vekselyje tas asmuo, kurs vekselį išrašo, yra drauge ir skolininkas-mokėtojas[106]. Jis atsako tokiu pat būdu kaip įsakytinio vekselio priėmėjas. Solo vekselyje priimties nėra, tad nėra nei užstojamojo priėmimo, nei protesto dėl nepriėmimo. Jei nenurodytas mokamasis terminas, tai vekselis laikomas mokėtinu pristatytinai. Nesant atskiro nurodymo, vekselio sudarymo vieta laikoma mokamąja vieta ir vienkart išdavusio vekselį asmens (pasirašytojo) nuolatine gyvenamąja vieta. Jei vekselyje nenurodyta jo sudarymo vieta,

---

[105] Paprastieji arba solo vekseliai vadinami dar sausaisiais vekseliais (vok. der trockene Wechsel, ispanų — cambio seco). Taip solo vekselius pavadino popiežiaus Pijaus V bulla „super cambiis". Tokie vekseliai popiežiaus buvo uždrausti, kai įsakytinių vekselių draudimas nelietė, nes įsakytiniai vekseliai buvo laikomi perlaidomis. Paprastieji vekseliai viduramžių teologų ir teisininkų buvo vadinami dar ir kitais, ne labai jau gražiais vardais: adulterina, palliata, mortua.

[106] Paprastojo ir įsakytinio vekselio skirtumai lengviau paaiškėja, jei turima prieš akis vieno ir antro vekselio tekstai.

Paprastasis vekselis:

Kaune, 1938 m. sausio 1 d.

Šiuo vekseliu moku aš 1938 m. balandžio 1 d. ponui X Šiauliuose vieną tūkstantį litų.

Parašas.

Įsakytinis vekselis:

Mokėkite šiuo vekseliu 1938 m. balandžio 1 d. ponui X Šiauliuose vieną tūkstantį litų.

Ponui Y. Panevėžyje.

Kaune, 1938 m. sausio 1 d.

Parašas.

tai jis laikomas pasirašytu toje vietoje, kuri pažymėta greta vekselį išdavusio vardo.

Vekselis, kaip jau buvo minėta, atlieka ūkio gyvenime trejopas pareigas: 1) kredito įrankio, 2) mokėjimo priemonės ir 3) laidavimo dokumento[107]. Atsižvelgiant į šias vekselių funkcijas ekonominiu atžvilgiu, jie gali būti skirstomi tam tikromis rūšimis: 1) vekselis, tinkamas diskontuoti bankuose, ypačiai krašto notų banke, yra bankinis vekselis; 2) vekselis. kilęs iš prekybinio sandėrio, yra prekybinis (komercinis) vekselis; 3) vekselis, išduotas vienos firmos[108] kitai firmai be jokio prekių pirkimo pardavimo sandėrio, vien tik pasigaminti gyvų pinigų, yra finansinis vekselis, 4) kai ne dvi firmos, bet du privatiniai asmens vienas kitam išrašo vekselius, norėdami tais vekseliais gauti bankuose gyvų pinigų, tai tokie vekseliai yra draugiški vekseliai[109]; 5) laidavimo vekselis išrašomas laiduoti tuos ar kitus pasižadėjimus. Toks vekselis yra, paprastai, solo vekselis ir išrašytas „ne įsakymu", atseit, jo negalima perrašu perleisti kitam; 6) prailginimo arba prolongacijos vekselis, kuris skiriamas pakeisti diskontuotą neišpirktą vekselį; 7) devizinis vekselis, kuris užsienyje ir užsienio valiuta mokamas.

Bankai. imdami diskontuoti vekselius, nuodugniai juos tikrina, žiūrėdami, ar vekseliai turi visus įstatymų reikalaujamus privalumus ir ar jie atitinka ekonominius paties banko diskontui statomus reikalavimus. Tam tikslui bankas turi žinoti, kokia yra medžiaginė padėtis to asmens, kuris atnešė vekselį diskontuoti, kokia apskritai yra konjunktūra toje ūkio šakoje, kur yra kilę arba kur bus apmokami diskontuojami vekseliai, ir kas yra tie asmens, kurių parašai yra vekselyje. Tas visas žinias turėdamas, bankas be didesnės rizikos gali pasakyti, ar terminui suėjus vekselis bus išpirktas ir, pagaliau, jei vekselis dėl

---

[107] Laidavimas, paprastai, laikomas kredito rūšimi, ir todėl vekseliui skiriamos tiktai dvejopa pareiga: kredito įrankio ir mokėjimo priemonės.

[108] Firma yra pirklio vardas, kuriuo jis varo prekybą ir kurį jis naudoja prekyboje parašui.

[109] Savotišką draugiškų vekselių rūšį sudaro jojamieji vekseliai (Reiterwechsel) ir pakampio vekseliai (Kellerwechsel). Jojamieji vekseliai yra tokie draugiški vekseliai, kurie neišperkami, bet vieni kitais keičiami, arba jei ir išperkami, tai tik gautais pinigais už kitus diskontuotus tais pačiais parašais draugiškus vekselius. Jojamieji vekseliai turi, paprastai, pasisekimą tenai, kur yra didesnis bankų skaičius. Pakampio vekselius pasirašo neturįs jokio turto, bet garsios, plačiai žinomos pavardės asmuo. Bankai dažnai suklysta dėl pasirašiusio asmens tapatumo ir todėl noriai tokius vekselius diskontuoja. Pakampio pasirašytojas už savo patarnavimus, paprastai, atlyginamas.

kurių nors priežasčių ir būtų suprotestuotas, ar diskontuojantysis klientas pajėgs pats atneštą vekselį išpirkti. Bankai noriai diskontuoja prekybinius vekselius, nes, realizavus pirktas prekes ar perdirbus pirktąją žaliavą, tokie vekseliai lengviau išperkami. Dideliu atsargumu, ir tai tik retkarčiais, bankai diskontuoja finansinius vekselius. Tie vekseliai parodo, kad firmos apyvartoje yra atsiradę kokių nors sunkumų, nes firma nebegauna už parduodamas prekes prekybinių vekselių. Draugiški vekseliai normalioms gyvenimo sąlygomis paprastai visai nediskontuojami[110]. Jų išpirkimas esti paprastai sunkesnis ir todėl susietas su visos ar dalies vekselio sumos prolongavimu.

Bankai žiūri ne tik vekselio parašų, vekselio kilmės ir vekselio rūšies, bet ir jo termino ilgumo. Diskontuojami krašto vekseliai labai retai prašoka 3 mėn. terminą, užsieniniai vekseliai — 6 mėn. terminą. Jei šiuo atveju daromos kokios išimtys, tai žemės ūkio ir stambiosios pramonės vekseliams. Bankams rūpi turėti trumpatermininius vekselius, nes jie bijo įšaldyti savo lėšas, kurias sudaro daugiausia neterminiai arba visai trumpo termino depozitai. Kai diskontuojami trumpalaikiai vekseliai, kasdieną grįžta į banką pinigai už išperkamus vekselius. Bankui reikia tik susiaurinti naujų vekselių diskontavimą, kaip tuojau prisipildo banko kasos. Be to, bankai turi sumetimų diskontuoti trumpalaikius vekselius ir notų banke rediskonto sumetimais, nes notų bankai nediskontuoja ilgatermininių vekselių. Kai staiga prireikia bankui pinigų, jis neša savo vekselių portfelį į notų banką, kuris, perdiskontavęs atneštus vekselius, duoda bankui gyvų pinigų. Tais pačiais rediskonto sumetimais bankai stengiasi turėti ko daugiausia prekybinių vekselių. Notų bankai neima arba bent neturėtų imti kitų vekselių, kaip tik prekybinius. Rediskonto galimybė yra didelės svarbos sunkiais laikais banko saugumo organas, tačiau ir to, šiaip galingo, saugumo organo pajėgumas neturi būti perdedamas. Didesnių krašto sukrėtimų laikais, kai visi bankai su savo vekselių portfeliais bėga į notų banką, šis gali tikrai nebepajėgti diskontuoti visų atnešamų vekselių. Tokiais atvejais notų bankas turi žiūrėti ne tik savo likvidumo, bet ir krašto pinigų pastovumo.

Jei notų bankai vengia ilgo termino vekselių, tai jie taip pat nenori imti visai jau trumpalaikių vekselių. Diskontuoti vekselius trumpesnio termino, kaip vienas mėnuo, ypatingai tuo

[110] Tai dar nereiškia, kad tie vekseliai savaime būtų blogi. Turtingų asmenų pasirašyti vekseliai gali būti geresni, negu išrašyti ar priimti silpnų pirklių.

metu, kai diskonto procentas yra labai žemas, bankams neapsimoka. Darbas, kurio toks vekselis pareikalauja, pačiam bankui daugiau atsieina, negu visas iš diskonto gaunamas pelnas. Tas pelnas nuo kiekvieno paskiro vekselio turtinguose kapitalais kraštuose yra, palyginti, labai nedidelis, nebent vekselis būtų išrašytas labai jau stambia suma. Depozitinių bankų diskonto procentas (palūkmuo) tuose kraštuose yra paprastai žemesnis, negu notų banko diskontas[111]. Todėl ir rediskontas tenai yra bankams nuostolingas dalykas, ir todėl tenai depozitiniai bankai visai nesirūpina gauti iš anksto notų banke tam tikrą rediskontui kontingentą. Priešingai yra kapitalais neturtingose šalyse. Tenai depozitinių bankų diskonto procentas prašoka notų banko diskonto procentą[112], bankai pastoviai naudoja jiems leistą notų banke rediskonto sumą, kuri bet kurių sukrėtimų laikais paprastai dar kelis kartus padidėja.

Per visą XIX a. ir per pirmąjį XX a. dešimtmetį diskontas sudarydavo pagrindinę teikiamų kreditų operaciją. Dabartiniais laikais padėtis žymiai pasikeitė. Vekselių diskontas užleido savo pirmaujančias vietas kitoms kredito operacijoms. To reiškinio priežasčių tenka ieškoti dviejuose veiksniuose: padidėjusioje iždo trumpalaikių skolos pasižadėjimų emisijoje ir pasikeitusioje trumpalaikių kreditų teikimo sistemoje. Nuo 1914 m. nepaprastai padidėjo visų valstybių trumpalaikių skolų suma. Be valstybės trumpalaikius skolos lakštus leido ir kitos viešosios teisinės organizacijos. Tų visų gausiai leidžiamų lakštų daugumas patenka į depozitinius bankus. Tie diskontuojami trumpalaikiai paskolos lakštai žymia dalimi užėmė diskontuotų vekselių vietą[113].

Pasikeitusi trumpalaikių kreditų sistema taip pat buvo nepalanki diskontui. Pirklys, diskontavęs vekselį, gauna vekselio sumą, bet nuo tos sumos atskaitomos iki termino priklausomos palūkanos. Dažnai pirkliui diskontu gautoji suma nėra iš karto visa reikalinga, bet jis sumokėjo diskonto procentus

---

[111] Depozitiniai bankai dažnai varžosi, begaudydami rinkoje tinkamus diskontui vekselius. Paprastai, didžiausią pasisekimą turi didžiųjų bankų ir pirmaeilių firmų akceptuoti prekybiniai vekseliai, arba, kaip anglai sako, „fine bank bills" ir „fine trade bills".

USA Federal Reserve bankai dažnai patys laisvoje rinkoje laisvai sutartu procentu supirkinėja iš kitų bankų diskontui tinkamus vekselius. Tokia operacija laisvoje rinkoje vadinama tiesiog „pirkimu" (purchase), kad atskirtume nuo rediskonto (rediscount).

[112] Pas mus jis gali prašokti Lietuvos Banko diskonto procentą daugiausia trimis punktais. Žr. Vyr. Ž. 432 nr.

[113] Tas aiškiai matoma permetus akimis Prancūzijos, Anglijos ir Vokietijos didžiųjų bankų balansus.

už visą sumą. Pirklys žino, kad, jei jis to vekselio nediskontuos, bet duos jį bankui, tuo ar kitų pavidalu gautos paskolos aptikrinimui, jis mokės palūkanas tik už tokią sumą, kurią bus faktiškai paėmęs. Be to, jeigu diskontu gautus už vekselį pinigus pirklys padės depozitu banke, tai jis ir čia gaus mažesnes palūkanas, negu pats buvo sumokėjęs bankui. Vienu ir antru atveju diskontas pasirodo pirkliui nuostolingesnė operacija, negu kai kurios kitos kreditavimosi formos.

Tačiau komerciniai diskonto operacijos nepatogumai nė kiek nemažina didelės diskonto svarbos krašto ūkiui. Diskontas paverčia kredito dokumentus gyvais pinigais, ir tuojau nauji kapitalai, atitikdami naujai atėjusių į rinką prekių vertę, plaukia į krašto apyvartą. Tuo būdu visai automatiškai palaikoma esamų rinkoje prekių vertės ir einančių apyvartoje pinigų sumos pusiausvyra, kuri laiduoja pinigų vertės pastovumą ir tuo pačiu jau žymiai lengvina teigiamą viso krašto ūkio raidą. Žinoma, krašto rinkos prekių ir pinigų apyvartų pusiausvyra tik tais atvejais gali būti pilnai išlaikyta, jei diskontuojami prekybiniai, prekybos sandėriais pagrįsti vekseliai. Finansiniai ir draugiški vekseliai, kuriais jokios naujos prekės nebuvo paleistos į rinką, kurdami naujų gyvų pinigų apyvartą, kuri nepateisinama atitinkamai padidėjusia prekių apyvarta, kelia prekių kainas ir tuo pačių muša žemyn pinigų vertę[114].

Antroji bankinių kreditų rūšis yra specialinė einamoji arba on call sąskaita[115], kuri yra neterminininis, iki tam tikros sumos savo klientui banko leistas kreditas, naudojamas einamosios sąskaitos tvarka ir aptikrintas brangiaisiais metalais, procentiniais bei dividendiniais popieriais, vekseliais ir kitomis panašiomis piniginėmis vertybėmis. Bankas ir klientas turi teisės bet kuriuo laiku nutraukti specialinės einamosios sąskaitos sandėrį, tačiau bankas turi iš anksto sutartu laiku įspėti klientą. Klientas, reikalingas pinigų, ima juos iš sąskaitos čekiais, žiriniais atsiskaitymais ir perlaidomis; turėdamas atliekamų pinigų, neša juos į sąskaitą. Valiutavimas[116] daromas paprastosios einamosios sąskaitos tvarka, būtent, kai klientas įmoka, tai palūkanos skaitomos nuo sekančios po įmokėjimo darbo

---

[114] Rinkos, prekių ir pinigų apyvartos pusiausvyros reikšmę žr. mano „Piniguose", 320—336 psl.

[115] On call — iš anglų call — šaukti, atšaukti, on call — atšaukimui, atšaukiamoji, specialinė einamoji sąskaita, gal nevisai teisingai vadinama „on call" sąskaita. Anglo saksai tokiu vardu vadina lombardinio pobūdžio vertybinių popierių įkeitimu patikrintą biržos dalyviams teikiamą kreditą, kuris kiekvieną dieną iki 13 val. gali būti atšauktas. Atšaukta paskola turi būti grąžinta ne vėliau kitos dienos 12 val.

[116] Valiutavimas — palūkanų mokėjimo ar ėmimo pradžia.

dienos, kai klientas ima pinigus, būdamas bankui specialine einamąja sąskaita skolingas, tai moka ir už pinigų paėmimo dieną palūkanas, priešingai, jei bankas buvo ta sąskaita klientui skolingas, tai palūkanos už pinigų išėmimo dieną neskaitomos.

Panaši nelygybė pasireiškia ir palūkanų skaičiavime; bankas moka mažesnes palūkanas, negu pats ima iš savo klientų. Bankas turi teisės bet kuriuo metu keisti mokamus ir imamus procentus, įspėjęs bent per tris dienas klientą. Jis turi teisės pareikalauti papildyti specialinei einamajai sąskaitai apdrausti sudėtas vertybes, jei yra kritusi tų vertybių rinkos kaina. Bankas neleidžia įsiskolinti tokiai sumai, kuriai yra sudėtas aptikrinimas, nes bankas turi turėti tam tikrą aptikrinimo atsargą tiems atvejams, kai klientas nesumokės bankui priklausomų palūkanų. Kai skolos aptikrinimui sudedamas auksas, bankas leidžia įsiskolinti iki 90% aukso vertės, kai sudedamos bet kurios kitos vertybės, tai klientas gali naudotis paskola, nedidesne kaip 70% sudėtų vertybių kainos. Palūkanos apskaičiuojamos kas mėnuo ir prirašomos prie pagrindinės skolos. Taip pat dažniausiai kas mėnuo teikiamos klientui žinios apie visus įvykusius jo sąskaitoje įmokėjimus ir išmokėjimus. Per specialinę sąskaitą bankas pasidaro tikru savo kliento kasininku.

Jei klientas nesumoka bankui priklausomų palūkanų ir susidariusi skolos suma prašoka leisto kredito ribas, ir jei klientas, banko įspėtas, neatstato nustatytu laiku teisėtos savo sąskaitos padėties, bankas protestuoja specialinėje einamojoje sąskaitoje sudėtus kliento vekselius ir ieško iš jo paties ar jo žirantų savo pinigų arba, jei specialinei sąskaitai patikrinti buvo sudėti kitos rūšies vertybiniai popieriai, tai bankas parduoda tuos popierius biržoje. Rusų teismų praktika reikalaudavo, kad tokie vertybiniai popieriai būtų parduodami tuojau kitą biržos dieną po to, kai buvo nustatytas kliento savo pasižadėjimų neištesėjimas, kitaip bankas turėjo atsakyti už galimus tų vertybinių popierių kurso kritimo nuostolius. Specialinėje einamojoje sąskaitoje sudėtas vertybes bankas gali panaudoti apmokėti ir kitas kliento skolas bankui. Bankas, priėmęs specialinei sąskaitai apdrausti procentinius ar dividendinius popierius, neprisiima prievolės pristatinėti apmokėjimui tų popierių atkarpas ir sekti procentinių popierių tiražus.

Specialinės einamosios sąskaitos nežinojo rusų įstatymai, nors ta operacija labai plačiai buvo įsigyvenusi Rusijos bankuose. Jei kada kildavo Rusijoje dėl tos operacijos vykdymo ginčai, tai jie būdavo likviduojami atitinkamais teismų ir senato sprendimais. Reikia manyti, kad specialinės einamosios sąskai-

tos institutas bus patekęs į Rusiją ne įstatymų, bet paties gyvenimo keliais iš anglo saksų kraštų, kur plačiai vartojamos secured loans — aptikrintosios paskolos. Tų paskolų aptikrinimą sudaro procentiniai ir dividendiniai popieriai, iždo trumpalaikiai skolos pasižadėjimai ir vekseliai[117]. Tokios paskolos duodamos arba tam tikram terminui (on time) arba iki atšaukimo (on call). Ši paskolintoji secured loans rūšis, matyti, ir bus persimetusi į Rusijos bankus, kur rado sau labai tinkamą dirvą. Rusijos kuriama pramonė ir kaskart smarkiau besiplėtojanti prekyba buvo labai reikalinga kreditų, tačiau joms buvo labai sunku turėti pakankamai gerų, diskontui tinkamų vekselių. Čia diskontą turėjo atstoti specialinė einamoji sąskaita, kuri visai gerai vertėsi ir be diskontuojamų vekselių.

Mūsų 1925 m. bal. 23 d. Akcinių bankų įstatymas[118] taip pat įsakmiai nemini specialinės einamosios sąskaitos, tačiau tokia sąskaita gali būti pagrįsta to įstatymo 2 §, 2 p., kur nurodoma, kokiomis vertybėmis gali būti aptikrinamos paskolos. Lietuvos Banko įstatymas[119] jau aiškiai pasisako specialinės einamosios sąskaitos reikalu, nes, išskaičiuodamas Banko operacijas, sako „avansų einamąja sąskaita arba trumpam terminui už įkaitus valstybės popieriais ar kitomis valstybės laiduotomis vertenybėmis išdavimas ...“[120]. Tačiau Lietuvos Banko įstatymas labai susiaurina specialinės einamosios sąskaitos aptikrinimą, nes tinkamu tos sąskaitos aptikrinimu laiko tiktai valstybės ar valstybės laiduotus procentinius popierius. Mini specialinę sąskaitą ir mūsų Žemės Banko įsatymas[121], bet pagal savo mišrųjį pobūdį duoda labai jau plačią aptikrinimo sąvoką[122].

Tą patį vaidmenį, kurį turi pas mus bankų darbe ir krašto pramonės bei prekybos veikime specialinė einamoji sąskaita, atlieka Vakarų Europos kontinente kreditas, leidžiamas klientui paprastąja einamąja sąskaita[123]. Tas kreditas iš esmės ne tiek yra aptikrintas kuriomis piniginėmis ar realiomis vertybėmis, kiek remiasi banko pasitikėjimu savo klientu. Bankas leidžia savo klientui imti iš jo vardu atidarytos einamosios sąskaitos daugiau pinigų, negu kad pats klientas buvo į tą sąskaitą įnešęs. Paprastai, jau iš kalno nustatoma, iki kurios sumos kli-

---

[117] USA bankai tokių skolų aptikrinimui ima dar ir prekes bei kitus realius turtus.

[118] Vyr. Žin. 190 nr.

[119] Vyr. Žin. 104 nr.

[120] 7 § 7 p.

[121] Vyr. Žin. 333 nr.

[122] 18 § 2 p.

[123] Vokiečių Kontokorrentkredit, Kontokorrentverkehr, pranc. — le crédit en compte courant, italų — credito di conto corrente.

entas gali įsiskolinti einamąja sąskaita. Tas kredito tipas yra labai plačiai įsigalėjęs Vokietijoje. Didžiausia banko pelno dalis gaunama iš einamosios sąskaitos arba kontokorentinio kredito. Atidarydamas tokį kreditą, bankas nori pasidaryti įmonės kasininku. Bankas rūpinasi, kad visos įmonės pajamos ir išlaidos eitų per jos einamąją saskaitą, nes tik tokiu atveju bankas gali turėti pilną piniginio įmonės stovio vaizdą, kuriuo, pagaliau, remiasi ir patsai kontokorentinis kreditas.

Be to, ir patsai bankas karts nuo karto mėgina tiesiogiai patikrinti kredituojamos įmonės finansų stovį. Bankui rūpi, kad įmonės įsiskolinimas banke neprašoktų pačios įmonės kitiems suteiktų trumpalaikių kreditų sumų, nes kitaip įmonė nepajėgtų, jei kada būtų reikalas, trumpu laiku grąžinti bankui skolas. Darydamas įmonės stovio patikrinimą, bankas, pirmiausia, žiūri įmonės balanso duomenų. Tačiau šiuo atveju reikia saugotis perdėti balanso skaitmenų reikšmę. Nustatyti realią tų skaitmenų vertę nėra jau lengvas dalykas[124]. Todėl dažnai tenka pažiūrėti ir visą įmonės sąskaitybą ir drauge atkreipti ypatingą dėmesį į tai, kokių būdu sudaroma pelno ir nuostolių sąskaita. Tie visi patikrinimai reikalauja daug darbo iš bankų ir nėra malonūs įmonės savininkui ar jos vadovybei. Tad bankams dažnai tenka atsisakyti nuo tų visų patikrinimų ir tenkintis daugiau ar mažiau tikromis bendromis informacijomis.

Kontokorentinis kreditas bankinės technikos atžvilgiu niekuo nesiskiria nuo specialinės einamosios sąskaitos kredito. Jei yra tarp jųdviejų koks skirtumas, tai tik leidžiamo kredito padengime: specialinė sąskaita reikalauja konkretaus tiesioginio aptikrinimo, kai kontokorentinė sąskaita tenkinasi netiesioginiu visos įmonės aktyvais pagrįstu aptikrinimu. Abi tos kreditų rūšys teikia didelių patogumų įmonininkams, nors kontokorentinis kreditas, nereikalaudamas tiesioginio padengimo, šiuo atveju pralenkia specialinę einamąją sąskaitą. Užtat ši paskutinoji yra kur kas patogesnė bankams, nes sudėtas banke pa-

[124] Juk ir visai neseniai įmonės įgytos brangios mašinos gali nebetekti žymios savo vertės dalies, jei kaip tik tuo metu atsirado naujos, žymiai patobulintos mašinos; juk prekių kainos gali būti balanse parodomos tokia suma, kuria jos atsiėjo įmonei, bet kuriomis jų nebegalima parduoti; juk įmonės balanso debitorių (skolininkų) pozicija gali būti tikra, bet tų skolų grįžimas daugiau negu abejotinas. Apskritai, kiekvienas, kas tikrina bet kurios įmonės balansus, turi gerai įsidėmėti, kad kiekvienos įmonės pasyvas yra visuomet neabejotinai tikras, tuo tarpu jos aktyvas visuomet gali sukelti didesnių ar mažesnių abejonių, nes ką įmonė pati sakosi esanti kalta, tą iš tikrųjų, be jokių abejonių, ji yra kalta, tą visą, ką įmonė rodo turinti, visuomet dar galima didesniu ar mažesniu pasisekimu ginčyti, nebent tai būtų gyvi pinigai ar bankuose įdėti depozitai.

tikrinimas ne tik laiduoja banko interesų saugumą, bet ir atpalaiduoja banką nuo sunkios ir nemalonios prievolės nuolatos tikrinti finansinę savo klientų padėtį. Apskritai, kontokorentiniam kreditui reikia turėti aukštos doros, plataus nuodugnaus ekonominio išsimokslinimo ir didelio gyvenimiško patyrimo banko tarnautojus, kuriuos ne visur ir ne visuomet yra lengva rasti. Todėl ne visiems kraštams ir tinka kontokorentinis kreditas.

Šiaip tiek kontokorentinis kreditas, tiek specialinė einamoji sąskaita duoda ir bankams nemaža patogumų, o kas svarbiausia, žymių pajamų. Labai dažnai šių dviejų kreditų palūkanų dydis prašoka diskonto procentą. Be to, per tokius kreditus bankas palaiko su savo klientais pastovius santykius, kurie dažnai išsivysto į tikrai bičiuliškus draugystės ryšius. Ne tik kiekviena įmonė reikalinga yra jai palankių, draugiškai nusiteikusių žmonių, bet tokių žmonių reikalingas yra ir bankas, kuris laikosi vien žmonių pasitikėjimu. Bankas, glaudžiai bendradarbiaudamas su įmone, turi geros progos pažinti visą tos įmonės gyvenimą, visas jo daromas operacijas, visus jos palaikomus santykius ir, pagaliau, per tą įmonę įeina į paskirų viso krašto prekybos bei pramonės šakų gyvenimą.

Trečioji kredito rūšis yra lombardinis kreditas. Lombardinis kreditas yra trumpalaikė paskola, aptikrinta lengvai parduodamo nekilnojamojo turto įkaitu. Lombardinė paskola, paprastai, nėra ilgesnė kaip 3 mėnesių termino. Bankas, paėmęs įkaitą, duoda klientui visą paskolos sumą, kuri vienu kartu turi būti bankui grąžinta. Tokia lombardinio kredito operacijos eiga ir skiria lombardinį kreditą nuo specialinės einamosios sąskaitos. Tiesa, išimtinais atsitikimais lombardinė kredito suma gali būti keliais atvejais imama ir keliais atvejais grąžinama, tačiau tas dar visai negriauna lombardinės paskolos vieningumo ir nepaverčia jos specialine sąskaita, nes palūkanos skaičiuojamos nuo visos vieningos kredito sumos. Lombardinei paskolai aptikrinti imami įkaitai: procentiniai ir dividendiniai popieriai, kurie kotiruojami biržoje, brangieji metalai, prekės, žemės ūko gaminiai, ypatingai cukrus, spiritas, grūdai, vilnos ir tam tikrais atvejais kai kuriuose kraštuose dar ir vekseliai. Netinka lombarduoti tokios prekės, kurios, tiesa, lengvai parduodamos, bet kurių apimtis ar svoris, palyginus su jų kaina, yra labai dideli, būtent, akmens anglys, rąstai, šienas, šiaudai ir kiti panašūs dalykai. Jokiu atveju negali būti imamos tokios prekės, kurios greitai genda, kaip sviestas, uogos, vaisiai.

Kai imamos įkaitu prekės, tai dažnai turima sunkumų su įkeistų prekių laikymu. Tiktai didieji bankai turi nuosavus san-

dėlius, kuriuose gali laikyti įkeistas jiems prekes; mažesnieji bankai dažnai laiko tokias prekes samdytose patalpose, kas, žinoma, turi pabranginti patį lombardinį kreditą; pagaliau galima palikti įkeistas prekes ir jų savininko sandėliuose, kas, nors įstatymų ir leidžiama, nelaiduoja sudėtų prekių pilno saugumo. Jei prekės laikomos savininko sandėlyje, tai turi būti kuriuo nors būdu pažymėta, kad prekės yra įkeistos ir kam įkeistos[125]. Kur tos prekės bebūtų laikomos, jos visuomet apdraudžiamos nuo ugnies suteiktos paskolos suma. Vekseliai labai nenoriai bankų lombarduojami, nes į lombardą eina tik tokie vekseliai, kurie netinka nei diskontui, nei specialinei sąskaitai[126].

Savotiškos rūšies lombardinė vekselių operacija yra v e k s e l i ų p e n s i o n a v i m a s. Vekseliai, paprastai, pensionuojami užsienyje. Bankai gali turėti gerų vekselių portfelį, kurio dėl vienų ar kitų priežasčių negali diskontuoti krašto notų banke. Tuomet bankai su savo vekselių portfeliais kreipiasi į kurio nors turtingo kapitalais užsieninio krašto bankus ir prašo parūpinti jiems gyvų pinigų. Užsienio bankai atsisako diskontuoti siūlomą vekselių portfelį, nes tam, kad gautų vekseliais priklausomą sumą, turėtų vekselius inkasuoti jų kilmės krašte ir, be to, dar turėti įvairių vargų, jei vekseliai nebūtų laiku išpirkti. Užsienio bankai sutinka paimti siūlomą vekselių portfelį pas save į pensiją ir paskolinti bankui tam tikrą vekselių sumos dalį. Kai artinasi vekselių terminas, paprastai, 10 dienų prieš terminą, skolininkas grąžina bankui skolą ir atsiima savo vekselius arba, jei skolą pasilieka ir tolimesniam laikui, pakeičia besibaigiančio termino vekselius naujais vekseliais. Bankas kreditorius paprastai neprisiima valiutos svyravimų nuostolių, nes jis duoda paskolą, kaip sako prancūzai „change assuré" — apdrausta valiuta. Kartais užsienio bankai visai nereikalauja atsiųsti jiems pensionuotus vekselius, bet tenkinasi tuo, kad pensionuojami vekseliai sudedami kuriame nors jų nurodytame krašto banke, kuris prisiima visą atsakomybę už pensionuotų vekselių portfelio gerumą bei tvarkingumą. Šiuo atveju atkrinta visos vekselių siuntinėjimo išlaidos. Vekselių pensionavimas buvo, palyginti, plačiai varomas prieš Didįjį karą, ypatingai tarp vokiečių ir prancūzų bankų. Vokiečiai vekselių pensionavimo

[125] Tokiu atveju arba prie prekių kabinami atitinkami ženkliukai, arba ta prekių savininko patalpa, kurioje sukrautos yra prekės, pavedama banko žiniai. Bankas užantspauduoja patalpos duris, padėdamas iškabą, kad tas sandėlis jam priklauso.

[126] Dažniausiai tai yra ilgaterminiai vekseliai arba tokie vekseliai, kurie krašto ūkio politikos sumetimais nei notų banko, nei depozitinių bankų nediskontuojami, kaip vekseliai, kilę iš kraštui nebūtinų dalykų importo.

keliu parūpindavo savo rinkai dideles pinigų sumas. Po Didžiojo karo, pairus tarptautiniams finansiniams santykiams, beveik visai išnyko ir vekselių pensionavimas.

Lombardinės paskolos teikimui ne tiek lemia skolininko asmenybė, kiek įkeičiamo turto vertė, nors turtinė ir dorinė skolininko padėtis ir šiuo atveju nėra jau visai be reikšmės, nes ir lombardinėje paskoloje gali būti atsitikimų, kada bankui tenka turėti su skolininku ir asmeninių reikalų. Bankas niekuomet neduoda paskolos tokiai sumai, kuria buvo įkainotas bankui įkeičiamas daiktas. Duodamos paskolos didumas priklauso ne tik nuo to, ar įkeičiamas turtas lengvai parduodamas, bet ir nuo to, ar jo rinkos kaina yra pastovi. Procentinių popierių kursai yra kur kas pastovesni, negu akcijų kursai, todėl procentiniai popieriai, paprastai, įkeičiami didesne suma negu dividendiniai popieriai. Pasitaiko, kad ne visos procentinių popierių rūšys yra lygiai lengvai biržoje parduodamos, tad ir įkeičiamoji suma nėra visuomet vienoda. Paprastai, už įkeičiamą bankui auksą paskolos duodama ne daugiau, kaip 90% jo vertės, už sidabrą ir už valstybės ar valstybės laiduotus procentinius popierius — ne daugiau, kaip 70—80%, už kitus procentinius ar dividendinius popierius ir prekes ne daugiau 50—70% jų rinkos kainos. Netikros ekonominės ar politinės padėties metu duodamos paskolos suma nusmunka kur kas žemiau nurodytų ribų, kai geros konjunktūros laikais, kada bankai ieškote ieško savo pinigams darbo, toji riba dar gali žymiai pakilti.

Banko priimti skolai aptikrinti procentiniai ir dividendiniai popieriai ir kitoks kilnojamasis turtas įtraukiami į tam tikrą knygą, kuroje, be to, pažymima jų vertė ir skolos didumas. Bankas tikroje lombardo operacijoje[127] tik įkeitėjo sutikimu gali dar įkeisti priimtus įkaitus, tačiau nedidesnei sumai, kaip banko duota paskola. Kai įkeistosios prekės, procentiniai ir

[127] Be tikros lombardinės operacijos, kur paskolos davėjas pasižada sumokėjus skolą grąžinti tuos pačius jam įkeistus dalykus, esama ir netikros lombardinės operacijos, kai paskolos davėjas pasižada grąžinti nebūtinai jau tuos pačius įkaitus, bet tik tos pačios rūšies ir tos pačios vertės dalykus. Tokie įkaitai romėnų teisės buvo vadinami piguus irregulare — netaisyklingas įkaitas. „Netaisyklingais įkaitais", paprastai, esti procentiniai ir dividendiniai popieriai, kurie įkeičiami biržinės spekuliacijos reikalams. Čia visuomet turi būti grąžinami tos pačios rūšies popieriai, tačiau jie gali būti kitų serijų ir kitų numerių lakštai. Tos operacijos, kuriomis kredituojama netikrojo lombardo pagalba, biržinėj spekuliacijoj vadinamos reporto ir deporto operacijos. Reporte spekuliantas įkeičia bankui pirktus vertybinius popierius ir gauna pinigus, deporte — spekuliantas įkeičia bankui vienos rūšies vertybinius popierius arba net ir gyvus pinigus ar brangiuosius metalus ir gauna reikalingus, jau kitam parduotus, vertybinius popierius. Žr. plačiau II d. V sk. 4 §.

dividendiniai popieriai ar sidabras atpinga, bankas, paskolos terminui nesuėjus, gali pareikalauti papildyti įkaitą. Jei skolininkas nesumoka laiku skolos, tai bankas gali parduoti įkaitus biržoje, o jei biržos nėra arba jei tokie daiktai biržoje neparduodami, tai iš varžytynių. Iš sumos, gautos kilnojamojo turto įkaitą pardavus, sulaikomos skola, palūkanos ir išlaidos, o liekana grąžinama skolininkui. Gavus už parduotus įkaitus mažiau, kaip bankui priklauso, nepriteklius gali būti išreikalautas iš skolininko.

Lombardinė paskola tik tada teapsimoka, kai įkeičiamo daikto pardavimas neįmanomas be didesnių nuostolių ir skolinamų pinigų reikalas yra tik laikinis. Jei įkeičiamų daiktų kainos kilimas nenumatomas ir pinigų reikalas nėra vien laikinis reiškinys, tuomet geriau įkeičiamus dalykus parduoti, negu nuolatos mokėti lombardinius procentus, kurie visuomet vienu ar dviem punktais yra aukštesni už diskonto procentą. Dažnai skolintais pinigais perkami ir tuojau lombarduojami tokie dalykai, kurių kaina numatoma galinti kilti. Iš gautos lombardinės paskolos tuojau grąžinami skolinti pinigai. Kai įkeistų dalykų kaina pakyla, jie tuojau su pelnu parduodami. Tuo būdu labai dažnai termininiais biržos sandėriais dideliais kiekiais perkamos biržoje kotiruojamos ir rinkoje gerai einančios prekės, kaip grūdai, cukrus, kava. Panašiu būdu perkami ir įvairūs biržoje kotiruojami vertybiniai popieriai[128]. Pirkėjas paveda bankui nupirkti nurodomus vertybinius popierius ir drauge įneša dalį tų popierių kainos. Trūkstančius pinigus duoda bankas, už tat pasiima įkaitu pirktus popierius. Šiuo atveju bankas pelno du kartu: gauna komisinio vertybinių popierių pirkimo komisiją ir ima lombardines palūkanas. Pirkėjas laukia vertybinių popierių kursų pakilimo, kad galėtų pelningai parduoti pirktus popierius. Bankai noriai daro tokias operacijas, ypatingai tuo metu, kai kasoje turi laisvų, atliekamų pinigų. Kraštui tokios operacijos tam tikrais atvejais irgi gali būti naudingos. Ūkinės depresijos metu toks vertybinių popierių pirkimas pakelia jų kursą ir tuo pačiu jau sužadina šviesesnės ekonominės perspektyvos vilčių, kas sudaro nemenką ūkio krizei nugalėti pagalbinį veiksnį. Be to, kai tokiu būdu pirktos vertybės ilgesnį laiką paguli banko lombarde, jos savaime sudaro tiltą tarp trumpalaikių ir ilgalaikių kreditų, tarp pinigų ir kapitalų rinkos.

Ketvirtoji bankinio kredito rūšis yra akceptinis kre-

[128] Biržoje nekotiruojamų vertybinių popierių bankai, paprastai, nelombarduoja, nebent tokias vertybes atnešęs asmuo būtų nuolatinis ir tai dar gerai pasiturįs banko klientas.

ditas. Teikdamas akceptinį kreditą, bankas akceptuoja arba priima jo vardu išrašytą įsakytinį vekselį. Vekselio davėju gali būti patsai kredito ėmėjas arba jo nurodymu ir trečiasis asmuo. Bankas, kuris duoda kreditą, atseit, į kurį vekselis yra išrašytas, yra vekselio mokėtojas, kuris, vekselį akceptavus arba priėmus, pasidaro ir akceptuotuoju arba priėmėju. Vekselį priėmęs, bankas pasižada, vekselio terminui suėjus, sumokėti vekseliu priklausomą sumą. Akceptiniu kreditu bankas duoda savo klientui ne gyvus pinigus, bet savo kreditą, kuris yra visuomenėje nepalyginamai didesnis, negu paties kliento kreditas. Didžiųjų bankų priimti vekseliai eina kaip gyvi pinigai ir yra visose pinigų rinkose klausinėjami. Tokie vekseliai diskontuojami taip vadinamu „privatinio diskonto procentu", kurs yra žemesnis už notų banko diskonto procentą. Klientas, turėdamas rankose banko akceptuotą vekselį, arba tuojau tokį vekselį diskontuoja ir tuo būdu pasigamina sau gyvų pinigų, arba tuo pačiu banko akceptu[129] sumoka savo skolą. Klientas, panaudodamas bankinį akceptą, pasiekia visai tų pačių padarinių, kaip ir gaudamas diskonto ar specialinės einamosios sąskaitos kreditus, bet tik aplinkiniu keliu, kuris, būdamas ilgesnis, turi jam ir brangiau atsieiti. Klientas, gaudamas banke akceptą, moka bankui akcepto provizijas, vėliau, diskontuodamas tą akceptą, moka diskonto procentą.

Banko suteikto akceptinio kredito suma turi būti bankui grąžinta dar prieš akcepto mokėjimo terminą, vėliausiai paskutinę dieną prieš akcepto terminą. Tačiau ir tuo atveju, kai klientas neįneštų į banką jam suteikto akceptinio kredito sumos, bankas turi išpirkti savo priimtąjį vekselį, kad kartais akcepto mokėjimo dieną neatsidurtų keblioje padėtyje. Bankai duoda akceptinius kreditus tik savo gerai žinomiems patikimiems klientams arba reikalauja atitinkamai aptikrinti akceptinį kreditą. Akceptinis kreditas, pačia savo esme, yra toks kreditas, kuris negali būti prailginamas, nes ir pats bankas, nepažeisdamas savo autoriteto, negali neišpirkti savo akcepto. Tačiau pasitaiko, kad akceptinis kreditas tuojau po sumokėjimo vėl nauju akceptu pakartojamas. Bankai labai nenoriai daro tokius pakartojimus, nes žino, kad toks kelias veda į ilgesnio laiko investacinius kreditus, kurie jau nieko bendro nebeturi su trumpalaikėmis akceptinėmis paskolomis.

Bankai duoda akceptinius kreditus ar tai dėl to, kad nenori, ar tai dėl to, kad negali duoti paskolų gyvais pinigais. Pasitaiko, kad bankai, turėdami kasose atliekamų pinigų, dar

[129] Akceptas, bankine kalba, akceptuotas, priimtas įsakytinis vekselis.

prieš terminą išperka savo akceptus. Taip darydami bankai ne tik sumažina ne labai mėgiamą savo balanse akceptų poziciją, bet uždirba dar ir diskonto palūkanas, nes, pirkdami savo akceptą prieš terminą, pigiau moka, negu kad reiktų mokėti terminui suėjus jo išpirkimo metu. Paprastai, didieji bankai bevelija vieni kitų akceptus supirkinėti, negu gyvais pinigais pirkti prieš terminą savus akceptus. Tokią operaciją darydami, bankai didina tvirtais vekseliais savo aktyvų poziciją ir, mokėjimo terminams suėjus, lengvai iškeičia be jokio gyvų pinigų pakėlimo svetimus akceptus savais akceptais.

Akceptinis kreditas savo esme yra prekybinis kreditas. Jį naudoja pramonė žaliavai pirkti, prekyba sezoninėms prekėms įsigyti. Specifinės to kredito rūšys turi nemaža svarbos ir tarptautinei prekybai[130]. Tačiau aukštos kapitalistinės kultūros kraštuose akceptinis kreditas gali patarnauti ir žemės ūkiui[131], o net ir grynai finansinėms operacijoms[132]. Pagaliau išvystytas akceptinis kreditas sutraukia į kraštą užsienio kapitalus, nes stambūs užsieniniai bankai ieško gerų akceptų, ypatingai tuo metu, kai pakyla diskonto procentas, nes tokiu metu akceptų pirkimas pasidaro pelningesnė operacija. Akceptų prekybos bei akceptinių paskolų grąžinimo reikalams suplaukusiais į krašto rinką pinigais pradeda pelningai verstis ne tik patys vekselius akceptuojantieji bankai, bet ir visos kitos krašto kredito įmonės. Suplaukę į kraštą užsienio kapitalai, belaukdami akceptų mokėjimo terminų, ne tik pasklinda po visus bankus, bet dažnai, nenorėdami tūnoti be darbo, eina laikinai į procentinius popierius ir tuo žymiai pagyvina kapitalų rinką. Kaip tik tuo pačiu metu ir tie kraštai, kurie gauna akceptinį kreditą, jo padedami didina savo eksportą, padidėjęs eksportas kelia jų pirkimo pajėgumą, pakilęs pajėgumas netiesiogiai praplečia rinkas tiems kraštams, kurie buvo davę akceptinius kreditus. Akceptas pasidaro skolininkui ir kreditoriui naujų turtų šaltiniu[133].

---

[130] Tas rūšis teks paliesti, kai bus nagrinėjamas prekinis kreditas.

[131] USA farmeris ima trijų mėnesių 1000 $ akceptinį kreditą Chicagos banke. Gautą bankinį akceptą parduoda, gautais pinigais surenka derlių, kurio dalį parduoda ir gautu už parduotus javus vekseliu grąžina akceptinę paskolą.

[132] Krašte laikinai trūksta devizų, nes mokėjimo balansas pasidarė pasyvus. Stambesnieji krašto bankai, susitarę su savo užsienio korespondentais, kurių kraštai turi aktyvų mokėjimo balansą, išrašo į tuos korespondentus vekselius užsienio valiuta. Korespondentai tuos vekselius akceptuoja. Krašto bankai moka tais vekseliais užsieniams. Tuo būdu peršokama pasyvaus mokėjimų balanso spraga ir išvengiama vežioti į vieną ir antrą pusę aukso lydinius.

[133] Londono City finansinė galybė daugiausia remiasi akceptų rinka.

Penktoji kredito rūšis yra prekinis kreditas. Prekiniai kreditai yra labai artimai susieti su konkrečiais prekybos bei pramonės įmonių sandėriais. Jie yra tikra prasme ekonominiai ir todėl kūrybiniai kreditai, tuo tarpu visos kitos kredito rūšys gali būti kartais panaudotos pinigams parūpinti pašaliniams, nieko bendro su ūkine kūryba neturintiems reikalams, arba net tiesiog asmeniniam vartojimui. Prekinės bankų operacijos yra dažniausiai susijusios su diskontiniais, lombardiniais ir akceptiniais kreditais.

Prekinis kreditas aptikrinamas tokiomis prekėmis, kurios guli pakrautos sandėliuose ar dar tebeina kelyje. Sandėliai, kuriuose pakraunamos prekės, apsunkintos prekiniu kreditu, gali būti paties banko, skolininko, atseit, praskolintų prekių savininko, atsakingos ekspedicinės firmos[134] ir viešosios teisės įmonės[135]. Nuosavus sandėlius turi tiktai didieji bankai, tačiau ir jie, besiversdami prekiniais kreditais, dažnai nepajėgia pakrauti savo sandėliuose visų tų prekių, kurios duodamos jų teikiamiems kreditams aptikrinti. Kartais, jei skolininkas turi pilną banko pasitikėjimą ir duodamų skolai aptikrinti prekių apyvarta yra labai gyva, bankas sutinka palikti tokias prekes skolininko sandėliuose. Skolininkas yra atsakingas už prekių saugumą, tačiau ta jo atsakomybė neatpalaiduoja jo nuo prievolės apdrausti paliktas jo žinioje prekes bankui priklausomą skolos sumą ne tik nuo ugnies, bet ir nuo vagystės, ir patį draudimo polisą perleisti bankui. Didžiausio bankui saugumo teikia ekspedicinių firmų ir viešosios teisės įmonių sandėliai. Tie sandėliai yra, paprastai, neprieinami bet kuriems skolininko pasikėsinimams prieš banko interesus. Tiktai bankas gali tikrinti tuose sandėliuose sudėtas prekes. Teikdamas prekinius kreditus, bankas atsistoja, paprastai, tarp pramonininko ir urmininko, rečiau tarp urmininko ir smulkaus pirklio. Prekės, kurios greitai genda, kurios priklauso nuo nepastovios mados, kurių kainos labai svyruoja, negali tikti prekiniams kreditams aptikrinti.

Kreditas, aptikrintas prekėmis, esančiomis kelyje, vadinamas vinkuliacija[136], nors toks terminas ir nėra prigijęs visame pasaulyje. Vinkuliacinės operacijos atsirado antroje XIX a.

Todėl Anglija visomis priemonėmis kovoja prieš bet kuriuos mėginimus paveržti iš Londono akceptų rinkos primatą.

[134] Ekspedicinė firma, pas mus dažnai rusiškai vadinama ekspedicijos kontora, yra verslo įmonė, kuri verčiasi prekių persiuntimais svetima sąskaita, bet savo vardu.

[135] Geležinkelių, uostų, autobusų linijų ir kitų panašių įstaigų.

[136] Vinkuliacija, iš lot. vinculare — supančioti, surišti, suvaržyti. Vinkuliacija — įkeitimu suvaržytos prekės.

pusėje kapitalais neturtinguose Rytų Europos kraštuose[137]. Tų kraštų galvijų, sviesto, kiaušinių ir javų pirkliai nepajėgdavo finansuoti tų gaminių supirkinėjimo, kai tuo tarpu ūkininkai sutikdavo parduoti savo prekes tiktai už gyvus pinigus. Tokią padėtį pastebi turtingos tas rytų prekes importuojančios valstybės ir nutaria prisiimti nors dalinai finansuoti tų reikalingų jiems produktų išvežimą. Vakarų Europos bankai susisiekia tuo reikalu su Rytų Europos savo korespondentais bankais ir jiems pasiūlo duoti avansus už pakrautas į vagonus prekes. Siunčiamų prekių važtaraščiuose siuntėjas turi būti nurodomas bankas korespondentas, gavėjas — Vakarų Europos bankas, finansuojąs per savo korespondentą tą visą operaciją. Gavęs už pakrautas prekes gyvų pinigų, neturtingas Rytų Europos pirklys gali toliau varyti prekių supirkinėjimo darbą. Dažnai dirbdamas ilgesnį laiką su banku, patsai pirklys įgyja banko pasitikėjimą, ir bankas pradeda jam teikti ir asmeninių kreditų. Tačiau, jei ir to nebūtų, jau patsai avansinis kreditas, prekes pakrovus į vagonus, yra didelis pirkliui palengvinimas, nes prekės iš Rytų keliaudavo į Vakarus, palyginti, ilgą laiką.

Siunčiamos prekės apdraudžiamos nuo ugnies ir vagystės. Draudimo polisas siunčiamas drauge su kitais važmos dokumentais finansuojančiam bankui. Vinkuliaciniame kredite ne tiek turi reikšmės prekių pardavėjo, kiek pirkėjo kreditingumas, nes jei pirkėjas neišpirktų siunčiamų prekių, bankas kartais galėtų turėti žymių nuostolių. Bankas praneša pirkėjui prekių atėjimą, nurodydamas, kad prekės priklauso bankui arba kad jos yra bankui įkeistos. Pats pranešimo raštas vadinamas vinkuliaciniu laišku. Vinkuliaciniame kredite prekės avansuojamos, panašiai kaip ir lombarde, 50—70% jų vertės, tačiau tuo skirtumu, kad lombarde įkeistos prekės pasilieka įkeitėjo nuosavybe, kai vinkuliaciniame kredite jos juridiškai priklauso bankui. Be to, vinkuliaciniame kredite prekės nepatenka į banko rankas, bet visą laiką keliauja. Lombardinį kreditą gauna ir grąžina tas pats asmuo, kai vinkuliaciniame kredite paskolą gauna prekių pardavėjas, grąžina — prekių pirkėjas[138].

---

[137] Rusijoje, Rumunijoje ir slavų apgyventose Austrijos provincijose.

[138] Be prekių vinkuliacijos minima dar procentinių popierių ir indėlių knygučių vinkuliacija. Procentinių popierių vinkuliacija pasitaiko stipendijų bei šiaip įvairių fundacijų institutuose. Tokiu atveju patys procentiniai popieriai įteikiami stipendiją ar fundaciją valdančiai įstaigai, bet tų procentinių popierių atkarpos paliekamos banke, kuris einamais terminais apmoka tas atkarpas ir priklausomus pinigus atiduoda stipendijų ar fundacijų valdytojui. Indėlių vinkuliacija yra savo rūšies indėlių knygutės įkeitimas. Taupytojas yra laikinai reikalingas pinigų, bet nenori atsiimti savo indėlių iš banko. Jis gauna paskolą tame pačiame banke, kuriame

Jei vinkuliacinis kreditas turi tam tikrų panašumų į lombardinį kreditą, tai kita prekinių kreditų rūšis, rembursinis kreditas[139], arčiau stovi diskonto bei specialinės einamosios sąskaitos. Rembursas, plačiausia prasme, reiškia pinigų parūpinimą ar persiuntimą apmokėti pateiktas prekes iš svetimų, ypatingai užjūrinių kraštų. Siauresne prasme, rembursas yra bankinis rembursas. Bankinis rembursas yra tada, kai privalančio mokėti pirklio pavedamas bankas pasiima sumokėti už svetimo krašto prekes, gaudamas tų prekių pakrovimo dokumentus. Svarbiausios bankinio remburso rūšys bus šios: 1) prekių arba dokumentų akredityvas, 2) vekselių rembursas ir 3) commercial letter of credit[140].

Akredityvas pačia paprasčiausia forma yra tada, kai akredityvo išstatytojas paveda bankui išmokėti iš savo esamų banke pinigų arba iš banko suteiktos paskolos, pareikalavus, trečiajam asmeniui arba vienu kartu tam tikrą pinigų sumą arba dalimis iki tam tikros sumos. Akredityvo sumą gali išmokėti patsai bankas arba tai padaryti per kitą banką. Savo pilnos ūkinės reikšmės akredityvas pasiekia tiktai prekių arba dokumentų akredityve. Tokio akredityvo išstatytojas yra tų ar kitų prekių pirkėjas, kuris paveda bankui išmokėti prekių pardavėjui tam tikrą pinigų sumą arba iki tam tikros sumos, kai pardavėjas pristatys bankui pačias prekes arba tų prekių važmos dokumentus. Jei mokėti reikia kitoje vietoje, ypatingai pardavėjo gyvenamoje vietoje, tai bankas nuo savęs turi pavesti kitam tos vietos bankui įvykdyti tą mokėjimą. Kai reikalaujama akredityve prekių pristatymo bankui, turime prekinį akredityvą, kai tenkinamasi važmos dokumentų pateikimu, — turėsime dokumentinį akredityvą. Mūsų laikais, paprastai, vartojamas dokumentinis akredityvas.

Prekinis ir dokumentinis akredityvas apsaugoja pirkėjo ir pardavėjo interesus, nes vienu ir tuo pačiu laiku mokami pinigai ir pristatomi prekių važmos dokumentai arba pačios prekės. Tiesa, akredityvas laiduoja pirkliui, kad prekės pristatytos, bet nieko dar nepasako, ar prekės tikrai yra tos kokybės, kurios jis norėjo turėti. Jei pirkėjas nori būti tikras, kad pristatytos prekės pilnai atitinka pirkimo sąlygas, tai jis turi padaryti akredityvo sumos išmokėjimą priklausomą ne tik nuo

laiko savo indėlius, ar kurioje kitoje kreditinėje įmonėje, bet tik ta sąlyga, kad, skolos laiku nesumokėjus, indėlis bus išmokėtas kreditoriui. Kol skola bus grąžinta, indėlininkas negali atsiimti savo indėlio.

[139] Rembursinis kreditas, iš pranc. remboursement — skolos grąžinimas, pašto ar geležinkelio išperkamasis mokestis.

[140] Prekybinis kredito laiškas.

važmos dokumentų pristatymo, bet ir nuo nusimanančio asmens prekių patikrinimo liudijimo pateikimo. Akredityvas ypatingai buvo įsigalėjęs kariniais ir pokariniais laikais, kai buvo palūžęs įvairių kraštų pirklių tarpusavio pasitikėjimas. Mūsų laikais dažnai pasitaikantieji tarptautinės prekybos suvaržymai, ypatingai prekiniai klyringai, mažina ir gyvenimišką akredityvų reikšmę. Akredityvų operacijos nėra jokio krašto įstatymais sutvarkytos, tad gyvenime kartais kildavo nesusipratimų. Tokiems nesusipratimams pašalinti tarptautiniai Prekybos Rūmai nustatė tam tikras akredityvinių operacijų normas arba uzancus[141].

Akredityvai gali būti atšaukiami ir neatšaukiami. Atšaukiamasis akredityvas gali būti bet kuriuo laiku akredityvo išstatytojo atšauktas. Akredityvą atšaukus, bankas nebegali mokėti. Bankas irgi gali akredityvą atšaukti, tačiau jis yra atsakingas už pirkėjui ar pardavėjui atšaukimu padarytus nuostolius. Ir atšaukiamas akredityvas turi terminą, iki kurio laiko jis galioja. Kiekvienu laiku atšaukiamas akredityvas gali lengvai sudaryti nuostolių prekių pardavėjui, kuris akredityvinio užsakymo vykdymui galėjo būti padaręs jau nemažą išlaidų. Nemalonioms staigmenoms išvengti pardavėjas gali reikalauti tokio akredityvo, kurio nei pirkėjas nei bankas iki tam tikro termino neturi teisės atšaukti. Toks akredityvas bus neatšaukiamas akredityvas, kurio terminas saisto išstatytoją, banką ir prekių teikėją, kuris iki termino turi pristatyti visus važmos dokumentus. Bankas, gavęs akredityvą, praneša tam asmeniui, kurio naudai buvo išstatytas akredityvas, atseit, pardavėjui. Jei akredityvas yra neatšaukiamas, tada toks banko pranešimas vadinamas akredityvo patvirtinimu. Tuo būdu neatšaukiamas akredityvas ir patvirtintas akredityvas bus du sinonimai.

Akredityvai gali būti perleidžiami, tačiau perleidimui reikalingas akredityvo išstatytojo ir banko sutikimas. Akredityvo perleidimo nėra, jei prekių pardavėjas, kurio naudai buvo išstatytas akredityvas, nuo savęs išstato naują akredityvą tam asmeniui, kuris jam parūpino jau už parduotas prekes. Tokiu atveju pirmojo akredityvo išstatytojas turi reikalą tiktai su tuo asmeniu, kuriam buvo išstatęs akredityvą.

Pardavėjas, norėdamas gauti akredityvo pinigus, turi pristatyti bankui visus prekių važmos dokumentus[142]. Tų dokumentų visumą sudaro: jei prekės vežamos jūriniu laivu — konosamentas, jei geležinkeliais — važtaraščio dublikatas, pilnas pre-

[141] Tie uzancai yra atspausdinti knygoje Rozumek-Herold, Dar Kreditgeschäft der Banken, 165—171 psl.

[142] Tą visą dokumentų komplektą anglai vadina „full set".

kių vertės apdraudimo polisas, muitinės dokumentai ir faktūra, arba prekių sąskaita[143]. Pati faktūra neturi jokios juridinės reikšmės. Ji parodo prekių nomenklatūrą, jų kainas ir kiekius, pirkimo pardavimo sąlygas. Faktūra turi būti prekių paskirties krašto konsulų paliudyta. USA ir Kanadoje muitinės reikalauja konsulų paliudytų faktūrų, kitų kraštų muitinės tenkinasi prekių kilmės sertifikatais. Jei akredityvo išstatytojas nori būti tikras, kad prekės neabejotinai atitinka pirkimo sutarties sąlygas, tai jis turi pareikalauti perkamų prekių srities žinovų liudijimo. Bankas gali pasitenkinti tik liudijimu tokio žinovo, kuris yra kompetentingos krašto įstaigos tokiu pripažintas. Už žinovo nuomonės teisingumą bankas neatsako. Apskritai, bankas turi labai rūpestingai tikrinti visus jam pristatytus dokumentus, nes, prekių kainoms staiga kritus, dažnai pirkėjas atsidėjęs ieško įvairių dokumentų trūkumų, kad tik galėtų atsisakyti priimti prekes. Savo interesams apsaugoti bankai, patvirtindami akredityvą, paprastai nurodo, kad akredityvo reikalai bus tvarkomi tarpautinių Prekybos Rūmų nuosatais, tiek, kiek nėra taikomi įsigalėję vietos papročiai. Prekybos Rūmų nuostatais bei visų kultūringų kraštų įsigalėjusiais papročiais bankas nėra atsakingas už netikusias prekes bei suklastotus dokumentus, nebent būtų nusikaltęs sąžiningo pirklio rūpestingumui.

Antra bankinio rembursų rūšis yra vekselinis rembursas. Vekselinis rembursas yra akceptinis kreditas, kurį bankas teikia savo klientui apmokėti iš užjūrinių kraštų įvežamas prekes. Patį kreditą bankas duoda, priimdamas (akceptuodamas) savo kliento, prekių pirkėjo pavedimu, parduotųjų prekių kainos suma, išrašytą į jį pardavėjo vekselį ir tuo pačiu metu gauna prekių pakrovimo dokumentus. Akceptuotą vekselį gauna į rankas jo davėjas, atseit, prekių pardavėjas, eksportininkas, kai patsai skolininkas, prekių pirkėjas, atseit, importininkas to vekselio ir matyti nemato. Užjūrių prekyboje pirklio vekselio vietą užima bankinis vekselis, kuris turi platesnes rinkas, lengviau ir pigiau gali būti diskontuotas, negu pirklio vekselis, nes stambus bankas plačiau ir geriau pasaulyje yra žinomas, negu atskiras net ir stambus pirklys. Rembursiniu vekseliu atsako bankas, bet ne importininkas, kuris vekselio nėra visai pasirašęs. Importininkas, vėliausiai vieną dieną prieš rembursinio vekselio terminą, turi įnešti į banką to vekselio sumą. Jis yra banko skolininkas, kai bankas, akceptavęs vekselį, yra skolininkas prekių pardavėjo, eksportininko.

[143] Tam tikrais atvejais, kai vežami valgomieji daiktai, ar kai išvežančiame krašte siaučia kokia nors epideminė liga, gali būti reikalaujami ir sanitarijos įstaigų liudijimai.

Bankas, grąžindamas importininkui savo pasirašytą vekselį, gauna iš jo visus važmos dokumentus, kurie yra visai tie patys, kaip ir akredityvo dokumentai. Tuos visus dokumentus bankas atiduoda prekių pirkėjui importininkui, kuris pagal tuos dokumentus atsiima atplaukusias prekes. Bankas, atiduodamas prekių dokumentus importininkui, paima iš jo bet kurios rūšies suteiktos paskolos aptikrinimą. Jei prekių pardavėjas nori būti tikras, kad pirkėjo nurodomas bankas tikrai akceptuos jo pasiųstąjį vekselį, tai jis atsiklausia to banko. Jei bankas duoda raštu savo sutikimą priimti pardavėjo vekselį, tuomet turime patvirtintą bankinį rembursą. Vieną kartą raštu sutikęs priimti vekselį, bankas nebegali atsimesti nuo rembursinio kredito sandėrio. Rembursinis vekselis labai dažnai visai nesiunčiamas eksportininkui, bet jo pavedimu vartojamas čia pat krašte jo skolų mokėjimui arba tiesiog diskontuojamas kuriame nors krašto banke ir gauti pinigai sunaudojami pagal jo įsakymus.

Ne kiekvienas bankas gali teikti rembursinį kreditą. Tai gali daryti tik plačiai žinomi stambieji bankai. Didžiausi viso pasaulio rembursinio kredito teikėjai yra Anglijos bankai. Rembursinių vekselių apyvarta Londono rinkoje siekia keliolikos milijardų litų. New Yorkas, Amsterdamas ir Paryžius užima rembursų rinkoje antraeiles vietas.

Trečioji bankinio remburso rūšis yra commercial letter of credit, kuris užima vidurinę vietą tarp akredityvo ir vekselinio remburso. CLC[144] vartojamas USA. CLC yra USA banko laiškas Europos eksportininkui, kad jo išrašytas į banką vekselis už siunčiamas USA importininkui prekes bus banko nurodytomis sąlygomis išpirktas. Tokie vekseliai yra paprastai 60—90 dienų. CLC kartais vadinamas kreditiniu laišku, tačiau jis tokiu nėra. Kredito laiškas duoda keliautojui galimybės kredito laišką išrašiusio banko sąskaita įvairiose vietose apsirūpinti kelionei reikalingais pinigais, kai CLC duoda galimybės pirkliui išrašyti vekselį į banką ir tuo būdu gauti kreditą. Europos eksportininkas, turėdamas rinkoje CLC, prekių važmos dokumentus ir jau išrašytą į USA banką vekselį, eina į savo banką ir tenai, nieko nelaukdamas, diskontuoja išrašytą, bet dar USA banko nepriimtą vekselį, ir gauna tuojau gyvus pinigus. Dabar bankas, padėjęs savo žirą (perrašą) vekselyje, siunčia jį drauge su CLC ir važmos dokumentus USA bankui apmokėti. CLC yra paprastai neatšaukiami. Jie gali būti duodami ir telegrafu, tačiau tokiu atveju USA bankai naudojasi Europos bankų tarpininkavimu. Tas tarpininkavimas yra rei-

[144] Sutrumpinimas Commercial Letter of Credit.

kalingas tam, kad pašalintų galimas abejones CLC tikrumu. Bankinės telegramos tikrumu netenka abejoti, nes ji mušama USA banko ir jo Europos korespondento sutartu ir jiems vieniems tik žinomu šifru. Tas bankas, kuris tarpininkauja telegrafiniam CLC, paprastai vėliau ir diskontuoja eksportininko išrašytą vekselį į tą banką, kuris yra davęs CLC.

Pagaliau, paskutinė prekinio kredito rūšis yra varantinės operacijos. Varantas yra pakrautų sandėlyje prekių liudijimas. Jis yra vardinis, tačiau gali būti perrašu perleidžiamas. Prekių savininkas turi teisės reikalauti, kad be varanto jam būtų išduotas ir sandėlio liudijimas[145]. Tikruoju varantu prekės įkeičiamos, sandėlio liudijimu — parduodamos. Sandėlių liudijimų ir varantų sistemą žino anglosaksų kraštai ir vokiečių Hamburgo ir Bremeno uostai, šiaip visuose kituose kraštuose išduodamas vienas dokumentas, kuris atstoja varantą ir sandėlio liudijimą. Bankai, imdami įkaitu varantus, duoda 50—70% pakrautų sandėlyje prekių vertės. Įkeistas varantas pasilieka banke, kai prekių savininkas turi sandėlio liudijimą, kurį perleisdamas kitam asmeniui perrašu, parduoda prekes. Kai sueina terminas skolą mokėti, sandėlio liudijimo laikytojas išperka banke įkeistą varantą ir, turėdamas rankoje abu dokumentus, atseit, varantą ir liudijimą, gali atsiimti iš sandėlio sukrautas prekes. Varantinės operacijas palengvina prekių apyvartą ir teigiamai veikia prekių kainas. Varantinis kreditas, kaip rodo patsai varanto turėjimo aktas, yra tikrai ūkinis, prekybinis kreditas. Tačiau ir ūkinis varantinių kreditų pobūdis neatpalaiduoja banko nuo atsargumo prievolės tokį kreditą teikiant. Pagaliau ta kredito rūšis reikalauja gerų išlavintų specialistų tarnautojų.

Šešta kreditų rūšis yra konsorcinis kreditas. Konsorcinis kreditas nėra kokia ypatinga paties kredito rūšis, kaip kitos kredito rūšys, bet yra tik kredito teikimo forma, kuria gali būti suteikta bet kuri paskola. Konsorciniam kreditui turi lemiamos reikšmės ne paties kredito esmė, bet kreditoriaus pobūdis. Konsorcinį kreditą teikia ne vienas kuris bankas, bet susitarę keli bankai[146]. Tie keli bankai kredito teikimui sudaro tam tikrą bendrovę, vadinamą konsorciumu. Konsorciumas sudaromas labai stambių kreditų teikimui, kai norima tarp kelių bankų paskirstyti galimus tokių kreditų pavojus. Konsorciumo narių tarpusavio santykiai ir paties konsorciumo san-

[145] Anglų vadinama weight note, svorio liudijimas.

[146] Iš čia atsirado ir pats pavadinimas — konsorcinis kreditas. Konsorcinis, iš lot. consortio, consortium, — bendrumas, lygiomis dalimis dalyvavimas, bendrovė.

tykiai su skolininkais gali būti tvarkomi įvairiais būdais. Konsorciumas gali būti sudaromas paprastiems kreditams teikti ir vertybiniams popieriams emituoti. Konsorciumas vertybiniams popieriams emituoti gali būti dviejų rūšių: paskolų lakštams emituoti ir akcijoms emituoti. Konsorciumas paprastiems kreditams teikti yra kredito konsorciumas, konsorciumas vertybiniams popieriams eminuoti — emisijos konsorciumas.

Kredito konsorciume visi konsorciumo nariai savo įnašais sudaro paskolai teikti reikalingą kapitalą ir visi lygiomis prisiima tam kapitalui gresiančių pavojų nuostolius. Konsorciumas sudaromas paskolai teikti, suteikus paskolą, konsorciumas likviduojamas. Konsorciumui, paprastai, atstovauja konsorciumo vadovybė, tačiau gali konsorciumui atstovauti ir vienas bet kuris konsorciumo narys — bankas. Tokiais atvejais sakoma, kad bankas „veda konsorciumą". Emisiniame konsorciume[147] bankai nariai nemano pasilaikyti nei paskolų lakštų, nei akcijų. Konsorciumas deda visų pastangų, kad ko greičiausiai išparduotų emituotus paskolos lakštus ar emituotas akcijas. Paprastai konsorciumas iš anksto sumoka tai firmai, kurios paskolos lakštus ar akcijas leidžia, visą paskolos ar akcijų kainos sumą. Jei kartais ne visos akcijos ar ne visi paskolos lakštai išparduodami, tuomet likusias akcijas ar likusius lakštus turi prisiimti konsorciumas. Tačiau konsorciumo sutartyje su firma, kurios vardu emituojami paskolos lakštai ar akcijos, gali būti numatyta, kad neišparduotieji lakštai ar neišparduotos akcijos gali būti sugrąžinti firmai. Tokiais atvejais teks kalbėti ne apie konsorcinę paskolą, bet apie komisinę paskolos lakštų ar akcijų emisijos operaciją.

Septintoji ir paskutinioji grynų depozitinių bankų kredito rūšis yra l a i d u o j a m a s i s k r e d i t a s. Laidavimo kreditą, panašiai kaip ir akceptų kreditą, bankas teikia skolininkui ne gyvais pinigais, bet savo kreditingumu. Tačiau esama ir pagrindinio skirtumo tarp akceptinio kredito ir laiduojamojo kredito. Akceptiniame kredite patsai bankas pasidaro skolininku, kai laiduojamajame kredite bankas visuomet pasilieka tiktai laiduotoju.

Laidavimo kreditai gali būti suskirstyti dviem rūšimis: vekseliniai laidavimai ir paprastieji raštu laidavimai. Vekseliniai laidavimai tvarkomi vekselių įstatymo 30—32 str. Vekselinis laidas dažnai prancūziškai vadinamas a v a l u[148]. Jis duodamas, kaip jau buvo minėta, vekselyje arba pratąsoje. Jis išreiškiamas

[147] Plačiau apie emisinį konsorciumą žr. šio skyriaus 3 §.
[148] Pranc. aval iš a valoir — tam, kad tiktų, kad turėtų vertę.

žodžiu „laiduota" arba kita tolygia formule ir laido davėjo pasirašomas. Laidas kyla jau iš laido davėjo vieno parašo, padėto priešakinėje vekselio pusėje, išskyrus mokėtojo arba davėjo parašą. Laido davėjas atsako lygiai, kaip ir tas, už kurį jis yra laidavęs. Vekselinius laidus bankai, palyginti, labai retai teduoda. Užsienio gyvenime dažnesnis yra bankinis akceptas, negu vekselinis laidas. Priešingai, plačiu mastu yra bankų varomas paprastasis raštu laidavimas už savo klientus[149]. Bankas tam tikru raštu laiduoja valstybinėms ir savivaldybinėms įstaigoms arba net ir privatiems asmenims, kad klientas išpildys savo pasižadėjimus. Tie pasižadėjimai gali būti dviejų rūšių: teikimo pasižadėjimai ir mokėjimo pasižadėjimai.

Valstybės ir savivaldybės gyvenime dažniausiai reikalingi yra teikimo pasižadėjimų laidavimai. Tie asmens, kurie stoja į valstybinių ar savivaldybinių įstaigų skelbiamas įvairių medžiagų pirkimo ar pardavimo, statybų ar šiaip viešųjų darbų varžytynes, turi įnešti 10% varžomosios sumos laidą. Laidas gali būti įneštas gyvais pinigais, valstybės ar valstybės laiduotais procentiniais popieriais ir bankų raštu laidavimais arba garantijomis. Gyvi pinigai nei privatinio, nei tautinio ūkio interesų sumetimais negali būti laikomi tinkamu garantijų objektu: privatinis ūkis, vartodamas garantijoms gyvus pinigus, netenka palūkanų, tautinis ūkis didina pinigų paklausus kaip tik tuo metu, kada dar nesukurta jokių naujų realinių vertybių. Valstybės ar valstybės laiduotų procentinių popierių, ypatingai stambesnei sumai, ne kiekvienas viešojo ūkio teikėjas ar rangovas gali turėti. Tad lieka bankų garantija. Bankas, laiduodamas už savo klientą, reikalauja tinkamo duodamojo laido aptikrinimo[150]. Tokiu aptikrinimu gali būti sudėti banke kliento vekseliai, laikomi banke jo indėliai, įkeisti bankui kliento kilnojamieji ar nekilnojamieji turtai.

Asmuo, laimėjęs varžytynes, turi įnešti įvaržytos sumos 10% užstatą, kuris turi laiduoti prisiimtų prievolių atlikimą. Reikalaujamą užstatą ir čia gali atstoti bankinė garantija. Duodamas garantiją, bankas pasižada sumokėti visą laiduotą sumą arba jos dalį kiekvienu pareikalavimu tos įstaigos, kuriai buvo duota garantija. Rečiau pas mus pasitaiko viešajam ūkiui duodamos mokėjimo garantijos. Alaus bravorai duoda fiskui bankinę

---

[149] Paprastieji laidavimai irgi dažnai vadinami avalais, avaliniais kreditais. Tačiau, atrodo, teisingiau būsią avalo ar avalinio kredito pavadinimą palikti vien vekseliniam laidui.

[150] Toks aptikrinimas kasdienine kalba pas mus vadinamas kontrgarantija.

garantiją, kad sumokės akcizą už gulintį sandėliuose alų[151]. Spirito varyklos duoda bankinę garantiją, laiduodamos išvaryto spirito kiekį ir už jį priklausomą iždui akcizą. Vakarų Europoje stambesniųjų įmonių santykiuose su iždu bankiniai mokėjimų laidavimai turi kur kas didesnio vaidmens, negu pas mus. Tenai bankinėmis garantijomis atidedami ne tiktai akcizų mokesčiai, bet ir muitų bei geležinkelių važmos mokėjimai. Privatiems asmenims ir pas mus dažniausiai laiduojami ne teikimai, bet įmokėjimai.

Savotiška mokėjimo laidavimo rūšis yra delcredere garantija. Kai paprastuose laidavimuose debitorius, skolininkas, pateikia garantiją, kad jis ištesės savo pasižadėjimus, delcredere atveju kreditorius ieško, kad jam kas garantuotų turimas gauti sumas[152]. Tokiu būdu delcredere ir bus laidavimas priklausomų gauti sumų.

Laiduojamasis kreditas nėra reikalingas gyvų pinigų, bet yra, palyginti, pelningas bankams. Jis nėra ir labai jau pavojinga operacija, jei tik bankas sugeba paimti tinkamus duodamos garantijos aptikrinimus. Tie sumetimai ir nulemia, kad bankai mielu noru teikia savo klientams garantijas. Laiduojamasis kreditas iš esmės yra tikras kreditas, kurį bankui kiekvienu laiku gali tekti mokėti, kai banko paimtos garantijos aptikrinimas nevisuomet gali būti lengvai ir greitai realizuotas. Gausiai duodamos garantijos gali lengvai pastatyti banką į sunkią padėtį. Kad to neatsirastų, kai kurie kraštai[153] nustatinėja leidžiamų bankams garantijų kontingentus. Kiekviena garantija turi būti terminuota.

Depozitiniai bankai, turėdami neterminininius arba visai trumpo termino depozitus, gali tais depozitais duoti tiktai trumpo termino kreditus. Tokiais kreditais bankai duoda įmonėms rei-

---

[151] Alus turi tam tikrą laiką išgulėti sandėlyje, kai jo akcizas nustatomas bei apskaičiuojamas dar prieš paties alaus pagaminimą. Bravorininkas turėtų ilgesnį laiką laukti, kol jam sugrįžtų iždui sumokėtas akcizas.

[152] Įmonininkas gauna žinių, kad viena SSSR įmonė nori pirkti iš jo prekių. Prekių pardavimas būtų pelningas įmonininkui ir labai naudingas kraštui. Tačiau visa SSSR ekonominė, teisinė ir ypačiai teisminė organizacija kelia įmonininkui didelių abejonių. SSSR įmonė moka vekseliais. Įmonininkas bijo, kad vekseliai gali būti nesumokėti. Jis kreipiasi į krašto notų banką, kaip įstaigą, suinteresuotą krašto eksportu, ir prašo laiduoti bent dalį SSSR vekselių. Laidavimo proviziją apsiima sumokėti jis pats. Jei notų bankas sutiks įmonininkui laiduoti SSSR vekselių sumokėjimą, tai bus delcredere laidas. Vokietijoje delcredere dažniausiai vartojama komisinėse operacijose, tačiau tokiose operacijose ji nelaikoma tikra prasme laidavimu.

[153] Lietuva, Lenkija.

kalingas apyvartos sumas ir tuo būdu padeda pakelti metinę įmonės gamybos ar prekybos apyvartą, bet jokiu atveju nepadidina pagrindinio įmonės kapitalo, nepraplečia įmonės investacijų. Depozitinis bankas turi būti pasirengęs bet kuriuo laiku grąžinti savo depozitus ir todėl negali pats tų depozitų išskolinti kitiems ilgesniam laikui. Tiesa, depozitiniai bankai, gyvenimo patyrimo pamokyti, gerai žino, kad normaliais laikais niekuomet visi depozitai nepaimami, kad tų depozitų suma, jei jau neauga, tai bent nemažėja, ir todėl lengvai pasiduoda palinkimui investuoti bent tam tikrą dalį savo turimų depozitų į ilgatermines arba bent vidutinio termino operacijas. Tuo būdu atsiranda mišriojo tipo bankai, kurie daro ne tik kreditavimo, bet ir finansavimo operacijas. Tokius bankus matėme iki pat paskutiniųjų laikų Belgijoje, Italijoje, Olandijoje, Švedijoje, Šveicarijoje, Vokietijoje. Belgijoje, Italijoje ir Vokietijoje mišrieji bankai išgyveno sunkius sukrėtimus, pridarydami nemaža žalos visam krašui, ir todėl tų kraštų valdžios pasirūpino griežtai atskirti bankų kreditavimo ir finansavimo operacijas. Ilgesnio termino kreditus, arba taip vadinamus finansavimo kreditus, nesibijodami pakasti savo gyvenimo pamatų ir sukrėsti viso krašto ūkio organizmą, teikia finansiniai arba investaciniai bankai.

Finansavimas, plačiausia prasme, yra bet kuria forma, bet kuriuo būdu kapitalo parūpinimas. Siauresne, plačiai prigijusia prasme, finansavimas reikšdavo ilgatermininio kapitalo parūpinimą. Tačiau paskutiniais laikais pradedama teikti finansavimui dar kitos, visai naujos, prasmės. Finansavimas, sakoma, esąs kapitalo, vis vien kątro — trumpatermininio ar ilgatermininio — parūpinimas kitomis priemonėmis, negu normalios arba reguliarios depozitinių bankų kredito operacijos[154]. Ta prasme ir trumpalaikių iždo skolos pasižadėjimų pirkimas bus finansavimo, bet ne kreditavimo operacija.

Finansavimą sukelia kapitalo trūkumas; jis yra finansavimo priežastis. Įvairios kapitalų trūkumų rūšys, įvairios tų trūkumų galimybės iškelia ir įvairias finansavimo formas, įvairius finansavimo kelius. Be to, tos įvairios finansavimo formos, įvairūs finansavimo keliai priklauso dar ir nuo pačios finansuojamos įmonės organizacijos bei jos kapitalo struktūros. Kiekviena jau veikianti įmonė, kuri turi savo veikimo dirvą bei mastą, atitinkantį kapitalą, normaliomis gyvenimo sąlygomis gali tenkintis vien kreditavimo operacijomis, kurios papildo jos apyvartos kapitalą. Tokiai įmonei finansavimas nėra reikalingas. Finansa-

[154] Reguliariomis kredito operacijomis laikomos aukščiau išnagrinėtos operacijos: diskontas, specialinė einamoji sąskaita, lombardas, akceptinis kreditas, prekinės paskolos, laiduojamosios paskolos.

vimo reikalas iškyla nepaprastais įmonės gyvenimo atsitikimais, kai pertvarkomas įmonės kapitalas arba kai galutinai palūžta įmonės aktyvų ir pasyvų pusiausvyra. Įmonės kapitalas pertvarkomas, kai 1) įmonė praplečiama, ir todėl jos kapitalas didinamas; 2) keičiama teisinė įmonės forma[155]; 3) kelios įmonės jungiamos į vieną įmonę (fuzija). Įmonės aktyvų ir pasyvų pusiausvyrai palūžus, finansavimo reikalas iškyla, kai 1) siaurinamas įmonės veikimas ir todėl mažinamas kapitalas, 2) įmonė sanuojama ir todėl reikalingas kapitalas nuostolių padengimui. Be to, savaime suprantama, kad finansavimo reikalas kyla kiekvieną kartą, kai steigiama nauja įmonė, tik nevisuomet tas finansavimo reikalas tenkinamas svetimais kapitalais.

Finansavimo operacija gali būti įvykdyta pačios įmonės lėšomis[156] arba pašalinių asmenų pagalba. Tie pašaliniai asmens, kurių pagalba tenka pasinaudoti įmonei, gali būti dviejų rūšių: paskiri kapitalistai, kurie su savo pinigais įeina į įmonę ar savo pinigus įmonei skolina[157], ir finansiniai ar juridiniai asmens, kurie verčiasi, tarpininkaudami kapitalų parūpinimui. Kapitalų tarpininkai gali būti finansavimo bendrovės[158] ir bankai.

Bankai, kurie verčiasi finansavimo operacijomis, yra dviejų rūšių: f i n a n s a v i m o arba i n v e s t a c i n i a i b a n k a i ir i p o t e k i n i a i b a n k a i[159]. Investaciniai bankai verčiasi pastovesnėmis lėšomis[160], negu depozitiniai bankai, ir todėl gali teikti ilgesnio termino kreditus. Tačiau ir investaciniai bankai savo visa esme nėra ilgatermininio kredito bankai. Net tuo atveju, kai jie įsigyja steigiamos įmonės naują dalį arba kai jie nuperka įmonės, kuri didina savo pagrindinį kapitalą, naujai leidžiamas akcijas, investaciniai bankai niekuomet neketina pasilaikyti tas akcijas, bet nori ko greičiausiai, kai tik leis rinkos

---

[155] Pvz., pilnoji bendrovė paverčiama akcine bendrove.

[156] Jei akcinės bendrovės akcininkai superka patys naujai paleistas papildomas akcijas, kurių pajamomis padengiami įmonės nuostoliai, arba jei tie patys akcininkai išperka paleistas įmonės obligacijas.

[157] Pati įmonė gali išparduoti savo naujas akcijas ar savo obligacijas, kurias perka turtingi žmonės, ieškodami pelningų savo kapitalams investacijų.

[158] Finansavimo bendrovės nori parūpinti kapitalus tokioms įmonėms, kurios arba visai arba bent laikinai negali išleisti savo akcijų ar savo obligacijų. Finansavimo bendrovės dažniausiai susirūpina tomis įmonėmis, kurios dar tebėra mažos, mažai žinomos, neišmėgintos, kurių operacijos yra susietos su didesne rizika.

[159] Čia neminimi depozitiniai mišraus tipo bankai, dėl kurių daromų finansavimo operacijų jau buvo kelis kartus pasisakyta.

[160] Investacinių bankų lėšas sudaro: stambūs nuosavi kapitalai, stambių prekybos ir pramonės įmonių depozitai, išleistų ir išparduotų savo obligacijų pajamos.

sąlygos, perleisti įsigytas akcijas kitiems žmonėms. Investacinių bankų operacijos principiškai nėra ilgo termino operacijos. Savo nuosavus kapitalus tie bankai gali sudėti į akcijas, obligacijas arba net tiesiog į dalyvavimus įmonėse, tačiau ir tokiais atvejais investaciniai bankai nėra surišti su jokiomis įmonėmis ilgaterminėmis kredito sutartimis. Dar labiau atsargesni yra investaciniai bankai, kai jie ima verstis savo depozitais. Tiesa, didelis jų depozitų daugumas nėra tos rūšies, kuri gali būti pareikalauta kiekvieną valandą, tačiau ir investacinius bankus saisto likvidingumo dėsnis.

Investaciniai bankai ne tiek patys finansuoja įmones, kiek tarpininkauja finansavimo operacijoms tarp kapitalų reikalaujančių įmonių ir tuos kapitalus turinčių kapitalistų. Tokį tarpininkavimą investaciniai bankai atlieka dviem būdais: 1) leisdami ir platindami finansuojamų įmonių vardu akcijas ir obligacijas ir 2) leisdami savo vardu obligacijas ir iš tų obligacijų pardavimo gautais pinigais finansuodami įmones[161]. Vienas ir antras kelias yra susietas su tam tikrais pavojais investacinio banko kapitalams. Jei leidžiamų finansuojamų įmonių vardu akcijų ar obligacijų nepasiseka išparduoti, jos gali pasilikti ilgesnį laiką gulėti paties banko portfelyje. Žinoma, jei įmonė dirba su pelnu, duoda dividendus ir apmoka obligacijų atkarpas, tai čia dar nieko blogo, bet dalykai virsta visai į negerą pusę, jei įmonė visai nebeduoda dividendų arba jei ir duoda, tai žymiai mažesnius, negu vidutiniškai procentuojami krašto kapitalai. Kaip tik tokių įmonių vertybiniai popieriai ir pasilieka dažniausiai gulėti bankų portfelyje. Kai investaciniai bankai leidžia savo vardu obligacijas, tai patys pasižada tas obligacijas išpirkti ir apmokėti jų atkarpas. Todėl gautus obligacijų pardavimu pinigus bankai turi taip investuoti į įmones, kad ne tik obligacijų terminams suėjus atgautų visas obligacijoms išpirkti reikalingas sumas, bet dar ir tiek uždirbtų, kad būtų galima gaunamomis palūkanomis padengti obligacijų emisijos išlaidas ir apmokėti tų obligacijų atkarpas.

Tie visi finansavimo bei investavimo pavojai ir verčia investacinius bankus labai rūpestingai ištirti padėtį tų įmonių, kurios finansuojamos arba į kurias investuojami kapitalai. Jei bankui paaiškėja, kad įmonė, ir padidinusi skolintais ar pritrauktais[162] svetimais pinigais savo kapitalus, negalės tiek pelnyti, kiek reikia visoms išlaidoms padengti, tai bankas neteiks pagalbos įmonei jokiu pavidalu. Tokiu atveju bankas

---

[161] Emisines operacijas bei jų techniką žr. šio skyriaus 3 §.

[162] Pritraukti pinigai yra, kai paleidžiamos naujos akcijos.

įmonės neišgelbėtų, bet tik bereikalingai prailgintų jos gyvenimą ir pagaliau pražudytų savus ar svetimus įmonėje įdėtus kapitalus. Taip pat neduodama jokių investacinių paskolų, kai pasirodo, kad įmonė neturi jokių nuosavų investacinių kapitalų. Jei visi įmonės nekilnojamieji turtai bei įrengimai yra įsigyti svetimais pinigais, tada, kai įmonės pastatai bei įrengimai susidėvi, pati įmonė tuojau atsiduria sunkioje padėtyje. Įmonė turi turėti pakankamai nuosavų kapitalų, kad pakeltų visuomet galimus arba net numatomus įmonės nuostolius. Kiekvienu atveju įmonė turi pajėgti kasmet amortizuoti atitinkamą gautos paskolos dalį. Kitaip skola stovės, o paskolų pagalba įsigytos mašinos ar kiti kokie įrengimai dėvėsis, dils, ir vieną kartą turi ateiti diena, kada įmonė stovės su padidėjusiomis skolomis, bet su senais turtais. Priešingai, kai paskolų pagalba įgyjami tokie turtai, kurie nesidėvi, kaip žemės sklypai, neriboto laiko koncesijos, tuomet gali nebūti didelio vargo, kai skola ir nebus kasmet amortizuojama. Pirkti sklypai gali būti parduoti, įsigyta koncesija kitam perleista, ir įmonė vėl atsidurs tokioje padėtyje, kurioje buvo prieš paskolos gavimą. Tačiau taip atrodo tik teoretiškai. Gyvenime dažniausiai pirkti sklypai ar įsigytos koncesijos įtraukiamos į gamybos procesą ir negali būti nuo įmonės atskiriamos, nepakirtus gamybinio įmonės pajėgumo, o tuo pačiu, žinoma, ir įmonės vertės. Tais sumetimais finansuojąs bankas visuomet susirūpina ir tais tikslais, kuriems imamos paskolos.

Kai finansuojąs bankas nėra vien tarp visuomenės ir įmonės tarpininkas, bet patsai teikia paskolą, tuomet tenka susirūpinti duodamos paskolos aptikrinimu. Investacinių bankų paskola, paprastai, aptikrinama finansiniais vekseliais, procentiniais ar dividendiniais popieriais ir pačios firmos įkeitimu. Kai paskola aptikrinama finansiniais vekseliais, tai tokius vekselius turi laiduoti kitas asmuo ar kita firma, kurių kreditingumas nesukelia jokių abejonių. Kur kas geresnis aptikrinimas, negu finansiniai vekseliai, yra procentiniai ir dividendiniai popieriai, jei, žinoma, jie kotiruojami biržoje, turi gerą rinką ir yra paimti įkaitu didesne suma, negu buvo duota pati paskola. Tačiau įmonė, kuri turi stambų tokių vertybinių popierių portfelį, retai teiškos ilgesnio laiko paskolos. Jai bus visuomet naudingiau parduoti turimus popierius, kaip juos įkeitus imti paskolą ir mokėti aukštesnes palūkanas, negu pati iš tų popierių gauna.

Kartais, kai nėra vertybinių popierių ir paskola duodama vienam asmeniui, bankas sutinka priimti įkaitu ir gyvybės draudimo polisą, kuris duoda teisės ar tai klientui mirus, ar tai nustatytu laiku gauti tam tikrą pinigų sumą. Draudimo polisas yra

tam tikros rūšies vertybinis popierius, kurį pati draudimo draugija, pareikalavus, turi atpirkti, jei tik jau yra sumokėtos kelių metų premijos. Draugija, išpirkdama polisą, jį diskontuoja. Bankas, laikydamas įkaitu polisą, žino gerai, kokią sumą jis gali gauti iš draudimo draugijos, jei skolininkas neištesės savo pasižadėjimo. Pagaliau, skola gali būti aptikrinta pačios įmonės ar, gal teisingiau, pačios firmos su priklausiniais įkeitimu[163]. Savininkas, įkeisdamas savo įmonę bei jos priklausinius, viešai parodo savo menką ūkinį pajėgumą, nes tam, kad palaikytų įmonės veikimą, jis turi įkeisti tuos įmonės įrengimus, be kurių tolimesnis įmonės veikimas nebūtų įmanomas. Darydamas tokį žygį, įmonininkas silpnina savo kreditingumą, kreditingumo sumažėjimas gali neigiamai paveikti ir pačios įmonės veikimą. Patsai įmonės įkeitimas nėra jau visai saugus duotos paskolos aptikrinimas. Juk užtenka įmonininkui nebetekti savo gerų klientų arba savo prekėms gerų rinkų, kaip tuojau susmunka ir pačios įmonės vertė. Tad ir bankai, finansuodami įmones, jų įkeitimus skolai aptikrinti ima su dideliu atsargumu. Nepalyginti, geresnis laidas duotai paskolai aptikrinti, negu įmonės įkeitimas, yra įmonės nekilnojamųjų turtų ipoteka. Ji vartojama ypatingai tais atvejais, kai įmonei teikiama investacinė paskola. Kreditorius, turėdamas savo rankose įmonės ipotekos dokumentus, turi skolai atgauti pirmenybę prieš visus kitus paprastuosius įmonės kreditorius.

3. SVETIMŲ KAPITALŲ SAUGOJIMAS IR TVARKYMAS

Pati senausia bankinė operacija yra svetimų kapitalų saugojimas ir tvarkymas. Svetimus kapitalus besaugodami, pirmieji bankininkai pradeda tarpininkauti mokėjimams ir pagaliau ima tais pavestais jiems saugoti kapitalais davinėti paskolas. Visų bankinių operacijų motina, primityvi pinigų saugojimo operacija, ugdydama pasaulio kapitalus, pati vis labiau tobulėjo, vystėsi ir, kaskart labiau pagal augančius žmonių turtus besiplėtodama, pati susiskaldė keliomis visai savarankiškomis operacijomis. Kapitalų saugojimą ir tvarkymą dabar sudaro šios operacijos: 1) indėlių ėmimas; 2) einamosios sąskaitos ati-

[163] Tai nebus įkeitimas nekilnojamųjų turtų, nes šiuo atveju įkeičiama tik teisė į patalpų nuomojimą, į įmonės įrengimus, į jos įsigytus išradimo patentus, į firmos teises, į literatūros ar meno kūrinius ir pagaliau į firmos turimus klientus. Firmos įkeitimas neduoda dar teisių į firmos sandėliuose esamas prekes, nebent tai būtų įkeitimo sutartyje įsakmiai pasakyta. Mūsų veikiančiais įstatymais įmonės įrengimų įkeitimas laikomas nekilnojamojo turto įkeitimu.

darymas bei vedimas[164]; 3) procentinių bei dividendinių popierių emitavimas; 4) procentinių bei dividendinių popierių saugojimas bei tvarkymas; 5) seifų nuomojimas.

Indėliai yra taupymo tikslais laikomi banke kliento pinigai. Indėlį padėti banke klientas gali, ne tik atnešdamas bankui gyvus pinigus, bet ir inkasuodamas vekselį ar čekį ir drauge įsakydamas gautus pinigus padėti indėliu, pristatydamas apmokėti čekį ar parduoti bet kuriuos kitus vertybinius popierius ir pareikšdamas norą, kad įplaukę pinigai būtų palikti banke indėlio pavidalu. Pinigus į indėlininko sąskaitą gali įnešti ir kitas asmuo. Indėlių ėmimas užima labai svarbią vietą bankinių operacijų tarpe. Indėliais bankai verčiasi ir uždarbiauja, nes indėlių suma yra, paprastai, daug kartų didesnė negu nuosavi banko kapitalai. Indėlių sumos didumas rodo didesnį ar mažesnį visuomenės pasitikėjimą banku. Visų krašto kredito įmonių indėlių suma rodo didesnį ar mažesnį krašto gyventojų turtingumą ir jų pasitikėjimą krašto politine padėtimi ir savosios valiutos pastovumu.

Žmonės, pasitikėdami ekonominiu banko pajėgumu ir jo vadovybės sumanumu bei sąžiningumu, deda savo pinigus į banką ir tuo būdu bankui teikia kreditą. Tiesa, teisininkai nelaiko indėlių operacijos kredito teikimu[165], nes indėlis nėra paskola, bet tik depozitas. Kai skolinama, mano teisininkai, tai paskolos grąžinimo terminai nustatomi skolininko interesų sumetimais, kai dedamas indėlis, tai jo grąžinimo laikas nurodomas paties indėlininko, išeitų kreditoriaus noru. Tačiau negalima nepastebėti, kad tarp paskolos ir indėlio esama ir nemaža

---

[164] Vokiečiai indėlius ir einamąsias sąskaitas vadina vienu bendru žodžiu Depositen (iš lotynų deponere — sudėti, padėti). Ta prasme ir mūsų vartojamas žodis depozitai. Tie patys vokiečiai sudėtas bankuose saugoti bei tvarkyti vertybes (paprastai brangiuosius metalus ir vertybinius popierius) vadina Depots. — Anglosaksai (Anglija ir USA) vadina indėlius, einamąsias sąskaitas ir pavestas bankui saugoti brangenybes deposits. — Prancūzai savo žodį dépôts vartoja ta pačia prasme, kaip ir anglai. Tą, ką anglai vadina deposits, prancūzai dépôts, rusai vadindavo vklady — indėliai. Vklady — indėliai buvo skirstomi: termininiai ir netermininiai; netermininiai indėliai savo ruožtu buvo skirstomi: indėliai pareikalavus ir einamosios sąskaitos. Be to, buvo vklady saugojami ir vklady saugojami bei tvarkomi.

[165] Teisininkai nelaiko indėlių operacijos datio mutui — paskolos davimu, bet vien tik depositum irregulare. Romos teisė skyrė depositum regulare ir depositum irregulare. Depositum regulare buvo tuomet, kai atiduotas saugojimui daiktas pasilieka nuosavybėje to asmens, kuris padėjo daiktą saugoti. Šiuo atveju tas pats individualus daiktas ir turi būti grąžintas savininkui pareikalavus. Depositum irregulare pereina į saugotojo nuosavybę, ir savininkui grąžinamas tik tos pačios rūšies ir tos pačios vertės daiktas.

bendrumo: ir vienu ir antru atveju skolininkas[166] pasidaro gautų pinigų savininku ir tik pasiima prievolę grąžinti su palūkanomis gautą pinigų sumą. Be to, kas nustato paskolos grąžinimo terminą, skolininkas ar kreditorius, nesudaro esminio nei paskolos nei indėlio požymio. Pagaliau, ir patys įstatymai tam tikrais atvejais indėlius laiko, lyg ir paprastomis paskolomis. Taip, pvz., kai bankas paskelbiamas neišsimokančiu skolininku, ir indėlininkai paprastų kreditorių teisėmis atlyginami iš bendros konkursinės masės proporcingai padėtų pinigų sumai.

Koks bebūtų teisinis indėlių pobūdis, netenka ginčyti didelės ekonominės indėlių reikšmės tiek indėlius gaunančiam bankui, tiek visam krašto ūkiui. Bankas sudėtais pinigais pelningai verčiasi, kraštas susilaukia naujos kūrybinės ūkio bei kultūros jėgos — kapitalo. Indėliai yra kondensuotas žmonių darbas, kuris sumaniai, planingai banko į kraštą paleistas, virsta galinga kūrybine jėga — kapitalu. Kur nėra kapitalo, tenai nėra turtų. Kur nėra turtų, tenai nėra nei kultūros, nei civilizacijos, nei, pagaliau, politinės galios[167]. Jei šiandieną dar galutinai nenusistovėjo nei paties kapitalo esmės, nei jo kilmės teorijos, tai dėl to neabejotinai tų visų teorijų branduolį sudaro taupymo teorijos. Neabejotina, kad tarp taupmenų ir kapitalo esama labai artimų ryšių. Kur netaupoma, tenai ne tik nekuriama naujų kapitalų, bet ir griaunami seniau sudarytieji piniginiai turtai. Tačiau, patsai vienas taupymas dar nesukuria naujų kapitalų, nepaverčia pinigų ta galinga vertybe, kuri kuria naujas vertybes. Kai sutaupyti pinigai guli pasislėpę be darbo, laukdami „juodosios dienos", jie yra bent laikinai minę tautos ūkiui; jie neduoda pelnų nei pačiam taupytojui, nei visuomenei. Piniginės santaupos, paprastai, tik eidamos indėlių keliais, planingai, organizuotai, stoja į darbą ir kuria naujas ūkines vertybes[168].

Tačiau stebėtinas dalykas, kad nei plačioji visuomenė, nei patys bankai ilgus metus negalėjo suprasti didelės bankinių indėlių svarbos. Visuomenė rėmė tezaurizavimą, bankai kratėsi indėlių. Visuomenei atrodė tezaurizavimas saugi pinigams vieta, bankams atrodė indėliai vengtinas ir pavojingas įsiskolinimas. Dar XIX a. viduryje ne vienas vokiečių bankas savo interesų saugumo sumetimais ne tik nesistengė, bet tiesiog dar vengė

---

[166] Atseit, ir asmuo, gavęs paskolą, ir asmuo, priėmęs indėlį.

[167] Autorius yra parengęs spaudai darbą, kuriame stengiasi įrodyti labai artimus kapitalo, turtų, kultūros, civilizacijos ir paskirų tautų politinės galios saitus.

[168] Žr. plačiau mano „Pinigus", 264—267 psl.

didinti savo indėlių sumą![169]. Atrodė, kad didžiosios senovinio pasaulio ir naujųjų laikų kapitalizmo tradicijos buvo pamirštos. Tas tradicijas atgaivina pirmiausia tas kraštas, kur anksčiausiai įsigalėjo bei įsikerojo mūsų dienų kapitalizmas, kurio siekimas yra ko daugiausia pelnyti, kurio dvasia yra skaičiavimo dvasia, kuris moka ne tik ieškoti pelno, bet ir viską apskaičiuodamas sugeba surasti naujus to pelno šaltinius. Anglijos bankai jau XVIII a. gerai suprato asmeninę bei visuomeninę indėlių reikšmę. Jie deda didžiausių pastangų sutraukti ko didžiausias indėlių sumas ir jei kuo buvo susirūpinę, tai ne bent tuo, kaip savo įmonei pelningai ir pačiam kraštui tikslingai sunaudoti indėlių sumas ir drauge pajėgti grąžinti paimtus pinigus, kai indėlininkai sutartu laiku pareikalaus savo indėlių. Greitu laiku Anglijos bankų pėdomis nuėjo visų kultūringų kapitalizmo idėjomis gyvenančių kraštų bankai.

Indėliai gali būti rūšiuojami grąžinamojo termino atžvilgiu ir savo kilmės atžvilgiu. Grąžinamojo termino atžvilgiu indėliai gali būti termininiai ir neterminiai. Termininiai indėliai dar gali būti suskirstyti dviem rūšimis: indėliai tam tikram sutartam laikui (1 mėn. 3, 6, 12, 24 mėn.[170]) ir indėliai tam tikram laikui, po to kai pranešama, kad indėlis atsiimamas. Jei pranešimo nėra, tai toks indėlis gali ramiai gulėti ištisus dešimtmečius. Terminį indėlį bankas turi teisės negrąžinti prieš terminą, tačiau, vengdamas įtarimo, kad nepajėgia atiduoti pinigų, dažnai išmoka klientui pareikalavus bet kuriuo laiku. Tokiu atveju indėlininkui išmokamos ne didesnės indėlių, bet mažesnės einamosios sąskaitos palūkanos. Neterminiai indėliai gali būti atsiimti kiekvienu indėlininko pareikalavimu[171]. Termininiai indėliai, kurie terminui suėjus nepaimami

---

[169] Žinomas Schaffhauseno bankas savo pranešimuose tiesiog didžiavosi savo tokia politika.

[170] Paprastai, paties indėlininko naudai įstatymai nustato ilgiausią indėlio terminą, kuris neprašoka 2 metų.

[171] Ir nетerminiams indėliams paimti įstatymai dažnai nustato tam tikrus suvaržymus, būtent, reikalauja įspėti bent prieš 5 - 8 dienas. Tas daroma tiek bankų, tiek pačių indėlininkų interesų sumetimais. Bankai nelaiko pas save kasoje indėlininkų pinigų, bet skolina juos kitiems, tad bankams gali būti sunku staiga išmokėti didesnes pinigų sumas. Baimingesnieji indėlininkai neramiais laikais gali kartais visai be reikalo imdinėti savo pinigus iš banko ir tuo būdu daryti ne tik bankui, bet ir sau patiems žalos. Jei yra nustatytas įspėjimo laikas, tai labai dažnai panikos sukeltas banko runas per kelias dienas savaime praeina ir pinigai pasilieka kaip gulėję gulėti banke. Vokiečių įstatymai draudžia be pranešimo iš anksto taupomųjų indėlių, atseit, indėlių, kuriuos suneša paskiri privatūs asmens, bet ne įmonės, išmokėti per vieną mėnesį daugiau kaip 300 reichsmarkių. (Reichsgesetz über Kreditwesen vom 5 Dezember 1934, 23 §).

arba iš naujo nepaliekami sutartam laikui, virsta neterminiais indėliais[172], nors šiuo atveju ir ne visi bankai laikosi vienodo nusistatymo. Dažnai indėliai, padėti tam tikram laikui, jei dėl jų nebuvo padaryta, terminui suėjus, jokių naujų patvarkymų, laikomi paliktais tokiam pat terminui.

Be to, indėlius galima rūšiuoti jų kilmės atžvilgiu. Šiuo atžvilgiu indėliai gali būti suskirstyti į taupomuosius arba vartotojų indėlius ir bankinius arba gamintojų indėlius. Taupomieji arba vartotojų indėliai sudaromi iš sutaupytų pragyvenimo išlaidų likučių. Jie dedami smulkiomis sumomis. Juos suneša ne gamintojai, bet vartotojai. Jų tikslas apsirūpinti juodai dienai ir gauti palūkanas. Taupomieji arba vartotojų indėliai normaliais gyvenimo laikais sudaro pastovias bankų pozicijas, tačiau bet kurios, net ir mažiausiai pagrįstos, panikos metu jie sudaro didelį bankinio runo pavojų. Todėl tiems indėliams ypatingai ir taikomas reikalavimas įspėti iš anksto, kai norima indėlį išimti.

Bankiniai arba gamintojų indėliai yra gamintojų, atseit, įmonių apyvartinio kapitalo atsargos. Tie indėliai vadinami ne tik gamintojų indėliais, bet ir bankiniais indėliais, nes tiek savo kilme, tiek savo paskirtimi jie yra laikomi ne taupomųjų kasų, bet depozitinių bankų. Bankiniai arba gamintojų indėliai sudaro įmonių atsargą jau numatomiems mokėjimams. Todėl bankinių indėlių terminai yra, paprastai, trumpesni, negu taupomųjų indėlių. Jie pasilieka banke trumpesnį laiką, negu taupomieji indėliai, tačiau jų svyravimai yra lengviau numatomi ir todėl taisyklingesni, negu taupomųjų indėlių. Bankinių indėlių svyravimai priklauso nuo konkrečių įmonės gyvenimo bei veikimo sąlygų, bet ne nuo sunkiai iš anksto numatomų, staigių bei nepastovių psichinių veiksnių. Turtinguose kapitalais kraštuose, kur kapitalistinė pelno skaičiavimo ir pelno ieškojimo dvasia yra persunkusi iki gyvo kaulo visus krašto gyventojus, ir bendros bankinių indėlių sumos svyravimai beveik visai išnyksta. Tokiuose kraštuose įmoninkai turi stambius apyvartinius kapitalus, laiko tų kapitalų atsargas bankuose, visus tarpusavio mokėjimus vykdo bankiniais pinigais, atseit, čekiais, perlaidomis ir žiro atsiskaitymais, ir jei, pagaliau, kada moka ir ne įmonininkams, bet kitiems asmenims, tai ir tie kiti laiko savo pinigus taip pat bankuose. Jei ir tokiais atvejais lieka dar kokie indėlių svyravimai, tai bankai be didelių sunkumų juos numato ir prie jų prisitaiko.

Nepastovūs ir todėl bankams pavojingi yra pripuolamieji

[172] Toks buvo Rusijos Valstybinio Banko ir visų visuomeninių bankų nuostatas. Kitų kredito įmonių tas nuostatas nesaistė. (Įst. rin. XI t. 2 d. IV sk. 158 str. ir XI sk. 63 str.).

indėliai, kurių kilmė gali būti labai įvairi ir kurių pareikalavimo bankai nežino nei dienos, nei valandos. Tokiais pavojingais pripuolamais indėliais laikomi: dar nesunaudotos investacinių kapitalų dalys, kapitalai, ieškantieji investacijų, pinigai, skiriami biržos spekuliacijai, užsienių indėliai, kurie suplaukia į kraštą viliojami aukštų palūkanų. Be abejo, paskirų pripuolamų indėlių iš banko išėjimą galima dažnai iš anksto numatyti, bet visa tokių indėlių suma visuomet pasilieka labai nepastovi ir sunkiai besiduodanti bet kuriems terminų skaičiavimams.

Bankai už indėlius moka palūkanas. Palūkanų dydis priklauso nuo 1) pinigų rinkos stovio, 2) indėlio termino, 3) bankų susitarimo ir 4) krašto įstatymų ar vyriausybės patvarkymų. Pinigai yra, nors ir savotiškos rūšies, bet vis dėlto prekė. Prekių kaina priklauso nuo pasiūlų ir paklausų. Pinigų kainos rodiklis yra palūkanos. Tad ir palūkanų didumas priklauso nuo pinigų pasiūlų bei paklausų. Juo didesni pasiūlai ir juo mažesni paklausai, juo bus žemesnės palūkanos. Atvirkščiai esti, kai pradeda smukti pasiūlai ir pašoksta paklausai. Juo ilgesni yra indėlių terminai, juo, paprastai, didesnės mokamos palūkanos, nes patsai bankas ilgesnio termino indėliais laisviau ir todėl pelningiau gali verstis. Paskutiniais laikais bankai, vengdami kraštui ir sau patiems kenksmingos tarpusavio konkurencijos, susitarę nustato mokamų palūkanų normas. Šiuo atveju bankų varžytynės dažniausiai išeidavo nenaudai mažiau nusivokiančių neturtingesniųjų indėlininkų, nes kaip tik tos rūšies indėlininkus ir priviliodavo tie bankai, kurių dora jau buvo pakrikusi, kurių kreditas jau buvo palaužtas ir kurie dažnai nebegrąžindavo paimtų pinigų. Autoritetiniai kraštai ir norinčios juos pamėgdžioti mažosios valstybės, tvarkydamos įstatymais bei patvarkymais visą ekonominį gyvenimą, negalėjo pamiršti ir palūkanų normavimo. Paprastai nustatomos tik paskolų palūkanos, bet kadangi bankai gyvena ir pelnosi mokamų ir gaunamų palūkanų skirtumu, tai bankų gaunamų už paskolas palūkanų nustatymas, turi lemiamos reikšmės pačių bankų mokamoms palūkanoms[173].

Indėliai įrašomi į duodamą indėlininkui indėlių knygelę arba indėlių lapą. Knygelėje arba lape pažymimas indėli-

[173] Taip yra mūsuose, kur įstatymai leidžia imti už paskolas trimis vienetais didesnius procentus, negu Lietuvos Banko diskonto procentas. Vokietijoje, Italijoje patys bankai, kreditinių įmonių priežiūros organų spaudžiami, nustato mokamų už indėlius palūkanų dydį. Vokietijoje, jei patys bankai nesutaria tarp savęs mokamų palūkanų reikalu arba jei susitaria netaip, kaip to nori valdžia, tai bankų priežiūros organas turi teisės nustatyti ir indėlių palūkanas.

ninko vardas, pavardė, indėlio didumas bei visi jo kitimai, indėlio terminas ir mokamosios palūkanos. Indėlius bankas išmoka tiktai indėlininkui, jo įgaliotiniui arba jo teisių perėmėjui, pristačius indėlių knygutę arba indėlių lapą.

Einamosios sąskaitos atidarymas ir vedimas[174]. Einamoji sąskaita yra kliento pinigai, laikomi banke ne taupymo, bet mokėjimų tarpininkavimo tikslams. Einamoji sąskaita atidaroma kliento ir banko sutartimi. Klientas pasirašo banko pateiktas einamosios sąskaitos sąlygas. Pinigai patenka į einamąją sąskaitą visai tais pačiais keliais, kaip ir į indėlį. Teisiniu požiūriu, einamoji sąskaita dažnai laikoma neterminiu indėliu, tačiau bankinės technikos sumetimais einamąją sąskaitą tenka griežtai skirti nuo neterminių indėlių. Indėliai gali būti paimti tik pristačius indėlio dokumentus, einamosios sąskaitos gali būti naudojamos čekiams, žiriniams atskaitymams ir perlaidoms apmokėti; neterminiams indėliams paimti daugelis kraštų reikalauja 3, 5 ar net 8 dienas iš anksto įspėti banką, kai einamosios sąskaitos pinigai visur ir visuomet turi būti išmokami kiekvienu pareikalavimu; neterminių indėlių palūkanos apskaičiuojamos mėnesiais, kai einamųjų sąskaitų atskiromis dienomis. Pagaliau, ekonominiu atžvilgiu, indėliai ir einamosios sąskaitos griežtai skiriasi savo tikslais: indėliai tarnauja taupymui, einamosios sąskaitos — mokėjimams.

Einamoji sąskaita turi didelės naudos ir svarbos klientui, pačiam bankui ir visam kraštui. Žmogus, jau ir bent kiek paliestas kapitalistinės dvasios, paprasto ūkiškumo sumetimais neša savo laisvus pinigus nors ir trumpam laikui į einamąją sąskaitą, nes pinigai banke ne tik saugiai guli, bet ir dažniausiai duoda nors ir mažas palūkanas. Tiesa, už einamąją sąskaitą klientas gauna mažesnes palūkanas, negu už indėlius, bet už tat kiekvieną dieną gali laisvai naudotis savo pinigais. Norėdamas gauti pinigų, einamosios sąskaitos valdytojas neturi reikalo eiti asmeniškai į banką, pasiimdamas indėlio knygutę ar indėlio lapą, bet, užpildęs banko jam duotą čekių ar perlaidų formuliarą, per bet kurį asmenį, neduodamas jam jokių teisinių įgaliojimų, gauna pinigus ar vykdo mokėjimus. Vykdydamas savo mokėjimus per banką, klientas neturi reikalo laikyti bei saugoti kvitų ar kurių nors kitų įvykdyto mokėjimo įrodymų, nes banki-

---

[174] Einamoji sąskaita vadinama dažnai dar kontokorentine, čekine ar žirine sąskaita. Kontokorentinė sąskaita, iš italų conto corrente — bėgančioji sąskaita, bus sinoniminis svetimžodis. Čekinės ar žirinės sąskaitos pavadinimas nevisai tiks einamajai sąskaitai, nes čekiais ir žiro atsiskaitymais galima imti ir nešti pinigus ir į specialinę einamąją sąskaitą. Čekinės ar žirinės sąskaitos sąvoka yra platesnė, negu einamosios sąskaitos sąvoka.

nių knygų įrašai bus visuomet geriausi padaryto mokėjimo liudytojai. Jei klientas turi nuolatinius nusistovėjusiais terminais mokėjimus, tai kultūringuose, kapitalizmo dvasia gyvenančiuose kraštuose jis paduoda bankui tokių mokėjimų bei jų terminų sąrašus, ir bankas rūpestingai įvykdo visus tokius kliento mokėjimus[175]. Kai einamosios sąskaitos valdytojas gauna pinigus vekseliais, čekiais, perlaidomis, pašto čekiais arba net ir gyvais pinigais, tai jie tiesiog įtraukiami į einamąją sąskaitą. Tuo būdu klientas ne tik nė vienos dienos nenustoja palūkanų už gaunamus pinigus, bet dar ir visą mokėjimų operaciją vykdo labai griežtu ir labai patogiu keliu. Per tą pačią einamąją sąskaitą klientas atlieka ir visus atsiskaitymus su pačiu banku, vis vien, ar tai bus devizų, ar bet kurių kitų vertybinių popierių pirkimas bei pardavimas, kreditinių laiškų ar akredityvų išstatymas, ar dividendinių bei procentinių popierių atkarpų apmokėjimas.

Bankas, vesdamas per einamąją sąskaitą visus piniginius kliento reikalus, turi geros progos pažinti ne tik ekonominę jo padėtį bei jo prekybinius santykius, bet ir profesinę jo etiką. Toksai artimas banko ir kliento bendradarbiavimas, paprastai, padidina banko pasitikėjimą klientu ir palengvina jam gauti kreditą. Tasai pasitikėjimas gali eiti tiek toli, kaip jau buvo nurodyta[176], kad bankas duoda klientui galimybės naudoti einamąją sąskaitą ir kredito reikalams. Tokiu atveju klientas iš banko kreditoriaus pasidaro banko debitoriumi, atseit, klientas gauna kontokorentinį kreditą. Kontokorentinis kreditas gali būti leistas neribotam laikui, kai klientas gali būti bet kuriuo laiku iki tam tikros sumos įsiskolinęs bankui einamąja sąskaita, arba jam leidžiama įsiskolinti tik tam tikrais laikotarpiais, tai reiškia, kad klientas gauna sezoninį kreditą, arba, pagaliau, klientas įgaliojamas tik vieną kartą tam tikram laikui iš einamosios sąskaitos kredito pereiti į debetą.

Einamosios sąskaitos šalia indėlių sudaro labai svarbų banko apyvartinių kapitalų šaltinį. Tiesa, einamosios sąskaitos pinigai yra bet kuriuo laiku pakeliami ir sudaro bankui suteiktą kiekvieną dieną atšaukiamą kreditą, tad ir bankai labai atsargiai naudoja einamąja sąskaita gautus pinigus savo aktyvinėms operacijoms — paskolų teikimui ir vekselių diskontavimui. Paprastai, palengvina bankui naudotis einamosios sąskaitos pinigais tas faktas, kad tuo pačiu metu, kai vieni ima iš einamosios sąskaitos, kiti į tą sąskaitą neša, ir todėl normaliais lai-

[175] Tokiu būdu apmokamos draudimo premijos, mokesčiai, vandentiekio ir elektros sąskaitos, įvairūs įnašai ir visi kiti periodiniai mokėjimai.

[176] Žr. to paties skyr. 2 §.

kais, palyginti, retai tepasitaiko staigių bendros einamųjų sąskaitų sumos pasikeitimų. Bet už tat įvairūs politiniai ar ekonominiai sukrėtimai tuojau ima smarkiai veikti einamųjų sąskaitų pozicijas. Apskritai netenka abejoti, kad kontokorentinių pinigų naudojimas yra pavojinga operacija, reikalaujanti iš banko vadovybės ne tik didelio atsargumo, bet ir platesnio masto, gilesnių teoretinių ekonomikos bei politikos žinių ir, kas svarbiausia, ilgesnio profesinio gyvenimiško patyrimo.

Bankui naudinga yra einamoji sąskaita savo duodamais pelnais. Pirmiausia bankas naudojasi, kaip ir indėlių operacijoje, mokamų už einamąją sąskaitą ir gaunamų už paskolas palūkanų skirtumu. Turtingi kapitalais kraštai, kur yra dideli kontokorentinių pinigų pasiūlai, paprastai nemoka jokių palūkanų už einamąsias sąskaitas[177]. Tokiais atvejais, bankas atsiteisia einamosios sąskaitos valdytojui, darydamas nemokamai jo sąskaitoje visus įmokėjimus ir išmokėjimus. Be to, bankas gauna nemaža provizijų už įvairias per einamąją sąskaitą daromas bankines operacijas, būtent, už devizų ir įvairių kitų vertybinių popierių pirkimą bei pardavimą, už perlaidų siuntinėjimą ir kitas panašias operacijas. Pagaliau, per einamąją sąskaitą daromos operacijos įgalina banką geriau pažinti ekonominę padėtį ne tik einamosios sąskaitos valdytojo, bet ir tų visų įmonių bei asmenų, kurie palaiko su juo ūkinius ryšius. Tokiu keliu gaunamos žinios ne tik palengvina, apskritai, banko kredito politikos darbą, bet ir duoda bankui galimybės užmegzti su kitais krašto įmonininkais naujus ryšius, kurie pamažu vėliau gali išsivystyti į kreditavimo bei finansavimo operacijas, arba net, tam tikrais atvejais, į akcijų bei procentinių popierių emisiją. Kraštui einamoji sąskaita duoda tų visų patogumų, kuriuos jam teikia apskritai bankiniai pinigai[178].

Kasmet ar kas pusmetį, kai kuriuose kraštuose kas ketvirtį arba net ir kas mėnesį, bankai siunčia einamosios sąskaitos valdytojui jo sąskaitos kitimų nuorašus, kurie parodo visus į sąskaitą įmokėjimus ir iš sąskaitos išmokėjimus, o taip pat ir sąskaitos likučius — saldus. Klientas, gavęs savo sąskaitos kitimų nuorašą, turi jį patikrinti, žiūrėdamas, kad visos pozicijos būtų į sąskaitą įtrauktos ir kad nebūtų sąskaitoje skaitmeninių paklaidų[179]. Jei klientas banko nurodytu laiku nepadarė jokių dėl

---

[177] Anglijos depozitiniai bankai niekuomet nemokėjo palūkanų už einamąsias sąskaitas. Dabar tą patį daro Šveicarijos ir Olandijos bankai.

[178] Žr. šio sk. 1 §.

[179] Senu papročiu einamosios sąskaitos nuorašo pabaigoje bankas deda raides SEO, kurios turi reikšti salvo errore et omisione, paliekant galioje klaidas ir apleidimus, atseit, bankas sutinka ištaisyti sąskaitos pozicijas, jei bus įrodyta klaida ar apleidimas.

pasiųsto nuorašo pastabų, tai sąskaitos pozicijos laikomos patvirtintos. Einamosios sąskaitos palūkanos skaičiuojamos dienomis. Metai laikomi 360 dienų. Valiutavimas eina visai tuo pačiu būdu, kaip ir specialinėje einamoje sąskaitoje, atseit, kai įmokama — valiutuojama kitą darbo dieną, kai išmokama — palūkanos nebeskaitomos už išmokamąją dieną.

Procentinių bei dividendinių popierių emitavimas. Emitavimas arba emisija[180], bankininkų kalba, reiškia popierinių pinigų, bankinių notų ir procentinių bei dividendinių popierių išleidimą į kredito rinką. Dividendinių bei procentinių popierių emisijos operacijoje skiriama trijų rūšių dalyviai: 1) emisijos skolininkas—kapitalo ieškąs viešasis ar privatus ūkis; 2) emisijos tarpininkas — emisijai tarpininkaująs bankas; 3) emisijos pirkėjas — asmuo investacijos ar spekuliacijos tikslais perkąs emituojamus popierius. Emisija nei teisine, nei ekonomine prasme nelaikoma parengiamieji kapitalui pritraukti emisijos skolininko žygiai. Emisiją sudaro emisijos tarpininkas arba tam tikrais atvejais jį pavaduojąs emisijos skolininkas, paskleisdamas emituojamus popierius emisijos pirkėjų tarpe. Procentinių bei dividendinių popierių emisija nori išlyginti kapitalų pasiūlus ir kapitalų paklausus. Tokių popierių emisija mūsų laikais, kai beveik visa mūsų ūkio struktūra remiasi ne gyvų pinigų, bet vertybinių popierių kapitalizmu[181], turi didžiausios ekonominės reikšmės. Procentinių popierių emisija ne tik įgalina

---

[180] Emitavimas, emisija, iš lot. emissio — išsiuntimas.

[181] Mūsų dienų kapitalistinio ūkio mechanizmas toli gražu nėra tiek varomas gyvais pinigais, kiek vertybiniais popieriais, atseit, čekiais, vekseliais, prekių sandėlio liudijimais, varantais, konosamentais, geležinkelio važtaraščiais, bendrovių dalimis, ipotekiniais dokumentais, dividendiniais ir procentiniais popieriais. Mūsų laikais tik labai nežymi mokėjimų dalis bevykdoma gyvais pinigais, šiaip visi mokėjimai eina vertybiniais popieriais. Vertybinio popieriaus vardu vadinamas toks dokumentas, kuriuo nustatomas tame dokumente įkūnytų turtinių teisių subjektas. Vertybinis popierius yra dokumentas, nes turi savarankišką būtį. Vertybiniu popieriu nebus einamosios sąskaitos pozicijos, nes jos nėra savarankiškas dokumentas. Vertybinis popierius yra dokumentas, kuris įkūnyja teises, nes dokumentas, kuris tik rodo teisių esimą, nėra vertybinis popierius. Vertybiniame popieriuje yra susieti dokumentas ir teisė: kas turi dokumentą, tas turi ir teisę, kur nėra dokumento, ten nėra ir teisės. Vertybiniame popieriuje įkūnytos teisės turi būti turtinės teisės. Dokumentas, kuris įkūnyja kitas kurias vertybes, bet ne turtines teises, gali turėti žmogui ir didžiausios vertės (krikšto metrika), bet vis dėlto nebus vertybinis popierius. Vertybinis popierius bus toks dokumentas, kuriuo nustatomas pats turtinių teisių subjektas (asmuo), nes kas turi dokumentą, tas turi ir jame įkūnytas turtines teises. Vertybiniai popieriai nėra privaloma mokėjimo priemonė ir šiuo savo pobūdžiu jie skiriasi nuo gyvų pinigų. (Žr. plačiau Šeršenevič, Kurs torgovago prava, tom II, 62—79 psl.).

finansuoti ūkius, bet drauge duoda ir visuomenei geros progos tinkamai sunaudoti turimus kapitalus. Dividendinių popierių emisija demokratina kapitalistinę santvarką, leisdama ir ūkiškai mažiau pajėgiems žmonėms, susibūrus į draugę, sukurti ir stambiausias mūsų dienų įmones.

Pati emisijos operacija skaldoma trimis viena nuo kitos skirtingomis operacijomis: 1) emitavimo sutartis tarp emisijos skolininko ir emisijos tarpininko; 2) dalyvaujančių emisijoje tarpininkų tarpusavio sutartis; 3) emituojamųjų popierių išplatinimas ir tvarkymas. Savo ruožtu emituojamųjų popierių išplatinimo bei tvarkymo operacija pasireiškia 5 žygiais: 1) priemonių popieriams išplatinti nustatymu; 2) prospekto arba emisijos skelbimo sudarymu ir emituojamųjų popierių į biržą įvedimu; 3) atkarpų apmokėjimu; 4) paskolos lakštų atšaukimo ar tiražo keliu išpirkimu; 5) emituotų popierių kurso saugojimu. Tas visas operacijas dažniausiai atlieka investaciniai bankai, nors jomis taip pat verčiasi mišrieji depozitiniai bankai, ipotekiniai bankai ir valstybiniai bankai. Ipotekiniai bankai leidžia įkaitinius paskolos lakštus, valstybiniai bankai platina viešojo ūkio paskolos lakštus.

Procentinių bei dividendinių popierių emitavimo technika yra įvairių sistemų. Kuri sistema pasirenkama, priklauso nuo emituojamųjų vertybių rūšies, sumos ir, pagaliau, papročių to krašto, kuriame emisija daroma.

Pirmiausia, skiriama t i e s i o g i n ė ir n e t i e s i o g i n ė e m i s i j a. Tiesioginę emisiją vykdo patsai emisijos skolininkas, kuris patsai ir platina savo emituojamus popierius. Tokią emisiją vykdo viešieji ūkiai ir tvirtos, plačiai žinomos įmonės. Kur kas dažniau ir plačiau yra vartojama netiesioginė emisija, kuri vykdoma bankų tarpininkavimu. Pasinaudoti bankų tarpininkavimu patariama šiais sumetimais: 1) bankai turi patyrimo finansavimų technikos reikalais ir todėl gali apsaugoti emisijos skolininką nuo klaidingų, dažnai sunkiai bepataisomų žygių; 2) bankai turi gerą propagandos ir vertybinių popierių platinimo aparatą ir todėl dažnai jau iš anksto gali laiduoti emisijos pasisekimą; 3) bankai teikia emisijos skolininkui savo emisinį kreditą, atseit, tą visuomenės pasitikėjimą, kad emisija turės pasisekti, kad vertybiniai popieriai yra geras bei tikras investacijos objektas, kad atkarpos bus tvarkingai apmokamos ir pačių emituojamųjų vertybių kursas bus saugojamas; 4) bankai, pasiimdami vykdyti emisiją, dažnai iš anksto išmoka emisijos skolininkui, jei ne visą emituojamąją sumą, tai bent jos dalį, ir tuo būdu dalyvauja emisijos rizikoje; 5) bankai įvesdina emituoja-

mus popierius į biržą[182]; 6) bankai atlieka savo aparato pagalba visus emisijos žygius ir prisiima tolimesnį emituotų popierių administravimą[183].

Bankai, dalyvaudami emisijoje, gali būti: 1) emisijos reikalų vedėjai, kai jie už sutartą atlyginimą savo sąskaita organizuoja emisijos propagandą, pasirašymą ir administravimą; 2) komisininkai, kai emisijos skolininko sąskaita prisiima emituojamų popierių išplatinimą; 3) emisijos pirkėjai, kai tvirtu kursu nuperka visą emisiją ar jos dalį. Žinoma, bankas gali pirktis emisijos dalį arba net ir visą emisiją perleisti kitiems bankams ir tuo būdu paskirstyti emisijos riziką. Bankai tam tikrais atvejais gali būti ne tik emisijos pirkėjai, bet ir pasidaryti emisijos skolininkai. Tas atsitinka ne tik tuomet, kai ipotekos bankai leidžia savo įkaitinius paskolos lakštus, bet ir tuomet, kai investaciniai ar mišrieji depozitiniai bankai emituoja savo vardu procentinius popierius, paprastai, obligacijomis vadinamus, ir gautais pinigais finansuoja krašto pramonę ir prekybą.

Bankinė organizacija emisijos reikalams gali būti dviejų rūšių: 1) pavienis bankas ir 2) bankų sindikatas, kuris yra konsorciumas[184]. Pavieniai bankai mūsų laikais labai retai tesiima emisinių operacijų, paprastai daro tai konsorciumas. Konsorciumo organizacija ir jo veikimas nėra vienodas visuose kraštuose. Paprastai skiriami keturi konsorciumo tipai: 1) vokiečių tipas (Vokietija, Šveicarija ir buvusios Austrija su Čekoslovakija); 2) lotynų tipas (Prancūzija, Belgija, Italija); 3) anglų tipas ir 4) Šiaurinės Amerikos tipas.

Vokietijoje visos sudarančios konsorciumą bankinės įmonės turi vienodas lygias teises bei prievoles ir lygų darbą emituojamų popierių išpardavime. Dažnai, ypatingai didesnėse emisijose, viena ar kelios bankinės įmonės vadovauja deryboms su emisijos skolininku ir tvarko visus emisijos reikalus. Konsorciumo narių teisės bei prievolės, kiek jos nėra numatytos įstaty-

---

[182] Biržoje kotiruojamos tik įvesdintos vertybės, atseit, tokios vertybės, kurias leido biržoje kotiruoti tam reikalui skirta biržos instancija. Prašymą leisti kotiruoti paduoda emisijos tarpininkas, įteikdamas drauge ir emisijos prospektą. Birža tikrina emisijos prospekto duomenis ir, jei randa juos neužtenkamus, reikalauja papildomų žinių. Birža gali prašymą leisti kotiruoti emituojamas vertybes patenkinti arba atmesti. Paprastai atmetami prašymai kotiruoti vertybinius popierius tokių įmonių, kurių kreditingumas sukelia abejonių. Krašto viešųjų ūkių procentiniai popieriai nėra reikalingi įvesdinimo. Naujai kuriamų akcinių bendrovių akcijos leidžiamos kotiruoti ne anksčiau vienerių metų nuo akcinės bendrovės įsikūrimo.

[183] Atkarpų apmokėjimą, kursų saugojimą, lakštų išpirkimą.

[184] Apie konsorciumą žr. šio sk. 4 §, Konsorcinis kreditas.

mais, nustatomos konsorcine sutartimi. Lotynų kilmės tautose konsorciumas neturi teisinių pagrindų. Čia konsorciumas viešai nepasireiškia. Jis yra paprastas bankų tarpusavio susitarimas. Konsorciumui vadovauja vienas kuris stambesnis bankas. Jis daro konsorcinę sutartį su emisijos skolininku ir prisiima visas emisijos tarpininko teises bei prievoles. Kiti konsorciumo nariai dalyvauja emisijos darbe, pelne bei nuostoliuose. Anglija turi savotišką emisijos sistemą, pagrįstą krašto bankų struktūra ir veikiančiais krašte finansavimo metodais. Čia dažniausiai vykdo emisiją patsai emisijos skolininkas. Depozitiniai bankai, neturėdami artimesnių su birža ryšių, paprastai nesiverčia emisija. Anglijoje emisijos reikalais užsiima specialūs emisiniai bankai ir stockbrokeriai. Stockbrokeriai, veikdami biržoje, turi geros progos išplatinti emituojamus popierius. Anglija nėra tinkama konsorciumui dirva, nes tenai privatinių ūkių procentinių popierių emisija yra, palyginti, siaura. Įmonės jau nuo seno yra įpratusios veikti savo kapitalais, ir todėl maža tėra reikalingas pašalinis finansavimas. Pagaliau, ir pati anglų visuomenė yra linkusi investuoti savo kapitalus į vertybinius popierius, ir todėl nėra reikalinga bankinės propagandos. Šiaurinės Amerikos emisijos tipas yra artimas Europos kontinento emisijos sistemai. USA žino emisijos tarpininkus ir tų tarpininkų kuriamą konsorciumą. Konsorciumas ne tik pasiima emituojamų popierių išplatinimą, bet ir pačios emisijos laidavimą. Konsorciumas platina popierius biržos brokerių padedamas.

Be emisijos organizacijos tenka atkreipti dėmesio dar ir į patį emisijos procesą, atseit, į vertybinių popierių išplatinimą bei išpardavimą. Emisijos proceso skiriamos keturios sistemos: 1) pasirašymas arba subskripcija; 2) laisvosios rankos pardavimas; 3) iš po skverno pardavimas ir 4) pardavimo laidavimas, arba underwritingo sistema[185].

Pasirašymo sistemoje paskelbiama, kuriose vietose galima užsisakyti arba, kaip sakoma, pasirašyti emituojamus popierius. Pasirašymo sistema yra dviejų rūšių: tvirto ir judomojo kurso. Tvirto kurso pasirašyme paskelbiama viena visiems emituojamiems popieriams emisijos kaina[186]. Tvirto kurso pasirašymui reikalinga: 1) kad emituojamieji popieriai būtų visuomenės gerai vertinami ir jos pageidaujami; 2) kad būtų gera emituojamų popierių propogandos ir platinimo organizacija. Pasirinkti tinkamą tvirtą emituojamų procentinių popierių kursą nėra lengvas dalykas, nes sunku iš anksto pasakyti, kokia kaina bus galima

[185] Underwrite — pasirašyti, drausti, laiduoti.

[186] Emisijos kaina arba emisijos kursas paprastai yra žemesnis už nominalinį emituojamųjų popierių kursą.

lengviausiai be žymesnių emisijos skolininko nuostolių išparduoti emituojamus popierius. Tuos sunkumus nori pašalinti nepastovaus kurso pasirašymo arba tenderio[187] sistema. Tenderio sistema buvo sugalvota anglų, bet šiandien ir pas juos jau labai retai bevartojama. Toje sistemoje emisijos kurso nustatyme gali šiek tiek pasireikšti ir rinkos įtaka. Tenderio sistemos ypatingumai geriausia paaiškės iš konkrečių pavyzdžių. Leidžiama paskolos lakštų 18 mil. litų sumai. Emisinis lakšto kursas nustatomas 90 litų[188], bet drauge nurodoma, kad lakštų pasirašytojai gali siūlyti ir aukštesnius kursus. Kas pasiūlys aukštesnį kursą, tas pirmiau lakštus gaus, tuo tarpu pasiūlę nustatytąjį 90 lt kursą gali arba visai nebegauti pasirašytų lakštų arba tiktai jų dalį. Jei 90 lt. kursu buvo pasirašyta 5 mil. lt. sumai, 92 lt kursu 10 mil. sumai, 94 lt kursu 8 mil. sumai, 95 lt kursu 6 mil. sumai, tai tie, kurie pasirašė kursu 95 lt, gauna visus 6 mil., kurie pasirašė kursu 94 lt, gauna irgi visus 8 mil. Lieka dar lakštų 4 mil. lt. sumai. Ta suma paskirstoma tarp tų, kurie buvo pasirašę 10 mil. po 92 lt. Skirstymas daromas proporcingai pasirašytai lakštų sumai, atseit, kiekvienas gauna $^{2}/_{5}$ savo pasirašytos sumos. Toks paskirstymas yra r e p a r t i c i j a[189]. Tie, kurie buvo pasirašę oficialiu kursu 90 lt, negauna nieko.

Antra emituojamų popierių platinimo sistema vadinama laisvosios rankos pardavimu arba trumpai — emituojamųjų popierių įvesdinimu[190]. Laisvosios rankos pardavimas prasideda įvesdinimo dieną taip vadinamu įvesdinimo kursu, kurį nustato emisijos tarpininkas. Jei įvesdintų popierių paklausai pasirodo dideli ir jų kursas pradeda kilti, tuojau pakeliamas ir patsai emisinis kursas. Dažnai stengiamasi biržoje dirbtinai kelti emituojamų popierių kursus: popieriai leidžiami į biržą mažomis partijomis, patsai emisijos tarpininkas slaptai per savo agentus supirkinėja savo įvesdintus popierius. Žinoma, tokie emisijos tarpininko žygiai laikomi didelėje paslaptyje ne tik nuo platesnės visuomenės, bet ir nuo kitų biržos dalyvių. Įvesdintų į biržą popierių išpardavimas dažnai eina pamažu, ir todėl laisvosios rankos sistema nevartojama tais atvejais, kai reikalinga greitai išparduoti emituojamieji lakštai ir skubiai gauti gyvi pinigai. Laisvosios rankos pardavimas duoda plačią veikimo dir-

---

[187] Tender — anglų kalba — siūlyti, pasiūlyti.

[188] Nominalinis kursas bus 100 lt.

[189] Iš lot. re ir partitio — padalinimas, repartitio (lotynų nevartojamas žodis) bus antru atveju paskirstymas, padalinimas.

[190] Reikia suprasti įvesdinimą į biržą, nes birža yra ta rinka, kurioje pardavinėjami procentiniai ir dividendiniai popieriai.

vą ir biržos spekuliantams, kurie tokiais atvejais sugeba išnaudoti svyruojančius nepastovius emisinius kursus.

Trečioji emituojamųjų popierių platinimo sistema gali būti vadinama pardavinėjimu iš po skverno[191]. Toks vertybinių popierių pardavinėjimas yra labiausiai neviešas platinimas. Pardavėjas iš po skverno vengia visuomenės, jis neieško biržos, jis kreipiasi tik į tuos, kuriuos tikisi sudominti siūlomomis vertybėmis. Iš po skverno pardavėjas naudojasi savo vertybinių popierių išplatinimui laiškais, agentais, spauda, kartais ir bankais, kurie visai privačiai ties savo operaciniais langeliais perša savo klientams tos rūšies popierius. Mūsų laikų patobulintos susisiekimo priemonės žymiai palengvino ir operacijas iš po skverno, bet vargu ar galima laikyti tokias operacijas tinkamomis vertybinių popierių emisijai. Tokioje emisijos sistemoje trūksta visuomenės kontrolės, trūksta oficialių biržos kursų, trūksta organizuotos emituojamų popierių kurso globos. Viešojo ūkio procentiniai popieriai paprastai niekuomet nepardavinėjami iš po skverno[192]. Privatinio ūkio procentiniai ar dividendiniai popieriai, ypatingai abejotinos vertės popieriai, nekartą pasirenka tokius „skvernų" kelius. Iš po skverno pardavinėjimas labiausiai yra įsigalėjęs USA.

Ketvirtasis procentinių bei dividendinių popierių išplatinimo kelias yra pardavimo laidavimas, arba taip vadinamas underwritingas. Tas kelias dažniausiai vartojamas Anglijoje ir su tam tikrais pakeitimais USA. Underwritingo sistema savo visa esme ne tiek yra vertybinių popierių išpardavimas, kiek jų išpardavimo laidavimas. Jei emisijos tarpininkas neišpardavė visų emituojamų popierių, tuomet kiekvienas underwritingo dalyvis turi pasiimti neišparduotų popierių tokiai sumai, kuriai buvo laidavęs jų išpirkimą. Underwritingas — tai savo rūšies laiduotojų konsorciumas. Emisijos tarpininkas moka už laidavimą underwritingo dalyviams tam tikrą komisiją, kurios dydis priklauso nuo didesnės ar mažesnės pačios emisijos rizikos.

Norint, kiek galima sumažinti emisijos riziką, rūpinamasi pasirinkti patogų emisijai laiką, nustatyti tinkamą emisinį kursą ir apskritai duoti popieriams reikiamų žmones viliojančių privalumų. Pasirinkti patogų emisijai laiką nėra jau taip lengvas da-

---

[191] Tą sistemą prancūzai vadina sous le manteau — po paltu, vokiečiai Unter der Hand — iš po rankos. Dažnai pasitaiko ir pavadinimai: Plazierung (vok.) — placement (pranc.) — patalpinimas.

[192] Nors ir čia galimos išimtys. Mūsų „Laisvės paskolos" lakštai buvo iš po skverno platinami Amerikoje. Mūsų vidaus paskolų lakštai irgi, galima pasakyti, pardavinėjami su didesnė ar mažesne prievarta iš po skverno.

lykas. Žinoma, pirmiausia emisijai tenka pasirinkti tokį laiką, kuomet rinkoje yra laisvų kapitalų. Šiaip tenka žiūrėti ir emituojamų popierių rūšies, nes kiekviena popierių rūšis turi ne tik savo pirkėjų ratą, bet ir savo konjunktūrinį sezoną. Kai konjunktūra kyla ir įmonės, dirbdamos visu smarkumu, duoda didelių pelnų, yra tinkamas laikas emituoti dividendinius popierius. Ūkinės depresijos metu, kai apmiršta ūkio gyvenimas, geriausia emituoti procentinius popierius, tačiau, kai žmonės numato greitą depresijos galą ir jau laukia kylančios ūkio konjunktūros, geriausia susilaikyti nuo procentinių popierių emisijos. Gal geriausiai parodo tinkamą emisijai laiką kitų, jau esamų rinkoje, popierių kursai. Ypačiai tenka kreipti dėmesio į tuos popierius, kurie yra tos pačios rūšies, kaip ir ketinami emituoti. Jei tokių popierių kursai kyla, tai reiškia, kad tos rūšies popieriai yra rinkoje pageidaujami. Be to, kai pasirenkama emisijai laikas, tenka žiūrėti ne vien gimininginų emituojamiems popieriams vertybių kursų, bet ir rinkos pozicijų tų popierių,, kurie gali būti konkurentai emituojamiems popieriams[193]. Pagaliau, tenka kreipti daug dėmesio ir į tuo pačiu laiku daromų visų kitų emisijų didumą ir skaičių. Kai vienu laiku susigrūda rinkoje didesnis stambiųjų emisijų skaičius, maža tėra vilties, kad būtų galima jas visas išparduoti tinkamu kursu:

Emisijos pirkėjas, investuodamas savo pinigus į vertybinius popierius, žiūri, kad tie popieriai būtų tikri, atseit, kad jo įdėti pinigai nežūtų. Emisijos pirkėjo pinigai nežus, jei procentiniai popieriai bus emisijos skolininko pažadėtu laiku išperkami ir jei dividendinių popierių suma pilnai atitiks vertę tos įmonės, kurios jie buvo emituoti[194]. Emisijos pirkėjas žiūri ne tik perkamų popierių tikrumo, bet ir jų rentingumo arba pelningumo. Tasai rentingumas kitaip skaičiuojamas procentiniuose popieriuose ir kitaip dividendiniuose popieriuose. Procentiniuose popieriuose tenka skirti faktinį arba efektyvų pelningumą ir nominalinį pelningumą. Nominalinis pelningumas bus emisijos skolininko mo-

[193] Steigiama antra akcinė bendrovė cukrui gaminti. Pirmosios akcinės bendrovės akcijos grobstyte grobstomos, tad tenka spėti, kad ir antrosios akcinės bendrovės akcijos bus noriai žmonių perkamos. Jei tuo metu, kai manoma steigti akcinę audinių bendrovę, visuomenė yra suinteresuota cemento gamyba ir visur klausinėjamos tik cemento bendrovės akcijos, tad galima tikėtis, kad cemento bendrovės akcijos bus smarkūs konkurentai audinių akcijoms.

[194] Jei akcijų buvo paleista 1 mil. lt sumai, kai visas akcinės bendrovės turtas faktiškai tėra vertas 100 000 lt, tai tokių akcijų vertė turi greitu laiku smukti bent 10 kartų, nebent bendrovės operacijos būtų negirdėtai pelningos.

kamos palūkanos, faktinis arba efektyvus pelningumas — emisijos pirkėjo gaunamos palūkanos[195].

Sunkus bet kurios emisijos klausimas yra santykis tarp nominalinių palūkanų ir emisinio kurso, nes nuo palūkanų didumo priklauso emisijos kurso dydis, kuris gali būti pari, žemiau pari ir aukščiau pari[196]. Jei nominalinės palūkanos atitinka normalines krašto palūkanas, tai emisija gali eiti al pari ar beveik al pari, jei nominalinės emisijos palūkanos yra žemesnės už normalines krašto palūkanas, tai emisija turi eiti žemiau pari, atseit, žemesne kaina, negu kad yra nominalinė lakšto kaina; jei, pagaliau, nominalinės paskolos palūkanos bus aukštesnės už normalines krašto palūkanas, tai ir emisijos kursas bus aukštesnis kaip pari[197]. Žinoma, gyvenime ne viskas eina tokiu aiškiu, paprastu keliu, nes įvairūs veiksniai sudaro emisijos kursų korektyvas. Be nominalinių palūkanų turi didelės reikšmės emisijos kursui politinė krašto pacifikacija, ekonominė krašto stabilizacija, greitesnio ar vėlyvesnio lakštų išpirkimo perspektyvos, didesnė ar mažesnė konversijos[198] galimybė ir daugelis kitų, ne tik politinių bei ekonominių, bet ir grynai psichologinio pobūdžio veiksnių.

Praktiškai, emisijos didesnėmis palūkanomis, negu normalios, nėra labai jau patartinas dalykas, nes tokiais atvejais dažniausiai emisinis kursas vis tiek nepakyla, kiek turėtų pakilti pagal paskolos nominalines palūkanas[199]. Praktiškai turi svarbos tik klausimas: emisija al pari ar žemiau pari. Emisija žemiau pari verčia emisijos skolininką daugiau grąžinti, negu patsai buvo iš kreditorių gavęs, nes emisijos skolininkas išperka savo lakštus nominaline kaina. Žemesnės tokiais atvejais emisijos skolininko mokamos nominalinės palūkanos nedaug

---

[195] Mūsų 1936 m. vidaus paskolos lakštai duoda nominalinių palūkanų $4^1/_2$%, tačiau jei man pasisekė nupirkti 100 litų nominalinės vertės lakštą už 80 litų, tai mano gaunamos efektyvės palūkanos bus ne $4^1/_2$ litai, bet 5 lt 40 ct.

[196] Pari, itališkai — lygiai, tiesiog, alla (al) pari — lygiomis.

[197]

Normalios krašto palūkanos	Nominalinės emisijos palūkanos	Eimisinis 100 lt lakšto kursas
8%	8%	100 lt (al pari)
8%	6%	75 lt (žemiau pari)
8%	12%	150 lt (aukščiau pari)

[198] Konversija (iš lot. conversio — apsukimas, apvertimas, pakeitimas) reiškia emisijos sąlygų pakeitimą.

[199] Krašto 8%, emisinis 12%, emisinis kursas greičiausiai niekuomet negalės būti 150 lt.

ką nusveria, nes faktiškai emisijos skolininkas moka efektyvias, atitinkančias rinkos sąlygas, palūkanas, nes emisija nebuvo išleista al pari[200]. Žinoma, visais atvejais patogiausias emisijos skolininkui kursas būtų al pari, tačiau gyvenime tik išimtinais atsitikimais pasiseka taip iškelti emisinį kursą. Paprastai stengiamasi emituoti normaliomis krašto palūkanomis ir bent kiek žemesniu negu al pari kursu. Tuo būdu nominalinės palūkanos veikia emisinį kursą, emisinis kursas veikia faktines arba efektyviąsias palūkanas. Faktinės palūkanos drauge su emituojamų popierių tikrumu turi lemiamos reikšmės ir visos emisijos likimui.

Kai emituojami dividendiniai popieriai, tai nominalinių palūkanų vaidmuo tenka spėjamam dividendui. Kadangi spėjamas dividendas nėra aiškus dydis, tai neįmanoma iš anksto nustatyti ir efektyvų arba faktinį dividendinių popierių pelną. Kai dividendinių popierių pelnas nėra iš anksto aiškus, tai ir dividendinių popierių kursus smarkiau, negu procentinių popierių kainas, veikia įvairūs pašaliniai ekonominiai, politiniai ir psichologiniai veiksniai.

Ketvirtoji svetimų kapitalų saugojimo bei tvarkymo operacija bus procentinių bei dividendinių popierių saugojimas bei tvarkymas. Visų laikų ir visų kraštų patyrimu gerai žinoma, kaip pavojinga yra laikyti pas save dideles vertybes. Todėl jau nuo pačių seniausių laikų žmonės ieško saugių savo brangenybėms vietų kredito įmonių sandėliuose. Bankus, kaip svetimų vertybių saugotojus, mes randame ne tik senovinėje Romoje, bet ir dar senesnės kultūros šalyse, būtent, Egipte ir Babilonijoje. Mūsų laikais paskiriems asmenims įgavo nemažos svarbos procentinių bei dividendinių popierių laikymas bankuose, nes jie reikalingi ypatingo saugumo. Beveik visi procentiniai ir dividendiniai popieriai yra nevardiniai popierai, kurie negali būti atimti iš atlygintinai ir sąžiningai juos įgijusio asmens, nors vėliau ir pasirodytų, kad tie popieriai buvo pavogti ar pamesti. Nevardinių popierių atkarpos apmokamos kiekvienam, kas jas pateikia. Tų popierių turėtojas laikomas jų teisėtu savininku. Tokie įstatyminiai procentinių bei dividendinių popierių nuostatai ir verčia jų savininkus susirūpinti turimų popierių saugumu. Saugumo sumetimais tie popieriai ir pavedami laikyti bankams. Vertybės, atiduodamos bankams saugoti, gali būti vadinamos s a u g o j a m a i s i a i s d e p o z i t a i s.

---

[200] Rinkos palūkanos 8%, emisijos 6%, emisinis kursas 75, atseit, emisijos skolininkas faktiškai moka už 75 lt paskolos 6 lt palūkanų arba 8%.

Saugojamieji depozitai esti dviejų rūšių: uždari ir atviri. Uždari depozitai yra tie, kurie atiduodami bankui saugoti uždaruose ir užantspauduotuose indaruose[201]. Uždaro depozito turinio bankas gali ir nežinoti, nes jis atsako tiktai už paties antspauduoto indaro antspaudų saugumą. Uždari depozitai paskutiniaisiais laikais beveik visai išnyko. Jų vietą užėmė seifų nuomojimas. Atviru depozitu atiduodami bankui saugoti procentiniai bei dividendiniai popieriai pagal sudarytą sąrašą, kuriame nurodoma atiduodamų saugoti popierių skaičius, rūšis, nominalinė vertė, serijos ir numeriai. Atviru depozitu atiduodami bankui vertybiniai popieriai tais atvejais, kai norima, kad bankas ne tik saugotų tuos popierius, bet ir tvarkytų. Bankas, prisiimdamas tvarkyti saugojamuosius depozitus, pasižada karpyti vertybinių popierių kuponus ir laiku pateikti juos apmokėti, sekti procentinių popierių tiražus bei atšaukimus[202] ir išėjusius tiražu ar atšauktus lakštus pristatyti emisijos skolininkui apmokėti; jei procentinių popierių kursas pakyla aukščiau pari, tuomet apdrausti tokius lakštus nuo tiražo[203]; gautus už tiražu išėjusius ar atšauktus lakštus pinigus įrašyti į kliento einamąją sąskaitą; parūpinti naujus atkarpų lapus, kai senieji pasibaigia; pranešti kasmet dividendinių popierių savininkui, kada turi įvykti jo turimų dividendinių popierių akcinių bendrovių visuotini susirinkimai; jei pats dividendinių popierių savininkas dėl tų ar kitų priežasčių nenori ar negali dalyvauti visuotiniame akcininkų susirinkime, tai jį pavaduoti[204]. Už tuos visus patarnavimus bei žygius bankas gauna sutartą proviziją, kuri dideliuose bankuose nėra didelė, nes tokie bankai

---

[201] Tie indarai gali būti paprasti užtaisyti paketai ir užrakinamos arba kitu kuriuo būdu uždaromos dėžutės.

[202] Procentiniai popieriai išperkami ir normalia kaina apmokami dviem būdais: tiražu ir atšaukimu. Tiražas (iš pranc. tirage — traukimas, loterinis traukimas) — tai kasmet ar du kartu į metus daroma savotiška procentinių popierių lakštų loterija. Laimėjusieji toje loterijoje lakštai išperkami nominaline kaina. Atšaukimo būdas vartojamas tais atvejais, kai krašto palūkanos yra kritusios, bet emisijos skolininkas vis dar turi mokėti aukštas nominalinės emisijos palūkanas. Tokiais atvejais emisijos skolininkas atšaukia brangiomis palūkanomis apmokamus lakštus ir jų laikytojams sumoka nominalinę lakšto kainą. Atšaukimas — tai nesuėjusio termino paskolos grąžinimas.

[203] Tiražan išėję lakštai apmokami nominaline kaina, kai rinkoje lakštų kursas stovi aukščiau nominalinės kainos. Tokiais atvejais tiražas neša lakšto savininkui ne laimę, bet žalą. Nuo tos žalos galima apsidrausti. Jei apdraustas lakštas išeina tiražan, tai draudimo įstaiga arba sumoka lakšto rinkos kainą, arba duoda kitą tos pačios emisijos lakštą.

[204] Kai akcijos yra nevardinės, tai tas, kas pristato akcijas, gali dalyvauti visuotiniame akcininkų susirinkime.

pelnosi ne tiek iš didelių atlyginimų už paskirus patarnavimus, kiek iš didelių patarnavimų skaičiaus.

Kapitalistinės pasaulio šalys skirsto atvirus depozitus į tris rūšis: 1) taisyklingus depozitus, 2) netaisyklingus depozitus ir 3) ribotai taisyklingus arba mišriuosius depozitus[205]. Į taisyklingą depozitą sudėtus vertybinius popierius bankas turi saugoti „natūra", atseit, negali pakeisti kitais, nors ir tos pačios rūšies popieriais. Jis turi grąžinti savininkui tuos pačius individualius popierius, būtent, tos pačios serijos tuos pačius numerius. Taisyklingas depozitas negali eiti banko konkurso atveju į bendrą konkursinę masę, bet turi būti tiesiog grąžinamas savininkui. Netaisyklingo depozito savininku pasidaro bankas, kuris pasižada sudėjusiam depozitą tik grąžinti tos pačios rūšies tą patį kiekį vertybinių popierių, kaip buvo priėmęs. Konkurso atveju toks depozitas eina į bendrą konkursinę masę, iš kurios proporcingai pagal turimus nuostolius atlyginami visi banko kreditoriai.

Trečioji atvirų depozitų rūšis yra mišrusis arba ribotai taisyklingas depozitas, kuris užima vidurį tarp taisyklingo ir netaisyklingo depozito. Ribotai taisyklingas depozitas savo ruožtu gali būti dar dviejų rūšių: 1) bendrasis depozitas ir 2) pakeičiamasis depozitas. Bendrojo depozito savininku pasilieka, kaip ir buvęs, deponuotojas, tačiau bankininkas turi teisės sugrupuoti pas save visus įvairių deponuotojų popierius, suskirstydamas juos vienodomis rūšimis. Toks vienodomis rūšimis deponuotų popierių sugrupavimas labai palengvina bankui tų popierių tvarkymą. Bankas neturi prievolės grąžinti deponuotojui būtinai jau tuos pačius popierius, kurie buvo deponuoti. Deponuotojas turi tenkintis gavęs tos pačios rūšies, tos pačios nominalinės vertės popierius. Visi į bendrinį depozitą sudėti vertybiniai popieriai pasidaro bendra visų deponuotojų nuosavybe. Kiekvienas jų gali laisvai disponuoti atitinkama bendrinio depozito dalimi. Konkurso atveju bendrieji depozitai išskiriami iš bendros konkursinės masės ir grąžinami savininkams. Pakeičiamasis depozitas turi visus taisyklingo depozito privalumus, tačiau bankas turi teisės pakeisti deponuotus popierius kitais tos pačios rūšies ir bendra suma lygios vertės popieriais[206].

Atviri depozitai dar gali būti laisvi ir suvaržyti. Laisvus

---

[205] Veikiantieji pas mus Rusijos įstatymai tokių paskirstymų nežino. Jie skiria tik atvirus ir uždarus depozitus. (Žr. Įst. rink. XI t. II d.).

[206] Buvo sudėti procentiniai popieriai, kiekvienas po 100 000 lt vertės. Atsiranda tokio stambaus lakšto pirkėjas. Bankas, pakeitęs 100 000 lt lakštą dviem lakštais po 50 000 lt, gali patenkinti savo kliento norą. Šiuo atveju nesvarbu, ar pakeitimu smulkinami ar stambinami lakštai.

depozitus gali deponuotojas arba sutartu laiku arba, jei laikas nenustatytas, bet kuriuo laiku atsiimti ir apskritai laisvai savo depozitu disponuoti. Suvaržyti depozitai gali būti laikinai suvaržyti ir amžinai suvaržyti. Laikinai suvaržytą depozitą savininkas gali atsiimti tik trečiojo asmens sutikimu arba tik po trečiojo asmens mirties[207]. Amžinai suvaržytas depozitas savo esme yra amžina renta. Jis pasidaro banko nuosavybe, tačiau bankas turi amžinai mokėti deponuotų vertybių palūkanas. Rusų įstatymais tokius amžinus depozitus galėjo imti Valstybinis Bankas ir tik tam tikromis sąlygomis miestų savivaldybiniai bankai[208].

Penktoji ir paskutinioji svetimų kapitalų saugojimo ir tvarkymo operacija yra seifų[209] nuomojimas, arba, kaip tokia operacija kartais vadinama, tresorinių depozitų ėmimas. Tresoriniai depozitai užima vidurį tarp atviro ir uždaro depozito. Toksai depozitas nėra įdėtas į jokį užantspauduotą indarą, tačiau jis nėra žinomas bankui. Žmogus, padėjęs banke ir atviru depozitu savo vertybinius popierius, negali be nustatytų formalumų naudotis paskirais sudėtais popieriais, tuo tarpu tresoriniu depozitu jis gali bet kuriuo banko dirbamu laiku disponuoti be jokių formalumų. Tresorinis depozitas laikomas banke tresoro spintoje. Didesnieji bankai turi savo požemiuose saugius geležies betono nedegamus sandėlius, kurių sienose įtaisomos plieno spintos, turinčios įvairaus dydžio atskirais raktais uždaromus skyrius, vadinamus seifais. Tokius seifus bankai nuomoja metams ar pusmečiui už nustatytą atlyginimą[210]. Seifas uždaromas dviem skirtingais raktais. Vieną raktą gauna seifo nuomininkas, antrą turi banko tarnautojas. Be rakto, nuomininkas gauna nuomos raštą, kuriuo atėjusysis į seifą turi kiekvieną kartą legitimuotis. Tos pačios ligitimacijos reikalams nuomininkas, eidamas i seifą, turi pasirašyti tam tikroje knygoje, nurodydamas savo atsilankymo laiką. Kolektyvių vieno seifo nuomų vengiama. Nuomininkas teisėtu aktu gali įgalioti ir trečiąjį asmenį atidarinėti seifą. Savo išnuomotame seife nuomininkas gali laikyti, kas jam patinka, tačiau nuomos sutartyje ban-

---

[207] Tėvas mirdamas paliko deponuotus vertybinius popierius savo vaikams, tačiau vaikai gali disponuoti tais popieriais tik mirusio žmonos, savo motinos, sutikimu arba tik po motinos mirties, nes motinai priklauso kuponų pinigai.

[208] Įst. rink. XI t. II d. IV sk. 179 str., 4 p., ir IX sk. 50 str.

[209] Safe, angliškai saugus, sveikas, nesunaikintas. Seifų nuomojimą anglai vadina lease of safes, vok. Miethe von Schränken, pranc. location de coffres-forts, — gali būti lietuviškai pasakyta — spintelių nuomojimas.

[210] Seifais gali verstis ne tik bankai, bet ir tam tikslui sukurtos specialinės įmonės. Tokių esama stambesniuose kapitalistinio pasaulio centruose.

kas gali uždrausti laikyti visus tuos dalykus, kurie gali grėsti pačiam bankui[211] arba kurie nėra laikytini visuomenės gerovės sumetimais[212]. Jei bankas turi pagrįsto įtarimo, kad seife laikomi tokie neleistini dalykai, jis turi teisės, pasikvietęs nuomininką, patikrinti seifo turinį. Nuomos sutartis be banko sutikimo negali būti perleidžiama. Jei pasibaigus nuomos laikui seifo nuomininkas nepasirodo ir, neatleisdamas seifo, nesumoka tolimesnės nuomos, tuomet jis įspėjamas registruotu laišku, ir jei į tą laišką nieko neatsako, bankas imasi įstatymų numatytų priemonių atidaryti seifą. Jei nuomininkas miršta ar šiaip dėl kurių priežasčių nebetenka teisių, tuomet seifą atidaryti gali jo teisių perėmėjai.

[211] Bankas gali uždrausti laikyti sprogstamąją medžiagą, lengvai užsidegančius ar dvokiančius skystimus ir jiems panašius dalykus.

[212] Šveicarijoje draudžiama laikyti Šveicarijos notas, nes kovojama su notų tezaurizavimu. Notų tezaurizuotojai, pasisamdę seifus, nori išvengti 1% mokesčio už trumpalaikius indėlius. Netenka abejoti, kad tuose kraštuose, kur yra įgyvendinti devizų suvaržymai, negalima laikyti seifuose užsienio valiutos ar brangiųjų metalų lydinių.

III skyrius

NOTŲ BANKŲ POLITIKA

1. NOTŲ BANKAS IR VALSTYBĖ

Notų bankas[213] tiesiogiai susiduria su valstybės organais trimis atvejais:[214] 1) patarnaudamas krašto finansų administracijai, 2) skirdamas savo metinio pelno dalį iždui ir 3) gaudamas iš valstybės savo įstatymą ar statutą.

Bankas patarnauja finansų administracijai dviem būdais: eidamas iždo kasininko pareigas ir teikdamas iždui paskolas. Nėra šiandien krašto, kur notų bankai didesniu ar mažesniu mastu neitų valstybės kasininko pareigų. Beveik visų Europos kontinento notų bankų įstatymai turi tokį pat arba bent panašų nuostatą, kaip ir Lietuvos Banko įstatymas: „Valstybės Iždo ir visuomenės reikalui esant, Finansų Ministras turi teisės reikalauti Banko agentūras steigti apskričių miestuose ir kitose vietose“[215]. Notų bankams steigti savo skyrius ar agentūras ma-

---

[213] Notų bankai paskutiniaisiais laikais anglosaksų kraštuose, ypačiai USA, pradėta vadinti centriniais bankais. Toks vardas gal gali turėti prasmės anglosaksų kraštuose, kur įvairių tipų bankai leidžia notas (USA be centrinių Federal Reserve bankų dar ir gausingi national bankai, britų salose be Anglijos Banko dar 14 Škotijos ir Airijos bankų). Tačiau reikia atminti, kad centriniai bankai ne visuomet bus notų bankai. Rusijos Valstybinis Bankas, įkurtas 1860 m., buvo, be abejo, centrinis bankas, tačiau iki 1896 m. neleido jokių notų. Panašiai buvo ir su Sovietų Gosbanku nuo 1921 iki 1922 m. Notų bankai vadinami emisijos bankais, tačiau emisijos bankų sąvoka yra platesnė, nes apima ir tuos bankus, kurie emituoja dividendinius bei procentinius popierius. Seniau notų bankus dažnai vadindavo tautiniais bankais, atseit, tarnaujančiais visai tautai, tačiau toks pavadinimas šiandien beveik visai išnyko. Tokio pavadinimo atminimas pasiliko kai kurių notų bankų varduose: Šveicarijos Tautinis Bankas, Belgijos Tautinis Bankas. Gal būti, kad „tautinio banko“ termino pėdsakus galima pastebėti ir varduose Lietuvos Bankas, Latvijos Bankas ...

[214] Netiesiogiai notų bankas susiduria su valstybe, būdamas, kaip ir kiti krašto bankai, nuolatinėje atitinkamų valstybės organų priežiūroje.

[215] Lietuvos Banko įstatymas (1922 m. rugp. 29 d., Vyr. Žin., 104 nr.) 2 §.

žose vietovėse dažnai yra nuostolingas dalykas, tačiau iždo reikalų sumetimais jie turi tai daryti, nes juo tankesnis yra notų bankų skyrių tinklas, juo sklandesnė yra iždo pinigų apyvarta. Kai Anglijos Bankas už iždo skolų tvarkymą gauna atlyginimą, Europos kontinento notų bankai visas valstybinių iždinių operacijas atlieka nemokamai. Tiktai kelių kraštų notų bankams leidžiama reikalauti iš iždo faktiškai padarytų išlaidų grąžinimo[216].

Notų bankų kasiniai patarnavimai gali būti trijų rūšių: notų bankas, eidamas kasininko pareigas, gali tarpininkauti tarp valstybės iždo ir savarankiškų valstybinių iždinių, tarp valstybės iždo ir paskirų to iždo agentų ir, pagaliau, tarp iždo ir iždui mokančios bei iš iždo pinigus gaunančios visuomenės. Geriausią pavyzdį notų banko tarpininkavimo tarp iždo ir savarankiškų iždinių duoda Prancūzija ir Vokietija. Prancūzijoje gyventojų patogumui be iždinių mokesčius priima dar ir kai kurios kitos valdžios įstaigos, kurios gautus pinigus tuojau, dažniausiai žiro atsiskaitymo keliu, pristato iždinėms. Pačios iždinės nelaiko pas save stambesnių sumų, bet jas tuojau neša į Prancūzijos Banko skyrius. Kur tokių skyrių nėra, tenai pinigams persiųsti vartojamos pašto čekių sąskaitos. Panašiu būdu per Prancūzijos Banką ir pašto čekių sąskaitą aprūpinamos lėšomis ir pačios iždinės. Panašiu būdu tarnauja iždo kasoms ir vokiečių Reichsbankas. Reichsbankas su savo skyriais yra tik finansinis iždo agentas, kuris priima iždo sąskaita įmokėjimus ir finansų administracijos įsakymais daro išmokėjimus beveik lygiai tuo pačiu būdu, kaip jis aptarnauja privatinius asmenis, turinčius pas jį savo sąskaitas. Reichsbankas nedaro jokių kasinių operacijų, tiesiogiai susietų su biudžeto vykdymu. Tos operacijos paliekamos iždinėms[217].

Anglijos ir Belgijos notų bankai, eidami kasininko pareigas, tarpininkauja tarp iždo ir paskirų to iždo agentų. Anglijoje mokesčius renka ne Anglijos Bankas, bet iždo kasininkai, kurie surinkus pinigus ko trumpiausiu keliu pristato Anglijos Bankui. Anglijos Bankas turi tik 8 provincijos skyrius, tad mokesčių rinkėjams nelengva su gautais pinigais pasiekti Anglijos Banką. Todėl leidžiama mokesčių rinkėjams nešti pi-

---

[216] Šveicarijos Bankas, Vengrijos Bankas, Čekoslovakijos Bankas gali reikalauti faktinių išlaidų grąžinimo. Reichsbankas gali imti iš iždo atlyginimą už grynai bankinius patarnavimus. Bankiniais patarnavimais nelaikomi valstybės paskolų tvarkymas ir iždinės operacijos.

[217] Visi senesnieji Europos kontinento notų bankai, kaip Skandinavų bankai, o taip pat ir USA Federal Reserve bankai, panašiu būdu, kaip Prancūzijos ir Vokietijos notų bankai, tarnauja iždo kasinėms operacijoms.

nigus ir į kitus bankus. Tokie bankai duoda rinkėjams 3-4 dienų savo vekselius, kuriuos rinkėjai pristato savo viršininkams. Viršininkai siunčia vekselius Anglijos Bankui, kuris, vekselio terminui suėjus, nurašo vekselio sumą nuo banko sąskaitos ir įrašo į iždo lėšų fondą. Panašiai daroma, kai mokesčių rinkėjas tiesiogiai įneša pinigus į Anglijos Banką. Šiuo atveju gautus pinigus bankas įrašo į tos įstaigos sąskaitą, kurios vardu buvo gauti mokėjimai, ir praneša tai įstaigai, kokia suma iš ko gauta. Įstaiga, patikrinusi gautą iš Anglijos Banko pranešimą, įsako gautus pinigus įrašyti į bendrą valstybės lėšų fondą. Gauti pinigus iš lėšų fondo galima tiktai su vyriausiojo revizoriaus kontrolieriaus, atseit, valstybės kontrolieriaus sutikimu. Kontrolieriaus leistoji suma tuojau nurašoma nuo valstybės fondo lėšų ir įrašoma į Jo Didenybės Generalinio Mokėtojo sąskaitą. Visi faktiniai mokėjimai daromi to generalinio mokytojo įsakymais pagal kredito valdytojų orderius[218]. Pinigai, kontrolieriaus leidimu nurašyti nuo valstybės lėšų ir įtraukti į Vyriausiojo Jo Didenybės Generalinio Mokėtojo sąskaitą, jau laikomi išleistais. Tokia tvarka įgalina greitai ir aiškiai nustatyti valstybės lėšų fondo stovį, kuris, paprastai, jau yra kasdien žinomas po vienos ar dviejų valandų nuo Anglijos Banko uždarymo.

Panašiai, kaip Anglija, savo kasas suorganizavo ir Belgija. Belgijos Bankas priima, laiko ir išmoka visus valstybės pinigus. Mokesčius iš paskirų mokėtojų išrenka ir pristato bankui iždo agentai. Bankas gautus pinigus kvituoja, iždo agentai gautus kvitus pristato savo viršininkams. Visus mokėjimo orderius tikrina valstybės kontrolė ir vizuoja[219] finansų ministerijos atstovas. Visus tokiais orderiais įvykdytus mokėjimus bankas tuojau praneša finansų ministerijos atstovui, kuris dažniausiai turi savo įstaigą pačiose banko patalpose[220].

Pagaliau, bankai, atlikdami kasininko pareigas, gali tarpininkauti tarp iždo ir visuomenės. Taip daro Lietuvos Bankas ir nuo 1931 m. liepos 3 d. Graikijos Bankas. Lietuvos Bankas neša, palyginti, kur kas didesnę iždo kasų naštą, negu Anglijos

[218] Kredito valdytojai, asmens, turintieji teisę išrašomais orderiais daryti biudžeto jiems leistas išlaidas.

[219] Vizuoti (iš lot. videre — matyti, regėti, ar visere — atsidėjus žiūrėti, apžiūrinėti), leisti išmokėti orderį, tikrinti ir tvirtinti bet kurį dokumentą.

[220] Arčiau Anglijos ir Belgijos pavyzdžių stovi naujesnieji Europos notų bankai (Šveicarija, Lenkija), nors šiuo atveju kiekvienas kraštas turi savo ypatingumų, kuriuos nustatyti nėra lengvas dalykas, nes notų bankų įstatymai beveik nieko nekalba apie bankų kasos patarnavimų iždui sutvarkymą. Net patsai notų bankų metraštis yra šiuo atžvilgiu daugiau negu šykštus.

ar Belgijos bankai, nes Lietuvoje nėra iždo mokesčių rinkėjų ir iždo atstovo banko patalpose, kuris tikrintų visus iždo sąskaita išmokėjimus. Lietuvos Bankas pats turi priiminėti ir kvituoti net ir smulkiausias iždo sumas, tikrinti visus mokėjimo dokumentus, skaičiuoti iždui priklausomas už laiku nesumokėtus mokesčius baudas ir žiūrėti išmokamųjų orderių tikrumo. Dar toliau, iždo kasos operacijų atlikime yra nuėjęs Graikijos Bankas, kuris ne tik savo skyriuose bei agentūrose pildo visas iždo kasininko pareigas, bet dar turi ir iždo kasose savo agentus, kurie ima į banko sąskaitą visas iždo pajamas ir iš banko kasos daro visus išmokėjimus. Tokie banko agentai sėdi visų ministerijų kasose, o net ir svarbesniose pasienio muitinėse. Atrodo, kad Graikija arčiausiai priėjo to ekonomistų idealo, kuris norėtų visus valstybės kasininkus pakeisti banko agentais[221].

Notų bankas patarnauja krašto finansų administracijai, ne tik eidamas kasininko pareigas, bet ir teikdamas iždui paskolas. Iždas gali būti reikalingas paskolos trumpam arba ilgam laikui. Todėl ir iždui teikiamos paskolos skirstomos į trumpalaikes ir ilgalaikes. Trumpalaikės paskolos vadinamos einamosiomis arba nefunduotomis paskolomis, kai ilgalaikės paskolos gavo pastovių arba funduotų paskolų vardą[222]. Nefunduotos paskolos imamos trumpam laikui, ne metų, bet tik mėnesių eilei. Jos turi padengti laikinį, taip vadinamą kasos biudžeto deficitą, kurį sudaro ne visuomet lygiagrečiai einančios viešojo ūkio išlaidos ir pajamos. Nefunduotos arba einamosios paskolos — tai aiškiai, neabejotinai laukiamų pajamų avansai. Tokius avansus gali duoti ir paprastai duoda iždui, kaip bet kuriam kreditoriui, notų bankai. Be einamųjų paskolų neišeina ir labai tvarkingai vedami viešieji ūkiai, nes ir jų išlaidos bei pajamos laiko atžvilgiu ne visuomet sutampa. Jei nebūtų einamųjų paskolų,

---

[221] Žr. plačiau Kimmich, Die Notenbanken im Dienste des Staates, Bank-Archiv VIII Jahrgang, 155, 171, 203 psl.

Ta pačia sistema, kaip ir Lietuvos Bankas, eina kasininko pareigas, be Pabaltijo valstybių notų bankų, ir Rumunijos notų bankas (nuo 1931 m.).

[222] Funduotų ir nefunduotų paskolų pavadinimas susidarė istoriškai. Funduotos paskolos buvo tos paskolos, kurios buvo laiduotos konkrečiu dalyku (fundum), kaip valdovo žemės (domenos), muitų bei kitų kurių mokesčių pajamos. Funduotos paskolos buvo teikiamos ilgam laikui, todėl ir funduotos paskolos ėmė reikšti tą patį, ką ir ilgalaikės paskolos. Nefunduotos paskolos vadinamos einamosiomis, plaukiančiomis, skrajojančiomis paskolomis (schwebende Schuld, dettes flotantes, floating debt), nes jos buvo pagrįstos vien pasitikėjimu valstybei, neturėjo jokio realaus laido ir todėl tartum skrajojo ore, neliesdamos jokio konkretaus laido. Tokios paskolos buvo teikiamos trumpam laikui, todėl nefunduota paskola ir trumpalaikė paskola virto sinonimais.

fiskas nuolat turėtų laikyti savo kasose dideles lėšų atsargas, kurios, gulėdamos be darbo, darytų krašto ūkiui žalą.

Einamosios arba nefunduotos paskolos gali būti notų banke iždo imamos trimis būdais: 1) atvirų, taip vadinamų kontokorentinių kreditų pagalba, kai notų bankas apmoka valdžios orderius ir tuomet, kai iždo lėšų fonde nebėra pinigų; 2) iždo vekseliais, kurių sumokėjimas laiduojamas visais valstybės turtais; 3) trumpalaikiais iždo skolos pasižadėjimais (iždo bonais), kurie kartais yra vardiniai, nuo 3 iki 12 mėnesių termino, neturi palūkanų atkarpų, bet yra diskontuojami kaip ir vekseliai. Dažniausiai vartojama nefunduotų paskolų forma yra trumpalaikiai iždo skolos pasižadėjimai. Jie leidžiami stambesnėmis sumomis.

Tam tikra tarpinė einamųjų ir funduotų paskolų rūšis yra tokie iždo skolos pasižadėjimai, kurie duoda normalias palūkanas, mokamas paprastai kas pusmetį, ir yra leidžiami metų eilei, dažniausiai nuo 4 iki 10 metų. Tokių tarpinių iždo skolos pasižadėjimų jau nebegalima laikyti laukiamų iždo pajamų avansais ir todėl notų bankų atžvilgiu tokius skolos pasižadėjimus tenka laikyti ilgatermininėmis paskolomis. Juridiškai nefunduotosios paskolos labai lengvai virsta faktiškai funduotosiomis, atseit, iš juridiškai trumpalaikių paskolų nuolatiniais suėjusių terminų vekselių ar skolos pasižadėjimų pakeitinėjimais faktiškai pasidaro ilgatermininės skolos. Tokios faktiškai funduotos paskolos, greitai didėdamos, sudaro pavojų ne tik krašto finansams, bet ir notų bankui, nes jos lengvai atidaro duris notų infliacijai. Tokį pavojų krašto pinigų vertės pastovumui iš užsitęsusių nefunduotų paskolų pusės numato ir visų kraštų notų bankų įstatymai, kurie tokias paskolas arba griežtai suvaržo arba visiškai uždraudžia[223]. Jei kartais iždas nefunduotosiomis paskolomis įsiskolina krašto bankui didesnėmis sumomis, tai jis turi dėti visų pastangų gauti krašte ar užsienyje fundavimo paskolą, kurios pajamomis atsiteistų notų bankui ir paverstų einamąją paskolą funduota paskola[224].

Funduotos paskolos bus ilgo termino paskolos, kurios imamos ištisai metų ar net dešimtmečių eilei. Normaliomis kredito sąlygomis jos nėra laiduojamos jokiu konkrečiu turtu, jokiu fundum, bet yra įtraukiamos į finansinį ilgesnio laiko valstybės ūkio planą. Funduotos paskolos teikia valstybės ūkiui naujas lėšas, nes tokios paskolos nėra imamos avansu einamaisiais metais laukiamų pajamų sąskaita. Funduotosios paskolos turi

[223] Nefunduotas paskolas iždui visai uždraudžia Latvijos, Norvegijos ir Suomijos notų bankų įstatymai.

[224] Anglai tokią paskolą vadina funding loan.

duoti iždui kapitalų ypatingiems valstybinės gamybos bei valstybinės konsumpcijos reikalams. Funduotos paskolos pirmiausia skirstomos: grąžinamomis ir negrąžinamomis arba rentinėmis paskolomis. Grąžinamos paskolos yra tokios funduotos paskolos, kurias imdama valstybė pasižada mokėti palūkanas ir grąžinti paimtus pinigus. Rentinė paskola — tai bus tokia paskola, kai iždas pasižada mokėti palūkanas, bet neprisiima prievolės grąžinti paskolintų pinigų. Rentinės paskolos negali atšaukti nei kreditorius, nei skolininkas. Skolininkas, tiesa, negauna skolos, bet gauna kasmetinę pastovią rentą. Jei kada rentininkui prireikia pinigų, normaliomis sąlygomis jis gali tuojau parduoti biržoje savo lakštus. Iždas, tiesa, negali atšaukti rentinės paskolos, bet gali jos lakštus laisvai supirkinėti biržoje. Tikros, gryno tipo rentinės paskolos retai kur tepasitaiko. Paprastai valstybė pasilieka sau teisę po tam tikro laiko atšaukti rentinę paskolą ir ją išpirkti nominaline kaina.

Grąžinamosios paskolos yra trijų rūšių: 1) paprastos grąžinamosios paskolos; 2) loterinės ar premijinės paskolos ir 3) anuitetai. Paprastosios grąžinamos paskolos likviduojamos trimis būdais: 1) išperkamųjų lakštų tiražu; ištraukti lakštai apmokami nominaline kaina; 2) išperkamųjų lakštų atšaukimu; atšaukimo sistemoje nustatomas minimalinis ir maksimalinis lakštų likvidavimo terminas, sakykime, ne anksčiau 5 ir ne vėliau 20 metų; 3) sumokėjimu visos paskolos visiems jos dalyviams vienu kartu. Loterinės paskolos yra tokios grąžinamos paskolos, kurių suma grąžinama tiražo keliu, gi normalinių palūkanų vietoje duodama loterinių laimėjimų galimybė. Loterinių laimėjimų fondas sudaromas visai nemokamų arba kartais tik iš dalies mokamų palūkanų sulaikymu. Loterinis paskolos pobūdis, kuris duoda didelių laimėjimų perspektyvų, turi skatinti platesniuosius gyventojų sluoksnius pirkti paskolos lakštus.

Anuitetais[225] laikomos tokios grąžinamos paskolos, kurių palūkanos ir skola sumokami kasmetiniais atsiteisiamaisiais įmokėjimais. Anuitetai gali būti trijų rūšių: 1) laikinės rentos; 2) rentos iki gyvos galvos ir 3) tontinos. Laikinė renta aiškiai nustato atsiteisiamųjų mokėjimų laiką: 30, 50 ar 90 metų ar kurį kitą terminą. Renta iki gyvos galvos arba gyvenimo renta neturi aiškaus termino, jo ilgumas priklauso nuo kreditoriaus gyvenimo ilgumo. Mokamos gyvenimo rentos dydis apskaičiuojamas pasiremiant tikimybių teorija. Tontina[226] yra viena gy-

[225] Annuitetas, iš lot. annus — metai.

[226] Tontina, praminta nuo pavardės Neapolio bankininko Lorenzo

venimo rentos rūšis. Tontinose viena nustatyta rentos suma mokama visai kreditorių bendrovei, kol bent vienas bendrovės narys tebėra gyvas. Juo mažiau belieka bendrovės narių, juo vis didesnė suma tenka kiekvieno bendrovės nario galvai. Tontinoje visuomet laimi tas, kas ilgiausiai gyvena[227].

Funduotos paskolos savo visa prigimtimi nėra tikusi notų bankams paskolos forma. Notų bankai verčiasi savo leidžiamomis notomis, kurios bet kuriuo laiku gali būti pristatytos notų bankui iškeisti, todėl ir tomis notomis teikiama paskola turi būti visai trumpalaikė. Tiesa, senu Anglijos Banko pavyzdžiu, iki tam tikros sumos gali kiekvienas notų bankas teikti savo krašto iždui ir ilgalaikių paskolų, nes tam tikra notų suma negalės būti jokiu atveju pristatyta bankui iškeisti. Visuomet tam tikras notų kiekis bus reikalingas krašto piniginei apyvartai. Tas faktas nesukelia jokių abejonių, ypatingai mūsų laikais, kada nebeliko apyvartoje pilnaverčių monetų. Tie kraštai, kurie suvaržo savo notų keitimą devizomis ir aukso lydiniais, dar labiau praplečia funduotų paskolų ribas. Paskutiniais laikais, kai notų bankai vis plačiau verčiasi atviros rinkos politika, jie kaskart labiau virsta ir iždo funduotų paskolų kreditoriais.

Negalima pasakyti, kad iždo finansavimas būtų džiuginąs notų bankų gyvenimo reiškinys. Valstybė dažniausiai skolina pinigus ne rinkos prekių gamybai. Kai notų bankas funduotomis iždo paskolomis leidžia savo notas, tai toms notoms atitinkamai nekuriamos naujos ūkinės vertybės. Tokiu atveju turi griūti pinigų apyvartos ir prekių rinkos pusiausvyra, drauge su ja ir pinigų pirkimo galia, atseit, pinigų vertės pastovumas. Žinoma, tokie funduotų paskolų padariniai ne staiga ir ne iš karto atsiranda, nes bet kurie pinigų pakitimai ne tuojau pasireiškia rinkoje. Netenka abejoti, kad pinigų vertę griauna ir įvairūs kiti ekonominiai bei politiniai veiksniai, tačiau negalima užginčyti, kad infliaciją ar šiaip bet kurios rūšies pinigines suirutes visuomet lydėdavo notų banko iždui teikiamos fundacinio pobūdžio paskolos. Juk kiekvienas, kas nusivokia bankiniuose reikaluose, gali nedvejuodamas pasakyti, kad 1931 m. tokio masto bankas, kaip Anglijos Bankas, kur kas sėkmingiau būtų galėjęs ginti aukso valiutą, jei 1928 m. nebūtų buvęs priverstas perimti iš iždo beveik už 290 mil. £ valstybinių popierinių pi-

---

Tonti, kuris 1653 m. pasiūlė Prancūzijai padaryti tos rūšies vidaus paskolą. Tontinų sistemos paskolos jau anksčiau buvo žinomos Italijoj.

[227] Valstybinės paskolos, plačiau žr. mano „Finansų mokslo pagrindus", 470—482 psl.

nigų[228]. Juk ir Prancūpijos Bankas 1936 m. nebūtų taip lengvai paleidęs iš savo rankų krašto valiutos vadžias, jei ne milijardinė bevilčių iždo skolų našta.

Pinigų infliacijos, valiutos pakrikimo ir funduotų paskolų teikimo saitus suprato ir beveik visų kraštų įstatymų leidėjai ir todėl rūpinosi įstatymų nuostatais riboti notų bankų iždui teikiamas funduotas paskolas[229]. Įstatymai nori, kad valstybė tenkintų savo kredito reikalus ne notų banke, bet arba kitose kredito įmonėse, arba plačioje visuomenėje. Tų šaltinių pinigai jau yra žmonių prakaitu sulaistyti, jau yra krašto uždirbti, ir todėl iždas, sunaudodamas tokius pinigus ir konsumpcijos reikalams, negriauna pinigų apyvartos ir rinkos prekių pusiausvyros, nes už tų pinigų nugaros jau stovi pagamintos prekės. Priešingai, kai notų bankas iš savo požeminių sandėlių iškelia naujas notas ir skolina jas iždui, tos notos nėra dar kieno nors uždirbtos, jos nėra kieno nors prakaitu sulaistytos, jos nėra dar, tikra prasme, pinigai, bet tik piniginiai ženklai. Gali būti, kad daug nenutolsime nuo tiesos, jei pasakysime, kad kiekviena paskola, kaip bebūtų sunkios kraštui jos sąlygos, net pati sunkiausia priverstinė paskola, vis dar bus visam kraštui ir pagaliau pačiam iždui mažesnis blogumas, sudarys kraštui ir iždui mažiau žalos, negu valiutos šaknis pakertanti infliacinio pobūdžio notų banko paskola. Tokios paskolos taip supančioja patį notų banką, kad jis nebegali tinkamai tvarkyti krašto pinigų apyvartos ir tuo būdu nebetenka pajėgumo sėkmingai tarnauti krašto ūkiui.

Teisininkai, ekonomistai ir politikai — visi teoretiškai supranta notų banko iždui teikiamų paskolų pavojingumą, tačiau gyvenimo sąlygų verčiami visi spiria notų banką teikti iždui paskolas ne tik gamybos, bet ir vartojimo reikalams. Tas paprastai atsitinka rengiamo ar jau vykstančio karo metu. Tiesa, pasitaiko teoretikų, kurie mėgina teisinti notų bankų paskolas karo reikalams, nors tos paskolos palaidotų krašto valiutą ir visai sugriautų krašto ūkį. Žinoma, tuo metu, kai žmonės aukoja tėvynei savo gyvybę, notų bankas vargu begali užvožti iždui savo pinigų skrynias. Šiuo atveju tenka konstatuoti neišvengiamą

---

[228] Taip vadinamų currency notes.

[229] Vieni kraštai tiesiogiai riboja iždui notų banko teikiamas funduotas paskolas, nustatydami, iki kurios sumos iždas gali įsiskolinti bankui paskolos lakštais, kiti padaro tą patį netiesiogiai, nurodydami, kuriais keliais ir kokie lakštai gali patekti į notų bankų kasas. Lietuvos Banko įstatymas tiesiogiai riboja Banko galimų įsigyti valstybės ir valstybės laiduotų procentinių popierių sumą. Ta suma siekia 12 mil. lt. (Žr. Vyr. Žin., 654 nr., 1939.VII.22).

gyvenimo faktą ir visai nesikėsinti jo pagrįsti bet kuriais teisiniais ar ekonominiais sumetimais. Tačiau negalima pamiršti, kad istorija žino ne vieną faktą, kada sunkiais tautos gyvenimo metais notų bankų valdytojai, gindami tariamai banko interesus nuo valdžios organų pasikėsinimų į banko skrynias, vėliau pasirodė gynę drauge ir krašto reikalus ir tuo būdu daugiau patarnavę tėvynei, negu jų laikini priešai ministrų kėdėse[230].

Kai iždas stambiomis sumomis įsiskolina notų bankui, tai tokia paskola, paprastai, labai sunkiai begrąžinama. Dažniausiai tokiais atvejais, kaip rodo gyvenimo patyrimas, žlunga krašto valiuta ir, žinoma, drauge su ja miršta ir ta valiuta paimta iždo paskola. Jei iždo įsiskolinimas notų bankui nėra dar visai katastrofingas, tuomet pasirenkama vienas šių dviejų kelių: arba imama užsienyje funduota paskola ir jos pajamomis grąžinama notų bankui skola, arba nuvertinami krašto pinigai, tais nuvertintais pinigais apskaičiuojamas notų banko auksas ir tokia grynai aritmetine operacija gautas aukso perteklius konfiskuojamas iždo naudai, ir iždas tuo konfiskuotu auksu grąžina notų bankui savo skolą.

Notų bankas tiesiogiai susiduria su valdžios organais, ne tik patarnaudamas finansų administracijai, bet ir skirstydamas savo metinį pelną. Notų bankai, vis vien kuriais įstatyminiais nuostatais jie būtų tvarkomi, yra visuomet visuomeniniai bankai, kurių svarbiausias gyvenimo bei veikimo tikslas yra visuomenės gerovė, bet ne piniginiai bankų savininkų reikalai. Nors notų banko politikos gairės nenustatomos pelno linkme, tačiau visų kraštų notų bankai normaliomis gyvenimo sąlygomis turi, palyginti, stambius pelnus. Netenka abejoti, kad svarbiausias tokių pelnų šaltinis yra notų leidimo teisė, kurią valstybė suteikia notų bankui. Todėl teisingas ir suprantamas yra dalykas, kad iždas[231] reikalauja iš notų banko atsiteisti patarnavimais ir pinigais už suteiktą pelningą teisę leisti notas. XVIII a. valstybės, teikdamos notų privilegijas arba steigdamos naujus notų bankus, visuomet tikėdavosi stambių iždui kreditų. Tasai noras turėti stambų, pigų ir, kas svarbiausia, lengvai pasiekiamą kreditą, bet ne kurie nors visuomenės gerovės sumetimai, ir buvo anais laikais, jei ne vienintelis, tai tikrai svarbiausias akstinas kurti notų bankus. Mūsų dienų valstybė gerai supranta,

---

[230] Užteks čia priminti tokius ryškius pavyzdžius, kaip Anglijos Banko ir Pitto, Prancūzijos Banko ir Gambettos susikirtimai. Tiek Pittas, tiek Gambetta — abu turėjo tiek dvasios kilnumo, kad viešai pripažino savo klaidas ir iškėlė nuopelnus savo buvusiųjų priešininkų.

[231] Iždas yra ne kas kitas, kaip ta pati valstybė, tiktai kaip ūkio subjektas.

kad ji yra ne kas kitas, kaip tik organizuota tauta, todėl ir savo santykiuose su notų banku žiūri pirmiausia ne pelno, bet tautos gerovės. Jei vis dėlto ir modernioji valstybė reikalauja sau žymios notų banko pelno dalies, tai tą daro ne vien kuriais nors fiskaliniais[232] tikslais, bet ir visuomenės gerovės sumetimais.

Valstybė, pasiimdama notų banko pelno dalį, ne tik nori padidinti savo pajamas, bet ir suvaržyti akcinių notų bankų pelno siekimus. Pelno aistra yra visuomet susieta su didele rizika. Pagaliau banko operacijos yra drauge ir pavojingos operacijos. Notų bankas, įsileisdamas į pavojingas operacijas, tuojau stato į pavojų ir krašto valiutą, kuria laikosi ekonominė krašto pusiausvyra. Kai iždas ima notų bankų pelnų perteklių, tai ir akcinio notų banko valdyba nebeturi jokio tikslo įsileisti į bet kurias rizikingas operacijas, vis vien kaip jos bebūtų pelningos.

Valstybinių notų bankų grynasis pelnas, žinoma, tenka visas tų bankų savininkei — valstybei. Akcinių notų bankų pelno paskirstymą nustato įstatymai, kurie įvairiais būdais apriėžia akcininkų dividendus. Seniau valstybė savo teises į notų banko pelnų dalį stengdavosi įvairiais sumetimais pagrįsti[233], šiandieną visų kraštų iždai ima žymią savo notų bankų pelnų dalį be jokių pasiteisinimų. Paprastai, įstatymai nustato tinkamą minimalinį akcininkų dividendą, kuris kiekvienu atveju išmokamas akcininkams. Jei kartais trūktų metinio pelno dividendams, tai trūkstamoji dividendams suma paimama iš atsarginio kapitalo. Įstatymai, laiduodami minimalinį notų banko akcijų dividendą, laiduoja tuo pačiu ir tinkamą notų banko akcijų kursą. Akcijų kursas priklauso nuo mokamo dividendo. Akcijos su menku dividendu arba be jokio dividendo turi smukti. Nusmukusios notų banko akcijos nedaro garbės nei notų bankui, nei, pagaliau, pačiam kraštui. 1933 m. gruodžio 30 d. Lietuvos Banko įstatymo pakeitimas nebelaiduoja akcininkams jokio dividendo[234]. Tokia padėtis vargu begali skatinti Banko vadovybę mažinti išlaidas ir atsidėjus rūpintis pakelti Banko pajamas.

Pagaliau, notų bankas tiesiogiai susiduria su valstybės organais, kai nustatomas ar keičiamas notų banko įstatymas ar

---

[232] Fiskalinis, iš fiskas (lot. fiscus) — iždas, reiškia — žiūris vien iždo reikalų. Fiskalizmas yra tokia politika, kuri siekia vien iždo interesų.

[233] Anglijos iždas sakėsi imąs tiktai grynąjį notų emisijos pelną. Notų emisija, kaip ir kitų pinigų kūrimas, esanti monopolinė iždo teisė, tad tos teisės pajamas turįs gauti iždas.

[234] Lietuvos Banko metinio pelno paskirstymas, 238—239 psl.

statutas[235]. Notų bankų įstatymai nustato teisinius notų banko gyvenimo bei veikimo pagrindus, kurių branduolį sudaro banko santykiai su valstybe.

Notų banko santykių su valstybe atžvilgiu notų bankai gali būti suskirstyti į keturias rūšis:

1) Grynai valstybiniai bankai. Pagrindiniai tokių bankų kapitalai sudaromi iždo pinigais. Valstybės organai ne tik prižiūri tokio banko veikimą, bet ir jį patį valdo. Visas banko pelnas atitenka valstybei. Tokio tipo notų bankus turi SSSR, Švedija[236], Latvija, Suomija, Danija[237], Australija[238], Naujoji Zelandija.

2) Bankas visai privatinė akcinė bendrovė, kurioje visai nėra valstybinio kapitalo, kuri nėra valstybės organų nei valdoma, nei kontroliuojama. Valstybiniai įstatymai tvarko tiktai notų emisiją ir notų padengimą. To tipo bankas tėra vienas visame pasaulyje, būtent, Anglijos Bankas[239].

3) Bankas privatinė akcinė bendrovė, kurios kapitale nedalyvauja valstybė. Tačiau ta pati valstybė savo įstatymais tvarko visą banko gyvenimą, per savo organus kontroliuoja jo veikimą ir skiria ar tai visus, ar bent svarbesniuosius valdomuosius banko organus. Taip yra tvarkomi Belgijos, Graikijos,

---

[235] Statutas smulkiau išdėsto banko įstatymų nuostatus. Jis turi reikšmės daugiausia banko vidaus gyvenimui. Savo santykiuose su išoriniu pasauliu bankas turi remtis savo įstatymais. Ne visi bankai šalia įstatymo turi dar ir statutą. Kai kurie kraštai banko įstatymą vadina statutu. Lietuvos Bankas turi savo įstatymą ir savo statutą.

[236] Švedijos notų banko (Riksbanko) organizacija yra tikrai vienintelė visame pasaulyje. Riksbankas teisingai vadinamas „parlamentiniu banku", nes jis yra atsakingas ne vykdomajai valdžiai, bet parlamentui. Beveik visus banko valdomuosius organus renka parlamentinė komisija, kuri nustato ir bankinės politikos gaires. Vyriausybė stato tik banko valdybos pirmininką ir jo padėjėją, tačiau banko valdytoją renkasi 7 valdybos nariai, pastatyti parlamento bankinės komisijos. Parlamento rankose yra banko revizijos komisija.

[237] 1936 m. bal. 7 d. įstatymu akcinis Danijos notų bankas (Nationalbanken i Kiobenhavn — Kopenhagos Tautinis Bankas) buvo suvalstybintas (Danmarks Nationalbank). Akcininkai gavo vieton akcijų 4% apmokamas obligacijas, tačiau tų obligacijų gavo du kartu didesnei sumai. Obligacijos tiražo keliu bus išperkamos. Banko suvalstybinimas — valdančių Daniją socialdemokratų darbas.

[238] Common Wealth Bank 1911 m. įkurtas Labour Party (darbo partijos) pastangomis.

[239] Anglijos Bankas visuomet didžiavosi stovįs nuošaliai vyriausybinės ūkio politikos. Teorijoje ir dabar niekas nepasikeitė, tačiau gyvenime Bankas yra verčiamas artimai bendradarbiauti su vyriausybe, ypatingai po to, kai vyriausybė sukūrė valiutos išlyginamąjį fondą, kuris turi lemiamos reikšmės ir Anglijos Banko devizų politikai.

Norvegijos[240], Olandijos, Pietų Afrikos, Portugalijos, Prancūzijos, Šveicarijos, USA, Vengrijos ir Vokietijos notų bankai. Šiam bankų tipui su tam tikrais rezervais galima priskirti ir Italijos Banką[241].

4) Bankas akcinė bendrovė, kurios kapitale didesne ar mažesne suma dalyvauja ir valstybė, kuri turi notų banko gyvenimui bei veikimui tokios pat reikšmės, kaip ir trečiojo notų banko tipo valstybė. Tos rūšies notų bankai bus: Argentinos, Estijos, Jugoslavijos, Lenkijos, Lietuvos, Rumunijos ir Turkijos.

Akciniams bankams teikiama notų koncesija ir dabar dar dažnai terminuojama, nors pats terminavimas nebeturi šiandien jokios realios prasmės. Tai yra ne kas daugiau, kaip savo laiką atgyvenusios tradicijos. Seniau, kiekviena notų koncesijos prailginimo proga, valdžia rūpindavosi išsiderėti iš banko vis naujų, vis didesnių kreditų. Anglija jau nuo 1870 m. panaikino periodinio koncesijonavimo sistemą. Notų koncesija gali būti atimta Anglijos Bankui bet kuriuo metu, įspėjus Banką iš anksto vienerius metus ir grąžinus jam iždo skolą. Reichsbankui gali būti atimta notų privilegija kas 10 metų, taip pat pranešus apie tai bent metus iš anksto. Italija, paversdama savo notų banką viešosios teisės įstaiga, irgi panaikino koncesijų tvarką. Mūsų laikais, kai notų bankai pasidarė vieninteliais pilnaverčių krašto pinigų kūrėjais[242], vargu bebūtų įmanomas dalykas, bent normaliomis krašto gyvenimo sąlygomis, be didesnių krašto ūkio sukrėtimų, atimti bet kuriam laikui koncesiją leisti notas. Žinoma, valstybiniai notų bankai nei seniau nežinojo, nei dabar nežino jokių emisinės koncesijos terminų.

Visus iškeltus keturius notų bankų tipus lengvai galima sutraukti į dvi rūšis: 1) valstybiniai notų bankai ir 2) akciniai notų bankai. Tos dvi rūšys tai bus du pagrindiniai notų bankų tipai. Kuris tų dviejų tipų yra geresnis, gyvenimui tinkames-

---

[240] Norvegijos Bankas turi visai savotišką organizaciją. Bankas — akcinė bendrovė, kurios akcininkai turi tik vieną teisę — gauti metinį dividendą. Valdytoją ir jo padėjėją skiria karalius, kitus visus valdomuosius organus renka parlamentas.

[241] 1936 m. kovo 12 d. įstatymu Italijos Bankas paverstas viešosios teisės įstaiga, kuri gavo neribotam laikui notų emisijos teisę. Banko kapitalas 300 mil. lirų, kurį sudaro dalys po 1000 lirų kiekviena. Banko dalis gali turėti: taupomosios kasos, viešosios teisės kredito įmonės, visuomeniniai bankai ir socialinės apsaugos bei socialinio draudimo įstaigos. Bankas laiko savo rankose kitų kredito įmonių priežiūrą ir diskontuoja tiktai kitų bankų pateikiamus vekselius. Italijos Bankas yra ne tik notų bankas, bet, tikrąja žodžio prasme, bankų bankas, arba centrinis bankas.

[242] Notų bankas kuria dabar tik valiutinius arba pilnaverčius pinigus, kai bilonines monetas gamina iždas.

nis, šiuo klausimu seniau ėjo ir dabar dar tebeina gyvenime ir literatūroje ginčai. Gyvenime konservatingosios politinės srovės, norėdamos sustiprinti visose gyvenimo šakose valstybės autoritetą, bevelytų matyti valstybinius notų bankus. Šiuo atveju su konservatingais sluoksniais ranka į ranką eina socialistai, kurie reikalauja visų krašto gamybos priemonių suvalstybinimo, tikėdamies per laikinį suvalstybinimą pasiekti galutinį visų produkcijos įrankių suvisuomeninimą. Priešingai, akcinio notų banko idėjai atstovauja tos srovės, kurios gina laisvos žmogaus asmenybės ugdymą nuo bet kurių valstybės ar visuomenės pasikėsinimų. Jei tuos ginčus vertinti praeities patyrimų šviesoje, tai tenka pastebėti, kad tie visi ginčai turi tam tikro panašumo į senas teisininkų bei politikų diskusijas, kuri valstybinė santvarka yra geresnė. Gal būt, per daug nebūtų apsirikta, jei jau iš anksto būtų pasakyta, kad kaip valstybės santvarka, taip ir teisinė notų banko forma priklauso nuo kiekvieno krašto ekonominių, kultūrinių ir politinių gyvenimo sąlygų.

Vienas ir antras notų banko tipas tam tikrais atvejais gali būti geras, tam tikrais atvejais gali būti blogas. Kaip XIX a. rašytų konstitucijų visagalybe, taip XX a. tikėjo notų bankų akcinės formos gerumu. Gyvenimas parodė, kad ne tiek rašyta konstitucija turi lemiamos reikšmės tautos likimui, kiek to paties gyvenimo kuriama faktinė šalies konstitucija, pagrįsta krašto jėgų santykiavimu. Tas pats gyvenimas kaskart aiškiau ima rodyti, kad ir krašto valiutos pastovumui ir tuo pastovumu pagrįstai krašto ekonominių pajėgų pusiausvyrai lemiamos reikšmės turi ne juridinė notų banko forma, bet galingos žmonių asmenybės, kurios teikia bet kuriai teisinei formai dvasią ir turinį.

Teorijoje tiek valstybinių, tiek akcinių notų bankų šalininkai suranda nemaža, palyginti, svarių argumentų savo teigimams paremti. Valstybinių notų bankų šalininkai skelbia: 1) notų bankų politika turi didžiausios reikšmės visam krašto ūkiui ir todėl ji turi būti vedama tomis pačiomis gairėmis, kuriomis eina vyriausybės politika. Notų banko ir vyriausybės ūkio politikos priešingumai sudaro kraštui didelės žalos, nes ką vienas stato, tą griauna kitas. Pilnas vyriausybės ir notų banko ekonominės politikos vieningumas atsiekiamas tik tuo atveju, kai patsai notų bankas padaromas vienu didelio valstybinio mechanizmo ratu. 2) Svarbiausias notų banko pelno šaltinis yra notas leisti koncesija, kurią duoda valstybė. Tad valstybei turi priklausyti ir visas iš tos koncesijos plaukiąs pelnas. Valstybė tik tuomet tegali būti tuo pelnu tikra, kai ji pati veda banką, atseit, kai bankas yra valstybinė įmonė. 3) Notos —

tai visuomenės bankui suteikta beprocentinė paskola. Tad visai teisinga, kad ir visas iš tų notų gaunamas pelnas tektų organizuotai visuomenės atstovybei — valstybei.

Akcinių bankų šalininkai, paneigdami savo priešininkų argumentus, sako: 1) Notų bankas turi kraštui didelės ekonominės, tuo pačiu, žinoma, ir politinės reikšmės. Netenka abejoti, kad notų banko politika turi eiti valstybine linkme, turi atitikti realius krašto ūkio reikalus, bet tas dar nereiškia, kad ji visuomet turi būti varoma vyriausybės nustatytomis gairėmis. Juk istorija žino nemaža faktų, kada notų bankas, kaip tik pasipriešindamas vyriausybės užgaidoms, patarnavo ne tik krašto ūkiui, bet ir pačiai valstybei. Ta prasme valstybinę politiką gali vesti ir visai nuo vyriausybės nepriklausomas akcinis bankas, kaip tai ryškiai rodo beveik pustrečio šimto metų Anglijos Banko istorija. 2) Jei kada iš tikrųjų grėstų valstybės reikalams pavojus iš notų banko vedamos politikos, tai vyriausybė, ir nevalstybindama banko, pakankamai turi priemonių pašalinti net ir pačius tokių pavojų šešėlius. 3) Notų banko pelną sudaro ne tik pati notų koncesija, bet ir visos kitos, grynai komercinio pobūdžio, notų banko operacijos. Pagaliau, vis vien kokie bebūtų notų banko pelno šaltiniai, valstybė veikiančiais įstatymais visuomet pasiima žymią tų pelnų dalį. 4) Akcininkų renkami iš ekonominių sferų valdomieji banko organai paprastai geriau nusivokia krašto ūkio reikaluose, negu vyriausybės skiriami, dažniausiai iš valdininkų tarpo, valstybinių bankų valdybos ir tarybos nariai. 5) Valstybinis notų bankas lengvai gali pasidaryti paprasta finansų ministerijos įstaiga, kurios notas finansų ministras, eidamas mažiausia pasipriešinimo linija[243], pradės naudoti ir biudžetiniams deficitams dengti. Biudžeto deficitus dengti banko notomis jau žalinga krašto ūkiui pinigų infliacija. Jei, pagaliau, finansų ministras ir nenaudotų banko skrynių biudžetiniams reikalams, tai jau pati tokio naudojimo galimybė sukelia krašte ir užsienyje įtarimų, kurie mažina žmonių pasitikėjimą banku ir jo leidžiamomis notomis. 6) Parlamentinės šalys dažnai keičia savo vyriausybes. Drauge su vyriausybe daugiau ar mažiau keičiasi ir vedamosios krašto politikos mintys. Jei notų bankas turėtų derinti savo politiką su kiekvienos vyriausybės politika, tai jis lengvai virstų politinių kovų, politinių interesų bei politinio keršto įrankiu. Tokia notų banko padėtis vargu bebūtų suderinama su visuomenine krašto

[243] Gauti reikalingų pinigų iš mokesčių ar paskolų yra kur kas sunkesnis dalykas, negu pasiimti notas iš valstybinio, finansų ministro priklausomo banko.

gerove. Notų banko politika, jei ji vedama ne ekonominiais, bet politiniais sumetimais, lengvai ir per vienus metus sugriauna tą visą, kas sunkiu ilgų metų praeities darbu buvo sukurta. 7) Akciniai bankai savo teisine forma yra privatinės akcinės bendrovės, kurių turtas tarptautinės teisės nuostatais[244] ir karo metu negali būti priešo konfiskuojamas. Priešingai, valstybinio banko turtas, atseit, ir visa to banko aukso atsarga, karo metu lengvai pasidaro karo grobiu.

Grynos teorijos atžvilgiu atrodo, kad akcinių bankų šalininkų įrodymai yra tvirtesni, labiau pagrįsti, tačiau gyvenime valstybinių ir akcinių bankų klausimą sprendžia ne teoretinių argumentų svarumas, bet konkretus ekonominių bei politinių krašto jėgų santykiavimas. Tautų Sąjungos finansinis komitetas visomis pastangomis rėmė akcinių notų bankų įsigalėjimą. Visos tarptautinės Tautų Sąjungos tarpininkavimu valiutai sanuoti suteiktos paskolos turi vieną būtiną sąlygą: padaryti notų banką tokia privatine akcine bendrove, kurios veikimas būtų vyriausybės prižiūrimas, bet kurios politika nebūtų nuo vyriausybės priklausoma[245]. 1933 m. Tarptautinė Londono ūkio konferencija irgi reikalavo nepriklausomų nuo vyriausybės notų bankų. Tačiau atrodo, kad patsai gyvenimas socialistinių, fašistinių ir nacionalsocialistinių idėjų įtakoje pradėjo eiti priešinga linkme: notų bankus, kaip ir visą ūkio gyvenimą, vis labiau pavergia politika, notų bankai darosi vis daugiau priklausomi vyriausybės. 1936 m. Italijos Bankas paverčiamas viešosios teisės organizacija, suvalstybinamas Danijos Bankas, žymiai sustiprinama valdžios įtaka Prancūzijos Banke. 1937 m. visai panaikinama Reichsbanko nepriklausomybė.

Ta nauja kai kurių kraštų notų bankų raida tartum rodyte rodo, kad ginčai teisinio notų banko pobūdžio klausimais turėtų eiti plotmėje ne akciniai ar valstybiniai bankai, bet priklausomi ar nepriklausomi nuo vyriausybės bankai. Juk gali būti valstybiniai bankai visai nepriklausomi nuo vyriausybės (Švedija) ir akciniai bankai, pasidarę tik vienu valstybinio mechanizmo ratu (Vokietija). Kai svarstomas klausimas, priklausomas ar nepriklausomas nuo vyriausybės notų bankas, tai tuo pačiu dar nestatomas klausimas, ar notų bankas turi sudaryti valstybę valstybėje, ar turi būti valstybės įstatymais tvarkoma įmonė. Juk

---

[244] Pirmosios Haagos konferencijos (1898 m.) nutarimais privatinis turtas nėra karo grobis. Tačiau negalima paleisti iš akių fakto, kad karo metu paprastai teisė tyli, jėga kalba.

[245] Tokiomis sąlygomis gavo paskolas Austrija, Bulgarija, Estija, Graikija, Jugoslavija, Rumunija ir Vengrija. Panašias sąlygas turėjo priimti ir Vokietija, gaudama 1924 m. t. v. Daweso paskolą.

visi kultūringi, teise ir teisėtumu gyvenantieji kraštai turi teismų nepriklausomybę, vienok niekas tiems kraštams neprikiša, kad teismai sudaro valstybę valstybėje. Vyriausybė nesikiša į teismų darbo eigą, bet, matydama tų darbų spragas arba kraštui žalingus nukrypimus, keičia atitinkamus įstatymus. Tas pats dėsnis turi būti taikomas ir notų bankams. Notų bankas turi galėti veikti visai savarankiškai įstatymų jam nustatytose ribose. Notų banko vadovybė turi klausyti banko įstatymo, savo sąžinės ir giliu teoretiniu mokslu pagrįsto gyvenimo patyrimo.

2. NOTŲ MONOPOLIS

Kiekvienas notų bankas turi turėti išimtiną teisę leisti notas. Tas monopolinės notų emisijos nuostatas atrodo XX a. bus įgijęs Europoje pilnų pilietybės teisių. 1906 m. Šveicarija, 1926 m. Italija, 1936 m. Vokietija įgyvendina notų monopolį. 1933 m. išgaišta Anglijoje paskutinis bankas, turėjęs be Anglijos Banko teisę leisti notas. Tiesa, Škotijoje ir Šiaurinėje Airijoje tebėra 14 bankų, kurie turi aprėžtas teises leisti notas, tačiau jų emisiją yra visai nusmelkęs Anglijos Bankas, ir todėl jų veikimas neturi reikšmės Anglijos pinigų rinkai. Notų monopolio principas iš Europos pamažu persimeta į kitas šalis: Argentina, Kanada, Pietų Afrika, Naujoji Zelandija centralizuoja savo notų emisiją. Pati decentralizuotų notų bankų sistemos tvirtovė USA pamažu artinasi prie notų monopolio santvarkos. 1913 m. įkurtų 12 Federal Reserve bankų veikimas vis labiau koncentruojamas valdytojų taryboje. Šiandien visų 12 bankų notų emisija yra tvarkoma vieno vieningo centro. Užsilikę nuo senesnių laikų notų emisijos bankai, tautiniai bankai, sustabdė nuo 1934 m. savo notų emisiją, nes nebegauna tinkamų notoms padengti vertybinių popierių.

Tas taip svarbus vieningai krašto ūkio politikai monopolinės notų emisijos principas ne iš karto ir ne lengvai įsigalėjo pasaulyje. XVIII a. anglosaksų kraštai žiūrėjo į notų emisiją, kaip į paprastą bankinę operaciją, kuriai nėra reikalingi jokie ypatingi valdžios leidimai. Tiktai XIX a. pradedama notų emisija tvarkyti tam tikrais nuostatais, taip vadinama reglamentacijos sistema. Tokia sistema leidžia bet kuriam bankui leisti notas, jei tik jis vykdo tam tikrus įstatymų reikalavimus. Kitaip žiūrėjo į notų emisijos teisę Europos kontinento valdovai. Jie iš karto pastebėjo notų emisijoje svarbų iždo pajamų šaltinį ir todėl leisdavo notas emituoti tik tam bankui, kuris sumokėjo iždui nustatytą sumą. Tuo būdu atsirado notų koncesijos sistema. Koncesinė santvarka davė galimybės įsikurti gausingiems

notų bankams[246]. Tačiau greitai pastebėta, kad visuomenės gerovei sėkmingiau patarnauja mažesnis bankų skaičius, todėl pradėta remti stipresnieji centriniai bankai ir naikinti silpnesniųjų provincijos bankų notų privilegijos. Tolimesnė notų bankų raida jau aiškiai ėjo vieno, monopoliniais pagrindais veikiančio notų banko linkme.

Nors notų bankų raida ėjo aiškia monopolio linkme, tačiau niekuomet netrūko ir notų bankų decentralizacijos šalininkų, kurie gynė regioninius[247] notų bankus. Tokių bankų šalininkai nurodinėja: 1) savarankiški regioniniai notų bankai geriau aprūpina vietos gyventojų reikalus, negu vieno monopolinio banko provincijos skyriai. Regioniniai bankai susigyvena su vietos žmonėmis ir labiau jaučiasi su jais surišti laimėje ir nelaimėje, negu vieno centrinio banko skyriai. 2) Savarankiški provincijos notų bankai stengiasi ko daugiausia sutraukti depozitų, kai centrinio banko skyriai mažai tesirūpina, ypač smulkesniaisiais depozitininkais. Juo daugiau notų bankas turi depozitų, juo daugiau jis gali paleisti notų. 3) Keli krašto notų bankai, susidėję, lengvai gali atsispirti bet kuriems iždo pasikėsinimams į banko notų skrynias.

Monopolinės notų banko idėjos gynėjai pastebi: 1) ir centrinio notų banko skyriai gali visai gerai susigyventi su savo apylinkės žmonėmis, įeiti į jų reikalus ir sugebėti rūpinti individualinius savo klientų interesus. Dar daugiau, galingo centrinio banko skyriai bet kurios vietinio pobūdžio nelaimės metu geriau gali aprūpinti vietos žmonių reikalus, negu savarankiški, bet silpni provincijos notų bankai. 2) Jei iš tikrųjų savarankiški regioniniai bankai sugebėtų sutraukti ir didesnes svetimų pinigų sumas, kuo tenka labai paabejoti, tai čia būtų menka vietos gyventojams paguoda, nes padidėję banko depozitai pareikalautų naujo didesnio padengimo, nes ir depozitai yra tokie pat banko skolos pasižadėjimai, kaip ir paleistosios notos. Be to, sunešti svetimi pinigai visai neturi notų bankui tokios reikšmės, kaip depozitiniam bankui, nes notų bankas verčiasi ne svetimais pinigais, bet savo leidžiamomis notomis. 3) Notų bankų istorija duoda pakankamai pavyzdžių, kad silpnesni, net ir gausingi notų bankai mažiau tepajėgia atsispirti nepagrįstiems fisko reikalavimams, negu vienas tvirtas centrinis notų bankas[248]. Vienas centrinis notų bankas lengviau gali pritaikyti

[246] Notų bankų skaičius ypatingai buvo didelis Vokietijoje, Šveicarijoje, Anglijoje.

[247] Regioninis, iš lot. regio — kraštas, sritis.

[248] Žr. USA notų bankus pilietinio 1861—65 m. karo metu ir Prancūzijos Banką 1871 m. prancūzų vokiečių karo laikais.

notų emisijos didumą konkretiems krašto reikalams ir tuo būdu sukurti elastingą notų sistemą[249]. 5) Vienas notų bankas, turėdamas didesnį skyrių skaičių, lengviau ir geriau gali tarpininkauti mokėjimams. 6) Centrinis notų bankas savo vieninga diskonto ir valiutos politika gali lengviau sukoncentruoti ir išlaikyti krašte didesnes aukso atsargas, negu keli, dažnai tarp savęs konkuruoją ir vieni kitų užsimojimus trukdą notų bankai. 7) Vienas tvirtas bankas tikro reikalo atveju lengviau gali sušelpti kreditais ir patį iždą, negu smulkūs provincijos bankeliai. 8) Centrinis bankas geriau pajėgs padėti ir laikinai į sunkenybes patekusiems depozitiniams bankams, paimdamas jų vekselinį portfelį ir avansuodamas jiems reikalingas sumas, negu tai galėtų padaryti smulkūs regioniniai notų bankai.

Netenka abejoti, kad vieno centrinio, monopolininko teisėmis veikiančio notų banko naudai keliami argumentai yra svaresni ir rimtesni, negu visi decentralizuotos notų bankų sistemos šalininkų įrodinėjimai. Prie visų nurodytų „monopolininkų" argumentų galima dar pridurti, kad vieninga krašto ūkio politika nebūtų įmanoma be vieningos notų politikos. Vieninga notų politika vargu be kada gali būti pasiekta, jei notas leidžia lygiomis teisėmis keli notų bankai. Monopolininkų argumentus, kaip rodo paskutiniųjų laikų notų bankų raida, patvirtina ir pats gyvenimas.

Tais pačiais vieningos pinigų, kredito ir ūkio politikos sumetimais tenka pasisakyti ir prieš valstybinių popierinių pinigų gamybą, kai toji gamyba veikia šalia notų banko emisijos. Tokia valstybinių pinigų gamyba ne tik trukdo notų bankui varyti vieningą notų emisijos politiką, bet ir sudaro nuolatinį pinigų infliacijos pavojų. Papildoma valstybinių popierinių pinigų gamyba šalia notų banko emisijos gali būti pateisinama tam tikrais atvejais tik karo laikais[250].

---

[249] Elastinga notų sistema turi elastingą notų apyvartą, atseit, tokią notų apyvartą, kurią galima be didesnio ūkio sukrėtimo pagal reikalą didinti arba mažinti.

[250] Didžiojo karo metu anglų iždas leido 1 ir $^1/_2$ £ popierinius pinigus, t. v. currency notes, kurie turėjo pakeisti išnykusias apyvartoje 1 ir $^1/_2$ £ aukso monetas. Anglijos Bankas negalėjo paleisti reikalingo 1 ir $^1/_2$ £ notų kiekio, nes neturėjo toms notoms aukso padengimo. Vokiečiai, be įvairių pinigų okupuotoms sritims, leido Darlehenskasse (skolinimo kasos) popierinius pinigus, kurie ne tik mažino Reichsbanko emisiją, bet ir palengvino vokiečiams paskolos lakštų platinimą. (Žr. plačiau mano „Pinigus", 108—109 psl.).

3. NOTŲ EMISIJA

„Banko uždavinys — reguliuoti pinigų apyvartą Lietuvoje, lengvinti pinigų išmokėjimas krašte ir užsienyje, įgyvendinti pastovi bei patvari pinigų sistema Lietuvos Respublikoje ir skatinti žemės ūkio, pramonės ir prekybos augimas". Tais žodžiais Lietuvos Banko įstatymo 1 str. nusako Lietuvos Banko tikslus. Ta pačia prasme pasisako ir beveik visų kitų kraštų notų bankų įstatymai, nurodydami notų bankų paskirtį. Norėdami trumpai, suglaustai išreikšti notų bankų uždavinį, turėtume pasakyti: notų bankas turi rūpintis savo valiutos kurso pastovumu ir tvarkyti pinigų bei kreditų apyvartą. Tinkamai tvarkydamas pinigų bei kreditų apyvartą, bankas lengvina pinigų išmokėjimą krašte ir užsienyje ir skatina žemės ūkio, pramonės bei prekybos augimą. Notų bankas, vykdydamas nurodytą uždavinį, turi patenkinti visus ūkiškai pagrįstus pinigų paklausus, bet negali žiūrėti psichologiškai pagrįstų pinigų paklausų, kurie nežino jokių ribų, nes kiekvienas žmogus turi begalę reikalų, tiems reikalams tenkinti reikia pinigų, tad ir pinigų paklausai negali turėti jokių aiškiai nustatytų kiekybinių ribų. Pinigų paklausai, tokia psichologine prasme, kaip ir žmonių reikalai, nežino galo ir neturi nieko bendro su ūkiškai pagrįstais, realiais, faktiškais pačios rinkos paklausais. Ūkiškai pagrįsti pinigų paklausai yra toks pinigų pareikalavimas, kuris yra reikalingas tinkamam ūkio organizmo veikimui[251].

Kai notų bankas, leisdamas notas, vadovausis ūkiškai pagrįstais pinigų paklausais, tai jis pajėgs atlaikyti valiutos kurso pastovumą[252] ir tinkamai tvarkyti pinigų bei kreditų apyvartą. Tuo būdu tvarkinga notų emisijos politika turi žiūrėti dviejų dalykų: 1) aprūpinti kraštą ūkiškai reikalinga pinigų suma ir 2) laikyti valiutos kurso pastovumą, atseit, laikyti pastovią pinigų pirkimo galią krašte ir tvirtą piniginio vieneto paritetą užsienyje. Tie du notų politikos uždaviniai yra drauge ir pagrindiniai kiekvienos notų politikos dėsniai. Krašto aprūpinimas reikalinga pinigų suma yra artimai susietas su kredito operacijomis, nes, tiekdamas kreditus, notų bankas aprūpina kraštą pinigais, todėl tą pirmąjį tvarkingos notų emisijos dėsnį tenka svarstyti drauge su komercinėmis notų banko operacijomis[253].

Kai kalbama apie tvarkingą notų emisiją, tenka pirmiausia nustatyti pačių notų sąvoką Ekonomine prasme, notos yra

---

[251] Plačiau apie pinigų paklausus žr. mano „Pinigus", 320—325 psl.

[252] Pinigų kurso pastovumas reiškia pastovią pinigų pirkimo galią krašte ir tvirtą piniginio vieneto paritetą užsienyje.

[253] Žr. „Bankus", II dal. III skyr. 4 §.

konkretūs, gyvi, krašto valdžios sankcionuoti pinigai ir todėl laikomos teisėtomis mokėjimo priemonėmis. Kai notas galima atsisakyti imti ir reikalauti mokėjimo pilnavertėmis monetomis, tuomet notos nėra valiuta, atseit, nėra privalomos mokėjimo priemonės. Notos kiekvienu pareikalavimu keičiamos pilnavertėmis monetomis. Kai nebelieka apyvartoje pilnaverčių monetų, tai pasikeičia ir ekonominis notų vaidmuo, — notos pasidaro privalomos mokėjimo priemonės, kuriomis galima atsiteisti bet kuriuos skolos pasižadėjimus, arba kitais žodžiais, notos pasidaro valiutos pinigais. Teisine prasme, notos yra dokumentai, kuriais notų bankas pasižada išmokėti notos pristatytojui įstatymu nustatytas vertybes. Tad nota yra banko skolos pasižadėjimas. Kai bankas nebeišmoka notos pristatytojui įstatymų nustatytų vertybių arba kai patsai įstatymas nebereikalauja iš banko mokėti notos pristatytojui kurias nors vertybes, tai notos virsta popieriniais pinigais[254]. Popieriniai pinigai yra dokumentai, kuriais, įstatymų valia, galima atsiteisti bet kuriuos skolos pasižadėjimus.

Notos yra viena valstybinių pinigų rūšis[255]. Valstybinių pinigų kūrimą bei veikimą valstybė ne tik tvarko, bet tiesiog tvirtina, sankcionuoja. Valstybinius piniginius ženklus gaminti ir leisti į apyvartą yra monopolinė valstybės teisė, kuri seniau buvo vadinama monetų regalija. Valstybė, turėdama monopolinę teisę gaminti ir leisti į apyvartą piniginius ženklus, gali arba pati naudotis ta teise arba pavesti ją kitam juridiniam asmeniui. Monetas ir popierinius pinigus gamina ir leidžia į apyvartą pati valstybė[256], kai notos pavedamos gaminti ir leisti notų bankams. Valstybė, ir suteikusi notų bankui teisę leisti notas, atsidėjusi žiūri, kad toji teisė būtų naudojama atitinkant ekonominius, kultūrinius ir politinius krašto reikalus.

Notų bankas, laisvos arba net ir blokuotos kontroliuojamosios valiutos sąlygomis, kai nori laikyti pastovią notų pirkimo galią ir tvirtą valiutos paritetą, turi kiekvienu pareikalavimu pajėgti iškeisti pristatomas keitimui notas įstatymais nustatytomis vertybėmis. Tos vertybės, kuriomis notų bankas keičia

---

[254] Popieriniai pinigai gali būti dviejų rūšių: valstybiniai ir bankiniai. Valstybinius popierinius pinigus leidžia iždas, bankinius popierinius pinigus — bankai.

[255] Be notų valstybiniais pinigais bus monetos ir popieriniai pinigai. Be valstybinių pinigų yra dar privatiniai pinigai, kurie vadinami įvairiais vardais: rašytiniai, čekiniai, žiriniai ar bankiniai pinigai, būtent, žiro atsiskaitymai, čekiai, vekseliai, perlaidos.

[256] Biloninės monetos, paprastai, leidžiamos į apyvartą notų bankui tarpininkaujant. Žr. mano „Pinigus", 297 psl.

savo notas, paprastai tarnauja ir notų vertės aptikrinimui arba, kaip įprasta sakyti, notų padengimui[257]. Notų padengimui iš pradžių buvo vartojami auksas ir sidabras. Kai XIX a. antroje pusėje vis labiau pradėjo smukti sidabro kaina ir vis daugiau pradėjo įsigalėti auksinis monometalizmas piniginėse sistemose[258], sidabro vartojimas notų padengimui pradėjo mažėti. Sidabras buvo šalinamas iš notų padengimo ar tai atitinkamais bankinių įstatymų pakeitimais, ar tai pačių bankų sąskaitybiniais patvarkymais. Taip, Anglija nuo 1861 iki 1928 m. nebeįtraukia sidabro į notų padengimo fondą[259], Olandija stengiasi skubiai likviduoti savo stambias sidabro atsargas. Aukso valiutos kraštuose prieš Didįjį Karą tik Ispanija ir Japonija vartojo sidabrą notų padengimui, ir tai aprėžtu kiekiu. Be aukso ir sidabro notų padengimui galėtų tikti ir platina, kurią iš tikrųjų SSSR ir įskaito į savo notų padengimą.

Didžiojo karo audra laikinai palaužia notų padengime monopolinę aukso padėtį. Susidaręs labai nelygus aukso atsargų paskirstymas pasaulyje, nepaprastai pašokusi notų apyvarta padarė beveik nebeįmanomą grįžimą prie notų padengimo vienu auksu. Pradėta ieškoti auksui pakaitalo ir sustota ties devizomis. 1922 m. tarptautinės ekonominės konferencijos nutarimai paskatino ta linkme tolimesnius žingsnius[260]. Tiesa, Genujos konferencija buvo numačiusi tarptautinę valiutinę konvenciją, tačiau, nors tokia konvencija ir nebuvo sudaryta, devizinis padengimas buvo įtrauktas į naujųjų notų bankų įstatymus. Tokį padengimą, kaip viena priemonių taupyti auksą, rėmė ir Tautų Sąjunga. Apskritai, devizinio notų padengimo sumanymas buvo visų labai palankiai sutiktas.

Tačiau paskiri ekonomistai ir ištikimi aukso valiutos šalininkai[261], jau nuo 1927 m. ėmė nurodinėti devizinio notų padengimo pavojus. Ta proga buvo iškeliama, kad gulinčios užsienyje devizos didina be jokio pagrindo užsieninio krašto pinigų

---

[257] „Paprastai tarnauja...", nes esama ir išimčių. Lietuvos, Šveicarijos ir Lenkijos bankai turi tik aukso padengimą, tuo pačiu keičia notas ir devizomis.

[258] Monometalizmas, iš graikų monos — vienas ir metallon — metalas — vieno metalo sistema. Monometalizmui griežtai priešinga sąvoka yra bimetalizmas. Bimetalizmas yra tokia pinigų sistema, kurioje aukso ir sidabro pinigai eina lygiomis teisėmis.

[259] Nuo 1928 m. iki 1931 m. rugs. 21 d. katastrofos anglai ir savo sidabro atsarga padidindavo svarų padengimo fondą.

[260] Žr. mano „Pinigus", 120—121, 289—290 psl.

[261] Jų tarpe svarbiausias Alfredas Lansburghas, vokiečių mėnesinio žurnalo „Die Bank" buvęs redaktorius ir leidėjas, vienas geriausių pasaulyje bankinių bei valiutinių reikalų žinovas.

apyvartą[262]; 2) deviziniai depozitai, kai jie atšaukiami, sudaro transfero sunkumus, kurie veikia mokėjimus vykdančio, mokėjimams tarpininkaujančio ir mokėjimus gaunančio krašto pinigų rinką[263]; 3) devizos nėra visai tinkamas notų padengimas, nes a) devizų padengimas yra labai silpnas, o faktiškai tomis pačiomis devizomis gali padengti savo notas daugelis kraštų; b) devizos, vartojamos notoms padengti, gali kristi, kas ne tik sumažintų notų padengimą, bet ir padarytų žalos tam bankui, kuris dengė savo notas devizomis; c) deviziniai depozitai užsienyje gali „įšalti", ir tai gali atsitikti kaip tik tuo metu, kada reikia keisti notas devizomis; 4) devizų padengimas padaro krašto valiutą priklausomą nuo svetimo aukso, arba, kitais žodžiais, devizų padengimas yra ne kas kitas, kaip tik netiesioginis notų dengimas svetimu auksu[264]; 5) devizų padengimas kuria kreditų infliaciją, kuri sudaro dirbtinę pasaulinio ūkio gerovę ir todėl neverčia to ūkio prisitaikyti naujoms, žymiai blogesnėms karo sudarytoms gyvenimo sąlygoms[265].

Greitu laiku ir patsai gyvenimas patvirtino ištisai tų išmintingų ir atsargių ekonomistų spėjimus. Deviziniai depozitai ieškojo saugių vietų. Tokiomis vietomis buvo laikomos Anglija ir USA. Be to, Anglijos ir USA valiutos atrodė tvirčiausios

---

[262] Krašte galėjo visai nepadidėti prekių apyvarta, kai atėję iš užsienio depozitai padidino pinigų apyvartą. Didesnė, negu faktiškai reikalinga, pinigų apyvarta mažina pinigų pirkimo galią.

[263] Transferas (iš lot. transferre — perkelti, anglų transfer — perkėlimas), mokėjimai užsieniui užsienio pinigais. Normaliais laikais transferą sudaro tik prekybos balanso likučių (saldo) išlyginimas, kurį vykdo iš savo aukso ir devizų atsargos notų bankas. Transfero sunkumai kyla tada, kai vykdomi vienašališki, atseit, prekyba nepagrįsti mokėjimai. Tokiais atvejais mokėjimą vykdąs kraštas nebetenka depozitų, mokėjimams tarpininkaująs kraštas turi dažnai, ir tai staiga, išmesti didesnį savo pinigų kiekį, mokėjimus gaunąs kraštas susilaukia staigaus savo pinigų apyvartos prieauglio.

[264] Notos padengiamos aukso devizomis, atseit, tokiomis devizomis, už kurias galima gauti aukso. Devizos tėra tik aukso tarpininkai, tad ir devizų padengimas yra netiesioginis padengimas auksu. Kai kraštas, kurio devizomis dengiamos notos, atsisako aukso valiutos ar uždeda auksui embargą, tai ir patsai notų padengimas pasidaro problematiškas.

[265] Devizų padengimas kuria kreditų infliaciją, nes tomis pačiomis devizomis gali padengti savo notas daugelis kraštų. Taip, kai vienas kraštas gauna, sakysime, 1000 litų devizų, jis gali paleisti 3000 litų vertės savo pinigų (1000 litų sudaro reikalaujamą vieno trečdalio padengimą); tie pinigai, patekę į antrąjį kraštą, duoda teisės paleisti vėl tris kartus daugiau pinigų, atseit, 9000 lt; tie 9000 lt, patekę į trečiąjį kraštą, jau gali pagimdyti 27 000 lt ir t.t. Faktiškai tie visi pinigai buvo padengti tais pirmaisiais 1000 lt, nes jie vieni testovi tų visų emisijų pagrinde. Tokiu dirbtiniu būdu buvo kuriami pinigai, kurie sukėlė tą dirbtinį infliacinio pobūdžio pokarinį atkutimą.

visame pasaulyje, ir todėl neteko bijotis devizų vertės kritimo nuostolių. Pagaliau, Anglijoje ir USA buvo pasauliniai pinigų centrai: Londonas ir New Yorkas. Suplaukusios į tuos pasaulio pinigų rinkos centrus devizos negalėjo būti paverstos kapitalais ir eiti į investacinį darbą, nes niekas negalėjo pasakyti, kada tie deviziniai depozitai bus pareikalauti grąžinti. Pavojinga buvo tuos depozitus skolinti ir trumpalaikiais vekseliais, nes kaip netikėtai jie ateidavo, taip lygiai netikėtai jie pradėdavo bėgti. Tokiomis sąlygomis nieko kito neliko, kaip panaudoti tuos depozitus spekuliacinio pobūdžio operacijoms. Todėl prasidėjo dar pasaulyje negirdėto masto spekuliacija, ypatingai dividendinėmis vertybėmis. Spekuliacija baigėsi irgi negirdėto masto 1929 m. rudens New Yorko biržos katastrofa, kuri atidarė duris didžiajai pokarinei pasaulinio ūkio krizei.

New Yorko katastrofa sukrėtė pasitikėjimą devizomis. Žmonės pradėjo keisti devizas auksu. Devizų keitimas auksu pamažu ugdė 1931 m. birželio mėnesio vokiečių bankų katastrofą ir tų pačių metų rugsėjo 21 d. anglų auksinio svaro žlugimą. Nuolatinis, svarui žlugus negirdėtai padidėjęs, aukso pareikalavimas kėlė aukso vertę, atitinkamai numušė žaliavų kainas ir tuo smarkiai sustiprino ir, be to, jau sunkią pasaulio ūkio krizę[266]. 1933 m. USA dolerio katastrofa sudavė galutinį smūgį deviziniam padengimui. Pagaliau, valiutiniai 1936 m. Vakarų Europos sukrėtimai ir plačiai įsigalėję deviziniai suvaržymai padarė nebeįmanomą notų dengimą devizomis[267].

Notos, nepadengtos auksu, turi būti padengtos kitomis vertybėmis, nes notos yra gyvi pinigai, kurie turi būti uždirbti. Jie yra, kaip ir kapitalas, kondensuotas žmogaus darbas. Žmogaus darbo įkūnijimas gali būti ne tik auksas, bet ir kitos vertybės, būtent: prekybiniai vekseliai, įkaitais aptikrintos paskolos, devizos, biloninės monetos ir procentiniai valstybės ar valstybės laiduoti popieriai[268]. Tos visos vertybės bus antriniai notų aptikrinimai, kai auksas pasilieka pirminis arba pagrindinis notų padengimas. Be aukso, tinkamiausias notų padengimas bus prekybiniai vekseliai, paskolų aptikrinimui duotos prekės ir devizos, nes vekseliai, pagrįsti prekių mainais, pačios pre-

[266] Kokie turėjo būti dideli aukso paklausai, geriausiai parodo 1928—1930 m. laikotarpio deviziniai pasaulio depozitai, kurių suma siekė 23 milijardų litų. 1933 m. pradžioje tų depozitų beliko 5 milijardai, kurie nesiliaudami vis tirpo.

[267] Šiandien dar kai kurios anglų dominijos ir kolonijos dengia savo notas metropolijos svarais (Australija, Naujoji Zelandija ir Indija).

[268] Biloninės monetos ir procentiniai popieriai gali būti naudojami notų padengimui, jei leidžia banko įstatymas.

kės ir užsienio pinigai ryškiai ir konkrečiai atstovauja žmogaus darbą, kuris yra, kaip visų turtų, taip ir pinigų vienintelis tikrasis šaltinis.

Notų emisijos branduolį sudaro notų padengimo klausimas. Notos gali būti padengiamos įvairiais būdais, tačiau tuos visus įvairius būdus galima suklasifikuoti į penkias pagrindines sistemas: 1) anglų sistema; 2) USA sistema; 3) prancūzų sistema; 4) vokiečių sistema; 5) naujųjų notų bankų sistema.

Anglų sistema. Anglijos bankas iki pat Peelio akto, būtent, iki 1844 m. aptikrindavo auksu trečdalį paleistųjų notų. Toks aptikrinimas nebuvo jokiais įstatymais nustatytas ir todėl nevisuomet jau buvo griežtai vykdomas. Sunkiais karų laikais su revoliucine Prancūzija 1797 m. anglų parlamentas įvedė priverstinį notų kursą ir nuėmė Anglijos Bankui prievolę keisti savo paleistąsias notas auksu. Dabar Anglijos Bankas leido tiek notų, kiek jam pristatoma komercinių vekselių. Tokia emisijos politika labai padidino notų sumą ir, žinoma, numušė pinigų vertę. Parlamentas paskyrė notų vertės kritimo priežastims ištirti komisiją, žinomą Anglijos Banko istorijoje Bullion Committee vardu[269]. Bullion Committee nustatė du labai svarbiu notų banko politikos dėsniu: 1) reikia skirti dvi pinigų paklausų rūšis: vieną paklausų rūšį turėsime, kai pinigai eina į kraštą, antrą — kai jie bėga į užsienį; 2) notų emisiją reikia tvarkyti ne vien pagal pristatomą diskontui prekybinių vekselių sumą, bet ir pagal devizų kursus, atseit, pagal pinigų vertę. Jei pinigų vertė krinta, ką aiškiai parodo smunkantieji devizų kursai, tai reikia mažinti notų apyvartą. priešingai, kai pinigų vertė kyla, tenka didinti notų apyvartą[270].

Bullion Committee raportas buvo ilgus metus visų užmirštas, tik valiutinė paskutiniųjų laikų anarchija privertė ekonomistus susidomėti tuo nepaprastu dokumentu. Negalima sakyti, kad raportas būtų buvęs tinkamai įvertintas ir paties Anglijos Banko, kuris, pasibaigus Napoleono karams, savaime atstatė savo aukso atsargas, panaikino priverstinį notų kursą ir sustabdė mažesnių kaip 5 £ notų emisiją.

Apskritai, gaunamas įspūdis, kad anų laikų Anglijos Banko reikalus tvarkė ne sąmoningi Banko valdybos žygiai, bet aklos paties gyvenimo jėgos. Šiandien tenka dideliu nusistebimu klausytis, kad Anglijos Bankas nuo 1776 iki 1822 m. nekeitė diskonto procento, kuris visą laiką pasiliko 5, nežiūrint tų didelių įvykių, kurie smarkiai sukrėtė ne tik pačios

[269] Bullion Committee — valiutos komitetas.
[270] Žr. 91—93 psl.

Anglijos, bet ir viso pasaulio ūkį: Šiaurinės Amerikos kolonijos atsiskyrė nuo Anglijos, kilo prancūzų revoliucija, ėjo Napoleono karai, įvyko antrasis Šiaurinės Amerikos karas. Kad tuo stambios pasaulinio masto Anglijos gyvenimo atmainos nepriverte Anglijos Banko keisti diskonto procentą — šiandien turi atrodyti tartum kažkokia pasaka. Tiktai 1822 m., kai žymiai pagerėjo ūkio sąlygos, Anglijos Bankas numušė diskonto procentą iki 4, bet greitu laiku atėjo garsioji 1825 m. krizė. Anglijos Banko notų padengimas puolė žemiau 10%, Bankas vėl pakėlė diskonto procentą iki 5. Anglų devizos krinta Paryžiaus biržoje, auksas bėga iš Anglijos, Anglijos Banko aukso atsargos tirpsta. Atsidūręs tokioje padėtyje, Anglijos Bankas leidžia smulkesnes notas, kurios, pasklisdamos plačiuose gyventojų sluoksniuose, nebe taip greitai patenka į Anglijos Banko kasas keitimui į auksą. Tos smulkios notos, kurios beveik neturėjo jokio metalinio padengimo, atrodo, bus daugiau pagelbėjusios Anglijos Bankui, negu jo vienu procentu pakeltas diskontas. 1827 m. aprimsta pinigų rinka, ir diskontas vėl nuleidžiamas iki 4%.

1832 m. notų koncesijos prailginimo proga Anglijos Banko valdytojas pareiškia, kad Anglijos Bankas žiūrįs, kad paleistųjų notų trečdalis būtų padengtas auksu. Deja, dar tais pačiais metais Anglijos Bankas laužo tokį savo nusistatymą: notų padengimas krinta žemiau trečdalio. Dar bent kiek anksčiau Anglijos Bankas buvo numušęs lombardinių paskolų procentus iki $3^1/_2$. Ar tas lombardinių paskolų procentų numušimas, ar neatsargi vertybiniais Amerikos popieriais spekuliacija, ar anuometinėmis gyvenimo sąlygomis dar nepateisinama didelė geležinkelių statyba, nelengva pasakyti, kas sukėlė tą sunkią Anglijos ūkio krizę. Banko aukso atsargos vėl pradėjo tirpti, Bankas kelia diskonto procentą iki 5 ir sustabdo Amerikos vekselių diskontavimą[271]. Bet kai tik 1838 m. bent kiek pasitaisė aukso atsargos, Bankas vėl tuojau grąžino senąjį lombardinių paskolų procentą $3^1/_2$. Ir šiuo atveju dar vis galutinai neišaiškinta, ar tasai lombardinių procentų numušimas ar žinomoji 1839 m. Amerikos medvilnės krizė ir tą krizę lydinti vertybiniais popieriais spekuliacija vėl staiga pablogino Anglijos Banko padėtį. Notų padengimas trumpu laiku krinta nuo 53% iki 13%.

Parlamentas skiria komisiją krašto ūkio stoviui ir banko padėčiai ištirti. Šiandien sunkiai suprantamas dalykas, kodėl ir kuriais sumetimais Anglijos Bankas, kaip tik bent kiek pa-

[271] Žr. 99 psl.

kildavo aukso atsarga, tuojau numušdavo diskonto procentą, nors tokį diskonto numušimą visuomet sekdavo ūkio krizė. Tokie gyvenimo faktai verčia Roberto Peelio vyriausybę susirūpinti Anglijos Banko politika ir pagaminti jo reformos įstatymą, žinomą Peelio akto vardu. Teko priminti XIX a. pradžios Anglijos Banko diskonto politikos bruožus, kad geriau paaiškėtų tos priežastys, kurios sukūrė tą aplinką, kurioje gimė Peelio aktas, virtęs Anglijos notų emisijos sistemos pagrindu.

Nemaža buvo diskutuojama, kuriais autoritetais ir kokiomis teoretinėmis doktrinomis buvo pagrįstos tos priemonės, kurių ėmėsi Peelio vyriausybė Anglijos Banko sutvarkymui. Vienas dalykas yra neabejotinai aiškus, kad darbams tos parlamento komisijos, kuri svarstė Anglijos Banko reformos reikalą, turėjo didelės įtakos Londono bankininkas Samuelis Lloydas. Lloydas mažai vertino visas klasinės politinės ekonomijos doktrinas ir ūkines Anglijos liberalų pažiūras. Lloydo nuomone, pinigų vertė priklauso nuo pagaminamo brangiųjų metalų kiekio ir tų visų veiksnių, kurie paskirsto pagamintus brangiuosius metalus po įvairius kraštus. Tuo būdu Lloydui Anglijos Banko aukso kiekis, anglų svaro kursas ir krašto prekių kainos buvo trys artimai susieti, vienas kito priklausomi dalykai. Tokios Lloydo pažiūros ir buvo patiestos 1844 m. Siro[272] Roberto Peelio akto pagrindu.

Peelio aktas mėgina tvarkyti anglų valiutos kursus visai tokiais pat nuostatais, kokiais ta valiuta būtų tvarkoma, jei Anglija visai neturėtų notų ir krašte eitų vien tik aukso monetos. Tokiu atveju vis vien, ar padidėtų monetų suma, ar sumažėtų prekių gamyba, tuojau kiltų prekių kainos. Pakilusios prekių kainos sukeltų padidintą prekių įvežimą. Padidėjęs prekių įvežimas trauktų iš krašto auksą. Kai sumažėtų krašte aukso kiekis, aukso vertė kiltų, prekių kainos kristų, ir tokiu būdu gyvenimas vėl turėtų grįžti į senąją vagą.

Kai pakyla krašte prekių kainos, visuomet prasideda prekių įvežimas, o aukso išvežimas. Aukštų kainų laikais pigi prekė yra tik auksas, todėl jis vienas tokiais laikais ir eksportuojamas. Priešingai, kaip tik krinta prekių kainos, ar tai dėl krašte sumažėjusio aukso kiekio, ar tai dėl padidėjusios prekių gamybos, tuojau prasideda prekių eksportas. Padidėjęs išvežimas aktyvina prekybos balansą, auksas grįžta į kraštą, aukso kiekis krašte didėja, prekių atsarga mažėja, ir todėl kyla prekių kainos. Ta automatiškai tvarkoma ūkio gyvenimo pusiausvyra aukso monetų apyvartoje neturi būti notų banko politi-

[272] Sir — bajorystės titulas.

kos ardoma ir notų apyvartos sistemoje. Jei ne visos notos visu šimtu procentų yra padengtos auksu, tai ir išvežtos į užsienį notos dar ne visuomet mažina krašto pinigų apyvartą, nes išvežtos notos nepasilieka, kaip auksas, užsienyje, bet tuojau vėl grįžta į savo kilmės kraštą. Be to, jei tame krašte, kur eina notos, kainos pradeda kilti dėl to, kad notų atsirado daugiau, negu reikia, tai paprastai imama leisti dar daugiau notų, nes vis kylančios kainos reikalauja vis naujų piniginių ženklų. Kai notų suma vis auga, turi mažėti jų vertė, ir todėl turi kilti prekių kainos.

Aukštos krašto kainos vilioja užsienio prekes, bet tos įvežamos prekės vėl turi būti apmokamos notomis, kurios, žinoma, vėl tuojau grąžinamos kraštui. Tuo būdu, kai krašte eina ne pilnai 100% auksu padengtos notos, tai vien monetinėmis, atseit, vien piniginėmis priemonėmis neįmanoma sustabdyti prekių kainų svyravimų, išlyginti prekybinio balanso pusiausvyrą ir tvarkyti devizų kursus. Priešingai, notos, 100% padengtos auksu, veikia lygiai taip pat prekių kainas bei prekybinį balansą, kaip ir aukso monetos. Tiesioginė tokių pažiūrų išvada buvo nusistatymas, kad Anglijos Bankas tik tiek tegali paleisti 100% auksu nepadengtų notų, kiek jokiu atveju negali būti jam pateikta iškeisti auksu. Tokia notų padengimo sistema žinoma currency teorijos[273] vardu — valiutos arba pinigų vertės, pinigų apyvartos teorija.

Currency teorijos priešininkai nenori aprėžti notų emisijos turimo aukso suma. Jie nenori suvaržyti notų emisijos auksinėmis sienomis. Jie nemato aiškaus ryšio tarp krašto pinigų sumos ir tų pinigų vertės. Koks bebūtų krašto notų apyvartos didumas, pinigų vertė bus visuomet pastovi, jei tik notų bankas keis savo notas auksu. Bankas, leisdamas savo notas, ne tiek turi žiūrėti savo aukso atsargos, kiek krašto ūkio reikalų. Kurios pinigų sumos yra reikalingos kraštas, geriausia parodo krašto prekybiniai vekseliai. Kol bankas diskontuoja komercinius vekselius, tol negali būti jokio infliacijos pavojaus. Žinoma, notų keitimui auksu bankas turi turėti savo sandėliuos ir tam tikrą paleistųjų notų nuošimtį auksu. Currency teorijos priešininkų pažiūra vadinama bankine teorija[274]. Currency teorijos notų padengimo medžiaga yra metalinė, arba trumpai, metalinis padengimas, nes jį sudaro auksas, bankinės teorijos notų padengimas yra bankinis padengimas, nes jį sudaro svarbiausi bankiniam diskontui tinkami skolos pasižadėjimai.

---

[273] Currency teorija anglai paprastai vadina currency principle — currency princips.

[274] Banking principle — bankininkystės principas.

Bankinės teorijos šalininkai ne be pagrindo nurodinėja, kad notos yra banko pasižadėjimai visuomenei, kai vekseliai yra visuomenės pasižadėjimai bankui, ir todėl vieni pasižadėjimai išlygina kitus pasižadėjimus. Ir bankinė teorija neatleidžia notų banko nuo prievolės keisti savo notas auksu, tačiau ji duoda bankui notų emisijos politikoje laisvesnes rankas, ji padaro pačią notų emisiją elastingesnę, būtent, lengviau pritaikomą krašto ūkio reikalams.

1844 m. Anglų įstatymas parodė pasauliui du dalykus: 1) kad patsai anglų laisvosios prekybos politikos kūrėjas Robertas Peelis yra įsitikinęs, kad laisvos konkurencijos principas netinka notų banko politikai. Tas faktas žymiai palengvino ir Europos kontinente sustiprėti vieno centrinio notų banko idėjai; 2) kad notų padengimo reikalas neturi būti paliekamas laisvai banko vadovybės nuožiūrai, bet turi būti tvarkomas įstatymais.

Peelio aktas neįgyvendino 1810 m. Bullion Committee raporto minčių, kurios ryškiai skyrė aukso bėgimą iš banko sandėlių į užsienius ir į krašto apyvartą. Pagal Peelio aktą, Anglijos Bankas vienu ir antru atveju visai vienodai elgėsi, būtent, stabdė arba bent varžė notų emisiją. Tas pats Peelio aktas visai neatkreipė dėmesio į Ricardo[275] siūlytą aukso gabalų valiutą[276], kuri žymiai palengvina pinigams eiti jų tiesiogines pareigas, atseit, tarpininkauti ekonominiam žmonių susisiekimui. Pagaliau, Peelio aktas aprėžė, palyginti, nedidele suma auksu nepadengtų notų kiekį, ir todėl bet kuris aukščiau nustatytos ribos notų apyvartos didinimas turėjo būti 100% auksu padengtas. Tuo būdu buvo sukurta brangių piniginių ženklų apyvarta.

Anglijos Bankas ištikimai laikėsi Peelio akto nuostatų iki pat 1928 m. liepos 4 d. to akto pakeitimo, jei neminėti keturių kartų trumpam laikui to akto sustabdymo. Currency sistema buvo laikoma beveik per visą XIX a. klasine, atseit, geriausia notų padengimo sistema. Pagrindines tos sistemos mintis buvo pasisavinęs senasis Rusijos Valstybinis Bankas. Tomis mintimis ir šiandien tebesivadovauja Norvegijos ir Suomijos notų bankai, teoretiškai laikosi jų ir Ispanijos notų bankas. Cur-

[275] Dovydas Ricardo (1772—1823), Olandijos žydų kilmės Anglijos pilietis. Vienas giliausių pasaulio ekonomistų, turėjęs didelės įtakos ne tik klasinei liberalinei ekonomikai, bet ir marksizmui. Ricardo teorijos rado daug gerbėjų ir pasekėjų, bet ir nė kiek nemažiau aršių priešų. Dar ir dabar jis nesusilaukė objektingo ir pilno mokslinio įvertinimo.

[276] Aukso valiutos rūšis, kurioje nėra aukso monetų. Aukso monetas atstoja aukso lydiniais keičiamos notos.

rency sistemos mintys ne be įtakos buvo Ispanijos ir Latvijos notų bankų statutams, kurie reikalauja didesnio auksu padengimo nuošimčio, juo didesnė yra paleistųjų notų suma[277].

USA notų emisijos sistema. USA notos iki pat 1913 m. Federal Reserve akto buvo padengiamos vien valstybių ar savivaldybių paskolos lakštais. Normaliais laikais tokie kapitalistinių, turtingų kraštų lakštai turi, paprastai, neblogiausią rinką, ir todėl bankai lengvai gali juos parduoti ir gautais valiutos pinigais keisti pristatomas notas. Kitaip dalykai virsta betkurių sukrėtimų metu, kai visi nori turėti gyvus valiutos pinigus ir ne tik niekas nebeperka procentinių popierių, bet dar visi jų kratosi. Tokiais atsitikimais bankas nebegali parduoti turimų lakštų ir todėl neturi kuo iškeisti gyventojų grąžinamų notų. Netenka abejoti, kad USA notų padengimo sistema buvo naudinga to krašto viešiesiems ūkiams, nes sudarydavo labai gerą procentiniams popieriams rinką, bet vargu ji galėtų būti pilnai pateisinama ekonominės viso krašto gerovės sumetimais.

Ta sistema buvo naudinga ir paskiriems notų bankams, nes ji leisdavo bankams vadovautis notų emisijos politikoje ne viso krašto reikalais, bet savo įmonių pelno tikslais, būtent, didindami ar mažindami notų apyvartą, bankai žiūrėjo ne pinigų rinkos stovio, bet savo balanso pajamų pozicijų. Kai procentinių popierių kursai smukdavo, bankai pirkdavo atpigusius lakštus ir tokių atpigusių lakštų nominaline kaina padengdavo leidžiamas notas. Tokia notų emisija, padengta pigiais lakštais, buvo bankui pelninga, bet už tat kraštui dažnai žalinga: ji dažnai pakeldavo notų apyvartą kaip tik tokiu laiku, kada reikėjo notų apyvartą ne didinti, bet mažinti. Priešingai, kai pakildavo ūkio konjunktūra ir pagerėdavo procentinių popierių kursai, bankai skubėdavo pelningai pardavinėti pigiai pirktus lakštus. Pardavinėdami lakštus, bankai mažindavo notų padengimą ir todėl turėdavo siaurinti notų apyvartą ir varžyti kreditų teikimą[278]. Tuo būdu ne kartą yra pasitaikę, kad tais atvejais, kai krašto interesai reikalavo didinti notų apyvartą, bankai kaip tik ją mažindavo ir, priešingai, kai krašto interesai reikalavo mažinti pinigų sumą, bankai ją didindavo.

Tačiau, didžiausias USA sistemos blogumas tai likvidin-

---

[277] Kartais Ispanijos ir Latvijos notų bankų sistemos laikomos visai savarankiška padengimo sistema. Tokia sistema vadinama laiptine sistema, nes padengimo normos nustatomos tartum kokiais laiptais. Tokios laiptinės sistemos laikėsi 1849—1863 m. ir Olandijos Bankas.

[278] Svarbiausias kelias notas leisti į apyvartą yra kredito teikimas, tad kas nori notų apyvartą mažinti, tas turi siaurinti teikiamus kreditus.

gumo[279] stoka. Krizės laikais visi kratosi notų, ir niekas nebeperka procentinių popierių, todėl ir bankai nebegali iškeisti savo notų valiutiniais krašto pinigais. Tų visų savo notų padengimo sistemos sunkumų negalėjo nepastebėti ir USA valdžia. Todėl jau 1913 m. sukurtoje Federal Reserve sistemoje notos dengiamos nebe procentiniais popieriais, bet auksu. Auksu turi būti padengta 40% paleistųjų notų ir 30% priimtųjų depozitų. Likusioji notų dalis padengiama komerciniais bent vieno banko nario žiruotais vekseliais. Naujoji notų padengimo sistema laiduoja notų emisijos elastingumą ir likvidumą. 1932 m., t. v. Glasso ir Stigallo įstatymu, buvo leista tam tikromis sąlygomis dalį notų padengti ir USA federacijos procentiniais popieriais. Tie popieriai gali atstoti komercinius vekselius, bet jokiu atveju ne padengimui reikalaujamą auksą[280].

1933 m. USA atsisakė nuo aukso standarto. Federacijos prezidentas buvo įgaliotas numušti iki 50% dolerio vertę; faktiškai numušė tiktai iki 59,06% senosios dolerio vertės. Be to, į 40% notų padengimą auksu buvo vienu ketvirtadaliu įvestas sidabras. Tuo būdu norėta ne tik, padidinus sidabro paklausus, pakelti jo kainą, bet ir paveikti paties dolerio kainos kritimą. Atrodė, kad USA eina prie simmetalinės pinigų sistemos, tačiau tos sistemos pilnai neįvykdė, nes savo notų nekeitė aukso ir sidabro lydiniais[281]. Jei būtų keitusios, tai $^1/_4$ keičiamų pinigų vertės būtų turėjusios duoti sidabru. Tuo būdu duodamo sidabro kiekis būtų priklausęs ne tik nuo keičiamų notų sumos, bet ir nuo paties sidabro kainos. Juo pigesnis būtų sidabras, juo didesnį to sidabro svorį būtų turėjęs gauti kiekvienas notų keitėjas.

P r a n c ū z ų s i s t e m a. Prancūzai nuo 1848 m. iki 1928

---

[279] Likvidingumas, tai galėjimas sutartu laiku išpildyti visus savo pasižadėjimus ir įvykdyti visus savo pareikalavimus.

[280] Glasso-Stigallo įstatymas pateisinamas paskutiniame dešimtmetyje visuose kraštuose pastebimu komercinių vekselių trūkumu. Ūkinių kreditų paklausai auga, bet prekybinių vekselių skaičius mažėja. Tai padarinys pasikeitusių ūkio sąlygų: prekės greičiau iš gamintojų patenka į vartotojų rankas ir todėl susiaurėja bei sumažėja vekselio, kaip prekių mainų tarpininko, vaidmuo.

[281] Simmetalizmas yra viena bimetalizmo rūšių. Jis yra aukso ir sidabro gabalų valiuta, kurioje nebūtų nei aukso, nei sidabro pilnaverčių monetų, bet eitų vien notos, kurios būtų tam tikru, įstatymais nustatomu, procentu padengiamos aukso ir sidabro lydiniais. Notos, pristatomos keisti metalo gabalais, būtų taip pat keičiamos tam tikra įstatymais nustatoma proporcija aukso ir sidabro gabalais. Teoretinio simmetalizmo kūrėju yra žinomas Cambridge'o universiteto prof. Alfredas Marshallas (1842—1924).

m. birželio 24 d. (su pertrauka nuo 1850 iki 1870 m.) nustatinėdavo maksimalinę leistinų notų sumą, arba kitais žodžiais, prancūzai tais metais turėjo tiesioginio notų kontingentavimo sistemą. Prancūzų sistemoje jokia brangiaisiais metalais padengimo norma nebuvo nustatoma. Pati Prancūzijos Banko vadovybė turėjo rūpintis visuomet turėti tokią brangiųjų metalų atsargą, kuri galėtų laiduoti pristatomų notų iškeitimą. Tenka pripažinti, kad tokią sau užkrautą pareigą Prancūzijos Banko vadovybė ir labai sunkiomis krašto gyvenimo sąlygomis, palyginti, labai gerai atlikdavo. Trys veiksniai padėjo Prancūzijos Banko vadovybei keisti savo notas brangiaisiais metalais:[282] 1) gyventojų turtingumas, kuris žymiai sumažino kreditų paklausus; 2) gerų, diskontui tinkamų, vekselių gausumas; 3) žinomas prancūzų tautos savųjų notų pamėgimas.

Prancūzų notų padengimo sistema savo esme buvo pagrįsta kvantitetine pinigų vertės teorija[283], kai anglų currency teorija laikėsi substancinės doktrinos[284]. Tačiau galima būti kvantitetinės pinigų teorijos šalininku ir pasisakyti prieš tiesioginį notų kontingentavimą, nes galima visai pagrįstai abejoti, ar nustatomas notų kontingentas tikrai atitinka realius, tikruosius krašto pinigų paklausus. Notų kontingentas nustatomas iš anksto, tuo tarpu iš anksto visai teisingai numatyti krašto ūkio raidą ir nurodyti atitinkamą tos ūkio raidos eigą krašto apyvartai reikalingą notų kiekį vargu ar įmanomas dalykas. Pagaliau ir paties gyvenimo atžvilgiu, kas žino, ar notų kontingentavimas turi bent kurios didesnės prasmės. Kokia prasmė įstatymų keliu kontingentuoti notas, jei patys notų kontingentai nuolatos vis didinami pačios notų bankų valdybos prašymais. Jei jau vieną kartą paliekama notų banko va-

---

[282] Žinoma, kiek to reikalavo krašto įstatymai, nes karų laikais, dalinai ir vidaus revoliucijų metu, bankas būdavo atpalaiduojamas nuo keitimo prievolės.

[283] Kvantitetinė arba kiekybinė pinigų vertės teorija pinigų vertę sieja su krašte esamų pinigų ir prekių kiekiais. Tos teorijos branduolį sudaro ekonomikos pasiūlų ir paklausų dėsnio taikymas piniginiams reikalams. Prekių kainos yra tiesiogiai proporcingos rinkos pinigų kiekiui. Jei pinigų rinkoje padaugėja, kai prekių kiekis pasilieka tas pats, tai už kiekvieną piniginį vienetą begalima nupirkti mažesnį prekių kiekį. Tai reiškia, kad pinigų vertė yra kritusi. Priešingai, pinigų vertė yra atvirkščiai poporcinga pinigų kiekiui, būtent, juo daugiau pinigų, kai prekių kiekis pasilieka tas pats, juo mažesnė tų pinigų vertė.

[284] Substancinė arba metalistinė pinigų vertės teorija sieja pinigų vertę su jų medžiaga, su jų substancija. Kadangi pinigų medžiaga seniau buvo metalai, tai ir pati substancinė teorija buvo dažniausiai vadinama metalistine teorija. Substancialistai griežtai tvirtina, kad visais laikais pinigų vertė priklauso nuo pinigų medžiagos.

dovybei tvarkyti tokį svarbų reikalą, kaip notų padengimą, tai atrodo, būtų galima tai pačiai vadovybei pavesti nustatyti ir krašto apyvartai reikalingą notų kiekį.

1928 m. birželio 25 d. Prancūzija atsisakė savo tradicinės notų padengimo sistemos. Tą dieną notų kontingentavimas buvo panaikintas. Notas pradėta dengti 35% auksu. Likusi notų dalis padengiama prekybiniais vekseliais. Tokiu pat aukso nuošimčiu turi būti aptikrinti ir visi turimieji depozitai. Prancūzų notų kontingentavimo sistema, taip lygiai, kaip ir USA procentiniais popieriais notų dengimo sistema, nerado pasaulyje pasekėjų. Tai buvo grynai tautinės, prìtaikytos būdingoms krašto ūkio sąlygoms, notų padengimo sistemos. Jei tos sistemos buvo kada kitų pamėgdžiojamos, tai tik Didžiojo karo laikais. Lenkai iš pradžių kontingentuodavo savo markių emisiją, vokiečiai savo Darlehenskasse popierinius pinigus. Beveik visi kariaujantieji kraštai padengdavo savo leidžiamas notas ar popierinius pinigus iždo vekseliais ir trumpalaikiais iždo skolos pasižadėjimais.

Kontinentinė notų padengimo sistema[285]. Toje sistemoje padengiama auksu tik 30—40% visų paleistųjų notų. Likusios notos aptikrinamos trumpalaikiais, trijų parašų komerciniais vekseliais. Dėl ko pasirenkama 30—40% metalinio padengimo, būtų nelengva ką nors tikro pasakyti[286]. Labai galimas dalykas, kad šiuo atveju pamėgdžiota senasis iki 1844 m. Anglijos Banko vadovybės nusistatymas. Šiaip atrodo, kad normaliomis sąlygomis toks 30—40% paleistųjų notų auksu aptikrinimas gali būti tikrai per aukštas, kai didesnių sukrėtimų metu ir toks aptikrinimas vargu bepajėgs apsaugoti visų notų laikytojų interesus. Tiesa, pasitaiko ekonomistų, kurie mano, kad tik 40% padengimas tėra pilnai pakankamas padengimas, kai 30% padengimas sudaraąs jau žemutinę padengimo ribą. Todėl kai paleistųjų notų suma prisiartina 30% padengimo ribos, tuomet jau reikią kelti diskonto procentus, atseit, pabranginti pinigus. Jei, pagaliau, bankas nebetenkąs ir trijų dešimtų procentų padengimo ir esąs nusistatęs laikyti atvirą laisvą valiutą, tai tuojau turįs imtis griežtos kreditų restrikcijos politikos, kuri greitu laiku sumažintų notų apyvartą. Kaip bežiūrėtume į notų padengimo normas, vis dėlto tenka pasakyti, kad tos normos nėra kokie absoliutūs dydžiai. Kraš-

[285] Kontinentinė sistema, nes buvo plačiai vartojama Europos kontinento kraštuose.

[286] Vieni bankai turi 30, kiti 33⅓, dar kiti 35 arba net 40% auksinio padengimo normas.

to gyvenimo sąlygos nulemia ir notų padengimo normas. Ta pati padengimo norma gali būti vienam kraštui per maža, kitam — per didelė.

Kontinentinė notų padengimo sistema kartais jungiama su notų kontingentavimu. Šiuo atveju tas kontingentavimas gali turėti kelias atmainas. Kontigentuojama ne leistinų, bet tik nepadengtų notų suma. Tokiu atveju bankas turi turėti nustatytą padengimo normą, bet tą normą gali prašokti, paleisdamas be metalinio padengimo kontingento sumą. Tos rūšies kontingentinę sistemą su papildomu nepadengtų notų kontingentu turėjo vokiečių Reichsbankas iki 1924 m. Vokiečių Reichsbankas galėdavo dar prašokti ir kontingento sumą, bet tokiu atveju turėjo mokėti iždui mokestį, kurio dydis buvo nustatomas proporcingai nepadengtų notų sumai, atseit, juo daugiau paleista nepadengtų notų, juo didesnius reikėjo mokėti mokesčius. Panašią notų padengimo sistemą turi dabar Švedijos Riksbankas, kuris turi teisės paleisti du kartu daugiau notų, negu kad turi metalinio padengimo, ir dar 350 mil. be jokio padengimo. Kontinentinė sistema su notų kontingentu kartais laikoma savarankiška notų padengimo sistema ir tuomet vadinama mišria notų padengimo sistema.

Mišrios notų padengimo sistemos klausimais XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje ėjo Vokietijoje gyvos diskusijos. Kontingento šalininkai nurodinėjo, kad notų kontingentas kontinentinėje sistemoje tai visuomenės įspėjimo signalas. Kai notų bankas, prašokęs įstatymines padengimo normas, leidžia notas kontingento sąskaita, tai visuomenė turi susispausti, nedaryti jokių platesnių ūkinių užsimojimų, nes notų bankas, jei nepadidės jo aukso atsarga, turės jau greitu laiku suvaržyti kreditų teikimą, kad sustabdytų notų apyvartos didėjimą. Kontingento priešininkai atsikirsdavo, kad nedaug kas teskaito banko balansus, ir todėl platesnioji visuomenė visai nepastebi tariamų kontingento įspėjimų. Jei, pagaliau, kas ir išgirstų tuos įspėjimų signalus, tai arba, bijodamas vėliau nebegauti kreditų, imtų banke ir ne taip jau reikalingą paskolą, arba, žinodamas, kad bankas gali prašokti ir kontingento ribas, visai nekreiptų dėmesio į kontingento duodamus signalus.

N a u j o s i o s n o t ų p a d e n g i m o s i s t e m o s. Beveik visi po Didžiojo karo susikūrę ar persitvarkę notų bankai pasisavino kontinentinę notų padengimo sistemą, susiedami ją su taip vadinamu netiesioginiu notų kontingentavimu. Metalinio padengimo normos pasilieka Europos valstybėse senos, atseit, 30—40% paleistųjų notų[287]. Netiesioginis kontingentavi-

[287] Austrijoje (1932 m. įstatymas) ir Vengrijoje (1933 m. įst.) 20%,

mas nenustato jokio nepadengtų notų kontingento, bet reikalauja nuo tos notų sumos, kuri prašoka įstatymines padengimo normas, mokėti iždui mokesčius. Mokestis yra progresinis, atseit, juo žemiau smunka notų padengimo procentas, juo progresyviau didėja mokesčio tarifai. Paprastai, vienai savaitei leidžiama be mokesčio prašokti įstatymines padengimo normas. Kontinentinę sistemą su netiesioginiu kontingentu turi Bulgarija (1936 m. įst.), Danija (1931 m. įst.), Estija (1927 m. įst.), Graikija (1928 m. įst.), Italija (1927 m. įst.), Lenkija (1932 m. įst.), Vengrija (1933 m. įst.), Vokietija (1924 m. įst.)[288].

Nors pokariniais laikais buvo vedama smarki kova prieš monetines aukso funkcijas, tačiau auksas, kaip pagrindinė notų padengimo medžiaga, atlaikė savo pozicijas. Tiesa, dabar gal bent kiek geriau suprasta, kad notų padengiamasis auksas nėra pats sau tikslas, kad jis yra tik priemonė laikyti pastovią notų vertę. Dabar, atrodo, geriau nusivokiama, kad notų banko aukso atsarga negali būti kažkoks miręs, nuolatos tik didinamas, bet niekuomet nemažinamas fondas. Notų banko aukso atsarga yra judrus, nuolatos tai didėjąs, tai vėl mažėjąs kapitalas, kurį veikia visi krašto ūkio sąlygų kitėjimai. Notų banko aukso atsarga ne tik lygina pasyvaus mokėjimo balanso saldus, ne tik laisvoje valiutoje išperka grąžinamas bankui notas, bet ir teikia platesniajai visuomenei pasitikėjimą savo krašto notomis. Be to, dabar pradedama geriau nusivokti, kad notų padengimo normos negali būti ne tik visiems kraštams vienodos, bet ir tam pačiam kraštui įvairiais laikais gali būti įvairios. Todėl šiandieną stengiamasi kiekvieno krašto metalinio padengimo normas pritaikyti ekonominėms, kultūrinėms bei politinėms krašto gyvenimo sąlygoms, todėl ir paskiriems kraštams leidžiama tam tikrais atvejais prašokti įstatymines padengimo normas.

Auksinio notų padengimo normos gali būti žemos, kai: 1) krašto ūkio struktūra išlygina visų metų pinigų ir kreditų paklausus, 2) žmonės, bent paskutiniais laikais, neturėjo liūdnų infliacijos patyrimų, 3) platesnieji gyventojų sluoksniai yra politiškai bei ekonomiškai susipratę ir todėl nelengvai pasiduoda panikai, 4) kraštas lengvai gali gauti užsienyje kreditų, 5) kraštas turi gerus su kaimyninėmis valstybėmis santykius, 6)

---

tačiau ta norma turėjo būti periodiškai didinama, kol pasieks Austrijoje 25% ir Vengrijoje 33 1/2% paleistųjų notų. Amerikos valstybėse Kolumbijoje metalinio padengimo norma siekė 60% ir Chilėje — 50%.

[288] Vokietijoje nuo 1932 m., Reichsbanko direktorijos nutarimu, galima nebepaisyti įstatyminio padengimo. Tokiu nutarimu panaikinamas ir mokesčio mokėjimas.

žmonės pasitiki savo valstybės ateitimi ir esamos politinės bei ekonominės santvarkos pastovumu, 7) kraštas turi tvirtus depozitinius bankus su gerų prekybinių vekselių portfeliais, 8) kraštas turi gyvą kredito rinką, kurioje lengvai realizuojami trumpalaikiai ir ilgalaikiai skolos pasižadėjimai. Tie visi nurodyti veiksniai ir įgalina ne vieną valstybę per daug nekelti notų padengimo normų. Dabar gerai suprantama, kad, jei valstybės mestųsi kurti stambius aukso fondus, tuojau turėtų pašokti aukso paklausai, pakilti jo kaina, pabrangti auksu padengti pinigai, nusmukti žaliavos, ypatingai žemės ūkio gaminių, kainos.

Palyginti, daugelio notų bankų statutai, reikia spėti 1922 m. tarptautinės ekonominės Genujos konferencijos nutarimų įtakoje, įtraukę į notų padengimo normas ir devizas. Taip, be aukso leidžia tam tikrą notų dalį, paprastai 10%, padengti ir devizomis šie notų bankai: Belgijos, Bulgarijos, Estijos, Graikijos, Jugoslavijos, Italijos[289], Portugalijos, Rumunijos, SSSR, Vengrijos ir Vokietijos. Pagaliau, kai kurie naujesnieji notų bankų statutai reikalauja padengti auksu ar devizomis ir banko einamąsias sąskaitas. Tiesą pasakius, einamosios sąskaitos yra visai tokie pat banko skolos pasižadėjimai, kaip ir paleistosios notos, ir todėl turėtų būti padengtos lygiai ta pačia medžiaga, kaip ir notos. Juk notų bankų einamosios sąskaitos, jų savininkams pareikalavus, kiekvienu laiku gali virsti gyvais pinigais, atseit, notomis, kurioms tuojau reikalaujama padengimo. Einamąsias sąskaitas padengia sekantieji notų bankai: Belgijos, Bulgarijos, Estijos, Graikijos, Jugoslavijos, Italijos, dalinai Lenkijos[290], Olandijos, Portugalijos, Prancūzijos, Rumunijos, Suomijos ir Vengrijos.

Lietuvos Bankas turi gryną kontinentinę notų padengimo sistemą, be jokio nepadengtų notų kontingento. Vienas trečdalis Lietuvos Banko notų turi būti padengtas auksu. Lietuvos Banko įstatymas nežino notų padengimo devizomis ir nereikalauja padengti einamųjų sąskaitų. Mūsų notų banko įstatymas yra šiaip artimas senajam 1900 m. Belgijos notų banko statutui, tačiau nuo šio paskutiniojo griežtai skiriasi padengimo klausimais. 1900 m. Belgijos notų banko statutas be aukso buvo įtraukęs į padengimą sidabrą bei devizas ir reikalavo einamųjų sąskaitų padengimo.

---

[289] Faktiškai nuo 1935 m. Italija nebepaiso jokių notų padengimo normų.

[290] Turi būti padengta tik ta einamųjų sąskaitų suma, kuri prašoka 100 mil. zlotų.

Su notų emisijos politika yra artimai susieta ir pati notų emisijos technika. Dažniausiai jau patys krašto įstatymai nustato leidžiamųjų notų rūšis bei tų rūšių vertę. Paskirų rūšių ir stambiausios notos vertė priklauso ne tik nuo kiekvieno krašto ūkio bei kultūros lygio, bet ir nuo krašte veikiančios piniginės sistemos. Mažiausia notos vertė, arba, kaip sakoma, mažiausia kupiura[291], nustatoma tam, kad banknotas nedarytų konkurencijos iždo gaminamiems biloniniams pinigams. Tuo būdu mažiausia nota esti pirmasis stambesnis pinigas po stambiausios biloninės monetos[292]. Kai eidavo pilnavertės auksinės monetos, notų bankai, Anglijos Banko pavyzdžiu, leisdavo notas tik didesnės vertės, negu pati didžioji aukso moneta. Tačiau ir šiuo atveju sudarydavo išimtį neturtingieji kraštai, kurie leisdavo lygiagrečiai tos pačios vertės notas ir aukso monetas[293]. Turtingieji kraštai, drausdami leisti mažesnės vertės notas, negu didžiausia aukso moneta, manydavo patarnauti tiek pačiam notų bankui, tiek platesniajai visuomenei. Tuomet tikėta, kad bet kurios panikos metu smulkiosios kupiuros, tezaurizuojamos neturtingesniųjų žmonių, tuojau pristatomos bankui iškeisti aukso monetomis.

Tačiau gyvenimo patyrimas ne tik nepatvirtina tokios pažiūros, bet dar duoda įrodymų priešingai nuomonei[294]. Jei jau kalbėti apie tezaurizavimą, tai, paprastai, tezaurizuojama stambesniosios kupiuros[295]. Tą parodo ir panikos metu pristatomos keisti notos. Tokiais atvejais į banko kasas bėga ne smulkiosios notos smulkiomis sumomis, bet kaip tik stambiosios notos ir stambiomis sumomis.

Įstatymai, varžydami smulkesnių notų emisiją, manydavo patarnaują ir platesniajai visuomenei, nes būta įsitikinimo, kad

---

[291] Kupiura, iš pranc. couper — piauti, nukirpimas, atkirpimas, atkarpa.

[292] Pasitaiko, kad krašte eina tos pačios vertės biloninės monetos ir banko notos. Lietuvoje 1939.IV.30 apyvartoje buvo 5 litų monetų 8,86 mil. lt sumai, gi notų — 2,39 mil.; 10 litų monetų — 7,86 mil., notų — 10,30 mil. lt.

[293] Rusija leisdavo lygiagrečiai ne tik notas ir aukso monetas, bet ir sidabrinį bilono rublį ir vieno rublio notą.

[294] Anglijos Bankas panikos metais, kai sumažindavo notų keitimą auksu, tai gausiau būdavo leidžiamos smulkiosios notos.

[295] Tą patvirtina ir Lietuvos Banko duomenys. Kai dėl žinomų Klaipėdos įvykių 1939 m. kovo-balandžio mėn. kilo panika ir žmonės metėsi tezaurizuoti, tai per tų metų kovo-balandžio mėn. notų po 1000 ir 500 lt skaičius beveik du kartu padidėjo, tuo tarpu smulkiosios notos (5 ir 10 lt) net rodė tendencijos mažėti. Apskritai, nesunku nustatyti, kad juo stambesnė notų rūšis, tuo smarkiau tos rūšies notų skaičius pas mus tuo metu didėjo. Žinoma, čia galėjo būti ir tam tikra Lietuvos Banko politika: leisti daugiau stambiųjų notų. (Žr., Lietuvos Banko biuletenis, Nr. 45, 20 psl.).

vargingesni žmonės, dažnai nenusivokdami, taupo ne aukso monetas, bet banko notas ir todėl, notų vertei krintant, lengvai galį turėti nuostolių. Tenka labai paabejoti, ar tuo metu, kada laisvai buvo galima pasirinkti taupyti notas ar aukso monetas, vargingesnieji žmonės rodė palinkimą taupyti notas, bet ne aukso monetas. Pagaliau, mūsų laikais nebeliko aukso monetų, ir įstatymams nebėra reikalo šiuo atveju rūpintis vargingesniaisiais taupytojais. Šiaip normaliais laikais, kada nėra jokio pagrindo tezaurizuoti, smulkiosios notos ilgiau ir atkakliau laikosi žmonių rankose, negu stambiosios notos, kurios greičiau grįžta atgal į banko kasas.

Kur kas mažiau klausimų sukelia nustatymas stambiausios notų kupiuros, kurios vertės dydis priklauso nuo kiekvieno krašto ekonominių bei kultūrinių sąlygų. Pagaliau, bet kurios šiuo klausimu diskusijos neturi gyvenimiškos prasmės, nes nė vienas bankas nemėgins leisti tokių notų, kurios neturės krašte rinkos[296].

Mūsų laikais rūpinamasi leisti nedaug notų rūšių, kurios būtų taip sutvarkytos, kad patogiai ir lengvai būtų galima išreikšti įvairias pinigų sumas. Notos visa savo išorine išvaizda, atseit, dydžiu, gamybos technika, spalva, aiškiais stambiais įrašais turi būti lengvai vienos nuo kitų atskiriamos. Notų gamybos technika, paprastai, nepamiršta ir tautinių sumetimų, nes notos, patekdamos į plačiausių žmonių sluoksnių rankas, pasidaro geros tautinės minties skleidėjos. Šalia tautinės minties sumetimų turi stovėti ir grožio, meno, estetikos reikalavimai, nes notos turi tinkamai atstovauti tautos suverenumą ir tautos garbę.

Kiekvienas notų bankas keičia savo susidėvėjusias ar suplyšusias notas geromis notomis. Bankas ima keisti tik tokias notas, kurios turi aiškius notos požymius, didesniąją kupiuros dalį su serijos raide ir eiliniu numeriu[297]. Žinoma, ta didesnioji kupiuros dalis gali būti ir sulipdyta. Jei bankas keistų pusę notos, arba net notos mažesniąją dalį, tai lengvai galėtų pasitaikyti, kad ta pati nota būtų du kartu banke iškeista. Anglijos Bankas keičia tik tokias savo notas, dėl kurių neturi įtarimo, kad jų turėtojas yra jas įsigijęs kuriuo nors neteisėtu keliu. Tačiau toks Anglijos Banko nusistatymas gali kartais sudaryti žmonėms bereikalingų sunkumų.

---

[296] Pas mus niekas neleis notų po 5 000 litų, nes iškeisti tūkstantinę jau yra nelengvas dalykas. Tuo tarpu USA be didesnių sunkumų eina 1000 $ nota.

[297] Suplyšusių ar sudėvėtų notų keitimui palengvinti serijos raidės ir numeriai dedami abiejuose notų galuose.

4. KOMERCINĖS NOTŲ BANKŲ OPERACIJOS

Notų bankas turi aprūpinti kraštą reikalinga piniginių ženklų suma[298]. Tuo tikslu jis ir leidžia į apyvartą savąsias notas. Keliai, kuriais leidžiamos notos patenka į žmonių rankas, yra komercinės notų banko operacijos. Notų bankas, būdamas visuomeninė įmonė, ir savo komercinėmis operacijomis ne tiek vaikosi didelių pelnų, kiek žiūri tautos ir valstybės reikalų. Notų bankas niekuomet neužmiršta, kad jis yra visos tautos bankas, kad jo rankose guli dideli tautos turtai: krašto aukso atsarga ir viso tautos ūkio pagrindas — valiuta. Notų bankas geriausiai apsaugos tuos jam pavestus turtus, jei savo darbe žiūrės ne tiek bankinių operacijų pelningumo, kiek jų tikrumo bei likvidingumo. Notų banko ir komercinės operacijos turi būti visuomet tikros ir aiškios. Notų bankas kiekvieną kartą, kai įsileidžia į neaiškias, abejotino tikrumo operacijas, stato į pavojų jam pavestus turtus. Tais sumetimais visų kraštų įstatymai draudžia notų bankams daryti tos rūšies operacijas, kurios yra susietos su didesniais galimų nuostolių pavojais. Taip notų bankai neturi teisės akceptuoti vekselių, varyti terminių biržos operacijų, verstis nekilnojamųjų turtų prekyba, pirkti savo sąskaita dividendinių ir procentinių popierių, išskiriant valstybės ar valstybės laiduotus procentinius popierius.

Notų bankui neužtenka žiūrėti, kad jo operacijos būtų aiškios ir tikros, jis turi dar susirūpinti ir savo daromų operacijų likvidingumu, atseit, notų bankas turi dėti visų pastangų, kad tiek jo paties pasižadėjimai kitiems, tiek kitų pasižadėjimai jam pačiam būtų įvykdyti sutartu laiku. Tuo tikslu notų bankas turi laikyti ne tik kiekybinę, bet ir kokybinę savo pasyvų ir savo aktyvų pusiausvyrą, kitais žodžiais, notų bankas turi žiūrėti ne tik, kad pasyvų ir aktyvų skaitmens būtų suderinti[299], bet, kas svarbiausia, kad jo pasyvų ir aktyvų būtų vienoda kokybė, vienodas bankinis pobūdis. Svarbiausi notų bankų pasyvai (paleistosios notos ir vedamos einamosios sąskaitos) yra kiekvienu pareikalavimu vykdytini banko pasižadėjimai, todėl ir banko aktyvai, banko turtai, kuriais tie pasižadėjimai paremti, turi būti jei jau ne kiekvienu laiku realizuojami, kaip aukso ar devizų atsargos, tai bent visai trumpo termino, kaip gerų trumpalaikių prekybinių vekselių portfelis. Notų banko aktyvų likvidingumas tai visos kreditinės krašto politikos ašis. Notų bankas dėl įšalusių, atseit, laiku nebelikviduojamų aktyvų ne

[298] Valdžios gaminami biloniniai pinigai apyvarton leidžiami notų bankui tarpininkaujant, tat ir biloniniais pinigais aprūpina kraštą notų bankas.

[299] Tą padaryti gali ir bankroto išvakarėse stovįs bankas.

tik patsai sustingsta, bet, kas blogiausia, marina ir viso krašto kreditines operacijas, kuriomis laikosi visas mūsų dienų tautos ūkis.

Taigi notų bankas iš savo komercinių operacijų neieško pirmoje vietoje pelnų, taip pat jis netarnauja paskirų luomų, klasių, partijų ar srovių interesams. Notų bankas, kaip rodo patsai jo garbingas, su tauta ir kraštu susietas vardas, yra visos tautos bankas, kuris tarnauja viso krašto ir visos tautos reikalams. Pastangos pastatyti notų banką aukščiau luominių, klasinių, partinių ar srovinių interesų ir verčia visų kraštų įstatymų leidėjus jei ne visai pašalinti, tai bent žymiai susiaurinti banko akcininkų įtaką notų banko politikai. Tais pačiais sumetimais notų bankai kuriami atskirais įstatymais ar statutais, notų bankų valdytojai bei jų pavaduotojai, kartais ir kiti valdomieji organai, skiriami krašto vyriausybės. Tie visi valdžios skiriami notų banko organai turi žiūrėti banke ne akcininkų interesų, bet viso krašto reikalų. Tos pačios pastangos laikyti notų banką visos tautos tarnyboje paskatino įstatymų leidėjus nustatyti ir aiškiais banko ir iždo bendradarbiavimo ribas.

Po šių bendrų pastabų toliau tenka nagrinėti atskiras notų banko komercinių operacijų rūšis, kurias sudaro: 1) diskontas ir kitos paskolų rūšys; 2) atviros rinkos politika; 3) aukso bei devizų operacijos; 4) depozitai ir mokėjimams tarpininkavimas; 5) pagrindinio ir atsarginio kapitalų naudojimas.

Diskontas ir kitos paskolų rūšys. Diskontas, kaip jau buvo aiškinta, yra skolos pasižadėjimo pirkimas, kai nuo nominalinės skolos sumos atskaitomos iki skolos termino palūkanos. Tokių notų banko perkamų skolos pasižadėjimų tarpe svarbiausią vietą užima vekseliai. Diskontas ir paskolos tai svarbiausi kanalai, kuriais notų bankas paleidžia savo notas į kraštą, tai tinkamiausios notų bankų priemonės tvarkyti krašto pinigų apyvartą, nuo kurios priklauso pinigų pirkimo galia ir valiutinių kursų paritetas. Vekselių diskontas ir apskritai paskolų teikimas tai svarbiausios notų banko operacijos, kurias asmeniškai visu atsidėjimu sekti yra kiekvienos notų banko vadovybės prievolė. Notų bankas diskontuoja ne visus vekselius. Jo diskontuojamieji vekseliai turi turėti tam tikrus banko įstatymų nustatomus privalumus. Pirmiausia, notų banko diskontuojamas vekselis turi būti kilęs iš prekybinio sandėrio, atseit, turi būti prekybinis arba komercinis vekselis. Prekybiniai sandėriai sudaromi ne tiek patarnavimų teikimo, kiek prekių perleidimo proga, tai ir iš prekybinių sandėrių kilę vekseliai dažnai vadinami prekybiniais vekseliais.

Notų bankas yra reikalingas prekybinių vekselių, nes tik

prekybiniai vekseliai parodo padidėjusį krašto rinkoje prekių kiekį [300], pagal kurį turi rikiuotis ir krašto piniginių ženklų dydis, arba kitais žodžiais, prekybinis vekselis parodo pinigų paklausus, kuriuos turi patenkinti notų bankas[301]. Žinoma, nereikia daryti išvados, kad notų bankas turi ar gali diskontuoti visus krašte kuriamus prekybinius vekselius. Juk ne visi prekybiniai sandėriai paleidžia į rinką naujas prekes, ne visi prekybiniai vekseliai rodo padidėjusius rinkos prekių kiekius, kuriuos turi atitikti ir padidėjusi krašto pinigų apyvarta. Notų banko valdomieji organai turi atminti, kad 1810 m. Anglijos Bullion committee iškeltieji principai[302] nenustojo galios ir mūsų laikais. Notų bankas, diskontuodamas ir gerus prekybinius vekselius, turi žiūrėti ne tik krašto ūkio raidos, bet ir atsidėjęs sekti visus savo aukso atsargos bei savo devizų fondo kitimus.

Notų banko diskontuojamieji vekseliai turi būti ne tik prekybiniai, bet ir trumpo termino arba trumpalaikiai, nes ir notų banko aktyvai, kaip jau buvo nurodyta, turi būti tos pačios rūšies, kaip ir banko pasyvai. Kai notų bankas diskontuoja tik trumpalaikius prekybinius vekselius, tai ir jo tikrais klientais gali būti tik tokie asmens, kurie gali pasigaminti tokius kredito dokumentus. Trumpalaikius prekybinius vekselius gali turėti tiktai įmonininkai, todėl jie ir bus tikrieji notų bankų klientai. Tiesa, notų bankas savo portfelyje gali turėti tam tikrą dalį ir neprekybinių vekselių, kuriuos pateikia notų bankui ūkininkai, namų savininkai, laisvųjų profesijų žmonės ir, svarbiausia, krašto iždas. Ne per didžiausia tokių vekselių suma vargu begali sumažinti perkamąją krašto pinigų galią ir sugriauti metalinį piniginio vieneto paritetą. Tačiau jau pats neprekybinių vekselių buvimas notų banko portfelyje bus įrodymas ne tik nenormalių krašto ūkio gyvenimo sąlygų, bet ir notų banko didesnio ar mažesnio prasilenkimo su sveikais, dažniausiai jo paties įstatymo reikalaujamais bankinės politikos dėsniais. Kredito rei-

[300] Tų prekių visuma, kuri patenka į rinką, yra realinės tautos pajamos, arba socialinis produktas; tuo tarpu pinigai, su kuriais susiduria prekės, yra piniginės tautos pajamos.

[301] Tačiau reikia čia pastebėti, kad pinigų paklausams turi reikšmės ne visos prekės apskritai, bet tik vartojamosios gėrybės, ir tai tik tokios, kurios rinkoje susiduria su pinigais. Todėl pinigų paklausų didumui neturi jokios reikšmės stovinčių fabrikų, nedirbančių įmonių ar uoste be darbo stovinčių laivų skaičius. Fabrikų plytos, mašinų plienas, laivų medžiaga, — tai vis buvusios vartojamosios gėrybės, kurios jau buvo susidūrusios su pinigais. Darbas, kuris plytas pavertė pastatais, geležies gabalus mašinomis, buvo jau apmokėtas pinigais.

[302] Žr. 91—95 psl.

kalai tų visų asmenų, kurie negali pasigaminti prekybinių vekselių, turi būti aprūpinami, pirmiausia, tokių kredito įmonių, kurios verčiasi jau pagamintais, krašte einančiais pinigais.

Diskontuojamų vekselių prekybinio pobūdžio nemini Švedijos ir Olandijos notų bankų statutai, tačiau gyvenime ir tie bankai reikalauja, kad diskontuojami vekseliai būtų prekybinės kilmės. Galimas dalykas, kad ir naujieji tų bankų statutai[303] pakartojo diskonto reikalu senųjų statutų straipsnius, kurie buvo sukurti tais laikais, kada arba pati vekselių klasifikacija nebuvo nusistovėjusi, arba dar nebuvo visai aiški tokios klasifikacijos reikšmė notų banko politikai. Lietuvos, Bulgarijos, Vengrijos ir dar kelių kitų notų bankų įstatymai leidžia diskontuoti ir prekių sandėlių liudijimus, vadindami juos varantais. Prekių sandėlių liudijimai savo esme ir savo kilme pilnai atitinka prekybinių vekselių pobūdį ir todėl sudaro visai tinkamą diskontui medžiagą. Visi notų bankai diskontuoja valstybės ir valstybės laiduotus procentinius popierius ir tų popierių kuponus, jei iki jų apmokėjimo liko ne daugiau laiko, kaip banko reikalaujama komercinių vekselių diskontavimui. Tačiau mūsų gyvenamos valiutinės anarchijos laikais notų bankų vadovybės, valdžios organų verčiamos, dažnai prasilenkia su tuo sveikos kredito politikos nuostatu ir įvairiais keliais sutraukia į savo portfelius milžiniškas valstybės ir valstybės laiduotų popierių sumas.

Trečias notų banko diskontuojamų vekselių privalumas tai jų tikrumas bei likvidumas. Notų banko diskontuoti vekseliai turi būti, terminui suėjus, išpirkti. Sakoma, kad notų banko direktoriai turi sugebėti atskirti vekselį nuo ipotekos dokumento[304]. Iš tiesų tas dalykas nėra jau taip lengvas, kaip gali iš karto atrodyti, nes ir juridiškai trumpalaikis vekselis gali savaime, visai automatiškai, pasikeitus gyvenimo sąlygoms, virsti ilgaterminiu kredito dokumentu, atseit, tokiu skolos pasižadėjimu, kuriuo greitu laiku nebeįmanoma atgauti priklausomos skolos. Trumpalaikiais vekseliais notų bankai laiko maždaug trijų mėnesių vekselius. Taip, Lietuvos, Prancūzijos ir Vokietijos notų bankų įstatymai įsakmiai kalba apie diskontuojamus trijų mėnesių vekselius; USA Federal Reserve Act tris mėnesius pakeičia 90 dienų; Belgijos ir Japonijos notų bankai laiko trumpalaikiais vekseliais 100 dienų vekselius; Pietų Afrikos

[303] Naujasis Olandijos Banko statutas sudarytas 1929 m. Švedijos Banko statutas paskutiniais laikais buvo tris kartus keičiamas, būtent: 1924, 1930 ir 1935 m.

[304] Atseit, skirti vekselį, kuris, terminui suėjus, tikrai bus išpirktas, nuo vekselio, kuris, terminui suėjus, turės būti prailginamas arba net protestuojamas ir prievartos keliu išieškomas.

Bankas — 120 d.; Italijos — 4 mėn., Švedijos — neilgesnius kaip 6 mėn., Olandijos Bankas nustato trumpalaikį vekselio pobūdį „pagal prekybinius krašto papročius". Kai kurių notų bankų statutai, kaip ir Lietuvos Banko įstatymas, leidžia tam tikrais atvejais diskontuoti ir ilgesnio termino vekselius, negu numato bendrieji statuto nuostatai[305].

Vekselių tikrumui bei likvidumui aptikrinti notų bankų įstatymai dažnai reikalauja, kad diskontuojami vekseliai turėtų trijų patikimų asmenų parašus. Tie trys parašai gyvenime dažnai sudaro sunkenybių, nes prekybiniame sandėryje susiduria tik pirkėjas ir pardavėjas, todėl ir prekybinis vekselis iš pradžių gali turėti tik du parašus. Kai toksai dviejų parašų prekybinis vekselis diskontuojamas notų banke, tai tenka ieškoti trečiojo asmens, kuris savo parašu laiduotu vekselio apmokėjimą. Profesiniais tokio laidavimo teikėjais yra depozitiniai bankai, kurie diskontuoja įmonininkų vekselius tam, kad vėliau juos perdiskontuotų[306] notų banke. Perdiskontuodamas savo diskontuotą vekselį notų banke, depozitinis bankas prisiima atsakomybę už tokio vekselio apmokėjimą. Jei mokėtojas laiku vekselio neišperka, tai notų bankas nurašo nuo perdiskontavusio banko einamosios sąskaitos vekselio sumą, arba, jei einamojoje to banko sąskaitoje lėšų nėra, pristato bankui apmokėti vekselį. Tuo būdu depozitiniai bankai pasidaro tartum kokie buferiai[307], į kuriuos turi atsimušti, nedarydami notų bankui jokių nuostolių, privatinių asmenų skolos pasižadėjimų netesėjimai.

Depozitinis bankas, teikdamas vekseliui savo parašą, atseit, perdiskontavimui diskontuodamas vekselius, suprantamas dalykas, turi turėti uždarbio, kurį pasiima arba aukštesniu, negu patsai perdiskontuodamas moka, diskonto procentu, arba tam tikros provizijos pavidalu. Tasai aukštesnis diskonto procentas ar toji banko imama provizija ne tik dažnai sukelia įmonininkų nusiskundimus, bet ir neigiamai veikia, pabrangindama kreditą, pačią krašto ūkio raidą. Tie sumetimai dažnai ir verčia notų bankus tenkintis vien formaliu bet kurio asmens trečiuoju diskontuojamo vekselio parašu. Toks notų banko elgesys nesudaro jam jokių sunkumų, jei pirmieji du vekselio parašai yra pilnai patikimi. Tad pilnai suprantama, kad naujesnieji notų bankų įstatymai pradeda vis dažniau palikti to trečiojo parašo reikalavimą laisvai paties banko nuožiūrai. Pagaliau, ir tie

[305] Lietuvos Bankas gali diskontuoti 6 mėn. vekselius tik Banko Tarybos sutikimu.

[306] Žodžiai perdiskontuoti ir rediskontuoti yra sinonimai.

[307] Buferis, elastinis garvežių ir vagonų atsimušimo prietaisas.

notų bankų statutai, kurie reikalauja trijų parašų, leidžia tam tikromis sąlygomis pasitenkinti ir dviem parašais. Taip, vokiečiai tokiais atvejais reikalauja papildomų teikiamo kredito laidų, japonai prekių įkeitimo diskontuojamo dviem parašais vekselio sumai, Lietuvos Banko įstatymas tokiu atsitikimu reikalauja tarybos sutikimo.

Pati perdiskontavimo operacija, duodama pelno tiek notų, tiek depozitiniam bankui, turi dar nemažos ir visuomeninės reikšmės. Depozitinių bankų klientai, žinodami, kad bankas turi krašto notų banke vekselių perdiskontavimo galimybę, ramia širdimi deda savo pinigus į banką. Jie žino, kad, jei kuris nors sukrėtimas ištiktų banką, jis galės lengvai pasigaminti pinigų depozitams išmokėti, pristatydamas notų bankui perdiskontuoti savo diskontuotus vekselius. Depozitinis bankas jau patsai turi žiūrėti, kad jo portfelyje būtų pakankamai tokių vekselių, kurie turi reikiamų perdiskontavimui privalumų. Jei kartais depozitiniai bankai turėtų ir patikimus vekselius, bet tiems vekseliams trūktų tų ar kitų perdiskontavimui reikiamų privalumų, tai notų bankas gali tokius vekselius notų banke pensionuoti ar lombarduoti. Žinoma, pensionavimo ar lombardavimo atveju iman os aukštesnės palūkanos, negu diskonto procentai. Be to, pensionavimo ar lombardavimo atveju neišduodama bankui pilna vekseliais priklausoma suma, bet sulaikoma bent 30% pristatytos vekselių sumos aptikrinti tų vekselių apmokėjimą, kurie, terminui suėjus, gali būti neišpirkti. Kai pasibaigia lombardavimo ar pensionavimo laikas, tuomet daromas galutinis atsiskaitymas.

Normaliose gyvenimo sąlygose depozitiniai bankai, palyginti, maža tesinaudoja rediskontu. Apskritai, juo daugiau turi depozitiniai bankai depozitų, juo didesni yra jų nuosavi kapitalai, juo mažiau normaliose sąlygose jiems tėra reikalingas vekselių perdiskontavimas. Žinoma, kur skirtumas tarp notų banko ir depozitinių bankų palūkanų yra didelis, tenai ir depozitiniai bankai plačiau naudojasi rediskonto galimybėmis. Jei jau visa notų bankų struktūra ir pati pinigų esmė reikalauja, kad notų bankas diskontuotų tik komercinius vekselius, tai notų banke „draugiškų vekselių" diskontavimą tenka laikyti neabejotinai kenksmingu dalyku. Draugiškų vekselių gamyba neturi jokių realių kiekybinių ribų. Kiekvieno žmogaus reikalai nežino ribų, tiems reikalams tenkinti reikia pinigų, pinigus galima pasigaminti draugiškais vekseliais. Tad tokių draugiškų vekselių kūrimas, kaip ir pats pinigų alkis, yra pagrįstas grynai psichologiniais veiksniais, kuriuos sunkiai suvaldo bet kurie realūs gyvenimo dėsniai. Draugiškų vekselių diskontavimas tai

yra bergždžias mėginimas patenkinti niekuomet nepatenkinamą, giliai žmonių dvasioje glūdintį, pinigų troškimą. Jei kuriame krašte susidaro toks politinių bei ekonominių jėgų santykiavimas, kuris priverčia silpną notų banko vadovybę diskontuoti ir draugiškus vekselius, tai ta vadovybė turi dėti visų pastangų, kad draugiškų vekselių banko portfelyje būtų bent ko mažiausia[308]. Draugiškų vekselių diskontavimas — tai infliacijai durų atidarymas.

Vekseliai, turintieji tuos visus privalumus, kurių reikalauja notų bankas, trumpai, vadinami b a n k i n i a i s v e k s e l i a i s. Mūsų laikais notų bankai, diskontuodami ir bankinius vekselius, žiūri dar tų vekselių kilmės. Bankiniai vekseliai savo kilme gali būti eksportiniai, atseit, kilę iš eksporto prekybos sandėrių, ir importiniai, kilę iš importo prekybos sandėrių. Kiekvienas kraštas pirmiausia aprūpina kreditais savo eksportą ir tik atliekamomis lėšomis kredituoja kraštui būtinų dalykų importą. Nebūtinų dalykų importą kredituoja tas kraštas, kuris tuos dalykus eksportuoja. Tų nuostatų dabar paiso ir notų bankai, ypatingai neturtingesniųjų mažesniųjų kraštų. Tačiau gyvenime visai aiškus vekselių kilmės rūšiavimas nevisuomet yra lengvai įvykdomas, nes nelengva pasakyti, kurios įvežamosios prekės yra kraštui būtinos ir kurios nėra būtinos. Pagaliau, tenka paabejoti, ar toks kilmės atžvilgiu diskontuojamų vekselių skirstymas sveikos ekonominės politikos sumetimais yra patartinas. Juk ypatingai mūsų laikais turi galios dėsnis „kas neperka, tas ir neparduoda". 1927 m. Tarptautinė Ekonominė Genevos konferencija paskelbė tokį diskontuojamų vekselių diskriminavimą[309] eksporto dumpingu[310].

Neturtingesniųjų kraštų notų bankai dažnai rūpinasi ne tik diskontuojamų vekselių kilme, bet ir diskonto keliu gaunamų

---

[308] Aukšti valdininkai perka dvarus, stato rūmus ir vilas, vieni kitiems pasirašinėja vekselius ir verčia notų banką už tuos vekselius teikti pinigus. Tą patį daro ir šiaip įtakingi bei galingi visuomenės veikėjai. Dvarų, rūmų ir vilų alkis nežino ribų, neturės ribų ir dvarų, rūmų ir vilų reikalams vekselių gamyba. Arba kraštas nesukūrė tinkamų, kooperacijos pagrindais veikiančių kredito įmonių ūkininkams, tad ūkininkai, vieni kitiems žiruodami vekselius, veržiasi su tokiais draugiškais vekseliais į notų banko duris. Notų bankas, vadovaudamasis žmoniško gailestingumo jausmais, atidaro ūkininkams banko duris. Draugiškais žirais pasigaminami pinigai labai dažnai ūkininkų naudojami tokiems reikalams, kurie nedaug ką teturi bendra su ūkine gamyba.

[309] Diskriminavimas, iš lot. discrimen, tarpas, tolumas, skirtumas, teikimas nelygių teisių.

[310] Dumpingas, iš anglų dumping, atmatų, šiukšlių iškrovimas, krašte pagamintų prekių užsienyje pardavinėjimas pigesnėmis kainomis ir apskritai geresnėmis sąlygomis, negu tos prekės pardavinėjamos krašto vidaus rinkoje.

pinigų sunaudojimu, būtent, notų bankai kreipia dėmesio į prašomojo kredito tikslą. Tokie notų bankai žiūri, ar kreditas prašomas gamybai ar vartojimui, kūrybiniam ūkio darbui ar vertybinių popierių bei prekių spekuliacijai. Tiesa, turtingųjų kraštų notų bankai labai maža tesirūpina kredito tikslais, tačiau mažesniųjų neturtingesniųjų kraštų diskonto politikai turi didesnės reikšmės ir kreditų tikslai. Neturtingas kapitalais kraštas turi gyvai susirūpinti, kad kiekvienas atliekamas krašto skatikas būtų sunaudojamas gyvam kūrybiniam krašto ūkio darbui.

Notų bankų interesams apsaugoti diskonto ir paskolų srityse daugelis notų bankų turi taip vadinamus diskonto komitetus, kuriuos sudaro įvairių krašto ūkio šakų atstovai. Diskonto komitetas svarsto banko klientų kreditingumą ir nustato paskiriems klientams leistinų kreditų ribas. Kai kurių notų bankų diskonto komitetai peržiūri ir diskontui ar šiaip jau kreditui aptikrinti pateiktus skolos dokumentus. Diskonto komitetas yra kredito reikalais patariamasis banko valdybos organas.

Notų bankas, diskontuodamas vekselius ir apskritai teikdamas kreditus, ne tik didina krašto pinigų apyvartą, bet ir iš gaunamų palūkanų sudaro savo pelnus. Notų banko gaunamos palūkanos turi ne vien privatinio ūkio pasipelnymo tikslų, bet ir labai svarbių visuomeninių išskaičiavimų, kurių padariniai toli už banko sienų veikia visą krašto ūkį. Tiktai tais visuomeniniais tikslais, bet jokiu būdu ne savo pelno sumetimais, notų bankas vadovaujasi, nustatydamas savo diskonto bei kredito politikos gaires. Kai notų bankas pastebi, kad jis eina tokiais keliais, kurie gali sudaryti pavojaus nebeištesėti savo pasižadėjimų, kurių svarbiausias yra laikyti patvarios ir pastovios vertės pinigais savo notas ir keisti jas monetinės pėdos pagrindais auksu ar kitomis tolygiomis, įstatymais numatytomis, vertybėmis, jis turi tuojau arba mažinti notų apyvartą arba didinti aukso bei kitų įstatymais numatytų vertybių atsargas. Anglijos ūkio teoretikai bei praktikai ilgus metus buvo įsitikinę, kad tai esą atsiekiama diskonto procentų pakėlimu. Priešingai, manė tie patys ekonomistai, kai norima padidinti notų apyvartą, užtenka numušti diskonto procentą. Tokia anglų ekonomistų pažiūra ne tik buvo vykdoma gyvenime, bet ir teoretiškai pagrindžiama mokslo darbuose.

Anglų diskonto politikos teorija mano, kad diskonto procento pakėlimas veikiąs krašto ūkį trimis kryptimis: 1) siaurina prekių apyvartą, mažina prekių kainas, grąžina bankui nebereikalingas notas ir atliekamą auksą, nes, susiaurėjus prekių apy-

vartai ir sumažėjus prekių kainoms, krinta ir pinigų apyvarta; 2) verčia vertybinių popierių ir prekių spekuliantus skubiai likviduoti savo pinigines bei prekines vertybes. Kai pakyla diskonto procentas, pabrangsta pinigai, todėl prekių kainos krinta, importas mažėja, eksportas didėja, prekybos balansas aktyvėja, auksas ne tik nebėga į užsienį, bet dar pradeda plaukti į notų banko sandėlius; procentinių popierių kursai smunka, žmonės nebeperka užsieninių paskolos lakštų ir mėgina parduoti seniau įsigytus, nes, pabrangus krašto pinigams, nebeapsimoka tokius lakštus nei pirkti, nei laikyti; 3) pagaliau, pakeltas diskonto procentas verčia krašto gyventojus atsiimti duotas užsieniui paskolas ir, iš kitos pusės, skatina užsienio kapitalistus teikti kraštui, kur yra pabranginti pinigai, pelningas paskolas.

Grynai teoretiškai svarstant, nurodyti diskonto procento pakėlimo padariniai gali atrodyti visai pagrįsti, tačiau marga gyvenimo tikrovė dažnai sudaro tokias sąlygas, kurios jei jau visai nepanaikina, tai tikrai pakeičia minimus diskonto pakėlimo padarinius. Juk pasaulio ekonominio gyvenimo raidą tvarko ne vien nuoseklūs teoretinio protavimo kuriami dėsniai, bet sunkiai iš anksto nustatomi, įvairių gyvenimo įvykių sudaromi psichologiniai veiksniai. Visų pirma tenka pastebėti, kad ne kiekvienas diskonto procento pakėlimas siaurina prekių apyvartą ir mažina prekių kainas. Jei senesniųjų laikų anglų ekonomistų pažiūra būtų jau visai teisinga, tai žemą diskonto procentą visuomet lydėtų aukštos kainos, su aukštu diskonto procentu visuomet eitų drauge žemos kainos. Diskonto procento pakėlimas tik tais atvejais galėtų numušti prekių kainas, jei pakeltas diskontas tiek pabrangintų kreditą, kad tas kreditas prarytų visą įmonininko pelną. Tokiu atsitikimu įmonininkas nebeturi jokio išskaičiavimo laikyti savo sandėliuose prekes ir mokėti aukštas palūkanas. Jis geriau parduos ir pigiau savo prekes, kad tik grąžintų brangią skolą. Tačiau, jei ir pakeltas diskonto procentas nepanaikina įmonininko pelnų arba jei įmonininkas verčiasi savo pinigais ir neturi jokių stambesnių skolų bankuose, tai ir diskonto procento pakėlimas neturės tų padarinių, kuriuos seniau skelbė anglų ekonomistai.

Diskonto procento pakėlimas tik tuo atveju teveikia prekybos balansą, kai vienas kraštas pakelia diskonto procentą, tuo tarpu kiti kraštai vis dar tebegyvena senomis palūkanomis. Jei visi kraštai, kurie palaiko tarpusavio prekybinius santykius, maždaug vienodai pakels diskonto procentus, tai toks diskonto procento pakėlimas nesudarys jokių stambesnių prekybinio balanso kitimų. Diskonto procentų pakėlimas tik tais atvejais gali atitraukti iš užsienio paskolas ir net dar patį užsienį paskatinti

duoti kreditus, jei drauge su notų banku pakelia diskonto procentą ir visi krašto depozitiniai bankai.

Anglų ekonomistų diskonto politikos padarinių teorija, atrodo, buvusi pagrįsta anglų kredito rinkos praktika ir pilnai atitikusi XIX a. Londono City gyvenimo faktus. XIX a. tuo metu, kai buvo kuriama minėta anglų ekonomistų diskonto politikos teorija, Anglija buvo vienintelis kraštas, kuris turėjo aukso valiutą, pasaulinio masto prekybą ir investuotus užsienyje kapitalus. Anglų svaras tais laikais buvo laikomas geriausiu pasaulio pinigu; svarais išrašytas Londone mokamas vekselis visų žmonių akyse buvo tikriausias vekselis, tad pilnai suprantama, kad kiekvienas Anglijos Banko diskonto procento pakėlimas traukdavo vis naujus kapitalus į Anglijos rinką. Juk ne be reikalo anglai išdidžiai sakydavo: „Anglijos Banko diskonto procento pakėlimas padaro anglų pirklį laisvo žemės kapitalo ponu".

Trys pagrindiniai Anglijos ekonomistų diskonto politikos dėsniai (būtent, diskonto procento pakėlimas siaurina prekių apyvartą ir mažina prekių kainas, likviduoja piniginių ir prekinių vertybių atsargas, grąžina užsieniui duotas paskolas ir pritraukia į kraštą užsieninius kapitalus) tiko XIX a. Anglijos gyvenimo sąlygoms, tačiau tas faktas dar neduoda teisės daryti išvadų, kad tokie diskonto politikos dėsniai tiktų bet kuriose gyvenimo sąlygose visiems laikams ir visiems kraštams. Kai pagaliau apie XIX a. vidurį jau patsai gyvenimas pradėjo rodyti anglų diskonto politikos teorijų reliatyvumą[311], Europos kontinente buvo bepradedama abejoti; ar apskritai yra prasmės diskonto politikos priemonėmis veikti krašto ūkį. Pradėta net tiesiog skelbti, kad diskonto procento keitimas neturįs jokios įtakos krašto ūkio gyvenimui, nes jis pats esąs tik krašto ūkio stovio barometras, kuris rodąs krašto konjunktūros eigą. Tokie samprotavimai sukuria Prancūzijoje antroje XIX a. pusėje naują diskonto politikos doktriną, kuri buvo praminta diskonto k o n s t a t a v i m o t e o r i j a, kai anglų diskonto politikos doktrinai duotas diskonto v e i k i m o t e o r i j o s vardas[312]. Konstatavimo teorija skelbia, kad notų bankas, nustatydamas diskonto procentą, tik konstatuoja, nustato, kad toks diskonto procentas tuo metu kaip tik atitinka krašto ūkio sąlygas. Notų bankas patsai nesikiša į ūkio gyvenimą, jisai tik seka krašto ekonominį gyvenimą, kurio padėtį ryškiai parodo bankui jo

[311] Reliatyvus yra tas, kas ne visur ir ne visiems laikams tinka.

[312] Viena teorija skelbia, kad diskonto procentas tik konstatuoja krašto ūkio stovį, antroji sako, kad jis veikia krašto ūkio raidą.

paties balansas. Todėl, nustatydamas diskonto procentą, notų bankas pirmiausia žiūri savo balanso ir pagal jį sprendžia apie krašto ūkio padėtį.

Konstatavimo teorijos gyvenimas nebuvo ilgas. 1864 ir 1876 m. ūkio krizės įsakmiai įrodo jos klaidingumą. XIX a. pabaiga kuria naują diskonto politikos doktriną, labiau pagrįstą, negu anos dvi pirmesnės teorijos, konkrečiais ne kurios vienos šalies, bet įvairių kraštų gyvenimo duomenimis. Todėl tą naująją teoriją visai teisingai galima būtų pavadinti realistine teorija. Esmines naujosios doktrinos mintis galima nusakyti maždaug šiais žodžiais:

1) Bankas, nustatinėdamas diskonto procentą, neturi žiūrėti vien tik savo balanso pozicijų, nes nėra nei absoliučiai gerų, nei absoliučiai blogų balansų. Be to, balanso padėtis priklauso ne tik nuo esamos, bet ir nuo laukiamos, arba gal teisingiau, spėjamos krašto ūkio konjunktūros[313]. Tad ir notų bankas, nustatinėdamas diskonto procentus, turi žiūrėti ne vien tik savo balanso, bet ir krašto ūkio būklės ir to ūkio daugiau ar mažiau pagrįstų ateities perspektyvų. Diskonto politika, kaip ir bet kuri kita politika, turi ne tik liesti dabartį, bet ir savo žygiais užgriebti ateitį. Juk ne be reikalo prancūzai sako, kad valdyti tai reiškia numatyti[314]. Tas, be abejo, tinka ir notų banko valdymui. Notų banko valdyba, norėdama tinkamai numatyti savo krašto ūkio perspektyvas, turi gerai pažinti bendrą pasaulio ūkio konjunktūros raidą, nes kiekvieno krašto ūkio likimas yra artimai susietas ne tik su artimų kaimynų, bet labai dažnai ir su tolimesnių kraštų ūkio raida[315].

2) Kai krašto konjunktūra pradeda labai smarkiai kilti, tenka kelti ir diskonto procentas, kuris tokiu atveju turi veikti tartum koks įsibėgėjusios konjunktūros stabdys; priešingai, diskonto procentas mažinamas sunkios ūkio depresijos laikais, kad tuo būdu palengvintų išgyventi sunkius krizės laikus tiems ūkiams, kurie šiaip, normaliais laikais, ne tik gali, bet ir yra verti gyventi. Tiesa, kai konjunktūros kilimą pradeda kurti

---

[313] Žmonės ima savo depozitus, kratosi notų dažnai visai ne dėl to, kad pašlijo bankų padėtis arba notų vertė nusmuko, bet griebiasi tokių priemonių vien dėl to, kad spėja, jog ateityje tas gali atsitikti. Ta prasme notų bankų balansas dažnai ir atvaizduoja tiktai spėjamą krašto ūkio konjunktūrą.

[314] Tą pačią mintį aiškiau išreiškė moderniojo pozityvizmo kūrėjas A. Comte'as (1798—1853), sakydamas: „Savoir pour prévoir afin de pourvoir", kas valdo, tas turi savo darbo sritį žinoti tam, kad žinodamas galėtų numatyti ir numatęs apsirūpinti, atseit, imtis atitinkamų priemonių.

[315] To posakio teisingumo nepalaužė ir visos mūsų dienų totalinių valstybių autarkinės pastangos.

ne realūs paties ūkio veiksniai, bet dirbtinė spekuliacija, tai ir diskonto procento pakėlimas neduoda laukiamų rezultatų, atseit, nesustabdo spekuliacijos į aukštį varomos ūkio konjunktūros, nes spekuliacija, misdama ne tiek gaunamais, kiek laukiamais pelnais, paprastai, maža tesibijo ir pinigų pabrangimo. Juk kiekvienas spekuliantas naudoja ne tiek faktinę dabarties, kiek laukiamą ateities padėtį. Panašiai gali pasitaikyti, kad ir ilgos sunkios ūkio depresijos laikais diskonto procentas gali visai nebetekti bet kurios gyvenimiškos reikšmės. Tokiais atvejais ir žymiai numuštas diskonto procentas nebeveikia krašto ūkio, nebeišjudina gyvų, kūrybinių krašto ūkio jėgų, nes sustingusios kūrybinės krašto ūkio jėgos nebegali produktingai sunaudoti ir pigių pinigų.

3) Laukiamos karinės audros laikais sėkmingą notų banko diskonto politiką gali visai sutrukdyti tarptautiniai kapitalų judėjimo dėsniai. Tokiais atvejais notų bankai tų kraštų, kurie teikia kapitalams saugumo, gali ir labai žemai numušti diskonto procentą, bet kapitalai vis dėlto gali nesiliauti plaukę į tuos kraštus, nes karo išvakarėse kapitalai ne tiek beieško pelno, kiek saugumo[316]. Priešingai, tie kraštai, kurie negali suteikti kapitalui saugumo, ir labai pakeldami diskonto procentą, nepajėgia prisivilioti svetimų kapitalų.

4) Notų bankas, kuris nepajėgia patenkinti bent žymesnės krašto kreditinių paklausų dalies, ir keisdamas savo diskonto procentą, vargu begalės paveikti krašto ūkio eigą, nes didesnė, depozitinių bankų teikiama, krašto kreditų dalis eis tokiomis palūkanomis, kurios depozitiniams bankams atrodys patogesnės.

5) Diskonto procento keitimas juo smarkiau veikia krašto ūkį, juo didesniu punktų skaičiumi jis keičiamas ir juo plačiau krašte yra paplitę trumpalaikiai prekybiniai vekseliai. Mažas diskonto procento pakeitimas neverčia įmonininkų keisti savo ūkinių užsimojimų; įšalę arba ilgaterminiai kreditai nėra pasiekiami diskonto procento keitimu. Todėl vienu ir antru atveju diskonto procento pakeitimas negali išrėžti krašto ūkyje gilesnės vagos.

6) Diskonto politika turi veikti krašto gamybą ir per gamybą krašto mokėjimų balansą. Kai krašto ūkis yra „sustingęs“ dėl įsigalėjusių monopolinių organizacijų prekių bei darbo

[316] Čia ryškų pavyzdį duoda 1937 m. lapkričio 8 d. Šveicarijos bankų nutarimas: 1) nemokėti jokių procentų už užsienio kapitalus, grąžinamus kiekvienu pareikalavimu; 2) užsienio kapitalai, sudėti Šveicarijos bankuose trumpesniam, kaip 6 mėn. laikui, turi būti apmokėti 1% komisijos. Tačiau ir tos priemonės neatbaidė pasaulio kapitalų nuo saugiomis vietomis laikomų Šveicarijos bankų kasų.

rinkose, dėl aukštų pasaulio muitų sienų, dėl nevykusios ilgaterminių kreditų politikos, tai diskonto procento keitimas maža teveikia mokėjimų balansą, nes tokiais atvejais diskonto procento keitimas nepajėgia išmušti ūkio gyvenimo iš nusistovėjusios vagos.

7) Diskonto politikos pasisekimas priklauso nuo vieningo bei susiklausančio visų krašto kredito įmonių bendradarbiavimo su notų banku. Visos krašto kreditinės įmonės turi pasitikėti krašto notų banko politika, ir notų bankas savo keliu neturi kenkti savo politika kreditinių įmonių reikalams[317].

8) Jei diskonto politika neduoda laukiamų rezultatų, tai notų bankas turi imtis atviros rinkos politikos arba net kreditų restrikcijos bei kontingentavimo.

9) Pagaliau, bet kuris diskonto procento keitimas gali būti sėkmingas tik tuo atveju, kai jis yra padarytas tinkamu laiku. Pavėluotas diskonto procento keitimas ne tik nebeturi gyvenimui reikiamos reikšmės, bet dar dažnai pasirodo ir tam gyvenimui kenksmingas. Tinkamo diskontui keisti momento pasirinkimas negali būti iš anksto nustatomas jokiomis bankinės politikos taisyklėmis. Čia viską nulemia banko organų krašto ūkio reikaluose nusivokimas ir tam tikri įgimti tų organų gabumai[318].

Notų banko diskonto procentas yra vadinamasis o f i c i a l i n i s d i s k o n t o p r o c e n t a s, kai visų depozitinių bankų diskonto procentas yra p r i v a t i n i s d i s k o n t o p r o c e n t a s. Normaliose gyvenimo sąlygose visų kapitalistinių kraštų privatinis diskonto procentas yra žemesnis, negu oficialinis diskonto procentas. Privatiniu diskonto procentu, paprastai, eina: 1) stambūs vekseliai[319], 2) mokami toje vietoje, kur yra notų bankas ar jo skyrius, 3) tinkami perdiskontuoti notų banke, tačiau ne trumpesni, kaip 30 d.[320]. Tokių vekselių kaip tik ir ieško rinkoje kapitalistai trumpalaikiam savo kapitalų investavimui, ir todėl pigesnėmis palūkanomis jie ir diskontuojami, negu oficialinio diskonto vekseliai, kuriuos siūlyte siūlo įvairūs kreditų ieškotojai. Privatinio diskonto vekseliai yra ieškomi, oficialinio diskonto siūlomi — iš čia ir susidaro privatinio ir oficialinio diskonto procentų skirtumas.

---

[317] Geriausias pavyzdys čia yra Londono pinigų rinka.

[318] Šiuo atveju galima priminti Napoleono žodžius: „Daug kariuomenės vadų žino strategijos dėsnius, bet jų labai maža tesugeba tuos dėsnius pritaikyti gyvenimui". Tas pats pasitaiko ir notų bankuose.

[319] Dažniausiai nemažesnės kaip 10 000 lt sumos.

[320] Trumpesnio termino vekselio diskontavimas, ir dar žemomis palūkanomis, duotų labai mažą pelną.

Privatinis diskonto procentas, kurį nustato rinkos pasiūlai ir paklausai, yra nepastovus, galįs beveik kasdieną keistis pagal vekselių paklausų bei pasiūlų stovį, kai oficialinis diskonto procentas yra, palyginti, pastovus, nesikeičiąs ne tik ištisomis sąvaitėmis, bet ir ištisais mėnesiais arba net ir ištisais metais[321]. Dažnas oficialinio diskonto keitimas sunkina įmonių gamybos kalkuliaciją ir veikia procentinių popierių kursus[322]. Oficialinis ir privatinis diskontas paprastai veikia vienas antrą. Tarpais pasirodo galingesnis privatinis diskontas, palenkdamas savo kryptimi oficialinį diskontą, tarpais šis pastarasis priverčia, nors ir iš tolo, bet vis dėlto savo pėdomis sekti privatinį diskontą.

Vekselių diskontavimas savo visa esme teisingai yra laikomas vekselių pirkimu, tačiau savo visais padariniais ir vekselių diskontavimas yra ne kas kitas, kaip kredito teikimas. Todėl visai teisingai galime pasakyti, kad notų bankai be diskonto operacijų dar teikia kreditus tomis pačiomis kreditinėmis operacijomis, kuriomis duoda paskolas ir depozitiniai bankai, tačiau išskyrus tokias kreditines operacijas, kuriomis patsai bankas, nors ir formališkai, pasidaro skolininku, būtent, notų bankai neteikia akceptinių bei rembursinių kreditų. Notų bankui pasidaryti privatinio asmens vekselinių skolininku laikoma nesuderinamu dalyku su visos tautos banko garbe. Be to, palyginti, retas dalykas notų bankų tarpe yra konsorcinis kreditas, nes notų bankas, kuris laikomas bankų banku, nelaiko visai tinkamu žygiu eiti lygiomis teisėmis su kitais bankais į bankinį sindikatą. Pagaliau, konsorciniam kreditui notų bankai neturi ir tinkamo aparato. Visus savo kreditus notų bankai teikia oficialinio diskonto palūkanomis, išskyrus lombardinį kreditą, kuris visose kredito įmonėse laikomas brangesniu kreditu. Lombardinis kreditas pabranginamas ne vien pačiam bankui tos rūšies paskolomis sudaromų didesnių išlaidų sumetimais, bet ir grynai visuomeniniais išskaičiavimais. Lombardiniais kreditais dažniausiai naudojasi spekuliantai, belaukdami įkeistų vertybių kainos pakilimo, todėl brangesnės palūkanos turi ne tik pasunkinti pačią spekuliaciją, bet ir priversti spekuliantą paleisti greičiau į rinką įkeistas prekes ir tuo būdu neleisti jam dirbtinai pabranginti gyvenimo.

---

[321] Šiuo reikalu įdomių žinių teikia kiekvienas Lietuvos Banko biuletenis. To biuletenio Nr. 45 duomenimis, vienas notų bankas nekeitė diskonto procento 7 metus, du — 6 metus; vienas — 5 metus ir du — 4 metus.

[322] Jei diskonto procentas stovi aukščiau procentinių popierių palūkanų, tai pelningiau yra vekselius diskontuoti, negu pirkti procentinius popierius, priešingai vyksta, kai diskonto procentas nusileidžia žemiau procentinių popierių palūkanų. Procentinių popierių paklausai žymia dalimi priklauso nuo diskonto procento.

Aptikrinimai, kurių reikalauja notų bankai savo teikiamoms paskoloms, yra, galima pasakyti, beveik tie patys, kurių reikalauja ir depozitiniai bankai, išskyrus dividendinius popierius, kurių paprastai nepriima notų bankai[323]. Kai kurie notų bankai nelaiko tinkamu paskolų apdraudimu prekių[324], nors prekės savo esme nėra nė kiek blogesnis paskolų aptikrinimas, kaip prekybiniai vekseliai. Notų bankų imami paskoloms aptikrinti vekseliai principiškai turi turėti tuos pačius privalumus, kaip ir diskontuojamieji vekseliai, atseit, turi būti bankiniai, tačiau visų notų bankų valdybos rodo vekseliams, duodamiems paskolų aptikrinimui, didesnio nuolaidumo, juo labiau, kad paskutiniųjų metų įstatymai ir diskontuojamų vekselių privalumų reikalavimus palieka spręsti pačioms valdyboms[325]. Be diskonto politikos notų bankas gali vesti savo kredito politiką dar ir atviros rinkos politikos priemonėmis[326]. Diskonto politika ir atviros rinkos politika skiriasi viena nuo antros ne savo esme, bet tik priemonėmis ir tų priemonių skirtingu veikimu į pinigų bei kapitalų rinką. Atviros rinkos politika yra notų banko intervencija kredito rinkoje pakeisti tos rinkos turimus išteklius ir tuo pačiu padaryti reikiamos įtakos palūkanų dydžiui. Kai notų bankas mano, jog kraštui reikia padidinti kreditų sumą, tai jis pats gali išeiti į rinką ir ieškoti pirkti vekselius bei valstybės ar valstybės laiduotus procentinius popierius. Pirkdamas tokias pinigines vertybes, notų bankas paleidžia naujų pinigų į kredito rinką. Priešingai, notų bankas, parduodamas tokias pat vertybes atviroje rinkoje, sutraukia pas save laisvus kredito rinkos pinigus. Vesdamas savo diskonto politiką, notų bankas perka savo oficialiniu diskonto procentu tas pinigines vertybes, kurias jam pasiūlo klientai, varydamas atviros rinkos politiką, notų bankas pats ieško pirkti tų vertybių krašto rinkoje, pirkdamas jas ir tokia kaina, kuri gali žymiai skirtis nuo oficialinio diskonto procento.

Diskonto politika ir atviros rinkos politika yra dvi artimai

---

[323] Vengrijos notų bankas paskolų apdraudimui priima apskritai vertybinius popierius, kotiruojamus krašto biržose. 1935 m. įstatymas leidžia USA Federal Reserve bankams priimti iš savo narių bankų teikiamų paskolų apdraudimui tinkamas vertybes, vis vien kokia bebūtų tų vertybių kilmė bei teisinė forma.

[324] Federal Reserve bankai ir Pietų Afrikos Bankas.

[325] 1937 m. Belgijos Banko įstatymo pakeitimas. Anglijos Bankas šiuo atveju niekuomet nebuvo varžomas jokiais įstatymais.

[326] Angliškai „open market policy", vokiškai „offene Marktpolitik", prancūziškai „opérations sur le marché libre".

susietos notų banko kredito politikos priemonės, kurių antroji papildo pirmąją. Tos priemonės, kaip buvo paminėta, skiriasi savo veikimu į kredito rinką. Diskonto procentas tiesiogiai veikia notų banko paskolas, kurios papiginamos ar pabranginamos, ir tiktai per tas paskolas, atseit, netiesiogiai veikia kredito rinką. Priešingai, atviros rinkos politika veikia visai tiesiogiai pačią kredito rinką, didindama ar mažindama tos rinkos pinigų apyvartą. Be to, diskonto politika tiesiogiai veikia tą kredito rinkos sritį, kuri vadinama p i n i g ų r i n k a, tuo tarpu atviros rinkos politika svarbiausia tiesiogiai veikia antrą kredito rinkos sritį, k a p i t a l ų r i n k ą[327]. Pagaliau, diskonto politika, pabrangindama ar atpigindama pinigus, veikia krašto piniginius santykius su užsieniu, arba kitais žodžiais, veikia mokėjimų balansą, kai atviros rinkos politika, mažindama ar didindama krašto pinigų pasiūlus, pirmiausia veikia tik krašto palūkanų lygį.

Atviros rinkos politika prieš Didįjį karą buvo labai mažai vartojama notų bankų kredito politikos priemonė. Tą priemonę panaudodavo, ir tai, palyginti, labai neplačiu mastu, du notų bankai: Anglijos Bankas ir Belgijos Bankas. Anglijos bankas dažnai negaudavo savo patalpose tiek diskontuojamų vekselių, kiek norėdavo ir galėdavo priimti, tad tekdavo jam kreiptis į atvirą Londono rinką[328]. Kartais, matydamas, kad diskonto procento pakėlimas neveikia pinigų rinkos arba, šiaip norėdamas sumažinti pinigų rinkos gausumą, Anglijos Bankas mesdavo į rinką turimus savo portfelyje procentinius popierius. Belgijos Bankas, eidamas turtingo valstybės iždo kasininko pareigas, dažnai turėdavo savo kasose labai stambias to iždo sumas. Nenorėdamas laikyti tokių stambių sumų be darbo savo kasose, jis eidavo į krašto kredito rinką ir pirkdavo tenai krašto ir užsienio procentinius popierius bei vekselius. Kai iždas staiga pareikalaudavo stambesnių sumų, tai Belgijos Bankas mesdavo pirktas pinigines vertybes į laisvą krašto rinką[329].

Po Didžiojo karo, ypatingai tarp 1925 ir 1930 m., Anglijos Bankas eidavo į atvirą rinką, norėdamas neutralizuoti laikinių aukso judėjimų padarinius kredito rinkai: kai auksas dideliais

---

[327] Sakoma „svarbiausia", nes tais atvejais, kai atviroje rinkoje perkami vekseliai, ji gali veikti ir pinigų rinką.

[328] Anglijos depozitiniai bankai beveik visai neperdiskontuoja savo vekselių Anglijos Banke. Be to, ir patys depozitiniai bankai dažniausiai verčiasi jau billbrokerių diskontuotais vekseliais (Žr. plačiau I d. V sk. 1 §).

[329] Tenka spėti, kad iš senojo Belgijos Banko statuto pateko ir į Lietuvos Banko įstatymą 7 § 2 p., kur nurodoma, kaip Banko operacija, „vekselių, čekių, tratų, varantų ir kitokių komercinių operacijų pasižadėjimų diskontavimas, *pirkimas ir pardavimas*".

kiekiais suplaukdavo į Angliją, Bankas tuojau mesdavo į rinką vertybinius popierius; priešingai, kai auksas imdavo bėgti iš Anglijos, Bankas supirkinėdavo tuos popierius. Tas pats Bankas 1932 m., kai iždas rengėsi daryti karinių paskolų konversiją, supirko laisvoje rinkoje tokių paskolų lakštų už 20 mil. £ ir tuo būdu, sumažindamas tų lakštų rinkos apyvartą, žymiai palengvino iždui sėkmingai įvykdyti pačią konversiją.

Tačiau plačiausiu mastu atviros rinkos politika pokariniais laikais, ypatingai 1922, 1927, 1929, 1932 ir 1933 m. varė Federal Reserve bankai. Atviros rinkos politika Federal Reserve bankai mėgino kovoti, tiesa, ne visuomet sėkmingai, ne tik su monetiniais, bet ir apskritai su ekonominiais savo krašto negalavimais[330]. Paskutiniais laikais, be anglosaksų kraštų, didesniu ar mažesniu mastu pradėjo varyti atviros rinkos politiką ir Europos kontinento kraštai, ypatingai Vokietija, Prancūzija, Olandija ir Šveicarija.

Netenka abejoti, kad atviros rinkos politika gali sėkmingai veikti tose kredito rinkose, kurios turi gausius kapitalus ir yra mažiau priklausomos nuo notų bankų diskonto politikos. Tačiau tuose kraštuose, kurie turi menkai arba silpnai organizuotą kredito rinką, atviros rinkos politika negali duoti laukiamų rezultatų. Tokių kraštų notų bankai, norėdami papildyti arba sustiprinti savo diskonto politiką, turi imtis kreditų varžymo, restrikcijų bei kontingentavimo priemonių. Apskritai, atviros rinkos politika tam tikromis krašto ūkio sąlygomis gali būti svarbus ir kraštui naudingas notų banko rankose įrankis tvarkyti krašto pinigų apyvartą ir laikyti savo valiutos pastovumą, kol jis naudojamas tiesioginiams bei realiems notų bankų uždaviniams vykdyti. Kai atviros rinkos politika pradeda tarnauti grynai fiskaliniams tikslams, papildyti tuščias iždo kasas arba tokiems nerealiems siekimams, kaip įgyvendinti pastovias prekių kainas, ji pasidaro pačiam notų bankui kenksminga, visam kraštui žalinga nesąžiningos ar neprotingos notų bankų politikos priemonė[331].

Aukso bei devizų operacijos. Notų banko aukso bei devizų operacijų politika ne vienu atžvilgiu yra bendra, tačiau aiškumo sumetimais tenka atskirai nagrinėti aukso operacijų politiką ir devizų operacijų politiką.

---

[330] Kokiu mastu buvo varomos USA atviros rinkos operacijos, geriausiai parodo, kad 1932 m. per 100 dienų buvo supirkta valstybės popierių beveik už 1 milijardą $.

[331] Plačiau apie atviros rinkos politiką žr. puikų Dr. Dz. Budrio straipsnį „Ekonomikoje" 1939 m. Nr. 1. Iš to straipsnio ir autorius yra paėmęs ne vieną mintį.

Notų banko aukso politika yra artimai susieta su jo diskonto politika. Artimi aukso ir diskonto politikos saitai ypatingai ryškiai pasirodo laisvoje tarptautinėje kreditų rinkoje, kurios nepančioja aukštos muitų sienos ir griežti devizų varžtai. Tačiau vis vien kokia bebūtų krašto ūkio politika, vis vien kurios rūšies aukso valiutą turėtų kraštas, vis dėlto tarptautinės prekybos saldus galų gale tenka padengti auksu. Tad ir kiekvieno krašto notų bankas, kuris dalyvauja tarptautinėje prekyboje, turi vesti tokią diskonto politiką, kuri ne mažintų, bet didintų krašto aukso atsargas. Jei dėl pačios aukso atsargos kūrimo nekyla didesnių ginčų, tai dar ir šiandieną nėra galutinai išspręstas klausimas, kaip turi būti ta krašto aukso atsarga tvarkoma. Šiuo klausimu yra dvi teorijos: 1) aukso cirkuliacijos teorija ir 2) aukso koncentracijos teorija. Naujosios, Didžiojo karo sukurtos, sąlygos padėjo gyvenime įsigalėti aukso koncentracijos teorijai, bet principiškai neišsprendė tų dviejų teorijų ginčo, ir todėl paliko ateičiai, kai pasikeis gyvenimo sąlygos, atviras duris ir cirkuliacijos teorijai.

Aukso cirkuliacijos šalininkai norėtų, kad krašto pinigų apyvartą sudarytų notos ir aukso monetos, nes vienų notų apyvarta esąs nuolatinis infliacijos pavojus. Be to, nurodoma, kad karo metu krašto ar užsienio notų bankuose sukoncentruotas auksas lengvai gali pasidaryti karo grobiu, kai auksas, pasklidęs po kraštą monetų pavidalu, lengvai gali pasislėpti nuo okupantų akių. Pagaliau, sako cirkuliacijos šalininkai, tezaurizuotos monetos palengvina žmonėms išgyventi sunkius militarinius, politinius ar ekonominius krašto sukrėtimus[332]. Tiesa, tezaurizavimas esąs negeistinas dalykas, tačiau tezaurizuoti palinkimas tiek giliai glūdįs žmonių sielose, kad jis pasidaręs nebenugalimu dalyku. Jei draudžiama tezaurizuoti vienus dalktus, tai žmonės tuojau metasi tezaurizuoti kitus daiktus. Kai nėra aukso monetų, žmonės gaudo ir slepia brangiųjų metalų lydinius bei dirbinius, užsienių notas arba laiko savo santaupas užsienio bankuose. Kai kontroliuojamoji valiuta užkerta ir šiuos tezaurizavimo kelius, tai žmonės ima supirkinėti įvairius vertingesnius, nors jiems ir visai nereikalingus, daiktus ir juos laikyti „juodajai dienai".

Aukso koncentracijos teorija savo esme yra pagrįsta Dovydo Ricardo doktrinomis. Ricardo manė, kad ta valiuta yra pilnai tobula, kuri turi pastovią vertę ir kurios įgyvendinimas

[332] Ta proga nurodoma, kad prancūzai, palyginti, lengvai išgyvenę visus savo Didžiosios Revoliucijos sunkumus labiausiai dėl to, kad dar Revoliucijos išvakarėse kraštas turėjęs 2½ milijardų livrų monetinę apyvartą.

bei veikimas pigiausiai atsieina. Tokia valiuta — tai aukso gabalų valiuta, kuri, nors dar XIX pradžioje Ricardo siūlyta, įsigalėjo tik Didžiojo karo griuvėsiuose. Visos mūsų dienų laisvosios ir kontroliuojamosios valiutos savo esme yra aukso gabalų valiutos. Netenka abejoti, kad aukso gabalų valiutoje tikslingiausiai įgyvendinama aukso koncentracijos teorija. Tos rūšies koncentracijai pateisinti nurodoma: 1) tikslingai visa krašto monetinė atsarga sutraukiama į notų banko sandėlius, nes ne kas kitas, kaip tik notų bankas turi auksu išlyginti mokamojo balanso saldus; 2) kai notų vertė pradeda svyruoti, notų bankas savo auksu turi įsikišti rinkoje ir sustabdyti notų vertės smukimą; 3) notų bankas, turėdamas pas save visą krašto monetinio aukso atsargą, lengviau galės sunkiomis valandomis sušelpti paskolomis ir vyriausybę. Be to, aukso centralizacijos šalininkai, gal ir ne visai be pagrindo, pastebi, kad tų kraštų gyventojai, kur eina vienos notos, taip su tomis notomis apsipranta ir tomis notomis bet kuriuo metu daugiau pasitiki, negu tų kraštų gyventojai, kur be notų eina dar ir aukso monetos. Pagaliau, sako aukso koncentracijos šalininkai, sunkesniais krašto gyvenimo laikais notų bankas yra visuomet reikalingas didesnės aukso atsargos, kurią vargu tuomet pajėgs sudaryti, jei nebus jos sukūręs ramaus gyvenimo laikais. Atrodo, kad bent mūsų gyvenimo sąlygose koncentracijos teorijos rodomas kelias tėra vienintelis galimas kelias.

Aukso atsarga gali būti kuriama dviem būdais: gaminama krašte arba gaunama iš užsienio. Tie kraštai, kurie neturi aukso kasyklų, sutraukia pas save užsieninį auksą aktyvaus mokėjimų balanso priemonėmis[333]. Notų bankas, kurio galutinis tikslas yra krašto gerovė, turi stiprinti tuos visus veiksnius, kurie aktyvina mokėjimų balansą. Mokėjimų balanso pagrindas, ypatingai neturtingesnėse šalyse, yra prekybinis balansas, tat ir notų bankas, vesdamas savo diskonto politiką, ypatingu atsidėjimu turi susirūpinti prekybinio balanso suaktyvinimu. Tiesa, netrūksta, ypač paskutiniaisiais laikais, ekonomistų, kurie grynosios ekonomikos plotmėje neigia šiuo atveju lemiamą prekybinio balanso reikšmę, tačiau, atrodo, kad reiktų sutikti, jog bent neturtingesniųjų kraštų aukso atsarga ir prekybinis balansas turi labai tamprius saitus. Jei tie saitai kartais teorijoje ir ginčijami, tai gyvenime juos įrodo aukso atsargos kitėjimų ir prekybinio balanso svyravimų kreivosios, kurios eina viena su kita beveik visai lygiagrečiai. Tad pilnai suprantama, kodėl visų neturtingesniųjų kraštų notų bankai

[333] Monetinę mokėjimų balanso reikšmę žr. mano „Piniguose", 312—13 psl.

taip uoliai remia visas vyriausybės ir privatinių asmenų pastangas, kuriomis gali būti pakeltas krašto gaminių išvežimas.

Be rimtų, grynai ekonominio pobūdžio priemonių, kurios, pakeldamos prekių eksportą, pritraukia į kraštą auksą, notų bankai kartais griebiasi daugiau ar mažiau dirbtinių priemonių ar tai auksui į kraštą prisivilioti, ar tai jau atėjusį sulaikyti krašte. Norėdami prisivilioti auksą, notų bankai, 1) kurių notų vertė jau yra nusmukusi, moka už įvežamąjį auksą brangesnę kainą, negu šiaip leidžia mokėti pinigų vertės biržos kursas. Tokiais atvejais bankas jau iš anksto žino, kad jo notų vertė netolimoje ateityje turės dar labiau nusmukti, o tuomet ir notomis permokėtas auksas vis bus dar pirktas pigia kaina; 2) sudaro didesnius užsienio devizų pasiūlus, numuša jų kursą ir tuo būdu pakelia aukštąjį savosios valiutos punktą[334]; 3) nupirkto aukso negabena į savo kraštą, bet palieka gulėti užsienyje ir tokiu būdu sutaupo aukso važmos, draudimo bei įpakavimo išlaidas[335]; 4) duoda aukso importininkams kreditus pigesnėmis palūkanomis; 5) rūpinasi, kad būtų sumažinti auksui įvežti geležinkelių tarifai.

Be tų priemonių, kuriomis auksas prisiviliojamas, dar turima įvairių priemonių pasunkinti aukso iš krašto išvežimą. Tuo tikslu notų bankai: 1) nustato skirtingas aukso pirkimo ir pardavimo kainas, atseit, pigiau moka už perkamą auksą, negu reikalauja už parduodamą; 2) reikalauja jau diena anksčiau įnešti į banką perkamojo aukso kainą[336]; 3) parduoda auksinius lydinius tik tokio mišinio, kurio kaip tik neima notų bankas to krašto, kur auksas vežamas[337]; 4) stengiasi įvairiais būdais

---

[334] Aukso punktai bei jų veikimas, žr. II d. II sk. 1 §.

[335] Šia proga tenka priminti notų banko aukso atsargos laikymo rizikos paskirstymo svarbą. Mažesniųjų kraštų notų bankų auksas žymiausia dalimi laikomas užsieniuose. Auksui laikyti pasirenkami ne tik kiek galima saugesni kraštai, bet ir drauge tokie kraštai, su kuriais turima artimesnių ekonominių, finansinių ar politinių ryšių. Dažnai rizikai paskirstyti auksas laikomas keliose šalyse.

[336] Taip daro Prancūzijos Bankas.

[337] 1930 m. Anglijos Bankas, kad sustabdytų aukso plaukimą į Prancūziją, pradėjo pardavinėti tik savo standartinį auksą, kuris turi $^{11}/_{12}$ dalių, arba $0{,}916^{2}/_{3}$ gryno aukso, tuo tarpu Prancūzijos Bankas tepriima lydinius beveik gryno aukso, būtent, 0,995%. Tokiomis sąlygomis spekuliantai arbitražininkai turėdavo Londone pertirpdyti ir išvalyti pirktąjį auksą. Auksas bėgo tuomet iš Anglijos taip smarkiai, kad aukso valymo įmonės dirbo dieną ir naktį, ir todėl aukso rafinavimo kainos pakilo. (Rafinavimas, iš pranc. raffiner, duoti daugiau grynumo). Be rafinavimo išlaidų, spekuliantas netekdavo ir savo sumokėtų už auksą pinigų palūkanų už tą visą laiką, kol auksas guli rafinavimo įmonėje. Deja, tokios Anglijos Banko politikos padariniai buvo visai kiti, negu laukė patsai Anglijos Bankas. Auksas visai

praplatinti aukso punktų tarpą[338]. Žinoma, tos visos priemonės prisivilioti ar sulaikyti krašte auksą, vis vien kokio pobūdžio jos bebūtų, nebetenka visos savo reikšmės, kai krašte įgyvendinama kontroliuojamoji valiuta. Tokioje pinigų sistemoje krašto aukso atsargą gina nebe kurios nors monetinės ar apskritai ekonominės priemonės, bet valstybinio aparato galia.

Tuoj po Didžiojo karo, ypatingai nuo 1922 m. tarptautinės ekonominės Genujos konferencijos laikų, šalia aukso atsargos įgauna didelės reikšmės ir devizų politika. Devizų politikos objektą sudaro užsienio valiutos pirkimas ir pardavimas ir savosios valiutos pirkimas ar pardavimas užsienyje. Tikslingai, sumaniai vedama devizų politika tai, palyginti, svarbus diskonto politikos papildymas. Devizų politika gali padėti notų bankui tam tikrais atvejais laikyti diskonto procentą pastoviu. Kai pinigų vertė rodo tendencijos kristi, ne visuomet jau būtinai reikia kelti diskonto procentą, kartais gali užtekti mesti tuojau užsienio devizas į rinką ir tuo būdu pakelti savųjų devizų paklausus[339]. Taip yra dar prieškariniais laikais nekartą darę Belgijos, Šveicarijos, Austro-Vengrijos ir Vokietijos notų bankai.

Be diskonto politikos papildymo devizos turi dar ir kitą vaidmenį. Devizos yra tinkama mokėjimo priemonė užsieniui, kuri vartojama ypatingai tais atvejais, kai mokėjimai nėra labai jau stambūs. Savo devizas notų bankai laiko ne užsienio notomis, bet depozitais užsienio bankuose. Tie depozitai laikomi

---

nenustojo plaukęs į Prancūziją, bet tik pakilo prancūzų franko kaina, palyginus su svaru, atseit, frankais mažiau bemokėta už auksą ir tuo pačiu, žinoma, už auksu pagrįstą svarą. Bankininkų kalba tektų pasakyti: franko aukštesnysis aukso punktas pakilo į viršų. Anglijos Bankas, nenorėdamas viešai prisipažinti pasirinkęs auksui apsaugoti netinkamą priemonę, užsispyręs laikėsi savo nusistatymo, kol Prancūzijos Bankas, norėdamas padėti Anglijos Bankui išeiti iš keblios padėties, sutiko pirkti ir anglų standartinį auksą.

[338] Tarptautinių Atsiskaitymų Bankas buvo sumanęs įvykdyti tarptautinį aukso klyringą. Jei tas sumanymas būtų pavykęs, tai visi mokėjimai auksu vieno krašto kitam kraštui būtų buvę vykdomi paprastu perrašymu nuo vieno notų banko aukso sąskaitos į kito notų banko sąskaitą. Jei tas sumanymas neįsigyveno, tai ne vien dėl to, kad nepasitikėta TAB, bet ir dėl to, kad notų bankai neturėjo jokio išskaičiavimo sustumti perdaug arti aukso punktus, arba, kitais žodžiais, pašalinti visas aukso įpakavimo, važmos, draudimo ir vežimo metu palūkanų netekimo išlaidas. Tokia padėtis turėtų atpiginti auksu mokėjimą, ir todėl toks auksu mokėjimas galėtų būti dažniau reikalaujamas. To kaip tik ir nenorėjo notų bankai, bijodami pavojaus nebetekti savo aukso.

[339] Kraštas, kurio devizos buvo mestos į rinką, jei nori laikyti savo pinigus pastovios vertės, turi tas devizas išpirkti, mokėdamas už devizas metusio į rinką krašto pinigais. Jei jis tokių pinigų neturi, tai turi įsigyti. Pirkdamas tokius pinigus, pakelia jų paklausus ir, žinoma, tuo pačiu jų vertę.

ne pelno sumetimais, bet mokėjimų tarpininkavimo reikalams. Kadangi tiems depozitams neturi lemiamos reikšmės pelnas, tai ir tų depozitų pasaulio rinkoje judėjimas eina kitais, negu visų kitų kapitalų judėjimas, keliais. Todėl tokių depozitų nevilioja į kraštą palūkanų pakėlimas ir neišbaido iš krašto palūkanų sumažinimas. Tie depozitai dažniausiai eina politinio ar ekonominio tautų bendradarbiavimo keliais.

Depozitai ir mokėjimams tarpininkavimas. Notų bankai laiko valstybės iždo ir kitų viešosios teisės organizacijų, kredito įmonių ir kitų privatinių ūkių depozitus. Tiesa, esama bankų teoretikų, kurie mano, kad notų bankai turi priiminėti depozitus tik valstybės iždo bei kitų viešosios teisės organizacijų ir kredito įmonių. Šiaip jau kitų privatinių ūkių depozitai esanti notų bankui ne tik nereikalinga, bet ir kenksminga našta. Tie privatiniai ūkiai bet kurio sukrėtimo metu puola banką, reikalauja grąžinti depozitus ir tuo būdu kaip tik netinkamu laiku didina notų apyvartą.

Žiūrint į depozitų notų bankui reikalingumą, tektų pasakyti, kad notų bankui depozitai apskritai nėra reikalingi, nes jis verčiasi ne svetimais depozitais, bet savo leidžiamomis notomis. Tačiau jei notų bankas neimtų jokių depozitų, jis negalėtų atlikti savo pagrindinių uždavinių — „tvarkyti pinigų apyvartą ir lengvinti pinigų išmokėjimą". Jei jis neimtų tik privatinių ūkių depozitų, tai jis pasunkintų sau minėtų uždavinių vykdymą. Kas liečia privatinių depozitų kenksmingumą notų bankui, tai, tam tikrais atvejais, tie depozitai gali būti notų bankui lygiai kenksmingi, vis vien kur jie būtų: notų banke ar kitose kredito įmonėse. Kai depozitininkai puola kredito įmones ir reikalauja savo depozitų, kredito įmonės bėga su vekselių portfeliais į notų banką ir prašo notų. Kur tie, tariamai neramūs, privatiniai ūkiai belaikytų savo santaupas ar apskritai savo laisvas lėšas: notų banke ar kitose kredito įmonėse, notų bankui bet kurių sukrėtimų metu visuomet rezultatas bus tas pats. Gyvenime vien tik USA Federal Reserve bankai nepriiminėja privatinių ūkių depozitų.

Svarbesnis, negu privatinių depozitų reikalas, yra palūkanų mokėjimo už depozitus klausimas. Visi notų bankai nemoka jokių palūkanų už einamąsias sąskaitas, atsiteisdami tų sąskaitų valdytojams neapmokamomis žiro operacijomis bei perlaidomis savo skyrių tinklo ribose. Tik keli notų bankai[340] moka palūkanas už einamąsias sąskaitas, tačiau ne visiems savo klientams,

[340] Graikijos ir Italijos notų bankai.

bet tik kredito įmonėms, norėdami jas paskatinti laikyti didesnes pinigų atsargas.

Sunkiau išsprendžiamas klausimas, ar notų bankas turi mokėti palūkanas už termininius indėlius?[341]. Estijos Bankui, Pietų Afrikos Bankui ir Reichsbankui jau patys tų bankų įstatymai draudžia mokėti palūkanas už indėlius. Anglijos Bankas faktiškai nemoka jokių palūkanų už krašto indėlius. Jo pėdomis seka daugelis notų bankų. Tokia notų bankų politika pateisinama dviem rimtais sumetimais. Pirmiausia notų bankas verčiasi ne depozitais, bet savo notomis, tuo tarpu visos kitos kredito įmonės, išskyrus ipotekinius bankus, verčiasi kaip tik depozitais. Notų bankas, kaip pati saugiausia pinigams padėti vieta, mokėdamas už indėlius palūkanas, atitrauktų labai žymią depozitų dalį iš kitų kreditinių įmonių. Tokia notų bankų konkurencija turėtų žymiai susilpninti krašto kreditines įmones. Silpnos, pakrikusios kreditinės įmonės yra ir pačiam notų bankui sunki, dažnai pavojinga našta. Ilgų metų patyrimas rodo, kad vienos stambios kredito įmonės žlugimas sukelia nepasitikėjimą ir kitomis kredito įmonėmis, jų tarpe dažnai ir pačiu notų banku bei jo leidžiamomis notomis. Visų krašto bankų interesų solidarumas ir tikslingas jų darbo pasidalinimas — tai tie šulai, kuriais laikosi sėkmingas mūsų dienų kreditinių įmonių veikimas.

Be to, kai notų bankas moka palūkanas už indėlius, jo išlaidos turi padidėti. Padidėjus išlaidoms, reikia rūpintis pakelti pelnus. Besirūpindamas daugiau pelnyti, notų bankas lengvai gali prasilenkti su savo visuomeniniais uždaviniais. Apskritai, pelnas notų bankui turi būti antraeilis dalykas, kuris, bevykdant visuomeninius notų bankų uždavinius, papildomai, tartum savaime, ateina. Kai notų bankui teks apmokėti, be kitų neišvengiamų išlaidų, dar ir laisvai prisiimtas indėlių palūkanas, tai pelno ieškojimas lengvai gali jam pasidaryti tikrai pirmaeiliu dalyku. Tačiau notų bankai savo tarpe vieni kitiems atskirais susitarimais dažniausiai moka už indėlius palūkanas. Toks palūkanų mokėjimas svetimo krašto notų bankui gali palengvinti privilioti į kraštą užsienio kapitalus, kas tam tikrose sąlygose gali visai teigiamai veikti krašto ūkio raidą. Be depozitų ėmimo, kai kurie notų bankai dar ima saugoti ir tvarkyti pinigines vertybes ir verčiasi seifų nuomojimu.

Savo turimais depozitais notų bankai tarpininkauja mokėjimams krašte ir tuo būdu vykdo jiems užkrautą prievolę —

---

[341] Neterminiai indėliai tam tikru atžvilgiu prilygsta einamosioms sąskaitoms.

lengvinti pinigų išmokėjimą. Tą savo prievolę atlieka notų bankai visai tokiomis pat bankinės technikos priemonėmis, kaip ir depozitiniai bankai[342]. Jei yra šiuo atveju koks skirtumas, tai nebent tas, kad notų bankas, nemokėdamas už einamąsias sąskaitas palūkanų, daro nemokamai savo nuolatiniams klientams žiro operacijas bei perlaidas tarp visų savo skyrių. Nuolatiniais klientais laikomi tokie asmens ar firmos, kurie pastoviai turi banko einamojoje sąskaitoje bent tam tikrą minimalinę sumą. Savo skubiai ir gerai veikiančiu žiro atsiskaitymo mechanizmu yra pagarsėjęs Reichsbankas. Nepalyginti, mažiau yra išvystęs žiro operacijas Anglijos Bankas, ir tai ne vien dėl to, kad Anglijos Bankas turi maža skyrių, bet ir dėl to, kad Anglijos Banko žiro operacijas pilnai atstoja clearingshouse'ų veikimas. Prancūzijos Bankas irgi nėra tinkamai išplėtojęs žiro operacijų, kaip sakoma, dėl to, kad Prancūzijoje esanti stambi gyvų pinigų apyvarta, ir prancūzas nejaučiąs didelio reikalo naudotis mokėjimo priemonėmis be gyvų pinigų. USA, tik įsikūrus Federal Reserve bankams, ėmė platesniu mastu vystyti žiro operacijas.

Pagrindinio ir atsarginio kapitalo naudojimas. Pagrindinio ir atsarginio kapitalų vaidmuo notų bankuose yra bent kiek kitokios rūšies, negu visose kitose kreditinėse įmonėse. Šiaip, kredito įmonėse pagrindinis ir atsarginis kapitalai, kurie drauge sudaro banko nuosavus kapitalus, yra ne tik papildomas visų skolos pasižadėjimų aptikrinimas, bet ir dalinai pats apyvartos kapitalas. Notų bankams, kurių svarbiausi skolos pasižadėjimai yra stambiomis sumomis paleistosios notos, vargu ar gali ką padėti tas notas aptikrinti, palyginti, nedideli nuosavi kapitalai. Pagaliau, notų bankams nuosavi kapitalai negali turėti didesnės reikšmės ir kaip apyvartos kapitalai, nes notų bankai verčiasi ne žmonių depozitais ir ne savo kapitalais, bet savo leidžiamomis notomis. Tų notų negali pritrūkti notų bankui[343]. Jis visuomet gali jų paleisti tiek, kiek to reikalauja realieji, prekių pasiūlais pagrįsti krašto pinigų paklausai. Svarbiausias notų banko pasižadėjimų, atseit, paleistųjų notų aptikrinimas yra ne nuosavi banko kapitalai, bet jo aukso atsarga ir jo vekselių portfelis.

---

[342] Žr. II d. II sk. 1 §.

[343] Gal galėtų notų pritrūkti ta prasme, kad gali išsekti spausdintų piniginių ženklų atsarga notų banko sandėliuose. Normaliose sąlygose neįmanomas dalykas, kad taip staiga pašoktų realūs pinigų paklausai, kad notų bankui pritrūktų vienu kartu visų rūšių notų. Jei, pagaliau, taip ir atsitiktų, kas būtų nedovanotinas notų bankų vadovybės apsileidimas, tai ir tokiu atveju notų bankas laikinai gali paleisti bet kuriuos provizorinius piniginius ženklus.

Jei notų banko nuosavi kapitalai, piniginio kapitalo pavidalu, eina komercines banko operacijas, tai jų pačių likimas pirmiausia priklauso nuo notų vertės likimo. Jei notų vertė imtų smukti, tuojau pradėtų tirpti ir patys piniginiai notų banko kapitalai. Tuo būdu nuosavi notų banko kapitalai negali aptikrinti stambiausią jo skolos pasižadėjimą — paleistąsias notas. Todėl ir pati visuomenė, jei kada susirūpina notų banko likimu, kreipia visą savo dėmesį ne į banko nuosavus kapitalus, bet į paleistųjų notų aptikrinimą. Tiesa, nuosavais kapitalais notų bankas gali sąskaitybos atžvilgiu išlyginti turimus komercinių operacijų nuostolius, tačiau jau pačiais notų bankų įstatymais tos operacijos taip yra sutvarkytos, kad rūpestingai, sąžiningai bei sumaniai vedamo notų banko pasitaikantieji nuostoliai beveik visuomet gali būti padengiami iš metinio banko pelno, visai nepaliečiant nuosavų banko kapitalų. Jei, pagaliau, kada, išimtinais atsitikimais, notų bankas turi pakelti ypatingai stambius nuostolius, kaip, pvz., 1931 m. smukdamas anglų svaras sudarė kai kuriems notų bankams, tai tokiais atvejais nedaug ką bepadeda ir nuosavi banko kapitalai.

Notų bankui, kuris vis verčiasi savo leidžiamomis notomis, ir patsai nuosavas kapitalas nėra jau taip labai reikalingas dalykas. Juk patsai Anglijos Bankas paskolina visą savo pagrindinį kapitalą (14 553 000 £) Anglijos iždui. Tas pats Anglijos Bankas nekuria ir jokio viešo atsarginio kapitalo. Prancūzijos Bankas tebeturi tą patį $182^1/_2$ mil. frs kapitalą, nors tas frankas trylika kartų pasidarė mažesnis. Apskritai, visų notų bankų nuosavi kapitalai, palyginus su jų paleistomis notomis ir jų daromomis operacijomis, yra labai nedideli. Maži pagrindiniai kapitalai palengvina notų bankams vykdyti visuomeninius uždavinius, nes nėra reikalo vaikytis stambių pelnų, kad duotų akcininkams didelį dividendą. Turimus nuosavus kapitalus notų bankai dažniausiai investuoja į savo reikalams naudojamus trobesius ir tų trobesių įrengimus. Dėdamas savo kapitalus į sau reikalingus kilnojamus ir nekilnojamus turtus, notų bankas dar visai nemažina krašto pinigų apyvartos, priešingai, jei išleistieji tiems reikalams pinigai pasilieka krašte, tai notų bankas, investuodamas savo kapitalus, dar didina notų apyvartą. Dar daugiau, notų bankas, investuodamas savo kapitalus į kilnojamus ir nekilnojamus turtus, nemažina savo ūkinio pajėgumo, nesiaurina net ir ateities notų emisijos, nes jei tik padidėja rinkoje prekių pasiūlai, arba ekonomistų kalba, jei tik padidėja realinės tautos pajamos, notų bankas, nieko nelaukdamas, gali tuojau paleisti savo spausdintas notas.

Notų bankui ne tiek svarbos turi pati kapitalų investacija,

kiek to investuoto kapitalo amortizacija. Bankas turi iš savo kasmetinio pelno išlyginti investuoto kapitalo susidėvėjimą. Tas galėjimas kasmet atitinkama pelno dalimi amortizuoti investuotas sumas ir sudaro kiekvienos bankinės investacijos ribas. Bankas gali įsigyti tiek turtų, kiek pajėgs savo kasmetiniu pelnu amortizuoti. Paprastai, notų bankai stambesnėmis sumomis amortizuoja investuotas lėšas, negu kad reikalauja įsigytų daiktų susidėvėjimas. Tuo būdu reali banko turtų vertė dažnai yra kur kas didesnė, negu parodomoji banko balanso kaina. Žinoma, kaip bet kuris kitas notų bankų žygis, taip lygiai ir kiekviena investacija turi būti tikslinga, pačiam bankui reikalinga ir plačiajai visuomenei naudinga. Tais sumetimais notų bankui leidžiama įsigyti nekilnojamų turtų tik savo reikalams ir tai dar tik atitinkamo valstybės organo sutikimu.

Notų bankas iš savo metinio pelno ne tik išlygina savo turtų susidėvėjimą, bet ir visus turimus nuostolius bei abejotinas skolas. Notų bankas neturi gailėtis savo metinio pelno lėšų ir tuo ar kitu būdu nuskirti jų dalį numatomiems, spėjamiems ar galimiems ateities nuostoliams išlyginti[344]. Tokios ateities reikalams atidėtos sumos pasilieka banke, didina banko aktyvų vertę ir dirba krašto gerovei naudingą darbą.

Atskaitęs visas išlaidas, kilnojamo ir nekilnojamo turto amortizavimą, nuostolius ir abejotinas skolas, notų bankas deda į atsarginį kapitalą 10% grynojo pelno. Iš atsarginio kapitalo išlyginami tokie banko nuostoliai, kuriems išlyginti neužtektų grynojo metinio pelno sumos. Atsarginio kapitalo dydis, paprastai, ribojamas. Pasiekęs nustatytos normos, atsarginis kapitalas nebedidinamas, tačiau jei jis panaudojamas nuostoliams išlyginti, tai vėl turi būti atstatomas iki normos. Atsarginio kapitalo dydis, paprastai, nustatomas ligi pusės pagrindinio kapitalo. Atrodo, kad būtų geriau rikiuoti atsarginio kapitalo didumą ne pagal pagrindinį kapitalą, bet pagal paleistųjų notų sumą.

5. NOTŲ BANKAI IR EKONOMINĖS KRIZĖS

Svarbus ir normaliais laikais notų bankų vaidmuo tautos ūkio gyvenime įgyja dar didesnio svarumo sunkesnio ūkinio sukrėtimo bei aštresnės, ilgiau užsitęsusios ūkinės krizės metu. Pirmiausia, bet kurio staiga įvykusio visuomeninio gyvenimo

[344] Paprastai, tokios sumos nurašomos nuo pelno abejotinų skolų sąskaiton. Kurias skolas tenka laikyti abejotinomis, sprendžia valdomieji notų banko organai. Pati abejotinų skolų sąvoka gali būti plačiau ir siauriau aiškinama.

sukrėtimo metu, kai visi depozitininkai puola bankus, reikalaudami savo pinigų, depozitiniai bankai ieško pagalbos bei paramos notų banke. Tokiais atvejais ir tie depozitiniai bankai, kurie turi visai sveikus aktyvus, jokiu būdu negali pajėgti tų aktyvų greitai realizuoti ir gautais pinigais patenkinti visus savo depozitininkus. Vienu laiku neįmanoma išreikalauti visų skolų, vienu laiku negalima parduoti visų vertybinių popierių. Kiekvienas vekselis skyrium gali būti geras, tokių gerų vekselių visas vieno banko portfelis bus jau nebe taip geras, o visų krašto bankų visi gerų vekselių portfeliai, kai jie, nebeduodant naujų paskolų, pristatomi išpirkti, pasidaro tikrai blogi. Tas pats yra ir su visais kitais vertybiniais popieriais; ir jie, vienu kartu drauge mesti į rinką, visuomet pasidaro blogi.

Kasdieninėmis gyvenimo sąlygomis depozitiniai bankai yra rizikos ir nuostolių buferiai notų bankams; ūkinių ar politinių sukrėtimų metu, priešingai, notų bankai pasidaro nuostolių ir katastrofos atrama depozitiniams bankams. Savaime kyla klausimas, kokio stiprumo yra ta notų banko teikiama atrama, koks yra notų banko krizės metu pajėgumas. Neabejotina, kad notų bankas gali visuomet gelbėti vieną ar kelius depozitinius bankus, kurie bus atsidūrę sunkioje padėtyje, žinoma, tik viena sąlyga, kad tų bankų aktyvai būtų tvarkoje, tačiau joks krašto notų bankas nepajėgs vienu laiku gelbėti visų, nors ir tvarkingiausių viso krašto depozitinių bankų, kai juos vienu laiku užpuls jų depozitininkai, reikalaudami grąžinti padėtus pinigus[345]. Kai atsiduria pavojuje vienas kitas bankas, tai notų bankai stengiasi lokalizuoti pavojų ir neleisti išsiplėsti runui į kitas krašto kreditines įmones. Jei kartais nebėra vilties kurį nors banką sanuoti dėl to, kad jo aktyvai pasirodė sutręšę, tai notų bankai rūpinasi padėti tokiam bankui lengvai, pamažu mirti. Kaip akmuo, staiga mestas į tvenkinį, sukelia vandens ratus, kurie pereina per visą tvenkinį, taip ir staiga žlugdamas stambesnis bankas sujudina kur kas platesnius visuomenės sluoksnius, negu siekia jo paties klientų ratas. Todėl ne tik patiems bankams, bet ir pačiai visuomenei yra labai naudingas dalykas kiek galima vengti staigių krašto bankinės sistemos sukrėtimų.

---

[345] Lietuvoje 1939.VII.1 Kauno bankuose, Taup. Valst. Kasose ir 310 smulkiojo kredito draugijų buvo 225,87 mil. lt, kai tuo pačiu metu apyvartoje pinigų (atseit, notų ir monetų) buvo tiktai 186,96 mil. lt (LBB, Nr. 45). Tokia maždaug suma, tenka spėti, buvo reikalinga normaliam krašto gyvenimui. Kas dabar pasidarytų, jei staiga būtų pareikalauti 225,87 mil. lt depozitų? Lietuvos Bankas, jei norėtų gelbėti visas mūsų kredito įmones, turėtų staiga išmesti virš 200 mil. lt. Kokia bebūtų tuomet paties lito pirkimo galia ir kokius sukrėtimus turėtų tuomet išgyventi mūsų kraštas?

Kai staigūs, smarkūs sukrėtimai paliečia visas krašto kreditines įmones, patsai vienas notų bankas nieko nebegali padėti. Tokiais atvejais kredito įmonėms turi ateiti į pagalbą pati valstybė, kuri laiduoja sudėtų bankuose depozitų išmokėjimą ir paskelbia visų mokėjimų moratoriumą. Valstybė, laiduodama visų krizės paliestų bankų depozitų išmokėjimą, neskirsto bankų į geresnius ir blogesnius. Jei tokie suskirstymai būtų daromi, atseit, jei vienų depozitai būtų laiduojami, kitų tik dalinai arba net visai nelaiduojami, tai tie visi blogiau įvertinami bankai tikrai jau žūtų ir žūdami lengvai galėtų patraukti į karstą ir stipresniuosius bankus.

Patsai notų bankas ir didžiausių sukrėtimų metu nepasiduoda panikai, bet daro visas savo operacijas ta pačia tvarka, kaip ir bet kuriais kitais normaliais laikais. Notų banko vadovybė juo didesniu pasisekimu galės dirbti krizės metu, juo geriau bus iš anksto pažinusi savo krašto kredito, prekybos ir pramonės įmonių stovį, juo geriau nusivoks vertybinių popierių reikaluose, juo nuodugniau bus pažinusi pinigų apyvartos ir kapitalų judėjimo dėsnius. Todėl kiekvienas notų bankas ne tik turi turėti rimtai pastatytą studijų bei informacijų skyrių, bet ir patsai nesibijoti eiti į patį ekonominio gyvenimo sūkurį. Tais sumetimais paskutiniaisiais laikais ir pradėta siūlyti pavesti notų bankui visų kreditinių įmonių priežiūrą. Tuo keliu daugiau ar mažiau ir faktiškai jau yra nuėję keli kraštai[346]. Notų bankas, ir įėjęs į ekonominio gyvenimo sūkurį, vis dėlto vengia patsai per daug su tuo gyvenimu susirišti, nes kitaip visi ūkio sukrėtimai tiesiogiai veiktų patį notų banką ir varžytų jo rankas bankų gelbėjimo darbe.

Notų banko pajėgumas krizės metu juo yra didesnis, juo žmonės labiau pasitiki savo notų banko pinigais. Jei žmonės, atsiėmę depozitus notomis, nesikrato tų notų, tai notų bankas, išmesdamas ir didesnes notų sumas už bankų sunešamus vekselius, gali nesibijoti nei infliacijos padarinių, nei savo aukso sandėlių ištuštėjimo. Tad ne tik ekonomistų, bet ir visų susipratusių piliečių yra labai svarbus uždavinys visur ir visuomet darbu ir žodžiu skiepyti visuomenei pasitikėjimą savo krašto notų banku ir to banko leidžiamomis notomis[347]. Kad lengviau

[346] Italija, Vokietija, SSSR ir USA.

[347] Todėl visi ekonomiškai bei ūkiškai susipratę kraštai vengia spaudoje ar viešuose susirinkimuose kritikuoti valdomųjų notų banko organų politiką. Jei kam atrodo notų banko vadovybė einanti netikusiais keliais, tas ieško kitų kelių paveikti jos žygius. Tą visų kapitalistinių šalių tradiciją sulaužė 1936 m. pagarsėjęs prancūzų „liaudies frontas", stojęs į rinkimų kampaniją su šūkiais, nukreiptais prieš Prancūzijos Banką. „Liaudies fronto" šūkių rezultatai pakankamai žinomi.

įsigytų visų gyventojų sluoksnių pasitikėjimą, ir pati notų banko vadovybė turi stovėti aukščiau partijų ir srovių.

Kuriai sumai gali notų bankas paleisti notų kurių nors sukrėtimų metu, nesibijodamas nei infliacijos, nei aukso atsargos netekimo, priklauso ne tik nuo visuomenės pasitikėjimo notų banku, bet ir nuo tų visų patyrimų, kuriuos kraštas yra turėjęs su senesniaisiais popieriniais pinigais. Notų bankas, gelbėdamas bet kurių sukrėtimų metu kitas kredito įmones, žiūri taip pat, kad nepražudytų ir savęs, kad nepakirstų krašto ūkio pajėgumo ir nesugriautų savo krašto valiutos. Todėl ir krizės metu duodamas savo notas už atneštus kreditinių įmonių vekselius, notų bankas stebi, kur eina jo duodamos notos: tezaurizavimui, kilnojamų ir nekilnojamų turtų pirkimui, aukso ar devizų įsigijimui bei tezaurizavimui. Jei pinigai bėga į kilnojamus ar nekilnojamus turtus, arba, kas dar blogiau, į auksą bei devizas, tai notų bankas, teikdamas kreditus, turi būti labai ir labai atsargus. Pagaliau, notų bankas, teikdamas savo pagalbą, turi pasirinkti ir tinkamą tai pagalbai laiką. Praeities patyrimas rodo, kad bankinio runo metu nereikia delsti su pagalba pirmajam runo užkluptam bankui. Kas iš karto galima nuveikti su šimtu tūkstančių, po keleto dienų, kai panika pagaus platesnes gyventojų minias, nebebus galima padaryti ir su vienu milijonu.

Karo laikų sunkumai priverčia ir notų bankus emituoti notas, nesilaikant normalių notų padengimo nuostatų. Reikia pastebėti, kad karo metu ir didesnėmis sumomis leidžiamos notos ne greitai dar sukuria infliacijos padarinius. Karo meto pakeltas tautinis ūpas, didesni pinigų paklausai karo reikalams, žmonių pastangos taupyti neaiškiam rytojui, negalėjimas keisti notų devizomis ar auksu — tai vis palaiko notų vertę. Tokių palaikančių notų vertę veiksnių nėra įvairių taikos meto sukrėtimų atvejais, todėl ir notų bankams čia tenka būti kur kas atsargesniems su visais notų padengimo nuostatų prasilenkimais. Žmonės, pastebėję, kad daugiau emituojama notų, negu veikusiais įstatymais buvo leidžiama emituoti, tuojau pradeda mažiau bepasitikėti savo krašto notomis. Apskritai, bet kurie notų bankų prasilenkimai su normaliniais veikimo nuostatais arba staigūs notų bankų įstatymų pakeitimai, kad atpalaiduotų notų emisiją nuo buvusių įstatyminių varžtų, dažnai ne tik nenuramina, bet dar padidina visuomenės nerimą.

Aštresnės, ilgiau užsitęsusios ūkio krizės laikais notų bankai gerai daro, patikrindami krašto įsiskolinimą užsieniui, nes tokią skolą tenka mokėti devizomis ar auksu, kurių atsargą turi parūpinti notų bankas. Prasiskolinusio užsieniui krašto padėtis tokios krizės laikais pasidaro itin sunki, nes užsienis pradeda

reikalauti senų skolų ir nebeduoda naujų; patys krašto gyventojai, jei turi devizų ar užsieninių procentinių bei dividendinių popierių, tai jų nerealizuoja, bet, nepasitikėdami savąja valiuta, saugo. Tuo pačiu metu pasunkėja krašto eksportas. Todėl krizės metu sunkiai galima tikėtis stambesnio devizų ar aukso prieauglio. Praeities patyrimas moko, kad kiekvienas ūkinis sukrėtimas, kiekviena krizė smarkiau paliečia tuos kraštus, kurie yra labiau prasiskolinę užsieniui. Pagaliau, ir tie kraštai, kurie buvo išskolinę užsieniui savo kapitalus, krizės metu atsiduria sunkesnėje padėtyje, nes nebepajėga atgauti išskolintų pinigų.

Notų bankui, ypatingai neturtingesnio krašto, bet kurios krizės metu gali būti labai naudingi geri, draugiški ryšiai su kitų kraštų notų bankais. Tiesa, po Didžiojo karo nemaža buvo rašyta ir kalbėta apie draugiškus ryšius ir glaudesnį notų bankų bendradarbiavimą. Žinoma, draugingi santykiai yra gražus dalykas, glaudus bendradarbiavimas naudingas darbas, tačiau vargu bebūtų protinga politika jais per daug pasitikėti. Netenka pamiršti, kad notų bankai tik tuomet vienas kitam gali padėti, kai krizė yra lokalinio pobūdžio, bet ne pasaulinio masto. Tiesa, praeityje turime ne vieną tokio notų banko solidarumo pavyzdį, kai kiti bankai padėdavo tam ar kitam, į laikinus sunkumus patekusiam notų bankui[348]. Pagaliau, tartum ir pats gyvenimas, iškeldamas faktinus bendrus laimėje ir nelaimėje notų bankų ryšius, pradėjo skatinti duoti tiems ryšiams ir tinkamą teisinę bendradarbiavimo formą. 1928/29 metų USA kredito rinkos padėtis, 1931 ir 1933 m. valiutinės pasaulio katastrofos ryškiai parodė tuos artimus viso pasaulio valiutų ir tas valiutas tvarkančių notų bankų ryšius.

Tokią naują tarptautinės kredito rinkos raidą, kuri, nežiūrint visų autarkinių užsimojimų, vis labiau sieja visų notų bankų reikalus, tartum nujautė 1922 m. tarptautinė ekonominė Genujos konferencija. Konferencija, reikalaudama nuolatinio notų banko bendradarbiavimo, siūlė sukurti tokį tarptautinį organą, kuris koordinuotų visų notų bankų politiką, nesuvaržydamas jų savarankiško veikimo. Tokiam organui sukurti buvo pavesta Anglijos Bankui sušaukti tarptautinę notų bankų valdytojų konferenciją, kurioje visų notų bankų atstovai būtų turėję lygias teises. Tačiau, Anglijos Bankas taip ir neprisirengė tokios konferencijos sušaukti[349]. 1928 m. Prancūzijos valiutinės reformos

[348] 1890 m. t. v. „Baringo krizės" metu Prancūzijos Bankas gelbsti Anglijos Banką, Didžiojo karo metu vienos ir antros koalicijų notų bankai glaudžiai bendradarbiauja, 1926 m. 11 notų bankų ateina į pagalbą Belgijos Bankui, 1927 m. 14 notų bankų padeda Lenkijai.

[349] Galima spėti, kad tai konferencijai kliudė lygios mažųjų ir didžiųjų

įstatymas numato tokio su užsieniniais notų bankais bendradarbiavimo sąlygas. Pagaliau, 1930 m. atrodė atsiradęs tinkamas tokio tarptautinio notų bankų bendradarbiavimo organas — Tarptautinių Atsiskaitymų Bankas. Tačiau tame banke, jei apskritai tikra prasme kas bendradarbiavo, tai nebent 7 didieji notų bankai, bet ir tų bankų bendradarbiavimas nei jiems patiems, nei pasaulinei kredito rinkai nedavė jokių teigiamų rezultatų.

Kai kalbama apie notų bankų bendradarbiavimą, visuomet tenka atminti, jog kaip ten glaudžiai notų bankai nebendradarbiautų, jie vieni savo pastangomis niekuomet nepajėgs išvesti pasaulio iš bet kurios ekonominės krizės klampynių. Tiesus kelias iš sunkių, pasaulinio masto, ūkio krizių eina ne vien per glaudų notų bankų bendradarbiavimą, bet svarbiausia per visų kraštų politinę pacifikaciją ir ekonominę stabilizaciją. Jei visi kraštai vestų ne imperialistinio karo, bet kūrybinio ūkio darbo politiką, jei visi kraštai rūpintųsi sveika valiutine bei finansine politika, jei visi kraštai panaikintų ar bent sušvelnintų visus tarptautinės prekybos suvaržymus, tuomet ir pasaulio notų bankų bendradarbiavimas įgytų kitos, aiškesnės, kur kas reikšmingesnės prasmės, tuomet tas bendradarbiavimas galėtų sėkmingai padėti pasauliui išbristi iš bet kurios žmonijai pragaištingos krizės.

---

bankų teisės. Mažieji, turėdami daugumą, galėjo tuo ar kitu būdu kėsintis į didžiųjų turtus.

IV Skyrius

DEPOZITINIŲ BANKŲ POLITIKA

Depozitinių bankų politika skirstoma į vidinę ir išorinę politiką. Pirmoji apima bankų vidaus gyvenimą, būtent, pelno, saugumo ir likvidingumo klausimus. Išorinė politika liečia bankų tarpusavio sugyvenimą, taip pat bankų santykius su kitomis ūkio šakomis: su pramone, prekyba ir su pinigų rinka, kurios centre stovi birža. Tai depozitinių bankų politikos rūšiai priklauso ir depozitinių bankų santykiai su valstybe.

1. PELNO POLITIKA

Kapitalistinėje ūkio santvarkoje bet kurių įmonių kraštui reikalingumas bei naudingumas, o taip pat ir tų įmonių gerumas įrodomas jų pelningumu. Jei įmonė per eilę metų neduoda pelno, tai tenka manyti, kad įmonė yra arba kraštui visai nereikalinga arba blogai tvarkoma. Tuo būdu įmonės gaunamas pelnas nėra pats sau tikslas, bet yra tik priemonė pateisinti įmonės buvimą. Šitas teigimas tinka ir depozitiniams bankams. Be to, depozitinių bankų gaunamas pelnas turi dar vieną svarbų visuomeninį uždavinį, nes banko pelnas yra tas šaltinis, iš kurio sudaromas atsarginis kapitalas, kuris turi aptikrinti banko gautų depozitų saugumą. Tačiau tas pats pelnas, kuris turi tokius rimtus visuomeninius uždavinius, mūsų ūkio santvarkoje pasilieka ir svarbiu privatinio ūkio veiksniu. Įmonė nėra labdarybės įstaiga. Įmonės kūrėjų bei vedėjų tikslas nėra vien tarnauti visuomenės gerovei, bet ir turėti atitinkamo pelno.

Depozitinių bankų pelną sudaro kapitalo renta ir kapitalo rizikos premija. Kas perka banko akcijas, tas turi teisės gauti įdėto į akcijas kapitalo palūkanas rentos pavidalu. Kas perka banko akcijas, tas stato savo kapitalą į pavojų, nes pats akcijos turėjimas nėra joks įdėto kapitalo aptikrinimas. Akcija nėra skolos dokumentas, ji yra vertybinis popieris, kuriame glūdi akcinėje bendrovėje dalyvavimo teisė ir toje dalyvavimo teisėje

tam tikra pagrindinio kapitalo dalis. Nei pačios akcinės bendrovės, nei jos kapitalo visumos likimas nėra niekuo aptikrintas, bet priklauso nuo įvairių ateities gyvenimo sąlygų. Tat įdėto į akcijas kapitalo likimas yra susietas su pavojais. Mūsų ūkio santvarkoje medžiaginiams turtams gresiąs pavojus įkainojamas ir atlyginamas pinigais. Tat ir depozitinio banko pelne turi dar būti ir kapitalo pavojaus arba rizikos premija.

Depozitiniai bankai, kaip ir kitos akcinės bendrovės, išdalina savo grynąjį pelną akcininkams dividendo pavidalu. Grynasis banko pelnas yra tai, kas lieka, atskaičius iš banko apyskaitinių metų pajamų banko išlaidų kilnojamojo ir nekilnojamojo turto amortizacijos, nuostolių, neatgaunamų ir abejotinų skolų sumas. Tą grynąjį pelną bankas uždirba iš savo operacijų. Besipelnydamas iš savo operacijų, bankas turi ne tiek žiūrėti, kad daug pelnytų iš kiekvienos paskiros operacijos, kiek dėti visas pastangas padidinti pačių operacijų skaičių ir tuomet kiekvienos operacijos proga tenkintis mažu pelnu.

Visos banko operacijos, ir pelno siekdamos, neturi prasilenkti su teisės bei doros reikalavimais. Nė viena kita įmonė nėra tiek reikalinga visuomenės pasitikėjimo, kiek bankai. Niekas taip negriauna to visuomenės pasitikėjimo, kaip teisės bei doros nuostatų laužymas. Todėl jau paties banko intereso sumetimais visas jo veikimas turi būti pagrįstas teise bei dora. Teisė ir dora yra visuomeninės sąvokos, kurios reikalauja žiūrėti visuomenės reikalų. Visuomenės reikalų žiūrėjimas tai teisė bei dora konkrečiuos pavidaluos. Bankas verčiasi visuomenės pinigais, depozitais, kurių jis negali naudoti tokioms operacijoms, kurios galėtų kenkti visuomenės gerovei. Bankas, žiūrėdamas visuomenės reikalų, tuo pačiu rūpinsis ir savo reikalais, nes kiekvieno banko likimas yra labai artimai susietas su viso krašto likimu. Tos operacijos, kurios tuo metu būtų ir labai pelningos, bet, jei jos kenkia krašto reikalams, galutinėje išvadoje vis dėlto pasirodys ir pačiam bankui nuostolingos.

Bankas turi traukti savo pelnus iš paprastų normalinių grynai bankinių operacijų, vengdamas bet kurių pašalinių, nors ir labai savo pelnais viliojančių, uždarbių. Tokie pašaliniai uždarbiai, kurių vyliui dažnai pasiduoda bankai, yra spekuliacija ir prekyba. Bankai spekuliuoja ne tik devizomis, bet ir procentiniais bei dividendiniais popieriais. Tie patys bankai, bekredituodami prekybą, pastebi didesnius prekybininkų pelnus ir susigundo, prasilenkdami su savo statutais, varyti prekybą savo sąskaita. Tiek besiversdamas terminine piniginių vertybių spekuliacija, tiek svetimu vardu varydamas prekybą, nė vienas depozitinis bankas nėra dar atsistojęs tvirtesnėmis kojomis, bet ne

vienas jų yra jau suklupęs. Svarbiausias kiekvieno depozitinio banko pelno šaltinis yra diskontas ir kredito operacijos. Tat ir kiekvienas bankas, besiekdamas didesnių pelnų, turi plėtoti depozitines ir kreditines operacijas.

Bankai ne kartą yra pasidavę pagundai dirbtinai didinti savo grynąjį pelną ir tuo būdu rodyti geresnę banko padėtį, negu iš tikrųjų ji yra. Tai daroma, norint nenubaidyti depozitininkų ir nepaskatinti akcininkų pardavinėti savo akcijas. Kai dirbtinai didinamas banko pelnas, tuomet faktiškai akcininkams dalinamas patsai banko kapitalas. Jei toks pagrindinio kapitalo dalinimas pakartojamas keletą kartų, tai banko žlugimas yra neišvengiamas. Anglijos bankai stengiasi kasmet rodyti vienodą pelną ir savo akcininkams duoti kasmet to paties dydžio dividendą. Tuo tikslu geraisiais metais jie neišdalina viso pelno, bet perkelia jo dalį į taip vadinamąsias „tyliąsias ar paslėptąsias atsargas“[350]. Kai ateina blogieji metai, tuomet dividendai papildomi iš tų „tyliųjų atsargų“. Dividendo pastovumas didžiųjų Anglijos bankų vadovybėms yra garbės bei prestižo klausimas. Anglijos big five'ų akcijos turi būti tokios tvirtos, kaip ir Anglijos iždo konsoliai[351]. Tačiau, dividendo pastovumas turi ne tik idėjinės, bet ir tikrai gyvenimiškos reikšmės. Jis ne tik palaiko klientų pasitikėjimą banku, bet ir sulaiko bankų akcijų kursų svyravimus. Tiesa, pastovių dividendų politikai prikišama, kad ji nuslepia tikrąją, arba, kaip sakoma, vidinę banko padėtį, nes ji neparodanti tikrojo metinio banko pelno. Negalima pasakyti, kad priekaištas būtų visai jau nepagrįstas, tačiau negalima tvirtinti, kad ir tikro metinio pelno paskelbimas visuomet parodo „banko vidinį stovį“. Dažnai pasitaiko, kad kuriais nors vienais ar kitais metais, visai pripuolamai, dėl susidariusių bankui patogių sąlygų, bankas duoda stambius dividendus. Žmonės, tikėdamies ir ateityje tokių riebių dividendų, puola pirkti to banko akcijas ir smarkiai iškelia jų kursą. Šiuo atveju vienkartinis riebus dividendas nerodo „vidinės banko padėties“. Pagaliau, nereikia manyti, kad pastovus dividendas visuomet rodo gerą banko stovį ir rimtą jo vadovybės politiką. Bankų istorija žino ir tokius bankus, kurie, duodami

---

[350] Jei kartais pelnas yra taip didelis, kad sunku jį nuslėpti „tyliose atsargose“, tai Anglijos bankai geriau išleidžia naujas akcijas ir nemokamai atiduoda tas akcijas seniesiems akcininkams, bet susilaiko duoti didesnius, kaip paprastai, dividendus. Tokiu atveju tas pelno perteklius tenka naujoms akcijoms. Tiesa, akcininkai gauna daugiau dividendo, nes gavo ir už veltui gautas naująsias akcijas, bet pastovių dividendų principas lieka išsaugotas.

[351] Kaip anglai sako, turi turėti „quasi consol air“, turi atrodyti tartum konsoliai.

ir pastovius dividendus, žlugo, pridarydami ne tik didelio triukšmo, bet ir milžiniškų nuostolių[352].

Kai svarstomi bankinio pelno politikos klausimai, tai tenka pasisakyti ir to pelno šaltinių reikalu. Tie pelno šaltiniai gali būti dviejų rūšių: banko tarnautojai ir bankinės operacijos. Neabejotina, kad banko pelną uždirba tarnautojai, tačiau galima kelti klausimą, kas daugiau kuria tą pelną: banko vadovybės sumanumas ar tarnautojų darbštumas. Jei spręsti šį klausimą pagal banko mokamą atlyginimą, tai tektų pasisakyti vadovybės naudai[353]. Šiaip atrodo, kad banko pelną kuria drauge banko vadovybė ir banko tarnautojai. Net ir žemiausias banko tarnautojas savo atsidėjusiu, uoliu darbu bei mandagiu patarnavimu gali pritraukti bankui naujų klientų ir tuo didinti banko pelną. Žinoma, patyrę, geri, rimti, sąžiningi direktoriai, turėdami ir ne visai tikusius tarnautojus, nepražudys dar banko, tuo tarpu netikę direktoriai ir su geriausiais tarnautojais gali greitu laiku palaidoti ir geriausią banką. Banko pelnui nėra svarbu, kad patys direktoriai dirbtų bankinės sąskaitybos darbus; gal bankui būtų net kenksminga, jei jie šioje srityje rodytų savo uolumą ir apleistų savo tiesiogines pareigas. Bankų direktoriai turi sugebėti tinkamai prižiūrėti darnų viso bankinio mechanizmo veikimą, kurti naujus bankinio darbo sumanymus, ieškoti tinkamų tiems sumanymams vykdyti dirvų, palaikyti glaudžius ryšius su atitinkamais visuomenės sluoksniais ir tuo būdu vis didinti banko klientų ratą.

Kitokios rūšies bankinio pelno šaltinis yra operacijos. Tų operacijų kuriamą pelną sudaro teikiamo kredito sumos ir tarp mokamų už depozitus ir gaunamų už kreditus palūkanų skirtumo išdava[354], pridėjus visa tai, ką uždirba nuosavi banko kapitalai, ir nuo gautos sumos atmetus visų rūšių išlaidas. Tą bendrąjį bankinio pelno dėsnį nustatyti nėra sunku, tačiau labai nelengvas ir painus yra dalykas pasakyti, kiek duoda pelno kiekviena paskira operacija, arba, kitais žodžiais, nustatyti kiekvienos paskiros operacijos savikainą bankui. Visose įmonėse kalkuliacijos pagrindą sudaro žaliavos kaina ir gamybos išlaidos. Banko žaliavos kainą, atseit, pinigų vertę, dar galima nustatyti, bet

[352] Geriausias šiuo atveju pavyzdys yra 1901 m. žlugęs Vokiečių Leipziger Bank.

[353] Didžiųjų bankų gausių tarnautojų atlyginimas siekia 70—75% viso grynojo pelno, kai, palyginti, labai negausi valdyba gauna 2—10% to pelno. Anglijos bankuose direktorių atlyginimas nustatomas banko statutu. Palyginus su vokiečių bankų direktorių atlyginimu, jis nėra didelis (1,5—2% grynojo pelno).

[354] Atseit, juo bus didesnė duotų paskolų suma ir juo didesnis bus skirtumas tarp mokamų ir gaunamų palūkanų, tuo bus didesnis pelnas.

pagauti svarbiausią banko pelno, kalkuliacijos veiksnį — gamybos išlaidas, atseit, darbo kainą, yra beveik neįmanomas dalykas. Juk to paties darbo reikalauja diskontuojamas 1000 ir 100 000 lt vekselis, juk vienas tarnautojas tą patį darbą atlieka nepalyginamai greičiau, negu kitas. Tas pats tenka pasakyti ir apie visas kitas bankines operacijas. Nors nesigailėta didelių pastangų tokį paskirų bankinių operacijų pelningumą nustatyti, tačiau negalima sakyti, kad tų pastangų rezultatai būtų tikri bei pilnai patenkiną. Vienas dalykas lieka neabejotinai aiškus, kad smulkios operacijos, reikalaujančios beveik to paties darbo, kaip ir stambiosios, depozitiniams bankams ne tik nėra pelningos, bet dažnai dar gali būti ir nuostolingos. Tad pilnai suprantama, kad smulkių klientų depozitiniai bankai kratosi, palikdami juos taupomosioms kasoms ir kooperatinio pobūdžio kredito įmonėms.

2. SAUGUMO POLITIKA

Bankuose sudėtų pinigų saugumui sudaro pavojų: 1) bankų valdybos narių ir banko tarnautojų apsileidimai ir nusikalstamieji darbai, 2) banko klientų neturtingumas ir nesąžiningumas. Svarbiausias banko kreditorių pinigų laidas yra banko vadovybės sąžiningumas, nuodugnus savo darbo žinojimas ir, pagaliau, protingas atsargumas. Juk ne be reikalo anglai sako „geri bankininkai kuria gerus bankus“[355]. Tiesa, visi minėti banko vadovybės geri privalumai nepasirodo banko balanso pozicijose, tačiau dažnai jie daugiau lemia, negu ir stambūs banko aktyvo skaičiai. Nesąžiningi, nenusivokią savo darbe ir neatsargūs banko direktoriai visuomet sudarys didelių pavojų banko kreditorių pinigams. Ypatingų banko pinigams pavojų sudaro direktorių palinkimas į spekuliatyvines asmenine sąskaita banko pinigais operacijas. Spekuliacijos kelias lengvai veda žmones į nusikalstamuosius darbus, nes biržos „parketo“[356] grindys yra labai slidžios. Nieko nėra lengvesnio, kaip čia pargriūti. Susirūpinusi asmeniniais pelnais, banko vadovybė lengvai pasidaro ne tik neobjektinga, bet dar dažnai ir nesąžininga savo klientų patarėja. Tokiais atvejais direktoriai išnaudoja klientų pasitikėjimą asmeninio pasipelnymo tikslams. Jei direktorių nusikalstamieji darbai baudžiami visu įstatymų griežtumu ir tokiais darbais padaryti nuostoliai atlyginami nusikaltusiųjų sąskaita, tai daug painesnis dalykas yra pačiam bankui ar jo klientams padaryta žala kilusi iš direktorių nesugebėjimo ar apsileidimo. Ne-

[355] Good bankers make good banks.

[356] „Parketas“ — biržos operacijų salė, kur renkasi biržos nariai ir kur daromos oficialios biržos operacijos.

tenka abejoti, kad ir šiuo atveju direktoriai turi būti medžiagiškai atsakingi už padarytus nuostolius, kaip nusikaltę sąžiningo pirklio rūpestingumui. Tačiau pati sąžiningo pirklio rūpestingumo sąvoka nėra jau taip aiški ir tam rūpestingumui nusižengimai nelengvai nustatomi, ypatingai tuose kraštuose, kurie neturi senų prekybinių bei bankinių tradicijų.

Be banko vadovybės, banko kreditorių pinigų saugumui turi didelės reikšmės ir banko tarnautojų techninis išsimokslinimas bei tikras sąžiningumas. Tačiau ir geras technikinis tarnautojų pasiruošimas, ir gilus jų sąžiningumas dar neatpalaiduoja banko valdomųjų organų nuo prievolės griežtai prižiūrėti visus tarnautojų darbo žygius. Ta priežiūros prievolė nėra jau taip sunki mažesnėse kredito įmonėse, kuriose jų vedėjai pasilieka nuolatiniame asmeniniame kontakte su savo bendradarbiais. Tas ypatingai pastebima bankiniuose namuose, kur ne tik patys bankinių namų savininkai, bet ir jų tarnautojai paveldi savo tėvų vietas. Kitaip dalykai virsta dideliuose bankuose, kur dirba tūkstančiai tarnautojų, kur per tarnautojų rankas eina milijardinės gyvų ir bankinių pinigų sumos ir įvairūs tų sumų dokumentai, kur pati komplikuota darbo technika nutraukia asmeninius tarnautojų ir valdybos narių ryšius.

Dabartinėse bankinio darbo sąlygose dažnai atsiranda tas žinomas psichologinis reiškinys, kad paskiras žmogus, paskęsdamas minioje, lengvai nebetenka teigiamų savo asmenybės privalumų ir drauge pradeda tikėti, kad tokioje žmonių minioje lengvai drauge su juo pačiu gali paskęsti ir jo nusikalstamieji darbai. Be to, ir didelės pinigų sumos, einančios per tarnautojų rankas, skatinte skatina silpnesnio būdo, ypatingai prasiskolinusius ir įpratusius plačiai gyventi, žmones neteisėtai pasinaudoti tomis sumomis. Pagaliau, ir pati komplikuota, paini bankinio darbo technika ne kartą palengvina žmogui įsivelti į įvairius sukčiavimus. Žmogus, bedirbdamas ilgesnį laiką vienoje kurioje bankinio darbo srityje, dažnai pradeda manyti suradęs tokį nė kieno nepastebimą darbo technikos plyšį, pro kurį nekliudomas galės ilgą laiką traukti pinigus[357]. Bankų vadovybė stengiasi, kiek tai galima, veikti prieš tarnautojų psichologinę minios nuotaiką ir tuo tikslu imasi įvairių priemonių individualizuoti ne tik paskirų tarnautojų asmenybę, bet ir jų darbus. Norima sudaryti tokią aplinką, kad kiekvienas tarnautojas jaustųsi esąs vienui vienas, nepaskęstų nei žmonių minioje, nei pinigų

[357] Kokių esama technikinių galimybių piktam panaudoti viršininkų pasitikėjimą, geriausiai parodo knyga „Buchführungs- und Kapital-Delikte". Bekämpfung und Verhütung an Hand von 231 Erlebnissen. Von Ernst Kessler. Stuttgart 1928.

sumose, nei bylų krūvose. Kiekvienas tarnautojas turi būti nuolatos savo tiesioginio viršininko matomas ir jo akyse dirbti sau pavestą darbą. Jis turi visuomet jaustis atsakingas už rūpestingą savo darbo atlikimą.

Ypatingo dėmesio saugumo sumetimais teikiama kasos operacijoms. Pirmiausia, reikalaujama iš klientų, kad jie gautus iš kasos pinigus visuomet patikrintų kasininko akyse, nepasišalindami nuo kasos langelio. Taip pat ir kasininkai, gaudami iš klientų pinigus, duoda juos patikrinti savo padėjėjams, nesakydami jiems klientų nurodytos sumos. Jei patikrinus rasta pinigų suma atitinka kliento pareiškimą, tai gautoji suma kvituojama. Kasininkai už savo klaidas atsako savo pinigais[358]. Kasininkas, pas kurį klaidos dažniau pasitaiko, paprastai atleidžiamas iš tarnybos, nes toks kasininkas nėra tinkamas savo pareigoms. Vyresnysis kasininkas, patsai neturėdamas jokios kasos, prižiūri visų kitų kasininkų darbą. Jis turi teisės patikrinimo sumetimais bet kuriuo laiku atsisėsti kasoje ir eiti paprastojo kasininko pareigas. Kasą uždarius, patsai kasininkas tikrina kasoje esamus pinigus ir žiūri, ar tų pinigų suma atitinka kasos knygų duomenis. Vėliau patikrinami kasos knygų duomenys su buhalterijos knygų skaitmenimis. Visą patikrinimo darbą prižiūri vyresnysis kasininkas. Jei pasirodo tarp kasos pinigų ir sąskaitybos knygų duomenų skirtumai, tuojau ieškoma klaidų. Jei tie skirtumai yra stambesni, tuojau jie pranešami banko valdybai. Sutvarkę savo kasų reikalus, kasininkai atiduoda savo pinigų dėžes vyresniajam kasininkui. Tos dėžės sukraunamos kasos sandėlyje tokia tvarka, kad kiekvienu laiku vyresnysis kasininkas ar valdybos nariai galėtų patikrinti kiekvieno kasininko pinigų dėžę[359].

Banko kreditorių ir paties banko pinigų saugumo reikalams veikia banke kontrolės[360], revizijos[361] ir inspekcijos[362] apa-

[358] Kasininkų atsakomybei palengvinti skiriama jiems kasmet tam tikra pinigų suma, kuri vadinama apsiskaitymo pinigais. Jei kasininkas nepadarė jokių bankui nuostolių, tai ta suma po tam tikro laiko atiduodama kasininkui. Priešingai, jei buvo kasininko padaryti bet kurie bankui nuostoliai, tai pirmiausia tie nuostoliai padengiami iš atsiskaitymo pinigų, ir tik tais atvejais, kai tų pinigų neužtektų, ieškoma iš kito asmeninio kasininko turto.

[359] Mechaninės pinigų sandėlio saugumo priemonės, žr. II d. I sk. 4 §.

[360] Kontrolė, iš pranc. contrôle — contre-rôle ir viduramžių lotynų contrarotulus, atseit, suvyniojamo dokumento nuorašas, kuriuo vėliau buvo patikrinamas pristatytasis dokumento originalas. Vėliau contre-rôle reiškė naujai sudarytą sąskaitą, kuria buvo patikrinami anksčiau pristatytos sąskaitos duomenys.

[361] Revizija, iš lot. re ir visio — žiūrėjimas antrą kartą. Skiemuo re nurodo į praeitį, nes reviduojama jau įvykusius faktus, kai skiemuo kon (cum) parodo, kad kontroliuojama dabar vykstančius žygius.

[362] Inspekcija, iš lot. inspicere, žiūrėti į vidų.

ratai. Kontrolės aparatas yra paprastas, normalus kasdieninio bankinio darbo organas, kuris prižiūri tiek vidinį banko tarnautojų darbą, tiek jų santykius su klientais. Kontrolės veikimo sritis — visos, be išimties, bankinės operacijos bei tų operacijų paskiros dalys. Ji turi veikti vienu jau iš anksto nustatytu planu. Kontrolės darbe sutartinai veikia mechaniniai įrengimai[363] ir gyvi žmonės, kuriais mažesniuose bankuose esti vyresnysis buhalteris ir jo padėjėjas, dideliuose bankuose specialiai tam reikalui paskirti žmonės. Kontrolės veikimas nereiškia kurio nors nepasitikėjimo banko tarnautojais. Kontrolė ne tiek turi užkirsti kelią nusikaltimams, kiek klaidoms, apsirikimams ir apsileidimams. Kontrolė žiūri, kad visos bankinės operacijos būtų atliekamos rūpestingai ir punktualiai, nes ir menki apsileidimai bei mažos klaidos gali padaryti bankui didelių nuostolių. Kontrolė ne tiek stengiasi susekti jau padarytas klaidas, kiek užkirsti kelią naujoms klaidoms. Kontrolė neturi virsti asmeninio privatinio tarnautojų gyvenimo sekimu. Jei kada banko vadovybė turi susirūpinti asmeniniu tarnautojo gyvenimu, tai nebent tuomet, kai tarnautojas, gaudamas, palyginti, nedidelį atlyginimą, pradeda gyventi plačiu mastu. Kontrolė jokiu atveju neturi provokuoti tarnautojų į nusikaltimus. Kontrolės uždavinys yra ne tik nedidinti tarnautojų nusikaltimų pagundų, bet kaip tik mažinti tų pagundų galimybes. Juk visa kapitalistinė tvarka remiasi žmogaus žmogumi pasitikėjimu. Banko skyriai turi savo kontrolinius aparatus, kurių pareigas eina skyrių buhalteriai arba net ir patys skyrių direktoriai. Be to, ir centro kontrolinis aparatas seka skyrių veikimą. Skyriai duoda kasdien viso savo veikimo pranešimus centrui. Tie pranešimai kasdien centre peržiūrimi, kilus neaiškumams, daromi atsiklausimai, pastebėjus klaidas, duodami nurodymai.

Aukščiau nuolatinės kontrolės mechanizmo stovi periodiškai veikiąs revizijos aparatas. Akcininkų renkamų revizijos komisijų veikimas arba net ir priežiūros tarybų darbai neturi didesnės reikšmės banko gyvenime. Revizija, apie kurią šiuo atveju kalbama, tai atliktų banko tarnautojų darbų patikrinimas, vykdomas sąžiningų, gerai patyrusių, savo pareigoms specialiai parengtų banko tarnautojų. Tokių revizijų laikas nei centriniams, nei vietiniams skyriams iš anksto nepranešamas. Revizorių darbas yra labai atsakingas, todėl jiems teikiamos ir labai plačios teisės. Revizoriai tikrina ne tik bankinių skyrių operacijas, bet ir visą jų kreditų politiką. Jie daro ne tik formalinę, bet ir materialinę reviziją, kuri iš esmės grynai ekonominių duo-

[363] Mechaniniai įrengimai, žr. II d. 1 sk. 2 §.

menų šviesoje tikrina ir vertina visus bankinių skyrių žygius. Revizoriai ne tik nuodugniai patikrina bankinių knygų skaitmenis, bet ir rūpinasi teisingai įvertinti medžiaginį tų skaitmenų turinį. Mūsų painaus, labai suraizgyto ekonominio gyvenimo laikais ne tiek kiekybiniai, kiek kokybiniai veiksniai turi lemiamos reikšmės ir bankų gyvenimui. Revizoriai ne tik žino savo vadovybės bankinės politikos siekimus, gerai nusivokia bankinių operacijų technikoje, bet ir gerai nusivokia krašto ekonominiais klausimais, nes kitaip negalėtų tinkamai įvertinti tų visų įmonių, su kuriomis bankas dirba ir kurias kredituoja, ūkinę kraštui svarbą. Be ekonominių žinių, revizoriai turi turėti ir juridinį išsilavinimą, nes dažnai jiems tenka paliesti ir bankinių operacijų teisėtumo klausimus. Pagaliau, revizoriai turi turėti daug takto ir, apskritai, pasižymėti sugebėjimais apsieiti su tais žmonėmis, kurių darbus jie revizuoja. Netenka ir minėti, kad revizoriai turi būti labai kruopštūs ir savo darbe tikrai ištvermingi vyrai.

Be kontrolės ir revizijos mechanizmo veikia banke dar ir inspekcijos aparatas, kurio veikimo dirvą sudaro organizaciniai banko reikalai. Inspekcijos darbininkai tikrina bankinės organizacijos tikslingumą. Jie žiūri, kad darniai ir sklandžiai veiktų ne tik paskiri bankiniai skyriai, bet ir pavieniai kiekvieno skyriaus tarnautojai. Visus pastebėtus organizacinius banko trūkumus inspekcijos tarnautojai praneša banko vadovybei. Be to, inspekcijos organai prižiūri ir kontrolės bei revizijos aparatų veikimą. Inspekcijos biure sueina visi kontrolės ir revizijos siūlai[364].

Be pačių banko tarnautojų gali sudaryti pavojų bankinių operacijų saugumui ir banko klientai, ypatingai tais atvejais, kai jie pasirodo esą neturtingi arba nesąžiningi. Kad apsidraustų nuo klientų sudaromų pavojų, kiekvienas bankas stengiasi turėti ko tikslingiausias apie savo klientus žinias, kurios renkamos jau nuo pirmo susidūrimo su nauju klientu. Tos žinios surenkamos tam tikrų pačiame banke veikiančių informacijos skyrių[365]. Tikraisiais informacijų skyrių kūrėjais buvo prancūzų bankai. „Ligi skolinami pinigai svetimai valstybei, reikia pažinti tą kraštą ir jo žmones, žmonių pajamų šaltinius ir iždo finansų padėtį; ligi duodami kreditai kuriai nors įmonei, reikia turėti visai tikslių informacijų apie paskolos reikalingą įmonę". Taip galvojo Henry Germain, banko Crédit Lyonnais stei-

[364] Mažesniuose bankuose inspekcijos pareigas eina pati banko valdyba.

[365] Informacijų skyriai dažnai jungiami su ekonominiais bei statistiniais skyriais, kuriuos prancūzai vadina bendru vardu „service des études financières", vokiečiai „statistische Abteilung".

gėjas, kai jis kūrė savo banke informacijos skyrių[366]. Informacijos skyrius renka visas bankui reikalingas žinias ne tik iš knygų, periodinių leidinių, laikraščių, oficialinių pranešimų, skelbiamų balansų, bet ir iš visų kitų vienam tik bankui prieinamų šaltinių. Surinktomis žiniomis informacijos skyrius patarnauja ne tik banko vadovybei, aukštesniesiems banko tarnautojams, bet ir dažnai kitiems bankams, ypatingai savo korespondentams. Didžiųjų bankų informacijos skyriai kasdien gamina banko vadovybei ir centrinių bei vietinių skyrių vedėjams specialų informacinį laikraštį. Mažesnieji bankai, kurie neleidžia tokių specialinių dienraščių, tenkinasi sulipdytomis laikraščių iškarpomis. Tie patys informacijos skyriai leidžia periodinius biuletenius[367], kurie teikia žinių apie banko stovį bei veikimą į krašto ir pasaulio ūkio konjunktūrą. Biuleteniai siuntinėjami ne tik banko skyriams, bet ir kitoms banko draugingoms krašto bei užsienio įmonėms bei įstaigoms. Bankiniai biuleteniai nėra propagandos leidiniai, todėl jie pasižymi teikiamų žinių tikrumu ir ūkio gyvenimo reiškinių nušvietimo objektingumu. Paprastai, bankiniai biuleteniai turi tiek krašto, tiek užsienio ekonominių sluoksnių didelį pasitikėjimą.

Informacinių skyrių žinios turi labai didelės svarbos visai kreditinei banko politikai. Tie skyriai teikia kreditus duodančiai instancijai žinių apie dorinę ir medžiaginę kreditų reikalaujančio asmens vertę. Tie patys skyriai nepaleidžia iš savo akių ir kreditus gavusių asmenų. Jie vis domisi, kaip banko debitorius sunaudojo gautus iš banko kreditus, nes nuo tikslingo pinigų sunaudojimo priklauso dažnai ir paties suteikto kredito saugumas. Tačiau ir tikslingas gauto kredito sunaudojimas dar nevisuomet laiduoja paskolintų pinigų saugumą, nes mūsų dabartinėje ūkio santvarkoje paskiro ūkio likimas priklauso ne tik nuo viso krašto, bet ir nuo viso pasaulio konjunktūrinės padėties. Konjunktūrinę padėtį nustatyti padeda banko vadovybei ne tik informaciniai skyriai, bet ir valstybiniai konjunktūrai tirti institutai. Konjunktūriniams pavojams jei jau nevisai pašalinti, tai bent sumažinti bankai griebiasi dviejų rūšių priemonių: įstatymų sukurtų ir papročių sudarytų. Įstatymines savo kapitalų saugumo priemones turi: a) ipotekiniai bankai, b) notų bankai, c) kooperacinės kredito įmonės. Papročiais sudarytų saugumo priemonių imasi visos kitos kreditinės įmonės.

[366] Crédit Lyonnais informacijos skyrius ir šiandien tebelaikomas pavyzdinga informacine įstaiga.

[367] Tie biuleteniai esti metiniai, pusmetiniai, ketvirtiniai, kartais net ir mėnesiniai. Lietuvos Bankas leidžia lietuvių kalba ketvirtinius, anglų kalba pusmetinius biuletenius.

Tų visų priemonių bene svarbiausia bus kreditų išskirstymas, kuris gali būti įvairių rūšių: a) daiktinis, kai kreditai teikiami įvairiomis formomis[368] arba įvairioms ūkio šakoms[369]; b) laikinis, kai kreditai teikiami įvairiais terminais; c) lokalinis, kai kreditai teikiami įvairiose krašto ir užsienio vietose; d) asmeninis, kai kreditai teikiami įvairiems įvairių profesijų asmenims.

Be kreditinių pavojų išskirstymo, to paties pinigų saugumo sumetimais bankai, teikdami kreditus, reikalauja iš debitorių nurodyti prašomojo kredito tikslą. Tas bankų reikalavimas yra sukėlęs teoretikų tarpe nemaža ginčų: vieni laiko reikalavimą nurodyti prašomojo kredito tikslą nepagrįstu bei neteisėtu ir liepia bankui tenkintis nustačius debitoriaus kreditingumą, kiti, priešingai, mano, kad reikalavimas nurodyti prašomojo kredito tikslą yra visai pagrįstas, nes nuo to tikslo dažnai priklauso ne tik paties kredito saugumas, bet ir visuomeninė paties kredito svarba[370]. Kreditų tikslo klausimas turi didelės svarbos ypatingai tuose kraštuose, kur žmonės nėra persisunkę racionalistine kapitalizmo skaičiavimo dvasia ir ima, kur tik galėdami, be jokios atodairos kreditus, visai nenusivokdami, ar jie galės gautus kreditus pelningai sunaudoti ir sutartu laiku juos grąžinti.

Alfredas Lansburghas[371] eina dar toliau ir skelbia, kad bankas gali duoti kreditus tik tokiems reikalams, kuriems būtų davę pinigus tie asmens, kurie sunešė depozitus į banką. Toks reikalavimas vargu beįmanomas įgyvendinti. Pirmiausia ir patsai depozitininkas nestato tokio klausimo, kam aš norėčiau skolinti savo pinigus, be to, ir bankas, teikdamas kreditus, jokiu būdu nepajėgs atskirti, kurie pinigai kuriam indėlininkui priklauso. Jei Lansburgho tvirtinime ir yra tiesos, tai, būtent, tai, kad gerai sutvarkytame tautos ūkyje nė vieno depozitininko pinigai neturėtų būti naudojami kovai su jo medžiaginiais bei tautiniais reikalais, su jo švenčiausiais įsitikinimais[372]. Kapitalistinio ūkio santvarkoje, kuri yra pagrįsta asmens laisve, privatine nuosavybe ir darbo pasidalinimu, visi socialiniai, tautiniai ar sroviniai sluoksniai turi tu-

---

[368] Įvairių paskolos dokumentų diskontavimas, specialinė einamoji sąskaita, įvairių rūšių lombardiniai kreditai.

[369] Pramonei, prekybai, žemės ūkiui.

[370] Visuomenei turi didelės svarbos, ar kreditai teikiami gamybai, ar vartojimui, ar, pagaliau, spekuliacijai.

[371] Vienas žymiausių pinigų ir kredito reikalų teoretikų, buvęs banko direktorius, žurnalo „Die Bank" steigėjas ir ilgametis redaktorius.

[372] Rusų okupacijos metu mūsų žmonių depozitai valstybinėse taupomose kasose ir rusų bankuose buvo vartojami dažniausiai ne mūsų krašto reikalams, bet kelti ekonominę bei politinę pačios Rusijos galią.

rėti laisvės kurti savo bankus, nešti į juos savo santaupas ir tomis santaupomis kredituoti savo tautos, savo klasės, savo įsitikinimų žmones. Pagaliau Lansburgho pažiūra gali būti teisinga ir ta prasme, kad bankai, besiversdami svetimais pinigais, visuomenės santaupomis, niekuomet neturi tų pinigų vartoti priešingiems, tai visuomenei kenksmingiems reikalams.

Tais pačiais pinigų saugumo sumetimais bankai reikalauja, kad jų debitoriai dirbtų tik su vienu banku, atseit, visas savo bankines operacijas sukoncentruotų viename banke[373], nes tokiu atveju ekonominė kliento padėtis pasidaro bankui kiaurai perregima. Banke sudėtų pinigų saugumas reikalauja didelio, ypatingai kredito politikoje, atsargumo[374]. Šiuo atveju kur kas geriau yra, kad bankai yra šykštūs, negu dosnūs. Dažnai įvairios įmonės, neturėdamos lengvai prieinamų kreditų, pradeda labiau taupyti, kurti nuosavus kapitalus ir nebenori leistis į bet kurias spekuliatyvinio pobūdžio operacijas. Atsargi bankinė politika — tai rūpestingas banko depozitininkų reikalų gynimas. Bankas, kuris sugeba nuosekliai vykdyti kapitalų saugumo politiką, įgyja visuomenės pasitikėjimą. Toks visuomenės pasitikėjimas traukte traukia žmonių pinigus į banką[375]. Jei jau įsigyti žmonių pasitikėjimą nėra lengvas dalykas, tai kur kas sunkesnis yra uždavinys tą pasitikėjimą išlaikyti. Bankų istorija žino labai daug atsitikimų, kada iš nakties griuvėsiais nueina rimto banko ilgų metų darbu įgytas visuomenės pasitikėjimas.

Netenka manyti, kad banko pinigų saugumui gresia pavojai vien iš banko debitorių, atseit, kreditų ėmėjų pusės. Lygiai pavojingi gali būti banko reikalams ir kreditų teikėjai, būtent, depozitininkai. Žmogus, pasidėjęs banke pinigus, ypatingai atidaręs banke einamąją sąskaitą, įgyja bankininkų pasitikėjimą, kurį gali nekartą piktam panaudoti su didele pačiam ban-

---

[373] Laikyti atliekamus pinigus, daryti išmokėjimus bei perlaidas, priimti įmokėjimus, atidarinėti akredityvus, trumpai, paversti banką savo kasininku.

[374] Kai kurie gerai vedami bankai laikosi tokio nuostato, kad jei bent vienas banko valdybos narys pasisako prieš prašomąjį kreditą, tai prašymas laikomas atmestu (pvz., Handelsgesellschaft Berlyne).

[375] Be kapitalų saugumo politikos bankai dar griebiasi įvairių įvairiausių priemonių sustiprinti žmonių pasitikėjimą. Tuo tikslu pasirenka visuomenei simpatingą pavadinimą, statosi gražius, turtingai įrengtus rūmus, nesigaili aukų viešai labdarybei, leidžia direktoriams reprezentuoti įvairiose visuomeninio pobūdžio draugijose, palaiko artimus, draugingus ryšius su spauda, palaiko įvairiais dirbtiniais būdais savo akcijų kursą (dažnai patys jas supirkinėdami), rūpinasi, kad balansų skelbimo dieną balansų pozicijos geriau atrodytų.

kui žala[376]. Todėl visi rimtai vedami bankai rūpinasi turėti ko tiksliausių žinių ne tik apie savo debitorius, bet ir apie savo kreditorius. Niekam negali būti atidaroma einamoji sąskaita, kol neturima pilnų žinių apie dorinę ir medžiaginę vertę to asmens, kuris, padėjęs banke pinigus, nori atidaryti einamąją sąskaitą. Deja, šis labai svarbus nuostatas dažnai pamirštamas[377].

Be individualinių kiekvieno banko saugumo priemonių, bankai nekartą mėgindavo ir kolektyviniu būdu apsaugoti savo depozitininkų interesus. Tuo tikslu bankai informuodavo vieni kitus apie stambesnius išduotus kreditus[378]. Tuo būdu norėta užkirsti kelią tam pačiam asmeniui kredituotis stambiomis sumomis keliuose bankuose ir tuo nuslėpti savo įsiskolinimo didumą. Paskutiniais laikais kai kurių kraštų įstatymai užkrauna bankams prievolę pranešti bankų priežiūros įstaigai visus stambesnius kreditus. Bankų priežiūros įstaiga turi teisės įspėti kitus bankus, jei tas pats asmuo turi paėmęs kreditus ir kituose bankuose[379]. Netenka abejoti, kad tokie pranešimai laužo jau nuo seno įsigyvenusį bankinės paslapties reikalavimą. Individualinis liberalizmas, laikydamas bankus grynai komercinėmis įmonėmis, plačiai taikė ir bankams komercinės paslapties principą, kurio priedanga nekartą leido daryti labai kenksmingus paskiriems asmenims ir pačiai visuomenei žygius. Apskritai, komercinė bankų paslaptis dažnai būdavo daug plačiau interpretuojama, negu tai buvo galima pagrįsti sąžiningo pirklio rūpestingumo dėsniu. Dabar ne tik specifiškai bankiniai, bet ir apskritai ekonominiai įstatymai, iškeldami visuomeninius veiksnius, aukščiau statydami visuomenės reikalus, negu paskiro individo teises, subordinuoja ir komercinės paslapties reikalavimus visuomenės interesams. Ne vien įstatymai, bet ir pats gyvenimas bei to gyvenimo kuriama specialinė ekonominė ir finansinė spauda krašto ūkio reikalų sumetimais vis plačiau praskleidžia komercinės bankų paslapties uždangą. Tačiau labai klaidinga būtų manyti, kad komercinę bankų paslaptį galima visai pašalinti ir atpalaiduoti visus banko tarnautojus nuo prievolės saugoti tokią paslaptį. Komercinė banko paslaptis, kiek ji nekenkia visuomenės gerovei, neabejotinai saugo paties banko

---

[376] Tokiais atvejais paprastai atidaroma kokiu nors pseudonimu einamoji sąskaita ir įnešama į ją nedidelė pinigų suma. Atidaręs einamąją sąskaitą, asmuo gauna čekių knygutę. Vėliau padirbtomis perlaidomis smarkiai papildoma einamoji sąskaita ir gautais iš paties banko čekiais paimami tariamai perlaidomis gauti pinigai.

[377] Žr. Obst. Bankgeschäft, II Bd., 377 psl.

[378] Stambūs kreditai kartais vadinami mamuto kreditais, kurie dažnai yra labai pavojingi bankams, nes čia nėra rizikos pasidalinimo.

[379] Vokiečių 1934 m. gruodžio 5 d. įstatymas.

interesus, drauge yra labai naudinga ne tik paskiriems banko klientams, bet ir visam kraštui[380].

3. LIKVIDINGUMO POLITIKA

Be pelningumo ir saugumo, bankai žiūri dar ir savo operacijų likvidingumo, arba kitais žodžiais, bankai rūpinasi, kad sutartu laiku galėtų išpildyti visus savo pasižadėjimus ir įvykdyti visus savo pareikalavimus. Bankinių operacijų pelningumas ir saugumas kur kas lengviau nustatomas, negu jų likvidingumas[381]. Likvidingumas yra tvirčiausias saugumo pagrindas. Likvidingumo stoka pakerta ir tvirčiausio banko šaknis. Likvidingumui išlaikyti banko vadovybė nuolatos turi laikyti prieš akis banko balansus ir žiūrėti, kad būtų ne tik kiekybinė, bet ir kokybinė aktyvų ir pasyvų pusiausvyra. Banko balanse ne tiek yra svarbūs patys skaičiai, kiek tų skaičių turinys[382]. Mūsų laikais likvidingumo sumetimais daug svarbos teikiama balansams. Pradedama reikalauti, kad balansai būtų sudaromi pagal tam tikrus gerų specialistų nustatomus formuliarus, kurie turėtų parodyti ne vien formalinį, bet ir materialinį bankų aktyvų ir pasyvų stovį. Balansai turėtų parodyti: 1) kiek gali būti kiekvienu pareikalavimu arba bent trumpu laiku paimta iš banko pinigų, 2) kiek bankas turi tuojau pakeliamų vertybių ir 3) kiek bankas turi tokių vertybių, kurias gali lengvai realizuoti.

Tai, ką bankui gali tekti mokėti, sudaro: 1) indėliai, 2) einamosios sąskaitos, 3) korespondentai loro, 4) kreditoriai (banko arba banko žiruoti vekseliai ir akceptai), 5) duotos garantijos, 6) neišmokėti senesniųjų metų dividendai. Banko tuojau pakeliamos vertybės yra: 1) esantieji banko kasoje gyvi pinigai, 2) banko einamoji sąskaita krašto notų banke, 3) banko įsigyti čekiai, išrašyti į rimtus bankus, 4) banko einamoji sąskaita kituose tvirtuose bankuose. Banko lengvai realizuojamas

[380] Tiek patsai bankas, tiek jo klientai gali turėti laikinų piniginių sunkumų. Jei tokie sunkumai būtų lengva širdimi išnešami į gatvę, tai tuojau galėtų būti palaužtas žmonių pasitikėjimas banku, prasidėtų depozitininkų runas, kuris lengvai gali palaidoti patį banką, suduodamas dažnai sunkų smūgį pačiam tautos ūkiui. Beveik tą patį tenka pasakyti ir apie banko klientų sunkumų išvilkimą į gatvę. Ir jų kreditingumas gali būti labai lengvai tokiu būdu sugriautas.

[381] Juk ne be reikalo Bagehot (1826—1877), žinomo „Lombardstreet" veikalo autorius, reikalauja iš bankininko mokėti atskirti vekselį nuo ipotekinio dokumento, atseit, sugebėti nustatyti, kuris vekselis bus terminu išpirktas ir kurį tenka vieną ar keletą kartų prailginėti.

[382] Aktyvo pozicijoje gali stovėti 10 mil. lt diskontuotų vekselių, tačiau tas dar nerodo, ko verti yra tie vekseliai, atseit, nežinoma, kiek tų vekselių, terminui suėjus, tikrai bus išpirkta.

vertybes sudaro: 1) trumpalaikiai, bent dviejų parašų, neilgesnio kaip trijų mėnesių termino prekybiniai vekseliai, 2) trumpam laikui bankui įkeisti brangieji metalai, procentiniai bei dividendiniai popieriai ir prekės, 3) banko nuosavi geri procentiniai bei dividendiniai popieriai. Vekseliai tik tais atvejais bus lengvai realizuojama vertybė, kai notų bankas priima tokius vekselius ar tai rediskontui ar tai įkaitu už teikiamus bankui avansus. Tačiau šiuo atveju netenka perdėti notų banko pajėgumo, ypatingai, kai bet kurių sukrėtimų metu visi bankai bėga su savo vekselių portfeliais į notų banką. Ir geriausiai vedamas notų bankas nepajėgs daug ką padėtį, jei vienu kartu bus visų krašto bankų apipultas. Gerais procentiniais popieriais laikomi valstybės ar valstybės laiduoti procentiniai popieriai, įkaitiniai ipotekinių bankų lakštai ir šiaip pirmojo įkaito dokumentai. Dividendinių popierių gerumas bei vertė priklauso nuo padėties tos įmonės, kuri yra juos išleidusi. Apskritai, tenka pastebėti, kad procentiniai bei dividendiniai popieriai sudaro tvirtą banko aktyvų poziciją tiktai normaliose gyvenimo sąlygose. Sunkiai realizuojamoms bet kuriais atvejais aktyvo pozicijoms tenka priskirti nekilnojamieji turtai. Banko tuojau pakeliamos vertybės sudaro pirminį banko likvidumą[383], kai lengvai realizuojamos vertybės laikomos antriniu likvidingumu. Pirminis banko likvidumas lengviau nustatomas iš balanso duomenų, tačiau ir tie duomens gali būti balanso skelbiamajai dienai pagražinti, arba, kaip sakoma bankininkų žargonu, „frizuojami“[384]. Nors „frizavimas“ ir nėra banko balanso falsifikavimas, tačiau jis žymiai gali pakeisti tikrąjį banko likvidingumo vaizdą. Deja, tas „frizavimas“ pasitaiko ne tik pas mus, bet ir rimtuose Vakarų Europos bankuose. Žino „frizavimą“ ne tik Vokietijos bankai, bet ir šiaip rimtos anglų kredito įmonės.

Likvidingumo įgyvendinimas yra gana sunkus dalykas, nes likvidingumas priklauso ne vien nuo banko vadovybės sugebėjimo bei gerų norų, bet ir nuo: a) kredito rinkos padėties, b) ekonominių bei politinių krašto gyvenimo sąlygų ir c) pasaulinės ūkio konjunktūros, kuri pagrįsta yra ne vien ekonominiais bei politiniais, bet dar ir grynai psichologiniais veiksniais. Gerai vedami bankai vengia nors ir pelningų, bet ne-

---

[383] Pirminis banko likvidingumas vadinamas dažnai gyvų pinigų likvidingumu. Kai kurie banko teoretikai (kaip Ad. Weber) susiaurina gyvų pinigų likvidingumo sąvoką, laikydami gyvų pinigų likvidingumu kasoje esamus pinigus ir einamąją sąskaitą notų banke.

[384] Frizuojami balansai, kai balanso skelbiamąją dieną rūpinamasi turėti didesnes kasos atsargas, negu paprastai turima, įsigyjama laikinai kitų bankų čekiai, dirbtinai pakeliami biržoje turimų akcijų kursai.

likvidingų operacijų, tačiau kartais paties gyvenimo yra stumte įstumiami į tokias operacijas. Vieną kartą patekę į nelikvidingas operacijas, bankai dažnai su nuostoliais likviduoja tas operacijas, kad tik galėtų atgauti laisvas rankas.

Ne tik senesnieji bankų teoretikai bei praktikai, bet ir kai kurie dabarties ekonomistai bankų likvidingumo laidavimui reikalauja laikyti tam tikrą gyvų pinigų sumą banko kasoje. Gyvų pinigų atsargai prilyginama ir banko einamoji sąskaita krašto notų banke. Tos atsargos dydis turi būti proporcingas turimiems depozitams. Jis nustatomas krašto įstatymais ar susidariusiais krašto papročiais[385]. Senasis rusų Kredito įstatymas[386] reikalavo 10% atsargos, mūsų 1925 m. bal. 23 d. Akcinių bankų įstatymo 23 §[387] sako: „Banko kasose turi būti gyvais pinigais ne mažiau kaip 15% visų neterminių indėlių. Gyvais pinigais laikomos ir einamosios sąskaitos Lietuvos Banke arba Valstybės Iždinėse". Tuo būdu mūsų įstatymai nereikalauja jokios atsargos terminių indėlių likvidingumui aptikrinti.

Tokia gyvų pinigų atsarga turi paprastai du tikslu: vienas tikslas yra privatinio ūkio pobūdžio, antrasis tikslas siekia visuomeninės gerovės. Privatinis gyvų pinigų atsargos tikslas yra laiduoti depozitų išmokėjimą, visuomeninis tikslas — tai padėti notų bankui tvarkyti krašto pinigų apyvartą. Gyvų pinigų atsarga tai savo rūšies pinigų tezaurizavimas. Atsargoje pinigai guli be darbo, tuo tarpu pinigų paskirtis yra nuolatos dirbti, tarpininkaujant ekonominiam žmonių susisiekimui. Todėl ir naujesnieji bankų teoretikai pasisako prieš tokią pastovią, sustingusią, įstatymais nustatomą gyvų pinigų atsargą. Kiekvienas bankas turi tiek laikyti gyvų pinigų, kiek reikalinga, kad galėtų kiekvienu pareikalavimu ištesėti savo skolos pasižadėjimus. Tokia tikrai reikalingų gyvų pinigų atsarga nėra koks pastovus dydis visuose, net ir to paties krašto bankuose. Atsargos dydis priklauso ne tik nuo laikinio krašto ūkio konjunktūros stovio, politinių gyvenimo sąlygų, bet ir nuo psichologinės krašto gyventojų, ypatingai banko depozitininkų nuotaikos[388]. Tat privatinio ūkio sumetimais sunku pateisinti pastovias gyvų pinigų atsargos normas. Pagaliau, ir patsai gyvenimas jau nekartą yra grioves tokių pastovių normų naudingumą ir pačiam

[385] Anglijos depozitinių bankų balansai rodo 10—11% turimų depozitų atsargą, nors jokiais įstatymais tokia atsarga nėra numatyta.

[386] Taip vadinamas „kreditnyj ustav" (Įstatymų Rinkinio XI t. II d.).

[387] V. Ž. Nr. 190/1290.

[388] Vokiečių 1935 m. kredito įstatymas palieka reikalingų atsargų nustatymą bankų priežiūros organams, tačiau jokiu atveju tos atsargos neturi prašokti 10% visų depozitų. Panašiai tvarko atsargų dydį ir 1933 m. USA įstatymai.

bankui. Juk gyvenimas žino ir tokias kreditines įmones, kurios nesilaiko jokių pastovių gyvų pinigų atsargos normų, tačiau gerai ištesi visiems savo pasižadėjimus. Tas pats gyvenimas rodo, kaip ir su labai stambiomis gyvų pinigų atsargomis gali žlugti ir labai tvirti bankai[389].

Apskritai, ramiems laikams nustatomos gyvų pinigų normos yra dažniausiai per didelės. Jos verčia stambias pinigų sumas gulėti be darbo ir tuo pačiu jau mažinti banko pelną. Mažas banko pelnas mažina žmonių pasitikėjimą banku ir tuo pačiu pasunkina banko pasyvų likvidingumą. Sunkiais bankinės krizės laikais nustatomos pinigų normos neturi didesnės vertės. Paprastai, tų gyvų pinigų neužtenka ir pirmajai bankinio runo dienai. Gyvenimo patyrimas rodo, kad didesnio paskirų bankų sukrėtimų metu labai svarbus dalykas yra turėti lengvai realizuojamų vertybių atsargą ir gerą, notų bankui tinkamą vekselių portfelį[390]. Jei bankas turi dar visuomenės pasitikėjimą, jis gali parūpinti sau gyvų pinigų, paleisdamas į apyvartą savo akceptus.

Nelengviau pateisinti pastovias gyvų pinigų atsargas ir visuomeniniais sumetimais. Ne pastovios normos, bet nuolatos besikeičią ekonominiai, politiniai bei psichologiniai veiksniai nustato reikalingų krašto ūkiui pinigų kiekį. Kai krašte atsiranda didesnė, negu reikia, pinigų apyvarta, ir notų bankas dėl tų ar kitų priežasčių nepajėgia sumažinti pinigų apyvartos, tuomet tuojau tenka pakelti gyvų pinigų atsargos normas. Notų bankai mažina krašto pinigų apyvartą, siaurindami kreditus. Turtinguose kapitalais kraštuose lengvai susidaro tokios sąlygos, kuriomis visai maža bereikalaujama notų banko kreditų. Tokiais atvejais notų bankas yra bejėgis sumažinti pinigų apyvartą. Tą gali padaryti tik bankų priežiūros įstaiga, pakeldama visų kredito įmonių gyvų pinigų atsargos normas. Tie visi tiek paties banko naudos išskaičiavimai, tiek visuomeninės gerovės sumetimai ir verčia paskutiniųjų laikų bankų teoretikus ir praktikus pasisakyti prieš pastovias gyvų pinigų atsargos normas. Šiandieną daugiausia kreipiama dėmesio į tinkamą depozitais surinktų pinigų naudojimą. Depozitiniai pinigai bus tinkamai naudojami, jei jie bus sudėti į lengvai realizuojamas vertybes.

---

[389] 1901 m. žlugęs Leipziger Bank turėjo 13% gyvą visų depozitų atsargą, 1931 m. žlugęs Vienos bankas Kreditanstalt für Handel und Industrie turėjo net 21%.

[390] Tą portfelį bankai gali realizuoti notų banke įvairiomis bankinės technikos formomis: rediskontuodami, lombarduodami, atiduodami į pensiją, inkasuodami ir gaudami inkaso pajamų sąskaita avansus, apdrausdami tais vekseliais savo specialinę einamąją sąskaitą.

Žinoma, šalia tų lengvai realizuojamų vertybių nepaneigiama reikšmė ir tuojau pakeliamų vertybių, kurių dydis, kaip jau buvo minėta, paliekamas nustatyti bankų priežiūros organams pagal gyvenamojo laiko sąlygas, bankų rūšį bei jų veikimo plotą. Atrodo, kad banko likvidingumas mūsų sąlygose bus, palyginti, tvirtas, jei bankas laikys: 1) bent 5% savo skolos pasižadėjimų, susidariusių iš einamųjų sąskaitų, indėlių, korespondentinių sąskaitų, priimtų (akceptuotų) bei įsakytinių vekselių ir duotų paprastųjų ir įsakytinių vekselių—gyvais pinigais banko kasoje arba Lietuvos Banke einamąja sąskaita; 2) bent 60% tų skolos pasižadėjimų: a) kreditais, aptikrintais įkeistu bankui auksu; b) kreditais, aptikrintais įkeistais bankui valstybiniais ar valstybės laiduotais procentiniais popieriais; c) kreditais, aptikrintais įkeistomis bankui prekėmis; d) ne ilgesnio kaip šešių mėnesių termino prekybiniais vekseliais, kurie gali būti diskontuojami Lietuvos Banke; e) bankui priklausančiomis ne ilgesnio kaip trijų mėnesių termino valstybinių ar valstybės laiduotų procentinių popierių atkarpomis; f) neterminiais indėliais Valstybės Taupomosiose Kasose. Likusieji 35% banko gautų svetimų pinigų gali būti sudėti ir į sunkiau realizuojamas vertybes.

Toksai bankinių atsargų sutvarkymas pašalina beprasmiško tezaurizavimo pavojų, nemažina banko rentingumo, nelaiko kraštui reikalingų pinigų be darbo, nesterilizuoja kūrybinių krašto ūkio pajėgų ir, svarbiausia, ne tik ramiais laikais normaliose sąlygose pilnai apsaugoja depozitininkų interesus, bet ir paskirų bankų puolimo metu bankas, turėdamas lengvai realizuojamas vertybes ir gerų bankinių vekselių portfelį, gali be didesnio sukrėtimo atlaikyti ir smarkesnius indėlininkų puolimus. Žinoma, visuotinės krašte panikos metu, kai įbaugintos, dažnai spekuliantų sukurstytos minios puola iš karto visus bankus ir reikalauja grąžinti visus depozitus, negali būti ne tik jokių iš anksto nustatytų likvidingumo nuostatų, bet ir jokios krašte galybės, kuri galėtų patenkinti visus depozitininkų reikalavimus. Patsai notų bankas, kaip bebūtų dideli jo medžiaginiai ištekliai, bendros bankinės kataklizmos metu, norėdamas atlaikyti krašto kredito bankų likvidingumą, tuojau patsai pasidarytų nebelikvidus ir tuo pakirstų tą aukso ašį, apie kurią sukasi visas krašto ne tik ekonominis, bet ir politinis gyvenimas.

Be tinkamo svetimų banke sudėtų pinigų sunaudojimo, banko likvidingumui turi reikšmės ir banko akcinio kapitalo vartojimas. Tiek teorija, tiek praktika stengiasi nustatyti, kuri pagrindinio depozitinio banko kapitalo dalis gali būti suvartota įsigyti nekilnojamam bei kilnojamam banko turtui. Atrodo, kad

tvarkingai vedamas depozitinis bankas gali panaudoti nekilnojamam turtui savo reikalams įsigyti ne daugiau kaip 20% pagrindinio kapitalo. Taip pat iš pagrindinio kapitalo atlyginamos banko steigimo išlaidos. Jos negali būti didesnės, kaip 2,5% to kapitalo. Dėl likusios akcinio kapitalo dalies, tiek bankinių mokslų teoretikai, tiek naujųjų bankinių įstatymų kūrėjai sutaria, kad ji negali būti vartojama nors ir tikroms, bet nelikvidingoms operacijoms. Sunkiau realizuojamomis vertybėmis laikomos įmonių akcijos. Todėl ir stengiamasi nustatyti, kuri pagrindinio kapitalo dalis gali būti investuota į akcinį kitų įmonių kapitalą. Vargu ar būtų bankui naudinga, jei jis įsigytų įmonių akcijų už sumą, didesnę kaip 40% jo pagrindinio kapitalo. Be to, rūpinamasi, kad ir tas, kas leidžiama investuoti į akcinį kitų įmonių kapitalą, nebūtų sudedama į vieną ar kelias įmones, bet išskaidyta tarp didesnio įmonių skaičiaus. Tuo būdu stengiamasi paskirstyti paties banko riziką ir sustiprinti jo likvidingumą. Depozitinis bankas, įsigijęs didesnį bet kurios įmonės akcijų portfelį, pradeda rūpintis tos įmonės likimu ir dažnai patsai nepasijunta, kaip pradeda savo trumpalaikiais depozitais, arba net ir einamosios sąskaitos pinigais finansuoti rūpimą įmonę, ir tuo būdu pasidaro patsai nebelikvidus.

Atsarginis kapitalas, kuris naudojamas banko nuostoliams atlyginti, sudaro taip pat svarbų banko likvidingumo ramstį. Atsarginis kapitalas sudaromas iš banko grynojo pelno, kurio į tą kapitalą kasmet skiriama po 10%. Atsarginis kapitalas didinamas tol, kol pasiekia 50% pagrindinio kapitalo sumos. Atsarginis kapitalas, sumažėjęs dėl nuostolių atlyginimo, turi būti vėl didinamas, kol pasieks nustatytos normos. Be atsarginio kapitalo, kuris aiškiai parodomas balanse, turi didelės banko likvidingumui reikšmės ir taip vadinamos tyliosios arba paslėptos atsargos, kurios sudaromos abejotinų skolų nurašymais į nuostolius. Tokios jau į nuostolius nurašytos skolos dažnai po kai kurio laiko sunkiau ar lengviau banko atgaunamos. Atgautos sumos ir sudaro paslėptas arba tyliąsias atsargas, kurios banko balansuose įsakmiai neparodomos, bet dažniausiai paslėptos kitų banko aktyvų pozicijose.

Be svetimų pinigų ir akcinio bei atsarginių kapitalų naudojimo sutvarkymo, antra moderninės bankinės politikos priemonė laiduoti banko likvidingumą yra aiškiai nustatyti bankų klasifikaciją ir pagal tą klasifikaciją griežtai apibrėžti bankų daromas operacijas. Mišrūs bankai, kurie verčiasi ilgalaikėmis bei trumpalaikėmis pasyvinio bei aktyvinio kredito operacijomis, atseit, daro ne tik kreditavimo, bet ir finansavimo opera-

cijas, laikomi labai neatspariais net silpnesnės krizės sukrėtimams ir todėl pavojingi depozitų saugumui, ypatingai banko aktyvų likvidingumui. Tokią pažiūrą patvirtino ir nesenos praeities bankinės katastrofos. Austrijos, Belgijos, USA ir Vokietijos mišraus tipo bankai ne tik pasirodė nelikvidūs, bet ir rodė mažiausia atsparumo bankinės katastrofos audrai. Priešingai, Anglijos ir Prancūzijos bankai, jei jau neminėti kitų kraštų bankų, ir sunkios 1931 m. bankinės krizės laikais sugebėjo pilnai ištesėti savo pasižadėjimus. Mišrių bankų likvidingumui kenkia jų dvilypės kredito operacijos. Tokių bankų vadovybė arba pasiduoda nepagrįstam optimizmui ir trumpalaikiais depozitais varo finansavimo operacijas, pasitikėdama gera ateities konjunktūra, kuri leis konsoliduoti duotus kreditus[391], arba, paties gyvenimo eigos verčiama, paleidžia iš rankų kreditinės politikos vadžias, ir tuomet kreditavimo operacijos visai automatiškai, be jokio banko vadovybės noro, virsta finansavimo žygiais.

Tiesa, ir aiškaus vieningo kreditavimo tipo bankai, atseit, tokie bankai, kurie turi teikti tik trumpalaikius kreditus, ar tai ūkinės depresijos bangų svaidomi, ar tai pagauti didelių pelnų aistros, ar, pagaliau, neturėdami nusimanančių ekonominiais klausimais tvirto būdo vadovų, virsta faktiškai finansavimo institutais, kurie savo trumpalaikiais depozitais neina, kaip to reikalauja sveika kreditinė politika, į pinigų rinką, bet ima maitinti ilgaterminininių paskolų kapitalų rinką. Tokiais atvejais ne patsai bankas, ne jo statika, bet banko operacijos, banko dinamika įgauna mišraus turinio pobūdį. Trumpalaikiai depozitai, vienu ar kitu būdu patekę į finansavimo operacijas, sustingsta, arba, kaip sakoma bankiniu žargonu, užšąla, pasidaro greitu laiku nebepakeliami, pačių bankų sunkiai atgaunami, ir todėl patsai bankas pasidaro nebelikvidus. Mūsų dienų bankų teoretikai ir bankų praktikai pasisako ne tik prieš mišrius bankus, bet ir prieš mišrias operacijas. Dabar norima pastatyti tvirtą sieną tarp kreditavimo ir finansavimo įmonių, tarp pinigų ir kapitalų rinkos, tarp kreditavimo ir finansavimo operacijų. Toji siena turi virsti tvirta bankinių operacijų likvidingumo apsauga.

Pagaliau, paskutinis, gal būt, pats svarbiausias bankinių operacijų likvidingumo laidas tai žmonių pasitikėjimas bankais ir jų atsparumu ekonominėms krizėms. Bet, deja, ekonominė krizė pakerta pasitikėjimą bankais, pašlijęs pasitikėjimas aštrina krizę, o padidėjusi krizė dar smarkiau griauna pasitikėjimą. Tuo

[391] Išleisti finansuojamų įmonių vardu obligacijas ir tų obligacijų pardavimu gautais pinigais atsiimti toms įmonėms duotas paskolas.

būdu susidaro kažkoks klaidingas ratas (circulus vitiosus), kuriame tartum kokiuose spąstuose sukasi krizės slegiamas gyvenimas, kamuojasi depozitininkų puolami, skolininkų apleisti, bankai, nebegalėdami patys ištesėti savo pažadų, nes patys nebeatgauna savo išduotų paskolų. Tasai nelemtas klaidingas ratas ir sudaro reikalą bankų likvidingumą atlaikyti net ir įstatymų pagalba, kurti žmonių pasitikėjimą bankais bei jų atsparumu ekonominėms krizėms. Krašto įstatymai kuria žmonių pasitikėjimą bankais, ne tik įgyvendindami valstybinę bankų priežiūrą, bet ir sudarydami banke sudėtų indėlių laidavimo priemones.

Tokių laidavimo priemonių gali būti labai daug, bet tas visas priemones galima klasifikuoti į tris pagrindinius tipus: 1) banko likvidavimo atveju duodama pirmenybė smulkiems indėliams; smulkių indėlių dydis priklauso nuo ekonominio bei kultūrinio kiekvieno krašto gyvenimo sąlygų; 2) steigiama speciali indėlių draudimo įstaiga, kuriai bankai pagal turimų indėlių dydį moka nustatytas premijas; 3) kuriamas kredito įmonių fondas, kuriam bankai atiduoda tam tikrą išmokamų už indėlius palūkanų dalį arba daro įnašus pagal turimą metinį pelną. Fondas teikia paramos patekusiems į mokėjimo sunkumus bankams ir konkurso atveju išmoka smulkesnių indėlininkų ieškus. Tos visos priemonės, be abejo, stiprina žmonių pasitikėjimą bankais ir tuo pačiu didina bankinių operacijų likvidingumą. Žmonės, žinodami, kad jų indėliai yra aptikrinti, ne taip lengvai pasiduoda panikai ir mažiausio ūkinio ar politinio sukrėtimo proga nebepuola reikalauti savo indėlių ir tuo palengvina bankams ramiau likviduoti savo pasižadėjimus. Einamosioms sąskaitoms paprastai jokių laidavimų bei aptikrinimų neteikiama, nes tokių sąskaitų valdytojai laikomi piniginiais bei bankiniais reikalais gerai patyrusiais žmonėmis, kurie ne tik gerai nusivokia, kokios vertės banke atidaro savo sąskaitas, bet ir sugeba, pasirodžius pirmiesiems besiartinančios krizės reiškiniams, čekiais, perlaidomis ar žiriniais atsiskaitymais laiku likviduoti savo sąskaitas.

Kai kalbama apie pasitikėjimą bankais, kaip apie vieną iš svarbiausių bankinių operacijų likvidingumo veiksnių, negalima nepaminėti ir tų asmenų vaidmens, kurie stovi banko priešakyje. Tais žmonėmis turi pasitikėti visuomenė. Visuomenė negali pasitikėti banku, jei jo priešakyje stovi žmonės bei reikiamo ekonominio mokslo, be tinkamo profesinio išlavinimo, be didesnio gyvenimiško patyrimo. Ne mažesnės svarbos turi doriniai banko valdomųjų organų privalumai. Pirmiausia, rankos, kurios priima darbščių piliečių santaupas, turi būti švarios. Pati visuomenė

turi būti įsitikinusi banko organų rankų švarumu, nes jokia kita ūkinė įmonė nėra reikalinga tokio pasitikėjimo, kaip bankai. Bankų direktoriai turi stovėti aukščiau bet kurių asmeninio pasipelnymo įtarimų. Vyriausybės, visuomenės ir bankų vadovybės bendradarbiavime ir glūdi sėkmingas bei teisingas bankinių įmonių likvidingumo išsprendimas.

4. BANKŲ TARPUSAVIO SANTYKIAI

Kapitalistinė ūkio santvarka yra pagrįsta asmens laisve, privatine nuosavybe ir darbo pasidalinimu, tos ūkio santvarkos dvasia yra racionalistinė, skaičiavimo dvasia, kurios idealai bei siekimai yra pinigais įvertinamas nuolat augąs pelnas. Tokia ūkinė santvarka jeigu jau ir nevisuomet sukuria įvairiose ūkio srityse laisvų asmenybių rungtynes, tai, be abejo, parengia labai gerą dirvą atsirasti tokioms rungtynėms, kurios vadinasi konkurencija. Konkurencija ypatingu smarkumu pasireiškė įsigalėjusio finansinio kapitalizmo laikais, kai kapitalistinio ūkio vadžias paėmė į savo rankas įvairių lyčių piniginis kapitalas, nes tik tuomet tegalėjo pilnai pasireikšti kapitalizmo dvasios pajėgumas, pasirodyti platūs galingi tos dvasios užsimojimai.

Finansinis kapitalizmas, kurio periodas prasideda maždaug apie XIX a. vidurį, pradeda pamažu keisti pinigų ūkį nauja tikslingesne ūkio lytimi — kredito ūkiu. Kredito ūkis, kuris vis labiau įsigalinčio kapitalizmo laikais yra vienintelė įmanoma ūkio lytis, nukelia visą konkurencijos svarumą į kredito dirvą, atseit, į tas įmones, kurių tikslas yra imti ir teikti kreditus — į kreditines įmones. Kreditinių įmonių tarpe kiekvienu atžvilgiu svarbiausia vieta priklauso bankams. Tat ir pirmose kreditinių įmonių konkurencijos rungtynių eilėse stovi didieji pasaulio bankai. Bankų konkurencija, kurios tiesioginis, aiškiai regimas tikslas buvo įvairiomis lytimis pasireiškiąs auksas, pasirodė kur kas žiauresnė, negu kitų kapitalistinio ūkio įmonių konkurencija. Kai konkurencinė visų kitų įmonių kova dažniausiai baigdavosi tarpusavio susitarimu įvairių trustų[392], kartelių[393], sindikatų[394],

---

[392] Trustai (iš anglų trust — pasitikėjimas), savarankiškų įmonių susijungimas, kuriame atskiros įmonės atsisako savo savarankumo ir paveda visus savo reikalus tvarkyti trusto vadovybei.

[393] Karteliai (iš italų cartello — dokumentas), savarankiškų įmonių susitarimas tikslu suvaržyti konkurenciją ir tvarkyti savo prekių rinką. Kartelis nepanaikina jį sudariusių įmonių savarankumo.

[394] Sindikatas (iš gr. syndikos — atstovas, gynėjas), kartelio lytis. Sindikatas — kartelis su bendra gaminamų prekių pardavimo vieta.

holdingų[395] bei pūlių[396] pavidalu, tai bankinė konkurencija dažniausiai pasireikšdavo žūtbūtine kova, kuri žinojo tik vieną tikslą — silpnesniojo mirtį. Ši konkurencija beveik visai išnaikino dar taip galingus pirmoje XIX a. pusėje privatinius bankininkus arba bankinius namus ir, pagaliau, ėmėsi griauti ir silpnesnuosius akcinius bankus.

Bankų konkurencija pasireiškia gyvenime dviem žygiais, kurie, bankiniu terminu, vadinami ekspansija[397] ir koncentracija[398]. Bankų ekspansija, paprastai, eina trimis keliais: 1) kapitalų keliu, 2) bankinių skyrių keliu ir 3) bankinių operacijų keliu. Kapitalų ekspansija eina dviem kryptimis: savo akcinio kapitalo didinimo ir svetimų kapitalų, ypatingai depozitų, prisiviliojimo kryptimis. Bankai smarkiais ekspansijos laikais, būtent, XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje labai išugdė savo nuosavus kapitalus, bet dar labiau padidino svetimųjų, banke laikomų pinigų sumas. Tuo būdu savųjų ir svetimųjų kapitalų santykis žymiai pasikeitė šių paskutiniųjų naudai. Ne tik likvidingumo išskaičiavimais, bet ir konkurencijos suvaržymo sumetimais stengiamasi įstatymais tvarkyti banko nuosavų ir laikomų banke svetimų kapitalų santykis. Jis yra įvairus įvairiuose kraštuose. Tas įvairumas daugiausia priklauso nuo to, kurios banko pasyvo pozicijos šiuo atveju priskiriamos svetimiems kapitalams. Atrodo, kad banko nuosavų ir svetimų kapitalų santykis tikslingai nustatomas, kai reikalaujama, kad bendra banko įsipareigojimų suma, susidariusi iš einamųjų sąskaitų, indėlių, korespondentinių sąskaitų, priimtų įsakytinių vekselių, duotų paprastųjų ir įsakytinių vekselių, duotų laidų ir kitokių įsipareigojimų, neišskiriant ir įsipareigojimų perrašais — negali būti didesnė kaip penkiolikeriopa banko pagrindinio ir atsarginio kapitalo suma.

Antras bankinės ekspansijos kelias tai skyrių skaičiaus didinimas. Didžiųjų bankų skyrių skaičius augo ne tik naujų skyrių steigimu, bet ir paglemžtų bankinių įmonių skyriais pavertimu. Didžiųjų pasaulio bankų skyrių tinklas pasiekė negirdėto išsiplėtimo. Daugiausia skyrių turi didieji Anglijos bankai, nedaug nuo jų teatsilieka stambieji Prancūzijos bankai,

---

[395] Holding (iš anglų hold — laikyti), kartelių rūšis. Holdingo bendrovė paprastai pati nieko negamina, bet laiko gamybos įmonių akcijas.

[396] Pūliai (iš anglų pool — sudaryti ratą, bendrai veikti), kartelio rūšis; kai įmonės, savarankiškai veikdamos, pasiskirsto gautą pelną; pelnų išlyginimo bendrovė.

[397] Ekspansija (iš lotynų expansio — išsiplėtimas).

[398] Koncentracija (iš lot. cum ir centrum — traukiu į centrą), susiglaudimas.

kuriuos seka Vokietijos bankai. Skyrių tinklui vystyti jau iš anksto parengė dirvą vienos ar kitos formos sandėriais susijungusi pramonė. Kur bankas steigė savo skyrius, visur jau rasdavo įsigalėjusius savo senus klientus arba bent jų bendrininkus.

Pagaliau, bankinė ekspansija eina operacijų plėtojimo keliais: didinant arba operacijų skaičių, arba operacijų rūšis. Kiekvienas bankas stengiasi vykdyti ko įvairiausių rūšių operacijas, nes tuo būdu jis patenkina savo klientų norus atlikti visus savo piniginius reikalus viename „savo" banke ir, be to, dar gauna galimybės nepaleisti vieną kartą pas jį patekusį klientą iš savo rankų. Tokia politika didieji pasaulio bankai negirdėtai padidino savo nuolatinių klientų skaičių. Dideliuose bankuose šiandien jie skaičiuojami šimtais tūkstančių.

Antrasis bankų konkurencijos padarinys yra bankų koncentracija. Ji pasireiškia gyvenime įvairiais pavidalais. Patsai paprasčiausias koncentracijos pavidalas yra f u z i j a[399], kada iš kelių kredito įmonių sudaromas vienas bankas, kuris gauna arba visai naują vardą, arba tuo ar kitu būdu sujungtą dviejų buvusių kredito įmonių pavadinimą. Akcininkai gauna naujas naujojo banko akcijas. Fuzija gali būti sudaroma įvairiomis sąlygomis, kurios paprastai atitinka finansinį besivienijančių bankų pajėgumą. Lengviausiai įgyvendinama fuzija, kai besivienijančių bankų aktyvai ir pasyvai yra beveik vienodos vertės. Fuzija dažnai duoda gerų rezultatų: sumažina ne taip jau reikalingų bankinių įmonių skaičių, atpigina banko administracijos išlaikymą, įgalina likviduoti nebereikalingus skyrius tais atvejais, kai prieš fuziją toje pačioje vietoje veikė suvienijusių bankų skyriai. Naujame banke pasilieka senieji susijungusių bankų klientai, tačiau nebelieka senųjų bankų tarybos bei valdybos narių dalies, ir sumažėja banko tarnautojų skaičius.

Antra koncentracijos rūšis yra a f i l i a c i j a[400]. Ji gali būti įvykdyta trimis būdais, kurių kiekvienos paskiruose kraštuose gali turėti įvairias teisines formas. Pirmiausia, bankas gali įsteigti naują akcinį banką, pasilaikydamas naujojo banko akcijų daugumą. Tokiais atvejais naujas bankas juridiškai yra visai savarankiška įmonė, faktiškai jis yra tik skyrius, filija, senojo banko duktė. Antra, bankas gali supirkti žymią kito jau veikiančio banko akcijų daugumą ir jo nelikviduoti, bet palikti juridiškai savarankiška įmone ir valdyti per savo išrinktus visuotiniame akcininkų susirinkime organus. Ši afilia-

[399] Iš lot. fusio — susiliejimas, susijungimas.
[400] Iš lot. filia — duktė, afiliacija — įdukterinimas.

cijos sistema yra labai įsigalėjusi Anglijoje, kur big five'ai turi ištisą tos rūšies dukterų virtinę. Trečioji afiliacijos rūšis bus tuomet, kai dviejų bankų akcininkai pasikeičia viena turimų akcijų puse, atseit, kai vieni kitiems atiduoda pusę turimų akcijų. Tuo būdu visai nejučiomis abu bankai atsiranda vienose rankose. Tos visos trys afiliacijos rūšys vadinamos b a n k i n i ų i n t e r e s ų b e n d r u m u[401].

Be fuzijos ir afiliacijos, trečioji bankinės koncentracijos lytis yra a m a l g a m a c i j a[402], arba, mūsų kalba, paglemžimas. Galingesnis bankas tuo ar kitu būdu pasidaro kurio nors silpnesniojo banko savininkas. Įsigytasis bankas arba visai likviduojamas, arba paverčiamas paprastu galingojo banko skyriumi. Amalgamavimas laikomas pačia žiauriausia bankinės koncentracijos lytimi.

Bankų ekspansija ir koncentracija įvairiais laikais įvairių ekonomistų nevienodai buvo vertinamos. Tas vertinimo įvairumas, paprastai, priklausydavo nuo tų sumetimų, kuriais tas vertinimas buvo daromas. Kaip visus ūkio reiškinius, taip ir bankų ekspansiją bei koncentraciją, galima vertinti privatinio ir tautinio ūkio požiūriu. Kai ekspansija bei koncentracija vertinamos privatinio ūkio požiūriu, tai tenka pasakyti, kad jos abi: 1) padidina tvirtesniųjų bankų akcininkų pelną; 2) pakelia visuomeninį tokių bankų valdomųjų organų svarumą ir duoda jiems stambesnes tantjemas; 3) proporcingai sumažina einamąsias banko išlaidas, nes ne tik pranyksta banko konkurentas, bet ir tiek nepašoka banko administracijos išlaidos, kiek padidėja banko operacijos; 4) įgalina padidėjusį banką tikslingiau paskirstyti teikiamų kreditų riziką ir tuo pačiu duoti savo akcininkams pastovų dividendą, kuris, sulaikydamas banko akcijų kursų svyravimus, kelia žmonių pasitikėjimą banku. Žmonių pasitikėjimas banku pritraukia naujų depozitų, kurie praplečia banko teikiamų kreditų ribas.

Svarstant ekspansijos bei koncentracijos padarinius visuomeninio ūkio požiūriu, tenka pastebėti, kad 1) negausūs, bet stambūs bankai sėkmingiau pajėgia paremti ne tik ekonominę vyriausybės politiką, bet ir ūkinius bei politinius visos tautos siekimus, 2) stambieji bankai, kreipdami į save plačiųjų gyventojų sluoksnių dėmesį, labiau yra prieinami visuomenės kontrolei, 3) galingi bankai greičiau ir teisingiau nuvokia visus konjunktūrinius ūkio kitėjimus, nes, paprastai, turi geresnę vadovybę, rimtesnį

---

[401] Šiaip bankinių interesų bendrumas gali būti sudaromas įvairiais laikino pobūdžio bankiniais sandėriais.

[402] Amalgamacija, arabiškai graikiškos kilmės žodis, reiškia gyvojo sidabro ir metalų junginį.

tarnautojų sąstatą, platesnius, užsienį siekiančius, bankinius ryšius, 4) tvirti bankai, versdamiesi didelėmis sumomis, turėdami daug klientų, lengviau įgyvendina bankinių pinigų vartojimą. Šalia tų teigiamų visuomeninių ekspansijos bei koncentracijos padarinių netrūksta jiems ir neigiamų privalumų, kurie gal ir atsveria geruosius ekspansijos bei koncentracijos padarinius. Taip, 1) dideli, galingi ir tuo pačiu jau negausūs bankai ne tik lengvai paima į savo rankas pinigų rinkos monopolį, bet ir viso krašto ūkinę diktatūrą, kuri pavergia krašto pramonės bei prekybos įmones, diktuodama joms visų bankinių operacijų sąlygas; 2) stambūs bankai dažnai paima į savo rankas krašto biržų veikimą ir nustatinėja biržoje kotiruojamų vertybių kursus, žiūrėdami ne tiek viso krašto reikalų, kiek savo ir sau artimų įmonių interesų; 3) dideli, turintieji gausius skyrius bankai dažnai praauga intelektualinius sugebėjimus savo vadovybės, kuri tokiais atvejais staiga pasijunta nebestovinti gyvo, jos pačios valdomo organizmo priešakyje, bet besėdinti kažin kokioje galingoje mašinoje, kuri, visai nežiūrėdama jos reikalavimų bei nurodymų, jau nekieno nebevaldoma, eina visai savarankiškais, dažnai tautos ūkiui kenksmingais keliais; 4) dideliam bankui dažnai esti sunku tinkamai prižiūrėti bei kontroliuoti savo gausių skyrių vedėjus, kurie dažnai varo ne tik savarankišką, bet ir savanaudišką politiką, sugebėdami nuslėpti nuo centro organų ne tik savo klaidas, bet ir savo nusikalstamuosius darbus; 5) skyrių vedėjai, priklausomi banko centro organų, kuriems dažnai sunku įeiti į visus kiekvienos krašto srities reikalus, nevisuomet gali tinkamai patenkinti visus, net ir visai teisingus, vietos klientų prašymus; 6) valdomieji didelių bankų organai, pasidavę didelių turtų bei stambių piniginių kapitalų svaiguliui, lengvai pasidaro ligūstais optimistais kurie mažiau besirūpina svetimų, banke sudėtų, pinigų saugumu[403]; 7) kai didieji sostinių bankai paglemžia regioninius bankus ar provincijos bankinius namus, tai vietos gyventojai dažnai nebetenka nuo seno pažįstamų, sąžiningų bankiniais reikalais patarėjų, nes bankinių skyrių vedėjai, ir teikdami klientams patarimus, turi vadovautis nurodymais bankinio centro organų, kurie dažnai ne tiek žiūri provincijos klientų reikalų, kiek savo banko interesų.

Negalima užginčyti, kad tarp imperialistinės didžiųjų valstybių politikos ir tų valstybių bankinės ekspansijos bei koncentracijos esama neabejotinų ryšių. Finansinė bankų galybė

[403] Tokio svaigulio padariniais ir tenka aiškinti mažą didžiųjų vokiškų bankų 1931 m. birželio mėnesio krizei atsparumą.

pataikauja visos tautos ekonominės bei politinės galios troškimui ir drauge lengvina plačius, imperialistinius, ūkinius bei politinius valstybės vyrų užsimojimus. Tačiau didelė, 1931 m. germanų šalyse prasidėjusi, didžiųjų bankų kataklizma atkreipė valstybės vyrų ir platesnės visuomenės dėmesį į tolimesnės bankų ekspansijos bei koncentracijos pavojus. Net ir patys bankų vedėjai pradeda nuvokti, kad, žudydami konkurencijos rungtynėse silpnesniuosius bankus, jie mažina apskritai žmonių pasitikėjimą kreditinėmis įmonėmis ir, žinoma, žaloja tą šaką, ant kurios ir jie patys laikosi. Dabar senąją žūtbūtinę bankų konkurencijos kovą vis labiau pakeičia bankų susitarimai įvairiais bankinės politikos klausimais. Tie susitarimai tiek savo teisine forma, tiek savo turiniu yra įvairūs įvairiuose kraštuose.

Didieji bankai stengiasi kaskart geriau aprūpinti ir provincijos gyventojų reikalus, ir todėl vis daugiau teikia savarankumo savo vietiniams skyriams. Stambesniųjų vietinių skyrių vedėjai statomi visų vienos kurios srities skyrių priešaky. Tuo būdu atsiranda ištisos bankinės apygardos, kurios turi atstoti regioninius bankus. Pati visuomenė, pabūgusi žiaurios ekonominės bankų diktatūros, kaskart griežčiau pasisako prieš tolimesnę bankų ekspansiją bei koncentraciją. Kapitalistinių kraštų vyriausybės, pastebėjusios, kad 1931—1933 m. bankinę krizę sunkiau išgyveno stambieji bankai, kurie varė mišrią politiką, vis aiškiau pasisako prieš tolimesnę bankų ekspansiją bei koncentraciją. Tų kraštų vyriausybės, gerai atmindamos tas sunkias aukas, kurias turėjo pakelti iždas, sanuodamas pakrikusius bankinius milžinus didžiosios ūkinės krizės metu, vis labiau ne tik atitinkamais įstatymais, bet ir administraciniais patvarkymais pradeda remti smulkesniuosius regioninius bankus. Atrodo, kad bankų ekspansija ir koncentracija pradėjo žygiuoti atgal.

5. BANKAI IR PRAMONĖ

Pramonei reikalingas lėšas teikia pinigų ir kapitalų rinkos. Pinigų rinka tenkina trumpalaikius, arba, gal teisingiau pasakius, laikinius pramonės kreditų paklausus, kuriuos savaime sudaro paprasta, normali ūkinio gyvenimo eiga[404]. Be tų laikinių, nuolatos judančių lėšų, įmonė yra reikalinga pastovių, įmonėje pasiliekančių pinigų, atseit, kapitalų. Pastovius įmonės kapitalus sudaro ne tik investacijos kapitalai, kaip žemės sklypai, trobesiai, mašinos, bet ir tam tikra nuolatos įmonėje pasiliekanti

[404] Drobės gamintojas skolintais pinigais perka žaliavą ir kartais apmoka dar darbininkus ir gamina medžiagą, kurią pardavęs grąžina skolą.

apyvartos kapitalo dalis. Tasai, jei taip galima pasakyti, geležinis apyvartos fondas turi bet kuriuo atveju laiduoti pramonininkui jo žygių bei užsimojimų laisvę. Investacijos kapitalo ir apyvartos geležinio fondo jokiu atveju neturėtų įmonei tiesiogiai teikti depozitiniai bankai. Investacijos kapitalų tiesiogiai gali duoti ipotekiniai bankai. Netiesiogiai, tarpininkaudami tarp įmonės ir kapitalų rinkos, gali parūpinti įmonei investacinius kapitalus ir depozitiniai bankai, kurie atidaro įmonei kelius į kapitalų rinką, pasiimdami įmonės akcijų ar obligacijų emisiją. Geležinį apyvartos kapitalą geriausiai parūpina finansiniai bankai. Būtų netikslu, jei įmonininkas visą apyvartinį kapitalą pasigamintų ilgo termino kreditais, nes be pastovaus geležinio apyvartos fondo reikalingų įmonei apyvartos lėšų suma nuolatos svyruoja. Tasai apyvartos lėšų svyravimas priklauso nuo dviejų veiksnių: 1) didesnio ar mažesnio gamybos proceso nuolatinumo[405]; 2) didesnio ar mažesnio pagamintų prekių pardavimo pastovumo[406].

Depozitiniai bankai teikia pramonei laikinius kreditus įmonininko solo vekseliais, prekybiniais vekseliais ir imdami įkaitu prekines bei pinigines vertybes. Pramonės kreditai nesiverčia taip greitai, kaip prekybiniai kreditai, ir todėl depozitiniams bankams sunkiau yra teikti kreditus pramonei, negu prekybai. Tačiau nereikia užmiršti, kad pramonininkai faktiškai patys vieni kitus kredituoja per banką, nes kai vieni banke skolinasi, tai kiti tuo pačiu metu ne tik grąžina savo skolas, bet dar deda į banką savo laisvas lėšas. Tas ypatingai pastebima sezoninio pobūdžio pramonėje, kurios kreditavimas nėra sunkus ir depozitiniams bankams.

Bankų ir pramonės santykiai įvairiuose kraštuose įvairiai susidarė, kas, žinoma, turėjo turėti įtakos ir pačios pramonės raidai. Anglijos depozitiniai bankai ne tik netarpininkauja pramonės akcijų ar obligacijų emitavimui, bet dar vengė iki pat paskutiniųjų laikų bet kurių artimesnių ryšių su pramone, ypatingai jei tie ryšiai galėjo virsti finansavimo operacijomis. Depozitiniai Anglijos bankai tenkinasi, paprastomis bankinėmis operacijomis remdami savo krašto pramonę. Jie teikia pramonei kre-

---

[405] Kitų apyvartos lėšų reikalauja sezoninė alaus ar cukraus pramonė ir nuolatos veikianti geležies ar medžio apdirbimo pramonė.

[406] Šiaudines skrybėles ar pačiūžas galima gaminti per kiaurus metus, tačiau tos prekės parduodamos tik tam tikrais metų laikais, ir todėl tų prekių gamintojas gali atgauti savo įdėtus kapitalus tik tam tikrais metų laikotarpiais. Priešingai, šokolado ar margarino pramonė turi rinką ištisus metus, ir todėl tų prekių gamintojas nuolatos susilaukia grįžtančias įdėtas į gamybą lėšas.

ditus, diskontuodami vekselius ir duodami paskolas kontokorento, reporto ir lombardo pavidalais. Jau prieš Didįjį karą anglai kėlė mintį, ar nevertėtų depozitiniams bankams daugiau skirti dėmesio krašto pramonei. Didžiojo karo laikais ir keliais pokariniais metais anglų bankai buvo pradėję aprūpinti savąją pramonę kreditais, dažniausiai imdami įkaitu įmonių obligacijas. Atėjusios ūkinės depresijos bei piniginės infliacijos kietai įšaldė suteiktus kreditus. Anglų bankai vėl atšlijo nuo pramonės. Galų gale vis dėlto savo skolas atgavo, nes įmonės išleido papildomąsias akcijas ir gautais už tas akcijas pinigais pirmiausia atsiteisė bankams.

Kai po 1925 m. įvykusios anglų svaro revaliuacijos[407] vėl pradėjo reikštis ekonominė krizė, tai pramonė vėl ėmė šauktis bankų pagalbos. Depozitiniai bankai, Anglijos Banko spaudžiami, turi bent kiek nusileisti ir vėl pradeda teikti pramonei kreditus. Tačiau svarbiausiais anglų pramonės kreditoriais pasilieka, kaip ir seniau, ne bankai, bet žaliavos pirkliai ir mašinų teikėjai. Dividendinius ir procentinius pramonės popierius emituoja ne bankai, bet tokių popierių emisija besiverčią promoters[408] ir tokių pat popierių prekybos bendrovės. Toks bankų vengimas emituoti dividendinius popierius palengvina Anglijoje kurti netvirtas abejotinos vertės įmones, nes tos rūšies įmonių kur kas mažiau steigiama Vokietijoje ar Prancūzijoje. 1930 m. buvo sudaryta komisija, kuriai buvo pavesta ištirti pramonės finansų reikalus. Ta komisija svarstė ir bankų santykius su pramone. Komisija nutarė, kad bankai turi sudaryti glaudesnius ryšius su pasaulinei rinkai dirbančia pramone. Tokie ryšiai reikalauja ne tik tarnauti pramonei užsienio informacijomis, bet ir kreditais. Kai bankai bus užmezgę tvirtus ryšius su pramone, tada ir anglų kapitalistas, pasitikėdamas bankais, noriau pirks bankų emituojamas pramonės akcijas ar obligacijas.

Prancūzijos depozitiniai bankai verčiasi normaliomis depozitinių bankų operacijomis, palikdami visus įmonių finansavimo darbus finansiniams bankams. Apskritai, Prancūzija nemėgsta mišraus tipo bankų. Depozitiniai bankai noriai teikia įvairiais pavidalais trumpalaikius kreditus ne tik stambiajai pramonei, bet ir per savo gausius skyrius stipriai kredituoja smulkius įmonininkus ir stambesnius amatininkus.

Vokietijos depozitiniai bankai, kurie žymia dalimi padėjo

---

[407] Revaliuacija — pinigams grąžinimas jų senosios vertės, senojo pinigų pariteto atstatymas. Revaliuacija, iš lotynų revaleo, revalesco — pasitaisau, atgaunu savo senąsias jėgas.

[408] Promoter — globėjas, protektorius. Bankiniu terminu, įmonių steigėjas, suktas (blogąja prasme) biržos veikėjas.

sukurti galingą Vokietijos pramonę, buvo mišraus tipo bankai, kurie ne tik kreditavo, bet ir finansavo savo krašto pramonę. Vokiečių bankai ne tik teikė pramonei pinigus bei kapitalus, bet ir nustatė tos pramonės raidos gaires ekonominio imperializmo linkme. Tokia mišraus tipo bankų politika turi didelių pavojų, tačiau vokiečių bankai iki pat 1931 m. vasaros sugebėjo išvengti didesnių katastrofų. Tiesa, ir jų suteikti pramonei kreditai nekartą įšaldavo, bet bankai tuojau konsoliduodavo[409] tokius kreditus, paversdami juos ilgaterminine paskola. Tuo tikslu bankai išleisdavo tokios šaldančios jų pinigus įmonės vardu naujas akcijas ar obligacijas. Gautais už tuos vertybinius popierius pinigais bankai pirmiausia atsiimdavo savo skolas. Žmonių rankose pasilikdavo vertybiniai popieriai, o bankų kasose gauti už tuos vertybinius popierius pinigai. Tokia pavojinga kredito politika galėjo būti sėkmingai varoma, kol buvo, kas perka pramonės įmonių vardu emituojamus vertybinius popierius. Nuo Didžiojo karo laikų tokių popierių pirkėjų skaičius vis labiau mažėjo, kol pagaliau visai jų nebeliko. Bankai vieną gražią dieną pasiliko su įšalusiais kreditais ir, nebeatgaudami savo pinigų, nebegalėjo ištesėti savo skolos pasižadėjimų, kai iš visų pusių pradėta reikalauti grąžinti depozitai. Bankų 1931 m. katastrofa buvo juo sunkesnė, kad bankai, nebegalėdami vertybinių popierių emisija atsipalaiduotų nuo įšalusių kreditų, jau gerai anksčiau buvo prisiėmę trumpalaikio pobūdžio užsieninius depozitus, kuriuos irgi buvo įšaldę tose pačiose įmonėse.

Mūsų depozitinių bankų santykiai su pramone vargu begalima pasakyti, kad yra normalūs. Mes neturime ipotekos banko[410], kuris teiktų pramonei investacijos kreditus, neturime finansinio banko[411], kuris duotų pramonei geležinį apyvartos kapitalą. Pagaliau, pati mūsų pramonė dažnai būdavo kuriama be atitinkamo nuosavo pačių kūrėjų kapitalo. Mūsų depozitiniams bankams labai dažnai tekdavo ne tiek kredituoti, kiek finansuoti mūsų besikuriančią pramonę. Mes neturėjome ir neturime jokios kapitalų rinkos, nes neturime kapitalų, todėl mūsų bankai negalėjo konsoliduoti duotų pramonei paskolų, emituodami įsiskolinusių įmonių vardu dividendinius ar procentinius popierius. Dabar bankai paliko su įšalusiais įmonėse kreditais,

---

[409] Konsoliduoti (iš lotynų consolido — padaryti tvirtu, aptikrinti), reiškia kelias savarankiškas paskolas sujungti į vieną naują paskolą.

[410] Tiesa, Vyr. Žin. Nr. 663, 1939 m. rugs. 14 d., yra paskelbtas Ipotekos Banko statutas, tačiau nieko dar negirdima apie banko steigimą.

[411] Kalbama apie Pramonės Banką, kuris, tur būt, bus finansinis bankas.

turi sėdėti supančiotomis rankomis ir laukti, kol, Belgijos pramonei gelbėti instituto[412] pavyzdžiu, atsiras kokia ilgatermininio kredito įstaiga ir paims iš jų įšalusius pramonės kreditus ir tuo ar kitu būdu grąžins jiems gyvus pinigus.

Mūsų depozitinių bankų ir pramonės santykiai dar ir kitu atžvilgiu buvo nenormalūs. Bankai, dirbdami, palyginti, nedideliais kapitalais ir tai dar tų kapitalų dalį greitai įšaldę, dažnai norėdavo atsigriebti aukštomis palūkanomis[413]. Tokių palūkanų pramonė pakelti negalėjo ir todėl noromis nenoromis turėjo įšaldyti gautus kreditus. Tuo būdu aukštos palūkanos žudė mūsų pramonę ir drauge kaskart labiau pančiojo mūsų bankams rankas. Kita vertus, dėl buvusių aukštų palūkanų netenka vien bankų kaltinti. Mūsų menki kapitalai, negaudami aukštų palūkanų, atseit, didelių pelnų, būtų ėję tenai, kur, rasdami didesnį saugumą, galėjo gauti nemažesnių pelnų.

Pagaliau, ir pati mūsų visuomenė nesugebėjo padaryti bankams įtakos, kad deramai sutvarkytų santykius su pramone, nes pati visuomenė nevisuomet, ypatingai praeityje, tinkamai įvertindavo pramonės reikšmę mūsų kraštui ir pramonininko asmens vaidmenį mūsų ūkio gyvenime. Pramonininkas dažnai nebuvo laikomas ekonominio gyvenimo kūrėju, bet vien tik žmogumi, kuris nori pasipelnyti, pralobti svetimais pinigais ir svetimu darbu. Šiuo atveju, reikia spėti, veikė mus senoji mūsų buvusių okupantų, rusų, dvasia. Rusai, kaip ir kiti Rytų žmonės, nemėgdavo aktyvaus ūkinio darbo, garbindami ne tik teorijoje, bet ir gyvenime ūkinį pasyvumą — kvietizmą[414].

6. BANKAI IR PREKYBA

Visų kraštų depozitiniai bankai yra artimais ryšiais susieti su krašto prekyba, nes žymiausia prekybos dalis eina kredito

---

[412] 1934 m. belgai įsteigė Societé National de Crédit l'Industrie (SNCI), tautinė bendrovė kreditams pramonei teikti. Bendrovė gali paleisti iki 3 milijardų frankų valstybės laiduotų 3% obligacijų. Bankai gali atiduoti bendrovei savo tikrus, bet įšalusius kreditus ir gauti bendrovės obligacijas, kurios gali būti įkeistos už gyvus pinigus Belgijos notų bankui. Depozitinis bankas, atidavęs savo įšalusias skolas bendrovei, lieka atsakingas už tos skolos atgavimą. Jei nei įšalusios skolos debitorius, nei bankas, tą įšalusią skolą atidavęs bendrovei, neištesėtų savo pasižadėjimų, tuomet visi bankai atsako solidariai.

[413] Kredito įstaigų imamoms palūkanoms normuoti įstatymo (Vyr. Žin. Nr. 432, 1933 m. gr. 30 d.) 4 str. nustato, kad „didžiausias kredito įstaigų imamų palūkanų metinis procentas nustatomas lygus oficialiniam Lietuvos Banko diskonto procentui, padidintam trimis punktais". Kiek ir kokios įtakos turėjo gyvenimui tas įstatymas, reiktų atskiros studijos.

[414] Kvietizmas, iš lotynų quies — ramybė, poilsis, quietus — ramus, tylus.

keliais. Todėl visai teisingai šiandieną sakoma, kur nėra kredito, tenai nėra ir tikros prekybos. Žinoma, vienu tik kreditu pirklys verstis negali, tačiau ir be kredito jis išeiti negali. Kas tik prekiauja, tas bus visuomet kredito reikalingas. Pirmiausia, kredito yra reikalingas vartotojas, kuris perka išsimokėtinai reikalingų sau dalykų arba ima skolon maisto gaminius smulkmenomis, pasižadėdamas sumokėti visą skolą sutartą dieną. Mūsų laikais vartotojo kreditavimas pasidarė aktualus, nes manoma (teisingai ar klaidingai, šiuo kartu nesvarstysime)[415], kad, padidinus kredito keliu vartojimą, galima pakelti prekių gamybą ir tuo būdu nugalėti ūkinę depresiją. Vartotojas yra smulkaus pirklio skolininkas, smulkus pirklys yra urmininko skolininkas, urmininkas yra bankų ar fabrikantų skolininkas, fabrikantas yra mašinų bei žaliavų teikėjų skolininkas ir, žinoma, dar bankų, bankai yra savo depozitininkų skolininkai. Taip, tad pradėjus prekių vartotojais ir baigiant pačiais bankais, visos prekybinės operacijos yra pagrįstos teikiamais kreditais.

Depozitinių bankų santykiai su prekyba yra įvairūs pagal įvairias prekybos rūšis. Paprastai prekyba skirstoma į krašto vidaus ir užsienio prekybą. Užsieninė prekyba savo ruožtu dar suskirstoma į įvežamąją (importo) ir išvežamąją (eksporto) prekybą. Bankinis kreditavimas, paprastai, prasideda vidaus prekyba. Tiesa, labai retai tepasitaiko, kad smulkus pirklys gautų iš pirkėjo vekselius. Tačiau kai stambesni dalykai[416] perkami išsimokėtinai, jau tuojau atsiranda ir vekseliai. Pirklys, gavęs tokius vartotojų vekselius, paprastai, neša juos paskolai gauti į savo kooperacinę ar savitarpinio kredito įmonę. Daugiausia kredito yra reikalingas urmininkas, nes jis pats duoda kreditus smulkmenų pirkliams, o dažnai ir avanso savo teikėjams. Be to, urmininkas nekartą turi daryti stambius sezoninius užpirkimus, kurie yra reikalingi didesnių sumų. Kad ištesėtų tuos uždavinius, urmininkas pirmiausia stengiasi panaudoti smulkmenų pirkliams[417] suteiktą kreditą. Tuo tikslu urmininkas diskontuoja banke gautus iš smulkmenų pirklio vekselius. Savo prekybinių klientų vekselių diskontavimas yra r i m e s i n i s k r e d i t a s[418]. Rimesinis kreditas tai paprasčiausias ir sveikiausias vidaus prekybos kreditas.

---

[415] Žr. šiuo klausimu mano „Pinigus", 264—269 psl.

[416] Brangesni drabužiai, baldai, radijo aparatai.

[417] Smulkmenų pirklys dažnai vadinamas detalistu, iš pranc. le détaillant.

[418] Rimesinis vekselis (iš italų rimessa — siuntimas atgal), platesne prasme, tai bet kuris įsakytinis vekselis. Siauresne prasme, rimesinis vekselis reiškia vekselio davėjo savo kreditoriui pasiųstą, bet dar neakceptuotą vek-

Sunkiau yra urmininkui paversti gyvais pinigais kreditus, duotus smulkmenų pirkliams atvira sąskaita. Tokie atvira sąskaita kreditai, paprastai, yra faktūriniai kreditai[419]. Urmininkas stengiasi ir faktūrinius kreditus perleisti bankams. Tokių kreditų perleidimo keliai yra labai įvairūs. Dažniausiai urmininkas, papildydamas faktūrinių kreditų perleidimą, turi padėti banke savo solo vekselius[420]. Kartais bankai reikalauja iš faktūrinių skolininkų raštiško pareiškimo, kad jie iš tikrųjų yra skolingi urmininkui jo paties nurodytą sumą. Faktūrinis kreditas yra, palyginti, retas ir bankams labai nepatogus dalykas. Mūsų depozitiniai bankai vengia faktūrinio kredito, nes ir pats mūsų akcinių bankų įstatymas nepažįsta tos rūšies kredito. Tačiau kai faktūrinis kreditas papildomas deponuojamais vekseliais, tai jis neprieštarautų ir mūsų veikiantiems įstatymams. Be rimesinio ir faktūrinio kredito, urmininkas gauna bankuose kreditus, įkeisdamas savo prekes. Dažnai urmininkai laiko savo prekių atsargas viešuose sandėliuose, kurių liudijimais ar varantais aptikrina banke gaunamus kreditus.

Ketvirtoji urminio kredito forma yra kontokorentinis kreditas, kuris mūsuose dažniausiai teikiamas specialinės einamosios sąskaitos pavidalu. Kapitalistinėse šalyse urmininkas dažnai aptikrina kontokorentinį kreditą, įkeisdamas nekilnojamuosius turtus[421]. Mūsuose specialinės einamosios sąskaitos kreditus urmininkas paprastai aptikrina deponuojamais vekseliais. Užsienyje tik labai jau rimtos firmos gauna kontokorentinius kreditus, neaptikrintus jokiomis vertybėmis. Paprastai, ir užsienyje kontokorentinis kreditas pakeičiamas vekseliniu kreditu. Urmininkas išrašo į banką savo vekselį ir jį diskontuoja banke. Jei, vekselio mokėjimo terminui suėjus, urmininkas dar nėra atgavęs iš smulkmenų pirklio savo pinigų arba dar nėra pardavęs savo prekių, tai senąjį vekselį pakeičia nauju. Bankai taiko urmininkui, kaip savo nuolatiniam klientui, kuris daro banke įvairias, dažnai stambias operacijas, papigintus tarifus ir todėl šiuo atveju kartais visai atsisako nuo diskontinių procentų ir tenkinasi vien vekseline arba akceptine provizija.

---

selį. Pagaliau rimesiniu vekseliu dažnai gyvenime, nors ir ne visai teisingai, vadinamas paprastasis (solo) vekselis, kuriuo mokama urmininkui už pirktas prekes.

[419] Faktūra, iš lot. facere — daryti, italų fattura, prancūzų facture — gaminimas, darymas. Prekybine kalba, pardavėjo pasiųsta pirkėjui sąskaita.

[420] Tokie vekseliai papildomai aptikrina faktūrinius kreditus.

[421] Ipotekos įstaigose tokia apsauginė ipoteka paprastai apmokama labai žemais tarifais. Tuo būdu žymiai palengvinamas tarpasmeninis ekonominis žmonių susisiekimas.

Skirtingais keliais eina kreditavimas užsieninės prekybos, kuri, kaip jau buvo minėta, yra išvežamoji ir įvežamoji, arba trumpai — eksportas ir importas. Drauge su vis labiau beįsigalinčiu antroje XIX a. pusėje imperializmu ėjo ir ekonominis imperializmas, kuris visuomet parengia dirvą politiniam imperializmui[442]. Ekonominio imperializmo svarbiausia priemonė yra eksportas. Juk ne be reikalo sakoma, kad pas primityviąsias tautas iš pradžių eidavęs misionierius, jo pėdomis sekdavęs pirklys, iš užpakalio bankininko lydimas, o už jų visų nugaros jau buvo matomi kyšą karių durtuvai. Išvežamoji prekyba ne tik turi kultūrinės ir politinės reikšmės, bet ir duoda kraštui reikalingų devizų, kurios notų banko rūsyje tuojau pavirsta auksu. Užsienio prekyba didina krašto turtus, tuo pačiu ugdo krašto ūkinį bei politinį pajėgumą ir stiprina ypatingai mažųjų tautų nepriklausomybę. Smarkiausios visų kraštų rungtynės eina šiandieną dėl eksporto rinkų. Visi mūsų dienų valstybių politiniai bei militariniai žygiai yra pagrįsti ekonominiais sumetimais, kurių svarbiausias siekimas yra sukurti savo krašto gaminiams eksporto rinkas. Tą didelę eksporto svarbą geriausiai supranta bankai, nes per jų rankas eina visi plaukiantieji iš eksporto į kraštą pinigai. Jei šiandieną visų kraštų vyriausybės savo administracijos, savo konsuliarinės bei diplomatinės tarnybos aparatais, savo įmonių patarnavimais ir apskritai visais valstybiniais organais remia eksportinę prekybą, tai reikia pripažinti, kad šiuo atveju nuo vyriausybių neatsilieka bankai, kurie teikia eksportininkams žymiai papigintomis provizijomis ne tik kreditus, bet ir visus kitus bankinius patarnavimus[423].

Eksporto kreditavimas pasireiškia labai įvairiomis bankinės technikos operacijomis. Svarbiausios tų operacijų bus: 1) teikimas eksportuojamų prekių supirkinėtojams avansų, kurie aptikrinami pačių supirkinėtojų solo vekseliais; 2) supirktų ir sandėlyje sudėtų prekių arba tokių prekių sandėlių liudijimų bei varantų lombardavimas; 3) vinkuliavimas vežamų į užsienį prekių, aptikrintų korespondentams išrašytais važtaraščių dublikatais ar konosamentais; 4) eksportinių akceptų diskontavimas;

---

[422] Imperializmas — viešpatavimas, hegemonija.

[423] Dėl tų teikiamų eksportui lengvatų buvo daryta smarkių priekaištų mažosioms valstybėms 1927 m. Genevos tarptautinėje ūkio konferencijoje. Mažosios valstybės, kurios teikia pigesnius eksportininkams kreditus, buvo kaltinamos dumpingu, atseit, žemesnėmis kainomis prekių pardavinėjimu užsienyje, negu tai daroma savo krašte tuo pačiu metu, tomis pačiomis sąlygomis, tais pačiais kiekiais. Importuojantieji kraštai gali kovoti prieš dumpingą, taikydami dumpingo prekėms specialinius muitus. Faktiškai tuo ar kitu būdu remia eksportą ne tik mažosios, bet ir visos kitos valstybės.

5) eksportininkams savo delcredere davimas; 6) eksportininkams skubių ir tikrų informacijų apie užsienio firmas[424] teikimas; 7) pastangos įgyvendinti savo krašto valiutą užsienio biržose, kad eksportininkas galėtų daryti visas sutartis savo valiuta ir tuo būdu galėtų apsidrausti nuo svetimos valiutos svyravimų ir dėl tų svyravimų sudaromų nuostolių[425]; 8) rūpinimasis turėti tuose kraštuose, į kuriuos eina krašto prekės, jei jau ne savo banko skyrius, tai bent rimtus korespondentus. Žinoma, mažieji bankai turi tenkintis užsieniniais korespondentais, kai galingi didžiųjų valstybių bankai kuria tokia ar kitokia teisine forma savo skyrius. Žinomas vokiečių bankininkas Siemensas[426] vieną proga yra pasakęs, kad kiekvienas užsienyje įsteigtas bankas yra savo krašto pramonės pionierius, kuris užmezga tarp dviejų ūkio sričių pastovius ryšius. Tie laikai, tęsia toliau tas pats Siemensas, niekuomet jau nebegrįš, kada manyta, kad du kraštai, eidami ekonominių rungtynių, gali palaikyti gerus politinius santykius. Kai padidėjo plačiųjų minių įtaka gyvenimui, duonos reikalai virto politikos reikalais ir tie duonos reikalai nulemia galų gale pačios valstybės politiką.

Jei bankai visomis savo pajėgomis remia bet kurį savo krašto gaminių ar dirbinių eksportą, tai kredituodami importą žiūri ne tik prekių kilmės krašto, bet ir įgabenamų prekių rūšies. Bankai ne taip jau noromis kredituoja tų kraštų importą, kurie nepalaiko su kraštu glaudesnių prekybinių ryšių. Bankai rūpinasi, kad pirmiausia į kraštą vežtų prekes tie kraštai, kurie perka krašto prekes[427]. Toliau bankai žiūri, kurios rūšies prekės įgabenamos: būtinos, reikalingos ar tokios, be kurių kraštas gali visai gerai išsiversti. Šiandieną, jei kredituojami importininkai, tai tik tokių prekių, kurios yra kraštui būtinos ar bent reikalingos. Kitas visas prekes paliekama kredituoti tam kraštui, iš kurio eksportuojamos prekės.

Depozitiniai bankai kredituoja importą dažniausiai šiais būdais: 1) duodami savo laidą importininkų vekseliams aptikrinti; 2) teikdami rembursinį kreditą; 3) imdami įkaitu įvežtas prekes, sandėlių liudijimus ar varantus. Mūsų laikais, kai

---

[424] Vartojamų čia techninių terminų prasmę žr. II d. II sk. 2 §.

[425] Tos bankų pastangos siekia ne tik apsaugoti eksportininkų reikalus, bet ir pakelti savo krašto valiutos paklausus užsienyje. Kai užsienio importininkas turės mokėti už įvežtas prekes eksportinio krašto valiuta, tai jis turės apsirūpinti to krašto mokamomis priemonėmis.

[426] Siemens, Johann Georg (1839—1901), nuo 1871 m. Deutsche Bank direktorius, Prūsų Atstovų Rūmų ir Reichstago narys.

[427] Taip esti normaliomis gyvenimo sąlygomis. Karo ar šiaip bet kurios kitos sunkios krizės laikais džiaugiamasi, kad tik gaunama iš bet kurio krašto reikalingų prekių.

įsigalėjo licencijų, kontingentų ir prekinio klyringo sistemos, depozitinių bankų vaidmuo užsienio prekyboje žymiai sumažėjo, bet už tat smarkiai pašoko ir šioje srityje notų bankų svarumas. Čia notų bankai tikrai nusmelkė depozitinius bankus.

Bankai, palaikydami glaudžius su prekybos įmonėmis ryšius, turėdami nemaža ta ar kita forma sau įkeistų prekių, kurių tam tikra dalis, skolininkui laiku nesumokėjus skolos, atitenka bankui ir kurias bankas turi parduoti prekių biržoje ar iš varžytynių, dažnai patys įsitraukia į prekybines operacijas. Tiesa, tos operacijos, ypatingai spekuliacinio įkarščio laikais, gali duoti ir faktiškai nekartą duoda didelių pelnų, bet drauge sudaro bankui ir stambių nuostolių pavojus. Bankų valdomieji organai, dažnai neturėdami prekyboje didesnio patyrimo, viliojami didelių spekuliacinės prekybos pelnų, lengvai pasiduoda pagundai pelnytis prekybinėmis operacijomis. Tokias užgaidas bankų vedėjams nesunku pradėti mėginti vykdyti, nes turi savo žinioje pakankamai depozitais suneštų svetimų pinigų. Kiekvienas bankas, nuklydęs nuo įstatymais nurodytų grynai bankinių operacijų kelių, ima žengti labai slidžiais, jam neįprastais takais, kurie anksčiau ar vėliau nuveda banką į didesnę ar mažesnę katastrofą. Banko paskirtis, banko organizacija, banko visas aparatas ir tą aparatą gaivinanti dvasia netinka prekių prekybai. Bankas, norėdamas būti prekybai naudingu, ryždamasis jai sąžiningai tarnauti, turi tenkintis prekybos kreditavimu. Tai yra tikroji derlinga bei naši banko veikimo dirva.

7. BANKAI IR BIRŽA

Nė viena kapitalistinės ūkio santvarkos institucija nėra tiek iš visų šalių puolama, kaip birža. Visi, kurie gyvena kilniais praeities idealais, lygiai taip pat ir tie, kurie mūsų kapitalistinės santvarkos griuvėsiuose nori pastatyti naujais pagrindais naujus ateities ūkio rūmus, mato biržoje daugelio dvasinių ir medžiaginių mūsų visuomenės žaizdų tikrąjį šaltinį. Kas gi iš tikrųjų yra ta birža ir kokiais keliais ji atsirado? Istorikai mums pasakoja, kad paskirų ūkių šeimininkai, nebepajėgdami pasigaminti savo ūkyje viso to, kas buvo reikalinga gyvenimui, pradeda tam tikru laiku (paprastai kurios nors šventės proga), tam tikroje vietoje (dažniausiai dievų saugojamos šventovės ribose) susieiti su kitais žmonėmis ir pradeda mainyti nereikalingus jų ūkiui dalykus į tokius daiktus, kurie buvo jų ūkiui pageidaujami. Kiekvienas atiduodavo kitam, kas jam nereikalinga, ir ieškodavo to, ko pats negalėjo pasigaminti. Taip, manoma, bus atsiradusios pirmosios mugės, iš kurių pamažu turėjo išsivystyti ir pa-

čios biržos. Žinoma, nuo mugės iki biržos buvo dar geras kelio galas. Kai ekonominis gyvenimas pradėjo eiti vis didesne sparta, tai ir žmonių sueigos mainų reikalais, atseit, mugės darėsi vis dažnesnės. Pagaliau, įsibėgėjusi ekonominio gyvenimo raida paverčia viena tokių mugių nuolatine institucija. Tuo momentu atsiranda pirmoji biržos užuomazga.

Kai atsiradęs pirminis ūkis paverčia natūralinius mainus pirkimo pardavimo operacijomis, tai neišvengiamai atsiranda ir pinigų keitėjai. Mugės sutraukdavo žmones iš įvairių kraštų, todėl pirkimo pardavimo operacijoms buvo reikalas keisti vieno krašto pinigus kito krašto pinigais. Tose pačiose mugėse ne visuomet mokėta gyvais pinigais, dažnai buvo atsiteisiama vekseliais. Vekselio mokėtojas kartais turėdavo mokėti svetimo krašto pinigais. Tokiais atvejais mokėtojas, norėdamas žinoti, kiek jam teks mokėti savo krašto pinigais, kad gautų tą užsieninių pinigų sumą, kuri yra reikalinga vekseliui išpirkti, jau iš anksto kreipiasi į bankininką ir prašo jo parūpinti mokėjimo dienai užsieninius pinigus jau dabar sutarta kaina. Tuo keliu atsiranda pirmosios biržos operacijos. Kaip ligi susikūrė pirmieji bankai, atsirado bankinės operacijos, taip pirmiau atsirado biržų operacijos, o po to gimė pačios biržos.

Atrodo, kad pirmiausia Italijoje, kur anksčiausiai sustiprėjo pinigų ūkis, pirkliai pradeda rinktis karts nuo karto patys vieni, visai nesilaikydami jokių mugių, ir tuose savo susirinkimuose pirkti ir pardavinėti ne tik prekes, bet ir įvairių kraštų pinigus. Kuriais metais ir kuriame Italijos mieste prasidėjo tokie pirklių susirinkimai, nieko tikro negalime pasakyti. Tiesa, spėjama, kad dar XI a. mugių proga pirkliai jau darydavę biržos operacijas, tačiau be mugių pradėję susieiti tiktai XIV a. Jau neabejotina, kad XV a. pabaigoje Antverpeno mieste[428] susirinkdavo įvairių kraštų pirkliai ir darydavo įvairias prekines bei pinigines operacijas. Šiaip ar taip, tenka vis dėlto sutikti, kad biržos atsiradimas paskęsta istorijos rūkuose.

Nedaug aiškesnė yra ir pati biržos pavadinimo kilmė. Biržos vardo kilmės klausimu turime dvi nuomones. Pirmosios nuomonės atstovai išveda biržos vardą iš olandų[429] Brüggės miesto pirklio van der Burse'o pavardės[430]. Vieni istorikai, kurie sieja biržos vardą su van der Burse'o pavarde, sako, kad olandų pirkliai darydavę savo prekybinius susirinkimus van der Burse'o namuose, kiti skelbia, kad tas van der Burse'as pastatydi-

[428] Seniau olandų, dabar belgų miestas.
[429] Dabar belgų. Prancūziškas vardas — Bruges.
[430] Birža, pranc. bourse, ital. borsa, vok. Börse.

męs Brüggės miesto biržos rūmus, tretieji tvirtina, kad Brüggės miesto pirkliai tiktai susirinkdavę ties van der Burse'o namais. Be to, van der Burse'o hipotezės šalininkai negali aiškiai nustatyti, kada van der Burse'as gyveno. Kai vieni sako, kad van der Burse'as gyvenęs XIV a., kiti nukelia jo gyvenimo laiką į XV a., o tretieji net į XVI a. Antroji biržos kilmės nuomonė išveda biržos pavadinimą iš vėlyvesnės lotynų kalbos žodžio byrsa — oda, kailis, vėliau odinis pinigų maišelis — bursa, boursė. Vėliau pradėta bursa vadinti tokias pirklių ar studentų organizacijas, kurios reikalaudavo piniginių įnašų, atseit, į kurias stojant reikėjo atsinešti pinigų maišelį — bursą. Dar vėliau bursomis, sakoma, pradėta vadinti ne tik pačias piniginių įnašų reikalaujančias draugijas, bet ir tų draugijų būstines. Atsiranda pirklių bursos, šalia jų gimsta studentų ir mokinių bursos. Katra tų dviejų biržos vardo kilmės nuomonių: pirklio van der Burse'o ar lotynų žodžio byrsa yra teisingesnė, labai sunku būtų ką nors galutinai aiškaus pasakyti.

Neorganizuotus XV a. pabaigos Antverpeno pirklių susirinkimus nusmelkia XVI a. Lyono ir Amsterdamo pirklių susirinkimai. Dar Antverpeno susirinkimų laikais pirkliai praneš-davo vietos firmoms jų sutartas prekių ir pinigų kainas. Tai jau buvo biržos kursų skelbimo užuomazga. Pagaliau, pirkliai nusistato duoti teisinį savo susirinkimams pagrindą, atseit, legalizuoti savo susirinkimus. Toksai pirkliškų susirinkimų legalizavimas, greičiausiai, pirmą kartą įvyko 1558 m. Hamburgo mieste. Tai buvo pirmoji valdžios organų pripažinta birža. Septyneriais metais vėliau, būtent, 1565 m. įkuriama Londono birža, kuri tuojau patobulina biržos operacijų techniką ir sukuria prisiekusių biržos maklerių institutą. Makleris yra ne tik valdžios skirtas biržos operacijų tarpininkas, bet ir valdžios pastatytas biržos notaras. Makleris nėra savarankiškas pirklys, maklerio veikimas neturi jokio spekuliacinio pobūdžio, jis tik tarpininkauja pirkėjams ir pardavėjams ir registruoja biržoje sudarytas prekybines sutartis. Maklerio uždarbis tai valdiškai nustatyta provizija, vadinama kurtažu, kuris imamas iš pirkėjo ir pardavėjo nuo sandėrio sumos. Londono biržos organizacija padarė didelės įtakos tolimesnei pasaulio biržų raidai. Paryžiaus birža, atsiradusi 1724 m., Berlyno — 1740 m., Vienos — 1771 m., — eina Londono pramintais takais[431].

Jau nuo pat pirmųjų biržos atsiradimo dienų valstybė pasiima į savo rankas biržos veikimo priežiūrą ir, žinoma, ta proga naudoja biržos aparatą savo fiskaliniams tikslams, paprastai,

[431] Kaune buvo įkurta birža 1923 m.

valstybinių paskolos lakštų platinimui. Vėlesniais laikais birža, sutraukdama užsieninius paskolos lakštus, virsta svarbiu užsienio politikos įrankiu. Biržoje, be pačių pirklių renkamos valdybos, dalyvaudavo ir vietinio magistrato atstovas. Daromos biržoje operacijos buvo tvarkomos tam tikromis taisyklėmis, kurios vėlyvesniais laikais įgijo u z a n s ų vardą[432]. Biržas iš pradžių galėjo lankyti kiekvienas, net ir moterys, kurios šiaip kontinentinio Europos absoliutizmo laikais buvo šalinamos ne tik iš politinio, bet ir iš visuomeninio bei ekonominio gyvenimo[433]. Nebuvo įsileidžiami į biržą tik aiškūs apgavikai, iš blogos valios bankrutavusieji ir neišsimokantieji skolininkai. Biržos buvo laikomos kaip kokios šventovės „taikos vietomis", tat biržoje padaryti nusikalstamieji darbai buvo laikomi kvalifikuotais nusikaltimais ir todėl baudžiami didesnėmis bausmėmis. Pirkliai nebuvo verčiami daryti visus tarpusavio prekybinius sandėrius biržos rūmuose. Biržoje perkamų ir parduodamų vertybių kainos buvo viešai nustatomos ir visuomenei paskelbiamos. Visi pirklių reikalais skelbimai buvo taip pat biržoje daromi. Biržiniai susirinkimai vykdavo nustatytomis dienomis ir valandomis. Biržos operacijoms nebuvo ištisai taikomi civilinės ir prekybinės teisės nuostatai, nes birža veikė savo uzansais. Uzansai palengvindavo ir suprastindavo prekybinių biržos operacijų eigą.

Birža yra labai artimai susieta su visa kapitalistine santvarka. Ji remiasi tais pačiais šulais, kaip ir visas kapitalistinio ūkio organizmas, būtent: 1) asmens laisve, 2) privatine nuosavybe ir 3) darbo pasidalinimu. Tokios ūkio santvarkos būtina pasėka yra tarpasmeninis ekonominis susisiekimas[434] ir kreditas. Mūsų ūkio santvarkos gamyba yra decentralizuota, tat turi būti vieta, kur tie visi decentralizuotai pagaminti dalykai sukoncentruojami taisyklingam jų išskirstymui. Birža sukoncentruoja ir išlygina įvairių vertybių pasiūlus ir paklausus ir tuo būdu greitai ir patogiai patenkina pasaulio rinkos reikmenis. Nors birža yra labai artimai susieta su visa mūsų kapitalistine

---

[432] Uzansai, iš lot. usus — paprotys, uzansai — papročiai.

[433] Tiesa, rašoma, kad garbingų pirklių žmonos vis dėlto vengdavusios biržinių susirinkimų.

[434] Mūsų ūkio santvarkoje, kur veikia darbo pasidalinimas, kiekvienas žmogus tesigamina tiesiogiai jam reikalingų dalykų tik mažų mažiausią dalelę, beveik visa, kas reikalinga vartojimui ar tolimesnei gamybai, jam patiekia kiti žmonės. Tų visų daiktų patiekimas įvyksta tarpasmeninio ekonominio susisiekimo keliu, kai tų daiktų nuosavybė perkeliama nuo vieno asmens kitam asmeniui. Tarpasmeninis ekonominis susisiekimas gali būti pavadintas ir tarpasmeniniu ekonominiu santykiavimu. Plačiau žr. mano „Piniguose", 247—249 psl.

ūkio tvarka, vienok negalima užginčyti ir neigiamų tos biržos privalumų, kurie, deja, kaip tik nėra pripuolami, šalutiniai biržinių operacijų reiškiniai, bet glūdi jau pačios biržos bei biržinių operacijų esmėje. Tasai neigiamas, tačiau neišvengiamas, biržos privalumas yra termininių spekuliacinio pobūdžio biržos sandėrių būtinumas[435]. Birža turi daug priešų. Ne kartą buvo mėginta tą ar kitą biržą uždaryti ar žymiai susiaurinti leistinų biržinių operacijų rūšis. Visa tai galima padaryti, tačiau kol tebesilaiko kapitalistinė santvarka, neįmanoma panaikinti nei pačios biržos, nei jos esminių operacijų. Jei vis dėlto tai daroma, tai viešą, valdžios organų kontroliuojamą, įstaigą pakeičia slapta, tamsių gaivalų lankoma, pirklių sueigų vieta, arba, kitais žodžiais, viešoji birža paverčiama „juodąją birža".

Birža yra labai jau margo ekonominio gyvenimo kūrinys ir todėl sunkiai tesiduoda pagaunama atitrauktų teisinių posakių replėmis. Nemaža padėta darbo, norint duoti tinkamą teisinį biržos apibrėžimą, bet, deja, negalima pasakyti, kad tai būtų pilnai pavykę. Paprastai, duodamas ne tiek pačios biržos, kiek jos daromų operacijų apibrėžimas. Palyginti, teisingai birža apibrėžiama, kai sakoma, kad biržos yra reguliarūs pirklių ir prekybos tarpininkų susirinkimai prekiauti standartinėmis piniginėmis vertybėmis[436] ar rūšimis suskirstytomis viena kitą atstojančiomis prekėmis[437]. Duotas biržos apibrėžimas skiria du biržos sutarčių objektus: „pinigines vertybes" ir „prekes". Pagal tuodu skirtingus objektus skiriamos ir dvi biržų rūšys: pinigų ir prekių biržos. Pinigų biržoje koncentruojama pinigų ir kapitalų rinka, ir todėl pinigų birža verčiasi: procentiniais ir dividendiniais popieriais, loterijų bilietais, notomis ir monetomis, vekseliais, čekiais, piniginėmis perlaidomis ir brangiaisiais metalais. Prekių birža verčiasi tomis masinio vartojimo prekėmis, kurios lengviau yra rūšiuojamos, būtent: paprasti arba taip vadinami spalvoti metalai (varis, alavas, švinas, cinkas), kaučukas, audinių medžiaga (medvilnė,

---

[435] Termininiai biržos sandėriai vykdomi sutartu terminu.

[436] Atseit, ne individualinėmis, bet tik apskritai įvardintomis piniginėmis vertybėmis. Pavyzdžiui, Lietuvos Banko akcijos, be nurodymo serijų ir numerių; 1000 lt, be nurodymo kokiomis notomis: po 100 ar po 50 litų.

[437] Taip, svarbiausia pasaulio grūdų birža Chicagoje skiria kviečių 17 rūšių, kukurūzos 9 rūšis, avižų ir rugių 3 rūšis, miežių 2 rūšis. Jei pardavėjas pristato geresnę rūšį, negu buvo sutarta, gauna priemoką, jei blogesnę, — tai numušama kaina. Javai perkami vien rūšimis, nes pačių javų niekas sutarties darymo metu ir matyti nemato. Vienos ir tos pačios rūšies kviečiai, rugiai etc. vieni kitus visuomet atstoja.

džutas[438], sizalis[439], manila[440], vilnos), javai (kviečiai, kukurūza, avižos, rugiai, miežiai). Bankų mokslui rūpi tiktai piniginė birža, kai prekinės biržos teorija sudaro privatinio bei tautinio ūkio politikos mokslo dalį.

Moderninė piniginė birža gali būti tvarkoma trimis pagrindais: 1) laisvės, 2) suvaržymo ir 3) prievartos pagrindais. Laisvės pagrindais tvarkoma birža, kai kiekvienas asmuo, ir nebūdamas biržos narys, gali ateiti į biržą ir daryti įvairius biržinius sandėrius. Laisvės pagrindais veikė Hamburgo, Genujos ir Maskvos biržos. Suvaržymo sistemoje gali daryti biržines sutartis tiktai biržos nariai. Tos rūšies biržos vadinamos uždaromis biržomis. Ne į visas uždaras biržas yra lygiai sunku patekti. Londono birža reikalauja, kad bent 3 asmens, išbuvę patys mažiausia 4 metus biržos nariais, siūlytų naują kandidatą ir sudėtų už jį 500 £ laidą. Tokį pat laidą įneša ir patsai kandidatas. Priėmimo klausimą sprendžia biržos narių susirinkimas. Didžiosios New-Yorko biržos[441] narių skaičius yra ribotas[442]. Naujas kandidatas gali įeiti į biržą tik tuo atveju, jei kuris narių miršta arba išeina. Biržos vieta perkama. Kainos labai aukštos[443]. Prievartos sistemoje biržai turi priklausyti tie visi asmens, kurie verčiasi bankiniu verslu. Prievartos sistemą turėjo kai kurios vokiečių biržos ir iki 1925 m. Lenkijos biržos.

Valdomuosius biržos organus sudaro: 1) visuotiniai biržos narių susirinkimai; 2) biržos valdyba[444]; 3) biržos teismas, kuris veikia trečiųjų teismų pagrindais ir sprendžia ginčus, kilusius iš biržos sutarčių; 4) disciplinarinė komisija, kuri turi tirti dorinio pobūdžio daromus biržos nariams priekaištus, ypatingai kaltinimus pirkliško pasitikėjimo piktam panaudojimu. Kaip seniau, taip ir šiandieną labai svarbus yra biržoje vaidmuo oficialaus tarpininko, maklerio, kurio svarbiausios pareigos jau buvo paminėtos. Biržos susirinkimai daromi didelėje salėje, kurios gale yra pertvara[445]. Už pertvaros sėdi makleriai. Makleriai išsirenka vieną vyresnįjį maklerį, kuris prižiūri visų sandėrių eigos tvarką. Didelių biržų makleriai, paprastai, pasi-

---

[438] Kanapių rūšis, auganti Indijoje.

[439] Sizalis, agavos pluoštas, pramintas nuo Meksikos uosto Sizalio vardo. Seniau sizalis augo tik Meksikoje ir buvo vežamas per Sizalio uostą.

[440] Manila, Filipinų bananų pluoštas. Vardas nuo Manillos uosto.

[441] New-York Stock Exchange. Be to, New-Yorke yra dar trys kitos biržos, kuriose prekiaujama piniginėmis vertybėmis.

[442] Nuo 1929 m. narių skaičius siekia 1385. Anksčiau buvo 1100.

[443] 1929 m. mokėta po 600 000 $.

[444] Kai kur valdybos vietoje yra taryba. Rusijoje biržos valdyba buvo vadinama komitetu.

[445] Taip vadinama kolonada.

skirsto tarp savęs darbą. Vieni tarpininkauja valiutos, kiti vekselių, tretieji perlaidų, ketvirtieji čekių, penktieji brangiųjų metalų operacijoms ir t.t. Salės dalis iki barjero yra parketas, kurį užima biržos nariai, kurie prekybinių sandėrių reikalais nuolatos per barjerą susisiekia su makleriais. Šalutinius biržos kambarius ar koridorius arba net, kaip Paryžiuje, iš lauko pusės prieangį užima neoficialūs biržos nariai, vadinamieji kulisininkai, nes jie veikia kulisuose. Kulisininkai seka parketo sandėrius ir pagal parketo kursus daro tarp savęs sutartis arba prašo biržos narių padaryti parkete jų sąskaita tokį ar kitokį sandėrį.

Biržoje kotiruojamų piniginių vertybių kaina, kuri nustatoma pasiūlų ir paklausų išlyginimu, yra k u r s a s. Tat kursas bus standartinių piniginių vertybių rinkos kaina. Makleris šaukia alfabeto tvarka kurios nors vienos rūšies biržoje kotiruojamas vertybes, sakykime, akcijas. Taip, jei makleris sušunka: Metalas[446], ir vienas biržos narių pasako: Duodu 25 po 90, atseit, parduodu 25 akcijas po 90 lt; ir kitas narys atsiliepia: Duodu, — jau pirkimo pardavimo sandėris yra įvykęs. Makleris ar jo padėjėjas surašo trumpą, vos kelių eilučių, pirkimo pardavimo dokumentą, ir viskas baigta. Kartais pirkimas pardavimas eina derantis. Jei vienas narių sako: Duodu 25 po 90; kitas šaukia: Imsiu po 80; pirmasis nusileisdamas pasisako: Duodu po 85; antrasis atkerta: Imu, — sandėris baigtas. Perskaitęs visas kotiruojamas vertybes, makleris šaukia ta pačia tvarka antrą, trečią, ketvirtą ir penktą kartą. Kiekvienu atveju vertybių kursai gali keistis. Antrojo, trečiojo ir ketvirtojo šaukimo kursai vadinami tendencijomis. Pirmojo šaukimo kursai yra pradedamieji kursai, paskutiniojo šaukimo — baigiamieji. Žinoma, nevisuomet ir nevisose biržose būtinai jau daromos trys tendencijos. Jų gali būti pagal reikalą daugiau ar mažiau.

Paprasti biržos sandėriai vykdomi į 24 valandas: pardavėjas pristato į pirkėjo nurodytą vietą parduotąsias vertybes, pirkėjas atsiteisia maklerio pažymėtu kursu. Jei viena ar antra šalis sandėrio neįvykdo, tai sudaromas protesto aktas. Susiprotestavusio pavardė tuojau išrašoma juodojoje biržos lentoje, vėliau jisai išmetamas iš biržos narių skaičiaus.

Birža prekiauja tiktai tokiomis vertybėmis, kurias leidžia kotiruoti biržos valdyba, arba, kaip sakoma biržos techniniu terminu, kurios yra įvesdintos į biržą. Patekti piniginėms vertybėms į biržą, jei tos vertybės nėra savojo krašto viešųjų ūkių[447] paskolos lakštai, nėra jau taip lengvas dalykas. Įvedamųjų į

[446] Akcinė bendrovė Metalas, geležies fabrikas Kaune.

[447] Viešieji ūkiai — viešosios teisės organizacijos: valstybė, vietinės bei veikmeninės savivaldybės.

biržą vertybių sąrašas iškabinamas parkete. Kiekvienas biržos narys gali įteikti biržos valdybai raštą ir pasisakyti, nurodydamas priežastis, prieš tų ar kitų įvedamųjų vertybių kotiravimą biržoje. Įmonių akcijos tik tuo atveju tegali būti įvesdintos į biržą, jei pati įmonė jau faktiškai veikia, pasirodė gaji ir išgyveno tam tikrą, biržos statuto numatomą laiką.

Biržos operacijoms palengvinti ir pagreitinti procentiniai bei dividendiniai popieriai nekotiruojami po vieną ar po keletą. Biržos sandėriai daromi kontraktiniais vienetais, kurie dažnai vadinami šliusais[448]. Dividendinių popierių šliusas turi, paprastai, tam tikrą biržos uzansais nustatytą akcijų ar dalių skaičių[449]. Procentinių popierių šliusą sudaro ne popierių skaičius, bet parduodamų vertybių suma[450]. Beveik kiekviena didžiųjų biržų skelbia savo kursus savotiška, nuo kitų biržų skirtinga savo uzansais, nustatyta forma. Procentinių bei dividendinių popierių kursai gali būti skelbiami su einamojo meto atkarpomis ir be tų atkarpų. Jei kursai skelbiami be atkarpų, tai tokių vertybinių popierių pardavėjas gauna papildomą atlyginimą už šių metų praeitojo laiko priaugusias palūkanas ar spėjamą dividendą. Jei kursai skelbiami drauge su šių metų atkarpa, tai tokie kursai esti paprastai bent kiek aukštesni. Kai einamųjų metų atkarpos jau iš anksto nukerpamos, tai tokių apkarpytų procentinių ar dividendinių popierių kursai turi nusmukti. Tos rūšies kurso nusmukimas vadinamas r e d u k c i j a[451].

Birža skelbia kasdieną savo kursus, kuriais buvo sudaromi tos dienos sandėriai. Oficialūs biržos skelbimai vadinami š e d u l o m i s[452]. Šedulas sudaro pati biržos valdyba arba tam reikalui skirta komisija. Įvairios biržos turi įvairius šedulų formuliarus. Dažniausiai vartojamos šio tipo šedulos:

Metalas:	parduoda	90 lt	perka	85 lt	sutarta	88 lt
	prašo	„	siūlo	„	susitarta	„
	Brief[453]	„	Geld[454]	„	.....	
	Ware[455]	„	Geld	„	.....	
	P[456]	„	A[457]	„	.....	

[448] Veikiausiai iš vok. schliesen — uždaryti.
[449] Pvz., 25, 50, 100.
[450] 1000 lt, 2000 lt, 3000 lt ir t.t.
[451] Iš lot. reduco — nuspausti, sumažinti.
[452] Šedula, iš lot. cedula — kortelė, vok. Zettel.
[453] Laiškas.
[454] Pinigai.
[455] Prekė.
[456] P reiškia papier — popierius.
[457] A reiškia argent — pinigai.

Kai kurios biržos nurodo tik vieną poziciją: sutarta, bet užtat toje pozicijoje paduoda tuos visus kursus, kuriais tą dieną buvo sudaromos prekybinės sutartys, arba pasitenkina tik paskelbusios aukščiausią ir žemiausią kursą. Kai kurios biržos, kaip Frankfurto ties Mainu, Paryžiaus, paduoda įvairių informacijų apie kotiruojamus vertybinius popierius.

Biržos operacijos skirstomos įvairiomis rūšimis pagal įvairius klasifikacijos pagrindus.

1. Pagal biržos sandėrio vykdymo laiką biržos operacijos yra: a) kasos sandėriai, kurie per 24 val. nuo sandėrio sudarymo turi būti įvykdyti, atseit, įteiktos pirktosios vertybės ir sumokėti priklausomi už tas vertybes pinigai; b) termininiai sandėriai, kurie vykdomi pirkėjo ir pardavėjo sutartą dieną. Tokia sutarta diena yra, paprastai, paskutinė mėnesio diena, todėl ir patys termininiai sandėriai dažnai vadinami ultimo sandėriais[458]. Tačiau nebūtinai kiekvienas termininis sandėris turi būti ultimo sandėris, jis gali būti ir medio[459] sandėris, atseit, mėnesio vidurio sandėris. Tokius medio sandėrius leidžia daryti Londono birža ir seniau darydavo Frankfurto birža. Sutartą termininio sandėrio dieną pardavėjas turi įteikti parduotas vertybes, pirkėjas sutartu kursu turi sumokėti priklausomą sumą.

2. Pagal vykdymo būdą biržos sandėriai yra: a) betarpiniai arba tiesioginiai sandėriai, kurie vykdomi pačių sandėrį sudariusių asmenų, be jokio kitų žmonių dalyvavimo; b) tarpiniai arba netiesioginiai sandėriai, vykdomi tarpininkaujant tam tikram biržos organui, kuris vadinamas l i k v i d a c i n e k a s a. Likvidacinė kasa vykdo tokias spekuliacinio pobūdžio operacijas, kuriose dalyvauja didesnis asmenų skaičius. Tokių sandėrių vykdymui likvidacinė kasa nustato taip vadinamą likvidacinį kursą, kuriuo paprastai yra ultimo kursas. Likvidacinė operacija pasidaro aiškesnė, jei ji pavaizduojama pavyzdžiu. A pardavė B Metalo akcijas kursu 96 lt. B pardavė tas pačias akcijas C kursu 97 lt; C pardavė tas pačias akcijas D kursu 98 lt; D pardavė E kursu 102 lt; E pardavė I kursu 98 lt. Visi sandėriai padaryti ultimo dienai. Nė vienas pardavėjų neturėjo Metalo akcijų savo rankose. A tikėjosi ultimo dieną nupirkti jas kursu 94 lt ir tuojau sekančią dieną įteikti jas B kursu 96 lt. B tikėjosi jas gauti iš A kursu 96 lt ir įteikti C kursu 97 lt. Panašiai spekuliavo ir visi kiti to sandėrio rato dalyviai. Metalo akcijos prieš ultimo pradėjo smukti, ir E, pirkęs tas akcijas kursu 102 lt, vos ne vos jas bepardavė I kursu

[458] Ultimus, lot. paskutinis.
[459] Medius, lot. vidurinis.

98 lt. Tuo tarpu ateina ultimo, ir Metalo akcijų kursas rodo 94. Visi sunkūs šios operacijos nuostoliai užgriuvo E ir I. Dabar įsikiša likvidacinė komisija ir įsako visiems dalyviams likviduoti savo sandėrius ultimo kursu 94 lt. Tuo būdu išvengta didesnės katastrofos, kuri būtų parbloškusi E ir I, ir kurie, griūdami ir savo pasižadėjimų nebetesėdami, būtų užgriebę didesnį skaičių biržos dalyvių, kurie taip pat virsdami būtų sukėlę vis naujas bankrotų bangas. Šiuo atveju likvidacinės kasos žygiai bus grynai visuomeninio pobūdžio, nors tie žygiai ir padėjo „sausai" išeiti dviem sandėrio dalyviams, būtent, E irI. Kartais likvidacinė kasa gali neturėti jokio visuomeninio tikslo, bet vien norėti apsaugoti sandėrio dalyvius nuo nuostolių. Tarp sandėrio sudarymo ir jo įvykdymo praeina tam tikras laikas, kurio metu vienas iš dalyvių gali bankrotuoti ir nebeištesėti savo pasižadėjimų. Likvidacinės kasos nariai visi solidariai atsako vieni už kitus. Tuo būdu terminėnse operacijose išvengiama nuostolių, kuriuos sudaro „netinkamo adreso pasirinkimas", arba, kasdienine kalba, išvengiama nuostolių, kurie įvyktų, jei be likvidacinės komisijos būtų pasirinktas nesąžiningas arba nusibankrutijęs sandėrio kontrahentas. Netiesioginės operacijos kartais vadinamos likvidacinėmis arba „per angagement"[460] operacijomis.

3. Pagal savo tikslą sandėriai yra: a) faktinieji arba tikrieji sandėriai, kuriais iš tikrųjų pateikiamos parduotos vertybės ir sumokama sutarta suma; b) grynai spekuliaciniai sandėriai[461], kuriais sandėrio objektai, atseit, parduotosios piniginės vertybės visai nepristatomos, bet pačiu sandėrio sudarymu norima tik pasipelnyti parduodamų ir perkamų piniginių vertybių kurso svyravimais. Spekuliantai tikisi, kad piniginių vertybių kursai pasikeis naudinga jiems kryptimi. Ta pačia kryptimi ir jie patys rūpinasi veikti. Tuo tikslu spekuliantai leidžia per spaudą įvairius gandus tų piniginių vertybių reikalais, kuriais jie tuo metu spekuliuoja. Tie gandai bus palankūs, kai spekuliantui rūpi pakelti piniginių vertybių kursai; jie bus pesimistiški, kai spekuliantui rūpi numušti tuos kursus. Ne tik grynai spekuliaciniai, bet ir faktinieji sandėriai gali turėti spekuliacinio pobūdžio, nes ir faktiškai perkamos ar parduodamos vertybės ne tam, kad jas pasilaikytų, bet vien tik tam, kad pasipelnytų pirkimo ir pardavimo operacijomis.

Dabar tenka sustoti ties tomis platesne žodžio prasme spekuliacinėmis operacijomis. Spekuliaciniai sandėriai gali būti:

---

[460] L'angagement, pranc. — pasižadėjimas, parsisamdymas.

[461] Grynai spekuliaciniai sandėriai dar vadinami netikrais, fiktyviais, tariamais sandėriais.

a) neribotos rizikos, kai sandėris nenustato galimų pelnų ar nuostolių ribų. Neribotos rizikos sandėriai vadinami diferenciniais sandėriais, nes dažnai pačios parduotos vertybės nepristatomos, bet tik sumokamas kurso skirtumas tarp sutarto kurso ir sandėrio vykdymo dieną faktiškai esamo kurso[462]. Tasai skirtumas lotynų kalba vadinasi diferencija, ir todėl patys neribotos rizikos sandėriai vadinami diferenciniais sandėriais; b) ribotos rizikos, kai, sumokėjus iš anksto sutartą premiją, galima atsimesti nuo sandėrio. Ribotos rizikos operacijos vadinamos dar premijinėmis.

Spekuliaciniai diferenciniai sandėriai, atseit, tokie sandėriai, kurie nežino rizikos ribų, yra vėl dviejų rūšių: a) sandėriai, kurie siekia pelnyti piniginių vertybių kursų pakilimu, ir b) sandėriai, kurie siekia pelnyti piniginių vertybių kursų kritimu. Pirmuoju atveju spekuliacija vadinama à la hausse spekuliacija, arba trumpai hosa[463].

Spekuliantas, siekiąs pelno piniginių vertybių kurso kilimu, trumpai vadinamas hosininku. Jis perka tam tikram terminui, sakykime, ultimo ar medio, kurias nors vertybes, pasitikėdamas, kad iki termino pakils tų vertybių kursas, ir jis galės tuojau pelningai parduoti tas vertybes[464]. Žinoma, ne visuomet taip įvyksta, kaip tikisi hosininkas. Vertybės gali ne tik nepakilti, bet dar kristi. Jei nustatytai dienai vertybių kursas krinta, tai spekuliantas gali pasirinkti du kelius: 1) parduoti pirktas vertybes pigesne kaina, negu patsai buvo pirkęs, ir turėti nuostolių, arba 2) kai spekuliantas nenori turėti nuostolių, tai tenka jam ieškoti daromos operacijos pratęsimo, arba prolongavimo[465], ir atiduoti pirktas vertybes į pensioną, kitais žodžiais, ieškoti tokio asmens, kuris, paėmęs įkaitu spekulianto pirktus popierius, duoda jam paskolą, kuri sutartu laiku su palūkanomis turi būti grąžinta. Gautais paskolos pinigais spekuliantas užmoka piniginių vertybių pardavėjui. Dabar spekuliantas deda

---

[462] A pardavė B ultimo kovo 100 Metalo akcijų kursu 98 lt. Kovo 31 d. Metalo akcija atsieina 102 lt. A nepristato B 100 Metalo akcijų, bet sumoka B kurso skirtumus, atseit, po 4 lt nuo akcijos, arba iš viso 400 lt, nes vis vien, ar A, nupirkęs po 102 lt akciją, pristatys 100 akcijų B, ar mokės kurso skirtumus, vis vien jis turės 400 lt nuostolių. Gali būti ir priešingai. Kovo ultimo Metalo akcijos gali nusmukti iki kurso 95. B, mokėdamas po 98 lt už akciją, turės nuostolių 300 lt. Jis akcijų neima ir sumoka kursų skirtumą.

[463] Iš pranc. hausse — kilti.

[464] Karklynas perka iš Lazdyno IV.30 d. 20 Metalo akcijų kursu 80 per gegužės ultimo. Gegužės 31 d. Metalo akcijos pašoko iki 95. Karklynas sumoka Lazdynui už 20 akcijų po 80 lt, iš viso 1600 lt, ir tuojau pat tas akcijas parduoda po 95 lt. Gauna 1900 lt, atseit, pelno 300 lt.

[465] Prolongacija, iš lot. pro ir longus — ilgas, pratęsimas, prailginimas.

visų pastangų, kad įkeistų vertybių kursas pakiltų, nes, pabrangus toms vertybėms, spekuliantas jas parduoda, sumoka skolą su palūkanomis ir dar gali turėti pelno. Toks piniginių vertybių pensionavimas, atseit, įkeitimas, kad gautais pinigais apsimokėtų tų vertybių pardavėjui, yra r e p o r t a s[466]. Bent kiek painesnė bus reporto operacija, kai patsai piniginių vertybių pardavėjas už tam tikrą atlyginimą pasiima tas vertybes įkaitu iki sekančio ultimo, kitais žodžiais, vienam mėnesiui prailgina sandėrio terminą[467].

Ne visuomet jau spekuliantas pelnosi vertybių kurso kilimu, jis gali pelnytis ir kurso kritimu. Spekuliacija kurso kritimu yra spekuliacija à l a b a i s s e[468]. Patsai spekuliantas à la baisse vadinamas bėsininku. Bėsininkas parduoda sutartą dieną sutartu kursu vertybes, kurių neturi[469], ir kurias tikisi, atėjus sutartai dienai, pigiau nusipirkti ir pristatyti pirkėjui[470]. Jei kartais vertybių kursas nekristų, kaip tikėjosi bėsininkas, tai, terminui suėjus, jis perka, nors ir brangesne kaina, parduotas vertybes ir pristato jas pirkėjui. Tokiais atvejais bėsininkas, žinoma, turi nuostolių. Norėdamas jei jau ne visai išvengti, tai bent sumažinti nuostolius, bėsininkas gali prašyti prolongavimo. Dabar bėsininkas ieško tokio asmens, kuris jam paskolintų reikalingų pirkėjui pristatyti vertybių, pasižadėdamas paskolintų vertybių kreditoriui, kuriuo yra paprastai bankas, sutartą dieną su tam tikru atlyginimu grąžinti paskolintas vertybes. Spekuliacijoje à la baisse prolongavimas yra d e p o r t a s[471]. Kaip reportas, taip ir deportas gali turėti ir bent kiek painesnę eigą[472], tačiau tokia eiga labiau atitinka prolongavimo sąvoką. Bėsininkas gali parduotas vertybes tuojau antru atveju parduoti pirkėjui, kuris pasižada ligi sekančio ultimo paimti tas pačias

---

[466] Reportas, iš lot. re ir porto — nešu, reporto — grąžinu, nešu atgal.

[467] Šiuo atveju Lazdynas atperka savo parduotąsias vertybes ta sąlyga, kad Karklynas sekantį ultimo sutarta kaina paims tas pačias, dabar Lazdyno atsipirktas, vertybes.

[468] Baisse, pranc. — kainų smukimas.

[469] Kaip sakoma, parduoda blanco.

[470] Lazdynas parduoda Karklynui V.5 20 Metalo akcijų ultimo gegužės kursu 90. Ateina V.31. Lazdynas perka 20 Metalo akcijų po 80 lt, sumoka 1600 lt, pristato Karklynui ir gauna už kiekvieną akciją po 90 lt, iš viso 1800 lt. Lazdynas pelno 200 lt.

[471] Deportas, iš lot. de ir porto — nusinešu (atseit, parduotas vertybes).

[472] Lazdynas buvo pardavęs Karklynui V.5 dvidešimt Metalo akcijų ultimo gegužės kursu 90. Ateina V.31. Metalo akcijos ne tik nekrito, bet dar pašoko iki 100 lt. Jei Lazdynas vykdytų sutartį tokiomis rinkos sąlygomis, jis turėtų 200 lt nuostolių. Karklynas už tam tikrą atlyginimą sutinka pratęsti, prolonguoti, sandėrį iki sekančio ultimo. Lazdynas vis dar tikisi, kad Metalo akcijos turės kristi, ir jis pigesne, negu sutarta, kaina galės nupirkti akcijas ir įteikti Karklynui.

vertybes. Žinoma, tokiu atveju pirkėjas gauna atitinkamą atlyginimą.

Be diferencinių arba neribotos rizikos spekuliacinių sandėrių, birža pažįsta dar ir aprėžtos rizikos arba premijines spekuliacinius sandėrius. Aprėžtos rizikos arba premijinės operacijos yra irgi įvairių rūšių. Premijiniuose sandėriuose tuojau sumokama tam tikra pinigų suma, taip vadinama premija, kuri siekia aukščiausios rizikos ribą, nes spekuliantas, kai prekiaujamų vertybių kursų raida nepateisino jo spėliojimų, gali atsimesti nuo sandėrio, nebetekdamas įmokėtos premijos. Premiją gali sumokėti tiek pirkėjas, tiek pardavėjas. Pagal tai, kas duoda premiją — pirkėjas ar pardavėjas, premijinės operacijos skirstomos į dvi rūšis: a) premijinį pirkimą, kai pirkėjas, sumokėjęs premiją, įsigyja teisės sutartą dieną gauti užpirktas vertybes, arba atsimesti nuo sandėrio[473]; b) premijinį pardavimą, kai pardavėjas, sumokėjęs premiją, įsigyja teisės parduotas vertybes pristatyti pirkėjui sutartą dieną, arba atsimesti nuo sandėrio ir nustoti įmokėtos premijos[474]. Premija nevisuomet parodoma aiškiai atskira suma. Premija gali būti įtraukta į patį vertybės kursą, gali būti paslėpta vertybės kainoje. Jei perkama, tai kursas padidinamas premijos suma, jei parduodama, — kursas sumažinamas premijos suma. Sandėriai su nuslėpta premija vadinami, angliškų terminu, d o n t[475] sandėriais. Paprasta premija ir dont premija tuo

---

[473] Karklynas perka gegužės ultimo 20 Metalo akcijų kursu 80 su 2 lt premija, atseit, Karklynui atsieina kiekviena Metalo . akcija 80+2=82 lt. Ateina gegužės ultimo. Jei Metalo akcijų kursas bus gegužės ultimo Lt 85, Karklynas perka Metalo akcijas ir pelno nuo kiekvienos akcijos 3 lt.
82, ... , bet neturi nei pelno nei nuostolių.
81, ... , bet turi nuostolių 1 lt,
nes jei nepirktų, turėtų nuostolių 2 lt.
80, vis vien, ar Karklynas pirks ar ne, turės nuostolių 2 lt nuo kiekvienos akcijos 78, Karklynas atsimeta nuo sandėrio, nes imdamas turės 4 lt nuostolių, pats sumokės už akciją 80 lt, pridėjus premijos 2 lt, akcija atsieis jam 82 lt, kai parduodamas gaus tik 78 lt.

[474] Lazdynas parduoda gegužės ultimo 20 Metalo akcijų kursu 80 su 2 lt premija. Lazdynas turi gauti už akciją 80 lt, bet jis yra sumokėjęs 2 lt premijos, tat faktiškai Lazdynas gauna už akciją ne 80 lt, bet tik 78 lt. Gegužės 31 d. Lazdynas gali atsidurti tokioje padėtyje: jei Metalo akcijų kursas bus
75 lt, Lazdynas parduoda ir pelno 3 lt.
78 „ parduoda, bet nieko nepelno ir nieko nenustoja,
79 „ parduoda ir nustoja nuo kiekvienos akcijos po 1 lt,
80 „ ar parduoda ar atsimeta, visuomet nustoja 2 lt,
85 „ atsimeta, nes parduodamas nustoja 7 lt, atsimesdamas gi nebetenka tik 2 lt premijos.

[475] dont, iš pranc. — kurio, kieno, iš kurio; šiuo atveju reiškia papildyti premiją.

skiriasi viena nuo antros, kad paprasta premija įmokama iš anksto, atseit, sandėrio sudarymo dieną, kai dont premija įmokama tik sandėrio vykdymo dieną[476].

Premijinis pardavimas ar pirkimas laikomi vienašaliais paprastais biržos sandėriais, nes čia su premija arba tik perkama arba tik parduodama. Be tų paprastų vienašališkų sandėrių, birža pažįsta dar ir sudėtinių, dvišalių premijinių sandėrių, kai spekuliantas sumoka dvigubą premiją ir už tai, terminui suėjus, įsigyja teisės arba pirkti arba parduoti, arba pagaliau visai atsisakyti nuo sandėrio[477].

Sudėtinėms premijinėms operacijoms priskiriamas ir s t e l i a ž a s[478]. Steliažas yra savotiška sudėtinių premijinių operacijų rūšis, kuri skiriasi tik tuo nuo kitų sudėtinių premijinių operacijų, kad neleidžia atsisakyti nuo sandėrio, tačiau nedraudžia pasirinkti arba pirkimo arba pardavimo, arba net pagaliau dalinio pirkimo, dalinio pardavimo. Steliažas nerodo mokamosios premijos skirtinga pinigų suma, tik paduoda tos vertybės, kuri yra biržinio sandėrio objektas, du kursus, kurių tarpas rodo steliažo dydį[479].

---

[476] Sandėrį su dont premija gali pavaizduoti šis pavyzdys: Karklynas perka 20 Metalo akcijų kursu 82 dont 2. Tai reiškia, kad Karklynas, sumokėjęs 82 lt, gali gauti akcijas arba atsimesti nuo sandėrio, bet tuomet sumokėti 2 lt premijos.

Lazdynas parduoda Metalo akcijas kursu 78 dont 2, atseit, Lazdynas gali gauti už akciją po 78 lt, tačiau, jei jis atsimeta nuo sandėrio, sumoka po 2 lt nuo akcijos.

[477] Kadagynas sumoka 6 lt dvigubos premijos ir įgyja teisės ultimo gegužės arba pirkti arba parduoti 100 Metalo akcijų kursu 90. Jei Kadagynas ultimo gegužės pasirinks pirkimą, kiekviena akcija jam faktiškai atsieis 90+6=96 lt; jei jis pasirinks pardavimą — tai faktiškai gaus 90—6=84 lt. Gegužės ultimo Kadagynas gali atsidurti tokioje padėtyje: Jei Metalo akcijos tą dieną eina kursu

100 lt, perka ir pelno nuo akcijos 4 lt,
96 „ perka, bet nei pelno nei nustoja,
94 „ nustojo, pirkdamas nuo kiekvienos akcijos 2 lt,
90 „ arba perka arba parduoda, visuomet nustoja 6 lt,
86 „ parduoda, nustodamas 2 lt, nes jam pačiam akcija atsieina 86+6 premijos = 92 lt,
84 „ parduos, bet nieko nepelnys ir nieko nenustos, nes jam pačiam akcija atsieina 84+6=90, ir kaip tik tokiu kursu buvo padarytas sandėris.
80 „ pelnys, parduodamas akcijas, 4 lt, nes jam pačiam akcija atsieina 80+6 premijos=86 lt, kai parduoda sutartu kursu, gauna 90.

[478] Steliažas, pranc. — stellage.

[479] Kadagynas gegužės ultimo perka 100 Metalo akcijų po 96 lt (trumpai 100 Metalų 96) arba parduoda po 86. Tarpas 96 ir 86 yra 10 — tai bus steliažas. Padalinus tą sumą pirkimui ir pardavimui, gausime po 5. Jei perkama — tas kursas padidinamas steliažo suma, atseit, 5 lt, jei par-

Primokamasis biržos sandėris yra vertybių aukštesniu kursu pirkimas ta sąlyga, kad sandėrio vykdymo dieną bus galima pareikalauti vieną, du ar tris kartus daugiau pirktųjų vertybių, negu buvo susitarta. Lygiai gerai gali būti ir primokamasis pardavimas, kai pardavėjas prisiima pristatyti sandėryje numatytas vertybes ta sąlyga, kad jis turės teisės sandėrio vykdymo dieną pristatyti tų vertybių tiek ir tiek kartų daugiau, negu buvo sutarta. Sandėris pasirenkamuoju terminu yra tada, kai mokąs premiją gali pareikalauti ar pristatyti perkamąsias vertybes bet kurią biržinę darbo dieną, nelaukdamas sutarto termino, bet tik iš anksto sandėrio numatytu laiku įspėjęs kontrahentą.

Kitos rūšies biržos sandėris yra a r b i t r a ž a s[480]. Arbitražas yra įvairių biržų vietos ir laiko piniginių vertybių kursinių skirtumų išnaudojimas. Arbitražuojama vertybiniais popieriais devizomis, brangiaisiais metalais ir kitomis piniginėmis vertybėmis. Dažnai pasitaiko, kad ta pati piniginė vertybė įvairiose biržose tuo pačiu laiku pardavinėjama įvairiomis kainomis. Arbitražininkas telefonu ar telegrafu perka vertybes toje biržoje, kur jos pigiausiai pardavinėjamos, ir tuojau taip pat telefonu ar telegrafu parduoda toje biržoje, kur yra aukščiausios kainos[481]. Panašiai išnaudojami ir laiko kursiniai skirtumai toje pačioje biržoje. Perkama pradedamuoju kursu arba bet kuria kita tendencija ir parduodama viena sekamąja tendencija arba baigiamuoju kursu.

Šalia arbitražo tenka čia dar paminėti s w a p sandėrį, atseit, mainų, keitimo sandėrį[482]. Swap pakeičia kasinį sandėrį terminiu sandėriu[483]. Swap sandėris yra geras krašto ūkio ir žmo-

---

duodama — tai kursas sumažinamas steliažo suma. Kartais parduodamas vidurinis kursas ir nurodomas steliažas, būtent, Metalas 91, steliažas 10. Tai reiškia: perka Metalo akcijas kursu 91 + 5 steliažo, iš viso 96 lt, parduoda po 91 — 5 steliažo, išeina 86 lt.

[480] Arbitražas, iš lot. arbitrium — sprendimas.

[481] Kadagynas verčiasi vertybinių popierių arbitražu. Jis gauna žinią, kad Rygos biržoje Metalo akcijos pardavinėjamos po 120 lt, tuo tarpu Kaune galima tuojau parduoti po 150 lt. Kadagynas perka 200 Metalo kursu 120. Sumoka 24 000 lt ir provizijos 3‰, arba 72 lt. Tuojau parduoda Kaune kursu 150. Gauna 30 000 lt ir provizijos sumoka 2‰, arba 60 lt. Ta operacija duoda jam pelno 5 988 lt.

[482] Swap, anglų kalba — mainyti, keisti.

[483] Swap sandėrio esmė, pavaizduota pavyzdžiu, pasidaro suprantamesnė. Kuris nors Lietuvos bankų gauna Anglijoje vienam mėnesiui svarinę paskolą. Gautus svarus tuojau pakeičia Lietuvos Banke litais ir leidžia į apyvartą. Pakeisdamas svarus litais, bankas padarė kasinį sandėrį. Bankas gerai atsimena, kad, mėnesiui praėjus, teks jam grąžinti paskolą svarais, tačiau bankas nežino, koks bus už mėnesio svaro ir lito kurso santykis. Jei svaras kiltų ar litas kristų, tuojau pasikeistų tų dviejų valiutų santykis banko ne-

nių ekonominiais reikalais nusiteikimo barometras. Swap rodo, kad krašte mokamos aukštos palūkanos, nes užsienio pinigai eina tiktai tenai, kur mokamos aukštesnės palūkanos, negu jų kilmės krašte. Tas pats swap rodo, kad žmonės mažiau bepasitiki savo krašto pinigų pastovumu, nes jei pilnai pasitikėtų savo pinigais, tuomet ir patį swap operacija nebūtų reikalinga.

Su biržos sandėriais yra artimai susieti ir ūkiniai biržos veikimo reiškiniai. Pirmiausia čia tenka paminėti b o o m ą[484]. Boomas tai staigus, smarkus, dažniausiai ne realių ūkio sąlygų, bet dirbtinis, spekuliacijos sudarytas, biržoje kotiruojamų vertybių kursų pakilimas. Toks nepagrįstas ūkinėmis gyvenimo sąlygomis kursų pakilimas, paprastai, baigiasi ne tik tokių dirbtinai iškeltų kursų vertybių žlugimu, bet ir pačios biržos didesne ar mažesne katastrofa[485]. Biržos sukrėtimas labai neigiamai veikia ir visą krašto ūkį, todėl, tik pastebėjus boominio pobūdžio reiškinius, tuojau imamasi priemonių prieš bręstantį boomą.

Populiarus, nors bėsininkams ir labai nemalonus, biržos reiškinys yra c o r n e r i s[486]. Kai bėsininkai stipriai užsiangažuoja, atseit, yra pardavę dideliais kiekiais tas vertybes, kurių faktiškai neturėjo, bet tikėjosi supirkti termino dieną, tai bosininkai gali jau iš anksto slaptai supirkti bėsininkų užparduotas vertybes ir todėl, kai ima artėti bėsininkų sandėrių diena, jie nebegali „pasidengti", kas, biržiniu terminu, reiškia visai nebegali ar bent ta kaina, kuria tikėjosi, nebegali gauti tų vertybių, kurias sutartu terminu jie yra jau pardavę. Tokiu atveju bėsininkai, ieškodami pirkti parduotų vertybių tam, kad galėtų ištesėti savo pasižadėjimus, dažnai moka tiesiog negirdėtas už tas vertybes kainas arba, kai nebepajėgia tokių kainų mokėti, tiesiog bankrutuoja, nebent pasisektų geruoju susitarti su bosininkais, kuriems buvo parduotos rinkoje nebegaunamos vertybės.

Visi biržos sandėriai, o taip pat ir tų sandėrių padariniai yra tuo ar kitu būdu, nors ir netiesiogiai, susieti su bankų gyvenimu. Tiesioginiai bankų ir biržos santykiai yra įvairūs įvai-

---

naudai, nes bankas turėtų daugiau sumokėti litų už perkamus svarus, negu patsai buvo gavęs tų litų už parduodamus svarus. Tos rūšies galimiems nuostoliams išvengti bankas užperka jau iš anksto termininiu sandėriu svarus tai dienai, kada reikės grąžinti paskolintus litus. Toks svarų užpirkimas terminui ir bus swap sandėris, kuris svarų kasinį sandėrį pakeitė termininiu.

[484] Boom, amerikoniškos kilmės žodis, reiškiąs dirbtinę ūkinę gerovę.

[485] Tokia katastrofa biržiniu žargonu vadinama krachu.

[486] Corner anglų kalba — kampas, padaryti cornerį, biržiniu terminu, reiškia suvaryti į kampą, pastatyti į padėtį be išeities. Vokiečiai cornerius vadina Schwänze.

riuose kraštuose. Daugelyje kraštų tiesioginiai biržos ir bankų santykiai pasireiškia trimis atvejais: 1) kai bankai emituoja kotiruojamas biržoje vertybes; 2) kai saugoja, globoja biržoje savo emituotų piniginių vertybių kursus; 3) kai teikia reikalingas biržos operacijoms lėšas, dažniausiai reporto ir deporto pavidalais[487].

Kas nusivokia biržos operacijose, tas gali lengvai suprasti ir biržos vaidmenį ekonominiame kapitalistinio krašto gyvenime. Biržą, kaip jau buvo minėta, yra labai artimai susieta su kapitalistine ūkio santvarka. Todėl kiekvieną kartą, kada kapitalistiniai kraštai mėgino teisinėmis ar administracinėmis priemonėmis arba visai uždrausti kai kuriuos biržos sandėrius, arba netinkamu būdu tvarkyti tuos sandėrius, visuomet biržos žmonės rasdavo pakankamai priemonių, kad aplenktų tiek valstybinius įstatymus, tiek administracinius patvarkymus. Tas jau parodo, kad tiek pačios biržos, tiek jos esminių sandėrių reikalingumas yra pagrįstas realiais esamos ūkio santvarkos veiksniais. Dabartinė ūkio santvarka yra reikalinga pajėgios, talpios rinkos, kurioje kiekvieną dieną būtų galima pirkti ar parduoti bet kurį piniginių ar prekinių vertybių kiekį. Be to, yra reikalinga tokių gyvenimo sąlygų, kuriose būtų galima jau iš anksto nustatyti visų prekinių bei piniginių vertybių pasiūlų bei paklausų didumą ir tuo būdu numatyti tų vertybių kainų raidą. Biržos uždavinys yra ne tik palengvinti, bet ir įgyvendinti rinkos pasiūlų ir paklausų išlyginimą.

Kas laiko mūsų ūkio santvarkai būtinu dalyku rinką, tas negali pasisakyti ir prieš biržą. Birža yra ta pati rinka, tik labiau patobulinta, išplėtota bei išvystyta. Biržos patobulinimas, palyginus su paprasta rinka, eina dviem linkmėm: erdvės ir laiko. Erdvės kliūtis nugali tobulos mūsų amžiaus žinių teikimo bei transporto priemonės, laiko varžtus pašalina teikiamas kreditas, kuris įgalina daryti pirkimo pardavimo sandėrius, vykdomus tolimesnėje ateityje. Žinių teikimo tobulumas duoda biržai plataus masto viešumą, kuriuo naudojasi ne tik savo ūkiniams, bet ir politiniams tikslams ne vien krašto ir užsienio pirkliai, bet ir platesnioji visuomenė, o net ir pačios vyriausybės. Mūsų dienų išvystytos, palyginti, labai tobulos susisiekimo priemonės įgalina lengvai perkelti pinigines bei prekines vertybes iš tų kraštų, kur yra tų vertybių pasiūlų perteklius, į tuos kraštus, kur tų vertybių didesni paklausai. Pasaulinės rinkos pasiūlų ir

[487] Bankų emisinės operacijos ir vertybinių popierių globojamieji žygiai buvo plačiau aiškinami II d. II sk. 3 §. Paskirų kraštų bankų santykiai su birža buvo nagrinėjami I d. V sk.

paklausų didumo barometras yra birža. Tuo būdu biržos nustatomos kainos turi lemiamos reikšmės ir tų žmonių pirkimo ir pardavimo sandėriams, kurie patys biržoje nedalyvauja. Birža nustato vieningas krašto ir užsienio kainas, paversdama krašto kainas pasaulinėmis kainomis.

Birža ne tik erdvėje, bet ir laike išlygina prekinių bei piniginių vertybių kainas, jungdama spekuliatyvinius bei efektyvinius sandėrius[488] į vieną pirkimo bei pardavimo sandėrių vienumą. Birža, išlygindama laiko atžvilgiu vertybių kainas, pašalina taip pavojingą mūsų ūkio tvarkai tų vertybių būsimų kainų raidos riziką. Infliacijos ir defliacijos sunkumai parodė ir tiems, kurie neketina spekuliuoti, bet nori tik rimtai kalkuliuoti, tokios rizikos pavojų pašalinimo svarbą. Žinoma, tam tikrais atvejais toji rizika nuo vienų pečių pašalinama, bet už tat užkraunama kitiems pečiams. Tas dalykas sukelia kai kurių politikų ir filosofų abejonių dėl biržos veikimo prasmės bei reikalingumo. Tačiau netenka abejoti, kad birža nemaža patarnauja krašto ūkiui, nuimdama riziką nuo tų pečių, kuriems rizikos pavojai yra didelė kliūtis ūkiniam darbui, ir suversdama tuos pačius pavojus tokiems pečiams, kuriems žaisti rizikos pavojais yra pelningas verslas.

8. DEPOZITINIAI BANKAI IR VALSTYBĖ

Naujaisiais laikais vienas svarbiausių kapitalistinio ūkio padarinių yra ne kapitalų koncentracija nedaugelio žmonių rankose, kaip manė Karolis Marxas, bet negirdėtai didelė ekonominė mažo įmonių skaičiaus galia. Tam mažam įmonių skaičiui didelę ūkinę galią duoda ne savi kapitalai, bet svetimi pinigai, kuriuos suneša toms įmonėms žmonės, pasitikėdami jų valdomųjų organų dora, mokslu bei patyrimu ir toms įmonėms teikiama valstybės globa bei priežiūra. Tokios žmonių pasitikėjimo įmonės yra bankai. Bankai gautus pinigus turi saugoti, valdyti ir leisti į patiems bankams pelningą, krašto ūkiui naudingą kūrybinį darbą. Neabejotina, kad vienas svarbiausių mūsų dienų ekonominės galios veiksnių yra bankai, kurie valdo pasaulio pinigų ir kapitalų rinkas ir kurie savo nuožiūra skirsto kreditus. Tokiomis sąlygomis banko darbai virto visuomeniniu veikimu, pasidarė viešoji tarnyba, nuo kurios gero sutvarkymo ir tikslingo veikimo priklauso visuomeninio taupymo instinkto

[488] Efektyviniai sandėriai tikri, realūs sandėriai, atseit, ne blankiniai sandėriai.

ugdymas, notų banko padėtis, krašto pinigų pastovumas ir visos tautos ūkinė gerovė.

Kai patsai gyvenimas taip iškėlė bankų reikšmę ir pavertė juos visuomeninio pobūdžio organizacijomis, ir pati valstybė turėjo labiau susirūpinti bankinėmis įmonėmis, nes valstybė, stovėdama krašto gyventojų ūkinių reikalų sargyboje, ne tik turi žiūrėti, kad padėti banke pinigai nebūtų naudojami prieš krašto interesus, bet ir savo autoritetu kuria tą bankais žmonių akyse pasitikėjimą, kurio dėka žmonės neša savo pinigus į banką.

Prasidėjusi 1931 m. bankinė katastrofa, parbloškusi ir šiaip tvirtus Europos kontinento, USA ir dalinai civilizuotos Azijos bankus, kurie skaudžiai nuvylė šimtus tūkstančių taupių piliečių, paskatino ir vyriausybes pakeisti savo bankinės politikos gaires. Jei iki pat 1931 m. katastrofos valstybė, paprastai, pasyviai žiūrėjo į bankų veikimą, kol tas veikimas neprasilenkdavo su baudžiamojo statuto nuostatais, tai 1931—1933 m. bankinės katastrofos paskatino valstybę imtis ne vien pasyvios priežiūros, bet ir aktyvios bankų veikimo gairių nustatymo politikos. Tos politikos išdavos buvo bankų įstatymai, kuriuos ta ar kita forma išleido visi kraštai, išskyrus Angliją ir Olandiją. Naujieji bankų įstatymai didesniu ar mažesniu griežtumu sukuria kreditinių įmonių klasifikaciją, nurodo, kurios bankinės operacijos yra leidžiamos tai ar kitai kreditinių įmonių rūšiai, sutvarko kreditinių įmonių organizacijos pagrindus, iškelia priemones, kuriomis apsaugojami žmonių depozitai, ir įsakmiai nustato, kurios kredito įmonės turi teisės vadintis bankais. Garbingas banko vardas dabar duodamas tik akciniams bankams ir dar toms kredito įmonėms, kurios veikia tam tikrais ypatingais įstatymais ir priklauso viešiesiems ūkiams.

Akciniai bankai gal ne tiek savo skelbiamais balansais, kiek savo visuotiniais susirinkimais yra lengviau kontroliuojami ne tik vyriausybės organų, bet ir pačios visuomenės. Visuomeniniais sumetimais nustatomas ir, palyginti, nemažas pagrindinis akcinių bankų kapitalas. Bankas, kaip svarbi visuomenės ūkio įmonė, turi būti galingas ir tvirtas ne tik svetimais depozitininkų pinigais, bet ir savininkų sudėtais kapitalais. Senaisiais akcinių bendrovių įstatymais, kurie buvo pagrįsti laisvo individualistinio ūkio principais, kiekvienas, atlikęs įstatymais reikalaujamus formalumus, galėjo steigti depozitinius bankus. Naujieji įstatymai reikalauja bankams kurti atitinkamų valdžios organų leidimo. Kai kurių kraštų įstatymai reikalauja, kad finansų ministras, spręsdamas kuriamo banko reikalingumą, atsiklaustų nuomonės kurios nors įstatymais nu-

matytos kolektyvinio pobūdžio organizacijos[489]. Tuo būdu norima apsaugoti bankų steigėjus nuo pašalinių asmeninių ar partinių finansų ministro sumetimų. Koncesinė bankų steigimo forma sustabdo nereikalingų arba net tiesiog krašto ūkiui kenksmingų kreditinių įmonių skaičiaus didėjimą. Jei krašte yra per daug, nors šiaip ir gerai veikiančių, bankų, tai dar ir tuomet jų, palyginti, maži pelnai verčia kelti diskonto ir apskritai kreditų palūkanas ir branginti provizijas už įvairius bankinius patarnavimus. Bankinių operacijų brangumas labai neigiamai veikia kredito pagrindais gyvenantį mūsų dienų tautinį ūkį.

Notų bankai jau nuo pat savo atsiradimo buvo laikomi visuomeninio pobūdžio kreditinėmis įmonėmis, ir todėl jau nuo dviejų šimtų metų buvo gerai žinomas ir tikslingai vykdomas reikalavimas varžyti to paties krašto kelių notų bankų tarpusavio konkurenciją. Depozitiniai bankai virto šiandieną visuomeninėmis įmonėmis, tad vargu bebūtų galima dabartinėmis sąlygomis pateisinti laisvą ir depozitinių bankų konkurenciją. Pagaliau gausingi, tarp savęs konkuruojantieji depozitiniai krašto bankai mažiau bepelno paprastomis kreditinėmis operacijomis ir todėl, naujų, didesnių pelnų beieškodami, lengvai metasi į spekuliacinio pobūdžio sandėrius, kurie ne tik dažnai prasilenkia su visuomeninės etikos bei tautinės gerovės reikalavimais, bet dar dažnai pražudo ir svetimus bankui patikėtus kapitalus.

Senesnieji akcinių bankų įstatymai palikdavo laisvai pačių bankų nuožiūrai, kaip naudoti svetimus banke sudėtus kapitalus. Dabar valstybė, iškeldama visuomeninius bankų tikslus, nori pakreipti ir bankui patikėtų pinigų naudojimą ne tiek privatinio bankinio pelno, kiek visuomeninių reikalų linkme. Bankų valdomi pinigai turi lygiai gaivinti visą tautos ūkio organizmą ir nesitenkinti vien stambesnių, dažnai patiems bankams artimesnių įmonių kreditavimu, bet palaikyti teikiamais kreditais ir amatininkus, ūkininkus ir smulkesnius pirklius, kurie sudaro tvirčiausius mūsų dabartinės ekonominės, politinės ir kultūrinės santvarkos pagrindus. Pagal pasikeitusias kultūrinio ir politinio gyvenimo sąlygas valstybė dabar nustato ir bankų veikimo gaires aiškia tautine bei valstybine linkme. Tautinės bei valstybinės politikos sumetimai dažnai reikalauja, kad platesnioji visuomenė žinotų, kas yra tikrieji bankų savininkai. Tikruosius banko savininkus parodo vardinės akcijos. Todėl vis dažniau tenka girdėti ne vien politikus, bet ir ekonomistus, reikalaujančius bankams vardinių akcijų. Tie patys tautiniai ir

[489] Italijoje šiuo atveju finansų ministras turi atsiklausti notų banko nuomonės.

valstybiniai sumetimai verčia statyti bankų priešakyje tik tokius žmones, dėl kurių neabejojama, kad jie ves visą bankinį darbą tautiniais bei valstybiniais keliais.

Šiandieną nesukelia didesnių abejonių, kad ekonominė svetimam kraštui priklausomybė sudaro didelių pavojų politinei krašto nepriklausomybei. Kas nori būti politiškai nepriklausomas, tas turi nesiduoti ekonomiškai pavergiamas. Ekonominės bei politinės laisvės sumetimais dabar pradedama varžyti visus bankų pasižadėjimus svetima valiuta, o svetimų kraštų piliečiams ir savąja valiuta. Pastangos atpalaiduoti savo krašto bankus nuo stambesnių skolos pasižadėjimų užsieniams turi didelės svarbos mažesniosioms nepriklausomoms tautoms, kurios yra apsuptos galingų priešų ir labai abejotinos vertės draugų. Visi paminėti depozitinių bankų suvaržymai yra vien tiesioginė pasikeitusios tų bankų padėties išdava. Depozitiniai bankai pasidarė dabar, lygiai kaip ir notų bankai, visuomeninėmis kredito įmonėmis ir todėl turi pakelti tuos pačius suvaržymus, kuriuos visuomeniniais, tautiniais ar valstybiniais sumetimais jau nuo seno prisiėmė notų bankai.

Depozitiniai bankai, virtę visuomeninėmis įmonėmis, negali atsisakyti duoti visuomenei savo veikimo apyskaitos, būti tos visuomenės prižiūrimi. Visuomenės priežiūra tik tuomet tegali būti sėkminga, jei tos visuomenės kontroliuojami veiksmai yra vieši. Todėl ir bankai turi viešai skelbti savo daromas operacijas. Bankinių operacijų viešumo sumetimais taip tvarkomi bankų skelbiamieji balansai, kad kiekvienas, nusimanąs bankiniais reikalais, galėtų turėti bent apytikrį banko padėties vaizdą. Banko skelbiami balansai turi būti ne tik formališkai, bet ir materiališkai tvarkoje[490]. Banko balansų skaitmenų tikrumą ir materialinę jų vertę turi prisiimti laiduoti ta instancija, kuriai įstatymai paveda bankų veikimo priežiūrą. Mūsų laikais tiek kai kurių valstybių praktikoje[491], tiek kai kurių ekonomistų teorijoje tinkamiausiu depozitinių bankų priežiūros organu laikomas krašto notų bankas. Tos naujos, notų bankams siūlomos užkrauti kreditinių įmonių priežiūros pareigos yra pasikeitusios tautinio ūkio padėties ir naujos pinigų rinkos struktūros padarinys. Grynosios aukso valiutos laikais, kai ėjo apyvartoje gausios aukso monetos, nebuvo tarp notų bankų ir depozitinių ban-

---

[490] Formališkai banko balansai yra tvarkoje, kai jie skelbiami pagal bankų priežiūros organų pateiktus formuliarus, ir kai balansų skaitmenys atitinka bankinių knygų duomenis. Materiališkai banko balansai yra tvarkoje, kai iš balanso pozicijų sutvarkymo ir jo pateikiamų duomenų bus galima susivokti apie tikrąją vidujinę tų duomenų vertę.

[491] Italija, SSSR, dalinai Vokietija ir USA.

kų tų tamprių ryšių, kuriuos mes matome šiandieną, kai vyrauja pasaulyje palaidos, tvarkomosios ar kontroliuojamosios valiutos. Grynosios aukso valiutos laikais bankai buvo susieti su notų banku tik diskonto ir kredito politikos siūlais. Tuomet depozitinių bankų padėtis dažniausiai veikė tik notų bankų vekselių portfelį. Visai kitaip dalykai virto mūsų laikais. Dabar depozitinius bankus jungia su notų banku ne tik diskonto ir apskritai kredito siūlai, bet ir svarbiausi notų banko gyvenimo nervai — valiutos reikalai. Dabar kiekvienas žymesnis depozitinių bankų padėties kitėjimas turi smarkiau, negu senesniais laikais, veikti visą notų bankų padėtį, ypatingai jų aukso bei valiutų atsargas. Niekuomet notų bankų reikalai nebuvo taip susiję su depozitiniais bankais, niekuomet notų bankai nerodė tokio susirūpinimo depozitinių bankų reikalais, kaip dabartiniais laikais.

Tačiau ne vien diskontinės ir valiutinės politikos sumetimai jungia šiandieną depozitinius bankus su notų bankais, riša juos dabar kur kas labiau, negu seniau, ir bendros vieningos krašto ūkio politikos reikalas. Vieninga krašto ūkio politika mūsų kreditinio ūkio laikais turi būti pagrįsta vieninga kreditine politika, nes mes gyvename nebe piniginio, bet kreditinio ūkio laikotarpį. Tokią vieningą viso krašto kreditinę politiką galima sukurti tik tuomet, kai tokiai politikai vadovauja svarbiausias krašto kredito veiksnys — notų bankas. Tie visi sumetimai ir iškėlė mintį jungti depozitinių bankų priežiūrą su notų bankais. Notų bankai, prižiūrėdami kitas krašto kreditines įmones, kur kas tikslingiau, negu dabar, galėtų atlikti savo kreditinės ir valiutinės politikos uždavinius ir tuo būdu lengviau apsaugoti kraštą nuo depozitinių bankų pakrikimo padarinių.

Mūsų laikais viešojo ir privatinio ūkio gyvenime vis daugiau teikiama svarbos materialinei kontrolei. Finansų ministerijos organai, kontroliuodami bankus, dažniausiai tenkinasi vien tik formaline priežiūra. Ne be reikalo vienas stambiųjų mūsų dienų bankų teoretikų ir praktikų Somary[492] yra pasakęs: „Valstybiniai revizoriai visuomet pasirodo bejėgiai, kai reikia padaryti ne vien tik grynai buhalterinę reviziją. Materialinė kontrolė, kuri iš esmės grynai ekonominių duomenų šviesoje tikrina visus bankinių knygų bei balansų duomenis ir vertina visus banko padarytus žygius, pilnai gali būti pasiekiama tik tokio organo, kuris patsai aktingai dalyvauja visuose kreditinės rinkos sūkuriuose. Tiktai toks organas gali ne tik nuodugniai patikrinti formalinius balanso duomenis, bet ir visai teisingai įvertinti

[492] Buvęs Berlyno Universiteto docentas, dabar Züricho bankininkas.

materialinį jo skaitmenų turinį. Mūsų painaus, labai suraizgyto ekonominio gyvenimo laikais ne tiek kiekybiniai, kiek kokybiniai veiksniai turi lemiamos reikšmės ir bankų gyvenimui.

XIX a., nenorėdamas varžyti laisvos žmogaus asmenybės užsimojimų, ir juste nepasijuto, kaip sukūrė principą „komercinė paslaptis komerciniai paslapčiai", visai panašiai kaip „menas menui", „sportas sportui". Dabartinė valstybė, iškeldama visuomeninius veiksnius, aukščiau stato visos tautos reikalus, negu paskiro asmens teises, ir todėl subordinuoja ir komercinės paslapties reikalavimus tautiniams interesams.

Notų bankai, kaip gyvų pinigų ir kreditų kūrėjai, jau nuo seno buvo griežtoje valstybės organų priežiūroje. Dar prieš Didįjį karą buvo iškelta mintis, kad ir depozitiniai bankai yra taip pat pinigų, tiesa, ne gyvų, bet bankinių pinigų ir kreditų kūrėjai. Tačiau anais laikais ta mintis nerado ekonomistų tarpe didesnio pritarimo, bet šiandieną jau niekas neabejoja tos minties tikrumu, kad ir depozitiniai bankai kuria ne tik kreditus, bet ir pinigus. Depozitiniai bankai nėra dabar vien tik kredito tarpininkai, kurie suneštus depozitais pinigus skolina žmonėms. Jie yra ir patys kredito kūrėjai. Tiesa, vienas bankas skyrium nuo kitų vargu begali kurti kreditus, nes kreditų kūrybos galią turi visi draugę, ar bent keli svarbesnieji krašto bankai. Paskiras bankas tik tiek gali duoti kreditų, kiek turi suneštų depozitų, paskiro banko kreditavimo žygiams stato ribas likvidumo reikalavimai. Kitaip dalykai virsta, kai visi arba bent svarbesnieji krašto bankai ima verstis kreditų teikimais. Jei bankai, susitarę arba net ir nesusitarę, duoda maždaug vienodo dydžio kreditus, tai toks žygis iš karto visai nemažina jų bendro likvidumo, nes ką vienas paskolino, tas maždaug tuo pačiu dydžiu atsiranda kitame banke depozitų pavidalu. Tai yra mūsų dienų mokėjimo bei kreditavimo operacijos, kurios žymiausia dalimi vykdomos be gyvų pinigų. Šiandieną tiktai tų operacijų likučiai[493] išlyginami gyvais pinigais, kuriuos dar dažnai atstoja žirinis notų banke atsiskaitymas. Tuo būdu tam tikromis sąlygomis depozitiniai bankai kuria ne tik kreditus, bet ir pinigus. Tasai kreditų bei pinigų kūrimas gali tinkamai finansuoti įvairias įmones kylančios konjunktūros metu, tačiau tasai ūkinės kūrybos darbas yra visuomet susietas su dideliais pavojais peržengti reikalingo, ūkiškesnio gyvenimo sąlygomis pagrįsto, kreditavimo ribas. Kreditų kūrimas, peržengęs tas ribas, lengvai virsta kreditų infliacija, kuri lygiai pragaištingai veikia krašto ūkį, kaip ir pinigų infliacija. Kartais kreditinė infliacija gali

[493] Bankine kalba, saldai.

būti krašto ūkiui pavojingesnė, negu piniginė infliacija, nes ji sunkiau pastebima, neturi jokių aiškių varžtų ir lengvai sudaro netikėtas įmonių katastrofas[494]. Kreditų kūrimas turi būti pagrindžiamas, konsoliduojamas taupmenų kūrimu. Kai kreditų kūrimas pralenkia kapitalų kūrimą, pakimba ore, nebetenka taupumu sukurtų kapitalų pagrindo, tuojau kyla pavojus pertempti kredito varžtus, suardyti normalią ūkio konjunktūros raidą ir gal net sudaryti valiutinę katastrofą. Tie labai svarbūs kreditų kūrimo padariniai ir iškėlė reikalavimus, kad valstybė griežtai prižiūrėtų kredito kūrimo operacijas.

Netenka abejoti, kad notų bankai pajėgia ne tik prižiūrėti, bet ir tam tikrose ribose laikyti depozitinių bankų kreditų kūrimo užsimojimus. Kapitalizmu persisunkusių kraštų žirinių pinigų kūrimas neabejotinai pralenkia notų banko kuriamų gyvų pinigų sumą, tačiau vis dėlto žiriniai pinigai visuomet pasilieka priklausomi nuo gyvų pinigų. Žymi visų mokėjimų dalis visuomet vykdoma gyvais pinigais, todėl ir depozitiniai bankai, ir kurdami žirinius pinigus, vis dėlto pasilieka priklausomi notų banko emisinės politikos. Tokia depozitinių bankų priklausomybė nuo notų banko vis labiau didėja, juo daugiau tie bankai plėtoja savo kreditines operacijas. Kai padidėja duotų kreditų suma, tuojau tam tikru procentu turi padidėti ir grynų pinigų paklausai, nes išduotais kreditais pagyvėjęs ūkio gyvenimas pakelia darbo algas, padidina prekių kainas ir tuo pačiu jau sudaro didesnės pinigų apyvartos reikalavimą. Žiriniai pinigai vargu begalėtų virsti kreditais, jei notų bankas jų neparemtų savo pinigų emisija. Jei, pagaliau, tam tikrais atvejais depozitiniai bankai, kurdami žirinius pinigus bei kreditus, ir pajėgtų išeiti turimais gyvais pinigais, tai dar ir tuomet notų bankai turi pakankamai priemonių suvaržyti tokius depozitinių bankų užsimojimus. Notų bankas visuomet gali veikti depozitinių bankų politiką tinkama sau linkme ne tiktai įspėjimais, diskonto procentų keitimais, atviros rinkos politika, bet ir kreditų restrikcijomis.

Kaip bebūtų vertinamos tos visos priemonės, kuriomis ar tai pati valstybė tiesiogiai ar netiesiogiai per notų banką gali veikti depozitinių bankų politiką, vis dėlto niekuomet netenka užmiršti, kad ir šiuo atveju daugiau reiškia tinkami bankuose dirbą žmonės, negu visos kitos įstatyminės priemonės. 1931—1933 m. bankinė katastrofa pareikalavo iš iždo bankams gelbėti

---

[494] Viena svarbesniųjų priežasčių vokiečių depozitinių bankų 1931 m. katastrofos buvo kreditų infliacija.

stambių sumų. Valstybė padėjo bankams likviduoti pasyvus[495]. Tos rūšies valstybinė pagalba yra bankų pasyvų socializavimas, suvisuomeninimas, nes valstybė visuomenės pinigais padėjo bankams likviduoti pasyvus, arba, kitais žodžiais, padėjo išmokėti skolas. Jei valstybė socializavo banko pasyvus, tai dabar keliamas klausimas, ar nebūtų nuoseklu, jei valstybė socializuotų ir banko aktyvus, būtent, paimtų į savo rankas ir bankų turtus. Deja, kapitalistinėje ūkio santvarkoje, kuri yra pagrįsta asmens laisve, privatine nuosavybe ir darbo pasidalinimu, viena, vienu planu iš viršaus tvarkoma kredito politika vargu bebūtų įmanoma. Socializuota kredito politika būtų gal įmanoma nebent socializuotame ūkyje. Atrodo, kad valstybė, ir bankų nesocializuodama, turi pakankamai priemonių apsaugoti teisėtus krašto interesus nuo depozitinių bankų vedėjų klaidų ir sąmoningai daromų kraštui kenksmingų užsimojimų.

Socializavus bankus, vargu daugiau belaimėtų kraštas. Bankų veikimas turi būti nepaprastai lankstus, sugebąs skubiai prisitaikyti nuolatos besivystančiai konjunktūrai ir labai nelygiai pinigų bei kapitalų rinkos raidai, kai visas visų kraštų valstybinis aparatas turi nuolatos paisyti įvairių įstaigų, ypatingai valstybės kontrolės, arba net ir pačių įstatymų uždedamų varžtų. Pagaliau valdžia, pagavusi į savo rankas bankus, lengvai gali pasiduoti pagundai panaudoti banke esamus kapitalus grynai politiniams tikslams ir visai pamiršti žadamos planingos politikos vykdymą.

Valdžia gali teikti kreditus tokioms įmonėms, kurios šiaip turėtų žlugti, nes valdžia kaip tik gali būti politiniais sumetimais suinteresuota palaikyti tokias įmones. Tuo tarpu tokie valdžios žygiai tiktai trukdytų ekonominės krašto pažangos raidą, nes negajos įmonės žlugimas yra, paprastai, teigiamas gyvenimo reiškinys. Kai didesnis negajų įmonių skaičius dirbtinai palaikomas, tai tokia politika ne tik palaiko, bet dar ir sustiprina ekonominę krašto depresiją. Pagaliau ir gaji, bet šiaip blogai veikianti įmonė ne visuomet verta būti palaikoma, nes, patekusi į kitas tinkamesnes rankas, lengvai gali atsistoti savo kojomis ir pasidaryti teigiamu krašto ūkio veiksniu.

Be to, bankiniai ištekliai gali būti naudojami politiniams tikslams dar ir kitu būdu. Valdžia gali versti bankus varyti plačiu mastu atviros rinkos politiką, teikti stambius kreditus, gausiai finansuoti viešuosius darbus ar šiaip įvairias krašto įmones, kad mėgintų kurti politiniais sumetimais valdžiai reikalingą dirbtinę ūkio konjunktūrą. Žinoma, tokiomis priemonėmis ga-

[495] Grąžinti depozitus ir apskritai sumokėti skolas.

lima laikinai sumažinti ūkinės depresijos linkme einančios konjunktūros įsibėgėjimą, tačiau galų gale tokios priemonės, jei jos nėra pateisinamos paties gyvenimo, visuomet pridaro kraštui daugiau žalos negu naudos[496]. Kai pagaliau vieną kartą griūva, o galų gale turi griūti tie dirbtini kreditų rūmai, tuomet geriausiu atveju viskas baigiasi stambiais visuomenės nuostoliais, blogesniu atveju pinigų infliacija su visomis jos liūdnomis pasekmėmis arba net taip vadinamu „planingu be jokio tikro plano autarkiniu tautos ūkiu".

[496] Geriausias tam įrodymas — 1932—1933 m. USA bankų politika.

V Skyrius

IPOTEKINIAI BANKAI

1. IPOTEKINIO KREDITO ISTORIJA

Ipotekinio kredito pradžia siekia senovinio pasaulio Rytų despotijų laikus. Jau žinomas Babilono bankininkas Igibi iš Sipharo[497], tarpininkaudamas nekilnojamojo turto pirkimui, skolindavo pirkėjui pusę perkamosios sumos. Tokia paskola būdavo aptikrinama pirktosios žemės įkeitimu. Senieji Babilono kyliaraščiai sako, kad tokiu atveju kreditorius galėjo naudotis palūkanų titulu tam tikra įkeistosios žemės derliaus dalimi. Ipotekinio kredito operacijos buvo žinomos ir senovės graikams. Trapezitas Passionas teikdavęs Atenuose ipotekines paskolas. Jomis vertėsi ir didžiųjų turtingųjų Graikijos bažnyčių dvasininkai. Iš Graikijos ipotekinis kreditas bus patekęs ir į senąją Romą.

Ipotekinis kreditas yra artimai susijęs ne tik su privatinės nekilnojamo turto nuosavybės teisėmis, bet ir su kapitalistine ūkio santvarka. Kur nėra vienos ar antros sąlygos, atseit, privatinės nuosavybės ar kapitalistinio ūkio, tenai negali būti ir ipotekinio kredito. Žlugus germanų užplūdime senoviniam kapitalizmui, turėjo išnykti ir ipotekinis kreditas. Ištisus amžius apie tokį kreditą nieko negirdėti. Tiesa, pasitaiko istorikų, kurie mano, kad viduramžių montes pietatis[498] imdavę įkaitu ne tik kilnojamąjį, bet ir nekilnojamąjį turtą. Tačiau tokiai nuomonei patvirtinti neturi pakankamų įrodymų.

Pirmosios ipotekinio pobūdžio kredito operacijos pasirodo tik naujaisiais laikais, ir tai tik XVII a. Tuo metu Vokietijos bajorų vietinės savivaldybės, vadinamieji landschaftai[499], krašto valdovų leidimais bei privilegijomis pradėjo steigti general

---

[497] Žr. I d. I sk. 1 §.

[498] Žr. I d. II sk. 2 §.

[499] Landschaft — provincija, apskritis, provincijos luomai, atseit, bajorai.

landbankus[500]. Tie bankai valdė vietinės savivaldybės lėšas, kuriomis buvo rūpinami visuomeniniai vietos reikalai. Generallandbankai buvo viena iš bajorų priemonių kovoti prieš vis augantį krašto valdovų absoliutizmą, ir todėl, galutinai laimėjus absoliutizmui, turėjo žūti ir patys landbankai. Landbankų laisvi kapitalai buvo skolinami ipotekiniais pagrindais stambiesiems dvarininkams. Turima žinių, kad landbankai leisdavę ir kažkokias obligacijas. Tačiau tenka manyti, kad tos obligacijos bus buvusios paprasti indėlių lapai[501].

Atrodo, kad pirmasis tikra prasme ipotekinis bankas bus 1656 m. įkurtas Stockholmo Bankas. Ipotekiniu banku vadinamas toks bankas, kuris leidžia paskolos lakštus, laiduotus skolininkų jam įkeistais paskoloms aptikrinti nekilnojamaisiais turtais. Šitie lakštai yra įkaitiniai lakštai. Esminis ipotekinio banko požymis yra įkaitinių lakštų emisija. Šiuo atveju neturi reikšmės, ar paskolos bus teikiamos gyvais pinigais ar paties banko įkaitiniais lakštais. 1668 m. Švedijos bajorų ir miestiečių luomai pasiėmė banką valdyti, pasižadėdami laiduoti visas banko daromas operacijas. Bankas ne tik teikė ipotekinius kreditus, leido neterminines, pristačius mokamas obligacijas, bet ir emitavo notas. Negalima pasakyti, kad ipotekinių operacijų painiojimas su notų emisija būtų visuomet išėjęs į banko sveikatą ir krašto naudą. Stockholmo Bankas tebeveikia ir šiandieną, kaip Švedijos notų bankas, Riksbanko vardu.

Kai 1767 m. Prūsų karalius Friedrichas Didysis susirūpino savo bajorų prasiskolinimu, kažkoks Bühringas[502] įteikia karaliui ipotekinio banko projektą, kurio įgyvendinimas, Bühringo nuomone, ne tik turėjo sukurti krašte pinigų perteklių ir kreditų gausumą, bet ir tinkamiausiu būdu padėti nuskurusiai bajorijai. Nors Bühringo projektas ir buvo sukurtas Stockholmo banko pavyzdžiu, vienok Friedrichas nesutiko juo pasinaudoti. Gali būti, kad prūsai dar nebuvo tiek persisunkę kapitalistine dvasia, kad būtų pajėgę sukurti tokią kredito įmonę, kuri pati, gaudama asmeninį kreditą, būtų galėjusi duoti dvarininkams ipotekines paskolas. Prūsų ipotekinis bankas nuėjo kitais, negu Stockholmo bankas, keliais. Tuos kelius pirmoji nurodė Friedricho Didžiojo remiama Silezijos bajorija, kuri 1770 m. sugalvojo taip vadinamus „odinius laiškus", atseit, paskirų dvarų

---

[500] Generallandbankas — bendrasis žemės bankas. Generallandbankai buvo vadinami ir „öffentliche Landschaftskassen".

[501] Tokie indėlių lapai, kurie buvo perleidžiami ir kitiems asmenims, jau anksčiau buvo vartojami Italijoje ir Olandijoje.

[502] Bühring, asmuo, nepalikęs vokiečių istorijoje kitų pėdsakų, kaip tik savo nenusisekusių ipotekinio banko projektų.

vardu išrašytus įkaitinius lakštus[503]. Kas turėjo savo rankoje tokį įkaitinį lakštą, tam buvo įkeistas lakšte nurodomas turtas. „Odinis laiškas" buvo išrašomas ipotekinės įstaigos tik pusei įkeičiamo dvaro vertės ir todėl jis buvo aptikrintas dviguba turto verte. Vėlesniais laikais tokį individualinį ipotekinį dokumentą pakeičia solidariai visos apskrities dvarininkų laiduojamas įkaitinis lakštas.

Silezijos pavyzdžiu, kuriasi po visą Prūsiją dvarininkų landschaftsbankai, kaip viešosios teisės organizacijos, kurios solidaria dvarininkų atsakomybe leidžia įkaitinius lakštus ir teikia dvarų savininkams paskolas, imdamos įkaitu jų žemes.

Kai buvo panaikinta baudžiava ir atsirado laisvas, turintis nuosavą nekilnojamąjį turtą ūkininkas, tuojau iškilo reikalas teikti ir ūkininkams ipotekinius kreditus. Landschaftai atsisakė priimti į savo tarpą vakarykštį baudžiauninką, ir jų bankai nesutiko kredituoti ūkininkų. Visoje Prūsijoje tik du landschaftai, būtent, Silezijos ir Rytprūsių, pagaliau sutiko duoti ipotekinius kreditus stambesniems ūkininkams.

Šalia ūkininkų pradeda reikalauti ipotekinių kreditų ir miestiečiai. Vis smarkiau įsigalįs kapitalizmas bei vis didėjanti krašto industrializacija smarkiai pastūmėjo miestų statybą, kuri labai buvo reikalinga ipotekinio kredito. Iš pradžių mėginama organizuoti smulkesnių žemės ūkių ir miestų nekilnojamų turtų ipotekinį kreditą panašiais pagrindais, kaip ir dvarininkų landschaftsbankai. Tuo tikslu buvo kuriamos kooperatinės ūkininkų ir miestiečių organizacijos, kurios tikėjosi gauti iš valstybės ne tik bankų teises ir leisti notas koncesiją, bet dar ir pinigines pašalpas. Žinoma, valstybė nepajėgė duoti laukiamų pašalpų ir nenorėjo suteikti tos rūšies kooperatyvams bankinių teisių. Apie notų emisijos privilegiją negalėjo būti ir kalbos[504].

Tokiomis sąlygomis teko ieškoti pagalbos tose kapitalistinėse organizacijose, kurios yra kuriamos nedideliais didesnio piliečių skaičiaus įnašais, atseit, akcinėse kredito bendrovėse. Iš pradžių, dar ir XIX a. pradžioje, teoretikai ir praktikai vis dar mėgino sieti ipotekinį kreditą su notų emisija[505]. 1816 m.

---

[503] Tuos „odinius laiškus", išrašytus pergamentiniame popieriuje, senieji žemaičiai vadindavo „skūriniais pinigais", kurie buvo apmokami metinėmis palūkanomis ir lengvai parduodami Klaipėdoje, Karaliaučiuje.

[504] XIX a. pabaigoje buvo dar kartą miestelėnų tarpe atgijusi mintis pamėgdžioti landschaftus, kurių pavyzdžiu buvo pradėta kurti stadtschaftai (iš vok. Stadt — miestas), kurie turėjo steigti stadtschaftenbankus. Tačiau tos rūšies ipotekiniai bankai, bent platesniu mastu, Vokietijoje neprigijo.

[505] Teoretiškai tą mintį mėgina pagrįsti grafas Julius von Soden 1813 m. Leipzige pasirodžiusiame rašinyje: Zwei nationalökonomische Ausführungen: 1) das idealistische Getreide Magazin, 2) die Nationalhypothe-

kuriamas Austrijos notų bankas, kuris ne tik leidžia notas, bet ir teikia ipotekines paskolas. 1834 m. atsiranda Bayerische Hypotheken und Wechselbank, kuris taip pat jungia notų emisiją su ipotekiniu kreditu. Vėliau bankas atsisako notų emisijos, pasidarydamas mišraus tipo ipotekiniu banku, kuris ne tik teikia kreditus, aptikrintus nekilnojamų turtų įkaitais, ir leidžia ipotekinius lakštus, bet ir drauge daro visas depozitinių bankų operacijas. Tas bankas neabejotinai turi nepaprastai didelių Bavarijos ūkiui nuopelnų[506], tačiau tokio tipo ipotekiniai bankai šiandien smerkiami ne tik bankinės teorijos, bet ir paties gyvenimo patyrimo[507]. Šiandieną jau ne tik joks ipotekinis bankas nebesiverčia notų leidimu[508], bet ir beveik visų kraštų įstatymai varžo mišriųjų ipotekinių bankų steigimą. Nuo XIX a. vidurio taip smarkiai kūrėsi Vokietijoje vis nauji stambūs ipotekiniai akciniai bankai, taip plačiai ir galingai jie vystė bei plėtojo ipotekinio kredito teikimą bei įkaitinių lakštų leidimą, kad ir pati Vokietija buvo pradėta vadinti užsienyje Ipotekija.

Smarkų akstiną teigiamai ipotekinių Vokietijos bankų raidai davė 1899 m. liepos 13 d. Ipotekinių bankų įstatymas, kuris laikomas tinkamu bet kurio krašto ipotekinio banko veikimo pagrindu. Vokiečių ipotekiniai bankai, palyginti, be didesnių sukrėtimų išgyveno Didžiojo karo audras, bet už tat sunkų jiems sudavė smūgį pokarinė infliacija. Kai markės vertė krito, drauge su ja turėjo smukti ir markėmis išleisti įkaitiniai lakštai. Visi dabar skubėjo grąžinti nupuolusiomis markėmis ar smukusios vertės ipotekiniais lakštais savo senąsias skolas ipotekiniams bankams. Daugelis ipotekinių bankų visai nebeteko savo kapitalų. Valstybė mėgina, nors ir be didesnio pasisekimo, gelbėti pakrikusių bankų padėtį. Nesitenkindami valstybine parama, ipotekiniai bankai ieško pagalbos koncentracijoje. 1921, 1923 ir 1930 m. vyksta įvairiomis formomis ipotekinių bankų susibūrimai. Tuo pačiu metu nemaža silpnesniųjų bankų fuzijos keliu nebetenka savarankumo ir susilieja su tvirtesniais bankais. Ipotekinių bankų susibūrimai sukėlė vokiečių visuomenėje di-

---

kenbanken. Atrodo, kad čia buvo pirmą kartą pavartotas žodis „Hypothekenbanken" — ipotekiniai bankai.

[506] To banko veikimo dėka ir pati Bavarija dažnai buvo vadinama ipotekinių lakštų kraštu.

[507] Mišrieji bankai nepajėgdavo atlaikyti smarkesnių ūkinės krizės sukrėtimų. Be Bayrische Hypotheken und Wechselbank, išliko gyvi tik keli mažesnieji Westfalijos ipotekiniai bankai.

[508] Seniau tai darydavo, be Hypotheken und Wechselbanko, Švedijos, Norvegijos, Danijos ir Lenkijos (1828 m.) notų bankai.

desnio susirūpinimo. Ta proga buvo nurodomi tie pavojai, kuriuos gali sudaryti sumonopolintas ipotekinių bankų kreditas. Buvo pradėta plačiai kalbėti apie susibūrusių negausių ipotekinių bankų diktatūrą[509]. Tiesa, bankų koncentracijos šalininkai iškeldavo, kad susibūrę bankai galėsią teikti pigesnius kreditus ir lengviau parduoti užsienyje įkaitinius lakštus. Tačiau visuomeninių srovių atstovai atsikirsdavo, kad toksai kredito atpiginimas duodąs pirmiausia naudos pačiam bankui, nes įgalinąs plačiau varyti pelningas kreditines operacijas; taip pat ir įkaitinių lakštų didelėmis partijomis užsieniui pardavinėjimas nevisuomet esąs sveikas krašto ūkiui, nes kaip tik bet kurios krizės metu užsienis gali mesti tuos lakštus didesniais kiekiais į rinką ir tuo būdu pakirsti ne tik pačių ipotekinių bankų, bet ir viso krašto ūkinį pajėgumą. Paėmus 1933 m. nacionalsocialistams Reicho vairą į savo rankas, visi ginčai ipotekinių bankų koncentracijos klausimais nebeteko prasmės, nes ir ipotekiniai bankai nebegali vesti savarankiškos bankinės politikos. Dabar tie bankai pasidarė vienu mažu didelio valstybiškai partinio mechanizmo ratu.

Anglija ir Prancūzija nežino visuomeninio pobūdžio ipotekinio kredito įmonių, kaip vokiečių landschaftai. Anglijoje akcinės bendrovės tai vienintelės ipotekinio kredito įmonės. Jos veikia tais pačiais pagrindais, kaip ir pramonės finansavimo įmonės, atseit, pasigamina reikalingų lėšų, leisdamos obligacijas, ir teikia, be kitų rūšių kreditų, ir paskolas, aptikrinamas nekilnojamo turto įkaitais. Tų įmonių leidžiamos obligacijos neturi jokių tiesioginių ryšių su įkeistais bendrovei nekilnojamais turtais. Jos sudaro asmeninį pačios įmonės kreditą. Agrarinis ipotekinis kreditas pradėtas organizuoti Anglijoje tik paskutiniaisiais laikais, kai susirūpinta žemės ūkio atgaivinimu. Šiaip be minėtų finansavimo akcinių įmonių duoda ipotekines paskolas ir įvairios kitos akcinės bendrovės. Žymią vietą ipotekinio kredito teikime Anglijoje užima ir privatiniai asmens, kurie savo kapitalus deda į paskolas, aptikrintas nekilnojamais turtais. Privatinių kapitalistų ipotekiniams kreditams paprastai tarpininkauja advokatai. Namų statybą miestuose finansuoja tam tikros kooperatiniais pagrindais veikiančios statybos bendrovės. Jos verčiasi labai stambiais platesniųjų gyventojų santaupomis sudarytais kapitalais.

Jei visuomeninį ipotekinį kreditą sukūrė ir išplėtojo vo-

[509] Bankai susitarę gali duoti kreditus tik „savo žmonėms", imti įkaitu tik nekilnojamus turtus tos miestų dalies, kur yra jiems priklausomi sklypai. Tokiu būdu bankai pakelia tų sklypų kainas.

kiečiai, tai moderninių akcinių ipotekinių bankų sukūrimo garbė priklauso prancūzams. Pirmasis akcinis prancūzų ipotekos bankas buvo 1824 m. įkurtas Caisse Hypothécaire[510]. Pirmieji nenusisekę to banko žygiai taip paveikė visuomenę, kad bankas vieton numatyto 50 mil. frs pagrindinio kapitalo vos ne vos surinko 30 mil. Bankas teikė 20 metų paskolas, aptikrintas du kartu didesniais turtais, negu išduoti kreditai. Paskolos buvo amortizuojamos 9% metiniais įnašais, arba anuitetais. Bankas pasigamindavo lėšas, leisdamas nevardinius 500 frs vertės, 4% apmokamus įkaitinius lakštus. Lakštai buvo išperkami tiražo keliu, su kuriuo buvo sujungti ir loteriniai laimėjimai.

Prancūzų Caisse Hypothécaire duoda pavyzdį, kaip galima organizuoti kreditą, belgams, kurie 1835 m. įsteigia savo ipotekinį banką. Tas bankas dar ir šiandieną tebeveikia ir visai teisingai laikomas seniausiu ipotekiniu banku, nes patsai prancūzų Caisse Hypothécaire žlugo jau 1846 m.

Garbė sukurti Prancūzijai naujais pagrindais ipotekinį banką, kuris virto pavyzdžiu viso pasaulio ipotekiniams bankams, tenka lenkų emigrantui Volovskiui[511]. Volovskis, besimokydamas Varšuvoje, pažino 1825 m. finansų ministro Druckio Lubeckio įsteigtą, prūsų landschaftų pagrindais, Kreditinę Žemiečių Draugiją[512]. Volovskis dalyvavo 1830 m. sukilime ir todėl turėjo palikti kraštą. Atvykęs į Prancūziją, Volovskis jau 1835 m. pradeda smarkią propagandą žodžiu bei raštu, reikalaudamas organizuoti tokiais pat visuomeniniais pagrindais, kaip Kreditinė Žemiečių Draugija, ipotekinį kreditą. Negalima pasakyti, kad Volovskio propaganda iš karto būtų buvusi labai jau sėkminga. Gali būti, kad šiuo atveju buvo kaltas ir tas visuomeninio banko tipas, kurį pasirinko Volovskis. Prūsiškų landschaftų ipotekinis institutas vargu bebūtų tikęs smulkesnių ūkininkų kraštui, Prancūzijai. Pagaliau, Volovskiui atėjo į pagalbą naujos politinio gyvenimo sąlygos, kurios įstatė visą jo projektą į naujas vėžes.

Įvyksta žinomas Napoleono III perversmas. Naujas valdovas nori plačiu mastu varoma ekonomine politika, energingais administracijos žygiais ir liberalinei buržuazijai pataikavimu įsigyti plačiųjų gyventojų sluoksnių palankumą ir tuo būdu patei-

---

[510] Ipotekinė kasa.

[511] Wołowski, Liudvikas (1810—1876), lenkų kilmės prancūzų ekonomistas ir politikas.

[512] Drucki Lubecki, Pranciškus Ksaveras (1779—1846), Lenkų karalystės finansų ministras. Drauge su Oginskiu 1810 m. Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos autonomijos projekto kūrėjas. Glaudesnių ryšių su Rusija šalininkas, Lenkijos Banko kūrėjas.

sinti patį politinį perversmą. Tokiais sumetimais jau po keleto mėnesių po perversmo[513] pasirodo pagarsėję visame pasaulyje pagrindiniai ipotekinio banko nuostatai, kuriuos galima trumpai sutraukti į šiuos posakius: 1) bankas steigiamas koncesijos keliu; 2) kreditas teikiamas 50% įkeičiamo turto vertės ir amortizuojamas metiniais mokėjimais, kurie neturi prašokti 2% duotos paskolos; 3) palūkanos negali būti didesnės, kaip 5%; 4) įkaitinių lakštų galima paleisti tokiai sumai, kokiai buvo išduota nekilnojamais turtais aptikrintų paskolų; 5) įkaitinių lakštų leidimas prižiūrimas atitinkamų valdžios organų.

Dabar Volovskis imasi kurti naujojo dekreto pagrindais savo ilgai svajotą ipotekinį banką, vardu Banque Foncière de Paris[514], kuris jau 1852 m. gruodžio 10 d. virsta ir dabar dar sėkmingai veikiančiu Crédit Foncier de France. Naujasis bankas jau 1856 m. paglemžė kitus du drauge su juo įkurtus ipotekinius bankus ir greitu laiku virto galingiausia ne tik Prancūzijos, bet gal ir viso pasaulio ipotekine kredito įmone. Vargu begalima abejoti, kad prancūzų krašto turtingumui, prancūzų tautos išvystytam taupumo instinktui, prancūzų paprasto piliečio prisirišimui prie savo nuosavybės ir tos dažniausiai smulkios ir vidutiniškos nekilnojamų turtų nuosavybės atlaikymui per gausias politinių ir ekonominių sukrėtimų audras, — turi labai didelių nuopelnų Lenkijos emigranto Volovskio sukurtas Crédit Foncier de France.

Mūsų senoji Didžioji Kunigaikštystė, visą laiką gyvendama feodalinio ūkio sąlygomis, nebuvo tiek persisunkusi kapitalistine dvasia, kad būtų pajėgusi sukurti ipotekinio kredito įmonę, tačiau patsai ipotekinis kreditas, ypatingai paskutiniais mūsų nepriklausomybės laikais, buvo, palyginti, nemaža vartojamas. Kartais pats įkeičiamasis turtas buvo pavedamas naudoti kreditoriui[515]. Sunkūs XVII a. švedų ir rusų karai, nuolatiniai XVIII a. pabaigos politiniai bei militariniai sukrėtimai ne tik nuteriojo mūsų kraštą, bet ir smarkiai praskolino mūsų žemes. Napoleono Maskvos žygis ir du prieš rusus sukilimai suduoda ir XIX a. sunkius smūgius mūsų krašto nekilnojamiems turtams. Ypatingai sunki buvo po 1863 m. sukilimo uždėta mūsų dvarams maždaug 10% pelno kontribucija, kuri pasibaigė tik

---

[513] 1852 m. vas. 28 d.

[514] Foncier (iš lot. kamieno fundus — žemė, sklypas, ūkis), kas priklauso žemei, sklypui, kas sudaro žemės turtą.

[515] Įkeisto turto pavedimas kreditoriui naudoti vadinamas antichresa, kas graikų kalba reiškia bet kurio įkaito naudojimą.

1897 m.[516]. Žemės ūkio praskolinimas buvo tikra mūsų bajorams papiūtis, ypatingai dėl to, kad krašte nebuvo ipotekinio kredito įmonės.

Pirmiausia atsiranda ipotekinio kredito įmonė į laimingesnes politines sąlygas patekusioje Užnemunėje. Mūsų Užnemunė 1815 m. Vienos Kongreso buvo priskirta Lenkų karalystei. Tos karalystės politikos vyrai, ypatingai iš Lietuvos kilęs talentingas finansų ministras kunigaikštis Druckis Lubeckis ir jo ekonominis patarėjas Kalinovskis[517] deda didžiausių pastangų sukurti ipotekinę kredito įmonę. Kalinovskis sudaro pirmąjį naujos kreditinės įmonės statutą, kuris turėjo vos 69 str. 1822 m. birželio 22 d. ipotekinio kredito įmonės projektas pateikiamas patvirtinti caro vietininkui generolui Zajączekui, kuris pripažino projektą svarstytinu. Dabar projektas eina į Valstybės Tarybą. Čia žinomas mokslo vyras kunigas Staszycius[518] padarė rimtų pasiūlymų pataisyti projektą. Tais pasiūlymais buvo panaikinta solidari visų ipotekinės įmonės narių atsakomybė už duotas paskolas, pašalintas priverstinis nominalinis įkaitinių lakštų kursas, bet už tat suteikta lakštams įvairių privilegijų, kurios palengvino lakštų kursą laikyti tinkamoje aukštumoje, sumažintas duodamo kredito dydis nuo $^3/_5$ iki $^2/_3$ įkeičiamojo turto vertės. Pagaliau, perėjęs visas instancijas, ipotekinio kredito įmonės įstatymas 1825 m. birželio 3 d. buvo caro patvirtinas. Taip gimė Towarzystwo Kredytowe Ziemskie, Kreditinė Žemiečių Draugija, kuri per 89 metus yra šį tą gero padariusi ir lietuvių stambesniems Užnemunės ūkiams. Jei būtų kas galima prikišti Kreditinei Žemiečių Draugijai, tai nebent tai, kad ji galėjo duoti kreditus tik stambesniesiems ūkininkams[519]. Tačiau šiuo atveju vargu begalima kaltinti Draugijos steigėjus. Jie padarė tą, kas anomis gyvenimo sąlygomis buvo galima padaryti. 1888 m. bir-

---

[516] Vien tik 1863 m. mūsų kraštui teko sumokėti Rusijos iždui apie 2 mil. rub. (10 mil. lt). Už kontribuciją buvo solidariai atsakingi visi dvarai. Nuo kontribucijos buvo laisvi visi rusai dvarininkai ir aiškūs rusams parsidavėliai.

[517] Kalinowski, Kajetonas Dominikas (1774—1828), žymus lenkų ekonomistas, pirmasis Kreditinės Žemiečių Draugijos valdytojas, jos įstatų autorius, o, gal būt, ir tos draugijos sumanytojas.

[518] Staszyc, Stanislovas (1755—1826), vienas stambiausių vyrų, kuriuos apskritai lenkai yra turėję, didžiausias baudžiavos priešininkas, nuoseklus demokratas.

[519] Draugijos įstatų prasme, stambusis ūkis buvo toks ūkis, kuris mokėjo bent 100 auksinų (zlotų) „ofiaros" mokesčio. „Ofiara wieczysta" — amžinoji auka buvo Seimo priimta 1789.IV.6. To mokesčio pajamos turėjo eiti kariuomenės išlaikymui. Mokesčių buvo apkraunamos dvarininkų, dvasininkų ir miestiečių žemių pastovios ir tikros pajamos. Mokesčio dydis buvo 20%, ir 10% nuo pajamų. 20% mokėjo dvasininkai. 10% dvarininkai.

želio 9 d. įstatymu rusai reformuoja Kreditinę Žemiečių Draugiją, bet vis dėlto nedrįsta pašalinti gilių galingos Druckio Lubeckio dvasios žymių. Didysis karas padarė daug žalos Draugijai, tačiau jos nepalaidojo. Ji veikė Lenkijoje. Dalis mūsų Užnemunės ūkininkų, nusipirkę labai pigia kaina krituSius Draugijos įkaitinius lakštus, sumokėjo savo ipotekines skolas.

Pirmoji ipotekinio kredito įmonė šioje Nemuno pusėje atsiranda 1872 m. rugpiūčio 2 d. Vilniuje, vardu Vilniaus Žemės Bankas. Nekartą statomas klausimas, kokiu būdu į 9 metus po sukilimo rusų valdžia leido įkurti mūsų krašto stambiesiems dvarininkams ipotekinį akcinį banką. Neteko sužinoti, kas iš tikrųjų organizavo tą banką, bet už tat žinomi oficialūs to banko steigėjai, kuriais buvo, be dviejų Peterburgo bankininkų, garsių pavardžių, aukštieji Rusijos caro rūmų pareigūnai[520]. Kas permes akimis steigėjų sąrašus ir kas žino tų visų asmenų vaidmenį imperatorių Rusijoje, tas lengvai supras, kodėl caras negalėjo atsisakyti leisti steigti Vilniuje ipotekinį banką. Greitu laiku banko priešakyje atsistojo patys stambieji mūsų krašto lenkai ar sulenkėję dvarininkai[521]. Banko veikimo plotas buvo Vilniaus, Vitebsko, Gardino, Kauno, Minsko, Mogilevo ir Pskovo gubernijos. Bankui teko veikti iki pat Didžiojo karo, ypatingai sunkiose ne tiek gal ekonominėse, kiek politinėse bei moralinėse sąlygose. Daugiausia buvo įkeičiami dvarai, priklausą katalikams. Kai skolininkas katalikas nebepajėgdavo išsimokėti, tai iš varžytynių parduodamo jo dvaro negalėjo pirkti kitas katalikas, bet tik pravoslavas rusas ar evangelikas vokietis[522]. Nebajoriškos kilmės lietuvis ypatingais atsitikimais galėjo pirkti ūkį, bet ne didesnį, kaip 60 dešimtinių[523]. Tokiu būdu daug dvarų per Vilniaus Žemės Banko rankas pateko į svetimtaučių nagus. Didžiojo karo metu bankas buvo evakuotas į Rusiją. Žymi jo įkaitinių lakštų dalis pateko į sovietų rankas. Tų lakštų kursas krito beveik 10 kartų. Nemaža banko skolininkų supirktais pigiais lakštais atlygino savo skolas. Po Didžiojo karo bankas apsitvarkė ir veikė Lenkijos okupuotoje

[520] Įstatus pasirašė caro rūmų generolai kunigaikštis Vitgenšteinas, kunugaikštis Levaševas, kunigaikštis Bariatinskis, kamerjunkeris grafas Adomas Plater Broelis (pagarsėjęs rusų pataikūnas), grafas Zubovas, Petras Durnovo (vėliau žinomas vidaus reikalų ministras) ir bankininkai Ginzburgas ir Rosentalis.

[521] Pliateriai, Montvilai, Končai, Puzynai, Vankovičiai, Bochvicai.

[522] 1865.XII.10 įstatymas draudė Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės sienose pirkti žemes lenkų kilmės žmonėms. Kas tie „lenkų kilmės žmonės", niekam nebuvo visai aišku. Šiaip gyvenime tokiais buvo laikomi visi katalikai.

[523] Dešimtinė turėjo 145,67 a.

Lietuvos dalyje. 1939 m. lenkų vokiečių karas sudavė tam bankui sunkiai bepataisomą smūgį.

Antras mūsų krašte veikęs ipotekinis bankas buvo Bajorų Bankas. Rusijos dvarininkai nuolatos skųsdavosi carui savo sunkia ūkine padėtimi. 1885 m. birželio 3 d. caras deda viename bajorų skunde rezoliuciją, kad reikia pagaliau bajorams padėti. Tas paskatino finansų ministrą Bungę[524] steigti Dvorianskij Bank, Bajorų Banką. Bankas turėjo veikti visoje Rusijoje, išskyrus Lenkiją, Suomiją ir tris Pabaltijo gubernijas. Vilniuje buvo įsteigtas t. v. „ypatingasis skyrius", kuris turėjo, kaip beįmanydamas, remti rusų gaivalą mūsų krašte. Kreditai buvo duodami nuo 11—66½ metų. Bankas buvo panaikintas 1917 m. lapkričio 25 d. sovietų dekretu.

Kai panaikinus baudžiavą nemaža dvarininkų atsidūrė sunkioje padėtyje ir norėjo bent savo žemių dalį parduoti sodiečiams, bet sodiečiai neturėjo kuo mokėti už perkamas žemes, 1882 m. buvo įkurtas Valstiečių Žemės Bankas, vardu Krestianskij Pozemelenyj Bank. Bankas sumokėdavo dvarininkams už sodiečių perkamas žemes ir pasiimdavo įkaitu sodiečių nupirktus sklypus. Savo veikimą bankas plačiau išvystė tiktai po 1904/5 m. rusų revoliucinio sąjūdžio. Mūsų krašte bankas daugiausia padėdavo įsigyti žemės įvairiems atėjūnams, paprastai rusams. Bankas buvo panaikintas sovietų dekretu 1917 m. lapkr. 25 d. Mūsų krašte veikė dar 1872 m. įsteigtas Peterburgo Tulos Bankas. Žinoma, bankas stengėsi palaikyti rusus, tačiau nevarė tokios aiškios rusinimo politikos, kaip ypatingasis Bajorų Banko skyrius[525].

1924 m. bal. 15 d. įstatymas įkuria mūsų Žemės Banką, kurio tikslas buvo teikti kreditą žemės ūkiui. Banko steigėjas buvo vyriausybė. Pagrindinis banko kapitalas 50 mil. lt, kuris sudedamas ilgiausiai per 10 m. specialinėmis biudžeto keliu tam tikslui skiriamomis sumomis. Bankas pradeda darbą, pasirašius bent 5 mil. lt akcijų. Bankui buvo leista daryti šios operacijos: 1) duoti paskolų ir teikti kreditų specialine einamąja sąskaita ir solo vekseliais naujakuriams, kurie žemės reformos įstatymu yra gavę žemės, ūkininkams, einantiems į viensėdžius, ūkininkams ir ūkininkų kooperatyvams, laiduojant žeme, tro-

---

[524] Bunge, Nikalojus (1823—1895), ekonomistas, Kijevo universiteto profesorius, finansų ministras (1881—1886). Stengėsi palengvinti sodiečių ir darbininkų padėtį, aptvarkė Rusijos finansus. Reakcinių gaivalų pašalintas iš vietos.

[525] Mūsų krašte ipotekinių bankų klausimais žr. labai įdomų ir nuodugnų prof. P. Šalčiaus darbą „Iš kredito istorijos Lietuvoje" (Ekonomika, 1935, Nr. 1).

besiais, inventoriumi, negreit gendančiais žemės ūkio gaminiais ir prekėmis, žemės ūkio gaminių varantais, transporto dokumentais, valstybės paskolų lakštais arba kitais valstybės laiduotais procentiniais popieriais, auksu, sidabru ir platina; 2) finansuoti žemės ūkio kredito kooperatyvus, žemės ūkio kultūros draugijas, šių organizacijų sąjungas ir jų įstaigas bei įmones; 3) diskontuoti po 1 nurodytų asmenų ir įstaigų vekselius ir kitus terminiuius pasižadėjimus, išduotus sėklų, trąšų, gyvulių ir ūkio padargų pirkimo reikalams, o taip pat pieninių, linų valomųjų įmonių, viešųjų javų sandėlių arba elevatorių, šaldytuvų ir kitų žemės ūkio įmonių steigimo ir eksploatavimo reikalams; 4) priiminėti sumas į einamąją sąskaitą, o taip pat terminiuius ir neterminiuius indėlius; 5) priiminėti vertybės popierius, dokumentus, brangiuosius metalus ir kitas brangenybes saugoti; 6) pristatyti inkasuoti pinigus pagal vekselius ir kitus dokumentus; 7) daryti perlaidas; 8) pirkti ir parduoti komiso pagrindais valstybinius ir privatinius procentinius popierius, o taip pat atlikti komiso pagrindais visas bankines operacijas.

Paskolos, laiduotos kilnojamuoju turtu ir solo vekseliais, išduodamos ne ilgiau, kaip trejiems metams. Bankas gali palikti įkeistąjį kilnojamąjį turtą skolininkams naudoti ar saugoti. Tokiu atveju paskolos dydis negali prašokti 50% įkeistojo turto rinkos kainos, kitais atvejais paskolos dydis gali siekti 70% įkeistojo kilnojamojo turto vertės. Paskolos, laiduotos nekilnojamojo turto įkeitimu, gali siekti tiktai 30% įkeistojo turto vertės. Tokios ipotekinės paskolos duodamos ilgiausiai 10 metų. Paskolos finansuoti žemės ūkio kredito kooperatyvus, žemės ūkio kultūros draugijas, šių organizacijų sąjungas, įstaigas bei įmones duodamos ne ilgesniam, kaip 5 metų terminui. Bankas neturėjo teisės teikti kreditų prekybai bei pramonei. 1924 m. įstatymu, mūsų Žemės Bankas visa savo konstrukcija bei visomis operacijomis buvo vidutinio termino žemės ūkio bankas. Jis neturėjo teisės leisti įkaitinių lakštų ir teikdavo paskolas, aptikrintas nekilnojamu turtu tik 10 metų, ir dar duodavo tik 30% įkeistojo turto vertės.

Naujas 1930 m. liepos 18 d. įstatymas paverčia mūsų Žemės Banką mišraus tipo ipotekiniu banku. Dabar Žemės Bankas teikia ilgalaikį kreditą, imdamas įkaitu sodžiaus ir miestų nekilnojamąjį turtą ir apskritai kredituoja žemės ūkį ir žemės ūkiu paremtą prekybą bei pramonę. Bankas teikia ilgalaikes paskolas vietos bei ūkio savivaldybės vienetams, gaudamas valstybės iždo garantiją, kad savivaldybės vieneto bankui duotos paskolos pasižadėjimas nustatytais terminais bus vykdomas. Bankas turi teisę leisti įkaitinius lakštus ir savivaldybines obligacijas. Įkai-

tiniai lakštai leidžiami nekilnojamojo turto įkeitimu laiduotų paskolų pagrindu, o savivaldybinės obligacijos — duotų savivaldybės vienetams su valstybės iždo garantija paskolų pagrindu.

Bankas daro šias žemės ūkio ir žemės ūkiu paremtos prekybos ir pramonės kreditavimo operacijas: 1) duoda paskolas vekseliais, turinčiais ne mažiau, kaip du parašu: ūkininkams, kooperacijos bendrovėms, kooperacijos bendrovių sąjungoms ir smulkaus kredito bei taupomosioms skolinamosioms bendrovėms; 2) duoda paskolas ir teikia kreditus specialine einamąja sąskaita, laiduotus nekilnojamuoju turtu, žemės ūkio inventoriumi, negreit gendančiais žemės ūkio gaminiais ir prekėmis, varantais, transporto dokumentais, vekseliais, valstybės paskolų lakštais arba kitais valstybės laiduotais procentiniais popieriais; auksu, sidabru ir platina; 3) diskontuoja vekselius, turinčius ne mažiau, kaip du parašus, ir kitokius termininius dokumentus ir pasižadėjimus; 4) garantuoja įvairių asmenų ir bendrovių pasižadėjimų išpildymą; 5) atlieka visas sutartimi su Žemės Ūkio Ministerija jam pavestas bankines operacijas, susijusias su žemės ūkio kėlimo darbais. Turi teisę 6) imti paskolas ir duoti savo paimtoms paskoloms garantijas, sutikus finansų ministeriui; 7) priimti termininius, netermininius ir einamosios sąskaitos indėlius; 8) perdiskontuoti 3 punkte nurodytus vekselius, dokumentus ir pasižadėjimus; 9) priimti saugoti vertybinius popierius, dokumentus, brangiuosius metalus ir kitokias brangenybes; 10) ieškoti pinigus priimtais inkasuoti vekseliais ir kitokiais termininiais dokumentais bei procentiniais popieriais; 11) siųsti ir mokėti perlaidas, duoti ir mokėti akredityvus; 12) pirkti ir parduoti komiso pagrindais valstybės ir privatinius procentinius popierius ir daryti kitas komisines bankines operacijas; 13) pirkti ir parduoti nekilnojamąjį turtą.

Jeigu įkeisto bankui turto vertė tiek sumažėtų, kad jo gali nepakakti sumokėti skolai, kurios grąžinimas laiduotas to turto įkeitimu, tai bankas turi teisę reikalauti iš skolininko duoti papildomą garantiją arba, nelaukdamas skolos grąžinimo terminų, reikalauti grąžinti atitinkamą skolos dalį.

Skolininkui to banko reikalavimo neįvykdžius, bankas turi teisę, nelaukdamas paskolos grąžinimo terminų, reikalauti sumokėti visą dar nesumokėtą skolą, o skolininkui skolos negrąžinant, parduoti iš varžytynių bankui įkeistą turtą. Banko kontrahentui neįvykdžius savo pasižadėjimo, banko valdyba nutaria parduoti įkeistą pasižadėjimo įvykdymui laiduoti nekilnojamąjį turtą ir parduoda jį iš varžytynių tam tikromis banko statuto nustatytomis taisyklėmis. Šios taisyklės atstoja civilinio proceso nuostatus išieškojimams į nekilnojamąjį turtą nukreipti.

Banko kontrahentui neįvykdžius savo pasižadėjimo, laiduoto kilnojamojo turto įkeitimu, bankas parduoda tą turtą biržoje, o jei to turto biržoje parduoti negalima, tai iš varžytynių. Jeigu priverstinai ieškant iš įkeisto bankui nekilnojamojo turto gautos už parduotą iš varžytynių turtą sumos neužtektų banko skolai atlyginti, tai bankas gali ieškoti iš bet kurio skolininkui priklausančio turto.

Bankas, priimdamas įkaitu nekilnojamąjį turtą, gali duoti tik tokio didumo paskolą, kad toji suma, kuria bus įkeistas nekilnojamasis turtas, priskaičius ir skolas, vyresniškumu pirmesnes už skolą bankui, nebūtų didesnė, kaip 50% to turto įkainojimo.

Išimtinais atsitikimais, finansų ministeriui sutikus, bankas gali duoti ir didesnes, negu aukščiau nurodyta, paskolas, tačiau suma, kuria bus įkeistas turtas, negali būti didesnė kaip 90% įkeičiamojo turto įkainojimo. Paskolos suma, duodama priimant įkaitu kilnojamąjį turtą, negali būti didesnė, kaip 70% įkeičiamojo turto vertės. Jeigu įkeičiamasis turtas paliekamas skolininkui naudotis arba saugoti, tai bankas negali duoti paskolos, didesnės kaip 40% įkeičiamojo turto vertės. Visų banko duodamų įkaitiniais lakštais pasižadėjimų vykdymą laiduoja valstybės iždas. Veikdamas savo naujuoju įstatymu, Žemės Bankas labai plačiu mastu išvystė ipotekinio kredito operacijas. Didžiausia tokių ipotekinių kreditų dalis teko mūsų ūkininkijai.

2. IPOTEKINIŲ BANKŲ ORGANIZACIJA

Ipotekinį kreditą gali teikti dviejų rūšių įmonės: 1) visuomeninio pobūdžio įstaigos, kurios neturi tiesioginių pelno tikslų ir veikia visuomeninės gerovės sumetimais. Tos rūšies ipotekinės įmonės gali būti valstybinės įmonės arba kooperatyviškai korporacinės organizacijos[526]. Jos paprastai nevadinamos ipotekiniais bankais. 2) Akcinių bendrovių pagrindais veikiančios įmonės, kurios, ir patarnaudamos visuomenei, tiesiogiai siekia tinkamo uždarbio. Tokios įmonės vadinamos ipotekiniais bankais.

Ipotekiniai bankai gali būti dviejų tipų: g r y n i e j i ir m i š r i e j i ipotekiniai bankai. Grynieji ipotekiniai bankai leidžia paskolos lakštus, laiduotus skolininkų jiems įkeistais paskoloms aptikrinti nekilnojamaisiais turtais. Mišrieji ipotekiniai bankai, be įkaitinių lakštų leidimo ir ilgalaikių skolų teikimo,

[526] Vokiečių landschaftai, stadtschaftai, lenkų Kreditinė Žemiečių Draugija.

verčiasi dar ir depozitinių bankų operacijomis. Tokio tipo bankai, nors normaliais laikais ir turi tam tikrų patogumų, nes gali apsirūpinti depozitininkų sunešamais gyvais pinigais, vienok pasirodė labai neatsparūs ūkinių krizių sukrėtimams. Mišrieji bankai lengviau, negu kitos kreditinės įmonės, nusikalsta vienam svarbiausių bankinės politikos principų, būtent, likvidingumo reikalavimui.

Ipotekiniai bankai visa savo organizacija bei savo daromomis operacijomis yra labiau linkę, negu depozitiniai bankai, varyti koncentracinę politiką, kuri dažniausiai pasireiškia t. v. ipotekinių bankų „interesų bendrumo sandėriais". Interesų bendrumo sandėriai tikslingiau paskirsto nuostolių pavojus, sumažina išlaidas, pakelia įkaitinių lakštų kursus, padidina lakštų emisiją ir žymiai praplečia lakštų rinkas.

Vidujinė ipotekinio banko organizacija yra beveik ta pati, kaip ir depozitinių bankų: valdyba, taryba ir visuotinis susirinkimas. Tačiau tarybos teisės yra bent kiek platesnės: taryba skiria įkainojimo komisiją, kuri įvertina įkeičiamus turtus ir dar dažnai tvirtina duodamas ipotekines paskolas. Bankui įkeičiamos vertybės gali būti nekilnojamieji turtai, trobesiai, pastatyti žemėje, valdomoje činšo, neterminines nuomos arba statymosi teise, su teise į tą žemę, jūriniai prekybos laivai, geležinkeliai ir kartais dar įmonių įrengimai. Be atskiro, įsakmiai nurodomo įkaito, ipotekiniai bankai paprastai duoda paskolų vietinėms ir veikmeninėms savivaldybėms, leisdami tokių savivaldybių obligacijas.

Vidujinė ipotekinių bankų organizacija darbo sėkmingumo sumetimais padalinama į įvairius skyrius. Mišrieji bankai turi du pagrindiniu skyriu: bankinį ir ipotekinį. Bankinis skyrius tvarkomas depozitinių bankų nuostatais, ipotekinis skyrius pritaikomas ipotekinio kredito operacijų reikalavimams. Ipotekinis skyrius, paprastai, suskaldomas dar į keturius veikmeninius skyrius: 1) ipotekinių paskolų teikimo, 2) įkaitinių lakštų leidimo, 3) ipotekų valdymo arba suteiktų kreditų valdymo ir 4) įkaitinių lakštų aptarnavimo skyrius. Ipotekų valdymo skyrius atlieka visus reikalus su banko skolininkais, įkaitinių lakštų aptarnavimo skyrius atlieka visus reikalus su banko kreditoriais — įkaitinių lakštų laikytojais. Ipotekų valdymo skyrius seka skolininkų mokėjimus, žiūri, kad įkeisti turtai būtų tinkamai laikomi bei valdomi ir kad ugnies bijantieji turtai būtų apdrausti, įspėja apsileidusius skolininkus ir siūlo leisti į varžytynes turtus tų skolininkų, kurie nenori ar negali ištesėti savo pasižadėjimų. Įkaitinių lakštų aptarnavimo skyrius apmoka lakštų atkarpas, palaiko lakštų kursus, tvarko lakštų išpirkimą, atšaukimą ir

tiražą. Tuos skyrius turi ne tik mišriųjų bankų ipotekiniai skyriai, bet ir grynieji ipotekiniai bankai.

Be tų ypatingų ipotekiniams reikalams laikomų skyrių, visi ipotekiniai bankai turi, kaip ir visi kiti bankai, paprastuosius skyrius: direkcijos, korespondencijos, sąskaitybos, kasos, ekspedicijos skyrius. Pagaliau, ir ipotekiniuose bankuose patsai reikalas nustato didesnį ar mažesnį skyrių skaičių. Didesnieji ipotekiniai bankai labiau darbą specializuoja ir todėl turi turėti ir didesnį skyrių skaičių. Pagal specifinius ipotekinių bankų uždavinius tvarkoma ir tų bankų: 1) sąskaityba, 2) balansai, 3) pelno bei nuostolių sąskaita, 4) atsarginiai kapitalai. Sąskaityba turi bent 12 specifinių, susietų su ipotekinių bankų operacijomis, sąskaitų, kurios turi įtraukti į banko knygas visus ipotekinių paskolų ir įkaitinių lakštų duomenis. Banko balansai, be kitų visiems bankams privalomų duomenų, turi dar parodyti bent 1) esamų apyvartoje įkaitinių lakštų nominalinę sumą, 2) neamortizuotų paskolų sumą, 3) įkaitiniams lakštams amortizuoti kapitalą. Pelno bei nuostolių sąskaita turi turėti pelno skiltyje bent šias keturias pozicijas: 1) paskolų palūkanų sumą, 2) įkaitinių lakštų apyvartos pelnus, 3) agio pelną[527], 4) disagio pelną[528]. Nuostolių skiltyje turi būti parodoma: 1) įkaitinių lakštų palūkanos, 2) įkaitinių lakštų emisijos išlaidos, 3) disagio nuostoliai[529], 4) agio nuostoliai[530]. Ipotekiniai bankai be paprastojo atsarginio kapitalo turi dar ypatingąjį atsarginį kapitalą, kuris papildomai aptikrina įkaitinius lakštus. Ypatingąjį atsarginį kapitalą sudaro: 1) atskaitos iš banko duodamų paskolų; 2) pelnas, kurį gauna bankas, supirkinėdamas biržoje savo lakštus; 3) pelnas, kurį sudaro banko neišmokėti pinigai už įkaitinius lakštus ir šių lakštų ir akcijų atkarpas, nepristačius bankui jų apmokėti; 4) įstatymais ar banko statutu nustatomas banko grynojo pelno %. Visi ipotekiniai bankai turi tokį ypatingąjį atsarginį kapitalą, tačiau ne visi iš vienodų ir tų pačių šaltinių jį sudaro.

Visa ipotekinių bankų organizacija turi būti persunkta dviem dėsniais: sumanaus pirklio gabumais ir sąžiningo valdininko rūpestingumu. Pirkliškų gabumų reikalauja įkaitinių lakštų platinimas. Čia reikia sugebėti ne tik surasti tinkamą lakštams rinką, mokėti sudaryti tų lakštų paklausus, bet reikia eiti rungtynių su konkurentais ir, kas svarbiausia, laimėti tas

[527] Kai įkaitiniai lakštai paleidžiami aukščiau pari.
[528] Kai lakštai perkami žemesniu kursu, negu buvo paleisti.
[529] Kai lakštai buvo paleisti žemiau pari.
[530] Kai lakštai buvo perkami aukštesniu kaip emisijos kursu.

rungtynes. Juo daugiau bus paleista įkaitinių lakštų, juo daugiau bankas įsigyja lėšų, juo daugiau galės jis suteikti kreditų. Valdininko sąžiningumo yra reikalingas ipotekinis bankas, kai pasirenka imamus įkaitu turtus, kai tuos turtus sąžiningai ir teisingai įkainoja, kai vertina įkeičiamų turtų savininkų asmeninius privalumus. Asmeniniai skolininko privalumai turi didelės reikšmės ne vien vekseliniam, bet ir ipotekiniam kreditui[531].

Ipotekinio banko valdymas yra viena iš sunkiausių bankinio darbo sričių, nes čia ne tik jau valdomųjų organų nesąžiningumas, bet ir jų nerūpestingumas, apsileidimas, neprižiūrėjimas, nesumanumas bei nesugebėjimas gali lengvai pridaryti labai didelės žalos ne tik patiems akcininkams, bet ir visiems įkaitinių lakštų laikytojams. Todėl ir valstybė ypačiai domisi ipotekiniais bankais, laikydama juos beveik tokioje pat griežtoje priežiūroje, kaip ir krašto notų bankus. Notų bankai leidžia notas, ipotekiniai bankai emituoja įkaitinius lakštus. Notos, tam tikra prasme, yra trumpalaikio kredito įrankiai, įkaitiniai lakštai yra ilgalaikio kredito priemonės, kurios vien jau dėl to, kad yra ilgalaikės, reikalingos yra rūpestingesnės ir dažnai dar sumanesnės globos, negu trumpalaikio kredito įrankiai — notos. Jei notų bankai steigiami atskirais įstatymais, tai ipotekinių bankų kūrimas yra reikalingas valdžios koncesijos. Koncesinė sistema reikalauja, kad ipotekinio banko statutas ir visi to statuto pakeitimai būtų tvirtinami atitinkamų valdžios organų. Valdžia ne tik rūpinasi duoti ipotekiniam bankui tinkamą statutą, bet ir prižiūri per ypatingus inspekcijos organus visą ipotekinio banko veikimą. Ta griežta valdžios organų priežiūra turi sustiprinti visuomenės pasitikėjimą banko leidžiamais įkaitiniais lakštais, nes be tokio pasitikėjimo tie lakštai lengvai galėtų virsti beverčiais popieriaus gabalais.

Ne vien visuomenės pasitikėjimo reikalas, bet ir didelė krašto ūkiui bei kultūrai ipotekinių bankų svarba verčia valdžią kreipti ypatingo dėmesio ipotekiniams bankams. Ipotekiniai bankai palengvina ir atpigina ilgalaikį kreditą, be kurio sunkiai įmanoma teigiama krašto ūkio bei kultūros raida. Jie vieni gali pilnai pritaikyti ilgalaikio kredito sąlygas nekilnojamų turtų reikalams. Jau patsai buvimo faktas ipotekinių bankų, į kuriuos kiekvienas nekilnojamųjų turtų savininkas gali kreiptis ieškodamas paskolos, žymiai palengvina ilgaterminio kredito gavimą. Surasti privatinius asmenis, kurie, imdami įkaitu nekil-

[531] Nesąžiningas ar nerūpestingas ipotekinis skolininkas neremontuos įkeistų trobesių, apleis žemės ūkį, netvarkys įkeistos įmonės ir tuo, žinoma, numuš įkeisto turto vertę.

nojamus turtus, visuomet norėtų ir galėtų teikti ilgalaikes paskolas, nėra lengvas dalykas. Be to, ipotekiniai bankai dar ir atpigina kreditą, nes jų įkaitiniai lakštai turi didesnį visuomenės pasitikėjimą, negu paskiro savininko nekilnojamieji turtai. Patsai įkaitiniais lakštais pasitikėjimas jau didina kredito rinkoje kapitalų pasiūlus, padidėję pasiūlai numuša palūkanas. Todėl ir ipotekinio banko kreditas gali būti pigesnis, negu ilgalaikės privatinės paskolos. Pagaliau, ipotekiniai bankai pritaiko kreditą nekilnojamo turto reikalams, nes jų duodamų paskolų terminai siekia 30—40 arba net ir 60—66 metų. Nekilnojamieji turtai niekur neduoda tokių greitų bei stambių pajamų, kaip prekyba bei pramonė, todėl ir nekilnojamiems turtams suteiktos paskolos turi būti amortizuojamos ilgų metų pajamomis. Prekyba bei pramonė pirmiausia reikalingos yra apyvartos kapitalo, kai nekilnojamieji turtai reikalauja, svarbiausia, investacinių kapitalų. Ipotekiniai bankai gali duoti ilgaterminines paskolas, nes jie patys gauna savo įkaitiniais lakštais ilgalaikius kreditus. Įkaitinių lakštų laikytojai, turėdami rankose ir ilgalaikio kredito dokumentus, prireikus gyvų pinigų, visuomet gali juos pasigaminti, parduodami savo įkaitinius lakštus biržose. Šiaip įkaitinių lakštų laikytojai, nesuėjus mokamajam tų lakštų terminui, negali reikalauti iš banko grąžinti jiems pinigus.

Ipotekiniai bankai, imdami įkaitu nekilnojamus turtus, padaro tuos turtus nuo savęs priklausomus. Tačiau tas laikinis nekilnojamų turtų ipoteka apsunkinimas, ta jų laikinė nuo bankų priklausomybė yra neišvengiama sąlyga tų visuomeninių uždavinių, kuriuos kapitalistinė ūkio santvarka pastatė ipotekiniams bankams. Tie visuomeniniai ipotekinių bankų uždaviniai tai reikalas kiek galima patogesnėmis sąlygomis aprūpinti nekilnojamųjų turtų savininkus ilgaterminiu kreditu. Toksai ilgaterminis patogiomis sąlygomis nekilnojamų turtų kreditas kapitalistinėje ūkio santvarkoje neįmanomas be tokių turtų įkeitimo. Šiuo atveju visi turtų įkeitimo sunkumai turi būti pateisinami ne vien visuomenės gerovės sumetimais, bet ir pačių nekilnojamųjų turtų savininkų ūkiniais išskaičiavimais. Ipotekiniai bankai, parūpindami nekilnojamų turtų savininkams kapitalus, dirba nepaprastai vertingą ekonominį ir apskritai kultūrinį darbą, kuris smarkiais šuoliais kelia ūkinę viso krašto gerovę ir duoda tūkstančiams žmonių darbo ir uždarbio.

3. IPOTEKINIŲ BANKŲ OPERACIJOS

Ipotekiniai bankai teikia ilgalaikius kreditus miestų ir sodžių nekilnojamų turtų savininkams. Savo esme, savo technika

ipotekinis miesto ir sodžiaus kreditas beveik nesiskiria vienas nuo antro: abu ima įkaitu nekilnojamus turtus, abu pasigamina sau lėšas įkaitinių lakštų emisija. Jei kuo skiriasi tos dvi ipotekinio kredito rūšys, tai nebent tuo, kad, kredituodamas sodžių, bankas turi daugiau kreipti dėmesio asmeniniams nekilnojamo turto savininko privalumams. Žemės ūkio našumas kur kas daugiau, negu miestų namų pelningumas, priklauso nuo savininko būdo privalumų bei proto sugebėjimų. Šiaip, kai nagrinėjama ipotekinių operacijų technika ir politika, netenka daryti jokio skirtumo tarp sodžiaus ir miesto ipotekinio kredito.

Grynai ipotekinių bankų operacijų ratas yra, palyginti, siauras. Tie bankai daro šias operacijas: 1) teikia ilgalaikes paskolas, 2) leidžia įkaitinius lakštus, 3) įsigyja, parduoda ir lombarduoja ipotekines skolas[532], 4) leidžia vietinių, o kartais ir veikmeninių savivaldybių obligacijas, 5) skolina pinigus geležinkeliams, imdami įkaitu skolai aptikrinti geležinkelį, ir leidžia geležinkelių obligacijas[533]. Be to, ipotekiniams bankams leidžiama daryti dar šias operacijas: 1) skolinti, ne ilgiau kaip vieneriems metams, pinigus, jei skola aptikrinama bankui įkeičiamais: a) brangiaisiais metalais arba b) savo ir kitų bankų įkaitiniais lakštais ir valstybiniais ar valstybės laiduotais procentiniais popieriais; 2) pirkti ir parduoti savo ir svetima sąskaita krašto biržose kotiruojamus savo ir kitų bankų įkaitinius lakštus; 3) pirkti ir parduoti savo ir svetima sąskaita valstybinius ar valstybės laiduotus procentinius popierius; 4) prisiimti inkasuoti pinigus pagal vekselius ir kitus dokumentus ir apmokėti trečiųjų asmenų sąskaitas; 5) imti saugoti ir tvarkyti procentinius ir dividendinius popierius ir kitokias pinigines vertybes; 6) laikyti savo pinigus patikimuose bankuose; 7) skolintis, aptikrinant skolą pirktais savo įkaitiniais lakštais arba valstybės ar valstybės laiduotais procentiniais popieriais. Ipotekinis bankas gali įsigyti nekilnojamus turtus ne tik savo reikalams, bet ir apsisaugoti nuo duotos ipotekinės paskolos nuostolių[534]. Nekilnojamais turtais prekiauti ipotekiniams bankams draudžiama, nes tokia prekyba gali kenkti ipotekinio kredito reikalams.

Ipotekinių bankų operacijų technika yra, be abejo, daug

---

[532] Ipotekos bankas gali pirkti iš kito banko arba net iš privatinio asmens turto įkaitą, gali tokį įkaitą kitam parduoti arba lombarduoti.

[533] Tokias operacijas su siauraisiais geležinkeliais daro vokiečių ipotekiniai bankai.

[534] Gali pasitaikyti, kad per bankui įkeistojo turto varžytynes bankas nebeatgautų savo duotos paskolos. Tokiais atvejais, kai bankui atrodo, kad turtas yra daugiau vertas, negu siūloma, bankas gali tą turtą pasilaikyti.

painesnė, slepianti savyje kur kas daugiau pavojų kapitalams, negu visa depozitinių bankų operacijų eiga. Ipotekinio banko valdyba, gavusi paskolos prašymą, pirmiausia svarsto, ar apskritai galima suteikti prašomąjį kreditą ir ar toks kreditas bus bankui naudingas. Kai teigiamai išsprendžiami tie du klausimai, įkainojimo komisija[535], vietoje apžiūrėjusi įkeičiamąjį turtą, nustato jo vertę. Pagal nustatytą turto vertę valdyba nuskiria, taryba tvirtina teikiamos paskolos sumą. Paskola jokiu atveju negali prašokti 70% įkainojimo vertės. Dabar ipotekinė įstaiga sudaro banko naudai įkeitimo aktą. Kai jau visi teisiniai reikalavimai atlikti, bankas duoda įkeisto turto savininkui paskolą gyvais pinigais ar įkaitiniais lakštais. Vienos ar antros mokėjimo priemonės pasirinkimas priklauso nuo ipotekinio banko statuto arba kartais net ir banko valdomųjų organų nusistatymo. Kai skolininkas pasirašo gavęs paskolą, įkeistas turtas tuojau įtraukiamas į banko ipotekinius registrus.

Kai visi paskolos teikimo reikalai baigti, bankas tuojau pradeda žiūrėti, kad laiku būtų sumokamos palūkanos, arba jei drauge su palūkanomis amortizuojama ir pati skola, kad būtų įmokėti metiniai ar pusmetiniai atsiteisiamieji įmokėjimai. Jei skola neamortizuojama, bankas seka skolos mokėjimo ratas arba tam tikrais atvejais net visos skolos vienu kartu grąžinimą[536]. Bankas neleidžia įkeisto turto savininkui be savo sutikimo tą turtą perleisti arba padalyti, taip pat išnuomoti arba valdytinai įkeisti ilgiau, kaip vieneriems metams. Tos rūšies sutartys, padarytos be banko sutikimo, bankui neturi galios. Skolininkui perleidžiant įkeistąjį turtą, bankas gali leisti perkelti naujam savininkui tą skolos dalį, kuriai dar nėra suėjęs mokamieji terminai. Šiuo atveju uždėtas nekilnojamam turtui draudimas perrašomas naujojo savininko vardu, o įrašyta ipotekos knygose skola palieka toje pačioje vietoje. Jei skolininkas terminu nesumoka skolos dalies, kuriai tas terminas yra suėjęs, arba jei terminas yra suėjęs visai skolai mokėti, tai bankas reikalauja tą dalį ar tą visą skolą sumokėti ne vėliau jo statutu nustatyto termino. Skolininkui šito reikalavimo neišpildžius,

---

[535] Įkainojimo komisija dažnai vadinama vienu žodžiu — taksatoriai. Taksatoriai, įkainodami turtą, atsidėję žiūri, ar duoda ir kiek duoda turtas pelno.

[536] Visa skola gali būti pareikalauta vienu kartu grąžinti, kai įkeisto turto vertė tiek sumažėja, jog duota paskola nebeatitinka banko statuto nurodytų paskolos didumo normų, ir bankas pareikalauja, kad skolininkas per tam tikrą laiką papildytų paskolos aptikrinimą arba per tą patį laiką grąžintų atitinkamą skolos dalį, ir skolininkas to reikalavimo neišpildo. Tokiu atveju laikoma suėjus terminą visai skolai mokėti.

įkeistas turtas gali būti parduotas iš varžytynių. Kai kurie kraštai leidžia tokiais atvejais bankui paimti įkeistąjį turtą ir prievarta valdyti. Iš sumos, gautos įkeistą turtą pardavus, bankas atsiskaito skolą, palūkanas ir išlaidas, o liekaną grąžina skolininkui. Jei kitas kreditorius per varžytynes pasilieka sau už skolą įkeistą turtą, tai jis turi bankui sumokėti visą to turto įkaitu aptikrintą skolą drauge su palūkanomis ir išlaidomis, vis tiek, ar jos mokamieji terminai yra suėję ar ne.

Bankas atsidėjęs turi žiūrėti, kad paleistų į apyvartą įkaitinių lakštų suma nominaline jų kaina kartu su jų palūkanų suma nebūtų didesnė, kaip nekilnojamuoju turtu aptikrintų paskolų ir jų palūkanų suma. Jei dėl paskolų grąžinimo arba dėl kurios kitos priežasties paleistų į apyvartą įkaitinių lakštų atsirastų daugiau, negu nekilnojamuoju turtu aptikrintų paskolų ir jų palūkanų suma, tai šitam jų pertekliui išlyginti iš apyvartos išimama tokia jų suma, kurios trūksta lakštų ir įkeisto turto pusiausvyrai, arba šita trūkstamo aptikrinimo suma laikinai pakeičiama gyvais pinigais arba valstybės ar valstybės laiduotais procentiniais popieriais. Kai emituojami nauji įkaitiniai lakštai, tai ir jų emisijai taikomos tos pačios priemonės, kurios vartojamos bet kurių kitų procentinių popierių emitavimui[537]. Įkaitiniai lakštai yra nevardiniai. Jie perleidžiami be perleidžiamųjų įrašų. Kokį bankas pasirinktų kelią lakštams leisti į apyvartą, atseit, emituoti, jis visuomet turi emisijos metu išvystyti smarkią propagandą, kad palengvintų lakštų pardavimą ir praplėstų jų rinką.

Jei ipotekinis bankas duoda paskolą įkaitiniais lakštais, kas dažniausiai daroma, tai tuos lakštus jis duoda jų nominaline kaina. Skolininkas gautus lakštus neša į rinką ir juos pardavęs gauna gyvų pinigų. Kai kurie bankai pasiima patys parduoti duodamus įkaitinius lakštus ir dienos kursu gautus pinigus atiduoda skolininkui. Tokiu atžvilgiu laimi skolininkas ir bankas, nes bankas, geriau nusivokdamas kredito rinkos sąlygose ir turėdamas tinkamą lakštams pardavinėti aparatą, visuomet gali parduoti lakštus aukštesniu kursu ir skolininkui įteikti didesnę pinigų sumą. Pasinaudoja tuo ir patsai ipotekinis bankas, nes, patsai parduodamas savo lakštus, turi geros progos saugoti jų kursą. Bankui taip pat svarbu laikyti lakštus tinkamoje kurso aukštumoje, nes nusmukusiais lakštais niekas nebenorės imti paskolų, ir tuo pačiu metu visi skubės, supirkę pigius lakštus, grąžinti gautas paskolas.

Lakštai beveik visuomet parduodami žemiau nominalinės

[537] Apie tas priemones žr. II d. II sk. 3 §.

kainos, tat nominalinio ir biržinio kursų skirtumas sudaro skolininkui nuostolių. Tuos nuostolius skolininkas gali išlyginti grąžindamas skolą, nes ji gali būti atlyginama ne tik gyvais pinigais, bet ir ištrauktais, atseit, išėjusiais tiražan arba atšauktais lakštais ir įkaitinių lakštų atkarpomis, kurioms yra suėję terminai. Be to, kai skolininkas grąžina visą skolą arba jos dalį, nelaukdamas nustatyto termino, tai jis gali duoti bankui ir neištrauktus ar neatšauktus įkaitinius lakštus jų nominaline kaina. Skolininkui yra didelio išskaičiavimo grąžinti skolą prieš terminą, kai nusmunka įkaitintų lakštų kursas ir juos galima nupirkti biržoje pigia kaina. Jei skolininkas, nesuėjus terminui, grąžina bankui skolą gyvais pinigais, ištrauktais ar atšauktais įkaitiniais lakštais ar jų suėjusių terminų atkarpomis, tai be skolos jis turi dar sumokėti sumą, reikalingą grąžintosios skolos sumai įkaitinių lakštų einamosioms atkarpoms išmokėti ligi tų įmokėjimų termino[538].

Bankas įkaitinius lakštus išima iš apyvartos: 1) trauktinai (tiražu), 2) atšaukdamas, 3) priimdamas nesuėjusių terminų skoloms mokėti, 4) pirkdamas atviroje rinkoje. Ištraukti arba atšaukti įkaitiniai lakštai apmokami nominaline kaina. Įkaitinių lakštų traukti skiriama tiek, kiek per praėjusį pusmetį ar metus bankas terminėmis atsiteisiamosiomis įmokomis[539] turėjo atgauti skolos ir kiek atgavo gyvais pinigais grąžintų nesuėjusių terminų skolų[540]. Jei kartais faktiškai nebuvo tiek grąžinta skolų, kiek turėjo būti grąžinta, tai atitinkamų valdžios organų sutikimu ir traukiamųjų lakštų suma sumažinama iki faktiškai grąžintos paskolų sumos. Bankui atšaukus įkaitinių lakštų dalį, traukti lakštų gali būti paskirta tiek mažiau, kiek atitinkamu traukos laikotarpiu jų buvo atšaukta. Bankai atšaukia savo lakštus tais atvejais, kai normalios krašto palūkanos krinta žemiau banko mokamųjų palūkanų arba kai reikia išlyginti paleistųjų lakštų ir turimų ipotekų suma. Išvengti bet kuriems įtarinėjimams, kad banko valdomieji organai varo spekuliaciją, atšaukdami lakštus, jie paprastai atšaukiami ištisomis serijomis[541].

---

[538] Kai skolininkas grąžina prieš laiką skolą gyvais pinigais arba jiems lygiomis vertybėmis (ištrauktais ar atšauktais lakštais ir suėjusių terminų atkarpomis, nes, tokias vertybes pristačius, bankas tuojau išmoka gyvus pinigus), tai pasilieka apyvartoje skolininko seniau įkeistojo turto sąskaita paleisti lakštai, kurių atkarpos turės būti apmokamos. Tokioms atkarpoms apmokėti reikalingą sumą ir turi pridėti patsai skolininkas, nes kitaip tokias atkarpas iš savo pinigų turėtų apmokėti patsai bankas.

[539] Ne palūkanų, bet pačios paskolintos sumos grąžinimais.

[540] Turi būti nuolatos laikoma įkeisto turto ir paleistų lakštų pusiausvyra.

[541] Jei būtų atšaukiama atskirais numeriais, galėtų kilti įtarimo, kad

Bankas gali supirkinėti savo lakštus atviroje rinkoje, tačiau tokie banko supirkti lakštai dar nelaikomi išimtais iš apyvartos, nes tie turtai, kurie buvo bankui įkeisti tų lakštų aptikrinimui, dar nėra paleisti nuo ipotekinės naštos, nebent tie lakštai būtų supirkinėjami lakštų ir ipotekų pusiausvyrai atlaikyti. Šiaip laisvoje rinkoje supirkti lakštai sudaro banko aktyvus, kuriuos jis gali laisvai naudoti. Bankas gali supirkinėti savo lakštus atviroje rinkoje keturiais sumetimais: 1) investuoti banko kasoje gulinčius laisvus pinigus; 2) sudaryti lakštų atsargas, kurias, atsiradus reikalui, lengvai galima įkeisti kitose kreditinėse įmonėse; 3) padidinti savo lakštų paklausus ir tuo būdu pakelti jų kursą[542] ir 4) galutinai likviduoti superkamus lakštus[543]. Pirmaisiais trimis sumetimais pirkti lakštai gali būti, jei atsirastų reikalas, vėl paleisti į apyvartą. Supirkinėdamas savo įkaitinius lakštus rinkoje, bankas lengvai gali pašalinti savo lakštų kurso svyravimus ir laikyti tuos kursus sau patogiausioje aukštumoje. Lakštų kurso pastovumas sustiprina emisinį banko kreditą, kuriuo pagaliau remiasi visas banko darbas bei veikimas. Kai bankas supirkinėja savo lakštus laisvoje rinkoje tam, kad tuos lakštus jau galutinai išimtų iš apyvartos, kas paprastai daroma tik tais atvejais, kai reikia išlyginti ipotekų ir lakštų sumų skirtumus, tai bankas gali turėti disagio pelnus arba agio nuostolius. Bankas turi disagio pelną, kai jis perka savo lakštus žemiau emisinio kurso, priešingai, turi agio nuostolius, kai perka aukščiau emisinio kurso.

Svarbiausias ipotekinio banko pajamų šaltinis yra gaunamųjų iš įkeistųjų turtų ir mokamųjų už įkaitinius lakštus palūkanų skirtumas, arba, bankiniu terminu, gaunamų ir mokamų palūkanų m a r ž a[544].

Turtingų kraštų ipotekiniai bankai moka nuo $^1/_2$—1% mažiau palūkanų, negu patys gauna iš įkeistų turtų savininkų.

Įkaitinių lakštų paklausams padidinti ir tų lakštų kursui palaikyti valstybė, paprastai, teikia jiems įvairių teisių bei privilegijų, kurių svarbiausios bus šios dvi: 1) banko konkurse įkaitinių lakštų turėtojai turi pirmumą prieš visus kitus kreditorius savo reikalavimams patenkinti iš turtų ir kitų piniginių vertybių, kuriais buvo aptikrinti įkaitiniai lakštai, ir iš ypatingojo atsargi-

---

valdomieji banko organai turi jau tuos numerius supirkę ir nori pasipelnyti, gaudami už lakštus nominalinę jų kainą.

[542] Tokį pirkimą tektų pavadinti intervenciniu pirkimu.

[543] Šiais sumetimais vargu kur nors supirkinėjami lakštai, tačiau jie gali būti supirkinėjami.

[544] Marža, iš lot. margo, pranc. marge — laukas, neužpildytas lakšto kraštas, skirtumas.

nio kapitalo. Į kitą banko turtą įkaitinių lakštų turėtojai turi lygias su kitais kreditoriais teises. Įkaitinių lakštų turėtojų reikalavimai yra lygaus pirmumo; 2) sumoms, kurias turi sumokėti bankui jo skolininkas, pinigams bei piniginėms vertybėms, skirtiems įkaitiniams lakštams aptikrinti, areštas tegali būti dedamas tiktai pagal reikalavimus, kylančius iš įkaitinių lakštų.

LITERATŪRA

Александровскій: Ю. В, Уставъ кредитный, 4 т. С. Петербургъ 1914.

Annuaire des Banques d'émission. Genève 1938.

Bagehot, W.: Lombardstreet. Uebersetzt von Dr. H. Beta. Leipzig 1874.

Buchwald, B.: Die Technik des Bankbetriebes. 9 Auflage. Berlin 1931.

Burgess, R.: Die Reserve Banken und der Geldmarkt in den Vereinigten Staaten. Berlin.

Coste, P.: Les grands marchés financiers. Paris 1932.

De Viti de Marco, A.: Die Funktion der Bank. Uebersetzt von Fried. Wien 1935.

Diedrichs, I.: Die Mechanisierung und Rationalisierung des Bankbetriebes. Leipzig 1928.

Encyklopedja nauk politycznych. Tom I. Warszawa 1936.

Fischer, A.: Das Devisentermingeschäft in seinen Beziehungen zur Währung und Wirtschaft. Berlin 1928.

François-Marsal: Encyclopédie de banque et de bourse 5 t. Paris 1928—1931.

Hamel, J.: Banques et opérations de Banque. Tome premier. Paris 1933.

Hirsch, S.: Die Bank. 22 Auflage. Berlin 1928.

Hoffmann, O.: Wie liest man den Wirtschaftsteil einer Tageszeitung. Frankfurt a. M.

Holdsworth, J. T.: Money and Banking. Sixth edition. New-York. London.

Kahn, E., Naphtali, F.: Wie liest man den Handelsteil einer Tageszeitung. Frankfurt a. M. 1930.

Киш и Элкин: Центральные банки. Перевод Фокина. Москва 1933.

Leitner, F.: Bankbetrieb und Bankgeschäfte. 7 Auflage. Frankfurt a. M. 1925.

Lewinsohn, R., et Pick, F.: La bourse. Paris 1933.

Meithner, K.: Die Preisbildung an der Effektenbörse. Wien 1930.

Obst, G.: Das Bankgeschäft. 2 t. 9 Auflage. Stuttgart 1930.
Ottel, K.: Die Technik des wirtschaftlichen Verkehrs. Wien 1927.
Palyi, M., und Quittner, P.: Handwörterbuch des Bankwesens. Berlin 1933.
Petit, L., Veyrac de R.: Le crédit et l'organisation bancaire. Paris 1938.
Пископпел и Сантмалов: Организація и техника биржевой торговли. Москва 1938.
Prion, W.: Die Preisbildung auf der Papierbörse. München-Leipzig 1929.
Rozumek, P., Herald H.: Das Kreditgeschäft der Banken. 9 Auflage. Hamburg.
Shaw, A.: The theory and principles of central banking. London 1930.
Somary, F., Bankpolitik. III Auflage. Tübingen 1934.
Schulte, F.: Die Hypothekenbanken. München-Leipzig 1918.
Студенскій, М: Биржа. С. Петербургъ 1892.
Tomanek, F.: Handel towarowy i pieniężny. VII wyd. Lwów-Warszawa 1935.
Ugniewski, E.: Handel terminowy dewizami. Kraków 1933.
Warshow, I. R.: Wall Street. Edition française par Coste. Paris.
Wagner, V.: Geschichte der Kredittheorien. Wien 1937.
Weber, A.: Depositenbanken und Spekulationsbanken. IV Auflage. München und Leipzig 1938.
Wiener, F.: Die Börse. Berlin 1905.

DALYKŲ RODYKLĖ

Afiliacija 262, 508
Agio 64
Akceptas 139, 379
Akceptinis kreditas 378—380
Akceptiniai bankai 8 (apibrėžimas)
Akcinė bendrovė 36
Akredityvas 149, 342, 383, 384
Aktyvinės kredito operacijos, žr., Bankų operacijos ir kredito operacijos
Amalgamacija 262, 509
Amortizacijos Kasa (Prancūzijoj) 139
Amsterdamshe Wisselbank 54—56
Anglijos Bankas, įsteigimas 67 sek., juridinė konstrukcija 121—123, skyriai 123, operacijos 124, 125; W. Pitto reformos 85 sek., Bullion Committee ir jo raportas 91 sek., 98; Peelio reforma 100—102, 105, 106; Didysis karas 111—113; Cunliffe'o komisija 114; 1925 m. reforma 115, 118; pokarinė svaro stabilizacija 115; popierinių karo meto pinigų likvidacija 116, 117; Bradbury- Pigou komisija 116; 1928 m. reforma 116, 117; 1931 m. krizė 117—120; išlyginamasis fondas 119, 120; 1938 m. Čekoslovakijos krizė 120
Anuitetas 422
Arbitražas 44, 534
Argentarii 19
Arnholdų bankiniai namai 252
Asignacijos 129, 130
Atvira rinka 139
Atviros rinkos politika 164, 468—470
Auksas, standartinis 102, 351, sterilizacija 140, tarptautinė prekyba 351
Auksakaliai (Anglijoj) 62 sek.
Auksinas 234
Aukso punktai 345, 346
Aukso valiuta 115
Aukso politika, žr., Notų bankų politika
Avalinis kreditas 389
a vista 359
Aviza 332

Banco del Giro 51, 52
Banco di Rialto 51
Banco di Sant Ambrogio 52, 53
Bankai, klasifikacija 8—10: akceptiniai 8, depozitiniai 8, finansiniai 9, 392—395, ipotekiniai 9, 392—395, investaciniai 392—395, komerciniai 10, mišrieji 9, notų 8
Bankai, operacijos: klasifikacija 313, 359—362; aktyvinės 12, 313, pasyvinės 12, 313, indifirentinės 313; skolinimo šaltinių klasifikacija 362, 363; kredito teikimo operacijos: — diskontas (žr.), specialinė einamoji sąskaita 371—375, kontokorentinis kreditas 374—375, 517, lombardinis kreditas 375—378, akceptinis kreditas 378—380, prekinis kreditas 381—382, rimesinis kreditas 516, faktūrinis kreditas 517, vinkuliacija 381—383, rembursinis kreditas 268, 383—386, akredityvai 383-384, varantinės operacijos 387, konsorcinis kreditas 387—388, laiduojamasis kreditas 388—390, avalinis kreditas 389, delcredere 390, finansavimas (žr.); svetimų kapitalų saugojimo ir tvarkymo operacijos: klasifikacija 395, 396, indėliai (žr.), einamosios sąskaitos (žr.), vertybės popierių emi-

tavimas, žr., Emisija, vertybės popierių saugojimas 412—414 (taip pat žr., Depozitai), seifų nuomojimas 415, 416; tarpininkavimo mokėjimams operacijos 326—353: akredityvai 342, clearing 337, 343, čekis (žr.), inkaso 348, 349, kredito laiškai 341, 342, perlaidos 338, 350, prekyba vertybės popieriais 352, 352, brangiaisiais metalais 351, vekseliai 338, 339, 343, žiro atsiskaitymai 337

Bankai, organizacija: organizacijos ir darbo principai 304—307, valdyba 307—310, taryba 310, 311, akcininkų susirinkimai 311, revizija 311, 312, 492, 493, veikimo kontrolė 491—493, inspekcija 493, informacijų skyrius 493, 494, vidujinė darbo organizacija 313

Bankai, tarnautojai: skyrių direktoriai 320, prokuristai 320, vyr. buhalteris 320, vyr. kasininkas 320, tarnautojų paruošimas Anglijoj 315—318, Vokietijoj 315—318

Bankai, koncentracija ir ekspansija 506—511: ekspansija 507, 508, koncentracija 507, 508, fuzija 508, afiliacija 508, amalgamacija 509, ekspansijos ir koncentracijos reiškinių vertinimas 509—511; koncentracija Anglijoj 275, 276, Vokietijoj 262 sek.

Bankai, likvidingumo politika: likvidingumas 352, likvidingumo pagrindinės sąlygos 502, balanso likvidingumo svarba 498, balansų falsifikavimas ir frizavimas 499, gyvų pinigų atsarga 500, 501, akcinio ir atsarginio kapitalo naudojimas 502, 503, finansavimo ir kreditavimo operacijos 504, 505

Bankai ir pramonė 511—515: trumpalaikių kreditų teikimas 512, santykiai su pramone: Lietuvoj 514, 515, Anglijoj 275, 512, 513, Prancūzijoj 290, 513, Vokietijoj 261 sek., 513, 514

Bankai ir prekyba 515—520: vidaus prekybos kreditavimas 516—517, rimesinis kreditas 516, faktūrinis kreditas 517, kontokorentinis kreditas 517, eksporto prekybos kreditavimas 518, 519; importo prekybos kreditavimas 519, 520

Bankai ir birža, žr., Birža

Bankai ir valstybė 537—545: visuomeniškumo principo stiprėjimas bankų struktūroje ir priežiūroje 537—539, balansų skelbimas 540, bankų pasyvų socializacija 544

Bankų politika, žr., Depozitinių bankų ir notų bankų politika

Bankai, istorija: Babilonija 11—13, Finikija 13, Palestina 14, 15, Egiptas 15, Graikija 16—18, Roma 18—21, ankstyvaisiais viduramžiais 22—24, vėlyvesniais viduramžiais 24—39; naujaisiais laikais: privatiniai bankai 40—50, visuomeniniai bankai 50—61; notų bankų istorija, žr., Anglijos, Prancūzijos, Vokietijos (Reichsbankas), Rusijos, Jungtinių Amerikos Valstybių, Lenkijos, Latvijos, Estijos ir Lietuvos notų bankai

Bankininkai 45—48

Bankinės kontoros 9

Bankiniai namai 9, Lietuvoj 295, 300; Anglijoj 273; Prancūzijoj 291, 292; Vokietijoj 251, 252

Bank bills 279

Banking principle 101, 443, 444

Bankinė teorija 101, 443, 444

Bankiniai vekseliai 460

„Banko guldenas" 55

Bankers Clearing House 286, 287

Bank für Handel und Industrie 256, 257

Banques d'affaires 290

Banque de Paris et de Pays-Bas 291

Banque de l'union parisienne 291

Banque française d'acceptations 293

Barclays Bank 274

Berliner Handelsgesellschaft 259

Big five 274—276

Bill brokers 124, 278—281

Bilmarkė 153
Bilonas 214, 436
Bimetalizmas 437, 446
Birža, istorija 521—522, apibrėžimas 524, klasifikacija 524, 525; organizacijos pagrindai 525, valdomieji organai 525, 526; valstybės priežiūra 522; reikšmė 523, 524, 536, 537; makleris 522, 525; uzansai 523, 524; kursas 526, 527; operacijų klasifikacija 526—528; kasos sandėriai 528, termininiai 528, tiesioginiai 528, tarpiniai 528, 529, tikrieji (faktinieji) 529, spekuliaciniai 529 sek.; neribotos rizikos spekuliaciniai sandėriai 530—532; likvidacinė kasa 528; spekuliacija à la hausse 530, à la baisse 531, reportas 531, deportas 531; ribotos rizikos spekuliaciniai sandėriai 530, 532 sek., premijiniai sandėriai 532, premija dont 532, 533, steliažas 533, primokamasis sandėris 534; arbitražas 534; swap sandėris 534, 535; boom 535, corner 535
Blanko 331
Blankinis kreditas 360
Bleichröderių bankiniai namai 251
Bonai (iždo) 85
Boom 284, 535
Brauno banko namai 300
Brokeriai 284
Bullion Committee 91—93, 98, 440, 444
Bullion dealers 282
Būmas 284, 535

Casa di san Giorgio 37, 52
Centrinis bankas 417, žr., Notų bankai
Centrinis Žydų Bankas Kooperacijai Remti 298, 299
Certifikatas 187, 240
Clearing (prekinis) 163, 337, 343
Clearing banks (Anglijoj) 275
Clearing House 191, 240, 286, 287, 337
Commendo 34
Commerz und Privatbank 259, 260
Compere 37
Comptoir National d'Escompte 289
Contadi di banco 52
Corner 284, 535
Credit Anstalt für Handel und Gewerbe 264
Crédit industriel et commercial 289
Crédit Lyonnais 288, 289,
Crédit Mobilier 255, 256, 258, 290
Currency notes 111, 117
Currency teorija 101, 443, 444, 447

Čekis 52, 327—337, 339, 341, 342; istorija 328, 329, vardinis 330, piniginis 330, skersuotinis 330, atsiskaitomasis 330, užsieninis 330, vidaus 330, perrašas 331, 332, blanko perrašas 331, laidavimas 332, keleivinis 335, mėlynasis 335, pašto 336.
Červoncas 175

Day money 278
Danatbank 257
Darlehnskasse Ost 150, 230, 232, 233
Darmstädter Bank 257
Daweso planas 156—159, 247
D-bankai 259
DeDi Bank 258, 259
Defliacija 347
Delcredere 390
Depozitai 412—414: saugojamieji 412, uždari 413, atviri ir jų rūšys 413—415, notų banke 475, 476, draudimas (USA) 205, 206, žr., taip pat Indėliai ir Einamosios sąskaitos
Depozitiniai bankai: apibrėžimas 8; politika: pelno politika 485—489, saugumo politika 489—498, kreditų rizikos išskirstymo politika 495—497, komercinių paslapčių saugojimas 497 (žr.)
Deportas 531
Depresija 49, 193
Deutsche Bank und Disconto Gesellschaft 258, 259
Devalvacija 116
Deviza 44, 343—345, kursas 344—347

Devizų politika, žr., Notų bankų politika
dies gratiae 51
Direction der Disconto Gesellschaft 258
Disagio 64
Discount House 281
Diskontas 313, 363—371, ūkinė reikšmė 370, 371
Diskonto komitetas 461
Diskonto politika 461 sek.: konstatavimo teorija 463, veikimo teorija 463, realistinė teorija 464—466
Diskonto procentai 363, 370, oficialinis 283, 466, 467, privatinis 283, 466, 467
Dividendas 9, 487
Dividendiniai popieriai 9
Domiciliavimas (vekselių) 349, 350
Dont premija 532
Dreyfusų bankiniai namai 251
Dresdner Bank 257
Dumpingas 460

Einamoji sąskaita 7, 313, 401—404: apibrėžimas 401, reikšmė 401—404, valiutavimas 404
Ekspansija 507
Embargo 114
Emisija, vertybės popierių: apibrėžimas 404, operacijų rūšys 405, tiesioginė ir netiesioginė 405, organizacija 406 sek., konsorciumai 406 sek., kaina 407, laikas 409, 410, palūkanos: 410—412, kursas 411, 412, išplatinimas 407-407, reparticija 408; žr., Notų emisija
Estijos Bankas, įsteigimas 226, kronos įvedimas 227, 1927 m. reforma 227, 228, 1926 m. Tautų Sąjungos paskola 228

Faktūra 517
Faktūrinis kreditas 517
Federal Deposits Insurance Corporation 205, 206
Federal Reserve System, žr., Jungt. Am. Valstybių notų bankai
Finansai 44
Finansavimas 9, 391—395
Finansiniai bankai 9, 392—395
Finansininkai 44, 45
Finansinis kapitalas 168
Finansinis vekselis 163
Fiskas 426
Fiskalizmas 426
Fiziokratizmas 129
Fordizmas 306
Foreign and colonial banks 282
Frizavimas (balansų) 499
Fuggeriai (bankininkai) 45—47
Fuzija 127, 262, 508

Geros ir blogos monetos dėsnis 42, 183
Girozentralen 260
Glass-Stigall įstatymas (USA) 446
Golddiskontbank 154, 155
Gratifikacija 319
Grenas 91
Greshamo dėsnis 42, 183
Grimaldi (bankininkai) 47
Guldenas 54
Gvinėja 91

Hamburgo bankas 56, 57
Hammurabi kodeksas 12
Hanza 45
Haute Banque 291
Hirschlandų bankiniai namai 251
Hochstetterių bankiniai namai 46
Holdingo bendrovė 507

Igibi iš Siphar 13
Ikaito paskolos lakštai 8, 9, 313, 547, jų emisija 565, išėmimas iš apyvartos 566, 567
Indėliai 7, 52, 313, 395—401: apibrėžimas 395, 396, klasifikacija 398, 399, palūkanos 400, 401, reikšmė 397, 398; draudimas (USA) 205, 206
Indosavimas 12
Infliacija 49
Inkasas 149, 313, 348, 349
Institute of Bankers 317

Intervencija 215, 347
Intervencijos fondai 347, 348
Investacija 161
Investaciniai bankai 392—395
Ipotekiniai bankai, apibrėžimas 9, 392, 547, istorija 546—558: Vokietijos landschaftai 546—548, Stockholmo bankas 547, Anglijoj ir Prancūzijoj 550, 551, Lietuvoje 552—558; klasifikacija 558, 559, vidujinė organizacija 559, 560; operacijos: klasifikacija 563, technika 563, 564, paskolų išdavimas 564, paskolų grąžinimas 564, 565, įkaito paskolos lakštų leidimas (žr.)
Iždo bonai 85

Jobber 284
Jungtinių Amerikos Valstybių notų bankai: pirmieji notų bankai 181, Philadelphijos bankas 182—184, 1863 m. National Banking Act 186, 187, tautinių bankų kūrimasis 187 sek., valstybiniai bankai 187 sek., 1907 m. krizė 190, 191, Vreeland-Aldrich Currency Bill 191, 192, 1913 m. reforma 192 sek., Federal Reserve System konstrukcija 192, 193, 197, 1932, 1933 ir 1935 m. reformos 193, 197, 202—207; notų leidimas ir padengimas 196, 197, atviros rinkos politika 195 sek., atsargų reguliavimas 207, Reconstruction Finance Corporation 202, 203, Federal Deposits Insurance Corporation 205, 206

Youngo planas 159, 160, 244, 247

Kanonistai 35
Kapitalas (finansinis) 168
Kapitalų rinka 469, Anglijoj 283, 284, Prancūzijoj 294, Vokietijoj 269, 270
Kartelis 506
Kleberg (bankininkas) 47
Klyringas (prekių) 163, 337, 343
Klyringo Rūmai 191, 240, 286, 287, 337
Komerciniai bankai 10
Komercinis Bankas 297
Komisija 35, 349
Komisinės operacijos 313
Koncentracija 170, 507
Konosamentas 149
Königliche Giro-und Lehnbank 58—60
Konsorciumas 170, 387, 388, 406 sek., jų tipai 406, 407
Konsorcinis kreditas 387
Konsolidacija 37, 514
Kontokorentinė sąskaita 401
Kontokorentinis kreditas 374, 375, 517
Konversija 37, 270, 411
Kooperacijos Bankas 297, 298
Korespondentai (bankų) 246
Korneris 284, 535
Kotiravimas 19, 154
Kreditas 3, ir ūkis 336, ir kapitalų kūrimas 357—359; klasifikacija 359—362: asmeninis 360, apyvartos 361, blankinis 360, faktūrinis 517, gaminamasis 361, ilgalaikis 359, 360, ipotekinis 360, investacinis 361, kontokorentinis 374, 375, 517, lombardinis 360, neterminininis 359, papildomasis 358, privatinis 359, realinis 360, rimesinis 516, spekuliacinis 362, terminininis 359, 360, trumpalaikis 359, 360, vartojamasis 361, viešasis 359; žr., Bankų operacijos
Kredito Bankas 300
Kredito įmonė 3, apibrėžimas 6 sek., klasifikacija 8—10
Kredito laiškai 149, 341, 342
Kredito rinka, Anglijos 278 sek., Prancūzijos 292 sek., Vokietijos 268, 269; žr., Kapitalų ir pinigų rinka.
Kredito valdytojai 419
Kupiura 452
Kuponas 363
Kursas 353, 526, 527, devizų 344—347
Kvantitetinė pinigų teorija 447

Laidavimas 313, 388—390
Latvijos Bankas, rublio įvedimas 222, 223, idėjinio lato įvedimas 223, L. B. įsteigimas 223, 224, organizacija 224, senųjų rublių išėmimas iš apy-

vartos 224, 225, 1931 m. krizė 225
Lenkijos Bankas, organizacija 219—221, Polnische Landesdarlehnskasse 209, 210, Lenkijos paskolų kasa 210, lenkų markė 209—211, idėjinio zloto įvedimas 211, 212, Bank Polski įkūrimas 212, 1925 m. zloto katastrofa 213—215, Pilsudskio perversmas 216, 1927 m. zloto devalvacija 217, 1931 m. krizė 218
Lietuvos Bankas, įkūrimas 236, organizacija 236, 237, operacijos 236, 237, notų keitimas 237.
Likvidingumas 352, 446
Limitas 353
Livra 52
Lloyds Bank 274
Lombardinis kreditas 26, 313, 375—378
Luidoras 128

Mark Banko 57
Makleris 522, 525
Marža 567
Medici (bankininkai) 47
Medio 279, 528
Mendelsohnų bankiniai namai 51
Mensarius 18
Merchant bankers 282
Metalistinė pinigų teorija 447
Midland Bank 274
Mišrieji bankai (apibrėžimas) 9
Mokamasis balansas 145
Monetos pilnavertės 186, valiutos 186
Monometalizmas 437
Mons 36
Monte dei Paschi 53
Montes pietatis 38, 39
Moratoriumas 12
Mugės, viduramžiais 32, 33
Muitai, retorsiniai 213
Muražu iš Nippur 13

National Provincial Bank 274, 275
Notų bankai, apibrėžimas 8, klasifikacija 427, 428, valstybinių N. B. šalininkų argumentai 429, 430, akcinių N. B. šalininkų argumentai 430, 431, santykiai su valstybe: su finansų administracija 417 sek., kasiniai patarnavimai valstybei 418—420, paskolų teikimas valstybei ir jų rūšys 420—425, valstybės dalyvavimas pelne 425, 426
Notų bankų politika, aukso bei devizų politika 470—475: aukso cirkuliacijos teorija 471, aukso koncentracijos teorija 471, 472, aukso atsargų klausimas 472, priemonės auksui pritraukti 473, 474, devizų politika 474, 475; diskonto politika: diskontas 455, diskonto procentai 466, 467, diskontuojamų vekselių privalumai 455—459, rediskonto operacijos 458, 459, diskontas ir notų apyvarta 461 sek., konstatavimo teorija 463, veikimo teorija 463, realistinė teorija 464—466; atviros rinkos politika 164, 468—470; depozitų politika 475, 476; nuosavų kapitalų naudojimo politika 477—479; tarpininkavimas mokėjimams 476, 477; N. B. ir ekonominės krizės 479—484
Notų emisija, notos, jų rūšys ir vertė 8, 452, 453, technika 452, susidėvėjusių notų keitimas naujomis 453; monopolinės notų emisijos nuostato įsigalėjimas 432, 433, argumentai už monopolizavimą 433, 434; kontingentavimas 133, 158, 449, 450; padengimas: pinigų paklausai ir N. E. 435, 436, 456; notų padengimo klausimas 437 sek., pirminiai ir antriniai padengimai 439, devizinio padengimo problema 437—439, 451, padengimo sistemos: Anglų sistema 440—445, Jungt. Amerikos Valstybių sistema 445, 446, Kontinentinė sistema 448, 449, Prancūzijos sistema 446—448, naujosios padengimo sistemos 449—451, Lietuvos Bankas 451
Notavimas (biržose) 19, 154
nummularii 19

Obligacija 13, 246, 362

Odiniai lakštai 547, 548
On call, žr., specialinė einamoji sąskaita
Oppenheimų bankiniai namai 252
Overnight money 278

Paritetas 90
Parketas 200, 489
Pasyvinės operacijos 12, žr., Bankų operacijos
Paskolos (valstybės) 420—425, žr., Bankų operacijos
Peelio aktas 101 sek., 273, 442—444
Pensionavimas (vekselių) 269, 376
Perdiskontavimas 458, 459
Perlaidos 338, 350
Perrašas 12, 331, 332
Pietų Jūrų Bendrovė 77—80
Pinigai, jų rūšys 326, 436
Pinigų rinka 469, Anglijos 272, 278 sek., Prancūzijos 292 sek., Vokietijos 268, 269
Pinigų vertės teorijos 447
Pisani bankiniai namai 47
Pool 507
Prancūzijos Bankas, įkūrimas 130, 131, 1806 m. reforma 132, 1848 m. revoliucijos metu 133, 1857 m. įstatymas 134, Didžiojo karo metu 134, 135, 1926 m. franko stabilizacija 136, 1928 m. reforma 138, 139, 1931 m. krizė 140, 1935 m. krizė 141, 142, 1936 m. reforma 143, 144, reguliavimo fondas 144, 145
Prekybos ir Pramonės Bankas 295
Procentiniai popieriai 9
Protestas (vekselio) 349
Provincial banks 275
Pūliai 507

Rambouillet (bankininkai) 48
Rediskontas 99, 458, 459
Reichsbankas, pirmieji notų bankai Vokietijoj 147, Reichsbanko įkūrimas 147, 148, 1909 m. reforma 149, Didžiojo karo metu 150, 151, pokarinė infliacija 151, markės stabilizacija 152—155, Daweso planas 156—159, Youngo planas 159, 160, 1931 m. krizė 161—163, 1933 m. reforma 164; politika: darbo parūpinimo politika 164, atviros rinkos politika 164, 165, bankų priežiūra 266—268
Reichskreditgesellschaft 260
Rembursinis kreditas 268, 383—386
Renta 36
Rentenbank 152—155
Rentenmarkės 153
Reparacijų komisija 156
Reparticija 408
Reportas 269, 377, 531
Restrikcija 154, 171
Retorsiniai muitai 213
Revaliuacija 116, 513
Rimesinis kreditas 516
Rytų Indijos Bendrovė 55
Rotšildų bankiniai namai 250, 251, 256
Runas 65
Rusijos notų bankai, valstybinio banko įkūrimas 167, 1894 m. reforma 168, 1897 m. reforma 169, Didysis karas 171, 172, Bolševikų revoliucija 172, 173, Gosbanko įkūrimas 174, 1927 m. reforma 176, 177, 1929 m. reforma 178, 179

Savitarpio kredito draugijos 9, 295
„Schwänze" 284
Scudo di marche 42
Seifas 20, 415, 416
SEO 403
Seven days money 278
Sidabras (standartinis) 351
Simetalizmas 446
Sindikatas 37, 506
Skontracija 337
Smulkaus kredito draugijos 10
Société de l'union générale 290
Société Générale 288, 289
Socialinis produktas 456
Specialinė einamoji sąskaita 371—375, apibrėžimas 371, valiutavimas 371
Speyerių bankiniai namai 251
Spekuliacija 42, 135, 136, 137, 362
SSSR notų bankai; žr., Rusijos notų bankai

Stabilizacija 116
Stachanovo sistema 306
Steliažas 533
Sterilizacija (aukso) 140
Stillhalteabkommen 265
Stock brokers 284, 407
Stock dealers 284
Stock jobbers 284
Strozzi (bankininkai) 47
Swap 534, 535

Šventosios Dvasios Bankas 58

Tailorizmas 305
Tallemant (bankininkai) 48
Tarptautinis Bankas 299
Tarptautinių Mokėjimų Bankas 160, ankstyvesnieji projektai 240—242, įkūrimas 244, organizacija 245, operacijos 245—248, 1931 m. krizė 249
Taupmenys 3, 4, žr., Indėliai
Taupmenų teorija 3
Taupomosios kasos 9, 10
Templiarijai 27
Tender sistema 408
Tezaurizavimas 75
Tiražas 363, 413
Tonnage Bill 67
Tontina 422
Transferas 43, 243, 438
Trapezitai 16
Trata 33
Trustas 188, 506

Ūkio Bankas 295, 296
„Ūkiniai sluoksniai" 17
Ultimo 279, 528
Uncija 91
Underwriting House 282
Underwriting sistema 407
Uzansai 350, 523

Valiuta, palaida 119, blokuojama 119, varžoma 119, tvarkomoji 119, bimetalinė 138, šlubuojanti 138, popierinė 168
Valiutavimas 371
Varantas 221, 387
Vekselis, istorija 33, 339, forma 364, paprastasis arba solo 363, 367, įsakytinis 363, 367, bankinis 460, perrašas 364—366, terminas 365, 369, laidavimas 365, 366, mokėjimas 365, protestas 349, ieškas 367, akceptavimas 379, domiciliavimas 349, 350, diskontavimas (žr., Diskontas); ūkinės funkcijos 368
Vertybės popieriai 9, 352, procentiniai 9, dividendiniai 9, jais prekyba 352, 353, emisija (žr.), tiražas 363, 413, atšaukimas 413
Vinkuliacija 381—383, 518
Vizavimas 419
Vokietijos Reichsbankas, žr., Reichsbankas

Wallstreet 107
Warburgų bankiniai namai 251
Wassermannų bankiniai namai 252
Welseriai (bankininkai) 47
Westminster Bank 274, 275
Wiener Stadtbank 60

Žemės Bankas 555—558
Žiro 18, 50
Žiro bankai 50 sek.
Žiro centralės 260
Žiro atsiskaitymai 260

PAVARDŽIŲ RODYKLĖ

Aldrich 191, 209
Auriol, V. 144

Bagehot 6, 498
Böhm-Bawerk 356
Blum, L. 136
Bradbury 116
Bühring 547
Bunge, N. 555
Buridanus 183

Calzabigi 59
Cartelyon 240
Chamberlain 72, 73
Chautemps, C. 145
Child, Fr. 75
Clement 60
Comte, A. 464
Cornwall 180
Cunliffe 116, 133, 144

Daladier 146
Davidson, H. P. 240
Dawes 156, 240
Dechend 150
Duns Scotus 35

Filipov 6
Fischer, Irving 209
Fischer, O. Ch. 267
Foley 72
Ford, H. 306
Fould 255
Frers, E. 240
Fuggeriai 45, 46

Germain, H. 288, 493
Glass 192
Godfrey, M. 68, 70

Grabski, V. 211
Gresham 42, 183

Hammurabi 12
Harley 72
Havenstein 150
Heymann 241, 242
Helferick, K. 152
Herriot, E. 135, 136
Hertling, G. 230
Hilferding, R. 152
Hitler, A. 164, 266
Hoover 161, 180, 203, 247
Houblon 69, 71, 73

Younge, O. 159

Jackson 184
Julius III 38

Kalinowski, K. D. 553
Kalnings, R. 223
Kemmerer, E. W. 216
Kerenski 232
Kindersley, R. 156
Knies 357
Koch, R. 150
Kopernikas, M. 183

Labeyrie 143
Lamont 240
Lansburgh, A. 437, 495
Laval 141
Law, J. 125—129, 357
Lecouteulex 130
Leninas 173
Leonas X 38
Levis, M. 240
Lloyd, S. 442

Luther, H. 152, 162
Luzzatti 240

Macleod 8, 42, 183, 357
Mayron 35
Maratas 6
Marshall, A. 446
Marx, K. 3, 241, 355, 537
Mollien, F. N. 131
Moret 140
Moreau 138

Norman, M. 122

Oppenheim, S. 255, 256
Oresme 42, 183
Owen 240

Paterson, W. 66, 67, 68
Peel, R. 100—102, 105, 106, 442, 444
Penchaud 129
Pereire, J. E. 255
Perregaux 130
Pigou 116
Pilsudski 216
Pitt, W. 85, 86, 87, 88
Poincaré 136, 138, 144

Quesnay 243, 244

Raiffeisen 254
Ricardo 6, 444, 471
Roosevelt 4, 186, 203

Saint-Simon 255, 256
Schacht, H. 154, 156, 164, 166
Schulze-Delitzsch 254
Siemens 519
Smith, A. 85
Soden, J. V. 548
Somary, F. 541
Stachanov, A. 306
Staszyc, S. 553

Taylor 305
Tannery, J. 142, 143
Tomas iš Akvino 34, 35
Turgot 129

Vanderlip 240, 241
Vissering 241
Vitte, S. 169
Vreeland 191

Wagner, A. 269
Walpole, R. 81
Weber, 499
Willamson 227
Wilson 192
Wolf, J. 240
Wolowski, L. 551

KLAIDŲ ATITAISYMAS

PASTEBĖTOS ŠIOS SVARBESNĖS KOREKTŪROS KLAIDOS:

			atspausta:	turėtų būti:
28	psl. 7	eil. iš virš.	mažamečių atimtų	mažamečių ir atimtų
79	„ 4	„ „ apač.	Jūsų	Jūrų
104	„ 1	„ „ „	$87^3/_4$	$77^3/_4$
128	„ 8	„ „ virš.	notas	rentas
161	„ 19	„ „ „	nepalankus	nepalankių
178	„ 9	„ „ „	prekybiniai	prekiniai
186	„ 5	„ „ apač.	tik	išbraukta
210	„ 15	„ „ virš.	paristwowa	państwowa
217	„ 2	„ „ apač.	frankais	zlotais
261	„ 1	„ „ „	gaunamos sumos	gaunamas sumas
„	„ „	„ „ „	paskolas	paskolos
272	„ 8	„ „ „	idint	joint
315	„ 4	„ „ „	Asmeninis	Asmeninio
316	„ 7	„ „ „	Volkschule	Volksschule
317	„ 2	„ „ virš.	Bankchulung	Bankschulung
328	„ 8	„ „ „	— — — — —	tvarkojamų
338	„ 19	„ „ „	— — — — —	krediuoja
355	„ 3	„ „ „	piniginis	piniginio
„	„ 16	„ „ apač.	tos	tas
356	„ 1	„ „ „	Kapitalizm	Kapitalzins
362	„ 4	„ „ „	apdraustas	apdraustos
„	„ 13	„ „ „	speculatis	speculatio
363	„ 13	„ „ „	VI sk. 2 §	V sk. 3 §
367	„ 15	„ „ „	ispanų	italų
373	„ 7	„ „ virš.	paskolintoji	paskutinioji
377	„ 11	„ „ apač.	piguus	pignus
„	„ 1	„ „ „	II d. V sk. 4 §	II d. IV sk. 7 §
384	„ 16	„ „ virš.	Iš atšaukiamas	Neatšaukiamas
388	„ 7	„ „ „	eminuoti	emituoti
390	„ 9	„ „ „	įmokėjimai	mokėjimai
392	„ 4	„ „ apač.	naują	akcijų
406	„ 1	„ „ „	4 §	2 §
419	„ 16	„ „ virš.	mokytojo	mokėtojo

				atspausta:	turėtų būti:
424	„ 1	„	„ apač.	— — — — —	ir Valstybės Iždo pasižadėjimų ne ilgesnio kaip 12 mėn. termino už 8 mil. lt. (Vyr. Žin. 675)
441	„ 4	„	„ virš.	tuo	tos
451	„ 10	„	„ apač.	Lietuvos Bankas turi gryną kontinentinę notų padengimo sistemą, be jokio nepadengtų notų kontingento.	Lietuvos Bankas turi kontinentinę notų padengimo sistemą, su 36 mil. nepadengtų notų kontingentu (Vyr. Žin. 675)
455	„ 19	„	„ virš.	aiškiais	aiškias
486	„ 11	„	„ „	išlaidų	išlaidų,
502	„ 14	„	„ „	šešių	trijų
514	„ 21	„	„ apač.	atsipalaiduotų	atsipalaiduoti
521	„ 5	„	„ virš.	viena	vieną
522	„ 1	„	„ „	męs	nęs
524	„ 13	„	„ „	juodają	juodąja
553	„ 23	„	„ „	patvirtinas	patvirtintas